Türk Yazı Devrimi

BİLÂL N. ŞİMŞİR

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. Dizi - Sayı 60'

TÜRK YAZI DEVRİMİ

BİLÂL N. ŞİMŞİR
TÜRK TARİH KURUMU ÜYESİ

2. Baskı

ANKARA - 2008

TÜRK YAZI DEVRİMİ

Bu kitap,

Kendilerinden sonraki Türk kuşaklarının mutluluğu için pek büyük özveriye katlanmış olan Türk Yazı Devrimi'nin kahraman mimarlarının ve bütün o devrimci kuşağın aziz anısına şükran duygulan ve saygı ile armağan edilmiştir.

B. N. Ş.

Birinci baskı: 1992

Şimşir, Bilâl N.
Türk yazı devrimi / Bilâl N. Şimşir. – 2.bsk. – Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008.
xx, 486 s. : res.; 24 cm.-- (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 60[1]).

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 0420 - 0

1. Türk dili_Reform. 2. Türk dili _ 20.yy. 3. Dil Politikası_Türkiye. II. Dizi.

956.1024
417

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 04.10.2007 tarih ve 551/24 sayılı Yönetim Kurulu kararı gereğince 1000 adet basılmıştır.

ISBN 978 - 975 - 16 - 0420 - 0

BASKI: Dumat Ofset Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Gersan Sanayi Sitesi 654. Sk. No: 54
Tel: 0312. 257 11 80 Ergazi - Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ XI

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞE TOPLU BAKIŞ

I – ESKİ YAZILAR 1 – 17

Köktürk yazısı 1 — Uygur yazısı 2 — Öteki yazılar 3 — Müslümanlığın yayılışı 4 — Arap yazısının alınması 5 — Tarihsel çile 5 — "Bin yıllık bekleyiş" 12 — Çevriyazılar 13

II – TANZİMAT DÖNEMİ VE UYANIŞ 18 – 29

Değişen koşullar 18 — Eğitim ve yazı sorunu 18 — Münif efendi 20 — Mirza Fethali Ahundzade 21 — Şinasi, Suavi, Namık Kemal 23 — Namık Kemal - Melkum Han tartışması 24 — Bir başka tartışma 27 — Yenişehirli Avni 28 — Tanzimat'tan kalan 28 — Abdülhamit II dönemi. 28

III – LÂTİN YAZISININ EVRENSELLİĞİ 30 – 38

Lâtin yazısının dünyaya yayılması 30 — Osmanlı topraklarına sızması 31 — Dünya ticaret yazısı 32 — Posta ve Telgraf 33 — İki örnek 34 — Atatürk'ten üç telgraf 36 — Türkiye, yol ayrımında 37

IV – ARNAVUTLARIN LÂTİN YAZISINA GEÇİŞLERİ 38 – 43

İlk girişimler 38 — Arnavut Bilim Derneği 39 — "Arnavut" yazısına tepkiler 41 — Yazının yayılması 41 — Manastır kongresi 42 — Şeyhülislâmlığın fetvası 42 — Sonrası 43

V – MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAZI TARTIŞMALARI 43 – 54

Tartışmaların yeniden canlanması 43 — Ishalatçılar 44 — Bir Lâtinci : Hüseyin Cahit 47 — Türkçüler 47 — Celâl Nuri 48 — *"İçtihat"* ve *Hürriyet-i Fikriye* 52 — Enver Paşa yazısı ve iflâsı 53

VI – YAZI DEVRİMİNE DOĞRU 54 – 83

Devrim ortamı 54 – Atatürk ve zamanlaması 55 – Karabekir Paşa'nın demeci 57 – Yeni tartışmalar 59 – Bir öneri 61 – Saracoğlu'nun konuşması 61 – Yankılar ve tepkiler 62 – Bulgaristan'da 64 – Kafkaslarda 64 – Berlin'de 66 – Bir kitapçık 66 – Bir soruşturma 69 – Tartışmaların yavaşlaması 69 – Bir Osmanlı müderrisi 70 – Sorunun yeniden alevlenmesi 73 – Avrupa'da yankılar 78 – Gecikme nedenleri 81

VII – SON ADIMLAR 83 – 96

Kişisel uygulama denemeleri 83 – Resmî hazırlıklar 85 – Uluslararası rakamların alınması 85 – Dil Encümeni 88 – Elifba Raporu 92 – Alfabe projesinin Atatürk'e sunulması 95

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ TÜRKLERİNİN LÂTİN YAZISINA GEÇİŞLERİ

I – YAKUTLARIN ÖNCÜLÜĞÜ 97 – 98
II – AZERBAYCAN'DA GELİŞEN AKIM 98 – 109

Bakû "Yeni Türk Elifba Komitesi" 98 – Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi 99 – *Yeni Yol* gazetesi 100 – Ulusal dil ve yazı kampanyası 101 – Gençliğe sesleniş 106 – Rejimin desteği 107 – Yeni yazının tutunması 108

III – YENİ YAZI KAMPANYASININ YAYILMASI 109 – 117

Tiflis "Yeni Türk Elifba Komitesi" 109 – *Işık Yol* gazetesi 110 – Gürcistan'da yeni yazı kampanyası 110 – Alfabe kursları 114 – 1925 sonunda genel durum 116

IV – BAKÛ TÜRKOLOJİ KONGRESİ, 1926, 117 – 131

Kongre hazırlığı 117 – Kongrenin açılışı 119 – Çalışmaları 121 – Alfabe sorunu 121 – Bir karşıt görüş 123 – Cevaplar 127 – Karar 128 – ve Sonrası 129

V – "YENİ TÜRK ALFABESİ MERKEZ KOMİTESİ" 131 – 143

Kuruluşu 131 – Onaylanması 131 – Kampanyası 132 – Üyeleri 133 – Avrupa'da bir sergi 135 – Birinci Bakû kurultayı 136 – Çeşitli Cumhuriyetlerde çalışmalar 137 – Yeni alfabelerin birleştirilmesi 139 – Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi 140 – 1927 sonunda genel durum 141

VI – TAŞKENT KURULTAYI 143 – 149

Taşkent tiyatrosunda ön toplantı 144 – Kurultay çalışmaları 145 – Özbekistan'da yeni yazıya geçiş çalışmaları 146 – Adım adım geçiş 148 .

VII – VE SONRASI 149 – 155

Azerbaycan'da yazı devriminden dil devrimine doğru 149 – Milliyetler Konseyinin buyruğu 150 – Moskova'nın niyeti neydi? 152 – Yeni yazının yaygınlaşması 152 – Lâtin yazısına geçiş çalışmalarının özeti 154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK YAZI DEVRİMİ

I – ATATÜRK'ÜN GÜLHANE SÖYLEVİ 157 – 174

Atatürk konuşuyor 157 – Konuşmanın yeri ve zamanı 158 – Tarihsel söylev 160 – Anlamı 161 – Dış yankıları 163 – "Harf Seferberliği"ne doğru 166

II – DOLMABAHÇE KURULTAYI 174 – 183

Mebuslar derse 174 – Kurultayın amaçları 176 – Oturumlar 179 – İnönü'nün konuşması 181 – Karar 182 – Bir karşılaştırma 183

III – ATATÜRK, ULUSAL BAŞÖĞRETMEN 184 – 200

İstanbul'da 184 – Tekirdağ'da 185 – Bursa'da 186 – Çanakkale'de 189 – İstanbul'dan ayrılış 190 – Sinop'ta 191 – Samsun'da 192 – Amasya'da 193 – Tokat'ta 193 – Sivas'ta 194 – Kayseri'de 194 – Ankara'ya dönüş 195 – Bir İngiliz raporu 195 – Yazım'da son değişiklikler 196 – Halkla yazışmalar 198 – Kesinleşen yazım 199

IV – DESTEK OLANLAR 201 – 208

Meclis Başkanının demeçleri 201 – Başbakanın uygulama programı 202 – Malatya söylevi 205 – Mustafa Necati'nin rolü 207

V – TÜRK HARFLERİ YASASI 208 – 216

Atatürk'ün Meclisi açış söylevi 208 – Yasa tasarısının ele alınması 209 – Başbakanın konuşması 210 – Gerekçe 211 – Yasa metni 213 – İşin parasal yönü 215

VI – UYGULAMAYA GEÇİŞ 216 – 233

Devlet dairelerinde kurslar 216 – Sınavlar 218 – İlk uygulamalar 219 – Klavye ve yazı makinaları 222 – Dil devrimine doğru 223 – Basının yeni yazıya geçişi 225 – Okullarda yeni yazıyla öğretim 228 – Sokağın görüntüsü 231

VII – MİLLET MEKTEPLERİ (ULUS OKULLARI) 234 – 245

Başbakanın açıklaması 234 – İstanbul'da duyuru 235 – Maarif bayramı 235 – Örgüt 237 – Bir anı, bir yazı 241 – İstatistikler 242 – Sonuç 244

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BASINDA TÜRK YAZI DEVRİMİ

I – AMERİKAN BASINI 247 – 255

Genel hava 247 – *The New York Times* 247 – Değiniler 248 – Yine *New York Times* 249 – Cumhuriyetin yıldönümünde 250 – Ulus okulları 250 – *The National Geographic Magazine* 251 – *Current History* 254 – Sonraki yıllar 255

II – İNGİLİZ BASINI 255 – 265

The Times 255 – *The Daily Telegraph* 256 – *The Times*'ın başyazısı 257 – Toynbee'nin yorumu 258 – Yersiz kuşkular 259 – *The Spectator*'ın gözlemi 260 – Dil devrimine yöneliş 261 – Cumhuriyetin 10. yılında değerlendirmeler 262

III – İSKANDİNAV BASINI 265 – 268

Genel ilgi 265 – Bir Kopenhag gazetesi 266 – Kuzeyli mühendisler 267 – İsveçli yazarlar ve Atatürk 268

IV – İSPANYOL BASINI 268 – 269

Heraldo de Madrid'in yazısı 268 – *A.B.C.*'nin övgüsü 269

V – İTALYAN BASINI 270 – 273

Oriento Moderno 270 – *Il Massegero* 270 – *Piccolo della Sera*'nın yorumu 272

VI – İSVİÇRE BASINI 273 – 277

Journal de Genève 273 – Türk devrimi dizi yazıları 274 – *Tribune de Genève* 275 – Daktilolar 276 – Uydurma haberler 276 – Genel değerlendirme 277

VII – FRANSIZ BASINI 277 – 283

Le Temps 277 – *Mercure de France*'ın incelemesi 278 – Sonraki yayınlar 281

VIII – MACAR BASINI 283 – 285

Magyar Hiralp 284 – Kuşkulu yorumlar 284

IX – POLONYA BASINI 285 – 287

Epoka gazetesi 285 – *Kurjer Warszawski* 287

X – ROMEN BASINI 287 – 288

Indépendance Roumaine 287

XI – YUGOSLAV BASINI 288 – 290

Vreme, Jutarnji List, Politika 288 – Türkçe öğrenmede kolaylık 289 – Yazı devriminden dil devrimine 290

XII – BULGAR BASINI 291 – 294

La Bulgarie 291 – *Svobodna Reç* 291 – *Zname*'de dizi yazılar 293 – Bulgar Elçisinin bir yazısı 294

XIII – YUNAN BASINI 295 – 298

1930'lardaki yazılar 295 – *Proia*'nın yorumu 295 – Devrimin 10. yılı 296

XIV – ARNAVUT BASINI 298 – 299

Tirana'nın *Telgraf*'ı 298 – Elçinin yorumu 299

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK YAZI DEVRİMİ VE SONRASI

I – BULGARİSTAN'DA TÜRK YAZI DEVRİMİ 301 – 324

Giriş 301 – Eski Osmanlı topraklarında 301 – Bulgaristan Türkleri 302 – Lom Kongresi 303 – "Türk Alfabesi" 304 – Tutucular 305 – Bul-

gar engeli 306 — Devrimciler 307 — Sofya'da Türk girişimleri 309 — Bulgar yasağı kalkıyor 311 — Yeni yazıya geçiş 312 — Devrimin zaferi 314 — Uzun çile 316 — Bir Bulgar jesti 317 — Türkiye'de hoşnutluk 319 — Yerli Türk basınına darbe 320 — Sosyalist rejim 321 — Yeni dönemde eğitim ve edebiyat 322 — Son Bulgar darbesi 323

II — UYGURLARIN YAZI SORUNU 324 – 346

Tarihçe 324 — Semerkand konferansı 325 — Doğu Türkistan'da durum 326 — Sinkiang'da Kiril (Slav) alfabesi 328 — Lâtin yazısına geçiş 332 — Arap yazısına geri dönüş 337 — Yüzeysel açıklamalar 344

III — SOVYETLER BİRLİĞİNDE TÜRK YAZI DEVRİMİ VE SONRASI 347 – 364

Yakın geçmişe bir bakış 347 — Ruslaştırma 349 — Kötü örnek 352 — Umut Işıkları 355 — Alfabe sorunu yine gündemde 357 — "Suyun gidişi" 360 — Öncü Azerbaycan 362 — Azerbaycan'a Türk alfabesi 364

TIPKIBASIMLAR 367
KAYNAKLAR 457
DİZİN 465

ÖNSÖZ

1928 yılında Türkiye'de yazı devrimi yapıldı. Yaklaşık bin yıldan beri kullanılmakta olan Arap yazısı bırakıldı. Yerine Lâtin harfleri alındı. Türk kültür tarihinde bir dönüm noktası sayılan bu devrimin 50. yılı 1978'de kutlandı. Türk Tarih Kurumu da bu konuda Ankara'da bir sempozyum düzenledi ve bir sergi açtı. Sempozyuma sunulan bildiriler sonradan *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu* başlıklı bir kitapta toplandı.

Türk Tarih Kurumu üyesi olarak bu çalışmalara biz de katıldık. Sempozyuma bir bildiri ve sergiye çeşitli belgeler sunduk; Türk Tarih Kurumunun bilimsel dergisi *Belleten*'e uzunca bir inceleme yetiştirdik.

Bu kitabı da Türk yazı devriminin 50. yılı dolayısiyle hazırladık. Bundan onbeş yıl kadar önce kaleme aldık. Kitap, hesapça 1978 yılında yayınlanmış olacaktı. Ama basımı çok gecikti. Aradan geçen zaman içinde genel Türk yazı devrimi ile ilgili yeni gelişmeler oldu. Bu gelişmelere son bölümde değinerek kitabı güncelleştirmeğe çalıştık.

Türk yazı devrimi büyük bir olaydır. Her büyük olay gibi çeşitli açılardan incelenebilir. Bir dil konusu, kültür konusu, eğitim konusu olarak ele alınabilir. Ekonomik, sosyalojik ve politik açılardan da incelenebilir. Türk gözüyle veya yabancı gözüyle değerlendirilebilir. Herhalde bu konuda çok şey yazılıp söylenebilir.

Bu kitapta, konuya tarihçi gözüyle bakılmaktadır. Bu büyük devrim, tarihî bir olay olarak ele alınmakta ve tarih içindeki yerine oturtulmaya çalışılmaktadır. "Geçmişe Toplu Bakış" başlığını taşıyan birinci bölümde, Türklerin tarih içinde kullanmış oldukları eski yazılardan bugünkü yazımızın alınmasına kadar geçen uzun dönem özetlenmektedir. Eski yazılara kısaca değinildikten sonra XIX. yüzyılda yazı ile ilgili gelişmler üzerinde durulmaktadır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin yazı tartışmalarına genişçe yer verilmektedir. Yer yer yayınlanmamış arşiv belgeleri de kullanılarak konuya yeni boyutlar getirilmeye çalışılmaktadır.

Tanzimat döneminde Türk alfabesi konusunda bir uyanış olduğu görülür. Arap yazısının Türk diline uymadığı, öğrenilmesi ve kullanılmasının zor olduğu anlaşılır. Bu yazının düzeltilmesi veya değiştirilmesi gerektiğini düşünmeye başlayanlar çıkar. Osmanlı aydınları arasında yazı tartışması başlar. Tartışmaya, Mirza Fethali Ahundzade gibi Azeri aydınlar da katılırlar. Arap yazısının hepten bırakılıp Lâtin yazısının alınmasını düşünenler olur. Çağdaş yaşam, yazı ko-

nusunu gündeme getirmiştir. Tanzimat döneminde rüştiyeler gibi yeni okullar açılır. Artık Türk çocuğuna Kurandan ayetler ezberletmekle yetinilmez, okuyup yazma öğretilip çağdaş eğitim verilmek istenir. Arap yazısını öğretebilmenin ne kadar zor olduğu su yüzüne çıkar. Eğitimciler ister istemez yazı işine kafa yormaya başlarlar. Yine o dönemde Türk gazeteciliği de yavaş yavaş gelişir. Günlük gazete çıkarmak, zamanla yarışmayı ve okuyucuya sıcağı sıcağına haber yetiştirmeyi gerektirir. Karmaşık Arap yazısının ise dizgi işlerini yavaşlattığı ve dolayısıyle gazete çıkarmayı zorlaştırdığı görülür. Gazeteci aydınlar, Arap yazısında bazı düzeltmeler yaparak karşılaşılan teknik zorlukları azaltmayı denerler.

Dahası, çağdaş yaşam, Lâtin yazısının bir dünya yazısı durumuna geldiğini ve Arap yazısına üstün olduğunu gözler önüne serer. Osmanlılar çağdaş dünyaya ayak uydurmağa çabalarken Lâtin yazısını azar azar kullanmak durumunda kalırlar. Lâtin yazısı dünya ticaret yazısıdır ve dış ticarette kullanılmadan edilemez. Uluslararası ulaşımda, demiryollarında ve denizyollarında çokçası Lâtin yazısı geçerlidir; denizyolu, demiryolu Türkiye'ye bu yazıyı da getirir. Lâtin yazısı aynı zamanda dünya posta ve telgraf yazısıdır. Kırım savaşı sırasında, 1855 yılında telgraf telleri Avrupa'dan İstanbul'a ulaşır. Ama Arap harfleriyle Türkiye'den Avrupa'ya telgraf çekilemez. Dış dünyaya telgraf çekebilmek için Lâtin harflerini kullanmak gerekir. Avrupa'daki Osmanlı elçilikleri, İstanbul'a gönderdikleri telgraflarını Lâtin harfleriyle çekerler ve İstanbul'dan Lâtin harfleriyle karşılık alırlar. 1850'lerden Türk yazı devrimine kadarki 70 yıllık dönemde Osmanlı Dışişleri teşkilâtının dış dünya ile telgraf yazışmaları hep Lâtin harfleriyle yapılmıştır. Bugün bütün dünya bilgisayar dilleri ve sistemlerinin Lâtin alfabesi üzerine kurulmuş olması gibi, o zamanlar da dünya telgraf yazışmaları Lâtin harfleriyle yapılıyordu. Yazı devriminden önceki yıllarda Atatürk'ün kendisi de dış ülkelere Lâtin harfleriyle resmi telgraflar göndermiştir. Kitapta bunlardan örnekler verilmektedir. Kısacası, Tanzimat'tan sonra Lâtin yazısının çeşitli yollarla Türkiye'ye sızmış ve Osmanlı Türklerinin sınırlı ölçüde de olsa bu yazıyı kullanmış oldukları görülür. Türkiye adeta iki yazılı bir ülke durumuna ve bir yol ayrımına gelmiş gibiydi.

Bu ortamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Arnavutlar Lâtin yazısını almaya yöneldiler. Büyük çoğunluğu müslüman olan Osmanlı Arnavutlarının Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısı kullanmak istemeleri, İmparatorlukta tepkiler yaratır ve yazı tartışmalarını kamçılar. Kimi yazarlar Arnavutlar gibi Türklerin de Lâtin yazısını almalarını savunmaya başlarlar. İkinci Meşrutiyet döneminde yazı tartışmaları artar. Teorik tartışmalardan öteye, pratik bazı denemelere de geçilir. Arap yazısını Türk diline uydurabilmek için çeşitli ıslahat projeleri ve düzeltilmiş Arap alfabesi örnekleri ortaya atılır. Bunların kullanılmasına çalışıldığı da olur. Ama bütün bu çabalar, başarısız denemelerden öteye geçemez ve alfabe sorununa köklü bir çözüm getiremez. Türk yazı devrimini yapmak Cumhuriyet rejimine kalır.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında alfabe sorunu güncelliğini korur. Tartışmalar kimi hızlanır, kimi yavaşlar; ama yazı işi zihinleri sürekli kurcalar durur. Cumhuriyet ile birlikte Lâtin harflerinin alınmasını savunanlar çoğalmıştır. Ama tutucular ülkede hâlâ büyük çoğunluktadırlar ve Arap yazısına sanki kutsal bir şeymiş gibi sıkı sıkıya sarılmışlardır. Atatürk ise, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra beş yıl boyunca yazı konusunda hemen hemen hiç konuşmaz. Başka devrimci atılımlara öncülük eden Atatürk, yazı konusuna gelince susar. Ne düşündüğünü açığa vurmaz. Yazı işiyle değil, başka sorunlarla uğraşır. 1924 yılında Halifeliğin kaldırılması, ertesi yıl Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanması ve 1926 yılında Atatürk'e karşı İzmir suikasti ve suikastçıların yargılanmaları gibi önemli iç olaylar Atatürk'ü ve Cumhuriyet hükümetini öncelikle uğraştırırlar. O yıllarda Atatürk alfabe işine pek zaman ayıramaz. 1927 yılında ise Atatürk kendisini ünlü *Nutuk* adlı eserine verir. Alfabe işine ancak 1928 yılında eğilebilir. Ondan sonra gelişmeler birdenbire hızlanır. 1928 yılında Türk hükümetinin Lâtin harflerini almaya hazırlandığı belli olur. Önce uluslararası rakamlar alınır. Arkasından Dil Encümeni kurulur ve Lâtin yazısına dayanan yeni bir Türk alfabesi hazırlar. Bunlar Türk yazı devrimine doğru atılan son adımlar olur ve Türkiye, yeni yazıya geçmek için artık Atatürk'ten son bir işaret bekler.

Kitabın ikinci bölümünde, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerin Lâtin yazısına geçişleri anlatılmaktadır. Sovyet Türkleri yazı değiştirme işine bizden önce girişmişlerdir. Kitapta onlara da yer verildi. Belki ilk defa bu kitapta Türk yazı devrimi geniş anlamda ele alınıyor. Türkiye'deki ve Türkiye dışındaki Türklerin yazı devrimleri aynı kitapta incelenmeğe çalışılıyor. Bu bir yeniliktir, denilebilir. Çünkü şimdiye kadar "Yazı devrimi", "Harf İnkilâbı" denince yalnız Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde gerçekleştirilmiş olan yazı değişikliği anlaşılmıştır. Konuyla ilgili yayınlarda yalnız Türkiye'deki yazı devrimi incelenmiştir. Oysa ki Türkiye dışındaki Türklerin de yazı sorunları olmuştur. Onlar da bizim gibi Lâtin yazısına geçmişlerdir. Bu geçişlerin her birinin öyküleri vardır ve bunlar incelenmeğe değer. Eski Osmanlı topraklarında yaşayan, kendilerini Türkiye Türklerinin ayrılmaz parçaları sayan ve Türkiye'yi anavatan bilen Türk azınlıkları, bizim yeni alfabemizi olduğu gibi almışlardır. Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan Türkleri ile Kıbrıs Türkleri bu kategoridendirler ve bugün bizim alfabemizi kullanırlar. Onların yazı devrimi, Türkiye'deki yazı devriminin birer uzantısı, bütünleyici parçasıdır. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklere gelince onların durumu biraz değişiktir. Onlar, bizden ayrı, fakat bizimkine çok benzeyen bir Lâtin alfabesi benimsemişlerdir. Bu yeni alfabeye, "Lâtin alfabesi" değil, "Türk elifbası" (alfabesi) adını vermişlerdir. Onlar da bizim gibi yaklaşık bin yıldır kullandıkları Arap alfabesini bırakıp Lâtin kökenli yeni bir Türk alfabesi almışlardır. Onların yeni yazıya geçişleri de hiç kuşkusuz bir "Türk yazı devrimi" dir.

Sovyet Türklerinin 1920'lerde Lâtin yazısına geçişleri kronolojik sırayla ele alıdı. Bu sıraya göre, Lâtin alfabesini alan ilk Türk toplumu Yakutlar olmuştur.

Ne var ki, çok uzakta ve kenarda kalan Yakutların alfabe değiştirilmeleri, öteki Türk toplumlarını pek etkilememiştir. Bu yüzden Yakutlara kitapta kısaca değinilip geçildi.

Türk dili için Lâtin alfabesinin alınması yolunda asıl önemli akım 1920'lerde Azerbaycan'da gelişti: Mayıs 1922'de, Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da, "Yeni Türk Elifba Komitesi" adlı bir komite kuruldu. Bu komite, bizdeki Dil Encümeni gibi, Türk dili için Lâtin alfabesine dayanan yeni bir Türk alfabesi hazırladı. Vakit geçirmeden yeni alfabeyi uygulamaya başladı. Bu yeni alfabe ile Eylûl 1922'de Bakû'da *Yeni Yol* adlı bir gazete çıkarıldı, bazı okullarda öğretime başlandı. Basın-yayında, devlet dairelerinde adım adım yeni yazıya geçildi.

1926 yılında Bakû'da toplanan Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk alfabesi konusunu da görüştü. Azerbaycan'da kullanılmağa başlanan yeni Türk alfabesini öteki Sovyet Türklerine tavsiye etti. Yeni alfabe, yerli ve yabancı Türkologlarca beğenilmiş ve onaylanmış oldu. Bundan sonra Sovyet Türklerinin yeni yazıya geçiş çalışmaları hızlandı.

Bu arada, çeşitli Sovyet cumhuriyetlerinde çeşit çeşit Türk alfabeleri hazırlanması eğilimi baş gösterdi. Hepsi Lâtin kökenli, fakat birbirinden az çok farklı yeni yeni Türk alfabelerinin ortaya çıkması olasılığı belirdi. Türk alfabesinin bölünmesine varacak bu ters gidişi önlemek ve Sovyet Türkleri arasında yazı değişikliğini tek elden yürütmek amacıyla yine 1926 yılında Bakû'da bir Merkez Komite kuruldu. "Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesi" adını taşıyan ve çeşitli Sovyet Cumhuriyetleri temsilcilerinden oluşan bu kurul, yeni Türk alfabesinin birleştirilmesi işini öncelikle ele aldı. 1927 yılında "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" adıyla yeni bir alfabe hazırlayıp yayınladı. Bu alfabe Sovyetler Birliğinde yaşayan bütün Türk toplumlarının ortak alfabesi olarak kabul edildi. Böylece Sovyet Türkleri arasında alfabe birliği sağlanmış oldu. Ondan sonra bu ortak alfabesinin uygulanmasına geçildi. Uygulama, cumhuriyetten cumhuriyete biraz farklı oldu ve yıllara yayıldı. Yeni yazıya geçiş Azerbaycan gibi bazı cumhuriyetlerde daha çabuk tamamlandı; Özbekistan, Türkmenistan gibi diğer bazı cumhuriyetlerde ise 1930'lara kadar uzadı.

Sovyet Türkleri yavaş yavaş yeni yazıya geçmeğe çalışırken, Türkiye, 1928 yılında bir çırpıda Lâtin yazısını alıverdi. Türkiye, Sovyet Türk Cumhuriyetlerinden daha sonra yazı değiştirmeye girişmiş, fakat onlardan daha önce bu işi tamamlamıştır. Daha önemlisi, Sovyet Türk cumhuriyetlerinde Lâtin alfabesinin ömrü uzun olamamış ve bir süre sonra Lâtin yazısından Kiril yazısına dönülmüş olduğu halde, Türkiye'deki yazı devrimi tam ve kesin bir başarıya ulaşmış ve kökleşmiştir. Bu bakımdan gerçek anlamda Türk yazı devrimi Türkiye'deki yazı değişikliğidir, denilebilir.

Kitabın üçüncü bölümü Türkiye'deki yazı değişikliğine ayrıldı ve buna "Türk Yazı Devrimi" adı verildi. Bu bölümde Türkiye'deki yazı devrimi yedi alt başlık altında ele alınmaktadır.

Görülen odur ki, Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk, Türk yazı devriminin gerçek önderi ve mimarı durumundadır. Atatürk, yıllarca düşünüp taşındıktan ve zamanlamısını iyi yaptıktan sonra, 1928 yılında harekete geçmiştir. İlk defa 10 Ağustos 1928 geçesi, İstanbul'da Gülhane parkında bir eğlencede açıkça halkın önünde konuşmuş ve "arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz" demştir. "Kabul edeceğiz" değil, "ediyoruz" buyurmuştur. Buyurmakla da kalmamış, kendisi de hemen işe koyulmuş, başa geçmiş ve yeni yazıyı kabul ettirene kadar, kitleleri soluk soluğa arkasında sürüklemiştir.

Atatürk'ün Gülhane konuşmasından sonra yeni yazı hareketi şaşırtıcı bir hızla gelişir. Atatürk, önce İstanbul'u ve İstanbul'a yakın illeri harekete geçirir. Yeni yazı için mebusları, kalburüstü gazetecileri ve aydınları birkaç kez Dolmabahçe sarayında toplar ve ortamı oluşturup olgunlaştırır. İstanbul'dan sonra Anadolu'ya geçen Atatürk, yeni yazı meşalesini il'den il'e taşır: Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri yoluyla Ankara'ya döner. Her uğradığı yerde elde tebeşir, karatahta önüne geçer, halka yeni Türk harflerini öğretir. Gözüne kestirdiği kimseleri karatahta önüne çeker, yeni yazı sınavından geçirir. Bütün vatandaşların yeni yazıyı çabuk öğrenmelerini ister. 1928 yaz ve güz aylarında Atatürk'ün hemen hemen tek düşüncesi, tek tutkusu yeni Türk harfleridir. Sarayda, konakta, arabada, sokakta, geceli gündüzlü yeni harfleri düşünür, yeni harfleri konuşur. Onun bu tutkusu yakın çevresine ve dalga dalga bütün ülkeye de yayılır. Başta Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başbakan ve Milli Eğitim Bakanı olmak üzere, hemen hemen bütün devlet ve millet Atatürk'ün arkasında yer alır. Yeni yazı tutkusu yukardan aşağıya, doruktan tabana bütün yurdu sarar. Artık maya tutmuştur.

1 Kasım 1928 günü "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun" Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçerken, yolun yarısı zaten aşılmış ve Türkiye yarı yarıya yeni yazıya geçmiş bulunuyordu. Yasanın çıkması beklenmeden yeni yazı ülkeye yayılmıştı. Devlet daireleri, okullar, basın yeni yazıya geçmişlerdi. Yasa, bu durumu hukuki temele oturtup pekiştirdi. Bir iki ay gibi kısa kısa süreler içinde yeni yazı kullanma zorunluluğu getirdi. Basın 1 Aralık 1928'de, devlet daireleri ise en geç 1 Ocak 1929'da yeni yazıya geçmek zorundaydılar. Gerçekten Türk harfleri yasasının çıkışından sonraki iki ay içinde, 1928 sonunda, Türk yazı devrimi tamamlanmış oldu. Arap yazısı Türkiye'de tarihe karıştı. Yeni Türk harfleri Türkiye'ye egemen oldu.

Bundan sonra yeni yazıyı büyük halk kitlelerine yayma işine girişildi. Ve 1 Ocak 1929 günü Millet Mektepleri açıldı. Bu okullar bütün ulusu kavrıyordu. Büyük kitlelere hızla okuma yazma öğretmeyi, yeni yazıyı büyük kitlelere yaymayı amaçlıyordu. Millet mektepleri hem eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğretmek, hem de hiç okuma yazma bilmeyenleri okur yazar yapmak misyonunu üstlendi. Bu büyük işin altından başarıyla kalkabilmek için bütün yurtta bir al-

fabe çoşkusu yaratıldı, davullu zurnalı bir alfabe seferberliği başlatıldı. Kısa zamanda gerçekten bir atılım gerçekleştirildi. Millet mektepleri, özellikle ilk yıllarda çok başarılı oldu. Bütün ülkeyi dalgalandırdı, ırgaladı, silkeledi. Köyde kentte, kadında erkekte, yaşlıda gençte yeni yazı kavramı yarattı. İki buçuk milyon Türk insanı bu okullardan geçti. Yarısı okuma yazma öğrenerek çıktı. Millet mektepleri dışındakilerle birlikte, beş yılda 3 milyon kişi okuma yazma öğrendi. 1927 yılında Türkiye'de eski yazıyla okuma yazma bilenlerin sayısı 1 milyon 100 bin kişi kadardı. Yazı devriminden sonra beş yıl içinde bu rakam üçe katlandı. Türkiye'nin o yıllardaki nüfusuna göre bu hiç de azımsanacak bir rakam değildir. Yeni yazı seferberliği giderek hızını kaybetmiş olmakla birlikte, Millet mektepleri sayesinde yeni Türk alfabesi kitlelere mal edilip kökleşmiş ve yazı devrimi kesin başarıya ulaşmıştır.

Bu parlak başarı herkesi şaşırttı. Yazı değiştirmek gibi büyük bir işin bu kadar kısa zamanda başarılabiliceğini kimse tahmin edememişti. En iyimser kimseler bile Türkiye'de bin yıllık eski yazının bırakılıp yeni yazıya geçmenin uzun yıllar alabileceğini tahmin etmişler ve yanılmışlardı.

Yeni yazıya geçiş, yıllar yılı sürmemiş, birkaç ay içinde tamamlanıvermişti. Bunu yabancıların nasıl değerlendirdikleri kitabın dördüncü bölümünde görülecektir.

"Dış Basında Türk Yazı Devrimi" başlığını taşıyan dördüncü bölümde ondört yabancı ülkenin yetmiş kadar değişik gazete ve dergisinden alıntılar vardır. Bu alıntılar, yabancı gözüyle Türk yazı devriminin birer değerlendirmesidir.

Dış basına göre Türk yazı devrimi, önemli, pek önemli bir olaydır. Büyük bir reform, şaşırtıcı bir devrimdir. Atatürk devrimlerinin en önemlisi ve en ihtilâlcisidir. Bu devrim, Türkiye Cumhuriyetinin en büyük zaferi, Kemalizmin en önemli başarısıdır. O güne kadar Türkiye'de yapılmış devrimlerin en yücesi, en mutlusudur. Türkiye'nin Lâtin yazısına geçmesi, uygarlık yolunda büyük bir atılım ve Türkler için yeni bir çağın başlangıcıdır. Yeni Türkiye'nin gururla seçtiği yükseliş yolunun en çetin ve en onurlu aşamasıdır. Kimi yabancı gazeteler, Türk yazı devrimini, "dünya tarihinde eşi bulunmayan bir yeniliğin ilk adımı" olarak görmüşler, bunun Atatürk'e lâyık büyük bir yenilik olduğunu vurgulamışlardır. Bir yabancı gazete de Türk yazı devriminin "dünya tarihinde bir anıt gibi yaşayacağını" yazmıştır.

Türk yazı devrimini alkışlayıp yücelten yabancı basın, bunun nedenlerini açıklarken özetle şu görüşlere yer verir: Türklerin Arap yazısından Lâtin yazısına geçmeleri, üstün bir uygarlık yolunda yürekli bir atılım yapmaları, Ortaçağ uygarlığını terkedip çağdaş uygarlığı benimsemeleri ve yirminci yüzyıl uygarlığına ayak uydurmaları demektir. Eski yazı Doğu ile Batı'yı ayırıyor, ayrı bir dünyayı, ayrı bir düşünceyi simgeliyordu. Türkler Arap yazısına bağlı kaldıkları içindir ki Batı uygarlığına bir türlü ayak uyduramamışlardı. Türk halkı artık,

kendisini yüzyıllarca Avrupa dünyasından ayırmış olan yazı duvarını yıkmak, insanlığın bu bölümü ile bütünleşmek kararındaydı. Yeni yazı Türklere dünya kültür mirasından yararlanma, Batı uygarlığına katılma yolunu açıyordu. Türkler şimdi "İslâmın kılıcını bırakıp Kâfirin defterini almışlar" ve savaşmak için değil, düşünmek için ayağa kalkmışlardı artık. Yeni Türk alfabesi Türkiye'de eğitim öğretimi kolaylaştıracak, kültürü yaygınlaştıracak ve demokratikleştirecekti.

Dış basının görüşüne göre, Türk yazı devriminin etkileri Türkiye sınırlarını da aşacaktı. Türkiye, eski Osmanlı sınırlarının ötesinde kültürel liderlik rolü üstlenecekti. Arap alfabesi veya başka alfabeler kullanan öteki toplumlara örnek olacaktı. Yeni Türk alfabesi, Türkleri, Asya'daki soydaşlarına yaklaştıracaktı.....

Yabancı gazeteler Türklere övgüler yağdırıyor. Türk yazı devrimini kutluyor ve yüceltiyorlardı. Ve hiçbir yabancı gazete yeni yazıya geçişte Atatürk'ün tarihî rolünü vurgulamadan geçemiyordu: Yabancı gazetelerden biri haklı olarak soruyordu:

"Bir köy meydanına dikilmiş karatahta önünde, elinde tebeşirle, bakkala ve kasapa dilinin nasıl yazılacağını öğreten bir başka Devlet Başkanı var mıydı?"

Türk yazı devriminin kesin başarıya ulaşması, dış dünyada Türkiye'nin ve Türk ulusunun saygınlığını arttırmış ve Atatürk'ü bir kat daha yüceltmişti.

Kitabın son bölümü "Türk Yazı Devrimi ve Sonrası" başlığını taşıyor. Burada, Bulgaristan, Doğu Türkistan ve Azerbaycan Türklerinin alfabe sorunları üzerinde duruluyor. Türkiye'de yazı değişikliği pek kısa zamanda başarıyla tamamlanmış ve artık tarihe mal olmuş bir konudur. Çoğu dış Türkler bakımından ise konu bugün dahi güncelliğini kuramaktadır. Türk yazı devrimi, eski Osmanlı topraklarını, Orta Asya Türk dünyasını ve hatta bazı denizaşırı ülkeleri derece derece etkilemiştir.

Eski Osmanlı topraklarındaki etkilerine bir örnek olarak Bulgaristan Türkleri ele alındı. Dış Türkler arasında Türkiye'deki yazı değişikliğinden ilk etkilenen onlar olmuştur. Bunu şöyle açıklıyorlar:

"Biz Bulgarya Türkleri, Türkiye Türklerinden hatta diyalekt farkı ile bile ayrılamayacak kadar bir yapıda, bir ruhta olduğumuz için, bulunduğumuz topraklardan aynı güneşi, aynı ufukta aynı anda görmekte bulunduğumuz için inkilâp (Türk devrimi) en çabuk bizi uyandırıp önüne kattı."

Gerçekten Bulgaristan Türkleri hiç vakit kaybetmeden Türkiye'yi izlemişler. Türkiye'de yeni Türk alfabesi gazetelerde yayınlanır yayınlanmaz, Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği bu alfabeyi olduğu gibi almış, 1928 yılı yaz aylarında öğretmenlere kurslar açmış, yeni alfabe kitapları hazırlatıp bastırmış. Aynı yıl Bulgaristan Türk okullarında yeni Türk alfabesiyle öğretime başlanmıştı. Yani Bulgaristan Türkleri, Türkiye Türkleriyle aynı zamanda yeni yazıya geçmişlerdir.

Fakat hemen karşılarında Bulgar hükümetini bulmuşlardır. Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı, Türk azınlığı arasındaki tutucularla birlikte yeni Türk alfabesine karşı cephe almıştır. İlk iş olarak eski yazıyla basılmış Türkçe ders kitaplarının dört yıl daha okullarda kullanılacağını ilân etmiştir. Bu karar, Bulgaristan Türklerinin yeni yazıya geçişlerini yıllarca geciktirmek demekti. Bunun üzerine Türk alfabesi etrafında bir Türk-Bulgar kavgası başlamıştır. Türk aydınlarının ve Türkiye'nin üstüste girişimleri sonucu, Bulgar Hükümeti 1930 yılında Türk azınlık okullarında yeni Türk harfleriyle öğretime izin vermiş ve Arap harfleriyle öğretimi ise yasaklamıştır. Kavganın birinci ravundu kazanılmıştır.

Ama iş orada bitmemiştir. 1934 yılında Bulgaristan'da hükümet değişmiş, faşist eğilimli yeni bir hükümet başa geçmiş ve bu yeni Hükümet Bulgaristan'daki Türk azınlığını yeniden eski yazıya döndürmüştür. Türk azınlık okullarında Türk harfleriyle eğitim yasaklanmıştır. Kavga yeniden başlamıştır. Dört yıl sonra 1938'da Bulgar hükümeti insafa gelmiş ve Türk alfabesinin kullanılmasına tekrar izin vermiştir. Yasaklar, izinler, tekrar yasaklar, izinler böylece sürüp gitmiştir. Türk yazı devrimi, Türkiye'de devlet eliyle, devlet desteğiyle ve kanun gücüyle başarıldı; Bulgaristan'da ise Bulgar Hükümetine rağmen, binbir zorlukla yapılabildi. Bulgaristan Türkleri, Türk yazısı uğrunda uzun ve çetin bir savaş vermek zorunda kaldılar. Hatta şehitler verdiler. Bulgar Hükümetlerinin ters tutumları yüzünden Türk alfabesi komşu Bulgaristan'da öldü öldü dirildi. 1928 yılında başlayan kavga, aradan geçen altmış küsur yıl sonra bugün de sürüp gitmektedir. En son 1984 yılında Bulgar Hükümeti Türk yazısına öldürücü bir darbe indirdi. Bulgaristan'da Türkçe yazmak, Türkçe okumak ve hatta Türkçe konuşmak hepten yasaklandı. Bütün Türk okulları ve Türkçe gazeteler kapatıldı. Oradaki Türk çocukları kendi alfabelerini, kendi yazılarını ve dillerini öğrenmek hakkından mahrum bırakıldılar. Türk yazısını kullanmak ağır suç sayıldı. Türk azınlığı yalnız Bulgar yazısını ve Bulgar dilini kullanmaya zorlandı. Bu karanlık dönem beş yıl kadar sürdü.

1989 yılında Bulgaristan'da rejim değişti. Türk yazısı yeniden dirilme sürecine girdi. Gerçi Türk azınlık okulları açılmadı. Soydaş çocuklarının ana dilleriyle öğrenim hakları geri verilmedi. Seçmelik ders olarak bile Türkçe öğretime halâ izin çıkmadı. Ama Bulgaristan'da Türk harfleriyle birkaç küçük gazete çıkarılmasına izin verildi. Önce 1990 yılında Bulgaristan Başmüftülüğü Sofya'da *Müslümanlar* adlı küçük bir gazete çıkarmağa başladı. Dini ağırlıklı bu gazete ayda iki defa Türkçe ve Bulgarca olarak yayınlanmaktadır. Şubat 1991 tarihinde, Sofya'da *Hak ve Özgürlük* adlı haftalık ikinci bir Türkçe gazete yayına geçti. Bu gazete de şimdilik başarıyla yayınını sürdürmektedir. 1945 yılında Sofya'da Türkçe olarak yayınlanmağa başlanmış, sonra gitgide Bulgarcaya döndürülmüş ve 1985 yılında tamamen Bulgarlaşmış olan *Işık/Svetlina* adlı gazete de şimdi yeniden sütunlarında Türkçe yazılara yer vermeğe başlamıştır. Gazetenin beşte bir kadarı ve başlığının yarısı Türkçe basılmaktadır. Yine Şubat 1991 tarihinde, Tuna nehri kıyısındaki Silistre şehrinde, *Ziya* adlı iki sayfalık küçük bir Türk gaze-

tesi çıkmağa başlamıştır. Bu gazeteler Türk harfleriyle ve Türkçe yayınlanmaktadırlar. Türk alfabesi Bulgaristan'da kefenini yırtma çabasındadır.

Doğu Türkistan, yazı devriminde epeyce sona kalmıştır. 1920'lerde batı Türklerinin estirdikleri devrim rüzgârı, Doğu Türkistan'daki Uygurları pek etkilememiştir. 1928 yılında Sovyetler Birliğindeki Uygur azınlığı için hazırlanan yeni alfabe, Doğu Türkistan'da kabul görmemiştir. 1930'larda dünya Türkleri alfabe birliğine kavuştular. Balkanlardan Orta Asya içlerine kadar uzanan büyük bir Türk yazı kuşağı, tarih sahnesine çıktı ve Slav ve Arap yazı kuşakları arasında haklı yerini aldı. Doğu Türkistan bu mutlu gelişmenin de dışında kaldı ve tâ 1950'lere kadar Arap alfabesini kullandı.

1949 yılında komünistler Çin'de iktidara geldiler. 1955 yılında, Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti içinde bir özerk bölge oldu ve *Sincan Uygur Özerk Bölgesi* adını aldı. Ondan sonradır ki, Doğu Türkistan'da alfabe sorunu gündeme geldi. 1956 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi için Arap alfabesi yerine Kiril alfabesinin alınmasına karar verildi. Ama Çin-Sovyet dostluğu bozulunca Kiril alfabesinden vazgeçildi ve bu defa Lâtin yazına dönüldü. Lâtin alfabesi 1960-1964 yıllarında bir deneme süresinden geçirildikten sonra 1965 yılında resmen alındı. 1966-1969 yıllarında Çin'i kasıp kavuran "Kültür devrimi" Uygurların Lâtin yazısına geçişlerini de biraz aksattı. 1970'te iş yeniden ele alındı. Lâtin yazısı, Sincan Uygur Özerk Bölgesinde tutundu.

Lâtin yazısı Doğu Türkistan'a artık iyice yerleşmiş ve bütün bir kuşak bu yazıyı öğrenmişti ki, birden bire ters bir rüzgâr esti. 1983 yılında biraz düzeltilmiş bir Arap alfabesi yeni "Uygur Alfabesi" diye ilân edildi ve 1 Ocak 1984 tarihinde bu alfabenin bütün özerk bölgede resmen kullanılması zorunluluğu getirildi. Lâtin yazısı yasaklandı. Bugün Doğu Türkistan Türkleri bu Arap alfabesini kullanmaktadırlar.

Bulgarlar gibi Çinliler de ülkelerinde Türklerin yazılarıyla oynama huylarından vazgeçemiyorlar. Doğu Türkistan halkı adeta yaz-boz tahtasına çevrilmiş ve otuz yılda üç alfabe değiştirmek durumunda bırakılmıştır. Bulgaristan'da Türk yazısının hepten yasaklanması ile Doğu Türkistan'ın Arap yazısına geri döndürülmesi 1984 yılına rastlar. Aynı dönemde o ülkelerle Türkiye arasında Devlet Başkanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler yapıldığı bir dönemdir. Türkiye Cumhurbaşkanı Bulgaristan'ı ve Çin'i ziyaret etmiş ve 1984 yılında da Çin Cumhurbaşkanı Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmıştı. Çin Cumhurbaşkanının Türkiye'de bulunduğu günlerde Doğu Türkistan Türkleri Arap yazısına döndürülmüşlerdir. Ama, Uygur aydınları bu talihsiz geriye dönüşü bir türlü içlerine sindirememişlerdir ve ilk fırsatta yeniden Lâtin yazısına dönmek niyetindedirler. Doğu Türkistan'da yazı dâvası bitmemiştir.

Sovyet Türklerine ve özellikle Azerilere gelince, onların da yazı çilesi bir türlü bitmiyor. Maarif dostu Azeriler, yüzyıldır Lâtin alfabesine geçmek için çırpınır dururlar, bu yazının kadim bayraktarıdırlar. Yeni Türk alfabesi önce

Azerbaycan'da hazırlandı, orada benimsedi. Azeriler kendi başlarına kalabilselerdi bugün yetmiş yıllık yol almış olacaklardı. Ama kendi başlarına kalamadılar ve kendi seçtikleri "Türk elifbasını"nı yaşatamadılar. Acımazsız Rus nasyonalizmine hedef oldular. Türk yazısı bu nasyonalizme kurban edildi ve Türk alfabesinin yerine Kiril (Rus) alfabesi getirildi. Azeriler ve bütün Sovyet Türkleri Kiril alfabesini kullanmak zorunda bırakıldılar. Elli yıldan beri de kullanmak zorundadırlar.

Azeriler bugün hür nefes almağa ve alfabe işini yeniden düşünmeğe başlamışlardır. Alfabe sorunu Azerbaycan'da yine gündeme gelmektedir. Stalin zamınında yasaklanmış olan Lâtin alfabesi şimdi tozlu raflardan indirilmektedir. Kiril alfabesini terkedip Lâtin alfabesine dönme yönünde ciddî çabalar vardır. Azerbaycan Bilimler Akademisi oturmuş, bizim alfabemize çok benzeyen yeni bir alfabe hazırlamış. Bu alfabe resmen benimsenebilecek mi? Azeriler acaba bu defa kendi başlarına kalıp kendi alfabelerini seçebilecekler mi?

Gelen haberlere bakılırsa, Azeriler bu defa başka engellerlede karşılaşacaklar. Daha şimdiden İranlılar ve Araplar, Azerileri Arap yazısına çekmek için harekete geçmişler. Azerilerin ta 1920'lerde mahkûm ettikleri "Köhne elifba" tekrar onlara sunulmak isteniyormuş. Demek ki, şimdi Araplar ve İranlılar da Türklerin yazısına ellerini uzatıyorlar. Azerilerin alfabe sorunu, bizleri ve bütün Türkleri yakından ilgilendirir. Çünkü Türk dünyasının yazı birliği söz konusudur. Gelişmeler devam ediyor. Türk yazı devrimi güncelliğini koruyor. Dava henüz sonuçlanmış değildir.

Biz de şimdilik kitabı bir son sözle noktalayamadan bırakıyoruz.

Gaziosmanpaşa,
Ankara, Mayıs 1991

BİLÂL N. ŞİMŞİR
Türk Tarih Kurumu Üyesi

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞE TOPLU BAKIŞ

1. Eski Yazılar

Genel Türk tarihi belli bir coğrafya ekseni çevresinde gelişmemiştir. Türkler, ulusal dehalarını çeşitli eksenler çevresinde çeşitli Devletler kurarak göstermişlerdir[1]. Tarih içinde değişken bir yaşam sürmüşlerdir. Yer değiştirmiş, din değiştirmiş ve yazı değiştirmişlerdir. Değişik on kadar yazı kullanmışlardır[2].

Köktürk yazısı

Orta Asya'nın yerli halkı olan Türklerin en eski yazısı konusunda henüz yeterince bilgi yoktur[3]. Bilinen en eski Türk yazılı belgeleri, ikinci Köktürk hanedanı döneminden, VII. ve VIII. yüzyıllardan kalmadır. Bunların en eskisi, 688-692 yılları arasında yazıldığı sanılan, doğu Gobi yöresindeki Çoyren yazıtıdır. Bu tarihlerden elli yıl kadar sonra, 732 ve 733 yıllarında, tanınmış Orhun anıtları dikilmiştir[4]. Bu belgelerin öncesi de olması akla yakındır. Ama bilinmez. Çoyren, Orhon gibi yazıtlarda örnekleri görülen Köktürk yazısı, Türklerin kullandığı en eski yazı sayılır, bugün için. Bu yazı, şimdi Moğolistan sınırları içinde bulunan eski Köktürk yurdundan başka, Türk boylarının yaşadığı hemen hemen bütün bölgelerde, uzun süre kullanılmıştır[5].

Köktürk yazıtları, XVIII. yüzyıldan beri bilim adamlarının dikkatini çekmiş, ama uzun süre okunamadan kalmıştır. Sonunda Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen, 1893 yılında, Köktürk yazısını çözmeyi, Orhun yazıtlarını okumayı başarmıştır. Bu yazının Aramî kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Bu alanda uzun çalışmalar yapmış olan Radloff, biçimine bakarak Köktürk yazısını Runik diye adlandırmıştır. Runik yazı, kayaya, taşa kazındığı için dik çizgilerden oluşur. Köktürk yazısının Hitit, Likya, Finike kökenli olduğunu ileri sürenler

[1] Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", in *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe,* TTK Yayını, Ankara: 1978, ss. 21-22.

[2] Melih Cevdet Anday, "Türkler dokuz abece değiştirmişlerdir" diyor. ("Türk Abecesi", *Cumhuriyet* gazetesi, 18.8.1978, s.2). Kısa sürelerle, dar çevrelerde kullandıkları ya da denedikleri yazılar da sayılırsa, Türklerin yalnız Müslümanlığı benimsemeden önceki dönemde dokuz yazı değiştirdikleri söylenebilir.

[3] Karal, *op.cit.*, s. 10.

[4] Semih Tezcan, "En Eski Türk Dili ve Yazını", in *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe...*, s. 278-279. (Bu incelemede en eski Türk yazını üzerine genişçe bir kaynakça vardır.)

[5] *Ibid.*, s. 283.

bulunduğu gibi, doğrudan Türk boylarının damgalarından çıktığını, yabancı kökenli olmadığını söyleyen bilginler de vardır. "Aramî yazısından alınmış, Türkçenin yazımına en elverişli duruma getirilmiş, yeni harflerin katılmasıyla zenginleştirilmiş" bir yazı olduğu da belirtilmiştir[6]. Çıkışı ne olursa olsun, bu yazının Köktürklerce işlenip geliştirildiği anlaşılıyor. Bu bakımdan, Köktürk yazısını, bugün bilinen en eski Türk yazısı saymak yanlış olmaz.

Oldukça zengin bir yazı çeşidi olan Köktürk alfabesinde 38 harf (im) vardır. Bunlardan dördü sesli (ünlü),yirmi beşi sessiz (ünsüz) dir. Ayrıca beş harf çift ünsüzleri, dört harf de bir ünlü ile bir ünsüzü gösterir. Kalın ve ince olmak üzere, on ses için ikişer harf kullanılır. Bu yüzden 25 ünsüz harfle 15 ünsüz karşılanabilir. İnce ve kalın ünsüzlerin de yardımıyla altı ünlü yazılabilir. Bu yazıyla gerçekte 21 ses okunup yazılabilir: 6 ünlü, 15 ünsüz. Ünlüler yetersizdir. O ile u'yu, ö ile ü'yü birbirinden ayırmak olanaksızdır. Ünlülerin kullanılışı da düzensizdir. Örneğin *y* harfi *ay, ya, yı, ıy...* biçimlerinde; *ç* harfi *aç, eç, çı, çi* biçimlerinde okunabilir[7].

Köktürk yazısı, Köktürklerin kendi dilleri için "oldukça yeterli" idi[8]. Bugünkü Mogolistan sınırları içinde kalan eski Köktürk yurdunda kullanılmış o eski Türkçe kuşkusuz bugünkü Türkçeden çok uzaktı. Köktürk yazısı da bugünkü Türkçenin yazısı olamazdı. Yüzyıllar boyunca sürekli olarak işlenip geliştirilebilmiş olsaydı, bugünkü Türk dilinin gereksinmelerini karşılayabilecek bir düzeye getirilebilir, ulusal bir Türk yazısı olabilirdi. Ama bu yapılamamıştır.

Uygur yazısı

Sekizinci yüzyıldan sonra Köktürk yazısı bırakılmağa başlanmıştır. Giderek tarihin karanlığına gömülüp kalmıştır. Köktürklerin doğudaki uygarlık mirasçıları Uygur Türkleri(745-970) Köktürk yazısını bırakıp Uygur yazısını geliştirmişlerdir.

Uygur yazısı, Sogud yazısının Türkçeye uydurulmuş bir biçimiydi. 18 harfliydi. İki-üç harfin birleştirilmesi, ya da alta üste noktalar konması ile 23 sesi karşılıyordu. Ama özellikle ünlüler bakımından çok yetersizdi. Topu topu üç ünlü vardı Uygur yazısında[9]. Oysa Türk dili ünlüler bakımından zengin bir dildir. Bu yüzden Uygur yazısı Türkçenin tüm gereksinmelerini karşılayabilmekten uzaktı. Bir bakıma Köktürk yazısından daha yetersiz kalıyordu.

Bu yetersizliğine karşın, Uygur yazısıyla yine de bir Türk yazını geliştirilebilmiştir. Gerek Budist, gerek Maniheist Uygurlardan kalma çevri ve özgün çeşitli yapıtlar bulunmaktadır[10].

[6] *Ibid.*, s. 284.

[7] Mustafa Canpolat, "Türk Abeceleri", *Cumhuriyet. Yazı Devrimi-Belgeler* Eki, İstanbul: 1.11.1978, s. 2 (Bu özel Ek gazetenin Avrupa baskısında yoktur).

[8] M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK yayını, Ankara: 1973, s. 15.

[9] Canpolat, *op.cit.*

[10] Bkz. Tezcan, *op.cit.*, s. 290-315.

Öteki yazılar

Türkler, Uygur yazısının yanısıra, yine ayni dönemde, *Sogud, Mani* ve Hind kökenli *Brahmi* yazılarını da kullanmışlardır. Yer yer *Tibet, Çin, Mogol-Passepa* ve *Nasturi-Suryani* yazılarını kullanan, ya da deneyen Türkler de olmuştur[11]. Ama bu yazılar daha dar bölgelerde, daha kısa sürelerle kullanılmıştır. Geniş alanlarda yaşayan Türkler arasında pek yaygınlaşmamış, sürekli olmamıştır.

Türk diline uygunluğu bakımından *Sogud* ve *Mani* yazıları *Uygur* yazısı ile ayni nitelikleri taşıyordu. Türkçenin tüm seslerini karşılamaktan uzaktı. *Brahmi* yazısı ise hece dizgisine dayanıyordu. Türkçe için hem güç, hem de oldukça karmaşıktı[12].

Kısacası Türkler, Müslümanlığı benimsemeden önce, yaklaşık beş yüzyıllık bir zaman içinde, dokuz ayrı yazı kullanmışlar ya da denemişlerdir. Kendi geliştirdikleri ve oldukça zengin bir yazı olan Köktürk yazısına sımsıkı sarılmamışlar, Budizmin etkisine girince bu yazıyı bırakıp Uygur yazısına geçmişlerdir. Onunla da yetinmemişler ve o yüzyıllarda tanıştıkları hemen her yabancı çevrenin yazısını da bir süre kullanıp denemişlerdir. Bu arayış içinde Türk dili yine de tam elverişli bir yazıya kavuşamamıştır. Denenen yazıların hiçbiri Türkçenin tüm gereksinmelerini karşılayabilecek nitelikte değildi.

Müslümanlığın yayılışı

Dokuzuncu yüzyıl ortalarına doğru Türkler bu kez Müslümanlığın ve dolayısiyle Arap yazısının etkisi altına girmeğe başlarlar. Türk tarihinde yeni bir sayfa açılır.

Müslümanlık Arap yarımadasında doğmuştur; bu dinin peygamberi Araptır, kitabı Arapçadır ve yeni din, Araplara yeni ufuklar açar. O zamana kadar önemli bir uygarlık, bir imparatorluk kuramamış olan Araplar, yeni dinle yeni bir dinamizme kavuşurlar. VII. yüzyılda çölden çıkarlar, fetihlere girişirler. Onlar bakımından Müslümanlık yalnız bir inanç doktrini değildir, aynı zamanda bir sosyal düzen, bir Devlet sistemidir. Müslümanlığın Arap kılıcıyla yayılışı yeni bir İmparatorluğun kurulmasına yönelir; Arap emperyalizmine dönüşür. Dinsel-siyasal yayılma, kültürel yayılmayla atbaşı yürür. Dinle birlikte Arap dili, Arap kültürü, Arap yazısı da yayılır. Müslümanlığı benimseyen kitlelerin Araplaştırılması da amaçlanır. Bunda bir ölçüde başarı da sağlanır. Arap dili, Kuzey Afrika'da, Mısır'da, Suriye'de yerli dilleri siler süpürür. O topraklarda yaşayan kitleler Araplaşıp çıkarlar. Peygambere bağlanan "Her kim Arapça konuşursa o bir Araptır" sözü gerçekleşir[13].

Araplar saldırılarını doğuya yöneltince karşılarında ilk önemli yayılma alanı olarak İran'ı bulurlar. İran eski bir uygarlık merkeziydi. İran tarihi, belli bir anayurt ekseni çevresinde gelişmişti. Bu nedenle bir İran kültürü, buna sıkı sı-

[11] Ülkütaşır, *op.cit.* s. 15.

[12] Canpolat, *op.cit.*, s. 2.

[13] Karal, *op.cit.*, s. 23.

kıya bağlı bir İran Devlet görüşü oluşmuştu. Müslümanlık İran'a yabancıydı. Arap ve İran kültürleri çarpışır. Sonunda İran, müslümanlığı benimser, Arap etkisi altına girer. İranlı kendi dinini bırakır. İran'ın eski Pehlevi yazısı da Arap yazısıyla değiştirilir. Emevilerden Abdülmelik, aldığı yerlere Arapçayı Devlet dili olarak benimsetir[14].

Emeviler döneminde Araplar, Türklerin egemen bulunduğu yerlere dek uzanırlar[15]. İran'dan sonra Türk uygarlığı ile yüzyüze gelirler. İslâmlıktan önce kurulan her dinsel şeyi bâtıl sayan Müslüman Arapların saldırıları Türklere çok pahalıya mal olur. Birçok zengin kent yağma edilir. Araplara karşı direnen yerlerde eli silâh tutan Türk gençleri boğazlanır. Kadınlar, çocuklar tutsak edilip sürülür. Türkçe yazılmış yapıtlar bile yokedilir. Müslümanlığın evrensel ilkeleri, peygamberin hadisleri Araplaştırmak için kötüye kullanılır[16]. Türkler, gönüllü, gönülsüz, Müslümanlığa kayarlar. Daha önce bir bölük Türk Halife ordularında görev almıştı. 920 yılında bağımsız Karahan Türk Devleti de Müslümanların yanında görev yapar, İran'da başgösteren bir Alevî ayaklanmasını bastırır[17]. Aynı yüzyılın ikinci yarısında Karahanlılar Müslümanlığı benimserler. Yüzyıl kadar sonra, büyük Oğuz yığınlarının başında İran'a gelip yerleşen Selçuklular da, siyasal nedenlerle Müslüman olurlar. Ondan sonra Türklerin Müslümanlaşması sürer gider.

Türkler, Müslümanlığı benimsemekle Araplaşmazlar. Kendi dillerini bırakmazlar. Türk dili, Türk halk kitlelerinin konuşma dili olarak canlılığını sürdürür, Arapçanın (ve Farsçanın) tehlikeli egemenliğine karşı direnir. Türk ulusal bilinci de henüz oldukça güçlüdür. Türklerin Müslümanlığa yeni geçtikleri bir dönemde, 1072'de, Kaşgarlı Mahmut *Divanu Lugati't-Türk*'ü yazar, Türkçenin Arapçaya üstünlüğünü savunur. Din yoluyla Araplaştırma politikasının da ilk zamanlardaki hızı kalmamıştır. Arapçanın bütün müslüman ülkelerin resmî Devlet dili sayılması uzun ömürlü olamamıştır. Sonra Orta Doğu'da Müslümanlığın liderliği de Araplardan Türklere geçmeğe başlamıştır. *Divanu Lügati't-Türk*'ün yazılmasından çeyrek yüzyıl sonra Batıdan boşanan haçlı akınlarını, öncelikle Anadolu Selçuk Türkleri göğüslerler. İleri ateş çizgisindeki Türkler haçlı saldırıları karşısında yıpranmakla birlikte Müslümanlar arasında oldukça güçlüdürler, dillerini de yaşatırlar.

Ne var ki Araplaşmaktan kendilerini koruyabilmekle birlikte Türkler, Arap ve Fars kültürlerinin güçlü etkisi altına da girerler. Arapça, din dili olarak camide, bilim dili olarak da medresede taht kurar. Selçuk ve daha sonra Osmanlı

[14] Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Üçüncü baskı, TDK yayını, Ankara: 1972, s. 5

[15] *Ibid.*, s. 2

[16] Karal, *op.cit.*, s. 11

[17] Levend, *op.cit.*, s. 3

medresesinde öğretim, Arapça yapılır. Arapça, Batıdaki Lâtince gibi bütün İslâm dünyasının ortak bilim dili sayılır. Arapçayla boyölçüşen Farsça da, yazın dili olarak Türk illerine yayılır ve Selçuk sarayına adamakıllı girer. Bu iki dilin ortak yazısı olan Arap yazısı da bütün İslâm dünyasının yazısı durumuna girer.

Arap yazısının alınması

İşte bu tarihsel koşullar altında Türkler de Arap yazısını Türkçe yazmak için benimsemişlerdir. Yani din değiştirince, önceleri kullandıkları Uygur yazısını bırakıp Arap yazısını almışlardır. Arap yazısı, onuncu yüzyıldan başlayarak, Türk dili ve lehçeleri üzerinde yaklaşık bin yıl kadar sürecek bir egemenlik kurmuştur. Onuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar gelmiş geçmiş bütün Müslüman Türk Devletlerinin kullandıkları yazı hep Arap yazısı olmuştur. Orta Asya Türk Devletleri, Büyük Selçuk ve Anadolu Selçuk İmparatorlukları, Anadolu Beylikleri vb hep Arap yazısını kullanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu da doğuşundan batışına kadar Arap yazısına büyük bir tutuculukla sımsıkı sarılıp kalmıştır.

Türklerin Arap yazısını benimsemeleri, belli tarihsel koşullar altında olmuştur. Din değiştirmenin bir sonucudur. Arap yazısı, Kur'an yazısı olduğu, dinin bir parçası imiş gibi görüldüğü için alınmıştır. Ama alınırken bu yazının "Türk diline uygun olup olmadığı gözönünde tutulmamıştır"[18]. Dil kaygusu değil, din kaygusu egemen olmuştur. Kaldı ki ulusal dil kaygusu ağır basmış olsaydı bile, o dönemde Türklerin Arap yazısının yayılmasına karşı direnebilme olanakları pek yoktu, denilebilir. Dinle birlikte dalga dalga yayılan Arap yazısı yerel yazıları pek yaşatmıyordu. Müslümanlığa geçen kitleler kendi yazılarını da bırakıyor ya da bırakmak zorunda kalıyordu. Türk dilinin tüm gereksinmelerini hakkıyla karşılayabilecek bir Türk ulusal yazısı da henüz geliştirilememişti. Türklerin kullanmakta oldukları cılız Uygur yazısı Arap yazısının baskısına karşı çok dayanamaz, eninde sonunda boğulurdu. Nitekim boğulmuştur.

Tarihsel çile

Arap yazısı, başka seçenek olmadığı için alınmış bile olsa, Türk diline tepeden inme giydirilmiştir. Ondan sonra da Türk dilinin tarihsel bir çilesi olmuştur. Çünkü o yazı, Türkçeye taban tabana ters düşüyordu. O yazıyla Türk dili arasında yapısal çelişkiler vardı. Temelde ikisi birbiriyle bağdaşmıyordu. Çelişkiler kökten, temelden geliyordu. Arap harfleriyle Türk seslerini saptama olanağı yoktu. Uygulamaya geçince, Türkçenin Arap harfleriyle yazılmasına başlanınca, çetin zorluklar başgöstermekte gecikmeyecekti. Gecikmemiştir. XI. yüzyıldan başlanarak Arap yazısıyla Türkçe ürünler yaratılmağa başlandığı görülür. Yeni ürünler yaratılırken yazım konusundaki arayışlar da göze çarpar. Bu arayışlar çeşitli aşamalardan geçer, yaklaşık beş yüzyıl kadar sürer. XVI. yüzyılda Arap yazısını Türkçeye uygula-

[18] J. Castagné, "Latinisation de l'alphabet Turk dans les Républiques Turco-Tatares de l'U.R.S.S.", *Révue des Etudes islamiques,* Année 1927, Cahier III, Paris: 1927, p. 321.

ma denemeleri tamamlanır[19]. Bir ölçüde başarı sağlanır. Arap yazısında *p, ç, j, g* seslerini verecek harfler yoktu. İslâmlığa giriş çağlarında Arap yazımına uyularak *p* yerine *b, ç* yerine c, j yerine *z, g* yerine de *k* kullanılmıştır. Sonraları *b, c, z* harflerine üçer nokta eklenerek *p, ç, j* harfleri bulundu[20]. Bu, gerçekte İranlıların buluşudur. Türkler, İranlıların Arap alfabesine kattıkları bu harfleri sonradan almışlardır[21]. Arap yazısında *k - g - ğ* karışıklığı ise sürüp gitmiştir.

Sessiz (ünsüz) harfler bakımından karşılaşılan güçlüğe böylece iyi kötü bir çözüm yolu bulunmuştu. Ama Arap yazısını Türkçeye uygulamada karşılaşılan daha önemli güçlük sesli (ünlü) harfler bakımındandı. Yapısal çelişkilerden biri bu konuda kendisini gösteriyordu. Arap yazısı, ünsüzlerden kurulu bir yazı sistemiydi. Bu alfabede ünlü harflerin yeri pek önemsizdi. Topu topu üç ünlü vardı Arap yazısında : *a, i, o* (u). Bu açıdan bakınca Arap yazısı Uygur yazısından daha ileri değildi. Köktürk yazısına bakarak daha da geri bir yazıydı. Başka bir deyişle Arap alfabesi, ünlülerin yetersizliği bakımından Köktürk yazısı kadar bile Türkçeye uygun düşmüyordu. Çünkü Türk dili ünlüler bakımından zengin bir dildi. Türkçenin en belirgin özelliklerinden biri ünlülerin bolluğuydu. En az sekiz ünlü vardı Türkçede: *a, o, u, ı, e, ö, ü, i*. Ağızlar ve lehçeleri de gözönünde tutunca Türk dilindeki ünlü sayısının daha da yüksek olduğu görülür. Örneğin yeni yayınlanan ilginç bir inceleme, Kuzey Doğu Bulgaristan Türk ağızlarında, yukardaki sekiz ünlüden başka dört ünlü daha kullanıldığını saptamaktadır: uzun (a), uzun (ı), uzun (i) ve uzun (ü). Bu uzun ünlüler ora Türk ağızlarında anlam ayırdedici görev de yapmaktadırlar[22]. Demek, ağızlardaki ünlüleri de katınca Türk dilindeki ünlü sayısı 12'ye kadar çıkmaktadır. Bunlar bir yana bırakılsa bile, Türk lehçelerindeki açık e (è) sesiyle birlikte, Türk dilinde dokuz ünlü bulunduğu söylenebilir[23]. Arap yazısı bu dokuz ünlünün ancak üçünü karşılayabiliyordu. Türk diline tepeden inme giydirilmiş daracık bir kaftan gibi kalıyordu. Bu iğreti giysinin içinde güzelim Türkçe sesler ezilecek, boğulacak, bunalacaktı.

İslâmlaşan Türk, oldukça zengin olan ve altı ünlü sesi karşılayan Köktürk yazısından sonra, ünlü harflerden hemen hemen yoksun bir alfabeyle karşılaşmıştı. İster istemez Arap yazısına uymak zorunda kaldı. *E/t/d* harflerinden birleşmiş bir sözcük yazıyor (اتد) onu tümcenin gidişine uydurarak: *etti, itti, attı, ottu, öttü,* hatta *üttü* biçimlerinde okumaya çabalıyordu[24]. Başka bir deyişle,

[19] Mustafa Canpolat, "Yazı Devrimine Değin Yazım Sorunları", *Türk Dili,* yıl 28, cilt XXXVIII, sayı 326, 1 Kasım 1978, s. 553-554.

[20] Tahir Necat Gencan, "Yazı Devrimi", *Türk Dili,* 1 Kasım 1978, s. 530

[21] Levend, *op.cit.,* s. 52

[22] Hüseyin Dallı, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar,* TDK yayını: 450, Ankara: (1978), s. 58-59.

[23] Ülkütaşır, *op.cit.,* s. 15.

[24] Gencan, *op.cit.,* s. 530.

bir Türkçe sözcük, Arap harfleriyle yazılınca beş altı değişik biçimde okunabiliyordu. Ya da birkaç sözcük, bir türlü yazılabiliyordu: *dol, döl, dul* sözcükleri Arap harfleriyle bir biçimde yazılırdı[25]. Ünlüler yok denecek kadar kıt olduğundan, yazıda ünsüz harfler yanyana geliyor, birbirleriyle bitişiyordu. Bu ünsüzlerin arasına okunuşta en uygun sesi yakıştırıp sıkıştırmak okuyana kalıyordu. Okuyanın yakıştırıp kullanacağı sese göre de, bir sözcük kimi kez beş altı değişik biçimde okunabiliyordu. Yine ünlü yetersizliği yüzünden başka başka sözcükler bir biçimde, ayni ünsüz harflerin birleştirilmesiyle kaleme alınıyordu. Dolayısiyle anlamlar birbirine karışıyordu.Arap harfleriyle Türkçe yazıp okumak "Arap saçı"na dönüşüyordu. Ünlüler Türk dilinin candamarı gibidir. Ünlüsü kıt Arap yazısı Türk dilini candamarından boğuyor, Türk'ün gırtlağını sıkıyordu sanki. Müslüman Türk, sanki değişmez alınyazıymış gibi, bu boyunduruğa yüzyıllarca katlanacaktı. Ama eninde sonunda uyanacak, başkaldıracaktı. Arap yazısının atılacağı günlerde bir Kafkas Türk'ü, kendi ağzıyla şöyle haykırıyordu:

"Türkler arasında işlenen Arap elifbasından başka dünyada bir öyle şey yohtur ki onun adı ola, özü olmaya. Ne kadar desem ses var ama onun adı yohtur...

"Yazılır "bş" okunur "beş"; yazılır "br", "kz", "zlm", okunur "bir", "kız", "zulüm"; yazılır "hnr", "klm", "dftr", okunur "hüner", "kalem", "defter" ve ha böyle, ha böyle...

"Bes bu seslerin sahipleri hani?

"Onlara lâzım gelir diyesin:

"Onların sahiplerini Araplar şehit edibdirler!"[26]

Arap yazısıyla Türkçenin yazımı böyle oluyordu. Türkçe sözcükler sessiz (ünsüz) harflerle yazılıyor, sesli okunmağa çalışılıyordu. "Kz" yazılıp "kız" okunması gibi. Türk, kendi öz adını bile "Trk" diye yazmak zorundaydı. Daha doğrusu "trk" biçiminde yazıyordu. Özel ad olduğunu yazımda belirtemiyordu. Çünkü Arap yazısında, büyük harf (majiskül), küçük harf ayrımı da yoktu. Kısacası, Türkçe gibi sekiz on ünlüye gereksinme duyulan bir dil için üç ünlüsü bulunan Arap yazısı çok yetersizdi. Yazımda karşılaşılan güçlüklerden biri Arap alfabesinde ünlü kıtlığından kaynaklanıyordu.

İlk bakışta çelişkili gibi görünebilirse de, Arap yazısıyla Türkçe yazımda karşılaşılan daha önemli bir güçlük harf bolluğundan doğuyordu. Bu alfabede, Türkçede bulunmayan bir takım sesler için de harfler vardı. Türk'ün diline hiç uymayan Arap sesleriydi bunlar. Kimileri gırtlaktan gelen çatlak sesler, kimileri de dil ucundan çıkan peltek seslerdi. Dört türlü *z*, üç türlü *h*, üç türlü *s*, iki

[25] *Ibid.*, s. 531.

[26] *Işık Yol* gazetesi, Tiflis: 18 Mart 1924, No.2, s.2, sütun 1-2.

türlü *t* sesi vardı Arapçada.Türkçedeki dört sese karşılık on iki ses! Bu seslerin her birinin de kendi yeri vardı. Bir Arapça ya da Farsça sözcüğü yazabilmek için o sözcüğün Arapçada ya da Farsçadaki yazımını iyice bilmek zorunluydu. Bir Türkün bu sesleri doğru çıkarabilmesi olanaksızdı. Ancak doğru yazabilmek için her sözcüğün yazımını tek tek ezberlemek, ya da Arapça kurallarını çok iyi öğrenmek, sözcüğün kökünde hangi harflerin kullanıldığını kesinlikle bilmek ve türemiş sözcüğün hangi kökten geldiğini bir bakışta kavramak gerekiyordu. Her harf kendi yerinde kullanılmalıydı. Kalın t yerine ince t kullanılması sözcüğün anlamını değiştiriyor örneğin. Dört z'nin, üç h'nın vb herbiri kendi yerine oturtulmalıydı ki doğru yazılabilmiş olsun. Sonra Arapça harfleri, sözcüğün başında, ortasında, sonunda bulunmasına göre biçim değiştiriyorlardı. Bir harf üç, on harf otuz biçime giriyor, otuz üç harfe yükseltilmiş Arap yazısı doksan dokuz harfli gibi oluyordu. Bir ilkokul öğrencisinin böyle bir yazıyı kabaca öğrenmesi için 3-4 yıllık bir zaman gerekiyordu. Arapça ve Farsça bilmiyen bir kişinin Türkçeyi doğru okuyup yazabilmesi ise kesinlikle olanaksızdı. Arap yazısının "asıl güçlüğü" buydu[27].

Sofya'da çıkan bir Türk gazetesi bu konuda şunları yazıyordu:

> "Sekiz harfi eksik, dokuz harfi fazla bir alfabe ile (Arap alfabesi ile) Türkçe, kendine mukadder olan büyük ve asrî diller arasına asla giremezdi. Hakikaten eski alfabemizde (u), (i), (ı), (ü), (ö), (ğ) harfleri eksikti ve (se), (ha), (hı), (zel), (sat), (dat), (ta), (za) harfleri fazla idi. Arabın tecvidi ile Arabın ağzına uyan bu harflerden herhangi birini kendini zorlamadan söyleyebilecek bir tek Türk yoktur"[28].

Evet, Arap yazısı "Arabın tecvidi ile Arabın ağzına uygun" düşüyordu. Ama Arapça ile Türkçe birbirinden apayrı dillerdir. Önce sözlük yapısı bakımından Türkçe ile Arapça başka kümelere girerler[29]. Arapça sözcüklerin kökü üç ünsüzden kuruludur çoğun; buna sözcüğün "sülâlesi" denir, üçlü demektir. Bu üç ünsüzün başına, ortasına, sonuna çekim için başka ünsüzler getirilir. Demek Arapçada kök sürekli değişikliğe uğrar. Böyle dillere "bükümlü diller" denir. Oysa Türkçemiz bir "eklemli" dildir, onda kök hiç bozulmadan durur, bütün ekler, takılar kökten sonra sıralanır[30]. Örneğin söz anlamına gelen Arapça "kavl" sözünü alalım. Bunun kökü *kvl*'dir. Çekimi yapılınca bu üç ünsüz şöyle yer değiştirir: *akval* - söz-ler, *mukavele* söz-leşme, *mukavelât* söz-leşmeler. Görülüyor ki Türkçe "söz" kökü hiç değişmeden durmaktadır; ekler, takılar bunun sonuna sıralanmış bulunmaktadır. Buna karşılık Arapça sözcüğün kökünü oluşturan üç ünsüz harfin sürekli yer değiştirdiği, birbirinden ayrılıp uzaklaştığı

[27] Canpolat, "Türk Abeceleri", *op.cit.* s. 2.

[28] *Halkın Sesi* gazetesi, Sofya: 14.11.1929, sayı 12, s. 2.

[29] Anday, *op.cit.*, s. 2.

[30] *Ibid.*

göze çarpar. Bir örnek daha alalım: "Bağ" anlamına gelen *kayd* sözcüğünün *kyd* harflerinden oluşan kökü şöyle değişikliğe uğrar: *kayd, kuyûd, mukayyed, mukayyidat.* Bunların Türkçeleri *bağ, bağ-lar, bağ-lı, bağ-lantılar*'dır. Burada görülür ki Arapça köken değişir, Türkçe "köken hiç bozulmadan pırıl pırıl durur"[31].

Türkçe ile Arapça, dil aileleri bakımından yapılan bölümlemede de başka ailelere girerler. Arapça "Semitik" dillerdendir. Türkçe ise "Türk dilleri" ailesindendir[32]. Ayrı ailelere giren bu iki dil arasında uzaktan yakından bir hısımlık yoktur. Ayni aileden olmayışları, sözcük yapılarının benzememesi yalnızca söyleyişte değil, yazımda da elbet ayrımlar doğuracaktı. İşte bu ayrımlar yüzünden Türkler, Arap alfabesi ile çok güçlüğe uğramışlardır. Denilebilir ki, Arap yazımı yüzünden Türkçeye Arapça sözcükler daha kolay ve daha çok girmiştir[33].

Arap yazısının Türkçe üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de burada görülür. Arap yazısı, Arap dilini de ardından getirmiştir bir ölçüde. Arapça sözcüklerin, Arapça dil kurallarının Türk diline girmelerine önemli rol oynamıştır. "Arapçanın Türk diline yerleşmesinde Arap alfabesinin etkisi büyük olmuştur"[34]. Türkler, İslâmlığı benimsedikten sonra Araplaşmamışlardır ama, Kur'an dili Arapçaya ve çevrelerinin işlenmiş yazın dili Farsça'ya büyük önem vermişlerdir. Bu iki dilin ortak alfabesi olan Arap yazısını aldıkları gibi, sözcüklerini, eklerini ve dil kurallarını da almağa başlamışlardır. Bu gidiş XV. yüzyıldan sonra yoğunlaşarak sürmüştür. Gitgide Arapça ve Farsça bilmeden Türkçe yazı yazılamaz kanısı kökleşmiştir. Türk ozanları, yazarları, bilim adamları Arapça ve Farsça kullanmada birbirleriyle yarış eder olmuşlardır. Bin yıl

[31] Bülent Ecevit, "Gelişen Türkçemiz", *Türk Dili*, Ankara: 1 Ekim 1978, cilt XXXVII, Sayı 325, s. 445. Ecevit, Türkçe kökenin değişmeme özelliğinin özellikle terim ve sözcük türetme bakımından önemini vurgular. Şunları söyler: "Terim ve sözcük türetme bakımından Türkçe sınırsız olanakları bulunan bir dildir. Türkçe ve Türkçenin olanakları bilinçli bir biçimde değerlendirilirse, dilimizle en karmaşık sorunlar bile kolaylıkla aydınlatılabilir. Üstelik Türkçe terimlerde köken hiç bozulmadan pırıl pırıl durur ve o terimin anlamını aydınlatır. O nedenle bilimsel terimleri, uzmanlık terimlerini Türkçemizde çoğu kez ayrı ayrı öğrenmek bile gerekmez. Pırıl pırıl duran kökenin ışığında terimin anlamı kendiliğinden aydınlığa kavuşur. Bu aydınlığın sağlanamadığı durumlarda terim türetmede başarılı olunamamış demektir. O durumda eksikliği dilimizin kendinde aramamalı, terimi daha çok işleme yolunda çaba göstermek gerekir...

"Yeni sözcük ve terim türetilirken kökeni korumak dilimizde büyük önem taşıyor inancındayım. Eğer terim türetilirken Türkçenin kurallarına özenle uyulur ve kökenin saydamlığı korunursa, ben inanıyorum ki, her uzmanlık dalı için aydınlık terimler türetmek olanağı dilimizde vardır". (*Ibid.*, ss. 445-446)

[32] Anday, *op.cit.*, Öteden beri Türkçe, Ural-Altay dilleri ailesinden sayılırdı. Yeni araştırmalar Ural-Altay dilleri arasında gerçek bir kökbirliği bulunduğu yolundaki kuramı temelden sarsmıştır. (Bu konuda bkz. Semih Tezcan, *op.cit.*, s. 272 vd).

[33] Anday, *op.cit.*

[34] Vecihe Hatiboğlu, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi*, TDK Yayını, Ankara: 1973, s. 27.

kadar süren bu yabancı dil tutkunluğu, yazı dilimizde Arapça ve Farsça'yı egemen, Türkçeyi bakımsız, yoksul, sığıntı durumuna getirmiştir[35].

Özellikle Osmanlı Türkçesi, tarihsel koşulların etkisiyle gittikçe Arapça ve Farsça'nın boyunduruğu altına girmiştir. Bu gidiş çeşitli aşamalardan geçmiştir. Selçuklu İmparatorluğunun parçalanması üzerine Anadolu'da bağımsız Türk beyliklerinin kurulması sonucu Türkçe, yabancı diller etkisine karşı bir ölçüde direnebilmişti. Bu beyliklerin kurucularından çoğu Türkçeden başka dil bilmiyorlar, okuma yazmadan yoksun bulunuyorlar, dolayısiyle Türkçeye üstün bir yer veriyorlardı. İstanbul'un fethi ile birlikte Türkçe üzerinde Arapça ve Farsça etkisi yeniden artmağa başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in kurdurduğu sekiz medresenin (Sahn-ı Seman) yönetim ve öğretim ile ilgili terimleri ve derslerinin tümü Arapça idi. Bu öğretim kurumlarında Türk diline yer verilmiyordu. Türkçe, medreseler dışına itilmişti. O dönemde Osmanlı Türkçesine sızmağa başlayan yabancı ögeler Yavuz döneminde daha da artmıştır. Yavuz, Şiî oldukları için Türkçe konuşan binlerce kişiyi öldürtmüştür. Öte yandan İran seferi dönüşü çeşitli mesleklerden binlerce kişiyi de İstanbul'a getirmiştir. Bunlar, daha önceden Türkiye'ye sızmış İranlılarla birlikte Osmanlı topraklarında Farsça'nın yayılmasında etkin olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim'in Arap topraklarını İmparatorluğa katmasıyla Müslüman çoğunluk Türklerden Araplara geçmeğe başlamıştır. Hele Kuzey Afrika topraklarının alınmasıyla İmparatorluk büsbütün Araplaşmaya yüz tutmuştur. Türk halkının oranı, Türk olmayan halka göre düşmüştür. Osmanlı Devleti, bir İslâm İmparatorluğu kılığına bürünmüştür. Osmanlı medreselerinin kapıları da Arap ulemasına açılmıştır. Böylece Arapçanın durumu daha da güçlenmiştir. Onun koltuğu altında Farsça da yazın dili olarak durumunu güçlendirmiştir. Arapça ve Farsça sözcüklerle dil kuralları Türk halk edebiyatında bile yoğunlaşma olanağı bulmuştur[36].

Gerçi XVIII yüzyılda Türkçe yeniden önem kazanmağa başlar, XIX yüzyılda da Türkçenin bağımsızlığı için çalışmalara girişildiği görülür[37]. Ama yine de Türk dili üzerindeki yabancı dillerin egemenliği sürer. Öyle ki, XX. yüzyıla girilirken Osmanlı topraklarında kullanılan yazı dilimizde Türkçe sözcüklerinin yüzdesi 38'e düşmüş, Arapça ve Farsça sözcüklerin toplam oranı ise % 58'e çıkmış bulunuyordu[38]. Arapça, Farsça karışımı bu iğreti dile "Osmanlıca" deniyordu. Okuryazar olmayan Türk halkı arasında Türkçenin kimliği yine de korunmuştu. Ama halkın dili, kültür dili, bilim dili değildi. Türk yazı

[35] Ömer Asım Aksoy, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, Üçüncü baskı, Ankara: 1973, s. 20

[36] Karal, *op.cit.*, s. 30-39. Burada Karal, Osmanlı Türkçesinin gelişme aşamalarını şöyle sıralamaktadır: 1—Türkçenin yabancı dil etkisine karşı direnişi (1299-1453), 2—Türkçe üzerinde yabancı dil etkisinin artması (1453-1517), 3—Türkçede Arapça ve Farsça etkisinin üstünlüğü (1517-1718), 4—Türkçenin önem kazanmağa başlaması (1718-1839) ve 5- Türkçenin bağımsızlığı için çalışmalar (1839-1918).

[37] *Ibid.*, s. 39 vd.

[38] Aksoy, *op.cit*, s. 84.

dili, Türkçe olmaktan uzaklaşmış, kimliğini yitirmiş ve zengin bilim ve kültür dilleri arasında haklı yerini alamamıştı. Bu bozukluğun temelinde yatan çeşitli nedenlerden biri, Türklerin Arap yazısını kullanmalarıydı. Gerçekten "Arapça ve Farsça sözcüklerin Türk dilinde yaygınlaşmasında Arap alfabesi kullanmamızın etkisi büyük olmuştur" [39].

Arap yazısı, Türk topraklarında Arap diline elverişli bir yayılma ortamı hazırlamıştır. İstanbul'a gelen Arap uleması, yabancı bir yazıyla karşılaşmamış, Osmanlı medresesinde kendi yazısı ve kendi diliyle rahatça öğretim yapabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğuna sonradan katılan Arap kitleleri de yeni bağlandıkları devlette yazı bakımından bir yabancılık çekmemişlerdir. Önceden yerleşmiş kendi yazılarını bulmuşlar, bunun aracılığıyla Arapça sözcükleri Türk halk diline kadar yayabilmişlerdir. Okuryazar Türklerin kendileri de Arap yazısını kullanırken Arapça sözcükleri gittikçe daha yaygın biçimde kullanma yoluna sapmışlardır. Bu gidişte, Osmanlı okuryazarının yabancı dil tutkunluğunun yanısıra alfabenin de etkisi olmuştur. Çünkü Arap harfleriyle Arapça sözcükleri yazmak, kimi Türkçe sözcükleri yazmaktan hem daha kolay oluyor, hem de Arapça dil kurallarına daha uygun düşüyordu. Arap yazısı, Türk okuryazarını Arapça sözcük kullanmağa, Arap dil kurallarına uymağa bir bakıma zorlamıştır. Arap yazısı kullanmamız, ana dilimizin Arapça ve Farsça boyunduruğuna girmesini hızlandırmıştır. Bu yazının Türk dili üzerindeki en yıkıcı etkilerinden biri, dilimizi bir bakıma uydulaştırması olmuştur.

Arap yazısının bir başka yıkıcı etkisi, Türk kitleleri arasında şive ayrılıkları yaratmasında görülür[40]. Arap alfabesinde ünlüler yok denecek kadar kıt olduğundan yazımda ünsüz harfler ister istemez yan-yana geliyor, bunlar arasına en uygun sesi yakıştırmak okuyana kalıyordu. Okuyanın ağzına, ya da şivesine göre de bir biçimde yazılan bir sözcük değişik biçimlerde okunabiliyordu. Dolayısiyle Arap yazısıyla kaleme alınmış bir Türkçe sözcük, İstanbul'da başka; Kayseri, Konya, Trabzon, Erzurum'da... başka başka okunuyordu. Arap yazısı bütün Türk bölgelerinde ortaklaşa kullanılıyordu. Buna bakarak bu yazının Türkler arasında "dil birliğini" sağladığını sananlar vardı[41]. Gerçekte ise bu

[39] *Ibid.*, s. 23

[40] Karal, *op.cit.*, s. 94

[41] Bu yanlış görüşten bugün bile kendini kurtaramamış olanlara rastlanıyor. Türk Yazı Devriminin ellinci yılında bir Türk profesörü şöyle yazabiliyor:

"Arap harflerindeki ses yetersizliği, Türk dilini Çin sınırlarından Akdeniz'e kadar birleştirmiştir. Kökü ayni olan Türkçe kelimeler Türkistan'da ve İdil-Ural'ın her köşesinde kendi ağzına göre okunabilmiştir. Böylece, aslında da birbirine pek yakın olan ağız ve lehçelerimizi, bu alfabe daha da yaklaştırmış ve mükemmelce korumuştur. Bir Osmanlıyı hiçbir kere görüp duymayan dahi, onun yazdıklarını anlamış, fakat nasıl okuduğunu, yani telaffuz ettiğini aramamıştır. İstanbul'da ve İdil-Ural'da (en çok Kazan ve Orenburg'da) basılıp dağılan gazete ve kitapların Türkistan'ın dörtbir köşesinde okunmasının sırrı, bu olmuştur. Bu harfler (arap harfleri) dilimizi koruyan bir âmil, dil kültürümüzde büyük bir talihdi; eski edebiyatı son zamanlara kadar ulaştıran bir bekçi idi". (Prof. Dr. Saadet Çağatay, "Dilimiz Üzerinde Düşünceler", *Türk Kültürü* dergisi, Sayı 183, yıl XVI, (Ankara) Ocak 1978, s. 149.

"birlik", serap gibi göz aldatıcı idi. Bir dış görünüştü. Arap yazısı, çeşitli Türk ağızları, şiveleri arasındaki ayrılığı gidermiyor, büsbütün arttırıyordu. Yazının kaypaklığı, değişik şivelere göre değişik biçimlerde okunabilme özelliği nedeniyle şiveler arasındaki ayrılıklar daha da artıyordu. Arap harfleriyle Türkçe yazmada, özellikle ilk zamanlarda belli yazım kuralları bulunmayışı nedeniyle, sözcükler yazanın keyfine göre yazılıyordu[42]. Bu da ağız ve şive ayrılıklarını arttıran başka bir etkendi. Batı Türk lehçesi ile doğu Türk lehçesi arasındaki ayrılıklar bir yana, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Türklerin kendi aralarında da gitgide ağız ve şive uçurumları beliriyordu. Türkçe, Anadolu ve Rumeli halklarının anadiliydi. Ama her kentte, her bölgede azçok değişik biçimlerde konuşuluyordu. "O kadar ki, batı Anadolu'daki Demirci kasabasının yargıcı, halkın davalarını tercüman aracılığıyla yürütmek zorunda kaldığından, bu kasabadan alınarak şivesini anladığı herhangi bir yere atanmasını istemiştir"[43]. Demek ki Arap yazısı, Türk halkı arasında dil birliği kurulmasını engellemiş, ağız ve şive ayrılıklarını arttırmıştı. Başka bir deyişle, ulusal birliğin kurulmasını engelleyen etkenlerden biri olmuştu.

"Bin yıllık bekleyiş"

Ne yönden bakılırsa bakılsın, Arap yazısı Türk diline taban tabana ters düşüyordu. Türk dili üzerinde çarpık ve yıkıcı etkiler yapmıştı. Türklerin böylesine elverişsiz bir yazıyı benimsemiş olmaları ancak tarihsel koşulların etkisi ya da zoru ile açıklanabilir. Yoksa ulusal dil kaygusu gözönünde tutulmuş olsaydı, Türkçe yazmak için Arap yazısını almak düşünülemezdi bile.

Nitekim Türkçeye uzak hısım dillerden sayılan Macar ve Fin dilleri için başka tarihsel koşullarda, Lâtin alfabesi benimsenmişti. Bu dillerde de Türkçede olduğu gibi ünlü harfler önemli rol oynamaktaydı. Lâtin yazısı, Macar ve Fin dillerinin bütün seslerini tam olarak karşılayabilmişti. Bu diller, tâ başından beri kendi yapılarına uygun bir yazıya kavuşabilmişler, gelişme olanağı bulabilmişlerdi.

Türk dili, kendi yapısına gerçekten uygun düşen bir yazıdan yüzyıllar boyu yoksun kalmıştır. En yumuşak deyimle, Türk dilinin tarihsel çilesiydi bu. Tarihçi Toynbee'nin deyimiyle: "Türkler, hısımları Macarlar ve Finlerin tâ başından beri yaptıkları gibi, dillerini Lâtin alfabesi ile yazabilmek için bin yıl beklemek ve bütün yazım güçlüklerine katlanmak zorunda kaldılar"[44].

Arap yazısının Türk diline uymadığı apaçık belliydi. Ama bu yazıyı değiştirmek için yüzyıllarca bir uyanış olmamıştır. Onuncu yüzyıldan ondokuzuncu

[42] Bu konudaki çeşitli ayrımlar ve özellikler için bkz: Levend, *op.cit.*, s. 51-61

[43] Karal, *op.cit.*, s. 94

[44] Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-1928)", in *Survey of International Affairs, 1928*, London: 1929, p.223.

yüzyıl ortalarına kadar Türkler, Arap yazısına sessizce boyun eğmişlerdir. Dokuz yüzyıl boyunca Arap yazısına karşı Türklerin içinden ne önemli bir ses yükselmiştir, ne de bir başkaldırı olmuştur. Değişmez bir alınyazısı imiş gibi bu ters yazıya katlanılmıştır.

Çevriyazılar Bu arada Batıda, Türkçe yazmak için Lâtin harflerinin çok eskiden beri kullanıldığı bilinir. Avrupalılar, Türkçeyi Lâtin harfleriyle yazabilmek için çeşitli çevriyazılar kullanmışlar ya da denemişlerdir. Kimi yazarlar bu çevriyazıları kullanan yabancıları Türk yazı devriminin "bilimsel öncüleri" saymak eğilimindedirler[45]. Bu görüşe pek katılamadığımızı hemen belirtelim. Çevriyazıların (transcription) Türk yazı devrimi tarihindeki yerini abartmamak gerekir. Avrupalılar kendilerine yabancı hemen her dil için çevriyazılar kullanmışlardır. Bugün de Türkçe yazmak için Türk alfabesinden değişik çevriyazılar kullanırlar. Örneğin Leiden'de çıkarılan *Encyclopaedia of Islam*'ın Türkçe sözcükleri yazmak için kullandığı çevriyazı bugünkü Türk alfabesinden epeyce değişiktir. Buna benzer başka çevriyazılar da kullanılır bugün. Bunlar şimdiki yazımızı değiştirmek amacı gütmez. Eski çevriyazılar da Türklerin kullandığı Arap yazısını değiştirmeyi amaçlamıyor, Türk yazı devriminin "bilimsel temelini" de hazırlamıyordu. Çevriyazıların amaçları başkadır, onları kendi sınırları içinde görmek uygun olur.

Bununla birlikte özellikle eski çevriyazıların tarih içinde bir yeri vardır. Bunlar Türkoloji incelemelerinde önem taşır. Türk dilinin Arapçadan başka bir yazıyla yazılmış olmasını gösteren belgeler olarak ta ilginçtirler. Bu bakımdan birer eski yazı örneği olarak eski çevriyazıları burada kısaca anmak yerinde olur.

Avrupalıların kullandıkları eski çevriyazılar Türkleri tanımak, Türkçeyi öğrenmek gereksinmelerinin sonuçlarıdırlar. Bu gereksinmeler tâ Haçlı seferleri zamanında duyulmağa başlanmıştır, denilebilir. İlk kez o dönemde Türklerle Avrupalılar kitlesel olarak yüzyüze gelmişler, birbirlerini azçok tanımışlardır. Ondan sonra olayların da zoruyla Avrupalılar Türkleri daha yakından tanıma gereğini duymağa başlamışlardır. Belki tâ Haçlı savaşları sırasında Türkçenin Lâtin harfleriyle yazımı denemeleri yapılmıştır. Ama o dönemden elde böyle bir yazılı belge yoktur.

Bugün elde bulunan Lâtin harfleriyle yazılmış en eski Türkçe belge *Codex Cumanicus* (Kuman Elyazmaları)'tur. Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde, 1303-1362 yıllarında yazılmıştır. Türkiye Türkçesiyle değil, Kuman (Kıpçak) Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Aşağı Volga yöresinde yaşayan Kumanlar (Kıp-

[45] Bkz Talât Tekin, "Avrupalılar ve Türkçenin Latin harfleriyle Yazımı", *Türk Dili*, yıl 28, cilt XXXVIII, sayı 326, (Ankara) 1 Kasım 1978, s. 590-594. Prof. Tekin, bu yazısını bir başka yerde daha yayınlamış ve görüşünü vurgulamak için "Türk Yazı Devriminin Öncüleri" başlığını kullanmıştır. *(Cumhuriyet, Yazı Devrimi*, Eki, 1.11.1978, s.3)

çak Türkleri) arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışan Alman ve İtalyan misyonerlerinin kaleminden çıkmıştır. Her nasılsa İtalyan ozanı Petrarca'nın eline geçmiş, o da bunu Venedik Cumhuriyetine bağışlamıştır. Böylelikle korunabilen bu ilginç elyazması yapıt, hemen hemen yüzyıldır Türkologlarca incelenmekte, didiklenip durmaktadır.

Codex Cumanicus, misyonerlerce, onların amaçları için yazılmıştır. Misyonerler, Kumanlar arasında Hristiyanlığı yayabilmek için onların dillerini öğrenmişlerdir. Hristiyan dualarını Kuman Türkçesine çevirmişlerdir. Bu çevirileri Lâtin harfleriyle kaleme almışlardır. Bunun dışında Türkçe sözcüklerin Almanca karşılıklarını da yazmışlardır. Bunlara Türkçe bilmeceler de eklemişlerdir. Ayrı ayrı kişilerin kaleminden çıkmış olan bu yapıtın çevriyazısı oldukça karışıktır. Birçok Türkçe sözcük tanınamayacak biçimde yazılmıştır. Kimi sözcükler güçlükle tanınabilmektedir. Bugünkü Türk yazımına yakın biçimde yazılmış olanlar da vardır. Yazım birliği yoktur. Kullanılan harfler birbirinden değişiktir. Ünlülerin çoğu üçer değişik harfle gösterilmiştir. Örneğin i ünlüsü için i, j, y harfleri; u yerine de u, ou, w harfleri kullanılmıştır. Ünsüzlerden ç, ş gibi harflerin ise dörder beşer değişik harfle yazıldığı göze çarpar. Yazım birliği bulunmayan, Türkiye Türkçesiyle de yazılmamış olan bu elyazmasının Türk harf devrimine bir etkisi olduğu söylenemez.

Türkiye Türkçesinin Lâtin harfleriyle yazılması, Avrupalıların Osmanlılarla ilişkilerinin artmasının sonucudur. Osmanlı Devleti batıya doğru genişleyince Avrupa ile karşı karşıya gelir. Avrupalılar, hızla genişleyen bu Devletle ilişki kurmak, onun dilini de öğrenmek durumunda kalırlar. Sürekli ilişki kurmak gereğini Türklerden çok Avrupalılar duyarlar. Türkler, Avrupa'yı "Diyar-ı harp" sayarlar, onların dilini öğrenmek, Avrupa'ya sürekli görevle Elçiler göndermek gereğini duymazlar. Buna karşılık Avrupalılar XV. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devletiyle sürekli ilişkiler kurarlar. XV. yüzyılda İstanbul'da Venedik, Polonya, Rusya Elçilikleri açılır; XVI yüzyılda Avusturya, Fransa, İngiltere de İstanbul'da sürekli Elçilikler açarlar. Daha sonra öteki Avrupa Devletleri de bunları izlerler[46]. Elçiliklerin yanısıra çeşitli Osmanlı kentlerinde yabancı Konsolosluklar kurulur. Bunlar giderek bir ağ gibi İmparatorluğu sararlar. Ticaret ilişkileri de sıklaşır. Avrupa'da Türkçeye karşı ilgi artar. İster istemez birçok Avrupalı Türkçe öğrenmek, Türkçe konuşmak durumunda kalır. Türklerle iş yapacak Avrupalı görevliye, Arap yazısını öğretmeden Türkçe öğretmenin kestirme yolu, Türkçe yazmak için çevriyazı kullanmaktır. Avrupa'da çevriyazı geleneği böyle başlar. Giderek daha düzenli biçime girer. Başta Türkçe olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğunda konuşulan dilleri öğretmek üzere ayrı okullar açılmasına kadar gidilir. Örneğin daha ilerki tarihte bu amaçla Paris'te "Yaşayan Doğu Dille-

[46] Avrupa Devletlerinin İstanbul'da elçilik açmaları tarihleri şöyledir: Polonya 1414, Rusya 1497, Avusturya 1521, Fransa 1534, İngiltere 1581, Hollanda 1612, İsveç 1734, Sicilya Krallığı 1740, İspanya 1779 vb. (Hamit Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı,* Ankara: 1968, s. 1035-1095)

ri Ulusal Okulu" (Ecole nationale des Langues orientales vivantes) açılır. Türkçe öğrenecek Avrupalılara kitaplar gerekir.

1533 yılında Filippo Argenti adlı bir İtalyan *Regola del parlare turcho* adlı bir Türkçe konuşma kitabı hazırlar. Argenti, Floransa kentinin İstanbul balyosluğu yazmanlığında bulunmuş, Türkçe öğrenmiştir. Yabancılara Türkçe öğretmek üzere bu kitabı yazmıştır. 1611 yılında Pietro Ferraguta adlı bir başka İtalyan, *Grammatica turca* adlı bir Türkçe dilbilgisi kitabı yazar. Ama bu yapıt bastıralamadan kalır. Ertesi yıl Hieronmus Megiser adlı bir Alman papazı Leipzig'de, *Institutionum linguae Turcicae libri quatuor* adlı kitabını yayınlar. Bunda Türkçe yazmak için oldukça kolay anlaşılabilen bir çevriyazı kullanır. Ünlülerden a, e, o, u bugünkü harflerimizin tıpkısıdır. İ ile ı ve u ile ü birbirinden ayırt edilmez. Ö yerine io, oi bileşik harfleri kullanılır... Megiser'in bu küçük kitabı Avrupa'da basılmış ilk Türkçe grameri sayılır[47].

Megiser'in kitabını yenileri izler. XVII yüzyılda Avrupa'da beş Türkçe grameri daha yayımlanır. Bunlar pek yenilik getirmezler. Türkçenin Lâtin harfleriyle yazımı bakımından daha büyük önem taşıyan bir kitap, 1672 yılında Köln'de basılır. Bunun yazarı yedi yıl Türkiye'de kalmış Macar diplomatı Jakob Nagy de Harsány'dir. Kitap, *Colloquia familiaria Turcico-Latina* adını taşır, bugünkü yazımıza oldukça yakın bir çevriyazıyla yazılmıştır. Yirmi yıl kadar sonra, 1680 yılında, Viyana'da *Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, Institutiones* adlı önemli bir Türkçe grameri yayımlanır. Bunun yazarı Polonya asıllı Fr. de Mesgnien Meninski'dir. Meninski çağdaş bir dilbilimci gibi çalışmış, bilimsel bir çevriyazı kullanmıştır. Türkçenin sekiz ünlüsünü sekiz ayrı harfle göstermiştir. Bunlardan a, e, i, o, u, ü harfleri bugün kullandığımız harflerin tıpkısıdır. ı yerine y, ayrıca uzun a ve uzun u harfleri kullanmıştır. Yazar gerçi kendi düzenlediği çevriyazıya her zaman bağlı kalmaz. Ama bu çevriyazı ondan sonraki bu tür kitaplarda temel olarak alınır.

Avrupa'da Türkçeye verilen önem gittikçe artar. Türkçe öğrenmek isteyenlerin sayısı çoğalır. Fransa 1699 yılında, her üç yılda bir 6-9 yaşları arasındaki çocuklardan birkaçını Türkçe öğrenmek üzere İstanbul'a göndermeğe karar verir. Dil oğlanı denen bu çocuklar, ilerde Osmanlı İmparatorluğundaki Fransız Elçiliğinde ve Konsolosluklarında çevirmen olarak görev alacaklardır. 1700-1705 yıllarında, Paris'in Louis le Grand lisesinde 12 öğrenciye Türkçe öğretilmesi kararlaştırılır[48]. Yeni kitaplara gereksinme duyulur.

İstanbul'daki Fransız Elçiliği, Fransızlara Türkçe öğretmek üzere yeni bir kitap hazırlatır. *Grammaire turque ou Methode courte et facile pour apprendre la langue turque* (Türkçe gramer. Türkçeyi kısa yoldan ve kolayca öğrenme metodu) adını

[47] Tekin, "Avrupalılar ve...", *Türk Dili, op.cit.*, s.592

[48] Karal, *op.cit.*, s. 42-43.

taşıyan bu kitabın yazarı Cizvit papazı Jean Baptiste Daniel Holdermann'dır[49]. Kitap, geniş ölçüde Meninski'nin gramerine dayanmaktadır. Küçük boy 200 sayfa tutmaktadır. Türkçe parçaların yazımında baştan sona çevriyazısı kullanılmıştır. Bizim bakımımızdan bu kitabın ilginç yanı, 1730 yılında, Fransız Elçiliği hesabına İstanbul'da İbrahim Müteferrika matbaasında basılmış olmasıdır. Türkiye'de Lâtin harfleriyle basılmış ilk kitap olmasıdır. 1000 nüsha basıldığı sanılan kitap Paris'te Cizvit kolejine gönderilmiş, 200 kopyası İstanbul'da bırakılmıştır. Bunlar da sonradan Avrupa antikacılarının eline düşmüştür[50].

Türkiye'de ilk basımevi 1727'de kurulmuştu. Bundan üç yıl sonra da Türkiye'de Lâtin harfleriyle ilk kitap basılmıştı. Demek ki Türkiye'ye basımevinin girişiyle birlikte Lâtin harflerinin Türkçeye uygulanması da başlamış oluyordu. Faik Reşit Unat, İbrahim Müteferrika'yı bu kitabı basmış olmasından dolayı, "Türkçe Lâtin alfabesinin sistemlenmesine... ilk hizmet edenler arasında" saymaktadır. İlk Türk basımevinde Türkçe sözlerin Lâtin harfleriyle basılması o çağın Devlet büyüklerinin bilgisi dışında yapılamayacağından dolayı da, İbrahim Müteferrika'ya destek olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı "ileri fikirli bir adam" diye anar[51]. Belirtmek yerinde olur ki, belki tutucu çevreleri ürkütmemek için, İbrahim Müteferrika bu gramer kitabını, bastığı kitaplar arasında göstermemişti.

XVIII yüzyıldan sonra Avrupa'da Türkçenin Lâtin harfleriyle yazılması daha da yaygınlaşır. Türklerle Avrupalılar arasındaki ilişkiler bir kat daha sıklaşır. Türkler de Avrupa'ya açılmaya başlarlar. İlişkiler tek yönlü olmaktan çıkar, karşılıklı olur. Avrupa'da yayımlanan Türkçe gramerlerinde Türkçenin Lâtin harfleriyle yazımı daha düzenli biçime girer. Dil kurallarına daha çok uyulur. Çevriyazılar yerleşir, oturur. Osmanlı hizmetine giren yabancılar da Arap yazısını öğrenmekle oyalanmaksızın Türkçe öğrenirler. Türkçe yazmak için Arap yazısı yerine çevriyazılar kullanırlar. Örneğin Selim III döneminde Osmanlı Saray hizmetinde bulunan Danimarkalı mimar Meling, Arap yazısını sökmeden Türkçe öğrenir. Padişahla doğrudan doğruya yazışmak için çevriyazı kullanır. Padişahın kızkardeşi Hatice Sultan'ın sarayını yaparken düşüncelerini Sultan'a Lâtin harfleriyle yazdığı Türkçe ile bildirir[52]. Ayni şey din değiştirerek Osmanlı hizmetine girenler arasında da görülür. Bunlar Türkleşmiş, Müslümanlaşmış kişilerdir. Arap yazısını elbet bilirler ve kullanırlar. Ama arasıra Lâtin yazısıyla Türkçe yazdıkları olur. Tanzimat döneminde Mustafa Celâlettin Paşa, kızına Lâtin harf-

[49] Kitabın tam adı şudur: *Grammaire turque, ou Methode courte et facile pour apprendre la langue turque. Avec un recueil des noms, des verbes et des manières de parler les plus nécessaires à savoir, avec plusieurs dialogues familiers.* A Constantinople MDCCXXX.

[50] E.J. Brill (Ed.), *Turcica. Catalogue No. 484,* Leiden: June 1976. p. 10. Bu kitabın bir kopyası 1976 yılında Brill kitabevinin katalogunda da vardı. Sonra satılmış.

[51] Faik Reşit Unat, "Latin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili,* 1.8.1953, s. 722

[52] Karal, *op.cit.,* s. 92-93.

leriyle Türkçe mektuplar yazar[53]. O dönemden başlayarak Türklerin de zaman zaman Türkçe yazmak için Lâtin harflerini kullandıkları görülecektir. Çok daha sonra Mustafa Kemal (Atatürk) de, Çanakkale'den bir kadına yolladığı 13 mektubundan birini Lâtin harfleriyle yazacaktır[54].

Kısacası, çevriyazı kullanarak Türkçe yazma epeyce yaygınlaşır. Böylece XX. yüzyıla gelinir. Türklerle Avrupalılar artık içiçedirler. Lâtin harfleriyle Türkçe gramerler elden ele dolaşır. Bunların en son örnekleri Macar Türkoloğu Julius Németh'in 1916'da Leipzig'de basılan *Türkische Grammatik* adlı yapıtıyla, Fransız Türkoloğu Jean Deny'nin 1921'de Paris'te basılan *Grammaire de la Langue turque* adlı ünlü yapıtıdır. Bunların her ikisi de Birinci Dünya Savaşında Türklerle Avrupalılar arasında adamakıllı yoğunlaşan ilişkilerin gereksinmeleri olarak ortaya çıkmıştır, denilebilir. Németh, Birinci Dünya Savaşı içinde Almanlara Türkçe öğretmek üzere dört kitap yazmıştır. 1916-17 yıllarında Leipzig'de basılmış, Türk ordusunda görevli Alman subaylarına dağıtılmış olan bu yapıtlar şu adları taşır: *Türkische Grammatik, Türkisches Übungsbuch, Türkisches Lesebuch* ve *Türkisch-Deutsches Gesprachbuch.*

Bu kitaplardan birincisi Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Mustafa Kemal (Atatürk) in gözüne de ilişmiştir. Dilci A. Dilâçar, 1917 yılında Diyarbakır'da yedek subay olarak bulunduğu sırada Alman subaylarının elinde Németh'in kitaplarını görür. *Türkische Grammatik* kitabından bir kopya kendisine armağan edilir. Cebinde bu kitapla Suriye Cephesine yollanır. Orada Mustafa Kemal bu kitabı görür. Kısa bir süre inceler. Karşılıklı olarak kitabın çevriyazısı üzerinde konuşurlar. Dilaçar, Németh'in 85. yaşını anmak için çıkarılan yapıtta bu anısını, "Türk Alfabe ve Dil Reformunda Prof. J. Németh'in rolü" başlığıyla yayınlamıştır[55]. Belki Németh'e aşırı saygısındandır bu. Ama ünlü Türkoloğa saygısızlık etmeksizin bu küçük rastlantıyı pek büyütmemek yerinde olur, kanısındayız. Türk yazı devrimi gibi büyük bir tarihsel olayı böyle küçük rastlantılara bağlayıp çıkıvermek yanıltıcı olur. Németh o kitabı yazmamış, Atatürk onu görmemiş de olsaydı tarihin akışı değişmezdi.

[53] *Ibid.*, s. 93.

[54] *Ibid.*, s. 93. Mustafa Kemal (Atatürk), Madame Corinne adlı bir İtalyan bayana yazdığı 13 Mayıs 1914 tarihli bir mektubuna Fransız harfleriyle Türkçe olarak şu satırları da eklemiştir:

"Dunya insanlar itchin bir dari imtihandir. İmtihan idilène hère cualé moutlaka pèke mouafike djévabe vermessi mumqune olmaya bilire. Fékate duchunmélidir qui heuqume djévablarin heiéti oumoumiyyessindène hassil olan mouhassalaya gueuré virilir. Bou nazariyéyi kaboul ittikden sonra beni bazi noktalarda zaif véya noksan boulmakla bérabère héman menfi heukum virmekté isstidjal keustermèze vé Djevdète Beyin mektoubindé yer boulan satirlarinize bachka manada kélimélerdène térekkup iderdi. - Validenizé vé mademoiselle Edithé sélam idérim. M. Kemal."

(A. Dilâçar, "Prof. J. Németh's Role in the Turkish Alphabet and Language Reform", in *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh,* Budapest: 1976, p. 352)

[55] *Ibid.*, pp. 351-356. Dilâçar'ın bu yazısına dayanarak olacak, Prof. Tekin de şu sonuca varmaktadır: "Bu gramerlerden birincisini (yani Németh'in yapıtını) I. Dünya Savaşı sonlarına doğru, Atatürk de görmüş,... ve hiç kuşkusuz 1928'de yapacağı yazı devrimi için bu yapıttan ve ondaki örneklerden esinlenmiştir". (*Türk Dili,* Kasım 1978, s. 593.)

II — Tanzimat Dönemi ve Uyanış

Türkler, değişmez bir alınyazısı imiş gibi katlandıkları Arap yazısının Türk diline ters düştüğünü yüzyıllarca pek kavrayamamışlardır. İlk kez XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi bu yazının yetersizliğini görür ve "Herkes onaylar ki, müddet-i ömründe doğru yazılmış bir kitap öğrenememiştir" der[56]. Onun gibi eli kalem tutan başka Türk yazarlarının da Arap yazısının eksikliğini görebilmiş olmaları olasıdır. Ancak yazı konusunda gerçek uyanış Tanzimat döneminde başlar. Bu da değişen tarihsel koşulların bir sonucudur.

Değişen koşullar. Gerçekten XIX. yüzyıla girildiği zaman koşullar değişmeğe başlamıştı. Osmanlı Devleti, yüzyıllarca Avrupa'ya sırt çevirmiş, kirpi gibi büzülmüş, içine kapanmıştı. Böylece düşman saydığı Avrupa'ya karşı kendisini koruyabileceğini sanmıştı. Ama bu genel politika yürümemişti. Tersine, Avrupa güçlenmiş, Osmanlı devleti ise gittikçe güçsüz düşmüştü. Osmanlı, Batıdaki gelişmelerden de yeterince haberdar olmadığından bu tersliğin kaynağını pek kavrayamamıştı. Şaşırmış kalmıştı. Üstüste Avrupa'dan yumruk yemişti. Arka arkaya toprak kaybetmişti. Artık açıkça görülmeğe başlanmıştı ki Devlet çöküyordu. Çöküşü durdurabilmek için Devleti yenilemek, çağa uydurmak gereği duyulur. Önce ordudan işe başlanır. 1773'te Deniz Harbokulu açılır. Yirmi yıl sonra bunu Kara Harbokulunun açılması izler. Buralarda Avrupa yöntemleriyle eğitim-öğretime geçilir.

Tanzimatla birlikte Osmanlı Devleti yüzünü Doğudan Batıya çevririr. Devletin bütün kurumlarını yenilemek, çağın gidişine uydurmak gereği Tanzimat yöneticilerince iyiden iyiye kavranır. Devletin genel politikası, Doğu uygarlığından Batı uygarlığına yönelir. Yalnız ordunun değil, sivil yönetimin de değiştirilmesi gerekmektedir. Askerî okullardan sonra yeni sivil okullar da açılır. Bunların sayısı giderek artacaktır. Açık-seçik bir programları yoksa bile, Tanzimatçılar, eğitimin önemini kavramışlar, ya da sezmişlerdir. Âli Paşa, eğitim geliştirilmezse "dayanamayıp biteriz" der. "Her nasıl etsek ve etrafımıza Çin duvarları gibi hisarlar çeksek yine malûmatlı kavimler bize galebe eder ve refte refte her şeyimizi elimizden alurlar" diye ekler[57]. Yöntemlerde ayrılsalar bile, Fuat ve Mithat Paşalar da eğitimi geliştirme konusunda Âli Paşa'nın düşüncelerine ortaktırlar. Ziya Paşa, Namık Kemal gibi aydınlar da öyle düşünürler.

Eğitim ve yazı sorunu Yeni eğitim denince iş yazı sorununa dayanır. Alfabe sorunu, önce eğitim sorunuyla birlikte ya da bu genel sorunun bir parçası olarak ortaya çıkar. Arap yazısı tartışılmağa başlanır ilk kez. Osmanlı, Avrupa'ya pencereyi açınca genel bir akımı görür gibi olur. Bu da Batıda okuryazarlığın giderek yaygınlaşmasıdır. Kimi yazarlarca kökü 2500 yıl

[56] Karal, *op.cit.*, s.63

[57] Karal, *Osmanlı Tarihi*. VII Cilt, İkinci Baskı, Ankara: 1977, s. 197

öncesine kadar götürülen, eski Yunan'a kadar dayandırılan bu genel gidiş, özellikle son birkaç yüzyılda yeni baştan hızlanmıştır[58]. Akılcı aydınlanma kültürü, felsefe, bilim ve yazında ortaya koyduğu ürünleriyle Batı uygarlığının başlıca kaynağı olmuştur. Bir "Yeniden Doğuş" (Renaissance) dönemi yaşamıştır Batı Dünyası. "Bilmek, egemen olmaktır" inancıyla yürümektedir. Doğaya egemen olmaktadır. İnsanın mutluluğunu bu dünyada aramak görüşü egemen olmaktadır. "Öbür dünyaya dönük" görüş bir kenara bırakılmıştır. Okuryazarlık yaygınlaşmış, Avrupa ilerlemiştir. Avrupa'nın bu durumu Tanzimat yöneticilerinde ve aydınlarında kıskançlıkla karışık özlemler doğurur, doğal olarak. Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de okuryazarlığı yaygınlaştırmak arzulanır.

Tanzimat yöneticileri çevrelerine şöyle bir göz gezdirince şunu görürler: Avrupalılar bir yana, Osmanlı yurttaşı Rumlar, Ermeniler, Sırplar, Romenler de eğitimde Türkleri çoktan geçmişlerdir. Geçten geç uyanan Bulgarlar bile hızla yol almaktadırlar. Demek okuryazarlığın dünyada yaygınlaşması akımı Osmanlı topraklarına da erişmiştir. Ama Türkler bundan henüz nasiplerini pek alamamışlardır. Arap yazısı bir sorun olarak Tanzimat aydınlarını düşündürmeğe başlar. İlerleyen Avrupa, başka yazı kullanmaktadır. Türk olmayan Osmanlı yurttaşları da Arap yazısı kullanmazlar. Bu yazıların öğrenilmesi Arap yazısına bakarak çok daha kolaydır. Arap yazısıyla eğitim-öğrenim ise çetin bir iştir. Ağır yürür. Öğrencilerin yıllarını alır.

Oysa Osmanlı Devleti hızla adam yetiştirmek zorundadır. Devletin yenileşmesi yeni yöneticiler gerektirir. Yeni okullar bu amaçla açılmıştır, açılmaktadır. Bunlarda öğretim yeni yöntemlerle yapılır. Artık sıbyan mekteplerindeki gibi ezberci eğitim yetmez. Kur'andan parçalar ezberlemenin bu dünyada bir yararı yoktur. Yeni okullarda öğrenciler okuma yazmayı hızla öğrenmek, okuduklarını çabucak kavrayıp sindirmek durumundadırlar. Arap yazısı eğitimi hızlandırmaz, yavaşlatır.

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında hem Osmanlı Türkleri, hem de Rusya Türkleri arasında Arap yazısı tartışılmağa başlanır. Çünkü Rusya Türklerinin durumları da Osmanlılardan parlak değildir. Onlar da karanlıklar içinde yüzmektedirler. Kazan Tatarları, belki coğrafyanın da etkisiyle, biraz gelişmişlerdir. Ama Kafkaslara,Orta Asya'ya doğru gidilince karanlık büsbütün koyulaşır. Okuryazarların oranı % 1'e, ‰ 1'e doğru düşer. Osmanlı ile Avrupalı arasında olduğu gibi, Rusya Türkü ile Rus arasında da uçurum vardır. Türk-Tatar illeri Çarlığın boyunduruğuna girmekle kalmamıştır. Rusya Türkleri Rus kültürü altında ezilmektedirler. Sorular kafalara yer etmeğe başlar. Bu gidişle Rus kültürünün boğucu dalgalarına karşı nasıl direneceklerdir? Kendi ulusal kültürlerini, ulusal dillerini, yazınlarını, sanatlarını nasıl geliştirip yücelteceklerdir? Osmanlı, Batı emperyalizmine karşı Devleti koruyabilme derdindedir. Rusya Türkü için ise Devlet el-

[58] Macit Gökberk, "Yazı Devriminin Anlamı", *Yazı Devrimi, Belgeler eki. Cumhuriyet*, s.1.

den gitmiştir, köleleşme sözkonusudur. Sorun dönüp dolaşıp eğitime ve yazıya dayanır. İster istemez Arap yazısına karşı başkaldırılar başlar. Başkaldıranların çoğu evrimcidir. Devrimci olanlar ise tek tüktür henüz.

Münif Efendi

1851 yılında Ahmet Cevdet Paşa, *Kavaid-i Osmaniye* adlı kitabını yayınlar. Burada yazı sorununa da değinir. Türkçede bulunup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesler için yeni bir yazım yolu aranması gerektiğini belirtir[59].

1862 yılında Antepli Münif Efendi (Paşa), yazı sorununa daha geniş biçimde değinir. Arap yazısını tartışır. Daha sonraları Maarif Nazırlığı da yapan Münif Paşa, 12 Mayıs 1862 günü, kurucu üyesi olduğu *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'de bir konferans verir. Özetle şunları söyler:

"Arap harfleriyle Türkçe okuyup yazmak zordur. Bu alfabede ünlüler bulunmadığından Türkçe bir sözcük çeşitli biçimlerde okunabilmektedir. Ayni sözcüğün beş-altı değişik biçimde okunabildiği olur. Gerçi alışılmış sözcükler doğru olarak okunabilir. Ama anlamları pek bilinmeyen sözcüklerin doğru okunabilmesi hemen hemen olanaksızdır. Arapça ve Farsça sözcüklerle tamlamalar ise okumayı yazmayı büsbütün zorlaştırır. Arap yazısında büyük harfler (majiskül) bulunmadığından öz adlar öteki sözcüklerden ayırdedilemez. Avrupa yazılarında bu gibi güçlükler yoktur. O yazılarla altı-yedi yaşlarındaki çocuklardan uşaklara ve işçilere varıncaya kadar, kadın erkek, herkes kolayca okuma yazma öğrenmektedir. Bizde ise yazımızı öğrenmenin güçlüğü yüzünden halkın eğitimi gerçekleşememektedir. Arap harfleri, kitap, dergi, gazete basımına da hiç elverişli değildir. Başka uluslar 30-40 harfle istedikleri yapıtları basabiliyorlar. Arap alfabesiyle kitap basabilmek için ise iki-üç kat daha çok harf kullanmak gerekir. Oysa kitap, eğitimi yaygınlaştırmanın en güçlü aracıdır"[60].

Münif Paşa, bu saydığı güçlüklerin giderilmesi için Arap harflerinin düzeltilmesi (ıslahı) gerektiğini savunur. İki öneri üzerinde durur: Birinci öneri, Arap harflerinin "harekeli" olarak yazılmasıdır. Bu, harflerin altlarına üstlerine "üstün", "esre", "ötre" denen ek işaretler konulması demektir. Bir bakıma sessiz harfleri seslendirecek olan bu ek işaretler, sözcüklerin doğru okunmalarını sağlayacaktır. Ne var ki, ek işaretler ek güçlükler yaratabilecektir. İşaretler satırların hem üstlerine, hem altlarına koyulacağı için bunların hangi satıra ilişkin oldukları kolayca kestirilemeyecek, zihinler yine karışacaktı. Sonra, ek işaretler, okumayı kolaylaştırırken yazmayı yavaşlatacaktı. Arap alfabesinde kullanılan 33 harf, sözcüklerin başında, ortasında ve sonunda bulunuşlarına göre zaten üç ay-

[59] Ülkütaşır, *Op. cit.*, s. 20.

[60] Fevziye Abdullah Tansel, "Arap harflerinin ıslahı ve değiştirilmesi hakkında ilk teşebbüsler ve neticeleri", *Belleten*, Cilt XVII, Nisan 1953, Sayı 66, Ankara: 1953, s. 224. Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 17-18. Münif Paşa'nın konferansı, *Mecmua-i fünun*'un Sefer 1280 tarihli 14. sayısında "Islâh-ı resm-i hatta dair bazı tasavvurat" başlıklı yazı içinde yayınlanmıştır.

rı biçimde yazılıyor, yani alfabedeki harflerin sayısı yazılışta üç kat kabarıyordu. Ek işaretler bu kabarıklığı daha da kabartacaktı. Hele basım işinde ek işaretler olağanüstü güçlükler yaratacaktı. Kısacası, Arap harflerinin "harekeli" olarak yazılmasının yararından çok sakıncaları var gibi görünüyordu. Bu yüzden Münif Paşa, birinci öneriyi benimseyemiyor, ikinci öneriyi savunuyordu. Bu da, Türkçenin ayrık harflerle (huruf-u munfasıla ile) yazılmasıydı. Lâtin alfabesinde olduğu gibi Arap harfleri de birbirlerine bitiştirilmeyerek ayrı yazılırsa, okuma, yazma kolaylaşacaktı. Münif Paşa, ayrık harflerle alfabe kitapları ve broşürler basılmasını, bunlara sesli harfler de eklenmesini, bundan sonra bu kitapların kimi okullarda denenmesini, başarı sağlanırsa yaygınlaştırılmasını savunur. Ayrık harfler kullanmanın basım işini de kolaylaştıracağını belirtir[61]. Kimi yazarlarımız, Münif Paşa'nın 1862 yılında "Lâtin harflerinin alınması düşüncesini ileri sürdüğünü" yazmışlardır[62]. Gerçekte ise Münif Paşa, Lâtin harflerinin üstünlüğünü belirtmiş, ama Arap alfabesinin bırakılıp yerine Lâtin alfabesinin alınmasını savunmamış, ya da savunamamıştır.

Mirza Fethali

Bu alanda daha açık öneri Azerbaycanlı ünlü piyes yazarı ve ozan Ahundzade Mirza Fethali'den gelmiştir. Fethali, Rusya Türkleri arasında Arap alfabesinin düzeltilmesi ve değiştirilmesi düşüncesinin öncüsüdür. Daha 1857 yılında Fethali,sözcüklerin gereği gibi okunabilmelerini sağlamak için Arap alfabesinin düzeltilerek Lâtin alfabesi biçiminde yazılmasını savunmuştur. O yıl Farsça olarak kaleme aldığı bir broşürde düşüncesini şöyle özetlemiştir:

"Huruf-ı kadimenin noktaları ilga olunup (kaldırılıp) yerlerine diğer bir alâmeti muttasıla vazından (konulmasından) ve kelimelerin gereği gibi telaffuz olunması içün bazı harekât-ı cedide ihtıra'ı (bulumu) ile bunların mileli ecnebiye (yabancı uluslar) hututu (yazıları) misillû (gibi) huruf sırasında (Lâtin alfabesi biçiminde) tahririnden (yazılışından) ibaret bulunmaktadır"[63].

Kafkasya genel valisi Grandük Michel'in doğu dilleri tercümanlığını da yapan Ahundzade Mirza Fethali, 1863 yılında Tiflis'ten kalkıp İstanbul'a gelmiş ve kendi yapıtlarıyla birlikte "Harflerin ıslahı" tasarısını da Sadrazam Fuat Paşa'ya sunmuştur. Tasarı, incelenmek üzere *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'ye iletilmiştir. Cemiyet, konuyu önemle ele almıştır. İki kez toplanmıştır. 6 Ağustos 1863 günü yapılan birinci toplantıda Fethali de bulunmuş ve tasarısını savunmuştur. "Alfabe konusunun din işiyle bir ilgisi bulunmadığını, yeni yazının benimsenip kullanılmasının şeriata ters düşmeyeceğini" söylemiştir. Müslümanlar arasında kullanılan Arap harflerinin okumaya elverişli olmadığını, her sözcüğün birkaç biçimde okunabileceğini, bu yüzden okuryazar kişilerin az yetiştiğini, ta-

[61] Tansel, *op.cit.*, s. 224-225

[62] Aksoy, *op.cit.*, s. 91.

[63] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 18; Tansel, *op.cit.*, s. 226; Levend, *op.cit.*, s. 155-156.

sarladığı yeni harfler benimsenince bu sakıncaların giderilmiş olacağını, eğitimin yaygınlaşacağını anlatmıştır. *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin ikinci toplantısında Fethali bulunmamıştır. Bu toplantıda, kullanılmakta olan Arap harflerinin Türkçeyi yazmağa gerçekten elverişli olmadığı, düzeltilmesi gerektiği onaylanmıştır. Ama Fethali'nin buluşu olan yeni yazı düzeninin benimsenmesine karar verilememiştir. Bu yazı düzeninin uygulanmasının güç olacağı, ayrıca uygulanınca eski yapıtların unutulmasına neden olacağı ileri sürülmüştür. Sadarete sunulan 6 Ağustos 1863 tarihli yazıda, Fethali'nin yeni yazı düzeninin "fevait ve muhassenatı tasdik ve teslim olunmuş ise de, mücerret icrasında derkâr olan müşkilât-ı azîme" ile birlikte "...eski âsar-ı İslâmiyenin nisyanını da müeddi olacağından" tasarının benimsenmesinin olanaksız olduğu ileri sürülmüş ve tasarının uygulanmasından vazgeçilmiştir[64]. Fethali'ye, çalışmalarından ötürü bir takdirname ile bir de Mecidiye nişanı verilmiş, ayrıca piyesleriyle öykülerinin Türkiye Türkçesiyle *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*ce basılması kararlaştırılmıştır[65].

Böylece gönlü alınmış, ama eli boş olarak Tiflis'e dönen Ahundzade Fethali, bundan sonra Arap harflerinin büsbütün bırakılıp Lâtin harflerinin alınması konusu üzerinde durmağa başlamıştır. Lâtin harflerini temel alarak yeni bir Türk alfabesi hazırlamıştır. Bu projesini de Sadrazam Âli Paşa'ya yollamıştır. Ama bundan da olumlu bir sonuç alamamıştır[66]. Arap alfabesini köklüce değiştirmeğe bile yanaşamayan Tanzimat aydınları ve yöneticileri, bu alfabenin büsbütün bırakılması düşüncesinden uzak bulunuyorlardı. Ahundzade Fethali'nin, Tanzimat dönemi Osmanlı aydınlarından daha ilerde, daha yürekli olduğu görülür. Lâtin harflerinin alınmasını açıkça savunmaktan çekinmemişti. Belki onun bu yürekli tutumundan da esinlenerek, 1868 yılında iki Osmanlı askeri, Binbaşı Ömer Bey ile Menemenlizade Tahir Bey, Lâtin alfabesinin alınmasını savunmuşlardır[67]. Türkiye dışında Fethalini'in ardından yürüyenler arasında Azerbaycanlı yazar ve gazeteci Mehmet Ağa Şahtahtinski'nin, Kafkasyalı yazar Feridun Bek Kaçarlı'nın, İranlı yazar Mirza Rıza Han'ın adlarını anmak gerekir[68].

[64] Mirza Fethali Ahundzade, Türkçe için Lâtin alfabesinin alınması düşüncesinin gerçek öncüsüdür. Bu nedenle onun girişimi üzerinde, hem Türk yazarlarınca, hem de yabancı yazarlarca çok durulmuştur. Bu konuda bkz. :N. Turiakulov, "K voprosu o latinizatsii turskih alfabitov" (Türk alfabesinin lâtinleştirilmesi sorunu üzerine), *Novıy Vostok* (Yeni Doğu), X-XI (1925), Moskva: 1925, p. 218-222; Ettore Rossi, "La questione dell'alphabeto per la lingue Turche" (Türk dili için alfabe sorunu), *Oriento Moderno*, Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927, Roma: 1927, p. 295-296; Castagné, *op.cit.*, p. 322; Tansel, *op.cit.*, s. 225-226; Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 18-20; *Mecmua-i fünun*, yıl 2, No. 14, Sefer 1280, s. 70 vd.

[65] Tansel, *op.cit.*, s. 226.

[66] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 19-20.

[67] İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara: 1973, s. 113

[68] Castagné, *op.cit.*, s. 322

Şinasi, Namık Kemal, Suavi

Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi Tanzimat döneminin tanınmış aydınları da alfabe sorunu üzerinde uzun uzun durmuşlardır. Hemen anımsamak gerekir ki, bu aydınların üçü de ayni zamanda gazeteciydiler. Bunlar, her şeyden önce, Arap alfabesiyle gazete çıkarırken pratik güçlüklerle yüzyüze gelmiş kişilerdi. Lâtin alfabesiyle 30, 40 kadar harf ve noktalama işareti kullanılarak, istenilen yapıt, istenilen gazete basılabiliyordu. Arap alfabesiyle bir gazete dizerken ise yüzlerce harf ve işaret kullanmak gerekiyordu. Mısırlı Mehmet Hasan Efendi, Arap harfleriyle basım işinde 900 harf ve işaret kullanılmak gerektiğini saptamıştı[69]. Bir dizgi işçisi için bu düpedüz işkence demekti. Yüzlerce harfin kasalardan alınıp dizilmesi, sonra yine kasalara yerleştirilmesi ve bu işin her Allahın günü yinelenmesi bıktırıcı bir işti. Bir dizgi ustası kolay yetişmiyordu. İşler çok ağır yürüyordu. Oysa gazete hızlı işi gerektiriyordu. Çünkü günü gününe dizilecek, günü gününe basılıp dağıtılacaktı gazete. Arapça harflerin ve işaretlerin aşırı ölçüde çokluğu, döküm işinde olduğu gibi başka güçlüklere ve gereksiz masraflara da neden oluyordu.

Gazeteci Şinasi, bu sakıncaları ilk görenlerdendir. Arap harflerinin basım bakımdan ortaya çıkardığı güçlükler üzerinde durmuştur. 1869 yılında Avrupa'dan döndükten sonra bu sorunu ele almış, harflerin gerek dizilişinde, gerek kasalara dağılışında, gerekse dökümünde karşılaştığı güçlükleri azaltmak için, bunların sayılarını azaltma yoluna gitmiştir. O yıllarda Türkiye'de kullanılan Arap harflerinin sayısı, basım alanında, dört yüz kadardı. Şinasi bu sayıyı 112'ye indirmiştir. Yeni biçimde Arap harfleri ve noktalama işaretleri hazırlamıştır. Bunları bir hattata yazdırıp kazıtmıştır. Dökümünü de kendisi yaptırdığı bu harflerle *Divan, Tercüme-i Manzume* ve *Durub-ı emsal-i Osmaniye* adlı yapıtlarının ikinci baskılarını yaptırmıştır[70]. Şinasi, böylece Arap harflerinin düzeltilmesi (ıslahı) yolunda ileri bir adım atmış, bunun uygulamasını da yapmıştır; ama Arap harflerinin Lâtin harfleriyle değiştirilmesini aklından geçirmemiştir.

Ali Suavi (1838-1878) de 1869'da Paris'te çıkarmakta olduğu *Ulûm* gazetesinde alfabe konusuna değinmiştir. Gazetenin 214. sayısında "Lisan ve Hatt-ı Türkî" başlıklı bir yazı yayınlamış, bunda, Arap harflerinin kusurları bulunduğunu, düzeltilmeleri gerektiğini açıklamış, ama Arap alfabesinin değiştirilmesinden yana olmadığını da belirtmiştir[71]. Şinasi gibi Suavi de Lâtin harflerinin alınmasını hiç düşünmemiştir.

Namık Kemal de Lâtin harflerinin alınmasından yana değildi. Yalnız o alfabe sorunu üzerinde daha çok durmuş, bu konuda uzun tartışmalara, polemiklere girişmiştir. İleri gelen Tanzimat aydınlarının alfabe konusunda ne

[69] Tansel, *op.cit.*, s. 246.

[70] Tansel, *Ibid*, s. 238.

[71] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 21

düşündüklerini anlamak bakımından Namık Kemal'in düşünceleri üzerinde biraz durmak yerinde olur.

5 Temmuz 1869 günlü *Hürriyet* gazetesinde Namık Kemal eğitim konusunda bir yazı yayınlar. Ermeni, Rum, Yahudi çocuklarının altı ayda okuma yazma öğrendiklerini, Türk çocuklarının ise yıllar yılı okula gittikten sonra bile bir gazeteyi okuyabilecek durumda olmadıklarını söyler ve eğitim yöntemini eleştirir. Şöyle der:

> "Bizim çocuklar beş-altı yaşında mahalle mektebine verilip, iki-üç senede bir *Hatm* indirdikleri ve birkaç sene dahi *Tecvid* ile bu *Hatm*'ler tekrar olunduğu ve beş-altı yıllar Sülüs ve Nesh karaladıkları halde, ellerine bir gazete verilse okuyamazlar. Çocuklar da bir tarafa... Anları okutan hoca efendilerin içinde gazete ve tezkire okur ve birkaç satır mektup ve tezkire yazabilir yüzde beş nefer çıkmaz; halbuki Ermeni ve Rum ve Yahudi etfali, mahalle mektebine girdikten altı ay sonra kendi lisanınca gazete ve mektup okumağa ve bir sene sonra kendi mektup yazmağa başlarlar. İkinci sene mukaddimat-ı hisabiyeden ve üçüncüde coğrafyadan elzem olan ufak-tefek şeyleri öğrenirler. İmdi bizim çocukların fıtrat ve fetanetçe bir eksiklikleri mi vardır ki, anlar gibi tashil-i fevaid edemiyorlar? Hayır, çocuklarda hiçbir kabahat yoktur; yolsuzluk bilcümle usûl-i tahsilindir" [72].

Namık Kemal–Melkum Han Tartışması

Bu yazı bir tartışma konusu açar. İstanbul'daki İran Elçisi Melkum Han, *Hürriyet* gazetesine bir mektup gönderir. Bunda, İslâmların geri kalışlarının asıl nedeninin Arap harfleri olduğunu söyler. Bu alfabe düzeltilmedikçe İslâmların eğitim ve öğretimde ilerleyemeyeceklerini, Avrupa uygarlığı düzeyine çıkamayacaklarını savunur. İslâm ülkelerindeki bütün kötülüklerin Arap alfabesinden ileri geldiğini öne sürer. Mal, can, namus güvenliğinin bulunmayışı, yetişkin insan azlığı, uyuşukluk, tembellik, miskinlik... gibi bütün kötülüklerin ana kaynağının hep Arap alfabesi olduğunu savunur. Azerbaycanlı Ahundzade Fethali'nin buluşu olan yeni alfabenin benimsenmeyişinden, bilginlerin bağnazlığından yakınır. Melkum Han, Arap harflerinin düzeltilmesi ya da değiştirilmesi için yapılan öneriler konusunda *Hürriyet* gazetesinin ne düşündüğünü sorar. Yanıt bekler[73]. İran Elçisi Melkum Han'ın, Ahundzade Fethali'nin düşüncelerinden etkilendiği, Arap alfabesinin düzeltilmesi ya da değiştirilmesi konusunda Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında gelişmeğe başlayan düşünceleri oldukça yakından izlediği anlaşılmaktadır. İran'lı aydınlar da alfabe sorununu düşünmeğe başlamışlardı. Melkum Han'ın mektubu, Namık Kemal'i alfabe konusundaki düşüncelerini açıklamağa iter.

[72] Aktaran: Tansel, *op. cit*, s. 227.

[73] Melkum Han'ın bu mektubunun Farsça tam metni Fevziye Abdullah Tansel'in anılan incelemesinde verilmiştir. *Ibid.*, s. 227-230.

9 Ağustos 1869 günlü *Hürriyet* gazetesinde Namık Kemal, adını açıklamadığı Melkum Han'ın mektubunu yanıtlar. Dile uymayınca harflerin düzeltilmesi ya da değiştirilmesi gerektiğini, yazım ve basım bakımından yarattığı güçlükler nedeniyle Arap harflerinin düzeltilmesini de herkesin benimsediğini söyler. Ama Arap harflerinin bütün bütün değiştirilmesi düşüncesine karşı çıkar. Namık Kemal'e göre, eski yazının bırakılıp yeni bir yazı alınması sakıncalıdır. Çünkü, eski yazıyla yazılmış yapıtları yüzyılda yeni yazıya aktarmak gerekecektir. Yoksa eski yapıtlarımızdan yararlanılamayacaktır. Sonra, yeni yazıyı alınca herkes yenibaştan okuma yazma öğrenmek zorunda kalacaktır. Okuma yazma bilenler yeniden heceden, karalamadan işe başlayacaklardır. Bu çok zaman ister, böyle bir yeniliğin herkesce benimsenmesini güçleştirir. Herkesin özveriyle yeniliğe katlanacağı düşünülse bile, Arap alfabesinin atılıp yerine başka bir alfabe almağa gerçekten gerek olup olmadığı da düşünülmelidir. Namık Kemal, yazının değiştirilmesine gerek olmadığı kanısındadır[74].

Namık Kemal, gerek Melkum Han'a verdiği yanıtta, gerek özel mektuplarında Lâtin harflerinin alınmasına karşı olduğunu uzun uzun açıklamıştır. Arap harflerinin değiştirilip Lâtin harflerinin alınmasından yana görünen Menemenli Rifat Bey ile Binbaşı Ömer Bey'le tartışmaya girişmiştir. Sürgünde bulunduğu Midilli adasından onlara mektuplar yollar, neden Lâtin harflerinin alınmasına karşı olduğunu, neden Arap harflerini savunduğunu anlatır. Namık Kemal'in bu konudaki düşünceleri şöylece özetlenebilir:

Kur'anı okuyabilmek için Arap harfleri gereklidir. Doğru yazabilmek için Arapça'nın sarfını olsun öğrenmek, bunun için de Arap harflerini bilmek gerekir. Arap harfleri okumayı, yazmayı güçleştirmez. Okumayı kolaylaştıran harfler değildir, sözcüklerin yazılış biçimi, sözcüklere göz alışkanlığıdır. Yalnız öz adların doğru okunabilmesi için Arap alfabesine birer harf ya da işaret eklenirse, amaca ulaşılmış olur.Türkçe için Lâtin alfabesi alınamaz. "Lâtin hurufunu bizim lisana almak, Firenk elbisesi giymeği mülkün ıslahına medâr olur zannetmek kabilindendir". Lâtin harfleri Türkçe yazmağa elverişli değildir. Lâtin alfabesinde *sad, dad, tı, zı, zel, cim, çim, je* harfleri yoktur. "Lâtince'de hecelerden başka yalnızca ondokuz harf vardır; bizim lisanımız ise, harekeden ma'da otuziki harfe muhtaç...". Bu birinci kusurdur. İkincisi, Lâtin harfleri soldan sağa yazılır. "Soldan sağa yazmak, bizim için diz bükülemeyecek pantalon giymeğe benzer... Bizde her mektup yazacak adamın, omuzunda bir masa taşıması mümkün müdür? El üzerinde soldan sağa nasıl yazı yazılır?" Lâtin harfleri okumayı, yazmayı da kolaylaştıramaz. İngilizcenin, Fransızcanın okunması, yazılması kolay mıdır? İngilizcede bir sesli harf birkaç çeşit okunmaz mı? Arap harflerinin okunması güç bile olsa, bu ilerlemeye engel değildir. Yazının zorluğu ilerlemeye engel olsaydı, İngilizler, Amerikalılar böyle ilerleyebilirler miydi? N. Ke-

[74] *Ibid.*, s. 232.

mal... "ben islâh-ı hattın aleyhinde değilim; yalnız Lâtin hurufunun kabulüne ne lüzum ne de imkân görürüm" der[75].

Namık Kemal'in sözleriyle düşünceleri kısaca bunlardı. Genellikle Tanzimat aydınları onun gibi düşünüyorlardı. Arap alfabesinin biraz düzeltilerek kullanılmasını savunuyorlar ve Lâtin alfabesinin alınmasına karşı çıkıyorlardı. Bir ölçüde reformcuydular, ama devrimci değillerdi. Önce, alfabe sorunu din işiyle karıştırılıyordu. Kur'an yazısı olduğu için Arap yazısı sanki kutsalmış gibi görülüyor, bunun değiştirilmesi akıllara sığdırılamıyordu. Arap yazısı bırakılırsa sanki dinden uzaklaşılacaktı. Sonra, Arap yazısını bırakmakla tarihten, kültür tarihinden kopulacakmış sanılıyordu. Eski kültür değerleri yeni yazıya aktarılamayacak, gelecek kuşaklar bunlardan yararlanamayacaktı. Osmanlı aydını, yazı değişikliğini, kültürel bakımdan kendi canına kıyma (kültürel intihar) olarak görüyor gibiydi. Çünkü Osmanlı Türkünün oldukça zengin bir kültür birikimi vardı. Bu alanda öteki Türk toplumlarından, örneğin Azerbeycan Türklerinden, daha zengindi. Azerbeycanlı Ahundzade Mirza Fethali, Arap yazısını atıp yerine Lâtin yazısının alınmasını kolayca savunabiliyordu. Onun yitireceği çok şeyi yoktu. Ama Osmanlının yitireceği çok şey vardı, eğer buna "yitirmek" denebilir idiyse. Alfabe konusunda Tanzimat dönemi Osmanlı aydınını tutuculuğa iten nedenlerden biri belki buydu.

Bundan başka Osmanlı aydını İmparatorluğu yitirme kaygusu içindeydi. Bu kaygu Namık Kemal'de açıkça görülür. Türk dili için Lâtin alfabesi benimsenirse, İmparatorluktaki öteki toplumlar da kendilerine birer alfabe yapabilirler, dillerini geliştirebilirlerdi. Bu, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması demek olurdu. Namık Kemal, alışılmış Arap yazısıyla Osmanlıca yaşatılırsa bunun birleştirici rol oynayacağını düşünür. "Vakıa Rumlar'a, Bulgarlara bizim lisanı ta'mim etmek kaabil değildir; fakat Arnavutlara, Lâzlara, yâni Müslimlere ta'mim etmek pek kabildir... Bizim için maksat, harfimizi kendi lisanımızı doğru yazacak bir hale getirmektir; Arnavutça'yı, Lâzca'yı, Çingenece'yi filân değil" der[76]. Lâtin harflerinin alınmasını savunan Binbaşı Ömer Beye çıkışır ve hele Arnavutların Lâtin alfabesini almakta olduklarını görünce çileden çıkar ve şunları yazar: "Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçeden ma'dâ kâffesini mahvetmek iktiza ederken, Arnavutlara, Kürtlere, Lâzlara birer alfabe ta'yini ile, ellerine şakak için bir silâh-ı mânevi mi teslim edelim? Almanya hükemâsından meşhur Leibniz, *bana bir güzel elifbâ, sana bir güzel lisan ve o kuvvet ile bir güzel millet yapayım* demiş..."[77] Namık Kemal, Arap alfabesi ve Osmanlıcanın, İmparatorluktaki Müslümanları birbirine kaynaştıracağını, Lâtin alfabesinin ise bu kaynaşmayı engelleyeceğini düşünür ve yazı değiştirme düşüncesine tepki gösterir.

[75] *Ibid.*, s. 238-243.

[76] *Ibid.*, s. 246.

[77] *Ibid.*, s. 244-245.

Arap yazısının ve Osmanlıcanın birleştirici bir rolü olmadığını, Osmanlı İmparatorluğunu dağılmaktan kurtaramayacağını zaman gösterecekti. Osmanlı Türkleri, Kur'an yazısına sımsıkı sarılsalar da Araplar, Arnavutlar yine İmparatorluktan ayrılacaklardı. Her toplum kendi yolunda yürüyecekti sonunda. Namık Kemal gibi Osmanlı aydınları Arap yazısını savunurlarken Arnavutlar daha 1869'da Lâtin yazısına geçmek için hazırlıklara başlamışlardı bile.

Bir başka tartışma Tanzimat döneminde yazı tartışmalarının başka gazetelere de sıçradığı görülür. İstanbul'da yayınlanan *Terakki* gazetesinin 31 Temmuz 1969 (21 rebiülâhır 1286) günlü sayısında Hayrettin imzasıyla "Maarif-i Umumiye" başlıklı bir yazı çıkar.Yazar, genel eğitimden söz ederken yazı sorununa da değinmeden edemez. Yazı konusunun nâzik bir sorun olduğunu, Kur'an Arap harfleriyle yazılmış olduğu için, Türklerin ata yâdigârı olan bu yazıyı bırakmak istemeyeceklerini söyler. Ama bu harfler değiştirilmedikçe ilerleme olanağı bulunmadığını da ekler. Kur'an harfleri değiştirilmese bile öteki bilimler için daha kolay, daha yalın bir yazının bulunabileceğini ileri sürer. "Harfler değiştirilmese bile daha yalın biçime sokulabilir" der.

İlerde gazetecilikte ün yapacak olan Ebüzziya Tevfik, *Terakki* gazetesine hemen bir yanıt yollar. Üç gün üstüste yayınlanan bu yazıda özetle şunları ileri sürer:

"1 — Eğitimin geliştirilmesi, harflerin değiştirilmesiyle gerçekleşmez. Eğitim yöntemlerini düzeltmekle olur. Keramet Frenklerin harflerinde değil, yöntemin iyi olmasındadır.

2 — Bütün dünyayı aydınlatan bilgi ışığı bizim kullandığımız harflerden (Arap harflerinden) doğmuştur. Ne vakit bu yadsınırsa o vakit harflerin değiştirilmesi savı benimsenebilir.

3 — Harfler değişirse, şimdiye kadar yazılan kitapları anlayan kalmaz. Bin yıllık yapıtları yeni yazıya çevirmek gerekir, bu da olanaksızdır. Kur'an için başka, öteki bilimler için başka harf kullanılır mı? Bu, bir dili beceremeyen adama iki dil öğretmeğe benzer"[78].

Bu tartışmaya başkaları da karışır. Ebüzziya yine karşılık verir. Sonunda gönderdiği yazılardan biri *Terakki* gazetesinde çıkmayınca bunu *Ruznamei Ceride-i Havadis* gazetesinde yayımlatır. Tartışma bu iki gazete arasında polemiğe dönüşür. *Terakki,* Arap yazısının değiştirilmesini savunur. Öteki gazete, Arap harflerine dokunulmasının karşısındadır. İlk yazılardaki savlar yinelenir. Bu arada Arap yazısının basım işlerinde ve telgraf yazışmalarındaki güçlüğüne de değinilir. *Terakki* gazetesi sonunda tartışmayı keser. Ama inatla gazeteye yazı göndermeyi sürdürenler olur. Gazete bundan yakınır[79].

[78] Levend., *op.cit.*, s. 158-159

[79] *Ibid.*, s. 159

Yenişehirli Avni

Yine bu yıllarda ozan Yenişehirli Avni'nin de "harflerin ıslahı" üzerinde kafa yorduğu anlaşılmaktadır. Ozan, basılmamış elyazmalarında, Müslümanların, özellikle Osmanlıların geri kalmalarının en güçlü nedenlerinden birinin Arap yazısının yetersizliği olduğunu söyler. "Bizim ehl-i İslâmın, hususiyle Osmanlı akvamının ilm ü ma'rifette geri kalmasının sebeb-i kavîsi resm-i hat' tın adem-i kifayeti ve usûl-i tedrisin adem-i intizamıdır... Arabînin resm-i hattı lisan-ı Türkî içün kâfi değildir" diye yazar[80].

Ozan, Arap yazısının düzeltilmesini savunur. Düşündüğü özetle şudur: Yeni yazı biçimi eski harflerin ayrık yazılmasından oluşacaktır. Yazımı kolaylaştırmak üzere kimi harflere harekeler eklenecektir. Böylece okuma yazma kolaylaşacaktır. Bu düzeltilmiş yazı önce yirmi beş kadar rüştiye öğretmenine öğretilecektir. Onlar da bunu öteki arkadaşlarına öğreteceklerdir[81]. Yavaş yavaş düzeltilmiş yazı yaygınlaşacaktır.

Tanzimat'tan kalan

Tanzimatçılar devrimci değil, evrimciydiler. Arap yazısını hepten atıp yerine Lâtin yazısını almayı savunamıyorlardı. Arap yazısını biraz düzeltmeyi istiyorlar, bununla yetiniyorlardı. 1863-64 ders yılında harekeli ders kitapları basılmış, bunlar birkaç okulda denenmişti. Daha sonraları, doğru okumayı kolaylaştırmak için, kimi Arap harflerinin üzerlerine noktalar konması yoluna da gidildi. Basım alanında Arap harfleriyle işaretlerin sayıları biraz azaltıldı... Tanzimat döneminde yazı konusundaki yenilikler, ya da "ıslahat" bu kadarla kaldı. Bu çekingen adımların alfabe sorununu çözümlemekten pek uzak kaldığı apaçıktı.

Ama bir uyanış olmuştu. İlk kez alfabe sorunu tartışılmağa başlanmıştı. Basında epeyce yazılar çıkmış, tartışmalar görülmüştü. Küçümsenmeyecek bir düşünce birikimi olmuştu. Önemli olan buydu. O yıllarda toprağa atılan tohumlar ilerde yeşerecekti.

Abdülhamit II dönemi

İkinci Abdülhamit döneminde yazı tartışmaları azalmıştır, ama büsbütün kesilmemiştir. Zaman zaman yine bu soruna değinenler görülür. 1884'te Mısır'da Mehmet Hasan Efendi adında birinin Arap harflerini sadeleştirme yolunda bir girişimi olur. Daha önce de yazı tartışmalarına katılmış olan Ebüzziya Tevfik bunun üzerine "Yine Islah-ı Huruf Davası" başlıklı bir yazı yayınlar[82]. Eski düşüncelerini yineler.

1895 yılında *İkdam* gazetesinde imzasız bir yazı yayımlanır. Yazıda alfabenin değiştirilmesi savunulur ve şöyle denir:

"Bizce huruf-u mevcudeyi ne kadar ıslâha çalışsak tezyid-i suubattan başka bir şeye muvaffak olamayız.

[80] *Ibid.*, s. 155

[81] *Ibid.*, s. 161, (*Mecmua-i Ebüzziya*, 15 rebiülvvel 1302, sayı 42)

[82] *Ibid.*, s. 161, (*İkdam*, 15 kânunısani 1311)

"Elifbamızın külliyen tebdili ile hakikaten ihtiyacımızı dâfi' bir surette ifrağı yukarıda beyan ettiğimiz esbabdan dolayı daha müfid ve kabil-i icra görünüyor.",

Necip Âsım da *Malûmat* dergisinde şunları yazar:

"Doğru amma her türlü kolaylığı veren elifba nerede var ki, bizde olsun. Dünyada kimse alıştığı şeyi velev fena olsun, bırakamaz. Biz de ondan dolayı elifbamızdan vazgeçemeyiz. Bir de bu elifba dilleri ayrı bütün Müslümanların kullandığı bir şeydir. İslâmlar arasında birleşme nişanesi olmak gibi pek büyük bir faydası olan şu harfleri değiştirmeğe kalkışmak hiçbir zaman işimize gelmez"[83].

Necip Âsım gibi bir yazar yazı değiştirmeğe kalkışmak "hiçbir zaman işimize gelmez" derken, Namık Kemal ve arkadaşları Genç Osmanlılar Arap yazısına tutuculukla sarılırken, İkinci Abdülhamid'in kendisi bir aralık Lâtin yazısının alınmasına eğilim göstermiş bir Padişah olarak anılır. Ali Vehbi'nin Fransızca anılarına göre, Abdülhamid şunları söylemiş:

"Halkımızın büyük bir kısmının okuma yazma bilmemesinde şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü bizim yazımızın sırlarına alışmak kolay değildir. Lâtin alfabesini almakla belki halkımızın işini kolaylaştırabiliriz"[84].

Abdülhamid'in bu eğilimini "garip"[85] ve "ilginç"[86] bulanlar vardır. Bu sözler gerçekten onun ağzından çıkmış mıdır? İlk bakışta olanaksız gibi görünüyor. Çünkü, Lâtin yazısını almayı düşünmek Abdülhamid'in düşünce yapısına ters düşerdi. Kendi kendisini inkâr etmesi demek olurdu. Yalnız Abdülhamid'in Arnavut hafiyeleri 1880'lerde kendi aralarında Lâtin harfleriyle Arnavutça olarak yazışmağa başlamışlardı. Padişah belki onlardan esinlenerek bir aralık yukardaki sözleri söylemiş olabilir. "Ne var ki, Halife-i ruy-i zemin olmasına ve halkın kendisinde yedi evliya gücü bulunduğuna inanmasına rağmen Abdülhamit II., bu konuda bir evliya kuvveti bile harcamaya yanaşmamıştır"[87]. Yazı değiştirme konusunda hiçbir girişimde bulunmamış, bu sorunun incelenmesini bile yaptırmamıştır. Abdülhamid'in Lâtin yazının alınmasına inanarak eğilim gösterdiği çok kuşkuludur.

[83] *Ibid.*, s. 161-162, *(Musavver Malûmat,* 19 Ağustos 1312)

[84] Ali Vehbi, *Pensées et Souvenir de l'ex-Sultan Abdulhamit 190*'dan aktaran: Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *op.cit.*, s. 65. Kitabın çevirisinde Abdülhamit II.'nin bu sözleri şöyledir: "Halkımızın büyük cehaletine sebep, okuma yazma öğrenimindeki güçlüktür... Belki bu işi kolaylaştırmak için Latin alfabesini kabul etmek yerinde olur". (Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıratım,* (çev) Salih Can, Hareket Yayınları, İstanbul: 1974, s. 177-178).

[85] Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *op.cit.*, s. 65.

[86] Emre Kongar, "Toplumun her kesimine etkisi nedeniyle büyük önem taşıyan Yazı Devrimi 50 yılda amaca ulaştı", *Milliyet Sanat Dergisi,* (İstanbul), 6 Kasım 1978, Sayı: 296, s. 4.

[87] Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *op.cit.*, s. 65.

III. Lâtin Harflerinin Evrenselliği.

Tanzimat döneminde alfabe sorunu, genel eğitim sorununun bir parçası olarak ortaya çıkmıştı. Eğitim-öğretimi kolaylaştırmak için yazının düzeltilmesi ya da değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştı. Tartışmalar genellikle bu çerçevede sürdürülmüştü. Arap yazısının basım işinde de güçlük yarattığı, kimi aydınların, özellikle gazetecilerin dikkatini çekmişti. Böylece, tartışmaların boyutu biraz genişletilmişti. Oysa sorunun boyutları daha genişti. Lâtin yazısı, daha geniş boyutlu, daha derin anlamlı bir konuydu. Evrensel nitelikte bir yazıydı Lâtin yazısı. Bir evrensel uygarlık aracıydı. Yeri gelmişken konuyu biraz deşelim.

Lâtin yazısının dünyaya yayılması

İki bin beş yüz yıllık bir geçmişi olan Lâtin yazısı, öteki alfabelerin hiçbirinin erişemediği bir üstünlüğe erişmişti. Eski Yunan alfabesinin kollarından biri olarak ortaya çıkar. Önce eski İtalya'da tutunur. Ardından Roma İmparatorluğunun resmi yazısı olur. Lâtin dilinin yayılmasıyla birlikte ilk yayılmasını başarır. Romalılardan başka Fransız, İspanyol, Portekiz gibi öteki Lâtin toplumlarınca da benimsenir.

Yayılma burada durmaz. Lâtin olmayan Sakson, Töton, Leton, Litvan, Fin, Macar gibi öteki Avrupa toplumları da birer birer Lâtin harflerini benimserler. Batı Avrupa'dan sonra Orta ve hatta Doğu Avrupa da bu yazıyı kullanmağa başlar. Lâtin yazısı, Avrupa yazısı olur.

Coğrafî keşifler, istilâlar, sömürgecilik ile birlikte Lâtin yazısı Avrupa sınırlarının ötesine taşar. İspanyol, Portekiz, Hollandalı, İngiliz, Fransız gibi denizci ve sömürgeci uluslar bu yazıyı denizaşırı topraklara götürmek için birbirleriyle yarış ederler. Böylece Lâtin yazısı, baştan başa bütün Amerika anakarasının, Avustralya'nın, Okyanusya'nın da ortak yazısı olur. Yeni Dünyadan başka Eski Dünya'nın, Afrika ve Asya'nın Avrupalılarca kolonileştirilen belli bölgelerine yayılır.

Bu olağanüstü yayılma, Lâtin yazısının kendi üstünlüğünün yanısıra Avrupa dinamizminin de bir sonucuydu. Gerçekten, Lâtin harflerini kullanan Avrupalılar, o zamana kadar hiç alışılmamış, tarihte eşi görülmemiş ölçüde siyasal ve ekonomik üstünlük kazanmışlar, büyük bir dinamizmle dünyanın dört bucağına yayılmışlardı. Gittikleri her yere yazılarını da götürmüşlerdi. Yeni buldukları, ya da yeni sömürgeleştirdikleri, kolonize ettikleri hemen her yere, dinleri, dilleri ile birlikte yazılarını da yaymışlardı. Sömürgeci olarak, tüccar olarak, misyoner olarak, araştırmacı olarak, bilimci olarak her gittikleri yere kendi yazılarıyla birlikte gitmişlerdi. Yayılma nedenleri ne olursa olsun, sonuç şuydu ki, Lâtin yazısı gerçekten evrensel bir nitelik kazanmıştı[88].

[88]Toynbee, *op. cit.*, p. 217-218.

Gerçi Lâtin yazısının yayılması giderek yavaşlamıştı. Avrupa'nın uç bölgelerinde, Yunan ve Kiril (Slav) yazılarının sınırlarına dayanınca yayılma duraklamıştı. Çin yazısı, Arap yazısı gibi eski yazıların egemen olduğu Asya ve Afrika topraklarında da Lâtin yazısı pek yayılma gösterememişti. Ama yine de XIX. yüzyıla gelindiği zaman, bu yazı artık Avrupa, Amerika, Avustralya'yı sarmış; Asya ve Afrika'ya da epeyce sızmış ve Batı uygarlığının ortak yazısı durumuna gelmiş bulunuyordu. O dönemde Batı uygarlığı ise evrensel bir uygarlık olma aşamasındaydı. Bu açıdan bakınca, Türkiye'de Lâtin yazısını alıp almama sorunu, bir eğitim sorunu olmaktan öteye, bir uygarlık sorunu oluyordu. Batı uygarlığına katılıp katılmama sorunu anlamına geliyordu aynı zamanda.

Osmanlı topraklarına Lâtin yazısının sızması

Topraklarının yarısı Avrupa'da bulunan Osmanlı İmparatorluğu, Batı uygarlığından ve bu uygarlığın aracı durumundaki Lâtin yazısının etkisinden uzak kalamazdı. İstense de istenmese de bu yazı Osmanlı topraklarına da sızacaktı. Osmanlı Devleti Batıya açıldıkça, Lâtin yazısı da şu ya da bu yolla Osmanlı ülkesine girecekti. Ve Osmanlı Devleti adım adım Avrupa'ya açılıyordu. Selim III. dönemine kadar tek yönlü kalan ilişkiler, ondan sonra karşılıklı olmağa başlamıştı. İlk kez o zaman Paris, Londra gibi Avrupa başkentlerine sürekli görevle Osmanlı Elçileri atanır. Giden Elçilik görevlilerine yabancı dil öğrenmeleri buyruğu da verilir[89]. Onlar, elbet Lâtin yazısını da öğrenirler. İngiltere'ye ilk Osmanlı Büyükelçisi olarak gönderilen Yusuf Agâh Efendi, yanında İngilizce öğrenmek üzere öğrenciler de götürür[90]. Ondan sonraki dönemlerde Avrupa'ya gönderilen Osmanlı öğrencilerinin sayıları artacaktı. Batıya gönderilen Türk öğrenci Batının yazısını da öğrenecekti. Batıdan çağırılacak uzman, kendi yazısıyla birlikte gelecekti. Bunların da sayısı giderek artacaktı. Batıdan alınacak teknik, yazıyı da yanında getirecekti. Batı tekniği de giderek artan bir oranda Osmanlı topraklarına girecekti. Nereden bakılırsa bakılsın, Lâtin yazısı Osmanlı kapılarını zorlayacak, Osmanlı topraklarına sızacaktı. Sızıyordu.

Lâtin yazısının Osmanlı topraklarına sızması, Tanzimat döneminde daha geniş boyutlara ulaşır.Tanzimat, Fuat Köprülü'nün deyimiyle, "Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa uygarlığı çevresine girmesi" ya da, daha doğru bir deyimle, "Avrupa uygarlığının Osmanlı İmparatorluğuna zorla sızması ve girmesidir"[91]. Avrupa uygarlığının bir aracı olan Lâtin yazısı da, Tanzimat döneminde Osmanlı topraklarına "zorla sızar ve girer". Osmanlı Devleti, Avrupa'nın dışında kalamayacağını, Batıya sırt çeviremeyeceğini, Batı uygarlığının önüne duvar öremeyeceğini iyiden iyiye kavramağa başlar artık. Avrupa'nın içine girmeğe çalışır. Ya da Avrupa Türkiye'nin içine girer. Karşılıklı ilişkiler her alanda sıklaşır, yo-

[89] Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *op.cit.*, s. 50

[90] *Ibid.*, s. 51

[91] *Ibid.*, s. 53

ğunlaşır. Tanzimat'a kadar Osmanlı Devletinin dış ülkelerde beş elçiliği vardır. Tanzimat döneminde dokuz elçilik daha açılır. Hemen hemen bütün Avrupa başkentleriyle Amerika Birleşik Devletlerine Türk elçileri gönderilir. Osmanlı konsolosluklarının sayısı ise mantar gibi çoğalır[92]. Osmanlı Hariciye Nezaretinde ve Osmanlı dış temsilciliklerinde Arap yazısı değil, Lâtin yazısı kullanılır. Osmanlı diplomatları yalnız yabancılarla yazışmalarında değil, kendi aralarındaki yazışmalarda da Fransızca kullanırlar. Tüm Osmanlı Hariciye örgütünün resmi yazısı Lâtin yazısıdır, resmi dili Fransızcadır.

1856 Paris andlaşmasıyla Osmanlı Devletinin bundan böyle Avrupa hukukundan yararlanacağına karar verilir. Osmanlı Devleti resmen ve hukuken Avrupa Devletleri arasına alınır. Gerçi bu katılmanın pek içeriği yoktur. Ama o tarihten sonra Avrupa'da yapılan irili ufaklı, önemli önemsiz, hemen her uluslararası toplantıya Osmanlı temsilcilerinin de katıldıkları görülür. Toplantılar, yalnız diplomatik toplantılar değildir; bunlara yalnız Osmanlı Hariciye örgütü üyeleri katılmaz. Her alanda toplantılar yapılır, hemen her Nezaretten görevliler katılır. Osmanlı, Avrupa'nın her kentinde boy göstermeğe başlar. Dilini de, yazısını da öğrenir Avrupa'nın. Avrupa'ya sürekli öğrenci gönderilir. Avrupa'dan sürekli uzman, teknisyen vb gelir. Avrupalı, Osmanlı ülkesinde mekik dokur. Avrupalıların görüldüğü her yerde Lâtin harfleri de görülür. Bu sıklaşan ilişkilerin gereği olarak Fransızca, Osmanlı İmparatorluğunda ikinci bir dil gibi yayılır. Lâtin yazısının kullanma alanları biraz daha genişler.

Dünya ticaret yazısı

Lâtin yazısı, dünya ticaret yazısıdır. Avrupalı merkantilisttir. Tüccardır. Önce tüccar olarak gelir Doğu'ya. Yazısını da getirir. Uluslararası ticaret Avrupa'nın istediği biçimde kurulup örgütlenmiştir. Onun koyduğu kurallara göre yürür. Dış ticaret Lâtin yazısıyla yapılır. Osmanlı İmparatorluğunun hemen hemen bütün ticaret merkezlerinde, belli başlı limanlarında bu yazıyla iş görülür. Hele İstanbul, İzmir, Selânik gibi azınlıkların ve yabancı kolonilerin yoğunca bulundukları ticaret merkezlerinde Lâtin yazısı oldukça yaygındır. Dış ticaret yazışmaları Lâtin yazısıyladır.Türkiye'deki yabancı tüccar, defterlerini kendi yazısıyla tutar. Osmanlı Devleti istese de bunu engelleyemez. Kapitülâsyonlar, Lâtin yazısına da kanat gerer. Osmanlı ticaret merkezlerinde bu yazının ayrıcalığı, dokunulmazlığı vardır.

Ticaret malının kendisi de Lâtin harfleriyle, Avrupa rakamlarıyla damgalanır. İzmir'den yüklenen pamuk balyası, incir, üzüm sandığı üzerindeki yazılar,

[92] Tanzimat öncesinde Türkiye'nin, Viyana, Paris, Londra, Berlin, Madrid ve Petersburg'da elçilikleri vardı. Tanzimat döneminde, 1840-1879 arasında, Atina, Brüksel, Torino (sonra Roma), Stokholm, Vaşington, Bükreş, Belgrad, Çetine (Karadağ), Sofya temsilcilikleri açıldı. (Aral, *op.cit.*, s. 825-947). Yine o dönemde Avrupa'nın belli başlı kentlerinde, özellikle limanlarında, ardarda Osmanlı konsoloslukları açıldı. Çoğu fahri olan bu konsoloslukların sayısı, bir ara yalnız Büyük Britanya adalarında 48'e, İtalya'da 52'ye kadar yükseldi. Bir tek adada, Sicilya'da bile 9 Osmanlı konsolosluğu açıldı. (Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler*, Cilt I. (1912-1913), Ankara: 1976, s.XV)

damgalar Arap yazısı değildir. İstanbul'a boşaltılan Avrupa malı, kendi markasını taşır. Malın ambalajı, kutusu, sandığı Lâtin harfleriyle yazılıp süslenir. Dışa giden malda olsun, dıştan gelen malda olsun hep Lâtin yazısı görülür. Limanda'ki tüccardan sırt hamalına kadar herkesin bu yazıya bir göz alışkanlığı vardır.

Tanzimat döneminden başlayarak Osmanlı İmparatorluğuna dal budak salan bankaların kökü Avrupa'dadır. Avrupa, dünyanın bankeridir. Osmanlı Bankasının adı "Osmanlı" dır. O bile *Ottoman Bank, Banque ottomane* diye yazılır. Bankanın merkezle bütün yazışmalarında yabancı dil kullanılır. Banka ve kredi kurumlarının yazısı da da Lâtin yazısıdır. Bankaların çıkardığı tahvillerde, Osmanlı borç senetlerinde kullanılan yazı hep Lâtin yazısıdır. Osmanlı kâğıt paralarında ise Lâtin yazısıyla Arap yazısı yanyana kullanılır. Kâğıt paranın bir köşesi Arap harfleriyle Türkçe, öbür köşesi Lâtin harfleriyle Fransızca yazılır. *Bir lira/Une livre* ... gibi. Daha sonra kurulan "Düyunu Umumiye" örgütünün bütün işlemleri Lâtin yazısıyla yürütülür. Bu örgüt, devlet içinde devlet gibidir. Lâtin yazısının Osmanlı topraklarına yayılmasında etkin rol oynar.

Uluslararası ulaştırmada kullanılan yazı da Lâtin yazısıdır. Uluslararası yollar ağı yayıldıkça Lâtin yazısı da yayılır. Ondokuzuncu yüzyıl demiryolu çağıdır. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'dan uzanan demiryollarının uçları Osmanlı topraklarına da erişir. İstanbul, demiryoluyla Avrupa'ya bağlanır. İzmir-Aydın, Rusçuk-Köstence demiryollarından sonra Rumeli'de ve Anadolu'da başka demiryolları da yapılır. Demiryolları yapanlar, işletenler, kârını toplayanlar hep Avrupalıdır. Ayrıcalıklı işletmelerdir bunlar. Avrupalı işlettiği yollarda kendi yazısını da kullanır, kullandırır. Lâtin yazısı, vagonlarda, tabelâlarda, biletlerde, konşimentolarda Arap yazısıyla boy ölçüşür. Azınlıkların, Löventenlerin, Avrupalı kolonilerin yoğun oldukları istasyonlarda Lâtin yazısının kullanılışı daha da yaygındır. Bütün Osmanlı demiryolu istasyonlarının adları hem Arap harfleriyle, hem de Lâtin harfleriyle yazılır. Osmanlı demiryollarını işletenlerin bir bölümü Arap yazısını hiç bilmez. Yalnız Lâtin yazısıyla iş görür. Demiryolları da uzanabildikleri yerlere kadar Lâtin yazısını taşırlar.

Posta ve telgraf

Lâtin yazısının evrenselliği, posta ve telgraf işlerinde de görülür. 1874 yılında, 23 Devletin katılmasıyla "Postalar Genel Birliği" kurulur. Bunun adı ertesi yıl "Dünya Posta Birliği" (UPU) olarak değiştirilir. Uluslararası posta işleri standartlaştırılır. Osmanlı Devleti, Dünya Posta Birliğine katılır. Birliğin kurallarına, ölçülerine uyar; uluslararası posta işaretlerini benimser. Bu işaretler Lâtin harfleriyledir. Taahhütlü mektup yerine (R) harfinin kullanılması gibi. Posta merkezlerinin adlarını Lâtin harfleriyle de yazmak gerekir. Osmanlı posta damgalarında bütün posta merkezleri hem eski harflerle Türkçe, hem Lâtin harfleriyle Fransızca olarak yazılır. İmparatorlukta posta merkezi bulunan ne kadar kent, kasaba, semt varsa herbirinin Lâtin harf-

leriyle de adları gösterilir. *İstanbul / Constantinople, İzmir / Smyrne, Ankara / Angora*... gibi. Osmanlı Posta ve Telgraf Nezareti, belli alanlarda da olsa, Lâtin yazısını resmen kullanır. Kapitülâsyonlar döneminde Osmanlı İmparatorluğunda yabancı posta örgütleri de vardır. İngiliz Postanesi, Fransız Postanesi, Avusturya, Alman Postaneleri vb gibi. Bunlar ise bütün işleri kendi yazılarıyla yürütürler. Osmanlı posta pullarında, posta damgalarında olduğu gibi, Arap ve Lâtin yazıları yanyana kullanılır. Pulun bir kenarında eski harflerle *"Osmanlı postaları"*, öteki kenarında Lâtin harfleriyle *"Postes ottomanes"* yazıları vardır. Pulun değeri de hem eski Türkçe, hem Fransızca olarak gösterilir. 10 para / 10 para vb gibi. Mektubun gidebildiği yere kadar Lâtin yazısı da gider. Mektubun ulaşamayacağı yurt köşesi hemen hemen olmadığına göre, Lâtin yazısının girmediği yer kalmamıştır, denilebilir.

Kırım savaşı sırasında başkent İstanbul, telgraf telleriyle Avrupa'ya bağlanır. O günlerden sonra telgraf da Türk toplum yaşamına girer. Halk Türkülerine bile konu olur. "Telgrafın tellerine kuşlar mı konar?..." diye. "Lâtin harflerinin dilimizde yarı-resmî bir uygulama alanı da telgraf haberleşmeleri olmuştur"[93]. Telgraf önce "yepyeni bir dil kapitülâsyonu" ile Türkiye'ye gelir. Telgrafı getirenler, Türkçenin telgraf haberleşmesine elverişli olmadığını ileri sürerler ve Osmanlı Devletine Fransızcayı telgraf dili olarak kabul ettirirler. Buna tepki olarak Mustafa Efendi adında bir Türk çıkar, Lâtin harfleri temeline dayanan Türkçe ilk Mors alfabesini yapar. Bunu uygulamaya da koyar. Kendi buluşu bu alfabeyle 16 Ağustos 1855'te, Edirne telgraf merkezinin ilk açıldığı gün, ilk Türkçe telgrafı İstanbul'a çeker[94]. Böylece telgraf dili olarak Fransızca'nın Türkiye'de yayılması savuşturulmuş olur. Ama Lâtin yazısı savuşturulamaz. Mustafa Efendinin hazırladığı Türkçe Mors alfabesi, Lâtin yazısı temeline dayanır. Türkçe bir telgrafın çekilebilmesi için bunun Lâtin harfleriyle verilmiş olması gerekir. Telgrafın dili Fransızca olmak gerekmez, ama yazısı Lâtin yazısıdır ister istemez. Özellikle uluslararası telgraf yazışmalarında Türkçe, Lâtin harfleriyle yazılır. Bu uygulama telgrafın Türkiye'ye girdiği 1855 yılından Türk yazı devriminin yapıldığı 1928 yılına kadar, 73 yıl sürer.

İki örnek

Tanzimat döneminden beri Osmanlı Dışişleri örgütünün yazışma dili Fransızcaydı. Osmanlı Hariciye Nezareti ile Osmanlı dış temsilcilikleri arasındaki yazışmalar Fransızca kaleme alınıyordu. Osmanlı Elçilikleri, Hariciye Nezareti dışındaki başka bir Osmanlı makamıyla yazışırken ise Türkçeyi de kullanıyorlardı. Arap yazısı uluslararası telgraf yazışmalarında geçmediği için de Osmanlı Elçilikleri Türkçe yazmak durumunda oldukları telyazılarını Lâtin harfleriyle kaleme alıyorlardı. Elçiliklerden Saraya

[93] Faik Reşit Unat, "Lâtin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili*, cilt II, sayı 23, 1 Ağustos 1953, s. 722.

[94] *Ibid.*

gönderilen telgraflarda buna daha çok özen gösteriliyordu. Türkiye'nin Londra, Paris ve Roma Büyükelçilikleri eski arşivlerinde Lâtin harfleriyle Türkçe kaleme alınmış çeşitli telgraf örneklerine rastladık. Bunlardan ikisi aşağıya aktarılmıştır.

Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi Musurus Paşa'dan İstanbul'da Saray Başmabeyncisi Mehmet Beye çekilen 16 Kasım 1875 günlü, 12.966 sayılı açık telgraf şöyle kaleme alınmıştır:

"(Londres, le 16 Novembre 1875)
Son Excellence Mehmed Bey
Premier Chambellan de S.M.I. le Sultan.
Constantinople

No. 12.966

Messoudiyé Firgatini humayounoun herchéissi yolounda oloub, Suvarissi yola tchikmak itchoun, éyam havaya mountazirdir; ve bouradan hareketi voukou' bouldoughi andé, ba télégraf arz olounadjakdir. Ve sayéi hazréti Padichahidé, Messoudiyé Firgatini humayoun bou andé kémali satvetilé deriyayé ilka oloundi. Olbabda Emrou Iradé Efendimindir.
(Signé) Musurus[95].

Telgrafın adresi Fransızca, içi ise Fransız harfleriyle Türkçe yazılmıştır. Bugünkü Türk harfleriyle telgrafın yazılışı şöyle olur:

"Mesudiye Firgatini hümayunun herşeysi yolunda olup, süvarisi yola çıkmak için eyamı havaya muntazırdır ve buradan hareketi vukubulduğu anda batelgraf arz olunacaktır. Ve sayei hazreti Padişahide, Mesudiye Firgatini hümayun bu anda kemali satvetile deryaya ilka olundu. Olbabda Emrü İrade Efendimindir.

(İmza) Musurus.

Musurus Paşa, İngiltere'ye ısmarlanmış olan *Mesudiye* adlı savaş gemisinin denize indirildiğini, her şeyinin hazır olduğunu, yola çıkmak için süvarinin elverişli havayı beklediğini doğrudan doğruya Saraya tellemektedir. Çünkü aşırı ölçüde donanma tutkunu olan Padişah Abdülaziz, İngiltere'ye ısmarlanan gemilerle çok yakından ilgileniyordu.

Musurus Paşa'nın bu telgrafına yine telgrafla hemen karşılık verilir. Saray Başmabeyncisi Mehmet Beyin imzasıyla Beyoğlu telgraf merkezinden çekilen bu ikinci telgraf Londra'da İngiliz telgrafçısınca şöyle alınmış:

[95] *T.C. Londra Büyükelçiliği Arşivi,* Donanma için gemi siparişleri dosyası, 1875.

LONDON DE PERA 49 52 17 1/30 SH

AMBASSADEUR OTTOMAN LONDON

MESSOUDIE FERKATEİNE HUMAYOUNENEN HER CHEI HAZIR OLOUB SOUARISSININ YOLA TCHIKMAK ICHOUN MOUVAFIK HAVAYA MOUNTAZER OLDIGHINA VE MEMDOUHI SOHOULETLE DERYAYA NOUZOUL ETTİĞUNE DAIR TELEGRAFNAMELERI CHEREFVIROUD ITMICH VE MEZKUR METSOUDIERIR CHIMOI JOLA TCHIKMASINDA CHAYET BIR MOUTHARA VARISSE EVVEL BAHARA TAALIK OLOUNMAK UZRE KEIFIETIN HEMEN BATELGRAF SOURADSIZIE ICRAR BOYROULMASSI

MEHMED"[96]

Telgraf Londra'da alınırken birkaç harf yer değiştirmiş, birkaç sözcük yanlış çıkmıştır. "Mouhatara" olması gereken sözcük "mouthara" olarak alınmıştır. Ama telgraf kolayca anlaşılmaktadır. Başmabeynci Mehmet Bey, *Mesudiye*'nin denize indirildiğini duyuran telgrafın alındığını bildirmekte ve geminin hemen yola çıkarılmasında bir tehlike görülüyorsa yolculuğu ilkbahara ertelemek üzere durumun tellenmesini istemektedir.

Resmî telgraflarda Türkçe'nin Lâtin harfleriyle yazılmasına ilişkin bu örnekler Türk yazı devriminden elli üç yıl önce kaleme alınmışlardır. Bunların öncesi de vardır, sonrası da. Bu uygulama sanıldığından da geniştir. Yalnız diplomatik telgraf yazışmalarıyla sınırlı değildir. Hangi meslekten olursa olsun Türkler yurt dışına telgraf çekerken ya yabancı bir dil, ya da Lâtin yazısını kullanmak zorundaydılar. Osmanlı diplomatları, eğitimcileri, maliyecileri ve özellikle askerleri Türkçe telgraflarında Lâtin yazısını kullanıyorlardı. Olağanüstü durumlarda bu uygulama daha da genişliyordu. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı toprakları dışında bulunan Türk görevlileri ve subayları telgraf yazışmalarında hep Lâtin harflerini kullanmışlardı.

Atatürk'ten üç tel

Atatürk de Lâtin harfleriyle yazılmış Türkçe resmî telgraflara imzasını koymuştur. Kaçar hanedanını devirip İran tahtına geçen Riza Han'ı Atatürk, 5 Ocak 1926 günü Ankara'dan çektiği şu telgrafla kutlamıştır:

"IRAN SCHAHİ AALA HAZRETT RIZA KHAN PEHLEVI HAZRETLERINEH

Nedjib İran milletineh karschi en samimi dostlik hislerileh mutehassiss olarak İranin terekki veh tedjeddüd yolinda layik oldighi itilayi temin idedjek zaten maloumim olan koudretli schahsiyyetinizin makam schahiyeh djloussini memnouniyyet ileh karschouladim. Halissaneh veh beuyuk ummidlerleh tebrik iderim. İranin refah veh ikbali veh Zati humayounlarinin saadett veh mouvaffakiyyetti hakkındaki samimaneh temennilerimi bou muteyemmen vessileh ileh tekrar eylerim.

GHAZI MOUSTAFA KEMAL"[97]

[96] *Ibid.*

[97] *T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi* - İran - Dahili. 1/6

Atatürk, 26 Ocak 1926 günlü bir telgrafla da Türkiye'nin yeni Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket (Esendal) Beyi İran Şahına tanıtır ve güven mektubu gönderilinceye kadar kendisini Büyükelçi olarak tanımasını Şahtan rica eder. Telgraf yine Türkçe olarak ve Lâtin harfleriyle gönderilmiştir. Şöyledir:

"Aalahazreti akdessi chéhinchahi İran Riza Chahi Pehlévi hazretlerine

Zati humayounlarına karchi perverdé itdiguim biraderane hissiati meveddetkiaraneme ve devletein arasında mutéyemminen djaiguir munassebati amikaii dostaneye binaen Memdouh Chevket begui nezdi humayounlarında fewkalaade mourahhas ve büyük iltchi sıfatile bila teahhur terhiis itmek luzoumouna kanii oldougoumdan iitimadnameleri takdim idilindjeye kadar mucharuileyhi bou sıfatla kaboul bouyourmalarını redja iderim.

GAZİ MOUSTAFA KEMAL[98]

Yazı devriminden önce Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e yurt dışından çekilen Türkçe telgraflarla Atatürk'ün bunlara verdiği karşılıklarda Lâtin harflerinin kullanıldığı görülür. Örneğin, Paris İşgüderi Esat Cemal Beyin 1927 yılı Cumhuriyet Bayramını kutlama telgrafına Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal (Atatürk) Fransız harfleriyle yazılmış şu Türkçe telgrafla karşılık vermiştir:

"Ambassade de Turquie, Paris

(Türkiye Büyükelçiliği, Paris)

DJUMHOURIET BAYRAMININ YIL DUNUMU MUNASIBETILE VOUKOUBOULAN TEBRIQUAT VE IZHAR BOUYOUROULAN SAMIMI HISSIYATE TAKDIMI TECHECCURAT EYLERIM

TURQUIE REISI DJUMHORI

GAZI M. KEMAL"[99]

Türkçenin Lâtin harfleriyle yazımı için kullanılan bu çevriyazılarda bir birlik yoktur. Çokçası Fransız alfabesi, kimi zaman da Alman alfabesi ağır basmaktadır. Ama Türkçeye Lâtin harflerini uygulama oldukça yaygındır.

Türkiye, yol ayrımında Evrensel Lâtin yazısı, Tanzimat döneminden başlayarak, pek çeşitli yollarla Türkiye'ye de girmişti. Diplomasi yazısı; uluslararası ticaret, ulaştırma, turizm, bankacılık yazısı; dünya posta ve telgraf yazısı; Batı bilim ve tekniğinin yazısı vb. olarak Osmanlı topraklarında kullanılma alanları bulmuştu. Bir bakıma bir uygarlık aracıydı Lâtin yazısı. Türkiye eskimiş Doğu-İslâm uygarlığı ile gelişen Batı uygarlığının kesiştikleri bölgede

[98] *D.B.A.* - MÜT. 2/97

[99] *P.B.A.* (Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Arşivi), Kutu 178/B.

yer alıyordu. Tanzimat döneminde Batı uygarlığına açıldıkça da Lâtin yazısını belli ölçüde kullanmak durumunda kalmıştı. Başka bir açıdan, Lâtin yazısı, saldırgan Batı emperyalizminin ve kapitalizminin bir silâhıydı ve Türkiye, Tanzimatla birlikte giderek Batı'nın neredeyse bir "yarı sömürgesi" durumuna düştükçe bu yazıyı da yarı-resmî olarak kullanmak zorunda kalıyordu, denilebilir.

Ne denirse densin, gerçek şuydu ki, Lâtin yazısı Türkiye'ye girmişti. Devletin resmî yazısının yanında yarı-resmî olarak yerleşmişti. Tanzimat Türkiye'sinin birçok alanda göze çarpan Doğu-Batı, eski-yeni ikiliği, yazıda da görülüyordu. İki yazılı bir ülke durumuna gelmeğe başlamıştı Türkiye. Artık terazinin bir kefesinde Arap yazısı, öteki kefesinde Lâtin yazısı vardı. Elbet ikisi arasında şimdilik bir denge yoktu. Türkler arasında bin yıla yakın bir geçmişi bulunan Arap yazısı çok daha köklü, çok daha yaygındı. Türkiye'ye yeni yeni giren Lâtin yazısına bakarak çok daha ağır basıyordu. Ama önemli olan şuydu ki, Müslüman Türk'ün yaşamında ilk kez bir "ikinci yazı" görülüyordu.

Tarihsel bir gelişmeydi bu. Türkler, Müslümanlığı benimseyince belki başka seçenek bulunmadığı için Arap yazısını da almak durumunda kalmışlardı. Yüzyıllarca İslâm kültürü içinde kaldıkça da Arap yazısına karşı bir başka seçenek düşünememişlerdi. Şimdi koşullar değişiyordu. İslâm uygarlığı çekim gücünü artık yitirmişti. Batı uygarlığı gücünü arttırmıştı. Türkiye, İslâm uygarlığı yörüngesinden çıkmağa, Batı uygarlığı yörüngesine girmeğe doğru yöneliyordu. Eski yörüngesinden henüz çıkamamışsa bile sapmıştı. Batı yörüngesine henüz girememişse bile girmek için adımlar atmıştı. İlk kez Türklerin önünde başka bir yazı seçeneği belirmişti. Batı uygarlığının yazısı, Lâtin yazısıydı bu.

Başka biçimde söylemek gerekirse denilebilir ki, Tanzimatla birlikte Türkiye, yazı bakımından bir yol ayrımına gelmeğe başlamıştı. Tanzimat aydınlarının bu gerçeği yeterince görebildikleri kuşkuludur. Tanzimat yöneticileri de Lâtin yazısını almayı pek düşünememişlerdir. Türkiye henüz Doğu ile Batı arasında bocalıyordu. Ama ilerde kesinlikle Batı uygarlığına katılmağa karar verdiği gün, "yazısı ile de uygar dünyanın yanında olmak" gereğini duyacaktı.

IV. Arnavutların Lâtin Yazısına Geçişleri.

İlk girişimler

Osmanlılar arasında Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısını almak yolunda ilk adımı Türklerden önce Arnavutlar atmışlardır. Yazı bakımından bir "yol ayrımına" gelindiğini, Arap yazısı ile Lâtin yazısı arasında bir seçim yapmak ve Lâtin yazısını seçmek gerektiğini Türk aydınlarından önce Arnavut aydınları kavramışlardı. 1860'larda Türk aydınları yazı tartışmalarını sürdürürlerken İstanbul'daki Arnavut aydınları tartışmaları bir kenara bırakıp işe koyulmuşlardır. Yeni bir Arnavut alfabesi hazırlamak düşüncesini Osmanlı Maarif Nezaretine de benimsetmişlerdir. Türklerin kullan-

dığı Arap yazısını değiştirmek şöyle dursun birazcık düzeltmeğe bile pek yanaşmayan Osmanlı Maarif Nezareti, Arnavutlar için yeni bir alfabe hazırlanması fikrine ses çıkarmamıştır.

Basiret gazetesi 1869 tarihli 35. sayısında özetle şunları duyuruyordu: "Arnavutçanın kendine özgü bir yazısı olmadığı için şimdiye kadar Arnavutlardan Müslüman olanlar Arap harflerini, Ortodoks ve Katolik mezhebinde bulunanlar da Rum ve Lâtin harflerini kullanıyorlardı. Rumelide açılacak okullar için yazılacak kitaplarda kullanılmak üzere, Arnavutlar kendilerine özgü bir alfabe yapılmasını istemişler ve Osmanlı Maarif Nezareti ile görüşerek bu iş için üç kişilik bir komisyon kurdurmuşlardır. Komisyon çalışmalarını bitirmiş ve daha çok Lâtin yazısına uygun bir alfabe hazırlamıştı. Bu alfabe açıklandıktan sonra, bütün Arnavutlarca benimsenirse uygulanacaktır" [100].

Arnavutlar, Müslüman, Ortodoks, Katolik olmak üzere üçe ayrılmışlardı ve üç kültürün etkisi altında bulunuyorlardı: Müslümanlar Türk kültürünün, Ortodokslar Yunan kültürünün ve Katolikler de İtalyan kültürünün etkisi altındaydılar. Arnavut dili için ortak bir alfabe benimsenmesi söz konusu olunca da üç alfabe arasında bir seçim yapmak durumundaydılar: Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan Arap alfabesi, Yunan alfabesi ve Lâtin alfabesi. Arap yazısı Türkçeye uymadığı gibi Arnavutçaya da uymuyordu. Geriye Yunan ve Lâtin alfabeleri kalıyordu. Yunan alfabesinin alanı dardı. Buna karşılık Lâtin alfabesi, uygar dünyanın ortak yazısıydı ve evrensel nitelikte bir yazıydı. İstanbul'da toplanan Arnavut aydınları, Lâtin alfabesini almağa karar verdiler[101]. Lâtin alfabesine dayanan, içinde birkaç Yunan harfi de bulunan bir Arnavut alfabesi yapıldı.

Müslümanlık, Arnavutlar arasında Türklerde olduğu kadar köklü ve yaygın değildi. Arnavut toplumunun ancak bir bölümü geçten geç Müslümanlığı benimsemişti. Arap yazısının Arnavutlarca kullanılışı da o kadar köklü olmamıştı. Bu yazıyla Arnavut kültür birikimi yok denecek kadar azdı. Arnavut aydınlarının, "Arap yazısını bırakırsak eski yapıtlarımızı okuyamayız" gibilerden bir kayguları yoktu. İmparatorluğun birliğini korumak gibi bir tasaları bulunduğunu, "Arap yazısı bırakılırsa İmparatorluk dağılır" gibilerden bir kayguları olduğunu söylemek de olanaksızdır. Bu nedenlerle Arnavut aydınları, yazı değiştirmek bakımından Osmanlı-Türk aydınlarından daha özgür, daha rahat idiler, denilebilir. Ne olursa olsun, Lâtin yazısını seçmek yürekliliğini önce onlar gösterebilmişlerdir.

Arnavut Bilim Derneği Arnavut aydınları, 3 Eylûl 1879 günü İstanbul'da *Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye* adlı bir dernek kurmuşlardır. "Arnavut Bilim Derneği" anlamına gelen bu kuruluş, daha önce kurulmuş olan

[100] 7 Zilhecce 1286 (1869) tarihli, 35 sayılı *Basiret* gazetesinden aktaran: Levend, *op.cit.*, s. 160

[101] H. Bourgeois, "La question de l'alphabet albanais", *Révue du Monde Musulman*, Vol, XXV (1913), Paris: 1913, p. 386.

"Osmanlı Bilim Derneği"nin (Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye) bir benzeri, daha doğrusu bir karşıtı gibidir. "Osmanlı" adını kullanmamakta, "Arnavut" demektedir. Balkanlarda sınırların yeniden çizildiği bir dönemde ortaya çıkmıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sona ermiş, Rumeli topraklarının önemli bir bölümü İmparatorluktan kopmuş, 1878 Berlin andlaşmasıyla, Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlığa kavuşmuşlar. Ayrıca "Prenslik" adı altında bir Bulgar devleti kurulmuştu. Arnavutlar arasında da ulusal duygular uyanmıştı. "Arnavut Bilim Derneği" bu hava içinde kurulmuştu. Kurucuları, ulusal dil, ulusal yazı bilincine erişmiş kimselerdi. Arnavut toplumunun ayrı bir ulus olarak tarih sahnesinde rol alabilmesi, uygarlığa katılabilmesi için ulusal bir dilin, ulusal bir yazının gerekli olduğuna inanıyorlardı. Yabancı bir dille uygarlaşma olanağı bulunmadığını söylüyorlardı. "Arnavut Bilim Derneği"nin tüzüğünde şöyle deniyordu:

"Akvam-ı mütemeddinenin kâffesi kendi lisanlarını yazıp okumakla medeniyete nâil olmuş ve kendi lisanlarını yazıp okuyamayan akvam zulmet-i cehl-ü vahşette kalmıştır. Arnavutlar dahi şimdiye kadar kendi lisanlarını yazıp okuyamadıklarından böyle bir halde kalıp, 3000 seneden beri elsine-i ecnebiyye ile istihsal-i medeniyyet uğrundaki sa'yleri dahi beyhude giderek hiçbir fayda görmemişlerdir. İşte bu hali görenler, bu lisanın okunup yazması lüzumunu dahi anlamakla, işbu cemiyetin teşkiline ihtiyaç görüyorlar" [102].

Bu gerekçeyle kurulduğu belirtilen Arnavut Bilim Derneği, ondan sonra yeni Arnavut yazısının da öncülüğünü, bayraktarlığını yapacaktı. Derneğin tüzüğünü yayınlayan *Mecmuaiulûm* dergisi, Arnavut aydınlarının ayrı bir Arnavut yazısı hazırlamalarını övüyor ve bundan ibret alınması gerektiğini söylüyordu. Şunları yazıyordu:

"Besalet ve şecaatleri tahsin-kende-i yar ve agyar olan Arnavut kavmının vakt u zaman ilcaatıyla uğramış olduğu bunca felâketlerden henüz yakayı kurtarınaksızın şu cemiyyet-i celileyi te'sis ve hususâ — hemen hiç yoktan gibi — harfler icad ve ittihaz buyurmaları fezail ve kemalât cihetlerinde dahi bütün cihana tekaddüm yolunu tuttuklarına birer burhan-ı kat'îdir. Sami, Şevki, Abdül, Mehmet Ali ve Mustafa Efendi ve Beyler gibi eâzım-ı ümmeti meydana çıkaran bir millet-i celilenin bu gibi tesisat ü ihtiraatta mazhar olmasına istigrab olmak hatıra gelmez. Fakat bunları gördükten sonra da i'tibar edilmez, ya'ni ibret alınmaz ise işte ol vakit isticab olunur".

Dergi bundan sonra Türkler arasında da alfabe değiştirmek düşüncelerinin zaman zaman tartışıldığını anlatıyor ve Münif Efendi'nin, Ahundzade Mirza Fethali'nin daha önceki girişimlerini, bu girişimlerin uğradığı sonuçları anımsatıyordu. Türkler arasındaki alfabe değiştirme girişimleri sonuç vermemişti, ama Arnavutlarınki gerçekleşiyordu.

[102] *Mecmuaiulûm*, 1 muharrem 1297, sayı 3'ten aktaran: Tansel, *op.cit.*, 245

Arnavut yazısına tepkiler

Lâtin alfabesi temeline dayanan yeni Arnavut "ulusal" alfabesinin hazırlanmasında, Türk kültürüne büyük yararlığı dokunan ünlü sözlük yazarı Şemsettin Sami Fraşeri ile kardeşi Abdül Beyin büyük payları vardı. Bu alfabe 36 harften oluşuyordu ve Arnavutçayı kolay yazıp okumağa elverişliydi. Ama yeni Arnavut alfabesi, büyük çoğunluğu Müslüman olan kuzey bölgesi Arnavutlarınca, yani Gega'larca büyük bir direnişle karşılanmıştı. Müslüman Arnavutlar, Arap yazısını bırakmaya bir türlü yanaşmamışlar, yeni Arnavut alfabesini benimsememişlerdi. Kuzey Arnavutluğun direnişi ve tepkisi karşısında yeni alfabe yalnız güney bölgesinin, yani Toska Arnavutlarının alfabesi olarak kalmıştır. "Toska ulusal alfabesi" diye anılmıştır. Alfabeyi hazırlayanlardan Şemsettin Sami Bey de Toska Arnavutlarındandı.

Bütün Arnavutlarca benimsenmemiş olmakla birlikte, yeni Arnavut yazısı Türkler arasında da olumlu, olumsuz yankılar yaratmıştı. Alfabe tartışmalarına canlılık katmıştı. Menemenlizade Rıfat Bey ve Binbaşı Ömer Bey gibi Arap yazısının değiştirilmesinden yana olan kişiler, Arnavut örneğini kendi savları doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. Arnavutçaya uymadığı gibi, Türkçeye de ters düşen Arap yazısının bırakılmasını, Lâtin yazısının alınmasını savunmuşlardır. Lâtin yazısının Osmanlı İmparatorluğunda birleştirici bir rol oynayacağını, İmparatorluğu dağılmaktan koruyacağını da ileri sürmüşlerdir. Türkçe için Lâtin yazısı alınınca, ayni yazıyı benimsemiş olan Arnavutlar ve ilerde benimseyecek olan öteki topluluklarla Türkler arasındaki bağların güçleneceğini savunmuşlardır. Namık Kemal gibi kimi aydınlar ise tam tersini savunmuşlardır. Arnavutların Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısına geçmelerini, İmparatorluktan ayrılmağa doğru giden bir bölücülük davranışı olarak görmüşler ve tepkiyle karşılamışlardır. Onların görüşüne göre, Arap yazısının bırakılması İmparatorluğun bütünlüğüne ters düşüyordu, zararlıydı, sakıncalıydı. Lâtin yazısını almak isteyenler kınanmalıydı, suçlanmalıydı. Osmanlı Türk aydınları, alfabe tartışmalarına bol bol politika karıştırıyorlardı. Alfabe sorununu İmparatorluğun bütünlüğü açısından ele alıyorlardı. Türk aydınlarının büyük çoğunluğu, Arnavutların Lâtin yazısına geçmek istemelerini tepkiyle karşılamışlardı. İkinci Abdülhamit döneminde biraz azalan bu tartışmalar, İkinci Meşrutiyetle birlikte yeniden canlanacak ve o zaman da Arnavut alfabesinden sık sık söz edilecekti.

Yazının yayılması

Türklerin ve Müslüman Arnavutların tepkilerine karşın, yeni Arnavut yazısı daha 1880'lerde Arnavut gençleri arasında yayılmıştır. Arnavut gençleri, tepkilere, yergilere, suçlamalara aldırmadan doğru bildikleri yolda yürümüşlerdir. Lâtin yazısına geçmekle Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü baltalamış olmak gibi bir kaygu beslemiyorlardı. Kur'an yazısı Arap alfabesini bırakmakla İslâm dininden uzaklaşmak gibi bir düşünceye pek aldırış etmiyorlardı. Arnavutların bir bölümü zaten Müslüman değildi. Kaldı ki dinle yazı arasında bir bağlantı kurmak da yersizdi. Arnavut

gençleri, yazılması, okunması kolay yeni Arnavut yazısını öğreniyorlar ve kullanıyorlardı. Yalnız güney Arnavutluk'ta değil, İmparatorluğun başka yerlerine dağılmış Arnavut aydınları arasında da yeni yazı yayılmıştı.

Panislamist politika gütmeğe çalışan Padişah Abdülhamit II'nin kullandığı Arnavut hafiyeler arasında da yeni Arnavut yazısının yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Abdülhamit, Taif'e sürdürdüğü Midhat Paşa'yı yakından izlemek üzere Ocak 1884'te Fehmi Bey adında bir Arnavut'u özel görevle Cidde kaymakamlığına atar. Özel görevli kaymakam Fehmi Bey, Dahiliye Nezaretini atlayarak doğrudan doğruya Padişah Abdülhamit II'ye raporlar gönderir. Cidde'ye atanmasından bir süre sonra Mithat Paşa'nın Taif'te boğdurulmasında rolü olduğu sanılan bu Arnavut kaymakam, Lâtin yazısından alınan yeni Arnavut alfabesini kullanan hafiyelerden biriydi. Yazışmalarını yeni yazıyla yürütüyordu. Kendisine bağlı olarak çalışan öteki Arnavut ajanlarıyla Arnavutça olarak ve Lâtin harfleriyle haberleşiyordu [103].

Manastır kongresi Arnavutlar arasında epeyce yayılmış olmakla birlikte Lâtin yazısı, gerçek anlamıyla bir "Arnavut ulusal yazısı" durumuna gelmemişti. Arnavutlukta alfabe kargaşası sürüp gidiyordu. Müslüman Arnavutlar "gâvur yazısı" saydıkları yeni yazıya karşı direnişlerini otuz yıldır sürdürüyorlardı. Bu duruma bir çözüm yolu bulmak için 1908 yılında Manastır'da bir Arnavut kongresi toplandı. 1879'da İstanbul'daki Arnavut Bilim Derneğince benimsenmiş olan Arnavut yazısı yeniden gözden geçirildi. İki yeni alfabe örneği hazırlandı. Birinci alfabe, İstanbul alfabesinin biraz değiştirilmiş biçimiydi. Bu, Toska Arnavutları içindi. İkinci alfabe ise Gega'lar için hazırlanmıştı. Bunda, Gega ağzına daha uygun düşecek birkaç değişik harf bulunuyordu. Her iki alfabe Lâtin yazısına dayanıyordu. Böylece Manastır Kongresi, Arnavut ulusal alfabesi sorununu kesinlikle çözümlemek istemişti [104].

Şeyhülislâmlığın fetvası Müslüman Arnavutların Lâtin yazısına karşı direnişleri Manastır kongresinden sonra da sürmüştür. 1910 yılında, Arnavutluğun merkezi Tirana uleması ve Müslüman ileri gelenleri, Arnavutça'nın Lâtin harfleriyle yazılmasının şeriatça uygun olup olmayacağını bir dilekçe ile Babıâli Şeyhülislâmlık Dairesine (Bab-ı Meşihata) sormuşlardır. Konu, Osmanlı Mebusan Meclisine de getirilmiştir. Sinop Mebusu (Müftü) Hasan Fehmi Efendi Arnavut yazısı konusunda Meclise bir önerge sunmuştur. Şeyhülislâmlık ise, "Lâtin harflerinin kabulüne ve bunlarla İslâm mekteplerinde tedrisat yapılmasına da asla cevaz-ı şer'i olmayacağı" yolunda fetva vermiştir. Fetvada şöyle deniliyordu:

[103] Bilâl N. Şimşir, *Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, Ankara: 1970, s. 69.

[104] H. Bourgeois, "La question de l'alphabet albanais. Additions et corrections", *Révue du Monde Musulmane*. Vol. XXVIII (1914), Paris: 1914, p. 275.

"Mehmet imzasıyla takdim olunup havale buyurulan işbu arzuhalde muhakkâ husus hakkında Tiran kazası ulema ve ahali-i İslâmiyesi tarafından keşide olunan telgrafname ve Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi canibinden mutâ takrir üzerine mâbihün-necat-ı müminin ve nasb-ı ayn-ı müslimin olan Kur'an-ı lâtif-ül-beyan ve furkan-ı celîlü'l-unvanın huruf-u mürekkebe-i Arabiyyenin gayri huruf ile tahriri cevaz-ı şer'iye iktiran etmeyüp hattâ hurûf-u mukatta - i Arabiyye ile dahi yazılsa sıfat-ı celile-i Kur'aniyyeyi iktisab etmeyeceği muteberat-ı fıkhıyyede mahsustur... Bir şeyin fi'linde mazarrat-ü mefsedet bulundukça anda menfaat ü maslahat melhuz olsa bile terki fazla tercih olunacağı kavid-i esasiyye-i şer'iyyeden bulunduğundanbu suretle zikrolunan Lâtin hurufunun kabulü ve mekatib-i İslâmiyyede tedrisi aslâ mukarin-i cevaz-ı şer'-i âlî olamayacağı..."[105].

Kısacası, Şeyhülislâmlık, "Lâtin yazısı alınamaz, bu yazıyla Müslüman okullarında öğretim yapılamaz" diyordu. Daha da ileri giderek, Arap yazısının biçiminin bile değiştirilemeyeceğini ileri sürüyordu. Yazı değiştirmek şöyle dursun, kullanılmakta olan Arap yazısının biraz düzeltilmesine (ıslahına) bile izin vermiyordu. Osmanlı İmparatorluğunun en yüce dinî makamı, değişmekte olan dünyadan zerrece etkilenmemişti, akıl almaz bir tutuculukla yazının düzeltilmesine bile karşı çıkıyordu. Fetva, Türklere de yönelikti.

Sonrası

Bu fetvadan iki yıl sonra Balkan Savaşı patlak verecek, Arnavutlar Osmanlı İmparatorluğundan koparak bağımsızlığa kavuşacak ve ancak o zaman Lâtin yazısı Arnavutların ulusal yazısı olarak benimsenebilecekti.

İlerde Türkçe için de Lâtin yazısı alınırken, Londra'da çıkan *The Times* gazetesi, "kendi dillerini Lâtin harfleriyle yazmak yürekliliğini gösteren Arnavutların Jön Türklerce nasıl tutuklandıklarını anımsayanlar (şimdi) zamanın öç alışının çarpıcı bir örneği ile karşılaştıklarını" yazacaktı[106].

V. Meşrutiyet Döneminde Yazı Tartışmaları.

Tartışmaların yeniden canlanması

İkinci Meşrutiyet döneminde alfabe tartışmaları yeniden canlanır. Bunda Arnavut örneğinin de doğrudan doğruya payı vardır. Otuz üç yıllık Abdülhamit istibdadından sonra Türkiye "Hürriyet"e kavuşmuştur. Basın, zincirinden boşanır. Özellikle Meşrutiyetin ilk yıllarında tam bir basın özgürlüğü vardır. Herşey tartışılır. Bu tartışmalar içinde Türk dili de güncel konulardan biridir. Dilin çeşitli sorunları üzerinde kalem oynatılır. Dilin Türkçeleştirilmesi sorunu, yazım sorunu, yazın sorunu, terim sorunu, sözlük sorunu, gramer sorunu, ansiklopedi sorunu ve el-

[105] Levend, *op.cit.*, s. 363-364; Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 32-33.

[106] "Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928.

bet alfabe sorunu da gündeme gelir. Yeni rejim, eğitim-öğretimde bir atılım yapmak emeli besler. Eğitim-öğretim deyince yine yazı sorunu ortaya çıkar. Tartışılır.

Yazı tartışmalarının yeniden alevlenmesinde bu kez bir etken daha vardır. O da Arnavutların Arap yazısından Lâtin yazısına geçmeleri konusudur. Meşrutiyet aydınlarının önünde çarpıcı bir örnektir bu. Yazı konusunda çok şey söylenebilir. Ama bunların çoğu soyut kalır. Oysa Arnavutların yeni yazıya geçiş çabaları somut bir olaydır. Türk yazı devriminin kökenlerine eğilirken öncelikle böyle somut olayları anımsamak gerekir. Eski çevriyazıları bulanlar, Türk yazı devriminin "bilimsel öncüleridir" denebilir. Ama 250-300 yıl önce Leipzig'de, Viyana'da basılmış bir antika Türkçe gramerini Meşrutiyet aydınlarından kaç kişinin gördüğü sorulabilir. Yazı bakımdan Türkiye'nin artık bir "yol ayrımına" gelmiş bulunduğu, eskiden Arap yazısına karşı başka bir seçenek yok iken şimdi Lâtin yazısı almanın tarihsel bir zorunluluk olduğu ileri sürülebilir. Ama böyle kuramsal savları, pratik ve pragmatik Meşrutiyet yöneticilerinin kafalarına sokabilmek kolay bir iş değildir. Arnavutların Lâtin yazısına geçmeleri ise, elle tutulur, gözle görülür bir olaydır. İster istemez Meşrutiyet aydınlarını, İttihat ve Terakki yöneticilerini şu ya da bu biçimde etkiler. Türklerle Arnavutlar yüzyıllarca bir arada yaşamışlar ve şimdi yol ayrımına gelmişlerdir. Koyu Müslümanlar, "gâvur" yazısını alan Arnavutları "kâfir" gibi görür. İttihatçılar, Türkçüler, aynı insanları "bölücü, hayın" sayar. Lâtin yazından yana olanları ise Arnavutları, kendi savlarını güçlendirmek için örnek gösterirler. *Tanin* yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın, Türkçe için Lâtin yazısının alınması düşüncesini ortaya attığı her iki yazısı da "Arnavut Hurufatı" başlığını taşır.

Bunun ötesinde, Tanzimat'tan beri atılmış tohumlar vardır. Yazı bakımından bir düşünce birikimi olmuştur. Yeni ortamda bu birikmiş düşünceler, yeniden ortaya atılır ve yeni sözcülerini bulur. Tanzimat döneminde olduğu gibi, bu kez de yazı tartışmaları iki ana konuda toplanır: (i) Kimi aydınlar, Arap yazısının düzeltilerek Türkçeye uydurulmasını savunurlar. Bunlar ıslahatçıdırlar. (ii) Sayıları daha az olan kimi aydınlar ise Arap yazısını hepten bırakıp yerine Lâtin yazısının alınmasını savunurlar. Bunlara da "Lâtinciler" denebilir.

Islahatçılar

Arap yazısının Türkçe yazıma uydurularak kullanılmasını savunanların görüşleri, Arap harflerinin ayrışık biçimde yazılması, ya da bunlara sesli harfler eklenmesi noktalarında düğümleniyordu. Tanzimat döneminde de değinilmiş olan bu konular, şimdi daha ayrıntılı olarak ele alınıyordu. Arap harflerinin ayrışık biçimde yazılmasını savunanlara "huruf-u munfasala"cılar adı verilmişti. Bunların başında Dr. Milâslı İsmail Hakkı, Prof. Dr. Necmettin Arif, Cihangirli M. Şinasi ve eğitimci Ismayıl Hakkı (Baltacıoğlu) bulunuyordu. Bunlar gazetelerde, dergilerde yazılar yazmışlar, konferanslar vermişler, küçük küçük kitapçıklar yayımlamışlardı. "Teceddüt" adlı bir gazete de çıkarmış olan Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın *Tamim-i Maarif ve Is-*

lah-ı Huruf adlı bir kitapçığı vardı. Cihangirli Şinasi ile İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) da *Tadil-i Huruf Meselesi, Şekiller Nasıl Tedkik Olunur* adlı kitaplarında alfabe sorununa ilişkin görüşlerini anlatmışlardı.

İkinci Meşrutiyetle birlikte eğitim öğretim alanında bir atılım yapılmak isteniyordu. Devlet, eğitimin geliştirilmesini, halkın cahillikten kurtarılmasını bir eğitim politikası olarak benimsemişti. Eğitim sorunuyla birlikte alfabe sorunu da ele alınıyordu. Tek tek kişilerin düşüncelerinden başka, alfabe sorunu üzerine eğilen resmî ve özel dernekler, komisyonlar da kurulmuştu. Maarif Nezaretince 1909 yılında kurulan "İmlâ Komisyonu", Recaizade Mahmut Ekrem'in 1911'de kurduğu "Islah-ı Huruf Cemiyeti", Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığını yaptığı ve 1912 yılında kurulan "Islah-ı Huruf Encümeni" alfabe sorununa çare bulmağa çalışan derneklerin ve komisyonların başlıcalarıydı.

Alfabe sorunu güncel bir konuydu. Bu konudaki tartışmalar oldukça canlıydı. Ama, İkinci Meşrutiyet dönemi aydınlarının büyük çoğunluğu devrimci değil, ıslahatçıydı. Arap harflerini tümüyle atıp yerine Lâtin alfabesinin alınmasını savunamıyorlardı. Arap alfabesini ıslah etmeyi düşünüyorlardı. Büyük çoğunlukla fikirler bu nokta üzerinde topanıyordu. Arap harflerinin Türkçeye uymadığını hemen hemen herkes görüyordu. Uydurmak için çaba harcanıyordu.

Bu "ıslahatçılar" kendi aralarında görüş ayrılıklarına da düşüyorlardı. Bir grup, Türkçe sözcüklerde, Arapça'da olduğu gibi, üstün, esre, ötre denen *hareke* bulunmadığını, bu nedenle Türkçe sözcüklerin yazımında *hareke-i harfiye,* yani sesli harfler kullanmak gerektiğini savunuyorlardı. Örneğin "geldim" sözcüğü eskiden olduğu gibi "gldm" biçiminde değil, sessiz harflerin arasına sesliler konularak "geldim" biçiminde yazılacaktı. Bunların görüşlerine göre, Türkçe sözcüklerin yazımında sesli harfler eklenmesi alfabe sorununu çözümlemeye yetecekti. Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımını değiştirmeğe bile gerek yoktu.

Islahatçıların bir başka grubu biraz daha ileri gidiyordu. Yalnız Türkçe sözcüklerin sesli harflerle yazılması yeterli değildi.Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımını da ayni kurala bağlamak gerekirdi. Yani bu sözcüklerde de sesli harfler kullanılmalıydı. Cumhuriyet döneminde uzun süre Elçilik yapmış ve çeşitli başkentlerde Türkiye'yi temsil etmiş olan Hüseyin Ragıp (Baydur) bu görüşü savunanlar arasındaydı. Meşrutiyet döneminde öğretmenlik yapan, *Muallim* adlı bir dergi çıkaran Hüseyin Ragıp Bey, Maarif Nezareti Telif ve Tercüme yayınları arasında çıkan *Türkçe'nin Usul-i Tedrisi* adlı kitabında görüşlerini ayrıntılı biçimde anlatmıştı.

Meşrutiyet dönemi ıslahatçılarının üzerinde en çok durdukları konulardan biri de Arap harflerinin birbirine bitişik olarak değil, tek tek, ayrık olarak yazılmasıydı. Buna *Huruf-u munfasıla* deniyordu. Bu görüşte olanlara göre, Türkçe sözcüklerin yazılışında sesli harfler kullanılır, ya da sesli harflerin sayıları arttırılırsa ve sonra bu harfler ayrışık olarak yazılırsa, Arap alfabesinin artık bir kusuru kalmayacaktı. Yazı sorunu çözümlenmiş olacaktı. Bu ıslahatçıların düşünce-

lerini belirtmek için kendi ağızlarından birkaç satırı aktarmak yerinde olur. *Islahat-ı Huruf Encümeni*'nin 3 Şubat 1912 günü İstanbul Üniversitesi Konferans salonunda düzenlediği Konferansta, yazar ve hukukçu İspartalı İsmail Hakkı Bey şöyle konuşmuştur:

"Efendilerim!

Yazımız, şu halleriyle gâh yarım hiyeroglif, gâh bütün bütün hiyeroglif, gâh bundan da öte bir şey... Ne bileyim bir kargacık, burgacık...

Efendilerim, kimse inkâr edemez ki, yazımızı doğru okumak kolay değil, kolay değil diyorum. Hayır bu söz doğru değil; mümkün değil demeli...

Söylediklerim yalnız yazının tesirlerinden birazıdır, çok azıdır. Derdimizin söylenilen kadarı da yine azîm derttir... Tedaviden kaçan hastalar gibi gocunuyorum. Çünkü bu işe çalışanlar (konuşmacı, Lâtin harflerinin alınmasından yana olanları kastediyor) arasında pek dolu göğüslü kimseler var. (Bunlar) ya Lâtin harflerini alıverelim derlerse!.. Bununla beraber, kendi kendime diyorum ki, bizim yazımız (yani Arap asıllı harf ve imlâmız) birazcık tadil, ıslah edilince Lâtin harflerinden niçin geri kalsın? Lâtin yazısında ne var? Harfler kesik (ayrık, munfasıl) olmak, her hece bir sâitle (a, e, o gibi sesli harfle) okunmak... Bunu biz yazımızda niçin temin edemeyelim?

İşte, kardeşim Doktor Milâslı İsmail Hakkı buna muvaffak olmuş, onun bulduğu suretle (yani ayrışık harfler sisteminde) önce, harfler Arap harfleri, ikincisi, heceleri idare eden sait harfler sâmitlerle beraber (sesli harfler sessizlerle yanyana), üçüncüsü, harfler birbirine bitişik değil... İşte bu üç nokta ki, üçü de aranacak esasa uygun. Bana kalsa daha ne istiyoruz. Birinci esasa göre elifbayı (alfabeyi) yeniden öğrenmeyeceğiz. İkinci esasa göre sâitler ve sâmitler (sesliler ve sessizler) hem birbirinden ayrı, hem hepsi bir çırpıda. Okumak için güçlük yok; yanlış okumak yok. Üçüncü esasa göre de harfler eksik (ayrık), basma harfleri hep böyle açık, ayrı. El yazısında da sıkıntı ve çapraşıklık yok.

Maahaza, Doktor (Milâslı İsmail Hakkı) ben deyip ısrar etmiyor. Daha iyisini bulan olursa, maatteşekkür, ellerinden öperim, diyor... Bilmem ki daha ne istiyor, ne bekliyoruz?..."[107]

İkinci Meşrutiyet dönemi harf ıslahatçılarının düşünceleri, genellikle, buydu. Arap harflerine sesli harfler eklenmekle, bu harfler ayrık olarak yazılmakla alfabe sorunu çözümlenmiş olacaktı. Doktor Milâslı İsmail Hakkı Bey, bu yeniliği başarmıştı. Daha ne isteniyor, ne bekleniyordu ki!? "Islahat" tamamlanmış demekti. Islahatçıların ufukları bu kadardı.

[107] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 35-36.

Bir Lâtinci : Hüseyin Cahit

İkinci Meşrutiyet döneminde aydınların çoğunluğu Arap harflerinin ıslah edilerek kullanılmasından yanaydı. İslâmcı yazarlarla gazete ve dergiler büsbütün tutucuydu. Bunlar, kullanılmakta olan Arap harflerinin birazcık ıslah edilmesine bile karşıydılar. Buna karşılık Arap harflerinin büsbütün bırakılarak Lâtin alfabesinin alınmasını savunanlar da vardı. Bunların sayıları çok değildi.

Gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın), çekingen biçimde Lâtin alfabesinden yana görünüyordu. Arnavutların yaptığı gibi Türklerin de Lâtin harflerini alabileceklerini söylüyordu. Hüseyin Cahit, 20 Ocak 1910 günlü *Tanin* gazetesinde "Arnavut Hurufatı" başlıklı yazısında özetle şunları söylemişti:

"Bugün kullanmakta olduğumuz harflerin Türklük ve Müslümanlıkla ilgisi yoktur. Türkler kendi yazılarını bırakıp bunları sonradan almışlardır. Arap harfleri Peygamber zamanında kullanılmıyordu. Bu duruma göre, Arnavutlar gereksinmelerine elverişli harfleri almakta serbest bırakılmalıdırlar. Lâtin harflerini benimseyecek olurlarsa kısa zamanda okuma-yazma öğrenecekler, bizi geri bile bırakacaklardır. Bu yüzden onlara engel olmak şöyle dursun, olanak varsa, bizim de Lâtin harflerini almamız yerinde bir davranış olur".

Bu yazıdan bir hafta kadar sonra, 19/31 Ocak 1910 günlü *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit yine "Arnavut Hurufatı" (harfleri) başlıklı ikinci bir yazı yayımlamıştır. Bunda, birinci yazı üzerine okuyucularından çeşitli telgraflar almış olduğunu belirtiyor, önceki düşüncelerini yineliyor, Lâtin harflerinden yana görünmekle birlikte, yalnız Arnavut alfabesi üzerinde duruyordu [108].

Arnavutlarca benimsenen Lâtin harflerinin Şeyhülislâmlıkça bir çeşit "afaroz" edilmesinden sonra Hüseyin Cahit'in Arnavut yazısını savunan yazılarına pek rastlanmaz. İçinden Lâtin harfleri yanlısı olduğu sezilmekle birlikte, Hüseyin Cahit düşüncelerini açıkça savunmak yürekliliğini gösterememiştir. Bunda belki rejimin adamı olmasının da payı vardı. İttihat ve Terakki yönetimi Lâtin harflerine karşıydı. Lâtin harflerini alan Arnavutları hoş görmüyordu. Bu yüzden suçlanan, kovuşturulan Arnavutlar da olmuştu. Lâtin harflerini savunan *Hürriyet-i Fikriye* dergisi, İttihat ve Terakki yönetimince süresiz olarak kapatılmıştı. İttihat ve Terakki rejiminin sözcülüğünü yapan Hüseyin Cahit, bu koşullar altında Lâtin harflerini açıktan açığa savunamazdı ve savunamamıştır.

Türkçüler

İkinci Meşrutiyet dönemi alfabe sorununa yeni bir etken eklemişti. Bu, Türkçülük akımıydı. Başta Ziya Gökalp olmak üzere, Türkçüler Arap alfabesinin korunmasını istiyorlardı. Çünkü onlara göre, Arap alfabesi Rusya Türkleriyle Osmanlı Türkleri arasında birleştirici bir bağdı. Rusya Türklerinin hepsi Arap yazısını kullanıyorlardı. Türkçüler, ya da Turancılar, bütün Türkleri bir kültür içinde toplamayı amaçladıklarından Arap

[108] *Ibid.*, s. 31-32; Levend, *op.cit.*, s. 363.

alfabesi onlar için vazgeçilmez bir kültür aracıydı[109]. Lâtin harfleri benimsenirse, Türkiye Türkleriyle Rusya Türkleri arasındaki bağlar zayıflayacak diye düşünülüyordu. Gerçi Rusya Türkleri arasında da alfabe tartışmaları sürüp gidiyordu. Kazan, Orenburg gibi kentlerde Arap alfabesinin düzeltilmesi yolunda çalışmalar yapılıyordu. Ama bu çalışmaların amacı Arap alfabesini bırakıp yerine Lâtin alfabesini almak yönünde değildi. Daha çok Arap harflerini düzeltmek ya da ıslah etmek noktasında toplanıyordu. İkinci Meşrutiyet dönemi Türkçülerinin yapmak istedikleri de bundan başka bir şey değildi. Arap harfleri düzeltilip Türkçeye uydurulmalıydı, ama bütün bütün atılmamalıydı. Bu düşüncelerle Türkçüler, Lâtin alfabesinin alınmasına karşıydılar. Türkçülük akımının yanısıra, alfabe sorunu üzerindeki din baskısı da sürüp gidiyordu. Dinin baskılarına siyasal etkenler de katılınca, İttihat ve Terakki iktidarının neden Lâtin harflerine karşı olduğu daha açık ortaya çıkıyordu.

Celâl Nuri (İleri)

Türkçülerin, İslâmcıların ve İttihat ve Terakki rejiminin tutumlarına karşın, Lâtin harflerinden yana olanların sayıları yine de artıyordu. O yıllarda, Lâtin alfabesinin alınmasını çekinmeden savunma yürekliliğini gösterebilen aydınlar da çıkmıştır. Bunlar arasında Celâl Nuri (İleri) nin adını öncelikle anmak gerekir. Celâl Nuri, 1912'de yayımladığı *Tarih-i İstikbal* (Geleceğin Tarihi) adlı kitabında şunları yazmıştı:

> *"Altaylara kadar gideceğimize, son derece züğürt olan Türk lisan (dil) ve edebiyatını biraz tasfiye i'lâ etsek (yükseltsek) büyük bir Türkçülük etmiş oluruz. Meselâ: şu Sâmi ve lisanımızın (dilimizin) ruhuna uymayan harfleri (Arap harflerini) terk edelim. Üniversel (evrensel - cihanşümul) olan Lâtin harflerini alalım.* Arap harfleri, Arap ve İbranî gibi diller içindir. Bu lisanlar riyazî elsine olup, düsturlar, vezinler dahilinde cereyan eder. Her kelime, tarife tabidir.
>
> *Halbuki, Türkçemiz Arapçanın içinde garîk olduğu halde Turanî mahiyetini kaybetmemiştir. Samî dillerden ziyade, Avrupa dillerine benzer. Bize huruf-i munfasıla (Lâtin harfleri gibi ayrışık yazılan harfler) lâzımdır. Huruf (harfler) ise ihdas olunamaz. Mevcutlar alınır... Anın için, terakki etmek istiyorsak, ân-ı vâhid zayi etmeden (bir dakika yitirmeden) Lâtin harflerini tetkik etmeliyiz. Bir harfi bırakıp diğerini kabul eden yalnız biz olmayacağız... Bu gibi milletlerin nasıl harflerini değiştirdiklerini Mukadderat-ı Tarihiye adlı kitabımda zikrettim. Harf değiştirmekle bizde yeni bir devr-i zihnî başlayacaktır. Biraz celâdet-i milliye gösterelim. Dilde, edebiyatta, hurufta, efkârda bir inkılâp yapalım; teceddüt edelim...*
>
> *İhvanımı (kardeşlerimi) Lâtin harflerinin tetkiki ile Türklüğün taharri-i itilâsına (yükselmesinin aranmasına) davet ederim"*[110].

[109] İlhan Başgöz — Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara: 1973, s. 114.

[110] Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbal*, İstanbul: 1331 (1912), cilt 2, s. 165-166. Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 28-29

Celâl Nuri (İleri), alfabe sorununun özüne parmak basıyordu. Arap alfabesinin Türkçenin ruhuna uymadığını belirtiyor, bunların ıslahı gibi düşünceleri bir kenara itiyor ve doğrudan doğruya Lâtin harflerinin alınmasını savunuyordu. Bu alfabenin evrensel bir yazı olduğunu da belirtiyordu. İlerlemek istiyorsak, hemen Lâtin harflerini alalım diyordu. Bunun anlamı, Arap harflerini ıslah etmek gibi boşuna çabalarla zaman yitirmeyelim, demekti. Yazar, alfabe değiştirmekle bir çağ değiştirmiş olacağımızı da vurguluyordu. Türk aydınlarına çağrıda bulunuyordu. "Gelin, Lâtin harfleri üzerine eğilelim" demek istiyordu.

Bu satırları kaleme aldıktan kısa bir süre sonra Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye - Mukadderat-ı Tarihiye* adlı kitabının ikinci baskısını yayımladı. Burada, Lâtin alfabesinin alınması gerektiği yolundaki görüşünü daha ayrıntılı biçimde açıkladı. "Kemal-i cesaretle Lâtin harflerini kabul etmeliyiz" dedi. Harfleri değiştirmedikçe ilerleyemeyeceğimizi anlattı. Somut bir de öneride bulundu: Lâtin harflerinin bir sancakta, bir yıl süreyle denenmesini istedi. Görüşlerini şöyle anlatıyordu:

> "Kemal-i telehhüfle (yana yakıla) söyleyelim ki, ırkımız sair hususlarda olduğu gibi lisanca da büyük bir feyiz ve terakki ibraz edememiştir. Halbuki gerek dilimizin, gerek edebiyatımızın terakkisine şiddetle muhtacız. Bunları ilerletmedikçe millet ve devlet olmak itibariyle asla bir hatve (adım) atamayız.
>
> Hurufatımız (harflerimiz) berbattır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nâkâfidir (yetersizdir). Harflerimizin noksanından, bir işe yaramadığından, gayr-i ilmî bulunduğundan burada bahsetmeyeceğiz. Yalnız şurasını söyleyeceğiz ki, bu harfleri ve bunlarla yazılmış ibaratı halk (asıl avam) kolaylıkla öğrenemiyor; bunlar gayr-i tabiî şeylerdir. Bu hal terakkiyatımıza mani oluyor. Ahalide tahsil ve tenevvür hâhişini (aydınlanma isteğini, arzusunu) söndürüyor; anın için Islah-ı Huruf gibi boş, vâhi tedbirlere müracaat edeceğimize bir saat evvel, kemal-i cesaretle *Lâtin harflerini kabul etmeliyiz*. Bunu yalnız biz kabul etmiş olmayacağız. Bundan önce Rumenler de "Kirilik" harflerle (Slav harfleriyle) yazı yazarlardı. Bilâhare Lâtin harflerini kabul ettiler. Almanlar yavaş yavaş "Gotik" harfleri bırakıp, Lâtin harflerini alıyorlar. Eski zamanda Rus Çarı Büyük Petro o vakitki Moskof harflerini terk edip, başka türlülerini kabul etmişti. [111]
>
> Lâtin harfleri hem pek tabiî, hem de Türkçe lisanının tahririne Arapça harflerden daha müsaittir. Bu harflerin kabul edilmesi için serd olunabilecek itirazlar o kadar âdidir ki,münakaşasına bile tenezzül etmeyiz. Bu husta ciddî bir inkilâba (devrime) kudretyab olabilir isek halkımız kolaylıkla

[111] Celâl Nuri, kendi savını güçlendirmek için Büyük Petro'nun da adını anmaktadır. Ama, Petro, Kiril alfabesini terketmemiş, yalnız ıslah etmekle yetinmişti. Bu bakımdan Rus Çarı, Atatürk kadar devrimci olamamıştır. (B.N.Ş.)

mevadd-ı adiyeyi okuyup yazabileceğinden milletin fikrî seviyesi, şüphesiz bir kademe daha yükselmiş olacaktır.

Bundan sonra, şimdiki üslûb-ı beyanımızı, lisan-ı âhenkdarımızı, uzun müddette yapılmış edebî dilimizi asla bozmamak şartiyle, *Yurtçular* (Türk Yurtçuları) gibi geriye gitmemek, *Selânikçiler* (Genç Kalemler) gibi reh-i nârefteye (kimsenin gitmediği yola) sapmamak üzere bize bir avam edebiyatı (halk edebiyatı) lâzımdır. Ahaliyi okutmalıyız.

...Erbab-ı kalemimiz, hükümetimiz, mahafilimiz umumiyetle bu gayeyi ileriye sürmelidirler. Tetkik ve tetebbu vasıtası olmayınca halk nasıl seviyesini yükseltebilir! Binaenaleyh, dört el ile bu ümniyenin (amacın) husulüne himmet etmek bizim için bir emr-i vaciptir.

Maarif Nezaretine âcizane bir teklifim var. Bu usul tecrübeten bir sancakta, bir sene müddetle, tatbik edilsin. Eğer senenin nihayetinde ehl-i kurâ, avam (ve hatta havas), okur-yazar olmaz, kolaylıkla tahsil çevrelerini bulmaz ise usul terk olunsun.

...Anın için hükûmetin gayreti, muharrirlerin, ediplerin say'y-u ikdamı ile Avrupa âsar-ı muhalledesinin (ölmez yapıtlarının) ve alelumum edebiyat-ı beşeriyeyi (klasikleri kastediyor) tezyin eden şaheserlerin dilimize nakli taht-ı vücuptadır (zorunludur). Bütün bu fikir definelerinin ve ilim hazinelerinin Şark'a nakli muktazidir. Avrupalı gibi çalışabilmekliğimiz için hiç olmazsa onların bütün âra ve efkârına vukufumuz lâzımdır. Binaenaleyh, ne yapılmak lâzımsa yapılmalı; bizde iyi işler (çalışır), yorulmaz, âzası nail-i maaş bir *Akademi* halk etmeli, mühim eserler tercüme ettirilmeli, memlekette fikir hayatının başlaması için hükümet tarafından tahsisata (ödeneklere) mazhar bir veya birkaç mecmua (dergi) yaratılmalıdır.

Lisanın suubeti (dilin güçlüğü), edebiyatın natamam (eksik) bulunması, ehl-i vatanı cahil bırakıyor, tekâmül hevesini müntefi ediyor (söndürüyor). Berakis (tersine) olarak *kolay okunur, kolay yazılır* bir dil olur ve onun ilerlemiş, ceyâdet kasbetmiş bir edebiyatı bulunursa bittabi halk ona rağbet eder. Okur-yazarlarının sayısı ziyadeleşir ve okumak-yazmak için, bugünkü gibi, yıllar sarfedilmez. Seri terakkiye, cebr-i mâfata (yitirdiklerimizin yerini doldurmağa) muhtaç isek, bu usulü ihtiyar etmeliyiz" [112].

Gazeteci Celâl Nuri (İleri) nin Balkan Savaşları öncesinde savunduğu fikirler bunlardı. Mütâreke yıllarında, Osmanlı Mebusan Meclisinin İngilizlerce basılıp kapatılması üzerine tutuklanıp Malta adasına sürülen Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey, sürgünden döndükten sonra çıkarmakta olduğu *İleri* gazetesiyle Kurtuluş Savaşını ve ondan sonra da Atatürk devrimini savunanlar arasında yer

[112] Celâl Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye - Mukaddemat-ı Tarihiye*, İstanbul: 1331/1912, 2. tabı, ss. 180-188; Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 29-31.

alacak ve savunduğu fikirlerin, bu arada Lâtin alfabesi ülküsünün gerçekleştiğini görecekti.

İkinci Meşrutiyet döneminde, Lâtin harflerinin benimsenmesini açıkça ve çekinmeden savunan başka aydınlar da çıkmıştır. Bunlar arasında *İçtihad* dergisi sahibi Dr. Abdullah Cevdet'i, *İtikad-ı Bâtılıya İlân-ı Harp* kitabıyla boş inançalara savaş açan Kılıçzade Hakkı Beyin adlarını özellikle anmak gerekir. Kılıçzade Hakkı Bey ve arkadaşlarının çıkardıkları *Hürriyet-i Fikriye* adlı dergi, 1914 yılında "Lâtin Harfleri" başlıklı bir dizi yazı yayınlamış, Lâtin harflerinin benimsenmesini güçlü biçimde savunmuştur. İmzasız olan bu yazılarda, alfabe sorunu çeşitli yönleriyle incelenmiş ve başlıca şu konular üzerinde durulmuştur:

"Bugünkü elifbamızın (Arap alfabesinin) iflâsı, akameti, Türk olmaması, Arap harflerinin esaslı tadile kabiliyetsizliği, iki Hakkı (İspartalı öz Türkçeci İsmail Hakkı ile huruf-u munfasılacı Dr. Milaslı İsmail Hakkı) beylerin teklifleri; Lâtin harflerinin beynelmilelliği, günden güne galebesi ve Türkleştirilebilmesi; Türk, Bulgar, Çin ve Japon âlemlerinde elifbaların tesirleri ve tekâmülleri itibariyle mukayeseler; memleketimizde Türkleşmiş Rum ve Ermenilerin terakkileri esbabının en mühimleri; elifba ve Kur'an meselesi, Lâtin harfleri ve şimal Türklerinin daha kolaylıkla Ruslaştırılabilmeleri mahzuru, nihayet Lâtin alfabesini tedricen ve mülâyemetkârane tatbiki imkân ve vesaiti".

Bu ilginç yazı dizisinin aslını görme olanağı bulamadık. M. Şakir Ülkütaşır'ın *Atatürk ve Harf Devrimi* adlı kitabında verilen parçaları [113] aşağıya aktarıyoruz. *Hürriyet-i Fikriye* dergisi şunları yazmıştı:

> "Bugünkü elifbamızın faide-i içtimaiyye noktasından iflâsı artık tahakkuk etmiştir. Harflerimizin ve binnetice imlâmızın o bitmez, tükenmez güçlüklerini, kusurlarını en muhafazakâr olanlar bile itiraf ediyorlar. Herkes ıslah, tadil taraftarı. Bazı sâitlere (sessiz harflere) ayrı şekiller tahsisiyle yalnız Türkçe kelimelerin imlâsında hürriyetperverlik göstermek fikrini güdenlerden tutunuz da olduğu gibi Lâtin elifbasının iktibası (aynen alınması) icap ettiğini bütün şiddetiyle müdafaa edenlere kadar birçok kümelere tesadüf edilir. Biz de teselsül edecek birkaç makalemizle de tertipli kadromuz dahilinde *Lâtin harflerinin kabulü* vücubunu isbat cür'et ve dâiyesinde bulunuyoruz".

Bunları söyledikten sonra yazar, ikinci yazısında da yine Lâtin alfabesinin alınmasını salık vererek şunları yazıyor:

"Mademki esaslı bir inkılâp yapılacaktır, gayr-i mükemmel ve uydurma harflerle garplıktan (?) çıkmış bir elifba yerine her cihetçe mükemmel ve hususiyle el yazısında daima sadeliğini ve ittisalini muhafaza edebilen Lâtin harfleri-

[113] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 39-41

nin kabulü hem kestirme bir yol olur, hem de bunu takip edecek makalelerimde sırası geldikçe söyleyeceğim çeşitli faideleri temin eder" [114].

Hürriyet-i Fikriye dergisinin 17 Nisan 1330/1914 günlü 11. sayısında çıkan dördüncü yazısında da yazar şunları söylüyordu:

"Lâtin elifbasını dinî bir mania olarak irac edeceklere âtideki fıkrayı ithaf ederim:

Şeyhülislâm, yahut Fetva Emini hazretlerinden şu sualime bir cevap almağı pek arzu ederdim: Fransızlar İslâmiyetin esaslarını pek makbul bularak milletçe ihtida etmek (din değiştirmek) istiyorlar! Acaba onları Müslüman addedebilmek için o pek zarif dillerinin Arap harfleriyle yazılması şart-ı esasî mi ittihaz edilecek? "Evet" cevabını beklemediğim halde alırsam kemal-i cesaretle "Siz bu zihniyetle dünyayı Müslüman edemezsiniz" mukabelesinde bulunurum. Hayır "beis yok" cevabını alırsam: "Biz Türklerin de Lâtin harflerini kullanmamıza müsaade bahş eder bir fetva veriniz" ricasını serdedeceğim. Hayır, Fransızlar ne kadar az Arap iseler, biz de o kadar az Arabız.

Hâsılı kelâm, Lâtin harfleri her şeye rağmen galebe edecektir. Karşı karşıya gelen ve kabiliyet-i intişariyeleri muhtelif iki içtimai müesseseden elbette en ziyade taammüme kabiliyeti olan galebe eder, diğerlerini bel'eder (yutar). Buna muhalefet sun'idir, ârızîdir, muvakkattır."

Yazar, derginin 24 Nisan 1330/1914 günlü, 12. sayısında da şunları yazmıştır:

"Lâtin harflerinin esas itibariyle taraftarı olanlardan bir kısmı, Kur'anın nasıl yazılacağı ve tedris edileceği meselesini gayr-i kabil-i hal olmak üzere tellâkki ederek tereddüde düşüyorlar. Halbuki metîn bir inkılâp ve teceddüt yapmak fikrinde kat'iyyet sahibi olanlar bu babta şek ve tevehhüme duçar olamazlar. Kur'an meselesi elifba meselesiyle alâkadar değildir. Bugünkü yazımızı muhafaza etsek bile terakki için yapmak zorunda bulunduğumuz "Maarif-i İptidaiye İnkılâbı" neticesinde Kur'an çocuk mekteplerinde yanlış olarak okutulmak şaibesinden tenzih edilecektir. Biz Lâtin harflerini kabul etmekle filhahika Arapça Kur'anı okuyamayacağız. Zira Arapçanın tahrir ve imlâsına müdahele etmek salâhiyetine malik değiliz. Kendi dilimize aldığımız kelimeleri de istediğimiz gibi tasarruf ederiz. Onları Türkçeleştirebiliriz. Ama Arap lisanının yazısını düşünmek bize ait değildir. Bunun içindir ki, Arap harflerini ayrı ayrı yazmak fikrini güdenler bu tarzı Arapçaya ve binaenaleyh Kur'ana da teşmil salâhiyetini haiz bulunamazlar".

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Lâtin yazısının alınmasını çekinmeden savunan *Hürriyet-i Fikriye* dergisinin bu yayınları, İttihat ve Terakki yöneticilerini

[114] *Ibid*, s. 40; Levend, *op.cit.*, s. 362

rahatsız etmiştir. Zamanın Dahiliye Nazırı Talât Paşa, imzasız çıkan bu yazıları kaleme alanın Mustafa adında bir kişi olduğunu öğrenir ve kendisini çağırtır. Yazıları kesmesini ister, yoksa derginin "tatil değil, ilga edileceği", yani süresiz kapatılacağı uyarısında bulunur. Gerçekten de çok geçmeden bu yazıları yüzünden dergi süresiz olarak kapatılır. Daha sonra *Serbest Fikir, Uhuvvet-i Fikriye* gibi değişik adlarla yeniden çıkarılır. Ama yeniden kapatılır ve temelli olarak susturulur.

Hürriyet-i Fikriye dergisinin yazgısı gibi, İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında görülen düşünce özgürlüğü de kısa ömürlü olmuştur. Hele Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına sürüklenmesi üzerine, düşünce özgürlüğü büsbütün boğulmuştur. Savaş yıllarında alfabe tartışmaları da arka plânda kalmıştır.

Enver Paşa yazısı ve iflâsı

Buna karşın yazı "ıslahatının" uygulanmasına da çalışılmıştır. Doktor Milâslı İsmail Hakkı, kendi buluşu yeni yazı düzeniyle gazete, kitap bastırmayı denemiştir. Bu yazı düzeninde Arap harflerine sesli harfler ekleniyor ve harfler ayrışık olarak yazılıyordu.

İkinci Meşrutiyet döneminin güçlü adamı Harbiye Nazırı Enver Paşa da otoritesini kullanarak bu yeni yazı "reformunu" uygulamaya koymuştur. "Hattı cedid" (Yeni yazı), "Ordu elifbası", "Enver Paşa yazısı" gibi adlarla anılan bu yazı düzeni, biraz da tehdit altında, orduda kullanılmıştır. Enver Paşa yazısında da Arap yazısı ayrık harflerle yazılıyor, sessiz harflerin arasına sesli harfler konuyordu. Enver Paşa'nın başında bulunduğu Harbiye Nezareti, resmî yazışmalarını bu yazıyla yürütmeyi denedi. Orduya genelgelerini bu yazıyla gönderiyordu. Askerliğe ilişkin kimi meslek kitapçıkları da Enver Paşa yazısıyla basıldı. Ama deneme o kadarla kaldı. Bu iğreti yazı tepeden inme buyruklarla yürümedi. Yürüyemezdi. Savaş yılları içinde, yeni yazı düzeninin eski alışkanlıkları bozduğu, işleri yavaşlattığı görüldü. Arap alfabesini tek tek harflerle yazmağa çalışmak acemice bir girişimdi. Ötedenberi Arap yazısını kullananları da acemileştirmişti. Bir yazar bu konuda diyor ki:

"İyice anımsarım. Uzak bir ilçede (Ahlat'ta) rüştiye (ortaokul) öğretmeniyim. Askerlik şubesi yüzbaşısı, nedense bu yazıyı (Enver Paşa yazısını) hiç mi hiç kavrayamıyor, okuyamıyor. Her gelen buyruğu — iki, üç kırmızı aylı olsa da— bana getirirdi. Ben okurdum; o, alıştığı yazıya çevirirdi. Sonbahar ortalarında savaş patladı. Enver Paşa yazısı da — işleri aksattığı için — birkaç ayda kaynadı gitti"[115].

Bir başka yazar da şunları söylüyor:

"Enver Paşa merhum, Harbi Umumî evâilinde — topile, tüfenkile, süngüsile, divan-ı harbleriyle — millete acib-ül şekl bir elifba kabul ettirmek istedi. Ba-

[115] Tahir Necat Gencan, "Yazı Devrimi", *Türk Dili*, Kasım 1978, s. 532

bıâli'nin istinkâfı üzerine bunu kışlaya soktu. Orada da muvaffak olamadı. Çünkü:

"Binbaşıdan yukarı rütbede bulunan mütefennin erkânı harblerin, fazıl ümera ve erkânın hemen hepsi, ümmi, alaylı sınıfına geçtiler.

"O hatt-ı garib ile gelen müstacel emirnameler, kumandanların kalem odalarında saatlerce "Türkçeye" tercüme edilir, badehu mürsililehlerine verilirdi!

"Nihayet, iki seneden ziyade ömrü vefa etmeyen bu... "Hatt-ı Enverî"... mucidinden evvel türab-ı gufran ve nisyana gömüldü" [116].

Sözün kısası, Enver Paşa yazısı askeri otoriteyle bile yürümemiş, iflâs etmişti. Bu yazı, hiçbir mantık temeline dayanmıyordu. Bilimsellikten uzaktı. Arap alfabesine bile ters düşüyordu. Başarılı olamazdı. Arap yazısını "ıslah" edip Türkçeye uydurma çalışmaları, boşuna çabaydı. Enver Paşa'nın girişimi bunu açıkça kanıtlamıştı.

Başta Atatürk olmak üzere, ilerde Türk yazı devrimini yapacak olanlar, Enver Paşa'nın başarısız kalan girişiminden yararlı bir ders çıkarmışlardır. Fiyaskoyla sonuçlanan o denemeyi yaşamış olanlar, yazı değişikliğinin böyle olamayacağını kavramışlardır. İsmet İnönü, bir yazısında şöyle der:

"Rahmetli Enver Paşa'nın teşebbüs ettiği harf ıslahatının ızdıraplı hatırası henüz pek taze idi. Kolay yazıp okumaya muhtaç ve alışkın olan nesillerin birden okuyamaz ve yazamaz hale gelmelerinin hesapsız mahzurları ürkütücü idi. İnsanlar ilk heyecanın yatıştığı haftalar sonunda eski harfleri her yasağa karşı kullanacaklardı. Harf inkılâbını yapmak, uzun, çetin, belki ömür boyunca bir mücadeleye karar vermek demekti". "Karar verilmesi için en çok düşünülen konu bu" idi [117].

Atatürk, "Enver yazısı âkıbetine uğramaması" düşüncesiyle Türk Harf Devrimini çok sıkı tutacak [118], soluk soluğa bir maraton koşusu gibi uygulayacaktı.

VI. Yazı Devrimine Doğru

Devrim ortamı

Birinci dünya savaşı ve Türk Kurtuluş savaşı ertesinde, gerek Türkiye Türkleri, gerek Rusya Türkleri yepyeni bir devrim çağına girdiler. Rusya'da Çarlık, Türkiye'de Osmanlı rejimleri yıkıldı. Yolları başka başka da olsa her iki ülkede de devrimci rejimler işbaşına geldi. Türk dünyası, tarihinin en köklü devrimlerini yaşamağa başladı; yazı devri-

[116] Ali Seydi, *Lâtin Hurufu Lisanımıza Kabil-i Tatbik midir?*, İstanbul: İkdam Matbaası, 1340 (1924), s. 24

[117] İsmet İnönü, "Türk Harflerinin Yıldönümü", *Ulus* (Ankara), 9 Ağustos 1953. Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi, 1919-1965 - Cumhuriyet Dönemi*, İkinci Kitap, Ankara: 1968, s. 91.

[118] Falih Rıfkı Atay, "Yeni Yazı", *Türk Dili*, cilt II, sayı 23, Ankara: 1 Ağustos 1953, s. 719

mi için en elverişli ortama kavuştu. Tahtların, taçların yıkıldığı, eski zincirlerin koparılıp atıldığı böyle köklü bir devrim ortamında, Türk dili üzerindeki Arap yazısı egemenliğine son verilmesini beklemek doğaldı artık. Türk kitleleri kabuklarını kırıyor, uygarlık değiştiriyorlardı. Yazı da değiştireceklerdi.

İlk kez Yakut Türkleri, daha 1918 yılında Lâtin yazısını aldılar[119]. Onları Azeriler izledi. 1922 yılında Sovyet Azerbeycan'ı da Arap yazısından Lâtin yazısına yöneldi. Yazı değiştirme akımı giderek genişleyecek ve öteki Türk ülkelerine de yayılacaktı.

Türkiye, düşman işgalinden yeni kurtuluyordu. İşgalci Yunan orduları denize dökülür dökülmez, İstanbul gazetecilerinden bir grup, 12 Eylûl 1922 günü İzmir'e geldi. Bunlar arasında, ta Meşrutiyet döneminde Lâtin yazısının alınmasını savunmuş olan Hüseyin Cahit (Yalçın) da vardır. Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşır karşılaşmaz tezcanlılıkla ortaya atılır. "Niçin Lâtin yazısını almıyoruz?" diye sorar. Daha çizmelerinin tozunu silmeğe bile vakit bulamamış olan Başkumandan, "daha zamanı gelmemiştir" yollu ters bir yanıt verir. Sonradan neden böyle bir ters yanıt verdiğini Falih Rıfkı Atay'a anlatır:

— "Hüseyin Cahit bana zamansız bir iş yaptırmak istiyordu. Yazı inkılâbının zamanı daha gelmemişti" der[120].

Atatürk ve zamanlaması

Atatürk, "Lâtin yazısı alınamaz" dememiş, "zamanı daha gelmemiştir" demiştir. Yoksa yazı devrimini çoktan kafasına koymuştu.

Selânik'te doğmuş, çocukluğunu Makedonya'da geçirmiştir Atatürk. Bu yöre, insanda yazı bilincinin erken uyanmasına en elverişli yörelerden biriydi. Makedonya'da ötedenberi üç yazı kullanılıyordu. Türkler Arap yazısını, Rumlar Yunan yazısını, Sırplar ile Bulgarlar da Kiril yazısını kullanıyorlardı. Selânik ise yazıların dört yol ağzıydı. Lâtin yazısı bu kente çoktan sızmıştı. Deniz yoluyla girmiş, demir yoluyla girmişti. Burada işaretler, tabelâlar, limanda indirilen yüklenen mallar, paralar, pullar çokçası çift yazılıydı. Yalnız Yahudiler değil, Türklerin de bir bölümü Lâtin yazısını yarı-resmi olarak kullanıyordu. Selânik, bir yazı cümbüşü gibiydi. Mahalleden mahalleye, sokaktan sokağa, dükkândan dükkâna yazılar değişiyordu. Bu kentte Şemsi Efendi okuluna, sonra da askerî rüştiye'ye giden küçük Mustafa Kemal, çarpıcı yazı görüntüsünü azçok algılar. Değişik yazılar onun çocuk belleğinde iz bırakır. Atatürk'te yazı bakımından uyanma, ya da bilinçlenme o zamanlar başlamıştır, denebilir.

Atatürk Manastır askerî idadisine girdiği zaman (1895), Arnavutların Arap yazısından Lâtin yazısına geçişleri sorunu canlıydı. Arnavutluk'un güneyinde Lâtin yazısı, kuzeyinde Arap yazısı kullanılıyordu genellikle. İki yazının kavgası

[119] Toynbee, *op.cit.*, p. 224

[120] Falih Rıfkı Atay, "Yeni Yazı", *Türk Dili*, Sayı: 23, Cilt: II, 1 Ağustos 1953, s. 718.

sürüp gidiyordu. Yeni Arnavut yazısı bir bakıma günün konusuydu. Ve orada Arnavutlarla Türkler içiçe yaşıyorlardı. Manastır, ilerde Arnavutların yazı kongresi için seçecekleri bir merkezdi. Burada idadi yıllarını geçiren uyanık bir öğrenci, elbet çevresinde olup bitenlerden haberlidir. Atatürk'ün kafasında yazı devrimi düşüncesinin o sıralarda yer etmiş olduğunu söylemek, pek yanlış olmasa gerektir.

25 yaşlarında bir genç iken Atatürk, ilerde yazı devrimi yapmak gerekeceğini Bulgar Türkoloğu Manolof'a açıkça söyler. İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasından iki yıl kadar önce, 1906'larda, "Batı uygarlığına girebilmemize engel olan yazıyı atarak, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle Batılılara uymalıyız" der ve "Emin olunuz ki, bunların hepsi bir gün olacaktır" diye ekler[121].

Kafasında böyle bir düşünce olan Atatürk, İkinci Meşrutiyet döneminin yazı tartışmalarını, Arnavutların yazı kavgalarını, gazetelerde dergilerde yazılanları yakın ilgiyle izler. Savaş yıllarında çevriyazı kullanır. Fransız harfleriyle Türkçe mektuplar yazar. Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru, Németh'in *Türkische Grammatik* adlı kitabını ve bunda kullandığı çevriyazıyı görünce doğal olarak ilgilenir[122]. Erzurum Kongresi sırasında, 7/8 Temmuz 1919 gecesi, yanındaki Mazhar Müfit Kansu'ya ilerde yapacağı işleri not ettirirken, bu arada Lâtin yazısının alınacağını da bildirir[123]. Kurtuluş Savaşı içinde, 1922'de, Halide Edip Adıvar'a da ilerde Lâtin harflerinin alınması olasılığından söz eder[124]. Hiç kuşkusuz, yazı devrimine yıllar öncesinden kararlıydı.

Ama Atatürk, zamanlamaya çok önem veren bir liderdi. Daha doğrusu, O'nun en belirgin özelliklerinden biri, zamanlamasıydı. Düşmana karşı yürüttüğü savaşta, kusursuz zamanlaması O'nun başarısının en büyük yardımcısı olmuştu. Yapacağı devrimlerde de zamanlamaya dikkat edecekti. 1922 Eylûlünde, Lâtin yazısını almak için "daha zamanı gelmemiştir" derken bunu vurguluyordu. Türkiye'nin, harf devriminden önce yapacağı başka önemli işleri vardı. Bunlar, zamana göre sıralanacaktı. 1922 yılı, yurdun dış düşmandan temizlenmesi ve Saltanatın kaldırılması yılı olmuştu. Ertesi yıl, Lozan Barış andlaşması imzalanır ve Türkiye'de Cumhuriyet kurulur. 1924'te Halifelik kaldırılır. 1925'te, doğuda Şeyh Sait ayaklanması patlak verir, "Takriri Sükûn" yasası çıkarılır, "İstiklâl Mahkemeleri" yeniden kurulur, dini politikaya araç yaptığı, gericiliği yüreklendirdiği gerekçesiyle Terakkiperver Fırka kapatılır. Bu siyasal

[121] Arif Necip Kaskatı, 19.8.1948 günlü *Cumhuriyet* gazetesinde bunu Manalof'tan duyduğu gibi aktarmış, ondan sonra da başka kaynaklarda gösterilmiştir: Sami N. Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, 2. baskı, Ankara: 1978, s. 19; Emre Kongar, *Milliyet Sanat Dergisi*, 6 Kasım 1978, s. 5 vb.

[122] A. Dilâçar, *op.cit.*, s. 351-356.

[123] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: 1966, cilt 1, s. 111.

[124] Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi Yayını, 1971, s. 233'ten aktaran Özerdim, *op.cit.*, s. 20

gelişmelerin ardından devrimler birbirini izler: Şapka devrimi, giysi devrimi, tekkelerin, türbelerin, tarikatların kaldırılması devrimi ve aşar vergisinin kaldırılmasıyla gerçekleştirilen maliye devrimi hep 1925 yılının önemli atılımlarıdır. 1926 yılında atılımlar sürdürülür: Takvim ve saat değiştirilerek uygar dünyaya ayak uydurulur. Yurttaşlık Yasası, Türk Ceza Yasası ve Borçlar Yasası kabul edilir. Kabotaj yasası çıkarılır. Aynı yıl Türkiye'de harf devrimi de beklenir. İçerde ve dışarda bu konuda yayınlar yapılır. Ama araya başka bir olay girer. İzmir'de Atatürk'ün canına kıymak üzere hazırlanmış bir girişim ortaya çıkarılır. Bu girişimle ilgili olarak eski İttihatçılar ile Terakkiperver Fırkanın ileri gelenleri yargılanırlar. Yılın ikinci yarısını bu olaylar doldurur. 1927 yılı ise "Büyük Söylev" yılı olur. Atatürk'ün tarihsel Söylev'ini okuması, bunun basında yankıları, kitap biçiminde yayımlanması Türkiye'de yılın olayıdır. Harf devrimi böylece 1928 yılına kalır. Lâtin harflerinin benimsenmesi yıllarca ertelenmiştir.

Bu ertelemenin bilinçli bir zamanlamanın sonu olduğu kuşkusuzdur. Atatürk, bu önemli devrimin başarısını rastlantıya bırakmak istememiştir. Devrimin başarısı önceden güvence altına alınmıştır, denilebilir. Halifeliğin kaldırılmasıyla, Lâtin harflerinin şeriata aykırı olduğu yolunda fetva vermeğe kalkışabilecek bir makam ortadan kaldırılmıştır. Eski İttihatçıların ve Terakkiperver Fırka ileri gelenlerinin sahneden silinmeleriyle harf devrimini siyasal amaçlarla sömürebilecek olanlar, etkisiz duruma getirilmişlerdir. Tekkelerin, türbelerin kapatılması, harf devrimine karşı direnebilecek gerici yuvaların ortadan kaldırılması anlamı da taşıyordu. Uygar dünyanın yasaları, giysileri, şapkası, takvimi, saati ve rakamları alındıktan sonra, alfabesini de benimsememek için bir mantıkî neden kalmıyordu artık. Kısacası, 1923-28 yıllarında, harf devrimi için elverişli ortam hazırlanmıştı, denebilir. Ancak böyle bir ortamın hazırlanmasından sonradır ki, harf devrimine de sıra gelmişti.

Karabekir Paşa'nın demeci

Bu arada, 1923 yılından başlanarak Türkiye'de alfabe tartışmaları sürüp gitmiştir. Şubat 1923'te İzmir'de toplanan "Millî İktisat Kongresi"ne katılan işçi delegelerden İzmir'li Nazmi ile iki arkadaşı, "Lâtin harflerinin kabulü" konusunda Kongreye bir önerge vermişlerdir. Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa, bu öneriyi tepkiyle karşılamış ve genel toplantıda okutmamıştır. Az sonra bu konuda basına da bir demeç vermiştir. 5 Mart 1923 günlü *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde "Lâtin Harflerini Kabul Edemeyiz" başlığı altında yayımlanan bu demecinde şunları söylemiştir:

> "Bu fikir (Lâtin harflerinin benimsenmesi fikri) bir zamanlar Avrupa'da hercü merci mucip oldu. Bu cereyan evvelâ orada başladı. Bizim İslâm hurufatımız (harflerimiz) kâfi değilmiş, binaenaleyh Lâtin hurufatı alınmalı imiş. Orada bazı arkadaşlarımız bu fikrin mürevvici oldular. Fakat neticede bunun felâketli olduğunu anladılar ve pişman oldular. Bu fikrin müthiş bir felâket olduğunu Arnavut kavmı da pek geç olarak anladı. Maatteessüf ar-

zederim ki Azerbeycanlı arkadaşlarımız da bu felâkete bugün düştü. Bu hususta hususî olarak bizden de fikir soranlar oluyor.

Biz bunun vehametini ve bu harflerin değiştirilmesinin bugün küre-i arz üzerinde yaşayan 350 milyon ehl-i İslâma ait olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmaz bir şekl-i huruf kabulü noktasına doğru yürüdüler. Arkadaşlar, bugün hangi ecnebi ile görüşseniz ilk işiteceğiniz sözler: "Türkçe gayet güzel bir lisandır, kolaydır fakat harfleri fenadır". Bunlar bütün ecnebilerin ağzında ve sizinle ilk görüşen bir ecnebinin size telkin edeceği şeylerdir. Ve bu fikir ekseriyetle gayr-i İslâm insanlardan ibaret olan bir takım tercümanlar vasıtasıyla her tarafa ve hassaten İstanbul'da ecnebilere telkin edilmektedir...

Binaenaleyh bugün bir kuvvet vardır ki, bu kuvvet bütün cihana karşı bu propagandayı yapıyor: Türk yazısı güçtür, okunamaz. Bendeniz bu mesele ile bizzat uğraştım ve Arnavutluk ihtilâli içinde bulundum. Acaba bu Lâtince kabul edilebilir mi? Bu kabul edildiği gün memleket herc-ü merce girer. Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımız, tarihimiz ve binlerce cilt âsarımız bu lisanla yazılmış iken büsbütün başka bir şekilde olan bu harfleri (Lâtin harflerini) kabul ettiğimiz gün, en büyük felâkete derhal bütün Avrupa'nın eline güzel bir silâh verilmiş olacak, bunlar âlem-i İslâma karşı diyeceklerdir ki, Türkler ecnebî yazısını kabul etmişler ve Hristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytankârane fikir budur.

Sonra bizim dilimizi terennüm edecek hiçbir Lâtin huruf (harfler) yoktur. Bugün Fransızca huruf o kadar karışıktır ki bizim dilimizi kabil değil terennüm edemez. Bu mesele inceden inceye tetkik edilmiştir. Binaenaleyh istirham ediyorum. Zararlı olan —ki zararını bir İslâm kavmi çekmiştir— bu gibi mesaili bırakalım. Böyle fikirler içimize girmesin. Sonra büsbütün lâl-ü ebkem (şaşkınlık) olur ve bütün âlem-i İslâmı üzerimize hücum ettirir ve kendi aramızda birbirimizi yeriz. Gerçi bu teklif hiç şüphe etmiyorum ki samimiyet ve hüsn-ü niyetle verilmiştir. Fakat başka taraflardan da pek kaba fikirler içimize zerk ediliyor. Bunlardan kendimizi siyanet edelim" [125].

Karabekir Paşa, Tanzimat döneminde yaşıyor gibidir. Savunduğu düşünceler, 1920'lerin değil, 1860'ların düşünceleridir. Onun ileri sürdüğüne göre, Arap yazısı bırakılırsa neredeyse kıyamet kopacaktır. "Müthiş bir felâket" olacaktır. İslâm dünyası üzerimize saldıracaktır. Türkler birbirlerini yiyeceklerdir. Türk dili-

[125] "Lâtin harfini kabul edemeyiz", *Hakimiyet-i Milliye*, Ankara, 5 Mart 1923, s. 2. Gazetenin alt başlığı şudur: "İktisat Kongresinde bir takrire karşı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin müdellel ve vakıfane mütalâası". Demeç, bu alt başlıksız olarak, aynı günlü öteki gazetelerde de yayımlanmıştır: *Vakit*, s. 2; *Tanin*, s. 3; *Akşam*, s. 2; *İkdam*, s. 2. Yeni yazıyla tam metin için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir*, Ankara: 1968, s. 318-320, No. 205.

ne en uygun yazıyı benimsemek, Türklerin işi değildir. Buna yeryüzünde yaşayan 350 milyon "ehl-i İslâm" karar verebilir. Sonra işin içinde yabancı parmağı da vardır. Türk düşmanlarının şeytanca yaydıkları yazı değiştirme düşüncesinden kendimizi sakınmalayız...

Karabekir Paşa'nın bu demecini okurken, Atatürk'ün neden Lâtin yazısını almanın "daha zamanı gelmemiştir" dediği, neden tâ 1928'e kadar bu konuda hiç konuşmadığı daha iyi anlaşılır. Atatürk, Karabekir gibi düşünen eski silâh arkadaşlarıyla Türk devrimini, bu arada yazı değişikliğini kolay kolay yapamazdı. Zamanını bekleyecekti.

Yeni tartışmalar

Kâzım Karabekir Paşanın demeci, yazı tartışmalarını yeniden canlandırdı. Arap yazısının bırakılmasını istemeyenler bu demeçten yüreklendiler. Yeniden yayıma başladılar. Buna karşı Lâtin yazısını daha güçlü savunanlar da çıktı. Kılıçzade Hakkı, *İçtihat* dergisinde, "İzmir İktisat Kongresinde Lâtin Harfleri" başlıklı üç yazı yayımladı. Karabekir Paşa'yı yanıtladı. Şunları söyledi:

> "Ne gariptir ki yüksek tahsil görmüş, çok zeki bir Kâzım Karabekir Paşa o kadar fecayi-i tarihiyye ve içtimaiyyeden sonra,sırf ilmî bir mesele olan Lâtin harflerinin kabulü arzusunu takbih ediyor; ve buna sebep olarak, hulâsaten âlem-i İslâm ne der? diyor! Evet âlem-i İslâm ne der, işte bu kâbus!!!...
>
> Bu tafsilâttan sonra kendilerine bir sual iradına müsaade buyurmalarını Karabekir Paşa Hazretlerinden rica ederim: Biz yalnız Müslüman mıyız? Yoksa hem Türk, hem Müslüman mıyız? Eğer biz yalnız Müslüman isek, bize Arap harfleri ve Arap dili lâzımdır. Ve ilim olarak *Kur'an* yetişir. Bunun yanında milliyet ve hakimiyet kavgaları ve davaları yoktur ve olamaz. Eğer Türk isek bir Türk harsına muhtacız. Bu hars ise her şeyden evvel dilimizden başlayacaktır.
>
> Herkesi korkutan ve softalara, avâma karşı büyük bir silâh teşkil eden mes'eleye geliyorum: *Kur'an* Lâtin harfleriyle yazılır mı?"

Yazar, bir Türk'ün *Kur'anı* bir Arap gibi okumasına imkân olmadığını söyledikten ve *Kur'an*'dan bir ayeti Lâtin harfleriyle yazdıktan sonra, bunun Lâtin harfleriyle şu tarzda yazmakta ne sakınca vardır, diye soruyor. Sonunda yazısını şu cümlelerle bitiriyor:

> "Lâkin şurasını kafaya yerleştirmek şeceatini edinebilmelidir: Arabî harflerin gayri harflerle *Kur'an* yazmak küfür değildir. Ve böyle yapan küfür ve itaba lâyık olmaz. İşte meselenin ruhu buradadır"[126].

[126] Kılıçzade Hakkı, "İzmir Kongresinde Lâtin Harfleri", *İçtihat*, 1 Temmuz 1339 (1923), sayı 155'ten Ülkütaşır, *op.cit*, s. 44-45

Daha İkinci Meşrutiyet döneminden beri Lâtin harflerinin alınmasından yana olan Hüseyin Cahit (Yalçın) da yeniden başlayan alfabe tartışmalarına katılır. 22 Eylûl 1923 günlü *Resimli Gazete*'de yayımlanan "Lâtin Harfleri" başlıklı yazısında şunları söyler:

"Memleketin her tarafı derin bir cehalet karanlığı içinde midir? Memlekette okuyup yazmak bilenler, dünya ve vatan işlerine alâkadar olanlar hiç mesabesinde midir? Maatteessüf evet... Bütün Türk matbuatının (basının) bastıkları gazetelerin yekünü Avrupa'nın bir vilâyet merkezindeki tek bir gazetesinin aded-i tab'ına (baskı sayısına) uzaktan bile yaklaşamaz. Şu mikyas bize ispat eder ki bizde okuyup yazmak bilenler, nüfus sayımıza nispetle, pek azdır. Gazete bile okuyamayan bir memlekette ilmî ve edebî eserlerin ne kadar rağbet göreceği pek kolay tahmin edilebilir. Bundan şüphesi olanlar kitapçılara ve muharrirlere sorabilirler. Zaten millî kütüphanemizin bomboş olması, en küçük Balkan devletleri diline tercüme edilmiş âsar-ı muhalledenin (kalıcı yapıtların-klasiklerin) bile dilimizde bulunmaması böyle bir tedkik külfetine de hâcet bırakmaz...

Binaenaleyh hep iyman etmeliyiz ki memlekette cehaleti izale etmeğe esaslı surette teşebbüs etmezsek hiçbir muvaffakiyet elde edemeyiz. Bu, pek harc-ı âlem bir hakikat. Şimdiye kadar binlerce ve binlerce defa her yerde, her ağızda tekrar edilmiş bir şey. Evet, tekrar edilmiş fakat, bir papağan gibi hissedilmeden, takdir ve tâmik edilmeden. Çünkü maarifin ta'mimi lüzumundan bahseden sahib-i nüfuz ve salâhiyet ağızların hepsi bu ihtiyacı ruhlarının derinliğinde hissetmiş olsalardı çaresini ararlardı. Çare aranmadı diye alelıtlak bir hüküm vermek belki insafsızlık olur. Arayanlar oldu, fakat derdin menbaına (kaynağına) kadar gidilmedi.

Biz memlekette ümmiliği azaltamıyoruz. Çünkü, harflerimiz buna manidir. Çocuklarımız mekteplerde üç sene, dört sene çalıştıktan sonra da doğru okuyamazlar. Çocuklarımız değil, hiç birimiz her kelimeyi doğru telâffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle lisan , böyle tahsil olur mu? Bir köylü çocuğu senelerce mektebe gidip de hiç bir şey öğrenmezse niçin vakit kaybetsin?... Gazeteler okunamıyor, kitaplar okunamıyor, basılmıyor.

Bizi şimdiki harflere rapteden (bağlayan) şey nedir? Bu harfleri kullanmak için hiçbir *mecburiyet-i diniye yoktur*. Millî harflerimiz de değildir. *Bu halde Lâtin harflerini kabul ederek bir an içinde herkese okuyup yazma öğretmek suretiyle* elde edebileceğimiz nâmütenahi (sonsuz) faydaları neden istihfaf ediyoruz?

Lâtin harflerine karşı serd edilen itirazların hepsini dikkatle gözden geçirdim. Bunların mantıktan ziyade hisse istinad ettiklerini gördüm. Bunları burada uzun uzadıya tetkike imkân yok. Şüphesiz ki müşkülât olacak. Fakat memleketin selâmeti namına hayatlarını feda edebilenler memleketin daimî selâmeti namına neden bu harsî (kültürel) fedakârlığı da yapmasınlar? Eminim ki lüzumunu takdir ve teslim etselerdi tereddüt etmeyeceklerdi. İşte acınacak nokta budur.

Lâtin harflerinin kabulü fikrinin şimdiki halde memleket münevveranı (aydınları) nezdinde ekalliyette (azınlıkta) kalacağını biliyorum. Fakat, hiç olmazsa hisseme düşen vazifeyi yapmış olmak için diyorum ki, *memleketi kurtarmak için en lüzumlu tedbirlerden biri harflerimizi değiştirmektir*"[127].

Bir öneri

1923 yılında, Türk basınında başlayan bu tartışmalara paralel olarak, İstanbul'da bir de küçük kitapçık yayınlandı. Tahsin Ömer imzasıyla ve *Harflerimiz Lâtin Harflerinin Aynıdır* başlığıyla yayımlanan bu 40 sayfalık kitapçığın Azerbeycan'daki yeni alfabe akımından esinlenerek yazıldığı anlaşılmaktadır[128]. Yazar, Arap alfabesinden yana olanların savlarını çürütmek istercesine, Arap ve Lâtin harflerinin ayni kökten geldiklerini, eski Finike alfabesinden çıktıklarını grafiklerle kanıtlamağa çalışıyor, Lâtin harflerini almanın bir sakıncası olmayacağını, tersine, çeşitli yararları olacağını savunuyordu. Tahsin Ömer bu kadarla da yetinmemiş, Lâtin alfabesine dayanan bir yeni "Türk alfabesi" düzenlemişti. 8 ünlü, 25 ünsüz harften oluşan bu alfabe denemesine, Arap yazısındaki(ha), (hı), (he) harflerine karşılık yalnız (H) harfi öneriliyordu. Arapçadaki (te), (tı) harfleri yerine de (T) harfi kullanılıyordu...

Bunlar gibi yerinde önerilerin yanısıra, yeni alfabe denemesinin kimi eksikleri de vardı. Örneğin iki (Z) harfi benimsenmişti. Eksiklerine, acemiliklerine karşın bu alfabe, Türkiye'de Lâtin alfabesine daynan ilk somut Türk alfabesi denemesi, ya da önerisiydi. Ondokuzuncu yüzyılda Azerbeycanlı ozan Ahundzade Mirza Fethali'nin hazırladığı alfabeden sonra, Türkiye'de Lâtin yazına dayanan yeni bir Türk alfabesi öneren başka kimse çıkmamıştı. Lâtin yazısının alınmasını savunanlar olmuştu. Ama bunlar somut bir alfabe önerisinde bulunmamışlardı. Bu bakımdan Tahsin Ömer, bir öncüydü Türkiye'de. Ama nedense gereken ilgiyi görmemiş, önerisi yeterince yankı yapmamıştır.

Saracoğlu'nun konuşması

1924 yılında yazı tartışmaları biraz daha hızlanır. 24 Şubat 1924 günü İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu, Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bir konuşma yapar. Eğitim için bunca para harcandığı, bu denli büyük özveride bulunulduğu halde halkın yine de okuma yazma bilmediğini söyler. Sözlerini şöyle sürdürür:

> "Benim kanaatimce bu büyük derdin en vahim noktası harflerdir. Eğer ben Arap harfi diyecek olursam burada acaba benim fikrime tuğyan ve isyan edecek var mı? Efendiler! Bunun yegâne kabahati harflerdir. Hacımızın, hocamızın, âmirimizin, memurumuzun gayretine, yıllardan, asırlardan-

[127] Hüseyin Cahit (Yalçın), "Lâtin Harfleri", *Resimli Gazete*, 22 Eylûl 1923'ten Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 45-47.

[128] Ettore Rossi, "La Questione dell'alfabeto per le Lingue Turche", *Oriento Moderno*, Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927, p. 297. Tahsin Ömer, *İlmî ve Tarihî Esaslara Nazaran Harflerimiz Lâtin Harflerinin Aynidir*, Mahmutbey Matbaası, İstanbul: 1923, s. 40

beri yapılan bunca fedakârlıklara rağmen halkımızın ancak yüzde ikisi veya üçü okumuştur" [129].

Saracoğlu, bu konuda Millî Eğitim Bakanlığının ne düşündüğünü, pek kısa bir zamanda ne yapabileceğini sorarak sözlerini bitirir. Bu konuşma Meclisin havasını birdenbire elektriklendirir. Meclisteki bağnazlar büyük bir gürütüyle Saracoğlu'na saldırırlar. Millî Eğitim Bakanı Vasıf Çınar araya girer. Hava yatıştırılır. Ama Saracoğlu'nun Millî Eğitim Bakanlığına yönelttiği sorular da karşılıksız kalır [130].

Yankılar ve tepkiler Saracoğlu'nun konuşması basında yankılar yapar. İlk kez T.B.M.M. kürsüsünden yazı değişikliğinden yana bir ses yükselmiş olur. Bu, Lâtin yazısının alınmasını savunanları umutlandırır. Arap yazısından yana olanları da kaygulandırır. Ötedenberi Lâtin yazısını savunan Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanin* gazetesinde "Necat Yolu" başlıklı bir yazı yayınlar. Saracoğlu'nun konuşmasından söz ederek:

> "Bilâtereddüt söyleyebiliriz ki bu, bizim için bir necat (Kurtuluş) yolu olacaktır. Türk milleti ancak şu asır-dide cehaleti atmakla kendisini kurtarabilir. Maarifi en kolay, en çabuk surette ta'mim etmenin yegâne çaresi Lâtin harflerini kabul etmekten ibarettir". der [131].

Bir hafta sonra Hüseyin Cahit, "Lâtin Harfleri" başlıklı ikinci bir yazı yayımlar. Arap yazısını savunanları da yanıtlayarak şunları söyler:

> "Tevhid-i tedrisat esası ile memleketi kurtarmak hususunda en emin hatveyi atan Cumhuriyet, Lâtin harflerini de kabul ederse, tedrisatın bihakkın semeredar olmasını ve az vakit içinde memlekette büyük bir terakki-i manevi vücude getirmesini temin edecektir. Yegane necat yolu bundan ibaret olmasına rağmen bazı arkadaşların Lâtin harflerine taraftar olmadıklarını görüyoruz" [132].

Gerçekten Arap yazısının bırakılmasına karşı olanlar da kaleme sarılmışlardı. *İkdam* gazetesinde Mehmet Ali Tevfik, Lâtin harflerin alınmasına karşı çıkar [133]. *Resimli Gazete*'de İbrahim Alâettin (Gövsa), Hüseyin Cahit Yalçın'a karşılık verir:

> "Hüseyin Cahit Bey gibi irfan ve tahrir âleminde mühim bir şahsiyet olan bir zât Lâtin harflerinin kabulüne şiddetle taraftar olduğunu yazdı. Acaba Lâtin harflerini kabul etmekle Hüseyin Cahit Bayin iddiaları veçhile haki-

[129] Levend, *op.cit.*, s. 394-395

[130] *Ibid.*, s. 395

[131] Hüseyin Cahit, "Necat Yolu", *Tanin*, 27 Şubat 1340 (1924)'ten aktaran Levend, *op.cit.*, s. 395

[132] Hüseyin Cahit, "Lâtin Harfleri", *Tanin*, 6 Mart 1340 (1924)'ten Levend, *op.cit.*, s. 395-396

[133] *Ibid.*, s. 396

katen Türkiye tılsımlı bir asânın tesirile ân-ı vahidde (bir anda) esasından değişecek midir?" diye sorar[134].

İbrahim Alâettin, Lâtin yazının alınmasını isteyenlerin savlarını yüzeysel biçimde özetledikten ve Arap yazısını iyice savunduktan sonra, sözde yan tutmuyormuş gibi görünmeğe çalışarak, "hangi tarafın haklı olduğunu" okuyucuların değerlendirmesine bırakır. *Resimli Gazete,* Lâtin yazısının alınmasına kesinlikle karşıdır. Lâtin harflerinin Türkçe yazmayı kolaylaştırmayacağını, tersine, güçleştireceğini ileri sürer. "İşte size bir misâli" diyerek şunları yazar:

"Hussein Djahid Bey ve emsali zevatin arzou itdikleri Latin houroufati bizim zannimize geure yaziyi kolaylachdirmak cheuyle doursoun bilakis pek tohaf souretde zorlachdiridjidir..." [135]

Bu, Türkçenin Fransız harfleriyle yazılmasına bir örnekti. Oysa, Lâtin yazısı temeline dayalı, Türkçenin kendi yapısına, ses özelliklerine uygun yeni Türk alfabesi böyle olmayacaktı. Ama yazı değişikliğine karşı çıkanlar bunu kavrayamıyorlardı.

Resimli Gazete, halkın da Lâtin yazısına karşı olduğunu yazıyor, bir de örnek veriyordu. "Lâtin harflerinin aleyhindeki fikirlerimize hararetle iştiraki mutazammın olarak birçok okuyucularımızdan mektuplar alıyoruz. Onlardan birini "bizde efkâr-ı umumiye yok" diyenlere bir cevap teşkil etmek üzere âtiye (aşağıya) dercettik" diyor ve şu mektubu yayınlıyordu:

"27'inci nüshanızda Lâtin hurufatının kat'iyyen kabul edilmemesi hususunda musib, muhik ve nâkabil-i itiraz ve bütün Türk milletini sevindiren müdafaa-i vatanperverânenizden dolayı gazi hemşerilerimiz namına teşekkür eder ve mektubumuzun gazetenizin münâsip bir sütununda dercini rica eyleriz.

Gazi-Ayıntab'ın Kurb-bostancı
Mahallesi ahalisi namına
İlbeylizade" [136]

Yine *Resimli Gazete*'de yazar Müftüoğlu Ahmet Hikmet de Türkçe için yetersiz olan Arap harflerinin "cüz'i bir gayret ve masraf ile" düzeltilebileceğini ileri sürüyor ve Lâtin yazısını almayı istemenin "akla, mantığa sığmayan çocukça tedbir" olduğunu söylüyordu [137]. Bu gazeteden başka, *Tevhid-i Efkar, İkdam* ve *Akşam* gazetelerinin de Lâtin yazına karşı çıktıkları görülüyordu. Güldürü

[134] İbrahim Alâettin, "Harflerimizin Kabahati", *Resimli Gazete,* Mart 1340 (1924), sayı 27'ten, Ülkütaşır, *op.cit.,* s. 48-50

[135] *Ibid.,* s. 51

[136] *Ibid.,* s. 53

[137] Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Âfakî bir Serzeniş-Hafta Muhasebesi", *Resimli Gazete,* 30 Ağustos 1924, sayı 52'den Ülkütaşır, *op.cit.,* s. 52

dergisi *Akbaba* bile, Arap yazısının "güzelliğinden" söz ediyor ve Lâtin yazısını şöyle iğneliyordu:

"Bunca yıllık harfleriz, güzeliz Lâtinceden,
Lâtin harfi geçemez, öteye Derince'den!" [138]

Bulgaristan'da 1924 yılında Türkiye'de sürdürülen yazı tartışmalarının dış Türklerce de yakından izlendiği görülür. Bulgaristan Türk basını da bu tartışmalara katılır. 1906 yılından beri Bulgaristan Türk öğretmenlerinin sözcülüğünü yapan "Bulgaristan Muallimini İslâmiye Cemiyeti İttihadiyesi" (Türk Öğretmenler Birliği) nin yayın organı *Bulgaristan Türk Muallimler Mecmuası* sayfalarını yazı tartışmalarına açar. Lâtin yazını savunanlara da, buna karşı olanlara da söz hakkı tanır. Derginin 15 Şubat 1924 tarihli sayısında bir öğretmen şunları yazar:

"Uzun müddet Azerbeycan'da, bu kardeş yurdunda dahi imlâ meselesinin had bir şekil almış olduğu anlaşılmaktadır. Gerçi öteden beri memleketimizin münevver zümresini de işgal eden bu meselenin müzmin bir dert halinde gittikçe tevessü etmiş olmasına karşı tedbirler, çareler düşünülmesini pek tabiî görürüz. Geçende İstanbul matbuatında görüldüğü gibi, bugün lisan ve imlânın sadeleştirilmesi lüzumunu hissetmeyen ve bu yolda atılacak adımların müsmir olmasına çalışmayan bir kimse tasavvur edilemez. Nitekim bu cümleden olarak Azerbeycan'ın bugünkü imlâ meselesinde bulduğu yegâne çare-i hal de ancak Lâtin harflerini kabul etmek fikrinde temerküz eyliyormuş. Gerçi bu fikir vaktile bizde de düşünülmemiş değildi. Halbuki anadili Türkçe olan ve kitapları Türkçe (Arapça) hurufatla yazılmış bulunan bir milletin Lâtin hurufatını kabul eylemek suretile fena bir istihaleye uğrayacağı anlaşıldıktan sonra tabiatiyle büyük bir ekseriyetin fikrine iktiran edilememişti... Mamafih şurası da inkâr edilemez ki Lâtince harflerin imlâ hususunda pek büyük suhulet bahşettiği muhakkaktır..." [139]

Kafkaslar'da Öte yandan Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkler, özellikle Kafkas Türkleri, Türkiye'deki yazı tartışmalarını yalnız izlemekle kalmazlar. Kendi basınlarında bu tartışmalara doğrudan doğruya katılırlar. "Yeni Türk Elifbasının Tiflis Komitesi naşiri efkârı" olarak, 1924 yılında Tiflis'te, yarı yarıya Lâtin yazısıyla yayınlanmağa başlayan *Işık Yol* gazetesi, çıkar çıkmaz hemen kavgaya girişir. 18 Mart 1924 günlü, 2. sayısında şunları yazar:

"Bu ahır günlerde Türkiye'de büyük kansız inkılâp olduğu hamıya malumdur.

"Halife indirildi ve Türkiye'den kovalandı.

"Ruhani işler devlet işlerinden aralandı.

[138] Ali Seydi, *Lâtin Hurufu Lisanımıza Kabili Tatbik midir?*, İstanbul: 1340 (1924), s. 16, not 2

[139] Mehmet Şükrü, "Lâtin harfleriyle İmlâ", *Bulgaristan Türk Muallimler Mecmuası*,Ahali Matbaası, Rahva, yıl 1, sayı 4, 15 Şubat 1924, s. 131-132.

"Mektepler ve maarif işleri ruhanilerin elinden alındı.

"Şeri mahkemeler kapandı.

"Ve ahırda Arap elifbasının avazına yeni, biz işlettiğimiz (kullandığımız) elifbanın Türkiye'de işletilmesi meselesi meydana atıldı.

"Türkiye'de Büyük Millet Meclisinin bu kararları birer inkılâptır, yani köhne zincirleri kırıp medenî ve ışıklı dünyaya kadem koymaktır.

"Lâkin Türkiye'de köhne ve zehirli başlar, kifsimiş ve kohuşmuş fikirler, kapanmış ve kör olmuş gözler, ilan (yılan) dişli ve fitneci ruhlar vardır ki onlar umumen inkılâbın, yeninin, medeniyetin, nurun, ilmin, terakkinin kabağına çıkırlar.

"Böyle şahısların Türkiye'de gazeteleri de vardır.

"Hemen gazetelerden "Akşam", "Tevhid-i Efkâr" ve "İkdam" Türkiye'de yeni elifbanın aleyhine çıkarak köhne Arap elifbasını tarif eylemek ile onu sahlamağa çalışırlar.

"Bu gazeteler yazırlar ki köhne Arap elifbası Arabın değil, asıl Türk milletinin elifbasıdır. Fasihtir. Gözeldir ve Lâtin hurufatından her cihetçe yahşidir.

"Bu tarifin baştan ayağa yalan olduğunu ispat eylemek artıktır, çünkü Türkler işlettiği (kullandığı) elifbanın Arap elifbası olduğu hamıya (herkese) malûmdur. Burada görünür ki köhne kafalı gazeteler bile bile gözümüzün içine yalan diyirler.

"Türkiye gazeteleri yazırlar ki köhne elifba fasihtir. Bizim bugünkü numromuzda "Köhne Muallim" yazdığı makalede köhne elifbanın fasih ve anlaşıklı olmayıp tapmaca olması ispat edilir.

"Dirler ki Arap elifbası gözeldir. Bu da düz (doğru) değildir. Bizim fikrimizce Lâtin elifbası ondan daha gözeldir. Koy onlar ispat eylesinler ki Arap elifbası bizimkinden gözeldir.

"Her halde gözellik ile köhne elifbası muhafaza etmek akıllı adam işi değil. Elifbadan gözellik değil, asanlık ve aydınlık talep edilir, köhne elifba ise bu taleplere hiç muvafık olmayan zaman yeni elifba buna tam muvafıktır.

"Akşam" gazetesi yazır ki elifbanı değişmiyip onı ıslah etmek lâzımdır.

"Biz bu nagılları çok işitmişik ve bilirik ki binası yaramıyan şeyi ıslah etmek olmaz, onu bilmerre atmak lâzımdır. Koy "Akşam" Türk halkının başını köhne mevhumat ile yastıklamasın. Türk halkı ayılıp ve öz hayır şerini anlayıpdur, kara akşamları atıp güneşli seherde, aydın sabahta, ışık

gündüzde yaşamak istiyir, madenî ve ilimli ömür sürmek istiyir. Bu yolda halkın kabağına çıkanlar halkı gene akşam karanlığında sahlamak kastındadırlar. Ama onlar bilmelidirler ki, ayılmış, hakkına kanmış ve terakki yoluna, ışık yola kadem koymuş bir halkın kabağını heç sahlamak olmaz.

"Biz eminik ki büyük ve inkılâbî kademler atmış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi akşamlara nihayet verip Türk milletini ışık yola çıkarar.

"Bu yolda biz de öz elimizi Türk halkına uzatırık" [140].

Kafkaslarda çıkan Türkçe gazeteler Türkiye'deki yazı tartışmalarını yakından izliyor, Arap yazısından yana olanları sert bir dille eleştiriyorlardı. Buna karşılık Türkiye'deki Türkçü-Turancı yayın organları da Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına doğru gidişlerini kuşkuyla ve kayguyla karşılıyorlardı. Kafkas Türklerinin Türkiye'deki yayın organı *Yeni Kafkasya* dergisi, Azerbeycan'da Lâtin yazısına geçişin Bolşevik politikasının sonucu olduğunu, Türk dünyasını parçalamayı amaçladığını, zoraki olarak Lâtin yazısını benimseyen Azerilerin Türkiye'de çıkan yayınları artık okuyamayacaklarını yazıyor ve Azerbeycan'ın siyasal bağımsızlığını yokeden Sovyetlerin şimdi de kültürel bağımsızlığını yoketmek istediklerini yazıyordu [141].

Berlin'de

Türkiye'de ve dış Türkler arasında canlı biçimde sürüp giden yazı tartışmaları, Avrupada'ki Türk öğrencilerince yakından izlenir. Berlin'de öğretim gören bir grup Türk genci, Türk dünyasının bir yazı devrimi eşiğinde bulunduğunu kavrarlar. Arap yazısı — Lâtin yazısı tartışmaları yüzünden, Türklerin yazı bakımından ikiye bölünmeleri olasılığını gözönünde tutarak, kendi aralarında "Yeni Harfler Birliği" adı altında bir dernek kurarlar. Girişimin amacı, yazı değişikliğini gerçekleştirmek ve bu dâvayı tutanlara örnek olmaktır. Dernek, yalnız Türkiye'yi de amaçlamaz. Yeryüzünde Türkçe konuşulan ve yazılan bütün ülkelerin yeni yazıya geçmeleri ve bütün Türk kitlelerinin alfabe birliğine kavuşmaları amacını güder. Nisan 1924'te, *Yeni Yazı* adlı bir de dergi yayımlanmağa başlar [142].

Bir kitapçık

Yazı tartışmalarının sürüp gittiği 1924 yılında, İstanbul'da bir de kitapçık yayınlanır. *Lâtin Hurufu Lisanımıza Kabil-i Tatbik midir?* adını taşıyan bu 32 sayfalık yapıtın yazarı, "Yazı devrimini kavra-

[140] A. Şerif, "Türkiye'de Yeni Elifba", *Işık Yol* gazetesi, Tiflis: 18 Mart 1924, No. 2, sayfa 1, sütun 1-2.

[141] Azerî, "Azerbeycan'da Lâtin elifbası", *Yeni Kafkasya* dergisi, İstanbul: 15.10.1923, yıl 1, No. 2'den Joseph Castagné, "Le Congrès de Turkologie de Bakou en Mars 1926", *Revue du Monde Musulman*, 1 er trimestre 1926, Paris: 1926, p. 91-93.

[142] Muharrem Doğdu Mercanlıgil, "Yeni Harfler Birliği" ve "Yeni Yazı" *Ülkü*, IV/40, sayı, Nisan 1949, s. 10-12; Unat, *op.cit.*, s. 725-726, Özerdim, *op.cit.*, s. 20

yamayanlar"[143]dan Ali Seydi'dir[144]. "Lâtinciler" in "hırçın çığlıkları" yazarın "kulaklarını çınlatmış", yazı değişikliği "dedikoducuları" kendisini pek rahatsız etmiştir. "Tecdid-i bedbahti ediyoruz" diyerek kaleme sarılmıştır. *Tanin* gazetesi, "Lâtin harflerinin kabulü fikri sür'atle intişar etmekte ve mehafil-i âliyede taraftarlar kazanmakta olduğunu" yazmıştır. Ali Seydi buna tepki gösterir ve görüştüğü Türk aydınlarının büyük çoğunluğunun Lâtin yazısına karşı olduğunu söyler, dil bilgini olmadığını, sözlerinin "millî ve vatanî" olduğunu, Lâtincecilere karşı saldırı değil, savunma tutumu takındığını da belirttikten sonra konuya girer.

Ona göre, değiştirilmek istenen yazı, Arap yazısı değildir. "Türkçe, Arapça, Farisice hurufdan mürekkep bir halitadır". Buna "millî huruf ve hutut" der. Kısaca şu dört öneri üzerinde durur: (i) Eski ulusal harflere (Orhun gibi) dönmek, (ii) Arap ses uyumuna özgü harfleri alfabemizden atmak, (iii) Kimi katmalarla Lâtin harflerini almak ve (iv) O günkü alfabede köklü değişiklikler yapmak. Birinci öneriyi "irtica" deyip bir kenara iter. İkinci ve dördüncü önerilere karşı değildir. Lâtin yazısını almak düşüncesine ise kesenkes karşıdır. Kitapçığın ağırlığı budur.

Yazar, özetle şunları söyler:

"Diyelim ki, Lâtin yazısı resmen alındı. Hükümet, eski yazıyı yasaklayacak mı? Özgür bir ülkede böyle şey olur mu? "Buna hiç ihtimal veremem" der. Yasakladı diyelim. Yürür mü? Eskiden Avrupa saati alınmıştı. Yürümemişti. Lâtin yazısının alınması daha kötü sonuçlar doğrur. Türkiye, iki yazılı, iki dilli olur çıkar. Lâtinci *Tanin, İleri* gazeteleri okuyucu yitirir. Okuyucular, eski yazıyla çıkan *İkdam, Tevhid, Vatan* gibi gazetelere kayarlar.

"Lâtin yazısını almak ulusal gururla da bağdaşmaz. Eski yazıyla bunca büyük adam yetiştirmiş olan bu ulusu "elifbasızlık", dolayısile "lisansızlık ile itham etmek" olur. Alfabemizin başına "şapka geçirmeğe" ulusal gurur nasıl katlanır? Birkaç kişinin yanılgısı yüzünden eski kültür yapıtları kurban edilir mi? Bunların en önemlilerini Lâtin yazısına çevirmek ise en az çeyrek yüzyıl alır. Bu arada birkaç yüzbin "bedbaht" Türk çocuğu, kitapsız, öndersiz, bilgisiz, "kör cahil" yetişir. Eski yapıtları okuyamaz, Lâtin yazısıyla basılmış kitap da bulamazlar. Tarihimizde böyle bir boşluk, böyle bir kopukluk yaratmağa ulusal vicdan nasıl izin verir?..."[145]

[143] Sami N. Özerdim, "Yazı Devrimini Kavrayamayanlar", *Türk Dili*, Kasım 1978 Sayı: 326, s. 583. Özerdim, Ali Seydi'yi ve kitabını genişçe biçimde tanıttığı bu yazısında, yerinde bir görüşle şöyle der: "Bu yazının başlığı önce "Yazı Devrimine Karşı Çıkanlar" olarak saptanmıştı. Ancak, karşı çıkanların sonradan devrime yardımcı olduklarını düşünerek "kavrayamayanlar" demeyi uygun bulduk".

[144] Ali Seydi, *Lâtin Hurufu Lisanımıza Kabil-i Tatbik midir?*, İstanbul İkdam matbaası, 1340 (1924), 32 sayfa.

[145] *Ibid.*, s. 6-17

Yazar, Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına geçmeğe başladıklarını bilmemezlikten gelir. "Turan ahalisi kâmilen bizim eşkâl-i harfimizi kabul etmişlerdir, şimdi milyonlarca ırkdaşımızı yarı yolda bırakarak harfen Lâtin olmamız onları müteeessir ve bizden dilgir etmez mi?" diye sorar. Ondan sonra "maksad-ı aslî" dediği Lâtin yazısının Türkçeye uygulanabilir olup olmadığı konusuna geçer. Hemen hemen bütün karşıcıların ileri sürdükleri sözde sakıncaları sıralar.

Ali Seydi'ye göre, Lâtin alfabesi, yabancı alfabeler arasında "en kısır" olanıdır. Türkçenin seslerini karşılamaz. Karşılasın diye Lâtin yazısına yeni "acaip, garip, mürekkep işaretler" katılacaksa, bu ıslahatı kendi (Arap) alfabemizde yapmak "daha milliyetperverane bir hareket" olur. Yazar, "Yalınkılıç, kalınkafa, cıvıl cıvıl, hanl hanl... kelimelerini Lâtin harfleriyle yazıp Türkçe şivesiyle okumağa imkân var mıdır?" diye sorar. (s. 22) Buradan şive ya da ağız konusuna geçer. En ağır yanılgıya burada uğrar. Arap yazının Türk kitleleri arasında ağız ve şive ayrılıkları yaratmış olduğunu unutur. Dış Türkler bir yana, Türkiye'nin çeşitli bölgeleri arasında şive ayrılıkları bulunduğunu söyler ve bu şiveler arasında "azîm farklar vardır" der. Örnekler verir. Bunlar Lâtin yazısıyla yazılınca "lisanda anarşi" doğacağını söyler. Alaylı biçimde, anlayamadığı bir şey olduğunu ekler: Yazı değiştirme isteği bir "kapris" ten mi, yoksa filolojik gereksinmeden mi doğmaktadır. Filolojik gereksinmeden ileri geliyorsa, neden Ermeni alfabesi değil de Lâtin yazısı alınmak istenir? Öyle ya, 38 harfli Ermeni alfabesi "hayvanat seslerini bile taklide müsait" tir.

Ali Seydi, kaygularını güçlükle gizlemeğe çalışarak, sözlerini sürdürür. Enver Paşa yazısı bile yaşamadığına göre, Lâtin yazısının bizde hiç yaşayamacağını ileri sürer. "Gayri millî bir elifbanın memleketmizde kaç ay veya kaç sene muammer olacağını kestirmek zor bir şey değildir" der (s. 24). "Millî alfabemiz" saydığı Arap yazısının "stenografik" olduğunu, çabuk yazıldığını, az yer tuttuğunu söyler. Yanılmadığı tek nokta belki budur. Ama, basım işleri bakımından ayni çabukluk söz konusu mudur? Buna değinmez. Arap yazısının eğitim-öğrenimi güçleştirdiği gerçeğini bir "buhtan-ı azîme" sayar. Bu yazının zor olmadığını ileri sürer. "Her halde Türkçe imlâ ve kıraat İngilizce imlâ ve kıraattan daha kolaydır" der (s. 29). Bir ulusun eğitim, öğretim ve bilimde ilerlemesinde "elifbasının hiçbir dahli ve tesiri yoktur" diye kestirip atar, (s. 30). Ölçüsüz bir abartmayla, beğenilmeyen Arap yazısıyla "yüzbinlerce" yapıt yazılmış olduğunu ileri sürer. Ama "kaç yüzyılda?" diye sormayı aklından geçirmez. Yalnız "Biz şimdi — birkaç kişinin hususî içtihatlarına kurban olarak — bu mühim ve kıymetkar asârı külhanlara mı nakledeceğiz?" diye sorar. (s.31)

Buna benzer soruları öteki karşıcılar da sormuşlardır. Ali Seydi, o günlerde sık görülen bulanık Osmanlı kafasının örneklerinden biridir. Bu kafalar boş değildir, ama gerçekten bulanıktır. Sorunu bulandırırlar, kamuoyunu da yanıltırlar.

Bir soruşturma

İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu, 1924 bütçesi görüşülürken o zamanki Millî Eğitim Bakanı Vasıf Çınar'a soru yöneltmiş, alfabe konusunda Bakanlığın ne düşündüğünü, pek az bir zamanda ne yapabileceğini sormuştu. O günün gürültüsü içinde bu sorular karşılıksız kalmıştı. Ama bu soruların da etkisiyle olmalı, Vasıf Çınar, 1924 yılı içinde öğretmenler arasında bir soruşturma yaptırma gereğini duymuştur. Soruşturma sonucu, Bakanlık için hiç de yüreklendirici olmamıştır. Öğretmenlerin % 96 kadarının Lâtin yazının alınmasına karşı olduklarını göstermiştir[146]. Bu soruşturma pek sağlıklı yapılamamış olsa ve alınan sonuç tüm öğretmenlerin gerçek düşüncelerini tam doğru olarak yansıtmasa bile, büyük çoğunluğun yazı devrimine karşı olduğu kuşkusuzdu.

Öğretmenlerin çoğunluğu yazı devrimine "hayır" derken, Osmanlıca düşünen aydınların bir bölümü Lâtin yazısına ateş püskürürken ve hele Terakkiperver Fırka muhalefeti yurtta kazan kaynatmağa hazırlanırken, yazı değişikliğine kalkışmak zamansız olurdu. Zamanlamayı iyi ayarlamak gerekecekti. Türk devriminin yeni yeni atılımlar yapması, Türk toplumunun tüm yaşam biçimini değiştirmeye yönelmesi ve yazı devrimine daha elverişli koşullar doğması beklenecekti.

Tartışmaların yavaşlaması

1925 Şubatında Şükrü Saracoğlu Millî Eğitim Bakanıdır. Bir yıl önce harf konusunda Millî Eğitim Bakanına yönelttiği soru bu kez, yine Millî Eğitim Bütçesi görüşülürken, kendisine yöneltilir. Bir yıl önce İzmir Mebusu olarak Arap yazısına karşı açıkça ve yüksek sesle konuşmaktan çekinmeyen Saracoğlu, şimdi Millî Eğitim Bakanı olarak şöyle konuşur:

> "Efendiler! Bendeniz Maarif Vekiliyim. Ve Maarif Vekili olmak hasebiyle, memleketimizde harfler hakkında birçok cereyanlar olduğu için, bu cereyanlardan herhangi birisine kuvvet verecek bir şekilde bu millet kürsüsünde söz söylemeği faydalı değil zararlı görüyorum"[147].

Doğu'da gerici Şeyh Sait ayaklanmasının gelişme göstermeğe başladığı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın henüz ayakta bulunduğu bir zamanda, 28 Şubat 1925 günü T.B.M.M.'nde yapılan bu konuşma ilginçtir. Bir Hükümet üyesi, o hava içinde, yazı devrimi konusunda tutum takınmayı yararlı değil, "zararlı" görmektedir. Yazı tartışmaları kamçılanmaz. Yatıştırılır.

Gerçekten, 1925 yılı içinde yazı tartışmalarının basında pek yavaşladığı dikkati çeker. Konu, geçici olarak, arka plâna düşmüştür. Başka olaylar ön plâna geçmiştir. Şubatta Şeyh Sait ayaklanması patlak vermiştir. Bu gerici ayaklanma

[146] İlhan Başgöz - Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara: 1973, s. 116

[147] Levend, *op.cit.*, s. 396

genç Cumhuriyeti sarsmayı amaçlar. Gericileri umutlandırır. Ayaklanmanın gelişmesi, durdurulması, bastırılması, elebaşılarının yakalanıp yargılanması yılın yarısını kapsar. Türkiye'nin dikkati öncelikle bu olaylara çevrilir. Olaylarla ilgili olarak ve gericiliği körükledikleri gerekçesiyle, on kadar gazete kapatılır. Kimi gazeteciler tutuklanır, yargılanır, sürülür. Sürgüne yollananlar arasında Lâtin yazısının ateşli savunucularından Hüseyin Cahit (Yalçın) da vardır. Yine Lâtin yazısının alınması yönünde yayınlar yapagelmiş olan *Tanin* gazetesi de süresiz kapatılan gazeteler arasındadır. Önlemler, Arap yazısının avukatlığını yapan yayın organlarıyla kalem sahiplerine de çarpmıştır. Kimi gazetelerin ve gezetecilerin geçici de olsa susturulmaları, daha önce basında görülen yazı tartışmalarının çok azalmasına neden olmuştur.

1925 yılının ikinci yarısında dikkatler, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması ve şapka devrimi konularına çevrilmiştir. İlk bakışta biçimsel bir yenilik gibi görünen şapka devrimi, Türkiye için önemliydi. Türk toplumunun kılık değiştirmesini, kabuk değiştirmesini, dolayısiyle uygarlık değiştirmesini amaçlayan devrimci bir atılımdı. Atatürk, 10 Ekim 1925 günü Akhisar Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada, "...Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü âsar-ı medenisini de alacağız. Efendiler, medenî olmayan insanlar medeni olanların ayakları altında kalmağa maruzdurlar" diyordu. Erzurum'da, Maraş'ta şapka devrimine karşı görülen gerici kıpırdanışlar büyümeden bastırılır, suçlular cezalandırılır. Yetkisiz sarık saracaklara, dinsel giysi giyeceklere karşı Türk Ceza Kanununa bir madde eklenir. Şapka devrimi başarıyla uygulanır. Atatürk'ün deyimiyle "garbın her türlü âsar-ı medenisi" arasına kuşkusuz şapka gibi, Lâtin yazısı da giriyordu. Ama bu konuda henüz zaman erken görülüyor, açıkça konuşulmuyordu. 1925 yılı basında pek tartışma yapılmıyordu.

Bir Osmanlı Müderrisi

Yazı tartışmaları bakımından durgun geçen 1925 yılında, İstanbul Üniversitesi müderrislerinden Avram Galanti, *Türkçe'de Arabî ve Lâtin Harfleri ve İmlâ Meseleleri* adlı bir kitapçık yayınlar[148]. Lâtin harflerinin alınmasına, "teknik", "ilmî", "siyasî" ve "iktisadî" bakımlardan karşı çıkar.

"Teknik cihet"ten Avram Galanti'nin söylediklerinde bir yenilik yoktur. Kısaca dediği şudur: Lâtin yazısı Türkçeye elverişli değildir. Elverişli duruma getirilebilmesi için bu yazıya yeni katmalar yapmak gerekecektir. Yazar, "Madem ki Lâtin harfleri, icadat ve tadilâta muhtaçtır, niçin bu icadat ve tadilât Arapça harflerde yapılmasın?" diye sorar[149]. Bu anlamsız soruyu Osmanlıca düşünen ve Lâtin harfleri deyince Fransız harflerini anımsayan öteki karşıcılar da ortaya atmışlardı. Değinip geçmeli.

[148] Avram Galanti, *Türkçede Arabi ve Lâtin Harfleri ve İmlâ Meseleleri*, İstanbul, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1925, 52 sayfa.

[149] *Ibid.*, s. 12

Bundan sonra Avram Galanti, "İstanbul Darülfünunu Müderrisliği", "Portekiz Ulum ve Fünun Akademyası Azalığı" etiketlerini, engin dil bilgisini, geniş dünya görüşünü kullanarak bütün ağırlığıyla Osmanlılığını ortaya koyar. Kendi deyimiyle "İlmî cihet" ten şunları söyler:

"Fakir bir Türkçe ile ilerlemenin, yani memleketimiz dahilinde edipler, mütefenninler, âlimler, içtimaiyatçılar, iktisadiyatçılar yetiştirmenin imkânı yoktur. Bunun için zengin bir Türkçeye muhtacız. Zengin bir Türkçe Arabî ve Farisî kelimeler ile olur. Mademki Arapça kelimelere muhtacız, ث ، ح ، ذ ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ع ، ء harflerinden (Arapçaya özgü dokuz harften) istigna edemeyiz"[150].

"1908 Meşrutiyetinden beri Türkçeye on bini mütecaviz yeni kelime dahil olmuştur. Bu kelimelerin kısm-ı âzamı tabirat-ı ilmiye ve fenniye olup, yüzde sekseni Arapçadan alınmıştır. Bugünkü gün bunların halis Türkçeye çevrilmesi kabil değildir. Sonra, ilim o kadar sür'at ile ilerliyor ki, tabirat ve ıslahat bulmak meselesi ayrıca bir gailedir. Bizi bu gaileden kurtarabilen "bina" nın babları, yani Arabî lisan ve dolayısile tekmil Arapça harflerdir"[151].

İkinci Meşrutiyetten sonra Türkçeye Arapça bilim ve teknik terimlerinin doldurulmasında Avram Galanti'nin de payı vardı. Kendisi bunların Türkçe karşılıklarını arama zahmetine girmemişti. Şimdi yeni sokulan bu terimlerin % 80 kadarının Arapça olduğunu söylüyordu. Buna da dayanarak, Türkçenin tek başına bir bilim ve kültür dili olamayacağını, Arapçasız ve Farsçasız edemeyeceğini, dolayısiyle Arap yazısının bırakılamayacağını savunuyordu. Bu, Türk dilini tanımamak, Türkçenin sözcük ve terim yaratma gücünü bilmemek demekti. Türkçenin bağımsız bir dil olamayacağını, Arapçanın ve Arap yazısının boyunduruğundan kurtulamayacağını ileri sürmek demekti. Üstelik Müderris Avram Galanti, bu iddialarını, bütün "ilm-i elsine" yi yutmuş bir kimse edasıyla, başkalarına akıl öğretircesine ortaya atıyordu. Nezaket ölçülerini de kaçırarak, "Lâtincileri", dil biliminden habersiz kimseler olarak suçlamağa kalkışıyordu. "İlme emniyet ve itimadları olmayanların "ilim"den,"terakki" den bahs ve ilmin memlekette hakim olmasını talep eylemeleri kadar tezat ve tanakuz tasavvur olunamaz" diyordu[152].

Musevi asıllı müderris Avram Galanti, "siyasî cihet" ten koyu bir panislamist gibi davranıyor ve Arap yazısını şöyle savunuyordu:

"1 — Arap elifbası, Kur'an elifbasıdır.

"2 — Arap elifbası, Kur'an elifbası olduğu için Türk, Arap ve Acem milletleri tarafından lisan yazısı olarak kullanılır ve Türkçenin Arapça ve

[150] *Ibid.*, s. 14

[151] *Ibid.*, s. 15-16

[152] *Ibid.*, s. 17.

Acemce ile olan lisan münasebatı itibariyle, bu üç lisanın tahsili kolaylaşır...

"Lâtin harflerini kullandığımızı ve Türkçede müstamel Arabî ve Farisî kelimelerinin şimdiki imlâlarının ortadan kalktığını farz edelim. Ne göreceğiz? Türkçe konuşan ve Arapça yazı ile yazan milyonlarca Türk, ve Arapça ve Acemce konuşan ve Arapça yazı ile yazan ve Arabî ve Farisî kelimeler itibarile bize yakın olan yahut olabilen milyonlarca Arap ve Acem... bizden tamamile ayrılacaktır. Biz o zaman İngilizlerin siyasette korktukları o meşhur *splendid isolation*, yani "muhteşem tecerrüd"de kalacağız. Bir müddet sonra yeni Türk, yeni Arap ve yeni Acem nesilleri yekdiğerlerini tanımayacak, adeta aralarında sedler çekilmiş olacaktır" [153].

"Biz dostluk ve teveccüh aramak mecburiyetindeyiz...

"Dostluk ve teveccühat vesaitini tezyid etmeğe çalışmalıyız. "Muhteşem tecerrüd"'de kalmamağa gayret etmeliyiz" [154].

"Türkiye, memalik-i İslâmiye-i sairenin bir ilim ve maarif rehberi olabilir. Türk Darülfünunu, bilhassa tabirat ve ıstılahat sahasında memalik-i İslâmiyenin müessesat-ı ilmiyesi içün bir ışık olabilir. Tabir-i diğer ile, müşterek elifba ve imlâ ile Türkiye bu memleketler için bir medeniyet hadimi olur" [155].

Bu satırlar, Türkiye'nin doğu kültüründen batı kültürüne yöneldiği Tanzimat döneminde yazılmış olsaydı belki bir ölçüde anlayışla karşılanabilirdi.

Ama bu satırlar Tanzimat başlarında yazılmadığı gibi, panislamist bir politika gütmeğe kalkışan Abdülhamit II döneminde de yazılmamıştı. Müderris Avram Galanti bu kof öğütleri, Halifeliği kaldırmış olan Cumhuriyet Türkiyesi aydınlarına yöneltiyordu. Türk tarihinin gidişini, Türk Devriminin anlamını hiç kavrayamadığı anlaşılan müderrisin bu öğütleri, yazı Devrimine kararlı Cumhuriyet yöneticilerini duraksatmak şöyle dursun, büsbütün kamçılardı.

Avram Galanti, "iktisadî cihet" ten Arap yazısının Türkiye ile doğu ülkeleri arasında ticaret ilişkilerine yararı dokunacağını savunur. "Arapça yazı ve Arabî ve Farisî kelimelerinin imlâları, bizim Arapça ve Acemceyi sür'atle öğrenmemize ve kezalik Arapça ve Acemce mütekellim akvamın Türkçeyi sür'atle öğrenmelerine ve muamelât-ı mütekabile-i ticariyenin inkişafına vasi mikyasta hidmet eder" der [156].

[153] *Ibid.*, s. 20
[154] *Ibid.*, s. 21
[155] *Ibid.*, s. 23
[156] *Ibid.*, s.27

Ondan sonra kitabın "imlâ" bölümü gelir. Yazar burada şunları söyler:

"Lisanımızda Arapça kelimeler bulunduğu için, Türkçe imlâ meselesi Arapça elifba meselesiyle pek ziyade alâkadardır. Elyevm ulûm ve fünun sahasında, Türkçenin inkişaf ve tekâmülü için muhtaç olduğumuz Arapça kelimeleri Lâtin harfleriyle yazmağa kıyam etmek,... "iştikak" ı altüst etmek ve binaenaleyh Türkçeye, inkişaf ve tekâmülün aksi olarak bir istikamet ita etmek demektir" [157].

Kitabın ikinci bölümü bu ana düşünce ekseni çevresinde döner. Yazar, Türkçenin sesli harflersiz yazılamayacağını güçlükle teslim eder. Ama o zamanki Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerin sesli harflere "mütehammil" olmadıklarını, bunların yazımının değiştirilemeyeceğini savunur. Şu sonuca varır: (i) Türkçede kullanılan Arapça harflerin hepsi olduğu gibi kalacak ve kullanılacaktır. (Arapça harflerin kâffesini ipka ve istimal etmek.), (ii) "Halis Türkçe kelimelerin" yazımına sesli harfler katılacaktır, (iii) Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımları ise oldukları gibi bırakılacaktır. (Yani bunların yazımında sesli harf kullanılmayacaktır.) [158]

1925'te Osmanlıcanın en iddialı savunucularından birinin Türk dili için sunduğu reçete buydu. Müderris Galanti'nin bu reçetesi, Türkçenin sorunlarına çözüm getirmek şöyle dursun, Osmanlıcanın yazımını bile "Arap saçına" çevirecek nitelikteydi. Osmanlıca'da kullanılan sözcükler ikiye ayrılacak, bir bölümü sesli harfler kullanılarak, bir bölümü sesli harfler kullanılmadan yazılacaktı! "İlm-i elsine" nin bütün kuralları didiklenerek ortaya konabilen "çözüm yolu" bu kadardı. Bundan çıkan sonuç ancak şu olabilirdi: Türkçe, Arapça, Farsça karışımı bu iğreti dilin, Türkçe yazım için bin yıldır kullanılan bu yazının ve bu yazımın artık sonu gelmiş demekti. Bu dil, bu yazı artık bizim için ölmüş demekti. Kördüğümü kesip atmak, neşteri çekinmeden vurmak artık kaçınılmaz bir zorunluluktu.

Yine 1925 yılında Dr. İsmail Şükrü, *İçtihat* yayınları arasında *Asrî Türk Harfleri Hakkında* başlıklı kitabını yayınlar [159]. Çağdaş Türk harflerinin ancak Lâtin yazısı olabileceğini savunur. Bu, Avram Galanti gibilerine dolaylı bir yanıt olur.

Sorunun yeniden alevlenmesi

25 Aralık 1925 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi uluslararası saatin ve takvimin kullanılmasına ilişkin yasaları kabul etti. 17 Şubat 1926'da Türk Yurttaşlar Yasası (Medeni Kanun) Meclisten geçti. Türk toplumunun batılaşması yolundaki bu yeni adımlardan sonra sıra, Batının yazısını da almağa gelmiş gibidir.

[157] *Ibid.*, s. 32

[158] *Ibid.*, s. 52

[159] Dr. İsmail Şükrü, *Asri Türk Harfleri Hakkında*, Kader Matbaası, İstanbul: 1925.

1926 yılının ilk aylarında yazı sorunu yeniden alevlenir. 26 Şubat 1926'da, Azerbeycan'ın başkenti Bakû'da görkemli bir Uluslararası Türkoloji Kongresi toplanır. Kongrede görüşülen en önemli konulardan biri, Türk kitlelerinin Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısını almaları konusudur. Kongre, 101 olumlu, 7 olumsuz ve 6 çekimser oyla, Lâtin yazının alınması kararını Türklerin kendilerine bırakır, ama Lâtin yazısına geçmekte olan Azerbeycan örneğinin izlenmesini de salık verir. Kimi yabancı yazarlara göre, 1926 yılında Türkiye'de yazı sorununun adamakıllı alevlenmesinde Bakû Türkoloji Kongresinin de etkisi olmuştu[160].

Öteyandan Türk eğitiminin sorunlarını incelemek üzere Türkiye'ye çağrılan Dr. Kühne, 1926 yılında raporunu verir. Yazı konusuna da değinerek şunları söyler:

> "Okuyup yazmak öğrenmek için oldukça uzun bir zaman harcanması gerektiği dikkati çekmiştir. Yazı tekniği yalnız öğretim meselesi olmayıp aynı zamanda birinci derecede bir uygarlık siyaseti meselesidir. Türkler de kendilerine oldukça yakın olan Macar ve Fin lisanlarında yapıldığı gibi bir transkripsiyon (çevriyazı) kabul ederek hiç şüphesiz Batı uygarlığına katılmak işini kolaylaştırmış olurlar"[161].

Kimi yazarlara göre, Dr. Kühne'nin yazı sorununu bir uygarlık sorunu olarak sunması ve yazı değiştirmekle Türklerin Batı uygarlığına katılmalarının kolaylaşacağını vurgulaması, Atatürk'ün dikkatini çekmiştir. Bu raporun hemen arkasından Atatürk'ün Macar alfabesini incelemeğe başladığı öğrenilmiştir[162]. O'nun yazı sorununa eğildiğinin duyulması, Lâtin yazısının alınmasından yana kampanyayı kamçılamıştır.

Maarif Teşkilâtı Hakkında Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında, 22 Mart 1926 günü, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in yaptığı konuşma da dikkatleri çekmişti. Necati Bey bu konuşmasında: "Lâtin hurufu meselesi doğrudan doğruya Devletin siyaseti meselesidir. Deruhte ettiğim meselenin başından sonuna kadar ihtiyacımıza mutabık olduğuna kanaat etmezsem ve onun etrafında tetkikatımı yapmazsam o meseleyi kabul etmem. Herhangi bir meseleyi tetkik etmeden kabul edecek arkadaşınız değilim". demişti[163]. Bu konuşmadan, yazı işinin bir Devlet sorunu olarak ele alınacağı anlaşılıyordu. Yeni çıkan Maarif Teşkilâtı Kanunu da "Dil Heyeti" adıyla bir kurul oluşturulmasını öngörüyordu. Bu gelişmeler, Hükümetin yazı işini ele almakta olduğu ve Lâtin yazısının benimsenmesine karar verebileceği biçimde yo-

[160] Joseph Castagné, "Le Congrès de Turkologie de Bakou en Mars 1926", *Révue du Monde Musulman*, LXIII, 1 er trimestre 1926, Paris: 1926, pp. 17-90.

[161] İlhan Başgöz — Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, s. 117.

[162] *Ibid.*, s. 117

[163] Faik Reşit Unat, "Lâtin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili*, Ağustos 1953, s. 726.

rumlanmaya elverişliydi. Lâtincileri umutlandırmış, yüreklendirmiş ve sürekli yayına girişmeye itmiştir, denilebilir.

Mustafa Necati Beyin konuşmasından hemen sonra, 28 Mart 1926 günü *Akşam* gazetesi bir soruşturma açar. İleri gelen Türk aydınlarına şu soruları yöneltir:

> "Lâtin harflerini kabul etmeli miyiz? Kabul edersek menfaatimiz nedir, kabul edersek zararımız ne olabilir? Bu mesele etrafındaki nokta-i nazarınızı lütfeder misiniz?" [164]

Bu soruları 16 kişi yanıtlar. Bunların yalnız üçü Lâtin yazısının alınmasından yana olduğunu bildirir. 12 kişi yazı değişikliğine karşıdır. Bir kişi de kararsız[165]. Yanıtlar *Akşam* gazetesinin Nisan-Mayıs 1926 tarihli sayılarında yayınlanır. Lâtin yazının alınmasına karşı çıkanlar şunlardır: Ali Canip (Yöntem), Ali Ekrem (Bolayır), Muallim Cevdet (İnançalp), İbrahim Alâettin (Gövsa), Necip Asım (Yazıksız), Avram Galanti (Bodrumlu), Hüseyin Suat (Yalçın), Halil Nimetullah (Öztürk), Velet Çelebi (İzbudak), İbrahim Necmi (Dilmen), Halit Ziya (Uşaklıgil) ve Budapeşte'den Zoltan Gombocz. Mustafa Şekip (Tunç) kararsızdır. "İçtihat" dergisini çıkaran Dr. Abdullah Cevdet, Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmeni Rafet Avni (Aras) ve Freiburg Üniversitesi Doğu Dilleri eski öğretmeni Mustafa Hâmit, Lâtin yazının alınmasından yana olanlardır.

Rafet Avni, Arap harfleriyle Türkçe öğrenmeğe olanak bulunmadığını söyleyerek Lâtin yazının alınmasını ister. 1900'lardan beri Lâtin yazısını savunan Dr. Abdullah Cevdet, Arap yazısının Türkçenin gelişmesine engel olduğu kanısındadır. Eski yapıtların "pek az olan" değerlilerinin Türk harfleriyle bastırmanın büyük bir iş olmadığını; değersiz olan kitapların ise okunmamasının büyük bir "kâr" olacağını söyler. Lâtin yazının alınmasından yana olan Mustafa Hamit ise, Arap yazısının aşırı savunucularından Avram Galanti ile basında tartışmaya girer. Bunların karşıt görüşlü yazıları birbirini izler[166].

Akşam gazetesinin soruşturması basındaki yazı tartışmalarını kızıştırır. Türk basını ikiye ayrılır. Ahmet Cevdet'in *İkdam* gazetesi Arap yazısını savunurken Yunus Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesi onun karşısına dikilir. Avram Galanti'nin *Akşam*'da çıkan yazısına *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı (Atay) sert bir karşılık verir[167]. *Yeni Kafkasya, Hayat* gibi dergilerin yazı devrimine karşı yayınları, *İçtihat* dergisinin Lâtin harflerinin alınmasını savunan yayınlarıyla dengelenir. Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Beyin Şubat 1926'da çıkarmağa başladığı *Milliyet* gazetesi de devrimcilerin yanında yer alır ve Lâtin yazısının bayraktarlığını yapmağa başlar.

[164] Levend., *op.cit.*, s. 396

[165] *Ibid.*, s. 396. Özerdim, "Yazı Devrimini Kavrayamayanlar", *Türk Dili*, Kasım 1978, s. 585.

[166] *Ibid.*, s. 586

[167] Ettore Rossi, "La questione dell'alfabeto per le lingue Turche", *Oriento Moderno*, Anno VII, No. 6, giugno 1927, p. 307.

Genellikle rejime yakın yayın organlarının yazı devrimini savundukları görülür. Bunlar, Hükûmetin yazı devrimine gideceğini sezmişlerdir ya da beklemektedirler. Türk devriminin halkalarının artık tamamlanmış ve sıra yazı değişikliğine gelmiş gibi davranırlar. Umutlanmışlardır, yüreklenmişlerdir. Yazı devrimini savunanların sayıları artar. Sesleri giderek yükselir. Arap yazısını savunanların da kayguları artar. Bunlar, paniğe kapılmış gibidirler. Son savunmalarını yaparcasına kaleme sarılırlar. Fuat Köprülü, *Millî Mecmua*'da şunları yazar:

"Lâtin harflerinin kabulüne taraftar olanlar, zannediyorlar ki garp medeniyetine bu suretle daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Halbuki garb medeniyetine temessül harflerimizin tebdili ve Lâtin harflerinin kabuliyle kabil olamaz...

"Alelade mantık ve alelade muhakeme ile elde edilen nazariyeler, hayat sahasında büyük bir tatbikat kabiliyeti gösteremezler. İçtimaî hâdiseler üzerinde müessir olmak için, kat'î surette içtimaî düsturlara tebaiyyet etmek mecburiyeti vardır. Bu düsturlara bigâne kalanlardır ki ancak Lâtin harflerinin kabulüne taraftar olabilirler" [168].

Avni Başman da *Hayat* dergisinde şunları söyler:

"Lâtin harfleri taraftarlarının mütaleaları çokça iddialıdır ve meselenin tatbikî ciheti de zannedildiği kadar kolay değildir. Bir defa yazı ve imlâ meselesi sarf meselesine sımsıkı bağlıdır. Türkçenin sarfı yapılmadıkça yazısı ne esaslı bir surette ıslâh edilebilir, ne de başka bir yazı ile istibdal olunabilir, sarfın bugün için tedvinine de imkân yoktur. Çünkü lisan tekâmülünün en kuvvetli bir devrindedir. Bu halde mevcut harflerde muvakkat bazı ıslahlarla iktifa etmek şimdilik daha amelî ve daha iyi olur.

"Mamafih Lâtin harflerinin Türkçeye tatbiki de tecrübe edilebilir. Meselâ ikinci bir alfabe olarak böyle muavin bir alfabe belki amelî sahada faide gösterebilir. Hem de bu suretle iki nevi alfabe serbest bir rekabete girişmiş olurlar, bu cidalde hangisi yaşamaya lâyık ise o diğerini ortadan kaldırır ve "mesele" de kendi kendisine biter" [169].

[168] Fuat Köprülü, "Harf Meselesi", *Millî Mecmua*, 1 Kânunuevvel 1926, c. VII, sayı 75'ten Levend, *op.cit.*, s. 397. S.N. Özerdim, Fuat Köprülü'nün yazı devriminin 10. yıldönümünde de şunları yazmış olduğunu belirtmektedir:

"Türklerin kültür tarihinde bu kadar azametli, bu kadar şümullü bir dönüm noktası var mıdır, bilemeyiz?,.. Bir milletin alfabesini bırakıp yeni bir alfabe kabul etmesi, eski bir kültür dairesinden çıkıp yeni bir kültür çevresine girmesi demektir. Arap alfabesini bırakmakla, Ortazaman Şark kültüründen silkinip muasır Garp kültürüne girmek iradesini göstermiş oluyorduk". "Bu yeni Türk alfabesi sayesinde o zamana kadar kendi hususî hüviyetlerini saklatan Arap ve Fars kelimeleri artık dilimizde tutunamayacaklardı". (*Ülkü*, XII/67. sayı, Eylûl 1938, başyazı'dan: Özerdim, "Yazı Devrimini Kavrayamayanlar..., *op.cit.*, s. 587)

[169] Avni (Başman), "Latin Harfleri Meselesi", *Hayat*, 30 Kânunu-evvel 1926, c. I, sayı 5'ten Levend, *op.cit.*, s. 397-398

Yazı devrimini kavrayamayanlara Mısır'dan da bir ses katılır. Gazeteci Yusuf Samih, 1927 yılında yayımladığı *Yazımız* adlı kitabında devrimcilere sert bir dille çatar. Şunları yazar:

"Yine şu günlerde, yazımızın dilimizi gereği gibi yazamadığı nağmesi ve kelimelerimizin tesbit-i telâffuzu için Lâtin harfleriyle yazılması nârası uzaktan ve yakından Türk kulaklarımıza çalmağa ve ilişmeğe başladı.

"Yuvarlanan boş tenekenin mani'lere tesadüf ettikçe acaip acaip sesler çıkardığı gibi bu nağme ve naralar da vakit vakit muhtelif sada ve ahenkleriyle mahafil-i Türk'ü hattâ mecâmi'-i İslâmı çınlatıp duruyor...

"Yazımızın ilgasını terviç edenler, kasaplar gibi, besmele ile boğazlamak istiyorlar.

"Kendi icadımız, kendi malımız olan Türk yazılarını kaldıracak ve Türk dilimizi Lâtin harfleriyle yazdıracak bir zatın dil-daşlarımız içinde mevcut olacağını ben ümid edemem" [170].

Yazı devrimine doğru gidiş, Türkiye'deki Türkçü-Turancı yazarları da pek kaygulandırıyordu. Bu yazarların ileri gelenlerinden Ayaz İshakî, Bakû Türkoloji Kongresi öncesinde, kaygularını açıkça dile getirerek şöyle diyordu:

> "Birkaç ay sonra Bakû'da toplanacak olan kongrede Lâtin alfabesi kabul edilir de Rusya Türkleri arasında uygulanırsa, bizim Anadolu Türklerinin önüne de gayet önemli millî bir hars meselesi çıkacaktır. Bu, büyük Türk milletinin ikiye bölünmesi, istikbalde birbirini anlamaması meselesidir" [171].

Bu kaygular Rusya Türkleri içinde de vardı. Bakû Türkololoji Kongresinde Lâtin yazısının alınmasına karşı çıkan Kazan delegesi Alimcan Şeref Bey, bu Kongreye sunduğu ve hemen Türkçeye de çevirilip İstanbul'da yayımlanan raporunda şunları söylüyordu:

> "Ayni lisanla konuşan kavmin yahut lisan cihetinden birbirine yakın olan kavimlerin tek bir elifba kullanması büsbütün başka ehemmiyeti haizdir. Bahusus bu kavimler coğrafî ve iktisadî cihetlerden birbirine bağlanmış bulunurlarsa... Elifbaları müşterek ve lisanları biri diğerine pek yakın olmak hasebile bu kavimler arasında medenî kıymetler tebâdülü pek kolay iken elifba başkalığı yüzünden medenî ve iktisadî münâsebetlerde müşkülât çıkacaktır. Türk kavimleri için bu sahada elverişli elifba şüphesiz Arap elifbasıdır. Demek bu cihetten olan hakikî menfaatlerimiz de bize Arap harflerinin muhafazasını telkin ediyorlar" [172].

[170] Aktaran: Levend, *op.cit.*, s. 398-399

[171] Ayaz İshakî, "Arap ve Lâtin Harfleri", *Türk Yurdu*, 1926, No. 16, s. 424'ten Başgöz-Wilson, *op.cit.*, s. 115

[172] Abdullah Battal (Rusçadan tercüme eden), *Harflerimizin Müdafaası. Bakû Türkiyat Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey tarafından okunan rapor*, Yeni Matbaa (İstanbul), 1926, s. 35

Türkiye'deki Türkçü-Turancı liderlerden Zeki Velidî (Togan) da yazı devrimine kesinlikle karşı çıkıyor ve şunları yazıyordu:

"Suret-i katiyyede bilmeliyiz ki Lâtin hurufatının lisanımıza tatbiki imkânsız ve muzurdur.

"Bunu tatbik ya cebir yoluyla def'aten yahut yavaş yavaş terbiye yoluyla olabilir. Cebren olduğu vakit meselâ Arap hurufatı istimali suret-i kat'iyyede menolunur. Ahali bilsin bilmesin Lâtince yazılır. Hurufat meselesi Lâtin harflerini kabul etmek suretile halledilecek olursa bu yolun bir devlet içersinde dört beş aydan fazla ömrü olmaz" [173].

Türkçü-Turancılar, İkinci Meşrutiyet döneminden beri, Türkiye'de yazı değişikliği düşüncelerine karşı direniyorlardı. Türkiye'de Lâtin yazısına geçilirse, dış Türklerle kültür bağlarının kopacağını, Türk dünyasının parçalanacağını savunuyorlardı. Bu kayguları 1926'da doruk noktasına ulaşmıştı. Ama Bakû Türkoloji Kongresinden sonra Sovyet Türklerinin Lâtin yazısını benimseyecekleri açıkça anlaşılmıştı. Bu durumda Türkiye'deki Türkçü-Turancı yazarların yazı devrimine karşı direnişlerinin artık pek anlamı kalmıyordu. Bunlar giderek tutumlarını değiştirecekler, Türk yazı devrimini desteklemeğe yöneleceklerdi

Avrupa'da yankılar

1926 yılında yazı sorunu, gerek Türkiye'de, gerek Sovyet Türkleri arasında günün konusuydu. Türk soyundan bütün kitlelerin artık yazı devriminin eşiğine geldiği görülüyordu. Umut ve kayguyla karışık biçimde Türkleri saran yazı heyecanı Avrupa'da da yakından izleniyordu. Avrupalı oriyantalistler, pek ilgi çekici buldukları bu olayı bilimsel dergilerinde incelerken, günlük Avrupa gazetelerinde de sık sık yazılar çıkıyor, yorumlar yapılıyordu. Türkiye'de yazı devrimi her an bekleniyordu. Paris'in ünlü *Le Temps* gazetesi, 21 Mart 1926'da yayınladığı bir yazıda şöyle diyordu:

"Şu sıralarda Türk-Tatar soyundan milyonlarca Asyalı Müslümanı heyecanla ilgilendiren bir sorun var. Ankara'da Büyük Meclisçe görevlendirilen özel bir komisyon [174] buna çözüm bulmağa çalışıyor. Bakû'da, Türk nüfuslu bütün Sovyet Cumhuriyetleri temsilcileriyle seçkin oriyantalistlerin katıldığı bir kongre bugünlerde ayni sorunu tartışıyor. Bu sorun, alfabe sorunudur. Söz konusu olan, Arap alfabesiyle Türkçe yazımın bırakılıp bırakılmamasıdır. Bu konuda gerek Ankara'da, gerek İstanbul'da düşüncelerini sorduğumuz aydınlar, üç gruba ayrılıyorlar. Arap yazısına hiç dokunulmamasından yana olanlar birinci gru-

[173] Zeki Velidî (Togan), "Türklerde Hars Buhranı", *Türk Yurdu*, Kânunuevvel 1926, s. I, say: 5'ten Levend, *op.cit.*, s. 398

[174] Gazetenin bir "Özel Komisyon" dediği, 1926'da T.B.M.M.'den geçen Maarif Teşkilatına Dair Kanun'da öngörülen "Dil Heyeti" olmalıdır. Ancak bu kurula 1928 yılına kadar atama yapılmamıştır. Gazete, kurulması öngörülen Dil Heyeti'nin kurulmuş gibi göstermekle yanılmıştır. (B.N.Ş.)

bu oluşturuyorlar. Bu aydınlar, yazı konusunda her türlü yeniliğe karşıdırlar. Buna karşılık ikinci grup, Arap alfabesinin biraz ıslahı gerektiği eğilimindedir. Sonuncu grup ise Lâtin yazısının alınmasını hararetle istemektedir.

"Sorun önemlidir. Birçok bilim adamı, Müslüman toplumun geriliğini, çağdaş bilimsel ve düşünsel gelişmelere ayak uyduramamasını, yalnız Arap alfabesinin kullanılması ile açıklamışlardır. Orta-Doğu Müslüman halklarının geri kalmalarının başlıca nedenini bu yazının kusurlarında görmüşlerdir. Mismer gibi kimi bilim adamları ise, Müslümanlığı bu önemli kusurlarından ve özellikle ortaçağ dogmatizminden kurtarmanın ana koşulunun, ancak ve ancak Lâtin alfabesinin alınması olduğu sonucuna varmıştır" [175].

Gazete, Arap yazısının yetersizliğini ve Lâtin harflerinin üstünlüğünü uzun uzun sayıp döktükten ve Türkiye'de yazı değişikliğinin birdenbire değil de yavaş yavaş uygulanabileceğini söyledikten sonra şunları ekliyordu:

"Ne olursa olsun Türkiye'de Lâtin yazısının benimsenmesinden yana gittikçe etkinlik kazanan bir akım vardır. Cumhuriyet yöneticilerinin de alfabe devriminden yana olduklarını gösteren birçok belirti bulunmaktadır. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı, matemetik, kimya, cebir derslerinde formüllerin bundan böyle Lâtin harfleriyle öğretilmesine karar vermiştir. Bilim alanında, bu arada tıpta, teşhislerde, reçetelerde Lâtin harflerinin gittikçe yaygınlaşması eğilimi görülmektedir. Ankara'nın yeni bir genelgesi de, yanlışları önlemek için, yabancı özel adların resmî yazışmalarda Lâtin harfleriyle kaleme alınmasını istemektedir. Yakında çıkarılacak pullarda, Lâtin harfleriyle *Türk Postaları* sözcükleri kullanılacaktır. Bu, Türkçenin Lâtin harfleriyle yazılmasından başka bir şey değildir. Gazeteler, yakında basımı bitecek olan yeni kâğıt paraların üzerlerinde de ayni harflerin (Lâtin harflerinin) bulunacağını duyuruyorlar.

"Zaten Kafkasya ve Orta Asya'da da benzer bir akım vardır. Örneğin Bakû'de birkaç aydır bir "Yeni Elifba Komitesi" çalışmakta, Lâtin harfleriyle *Yeni Yol* adlı Tatarca (Azerice) bir günlük gazete çıkarmakta ve bu alfabeyi yaymaktadır [176]. Dahası var, yeni harfler Kafkasya'nın bütün Müslüman okullarında öğretilmektedir. Azerbeycan pasaportları bir süredir yeni yazıyla yazılmaktadır. Yapılacağı duyurulan yazı devrimi teori aşamasından çıkmış demektir. Tıpkı ayni Turan soyundan olan Macarlar ve Finler gibi; tıpkı Polonyalılar, Çekler, Hırvatlar gibi, Türkler de Lâtin yazısını benimseyeceklerdir. Ve bu, Asya'nın bilim, düşünce, san'at bakımlarından ilerlemesinde yepyeni bir çağ olacaktır" [177].

[175] P. Gentizon, "Lettre de Turquie: Les caractères latins", *Le Temps* (Paris), 21.3.1926.

[176] Gazetenin verdiği bu bilgiler eksiktir. Sözkonusu "Yeni Alafabe Komitesi" Bakû'da 1926'da değil, 1922 yılında kurulmuş, *Yeni Yol* gazetesi de Eylûl 1922'de yayınlanmağa başlanmıştır, haftalık Türkçe bir gazetedir. Bu konuda ayrıntılı ilgiler kitabın ikinci bölümünde bulunacaktır. (B.N.Ş.)

[177] Gentizon, *op. cit.*

Paris'in *Le Temps* gazetesinde çıkan bu yazıya benzer yazılara öteki Avrupa gazetelerinde de rastlanıyordu. 1926 sonlarına doğru Avrupa basını,Türkiye'de pek yakında yazı devrimi yapılacağını duyuruyordu. İsviçre'nin *Le Journal de Genève* gazetesi, "Türkiye'de yazı devrimi" başlığıyla 15 Aralık 1926'da yayınladığı bir yazıda, Türklerin yazı değiştirmelerinin artık gün meselesi olduğunu bildiriyor, Fransız gazetesi gibi yorumlar yapıyordu. Yazıda şöyle deniyordu:

"Türkiye'de yeni bir devrim hazırlanıyor. Son yapılan devrim kılıkla ilgiliydi. Fes ile birlikte tüm eski Türk gardrobunu mahkûm etmişti. Şimdi hazırlanan devrim ise yazıyla ilgilidir ve Türk dilinden Arap yazısını kovmayı amaçlamaktadır.

"Türkiye yeni bir alfabe istiyor. Toplumsal yaşamın tüm yönleriyle Avrupalılaştıktan sonra, yazı bakımından doğulu kalmayacağını düşünüyor. Lâtin yazısını almak istiyor. Bu büyük değişiklik için düşünceler olgunlaşmış bulunmaktadır. Türk halkı ilk kez yazı değiştirmiş de olmayacaktır. Bir zamanlar Uygur harfleriyle yazıyordu. Kur'an yazısı olan Arap yazısını Müslümanlığı benimseyince almıştı.

"Çağlar boyunca birçok toplumlar da yazı değiştirmişlerdir. Türkler gibi Turanlı olan Finler, Macarlar ile Polonyalılar, Çekler, Hırvatlar ve Arnavutlar eski ulusal yazılarını bırakıp Lâtin alfabesini almışlardır. Bu ilkbaharda Bakû'da toplanan bir kongrede Sovyet sınırları içindeki bütün Türk-Tatar ülkelerinde Lâtin yazısının benimsenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Kırım, Volga ve Kafkas Tatarlarıyla Orta Asya Türkmenleri, Kalmukları, Kırgızları ve Başkurtları, Kur'an'ın ortaçağ dogmatizmini simgeleyen Arap yazını bırakıp Lâtin alfabesini benimsemişlerdir. Bu olay, yalnız Müslüman halkların düşünce özgürlüğüne kavuşmaları bakımından değil, Asya'nın genel uyanışı bakımından da büyük bir olaydır. Çünkü bundan böyle Karadeniz kıyılarından Çin Türkistan'ına kadarki topraklarda Lâtin alfabesi kullanılacaktır. Japonya'da da benzer bir akım bulunduğu bilinmektedir. Kısa bir zaman önce, Tokyo'da, bir grup aydın bizim yazımızı kullanmak için karar almıştır. Japon İmparatorluk Akademisi de sorunu incelemek üzere sekiz kişilik bir komisyon kurmuştur. Ne olursa olsun alfabemizin Asya'ya girişi, sosyal, siyasal, ekonomik ve moral bakımlarından pek önemli bir olaydır" [178].

1926 yılında, Türkiye'de yazı devrimi hazırlıkları konusundaki yazılara İspanyol basınında da rastlanıyordu. *El Sol* adlı İspanyol gazetesi, "Türkiye'de Lâtin yazısı" başlıklı yazısında şunları söylüyordu:

"Türkiye yeni bir devrim hazırlıyor. Bu, Türkiye'nin batılılaşma gereksinmesini duyduğundan beri gerçekleştirdiği devrimlerin belki de en büyüğü, en yücesi olacaktır. Fes, kasketle ve mölon şapkayla değiştirildi; kadınlar, yüzlerini

[178] "La révolution graphique en Turquie", *Journal de Genève*, 15.12.1926.

kapatan peçeyi attılar. Çok kadınla evlilik yerini tek kadınla evliliğe bıraktı. Yeni devrim yazıyla ilgilidir. Türkiye, Lâtin harflerini almak için Arap harflerini bırakıyor. Yazının Avrupalılaştırılması akımı Doğu halkları arasında beklenilenden de hızlı gelişiyor. Geçen ilkbaharda Türk-Tatar dilinin temsilcileri Bakû'da toplanarak Lâtin alfabesinin alınmasına karar vermişlerdir. Japon aydınlarının da böyle bir eğilimleri vardır ve Japon İmparatorluk Akademisi bu reformu en iyi biçimde gerçekleştirme yollarını araştırıyor. Çin'de de benzer bir akım belirmeğe başlıyor.

"Bu yenilik öncekilerden çok daha önemlidir. Maddî olarak yazı değişikliğinden daha derin anlamlar taşıyor. Türklerin kullandıkları harfler (Arap harfleri) güçtür... Yazı ve basım yoluyla yeni düşüncelerin yayılmasını kösteklemektedir. (...)

"Lâtin harflerinin alınmasıyla düşünce özgürlüğe kavuşacaktır. Arap harfleriyle kitap ve gazete basımı da çok pahalı ve çok zor olmaktadır. Bu yüzden halka kültür ulaşamamakta, Batı'nın yeni bilgileriyle düşüncelerinin yayılması kösteklenmektedir. Lâtin harfleri alınınca bu engeller kalkacak ve Türkiye, kuşkusuz, çağımızın bilimsel ve fikrî gelişmelerini daha kolaylıkla izleyebileceklertir" [179].

Yukardaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, Avrupa basını, Türkiye'de alfabe devrimi hazırlığını ilgiyle izliyor, çok olumlu karşılıyordu. Avrupa gazeteleri alfabe sorununu bir uygarlık sorunu olarak görüyordu. Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmek için Türkiye'nin yıllardır yaptığı devrimci atılımların en önemlisinin alfabe devrimi olacağı belirtiliyordu. 1926 yılında Türkiye'nin her an alfabe devrimi yapması bekleniyordu.

Gerçekten de Türkiye, alfabe devrimi için epeyce hazırlanmış gibiydi. Türkiye'de Arap harflerinin yaşatılmasını isteyen tutucu güçler büyük ölçüde kırılmıştı. Alfabe sorununu din sorunuyla karıştırıp Lâtin harflerine karşı çıkan dindarların etkisi azalmıştı. Türk eğitimi üzerinden dinin baskısı kaldırılmıştı. Eğitim lâikleştirilmişti. Batı uygarlığını benimsemek yolunda üsüste çeşitli adımlar atılmıştı. Alfabe değişikliği bu devrimleri tamamlayacaktı. Ama, işin aması vardı.

Gecikme nedenleri

Türkiye'de yazı devrimi 1926 yılında bekleniyordu. O yıl yabancı gazeteler devrimin bir "gün meselesi" olduğunu yazıyorlardı. "Akşamda sabahta" Türkiye'de Lâtin yazısına geçileceğini duyuruyorlardı. Öyleyse beklenen yazı devrimi neden iki yıl kadar geciktirildi?

Bu ertelemede acaba Sovyetler Birliğindeki gelişmelerin bir payı var mıydı? sorusu akla gelmektedir. İlk bakışta bu soru akla yakın görünmektedir. 1926 yı-

[179] "La escritura latina en Turquia", *El Sol*, 24.12.1926.

lında toplanan Bakû Türkoloji Kongresi Sovyet Türklerine Lâtin yazısını salık vermişti. Kongreden sonra oralarda yeni yazıya geçiş çabaları hızlandırılmıştı. Türk-Tatar Sovyet Cumhuriyetlerinin hemen hepsinde önemli gelişmeler oluyordu. Türkiye, onların deneyimlerini bir süre uzaktan izlemeyi, oralarda alınacak sonuçlara göre kesin karar vermeyi uygun görmüştür, diye düşünülebilir. Bunun Türkiye'ye dolaylı etkisi olacağı da eklenebilir. Sovyet Türkleri Lâtin yazısını benimserlerse, Türkiye'deki Türkçü-Turancı çevrelerin yazı devrimine karşı direnişleri sona erecek, böylece devrimin gerçekleştirilmesi bir ölçüde kolaylaşmış olacaktı, denebilir. Ama biz, bu kuramsal düşünceleri doğrulayacak herhangi bir belgeye rastlamadık. Dışişleri Bakanlığı arşivinde Bakû Türkoloji Kongresiyle ilgili birkaç belge gördük. Türkiye'nin Bakû Konsolosluğundan ve Moskova Büyükelçiliğinden gelen bu yazıların örnekleri bilgi için Millî Eğitim Bakanlığına da gönderilmiştir[180]. Türkiye temsilcilerinin de katıldığı bu Kongrenin Türkiye'de izlenmesi doğaldı. Ama, "Sovyet Türkleri Lâtin yazısını alsınlar, ondan sonra biz de karar veririz" yollu bir düşüncenin izine rastlamadık. Türkiye'deki gelişmelerle oradaki gelişmeler birbirlerinden ayrıdır. Sovyet Cumhuriyetlerindeki gelişmelerin Türkiye'nin yazı devrimi kararını şu ya da bu biçimde etkilemiş olduğunu belgelemek bugün için zordur.

Gerçekte, dış etkenler nedeniyle değil, Türkiye'deki iç gelişmeler yüzünden yazı devrimi 1926 yılında yapılamamıştır. 1926 yılının ikinci yarısında dikkatler, Atatürk'e karşı İzmir suikast girişimiyle ilgili olaylar üzerine çevrilmiştir. Eski İttihatçıların politika sahnesinden silinmelerine, birkaçının da asılmasına kadar varan bu önemli olaylar arasında Atatürk, kendisini yazı devrimine tam olarak veremezdi. Böyle önemli bir devrimi rastlantıya da bırakamazdı. 1927 yılı ise "Söylev" yılıdır, denilebilir. O yıl içinde Atatürk, tarihsel Büyük Söylev'inin (Nutuk) kaleme alınmasını, okunmasını tamamlamış; yankılarını, basımını, dağıtımını izlemiştir. Güçlü bir olasılıkla bu tarihsel yapıtının ilk baskısının eski harflerle yapılmasını da yeğlemiştir, denilebilir. Böylece Söylev, Atatürk'ün kendi kuşağınca daha kolay ve daha çok okunabilecekti. Yeni yazıyla yapılacak baskıyı okumakta ise o kuşağın biraz acemilik çekmesi olasılığı vardı. Her yazar gibi Atatürk de kendi yazdığı kitabın çok okunmasını arzulamış olabilir. Söylev'in ilk baskısı yazı devriminden önce eski yazıyla yapılmıştır. Kendisini Söylev'e verdiği bir sırada Atatürk, yazı devrimine yine yeterince zaman ayıramazdı.

Daha önemlisi, 1926 yılında durum pek dıştan göründüğü gibi değildi. Yazı devrimi için henüz koşullar yeterince hazırlanamamıştı. Karar verecek durumdaki yetkililer arasında henüz görüş birliği yoktu. Atatürk, ötedenberi yazı

[180] *D.B.A.* - Bakû Şehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 23 Eylûl 341 (1925), No. 875/93 (Bu yazıda Bakû Kongresi hazırlıklarına ilişkin bilgiler verilmektedir.); Moskova Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâletine şifre tahrirat, Moskova, 13 Mart 1926, No. 2948/197-1216 (Bu şifreli yazıda Bakû Kongresi konusunda çeşitli bilgiler verilmektedir).

devrimine kararlıydı. Ama Başbakan İsmet İnönü kararsızdı. İnönü, Lâtin yazısının alınmasına karşı uzun zaman direnmişti. 1926'da da direniyordu. O'nun bu direnişi, Arap yazısını savunmasından ileri gelmiyordu. Lâtin yazısına geçişin öneminden, çıkabilecek uygulanma güçlüğünden doğuyordu. İnönü'nün kendi deyimiyle, yazı devrimi "Atatürk devrimleri içinde karar verilmesi en çok düşünülen konu" idi. "Kolay yazıp okumaya muhtaç ve alışkın nesillerin birden okuyamaz ve yazamaz hale gelmelerinin hesapsız mahzurları ürkütücü idi". İnönü'ye göre, "Harf inkılâbını yapmak, uzun, çetin, belki ömür boyunca bir mücadeleye karar vermek demekti"[181]. Böyle bir kararı verebilmek, adımlarını ağır ve çok dikkatli atan İnönü gibi bir Başbakan için kolay değildi. Kendisi, "Ben, bu işin başında çok tereddüt göstermiş ve mukavemet etmiştim" der[182]. Yeni Türk alfabesini hazırlamak üzere kurulan Dil Encümeni üyelerinden Ahmet Cevat Emre de şunları söyler:

> "İsmet Paşa yazıyı değiştirme meselesinde kolay sarsılmaz bir karşı koyuş gösterdi. Yazı değişince Hükûmet, bütün askerî ve mülkî daireleri ile, darülfünun bütün fakülteleri ile ve basın ve matbaalar dağ gibi, Başbakanın karşısına dikilmiş olacaklardı"[183].

Başbakan gibi kimi Bakanların da yazı değişikliğini "ürkütücü" gördükleri söylenebilir. 1926'da hiçbir Hükûmet üyesi henüz yazı devriminden yana olduğunu açıkça söylememektedir. Ancak 1927 sonlarına doğru Hükûmetin yazı devrimine karar verdiği anlaşılmaktadır. İsmet İnönü de yeni yazıya geçtikten sonra Arap harfleriyle tek bir satır bile yazmamağa özen göstermiştir.

1926'da Lâtin yazısının alınmasına karşı olan aydınlar da çoğunlukta görünüyorlardı. "Üniversite hocaları Lâtin harfleri kabul edilirse protesto makamında bir tek satır yazı yazmayacaklarını, kalemlerini kıracaklarını" açıklıyorlardı[184]. Türk basınının önemli bir bölümü Lâtin yazısına karşı yayınlarını sürdürüyordu. Kısacası, zamanlama bakımından 1926 yılı yazı devrimine henüz tam elverişli değildi. Bu bakımdan devrim 1928 yılına kalmıştır, denilebilir.

VII. Son Adımlar

Kişisel uygulama denemeleri

Yazı sorunu akademik düzeyde durmadan tartışılır. Gazeteci yazar Celâl Nuri (İleri) 1926'da yayımladığı *Türk İnkılâbı* adlı kitabında dil ve alfabe sorununa genişçe bir yer ayırır (s. 159-186). Lâtin yazısının alınmasının uygun olacağını, ancak bu al-

[181] İsmet İnönü, "Yeni Türk harflerinin yıldönümü", *Ulus*, 9/8/1953.

[182] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 77, dipnot 22.

[183] Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul: 1960, s. 325. Başgöz-Howard, *op.cit.*, s. 116.

[184] *Ibid.*, s. 116-117.

fabenin yavaş yavaş ve bilimsel biçimde geliştirilerek uygulanabileceğini söyler[185].

Yine 1926 yılından başlanarak, Lâtin yazısının Türk diline uygulanması yönünde kişisel girişimler, öneriler görülür. Yazı devrimcileri artık güçlenmişlerdir. Sabırsızlanmağa da başlamışlardır. Salt kuramsal tartışmalarla yetinmek istemezler. Öneriler ortaya atmağa, uygulamayı başlatmağa yönelirler. Kendiliklerinden Lâtin yazısı temeline dayalı "Türk alfabesi" projeleri hazırlarlar. 1926 yılında Mithat Sadullah, *Lâtin Harfleriyle Türkçe Elifba Tecrübesi* adlı bir kitap yayımlar. Bunda, 29 Lâtin harfinden oluşan bir "Türk alfabesi" önerisi ortaya atar[186]. Ertesi yıl Hidayet İsmail, 35 Lâtin harfinden oluşan daha ayrıntılı bir "Türk alfabesi" hazırlar ve bunu *Arap ve Lâtin Harfleri* adlı küçük bir kitapçıkta yayımlar[187]. Bunu da yine 1927 yılında Istepan Karayan'ın *Muaddel Lâtin Harfleriyle Elifba-i Türkî Projesi*[188] adlı kitapçığı izler.

"1927 sonlarıyla 1928 yılının ilk yarısı, Lâtin harflerinin Türkçeye uygulanması yolunda ateşli bir dönem" olur[189]. Ahmet Cevat (Emre), Ekim 1927'de *Vakit* gazetesinde "Lisanımız Hakkında Bir Kalem Tecrübesi" başlıklı bir yazı dizisine başlar. Ekim 1927—Mayıs 1928 arasında, aralıklarla altı ay süren bu dizi yazılar, 1928 yılında Istanbul'da *Muhtaç Olduğumuz Lisan Inkılâbı Hakkında Bir Kalem Tecrübesi* adı altında toplanıp bastırılır. 7 Mayıs 1928'de İbrahim Necmi (Dilmen) *Milliyet* gazetesinde "Lâtin harfleriyle Türkçe Elifba" başlıklı bir yazı dizisine başlar. Bu yazılar, aralıklarla 29 Haziran 1928'e kadar sürer. Ayni yazar yine *Milliyet* Gazetesinde, 3-31 Temmuz 1928 arasında "Lâtin Harflerinin Kabulü Meselesi" ve 3-8 Ağustos 1928 arasında da "Yeni Elifba ve İmlâ" başlıklı dizi yazılarını yayımlar. İbrahim Necmi Dilmen'in hazırladığı Lâtin harfleriyle "Türkçe Elifba", bir ölçüde uygulamaya konulur. *Milliyet* gazetesi bu yeni alfabeye sütunlarında yer verir.

Evet, Lâtin harfleri temeline dayalı çeşitli "Türk alfabesi" projeleri, önerileri ortaya atılır. Bunlar arasında bir ölçüde uygulamaya koyulan da olur. Kimi gazeteler bunları tanıtır. Ne var ki bunlar hep kişisel öneriler, kişisel denemelerdir. Belli bir alfabe üzerinde anlaşmaya varılmış değildir. Girişimler dağınıktır. Yeni yazıdan yana olanlar, aralarında örgütlenmiş değillerdir. Lâtin harflerini yaymak amacıyla dernekler, komiteler kurmak; yeni "Türk alfabesi" ile gazete, dergi çıkarmak; bu alfabeyi belli kesimlerde uygulamak, bununla kimi okullarda öğretime başlamak gibi girişimler yoktur. Kişisel çabalar, yazı devrimi

[185] Ettore Rossi, "Il Nuovo Albabeto Latino Introdutto in Turchia", *Oriento Moderno,* Anno IX, Nr. 1, Gennaio 1929, p. 33

[186] *Ibid.*, p. 34

[187] Ettore Rossi, "La questone dell'alfabeto per le lingue Turche", *Oriento Moderno,* Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927, p. 306

[188] İstipan Karayan, *Muaddel Lâtin Harfleriyle Elifba-i Türkî Projesi,* İstanbul: 1927.

[189] Levend., *op.cit.*, s. 399

düşüncesine kamuoyunu hazırlamağa yarar. Ama yazı devrimi devletten beklenir.

Resmî hazırlıklar

Lâtin harflerinin alınmasına hükûmetçe 1927 yılında karar verilmiştir[190]. Ağustos 1927'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Hasan Bey, Lâtin harflerinin alınmasının uygun olacağını basına açıklar. Yazı devriminden bir yıl kadar önce, yüksek düzeydeki bir devlet görevlisinin bu açıklaması, önemli bir belirti yerine geçer. Yunus Nadi hemen *Cumhuriyet* gazetesinde yazı devrimi kampanyasını yeniden açar[191]. Bu yeni kampanya, yazı devrimine doğru gidişin son aşamasıdır.

Yazı değişikliği uğrundaki hükûmet kampanyası da Ekim 1927'de başlatılır. Başbakan İsmet Paşa, Halk Partisi Kongresinde yaptığı konuşmada yazı devriminin düşünüldüğünü açıklar[192]. Uygulamada çıkabilecek sorunlar bakımından daha önce yazı değişikliğini "ürkütücü", çok "düşündürücü" olarak gören İsmet Paşa, en sonunda kararını vermiştir. Hükûmetin tutumu bakımından bu, önemli bir aşamadır. Hükûmet, 1928 yılına karar vermiş olarak girer.

O günlerin Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Türk Ocakları Merkez ve Hars Heyetinin verdiği bir şölende, 8 Ocak 1928 günü, Lâtin yazısını savunan bir konuşma yapar."Mensubu olmakla yegâne şerefi duyduğum ırkımın bir gün güzel dilini Lâtin harflerle ifade ettiğini görmeği hararetle dilediğimi söylemekten men'-i nefs edemem" der[193]. Ayni gün Ankara Türk Ocağında Hars Heyetinin bir toplantısında bulunan Başbakan İsmet İnönü de dil işleriyle uğraşan bilginlerle harf sorunu üzerinde bir görüşme yapar, onların Lâtin yazısı konusundaki düşüncelerini yoklar[194]. Yine 1928 Ocak ayı içinde, eski Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) başkanlığında kurulan bir komisyon, konuyu incelemeğe koyulur[195].

10 Nisan 1928 günü, Anayasanın "Türkiye Devletinin dini, din-i İslâmdır" biçimindeki fıkrası kaldırılır. Lâikleşme yolunda son adım atılmış olur. Sıra yazı devrimine gelir.

Uluslararası rakamların alınması

Atatürk, bu aşamaya gelmiş olan yazı sorununu iki durakta çözmeği düşünmüştür, denebilir[196]: Önce uluslararası rakamlar, hemen arkasından da Lâtin harfleri alınacaktır.

[190] Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 21

[191] Rossi, "Il nuovo alfabeto...", *Oriento Moderno*, IX, 1929, p. 34

[192] Toynbee, *op.cit.*, p. 228

[193] Unat, "Lâtin alfabesinden Türk alfabesine", *Türk Dili*, 1.8.1953, s. 727

[194] *Ibid.*, s. 727

[195] Toynbee, *op.cit.*, p. 228

[196] Unat, "Lâtin alfabesinden Türk alfabesine", *op.cit.*, s. 727

9 Mayıs 1928 günü, o günlerde Halk Partisi Genel Sekreteri bulunan Kocaeli mebusu Saffet (Arıkan), birkaç arkadaşıyla birlikte, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir yasa tasarısı sunar. Bunda, uluslararası rakamların alınması istenir. Tasarının görüşülmesi, tam o günlerde Türkiye'ye resmî bir gezi yapacak olan Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Ankara'ya gelişine dek bekletilir. 19 Mayısta tasarıyı görüşen Maliye Komisyonu, konuyu "Lâtin rakamlarının kullanılması" biçiminde formülleştirir. 24 Mayıs günü Amanullah Han, Atatürk'le birlikte, Türkiye Büyük Millet Meclisini ziyaret eder. Tam o sırada, uluslararası rakamların resmen alınmasına ilişkin yasa tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçirilir[197]. Türkiye'deki Amerikan büyükelçisi Joseph Grew, bu rastlantıyı, Türkiye'nin nasıl batılılaştığının, devrimci yasaları Meclisten nasıl geçirdiğinin Amanullah Han'a gösterilmek istenmesi; konuk Devlet Başkanının etkilenmeğe çalışılması biçiminde yorumlar. Batı rakamlarının alınmasının Lâtin harflerinin alınmasına doğru atılmış bir adım olduğunu belirtir. Ama, "Lâtin alfabesinin alınmasının biraz uzak bir gelecekte gerçekleşebileceğini" de hükûmetine rapor eder[198].

"Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun" Meclisten geçirilirken, o günkü Meclisin yaşlı ve sevimli kişilerinden eski ilmiye sınıfı üyesi Hasan Fehmi Bey Hükûmetten şunları sorar:

"Bir müddet evvel beynelmilel tarihi kabul etmiştik. Bilmem o gün neden bu beynelmilel rakamları kabul etmedik. Bugün beynelmilel rakamları kabul ediyoruz. Reyimizi vereceğiz. Acaba hükûmetimiz beynelmilel harflerin kabulünde ne mahzur görüyor? Bu cihet hakkında hükûmet izahat versin"[199].

Bu sözler sürekli alkışlarla karşılanır. Meclisin havası dört yıl öncesine göre hepten değişmişti. 1924 yılında T.B.M.M.'de Arap harflerini eleştiren İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu mebuslarca tepkiyle karşılanırken, şimdi açıkça Lâtin yazısının alınmasını isteyen bir konuşmacı sürekli alkışlanıyordu. Millî Eğitim Bakanı Necati Bey, Hasan Fehmi Beyin sorusuna şu yanıtı verir:

"Arkadaşlar! Maarif vekili sıfatıyla Hasan Fehmi Bey üstadımız tarafından vuku bulan suale cevap vermek mecburiyetindeyim. Heyet-i aliyyeniz gerek bütçede kabul ettiğiniz bir esasla ve gerek vuku bulan tasrihatla hurufat meselesi üzerinde hükümetin nazarı dikkatini celbetmiş ve bu işe ait olan esasatı ih-

[197] 28 Mayıs 1928 günlü, 900 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlanan ve 1 Haziran 1928 günü yürürlüğe giren "Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun" un 1. maddesi şöyledir:

"Md. 1 — Devlet, vilâyet, şehremaneti gibi resmî devair ve müessesatın bilumum muamelât-ı tahririyye ve hesabiyesinde beynelmilel rakamların kullanılması mecburidir.

"İşbu mecburiyetin efrad ve eşhas-ı hususiye arasındaki muamelâtta dahi tatbikini en kolay mahallerden başlamak suretiyle 1931 Haziranına kadar teminine Hükûmet mezundur".

[198] *NADB* - (American National Archives, Diplomatic Branch), 867. 402/11 Grew'den Amerikan Dışişlerine rapor, İstanbul, 6.6.1928, No. 332.

[199] Unat, *op.cit.*, s. 727-728

zar etmeyi emretmesinden, zaten bu işle iştigal eden arkadaşlarımız bu iş etrafında çalışmışlardır. Yalnız herhangi büyük bir meselenin halli için tabiî zamana ihtiyaç olmakla beraber, tatbikat sahasında lâzım gelen teshilâtı irae etmek, tam ve kâmil olarak tatbik etmek mecburiyyeti vardır. Onun için bu işte biraz geç kalıyorsak, teşkil ettiğimiz komisyonun, encümenin faaliyetinin neticesine muntazır olduğumuzdandır. Hurufat meselesi angrup olarak tabiatiyle medeniyyet âleminin kabul etmiş olduğu esaslar dahilinde halledilecektir. Fakat suhuletle tatbik etmek mecburiyyeti de hükûmetimiz üzerinde ağır bir vazife olarak bulunmaktadır. Onun için heyet-i aliyyeniz mutmain olmalıdır. Hükûmetimiz mütehassıs encümenlerin, komisyonların faaliyetini mütemadiyen teşdid etmekte ve yakın bir zamanda kabiliyyet-i tatbikiyyeyi haiz olarak getireceği hurufatı, herhalde uzun zaman beklemeden heyet-i aliyyenize takdim edebilecek bir şekilde çalışmaktadır" [200].

Uluslararası rakamların alınmasından sonra sıranın artık yazı devrimine geldiği açıktı.Hükûmet bu konuda hazırlıklar yapmaktaydı. Bunu Londra'ya rapor ederken Türkiye'deki İngiliz büyükelçisi Sir Geogre R. Clerk şunları yazıyordu:

"(Uluslararası rakamların alınmasına ilişkin) Yasayı Meclisten geçirirken Maliye bakanı, bu değişikliğin uygulanmasında bir güçlük olacağını sanmadığını ve Türkiye'nin ticaret ilişkilerinin zarar görmemesi için yasanın kabulünün gerekli olduğunu söyledi.

"Öteki mebuslar da Lâtin harflerinin alınması konusunda uzun zamandır beklenen yasayı hükûmetin ne zaman geçireceğini sordular. Millî Eğitim bakanı bu yasanın ertelenmesinin hükûmetin bundan caydığı anlamına gelmediğini, tersine, bu konuda görevlendirilmiş olan komisyonun ayrıntılı incelenmesinin tamamlanmasını beklediklerini anlattı. Öğrendiğime göre, yazı değişikliği yavaş yavaş, beş yıllık bir süre içinde uygulanacaktır. Uygulamaya, gelecek kış gazetelerin Lâtin alfabesi kullanmaları zorunluluğunu getiren bir yasa ile başlanacaktır. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra iki yıl içinde, resmî ve özel yazışmalarda Lâtin harflerinin kullanılması, kullanacakların seçeneğine bırakılacaktır. Ondan sonra ki üç yıl içinde de bu alfabenin bütün yazışmalarda kullanılması zorunlu olacaktır.

"Eski yazının bırakılmasından eski kafalı Türkler kuşkusuz hoşlanmayacaklardır. Bu, onlar için Kur'an yazısıdır ve kuşaklar boyu kullanarak sevdikleri yazıdır. Ama, camilerde Türkçe dua edildiği, Türkçe Kur'an çevirilerinin serbestçe satıldığı; İslâm dininin, devlet işlerinden ayrıldığı ve genellikle öneminin azaldığı bugünkü dönemde, Lâtin harflerini almak, göreceli olarak, küçük bir değişiklik olacaktır. Bilimsel açıdan, değişiklik yerindedir. Arap alfabesi Türkçenin yazımına hepten elverişsizdir. Sesli harflerin yokluğu, önemli noktaların ufacık olu-

[200] Levend, *op.cit.*, s. 400-401

şu, öğrencileri şaşırtmaktadır. Daha açık olan Lâtin harflerine bürünecek yazı dilini yalnız yabancılar değil, Türk çocukları da kolaylıkla öğreneceklerdir..." [201]

İslâm dünyasında kullanılan rakamların bırakılıp Batı dünyasında kullanılan rakamların alınması, yazı devrimiyle kuşkusuz sıkı sıkıya bağlantılıdır. Kimi yazarlara göre, Avrupa rakamlarının Türkiye'de hiçbir tepkiyle karşılanmadan benimsenivermesi, Lâtin harflerinin de alınması için Türk hükûmetine "yeşil ışık" yakmıştır. Türk hükûmeti, yazı devrimi konusunun artık iyice olgunlaştığını, bir an önce gerçekleştirilmeyi beklediğini anlamıştır[202]. Bu arada Millî Eğitim bakanlığında kurulan özel ve geçici komisyonun incelemeleri de, Lâtin alfabesi temeline dayalı bir "Yeni Türk alfabesi" nin düzenlenebileceğini ve bunun Türkçeye uygulanabileceğini göstermişti[203].

Dil Encümeni

Uluslararası rakamların alınmasına ilişkin yasa tasarısının T.B.M.M. komisyonlarında görüşüldüğü bir sırada, 20 Mayıs 1928 günü Milli Eğitim bakanlığından başbakanlığa bir yazı sunulur. Bunda "Lisanımızda Lâtin harflerinin suret ve imkân-ı tatbikini düşünmek üzere bir heyetin teşkilinin muvafık görülmekte olduğu" bildirilir. Öneri, 23 Mayıs günü toplanan Bakanlar Kurulunda değiştirilmeden onaylanır. 27 Mayısta Millî Eğitim bakanlığına gereğinin yapılması bildirilir. Yılbaşından beri Ankara'da bulunan Atatürk, heyetin çalışmaları konusunda kişisel düşüncelerini bildirip buyruklarını verdikten sonra 4 Haziran 1928'de İstanbul'a gider. 10 Haziran'da *Hakimiyeti Milliye* gazetesi Dil Encümeninin kuruluşunu ilk kez kamuoyuna duyurur[204].

"Dil Heyeti", "Dil Encümeni", "Dil Komisyonu" gibi adlarla anılan bu kurul, önce dokuz kişiden oluşur. Üçü mebus, üçü Milli Eğitim bakanlığı yüksek görevlisi, üçü de uzman olan bu dokuz üyenin adları şöyledir: Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Darülfünun müderris muavini Ragıp Hulusi (Özdem), Darülfünun eski muallimlerinden Ahmet Cevat (Emre), öğretmen Fazıl Ahmet (Aykaç), Dışişleri görevlilerinden İbrahim Osman (Karantay), Talim ve Terbiye Dairesi Reisi Mehmet Emin (Erişirgil)* ve Talim ve Terbiye Dairesi Üyesi Mehmet İhsan (Sungu). İşlerinin artıp genişlemesi üzerine, yeniden şu beş üye Dil Encümenine katılır: Ahmet Rasim, İbrahim Necmi (Dilmen), Celâl Sahir (Erozan), İsmail Hikmet (Ertaylan) ve Talim ve Terbiye Dairesi üyesi Avni (Başman). Böylece üye sayısı ondörde çıkar.

[201] İngiltere Dışişleri Arşivleri, *F.O. 424/268*, p. 104-108, No. 75: Clerk'ten Chamberlain'a yazı. İstanbul, 29.5.1928, No. 266.

[202] J. Castagné, "Le Mouvement de latinisation dans les Républiques soviétiques musulmanes et les pays voisins", *Révue des Etudes islamiques*, Paris: 1928, p. 597

[203] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 60.

[204] Unat, *op.cit.*, s. 728

* O zamanlar daha soyadı olmadığından kimi yazarlar Mehmet Emin Erişirgil'i ozan Mehmet Emin Yurdakul ile karıştırmışlardır. Örneğin Rossi, Dil Encümeni üyeleri arasında ozan Mehmet Emin Yurdakul'un adını da saymıştır. (*Oriento Moderno*, IX, 1929, p. 35).

Dil Encümeni 26 Haziran 1928 günü ilk toplantısını Ankara'da, Millî Eğitim bakanlığında yapar. Ankara'da bulunmayan Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Ruşen Eşref (Ünaydın) ilk toplantıya katılamazlar. Toplantı sonunda, 27 Haziran günü Encümen adına *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde yayınlanan bildiride yan tutmamağa özen gösteren bir dil kullanılır. "Encümenin mesai programını tanzim ettiği" duyurulur ve "yeni harflerin tespitine ait tekliflerin tetkikine başlanacaktır" denilir[205].

Encümen, Lâtin yazısı temeline dayalı yirmi kadar değişik alfabeyi incelemeğe başlar. İncelediği alfabeler arasında Azerbeycan'da ve öteki Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde hazırlanmış Lâtin kökenli yeni Türk alfabeleri de vardır. Her gün sabahlı akşamlı toplantılar yapılır. Dışarıya pek sızıntı vermeden yoğun bir çalışmaya geçilir. Haziran sonunda Falih Rıfkı Atay da İstanbul'dan Ankara'ya gelip Encümenin toplantılarına katılır. Böylece Atatürk'ün yazı konusundaki düşünce ve istekleri Encümen üyelerince daha iyi öğrenilir. Çünkü Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün yakın çevresindendir. Türkiye'deki Amerikan büyükelçisi Grew, Dil Encümeninin kuruluşunu ve ilk toplantılarını Vaşington'a rapor ederken, bunun çalışmalarının "aylarca süreceğini" söylüyordu. Bu çalışmaların hazırlık niteliğinde olacağını, Encümenin kesin karar verebilecek durumda olmadığını, öneriler hazırlayacağını, Büyük Millet Meclisine sunulmadan önce önerilerin üst makamlarca gözden geçirileceğini bildiriyordu. Encümen üyelerinin çoğunluğunun yazı devriminden yana olduklarını da ekliyordu[206].

Gerçekten Encümen üyelerinin çoğu, Lâtin yazısının alınmasını savunuyorlardı. Encümenin ilk toplantılarını yaptığı günlerde bu konudaki düşüncelerini açıkça yazan üyeler görülüyordu. Falih Rıfkı Atay, 1 Temmuz 1928 günlü *Hakimiyeti Milliye*'de çıkan "Harfler meselesi" başlıklı başyazısında görüşünü şöyle özetliyordu:

"Harf meselesinin Türk matbuatındaki son iki senelik tarihçesini gözden geçirdiğimiz vakit, Arap harflerini muhafaza veya ıslah etmek taraftarı olanların gitgide zaafa uğradıklarını görmemek mümkün değildir. Buna mukabil harflerimizi Lâtinleştirmek taraftarı olanlar her gün yeni delâil bularak efkâr-ı umumiyeyi ikna etmeğe muvaffak oldular. Bunda Arap harflerinin ıslah teşebbüslerinin mütemadiyen akamete uğramış olmasının ve harflerin Lâtinleştirilmesi fikrine karşı sağlam ve ilmî itirazlara tesadüf edilememesinin tesiri büyüktür.

"Lâtin harfleri taraftarları karşısında yegâne müşkilât, itiyadımızdan ve nesl-i hâzırın hodbinliğinden ibarettir. Hepimiz henüz yazıya başlayan çocuklar haline gelmekten ürküyoruz.

"Türkiye'nin dâvalarından kısm-ı âzamı, harf dâvası gibi, ancak çocuklarımızı ve ahfadımızı düşünerek ve gelecek nesillerin huzur ve saadeti hesabına

[205] Unat, *op.cit.*, s. 729.

[206] *NADB-867.402/13:* Grew'dan Amerikan Dışişlerine rapor, İstanbul, 29.6.1928, No. 363.

tam bir feragat göstererek başarabileceğimiz dâvalardır. Diktiğimiz ağacın gölgesinde bizden sonraki nesillerin başı serinleyecek, bizim ömrümüz bu fidanı sulamak, yetiştirmek ve hüsn-ü muhafaza etmekle geçecektir. İnkılâp devirlerine rastgelmiş olanların mukadderatı ve şerefi budur.

"Biz şahsen harflerimizin Lâtinleştirilmesinin, Türk lisanının istiklâl ve inkişafı için en kuvvetli adım olduğuna kaniiz" [207].

Dil Encümeni üyeleri arasında önceleri bu kanıda olmayanlar yok değildi. Ama bunlar da giderek Arap yazısından umut kesmişler, Lâtin yazısının alınmasına doğru dönmüşlerdir. Örneğin İbrahim Necmi (Dilmen), 1926 yılında *Akşam* gazetesinin açtığı soruşturmayı Arap yazısının ıslah edilebileceği yollu yanıtlarken [208], 1928'de kendi başına Lâtin kökenli bir Türk alfabesi önerisi hazırlayıp uygulamağa kalkışacak kadar devrim yanlısı olmuştur. Belki Atatürk'ün yazı devrimine kararlı olduklarını sezdikleri için kimi aydınlar, bu arada Encümen üyelerinden kimileri Lâtin yazısına dönmüşlerdir. Ne olursa olsun, Encümen üyeleri arasında yazı değiştirmek konusunda önemli bir çatışma çıkması beklenmiyordu. Falih Rıfkı Atay, bu konuda şunları yazar:

"Komisyonda yazı değiştirmek lâzım mı, değil mi tartışmasını çabuk atlatmıştık. Fakat harflerin seçilmesinde yalnız Türk kelimelerini esas tutanlarla Osmanlıcadaki yabancı kelimelerin bütün söyleniş haklarını verecek harfler ve işaretler bulundurmak fikrini ileri sürenler arasında anlaşmazlık uzun sürdü. Biz Türkçü ve Türkçeciler sade bir alfabe istiyorduk, Arap söyleyişinin de, eğer Arapça kelimeler de dilde kalacaksa, bu yeni kalıp içinde eriyip kaybolmasının doğru olduğunu iddia ediyorduk. "q" harfini bu sebeple reddetmiştik; Türkçe kelimeler için "k" harfi yetiyordu. Alfabe tasarısının, işaret çokluğundan, bir de Lâtin yazısı geleneğine pek aykırı bir iki harf seçilmiş olmasından başka kusuru yoktu" [209].

Demek ki güçlük, harflerimizin Lâtinleştirilmesi noktasında değil, hangi harflerin seçileceği bakımından çıkmıştı. Yeni alfabeye Türkçenin yazım kurallarını, dilbilgisi kurallarını saptamak ve bir uygulama plânı hazırlamak gibi sorunlar da uzun tartışma konusu olmuştu. Falih Rıfkı (Atay) günlük başyazılarında Dil Encümeninin bu gibi sorunlarını kapalı biçimde yazmaktaydı [210].

Dil Encümeni çalışmalarını sürdürürken, kişisel yeni alfabe projeleri, bunları uygulama denemeleri de güncel bir konu olur. Örneğin *Milliyet* gazetesi, İbrahim Necmi (Dilmen) nin hazırladığı bir yeni alfabeyi 26 Haziran 1928 günü kullanmağa, kimi günlük haberlerini bu alfabeyle basmağa başlar. "Kaf" ve

[207] Falih Rıfkı Atay, "Harfler meselesi", *Hakimiyeti Milliye*, 1.7.1928'den Unat, *op.cit.*, s. 729

[208] Özerdim, "Yazı Devrimini Kavrayamayanlar", *op.cit.*, s. 586

[209] Falih Rıfkı Atay, "Yeni Yazı", *Türk Dili*, 1 Ağustos 1953, s. 718

[210] Falih Rıfkı, "La question des caractères latins", *Milliett*, 29.6.1928

"kef" karşılığı "k" ve "q" harfleri; "i" yarine "y" ve "i" harfleri; "ş" yerine "x" harfi kullanılması gibi çeşitli yanlışları bulunan bu kişisel alfabe projesi gazetenin hem Türkçe, hem Fransızca baskılarında tanıtılır. Örneğin Fransızca baskısında şöyle haberler görülür:

"EQMEQ UCUZLAJACAK

"Xehir emâneti umur-u iktisâdyjje müdîrijjeti eqmegi ucuzlatacak cezrî çareleri taharri ile mexgul olmaktadir. İktisad mudîri Qemal Omer Bey bunun için lâzım gelen mütehassyslarla görüxmeqte oldugunu söjlemix ve xunlari ilâve etmixdir:

— Gâjemiz eqmegin çexnisini gydâî hassasyny dejixdirmeden tebdîl etmeqdir. Bu sjede hem eqmeq ucuzlajacak, hemde hassa-i gdâijjesini muhâfaza etmix olacakdir" [211].

Bu yazı kesinleşmiş yeni Türk yazısı imişçesine yayılmak istenir ve okuyucular da bunu öğrenmeğe çağırılır. Buna benzer başka kişisel girişimler de görülür. Ortada bir başıboşluk vardır. Tezcanlı kişilerin bu davranışları, yarar yerine zarar getirecek gibidir. Halkın kafasını karıştırır.

Dil Encümeni, yazı konusunda resmen görevlendirilmiş yetkili ve sorumlu bir kurul olarak, bu başıboş gidişi dizginlemek gereğini duyar. 30 Haziranda bir duyuru yayınlar. Kamuoyunu uyarır. Lâtin yazısının Türk diline uygulanması sorununu Dil Encümeninin önemle incelemekte olduğunu, çalışmalarını henüz tamamlamadığını, ama bu arada gazetelerde yeni "Lâtin alfabeleri" yayınlanmakta olduğunu, bunların yurttaşları yanıltabileceğini, çeşitli adlar altında yayınlanan bu alfabelerin Dil Encümeninin kararlarıyla ilgileri bulunmadığını duyurur. Yeni alfabe konusundaki önerileri ve düşünceleri sevinçle karşılayacağını da açıklayan Encümen, yanlış anlaşılmaları önlemek için böyle bir açıklama yapmayı gerekli gördüğünü belirtir [212].

Kamuoyunda açıkça görülen bir sabırsızlık vardır. Benimsenecek yeni Türk alfabesinin tezden ortaya çıkması beklenir. Dil Encümeni bir tür baskı altında gibidir. Tam o günlerde Atatürk de Lâtin yazısının alınmasından yana olduğunu dolaylı biçimde açığa vurur. Kâbil Büyükelçiliğine atanan Yusuf Hikmet (Bayur) Beye bir fotoğrafını Lâtin harfleriyle imzalayıp verir. Bu da gazetelere yansır. *Cumhuriyet* gazetesi bunu şöyle duyurur:

"Büyük Müncimiz Gazi Hazretlerinin memleketimizde yapmakta olduğu inkılâpların biri de Lâtin harflerinin kabulü olduğu şüphesizdir. Her türlü teceddüt hareketinde millete rehber olan Büyük Gazi, Lâtin hurufatını kullan-

[211] "Vers l'emploi des caractères latins", *Milliett* (İstanbul), 29.6.1928

[212] "La Commission des caractères latins. Une mise au point", *La République* (İstanbul), 2.7.1928.

makta da bütün memlekete rehber olmuşlardır. Gazi Hazretleri Kabil sefaretine tayin edilmiş olan Riyaseticumhur Başkâtibi Hikmet beye mücahedei milliye esnasında Kocatepede büyük taarruz günü çekilen ve fotoğrafçı M. Vanberg tarafından büyütülmüş bir kıta fotoğraflarını ihda etmişler ve bunun altına Lâtin harfleri ile ilk defa olarak şu cümleyi yazmışlardır. (Hikmet beye. 8 Temmuz 1928 Gazi M. Kemal)"[213].

Dil Encümeni Ankara'da çalışırken Atatürk'ün de İstanbul'da Dolmabahçe sarayında sürekli olarak yazı işiyle uğraştığı duyulur. O günlerde başbakan İsmet Paşa da İstanbul'a gider. Atatürk'le alfabe sorununu görüştükten sonra Ankara'ya döner. 10 Temmuzda Millî Eğitim bakanı Mustafa Necati Bey de Dolmabahçe çalışmalarına katılır[214].

12 Temmuz günü Anadolu Ajansı, yeni alfabe projesinin tamamlandığını açıklar. Bu açıklama ertesi gün gazetelerde yayınlanır. Açıklamaya göre, Dil Encümeni 12 Temmuz günü yaptığı toplantıda, alfabe projesine son biçimini vermişti. Dilbilgisi konusundaki incelemelerini de bitirmek üzereydi. Yeni alfabe ve dilbilgisi kuralları bir hafta kadar sonra basılacaktı. Komisyon şimdi yeni yazısını uygulama programı üzerinde çalışmağa başlamıştı. Yeni alfabe yetkililere sunulduktan sonra kesinleşecekti[215]. Duyuruda, hazırlanan alfabenin kolay, sade olduğu da belirtiliyordu ama bu konuda ayrıntılı bilgiler verilmiyordu.

İstanbul'dan dönen başbakan İsmet Paşa, Dil Encümeninin 17 ve 19 Temmuz günleri yaptığı toplantılara katılır. Kesinleşen Türkçe Lâtin harflerine "Türk alfabesi" adını verir[216]. Temmuz sonuna doğru Encümen üyelerinden Falih Rıfkı (Atay), Mehmet Emin (Erişilgil) ve Ahmet Cevat (Emre), çalışmaların sonuçları konusunda Atatürk'e bilgi vermek üzere İstanbul'a giderler. Atatürk'ün isteği üzerine Dil Encümeni, son çalışmalarını İstanbul'da yapar. Encümenin öteki üyeleri de Ankara'dan İstanbul'a çağırılır. Toplantılar gündüzleri Galatasaray lisesinde, geceleri de Dolmabahçe sarayında yapılır. Son çalışmalar Dolmabahçe sarayında, Atatürk'ün başkanlığında yeniden gözden geçirilir.

Elifba raporu

Bir aylık yoğun bir çalışma sonunda Dil Encümeni iki rapor hazırlamıştı: Encümen adına İbrahim Grandi (Grantay) nin yazdığı Elifba (Alfabe) Raporu ve Ahmet Cevat Emre'nin yazdığı Sarf (Gramer) Raporu.

Dil Encümenin Elifba Raporu'nun yeni harflerle ilgili bölümü 31 Temmuz günü *Vakit* gazetesinde yayımlanmıştır. Raporun tümü de 1928 Ağustos başında kitap olarak İstanbul'da basılmıştır.

[213] "Gazi ve Lâtin harfleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 10.7.1928 ve 10.7.1978. Bu haber başka gazetelerde de, örneğin 10.7.1928 günlü *Akşam* gazetesinde de çıkmıştır.

[214] Unat, *op.cit.*, s. 730

[215] "Le projet définitif du nouvel alphabet a été établi", *Milliett*, 13.7.1928

[216] Unat, *op. cit.*, s. 730.

Rapor şöyle başlıyordu:

"Lâtin harflerinin lisanımıza tatbiki imkânını düşünmek üzere teşekkül edip 26 Haziran 1928 de mesâisine başlamış olan heyetimiz, doğrudan doğruya bugünkü müşterek ve edebî lisanımızın istisna ettiği ince ve mütekâmil İstanbul konuşma dilini esas ittihaz ederek, bu dile nazarî ve amelî cihetlerden en uygun ve elverişli bir alfabe vücuda getirmeğe çalışmıştır. Bu maksatla iptida Lâtin harflerinin aslî değerini istimal edildikleri Avrupa milletleri nezdinde uğramış oldukları tebeddülleri tetkik ederek, bugün mezkür harfleri Türkçeye ne suretle tatbik etmenin münâsip olacağını âzamî dikkat ve itina ile düşünmüş, sâniyen bazı umdeler tespit ederek bunların mümkün olduğu kadar usûlî bir tarzda tatbiki suretiyle aşağıda arzedeceğimiz harfler sistemine vâsıl olmuştur"[217].

Büyük boy 41 sayfa tutan Elifba Raporu şu bölümlerden oluşuyordu: 1. Türk dilindeki seslerin miktarı ve keyfiyetleri; 2. Lâtin harflerinin savtî kıymetleri; 3. Avrupa'da kullanılan Lâtin asıllı alfabelerdeki harfler: Lâtin, İtalyan, Rumen, İspanyol, Portekiz,Fransız, İngiliz, Alman, İsveç, Fin, Macar, Polonez, Çekoslovak, Hırvat, Arnavut, Azerbeycan, sair Sovyet İttihadı Türkleri; 4. Bu alfabelerdeki harflerin şekilleri ve savtî kıymetleri (tablo); 5. Türkçeye mahsus Lâtin harflerinin seçilmesi ve bu hususta tatbik olunan esaslar; 6. Muhtelif alfabelerdeki çift harfler, işaretli harfler, Lâtin alfabesine eklenmiş harfler (tablo); Türk alfabesini teşkil eden harflerin çeşitli dillerde karşılıkları (tablo); 8. Tespit edilen yeni alfabenin vasıfları: dilimizin bünyesine uygun gelme; ses unsurları arasında iltibasa yer vermeme; diğer seslerle olan tenazuru muhafaza etme; tamamiyle millî olma; gerek okuma ve gerek zaman konusunda sade, açık ve kolay olma; klişe halinde olmama; imlâda iltibası kaldırma; bedîî olma...[218]

Saptanan yeni Türk yazısında, yabancı alfabelerde bulunan *ch, sch,* gibi digraf ve trigraflar yoktu. Tabloda hep tek harfler yer almıştı. Raporun son paragrafları şöyle idi: "Yukarıdaki izahata tevfikan Türkçedeki savtları eda etmek üzere (sesleri vermek üzere) heyetimizce intihap edilen bütün şekilleri, bazılarının istimal tarzlarıyla beraber, şöylece gösteriyoruz. (tablonun özeti şöyledir): *a, â, b, c, ç, d, e, f, g (ga, ge, gha, ghe), h, i, î, ı, j, k (ka, ke, kha, khe), l, l, n, o, ö, p, r,s, ş, t, u, û, v, y, z; gha, ghe, ğhe, kha, khe* gibi *h*'li harfler hakkında Raporun açıklaması (s.36): "ince sedalılarla kalın ve kalın sedalılarla ince okunması icap ettiği zaman *k* ve *g*'ye bir *h* ilâve edilir, *makhîsun-aleyh, khâtip, terghib, derghâh, idrakh* gibi" (bugünkü yazım ile: *makisünaleyh, kâtip, tergip, dergâh, idrak); n* harfi de geniz *n*'si (n) için konmuştu, halbuki dilcilikte *n* yazısı geniz *n*'sini değil, damak *n*'sini gösterir[219].

[217]Levend, *op.cit.*, s. 401

[218]Türk Dil Kurumu Başuzmanı A. Dilâçar'ın "Dil Devrimi" başlıklı bir yazısından aktaran Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 61-62.

[219]*Ibid.*, s. 62.

Rapordaki son pragrafların devamı: "harfle bitişik olmayan işaretler ârızi olduğuna nazaran elifbada ancak bir cüzitam teşkil eden işaretli harflerin zikri lüzumlu görülmüştür. Şu halde ecnebi aslından olan *c, w, x* ile beraber Türk elifbasının harfleri atideki cetvelde görüldüğü veçhile 29 şekilden ibarettir ki isimleriyle beraber şunlardır: *a* (a), *b* (be), *c* (ce), *ç* (çe), *d* (de), *e* (e), *f* (ef), *g* (ge), *h* (ha), *i* (i), *ı* (ı), *j* (ji), *k* (ka), *l* (el), *m* (em), *n* (en), *o* (o), *p* (pe), *q* (ku), *r* (re), *s* (se), *ş* (şe), *t* (te), *u* (u), *v* (ve), *w* (çift ve), *x* (iks), *y* (ye), *z* (ze). Raporda majiskül şekiller gösterilmemişse de, bunlar sonradan alfabe tablolarında yer almış, harf adlarında *f* (fe), *ğ* (yumuşak ge), *m* (me), *n* (ne), *ö* (ö), *r* (re), *ş* (şe), *ü* (ü) olarak değişiklik yapılmıştır[220].

Elifba Raporu şu cümlelerle bitmektedir: "Bu harflerle ne suretle yazıldığını göstermek için şekliyat sarfından sonra bir takım metinleri diziyoruz. Filhakika yeni imlâmızdaki hususiyetlerin mahiyeti Sarf Raporunun kıraatinden sonra anlaşılabilecektir".

İmzalar : Dil Heyeti Azası: Falih Rıfkı, Fazıl Ahmet, Ruşen Eşref, Ragıp Hulûsi, Ahmet Cevat, İbrahim (Lâyıha muharriri), Yakup Kadri, Mehmet Emin, Mehmet İhsan[221].

Dil Encümeninin hazırladığı Sarf (Gramer) Raporunun "İşaretler" tablosunda (s.9), "uzatma" (ˆ) ve "kesme" (') olmak ve yabancı kökenli sözcüklerde kullanılmak üzere iki işaret vardı. Yeni harflerle de verilen şu örnekler kullanılmıştı: *îman, dârülfünûn, âlî, ta'mir, mes'ud, tama', te'min, mebde'*. Sonradan Atatürk bunların çoğunu gereksiz bularak atmış, anlamca karışıklık yaratan sözcük çiftlerini birbirinden ayırmak gerektiği zaman kullanmıştır; sonunda (ˆ) işaretine iki görev yüklenmiştir: "uzatma" (örneğin: âdet, millî) ve "düzeltme" (yani damak sesine çevirme, yumuşatma, örneğin: *rüzgâr, kâse, imlâ, âlâ,* sözcüğü birinci *a*'da "uzatma", ikinci *a*'da da hem "uzatma", hem düzeltme işaretiyle yazılmaktadır. "Kesme" (') işareti de anlamları birbirine karışabilecek sözcükleri ayırmak gerektiği yerlerde kullanılmıştır: örneğin *tab'an* (=yaradılışça) sözcüğünü zemin anlamına gelen *taban* sözcüğünden ayırmak için[222].

Yeni Türk alfabesi artık hazırdı. Birkaç düzeltmeden sonra uygulamaya konulabilirdi. Dil Encümeni yeni alfabeyi hazırlama görevini hemen hemen bitirmiş sayılabilirdi. O günlerde kamuoyu da yoğun biçimde hazırlanmaktaydı. Başlıca büyük gazeteler, aralıksız yayın yapıyorlar, halkı yeni alfabeye hazırlıyorlardı. Dil Encümeni üyeleri de bu kampanyada canla başla görev almışlardı. Yalnız masa başında Alfabe Raporunu yazmakla yetinmiyorlar, Türk toplumunu yazı devrimine hazırlamak için ellerinden gelen çabayı gösteriyorlardı. Ahmet Cevat Emre *Vakit* gazetesinde, İbrahim Necmi Dilmen *Milliyet*'te, Falih Rıf-

[220] *Ibid.*, s. 62-63
[221] *Ibid.*, s. 63
[222] *Ibid.*, s. 63

kı Atay da hem *Milliyet*'te hem de *Hakimiyeti Milliye*'de yazıyorlardı... Encümen üyelerinin hepsi eli kalem tutan kişilerdi, kimileri de o dönemin kalburüstü yazarlarıydı.

Türkiye'deki Amerikan büyükelçisi Joseph C. Grew, gazetelerde yayınlanan yeni Türk alfabesi projesini Vaşington'a rapor ederken, gözden geçirilecek olmakla birlikte bu alfabenin, daha önceki kişisel alfabe önerilerinden ayrı olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulacak proje olduğunu söylüyor ve ayrıntılı bilgiler vererek yorumlarda bulunuyordu: Dil Komisyonu yeni alfabeyi hazırlarken iki ilkeyi gözönünde tutmuştu: (i) Yeni yazının fonetik olmasını sağlamağa çalışmıştı, (ii) Harflerin uluslararası ses değerlerini elden geldiğince korumağa özen göstermişti. Bu bakımdan her sese karşılık tek harf benimsenmiş, çift ya da üçlü sessizlere yer verilmemiş, fonetik işaretler az kullanılmış idi. Arap kökenli sözcükler güçlük yaratmıştı. Büyükelçi Grew şöyle diyordu:

> "Bu alfabe projesi çeşitli batı ülkelerinin alfabeleriyle karşılaştırılınca en çok Alman alfabesine yaklaşmaktadır. Özellikle yeni sesli harflerin Alman fonetik değerleri korunmuştur. Alman alfabesinin (ö) ve (ü) seslileri Türk alfabesi projesinde de yer almıştır. Sessiz harflere gelince, bu alanda uluslararası ses değerlerinden şaşılacak ölçüde az sapma olmuştur. Sapmalar (dj), (tch) ve (sh) diftongları karşılığı olarak alınacak olan ve Türkçede pek sık kullanılan (c), (ç) ve (ş) harfleriyle sınırlı kalmaktadır.Türk seslerinin gerektirdiği öteki karakteristik ayrılıklar (j) ve (z) seslerinde görülmektedir ki, bunlardan birincisi Fransızcadaki gibi, ikincisi de İngilizcedeki gibi kullanılacaktır. (g) harfi çok yerde Alman ses değerinde olacaktır. (w) ve (q) sessizleri alınmamıştır" [223].

Alfabe projesinin Atatürk'e sunulması

Yeni alfabe projesi Atatürk'e sunulmadan önce, bunun uygulanmasına ne zaman geçileceği, yeni yazının ne kadar zamanda bütün ulusa mal edileceği konusunda bir plân, program ve bir ortak düşünce yoktu. Genellikle beş ile onbeş yıllık bir süre öngörülüyordu. Yeni yazının Türkiye'de kökleşebilmesi için iki kuşak, yani yetmiş yıl gibi çok uzun bir zaman geçmesi gerekir diyenlere bile rastlanıyordu. Amerikan büyükelçisi Grew, "Türk öğretim kurumlarındaki öğretimin yedi yıl içinde "Lâtinleştirilebileceği" umulmakla birlikte, Batı harflerinin bütün ülke çapında benimsenmesi bundan daha çok zaman alacaktır" diyordu [224]. İngiliz Büyükelçisi Clerk, "Öğrendiğime göre, yazı değişikliği yavaş yavaş, beş yıllık bir süre içinde uygulanacaktır" diye rapor etmişti [225]. *The New York Times* gazetesi,

[223] *NADB- 867. 402/16:* Grew'dan Amerikan Dışişlerine rapor. İstanbul, 6.8.1928, No. 412.

[224] *Ibid. 867. 402/15:* Grew'dan Amerikan Dışişlerine rapor. İstanbul, 19.7.1928, No. 392.

[225] *F.O. 424/268,* p. 104, No. 75: Clerk'ten Chamberlain'a yazı. İstanbul, 29.5.1928, No. 266.

"Türkiye'nin Lâtin alfabesine alışması için onbeş yıllık bir geçiş dönemi tanınacağını" yazmıştı[226]. Bir "geçiş dönemi" tanınmadan yeni yazıya geçilebileceğini, Türk ya da yabancı hiç kimse düşünemiyordu. Dil Encümeninin en devrimci üyeleri bile en az beş yıllık bir zaman gerekeceğini savunuyorlardı. Falih Rıfkı (Atay), "yeni Türk harfleriyle tekmil mekteplerde tedrisat için beş yıllık bir zamana ihtiyaç" bulunduğunu yazıyordu[227]. Bundan daha kısa bir "geçiş dönemi" akıllara sığmıyordu. Bunun tarihte örneği de yoktu. Arnavutlar Arap yazısından Lâtin yazısına geçiş için otuz yılı aşkın bir zaman harcamışlardı. Türkiye'de olsa olsa en az beş yılda yeni yazıya geçilebilirdi.

Kararı Atatürk verecekti. Dil Encümeni üyesi ve Bolu mebusu Falih Rıfkı (Atay), 1 Ağustos 1928 günü, İstanbul'da Dolmabahçe sarayında yeni Türk alfabesi projesini Atatürk'e sundu. Kendisi bunu şöyle anlatmaktadır:

> "Tasarıyı (yeni alfabe projesini) Dolmabahçe Sarayında Atatürk'e götürdüm. Uzun uzadıya inceledi, beğendi ve bana:
>
> — Yeni yazıyı ne kadar zamanda mekteplere ve halka mal etmeği düşünüyorsunuz? diye sordu.
>
> — Arkadaşlar beş ile on beş yıl arasında bir mühlet düşünmektedirler. İlk okullarda ilk yıllarda iki alfabe birlikte okunmalı, gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş bütün metni yeni yazıya çevirmeli, diyorlar. Bununla beraber bir mühlet tesbit etmek ve tatbik şekillerini tayin etmek Komisyonun vazifesi değildi, cevabını verdim.
>
> — Ya üç ayda, ya hiçbir zaman! dedi.
>
> — Üç ayda mı? Yüzüne baka kalmıştım.
>
> — Çocuğum, dedi, gazetelerde beş yıl sonra yalnız yarım sütun mu eski yazı kalacak? herkes o yarım sütunu okur. Beş yıl içinde harp gibi bir buhran çıkarsa bizim yazı da Enver yazısının âkibetine uğrar"[228].

"Bin yıllık bekleyiş" in sonu gelmişti artık. Atatürk kararını vermişti. "Üç ayda" yeni yazıya geçilecekti. Arap yazısı Türkiye'de son günlerini yaşıyor demekti. Her şey hazırdı. Atatürk'ün akşamda sabahta yazı devrimi kampanyasını açmasına sıra gelmişti.

Türkiye'de yeni yazı seferberliğine geçmeden önce Sovyet Türkleri'nin Lâtin yazısına geçiş çabalarına bir göz atalım.

[226] "Turks Drops Arabic for our Alphabet", *The New York Times*, 30.4.1928.

[227] Falih Rıfkı (Atay), "Türk Harfleri", *Hakimiyeti Milliye*, 2.8.1928, den Unat, *op.cit.*, s. 730.

[228] Falih Rıfkı Atay, "Yeni Yazı", *Türk Dili*, sayı 23, Cilt II, 1 Ağustos 1953, s. 719.

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ TÜRKLERİNİN LÂTİN ALFABESİNE GEÇİŞLERİ

1. Yakutların Öncülüğü

Tarihçi Toynbee, "Lâtin alfabesini alan ilk Türk toplumu (Turkish Nation) Yakutlar olmuştur" der ve bunların daha 1918 yılı başlarında Lâtin yazısını benimsediklerini söyler[1]. Kimi kaynaklara göre Yakutlar, 1917 yılında Lâtin alfabesini kullanmağa başlamışlardır[2]. Yakutların kendileri de "Ekim Devriminde" Lâtin yazısına geçtiklerini söylüyorlardı[3]. Kesin bir tarih söylemek güç olmakla birlikte, bu uzak toplumun 1917-18 kışında Lâtin alfabesini aldığı anlaşılmaktadır.

Yakutlar kuzey-doğu Sibirya'da yaşayan küçük bir toplumdur. Türk soyundandırlar ama öteki Türklerden çok uzak kalmışlardır. Yeni Türk alfabesi Sovyet Merkez Komitesinin Ocak 1928'de Taşkent'te yaptığı İkinci Kurultayına katılan Yakut delegesi Leontiev, ülkesinin "büyük kültür merkezlerinden kopmuş olduğunu, kendisinin de Taşkent'e gelebilmek için otuzbeş günlük bir yolculuk yapmak zorunda kaldığını" söylüyordu[4]. Eski ulaşım ve haberleşme zorlukları nedeniyle bu "Kutup Cumhuriyeti" neredeyse dünyadan kopmuş gibiydi. Yakutlar Türk-İslâm kültürünün de dışında kalmışlardı. Müslüman değil, Ortodoks idiler. Kültür bakımından geriydiler. Yazılı bir edebiyat dili, bir kültür birikimi yaratamamışlardı. Yerleşmiş bir yazıları da yoktu. Sovyet Türkoloğu Yakovlev'in söylediğine göre Yakutlar, ondokuzuncu yüzyıl ortalarından beri alfabe arayışı içindeydiler. 1850-1917 yılları arasında beş ayrı alfabe projesi hazırlayıp denemişlerdi. Bu arada Rus (Kiril) alfabesini kullanmayı da denemişlerdi[5]. Yetmiş

[1] Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States members of the U.S.S.R. (1918-28)", *Survey of International Affairs, 1928*, London: 1929, p. 224.

[2] Ahmet B. Ercilasun, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 281, Kültür eserleri: 15, (Basım yeri ve tarihi yok), Cilt I, s. 55.

[3] J. Castagné, "Latinisation de l'Alphabet Turk dans les Républiques Turko-Tatares de l'U.R.S.S.", *Révue des Etudes Islamiques*, 1927, Cahier III, Paris: 1927, p. 346.

[4] *Ibid.*, p. 353

[5] N. Yakovlev, "Le Développement d'une Langue écrite nationale chez les peuples orientaux de l'Union Sovétiques et la naissance de leurs alphabets nationaux", *Révue des Etudes Islamiques*, Année 1928, cahier I, Paris: 1928, p. 25.

yıldır alfabe arayan,çeşitli projeler deneyen, ama bu projelerin hiç birini temelli benimseyemeyen Yakutlar, en sonunda Lâtin alfabesini almağa karar vermişlerdi.

Yakutların öteki Türk toplumlarından daha önce Lâtin alfabesini benimsedikleri kuşkusuzdur. Bir bakıma "öncü" oldukları söylenebilirse de "örnek" oldukları ileri sürülemez. Yerleşmiş bir yazıları, bir edebiyat dilleri ve yazılı kültür birikimleri bulunmayan Ortodoks Yakutların Lâtin alfabesini almaları ile yüzyıllarca Arap yazısını kullanmış, bu yazıyla bir kültür birikimi yaratmış Müslüman Türklerin alfabe değiştirmeleri arasında pek benzerlik yoktur. Yakutların özel bir durumları vardı. Onların Lâtin alfabesini almalarını apayrı bir olay olarak anmak daha yerinde olur.

II. Azerbaycan'da Gelişen Akım

Türk dili için Lâtin alfabesinin alınması yolunda asıl önem taşıyan akım, kuzey Azerbaycan'da başlamıştır. Türkiye'den bakınca Azerbaycan, "Kaf dağının arkasında", uzakta kalan bir ülke gibi görünür. Gerçekte ise bu ülke, ötedenberi dış dünyaya açık olmuş, değerli aydınlar yetiştirmiş idi. Daha ondokuzuncu yüzyılda, Arap harflerinin bırakılması, Lâtin alfabesinin alınması fikrini ortaya atan Ahundzade Fethali gibi aydınlar Azerbaycan'dan çıkmışlardı. Kuzey Azerbaycan'ın başkenti Bakû'nun bir petrol merkezi olması, buranın önemini daha da arttırmış, Azerbaycan aydınlarının Batı kültürüyle ilişki kurmalarında etken olmuştu. Bu aydınlar arasında ulusal dil bilinci iyiden iyiye kök salmıştı.

Bakû Yeni Türk Elifba Komitesi

Türk dili için Lâtin alfabesinin alınması gerektiğine inanan bir grup Azerî aydını, Mayıs 1922'de, Bakû'de, bir "Yeni Türk Elifba Komitesi" seçmişlerdir. Bu komite, kendi deyimiyle, "birçok maniaları yıkarak, birçok garezlik ve fitne ile meydana atılan itirazlara bakmayarak" çalışmalarını sürdürmüş ve ilk iş olarak, Lâtin alfabesi temeline dayalı bir "Yeni Türk alfabesi" hazırlamıştır. Komite, önüne çıkarılan engellere aldırmadan, yılmadan nasıl çalıştığını ve ilk yaptığı işlerin neler olduğunu şöyle anlatmaktadır:

> "Komitemiz yalnız iki şeyi nazarda tutup, büyük adımlarla ilerleyir.
>
> Onlardan birisi: yeni elifba fikrinin Azerbaycan'da 65 illik (yıllık) möhkem bir tarihe malik olması, o birisi de komite uzvlerinin (üyelerinin) ve yeni harfler taraftarlarının gettikleri yolun doğru olmasına sarsılmaz bir iman ve temiz bir vicdan ile bakmalarıdır.
>
> İmdi, gerek bu az bir müddet içersinde komite ne etmiş ve ne etmek (yapmak) fikrindedir.
>
> 1. Bir çok defalar geniş iclâslar kurup (toplantılar yaparak) neticede de "yeni elifbanı" meydana çıkarmıştır.

2. 30 puta (puntoya) kadar yeni şiriften (harflerden) Tiflis'te döktürüp (Bakû'da) Birinci Hükûmet Matbaasına teslim vermişdur.

3. 12.000 nüsha elifba kitapçası ve 15.000 de elifba varakası çap ettirmişdur (bastırmıştır).

4. Bu aşağıda adları gösterilen kitaplar yazılıp çapa (baskıya) verilmektedur:

a) "Ne içun Arap elifbası Türk diline yaramir",

b) "Yeni elifba ile Türkçe okuyup yazmak kaideleri",

c) "Türkçe kendi muallim" (Türkçeni gayri Türklere öğretmek içun).

5. Bunlardan başka: a) "Elifbadan sonra kıraet kitabı", b) "Sarf nahf" ve c) "Yeni hesap kitabı" adlı kitaplar da yazılmaktadur.

6. Komite "YENİ YOL" adlı haftalık bir gazete (2 nömresi çıkıp satılmaktadur) ve "Gelecek" adlı aylık bir jurnal (dergi) da bırakır. (Matbaada çap olunur).

7. Yeni elifbanı (alfabeyi) öğretmek için Baku'da kurslar açmıştır. (Öğretmenlere, Harbiye okulu öğrencilerine, parti okullarına, basımevi işçilerine, halk komiserlerine, maden işçilerine vb. olmak üzere yedi ayrı kurs açıldığı belirtilmektedir.)

8. Azerbaycan'ın bütün kazalarında (ikisinden başka) ve Nahçivan'da komitenin şubeleri açılıp çalışmaktadırlar. Tiflis'te, Erevan'da, Kazan'da, Buhara'da, Moskova'da, Enzeli'de nümayendelerimiz (propagandacılarımız) var; Komite sair Türk ülkelerinde de şubeler açmak maksadındadır"[6].

Bakû'da kurulan "Yeni Türk Elifba Komitesi" nin Mayıs-Eylûl 1922 tarihlerinde, dört ay kadar bir zaman içinde, yaptığı çalışmalar özetle bunlardı. Anadolu'da Yunan işgal ordularına karşı son Büyük Taarruzun hazırlandığı ve Büyük Zafer'in kazanıldığı günlerde, Kafkas dağlarının öte yakasında Lâtin alfabesinin benimsenmesi için çok yönlü bir kampanya başlatılmış bulunuyordu. Yeni Türk alfabesi hazırlanmış ve bunun yayılması için yoğun bir çalışmaya girişilmişti.

Azerbaycan yeni Türk alfabesi

Azerbaycan'da hazırlanan yeni Türk alfabesi otuz üç harften oluşuyordu. Şu harfler, bugün kullandığımız Türk alfabesindeki harflerin tıpkısıydı: a, b, c, ç, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, z. Bu yirmi iki harf dışında kalan onbir harf, bugünkü alfabemizdeki harflerden değişikti ya da bugünkü alfabemizde hiç bulunmayan harflerdi. (Ö) harfi Danimarka alfabesinden alınmıştı ve bizde-

[6] "Yeni Elifba Komitesi'nin görmüş ve göreceği işler", *Yeni Yol*, Haftalık edebî, içtimaî, bitaraf Türk gazetesi, Bakû, 7.10.1922, yıl 1, No. 3, s. 1-2.

kinden değişik yazılıyordu. (J) harfi, Alman alfabesinden alınmıştı ve (y) sesini veriyordu. Arap alfabesindeki (kef) ve (sağır kef) harflerine karşılık iki değişik (q) harfi benimsenmişti ki, bunlar bugünkü alfabemizde yoktur. Yine Arap alfabesindeki (nun) ve (sağır nun) harflerine karşılık iki ayrı (n) harfi alınmıştı. Bunlardan biri bugünkü alfabemizde yoktur. Açık ve kapalı (e) harflerine karşılık iki ayrı harf kullanmıştı. Bunlardan biri Lâtin alfabesinden, öteki ise Rus (Kiril) alfabesinden alınmıştı. Rus alfabesinden alınan harf, açık (e) harfine karşılıktı. Bundan başka Rus alfabesinden alınan iki harf daha vardı. Biri uzun (u) karşılığı (y) harfi, öteki Arap alfabesindeki (ha) karşılığı (x) harfi idi. (I) harfi Ermeni alfabesinden alınmıştı ve (L) biçiminde yazılıyordu. Bu dört harf bugünkü alfabemizde bulunmamaktadır. (J) harfine karşılık (Z) biçiminde yazılan bir harf benimsenmişti. Bakû Yeni Türk Elifba Komitesinin ortaya koyduğu "yeni Türk alfabesi", ayrıntılı bir fonetik alfabeydi. Her ses bir tek harfle gösterilmişti. Digram, trigram denen ikili veya üçlü harfler kullanılmamıştı.

"Yeni Yol" gazetesi

"Yeni Türk Elifba Komitesi", hazırladığı yeni Türk harflerini Tiflis'te döktürdükten sonra ilk iş olarak bu harflerle Bakû'da, *Yeni Yol* adlı Türkçe haftalık bir gazete çıkarmağa başladı. Bu gazete, Lâtin harfleriyle çıkarılan ilk Türk gazetesidir. İlk sayısı 21 Eylûl 1922 Cuma günü* çıkmıştır. Bakû'da, Birinci Hükûmet Matbaasında basılıyordu. "Haftalık, edebî, içtimaî, bitaraf Türk gazetesi" idi. 27 x 35 cm. boyutunda, dört sayfalık idi. Gazetenin idare yeri olarak "Zavedenski 12" (Bakû) adresi gösteriliyordu, ama çıkaranların adları açıklanmamıştı. Yalnız son sayfasında "Gazete heyeti" denmekle yetinilmişti. Bu öncü gazetenin Türk alfabe devrimi tarihinde bir yeri vardır. Türk alfabe devrimini inceleyen hemen hemen bütün yabancı kaynaklarda adı anılır[7].

Yeni Yol gazetesi, 21 Eylûl 1922 günü çıkan ilk sayısında "Yeni Türk Alfabesinin" hazırlanmış olduğunu okuyucularına duyurdu. Yeni alfabeyi hazırlayanları candan kutladı. Gazetenin başsayfası bu kutlama mesajına ya da duyuruya ayrılmıştı. Azerî Türkçesiyle kaleme alınmış bu duyurunun diline hiç dokunmadan, bugünkü harflerimize aktarılmış biçimi, aşağıya alındı. Duyuru ya da kutlama şudur:

"T E B R İ K

Temcid edirik haman maarifdost yoldaşları ki "Yeni Türk Elifbasını" imdi meydana koydular.

Tebrik edirik müsülman aleminin cemi efradını, ki "Yeni Türk Elifbasının" tarafdarıdırlar.

* Bu tarih Rus takvimine göredir.

[7] Castagné, "Latinisation...", p. 322; Yakovlev, "Le Développement d'une langue écrite nationale...", p. 22; Toynbee, "The Adoption of the Latin...", p. 225.

Takdis edirik geçmişlerde yeni elifba mücahitlerinin pak ruhlarını - heman mücahitlerin, ki onlar vaktinde serptiği tohumdan göğeren hemin "Yeni Türk Elifbası" dur, ki bunun vücuduna imdi biz iftihar edirik.

Yeni elifba söhbeti kadimdir. Heç kes kuman etmesin, ki bu "bid'ati" ortalığa salan biz bi neçe nefer âciz bendelerik. Adları bizim için aziz olan hakikî muarifhadimleri Mirza Fetali Ahundofdan, Mirza Mülküm Han Müşiriddoleden tutup hadsiz hesapsız bunlar gibi bir çok alim ve mütahassıslar Arap hurufatının çetinliğini nazara alıp bu hurufatın Latin harflerine avez edilmesi yolunda çoh delilli ve sübutlu eserler koydular. Lakin sahifelerimizin küçük ve dar olması artık tafsilata bize yol vermir. Bunların sözlerinin bütün ruhu budur, ki arap harflerinin vücudule islâm milletlerinin muarifçe terakkisine ümid olabilmez, ve olabilmez. Mirza Mülküm Han kitaplarının birinde deyir: "Eğer götürek üç yüz milyondan ibaret olan müslüman aleminin ve yeddi-sekiz milyondan ibaret ermeni ve yunan matbuatını, görerik ki ermeni ve yunan matbuatı, bütün müslümanların matbuatından bir neçe kat yüksekdür. Bunda sebep ancak arap hurufatının çetinliğidür".

Şeksiz ve tereddütsüz biz bu yola kadem koyuruk, ve hemen kademimiz biçare millet namınadür.

Bizi bu yola vadar eden kalbimiz ve vicdanımızdür. Nece ki atalar balığı suya atanda o ümid ile atırdılar, ki "balıh bilmezse halıh biler", bizim de kalbimizin içerisinden gelen bir sada bizi bu yeni yola sok edip deyir: "sebat ile kadem koyun! çünkü geri kıyıtmak yohdur".

Eğer biçare milletimiz imdi de bizi tasdik etmeğe hazır olmasa, bir vakt gelip çatacak, ki yeni hurufat hadimlerinin adları heman milletimiz tarafından hayır dua ile zikr olunup baki kalacaktır"[8].

Ulusal dil ve yazı kampanyası

Yeni Yol gazetesi ilk sayısında yeni Türk alfabesinin hazırlanıp ortaya koyulduğunu böyle duyurdu. Gazete, bu duyuruyu eski harflerle de basmıştı. Öteki yazılarının hepsi Yeni Harflerle dizilmişti. Köklü bir dil bilinciyle yayına başlamıştı. Türk dilini yalnız Arap harflerinden kurtarmayı amaçlamakla kalmıyor, aynı zamanda yabancı sözcüklerden arındırmayı da amaçlıyordu. Azerbaycan Türkçesine girmiş Arapça, Farsça ve Rusça sözcüklerden yakınıyordu. Bu yakınmayı beş dörtlük bir manzumeyle de dile getiriyordu:

"Kâh Arabın, Kâh Farsın dilinde
Kâh onların, kâh Urusun dilinde,
Danışırdı özge elin dilinde
Öz dilini yanılmıştı dünyada".

diye yakınıyor. "Bundan böyle taze yollar açılar" diyor ve artık yabancı sözcüklerin kullanılmayacağını, yabancıya uyulmayacağını söylüyordu[9].

[8] *Yeni Yol*, Bakû, 21.9.1922, No. 1, s. 1-2.

[9] *Ibid.*, s. 2, sütun 1-2.

"El telaffuzu" başlıklı uzunca bir yazıda, ayni sözcüğün, Bakû'da, Nahçıvan'da, Tiflis'te, Kars'ta başka başka telaffuz edildiği, bunun Türk dili kurallarının yeterince bilinmemesinden, bu kurallara yeterince uyulmamasından ileri geldiği belirtiliyor ve dilcilerin bu soruna el atmaları isteniyordu. "...dilcilerimiz ve yazıcılarımız bu meseleye ehemmiyet verip... dilimizin kanunlarını aramağa, temizlemeğe ve bu kanunları bir gramer şeklinde salmağa başlasınlar; yoksa dilimiz ve telaffuzlarımız bu gördüğümüz halde kalarsa, get gede daha da artık bozulup, daha da çok değiştirip mahv olacağı şüphesizdir..." deniyordu [10].

Gazetenin yine ilk sayısında, "Güzel başlangıç" başlıklı yazıda, iki ay kadar önce, Bakû'da kurulan bir terim komitesinin, bilimsel terimleri Türkçeleştirmeğe koyulduğu haber veriliyor, bu komitenin çalışmaları sevinçle karşılanıyordu:

"İki ay olar, ki Baku'da istilah komitesi teşkil olunup, ilmî istılahların Türkçeleşmesi yolunda artık heves ile çalışır. Bu işin milletimizin geleceği için ne derece büyük ve ehemmiyetli olduğu öyle aydındır ki... bir delil getirmeğe beyle ihtiyaç görmürük. Hangi millet olursa olsun, onun özüne mahsus ilim dili olmaz ise, o milletin lâl (dilsiz) bir adam menzilesinde kalacağı herkesce aydın bir meseledir. Bu ahır vakıtlarda milletlerin medeniyet derecesini ölçmek isteyenler onların elm (ilim) dillerine bahırlar, çünkü milletin medeniyetçe yükselmesi onun elm dilinin asan aydın ve millileşmiş olması ile anlaşılır" deniyordu [11].

Çıkışı Türkiye'de Büyük Zafer günlerine rastlayan *Yeni Yol* gazetesinin ilk sayısında, "Türk-Yunan Muharebesi. İstanbul Meselesi", "İstanbul'da galibiyet bayramı", "Edirne'ye yol" başlıkları altında Türkiye'den de üç kısa haber verilmişti [12]. Bu haberler dışında gazetenin bütün sütunları alfabe ve dil konularına ayrılmıştı. Son sayfada, çerçeve içinde, "Yeni Türk Elifbasının düzülüşü" veriliyordu. Bu tabloda, otuz üç yeni harfin, büyük, küçük; el yazısı, kitap yazısı biçimleri ve Arap harfleriyle karşılıkları gösterilmişti.

Yeni Yol gazetesi, 28 Eylûl 1922 günlü ikinci sayısında alfabe, dil, eğitim, kültür, uygarlık konularını işliyordu. "Çare lâzım" adlı başyazısında, Türklerin eğitim alanındaki gerilikleri dile getiriliyor, uygar uluslar arasına katılabilmek için onların yolunda gitmek gerektiği anlatılıyordu. Avusturya'nın, Almanya'nın, Fransa'nın, İngiltere'nin bir kasabasında bulunan kitaplar kadar kitabın tüm İran ülkesinde bulunmadığı, Avrupa'nın bir kasabasındaki öğrenci sayısının tüm Azerbaycan'daki okur-yazar sayısından daha çok olduğu söylendikten sonra şöyle deniliyordu:

"Lâzımdır taklit etmek o milletleri ki, maarif ve medeniyetçe bizden çok kabaga geçübler. Lâzımdır onların ahz ettikleri maarif ve medeniyet yollarını tutup getmek, lâzımdır onları kana kana taklit etmek...

[10] *Ibid.*, s. 2-3, sütun 1, 2, 3.
[11] *Ibid.*, s. 3-4, sütun 1-3.
[12] *Ibid.*, s. 3, sütun 2-3

"Sözün muhtesarı (kısası); iki şeyin biridür:

"Ya medenî milletlerin makamına özümüzü yetirmek niyetinden bilmerre el çekek, ya onlar ahz ettiği maarif ve temeddün vesilelerini onlardan talim almak; malumdur ki, hemen vesilelerin en birincisi yazıp okumak desgâhıdır" [13].

Gazete, kısacası, ya yok olururuz, ya da uygar uluslar arasına katılırız. Uygar uluslar arasına katılmak için onların yolunda gitmek gerekir, bunun da temeli okuyup yazmaya dayanır demek istiyordu. Oradan alfabe konusuna geçiyordu.

"Yeni elifba ne istiyir" başlıklı yazıda, yeni Türk harflerinin ne gibi yararlar sağladığı anlatılıyordu. Dört nokta üzerinde duruluyordu: Birincisi, yeni Türk alfabesi yazıda karışıklığı önlüyordu. Eski harflerle sözcüklerin yazılışı ve okunuşu insandan insana değişiyordu. Ne kadar yazıcı varsa o kadar da yazı kuralı var gibiydi, herkes kelimeleri keyfi istediği gibi yazıyordu. "Yeni elifba hökm edir ki, yazıda bu karışıklıklara ahır (son) verilsin, çünkü bu elifbada dilimizde olan seslerin hamisi (hepsi) vardır". deniyordu. Yeni harflerin ilk yararı buydu. İkincisi, yeni alfabe, Türk diline girmiş yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmelerini sağlayacaktı. Bu konuda şöyle deniyordu:

"Yazıcılarımız özge (yabancı) milletlerden aldıkları kelmeleri Türkçeleştirebilmir diler, çünkü Arap elifbası bu işe mani olurdu... Yeni elifba ise bu gibi kelimeleri Türkçeleştirmeğe hem imkân verir, hem de mecbur edir" [14].

Sonra, yabancı sözcüklerin eski harflerle okunuşları (telâffuzları) ve türkçeleştirilmeleri de insandan insana değişiyordu. Yeni alfabe bu sakıncayı da giderecekti:

"Özge milletlerden aldığımız kelmeleri her kes bir cür (tür) telâffuz edirdi, her kes bir cür Türkçeleştirirdi; bu ise dilimize böyük bozgunluk salırdı; meselen: *muhabbet* kelmesi "mehebbet, mühebbet, muhibbet, möhübbet" gibi telaffuz olunurdu.

"Yeni elifba bu gibi kelmelerin doğru telaffuzunu tapup bir cür yazılmasını ve bir cür seslenmesini berke-berk istiyir" [15].

Son olarak, yeni alfabenin yabancı tamlamaları da ortadan kaldıracağı söyleniyor ve şöyle deniyordu:

"Biz arap, fars kelmelerine, şivelerine ve terkiplerine öyle alışmışık ki, öz dilimizin gözel kanunlarını ve kaydalarını (kurallarını) o terkiplere tabi edip, dilimizi öldürürdük, meselen; yazıcılar "ruhanî ve cismanî terbiye, azab-ı şedid, va-

[13] "Çare âzım!", *Yeni Yol*, 28.9.1922, Birinci il (yıl), No. 2, s. 1-2;

[14] "Yeni Elifba ne istiyir.", *Yeni Yol*, 28.9.1922, No. 2, s. s. 2, sütun 2-3.

[15] *Ibid.*, sayfa 2, sütun 3.

zife-i medeniye, übedâ-i a'sâr" avazında "ruh ve cisim terbiyesi, şiddetli azab, medeniyet vazifesi, asırların edipleri, yazmaktan çekinirdiler,çünki korkurdular onlara "Siz dili bilmirsiniz", desinler. Yeni elifba ise talep edir ki, bu gibi terkipler ve ecnebi kaydalar (kurallar) dilimizden büsbütün atılsın, dilimiz azad olup, temizlensin ve dirilsin" [16].

Yeni Yol gazetesi, yeni Türk alfabesinin üstünlüğünü anlatırken eski alfabenin yetersizliğini vurgulamaktan da geri kalmaz. "Molla Nasreddinden" adlı küçük bir fıkrada, Arap alfabesi güldürü biçiminde iğnelenir: Erivan'da oturan fıkra yazarının bir başka kentte, Peri Cihan adlı, doğum bekleyen bir kız kardeşi vardır. Günün birinde eski yazıyla bir telgraf alır: "Peri Cihan'ın uşağı (çocuğu) *oldu"*. Bu son sözcüğü kimisi "oldu", kimisi "öldü" diye okur. Telgraf, "çocuk doğdu" mu demek ister, yoksa doğan çocuk "öldü" mü der, anlaşılamaz. Telgraf, hocadan hocaya dolaştırılır. Hocalar da işin içinden çıkamazlar. Sonunda bir telgrafla işin doğrusu sorulur. Bu kez karşılık Allahtan Rusça gelir de kadının bir çocuk doğurduğu anlaşılır. Fıkracı, "Yoksa bizim arap hurufatı ile gelse idi bilmeyecek idik ki, uşak "olub" ya "ölüb" diyerek sözü düğümler [17].

Gazete, ayni sayısında, yeni Türk harfleriyle *Gelecek* adlı bir edebiyat ve bilim dergisi hazırladığını duyuruyor, bu konuda bilgiler veriyordu. Dergi, Arapların tumturaklı yazısına, ağır diline yer vermeyecek, açık, aydın bir dil kullanacaktı. Çünkü, eskiden bilimsel yazılarda ağır bir dil kullanılması yüzünden halk bilim dünyasından uzak kalmıştı. *Gelecek* dergisi dilinin açıklığı, arılığı nedeniyle halk arasında tutulacak, sevilecekti. Derginin adı, amacına uygundu [18].

Yeni Yol gazetesi, 7 Ekim 1922 günlü üçüncü sayısında, Bakû'da "Yeni Türk Elifba Komitesi" nin Mayıs ayında kuruluşundan beri yaptığı işler anlatılıyor, ilerde daha önemli, daha ağır işler göreceği belirtiliyordu. "Komitemiz gettiği yoldan dönmeyecek ve maksadına yetişince, daha büyük bir azm ile ilerleyecek" deniyordu [19].

Gazetenin yazdığına göre, yeni Türk alfabesi öncelikle öğretmenler arasında tutunmuştu ve yayılmaktaydı. "Yine Muallim" başlıklı yazıda şunlar söyleniyordu:

"...Yeni elifba komitesi işe başlayandan bu güne gibi bu yeniliğin ehemmiyetini ve milletimizin geleceği için ne derece elverişli olmasını en tez düşünen, en yahşi (güzel) anlayanın çohları muallimler oldular. Kazalarda hamıdan artık

[16] *Ibid.*, sayfa 2-3, sütun 3, 1.

[17] *Ibid.*, sayfa 4, sütun 1.

[18] *Ibid.*, sayfa 3, sütun 1-2.

[19] "Yeni Elifba Komitesi'nin görmüş ve göreceği işler", *Yeni Yol*, 7.10.1922, No. 3, s. -2.

herkesten çok), hamıdan tez (önce) bunu alkışlayan, bağırına basan, halk arasında yayılması için işlemeğe (çalışmağa) hazır olmasını bildiren muallimler olmuşlar; kazalara geden numayendelerimizin (propagandacılarımızın) söylediklerine göre Azerbaycan kazalarında yaşayan muallimlerin arasında bir nefer de bulunmadı ki, yeni elifbanı kabul etmesin, ya bu ki, bunun zıddına bir söz söylesin; fakat bir neçesi bizim harfleri tenkit edib öz bakışlarını (kendi görüşlerini) ve fikirlerini söylemişler; bu ise ne derece meraklanmalarını ve ne kadar sevdiklerini gösterir.

"Gerek de böyle olaydı, çünkü arab elifbasının çetinliğini, ayblarını ve dilimize yaramayub, dilimizi öldürmesini tecrübeler vasıtası ile gören, bilen, darıhan, yüreğini sıhan, kanını harap eden fakat bu zavallı muallimler idi; arab elifbasından çekilen derdlerin yüzde doksan dokuzunun ağırlığını daşıyan fakat bunlar idi.

"Şeherde yeni elifba kitabçası çıkan gibi komite idaresine gelib gedenler, ilk tebrikçiler, çalışmalarını iş ile isbat edenler, bir neçe ışıklılarımızdan (aydınlarımızdan) başka, yine muallimler oldular..." [20]

Gazete ayni sayısında, Bakû Darülfününu "Şark Şubesi" nin "Şark Fakültesi" haline getirileceğini bildiriyor, bu fakülteye Türkiye'den de profesörler çağırılmasını istiyordu:

"Ekseriyeti Türklerden ibaret olan bu Şark Şubesi adlanan mektebimizde şimdiye kadar Arab lisanı profesorından başka müsteşrikimiz yokdur. Hatta Türkolojide, İran edebiyatı ve tarihinde Avrupa tahsili gören muallimlerimiz olmadığından böyük ihtiyaçlarımızı ref etmeğe böyle iktidarımız yoktur.... Daha meseleye ciddi bakmalı: yoksulluğumuzu nazara almayıp, ne kıymet ile olursa olsun Rusiyadan ve Türkiyadan müsteşrikler davet etmeliyiz" [21].

14 Ekim 1922 günlü dördüncü sayısında *Yeni Yol*, başyazısını dil sorununa ayırmıştı. Türk dilinin Arapça ve Farsça sözcüklerle doldurulmuş olmasından yakınıyor, bu konuda eski yapıtlardan ve ders kitaplarından çeşitli örnekler veriyor ve "İşte Türk milletini bedbaht ve esir eden sebeplerden en böyüğü budur" diyordu [22].

Yeni Yol'un beşinci sayısının başyazısı da yine dil ve alfabe sorunu üzerineydi. Azerbaycan Türkleri'nin yıllardır ilerlemek için, uygar uluslar arasına katılabilmek için çırpındıklarını, ama başarılı olamadıklarını söylüyordu. "...bizde çırpınmak, dartınmak ve hareket var, amma işte bereket yohtur" diyor ve bunun iki nedeni bulunduğunu belirtiyordu: birinci neden Arap alfabesi, ikinci neden de ulusal bir Türk dilinin geliştirilememiş, Türkçenin Arap, Fars ve Rus sözcükleriyle boğulmuş olmasıydı. Gazete şöyle yazıyordu:

[20] *Ibid.*, s. 4, sütun 1-2.

[21] *Ibid.*, s. 2, sütun 2.

[22] "En böyük sebep" (başyazı), *Yeni Yol*, 14.10.1922, No. 4, s. 1-2.

"İlerlemek işinin böyle olmağı (başarısız kalması) sebepsiz değil; bunun böyük sebebi var; o sebep budur ki, bizim ayaklarımız iki möhkem (sağlam) iplere bağlanıp, biz ayaklarımızı ileriye attıkça, o ipler geriye çekir.

"İplerin birisi Arap elifbasıdır ki, öz çetinliği ve dilimize yaramamazlığı (uymaması) ile ohuyup yazmağı öğrenmek istiyenlerin saylarını artırmağa mani olur.

"O birisi de yukarıda saydığımız nutukların ve yazıların hamısının (hepsinin) Türk dilinde olmayıp Arab, Fars ve Rus dillerinde söylenmeleridir.

"Bu ipler çok möhkem, ağır ve sıkıcıdır...

"Bunlar bizi medeniyet bağına çatıp, onun şirin ve dadlı (tatlı) meyveleri ile faydalanmağa koymurlar ve koymıyacaklar...

"Bunları ayaklarımızdan açıp (söküp) tamalıyık, bu yolda var kuvve ile çalışmalıyık... Yoksa o bağın içine girebileceğimiz (giremeyeceğimiz) şüphesizdir..."[23]

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere, *Yeni Yol* gazetesi, alfabe ve dil sorunlarını birlikte ele alıyor, her iki alanda da birer devrim yapmayı amaçlıyor ve bu işi bir uygarlık sorunu olarak görüyordu.

Gençliğe sesleniş

Bakû'da Yeni Türk Elifba Komitesini kuran, yeni Türk alfabesini hazırlayan, *Yeni Yol* gazetesini çıkaran kimselerin genç aydınlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar giriştikleri işin çetinliğini bilmektedirler. Umutları gençliktedir. *Yeni Yol* gazetesi gençlere şöyle seslenir:

"Yeni Yol gazetesi doğrudan yeni yol ile gider. Biz gençlerin de yolu yenidir. Daha biz ata baba yolu ile gidebilmerik, çünkü onların sehvleri (yanlışları) çok olmuştur. Sehvlerinin en böyüğü Arab elifbasıdır ki, bu vakte gibi onun ayıblarını ve Türk diline yaramamasını görüp, bir çare, bir ilâç aramamışlar. Bizim özge (yabancı) milletlerden bu kadar geride kalmagımızın sebebi onlardırlar; onlar eğer öz vaktinde Arab elifbasının ayıblarını

[23] "Möhkem ipler" (başyazı), *Yeni Yol*, 21.10.1922, No. 5, s. 1-2.

Gazetenin aynı sayısında "Yazıcılara" adlı bir de manzume vardır. Burada da Arapça ve Farsça kullanan yazarlara çatılmaktadır.

Söylediniz Türklere çohlu Arap sözleri,
Okşadınız her zaman yahşi, kara gözleri,
Güllere benzettiniz agca, gözel üzleri,
Anlamadık sizleri!
.....
Gitti çocuk mektebe, Türk dilini öğrene,
Verdi kulak sizlere, dörtte üçü beynine
Girmedi biçarenin. Düştü Arap derdine...
Anlamadık sizleri!
.....
(*Ibid.*, s. 2, sütun 1)

görüp, bir tedbir etseydiler (alsaydılar), daha biz geride kalmayıp, medenî milletler çerkesinde olardık.

"Babalarımız ancak mollaların buyruklarından el çekmiyip, onların eyri ve yalan fikirleriyle oynamışlar, bu elifba meselesi gibi ehemmiyetli şeylere fikir vermeyip, bizleri de bu vakte gibi bedbaht etmişler.

"İmdi biz gençler gerek ata-babalarımız gibi, daha mollaların ve başkaların egri fikirlerine, yalan sözlerine bahmayıp, bu yeni Türk elifbasını yahşıca (güzelce) öğrenek, çünkü biz gençlerin geleceği başka cüre (türlü) olmalıdır: biz gençler de gerek başka milletlerin gençleri gibi medeni olup, milletimize ve insan alemine hayırlar verek.

"Buna göre biz gençlere lâzımdır ki, günde yarımca sahat (saat) da olsa, bu yeni Türk elifbasını öğrenmeğe işledip, öz fikirlerimizi Yeni Yol gazetesine yazak, ki bizden sonrakılar bizler gibi bedbaht olmasınlar.

"Genç arkadaşlarım! Bizden sonrakıların kurtuluşu bizim bu yeni yola düşüb, bu yol ile gitmekliğimizden asıllı olmasına şüpheniz kalmasın!

"İlerilemekliğimiz, az bir müddette medenî milletler ile berabarlaşmaklığımız ancak bu yol ile olacaktır!..."[24]

Rejimin desteği

Lâtin harfleriyle çıkan ilk Türk gazetesi *Yeni Yol*'un ilk sayısı ancak 37 adet dağıtılabilmişti[25]. Azerbaycan'da öteki bütün Türkçe yayınlar Arap harfleriyle yapılıyordu. Azerbaycan'da, Kafkaslarda ve bütün Sovyetler Birliğinde çıkan Türkçe gazetelerin, özellikle yüksek sürümlü parti organlarının hepsi eski yazıyla çıkıyordu. Yeni yazıyla çıkan gazete denizde damla gibiydi. Okullarda eğitim-öğretim de eski yazıyla yapılıyordu. Yeni Alfabe Komitesi de bir özel dernekti. Bunu kuran inanmış gençler rejimin adamları değillerdi. Gerçi yeni alfabeyi yaymak için canla başla çalışıyorlardı. Ama rejimin desteği olmadan başarıya ulaşabilmeleri çok zordu. Girişimleri neredeyse Nasrettin Hoca'nın "göle yoğurt çalması" gibi görünüyordu. Bununla birlikte maya tutmağa başlıyordu.

1923 yılında durum değişmeğe yüz tuttu. Yeni Türk alfabesini savunanlar, önce Komunist Partisi üyesi olan Azerî yöneticilerince, sonra da Ruslar tarafından desteklenmeğe başlandılar. Özel bir derneğin başlattığı akımı giderek rejim de benimseyip destekliyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Azerbaycan Mümessilli Memduh Şevket (Esendal) Bey bu konuda şunları yazıyordu:

"Bu mesele (Lâtin yazısının alınması sorunu) bidayette Bolşevik Fırkasına mensup olmayan bazı gençler tarafından ileri sürülmüş idi. Sonradan Neriman ve bazı onun gibi şahıslar da buna taraftar oldular. Bunun da başlıca sebebi, lisan-ı resmiyi süratle Türkçeleştirerek, daireleri Rus ve Ermenilerin istilâlarından kurtarmak idi. Çünkü Türkçe yazılıp okunamamasının yegâne sebebi huruftan

[24] "Gençlere!", *Yeni Yol*, 21.10.1922, Birinci il (yıl), No. 5, sayfa 3, sütun 1-2.

[25] J. Castagné, "Latinisation de l'alphabet Turk dans les Républiques turko-tatares de l'U.R.S.S.", *Révue des Etudes Islamiques*, Année 1927, cahiet III, Paris: 1927, p. 322.

ibaret olduğu zannolonuyordu. Bidayeten Ruslar bu meseleye aleyhtar iken bazı taraflardan vukubulan itirazat onların gözlerini açtı ve Lâtin hurufunu kabul taraftarı oldular. Mesele İcraiye Komitesine vaz olunarak tastik ettirildi. Bu sene (1923) de mekteplerde tatbikine karar verildi.

"İş bu şekli alınca, taraftar ve aleyhtar olanlar gördüler ki, Ruslar bunların zafiyetlerinden pek zalimane bir surette istifade yolunu bulmuşlardır. Çünkü tedrisat bu lisana çevirilince evvelâ kitap yoktur, sonra kitapları çevirip tabedecek ve kolayca bu meselenin altından çıkacak kimse de mevcut değildir. Elde mevcut kitaplar yine bizim İstanbul'da tabetmiş olduklarımızdan ibarettir. Bu suretle Azerbaycan'daki Türkçe tahsiline büyük bir darbe vurulmuş olacağı, herkes çocuklarını Rus mekteplerine vermeğe mecbur kalacakları aşikâr idi. Farz-ı muhal kitapların bu hurufa tebdili kabil olsa ve tedrisat yoluna koyulabilse o takdirde yeni yetişen çocukların bütün irfanı Azerbaycan muhitine mahsus kalacaktı.

"Maarif Komiserliği bu kararı bu senelik tadile muvaffak olmuştur. Tedrisat Arap harfleriyle devam edecek yalnız bu hurûf da ayrıca tedris olunacak, bir yandan da bu yeni hurufta kitaplar yazdırılacaktır" [26].

Yeni yazının tutunması Yorumlar ne olursa olsun görülen şuydu ki, yeni yazı akımı Azerbaycan'da hızla gelişiyordu. Rejimin de desteğiyle Yeni Türk Elifba Komitesi, umutsuzluğa düşmeden çalışmalarını sürdürmüş, Sovyet Azerbaycanının her köşesine kollarını uzatmıştır. Komite yeni yeni kollar açmıştır. Yeni yazı üzerine konferanslar vermiştir. Yeni yazıyla kitaplar çıkarmıştır. Öğretmenlerden başlayarak, toplumun hemen her katındaki insanlar için yeni yazı kursları açmıştır.

Yeni yazının öncülüğünü yapan *Yeni Yol* gazetesinin sürümü de günden güne hızlanarak artmıştır. Eylûl-Ekim 1922'de 37 adet dağıtılabilen gazete, Nisan 1926'da sürümünü 6000'e çıkarmıştır [27]. Bu, o zamanın ölçülerine göre oldukça yüksek bir rakamdı. Çünkü o yıllarda İstanbul'da ve Kazan'da çıkan en büyük Türk gazetelerinin sürümleri 15-20 bin dolaylarındaydı.

Azerbaycan'da yeni yazıyla basılan kitapların sayıları da hızla artmıştır. Mayıs 1922'de kurulan Yeni Türk Elifba Komitesi, Ekim 1922'ye kadar üç kitap hazırlayıp baskıya verdiğini, ayrıca üç kitap daha hazırlamakta olduğunu duyuruyordu [28]. 1926 yılına gelindiği zaman Azerbaycan'da Lâtin harfleriyle ba-

[26] *D.B.A.* - T.B.M.M. Hükûmeti Azerbaycan Mümessilliğinden Hariciye Vekâletine yazı. Bakû, 21 Nisan 923, No. 71. Dışişleri Bakanlığı bu yazının bir örneğini ve eklerini Millî Eğitim Bakanlığına göndermiş ve bu konudaki görüşlerinin bildirilmesini istemiştir. (Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı, Ankara, 4.6.39 (1923), No. 13999). Millî Eğitim Bakanlığının Azerbaycan'da Lâtin yazısına geçilmesi konusundaki görüşü ilginç olabilirdi. Ancak bu yazıya Arşivde rastlayamadım. (B.N.Ş.)

[27] Castagné, "Latinisation...", p. 322, 333; Yakovlev, *op.cit*, p. 22

[28] *Yeni Yol*, 7.10.1922, No. 3, s. 1-2

sılan Türkçe kitapların sayısı 53'e yükselmişti. Bunların toplam baskı adedi yarım milyon kadardı[29]. Ortalama her kitaptan onbin kadar basılmış demekti.

Bu çalışmalar ve yayınlar ürünlerini vermekte gecikmemişti. *Yeni Yol* gazetesinin çıkarılmağa başlandığı 1922 sonbaharında Azerbaycan'da yeni Türk alfabesiyle okuyup yazabilenlerin sayısı 300 - 400 kadardı. 1926 yılında yeni yazıyı öğrenmiş olanların sayısı 120.000'e ulaşmıştı[30]. Kısacası, yeni yazı Azerbaycan'da başarıya ulaşmış, tutunmuştu.

1925-1926 ders yılında yeni Türk alfabesi Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin bütün Türk okullarında okutulmağa başlanmış ve 1927-28 ders yılında da yeni yazıyla öğretim zorunlu tutulmuştur[31]. 1927 ve 1928 yıllarında, Azerbaycan devlet dairelerinde de yeni yazıya geçilmiş, resmî yazışmaların Lâtin harfleriyle yapılmasına başlanmıştır.

1922 yılında özel bir komitenin öncülüğüyle başlayan Azerbaycan yazı devrimi, altı yıl kadar süren bir zaman içinde, 1928 yılında tamamlanmıştır.

III. Yeni Yazı Kampanyasının Yayılması

Azerbaycan'da başlatılan yeni Türk alfabesi kampanyası, Sovyetler Birliğinin başka Türk bölgelerine de yayıldı. Kampanyanın başladığı yıllarda Azerbaycan, Kafkasya Federasyonu'nun üyesiydi. Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetlerinden oluşan Kafkasya Federasyonu'nun başkenti Bakû idi. Federasyonun Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Agamalioğlu da yeni alfabenin ateşli savunucularından biriydi. Arap alfabesinin atılıp yerine Lâtin kökenli yeni Türk alfabesinin alınmasına öncülük ediyordu. Onun da etkisiyle Azerbaycan'da gelişen yeni alfabe kampanyası, Kafkasya Federasyonu'nun öteki bölgelerinde, özellikle Gürcistan'da yaşayan Türkler arasına da yayıldı.

Tiflis Yeni Türk Elifba Komitesi

Kafkasya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Agamalioğlu, Şubat 1924'te Gürcistan'ın Başkenti Tiflis'e geldi. 20 Şubat 1924 günü Tiflis Türk Edebiyatçıları Derneğinde yeni Türk alfabesi üzerine bir konferans verdi. Bu konferansın arkasından Tiflis "Yeni Türk Elifba Komitesi" nin yedi kişilik Yönetim Kurulu seçildi. İkisi bayan olmak üzere Yürütme Kurulu'nun üyeleri şunlardı: M.D. Resülzade, Eli Tagızade, E. Seyfi, Manzer Hanım, Kâmile Hanım, Aziz Şerif ve

[29] Castagné, "Latinisation...", p. 333

[30] *Ibid*, p. 333

[31] *Ibid.*, p. 333, 338. Moskova'da çıkan *Pravda* gazetesinin 12.7.1927 günlü sayısında bildirildiğine göre, Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi, aldığı bir kararla, 1927-1928 ders yılı başına kadar bütün öğretmenlerin yeni Türk alfabesini öğrenmeleri, o ders yılından başlanarak bütün ders kitaplarının yeni harflerle basılması ve iki ay içinde bütün Devlet dairelerinde yeni yazıya geçilmesi zorunluluğunu koymuştur.(Castagné, "Latinisation" p. 338). Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesinin bu kararından da anlaşılacağı üzere, Azerbaycan yazı devrimi 1928'den önce tamamlanamamıştı.

Eyn-Eli Sultanof. Yeni Türk Elifba Komitesinin ilk yapacağı işler, tüzüğünde şöyle belirlenmişti: 1) Gürcistan'ın, Türklerin yaşadığı bütün bucaklarında, yeni Türk alfabesini yaymak için dernekler ve ocaklar kurmak, 2) Gerek bu dernekleri kurmak, gerek yeni alfabe üzerine konferanslar vermek üzere Gürcistan'ın bütün Türk bölgelerine çalışkan kurucular ve talimatçılar göndermek. 3) Yeni harflerle aylık bir dergi çıkarmak. 4) 10.000 adet yeni alfabe kitabını ya Bakû'dan getirtmek, ya da Tiflis'te hazırlayıp bastırmak...[32]

"Işık Yol" gazetesi

Gürcistan'da yeni Türk alfabesini yaymak için Parti örgütü de işe koyuldu. Tiflis'te, 1921 yılından beri, eski harflerle *Yeni Fikir* adlı büyük bir gazete çıkıyordu. Gazete, "Zakafkasya Merkezi İcraiye Komitesi ve Halk Komiserler Şurasının Gündelik Gazetesi" idi. Yani Partinin Türkçe organıydı. 1924 yılına kadar yalnız Arap harfleriyle basılmıştı. Kafkasya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Agamalioğlu'nun Şubat 1924'te Tiflis'e gelişiyle, *Yeni Fikir* gazetesinin de yeni Türk alfabesi kampanyasına katılması kararlaştırıldı. Gazete, daha çok okunduğu için yine eski yazıyla yayınını sürdürecekti, ama bir sayfasını yeni alfabe'ye ayıracaktı. *"Işık Yol"* adını taşıyan bu sayfa, 1924 Mart ayı başında çıkarıldı ve *Yeni Fikir* gazetesinin eki olarak dağıtıldı. "Yeni Türk elifbasını hayata geçirmek içün, Komite en evvel "Yeni Fikir" gazetesinin bir sahifesinde "Işık Yol" adında yeni hurufatta bir gazete neşrine başladı. Gazetenin birinci nömresi çıhıb "Yeni Fikir" ile bir yerde müşterilere gönderildi" deniyordu[33].

Işıklı Yol, 18 Mart 1924 günlü ikinci sayısından itibaren, ayrı bir gazete olarak yayımlanmağa başlandı. Büyük boy, iki sayfalık bir gazeteydi. "Yeni Türk Elifbası Tiflis Komitesinin naşiri efkârı olan helelik haftalık varakadır" diye yolunu belirtiyordu. Yeni harflerle çıkıyordu. İlk sayılarında kimi yazılarını eski harflerle de basmıştı. Tiflis'te, Parti organı *"Yeni Fikir"* gazetesi basımevinde basılıyordu. Parti organının yan kolu durumundaydı.

Gürcistan'da yeni yazı kampanyası

Tiflis'te Mart 1924'te *Işık Yol* gazetesinin yayına başlamasıyla yeni yazı kampanyası Kafkasya'da güçlü bir propaganda organına kavuşmuş oldu. Bakû'da çıkan *Yeni Yol* ağır başlı bir fikir gazetesi niteliğindeydi. Parti organı gibi görünmüyordu. Buna karşılık Tiflis'te çıkan *Işık Yol*, kavgacı, savaşkan, atak bir propaganda gazetesiydi. Ayrı bir gazete olarak çıkmağa başladığı günden beri, eski yazıya karşı gürültülü bir savaş açmıştı. Yeni yazının ateşli bayraktarlığını yapıyordu. Gazetenin ikinci sayısı şöyle sloganlarla doldurulmuştu:

[32] "Tiflis'te Yeni Türk Elifbasının Komitesi. Komite nece teşkil oldu. Komitenin birinci işleri"., *Işık Yol* (Yeni Türk Elifbası Tiflis Komitesinin naşiri efkârı olan haftalık varakadır.), Tiflis, 18 Mart 1924, No. 2, s. 1, sütun 3-5.

[33] *Işık Yol*, Tiflis, 18.3.1924, No. 2., s. 1, sütun 5.

— Yeni elifbanın zıddına gidenler Türk milletinin düşmanlarıdır. Kahrolsun düşmanlarımız!

— Şarkın mazlum milletlerine ışık yol açan yeni elifba olacaktır.

— Yeni elifba ılm (bilim), medeniyet, tehnika (teknik), elektrik ve terakki elifbasıdır; köhne elifba ise karanlık, zulm, nadanlık ve köhnelik elifbasıdır!

— Yoldaşlar, vatandaşlar! Yeni elifbanı (alfabeyi) öğrenin ve idaremize haber verin!

— Hamu savadsızlar! Yeni elifbanı öğrenin!

— Türk halkının ılm (bilim) ehtiyacını yeni elifba ödeyecektir.

— Hürriyeti seven Türkler yeni elifbanı öğrenmelidirler.

— Yeni elifbanın yeridilmesi bütün halkın işidir!

— Yeni elifba seldir, onun kabağını sahlamak olmaz.

— Yeni elifba üzümüze (önümüze) geniş ve medeni yollar açır!

— Medeniyeti seven Türk cevanı, kocası, kızı ve avradı gerek yeni elifbanı öğrensin! [34]

Bu satırların kafalara sokulmasına özen gösterilmişti. Sloganlar, iri punto koyu kara yeni harflerle, göze çarpacak biçimde, gazetenin sütunları arasına serpiştirilmiş ve çerçeve içine alınmışlardı.

Işık Yol gazetesinin yazıları da, sloganları gibi sert, kesin, acımasız, saldırgandı. Gazete, eski yazıyı savunanların tümünü "Türk milletinin düşmanı" sayıyordu. Türkiye'deki eski yazı yanlısı *"Tevhid-i Efkâr", "İkdam"* gibi gazetelere de saldırıyordu. Onları, "köhne", "zehirli", "kokuşmuş fikirli", "kör gözlü", "yılan dişli", "fitneci ruhlu" olarak nitelendiriyordu [35]. Yergilerinde acımasız, yargılarında kesindi. Arap yazısını yerin dibine batırırken, yeni Türk alfabesini göklere çıkarıyordu. Gazetenin ikinci sayısında, Arap alfabesini sert biçimde yeren bir yazı yayımlanmıştı. Yazının altındaki "Köhne Muallim" imzası vardı. Ayni yazının yanı başında, yeni harfleri öğreten "Birinci Ders" adlı yazı yer almıştı. Bunun altındaki imza da "Hayırhah Muallim" idi [36].

Tiflis'te öğretilmeğe ve kullanılmağa başlanan "Yeni Türk Elifbası", Azerbaycan'da benimsenen alfabenin tıpkısıydı. Gürcistan Türk ağzı için bu alfabede herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek görülmemişti. Gürcistan Türkleri,

[34] *Ibid.*, s. 1-2.

[35] "Türkiye'de Yeni Elifba", *Işık Yol,* Tiflis, 18 Mart 1924, No. 2, s. 1., sütun 1-2.

[36] "Arab elifbasının barısında bir neçe söz" ve "Birinci ders", *Işık Yol,* Tiflis, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 3-6.

"Büyük kardeş" saydıkları Azerbaycan Türklerinin izinden yürümeğe çalışıyorlar, onların hazırladıkları yeni Türk alfabesini olduğu gibi almak istiyorlar ve onlara yürekten teşekkürlerini sunuyorlardı. Şöyle diyorlardı:

"Bugün Tiflis Türk ahalisi, alelhusus cevanları (gençleri) iki il (yıl) bundan akdem (önce) Azerbaycan ahalisi karşıladığı hoş günleri karşılıyır. Fa'ala (işçi) ve rencberlerin işini asanladıp (kolaylaştırıp) elmin (bilimin) doğru yolunu gösteren bu Yeni Türk Elifbasını bizler derin yürekten tebrik ederik. Asırlarca çetin Arap elifbasının nuktaları altında ezilip çabaladığımızın artık ahırı yetişir (sonu geliyor). Böle bir vaktde böyük kardaşlarımız başladığı bu yolda biz cevanların mukaddes vazifesi nedür?

"Elbette bizlerin bir mühüm vazifesi varsa, o da Yeni Türk Elifbasını başardıkça tezlik ile öğrenip fa'ala ve rençberler arasında intişar etmeğimizdir, ki gelecekte illar (yıllar) ile öğrenilmiyen Arap elifbasını lagv edip bir nece haftanın zarfında öğrenilen Yeni Türk Elifbasını şark milletleri arasında dahi yöridek.

"Yaşasın Yeni Türk Elifbasının binasını koyan Azerbaycan halkı!.." [37]

Üstüne övgüler yazılan, yüceltilen yeni Türk alfabesinin Gürcistan Türkleri arasında tepkiyle karşılandığı da anlaşılmaktadır. Bu alfabeye karşı direnmek isteyenler, Lâtin yazısını Lâtin dili gibi göstermeğe kalkışmışlar, "biz Türk'üz, neden bize anadilimiz öğretilmiyor da Lâtin dili öğretilmek isteniyor?" propagandasını yaymağa uğraşmışlardır. *Işık Yol* gazetesi, bu olumsuz propagandaya karşı şu açıklamayı yapmak gereğini duymuştur:

"Cemaatimiz içinde çok danışıklar arasında, Yeni Türk Elifbasının sözü düşende, kâhdan bir eşidirem ki bu elifbaya "Lâtin dili" (elifbası ya hurufatı yok, mahsus dili!) deyirler.

"Bu sözü Yeni Elifbanın taraftarı olanlar da deyirler, olmıyanlar da.

"Taraftar olan yoldaşlar, böyle söylüyorlar:

— Elbette! elm (bilim) için bize Lâtin dilini de öğrenmek lazımdür, çükü... (dalısı uzanır, tikrara lüzumu yokdır).

"Yeni Elifbanın aleyhine gedenler, onlar da böyle gap vururlar:

— "Bilmirem, bize neçün öz ana dilimizi öyretmiyüb, deyirler ki Lâtin dili okuyun? Lâtin dili bizim neyimize lazımdür?"

"Bu cür danışan yoldaşlarımın her ikisi de sehv edir (yanılıyorlar).

"*Yeni Türk elifbası Lâtin harflerinden getürülübdürse de, indiki halda bizim öz elifbamızdır, çünki biz bu harfler ile öz sözlerimizi, öz ana dilimizi yazırık.*

[37] Adil Hacızade, "Yeni Türk Elifbası", *Işık Yol*, Tiflis, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 3-4.

"Odur ki bu yeni harfler ile bizim dilimiz heç değişmir, ancak yazımız asanlaşır"[38].

Tiflis Yeni Türk Elifba Komitesi, Şubat 1924'te kurulmuştur. Yönetim kurulunu, Başkanını, Başkan Yardımcısını, Sekreterini seçmesi ve tüzüğünü tamamlaması Şubat sonunu bulmuştur. Komite, tam olarak çalışmaya 28 Şubat 1924 günü başlamıştır[39]. Ama bu tarihten önce de Gürcistan Türkleri arasında kıpırdanışlar olmuştur. Azerbaycan'daki yeni alfabe kampanyasının etkisiyle, Gürcistan Türkleri arasında da yeni harfleri öğrenmeğe çalışanlar çıkmış, bunlar kendi aralarında örgütlenmeğe de çalışmışlardır. Ama çabaları dağınık kalmış, pek başarılı olamamıştır. *Işık Yol* gazetesinde yayımlanan şu mektup bu bakımdan ilginçtir:

"Biz, Karayazı Türk ahalisi, Tiflis'te "Yeni Türk Elifbası" komitesinin teşkil edilmesi haberini işidip kalpten çok şad olduk. Çünkü bizim nahyede bıldırden (geçen yıldan) Yeni Elifba ocağı düzülmüştü. Hamımız (hepimiz) yazıb ohumağı öğrenmiştik; emma sonradan gazeteler, kitaplar almadığımıza göre teşkilâtımız bozuldu. Ona göre Tiflis Yeni Türk Elifbası komitesinden teveke ederik (rica ederiz) ki bizim için gazete ve kitaplar göndersin...

"Biz ise Türk elifbası komitesine lazımı yardım etmeği esirgemiyeceyik.

Nümayende:
M.Rüstemov,
14 Mart 1924 il,
Karayazı"[40].

Tiflis Yeni Türk Elifbası Komitesine gelen mektuplardan biri de "Kızıl asker" imzasını taşıyordu. *Işık Yol* bunu "Yeni medeniyete doğru" başlığı altında yayımlanmıştı. Mektup şu:

"Biz, al bayrak nişanlı Kafkasya ordusu harbî-siyasî mektebinin talebeleri, Yeni Türk Elifbasının ne derecede gözel ve geniş bir yol açacağını nazara alarak onu cümle çetinliklerimizi redd eden bir kuvve edirik ve o kuvvenin sahibi olmak içün Yeni Türk Elifbasını öğrenüb gelecekte de heman elifbanı Kızıl Ordunun askerleri arasında hayata geçirmeğimizi var kuvvetimiz ile çalışacayık.

"Yaşasın Yeni Türk Elifbasının taraftarları!

"Redd olsun köhne elifba.

Kızıl asker"[41].

[38] "Bu Lâtin dili deyil!", *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 3-6.

[39] "Tiflis'te Yeni Türk Elifbasının Komitesi", *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 1, sütun 3.

[40] "Karayazıdan mektub", *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 3-4

[41] "Yeni medeniyete doğru", *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2. sütun

Işık Yol gazetesi, bunlara benzer mektuplara sütunlarını cömertçe açıyordu. Bu mektupları yeni alfabe propagandası için etkili birer silâh olarak görüyordu. Yeni yazıyı öğrenenlerin bu gibi mektuplar yazmalarını özellikle istiyordu: "Bu günden yeni Türk elifbasını öğrenin yoldaşlar! Adlarınızı idareye malûm edin, çünki adlarınız tarihe yazılmalıdır" diyordu[42]. Gazete, "Posta Kutusu" başlıklı sütununda da, herkese, ayrı ayrı, şöyle çağrıda bulunuyordu:

"Umum vatandaşlara:

"Sizden bizim heç bir hahişimiz (isteğimiz) yohdur. Ancak bizim gazetemizi okuyun ve öz maişetinizden bize yazın. Lâzım olsa sizin yazdığınızı gazetemizde çap ederik (basarız). Lazım olmasa size ayrıca cevap yazarık".

Kend muallimlerine:

"Heç unutmayın ki, yeni elifbanı bilmeyen muallimlerin üstünden tarih addıyıp geçecekdir. Geç deyil iken yeni elifbanı öğrenin, ve kendçilere de öğretin. Bundan başka kendinizde (köyünüzde) olan şeyleri bize haber verin".

"Türk halkına:

"Yeni elifba sizin elifbanızdır, bu iş sizin işinizdir. Kendlerde olan muallimlerden yeni elifbanı (alfabeyi) talep edin. Eğer muallim yeni elifbanı bilmese ve bilmek de istemese, onu utandırın... bize yazın, gazetemizde çap eyleyek (basalım), ki bütün halkımız öz bedhahını tanısın"[43].

Gazete, bütün Türk kadınlarına, kızlarına da çağrıda bulunuyor, onların şimdiye kadar kültürlü olamadıklarını, Arap yazısının buna engel olduğunu söylüyor ve kültürlü kişiler gibi özgür yaşamak istiyorsanız, yeni alfabeyi öğrenin, diyordu. Bu alfabe her şeyden önce sizin içindir, diye ekliyordu.

Alfabe kursları

Tiflis Yeni Elifba Komitesi, gazete çıkarıp yeni alfabenin övgüsünü yapmakla yetinmemişti. İlk iş olarak kurslar açmaya girişmişti. 28 Şubat 1924 günü kuruluşunu tamamlayan Komite, on günlük bir hazırlıktan sonra, 9 Mart günü "Yoldaş Nerimanov" adı verilen kulüpte ilk toplantısını ve kursa katılmak isteyenlerin kayıtlarını yapmıştır. İlk çırpıda kurslara 72 kişi yazılmıştı. Bunlarla 12 Mart 1924 günü Yeni Türk Alfabesi derslerine başlanmıştı. *Işık Yol* gazetesi, "keşke bütün hayırlı işlerimiz böyle başlasaydı" dedikten sonra, ilk alfabe dersini şöyle anlatıyordu:

"Dersler hemen bu Martın 12-sinde, Surp-sarkis küçesinde olan mektepte saat 5'de başladı.

[42] "Sesimize ses verin!", *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 1.

[43] "Posta Kutusu", *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 5.

"İlerden (önceden) derslere yazılan yoldaşlardan başka, çohları da gene gelip yazıldılar.

"Nece hevesle yazıldılar, nece eşkile (aşkla) paylanan (dağıtılan) elifba kitaplarını, defterlerini, kalemleri ve davatları alıp klasda (sınıfta) yer tutup oturdular.

"Doğrudan herkes bu o'zanı görseydi, aferin deyerdi.

"Onbeş yaşından tutmuş cevan (genç) yoldaşlarımızdan kart (yaşlı) kişilere ve avradlara kimi derslere heves edüb yazılanlar oldu.

"İş böyle getirmişdi ki, o günü ve o saatde mektebde başka yeni köhne hurufatın da kursları vardı.

"Bu kurs ohuyanların üç payından artığı yeni Türk elifbasının derslerine yazıldılar.

"Bu mesele içün bir azacık da müzakirat olundu, — hatta teklif eden de oldu ki yoldaşlar köhne hurufatın derslerini bırakmasınlar, — fekat hevesi olanlar söze bahmayıp öz reylerinde kaldılar...

"Kurslara yazılanlara yeni Türk Elifbasının Tiflis Komitesi tarafından elifba kitabçaları, defter, kalem ve davat paylanandan (dağıtılmasından) sonra, muallim dersi başladı ve vakt geçtiğine göre, üç harf öğretti ve yazdırdı.

"Derslerden sonra Yeni Türk Elifbası Tiflis Komitesinin katibi kurslara yazılanların işe artık hevesleri olmaklarına göre onlardan Komitenin tarafından teşekkür etti.

"Ohuyanlar bir ses ile: 'Yaşasın bize bu ne'meti veren Şuralar Hükumeti!" deyip dağıldılar.

"Evvel defada derslere 72 nefer yazıldı, - amma bir çok bir çok gene hevesliler vardür, ki yazılmak istiyirler.

"Yeni Türk Elifbası Tiflis Komitesinin cümle işleri bu karar ile getse çok memnun olarık" [44].

Gürcistan Türkleri arasında yeni Türk alfabesi kampanyası da böyle başlamıştır. Parti örgütünün desteğiyle, yeni Türk yazısının burada da iki yıl kadar bir zaman içinde epeyce yayılıp tutunduğu anlaşılmaktadır. Kafkasya Federasyonu'nun öteki üyesi Ermenistan'da da benzer bir kampanya yürütülmüştür. Başta Azerbaycan olmak üzere, Gürcistan ve Ermenistan'da yeni Türk alfabesinin yayılması için devlet bütçesinden yarım milyon ruble kadar para yardımı da yapılmıştır [45].

[44] "Tiflis'te Yeni Türk Elifbası Kurslarının Açılması", *Işık Yol*, 18.3.1924, No. 2, s. 2, sütun 1-2.

[45] Castagné, "Latinisation...", *Révue des Etudes Islamiques*, Année 1927, cahier III, p. 331; Toynbee, *op. cit.*, p. 226.

Yeni yazı kampanyası, Kafkasya Federasyonundan sonra Kuzey Kafkasya'ya da yayılmıştır. İnguş, Çeçen, Oset, Başkurt gibi topluluklar arasında da, çeşitli direnişlere karşın yeni Türk alfabesinin yayılması başarıya doğru gitmişti.

1925 sonunda genel durum

1925 yılı sonlarına gelindiği zaman genel durum özetle şöyleydi: Azerbaycan'da yeni Türk alfabesi tutunmuştu. Henüz okullarda ve devlet dairelerinde zorunlu olarak kullanılmıyordu, ama burada artık eski yazıya dönüş olanaksız gibiydi. Gürcistan ve Ermenistan Türkleri de Azerîlerin izinde yürüyorlardı ve onlar da eski yazıyı bırakmaya iyiden iyiye kararlı görünüyorlardı. Kuzey Kafkasya, Transkafkasya Federasyonunu izliyordu. Çeçenler, İnguşlar, Osetler, Başkurtlar, yeni yazıyı benimseme yolundaydılar. Karaçaylar, Balkarlar da yeni Türk alfabesine geçiyorlardı. Yakutlar ise en önce Lâtin alfabesini benimsemişlerdi[46].

Öteki bölgelere gelince, oralardaki görüntü birdenbire değişiyordu. Gerçi her tarafta yer yer komiteler, ocaklar, dernekler kurulmuştu, yeni yazının propagandası yapılıyordu. Ama elle tutulur sonuç alınamamıştı. Kırım'da, Kazan'da, Özbekistan'da yeni yazıya karşı çetin bir direniş görülüyordu. Özellikle Kırım'da ve Kazan'da direniş çok çetindi. Kazan'da, "bilinçli" işçi kitlesi, *Kızıl Tataristan* ve *Kızıl Armeetz* gibi partizan gazeteler bile, yeni yazıya sert bir tepki gösteriyorlardı[47].

Rus Türkoloğu Yakolev, Sovyetler Birliğinde yaşayan çeşitli Türk toplumları arasında yeni Türk alfabesine karşı bu değişik tutumları, toplum düzeyleri arasındaki farklılıklarla açıklamaktadır. Azerbaycan'da % 13 oranına ulaşan oldukça yüksek bir kent nüfusu vardı. Buna karşılık Azeriler arasında, 1917'den önce okur-yazar oranı % 1-1.5 kadardı. Kentleşmenin yüksek, okur-yazar oranının çok düşük oluşu nedeniyle Azeriler yeni yazıyı kolaylıkla benimsemişlerdi. Öte yanda Kazan Tatarları arasındaki okur-yazar oranı genel nüfusun % 25'ine ulaşıyordu, kentleşme oranı ise düşüktü. Burada oldukça ileri bir basım sanayii de kurulmuştu. Bu yüzden Kazan Tatarları yeni yazıya karşı en büyük direnişi göstermişlerdi. Özbekistan'daki durum da Tataristan'daki duruma benziyordu. Orda okur-yazar nüfusun genel nüfusa oranı % 10.8 kadardı, yerleşmiş bir ulusal (Arap) alfabe ve dinî-kültürel bir oriyantasyon da vardı. Bu bakımdan orada da yeni alfabe direnişle karşılanıyordu[48]. Toynbee de, buna yakın bir görüş ileri sürmektedir. Kazan Tatarlarının kültür düzeylerinin yüksek olduğunu, dillerinin Kazaklar, Başkırlar ve Nogaylar arasında da geçer dil *(lingua franca)* du-

[46] Dr. Ahmet B. Ercilasun, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, I, s. 23,39,41,55; Yakolav, "Le développement d'une langue écrite nationale chez les peuples orientaux de l'Union soviétique..." p. 25.

[47] Castagné, "Latinisation...", p. 333.

[48] N. Yakovlev, "Le développement d'une langue écrite nationale chez les peuples orientaux de l'Union Sovétique et la naissance de leurs alphabets nationaux", *Révue des Etudes islamiques*, Année 1928, cahier 1, Paris: 1928, p. 26-27

rumuna gelmiş bulunduğunu, ayrıca ileri bir basım sanayii kurmuş ve Sovyetler Birliği sınırları dışına, bütün İslâm dünyasına uzanan bir kitap ticareti geliştirmiş bulunduklarını belirtmektedir. Kazan'da Arapça basılan kitaplar, bütün İslâm dünyasında satılmaktaydı. Bu üstünlüklerini kaybetmemek için Kazan Tatarları yeni harflere karşı direniyorlardı[49]. Bu görüşler, yanlış değilse bile eksiktir.

Bu yazarlar, Kırım Türklerinin neden yeni Türk alfabesine karşı direndiklerini pek açıklayamamaktadırlar. Denilebilir ki, gerek Kazan, gerek Kırım Türkleri, Türkiye Türklerini izlemekteydiler. Türkiye'de henüz eski harfler kullanıldığı için onlar da bu alfabeden ayrılmak istemiyorlardı. Azerbaycan'da tutunmuş olmakla birlikte, yeni alfabe konusunda henüz kuşkular vardı. Bu alfabenin geçici bir heves olarak kalmaktan öteye geçmeyeceğini sananlar çoktu. Sovyet Türkleri, yeni alfabeyi benimseyip benimsememek konusunda kararsızdılar. Bütün çabalara karşın bu kararsızlık yenilemiyordu. Ancak Türkiye'deki alfabe devriminden sonradir ki, Sovyetler Birliği Türklerinin kararsızlığı giderilebilecekti.

Bu arada, Bakû Türkoloji Kongresi, Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin alfabesine geçişleri yolunda yeni bir atılım yaratmıştır.

IV. Bakû Türkoloji Kongresi, 1926

26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihleri arasında, Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da, birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi toplandı. Bu kongrenin Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin yazısına geçişlerinde önemli bir yeri vardır. Yazı sorunu, Kongrede görüşülen konuların bir bakıma belkemiğini oluşturmuştur. Daha doğrusu böyle bir kongrenin toplanması nedenlerinin altında alfabe sorunu da yatıyordu.

Kongre hazırlığı

Sovyet hükûmeti, bir Türkoloji Kongresi toplanmasına karar verirken, Türkiye'de hazırlanmakta olan yazı devriminden önce Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına geçişlerini sağlamak ve böylece Doğu halkları önünde prestij kazanmak; Türkolojinin merkezinin Sovyetler Birliği topraklarına kaydığını göstermek gibi siyasal amaçlar gütmüştür. Ayrıca, Sovyet topraklarındaki kültürel pantürkizme öncülük ederek dışardan gelebilecek pantürkist akımları önlemeyi, iki akımı birbirine vurdurmayı da düşünmüştür[50].

[49] A.J. Toynbee, "The adoption of the Latin in place of Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-28)," *Survey of International Affairs, 1928,* London: 1929, p. 224-225.

[50] Joseph Castagné, "Le Congrès de Turkologie de Bakou, en Mars 1926" *Revue du Monde Musulman,* LXIII, I er trimestre 1926, Paris: 1926, p. 84-86.

Sovyetler Birliği topraklarında bir Türkoloji kongresi toplanması düşüncesi birkaç yıldır gelişiyordu. 1920 yılında yine Bakû'da toplanmış olan Doğu Halkları Kongresi, 30-40 milyon kadar olduğu sanılan Türk-Tatar kitlelerinin, dağınıklığına karşın, Asya dengesindeki önemini göstermişti[51]. Bu bakımdan daha 1923-1924 yıllarında bir de Türkoloji kongresi toplama düşüncesi güç kazanmıştı. 1925 yılında kongrenin hazırlıkları ilerlemiştir. Türkiye'nin Bakû Konsolosluğu Eylûl 1925'te şunları bildiriyordu:

"Kongre'nin Moskova'da akdi hususunda israr eden Ruslar uzun müzâkerattan sonra nihayet Bakû'da akdine razı olmuşlarsa da kongre işlerinin milliyetperver anasır eline bırakılmaması ve Komünist fırkası direktifi dairesinde tedviri esasını şart koymuşlardır. Kongre'nin Kânunevvel zarfında içtimaa dâveti kararlaştırılmıştır. Müzâkerat programına imlâ ile alâkadar olarak Türk dil ve şivelerinin mukayeseli savtiyatı (fonetik), Türk dillerinde ıstılahlar yaratılması, yeni elifbaya geçmek meselesi, usul-i tedris gibi birçok hususlar dahildir. Türk ve Tatarlarla meskûn Şura Cumhuriyet ve eyaletlerindeki alakadar müesseseler kongrede bu meselelerin etraflı müzâkeresi için materyel hazırlamaktadırlar. Cumhuriyet ve eyaletlerin merkezlerinde kongre istihzaratına yardım için tâli komiteler teşkil edilmiştir. Bunlar tarafından kongre işini teshil edecek ilmî eserler ve vesaik tertip ve neşrolunacaktır. Kongrenin küşadı günü Bakû'da Türk ve Tatar dillerinde tabedilmiş kitapların sergisi açılacaktır. Kongreye yüz yirmi zat iştirak edecek ve çoğu Türk ve Tatar Cumhuriyetlerinin murahhaslarından ibaret olacaktır. Bunlardan mada kongrede Şuralar İttihadı Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü ile Cumhuriyetlerin Darülfünunları ve Âli Darülmualliminleri murahhasları da bulunacaktır. Kongreye misafir sıfatile memalik-i ecnebiyedeki ve hassaten Türkiye ve İran'daki Türkologlar da davet olunacaktır..."[52]

Ocak 1926'da, Bakû'da bir Türkoloji Kongresi toplanacağı basına yansımıştı. Tiflis'te çıkan *Zarya Vostoka* gazetesi, bir hazırlık komitesinin çalışmakta olduğunu duyurmuştu. 4 Ocak 1926 günü ilk toplantısını yapan hazırlık komitesinde, Rus Bilimler Akademisi üyesi Prof. Oldenburg, Sovyetler Birliği Oriyantalistler derneği Başkanı Pavloviç, Dağıstan Sovyet Cumhuriyeti Komiserler (Bakanlar) Kurulu Başkanı Korkmazof ve Alman oriyantalisti Menzel de bulunuyorlardı[53].

Yabancı bilim adamları, Bakû Kongresinin yalnız bilimsel bir Kongre olmadığını, siyasal nitelik de taşıdığını vurgulamışlardır. Kongre düşüncesinin Sovyetler Birliği Türklerinin kendilerinden geldiği, Azerî, Tatar, Yakut ileri gelenlerinin bu kongrenin öncüleri oldukları izlenimi yaratılmıştı. Ama Ruslar kongrenin kontrolünü pek elden bırakmamışlardı. Sovyetler Birliği dışında yaşa-

[51] *Ibid.*, p. 17-18

[52] *D.B.A.* - T.C. Bakû Şehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 23 Eylûl 341 (1925), No. 875/93

[53] Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 19

yan Türkçü- Turancılar kongreye karşı sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Kafkasya mültecilerinin organı *Yeni Kafkasya* dergisi, kongre öncesinde, bu kongrenin Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklere Lâtin yazısını dikte etmek için Moskova'nın hazırladığı "bir komedi" olduğunu yazmıştı. Bu dergiye göre, kongre öncesinde Lâtin alfabesi konusunda sürekli yayın yapması için Sovyetler Birliği Türk basınına direktif verilmişti. Moskova'nın bu buyruğu üzerine, Türkmen, Özbek, Kırgız, Kazak gazeteleri, "Lâtinci" takma adıyla bir dizi yazı yayınlamağa başlamışlardı. Kongreyi bir olup-bitti karşısında bırakmak için de, Türkmenistan Merkez Yürütme Komitesi, Lâtin alfabesinin benimsemesi kararını almıştı. Hiç kuşkusuz, Bakû kongresi Lâtin alfabesinin alınmasına karar verecekti. "Lâtincilerin" gürültü koparmalarına, kongrenin karar vermesine gerek bile yoktu. Karar önceden verilmişti[54].

Kongrenin açılışı

Buna benzer çeşitli yergiler arasında, Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi, 27 Şubat 1926 günü Bakû'nun "İsmailiye Sarayı" nda görkemli biçimde açıldı. Sarayın salonlarından birinde Türkçe kitaplar, pankartlar, broşürler, yazılar sergilenmişti. Başka bir salon, Türklerin VII. yüzyıldan beri kullandıkları yazı çeşitlerine ayrılmıştı. Köktürk yazısından Lâtin yazısına kadar çeşitli alfabelerle yazılmış Türk yazıtları, kitapları, yazın ürünleri, bilim yapıtları, ders kitapları burada örnekleri, asılları ile gösteriliyordu. Bir başka özel bölme, Türk basınının elli yıllık geçmişine ayrılmıştı. Burada 1875'ten 1926 yılına kadar yayımlanmış Türkçe gazete ve dergilerin koleksiyonları sergilenmişti. Yalnız 1926 yılında Sovyetler Birliği sınırları içinde çıkmakta olan otuz kadar Türk gazetesiyle onbeş kadar Türk dergisi bulunduğu görülüyordu[55]. Kısacası, Kongre sarayı, özellikle yabancı Türkologları daha girer girmez etkileyebilecek biçimde hazırlanmıştı.

Kongreye, Sovyetler Birliği Türk-Tatar Cumhuriyetleri temsilcileri, Rus ve Avrupalı Türkologlar ve Türkiye'den de iki delege olmak üzere, toplam 131 delege katılmıştı. Bunların 98'i Türk-Tatar, 33'ü yabancıydı. Delegelerin bir bölümü bilim adamlarından, ikinci bölümü ise parti üyelerinden, politik kişilerden oluşuyordu. Türkiye delegesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörü Fuat Köprülü, bilim adamları gurubundaydı. Öteki Türkiye delegesi, İstanbul Tıp Fakültesi hocalarından Dr. Hüseyin Zade Ali Bey ise daha çok politik kişiler arasında görünüyordu. 22 kişilik bir kongre divanı seçilmişti: 6 Rus, 3 Azeri, 2 Türkmen, 2 Başkurt, çeşitli bölgelerden 7 Türk-Tatar, 1 Türkiyeli ve 1 Alman[56].

[54] *Yeni Kafkasya,* Üçüncü sene, No. 7, 6.2.1926'dan, Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 93-95

[55] Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 24-25

[56] *Ibid.:* Kongre Divanına seçilenler şu kişilerdi: Agamalioglu, İbrahimov, Caniev (Azerbaycan); Barthold, Borodzin, Nagovitzin, Oldenburg, Pavloviç, Samoyoviç (Rus); Baytursun (Kazak); Tinstanov (Kırgız); Barahov (Yakut); İbrahimov, İdelgüzin (Başkurt); Korkmazov (Dağıstanlı); İnogamov (Özbek); Berdiev, Çoban-Zade (Türkmen); Akçurkali (Kırımlı); Aliev (Kuzey Kafkasyalı); Köprülüzade (Türkiye), ve Manzel (Alman).

Macaristan, Finlandiya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Çekoslovakya, Polonya delegeleri Kongreye katılmamışlardır. Bir Macar ve bir Avusturyalı "kendi arzuları ile" kongrede bulunmuşlardır[57].

Politik kişilerin yanı sıra, kongreye gerçekten uluslararası ün yapmış Türkologlar da gelmişlerdi. Bu bakımdan Kongrenin bilimsel ağırlığı bulunduğu kuşkusuzdur.

Resmî olmayan bu ilk Uluslararası Türkoloji Kongresinin resmî dili Ruscaydı. Birkaç bildiri Türkçe de okunmuş ve Rusça'ya çevrilmişti. Kongreye, Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Agamalioğlu Başkanlık ediyordu. Agamalioğlu, çoşkun bir konuşmayla Kongreyi açtı. Bunun, Doğu ülkelerinde büyük yankılar yapacağını söyledi. Kendi yurdunda böyle bir Kongrenin açılmış olmasından Azerbaycan halkının duyduğu sevinci dile getirdi. Türk-Tatar halklarının ilk kez böyle bir kurultayda bir araya gelmiş olmalarından büyük sevinç duyduğunu söyledi. Ezilmiş halklara kendi kaderlerini tayin etme fikrini doğuran proleter devrimini övdü, Lenin'in anısını saygıyla andı. Başkanın konuşmasını Pavloviç'in konuşması izledi[58].

Sovyetler Birliği Oriantalistleri Bilimsel Derneği adına konuşan Pavloviç, Kongrenin dikkatini hemen alfabe sorunu üzerine çekti. Türk-Tatar halklarının terminolojilerinin, yazımlarının ve alfabelerinin yetersizliği konusunda Kongre'nin halk kitlelerini uyarmasını istedi. "Kongrenin bilimsel desteği ile geri kalmış Doğu halklarının açıklarını giderebileceklerini ve uygarlığı ve kültürü tanıyabileceklerini" söyledi. "Tek sözcükle Kongre, büyük taarruz çağını, Türk-Tatar taburlarının Cebelütarık ve Port-Arthur kalelerine hücum dönemini açacaktır" dedi[59].

Kısa bir konuşma yapan bir Azerî bayan öğretmen, alfabe konusunda Pavloviç'in sözlerini tamamladı. Azerbaycan öğretmenlerinin bu sorunu incelemeye çok zaman harcadıklarını, eski alfabeyi oybirliğiyle mahkûm ettiklerini, kültürel gereksinmelerini karşılayan ve aynı zamanda ilerleme yolunda bir atılım sağlayan yeni Türk alfabesini benimsediklerini söyledi[60].

Bunun arkasından Azerbaycan Başbakanı ve S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Başkanlarından Musabekov'un Kongreye uzun selâmı okundu. Bu mesajında Musabekov, Türk-Tatar halklarının yaşamında bu kongrenin tarihsel bir

[57] Abdullah Battal (Rusçadan tercüme eden), *Harflerimizin Müdafaası. Bakû Türkoloji Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey tarafından okunan Rapor*, Yeni Matbaa, İstanbul: 1926, s. 3. Abdullah Battal (Taymas), bu kitabının girişinde Bakû Kongresine katılanlar konusunda değişik rakamlar vermektedir. "Kongreye 120 murahhas iştirak etmişti, bunlardan 82'si Türklerden idi..." demektedir (s. 3-4)

[58] Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 25

[59] *Ibid.*, p. 25-26.

[60] *Ibid.*, p. 26

yeri olduğunu; vereceği kararların Türkiye, İran, Afganistan ve bütün bilim dünyası için de önem taşıyacağını, Sovyet Hükümetinin sosyalist bir toplum yaratmak için bir kültür savaşı verdiğini; bu savaşta Kongreden bilimsel destek beklediğini söylüyor ve arkasından pratik konulara geçiyordu. Dil devrimi, yazı devrimi gibi pratik önem taşıyan sorunların çözümü için Kongre, Sovyet hükümetine destek olmalıydı[61].

Çalışmaları

Kongre çalışmaları, Türkolojinin üç ana konusunu kapsıyordu: Türk-Tatar halklarının tarihi, etnografyası ve dili. Türklerin tarihi ve etnografyası konularında Profesör Barthold, Prof. Borozdine, Obaydullin, Çurisin (Tchoursine), Prof. Rudenko, Akademi üyesi S. Oldenbourg, Prof. Çobanzade birer bildiri sundular. Bu bildirilerin görüşülüp tartışılmasından sonra Kongre, çeşitli kararlar aldı: Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk-Tatar nüfusunun kesin istatistiklerinin çıkarılması, Türk-Tatar bölgelerinin atlaslarının ve haritalarının yapılması, Sovyetler Birliğinde merkezî bir Türkoloji müzesi kurulması, okullara etnografya derslerinin konulması, Türkler arasından etnologlar ve antropologlar yetiştirilmesi vb. alınan kararlar arasındaydı[62]. Bunlar alfabe sorunuyla doğrudan doğruya ilgili değildi.

Tarih ve etnografya konularından sonra Türklerin bilim dili terminolojisi ve Türkçenin yazımı (imlâsı) sorunlarına geçildi ve bu bölümde alfabe sorununa da değinilmeğe başlandı. Türkmen Profesör Çobanzade, Türk diline Arapça'dan, Farsça'dan ve Avrupa dillerinden birçok yabancı sözcük girmiş olsa bile, Türkçe için bir tek terminoloji saptanabileceğini savundu. Rus Türkologu Manatov, Çobanzade'nin bildirisinin tek bir "ulusal" Türk dili yaratılmasını amaçladığını söyleyerek buna karşı çıktı. Azerbaycan delegelerinden Zeinalli ile Kazak delegesi Baytursun da Türkçenin terminolojisi konusunda birer bildiri sundular ve Prof. Çobanzade'ye yakın görüşler öne sürdüler. Başkurt delegesi İbrahimov, Türk dillerinin yazımı sorunu üzerine bir bildiri sundu; bir "Türk dilleri federasyonu" ilkesi düşündüğünü açıkladı ve bunu savundu. Türkçenin yazımında "bölgecilik eğilimleri" görüldüğünü belirtti ve bu eğilimlerle savaşılması gerektiğini söyledi. Kazak delegesi Ömerov, Türkçe için fonetik yazım ilkesini savundu ve yazım sorunuyla alfabe sorununun sıkı sıkıya birbirine bağlı olduğunu ileri sürdü. Lâtin alfabesinin benimsenmesiyle yazım sorununun da çözümlenmiş olacağını belirtti[63].

Alfabe sorunu

Türkçenin yazım (ortograf) sorunu derinleştirildikçe, yavaş yavaş alfabe sorununa da giriliyordu. Aga-Zade Ferhad'ın sunduğu bildiride, şöyle görüşler ortaya atılıyordu:

1. Türkçedeki tüm sözcükler, bu arada Türkçeye girmiş Arap sözcükleri için tek bir yazım kuralı uygulanmalıydı.

[61] *Ibid.*, p. 27-30.
[62] *Ibid.*, pp. 35-44
[63] *Ibid.*, pp. 45-56

2. Çeşitli yazım ilkeleri içinde Türk diline en uygun olanı fonetik yazım ilkesiydi.

3. Türk-Tatar dünyasında kullanılmakta olan alfabeler içinde, fonetik yazım ilkesine en uygun alfabe, Azerbaycan'da uygulanmağa başlanan Lâtin kökenli yeni Türk alfabesiydi.

4. Yeni Türk alfabesinin yazım bakımından çeşitli üstünlükleri vardı: Bu alfabe özel adlarla coğrafî adların büyük harflerle yazılmasını sağlıyor, sözcüklerin hecelere ayrılabilmesine olanak veriyordu. Yeni alfabede sesli harfler sözcüklerde vurgulanabiliyordu, bu da çocukların doğru okuyup yazmalarını sağlıyordu[64]...

3 Mart 1926 günü Kongre, doğrudan doğruya alfabe konusunu, daha doğrusu alfabe değişikliği sorununu görüşmeğe başladı. Bu sorun, Bakû Türkoloji Kongresinin gündemindeki en önemli sorunlardan biriydi; uzun tartışma konusu oldu. İlk sözü Rus Türkologu Yakovlev aldı ve alfabelerin bağlı oldukları ilkeler konusunda genel bir bildiri okudu. Arap alfabesinin Müslüman ülkelerinde gittikçe gerilemekte olduğunu, bu alfabenin saf biçimiyle korunmasını artık kimsenin savunmadığını söyledi. Sovyetler Birliğinde yaşayan Doğu halkları arasında üç ayrı alfabe kullanıldığını, bunların Rus, Lâtin ve Arap alfabeleri olduğunu açıkladı. O güne kadar Rus alfabesini kullanmış Türk-Fin toplumlarının Lâtin alfabesine geçme eğiliminde olduklarını belirtti. Yakutlar, Komiler gibi örnekler verdi. Kafkaslarda Lâtin alfabesinin benimsenmesinin, çok karmaşık kültürel ve sosyal güçlüklerle karşılaştığını sözlerine ekledi. Sosyal sınıflar, gelenekler, görenekler, alışkanlıklar, şeriat ve adat, kültür düzeyleri arasındaki farklılaşmalar nedeniyle Lâtin alfabesine geçişi daha da güçleştirdiğini belirtti. Türkler arasında Lâtin alfabesini ilk benimseyen toplumun Azeriler olduğunu söyledi. Prof. Yakolev, Sovyetler Birliği Türklerinin neden Rus alfabesini benimsemediklerini şöyle açıklıyordu:

> "Tarihsel bakımdan Rus alfabesi, Çar zamanındaki Ruslaştırma politikası ve Rus misyonerleri propagandası ile bağlantılıdır. Bu durum, Rus olmayan halkların hiç hoşuna gitmemiştir ve bu halklar ulusal bir yazı sistemi yaratırken Rus alfabesini almak istememişlerdir. Hatta daha önce Rus alfabesini almış olanlar da bunu reddetmişlerdir"[65].

Yakolev'den sonra söz alana Azerbaycan deleğesi Mehmet Zade, Lâtin alfabesi temeline dayanan yeni Türk alfabesinin uzun bir övgüsünü yaptı. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türk-Tatar halkları Arap alfabesinden kurtulma çabası içindeydiler. Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Yakut halkları, Lâtin kökenli yeni Türk alfabesini benimsemişlerdi. Türkmenler, Özbekler, Başkurtlar, Anadolu Türkleri

[64] *Ibid.*, pp. 57-58
[65] *Ibid.*, pp. 68-69

de eski Arap yazısından kurtulmak ve yeni Türk alfabesini almak üzere bulunuyorlardı. Türk alfabesi konusunda iki akım vardı. Kimileri Arap alfabesini ıslah etmek istiyordu. Ötekileri ise Lâtin temeline dayalı yeni Türk alfabesini almak istiyorlardı. Ama her iki gurup da bir noktada görüş birliğine varmışlardı: Arap alfabesi Türk-Tatar fonetiğine uymuyordu ve güç bir alfabeydi. Yeni Türk alfabesinde yeterince sesli harf vardı. Yeni alfabe soldan sağa doğru yazılıyordu, bu bakımdan müzik notalarının yazılmasına da elverişliydi. Bu alfabede harf sayısı 120'den 33'e indirilmişti[66]. Mehmet Zade'nin bildirdiğine göre, eski alfabe en az 6 ile 8 ayda öğrenilebiliyordu. Yeni alfabe bu süreyi kısaltmış, 3-4 aya indirmişti. % 90 kadarı okuma yazma bilmeyen milyonlarca Türk için bu önemliydi. Azerbaycan'da 70 bin emekçiye ve askere yeni alfabe öğretilmişti. Bu yazı ilkokullarda da öğretilmeğe başlanmıştı. Parlak sonuçlar alınıyordu. Yeni yazının kavranması, eski yazıdan % 70-80 oranında daha çabuk oluyordu...[67]

Rus profesörü Jirkov da yeni alfabeyi övdü. Türk halklarının bir uyanış (rönesans) çağına girdiklerini, ulusal kültürlerinin "ilkbaharını" yaşadıklarını ve çağdaş tekniğe ve basım endüstrisine elverişli yeni bir alfabe istediklerini söyledi. Arap ve Lâtin alfabelerinin bir karşılaştırmasını yaptı. Lâtin alfabesinin her bakımdan üstün olduğunu belirtti. Bu alfabe kolay okunuyor, kolay yazılıyor, kolay öğreniliyordu. Bunun basımı da kolaydı. Bu bakımlardan ve başka çeşitli nedenlerden dolayı eski alfabeyi bırakıp Lâtin alfabesini almak gerekiyordu[68].

Bir karşıt görüş

Rus ve Azerbaycan delegeleri Lâtin kökenli yeni Türk alfabesini savunurlarken, Tataristan (Kazan) delegesi Alimcan Şeref Bey (Şerefov) bunların karşısına dikildi. Kongre karıştı. Şeref Bey, Lâtin alfabesinin alınmasına karşıydı. Arap alfabesini savunuyordu. Kongreye sunduğu rapor, Türkiye'de yazı devrimine karşı olanlarca da kullanılmış ve *Harflerimizin Müdafaası* adı altında çabucak İstanbul'da Türkçeye çevrilip bastırılmıştı[69]. Alimcan Şeref Bey şunları söylüyordu:

"Yer yüzündeki Türk kavimlerinin % 90'dan fazlası asırlardan beri Arap sistemi olan harfleri kullanıyorlar. Türklerin ancak % 7-8'i (Çuvaşlar, Hristiyan Kazan Türkleri, Yakutlar ve Sibirya'da yaşayan bazı ufak Türk kabileleri) biraz tadil olunmuş Rus harflerini kullanıyorlardı, ki bu harfler onlara Ruslardan Ortodoks mezhebi ile birlikte intikal etmişti. Bununla beraber Hristiyan Kazanlılar İnkilâpdan sonra... Rus harflerini attılar ve Arap-Türk harflerini kullanmağa başladılar. Yakutlar ise Rus harflerinden bilfiil Lâtin harflerine intikal ettiler.

[66] Burada söz konusu, Azerbaycan'da benimsemiş olan Yeni Türk Alfabesiydi. Türkiye'de kullandığımız alfabe 33 harften değil, 29 harften oluşmaktadır.

[67] Castagné, "Le Congrès de Turkologie...", p. 70-71

[68] *Ibid.*, p. 71-72

[69] Abdullah Battal (Ruça'dan tercüme eden), *Harflerimizin Müdafaası; Bakü Türkoloji Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey Tarafından Okunan Rapor*, Yeni Matbaa, İstanbul: 1926, 42 sayfa.

Demek bunlar kitle olarak Lâtin harflerini kabul eden ilk Türk kavmidir... Fakat Arap harflerini kullanmış olan Türk kavimlerinden hemen hiçbiri kitle olarak bilfiil Lâtin harflerine daha intikal etmemiştir.

"Harf değiştirmek, medenî, iktisadî ve içtimaî cihetlerden büyük ehemmiyeti haizdir. Bilhassa mazide ve bugün epeyi mühim medenî kıymetlere malik olan Türkiye Türkleri, Kazanlılar, Azerbaycanlılar, Özbekler vs. için bu pek mühim ve büyük bir meseledir. Bu gibi Türk kavimleri arasında elifba değiştirilince şu neticeler meydana gelecektir: şimdiye kadar okuryazar olanların hepsini yeniden okutmak, birkaç sene mütemadiyen ayni lisanda yazılan ayni eserleri iki türlü harf ile neşretmek, ahaliyi iki türlü yazı ile okumağa, yazmağa alıştırmak uğrunda emek sarf etmek (bu hal Almanlarda olduğu gibi,bizde de birçok asırlar devam edecek) bunun için muallimlerimizi yeniden hazırlamağa, matbaalarımızı ve dökümhanelerimizi ve umumen medenî hayatımızın bütün teknik ve pratik teçhizatını yeni baştan tadil ve ıslah etmeğe mecbur olmak. Bundan maada alfabesi değiştirilen kavmin geniş kitlelerinin içtimai halet-i ruhiyesinde azîm bir sarsıntı vukua gelecektir, ki en ehemmiyetlisi de bu noktadır. Bir kavmin medenî seviyesi ne kadar yüksek ve medenî kıymetleri ne kadar bol olursa, o kavm için elifba değiştirmek o kadar güç olacaktır" [70].

Bunları söyledikten sonra Alimcan Şeref Bey, Arap ve Lâtin harflerinin uzun uzun karşılaştırmalarını yapıyor, Arap yazısının Lâtin yazısından geri kalır bir yanı bulunmadığını kanıtlamağa çalışıyordu. Özellikle Kazan Tatarlarının kullandıkları ıslah edilmiş Arap harfleriyle Azerbaycan'da uygulanmağa başlanan Lâtin kökenli yeni Türk alfabesini karşılaştırıyordu. Onun söylediğine göre, Kazan'da 28 Arap harfine 8 harf daha eklenmiş, böylece Kazan lehçesinin yazımına elverişli bir yazı yaratılmıştı. Azerbaycan'da benimsenen 34 harfli yeni Türk alfabesinin 19 harfi hiç değiştirilmeden, 7 harf değiştirilerek Lâtin yazısından alınmıştı. 7 harf ise Rus ve Ermeni alfabelerinden alınmıştı. Demek ki Lâtin harfleri, Türkçe yazma için yetersiz kalmıştı, Şeref Bey, "Türk lehçelerinde bulunan seslerin ancak % 47'si ve nihayet % 56'sı şeklen ve manen tebdil edilmeyen Lâtin harfleriyle ifade edilebilir" diyordu [71]. "Halbuki Arap sistemi harflerle yazılırken ancak % 15 yeni yahut biraz değiştirilmiş harfler ilâve etmeğe mecburuz" diye ekliyor ve şu sonuca varıyordu: "Demek ki Türk sesleri ve kelimelerini ifade etmek ve yeni normal ve amelî imlâ meydana getirmek için Arap sistemi elifbanın harf hazinesi Lâtin sistemi elifbasınınkinden daha elverişlidir" [72].

Alimcan Şeref Beye göre, harflere çeşitli imler eklenerek hem Lâtin, hem Arap alfabeleri Türkçenin yazımına elverişli duruma getirebilirdi. Azerbaycanlılar Arap harflerini ıslah edecekleri yerde, bu yazı Türkçeye elverişli değildir de-

[70] *Ibid.*, s. 7-9.
[71] *Ibid.*, s. 15.
[72] *Ibid.*, s. 15-16.

yip çıkmışlardı. Oysa kabahat yazıda değil, ıslah zahmetine girmeyenlerdeydi. Rus bilginleri de "Arap harflerinin Türk seslerini ifadeye asla yaramadığına dair güya fenne istinaden bir karar çıkarmışlardı". Böyle bir kararı anlamağa olanak yoktu. Şeref Bey şöyle diyordu:

"İmlâsı fena olanlar imlâlarını ıslah etmelidirler; imlâ fenalığını bahane ederek harf değiştirmek meselesini ortaya atmak caiz değildir. Yoksa Lâtinci Japon Komitesi vaziyetine düşmemiz pek mümkündür. Bu komite Japonya'da Lâtin harflerini tamim uğrunda büyük gayret sarfettikten ve doksan milyon İngiliz lirası harcadıktan sonra nihayet 1914 senesinde tatil-i faaliyet etmeğe mecbur olmuştur"[73].

Bu sözler özellikle Azerbaycan Lâtincilerine yöneltilmişti. Alimcan Şeref Bey, Azerbaycan denemesinin de fiyaskoyla sonuçlanabileceğini söylemek istiyordu. Ondan sonra iki alfabenin karşılaştırmasını sürdürüyor ve şu soruları soruyordu: "Hangisi daha çabuk okunur? Hangisi daha sıhhidir? El yazısı nasıl okunur? Hangisi daha çabuk yazılır? Matbaa için hangisi daha kolaydır? Hangisi daha çabuk öğrenilir?" Bu soruları yine kendisi yanıtlıyor, Arap yazısının daha çabuk okunduğunu, daha çabuk yazıldığını, okunmasının da iddia edildiği gibi göz sağlığına aykırı olmadığını söylüyordu. "Okuryazar adam ayrı ayrı harfleri okumaz, belki bütün kelimelerin hiyerogriflerini okur" diyordu[74]. Sözcükler harf harf değil de kalıp olarak, klişe olarak okununca Arap yazısının daha çabuk okunduğunu öne sürüyordu. "Arap harflerinin gözlere zararlı olduğunu iddia etmenin yanlış" olduğunu ekliyordu[75]. Şeref Bey, savunmasını daha da ileri götürerek" Arap harfleriyle yazılan normal metin kim tarafından yazılırsa yazılsın pek kolaylıkla okunabilir. Halbuki Lâtin ve Rus harfleriyle yazılanı yazanın kendisi bile bir az sonra pek güçlükle okur" diyordu[76].

Basım tekniği bakımından Lâtin harflerinin daha elverişli olduklarını yadsıyamayan Şeref Bey, bu kolaylığın Avrupalılar için olduğunu söylüyor ve "İş bize gelince Garbın hazır tekniğinden istifade etmeğe kalkışırsak büyük sukutu hayale uğrayacağız" diyordu[77]. Bildiri sahibi, Kuzey Türklerinin, özellikle Kazan Tatarlarının Arap harflerini ıslah ederek basım tekniğine elverişli duruma getirdiklerini anlatıyor, bu yola gitmemiş olan güney Türklerini, özellikle Azerileri eleştiriyordu. "Azerbaycan Lâtincilerinin ıslah ederek hemen hemen fonetik imlâya yarar bir şekle soktukları Lâtin harflerini hiç ıslah edilmemiş Arap harfleriyle mukayese ederek ve Arapça kelimelerin bin sene evvelki imlâsını ileri sürerek bu sonuncu harflerin Türkçe imlâya gelmediğini, matbaacılık için uygun olmadığını iddia etmeleri biz şimal Türkleri ekseriyetinin ancak hayretini

[73] *Ibid.*, s. 16-17.
[74] *Ibid.*, s. 27
[75] *Ibid.*, s. 22
[76] *Ibid.*, s. 23
[77] *Ibid.*, s. 28

mucip olmaktadır. Bu sahada şimalliler çalışırken cenuplular derin uykuya dalmışlardı, şimdi uyanır uyanmaz "Lâtin"e sıçradılar" diyor ve çevresinde Rus ve Lâtin yazısından başka yazı göremeyen ve bunlardan bir şey anlamayan Azerbaycan köylüsünün haline acıdığını söylüyordu [78].

Arap harflerinin Lâtin harflerinden daha çabuk öğrenildiğini de ileri süren Şeref Bey, ondan sonra bu yazının uluslararası önemine geçiyordu. Üç yüz milyon Türk ve Müslümanın Arap yazını kullandığını, bu yazının yer yüzündeki Müslümanları ve özellikle kardeş Türk kitlelerini birleştirdiğini, yazı değiştirmenin bu birliği bozacağını savunuyordu. "Bu cihetten olan hakikî menfaatlerimiz de bize Arap harflerinin muhafazasını telkin ediyorlar" diyordu [79].

Kazan delegesi, Arap harflerinin Lâtin harflerinden "daha güzel" olduğunu ekledikten ve Arap harflerinin "meziyetlerini" tekrar saydıktan sonra, bildirisinin son bölümünü yazı değiştirmenin siyasal önemine ayırıyordu. Halk kitlelerinin Sovyet rejimine bağlılığı ve Arap yazısını kullanan sömürge ve yarı sömürge halklarının Sovyetler Birliği ile ilişkileri bakımından yazı değiştirmenin ne gibi sonuçları olabileceğinin incelenmesi gerektiğini söylüyordu. Bu noktada Azerbaycan Lâtincilerini Lenin'i yanıltmış olmakla suçluyordu. Şöyle diyordu:

"Azerbaycan Lâtincilerinin başı olan Agamalioğlu Lenin'e Arap harflerinin noksanlarından, imlânın fenalığından şikâyet eder, Lâtin harflerinin kabulü lüzumundan bahsederken Lenin ona: "Köylü bunu nasıl görür?" diye sormuş, Agamalioğlu: "İyi görür". deyince o: "Bu, yüksek inkılâptır" diye cevap vermiştir. Burada meselenin siyasî tahlili Lenin'in son cümlesinde değil, "Bunu köylü nasıl görür?" diyen sualinde mündemiçtir. Şimdi müsaade ediniz de ben size sorayım: Agamalioğlu yoldaş ister bu ıslahatın vereceği faideler hakkında, ister köylünün onu iyi göreceği hakkında acaba kendisini yanlış yola saptırmamış mıdır? Azerbaycan'da Lâtin harflerini tatbikten doğan faidelerin pek cüz'i olduğunu ve Bakû'nun hatta sanayi amelesi arasında Lâtine karşı husumet gösterildiğini ve bu yüzden teessüfe şayan hâdiseler vukua geldiğini Azerbaycan matbuatından öğrenişim beni size bu suali sormağa sevkediyor. Bu hallerin Bakû gibi Lâtin meselesinin, daha Musavatçılar zamanında bile, azçok mevzubahs olduğu bir şehirde vukua geldiğine dikkat ediniz!

"Köylülerimizin medenî ve iktisadî cihetlerden pek geride olduğunu nazarı dikkate alırsak bugünkü elifba yerine Lâtin elifbasını kabul etmek meselesine köylünün iyi nazarla bakacağını kat'i surette söylemek fikrimce, en azı, daha iyi tetkik edilmemiş olan bir mesele hakkında acele ile hüküm vermektir. Köylünün her cihetten geri kalması,elbette alfabeden değil, onun iktisadî vaziyetinden ve eski devrede siyasî mazlumiyetinden neş'et etmiştir" [80].

[78] *Ibid.*, s. 31-32
[79] *Ibid.*, s. 35
[80] *Ibid.*, s. 41-42

Alimcan Şeref Bey, bildirisini şöyle bitiriyordu:

"Elifba değiştirmek bizim medenî ve iktisadî cihetlerden yükselmemize asla yardım etmemekle kalmaz, bu sahadaki terakkilerimize büyük engel de olur. Bizi medenî ve iktisadî inkişafa doğru yürümekte olduğumuz şahrâhtan (anayoldan) saptıracak adımlar atmayalım, Efendiler!" [81]

Kazan delegesinin yazı değişikliğine karşı çıkmasının altında ekonomik nedenler vardı. Arap yazısını iyi kötü ıslah ederek bir basım endüstrisi kurmuş olan Kazan Tatarları, Rusya Türklerine ve öteki Müslüman ülkelerine kitap satıyorlardı. Lâtin yazısı alınınca bu ticaret elden çıkacaktı.

Cevaplar

Âlimcan Şeref Beyin bildirisi ve Arap alfabesini savunan öteki Kazan delegelerinin görüşleri Kongrede tepkiyle karşılandı. Çeşitli delegeler Âlimcan Şeref Beyin savlarını eleştirdiler. Kazak delegesi Turakulov, Kazan Tatarlarının övünerek kullandıkları ıslah edilmiş Arap alfabesinin birçok eksikleri bulunduğunu, bu alfabenin 4.500 kadar harften oluştuğunu, basım tekniğinde çok güçlükler yarattığını, okunmasının da güç olduğunu söyledi [82].

Kuzey Kafkasya delegesi Ömer Aliev de Şeref Beyi eleştirdi ve Lâtin alfabesini savundu. Özellikle bu alfabenin evrenselliğini vurguladı. Lâtin alfabesinin Batı Avrupa'da, Amerika'da, Avustralya'da; kardeş halklardan Yakutlar, Macarlar, Arnavutlar, Türkiye Çerkesleri ve ayrıca Türkiye, Hindistan, Mısır, Fas aydınları arasında kullanıldığını anlattı. Lâtin alfabesi benimsenince Sovyetler Birliği müslümanları ile komşu ülkeler müslümanları arasındaki bağların kopmayacağını söyledi. Bilimsel bakımdan Lâtin alfabesinin Arap alfabesinden üstün olduğunu ekledi [83].

Kazan delegesi Âlimcan Şeref Bey, Lâtin alfabesini savunan Rus Türkologları Jirkov ile Yakovlev'i sert biçimde eleştirmiş, onları "Ruslaştırmanın gizli ajanları" diye suçlamıştı. Rus Türkologları bu suçlamalara tepki gösterdiler. Jirkov, Lâtin alfabesinin benimsenmesi görüşünde direndi. Bu alfabenin Azerbaycan'da başarılı olduğunu söyledi. Yakovlev, Şeref Beyin savının yüzeysel olduğunu, kendisini suçlamasına da şaştığını söyledi. Kuzey Kafkasya'daki çalışmalarını anlatarak kendisini savundu. Yakovlev, Kuzey Kafkasya halklarına zorla benimseltilmiş Rus alfabesinin burada tepkiyle karşılandığını görmüş ve Rus alfabesinin bırakılarak yerine Lâtin alfabesinin alınmasını sağlamıştı. Konuşmacı başka şeyler de söylüyordu: Tatarlarla kültür benzerliği olan ve büyük kültür merkezi Kazan'a çok yakın bulunan Başkırlar da Lâtin alfabesini benimsemişlerdi. Kazan, bu kadar yakın bir toprağı bile kendi kültür etkisinde tutamamış-

[81] *Ibid.*, s. 42

[82] Castagné, "Le Congrès de Turkologie de Bakou...", pp. 73-74.

[83] *Ibid.*, p. 74

tı. Özerkliğe kavuşan halklar Lâtin alfabesine yöneliyorlar, bu alfabeyi benimseme gereğini duyuyorlardı[84].

Kalmuk Cumhuriyeti temsilcisi Kosiyev, kendi yurdunda şimdiye kadar kullanılmış olan Rus alfabesinin bırakılacağını ve onun yerine Lâtin alfabesinin alınacağını açıkladı. Dağıstan temsilcisi Korkmazof da, bir kültür ve teknik aracı olarak Lâtin alfabesini savundu. "Bizi sömüren düşmanın elinden bu aracı almalıyız, emperyalizmin ve kapitalizmin elinden bunu söküp almalıyız" dedi. Agamalioğlu da, Kazan delegelerinin ileri sürdükleri gibi, Lâtin alfabesini almakla 500 yıllık edebiyatın yitirilmeyeceğini söyledi ve Lâtin alfabesini savundu[85].

Alman profesörü Menzel de, Arap harflerinin sanat güzelliğine kongrenin dikkatini çekti. Arap alfabesinin İslâm sanatı tarihine sıkı sıkıya bağlı olduğunu, bu sanatta kaligrafinin önemli bir yer tuttuğunu anlattı[86].

Karar Alfabe konusundaki bu gibi tartışmalardan sonra Kongre, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Dağıstan, Başkurdistan, Türkmenistan, Kuzey Kafkasya ve Transkafkasya delegelerinin oylarıyla aşağıdaki karar örneğini onayladı:

> *"1. Kongre, Yeni Türk Alfabesinin Arap alfabesine ve ıslah edilmiş Arap alfabesine teknik üstünlüğünü ve yeni alfabenin kültürel ve tarihsel alanda gittikçe artan önemini belirttikten sonra, yeni alfabenin ve bunun uygulama yönteminin Türk-Tatar bölgelerinde ve Cumhuriyetlerinde benimsenmesini bu Sovyet birimlerinin her birinin kendi yetkisine bırakır.*
>
> *"2. Kongre ayrıca, yeni Türk alfabesinin (Lâtin harflerinin) Azerbaycan'da ve birkaç başka bölgede ve Cumhuriyette benimsenmiş olmasının son derece önemli olduğunu da belirtir. Kongre, Azerbaycan'ın ve öteki Cumhuriyetlerin deneylerini ve yeni alfabeyi öğretme yöntemlerini, ilerde kendi ülkelerinde de uygulamak üzere, öğrenmeleri için Türk-Tatar halklarına çağrıda bulunur"*[87].

Bu karar, 7 olumsuz, 6 çekimser oya karşı 101 oyla alınmıştı. Olumlu oyların 6'sını Ruslar, 95'ini Müslümanlar vermişlerdi.

Oylamanın arkasından bir konuşma yapan Sovyetler Birliği Orientalistleri Bilimsel Derneği Başkanı Pavloviç, Türk dilleri için Lâtin alfabesinin kullanılmasına ilişkin bu kararın, Türk-Tatar halklarının kültürel gelişme tarihlerinin en parlak sayfalarından biri olacağını söyledi ve şöyle dedi:

"Kongre'nin kararı, Arap alfabesi için cenaze çanı etkisi yapmıştır... Azerbaycan'da, Yakutistan'da, Çeçenistan'da, Karaçay'da ve kuzey Kafkasya'nın bir-

[84] *Ibid.*, pp. 74-75
[85] *Ibid.*, pp. 77-78
[86] *Ibid.*, pp. 77-78
[87] *Ibid.*, p. 79

kaç öteki bölgesinde zafer kazanmış olan Lâtin alfabesi, Sovyetler Birliğinin bütün Türk-Tatar bölgelerinde ve Cumhuriyetlerinde muzaffer yürüyüşünü sürdürecektir"[88].

6 Mart 1926 günü Kongrenin kapanış konuşmasını yapan Başkan Agamalioğlu da, özellikle alfabe ve dil sorunlarının çözümü için bir Kongre toplanılmasının daha Nerimanov zamanında düşünüldüğünü; Türk-Tatar dünyasında iki büyük devrim yapılmış olduğunu, bunlardan birinin Türkiye'de, ötekinin de Azerbaycan'da gerçekleştirildiğini söyledi. Azerbaycan'da yapılan devrimin yeni alfabesini yarattığını, bu alfabenin Türk-Tatar halklarını insanlığın ilerici kültürüne katacağını ekledi[89].

Türkiye delegesi Ali Bek Hüseyin Zade de alfabe konusunda "köklü bir devrimden yana olduğunu", alfabe sorununun Türkiye'de nasıl bir yön alacağının yakın bir gelecekte belli olacağını söyledi[90].

Öteki Türkiye delegesi Fuat Köprülü de, yabancı bilim adamları onuruna verilen bir davette söz aldı, bu Türkoloji kongresinin bütün Doğu ve bilim dünyası için büyük siyasal önem taşıdığını söyledi. Türk-Sovyet dostluğunu övdü ve bu dostluğun sonucu olarak iki ülkenin bilim ve kültür alanında işbirliği yaptıklarını belirtti. Bu sözler üzerine Azerbaycan Yürütme Komitesi Başkanı Agamalioğlu, Türkiye'nin "devrimci lideri" Mustafa Kemal onuruna kadeh kaldırdı[91].

Ve sonrası Kongre kapandıktan sonra da delegeler Sovyet basınına çeşitli demeçler vermişler, kongrede alınan kararları, özellikle alfabe konusundaki kararı övmüşlerdir. Avusturya Türkoloğu Dr. Paul Wittek;

"Yeni alfabenin Türk-Tatar halklarının bugünkü gereksinmelerini karşıladığı apaçıktır; bu alfabe Arap alfabesinde görülen güçlükleri gidermekte, Türk kitlelerini uluslararası kültüre yaklaştırmaktadır ve bu bakımdan da insanlığın bir kültür faktörü olacaktır". demiştir[92].

Rus Türkoloğu Jirkov, "Bu Kongre, Türk halklarının kültür tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Arapçacılarla Lâtinciler bir tek amaç uğrunda çalışmışlar ve eski Arap alfabesinin kusurlarından kurtulmak istemişlerdir" diye konuşmuştur[93]. Bir başka Rus Türkoloğu, Prof. Samoyloviç, çeşitli Türk diyalektleri için değişik yeni alfabe projeleri bulunduğuna dikkati çekmiş ve bu alfabelerin birleştirilip geliştirilerek *"bütün Türkler için bir tek alfabe"* yapılmasını önermiş-

[88] *Ibid.*, p. 80
[89] *Ibid.*, pp. 81-82
[90] *Ibid.*, p. 82
[91] *Ibid.*, p. 87
[92] *Ibid.*, p. 88
[93] *Ibid.*, p. 89

tir[94]. Prof. Pavloviç de, "Aldığı kararlarla Kongre,Türk Cumhuriyetlerinin kültürel gelişme temellerini atmıştır" diyordu[95]. Macar Profesörü Meszaros da, Moskova'da çıkan *İzvestiya* gazetesinde yayımlanan demecinde şöyle konuşuyordu:

"Bu Kongre, Sovyetler Birliğindeki otuz milyon Türk-Tatarın uyanışının kesin bir kanıtıdır. Bu kitlenin uyanışının Sovyet sınırları dışında yaşayan öteki Türkler ve Ural-Altaylıların uyanışları üzerinde büyük etkisi olacaktır. Ve uygarlık yolunda yürüyecek bu büyük kitle uluslararası ve dünya uygarlığının gelişmesinde önemli bir etken olacaktır"[96].

Sovyetler Birliği dışında Bakû Kongresinin kararlarını yerenler, eleştirenler de olmuştur. İstanbul'da çıkan *Yeni Kafkasya* dergisi, Kongre kararlarının bilimsel olmadığını, daha çok siyasal anlam taşıdığını ileri sürmüştür. Dergi, Kongre görüşmelerinde Rus Bilimler Akademisinin etkisinin ve Komünist politikaya övgünün ağır bastığını yazmıştır. Lâtin alfabesinin ancak Yakutlar gibi henüz uygarlaşamamış Turan toplumlarınca benimsendiğini, tarih ve edebiyat geleneği olan ileri Türk toplumlarınca benimsenmediğini ileri sürmüş ve Türk dünyası için ıslah edilmiş Arap alfabesinin daha uygun olduğunu savunmuştur[97].

Paris'te oturan Kırgız mültecisi Mustafa Çokayef, Rus demokratlarının Paris organı *Poslednya Novosti* gazetesinde şunları yazmıştı:

"Bakû Türkoloji Kongresi sona erdi. Dünyaca tanınmış birkaç bilim adamının yanısıra Kongreye yarı cahil dinsizlerin de katıldıkları görüldü... Bu sonuncu kategori yüzünden Kongre tüm bilimsel değerini yitirmiştir. Öte yandan alfabe konusundaki karar örneğinin oylanmasına Anadolu Türk profesörlerinin katılmamış olmaları, Türk halklarının gözünde bu kararın saygınlığını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu durumda Türkoloji Kongresi, "Moskova'nın bir fantezisi" olarak görünmektedir"[98].

Bakû Türkoloji Kongresine, bilim adamlarının yanı sıra parti üyelerinin ve yöneticilerinin katıldıkları doğruydu. Kongrede partizanlık yapıldığı da inkâr edilemez. Bu bakımdan Kongreye yöneltilen yergiler büsbütün yersiz değildi. Ama yergiler aşırıydı. Öteyandan övgülerde de aşırılık göze çarpıyordu. Kongre, ne bir "fantezi"ydi, ne de dünyayı çınlatacak önemde bir olaydı. Gerçek, ikisinin ortasındaydı.

Yergiler, övgüler ne olursa olsun, şurası apaçıktı: Bakû Türkoloji Kongresi, Türkçe için Lâtin alfabesinin alınmasını salık vermişti. Karar, ezici çoğunlukla

[94] *Ibid.*, p. 88

[95] *Ibid.*, p. 89

[96] *Ibid.*, p. 87

[97] *Yeni Kafkasya*, İstanbul, Sene III, No. 11, 14.4.1926'den Ettore Rossi, "Questione dell'Alphabeto per le Lingue Turcha", *Oriento Moderno*, VII, Nr. 6, p. 303

[98] *Posledniya Novesti*, Paris, 4.5.1926'dan Castagné, "Le Congrès de Turkologie de Bakou...", *Révue du Monde Musulman*, LXIII, 1er trimestre 1926, Paris; 1926, p. 89

verilmişti. Kongre, ağırlığını Lâtin alfabesi kefesine koymuştu. Yeni Türk alfabesi, uluslararası nitelikteki Kongrenin onayından geçmişti. "Lâtinciler" ve Sovyet yöneticileri, Yeni Türk alfabesi için Kongrenin onayını ve desteğini sağlamışlardı. Bundan sonra, Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin alfabesine geçiş süreci hızlanacaktı.

V. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi

Kuruluşu

Bakû Türkoloji Kongresi 6 Mart 1926 günü kapanınca, bu kongrede yeni Türk alfabesinin benimsenmesi için olumlu oy kullanmış olan Sovyetler Birliği Türk temsilcileri hemen dağılmadılar. Kendi aralarında, yine Bakû'da toplandılar. Bu toplantıya yeni Türk alfabesine karşı olan Kazan temsilcilerinin katılıp katılmadığı pek belli değildir. Türkoloji Kongresinin hemen arkasından yapılan ve hemen hemen bütün Sovyetler Birliği Türk-Tatar Cumhuriyetleri ve bölgeleri temsilcilerinin katıldığı bu toplantıda, yeni Türk alfabesinin benimsenmesi yolundaki Kongre kararının uygulanması sorunu görüşüldü. Sovyetler Birliği üyesi bütün Türk-Tatar Cumhuriyetlerinde ve Bölgelerinde yeni Türk alfabesine geçilmesi işini bir elden yürütmek üzere bir "Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi" kuruldu. Bunun Başkanlığına, yeni Türk alfabesinin ateşli öncülüğünü ve bayraktarlığını yapan ve Bakû Türkoloji Kongresinin de Başkanı olan Agamalioğlu seçilmişti. Agamalioğlu Transkafkasya'da partinin güçlü adamlarındandı ve Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesinin de Başkanıydı. Transkafkasya Federasyonunda, yani Azerbaycan'da, Gürcistan'da ve Ermenistan'da bütün parti örgütünü yeni Türk alfabesi uğrunda seferber edebilecek durumdaydı.

Ama bu Merkez Komitesi, yalnız Transkafkasya ölçüsünde kurulmamıştı. Bütün Sovyetler Birliği Türk-Tatar bölgelerini ve cumhuriyetlerini kapsayacak biçimde düşünülmüştü. Tam adı da "Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi"ydi. Azerbaycan'da, Özbekistan'da, Kırgızistan'da, Başkurdistan'da, Türkmenistan'da, Tataristan'da, Kuzey Kafkasya'da, Transkafkasya'da, Yakutistan'da vb. olmak üzere Merkez Komitesinin oniki kolu vardı. Ayrı ayrı bölgelerde daha önce kurulmuş yeni Türk alfabesi komiteleri, dernekleri, ocakları da Merkez Komitesine bağlandı. Tek elden, tek merkezden yönetilen güçlü bir kampanya başlatıldı. Bu kampanyayı, geçici olarak seçilmiş bir Presidium yönetiyordu. Merkez Komitesi ve bunun geçici Presidium'u henüz resmen tanınmamıştı[99].

Onaylanması

Bir yıl kadar sonra, Sovyetler Birliği Hükümeti, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesini ve onun ana tüzüğünü resmen onayladı. Sovyetler Birliği Parti Merkez Yürütme Komitesi Presidyum'u bu konuda 11 Mayıs 1927 tarihli bir kararname çıkardı. Yeni Türk alfabesi

[99] J. Castagné, "Latinisation de l'Alphabet Turk dans les Républiques Turco-Tatares de l'U.R.S.S.", *Révue des Etudes Islamiques*, Année 1927, cahier III, Paris: 1927, p. 330-331.

Merkez Komitesi, bütün Türk-Tatar bölgelerine Lâtin harflerini benimsetmek için tam yetkiyle donatıldı. Sovyet Hükûmeti, alfabe kampanyası harcamaları için Merkez Komitesine 600.000 ruble verdi. Bu para, daha önce Transkafkasya'da ayni amaçla yapılan harcamalar için ayrılan 500.000 rubleye ek bir ödenekti [100].

Kampanyası

Gereken yetkiye ve paraya kavuşan Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, propaganda kampanyasını adamakıllı hızlandırdı. Türk-Tatar cumhuriyetlerine binlerce kilo yeni harf dağıtıldı. Yeni Türk alfabesine göre hazırlanmış yazı makinaları, baskı makinaları gönderildi [101].

Hemen hemen bütün Türk-Tatar bölgelerinde yeni Türk harfleriyle dergiler, gazeteler çıkarılmağa başlandı. Tiflis'te *Dan Ildızı* (Tan Yıldızı), Kazan'da *Yenielif,* Kırım'da *Koz-Aydık,* Taşkent'te *Almas,* vb. yeni harflerle kampanyaya katılan yayın organlarıydı. Daha önce eski harflerle yayın yapan parti organları da birer ikişer sayfalarını yeni harflerle çıkarmağa başladılar. Azerbaycan'da *Komunist,* Tiflis'te *Yeni Kend,* Taşkent'te *Kızıl Özbekistan,* Orta Asya'da *Yeni Fergana,* Kazakistan'da *Enbekçi Kazak,* Buhara'da *Azad Buhara* gibi parti gazeteleri yarı yarıya eski ve yeni harflerle çıkarılmağa başlandı. Rusça olarak çıkan parti gazeteleri de yeni Türk alfabesi kampanyasına aktif olarak katıldılar. Moskova'da çıkan *Pravda,* Taşkent'te çıkan *Pravda Vostoka* (Doğu Pravda'sı), Tiflis'te çıkan *Zarya Vostoka* gibi büyük gazetelerde, yeni Türk alfabesinin yayılmasıyla ilgili haberlere sık sık rastlanıyordu.

Yeni Türk alfabesi Merkez Komitesinin asıl yayın organı, Moskova'da çıkarılan *Doğu'nun Kültürü ve Yazısı* adlı büyük dergiydi. Rusça olarak yayın yapan bu derginin ilk sayısı büyük boy 139 sayfa tutuyordu. Derginin içinde Yakovlev, Polivanov, Jirkov gibi tanınmış Rus Türkologlarının da uzun yazıları vardı. Sovyetler Birliğinde yeni Türk harflerinin uygulanmasına ilişkin sorunlar bu dergide ayrıntılarıyla ele alınmıştı. Alfabe Merkez Komitesi Sekreteri Y. Nazırov, "S.S.C.B.'de yeni Türk alfabesinin benimsenmesi ve bunun geleceği" konusunu inceliyordu. N. Yuzbaşer, "Arap ve Lâtin alfabelerini" karşılaştırıyordu. Prof. Polinov, "Büyük harfler" konusunu ele almıştı vb. Derginin programı ve yöntemi, siyasal propagandası, edebiyat ve sanat, haberler, belgeler diye bölümleri vardı. Dergi, "Yeni alfabeyi hızla ve sistematik olarak benimsetmek için S.S.C.B. Türk-Tatar halklarının tüm bilimsel, pedagojik ve sosyal güçleri ile partinin tüm güçlerini birleştirmek" amacı güttüğünü açıklıyordu [102].

[100] *Ibid.*, p. 331

[101] *Ibid.*, p. 324

[102] J. Castagné, "Le Mouvement de latinisation dans les Républiques Sovétiques Musulmanes et les pays voisins. (Documents de presse Russe)". *Révue des Etudes Islamiques,* Année 1928, p. 560-561

Üyeleri

Yeni Türk alfabesini yürürlüğe koymak için "Türk-Tatar halklarının tüm güçleriyle partinin tüm güçlerini birleştirmek" gibi bir amaç, ilk bakışta biraz iddialı görünüyordu. Ama Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, zaten bu güçleri avuçlarının içine almış kişilerden oluşuyordu. Parti ileri gelenleri, Hükûmet üyeleri, yüksek eğitim-öğretim görevlileri, gazete redaktörleri gibi kilit noktalarını tutan kişiler ayni zamanda bu Merkez Komitenin üyeleriydi. Bunlar, kendi buyrukları altındaki güçleri yeni alfabenin benimsenmesi için seferber edebilecek durumdaydılar. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin 38 üyesinin adlarıyla resmî görevlerine bir göz atınca, bu durum daha iyi anlaşılır. Bu Merkez Komitesi şu üyelerden oluşuyordu:

1. Agamalioğlu, Transkafkasya Merkez Yürütme Komitesi Üyesi ve Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı,
2. Asfendiyarov, Doğu Dilleri Enstitüsü Rektörü,
3. Aytakov, S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Başkanı ve Türkmenistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı,
4. Ahundov, Azerbaycan Millî Eğitim Komiseri (Bakanı),
5. Ömer Aliev, Kuzey Kafkasya Bölgesi Merkez Yürütme Komitesi nezdinde Ulusal Azınlıklar Bölge Kurulu Başkanı,
6. Osman Aliev, Eski Rusya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi Prezidyumu nezdinde Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti Daimi Temsilcisi,
7. Avezov, Karakalpak Özerk Bölgesi Yürütme Komitesi Başkanı,
8. Boriev, Türkmenistan Cumhuriyeti, İstatistik Direktörü,
9. Teymur Hüseyinov, Azerbaycan Komünist Partisi Bakû Bölgesi yöneticilerinden,
10. M.D. Hüseyinov, Transkafkasya Federal Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkan Yardımcısı ve Maliye Komiseri (Bakanı), (Tiflis),
11. Himranov, Eski Tataristan Cumhuriyeti Millî Eğitim Komiseri (Bakanı),
12. Dimanstein, Komünist partisi ileri gelenlerinden,
13. Dossov, Rusya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi nezdinde Ulusal Azınlıklar Şubesi Başkanı,
14. Cabiyev, Bakû'da yayınlanan *Komunist* adlı Türk gazetesi redaktörü,
15. İkramov, Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi üyesi,
16. Kulbeşerov, S.S.C.B. nezdinde Azınlıklar Konseyi Presidyum Sekreteri,
17. Karaev, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri,
18. Korkmazov, Dağıstan Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkanı (Başbakan),

19. Kuşaev, Tacikistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi üyesi,
20. Muhammedkulov, Başkurdistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Üyesi.
21. Mahmut Nedim, *Yeni Dünya* gazetesi redaktörü ve Kırım Ulusal Basın Şubesi Müdürü,
22. Y. Nazirov, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Prezidyum Sekreteri,
23. Nurmakov, Kızıl Ordu'da Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Üyesi,
24. Rahmanov, Özbekistan temsilcisi,
25. Ruskulov, Rus Federatif Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkan Yardımcısı,
26. Taho Godi, Dağıstan Cumhuriyeti Millî Eğitim Komiseri,
27. Tokcanov, Kazakistan Komünist Partisi Bölge Komitesi Basın Bölümü Müdürü ve *Enbekçi-Kazak* gazetesi redaktörü,
28. Tiurakulov, Merkezî yayınlar direktörü,
29. Hocaev, S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Başkanı, Özbekistan Komiserler Kurulu Başkanı (Başbakanı),
30. Seyfi, Tatar Cumhuriyeti Tarım Komiserliği Başkan Yardımcısı,
31. B. Efendiyev, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi,
32. Şananov, Kazakistan Cumhuriyeti Millî Eğitim Komiserliği nezdindeki Akademik Merkezin bilim uzmanı,
33. Oşaev, Çeçen Özerk Bölgesi Millî Eğitim Bölümü Şefi,
34. Remzi, Özbekistan Cumhuriyeti temsilcisi,
35. Suyukov, Kuzey Kafkasya Temsilcisi,
36. Ahunbabaev, Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Başkanı,
37. Muhammedov, Tacikistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Üyesi,
38. Mansurov, Rus Federatif Cumhuriyeti Millî Eğitim Komiserliği nezdinde Ulusal Azınlıklar Merkez Kurulu Başkanı [103].

Bakû Türkoloji Kongresinden hemen sonra, Mart 1926'da geçici olarak kurulan, Mayıs 1927'de kuruluşu ve tüzüğü resmen onaylanan Yeni Türk Alfabesi

[103] *Ibid.*, p. 562-564

Merkez Komitesi buydu. 1926'dan sonraki yıllarda Sovyetler Birliği Türk-Tatar Cumhuriyetlerinde ve Özerk Bölgelerinde yeni Türk alfabesinin resmen benimsenmesi bu Komitenin eseri olmuştur.

Merkez Komitesi, Türk-Tatar üyelerden oluşuyordu. Sovyetler Birliğinin bütün Türk-Tatar Cumhuriyetleri ve Özerk Bölgeleri burada temsil ediliyorlardı. Üyeler, rejimin adamlarıydı. Yüksek görevlerdeki, kilit noktalarındaki kişilerdi. Bu bakımdan Merkez Komitesi, bir devlet organı niteliğindeydi. Alacağı kararların uygulanması için Türk-Tatar Cumhuriyetlerine direktif verebilecek güçte görünüyordu. Arkasında Moskova hükümetinin de desteği vardı.

Avrupa'da bir sergi

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin üyeleri arasında Rus Türkologları ve uzmanları pek yoktu. Onlar, Lâtin alfabesinin benimsenmesi hareketine yandan destek oluyorlardı. Sovyetler Birliği sınırlarını da taşan geniş propaganda kampanyasına öncülük ediyorlardı. Yazılar yazıyorlar, demeçler veriyorlar, sergiler açıyorlardı. Rus Türkologu N. Yakolev, Paris'te çıkan *Révue des Etudes islamiques* dergisinde yazıyordu. Ayrıca, Sovyet hükümetinin desteğiyle, Bakû Türkoloji Kongresinin hemen arkasından, 1926 yılı yazında, Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde sergiler açtı. Sovyetler Birliği Türk-Tatar halklarının yazılarından örnekleri, Berlin, Hamburg, Paris ve Oslo'da sergiledi. Sergilenen yayınlar arasında Türk-Tatar dilleriyle ve yeni yazıyla yayımlanmış birkaç yüz kitap ve broşür vardı. Bunlar Avrupalı Türkologların ayaklarına götürülmüşlerdi. Prof. Yakovlev, Avrupa dönüşünde verdiği demeçte, Türk-Tatar halklarınca Lâtin alfabesinin alınmasının Avrupa'lı Türkologlar ve uzmanlar tarafından da alkışlandığını açıklamıştır. Açtığı serginin Almanya'da Schultz ve Ed. Meyer, Norveç'te Nansen ve Sommerfeld gibi tanınmış profesörlerce görüldüğünü ve yeni Türk alfabesinin bunlar gibi birçok Türkolog ve uzman tarafından alkışlandığını belirtmiştir. Orkun yazıtlarını çözmüş olan ve çok yaşlandığı için Bakû Türkoloji Kongresine gelememiş, yalnız bir kutlama telgrafı yollamakla yetinmiş bulunan Danimarkalı tanınmış Türkolog Thomsen de Prof. Yakovlev aracılığıyla, alfabe devrimcilerine "en hararetli başarı dileklerini" yollamıştır[104].

Bu haberler, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi üyelerini yüreklendiriyordu. Yeni alfabeye geçiş sürecini hızlandırmayı amaçlıyordu. Kararsızlıkların giderilmesine yardım ediyordu. Merkez Komitesinin kendi yayınları da bunlara ekleniyordu. Bu Komite Başkanı Agamalioğlu'nun Bakû'da çıkan *Bakinski Raboçi* (Bakû Emekçileri) gazetesinin 27 Mayıs 1927 günlü sayısında yayınlanan bir yazısı ilginçti. Bir bakıma Merkez Komitesinin programı niteliğindeydi. Agamalioğlu özetle şunları söylüyordu:

[104] Castagné, "Latinisation de l'alphabet Turk...", *Révue des Etudes Islamiques*, 1927, III, p. 327. Prof. Yakovlev'in 30 Temmuz-6 Ağustos 1926 günleri Paris'te Ecole Nationale des Langues orientales vivantes okulunda açtığı sergi için ayrıca bkz. L. Castagné "Note Annexe sur l'Exposition Yakovlev", *Révue des Etudes Islamiques, 1928, 1. pp. 29-46*

"Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin amacı, yeni Türk alfabesini Türk-Tatar Cumhuriyetlerine benimsetmekti. Bu devrimi bir düzene sokmaktı. Yeni yazı, eski Arap alfabesinin yerini alacaktı. Arap yazısı tarihsel görevini tamamlamıştı. Eski yazıdan yeni yazıya geçiş, Azerbaycan'da tamamlanmak üzereydi. Azerbaycan Millî Eğitim Komiserliği, yeni yazının kesin başarısı için gereken önlemleri almıştı. Ama yeni yazı her tarafta ayni heyecanla karşılanmamıştı. Yer yer güçlükler, direnişler olmuştu. Azerbaycan, öteki Cumhuriyetlere örnek olacaktı. Azerbaycan deneyi, bu uğurda "korkunç" güçlükler bulunmadığını kanıtlamıştı. Eskiden Türk-Tatar halklarının pek tutucu ve aymaz oldukları sanılırdı. Bu görüş artık çökmüştü. Türk-Tatar halkları uyanmıştı. İslamiyetin eski kokuşmuş doğmaları ölmüştü. Azerbaycan'da yeni alfabenin yayılışı, eskiden pek dar kafalı bilenen Türk kitlelerinin artık bilinçlenmiş olduklarını kesinlikle kanıtlamıştı. Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan gibi cumhuriyetlerin emekçi kitleleri de hiç kuşkusuz bilinçleniyorlardı. Bir ilerleme aracı olan Lâtin alfabesi oralarda da benimsenecekti. Ortaçağ karanlıklarına artık yer yoktu. Gerici İslâmlık çağrıları, çöl ortasında kalmış insanların haykırışlarıydı. Yeni alfabenin tek başına sonsuz mutluluk getireceğini ummak elbette saçma olurdu. Ama yeni alfabe sayesinde kitleler daha çabuk bilinçleneceklerdi. Ekonomik, politik ve entellektüel yaşamı daha iyi kavrayacaklardı..." [105].

Birinci Bâku kurultayı Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin ilk kurultayı, 3-6 Haziran 1927 günleri Bakû'da, Kültür sarayında toplandı. Bu toplantıya Transkafkasya Federatif Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya, Dağıstan, Özbekistan, Başkurdistan, Tataristan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırım, Kırgız Cumhuriyetleri temsilcileriyle Tacık Özerk Bölgesinden bir temsilci katıldılar. Moskova Doğu Dilleri Enstitüsünden Prof. Jirkov ile Yakovlev, Sovyetler Birliği Orientalistler Derneğinden Türkolog uzman Polivanov da toplantıya geldiler. Ayrıca Sovyet cumhuriyetlerinin bütün Eğitim Komiserleri (Bakanları) ile Sovyet Bilimler Akademisinden Marr ve Barthold da kurultaya çağırılmışlardı [106].

Kurultayın beş maddelik bir gündemi vardı: (i) Geçici Başkanlık divanının (Prezidyumun) hazırlık çalışmaları üzerine raporu, (ii) Yeni Türk alfabesinin birleştirilmesi yöntemleri üzerine raporlar, (iii) Yeni Türk alfabesinin uygulanmasında elde edilen sonuçlar üzerine yerel delegelerin raporları, (iv) Çeşitli Sovyet cumhuriyetlerinde Yeni Türk Alfabesi Komitelerinin bütçelerinin incelenmesi ve onaylanması, (v) Komitelerin ilerde yapacakları işler [107].

Başkanın kısa açış konuşmasından sonra Merkez Komitesi Sekreteri Nazırov, geçici Prezidyum'un raporunu okudu. Bakû Türkoloji Kongresinin kapan-

[105] Castagné, "Latinisation de l'alphabet Turk..." *Révue des Etudes islamiques*, 1927, III, pp. 325-327.

[106] *Ibid.*, p. 330

[107] *Ibid.*, p. 330

masından sonra toplanan Türk-Tatar temsilcileri Konferansı, yeni Türk alfabesinin Sovyetler Birliği Türk-Tatar halklarına benimsetilmesi görevini Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesine vermişti. Komite, alfabe devrimini yayma yetkisiyle donatılmak için Sovyet Hükümetinin dikkatini çekmişti. Mayıs 1927'de Komite resmen onaylanmıştı. Alfabe kampanyası için Komiteye 600.000 ruble ayrılmıştı... [108]

Sekreterin raporunu Başkan Agamalioğlu'nun raporu tamamlıyordu. Başkan, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin plânını özetle şöyle açıklıyordu: Türk alfabesinin Lâtinleştirilmesini hızlandırmak için bir dizi yasa hazırlanacaktı. Direktifler verildikten sonra, hükümetler ve sosyal örgütler bunları uygulamayı yükleneceklerdi. Alfabe devrimini gerçekleştirmek için Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin de yetkiyle donatılması gerekiyordu. Komitenin hukukî kişiliği, örgütü ve kaynakları olmalıydı. Yeni alfabenin yürürlüğe konması, cumhuriyetten cumhuriyete çok değişiyordu. Azerbaycan'da eski alfabeye dönüş artık olanaksızdı. Kırım'da ise durum tam tersineydi. Orada da yeni alfabe komiteleri kurulmuştu, ama henüz hiçbir şey yapılmamıştı. Dağıstan'da ve Özbekistan'da, yeni alfabe ilke olarak benimsenmişti, ama yürürlüğe konmamıştı. Bu durumda çalışmalar da başka başka olacaktı. Yeni alfabenin kökleşmeğe başladığı yerlerde, bundan sonraki çalışmaları Eğitim Komiserlikleri yürüteceklerdi. Eğitim Komiserliklerinin çalışmaları da Yeni Türk Alfabesi Komitesinin denetimi altında olacaktı. Alfabe çalışmaları henüz başlamış olan yerlerde, ilgili Cumhuriyetlerin komiteleri propaganda çalışmalarını sürdüreceklerdi. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde kolları bulunacaktı. Merkez Komitesinin ilk görevi, "Birleştirilmiş bir Türk Alfabesi" hazırlamaktı. Bütün Türk-Tatar Cumhuriyetlerinde uygulanacak tek bir Türk alfabesi hazırlanması için seçkin bilim adamlarının işbirliğiyle bir bilimsel kurul kurulmalıydı [109].

Çeşitli Cumhuriyetlerde çalışmalar

Bu genel raporların ardından yerel raporlara geçildi. Çeşitli Cumhuriyetlerin delegeleri kendi ülkelerindeki çalışmaları anlattılar. Bu raporlar, Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin alfabesine geçiş sürecinin 1927 yılı ortalarındaki tablosunu çiziyordu. Durum özetle şöyleydi:

Kuzey Kafkasya'da yeni Türk alfabesi başarı kazanıyordu. Kitaplar yeni harflerle basılıyordu. Halkta direniş yoktu. Ana dilde eğitim yeni harflerle yapılmağa başlanmıştı. Okur-yazarların % 15'i yeni yazıyı öğrenmişti. Kuzey Kafkasya delegesi Aliev'in raporu özetle buydu [110].

Kazan delegesi Seyfi'nin raporuna göre, Tataristan'da da hızlı gelişmeler vardı. Alfabe değişikliği sorunu birkaç aşama geçirmişti. Başlangıçta değişiklik

[108] *Ibid.*, pp. 330-331
[109] *Ibid.*, pp. 331-332
[110] *Ibid.*, p. 332.

direnişle karşılanmıştı. *Kızıl Tataristan, Kızıl Armeetz* gibi gazetelerden "bilinçli" emekçilere kadar her yanda direnişler görülmüştü. Bakû Türkoloji Kongresinde de Tataristan delegeleri yeni Türk alfabesine karşı çıkmışlardı, olumsuz oy vermişlerdi. Ama ondan sonra yoğun bir çalışmaya girişilmişti. Yeni Türk Alfabe Komitesinin Tataristan'da yüz kadar hücresi açılmıştı. Bunların 5000 kadar üyesi vardı. Yeni yazıyla 1500 tirajlı *Yenelif* (Yeni alfabe) adlı bir gazete çıkarılıyordu. Yeni harflerle on kadar kitap basılmıştı. Tatarların kullandıkları yeni Türk alfabesi, Azerbaycan alfabesinden alınmıştı. Birkaç değişiklikle uygulanmaktaydı[111].

Kırgızistan delegesi Aliev, öğretmenlere yeni Türk alfabesi kursları açtıklarını, bunları 450 öğretmenin izlediğini, 1927 ders yılında orta dereceli okullarda yeni alfabeyle öğretime başlandığını, Kırgızistan'ın bütün okullarında yeni alfabeye kesin geçişin 1930 yılında gerçekleştirileceğini açıkladı[112].

Başkurt delegesi Manatov, Başkurdistan'da yeni Türk alfabesinin sempatiyle karşılandığını, Yeni Alfabe Komitesinin yalnız Ufa kentinde 2000'i aşkın üyesi bulunduğunu, ne var ki matbaa harfleri, kitap ve ders kitapları bulamadıklarını, bu yüzden yeni alfabenin yayılamadığını anlattı[113].

Kırım delegesi Mahmut Nedim, yeni Türk alfabesinin Kırım'da çok çetin bir direnişle karşılandığını rapor etti. Açmak istedikleri yeni alfabe kursları engellenmişti. Şimdilik Yeni Türk Alfabesi Komitesinin Kırım'da 32 hücresi, 1500 üyesi vardı. Yerel gazetenin (*Yeni Dünya* olmalı-B.N.Ş.) bir sayfası yeni harflerle çıkarılıyordu[114].

Türkmenistan delegesi Goriev'in raporuna göre, harf devrimi konusunda Türkmenistan'da hemen hemen hiçbir şey yapılmamıştı. Gerçi Türkmenistan Merkez Yürütme Komitesi bir Yeni Türk Alfabesi Komitesi kurmuştu, ama bu komite henüz hiçbir çalışma yapmamış, yalnız yeni baskı harfleri ısmarlamıştı[115].

Dağıstan'da durum biraz daha iyiceydi. 2000 kişi yeni Türk alfabesini öğrenmişti. Raportör, yeni alfabenin öğretilmesi işinin Eğitim Komiserliğine verilmesini istiyordu.

Yeni alfabenin uygulanmasında en başarılı olan Azerbaycan'dı. *Azerbaycan* delegesi Agazade'nin raporuna göre, Azerbaycan'da 120.000 kişi yeni Türk alfabesini öğrenmişti, 1925-1926 ders yılında bütün okullarda yeni alfabeyle öğretime geçilmişti, yeni yazıyla çıkan *Yeni Yol* gazetesinin tirajı 6000'e ulaşıyor-

[111] *Ibid.*, p. 328 ve 333.
[112] *Ibid.*, p. 333
[113] *Ibid.*, p. 333
[114] *Ibid.*, pp. 333-334.
[115] *Ibid.*, p. 334

du...[116] Transkafkasya Federasyonunun öteki üyeleri Gürcistan ve Ermenistan Türkleri arasında da yeni alfabe başarı kazanıyordu[117].

Kurultay, ayrı ayrı delegelerin raporlarını dinledikten ve tartıştıktan sonra, yeni yazıya geçişi hızlandırmak için çeşitli direktifler hazırladı. Yeni alfabe kursları açmak, yeni yazıyla ders kitapları bastırmak ve alfabe kampanyasını yürütmek için yerel komitelere ödenekler ayırdı. Ayrılan ödenekler 1.000 ile 5.000 ruble arasında değişiyordu: Kazakistan'a 3.000, Kırım'a 3.000, Tataristan'a 5.000, Karakalpaklara 4.000, Dağıstan'a 5.000, Kırgızistan'a 1.000, Tacıkistan'a 2.000 ruble verildi[118]. Bunlar, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi bütçesinden ayrılan paralardı. Yerel yönetimlerin kendi bütçelerinden yapılacak harcamalar bunların dışındaydı.

Yeni alfabelerin birleştirilmesi

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de, çeşitli Türk-Tatar Cumhuriyetlerinde kullanılan yeni Türk alfabelerinin birleştirilmesi sorunuydu. Gerçekten, yeni alfabeye geçerken bu alanda bir keşmekeşlik baş göstermişti. Ayrı ayrı şivelere göre ayrı ayrı yeni Türk alfabeleri hazırlanmağa başlanmıştı. Bu alfabe projelerinin birleştirilmesi ve Sovyetler Birliğinde tek bir Türk alfabesi kullanılması konusunda çeşitli çalışmalar önceden de yapılmıştı. Rus Türkologu Turakulov, Mayıs 1927'de bu konuyu Sovyetler Birliği Doğu Halkları Enstitüsünün pleniumuna da getirmişti. Tatar, Başkurt, Kazak, Nogay, Özbek, Kırgız diyalektleri için bir tek alfabe kullanılabileceğini ve bunun yararlı olacağını savunmuştu. Bu sayede Türkçe kitapların, gazetelerin, dergilerin bir bölgeden öbürüne yayılması kolaylaşacaktı. Turakulov, yalnız alfabelerin birleştirilmesini savunuyor, dillerin ya da lehçelerin birleştirilmesine karşı çıkıyordu[119].

Alfabelerin birleştirilmesi sorunu, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin ilk kurultayında da ele alındı. Bakû Üniversitesi profesörlerinden Çobanzade, bu konuda ayrıntılı bir rapor sundu. Alfabe devrimi yapılırken ayrı ayrı yeni alfabeler hazırlanmakta olduğunu, şimdiye kadar sekiz alfabe projesi hazırlanmış bulunduğunu bildirdi ve projeleri eleştirdi. Yeni alfabenin fonetik temele dayanması gerektiğini söyledi. Alfabelerin birleştirilmesinde karşılaşılan en önemli güçlüğün, Türk-Tatar toplumlarının ortak bir edebî dili bulunmamasından doğduğunu belirtti. Alfabe projelerinin halk arasında yaşayan konuşma dilleri ve ağızlar gözönünde tutularak hazırlanmış bulunduğuna dikkati çekti. Bunu sakıncalı bulduğunu söyledi ve "alfabenin birleştirilmesi sorununu çözmek için çeşitli diyalektlerin morfolojik ve etimolojik özelliklerini bir kenara bırakmak gerekir" dedi[120]. Öyle anlaşılıyor ki, Prof. Çobanzade, yalnız alfabe birliği değil, ay-

[116] *Ibid.*, p. 333
[117] *Ibid.*, p. 334
[118] *Ibid.*, p. 336
[119] *Ibid.*, pp. 335-336
[120] *Ibid.*, p. 335

nı zamanda dil birliği istiyordu. Dil birliği sorununa Bakû Türkoloji kongresinde de değinmişti. Türk-Tatar dillerindeki bilim terimlerinin birleştirilmesini savunmuştu. O zaman Çobanzade'nin karşısına Rus Türkoloğu Manatov çıkmıştı. Bu kez de Çobanzade, Turakulov ile çatışıyordu. Turakulov yalnız alfabe birliğini savunurken, Çobanzade hem alfabe, hem dil birliği sağlamak amacı güdüyordu.

Prof. Çobanzade'nin raporunu dinledikten sonra Kurultay, yeni Türk alfabesinin birleştirilmesini oybirliğiyle onayladı[121]. Denilebilir ki, Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi birinci kurultayının aldığı en önemli karar bu olmuştur. Bundan böyle Sovyetler Birliği Türk-Tatar cumhuriyetlerinde ve özerk bölgelerinde tek tip alfabe, *"Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası"* kullanılacaktı[122]. Böylece alfabe birliği sağlanmış oluyordu, ama dil birliği sorunu askıda bırakılmıştı. Çeşitli Türk-Tatar lehçelerinin birleştirilmesi için herhangi bir karar alınmamıştı.

Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi

Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası, 33 harften oluşan bir alfabeydi. Harflerin dördü Rus (Kiril) alfabesinden, 29'u Lâtin alfabesinden alınmıştı. Bu yeni alfabe, Azerbaycan alfabesi gözönünde tutularak hazırlanmıştı ve ondan çok az ayrılıyordu. Başlıca ayrılıkları şunlardı:

Azerbaycan alfabesinde (Ş) sesini veren harf Rus alfabesinden alınmıştı. Birleştirilmiş alfabede bu Rus harfinin yerine Lâtin alfabesinden (Ş) harfi konmuştu. Azerbaycan alfabesinde (U) harfi, Fransız alfabesinde olduğu gibi (Ü) sesine karşılıktı, (U) sesini veren harf ise Rus alfabesinden alınmıştı ve (y) biçiminde yazılıyordu. Yeni alfabede bu harfler yer değiştirmişti. (I) sesini veren harf Azerbaycan alfabesinde Ermeni alfabesinden, yeni alfabede ise Rus alfabesinden alınmıştı. Birleştirilmiş yeni Türk alfabesinde ayrıca, Arap alfabesindeki "gayın" harfinin yerini tutan değişik bir harf vardı. Azerbaycan'da kullanılan yeni Türk alfabesi ile birleştirilmiş yeni Türk alfabesi arasındaki ayrılıklar kısaca bunlardı. Alfabelerden birini bilen ötekini pek kolaylıkla okuyabilecekti.

Sovyetler Birliği Türkleri için hazırlanmış olan "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası"nı, bugün Türkiye'de kullanılan Türk alfabesiyle karşılaştırmak gerekirse kısaca şunlar söylenebilir:

— Sovyet Türkleri yeni ortak alfabesinin 33 harfinden dördü Türkiye alfabesinde yoktur. Bunlar, Lâtin alfabesinden alınmış (Q) ve değişik (N) harfiyle Rus alfabesinden alınmış açık (E) ve (X) harfleriydi. Başka bir deyimle, Sovyet Türk alfabesinde ikişer tane (E), (N) ve (H) harfiyle fazladan bir (Q) harfi vardı.

[121] *Ibid.*, p. 336; Toynbee, *op.cit.*, p. 226.

[122] "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" tablosu için bkz.: *Oriento Moderno*, Anno IX, Nr.l, Gennaio 1929, p. 48 ve *Revue des Etudes islamiques*, Année 1928, cahier I, planche 1, pp. 32-33.

— Bizdeki (Ğ), (I), (J), (Ö), (Ü) ve (Y) harfleri için başka harfler kullanılmıştı. (I) ve (Ü) seslerini veren harfler Rus alfabesinden, (Ö) harfi Danimarka alfabesinden alınmıştı. (J) harfi Alman alfabesinden alınmıştı ve (Y) sesine karşılıktı. (J) sesi için ise (Z) harfinin değişik bir biçimi alınmıştı. (Ğ) harfi için de (Q) harfini andıran yepyeni bir harf kullanılmıştı.

— "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" nın (alfabesinin) 33 harfinden 23'ü ise Türkiye'de kullandığımız harflerin tıpkısıydı ve bunlar sırayla şu harflerdi: A, B, C, Ç, D, E, F, G, H, İ, K, L, M, N, O, P, R, S, Ş, T, U, V, Z.

Sovyet Türkleri alfabesiyle Türkiye Türkleri alfabesi arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar bunlardı. Yani onların dört harfi bizde hiç yoktu, altı harfi bizdekinden değişikti, geri kalan 23 harfi ise bizdekilerin tıpkısıydı. Her iki alfabe de Lâtin alfabesi temel alınarak hazırlanmıştı ve her ikisi de "Türk alfabesi" adını taşıyordu.

Sovyetler Birliği üyesi Türk-Tatar cumhuriyetlerinde ve özerk bölgelerinde ortaklaşa kullanılmak üzere düzenlenmiş bulunan "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası"nı uygulamak, başta Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin göreviydi. Ama bu yeni alfabenin hemen yürürlüğe konmadığı anlaşılıyor. Kafkaslar'da 1927 yılı boyunca Azerbaycan alfabesinin kullanılması sürdürülmüş, birleştirilmiş alfabeye geçilememiştir. Bakû'da, Tiflis'te çıkan *Yeni Kend, Yeni Fikir, Yeni Yol, Kommunist* gibi Türkçe gazeteler, 1927 yılı son baharında da Azerbaycan alfabesini kullanıyorlardı. Öteki Türk-Tatar cumhuriyetlerinde ise Arap harfleri henüz terk edilmemişti.

1927 sonunda genel durum

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin birinci kurultayından sonra, 1927 yılının ikinci yarısında, alfabe kampanyası daha da yaygınlaştırılıp hızlandırıldı. Merkez Komitesinin yönetimi ve gözetimi altında, çeşitli bölgelerde yeni alfabeye geçiş yolundaki çalışmalar yoğunlaştırıldı. Parti gazeteleri sürekli yayına giriştiler. Ama çalışmalar, tek elden yürütülmeğe çalışılmakla birlikte, bölgeden bölgeye, cumhuriyetten cumhuriyete değişiyordu. Yeni alfabeye geçiş, her bölgede aynı hızla ilerlemiyordu. Kurultaydan sonraki aylarda genel görünüş özetle aşağıdaki gibiydi:

Kazakistan ve Tataristan cumhuriyetlerini de kapsayan Rus Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyetindeki eğitim sorunlarını incelemek üzere, 28 Eylûl - 1 Ekim 1927 tarihleri arasında Moskova'da bir kongre toplandı. Bu kongre, yeni Türk alfabesinin benimsenmesi konusuna çok yakın ilgi gösterdi. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi kurultayının çalışmalarını destekler yönde kararlar aldı. Türk-Tatar halklarının yeni Türk alfabesini benimsemelerinin uygun olacağı ve Türk-Tatar öğretmenlerinin yeni alfabeyi öğrenmek zorunda oldukları yolunda

bir kararı onayladı. Yeni alfabeyi okullara, kitaplıklara yaymak için, Kazakistan, Tataristan cumhuriyetlerinin her tarafında yeni alfabe komiteleri kurulacaktı[123].

Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi, Temmuz 1927 başlarında, yeni Türk alfabesinin 1927-28 ders yılında bütün Azerbaycan öğretmenlerince öğrenilmesi, pedagojik yayınların tümünün yeni harflerle basılması, resmî yazışmalarda da iki ay içinde yeni alfabeye geçilmesi zorunluluğunu koydu. Azerbaycan devlet yayınlarının da yeni harflerle basılması istendi[124]. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinde yeni Türk alfabesine geçiş artık tamamlanmış oluyordu.

Orta Asya cumhuriyetleri ise alfabe devriminde çok gerilerde kalmışlardı. Taşkent'te çıkan *Pravda Vostoka* gazetesi bu gerilikten sürekli yakınıyordu. 22 Eylûl 1927 günlü sayısında, Türkistan basınının yeni alfabeye geçiş için bir kamuoyu oluşturamadığını, *Yeni Fergana* gazetesinin yalnız başlığını ve yazarlarının takma adlarını Lâtin harfleriyle dizmekten öteye geçmediğini yazıyordu. Türkistan ve Özbekistan gazetelerinde, ara sıra dikkati çeken yazılar çıkmıştı. Örneğin *Yeni Fergana* gazetesi, "Arap alfabesinin Türk dilinin seslerini karşılamadığını", *Kızıl Özbekistan* gazetesi de "Lâtin alfabesinin alınmasının okuma-yazmayı büyük ölçüde kolaylaştıracağını" yazmışlardı. Ama bunların arkası pek gelmiyordu. Bir kampanya açmak için yapılan girişimler, "pek pısırık, pek ürkek" kalıyordu[125].

Yine *Pravda Vostoka* gazetesinin yazdığına göre, Özbek edebî dili oluşum aşamasındaydı, Özbekler bir "hazımsızlık dönemi" geçiriyorlardı. Bu yüzden Özbekistan'da Lâtin alfabesine geçiş çok çetin oluyor, çok ağır yürüyordu. Gerçi, Özbek ve Türkmen aydınları, Arap alfabesinin artık ömrünü tükettiğini, Lâtin alfabesine geçişin bir zaman sorunu olduğunu görüyorlardı. Ama bu geçiş, aydınların çabasına, enerjisine bağlıydı[126]. *Kızıl Özbekistan* gazetesi, yeni alfabenin bayraktarlığını yapması gerekirken, bu konuya çok az yer ayırıyordu. Zaman zaman yabancı gazetelerle yersiz polemiklere de girişerek boş yere zaman yitiriyordu. "Semerkand Eğitim Dairesi 50 kişilik bir yeni alfabe kursu açmıştı. Kentlilere 30, köylülere 20 kişilik yer ayırmıştı. Hepsi bu kadardı[127]". Buna karşılık *Azad Buhara* gazetesi yeni yazıya daha geniş yer ayırıyordu. Bu gazetede İsmail Sadır imzasıyla çıkan "Yeni Alfabe" ve "Eğitim şeflerimiz" başlıklı yazılarda,yeni alfabe kursları somut biçimde incelenmişti[128].

Türkmenistan'da yeni alfabeye geçiş epeyce hızlı yürüyordu. 1927 yılının Haziran başında, Lâtin kökenli yeni Türkmen alfabesi Sovyetler Birliği Bilimler

[123] Castagné, "Latinisation de l'alphabet Turk dans les Républiques Turko-Tatares de l'U.R.S.S.", *Revue des Etudes islamiques, Année 1927, cahier III, pp. 337-338; Toynbee, op.cit.*, p. 226.

[124] "Castagné, "Latinisation...", p. 338.

[125] *Ibid.*, pp. 338-339

[126] *Ibid.*, p. 340

[127] *Ibid.*, p. 342

[128] *Ibid.*, p. 343.

Akademisince onaylanmıştı. Moskova'ya yeni harfler ısmarlanmıştı. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Başkanı Agamalioğlu, çalışmaları yerinde incelemek üzere, 25 Ağustos 1927 günü Aşkabad'a gitmişti. Bu gezinin hemen arkasından Türkmenistan Komiserler (Bakanlar) Kurulu bir kararname çıkarmış ve 1 Eylûl 1928 tarihinden başlanmak üzere, Türkmenistan'da yeni alfabeyle eğitim zorunluluğunu koymuştu. Devlet görevlileri de yeni alfabeyi öğrenmekle yükümlü tutulacaklardı. Öğrenciler sınıf geçebilmek için yeni alfabeden başarılı sınav vermek zorunda tutulacaklardı. Yeni alfabeyle eğitime geçilmeden önce, okullara yeni yazıyla gerekli ders kitaplarını, eğitim, öğretim araç ve gereçlerini zamanında yetiştirebilmek için, Türkmenistan hükümeti yayın programını değiştirecekti. Devlet Yayınevi (Gosizdati) de yeteri kadar yeni harf ısmarlayacaktı. Yeni yazıyı yürürlüğe koymadan önce Aşkabad'da Türkmenistan aydınları bir kongreye çağırılacaklardı[129]. Öyle anlaşılıyor ki Türkmenistan, 1928 yılı içinde ya da en geç 1929 yılında yeni Türk alfabesine geçecekti.

Kırgızistan'da da Türkmenistan'dakine benzer gelişmeler vardı. Yeni Türk alfabesi komitelerinin girişimleriyle, Kırgızistan kantonlarında yeni yazı kursları açılmıştı. Bu kurslara hem okuma-yazma bilmeyenler, hem de öğretmenler katılmışlardı. Yalnız 1927 Eylûl ayı içinde çeşitli Kırgız kantonlarında 270 öğretmen bu kursları izlemiş, yeni yazıyı öğrenmişti. 1927-1928 ders yılı başında Frunze öğretmen okulunda yeni Türk alfabesiyle Kırgızca eğitime resmen başlanmıştı. 1928-1929 ders yılında da Kırgızistan'ın bütün okullarında yeni yazıyla eğitim zorunluluğu konacağı haber veriliyordu[130].

Kazakistan'da *Aoul Tli* gazetesi, yeni Türk alfabesini yaymak için bir kampanya başlatmıştı. Kazakistan'ın merkezi Kızıl Orda'da, 1 Aralık 1927 günü, Kazak öğretmenleri için yeni Türk alfabesi kursları açılmıştı. Kazakistan'ın bir parçası olan Karakalpak Özerk Bölgesinde de çalışmalar vardı. Alfabe sorununu incelemek üzere bir komisyon kurulmuştu. Karakalpak yazısının şimdiye kadar pek az incelenmiş olduğu gözönünde tutularak, yeni Türk alfabesinin benimsenmesinden önce ciddî teorik çalışmalar yapılması gerekli görülmüştü[131].

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin birinci kurultayını izleyen altı aylık süre içindeki gelişmeler kısaca bunlardı. Görüldüğü gibi, Lâtin alfabesine geçiş yolunda en geri kalan Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleriydi. Merkez Komitesinin altı ay sonra ikinci kurultayının toplanmasına karar verilmişti. İkinci kurultay bu kez Orta Asya'ya kaydırılacaktı. Amaç, yeni yazı bayrağını oralara da götürmek, oralardaki çalışmaları kamçılamaktı.

VI. Taşkent Kurultayı

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin İkinci Kurultayı (Plenum'u), 17 Ocak 1928 günü, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te toplandı. O güne kadar al-

[129] *Ibid.*, pp. 339-340
[130] *Ibid.*, p. 343
[131] *Ibid.*, pp. 343-344

fabe çalışmalarının ağırlık merkezi Bakû olmuştu. Harf devrimi meşalesi bu kez Orta Asya'ya götürülüyordu.

Taşkent tiyatrosunda ön toplantı

Kurultay çalışmalarına geçilmeden önce, ayni gün, Taşkent Tiyatrosu salonunda bir toplantı yapıldı. Yeni Türk alfabesi kurslarını bitirmiş olan üniversite öğrencileri salonu doldurmuşlardı. Önemli kişiler sahneye çıktılar. Bunlar arasında Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Başkanı Agamalioğlu, Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Ahunbabaev, Özbekistan Eğitim Komiseri (Bakanı) Remzi, Lâtin Alfabesini Sevenler Derneği Kırım Kolu Başkanı Hasan Sabri Ayvazov, Yeni Türk Alfabesi Kırım Komitesi Başkanı Mahmut Nedim; Başkurt, Tatar, Tacık, Türkmen Cumhuriyetleri Yeni Türk Alfabesi Komiteleri Başkanları Fethi, Seyfi, Kuşaev, Boriev; yeni Türk alfabesiyle çıkan ilk Türk gazetesi *Yeni Yol* redaktörü Urdi-Badi, alfabe devrimiyle yakından ilgili daha birçok kişi bulunuyordu.

Merkez Komitesi Başkanı Agamalioğlu kürsüye gelerek gençlere seslendi. Lâtinleştirme bayrağının kendilerine emanet edildiğini, bu bayrağı kitlece taşımaları gerektiğini söyledi ve şunları ekledi:

> "Alfabeyi Lâtinleştirmede, bu güç fakat şerefli işte, birçok güçlükler ve engellerle karşılaşacaksınız. Mollalar, imamlar, beyler ve küçük din adamları karşınıza dikilecekler, yolunuza engeller koyacaklar. Taşkent eskiden Özbekistan'da İslâmlığın merkeziydi. Şimdi Lâtinleştirmenin merkezi olacaktır. Lâtinleştirme bize yeni bir kültür, yeni bir yaşam biçimi verecektir. Yeni ve ışıklı devrimci gelecek için, durmadan, duraksamadan ileri!" [132]

Agamalioğlu'nun ardından Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Ahunbabaev söz aldı. Gençleri hükümet adına selâmladı. Özbek ahalisi içindeki gericilere aldırmamalarını söyledi. Lâtinleştirme bayrağını "genç omuzlarında" yılmadan taşımalarını istedi [133]. Kırımlı Hasan Sabri Ayvazov, "Arap alfabesi aristokratlarca ve öteki sömürücü sınıflarca yaratılmış ve kullanılmıştır. Arap saçı gibi karışık olan Arap alfabesi bize gerekmez. Lâtinleştirme bizi ekspres hızıyla amacımıza ulaştıracaktır" diye ekledi [134].

1922 yılından beri Yeni Türk alfabesiyle Bakû'da yayınlanmakta olan *Yeni Yol* redaktörü Urdi-Badi, bu öncü gazetenin başarısını anlattı. Yeni Türk alfabesiyle çıkan bu ilk Türk gazetesi, başlangıçta kuşkuyla karşılanmıştı. Başarısız kalacak sanılmıştı. Ama üç yıl sonra gazete tirajını 8.000'e yükseltmişti. Bakû'nun en önemli gazetesi *Kommunist* bile ancak 7.000 basarken *Yeni Yol*'un bunu da geride bırakmış olması, yeni yazı bakımından büyük bir başarı demekti. Urdi-

[132] *Ibid.*, pp. 345-346
[133] *Ibid.*, p. 346
[134] *Ibid.*, p. 346

Badi, "Dilerim Özbekistan da en kısa zamanda Lâtin alfabesiyle bir gazeteye kavuşsun" dedi [135].

Türkoloji profesörü Çobanzade, alfabenin bir dil aracı olduğunu anlattı ve devrimci bir alfabe olmadan devrimci bir kültür yaratılamayacağını söyledi. Arkasından Türkmen, Tatar, Yakut temsilcileri söz aldılar ve kendi ülkelerindeki alfabe devrimi çalışmalarını anlattılar. Basımevleri, yayınevleri, Nerimanov Teknik Okulu adına da çeşitli konuşmalar yapıldı [136]. Toplantı, "kahrolsun Arap alfabesi!" sesleri arasında son buldu [137].

Kurultay çalışmaları Ondan sonra Kurultay çalışmalarına geçildi. Kurultay salonunun duvarları, Lâtin harfleriyle hazırlanmış Özbek duvar gazeteleriyle süslenmişti. Duvarlarda sergilenen gazeteler arasında, Taşkent Üniversitesince çıkarılan *Almas* ve Özbekistan Eğitim Dairesince orta dereceli okul öğretmenleri için çıkarılan *Yeni Ümid* adlı gazeteler de vardı. Duvarlarda ayrıca çeşitli afişler göze çarpıyordu. Bunlardan ikisinde şu satırlar okunuyordu:

"Latincilere elengelik selâm"
"Harf ıslahatı şarka inkılâptır" [138].

Kurultaya, Sovyetler Birliği üyesi bütün Türk-Tatar Cumhuriyetleri, ayrıca Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti delegeleri katılmışlardı. Bilim dünyasını da Kurultayda Çobanzade, Yakovlev, Jirkov, Polivanov gibi profesörler temsil ediyorlardı. Bunlardan başka çeşitli uzmanlar da Kurultayda bulunuyorlardı [139].

Kurultay gündeminde şu maddeler vardı:

1. Merkez Komitesi Bürosunun çalışma raporu,

2. Çalışma plânı üzerine rapor,

3. Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Başkurdistan Cumhuriyetleri ve Kuzey Kafkasya bölgeleri yeni Türk alfabesi komitelerinin raporları,

4. Bilim Kurulu raporu vs. [140]

Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Başkanı Agamalioğlu bir konuşmayla Kurultayı açtı. Komitenin en çalışkan üyelerinden bir olan S.S.C.B. Orientalistler Derneği Başkanı Pavloviç'in ölümünü haber verdi. Çelişkili gibi görünmekle

[135] *Ibid.*, p. 346
[136] *Ibid.*, pp. 346-347
[137] *Ibid.*, p. 348
[138] *Ibid.*, 349
[139] *Ibid.*, p. 347
[140] *Ibid.*, p. 349

birlikte, emperyalistlerin Lâtinleştirmeye karşı çıktıklarını söyledi. Türkistan'daki çalışmaları övdü. Son iki yıl içinde Türkistan kültürel yaşamının çok büyük ilerleme gösterdiğini, Lâtinleştirmenin de çok geliştiğini anlattı. Yalnız Taşkent'te 2.000 kadar kişinin Lâtin alfabesini öğrenmiş olduğunu söyledi. Biraz önce büyük bir kitlenin "Kahrolsun Arap alfabesi!" diye haykırdığına dikkati çekti. Bu gelişmelerin, daha dün "İslâm'ın kalesi" sayılan bir yerde görülmesinin önem taşıdığını belirtti. "Lâtinleştirme, ilerlemenin vazgeçilmez koşuludur. Sonuna kadar götürülmesi gereken bir eserdir". dedi. Başkan Agamalioğlu, Özbek gençlerine seslenerek, onları yılmadan çalışmaya çağırarak konuşmasını bitirdi[141].

Başkanın arkasından daha birçok kişi birer açış konuşması yaptı. Özbekistan Merkez Komitesi Başkanı Taciev, Lâtinleştirmenin din adamlarına öldürücü bir darbe olduğunu anlatmağa çalıştı. Orta Asya Askerlik Dairesi ve orientalizm kursları Başkanı Vasilevski, "Orta Asya Cumhuriyetlerindeki reformların Batı kapitalizminin sömürgelerinde yankılar yaptığını, ancak bu Cumhuriyetlerin kültür düzeylerinin yükseltilmesi gerektiğini, Arap alfabesinin ise ilerlemeyi kösteklediğini, Lâtin yazısına geçilmek gerektiğini" anlattı[142].

Açış konuşmalarından sonra Kurultay, Özbekistan Eğitim Komiseri Remzi'ye, Bölge Yürütme Komitesi Başkanı Abdurrasulev'e, Bölge Yürütme Komitesi Başkanı Yakubov'a, Profesörler Kurulu Başkanı Sadıkov'a, "Komsomol" Temsilcisi Hüsseyinov'a ve otuz beş günlük bir yolculuk yaparak Taşkent'e gelmiş bulunan "uzak" Cumhuriyet Yakutistan delegesi Leontiev'e, "hoş geldiniz" dedi[143]. Leontiev, Yakutların on yıl önce Lâtin alfabesine geçmiş olduklarını ve öteki Sovyet Türk Cumhuriyetlerince örnek alınabileceklerini anlattı[144]. Kurultay, Yakut delegesinin konuşmasını ilgiyle dinledi.

Özbekistan'da yeni yazıya geçiş çalışmaları

Kurultaya sunulan çeşitli raporlar arasında, Özbekistan Eğitim Komiseri (Bakanı) Remzi'nin raporu özellikle ilgi çekiciydi. Sovyet Türkistan'ında Lâtin alfabesine geçiş çalışmalarına ışık tutan bu rapordan bazı parçalar aşağıya aktarılmıştır. Özbek Eğitim Komiseri şöyle diyordu:

"Öteki Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da kültür ve uygarlık çalışmaları öyle bir gelişme gösterdi ki, Arap alfabesi artık gereksinmeleri karşılamıyordu. 1921'den önce Özbekistan'da Lâtin yazısından yana olanların sayısı çok değildi. Ama Bakû Türkoloji Kongresinden az sonra bu sempatizanlar etkin bir güç oluşturdular. Tüm Sovyet aydınları, özellikle eğitim emekçileri, oybirliğiyle Lâtinleştirmeye arka çıktılar.

[141] *Ibid.*, pp. 347-348
[142] *Ibid.*, p. 348
[143] *Ibid.*, p. 348
[144] *Ibid.*, p. 353

"1926 yılı Mayıs ve Ağustos aylarında bilimsel konferanslar düzenlendi. O konferanslarda Lâtin temeline dayanan bir yeni alfabe hazırlandı. Alfabenin her bakımdan sade olmasını savunanlar çoğunluktaydı. Sesli harflerin sayısını beşe indirmeyi önerenler de oldu. Aynı zamanda bütün Orta Asya için alfabenin birleştirilmesi fikri doğdu. Birkaç kitap yayımlandı.

"O günler pek heyecanlı bir dönemdi. Arap alfabesinden yana olanlarla çetin ve canlı tartışmalar oldu. Ama alfabe sorunu da yeterince aydınlandı. Lâtinleştirmeye karşı hiçbir ciddî delil ileri sürülemiyordu. Avrupa okullarında bir kimseye okuma yazma öğretmek için en çok 150 saat yeterken, Arap alfabesiyle okuma yazma öğrenmek için en az 300 saat gerekiyordu.

"Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin Birinci Kurultayından sonra Özbekistan, kendi projesinden hemen ve kesinlikle vazgeçti. Alfabe tam olarak benimsendi. Eğitim ve yönetim çalışmalarının bütün kollarında Lâtin alfabesine geçmek için bir plân hazırlandı. Lâtinleştirme komitelerinin çalışmalarıyla birlikte halk içinde de yeni alfabe akımı gelişti. Bugün yalnız Fergana'da yeni yazıyı öğretmek için 48 ocak var.

"Hükümet bu akımı desteklemektedir. Yeni alfabe, hazırlık kurslarında öğretmenlere öğretilmektedir. Geçen yaz 1.800 öğretmen bu kurslardan geçti. Eğitim Komiserliği yeni alfabeyi öğretmek için ayrıca özel kurslar açmaktadır. 800'ün üstünde öğrenci bu kursları izlemiştir. Yeni alfabeyle ilgilenenler günden güne artmaktadır. Lâtinleştirme ocaklarındaki üye sayısı Fergana'da 5.000'i aşmıştır ve bunlardan bin kadarı kadındır.

"Kamuoyu seferber edilmiştir. *Sarif ve Okutucu, Muştum* dergileriyle *Nocaya Ferghana* gazeteleri sütunlarını yeni alfabeye açmışlardır. Öteki gazeteler de Lâtinleştirme sorunlarını işlemeketdirler, ama Lâtin yazısına yer verememektedirler. Bunun tek nedeni elde harf bulunmayışıdır.

"Özbekistan hükûmeti, 29 Kasım 1927 tarihli bir kararnameyle Lâtinleştirmenin bir hükûmet işi olduğunu açıkladı. Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi ikinci bir oturumunda, üç yıl içinde yeni alfabeye geçilmesi için bir plân hazırlanması gerektiğine karar verdi.

"Yeni harflerle *Elence* (Alev) dergisinin ilk sayısının çıkışı bir başarı olmuştur. Bu dergi en iyi propaganda araçlarından biri olacaktır. Okuyucularının Lâtin alfabesine ilgisini arttıracaktır. Çünkü şimdiye kadar Özbekistan'da *Er-Yüzü*'nden başka bir sanat ve edebiyat dergisi yoktu.

"Bugün ulaşmış olduğumuz başarılar kuşkusuz daha yüksek olabilirdi. Ama bir yığın engelle karşılaşıldı.Birçok yerlerde yürütme komiteleri başkanlarıyla yöneticiler yalnız pasif kalmakla yetinmediler, büyük engeller de çıkardılar. Kitle örgütleri, meslek birlikleri vb çalışmalara yeterince katılmadılar. Gerici aydınlar da uyumuyorlar, her fırsattan yararlanıyorlardı. Özellikle din adamları hiç boş durmuyorlardı". Namangan depremi üzerine mollalar:

"'Peygamberin emaneti kutsal Kur'an yazısını attık. Şimdi cezasını çekiyoruz. Deprem evlerimizi yıktı ve yakınlarımızın canlarını aldı' diye yaygara kopardılar.

"Komite örgütleri kitlelerden uzak kaldı. Kimi komitelerin içinde okuma yazma bilmeyen ve Lâtin alfabesini yeni yeni sökmeğe başlayan üyelerin bulunduğu da görülüyordu.

"Elimizde harf bulunmayışı yüzünden Lâtin alfabesiyle yayınlar geliştirilemedi. Bugün Eğitim Komiserliği merkezlerinde baskıya hazır kitap müsveddeleri var, ama bunlar basılamıyor. Harf yok".

Özbekistan Eğitim Komiseri Remzi devam ediyor:

Adım adım geçiş

"Özbekistan'ın yeni alfabeyi benimseme plânı, Arap yazısından Latin alfabesine kademeli olarak geçiş ilkesine dayanmaktadır. Bütün köy ve kent okulları, meslek okulları, parti okulları öğretmenleri, 1927-28 ders yılının ilk üç ayında yeni yazıyı öğrenecekler ve öğretebilecek duruma geleceklerdir. Aynı ders yılı içinde orta dereceli okullarda ve öğretmen okullarının yüksek sınıflarında Lâtin alfabesinin öğretilmesi yöntemlerine ağırlık verilecektir. 1928-29 ders yılında alfabe kent ilkokullarının birinci sınıflarında öğretilmeğe başlanacaktır. 1929-30 ders yılında da köy okullarında öğretilecektir.

"Yeni ders kitapları hazırlanması plânı, bu kitapların ayni ders yılında bütün okullara dağıtımını öngörmektedir. Az gelişmiş bölgelere bir yıl geç dağıtılabilecektir. İlk okulların üçüncü sınıflarından sonra Arap alfabesi öğretilecektir. Bu, eski edebiyatın okunmasına olanak sağlayacaktır. "Likbez"ler (cahilliği giderme komiteleri) kentlerde 1928-29 ders yılında, köylerde 1930-31 ders yılında yeni yazıyı kullanacaklardır. Ayni ders yılları içinde hiç okuma yazma bilmeyen okul çağı dışındaki kimselere "Likbez" okulları aracılığıyla, okuma yazma bilenlere de köy ve mahalle kursları aracılığıyla yeni yazı öğretilmiş olacaktır.

"Basının yeni yazıya geçiş plânı, ciddî olarak zihin yordu. Bu yıl bütün gazete ve dergiler birer sayfalarını yeni yazıyla basacaklardır. Bu, özellikle *Öğretmen ve Eğitim, Kommunist* vb. dergileri ilgilendirmektedir. Yeni yazıyla basılan sayfa sistematik olarak genişletilecek ve beş yıl içinde bütün sayfalar yeni yazıyla yayımlanmağa başlanacaktır.

"Üç yıl içinde bütün ders kitapları yeniden basılacaktır. 1929-30 yılından sonra Arap alfabesiyle kitap ve ders kitabı basımına son verilecektir. Yalnız köylüler için hazırlanan broşürler 1931-32 yıllarına kadar Arap harfleriyle basılabilecektir.

"Kamu görevlileri için, 1927-28 yıllarından başlanarak yeni yazıyı öğrenme zorunluluğu konmuştur. Bu, yasal bir zorunluluktur. Bu amaçla, olanaklar ölçüsünde dersler ve kurslar düzenlenmektedir. Resmî yazışmalarda, 1930'da

kentlerde ve 1932'de köylerde kesinlikle yeni yazıya geçilecektir. Posta ve Telgraf Komiserliği de 1929'da yeni yazıyı yürürlüğe koyacaktır.

"İşçi kitleleri arasındaki çalışmalara da daha çok önem vermek ve bu kitleleri Lâtinleştirme sorunu etrafında birleştirmek gerektiği kuşkusuzdur. Özbekistan'da yaşayan ulusal azınlıklar arasındaki çalışmaları da hızlandırmak gerekmektedir. Bu alanda biraz çalışma yapılmış, Tacıkların Lâtin alfabesine geçişleri konusunda bir konferans düzenlenmiştir. Devlet bütçesinde gereken ödenekler de öngörülmüştür"[145].

Özbekistan Millî Eğitim Komiseri (Bakanı) Remzi'nin Taşkent Kurultayında okuduğu raporun ana çizgileri buydu. Taşkent'te çıkan *Pravda Vostoka* gazetesinden aktarılarak alınan yukarıdaki satırlar raporun tümü değildir. Ama Özbekistan'daki alfabe çalışmalarına azçok ışık tutmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre, Özbekistan hükûmeti, yeni Türk alfabesine geçiş için bir çeşit "Beş Yıllık Plân" hazırlamıştı. Plân gereği, 1927-1932 yıllarında yeni yazıya geçiş tamamlanacaktı. 1932 yılından sonra artık eski yazı kullanılmayacaktı.

Taşkent Kurultayı, Sovyetler Birliği Türklerinin alfabe devrimine doğru toplu atılımlarının son aşamalarından biriydi. Özellikle Orta Asya Türklerini kamçılamıştı. Özbek, Türkmen, Kırgız delegeleri Kurultay önünde bir bakıma hesap vermişlerdi. Ne zaman, nasıl yeni Türk alfabesine geçeceklerini açıklamışlardı. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, Orta Asya'da da başarı sağlamıştı.

VII. Ve Sonrası

Taşkent Kurultayından sonra alfabe çalışmaları yavaşlamadı. Bütün Türk-Tatar cumhuriyetlerine dal-budak salmış bulunan yeni Türk alfabesi komiteleri çalışmalarını yoğun biçimde sürdürdüler. Merkez Komitesi Başkanı Agamalioğlu da her yere yetişiyor, alfabe çalışmalarını yakından izliyordu.

Azerbaycan'da yazı devriminden dil devrimine doğru

Taşkent Kurultayının hemen arkasından, 25-29 Ocak 1928 günleri Bakû'da bir başka konferans toplandı. Konferans, Azerbaycan Eğitim Komiserliği (Bakanlığı) ile Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesince ortaklaşa düzenlenmişti. Konferansın amacı, Azerbaycan Türk edebiyat dili için yeni alfabeye göre yazım (ortograf) ilkelerini saptamaktı. Konferans bölgesel nitelikteydi ve Azerî Türkçesini geliştirmekle ilgiliydi. Konferansa Azerbaycan'ın dört bir bucağından gelen aydınlar katılmışlardı. Azerî Türkçesinin gelişmesiyle doğrudan doğruya ilgili bulunan Dağıstan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinden de Konferansa delegeler yollanmıştı. Teorik Türkolojinin temsilcileri de Konfe-

[145] *Ibid.*, pp. 350-352. *Pravda Vostoka* (Taşkent) gazetesinin 12.1.1928 günlü sayısından aktarılarak.

ransta görev almışlardı. Bakû Üniversitesi Profesörlerinden Çobanzade, Sovyet Bilimler Akademisinden Prof. Samoyloviç bildiriler sunmuşlar, Konferans çalışmalarına yön vermişlerdi. Agamalioğlu da Taşkent Kurultayı ve yeni yazıya geçiş konusunda bir rapor sunmuştu. Konferansın komisyonlarından biri yazım ilkelerini saptamakla, bir ikincisi Avrupa dillerinden Azerbaycan Türkçesine giren sözcüklerle terimlerin yeni alfabeyle yazımı sorunlarını incelemekle görevliydi. Bunların ikisine de Prof. Çobanzede başkanlık ediyordu. Dil komisyonu da Agazade'nin başkanlığı altında çalışıyordu. Komisyon özellikle yeni Azerbaycan edebiyat dili üzerinde duruyordu. Yeni yeni yetişmekte olan ve kimileri henüz üniversite sıralarında bulunan genç Azerbaycan Türkologları da dil, yazım, Avrupa terimleri gibi konularda çeşitli bildiriler sunmuşlardı [146].

Azerbaycan Millî Eğitim Komiseri (Bakanı) Ahundzade Ruhullah'ın Başkanlığında toplanmış bulunan Konferans, beş günlük çalışmadan sonra çeşitli kararlar alıp kapandı. Alınan kararlar yeni alfabe, yeni edebiyat dili, yeni yazım ve yeni terminoloji gibi konuları kapsıyordu. Kararlar genellikle şu amaçlara yönelikti: (i) Yeni Türk alfabesinin Azerbaycan edebiyatında kök salmasını sağlamak, (ii) Azerbaycan edebiyat dilini geliştirip kitlelere yaymak, (iii) Fonetik ilkesine dayanan yeni yazım kurallarını düzenlemek (iv) Azerî Türkçesine ve biraz da uluslararası uygulamaya dayanan yeni bir terminoloji hazırlamak. Konferans ayrıca, Azerbaycan Millî Eğitim Komiserliğine bağlı sürekli bir Terim ve Terminoloji Bilimsel Komisyonu kurulmasına da karar vermişti [147].

1928 yılında yeni Türk alfabesine tam olarak geçmiş bulunan Azerbaycan, artık bu alfabeyi kökleştirmek ve yeni bir edebiyat dili geliştirmek sorunlarına eğiliyordu. Başka bir deyimle Azerbaycan, alfabe devriminden dil devrimine geçiyordu.

Milliyetler Konseyinin buyruğu

Öteyandan Tataristan (Kazan) Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesinin 1928 Şubat sonunda, bütün okullarda yeni Lâtin alfabesiyle öğretime başlanmasını ilke olarak kararlaştırdığı haber veriliyordu [148]. Ancak uygulamaya hemen geçilemediği anlaşılmaktadır. 1928 yılı ortalarına doğru, Türk-Tatar cumhuriyetlerinde yeni alfabeye geçişi hızlandırmak için yeni buyrultular yayımlamak gereği duyuluyordu. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Başkanı Agamalioğlu, S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Milliyetler Konseyi Presidium'una bir rapor sunmuştu. Bu rapor üzerine Milliyetler Konseyi Sekreteri Kulbeşerov, 15 Mayıs 1928 günü uzun bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride şöyle deniliyordu:

[146] J. Castagné, "Le Mouvement de Latinisation dans les Républiques Soviétiques Musulmanes et les Pays voisins" (Documents de Presse Russe), *Révue des Etudes Islamiques*, Année 1928, pp. 571-573.

[147] *Ibid.*, p. 573

[148] *Ibid.*, p. 567. *Pravda* (Moskova) gazetesinin 1.3.192 günlü sayısından aktarılarak.

"S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Milliyetler Konseyi Prezidium'u, Yeni Türk Alfabesi Sovyet Komitesi Başkanı yoldaş Agamalioğlu'nun Arap yazısı kullanan S.S.C.B. halklarına yeni alfabenin yayılması konusundaki raporunu dinledikten sonra, Ekim Devrimi üzerine halkların siyasal bilincinin ve fikrî gereksinmelerinin çok arttığını ve bunun sonucunda Arap yazısı sorununun ortaya çıktığını, bu yazının gereksinmeleri karşılamadığını, tersine, ahalinin ekonomik kültürünü geliştirmesine engel olduğunu belirtir. Yeni Türk Alfabesi Sovyet Merkez Komitesinin kısa bir zamandan beri çalışmakta olmasına ve bu çalışmalar sırasında birçok engelleyici güçlüklerle karşılanmasına rağmen, yine de Arap yazısı kullanan bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde ve Özerk Bölgelerinde yeni Türk alfabesine geçiş için organize bir hareket yaratılabilmiş ve kimi Cumhuriyetlerin kademeli olarak yeni yazıya geçişleri sağlanabilmiştir.

"Bu reformun önemini dikkate alan Milliyetler Konseyi Prezidium'u aşağıdaki önlemleri gerekli görmektedir:

"1. Geri kalmış halkların entelektüel devriminde önemli etkenlerden biri durumundaki Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi çalışmalarının yoğunlaştırılması gerekir. Sorunun pratik çözümü için, basın, meslek kuruluşları, özellikle işçi kuruluşları, kooperatifler, kadın örgütleri, Yeni Alfabeyi Sevenler Dernekleri, Türkistan köylü birlikleri (Keşçi) vb. aracılığıyla tüm kamuoyunun seferber edilmesi yeter.

"2. Okuma yazma bilmeyen okul çağı dışındaki kimselere, özellikle bunların örgütlenmiş bölümüne (meslek birlikleri, gençlik örgütleri vb gibi) okuma yazma öğretilmesi sorununa; Arap yazısı kullanan bütün okullarda yeni Türk alfabesiyle eğitime geçilmesine; ayni zamanda "Politprosvet" (siyasal eğitim) örgütlerinde yeni alfabenin uygulanmasına özellikle önem verilmesi ve bu amaçla öğretmenlereve "Politprosvet" işçilerine kurslar açılması gerekir.

"3. Yeni alfabenin metotlu biçimde yayılması için, Sovyet komitelerinin, Cumhuriyetlerin ve Özerk Bölgelerin bu reformu uygulama plânları hazırlamaları ve bu plânların gerektirdiği harcamalara Cumhuriyetlerin bütçelerinin katılmaları gerekir.

"4. Gerek S.S.C.B. Merkez yönetimi eliyle, gerek baskı malzemesi ve teknik olanaklarla donatılacak cumhuriyetlerin ve bölgelerin kendi yayın merkezlerince Sovyet halkları için yeni Türk alfabesiyle eğitici yayınlara ağırlık verilmesi; aynı zamanda devlet yönetiminde ve çeşitli kuruluşlarda yeni yazıya geçiş için önlemler alınması (Sovyet Yönetimi işçilerine hazırlık kursları açılması)..."[149]

Bu bildiri doğrudan doğruya Moskova'dan çıkıyordu. Moskova hükûmetinin bir buyruğu niteliğindeydi. Bu bakımdan ilginçti. O tarihe kadar Moskova hükûmeti, Sovyet Türklerinin Lâtin alfabesine geçiş hareketlerini desteklemişti. Bu amaçla bütçeden para yardımında da bulunmuştu. Ama Moskova ön plânda pek görünmemişti. Şimdi ön plâna çıkıyordu. Alfabe konusunda kesin bir tutum takınıyordu. Arap alfabesini mahkûm ediyordu. Arap alfabesi kullanan

[149] Castagné, "Le Mouvement de latinisation...", pp. 567-569

tüm Sovyet yurttaşlarının Lâtin alfabesi temeline dayanan yeni Türk alfabesine geçmelerini istiyordu. Geçiş hareketinin nasıl hızlandırılacağını da gösteriyordu. Bütün güçler harekete geçirilecekti. Bir yeni alfabe seferberliği başlatılacaktı. Arap alfabesi kullanan herkese Lâtin alfabesi öğretilecekti. Bu bir direktifti. Özellikle henüz yeni Türk alfabesine tam olarak geçememiş bulunan Tatar, Kırım, Özbek, Türkmen, Kırgız Cumhuriyetlerini ilgilendiriyordu.

Moskova'nın niyeti neydi?

S.S.C.B.'de asıl iktidarı ellerinde tutan Rus Komünistlerinin neden Sovyet yurttaşı Türklerin Arap alfabesini bırakıp Lâtin alfabesine geçmelerini istedikleri sorusu birçok kimsenin kafasını kurcalamıştır. Tarihçi Toynbee'ye göre, Sovyet yöneticileri, Çarlık yönetiminin Ruslaştırma politikasının tam karşıtı bir politika izlediklerini, milliyetler ilkesine saygı gösterdiklerini dünyaya kanıtlamak istiyorlardı. Yeni Türk alfabesi, komünist ideolojinin yayılmasına engel de olmayacaktı. Sonra Rus Komünist yöneticiler, bu yolla komşu ülkeleri etkilemeyi de düşünüyorlardı. Lâtin alfabesine geçerek bir Azerî edebiyat dili geliştirecek olan Sovyet Azerbaycan'ı, edebiyat dili olarak Farsça'yı kullanan İran Azerileri arasında da ulusal dil bilinci yaratabilir ve bunun önemli uluslararası sonuçları olabilirdi. Özbekistan Cumhuriyeti içinde ayrı bir yerleri olan ve yazı dili olarak Farsça'yı kullanan Tacıkların Lâtin alfabesine geçmeleri de Afganistan ve İran üzerinde etkiler yaratabilirdi[150]. Gerçekten Moskova Hükûmeti, yalnız Türk ve Tatarların değil, Arap alfabesini kullanan tüm Sovyet halklarının, bu arada Tacıkların da Lâtin alfabesini benimsemelerini istiyordu. Sovyet sınırları içinde gelişen Lâtinleştirme akımının başka ülkelere yayılacağını da umuyorlardı. O yıllardaki Sovyet basını, İran'da, hatta Japonya'da bile Lâtin alfabesine geçiş için çalışmalar yapıldığını sık sık duyuruyordu[151]. Bütün Doğu ülkelerinde büyük bir alfabe devrimi gerçekleşecek sanılıyordu. Sovyetler Birliği, bu büyük devrimin öncülüğünü yapmak, onurunu kendine toplamak istiyor gibi görünüyordu. Bu nedenlerle Moskova hükümeti, bir an önce yeni Türk alfabesine geçmeleri için Türk-Tatar yurttaşlarını kamçılıyordu.

Yeni yazının yaygınlaşması

Moskova Hükûmetinin gerçek niyetleri ne olursa olsun, görülen şuydu ki, Sovyetler Birliği Türk-Tatar Cumhuriyetleri birer birer Arap alfabesini bırakıyorlar, yeni Türk alfabesine geçiyorlardı. Bu yoldaki çalışmalar 1928 yılı içinde de hızla sürdürülüyordu. Mayıs 1928'de, Semerkand kentinde yeni bir konferans toplanmıştı. Yeni Türk Alfabesi Komitesinin hazırladığı bu konferansa Özbek, Kazak,

[150] Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-28)", *Survey of International Affairs, 1928*, London: 1929, pp. 226-227.

[151] Örneğin bkz. "Şark Ülkelerinde Lâtin Elifbası", *Kommunist* (Bakû) 25 Mart 1927, No. 69 (1966), s. 1., sütun 5-7. Bu yazıda, Lâtin alfabesi akımının Türkiye'ye, Hindistan'a, Japonya'ya, Doğu Afrika'ya, Museviler arasına yayılmakta olduğu bildiriliyordu.

Kırgız cumhuriyetlerinden 40 kadar delege gönderilmişti. Konferans, Uygur alfabesinin de Lâtinleştirilmesini kararlaştırdı. Uygurlar için, ufak değişikliklerle, Özbeklerin benimsemekte oldukları yeni Türk alfabesi alındı. Bu alfabeyle Uygurlara ders kitapları hazırlamak üzere özel bir komite kuruldu[152]. Artık Uygurların da Lâtin alfabesine geçmeleri kesinleşmişti. Ama geçişin ne zaman tamamlanacağı pek belli değildi.

Özbekistan, adım adım yeni alfabeye geçişini sürdürüyordu. Şubat 1928'de, Taşkent ve çevresinde on okulda daha yeni Türk alfabesiyle eğitime başlanmıştı[153]. Yine ayni yılın Şubat, Mart aylarında, Özbekistan'ın bir başka yöresinde, Andican'da, 22 yeni alfabe kursu açılmış, bütün ilkokulların üçüncü sınıflarında yeni alfabenin öğretilmesine başlanmıştı. Bütçeden yeni ödenek isteniyordu[154]. Taşkent Kurultayında Özbekistan Eğitim Komiseri Remzi, karşılaştıkları en büyük güçlüklerden biri yeni Türk alfabesiyle yayın yapabilmek için ellerinde harf bulunmayışı olduğunu söylüyordu. Temmuz 1928'de Özbekistan Yeni Türk Alfabe Komitesinin dört matbaa makinası ısmarladığı, bununla ilk çırpıda 600.000 nüsha kitap basmayı düşündüğü, yeni kitapların basımına ayni yılın son baharında geçilebileceği duyuruluyordu[155]. Özbekistan Cumhuriyetinin 1928 yılı bütçesinde, yeni Türk alfabesine geçiş harcamaları için 862.000 ruble tutarında ödenek öngörülmüştü. Bunun 389.000 rublelik bölümü, yeni harflerle ders kitapları, gramer kitapları vb. yayımı için kullanılacaktı. Geri kalan bölümüyle kurslar açılacak, konferanslar verilecek, yeni alfabeyi öğretecek öğretmenler, basımevi işçileri yetiştirilecek, bir gazete çıkarılacaktı. İlk çırpıda 227 kurs açılması düşünülüyordu[156]. Kısacası, Özbekistan "Beş Yıllık Plân" gereğince yeni yazıya geçiyordu. Geçiş 1927 yılında başlamıştı, 1932 yılında tamamlanacaktı.

Türkmenistan Cumhuriyeti de kesin kararını vermişti. 1928-29 ders yılında, bir bölüm okullarda yeni Türk alfabesiyle eğitime başlanacaktı. Ertesi ders yılında bütün okullarda yalnız yeni yazıyla eğitim-öğretim zorunluluğu konacaktı. 1 Ekim 1928 tarihinden başlanmak üzere, üç ay süreyle, resmi yazışmalar Arap ve Lâtin harfleriyle yapılacak, 1 Ocak 1929 tarihinde bütün resmi yazışmalarda yalnız yeni Türk alfabesi kullanılacaktı. Yeni Türk alfabesinden başka bir yazıyla ders kitabı basılmasına da son verilmişti. Türkmen Merkez Yürütme Komitesi, 5 Kasım 1929 tarihinde kesin olarak yeni Türk alfabesine geçilmesini kararlaştırmıştı. Bu tarih, ayni zamanda Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetinin kuru-

[152] *Pravda Vostoka* (Taşkent); Castagné, "Le Movement de Latinisation dans les Républiques Soviétiques Musulmanes...", *Révue des Etudes Islamiques,* 1928, p. 584

[153] *Pravda Vostoka,* 22/2/1928; *Révue des Etudes islamiques,* 1928, p. 575

[154] *Pravda Vostoka,* 4/3/1928; *Révue des Etudes islamiques,* 1928, pp. 574-575

[155] *Pravda Vostoka,* 13/7/1928; *Révue des Etudes islamiques,* 1928, pp. 575-576

[156] *Pravda Vostoka,* 9/7/1928; *Révue des Etudes islamiques,* 1928, p. 574

luşunun beşinci yıldönümüydü. O tarihten sonra artık Arap alfabesi hiç kullanılmayacaktı[157].

Kırım da aynı yolda yürüyordu. Şubat 1928'de verilen haberlere göre, Kırım'da yeni Türk alfabesine geçiş için epeyce hızlı yol alınmıştı. Lâtin Alfabesini Sevenler Derneği, en ufak köylere kadar kollarını uzatmış, 6.000 üye toplamış, 160 şube açmıştı. Yeni yazıyla çeşitli kitaplar, bu arada Latif Zade'nin şiir kitabı basılmış ve *Koz-Aydık* adlı haftalık bir dergi çıkarılmağa başlanmıştı. 1927-28 ders yılında bazı okullarda yeni yazıyla öğretime başlanmıştı. Kırım Rus okullarındaki çocuklar da Tatar dilini yeni yazıyla öğreniyorlardı. Kırım Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Prezidyum'u, beş yıl içinde yeni Türk alfabesine geçişe karar vermişti[158]. Bu demekti ki, 1932 yılında yeni yazıya geçiş tamamlanmış olacaktı.

Yeni yazıya geçiş çalışmalarının özeti

Sovyetler Birliği Türklerinin Lâtin alfabesine geçişleri, birkaç satırla özetlenmek istenirse şunlar söylenebilir: 1918 yılında Yakutlar Lâtin alfabesini benimsemişlerdir. Bunların apayrı ve kendilerine özgü bir durumları vardı. Asıl hareket, 1922 yılında Azerbaycan'da başlamıştır. Özel bir komite, Lâtin alfabesi temeline dayalı bir "Yeni Türk alfabesi" hazırlamış ve adım adım bunu yaymağa koyulmuştur. Dört yıl sonra Bakû'da bir uluslararası Türkoloji Kongresi toplanmış ve yeni Türk alfabesi bu Kongrenin onayından geçirilmiştir. Azerbaycan, yeni yazıya geçişte bir bakıma "Pilot Bölge" olmuş, ya da seçilmiştir. Bakû Türkoloji kongresi, Azerbaycan'ı öteki Türk-Tatar Sovyet Cumhuriyetlerine örnek göstermiş ve onların da bu örneği izlemelerini istemiştir. Hemen arkasından bir "Yeni Türk Alfabesi Sovyet Merkez Komitesi" kurulmuş ve bütün Türk-Tatar Sovyet cumhuriyetlerinde yeni Türk alfabesinin benimsetilmesi görevi bu kuruluşa verilmiştir. Merkez Komitesi, Moskova Hükümetince gerekli yetki ve olanaklarla donatılmış ve yeni yazı hareketini tek elden, organize biçimde yürütmeğe başlamıştır. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesinin 1927 yılında yapılan birinci Kurultayında, bütün Türk-Tatar Sovyet cumhuriyetlerinde bir tek Lâtin alfabesi benimsenmesine karar verilmiş ve bir "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" hazırlanmıştır. Bu alfabeyi yürürlüğe koymak için her cumhuriyet ayrı ayrı plânlar hazırlamış, kararlar almış, yasalar çıkarmış ve bütçelerine gerekli ödenekler koymuştur. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, ikinci Kurultayını Ocak 1928'de Taşkent'te toplamış ve Orta Asya'da da yeni yazıya geçiş çalışmalarını kamçılamak istemiştir. Arap yazısı kullanan Sovyet halklarının Lâtin alfabesine geçmelerini başından beri destekleyen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti, 1928 yılına kadarki çalışmaları olumlu karşılamakla birlikte, yetersiz bulmuştur. Mayıs 1928'de yayınladığı bir buyrukla bu çalışmaların hızlandırılmasını ve

[157] *İzvestiya* (Moskova), 3/6/1928; 1928

[158] *Pravda* (Moskova), 4/3/1928; *Révue des Etudes Islamiques*, 1928, p. 570.

eski yazıyı kullanan bütün Sovyet yurttaşlarının yeni Türk alfabesini benimsemelerini istemiştir. Çalışmalar bu doğrultuda sürdürülmüştür.

1928 yılı sonlarına doğru varılan sonuç kısaca şuydu: Yakutlardan başka Azerbaycanlılar, Kuzey Kafkasya'daki Balkarlar, Karaçaylar ve Gürcistan Türkleri, yazı devrimlerini tamamlanmışlardı. Başka bir deyimle Kafkaslar yeni yazıya geçmişti. Ama asıl büyük Türk-Tatar kitlelerinin yaşadığı öteki Sovyet cumhuriyetlerinin hiçbirinde yazı devrimi henüz tamamlanmamıştı. Bunlar adım adım yazı değişikliğine gidiyorlardı. Tataristan'da (Kazan'da) 1928 yılında yeni yazının benimsenmesi kararlaştırılmıştı. Belki ertesi yıl ya da 1930'da geçiş tamamlanacaktı. Uygurlar da ayni durumdaydı. Ötekiler beşer yıllık plânlarla yeni yazıyı yürürlüğe koymaya çalışıyorlar ve yeni yazıya tam ve kesin geçiş için şu tarihleri öngörüyorlardı: Türkmenler 1929, Kırgızlar 1930, Özbekler ve Kırımlılar 1932.

Bütün Türk-Tatar Sovyet Cumhuriyetleri yeni yazıya kademeli olarak geçiş yolunu benimsemişlerdi. Yakutlar bir yana bırakılırsa, hiçbir yerde beş yıldan kısa bir süre içinde yazı değişikliği yapılamamıştır. Azerbaycan 1922'de başlattığı değişikliği 1928'de tamamlayabilmişti. Kırım'ın, Orta Asya'nın yeni Türk alfabesine geçişleri ise 1932 yılına kadar sürecekti. Demek ki, Sovyetler Birliği Türklerinin yeni Türk alfabesini benimsemeleri on yıllık bir dönemde gerçekleşebilmişti.

Sovyet Türkleri yavaş yavaş yeni yazıya geçerken, 1928 yılında Türkiye'de birdenbire harf devrimi yapılıverdi. Türkiye, bambaşka bir yöntemle, bir çırpıda yeni yazıya geçiverdi. Gerçek Türk Yazı Devrimi buydu ve dünyayı şaşırtmıştı. Kimi yabancılar buna bir "mucize" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK YAZI DEVRİMİ

1. Atatürk'ün Gülhane Söylevi

9/10 Ağustos 1928 gecesi Atatürk tarihsel Gülhane söylevini verdi[1]. Eski yazının yerine yeni Türk alfabesinin alınacağını kamuoyuna açıkladı. Türkiye'nin yazı devrimine kesin karar verdiği ilk kez, en yetkili ağızdan dünyaya duyuruluyordu. Türk yazı devrimi Gülhane söyleviyle başlar.

Atatürk konuşuyor

Atatürk bu konuda ilk kez açıkça konuşuyordu. Yazı değiştirme sorunu Türkiye'de yıllardır tartışılıyordu. Kökü Tanzimat yıllarına kadar dayanan eski tartışmalar bir yana, Cumhuriyet döneminde de beş yıldır alfabe konusu konuşulmuştu. Bu konuda söyleyecek sözü olan hemen herkes düşüncesini özgürce açıklamıştı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal bu tartışmaları alabildiğine özgür bırakmıştı. Ama kendi düşüncesini açığa vurmaktan da özenle kaçınmıştı. Eylûl 1922'de gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın "niçin Lâtin yazısını almıyoruz?" yollu sorusunu zamansız bularak geçiştiren Atatürk, ondan sonraki yıllarda hiç konuşmamıştı.

Atatürk'ün zaman zaman yakın çevresindeki kişilere açıldığı, onların ağzını yokladığı olmuştu. Bir gün Çankaya'da eski köşkünün kitaplık odasında ozan Yahya Kemal Beyatlı'ya, "Bu kitaplar güzel ama, bütün halkımıza okutmak, öğretmek güç bu harfleri. Onun için bazı yenilikler düşünmeli ve Lâtin harflerini kabul etmeli" der. Yahya Kemal hemen bu düşünceye karşı çıkar. Yakın geçmişimizin kültür hazinelerinin hep Arap yazısıyla olduğunu, bunlardan kopma olanağı bulunmadığını, bu bakımdan Lâtin harflerinin alınamayacağını söyler. Bunun üzerine Atatürk, hemen sözü değiştirir. Harf değiştirme konusunda sadece düşüncesini sorduğunu bildirir. Tartışmaya girişmez[2]. Yine susar. Konuşmayı zamansız görür.

[1] Sadi Borak, Atatürk'ün bu tarihsel söylevinin şimdiye kadar birçok kaynakta 8/9 Ağustos 1928 gecesi verilmiş gibi gösterilmesinin yanlışlığını belirterek yerinde bir düzeltme yapmıştır. Söylevin 9/10 Ağustos gecesi ve gece yarısından sonra verilmiş olduğunu, bu bakımdan 10 Ağustos 1928 günü verilmiş sayılması gerektiğini vurgulamıştır. ("Atatürk Tarihsel Gülhane Parkı Söylevini hangi tarihte verdi?", *Yazı Devrimi. Belgeler. Cumhuriyet.* 1.11.1928, s. 11). Esasen, zamanın gazeteleri de Atatürk'ün bu tarihsel söylevinin 10 Ağustos 1928 günü verilmiş olduğunu belirtmişlerdi. Hatta bir gazete 10 Ağustos gününün en büyük bayramlarımızdan biri olarak her yıl kutlanmasını önermişti. (*Journal d'Orient*, 20.8.1928).

[2] A. Afetinan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, İkinci Baskı, Ankara: 1977, s. 182-183

1926 yılında yazı tartışmalarının kızıştığı günlerde de Atatürk, hep susmuş, tartışmaları izlemekle yetinmişti. Ancak 1928'de Türkçeye Lâtin harflerini uygulama konusunu incelemek üzere resmen Dil Encümeninin kurulmasından sonra Atatürk, kendi düşüncesini belli etmeğe başlar. 4 Haziran 1928 günü Ankara'dan İstanbul'a yola çıkmadan önce, Dil Komisyonuna kişisel düşüncelerini bildirir, buyruklarını verir. İstanbul'dan da Encümenin çalışmalarını sürekli olarak izler. Hazırlanan yeni Türk alfabesinin ilk düzeltmelerini kendisi yapar. Örneğin (q) ve (x) harflerinin Türk alfabesine alınmasına, tek ses için çift harfler kullanılmasına gerek olmadığını bildirir. Heceleri inceltmek, ya da kalınlaştırmak için (g) ve (k) harflerine eklenmesi düşünülen (h) harfinin kaldırılmasını Dil Encümenine önerir. Başka bir deyişle Atatürk, yeni Türk alfabesinin yaratılmasında bir dil uzmanı gibi rol alır. 1928 Ağustos başında Dil Encümeni Ankara'dan İstanbul'a taşınır, çalışmalarını orada sürdürür. O günden sonra Atatürk, her gün Encümenin çalışmalarına katılır. Yeni Türk alfabesinde hangi harfin gerekli, hangisinin gereksiz; hangi yazım kuralının doğru, hangisinin yanlış olduğunu söyler. Alfabe üzerinde son düzeltmelerini yapar. Yeni alfabeyi herkesten önce resmen kullanmağa da başlar. 4/5 Ağustos 1928 günü Başbakan İsmet İnönü'ye yeni harflerle mektup yazar. Başka şeyler yanında şunu da söyler:

"Yeni elifbamızın kat'i şeklini tespit hususunda, burada bulunan komisyon âzası-le mutabık kaldık. Benim ta'dil ettiğim noktaları hüsn-ü telâkki ettiler.

"Muhabbet ve hasretlerimin size pek azını iblag edebilecek bu mektubum, eminim ki yeni Türk harflarının, lisan ve lehçemizi, tamamen ifadeye khafi geldighi hakkında-ki fikrinizi te'yid idecektir. Muhabbet, hasret, iştiyak, temenni-i muvaffakiyat"[3].

Türkiye'ye resmî bir gezi yapan Afganistan Kralı Amanullah Han'ı uğurladıktan sonra, 1928 yaz aylarında Atatürk'ün kendisini alfabe işine verdiği biliniyordu. O'nun yakında yazı devrimini açıklaması da bekleniyordu. Kamuoyu sabırsızlanmağa bile başlamıştı. Gülhane söylevinden bir gün önce Yunus Nadi, "Yeni harflerle yazılacak Türkçemizin maarifmize, milletimize temin edeceği inkişaf pek büyüktür (...) O günün bir an evvel hululünü sabırsızlıkla bekliyoruz" diye yazıyordu[4]. Yıllardır susan Atatürk, yapamayacağını konuşmayan, konuştuğunu da kesenkes yapan bir kimseydi. En sonunda şimdi konuşma sırası O'na gelmişti. O'nun dilinde konuşmak demek, yapmak demekti. Şimdi, yazı devrimini yapma, uygulama dönemini açıyordu.

Konuşmanın yeri ve zamanı

Atatürk, Türk yazı devrimini başlatmak için, yer olarak İstanbul Gülhane parkı gazinosunda Cumhuriyet Halk Partisince düzenlenmiş bir konseri; zaman olarak da

[3] Gazi Mustafa Kemal'den İsmet Paşa'ya mektup. Dolma Bağça, 4-5/8/1928, Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, 2. baskı, Ankara: 1978, s. 46

[4] Yunus Nadi, "Lâtin harfleri", *Cumhuriyet*, 10.8.1928

1928 yılının Ağustos ayını seçti. Büyük kararlarında ufak ayrıntılara da dikkat eden, hiçbir noktayı rastlantıya bırakmamağa özen gösteren Atatürk'ün, bu yeri ve zamanı seçmesi de birer rastlantı olmasa gerektir.

İstanbul, Türkiye'nin kültür merkeziydi. Bir kültür devrimi demek olan yazı değişikliğini burada başlatmak hem uygundu, hem de gerekli. Devrimin gerçekleştirilmesinde Türk basınına büyük görev düşecekti. Türk basını İstanbul'da kümelenmişti. Ankara'nın tek büyük günlük gazetesi *Hakimiyet-i Milliye*'ye karşılık İstanbul'da altı büyük günlük gazete çıkıyordu. Dergiler, basım evleri, yazarlar çoğunlukla oradaydı. Üniversite İstanbul'daydı. Yazı devrimine en büyük destek de, en büyük direnme de İstanbul'dan gelebilirdi. Lâtin yazısının alınmasına karşı son dört yılda yayınlanan kitapçıkların hemen hepsi İstanbul'da basılmıştı. Devrimden yana olan İstanbul aydınlarını seferber etmek, devrime karşı olanları da yumuşatıp kazanmak için İstanbul'dan işe başlamak en kestirme yol olabilirdi. Atatürk bunu yapıyordu. Yazı devrimi çalışmaları için Dolmabahçe sarayını karargâh yapmıştı. Devrimi İstanbul'da başlatıyordu. İstanbul'u iyice kazanıp coşturmadan da oradan ayrılmayacak gibi görünüyordu. Devrimi kavrayamayan yazarlar Dolmabahçe sarayına çağırılarak kazanılacaklardı.

Yazı devrimini İstanbul'da başlatmak, İstanbulluların gönüllerini kazanmak, onları bir bakıma onurlandırmak demek olurdu. Yeni Türkiye'nin bütün devrimci atılımları hep Ankara'da başlatılmıştı. İstanbul yıllarca kenarda bırakılmış gibiydi. Atatürk, 1919 yılında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, tâ 1927 yılına kadar bu eski başkente ayak basmamıştı. Bu arada devletin başkenti de Ankara'ya kaydırılmış ve İstanbul, Türkiye'nin bir il merkezi durumuna düşmüştü. Şimdi yazı devrimi meşalesini orda tutuşturmak, eski başkent için bir kıvanç ve övünç kaynağı olabilirdi.

İstanbul'da Gülhane parkının da tarihsel bir yeri vardı. 1839 yılında, burada okunan bir ferman Tanzimat döneminin başlangıcı olmuştu. O ferman, o dönemin değer ölçülerine göre, Osmanlı-Türk tarihinde yeni bir sayfa açmıştı. 89 yıl sonra, hemen hemen aynı yerde Atatürk, Türk tarihinde bir başka sayfa açıyordu. Başka bir deyişle, Reşit Paşa'nın Gülhane parkında başlattığı Batılılaşmayı Atatürk ayni yerde tamamlıyordu. Tanzimatçıların düşünemediklerini Atatürk gerçekleştiriyordu.

Yazı devrimini halka duyurmak için Atatürk bir eğlence toplantısını seçmişti. Bu eğlence, Atatürk'ün lideri bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisince düzenlenmişti. Büyük bir olasılıkla danışıklıydı. Atatürk buraya hazırlıklı gelmişti. Türk halkına mutluluk getirecek olan yazı değişikliğini, eğlence içindeki insanlara duyurmak psikologca bir davranıştı. Sevinçli bir ortamda, sevinçli insanlara sevindirici bir müjde vermek, onların sevinçlerine sevinç katmak demekti. Burada alevlenecek yeni yazı coşkusu dalga dalga yurda yayılabilirdi.

Yazı devrimi bir Ağustos günü başlatılıyordu. Ağustos, Türk tarihinde zafer ayıydı. Atatürk yazı devriminin de bir zafer olacağına inanıyordu. Yazı devrimi

kararını duyurduktan iki hafta sonra, 26 Ağustos 1928 günlü bildirisinde, Büyük Zafer ile yazı devrimi arasında bir karşılaştırma yapmıştı. "Bugün yeni Türk harfleriyle cehalete karşı açtığımız mücadelenin yarın millet için 26 Ağustos zaferinden daha yüksek ve geniş saadet neticeleri getireceğini muhakkak görüyorum" demişti. Dış düşmana karşı Büyük Taarruz'un bir Ağustos günü başlatıldığı gibi, cahilliğe karşı bir başka "Büyük Taarruz" anlamı da taşıyan Türk yazı devriminin de Ağustos ayında başlatılması uygun görülmüştü, denilebilir.

Tarihsel söylev

Atatürk, 9/10 Ağustos 1928 gecesi, "Ankara" motoru ile Dolmabahçe sarayından Marmara'ya açılır. Dört saat kadar süren bir motor gezintisinden sonra, saat yirmi üçe doğru, Halk Partisinin düzenlediği ve halkın da katıldığı eğlenceye katılmak üzere, Sarayburnu'na çıkar. Çoşkun alkışlarla karşılanır. Halk arasında kendisine ayrılan yere oturup bir süre eğlence gösterilerini izler. Gece yarısından sonra, saat 01'e doğru ayağa kalkar ve yazı devrimini müjdeleyen tarihsel söylevini verir. Şunları söyler:

"Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz.

"Arkadaşlar, bizim güzel, ahenkdar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemahal pek çabuk bir zamanda mükemmel surette anlayacağız. Ben buna eminim. Siz de emin olunuz. Şimdi yeni Türk elifbasile yazdığım bu notları bir arkadaşa okutacağım; dinleyiniz; göreceksiniz ki çok kolay yazılmakta ve okunmaktadır"[5].

(Falih Rıfkı Bey okudu):

"Bu gece ve her zaman, her yerde olduğu gibi burada halk ile karşı karşıya bulunduğum sırada çok büyük bir heyecan karşısında kalıyorum. Bu, kalplerdeki heyecanların bir noktada birleşmesidir. Bu kuvvetin, bu kadar maşeri olması, onun milletin ruhundan çıkmasındadır. Bütün dünyanın gördüğü bu kuvvet en büyük vasıflarla tavsif olunmağa lâyıktır. Bir millet hayatiyet gösterdiği zaman, o milletin yepyeni bir safha açmakta olduğuna şüphe edilemez..."[6]

[5] Atatürk'ün bu tarihsel söylevi, çeşitli kaynaklarda değişik biçimlerde verilmektedir. Kaynaklar karşılaştırılınca aradaki tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Buraya aktardığımız metin, o zaman Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi'nce çıkarılmakta olan ve bu nedenle bir bakıma resmî niteliği bulunan *Ayın Tarihi*'nden alındı. (Numru: 53, Ağustos (1928), cilt: 17, s. 1-3). Bu en güvenilir kaynak olarak düşünüldü. Kimi kaynaklar söylevin Falih Rıfkı Atay'a okutulmuş, Atatürk tarafından söylenmemiş olduğunu yazmışlardır. Gerçekte söylev üç parçadan oluşmaktadır. Atatürk, başını ve sonunu kendisi söylemiş, ortadaki bölümünü Falih Rıfkı Atay'a okutmuştur. Söylevin sadeleştirilmiş değişik bir biçimi için bkz: Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 47-50. O zaman sıcağı sıcağına yapılmış Fransızca çevirisi için bkz: *La République* (İstanbul), 11.8.1928.

[6] Bu bölümü Atatürk yazmış, Falih Rıfkı Atay okumuştur. Bölümün son satırları Doğu ve Batı müziği üzerinedir.

Atatürk'ün bu son satırları Falih Rıfkı'ya okutmasından sonra halk arasından birisi kalkıp kısa bir konuşma yapar. Onun üzerine Atatürk, yine Türk harfleri konusuna döner ve şunları söyler:

"Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Ben bu devreleri geçirdim. Artık benim için, hepimiz için çok söz yok, faaliyet, hareket, yürümek var. Çok işler yapılmıştır. Ama bugün yapmak mecburiyetinde olduğumuz son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır.

"Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez; bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet, utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış ve iftiharlarla tarihini doldurmuş bir millettir. Milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa hata bizlerde değildir. Hata onlardadır ki, Türk'ün seciyesini anlamayarak bir takım zincirlerle kafalarımızı sarmışlardır. Mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz.

"Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir.

"Milletimiz, yazısıyla ve kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir".

Anlamı

Halkçı Atatürk, yurttaşlara "arkadaş" diye sesleniyordu. Halkın içindeydi. Halkla birlikte, halkın eğlencesine katılıyordu. Halkla kaynaşıyordu. Duyguluydu, sevinçliydi, mutluydu. Yüreği halkla birlikte çarpıyordu. Yürek çırpıntılarının birleşmesinden yüce bir coşku doğuyordu. Bu coşku içinde Atatürk, yeni Türk yazısını halka müjdeliyordu.

Yeni Türk harfleri dediği, Türk Dil Komisyonunca hazırlanmış alfabe projesiydi. Bu söyleviyle Atatürk, bu projeyi onayladığını belirtmiş oluyordu. O zamana kadar Türkiye'de çeşitli "yeni Türk alfabesi" projeleri hazırlanmıştı. Bunların uygulanması bile denenmişti. Ama o projelerin hiçbiri yetkililerce onaylanmamıştı. Şimdi Dil Komisyonunca hazırlanmış olan proje değişikti. Bu, özel kişilerin kendi girişimi değildi. Resmen görevlendirilmiş bir kurulca hazırlanmıştı. Bunda Atatürk'ün kendi emeği, kendi göz nuru da vardı. Bu konuda kendisi de kafa yormuş, Komisyon üyeleriyle başbaşa günlerce çalışmıştı. Sonunda, Türk diline biçilmiş kaftan gibi tıpatıp uyacak bir alfabe çıkmıştı ortaya. Bu alfabe artık proje olarak kalmayacak, ulusal yazımız olacaktı. Oluyordu.

Atatürk, "yeni Türk harfleri" olarak adlandırdığı yeni yazıyı "alacağız" demiyor, "alıyoruz" diyordu. İlerde, gelecekte değil. O dakikada yeni yazı kullanılmağa başlanıyordu. Bunun ilk örneğini de kendisi veriyordu. Kendisi yeni yazıyı öğrenmişti. Okuyordu. Yazıyordu. Bunun kolay bir yazı olduğunu halka

gösteriyor, kanıtlıyordu. Kuramsal kalmıyordu. Elle tutulur, gözle görülür biçimde yeni harflerin kullanılışını gösteriyordu. Gülhane söylevi, ayni zamanda bir uygulama dersiydi. Atatürk, sözlerinin bir bölümünü yeni yazıyla kâğıda dökmüştü. Bu kısa notu yanındaki Falih Rıfkı'ya okutuyordu. İşte böyle kolay yazılır, kolay okunur bu yazı diyordu. Yeni yazıyı müjdelerken, yazı kampanyasını açıyor, ilk alfabe dersini de veriyordu. Bir başöğretmen, bir halk öğretmeni gibi davranıyordu. İlerde kendisine resmen verilecek "Başöğretmen"lik sıfatını Atatürk, o akşam Sarayburnu gazinosunda almıştı, almayı hak etmişti denilebilir.

Yazıyı dilden ayırmıyor, soyutlamıyordu Atatürk. Ulusal dil ile yazıyı birlikte düşünüyordu. Türk dilinin güzel, uyumlu, zengin bir dil olduğunu belirtiyordu. Ne var ki bu güzelim dil, yüzyıllarca Arap yazısının tutsağı olmuştu. Bu yazıyı Türkçenin başına saranlar yanlış iş yapmışlardı. Karahanlı mı, Selçuklu mu? Kim olursa olsun, hangi tarihsel koşullarda olursa olsun, Türk dili için Arap yazısının alınması tarihsel bir yanılgı olmuştu. Şimdi eski yanlışları kökten kazıma zamanıydı. Düzeltilecekti bu yanlışlar. Ulusal dil, kölelik zincirinden kurtarılacaktı. Yeni yazı Türk dili için kurtuluş olacaktı. Dilimiz özgürlüğüne kavuşacaktı. Kişiliğini bulacaktı. Gelişecekti. Serpilecekti. Zengin diller arasında haklı yerini alacaktı. "Kendini gösterecekti".

Dilin kendini göstermesi, elbet uygarlığa katkısıyla olacaktı. Şimdiye kadar yeterince kendini gösterememiş ise, eski yazı yüzündendi. Arap yazısı bir "demir çerçeve", bir mengene gibi Türk'ün kafasını dar kalıp içinde tutmuştu. Doğu zaten kalıpçıydı. Arap yazısı ve Doğu kültürü, Türk'ün özgür yaratılışına tersti. Artık zincirleri söküp atma, kalıpları parçalama zamanıydı. Dili özgür, anlatımı özgür, düşüncesi özgür olmalıydı yeni Türk kuşaklarının. Yeni yazı okuryazarlığı arttıracaktı. Dili geliştirecekti. Zengin bir kültür dili, bilim dili düzeyine çıkacak Türkçe ile uygarlığa katkımız artacaktı. Gericiliğin demir çerçevesinden kurtulan, dili zenginleşen Türk, daha yaratıcı olacaktı. Daha özgür, daha engin düşünecekti. Atatürk, "Ulusumuz yazısıyla ve kafasıyla uygar dünyanın yanında olduğunu gösterecektir" diyordu. Yazı ile düşünceyi eşdeğerde gösteriyordu. Bu bakımdan yazı devrimi, "düşünce devrimi" de sayılabilir ve sayılmaktadır[7]. Atatürk, alfabe devrimini geniş anlamda bir uygarlık sorunu olarak gördüğünü de belirtiyordu. Uygar dünyanın ortak yazısını almakla, Türk toplumuyla uygar dünya arasında yeni bir köprü kuruluyordu[8]. "Bu açıdan yazı devrimi, bir uygarlık değişimi olarak da adlandırılabilir"[9].

Gülhane söylevi kısa bir konuşmaydı. Atatürk az ve öz konuşmuştu. Söz yerine eylem istiyordu. "Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır" diyordu. Her yurtta-

[7] Adnan Binyazar, "Yazı Devrimi", *Cumhuriyet, Yazı Devrimi Belgeler* eki, 1.11.1978, s. 9

[8] Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Gülhane Söylevi", *Cumhuriyet*, 9.8.1978

[9] Emin Özdemir, "Yazı devrimi ve düşünsel yapı", *Yazı Devrimi. Belgeler. Cumhuriyet*, 1.11.1978, s. 11.

şın yeni yazıyı öğrenmesini istiyordu. Türk toplumunun yüzde seksen kadarının okuma yazma bilmemesi bir yüz karasıydı. Gerçi kabahat eskilerdeydi. Arap yazısını Türk'ün başına sarmış olanlardaydı. Ama okur yazarlığı arttırmadan, halka yeni yazı öğretmeden, bu utandırıcı durumdan kurtulunamazdı. Ancak bu durumdan kurtulmakla uygar dünyanın yanında yerimizi alabilirdik. O bakımdan yeni yazıyı öğrenmek ve öğretmek her yurttaşın görevi olmalıydı. Bu bir buyruktu. Cahilliğe karşı savaş komutu gibiydi. Bir de süre öngörüyordu Atatürk: Bütün Türk toplumu en geç bir iki yıl içinde yeni yazıyı öğrenecekti.

Türk ulusuna yepyeni bir ufuk açan söylevini bitirdikten sonra Atatürk, kadehini kaldırdı. "Eskiden bunu içerler ve envai mefsedeti irtikap ederlerdi. Sahtekârlık ve riyakârlık yaparlardı. Ben o sahtekârlardan değilim. Milletimin tealisi şerefine içiyorum, Allahaısmarladık" dedi. Halkın coşkun sevgi gösterileri arasında, sabah saat 2.15 sularında Sarayburnu'ndan ayrıldı.

Dış yankıları İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk, Türkiye'de Lâtin harflerinin alınacağını daha önce Londra'ya rapor etmiş ve bu devrimin en az beş yıl içinde gerçekleşebileceğini yazmıştı. Atatürk'ün söylevi üzerine, eski yazdığını düzeltme gereğini duymuştu. Şöyle diyordu:

"Avrupa harflerinin alınmasının beş yıldan az bir zaman içinde gerçekleşemeyeceği sanılıyordu. Ama, yaz aylarında İstanbul'a, İzmir'e ve başka yerlere dağılmış bulunan Ankara yöneticileri, tatillerinin bir bölümünü bu yeniliği çabuklaştırmaya ayırıyorlar. Onlardan birinin geçen gün bana söylediğine göre, önünde beş yıllık zaman olduğunu gören bir insan yeni harfleri öğrenmek için kendisini sıkmayacaktır; iki yıl içinde bu harfleri öğrenmek zorunda olduğunu anlarsa her türlü çabayı harcayacaktır. Bu bakımdan iki yıl içinde yeni alfabenin resmen kullanılacağı açıklandı.

"Konunun her türlü propagandası yapılıyor. Gazeteler, her gün, kimi bilinen bir şiirden, kimi de Gazi'nin sözlerinden birkaç paragrafı yeni harflerle yayınlıyorlar. Bir gazete, yeni yazı yarışması bile açtı. Ama harekete en büyük hızı veren Gazi'nin kendisidir. Gazi, yeni harfleri, "Avrupa harfleri" olarak değil, "yeni Türk harfleri" olarak adlandırıyor. Arap harflerinin Türk kafasını mengene içinde tuttuğunu söylüyor. Şu halde, yeni Türk harflerini hızla yaymak herkesin görevidir, diyor. Gazeteler O'nun yeni harflerle elyazılarının tıpkı basımlarını yayınlıyorlar. Cumhurbaşkanlığı yatının adı da yeni harflerle "Ertogrul" olarak yazıldı.." [10]

İngiliz Büyükelçisi bundan sonra yeni Türk harfleri konusunda bilgi veriyordu. Her ses için tek harf benimsendiğini, yeni harf yaratılmadığını, yalnız bilinen harflerden birkaçının başka biçimde okunduklarını, birkaç harfin de altına ya da üstüne alışılmamış işaretler konulduğunu söylüyordu. Büyükelçi, yeni

[10] *F.O. 424/269,* p. 24, No. 17, : Clerk'ten Cushendun'a rapor. İstanbul, 22.8.1928, No. 391.

Türk harflerinin Fransız harfleri gibi okunmaması ile, Türkiye'de artmakta olan Fransız kültür etkisinin azaltılmasının amaçlandığını da ileri sürüyor ve bunun Fransız Büyükelçiliğinde düş kırıklığı yaratacağını sözlerine ekliyordu.

Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Grew da Atatürk'ün Gülhane söylevi üzerine uzun bir rapor kaleme almıştı. Söylevin çevirisini, Türk basınında yankılarıyla ilgili gazete kesitlerini ve Dil Encümeninin kararıyla ilk kez basılmış bulunan "Yeni Türk Alfabesi"nin bir örneğini de raporuna eklemişti. 18 eki bulunan bu uzun rapor, başlıbaşına bir dosya gibiydi. "Türk alfabesinin Lâtinleştirilmesi yolundaki resmî ve yarı resmî çabalar konusunda Amerikan Dışişleri Bakanlığına daha ayrıntılı bilgi vermek için" hazırlanmıştı. Büyükelçi, yazı devrimini gerçekleştirmenin şimdi "Gazi'nin ve yakın çevresindeki mebusların baş düşüncesi ve tutkusu olduğunu", Lâtin alfabesine "Türk alfabesi" dendiğini söylüyor, hattâ "Gazi alfabesi" adı verilmesi olasılığı bulunduğunu ekliyordu. Gülhane söylevinin Türk basınındaki yankılarını anlatıyordu. Kimileri on yıldan önce yeni yazıya geçilemeyeceğini söylerken Cumhurbaşkanı "iyimser" bir tutumla halkı hemen yeni yazıyı öğrenmeğe çağırmış, bir iki yıl içinde herkesin bu yazıyı öğrenmesi gerektiğini söylemişti. Söylev, Türk basınında coşkuyla karşılanmıştı. Amerikan Büyükelçisi, Atatürk'ün inançlı ve iyimser olduğunu, yeni yazıyı salık vermekle yetinmediğini, bunu hızla uygulamaya koymak işiyle de ilgilendiğini anlatıyordu [11].

Atatürk'ün söylevi dış basına da yansımıştı. Kimi yabancı dergiler söylevin çevirisini olduğu gibi vermişlerdi [12]. Türkiye'deki yabancı gazete muhabirleri, başlatılan Türk yazı devrimi üzerine uzun uzun yazılar yazmışlar, ilginç gözlemlerde bulunmuşlardı. Londra'da çıkan *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri, Dil Komisyonu üyelerinden Falih Rıfkı (Atay) ile konuşarak yeni Türk alfabesi hakkında uzun bir yazı yollamıştı. Yeni Türk harflerini tek tek tanıtıyor ve bunlarla Türkçenin nasıl yazılacağını göstermek için de Türkçe şu cümleyi veriyordu: "Yeni Türkiye son senelerde yaptığı inkılâpları Lâtin harflerini kabul ederek tetviç ediyor". Muhabir ayrıca, Atatürk'ün harf devrimi kararını açıklaması üzerine Türkiye'nin dikkatinin bu konuya toplantığını bildiriyor. Halk Partisi, Türk Ocağı, Kızılay, Çocuk Esirgeme gibi önemli kurumların yeni alfabe kursları açtıklarını anlatıyordu [13].

Yine Londra'da çıkan *The Daily Telegraph* gazetesinin İstanbul muhabiri J.H. Walton da şunları yazıyordu:

"Türkiye'de günün en canlı konusu Latin harflerinin alınması sorunudur. Gazeteler, dergiler vb. sütunlarını yalnız bu konuya ayırıyorlar. Ama konuya karşı gerçek hummalı ilgi, Mustafa Kemal Paşa'nın harf değişikliği yapılacağını

[11] *NADB-867. 402/19:* Grew'dan Amerikan Dışişlerine rapor. İstanbul, 28.8.1928, No. 459

[12] *Oriento Moderno,* VIII, 1928, pp. 497-498

[13] "New Turkish Alphabet. Latin Characters.", *The Times,* (London), 28.8.1928.

açıklaması üzerine başladı. Bir komisyon bir süredir yeni alfabeyi hazırlıyordu ve bunun çalışmaları memnuniyet vericiydi. Ama (Mustafa) Kemal konuya eğilir eğilmez altı aylık iş onbeş günde bitirildi. Sokaktaki adam, yakın zamana kadar, gazetesinin her satırını okuduğundan alfabe değişikliğine ilişkin paragrafları da okuyordu. Ama (Mustafa) Kemal'in konuşmasından bu yana dikkatini öncelikle bu konuya çevirdi ve büyük bir ilgiyle konuyu incelemektedir.

"Yeni harfleri öğrenmek için harcanan çabaları görmek insanı gerçekten şaşırtıyor. Bu reform ilk kez söz konusu edildiği zaman, yeni alfabenin yaygınlaşması için yetmiş yıllık bir zaman gerekeceği tahmin olunmuştu. Şimdi ise (Mustafa) Kemal, herkesin iki yıl içinde yeni alfabeyi okuyup yazması gerektiğini söylüyor. Çabalar başladığı hızla sürdürülürse bu iki yıllık zaman yetebilecektir.

"Türkiye'de nüfusun % 80 kadarı okuma yazma bilmemektedir ve bunun nedeni de (eski) Türk harflerinin güç öğrenilmesidir. Bu insanlar şimdiye kadar imzalarını atabilmek için bakır mühürler kullanmakla yetinirlerdi. Okuma yazma bilmeyenlerin toplandıkları ve kendilerine birinin gazete okumasını bekledikleri o sayısız küçük kahvelerden birkaçını son bir iki gün içinde dolaştım. Gördüm ki, genç yaşlı herkes, gazete kenarlarına, sigara kutularının arkalarına ve masaların mermer yüzlerine yeni harfleri kopya edip öğrenmeğe çalışıyor. Çünkü Mustafa Kemal, kendisinin yeni harfleri öğrendiğini ve herkesin de öğrenmesi gerektiğini söylemiştir...

"Yeni harflere resmiyet veren bir yasa henüz çıkmamışsa da, okullar açılır açılmaz yeni alfabeyle öğretime başlanacaktır. Gazeteler hergün okuyucularına dersler veriyor ve İstanbul gazetelerinden bir ikisi haberlerini yeni harflerle yayınlamağa başladı. Tramvayların, gemilerin, trenlerin ve otobüslerin gidecekleri yerleri gösteren yazılar yeni yazıya çevirildi. Bunların tarifeleri de artık yeni harflerle gösteriliyor. Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü gibi, bu tarifeleri anlayabilmek için yeni harfleri öğrenmek tek çare oluyor.

"(Mustafa) Kemal'in sesi içerlerdeki kasabalara da erişmiştir. Her yerden telgraflar yağıyor ve her yerde çabucak yeni harflerin öğrenilmesine başlandığı bildiriliyor..." [14]

Sarayburnu'nda yükselen ses yalnız Anadolu içlerine erişmekle kalmamış, okyanuslar ötesinde bile yankılar yapmıştı. *New York Times* adlı Amerikan gazetesi bu konuda üç sütunluk bir yazı yayımlamıştı. Alfabe değiştirmenin şimdi Mustafa Kemal'in tutkusu olduğunu, O'nun bu konuda da halkını yalnız bırakmadığını, bu devrimin Türkiye'nin batılaşmasını tamamladığını, bunu başarmak için iddialı biçimde iki yıllık bir zaman öngörüldüğünü yazıyor, ayrıntılı bilgiler veriyor ve şöyle diyordu: "Söylediğini yapmağa kararlı olduğunu kanıtlamak

[14] J.H. Walton, "Turkey's A.B.C. Whole Population at School. Kemal's Clever Move", *The Daily Telegraph* (London), 28.8.1928

için bu dinamik Başkan ulusal öğretmen rolünü benimsedi. Böylece, Roosevelt'in bizim telaffuzumuzda devrim yapmayı başaramadığı yerde (Mustafa) Kemal, öngördüğü iki yıl içinde olsun olmasın, başarı kazanmayı ummaktadır...

"Ama, bir ulusun düşüncelerini ve duygularını belirtmek için yüzyıllardır kullandığı bir aracı değiştirmek ve yeni yazıyı öğrenmek için tüm ulusu ertesi gün okula göndermek, yeni bir edebiyat yazmak, basmak, okumak, yirminci yüzyılda öyle kolay kolay başarılabilecek bir iş değildir. Bu, sanki İngilizceyi fonetik olarak yazmak için Birleşik Amerika'nın birdenbire Yunan alfabesini alması gibi bir şeydir.

"Bu işin böylesine büyüklüğü Mustafa Kemal Paşa'nın hiç aklından çıkmıyor ve O, ulusun da aklından çıkarmamasını istiyor. Yeni harflerle okuma yazma öğrenmedikçe Türkiye'nin kendisini uygarlaşmış sayamayacağını açık açık söyledi...

"Gazeteler yeni yazıyla günlük dersler yayınlıyorlar. İşçiler, çiftçiler, memurlar ve okul yaşı dışındakiler için bir kampanya açılması plânlanıyor. Gündüzleri kurslara katılamayacaklar için gece kursları açılması düşünülüyor[15].

Amerikan gazetesi, yüzyıllardan beri Arap harfleriyle kaligrafi dersleri veren Hattat Mektebi'nin bile, çelişkili ve ilginç biçimde, yeni alfabe kampanyasına katıldığına dikkati çekiyordu.

Harf seferberliğine doğru

Atatürk'ün Gülhane söylevi yurtta büyük coşku yarattı. O zamanki deyimiyle bir "Harf seferberliği" başlattı. Türk gazeteleri söylevi büyük başlıklarla verdiler. Hemen yeni alfabe kampanyasına giriştiler. Cumhuriyet Halk Partisi, dernekler, bakanlıklar, tümüyle devlet örgütü yeni yazıyı uygulama hazırlıklarına koyuldular. Atatürk, Dolmabahçe sarayından yeni yazı kampanyasını durmadan yüreklendiriyordu. O günlerdeki gelişmeleri kısaca şöyle sıralanabilir:

10 Ağustos, Cuma: Atatürk tarihsel söylevini verir. Söylev gazetelerin o günkü baskısına yetişmez. Aynı gün Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa'nın basında bir demeci çıkar. Paşa, Türk halkının yeni yazıya kolayca alışacağını, bu yazının bütün yurtta yerleşebilmesi için üç yıllık bir sürenin yeteceğini söyler[16]. *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi'nin "Lâtin harfleri" başlıklı yazısı çıkar. Yazıda, yeni harflerin okuma yazmayı geliştirme bakımından büyük kolaylıklar sağlayacağı anlatılır ve bir an önce alınmaları için "sabırsızlıkla bekliyoruz" denir.

[15] W.G. Tinckom-Fernandez, "Changing Alphabet Obsesses Kemal", *The New York Times* (New York) 2.9.1928. (Bu yazı gazetenin İstanbul muhabirince 17 Ağustos'ta gönderilmiş ve gecikerek yayınlanmıştır. B.N.Ş.)

[16] "Déclaration de Kiazım Pacha, Président de la G.A.N.", *Journal d'Orient* (İstanbul), 10.8.1928.

11 Ağustos, Cumartesi: Atatürk'ün Gülhane söylevi Türk basınında büyük başlıklarla yayınlanır. Türk gazetelerinin Fransızca baskılarında da söylevin çevirisi çıkar[17]. Atatürk, Dolmabahçe sarayından dışarı çıkmaz, yeni yazı üzerinde çalışır. Dil Encümeni üyelerinden İbrahim Necmi (Dilmen) Atatürk'ün yakın çevresine, Cumhurbaşkanlığı görevlilerine, kimi mebuslara yeni alfabe dersi verir. Dolmabahçe sarayının üst katındaki bir salona sıra sıra sandalyalar, karatahta, tebeşir, kâğıt, kalem gibi araç-gereçler konmuş, burası bir derslik durumuna getirilmiştir. Falih Rıfkı (Atay) *Milliyet* gazetesinde, Atatürk'ün söylevini "Halkın kararı" diye alkışlar. Sarayburnu parkında yükselen sesin halkın derin özlemlerini yansıttığını vurgular[18]. Celâl Nuri (İleri), Dil Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesini yapıcı biçimde eleştirir[19].

12 Ağustos, Pazar: Basında haberler, yorumlar birbirini izler. *Akşam*'da Necmettin Sadık, yeni Türk harflerinin ilk kez onaylandığını belirtir. Bu harflerin Türk toplumunu uygar uluslar arasına katacağını, bu nedenle ulusca Gazi'nin sözlerine kulak verip gösterdiği yolda hızla yürümek, en kısa zamanda yeni yazıyı öğrenmek gerektiğini belirtir[20].

13 Ağustos, Pazartesi: Gazi'nin çevresinde konuşulan tek konu yeni yazıdır. Cumhurbaşkanı sofrasındaki yemek listeleri, müzik programları yeni yazıyla kaleme alınır. Atatürk, çevresine umut, iyimserlik, güven saçar. Yeni yazının mutlu sonuçlarının yakında görüleceğini anlatır. "Göreceksiniz dilimiz birkaç yıl içinde ne büyük gelişmeler gösterecektir" der[21]. Saray haberleri dışarıya yayılır.

14 Ağustos, Salı: Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey bir demeç verir. Yeni yazı konusunda Gazi'nin ulusa örnek olduğunu, Bakan olarak kendisinin de her zaman olduğu gibi O'nun izinde yürüyeceğini, bütün öğretmenlerin ve öğrencilerin en kısa zamanda yeni yazıyı öğrenebilmeleri için elinden gelen çabayı göstereceğini, bu yazıyı öğrenmenin bir yurtseverlik görevi olduğunu, bu uğurda başarı kazanılacağından hiç kuşkusu bulunmadığını söyler[22]. *Akşam* gazetesi, "Yeni harflerin kabulüne doğru: Gazi ulusa örnek oluyor" başlıklı uzun bir yazı yayınlar. Dolmabahçe sarayında yeni yazı çalışmalarını anlatır[23].

15 Ağustos, Çarşamba: Cumhurbaşkanlığı yatı "Ertuğrul" un adı yeni yazıya çevrilir. Ankara Türk Ocağı merkezinde yeni alfabe kursu açılır. İstanbul yöresinde yeni yazıyı yaymak için bir komisyon kurulur. Komisyon, Vali Vekili ve

[17] *République* (İstanbul), 11.8.1928

[18] Falih Rıfkı, "La décision du peuple", *Milliet* (İstanbul), 11.8.1928

[19] *Ikdam* (İstanbul), 11.8.1928

[20] Necmeddin Sadık, "Ecoutons sa parole...", *Akcham* (İst.), 12.8.1928

[21] "Vers l'adoption des nouveaux caractères. Le Gazi donne l'exemple à la nation", *Akcham* (İstanbul), 14.8.1928

[22] "Un discours de Nedjati bey", *Stamboul* (İstanbul), 15.8.1928

[23] "Vers l'adoption des nouveaux caractères : Le Gazi donne l'exemple à la nation", *Akcham* (İstanbul), 14.8.1928

Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ), C.H.P. Müfettişi ve İstanbul Mebusu Hakkı Şinasi Paşa, Maarif Emini Fahir ve Maarif Müdürü Haydar Beylerden oluşur. İlk toplantısını yapar. Yeni harfleri yaymak için önce öğretmen yetiştirilmesi, bunun için öğretmen okulunda bir kurs açılması gerektiğine karar verir. Türk alfabesi kanunu çıkana kadar, okulların açılmasının bir ay ertelenmesini uygun görür. Yeni ders yılında yeni harflerle öğretime başlanmasını kararlaştırır[24]. İstanbul telefon rehberinin yeni yazıyla basılmasına karar verilir. Ticaret Odasında imzalar yeni harflerle atılmağa başlanır[25]. *Milliyet*'te Falih Rıfkı, yeni yazının uygulanması için bir çeşit seferberlik plânı önerir. Özetle şunları söyler: 1928 yılında Türkiye'de bir buçuk milyon kadar okur yazar bulunduğu varsayılır. Buna karşın kitaplar en çok beş altı bin, gazeteler onbeş bin basar. Bunları ikişer kişi okuduğu düşünülse bile Türkiye'deki gerçek okuyucu sayısı 40 bin dolayında kalır. Bir buçuk milyon okur yazara karşılık kırk bin okuyucu bulunması Arap yazısının güçlüğündendir. Yeni yazıyla bu durumu değiştirmek gerekir. Bunun için de bütün ülkeye yayılacak büyük bir örgütle, bir elden yeni yazı seferberliğine girişmek en kestirme yoldur. Bu örgütün başında Cumhurbaşkanı bulunur. Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Ocakları, meslek kuruluşları, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay ve benzeri dernekler, ordu, kısacası bütün örgütler, kuruluşlar bir merkezden seferber edilir. Yazar, yeni yazıyla birlikte Türk dilini yabancı sözcüklerden arındırmak için bir Türk Dili Akademisi kurulmasını da önerir[26].

16 Ağustos, Perşembe: Cumhuriyet Halk Partisi örgütü yeni harflerin yayılması için gerekli bütün önlemlerin alınmasına ve her mahallede birer dersane açılmasına karar verir[27]. Dil Encümeni bir bildiri yayınlar. Hazırladığı yeni Türk alfabesinin birkaç gün içinde çıkacağını duyurur. Şimdiye kadar basılan alfabelerin yanlış olduğu, bunların geçerli olmayacağı uyarısında bulunur[28]. Cumhurbaşkanının onayına sunulmak için Başbakanlıktan gönderilecek kararnamelerin bundan böyle yeni Türk harfleriyle yazılmasının düşünüldüğü basında duyurulur[29].

17 Ağustos, Cuma: Başbakan İsmet Paşa ekspres trenle Ankara'dan İstanbul'a gelir. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik (Bıyıklıoğlu), Başyâver Rüsuhi Bey Cumhurbaşkanı adına Haydarpaşa istasyonunda kendisini karşılarlar ve "hoşgeldiniz" derler. İsmet Paşa, kendisini karşılamağa gelenlerin birer birer ellerini sıkarken: "Yeni harfleri öğreniyor musunuz? İçinizde yeni Türk harflerini benim kadar öğrenen var mı? Reisicumhur Hazretleri bittabi herkesten

[24] "Bütün mekteplerde yeni Türk harfleri okutulacak", *Cumhuriyet*, 16.8.1928 ve 16.8.1978.

[25] Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 26

[26] Falih Rıfkı, "Exécution et application", *Milliet* (İstanbul), 15.8.1928

[27] Sadi Borak, "Bir yazı devriminin öyküsü", *Cumhuriyet. Belgeler*, 1.11.1978, s. 5

[28] Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 26

[29] *Cumhuriyet*, 16.8.1928

evvel iyi olarak bunları öğrenmişlerdir. Sizin içinizde öğrenen var mı?" diye sorar. T.B.M.M.'nin açılışına kadar yeni yazının öğrenilmesini salık verir[30]. Yunus Nadi, *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan başyazısında, yeni harflerin uygulanabilmesi için 5-10 yıllık zaman gerekeceğini ileri sürer.

18 Ağustos, Cumartesi: Atatürk, Dolmabahçe sarayında Yunus Nadi'yi kabul eder. Kendisine yeni yazıyla bir not yazdırır. Bir gün önceki başyazıyı yanıtlar. Bu görüşmeyi ertesi gün Yunus Nadi şöyle anlatır: "Tedavi için Avrupa'ya gitmeğe karar vermişken Gazi Reisicumhur Hazretlerine arzı veda ve tazim için huzurlarına kabulümü istizan ettim. Hemen saraya gelmekliğim için tebliğ olunan iradelerine çalışma odalarında huzurlarına dahil oldum. Gazi Hazretleri karşılarında Meclis Reisi Kâzım ve Başvekil İsmet Paşalar, Fırka Reisi ve Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey ve diğer zevat hepsinin ellerinde birer kalem ve önlerinde destelerle kâğıt, çalışma masasının başında — muhakkak mühim bir meşgale ile olacak — pek ciddi meşgul buldum. Bana "Gel bakalım Yunus Nadi Bey dedi. Yeni harflerle meşgulüz. Başvekili imtihan ettim, netice eyidir. Şu sandalyeyi alarak masaya iltihak et, senin de imtihan sıran gelecektir. Eğer muvaffak olamazsan gazetendeki istical davanı kaybetmiş olursun, hoş muvaffak olursan da bu dâvayı evleviyetle kaybedersin ya..."[31]

19 Ağustos, Pazar: Bir gün önce Atatürk'ün yeni yazıyla Yunus Nadi'ye yazdırdığı notun tıpkıbasımı *Cumhuriyet* gazetesinde çıkar. Not şöyledir:

"Yunus Nadi Bey,

"Bugünkü makalenizi okumadan evvel okuyanlardan muhteviyatının mealini dinlediğim zaman, asıl maksadınızı anlayamamıştım. Fakat okuduktan sonra gördüm ki maksadınız benim düşündüklerimden başka bir şey değildir. Filhakika, evvelâ yeni Türk alfabesini güzelce öğrenmek ve öğretmek lâzımdır. Bunun için de bittabi senelere ihtiyaç yoktur. Buna nazaran makalenizdeki maksat şu demek olur. Öğrenilmesi çok zaman ihtiyaç göstermeyen Türk alfabesini ve imlâ kaidelerini iyice bellemeden ve belletmeden her türlü muamelâta emrivaki halinde tatbik edileceğinden korkmaya mahal yoktur"[32].

Gazeteciler Derneği, kendi üyelerine yeni yazı kursları açmağa karar verir. İstanbul Üniversitesi, yeni yazıyı yaymak için önlemler alır ve ilk iş olarak konferanslar vermeyi kararlaştırır[33].

20 Ağustos, Pazartesi: Atatürk'ün yeni harflerle elyazısının bir örneği daha basında yayınlanır. Atatürk: "Bugün *Akşam* gazetesini okudunuz mu? Ben okudum. Baş makalesini iyice tetkik ettim. Yeni Türk alfabesini az zamanda, mille-

[30] *Cumhuriyet,* 18.8.1928 ve 18.8.1978

[31] Yunus Nadi, "Gazinin huzurunda ders ve imtihan", *Cumhuriyet,* 19.8.1928 ve 19.8.1978.

[32] *İbid.*

[33] *Journal d'Orient* (İstanbul), 20.8.1928

tin bütün sınıflarına güzelce öğretmek için, çok musip mutalealar vardır" der[34]. *Akşam* gazetesi yeni yazı dersleri yayınlamağa başlar. Tramvay Şirketi, tabelâlarını, biletlerini, tarifelerini, tramvayların gidecekleri yerleri gösteren levhaları yeni yazıya çevirmeğe, yazışmalarını da yeni yazıyla yapmağa başlar. Tütün Tekel idaresinde yeni yazı kursları açılır. Birçok mahalle muhtarlıkları, ihtiyar heyetleri mühürlerini yeni yazıyla kazıtırlar ve kullandıkları başlıklı kâğıtları da yeni yazıya çevirtirler[35]. İstanbul Belediyesinde resmî yazılar yeni harflerle imzalanmağa başlanır. İstanbul'da çıkan *Journal d'Orient* gazetesi, Atatürk'ün Gülhane söylevini verdiği 10 Ağustos gününün "Türk ulusunun en büyük bayramlarından biri olarak her yıl kutlanmasını" önerir. Yeni yazıyı yaymak için açılan kampanyayı, Arap yazısına, cahilliğe karşı savaşın "genel seferberliği" olduğunu belirtir. Bu konuda bilgiler verir[36]. Aydın mebusu Reşit Galip, *Cumhuriyet* gazetesinde "Türk harfleri" başlıklı bir başyazı yayınlar. Şunları yazar:

"Millî Mücadele tabirini yalnız ... askerî harekât devresine münhasır saymak doğru değildir. Lozan sulhu, saltanat ve hilâfetin ilgası, Cumhuriyetin ilânı, mahkemelerin vahdeti, medreselerin, tekkelerin izalesi, kırmızı fesin atılması, Türk Kanunu Medenisinin tedvini... bütün bunlar Millî mücadelenin adım adım yekdiğerini takip eden ve her birisi askerî zaferlerimiz kadar kati, mutlak ve şümullü muvaffakiyetlere vasıl olan safhalardır.

"Eski harflerde dinî bir kıymet ve mahiyet görmek istiyenler acınacak cahil değilseler, mutlaka azılı mürtecilerdir. Milletin ileri gitmek isteyen ayağına asırlardan beri kâh sülüs, kâh talik veya rıka şeklinde çengeller gibi takılı kalan bu harflerin Mekke'de icat olunmadığını ilk mektep çocukları bile bilir. Yüzde onumuz okuyup yazıyoruz. Yüzde doksan dokuzumuz eski harfler yüzünden cahil kalmış. Yeni harf, birbuçuk milyon okuryazar Türk'ü onüç buçuk milyon Türk'ün okuyup yazması, yani bütün milleti memleketin geniş ve maniasız sahada seri ve muazzam inkişafı uğruna yeni bir harbe dâvet ediyor" [37].

21 Ağustos, Salı: Devlet dairelerinde yeni yazı kursları açılır. Diyanet İşleri Başkanlığı da kurs açar ve Başbakanlıkla yeni harfleri kullanarak yazışmağa başlar. Millî Eğitim Bakanlığına yeni yazıyla ilk dilekçe sunulur[38]. *Milliyet* gazetesinde Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) nin "Yeni Türk Yazısı" başlıklı yazısı çıkar. Yazar, yazı değiştirmenin bir kültür değiştirmek demek olduğunu vurgular. Özetle şunları söyler: Kimileri "Arap yazısı bırakılınca eski kültür ürünlerimize veda ederiz" demişlerdir. İşte tam bunun içindir ki yazı devrimi gereklidir. Yeni

[34] *Journal d'Orient* (İstanbul), 20.8.1928

[35] "L'avènement des caractères latins. Que subsistera-t-il de notre patrimoine littéraire?", *Akcham* (İstanbul), 21.8.1928.

[36] "La mobilisation générale: Le nouvel alphabet turc. Le 10 août devraît être célébré, tous les ans, comme l'une des plus grandes fêtes de la nation turque", *Journal d'Orient*, 20.8.1928.

[37] Reşit Galip, "Türk harfleri", *Cumhuriyet*, 20.8.1928. Başyazı. Yazının önemli parçaları için bkz. *Ibid.*, 20.8.1978.

[38] Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 26-27

yazı yeni bir dünyanın anahtarı olacaktır. Türk halkını yüzyıllarca tutsak olduğu iskolastik düşünceden kurtaracaktır. Onu hümanizmin kaynaklarına ve yaşam sevincine ulaştıracaktır. Türk ruhuna ve düşüncesine yeni ufuklar açacaktır...[39]

İstanbul Üniversitesinde halka yeni harfler konusunda konferanslar verilmeğe başlanır. Hoparlörlerle dışarıya yansıtılan ve Beyazit meydanında halk kitlelerince de dinlenen bu konferanslardan birincisini Prof. Mustafa Şekip (Tunç) verir. Şunları söyler:

"Aziz vatandaşlar!

"Millî ve medenî bir ihtiyaç haline gelen elifba hareketinin cezrî bir surette hal edilerek selâmete çıkarılmasının mesut saati nihayet büyük müncimizin Sarayburnu hitabesi ile en dalgın ve müteredditt şuurları bile intibahla uyandırıp sevindirecek bir kuvvetle çaldı. Millî vicdanın şahikasından kopup gelen bu büyük ses şimdi cihana yayıldı. Harf inkılâbının zaruretinde tereddüt edenler halâ varsa onlar değil yalnız bu inkilâptan, tarihin kaydettiği en büyük inkılâplar arasında parlayan büyük Türk inkılâbından da hiçbir şey anlamıyorlar. Fakat hamdolsun ki, bu anlamayış kısmen çok mahdut bir takım itiyat ve mesleklerin, görenek esirlerinin iptilâsıdır. Arap harfleri Türkçe için yapılmadığı ve Türkçenin istiklâl ve inkişafına bir Çin ayakkabısı kadar mani olduğu içindir ki geldiği yere iade edilecektir. Lisanımızın seslerine ve şekillerine çok daha mutabık oldukları lisancılar tarafından tasdik edilen Orhon ve Uygur alfabelerinden sonra tekâmülünü bitirmiş olan ve yalnız Arapça için uygun gelen bir elifbayı kabul etmemiz tarihi bir kaderle olmuştur. Bugün banka, ticaret, telgraf, maliye, harita işlerinde, bilhassa ilim ıstılahlarında yeni harflere mutlak ve mutlak lüzumu kati vardır. Şimdi bütün namütenahî istirarları hiçe sayarak evlâtlarımızın ruh ve zekâlarının ilelebet Arap harfleri içinde boğulup kalmalarına kurunu vustaî ve yarım yamalak bir Osmanlı kültürü hatırı için mi tahammül edeceğiz? Artık bunları dinleyecek kulaklarımız yoktur.

"İnkılâbımız şarktaki devletlere nümune oldu. Yeni harflerimizle lisanları nakıs elifbalar içinde çırpınan şark devletlerine rehber olacaktır. Fakat siyasî ve medenî inkılâp yapmak kolay değildir. Şerefi neslimize isabet eden bu şerefli inkılâbı idame için en küçüğümüzden en büyüğümüze kadar hepimiz çalışmalıyız..."[40]

Yine 21 Ağustos günü *Milliyet* gazetesi,"Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri" başlıklı bir dizi yazı yayınlamağa başlar[41].

[39] Yakoub Kadri, "La nouvelle écriture turque", *Milliet*, 21.8.1928.

[40] *Cumhuriyet*, 22.8.1928 ve 22.8.1978.

[41] İbrahim Necmi (Dilmen), "Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri", *Milliyet*, 21, 22, 29, 30 Ağustos 1928. Bu dizi yazılar sonradan *Yeni Türkçe Okuma Yazma Dersleri* adı ile kitap olarak basılmıştır. İstanbul: 1928.

22 Ağustos, Çarşamba: Cumhuriyet Gezetesi yeni harflerle dersler yayınlamağa başlar[42]. Gazete, yeni harflerle yayınladığı bir başka yazıda, "Harflerimizi tebdil kararını bütün milletin benimsediğini gören biz gazetecilerin vazifesi, bu harflerin süratle öğrenilmesini mümkün kılacak her türlü tedbire tevessül etmektir. Gazetelerimizin bu tedbirler meyanında ders sütunları açmış olmaları pek ziyade şayanı takdirdir. Dün "Milliyet" refikimizi bu derslere başlamış olduğunu gördüğümüz zaman bittabi çok memnun olduk" der. Ancak *Milliyet* gazetesinde çıkan derslerin başına "Tercüme ve iktibas hakkı mahfuzdur" diye bir kısıtlama konmuş bulunmasından yakınır[43].

Milliyet gazetesi Fransızca baskısında da yeni Türk harflerini yabancılara öğretmek için dersler yayınlamağa başlar[44].

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati, Bakanlıklara ivedi bir yazı göndererek ertesi gün Ankara Türkocağında yeni yazı konusunda verilecek bir konferansa devlet görevlilerinin de katılmalarını ister[45].

23 Ağustos, Perşembe: Atatürk, yürütmekte olduğu yeni yazı kampanyasını İstanbul dışına da taşırmak amacıyla Tekirdağ'a gider. Talim ve Terbiye Dairesi ve Dil Encümeni üyesi İhsan (Sungu), yeni harfleri öğretecek öğretmenlere ve Devlet görevlilerine Ankara Türkocağında bir konferans verir.

24 Ağustos, Cuma: Basın, Atatürk'ün Tekirdağ gezisine geniş yer ayırır. Yeni yazı kampanyası kamçılanır. Dil Encümenince hazırlanan *Yeni Türk Alfabesi, Yeni Türk Yazısı* ile *İlk Kıraat* ve *Halk Dersanelerine Mahsus Türk Alfabesi* kitapçıklarının ilk baskıları biter. Piyasada yeni Türk alfabesinin başka baskıları da satılır.

25 Ağustos, Cumartesi: Atatürk'ün önünde Dolmabahçe konferansı toplanır. Toplantıya katılanlara Dil Encümenince yayınlanan *Yeni Türk Alfabesi* kitabı dağıtılır. Ankara'da İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Hilmi Bey Bakanlık memurlarına, İstanbul'da Hakkı Tarık (Us) gazetecilere yeni yazı kursları verirler[46]. Buna benzer kurslar Üsküdar ve Gemlik adliyelerinde de açılır.

26 Ağustos, Pazar: İstanbul Valiliği ve İstanbul Belediyesi ayrı ayrı yeni yazı kursları açarlar[47]. Ankara'da Muallimler Birliği'nin IV. Kongresi toplanır. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, Kongrede yeni yazı üzerinde durur. Öğretmenler yeni Türk yazısını öğrenmek ve öğretmek için ant içerler. Bu kararlarını Gazi'ye duyururlar[48].

[42] Kemal Salih, "Altı Derste Yeni Harflerimiz", *Cumhuriyet*, 22, 23, 25, 28 Ağustos 1928.

[43] "Bir zühul", *Cumhuriyet*, 22.8.1928

[44] Ibrahim Nedjmi, "Pour apprendre à lire les nouvaux caractères turcs. Première leçon", *Milliet* (İstanbul), 22.8.1928

[45] *D.B.A.* - Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. Müstacel. 22.8.1928, No. 20631/46

[46] "L'enseignement des nouveaux caractères alphabétiques", *République* (İstanbul), 26.8.1928.

[47] *Ibid.*

[48] İhsan Sungu, "Harf İnkılâbı ve Millî Şef İnönü", *Tarih Vesikaları*, Haziran 1941, Cilt 1, sayı 1, s. 12; Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 27. Kimi kaynaklar Öğretmenler Kongresinin 25 Ağustos 1928 günü toplandığını yazar. Bkz. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara: 1973, s. 313

27 Ağustos, Pazartesi: Akşam gazetesi, yazı devrimi konusunda Türk aydınları arasında bir soruşturma açar. Bir profesör bu devrimin "Yabancı kültür kapitülâsyonundan kurtulmak" anlamı taşıdığını belirtir[49]. Millî Eğitim Bakanlığı Bakanlıklara bir yazı gönderir, yeni yazı kursları için kaç öğretmen istediklerini sorar[50].

28 Ağustos, Salı: Atatürk, yeni yazıyı öğrenmek ve öğretmek için ant içmiş olan öğretmenlere teşekkür eder. Millî Eğitim Bakanına şu telgrafı çeker:

"Ankara'da Maarif Vekili Necati Beyefendiye cevaptır:

"Yeni Türk yazısını öğrenmek ve öğretmek hususunda memleketin her tarafında sarf edilen hummalı faaliyet ve mesaiyi derin bir haz ve memnuniyetle müşahede ediyorum. Bu işte herkesten büyük vazife ve mesuliyeti deruhte eden fedakâr ve çalışkan muallim arkadaşlarımızın işar buyurulan azimkâr kararları ayrıca baisi memnuniyet oldu. Muvaffakiyetler temenni ve cümlesine teşekkür ve selâmlarımın iblâğını rica ederim"[51].

Kısacası, Atatürk'ün Gülhane söylevi yurdu elektiriklendirmişti. Her yerde bir canlılık göze çarpıyordu. Kitlelerin dikkati yazı devrimine çekilmişti. *Akşam, Milliyet, Cumhuriyet* gibi büyük gazeteler yeni yazı dersleri yayınlıyorlardı. *Hakimiyeti Milliye, Vakit, Resimli Gazete* gibi öteki gazete ve dergiler de yakında ders sütunları açacaklardı. Basın, yeni yazı kampanyası görevini gönüllü olarak üstlenmişti. Hemen her gazetede yeni yazıyla bir şeyler yayınlanıyordu. Yurttaş hangi gazeteyi açsa, başını nereye çevirse yeni harflerle karşılaşıyordu. Dil Encümenince veya özel kişilerce hazırlanıp bastırılan yeni alfabe kitapları, afiş büyüklüğündeki alfabe levhaları piyasayı sarmıştı. Vitrinlerde, kaldırımlarda, Köprü'de, iskelede, istasyonlarda, meydanlarda, postane önlerinde yeni alfabe sergileniyordu. Tabelâlar, reklâmlar, tarifeler, mühürler, başlıklı kâğıtlar yeni yazıya çeviriliyordu. Cumhurbaşkanının hizmetindeki *Ertuğrul* yatı ile *Söğüt* deniz mötöründen başlanarak bütün vapurların adlarının yeni yazıya çevrilmesine gidiliyordu. Her tarafta yeni yazı kursları açılıyordu. Yazı devrimi günün konusuydu. Herkes birbiriyle onu konuşuyordu. Bakanlıklar, kurumlar, okullar, yüksek okullar, üniversite, dernekler, şirketler yeni yazıyı uygulama hazırlıklarına girişmişlerdi. Her yerde kurslar açılıyordu. Devlet görevlileri, öğretmenler, subaylar, gazeteciler vb yeni baştan öğrenci oluyorlar, yeni yazıyı öğrenmeğe çalışıyorlardı. Bilen bilmeyene öğretiyordu. Yaşlısı genci bir olmuştu. Ulusça bir dayanışma, kaynaşma vardı. Yurdu baştan başa bir coşku sarmıştı.

Hiç okuma yazma bilmeyenlerde daha da büyük bir heyecan göze çarpıyordu. Türk toplumunun beşte dördünü oluşturan bu büyük kitle şimdiye ka-

[49] "Les capitulations littéraies étrangères abolies à leur tour", *Akcham* (İstanbul), 28.8.1928

[50] *D.B.A.* - Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 27.8.1928, No. 21107/697

[51] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* IV, s. 538. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü,* s. 55.

dar okuma yazma öğrenememişti. İçinde bir eziklik duyuyordu. Şimdi Atatürk yepyeni bir moral veriyordu. Bu ulus utanmak için yaratılmamıştır, diyordu. Köylüsü, kentlisi, çobanı, hamalı, sandalcısı, kadını, erkeği ile tüm ulusun yeni yazıyı öğrenmesini istiyordu. Bu yazının kolay olduğunu söylüyor, kanıtlıyordu. Halk arasında "Gazi yazısı" diye de anılmağa başlanan yeni Türk alfabesi gerçekten kolaydı. Halkın Gazi'ye güveni tamdı. O'nun "olur" dediği hep olmuştu. Hiç okuma yazma bilmeyen insanlarda yepyeni bir umut doğmuştu. Yeni yazıyı öğrenme, karanlıktan kurtulma umuduydu bu. Güven, inanç, çoşku gelmişti bu insanlara. Çarşıda, pazarda, sokak aralarında biraz soluk alırken yeni yazılevhasını sökmeğe çalışan insanlara sık sık rastlanıyordu. Küfesini sırtından indirir indirmez eline yeni alfabeyi alan hamallar görülüyordu. Müşteri beklerken alfabe çalışan bakkallara, manavlara, kasaplara rastlanıyordu. Hamal kahvelerinde, belki ilk kez kalem tutan nasırlı ellerin acemice yeni harfleri kopya etme çabaları yabancıları bile duygulandırıyordu. Bu insanlar eski yazıyı hiçbir zaman öğrenememişlerdi, öğrenme umutları da yoktu. Atatürk, umutsuz insanlara umut vermişti. Okuma yazma öğrenebilme umudu.

Gülhane söylevinin üstünden onbeş gün geçmeden Türkiye'de bütün devlet çarkları yazı seferberliği için dönmeğe başlamıştı. Önceleri ağır ağır dönen çarklar giderek hızlanacak ve ülke tam bir genel seferberlik görüntüsüne bürünecekti. Atatürk'ten kaynaklanan bu yeni coşku, dalga dalga yurdu sarmağa yöneliyordu. Atatürk, bu gidişi sevinçle izliyordu. Ancak izlemekle, ya da İstanbul'dan kamçılamakla da yetinmeyecekti. Ulusal Başöğretmen olarak bölge bölge dolaşacak ve yurdu tam bir genel seferberlik havasına sokmadan Ankara'ya dönmeyecekti. Ancak yurt gezilerine çıkmadan önce İstanbul'da Dolmabahçe sarayında bir konferans düzenlemeyi, bir çeşit olağanüstü kurultay toplamayı uygun görmüştür.

II. Dolmabahçe Kurultayı

Mebuslar derse

25 Ağustos 1928 günlü *Cumhuriyet* gazetesi şunları yazıyordu:

"Yeni harfleri bir an evvel öğrenmek için bütün vatandaşlar adeta birbirleri ile müsabaka yapmaktadırlar. Şimdi her yerde, sokakta, vapurda, trende, tramvayda, iş başında konuşulan mevzu budur. Yeni harflerin neşir ve tamimi memlekette umumî bir alâka tevlit etmiş ve herkes bunlarla meşgul olmaya başlamıştır. Bu mütemadi sayi devam ettiği takdirde bütün vatandaşların yeni harfleri daha kanun çıkmadan evvel su gibi öğreneceğine şüphe yoktur. Yeni harflerin tedrisi için şehrimizin bir çok yerlerinde birçok kurslar açılmış ve bu kurslara iştirak için halk tehalük göstermektedir.

"Ayrıca İstanbul'da bulunan mebuslar için Dolmabahçe sarayında konferanslar tertip edilmiştir. Bu konferansların birincisi bugün (25 Ağustos) saat on-

beş buçukta verilecektir. Bu hususta Cumhuriyet Halk Fırkası şu tebliği neşretmiştir:

"Yeni Türk harfleri ile yazıp okumak hakkında Dolmabahçe sarayında verilecek konferanslara 25 Ağustos 1928 Cumartesi günü başlanacaktır. Muhterem mebus arkadaşların o gün ve saatte yeni Türk harflerini öğrenmiş olarak Dolmabahçe sarayına teşrif buyurmalarına Umum Reisimiz Gazi Hazretlerinden telâkki ettiğim arzuya binaen arz ve istirham ederim.

Kâtibi Umumî
Saffet" [52]

Dolmabahçe sarayı iki yıldan beri yaz aylarında Cumhurbaşkanlığı sarayı durumundaydı: bir bakıma Çankaya köşkünün yerini tutuyordu. Atatürk, yaz tatillerini geçirmek üzere iki yıldır buraya geliyordu. 1928 yaz aylarında İstanbul'da tatil geçirmeğe gelmiş mebuslar da şimdi toptan saraya çağırılıyorlardı. Bu, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in arzusu, daha doğrusu buyruğuydu. Çağrıda mebusların niçin ve nasıl Atatürk'ün önüne gelecekleri de belirtiliyordu. Yeni harfler üzerine kendilerine ders, ya da konferans verilecekti. Mebusların derslerini çalışmış, önceden hazırlanmış olarak gelmeleri de isteniyordu. "Yeni Türk harflerini öğrenmiş olarak teşrifleri" deniyordu. Anlaşılan T.B.M.M. üyeleri yalnız konferans dinlemekle kalmayacaklar, bir çeşit sınavdan da geçirilebileceklerdi.

Çağrıya uyarak İstanbul'da bulunan 80 kadar mebus Dolmabahçe sarayına gitmiştir. Kendilerine, sarayın üst katında, karatahta önünde yeni alfabe dersi verilmiştir. Ders görenler, bir çeşit sınavdan da geçirilmişlerdir. Londra'da çıkan *The Times* gazetesi de "Mebuslar okula gidiyor" diye başlık atmıştır [53].

Atatürk yurt gezilerine hazırlanıyordu. Yeni yazıyı tanıtmak, sevdirmek, öğretmek için Ulusal Başöğretmen olarak yakında geziye çıkacak ve yurdun çeşitli illerini dolaşacaktı. Başbakan İsmet Paşa da başka bölgede geziye çıkacak, öğretmenlik yapacaktı. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve kimi Bakanlar yeni yazı seferberliğine katılırlarken ayni partinin üyeleri olan mebusların İstanbul'da aylak oturmaları, tatil geçirmeleri beklenemezdi. Ulusça girişilen yeni yazı seferberliğinde milletvekillerine de elbet görevler düşecekti. Mebuslar seçim bölgelerine dağılacaklardı. Yeni yazı konusunda halkı aydınlatacaklardı. Gerektiğinde halka yeni yazı dersleri vereceklerdi. Yeni yazının yerleşmesinde, yayılmasında onların da katkıları olacaktı. Hem Cumhurbaşkanı, hem de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı olan Atatürk'ün dileği buydu. Daha Gülhane söylevinde bütün yurttaşlardan görev beklediğini söylemişti. Yeni yazının herkese tezelden

[52] "Yeni harfler günün en mühim meselesi", *Cumhuriyet*, 25.8.1928 ve 25.8.1978.

[53] "Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928. Bu yazının çevirisi kitabın dördüncü bölümünde verilmiştir.Yazının birkaç parçası zamanında Türk basınına da aktarılmıştı. Bkz. "Un nouvel article du 'Times'", *Milliet* (İstanbul), 5.9.1928.

öğretilmesi için aydınlara çağrıda bulunmuştu. Bu çağrının mebusları da kapsaması doğaldı. Onlardan da bu alanda yurtseverce görev bekleniyordu.

Mebuslar halkı aydınlatma görevine yollanmadan önce sınanmalıydılar. Önce kendileri aydınlatılmalıydı. Yeni yazıyı öğrenip öğrenmedikleri yoklanmalıydı. Yazı devrimin anlamı konusunda mebuslara geniş bilgi verilmeliydi. Gerçekten Dolmabahçe sarayında mebuslar okullu olmuşlar, ders görmüşler, konferans dinlemişler ve bir ölçüde sınanmışlardır.

Buna bakarak Dolmabahçe toplantıları "uygulamalı yeni yazı dersleri" gibi görülmüştür. Bu konuya değinen yazarlar bu toplantıları hep birer "ders" gibi göstermişlerdir. 1928'lerin belgelerinde ise Dolmabahçe toplantıları daha çok "konferans" diye anılmaktadır. Gerçekte ise bu toplantılar birer alfabe dersi, ya da yeni yazı üzerinde konuşmaları kapsayan birer konferans olmaktan daha öte bir anlam taşıyordu. 25 ve 29 Ağustos günleri Dolmabahçe sarayında yapılan toplantılar bir çeşit kurultaydı. Bu kurultayda ders görmekten, ders dinlemekten öteye, karar almak söz konusuydu.

Kurultayın amaçları

Katılan mebuslara, bakanlara, yüksek subaylara, kamu görevlilerine, yazarlara, gazetecilere konferans vermek, ders vermek Dolmabahçe kurultayının amaçlarından sadece biriydi. Gerçekte bu kurultayın daha önemli amacı vardı.

Herşeyden önce Türk yazı devrimi kararının böyle büyük bir kurultayda onaylatılması amaçlanıyordu. Gerçi bir Dil Encümeni kurulmuş, bir yeni Türk alfabesi hazırlatılmış ve Atatürk de bu yazının alınacağını açıklamıştı. İki haftadır bu konuda bir seferberlik de başlatılıyordu. Bakanlıklar, kurumlar, dernekler, ocaklar soluk soluğa yeni yazıyı uygulama hazırlıkları içine girmişlerdi. Kurslar açılıyor, yeni yazı öğretiliyordu. Ama yazı devrimi kararı henüz Parlamentodan geçirilmemiş, yasallaşmamıştı. Büyük Millet Meclisi sıralarında, ordu içinde, aydınlar arasında, hattâ hükûmet içinde yazı devriminin anlamını yeterince kavrayamamış olanlar bulunabilirdi ve vardı. Kimi İstanbul aydınları yıllarca Arap yazısını savunmuşlar, yazı değişikliğine karşı çıkmışlar, bu konuda yazılar yazmışlar, kitapçıklar çıkarmışlardı. Mebuslar içinde de yazı devrimini kavrayamayanlar yok değildi. O kadar ki, 23 Ağustos günü Atatürk İstanbul'dan bir günlüğüne ayrılıp Tekirdağ'a gittiği zaman bile kimi mebuslar yeni alfabeyi hazırlayan Dil Encümeni üyelerini çekiştirmeğe, yazı devrimi konusunda ileri geri konuşmağa başlayıvermişlerdi. Ordu içinde, yüksek kamu görevlileri arasında yazı devrimi konusunda kararsız kişilerin bulunması da olasıydı. Gerçi bu gibi kişiler pek konuşmamışlar, düşüncelerini yeterince açığa vurmamışlardı. Ama yıllarca eski yazı ile yoğurulmuş insanların birden bire yeni duruma ayak uydurmakta biraz güçlük çekmeleri doğaldı.

Yazı devrimini kavrayamamış, kararsız, kaygulu kişilere, hatta karşıt görüşte olanlara son bir konuşma olanağı tanımak ve kendilerini aydınlatıp kazanmak için geniş bir kurultay toplamak yararlı ve gerekliydi. Atatürk, büyük kararlarını

hiçbir zaman dikte etme yolunu tutmamış, her zaman bunları bir kongrenin, bir meclisin ya da bir kurultayın onayından geçirmeye özen göstermişti. Erzurum ve Sivas kongrelerinden beri hep ayni demokratik yöntemi uygulaya gelmişti. Bu kez yeni yazının alınması konusunda da bu yola başvuruyor, yazı devrimi kararını bir kurultaydan geçirmeyi yeğliyordu. Dolmabahçe kurultayının toplanma amaçlarından biri ve en önemlisi buydu.

Kurultayın bir başka amacı yeni alfabeyi onaylamaktı. Yazı devrimi kararını onaylamak ile belli bir alfabeyi onaylamak birbirinden ayrı konulardı. Yazı devrimine "evet", ama Dil Encümeninin hazırladığı yeni Türk alfabesine "hayır" diyenler vardı. Bunlar, ilke olarak Türk dili için Lâtin kökenli bir yeni alfabe alınmasına karşı değillerdi. Ama Encümence hazırlanan yeni Türk alfabesinden daha iyisi olabileceğini ileri sürüyorlardı. Hükûmet Dil Encümeni adıyla bir kurul oluşturmuş, on dört kişilik bu kurul kendi arasında ve biraz da gizlilik içinde toplanmış ve çeşitli Lâtin kökenli yazıları inceleyip bir "Yeni Türk Alfabesi" ortaya koymuştu. Hazırlanmasında Atatürk'ün de katkısı bulunan bu yeni alfabe şimdi bütün Türk ulusuna benimsetilmek isteniyordu. Ama acaba bundan daha iyi, Türk diline daha uygun bir başka yeni Türk alfabesi ortaya konamaz mıydı? Dil Encümenince hazırlanan yeni alfabe açıklanır açıklanmaz bu konuda iyi niyetli eleştiriler başlamıştı.

Öteden beri Lâtin yazının alınmasını savunagelmiş olan yazar ve gazeteci Celâl Nuri (İleri), Atatürk'ün Gülhane söylevinden hemen sonra, 11 Ağustos 1928 günü, Dil Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesine karşı ilk eleştiriyi yöneltmişti. Encümence benimsenen (ş) harfini beğenmediğini, bu sesi karşılamak için (x) harfinin alınmasının daha uygun olacağını ileri sürmüştü. Ayrıca Türkçede iki (i) sesi bulunduğunu, yeni alfabenin bu iki ayrı sesi karşılamadığını öne sürmüş ve uzun (î) yerine (y) harfinin alınmasını önermişti[54].

Avni (Başman) da Ankara'da çıkan *Hayat* dergisinin 23 Ağustos 1928 günlü sayısında, yeni Türk alfabesine karşı biraz daha genişçe eleştirilerde bulunmuştu. Yeni alfabede (w), (x) ve (q) harflerinin bulunmayışını eleştirmişti. (ç) ve (ş) harflerinin altlarındaki işaretlere takılmıştı. Bu işaretlerin kullanmada güçlük yaratacağını söylüyor, Türkçede çok sık geçen bu sesleri karşılamak için (c) ve (x) harflerinin alınmasının daha yerinde olacağını ileri sürüyordu. (Y) sesini karşılamak için (j) harfinin alınmasını, Türkçede çok az geçen (j) sesini karşılamak için de değişik biçimde bir (z) harfi kullanılmasını istiyordu. Yazar ayrıca Dil Encümeninin ilk alfabe projesinde bulunan (kh) ve (gh) bileşik harflerinin yerine (kj) ve (qj) bileşik harflerinin kullanılmasını öneriyordu[55].

Dil Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesine karşı başka eleştirilerde bulunacaklar da çıkabilirdi. Belki hiç yabana atılmayacak düşünceler de ortaya

[54] *İkdam* (İstanbul), 11.8.1928'den Ettore Rossi, *Oriento Moderno*, IX, 1929, p. 38.

[55] *Hayat* (Ankara), 23.8.1928'den *Oriento Moderno*, IX, 1929, pp. 37-38

konabilirdi. Bir kez de eleştiri süzgecinden geçirilince Encümenin beğenip seçtiği 29 harfli yeni alfabede belki düzeltmeler yapmak gerekebilirdi. Dolmabahçe kurultayı yeni alfabeye yöneltilen eleştirileri de tartışmak üzere toplanıyordu. Tartışmaya açıktı. Dil Encümeni üyeleri de kurultayda bulunacaklardı ve herkes kendilerine sorular yöneltebilecekti. Kesin ve yaygın uygulanmasına geçilirken yeni Türk alfabesinin bir kez de geniş bir kurultay önünde eleştiri süzgecinden geçirilmesi yerindeydi. Yeni alfabeye eleştirilerde bulunmuş olanlar da, bu arada Celâl Nuri Bey de kurultaya çağırılmıştı. Dil Encümeni, hazırladığı alfabeyi savunmak durumundaydı. Başka bir deyişle, Dolmabahçe Kurultayı Dil Encümeninin aklanmasını da amaçlıyordu.

Kurultayda yeni yazım (imlâ) sorunu da görüşülecekti. Yeni yazıya geçirlirken yeni yazım kuralları da saptanıyordu. Yeni bir sözlük, yeni bir yazım kılavuzu hazırlanıyordu. Ama "Yazım Klavuzu" (İmlâ Klavuzu) hazırlanırken bir sorun ortaya çıkıyordu: Hangi Türkçe model olarak alınacaktı? Türkiye Türkçesi içinde yöreden yöreye, kentten kente değişen çeşitli "ağız"lar vardı. Eski yazıda sesli harfler bulunmadığı için, sözcüklerin çeşitli ağızlara göre yazılması gibi bir sorun pek su yüzüne çıkmıyordu. Ama tam fonetik yeni alfabeyle birlikte durum değişiyordu. Yazım kurallarının önceden saptanması, bir yazım kılavuzu hazırlanması zorunluydu. Bu konuda da İstanbul'da maksatlı söylentiler yayılıyordu. Yabancı elçiliklerin raporlarında da değinilen bu söylentilere göre, sözde, yeni yazım kuralları saptanırken İstanbul ağzı yerine Rumeli ağzı model olarak alınmak isteniyordu. Kimi sözcüklerin yazımında İstanbul'da kullanılan (d) ve (b) harfleri yerine, Rumeli ağzına özgü (t) ve (p) harfleri kullanılıyordu. İstanbulluların kulaklarına yabancı gelen(t) ve (p) gibi sert harflerin kullanılması Rumelili olan Gazi'nin ağzına daha uygun düşüyordu. O'nun "diktatörce yaratılışı yüzünden" Rumeli ağzının benimsenmesi eğilimi vardı. Bu eğilim başta Gazi'nin ve yakın çevresindekilerden birçoğunun Rumeli çıkışlı olmalarından ileri geliyordu. Bu yersiz söylentilerden siyasal bir anlam çıkarılmak da isteniyordu. Mustafa Kemal Ankara'yı başkent yapmakla İstanbul'u zaten bir kenara itmişti. Bu kez eski başkente karşı yeni bir davranış içinde miydi yoksa? Türkiye'nin yazısını değiştirirken ağzını da, dilini de mi değiştiriyordu?[56]

Tam o günlerde İstanbul gazeteleri de konuya değiniyorlardı. *Akşam* gazetesinde Necmettin Sadık, sanki başka olasılık varmış gibi, yeni yazımda İstanbul ağzının model alınmasını savunuyordu. Çünkü İstanbul, yüzyıllarca Türkiye'nin yalnız siyasal başkenti olmakla kalmamış, aynı zamanda kültür merkezi, uygarlık merkezi de olmuştu. Bütün okullar orada açılmış, gazeteler, kitaplar orada çıkmış, yazarlar orada yetişmişti. Basımevleri, yayınevleri, gazeteciler, yayımcılar, üniversite vb hep İstanbul'da toplanmıştı. Türkiye Türkçesi İstanbul'da oluşmuştu. O bakımdan yeni yazım kılavuzunun İstanbul ağzına göre hazırlanması

[56] *NADB-867.402/23* - İşgüder Crosby'den Amerika Dışişlerine yazı. İstanbul, 10.10.1928, No. 584 ve *867.402/32* - Büyükelçi Grew'dan Amerikan Dışişlerine rapor, İstanbul, 24.6.1929. No. 783.

gerekiyordu.[57] Yine İstanbul'da çıkan fransızca *Journal d'Orient* gazetesi de yazım sorunu üzerine eğiliyordu. Buna göre, yeni yazı çok kolaydı, birkaç derste öğrenilebilirdi. Ama okumak başka, yazmak bambaşka şeydi. Nitekim bir gazete ayni sayfasında, ayni sözcüğü, iki değişik biçimde, *acaba* ve *aceba* olarak yazmıştı. Yazarlar nerede (k), nerede (g) harflerini kullanacaklarını pek kestiremiyor, aralarında tartışıyorlardı. Öteki harflerin nasıl kullanılacakları da tartışmalıydı. Sorunu kökten çözümlemek için yeni bir "sözlük", ya da "yazım klavuzu" hazırlamak gerekiyordu. Ayrıca bütün aydınlara görevler düşüyordu. Gazeteler, doğru yazıma özen göstermek durumundaydılar. "Başkomutan, cahilliğe karşı taarruz komutu vermişti. Bu komutu yerine getirecek olanlar askerlerdi, yani aydınlardı"[58].

Dilin doğru yazımı konusundaki bu duyarlılık övülmeğe değer. Ancak kimi İstanbul aydınları yersiz bir kayguya kapılmış gibiydiler. Yeni yazıya geçilirken İstanbul ağzının bozulabileceği kuşkusu düşmüştü içlerine. Dolmabahçe kurultayı, zamanın elverdiği ölçüde yazım konusunu da görüşecek, bu konudaki düşünceleri de dinleyecekti.

Oturumlar

Dolmabahçe sarayında ilk alfabe dersi 11 Ağustos günü verilmişti. Buna daha çok Cumhurbaşkanının yakın çevresi ve az sayıda mebus katılmıştı. Kurultay niteliği taşıyan oturumlar ise 25 ve 29 Ağustos 1928 günleri yapıldı.

25 Ağustos Cumartesi günü öğleden sonra yapılan oturuma 80 kadar mebus katıldı. Mebuslar öğleden sonra saat 2'ye doğru saraya geldiler. Üst katta hazırlanan salonda yerlerini aldılar. Kendilerine Dil Komisyonunca hazırlanan ve ilk çırpıda 100 bin basılan *Yeni Türk Alfabesi* kitabı dağıtıldı.

Herkes yerine oturduktan sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), yanında Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp), Başbakan İsmet (İnönü), İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya), Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) ile birlikte salona geldi ve ön sırada yerini aldı. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul Vali Vekili ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ), Dil Encümeni üyelerinden Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ahmet Cevat (Emre), İbrahim Necmi (Dilmen) de oradaydılar.

Salona büyük bir kara tahta yerleştirilmişti. İbrahim Necmi Dilmen kara tahtanın başına geçti. Yeni Türk alfabesi konusunda uzun bir ders verdi. Türkçede sesli ve sessiz harfleri teker teker açıkladı. Bu açıklamalardan sonra bir çeşit uygulama da yapıldı. Kimi mebuslara alfabe kitabından parçalar okutuldu. Kimileri kara tahta başına çağırıldı. Yazılı olarak da sınandı. Bunlara yeni harflerle cümleler yazdırılıp okutuldu.[59]

[57] Nedjmeddine Sadık, "L'idiome de Constantinople", *Akcham* (İstanbul), 27.8.1928.

[58] "Le problème de l'ortographe", *Journal d'Orient*, 1.9.1928

[59] Ülkütaşır, *op.cit.*, 73-74; *Milliyet, République*, 26.8.1928

Londra'da çıkan *The Times* gazetesi bu konuda şöyle yazıyordu:

"Kurs öğretmeni İbrahim Necmi Beydi, ama kendisi Gazi Mustafa Kemal'in bakışları önünde dersini veriyordu. Ötekiler de yine ayni bakışlar altında dersi öğreniyorlardı. Ders bitince, kolejlilerin deyimiyle, "Müdürün eleştirilmesi" de yapıldı. Ama kötü niyetli ve can sıkıcı öğrencileri yola getirmek için Gazi'nin seçtiği yöntem orijinaldi, güldürücüydü ve profesyonel pedagoglar arasında pek rastlanmayan cinstendi. Gazi, toplantıda bulunanlara gözlerini dikince kendisinin İstanbul'da bulunmadığı bir sırada yeni alfabeyi hazırlayan Dil Komisyonu çalışmalarına ve yöntemine saldırmış olan birkaç dikbaşlı mebus buldu. Onları sahneye çağırdı. Eleştirilerini açıklamalarını istedi. Tutumlarını değiştirip değiştirmemekte önce kararsız olan bu mebuslar, Komisyona karşı kullandıkları sözlerden pişmanlık duymuş göründüler. Güç bir durumdan kurtulmuş olmakla da kuşkusuz rahatladılar"[60].

Bu oturum dört buçuk saat kadar sürdü. Bundan sonra çalışmalara üç gün ara verildi. Bu arada Atatürk, alfabe dersleri vermek üzere Mudanya ve Bursa'ya gitti ve döndü.

Dolmabahçe kurultayının son oturumu 29 Ağustos 1928 Çarşamba günü yapıldı. Buna Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükûmet, ordu, sivil yönetim, basın, üniversite temsilcileri ile tanınmış aydınlar katıldı. Basını şu kimseler temsil ediyorlardı: *Akşam* gazetesi sahibi Necmettin Sadık (Sadak), *Son Saat* gazetesi sahibi Hakkı Tarık (Us), *Milliyet*'ten Ethem İzzet (Benice) ve Ahmet Şükrü (Esmer), Fransızca *Milliyet*'ten Reşat Nuri, *Cumhuriyet*'ten Abidin Dâver, *Vakit* gazetesinden Semih Rıfat, *Servet-i Fünun* dergisi müdürü Ahmet İhsan (Tokgöz) ve ayrıca çeşitli gazetelerde yazan Ahmet Rasim, Celâl Nuri (İleri), Veled Çelebi (İzbudak), Kemal Salih. Yazar ve ozanlardan Halit Ziya (Uşaklıgil), Celâl Sahir (Erozan), Halit Fahri (Ozansoy), Aka Gündüz, Ahmet Haşim, Yusuf Ziya (Ortaç), Orhan Seyfi (Orhon), Peyami Sefa, Ali Canip (Yöntem) gibi tanınmış kişiler de kurultayda bulunuyorlardı. Üniversiteden Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu; Dil Komisyonu üyeleri, yüksek rütbeli subaylar ve çeşitli sivil görevliler ile birlikte toplam 200 kadar kişi toplantıya katılmıştı.

Bu tanınmış kişiler arasında daha önce yazı devrimine karşı çıkmış olanlar da vardı. Örneğin Halit Ziya (Uşaklıgil), Ali Canip (Yöntem), Velet Çelebi (İzbudak), 1926 yılında *Akşam* gazetesinin açtığı bir soruşturmaya verdikleri yanıtlarda, Lâtin yazısının alınmasına karşı oldukları açıklamışlardı.

Atatürk'ün önünde yapılan oturumu Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp) yönetiyordu. Yeni Türk harfleri, yeni düşünceler ve görüşler, özgür düşünceler gibi konular görüşülecekti. Herkes düşüncesini ortaya koyabilecekti. Kâzım Paşa, "Üçüncü konferansa bugün devam edilecektir" diye oturumu açtı. "Beyler, söz isteyen arkadaşlar, lütfen adlarını bildirsinler, not ettireyim" diye ekledi.

[60] "Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928.

Bunun üzerine, Hakkı Tarık (Us) ilk sözü aldı. Arkasından Halit Ziya (Uşaklıgil) konuştu. Çeşitli sorular soruldu. Soruları Dil Encümeni üyelerinden İbrahim Necmi (Dilmen), Ahmet Cevat (Emre) ile Ragıp Hulusi (Özden) yanıtlıyorlardı. İlerde Türk Dil Kurumu Başkanlığına getirilecek olan Semih Rıfat, ayrıca Necib Asım, Yusuf (Akçura), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Dil Encümeninin hazırladığı yeni Türk alfabesine eleştirilerde bulunanlardan Celâl Nuri (İleri) çeşitli konuşmalar yaptılar, yeni Türk yazımının özellikleri konusundaki görüşlerini açıkladılar. Konuşmalar, tartışmalar zaman zaman kızıştı. İsteyen kendi görüşlerini açıklıyor, Dil Encümenine sorular yöneltiyordu. Tartışmalar tam bir özgürlük içinde geçiyordu[61].

İnönü'nün konuşması

Sonunda Başbakan İsmet Paşa (İnönü) söz aldı. Şu konuşmayı yaptı:

"Efendiler!

"Lâtin harfleri Türk milletinin en kat'î ve en derin bir ihtiyacına temas ediyor.

"Her şeyden evvel bir noktayı izah edeyim. Niçin Lâtin harfleri esasına taraftarız? Gazi Hazretleri böyle büyük bir mücadeleyi açarken yalnız Türk milletini ve yalnız onun irfanını ve yalnız onun kurtarılmasını düşündü.

"Efendiler, Türk köylüsü okumaya, okutmaya kayıtsız değildir. Her köy eline geçirdiği hocayı ne kadar mümkünse o kadar terfih ettirmeğe çalışır; çocuğunu okutmayı candan ister ve hakikaten çocuk da dört beş sene mektebe gidip gelir. Fakat hepsi o kadar. Hiçbir şey öğrenmez. Kur'andan birkaç sureyi okur; fakat gazete yazısını söktüremez.

"Efendilerim! Bütün bu müşkilât Arap harfleri yüzündendir. Harf meselesi bütün milletler için çok mühimdir ve Türk milleti de nihayet kendi harflerini bulmuştur. Dil Encümeninin bütün faaliyet ve dikkatini teksif ederek bulduğu bu harfler hiçbir zaman Alman, Fransız, İngiliz alfabesine benzetilemez. Tamamen Türktür ve bütün dünya milletleri buna "Türk Elifbası" demekte tereddüt etmeyecektir.

"Binaenaleyh Efendiler, maarifimizi maarif sırasına sokmak ve milletimizi cehaletten kurtarmak için vardığımız netice budur. Tekrar ederim ki, bu alfabe Türk alfabesidir, kat'idir, ebedîdir.

"Yalnız bir noktaya dikkat-i âlinizi celbetmek isterim. Görüyorsunuz ki Komisyon hazırlanmıştır, her meseleyi lâyık olduğu etraf ve ehemmiyetle mütalea etmiş ve ondan sonra huzurunuza gelmiştir.

"Hulâsa Efendiler, şu neticeye vasıl olmak lâzımdır ki, bu alfabe kat'idir. İntikal imlâsı olarak Dil Encümeninin bulduğu şekil de bugün için en ilmî ve

[61] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 74-75; *Milliyet*, 30.8.1928.

en kabil-i tatbik formüldür. Hiç şüphe yok ki, bundan sonra lisan kendi bünyesine uymayan kelimeleri de atarak ve kendi mükemmeliyetini bulacaktır. Türk dili dünyanın en tatlı, en kudretli dilidir ve daha kudretli, daha tatlı ve ahenkdar olmaya lâyıktır"[62].

Bu konuşmasıyla İnönü, kurultaydaki tartışmaları toparlayıp özetlemiş oluyordu. Yazı devrimine neden gerek duyulduğunu kısaca açıkladıktan sonra, Dil Encümenince hazırlanan yeni alfabenin kesin olduğunu, değişmeyeceğini belirtiyor ve Encümeni savunuyordu. Sözlerinin sonunda yazı devriminin dil devrimine yol açacağına, Türkçenin yabancı sözcüklerden arınarak güçleneceğine değiniyordu.

Karar Başbakan İsmet Paşa (İnönü), konuşmasını bitirdikten sonra Dil Encümeni üyelerinden İbrahim Necmi (Dilmen)'e salondaki karatahtaya yeni harflerle şunları yazdırdı:

"1. Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terkedip Lâtin esasından alınan Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur.

"2. Komisyonun teklif ettiği alfabe, hakikaten Türk alfabesidir, kat'idir. Türk milletinin bütün ihtiyaçlarını temin etmeğe kâfidir.

"3. Sarf ve imlâ kaideleri lisanın ıslahını, inkişafını, millî zevki takip ederek tekâmül edecektir.

"Muhakkaktır ki, yeni Türk harfleriyle lisana ve imlâya ilk şeklini vermek için Komisyonun projesi en kısa ve en amelîdir"[63].

Bu bir önergeydi. Kuşkusuz Atatürk'le birlikte önceden hazırlanmıştı. Birinci maddeyle yazı devrimi kararı onaylanıyordu. İkinci maddeyle Dil Encümeninin hazırladığı yeni alfabe onaydan geçiyordu. Yazım kuralları sorunu ise açık bırakılıyordu. Bu kuralların zamanla gelişeceği belirtiliyordu. Şimdilik Dil Encümeninin projesi yeterli sayılıyordu.

Başbakanın önergesi kara tahtaya yazılır yazılmaz, Atatürk hemen ağırlığını koydu. Gözlerini dinleyicilerin gözlerine dikti ve sordu:

"Ayni mütaleada mısınız arkadaşlar?"

Salonda bulunanlar hep birden "hay, hay, hay, hay" karşılığını verdiler. Böylece, İsmet Paşa'nın önergesi oybirliğiyle ve alkışlarla kabul edilmiş oldu. Türk yazı devrimi kararı ve Dil Encümenince hazırlanan yeni Türk alfabesi projesi Dolmabahçe kurultayının onayından geçmişti. Kurultayın bu kararı, bir yazarımızın deyimiyle, Türk yazı devriminin "Misak-ı Millîsi" demekti[64]. Bun-

[62] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 75-76

[63] *Ibid.*, s. 77; Levend, *op.cit.*, s. 403

[64] Unat, *op.cit.*, s. 732.

dan sonra yeni Türk yazısının Türkiye Büyük Millet Meclisinden de geçerek yasallaşacağı kuşkusuzdu. Türk Kurtuluş Savaşının politikası Misak-ı Milli'ye dayandırıldığı gibi, Türk harfleri yasasının çıkışından önceki dönemde, 1928 Eylûl ve Ekim aylarında, yurt ölçüsünde yürütülen alfabe seferberliği ve yeni yazının ilk uygulamaları da Dolmabahçe kurultayının yukarıdaki kararına dayandırılmıştır.

Kararın kabulünden sonra kısa iki konuşma daha yapıldı. *Servet-i Fünun* dergisi sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz), yeni Türk yazısının basım tekniğindeki kolaylığını anlattı. "Efendiler, bugün Türk matbaalarımızda ikişer buçuk metreyi dolduran harf kasasının içinde 520'den 618 çeşide kadar harf var, dersem buna hayret etmeyiniz" yollu konuştu. Yeni alfabe ise 29 harften oluşuyordu, basım tekniği bakımından pek büyük kolaylıklar getiriyordu... Dil Encümeni üyelerinden Fazıl Ahmet (Aykaç), yeni harflerle yazdığı "Tarih dersleri" adlı şiirini okudu. Bunda devrimi ve devrim çocuklarını anlatıyordu.

Dolmabahçe kurultayının bu son oturumu beş saat sürmüştü.

Bir karşılaştırma Dolmabahçe kurultayı, ilk bakışta, 1926 yılında toplanan Bakû Uluslararası Türkoloji Kongresini anımsatır. Sovyet Türkleri Arap yazısından Lâtin yazısına geçerken bir Uluslararası Kongre toplanmasına gerek duyulmuştu. Bakû'da bir komitenin hazırladığı yeni Türk alfabesi bu kongrenin onayına sunulmuştu. Kongre, aldığı bir kararla yeni alfabeyi Sovyet Türklerine salık vermişti. Türkiye'de de yeni yazının uygulanmasına geçilirken Dolmabahçe kurultayı toplanmıştır. Yazı devrimi kararı ile Dil Encümeninin hazırladığı yeni Türk alfabesi bu kurultayın onayından geçirilmiştir. Burada bir benzerlik görülmektedir. Ama benzerlik bu kadarla kalmaktadır.

Sovyet Türklerinin Lâtin yazısına geçiş yöntemleri ile Türk yazı devrimi yöntemi arasında, benzerlik değil, benzemezlik göze çarpmaktadır. Orada hareket tabandan geliyor, ya da öyle gösteriliyordu. Önce özel bir komite kurulup bir yeni alfabe hazırlamıştır. Sonra yavaş yavaş bu alfabeyi uygulamağa, yaymağa koymuştur. Arkasından komite dal budak salarak güçlenmiş ve yeni yazıyı devlet yöneticilerine benimsetmiştir. En sonunda yeni alfabe yasallaşarak uygulanmıştır. Alttan gelen bu uygulama yöntemi uzun zaman almıştır. Yeni yazıya geçiş 1920'lerde başlayıp 1930'lara kadar uzanmıştır.

Türkiye'de tam tersi görülüyordu. Devrimin öncüsü Devlet Başkanı Atatürk'ün kendisiydi. Hareket, piramidin doruğundan geliyor, tabana doğru hızla yayılıyordu. Devlet Başkanının ardından Meclis Başkanı, Hükûmet Başkanı, Bakanlar, Mebuslar, kalbur üstü aydınlar, yüksek dereceli kamu görevlileri, generaller yazı devrimi kararını ilk benimseyenler oluyordu.Yeni yazı tavandan tabana, kitlelere doğru yayılıyordu. Atatürk'ün yöntemi çok daha kısa, kesin ve hızlıydı. Atatürk kitleleri itmiyor, sürüklüyordu ve şaşırtıcı bir hızla sürüklüyordu. Kendisi başa geçmişti. Kitle arkadan geliyordu koşarak. Türk yazı devriminin Başöğretmeni Atatürk'ün kendisiydi.

III. Atatürk, Ulusal Başöğretmen.

Türk yazı devrimi yapılırken Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'e "Başmuallim" sıfatı verilmiştir. O günlerin Türk ve yabancı gazetelerinde bu sıfata sık sık rastlanır. Atatürk'ün yeni yazıyı yaymak için Başöğretmenlik yaptığı resmî belgelerde de geçer. Türkiye'deki İngiliz büyükelçisi Sir George Clerk, Atatürk'ün her gittiği yerde bir öğretmen gibi davrandığını, insanları yeni yazı sınavından geçirdiğini anlatır ve "Gazi, kalabalık içinden gözüne kestirdiği birisini ansızın yakalıyor ve yeni alfabe derslerinin nasıl gittiğini soruveriyor" diye yazar[65]. Atatürk, insanlara hem yeni yazı dersleri veren, hem de onları sınayan bir öğretmen durumundadır. Amerikan büyükelçisi Joseph Grew da, yeni yazı kampanyasını en başta Gazi'nin yürüttüğünü, O'nun yurdu kent kent dolaştığını, her gittiği yerde öğretmenlik yaptığını ve belediye konaklarını birer okula dönüştürdüğünü rapor eder[66]. Yeni Türk yazısını büyük kitlelere yaymak amacıyla kurulan "Millet Mektebi Teşkilâtı" nın başöğretmeni de Atatürk idi. Bu teşkilât yönetmeliğinin dördüncü maddesi:

"Bu teşkilâtın Reisi Umumiliğini ve Millet Mektebinin Başmuallimliğini Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri kabul buyurmuşlardır" diyordu[67]. Demek ki, Atatürk'e verilen Başöğretmenlik sıfatı bir benzetme, övgü, saygı belirtisi değil, resmî bir sıfattı.

İstanbul'da

Gerçekten Atatürk resmen başöğretmenlik sıfatını üstlenmiş ve başöğretmenlik yapmıştır. Bu göreve Gülhane söyleviyle başlamıştır, denilebilir. Ondan sonra Başöğretmenliği üç aşamada yürütmüştür: (i) İstanbul'da, (ii) Marmara yöresinde ve (iii) Son olarak da bütün yurt düzeyinde. İstanbul'da kaldığı günlerde çevresinde hızla yeni yazıyı yaymağa çalışmıştır. Dolmabahçe sarayının bir salonunu derslik durumuna sokmuştur. Sarayda, sokakta, gezide, sofrada, eğlencede, dansta hep yeni yazıyı düşünmüş, konuşmalarını hep bu konuya getirmiştir. Cumhurbaşkanlığı orkestrası şefi Zeki Öngör'e bir "Harfler marşı" besteletmiştir. Seslilerden sessizlere doğru 29 yeni harfin sıralandığı bu beste hem marş olarak çalınmıştır hem de piyanoda. Yakın çevresindeki kimselerden başlayarak İstanbul'da "gözüne kestirdiği" herkese yeni yazıyı öğrenip öğrenmediğini sormuş, öğretmeğe çalışmıştır. O günlerde Dolmabahçe sarayına çağırılan yüksek görevlilerin hemen hepsini yeni yazı sınavından geçirmiştir. Mebuslar, gazeteciler, yazarlar vb. de Atatürk'ün önünde sınav vermişlerdir.

Atatürk, İstanbul'dan sonra, gezici bir başöğretmen olarak yurt gezilerine çıkar. Kent kent dolaşır. Önce Marmara yöresinden işe başlar.

[65] *F.O. 424/264*, p. 24, No. 17: Clerk'ten Cushendum'a rapor. İstanbul, 22.8.1928, No. 391

[66] *NADE 867.402/22:* Grew'den Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 21.9.1928, No. 506.

[67] T.C. Başvekâlet Müdevvenat Müdürlüğü Neşriyat Şubesi, *Millet Mektebi Talimatnamesi*, H.M. Matbaası, Ankara: 1928, s. 5. *Düstur*, Üçüncü tertip, Cilt 10, s. 10-23.

Tekirdağ'da Atatürk, 23 Ağustos 1928 sabahı *Ertuğrul* yatıyla İstanbul'dan kalktı ve öğle üzeri Tekirdağ'a çıktı.Yanında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Kolordu Komutanı Salih Omurtag, Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu, Bolu Milletvekili Falih Rıfkı Atay, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Sinop Milletvekili Recep Zühtü Soyak, Başyaver Rusuhî, yazar Ruşen Eşref Ünaydın ve Denizyolları Müdürü Sadullah bulunuyordu. İskelede çoşkunca karşılandı. Halkın sevgi gösterileri, alkışları arasında doğruca hükûmet konağına gitti. Vali odasında bir süre dinlendikten sonra, bir *Milliyet* gazetesi istedi. Gazetede o gün yeni Türk alfabesiyle ilgili bir ders vardı. Gazete getirildi. Atatürk, Vilâyet Genel Meclisi Salonuna geçti. Milletvekilleri, Vali, Vilâyet ileri gelenleri ve bazı ziyaretçilerin oluşturduğu yarım halkanın önüne bir yazı tahtası konuldu. Tahta önünde alfabe dersi başladı. Atatürk, orada bulunanlara "Yeni Türk yazısını biliyor musunuz, bilmiyor musunuz?" diye sordu. Kalabalık arasından, "Öğrendik, öğreniyoruz" sesleri yükseldi. Atatürk, kalabalık arasından rastgele birisini yazı tahtası önüne çağırdı; yeni Türk harfleriyle bir cümle yazmasını söyledi. O kişi tahtaya, "Büyük Gazi'ye malik olan Türkler bahtiyardırlar" cümlesini yazdı. Cümlede bir iki harf yanlışı vardı. Atatürk bunları kurallara göre açıklayarak düzeltti. Sonra gençten birini çağırdı. O, "Henüz bilmiyorum efendim" dedi. Atatürk, yeni yazının hiç zor olmadığını anlattı ve "öğren" dedi. Arkasından daha birçok kişiyi tahta başına çağırarak sınavdan geçirdi. Aralıksız iki saat tahta başında, alnından terler akarak, yeni yazıyı okuttu ve öğretti. Ekim 1928 başına kadar da memurların ve halkın yeni Türk harflerini öğrenmesini istedi.

Atatürk, hükûmet konağındaki dersini bitirdikten sonra belediye dairesine geçti. Orada da kısaca yeni yazı konusunda bir şeyler anlattı. Arkasından "Zabitan Yurdu" na gitti. Tugay komutanına yeni Türk harfleriyle şu satırları yazdırdı:

> *"Zabitan Yurdu'nda Liva Kumandanı beyefendiye yazdırılmıştır: Bugün, Tekirdağı'nda zabit arkadaşları ziyaretten çok memnun oldum. Bu memnuniyetimi burada hazır bulunmayanlara da lütfen söylersiniz. Yeni Türk harflerini bütün muhitlere serian öğretmelerini kendilerinden hassaten rica ve talep ederim"*[68].

Tekirdağ halkı sokakları doldurmuştu. Atatürk, geçerken gözüne ilişen bir hoca efendiyi çağırdı. Kur'an'ın Tîn suresinden şu ayeti Arap harfleriyle yazdırttı: *"Vettîni vezzeytûni ve Türisinine ve hazelbeldil emin"*. Bu yazıyı yanındakilere okuttu. Herkes başka başka okudu. Onun üzerine ayni âyetleri kendi el yazısıyla, yeni Türk harfleriyle yazdı. Bu kez herkes yazıyı doğru okudu. Onun üzerine Atatürk, kâğıdı Hoca Mustafa Efendiye vererek, "Sizden yeni Türk harflerini öğrenmenizi isterim" dedi. Hoca bu tarihsel belgeyi değerli bir anı olarak sakladı ve üzerine kendisi de şu notu düştü: "23 Ağustos yevmi pençeşenbe saat

[68] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 92

on dörtte muhterem Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yazdığı yeni Türk harfleridir". (Bu değerli belgenin fotokopisi, daha sonra, istek üzerine Ankara Etnografya Müzesine gönderilmiştir. Atatürk, dört saat kadar kaldığı Tekirdağ'da yeni Türk alfabesini öğretmiş, öğrenme ateşini tutuşturmuştur. Memurları, subayları, halkı sınavdan geçirmiştir. Halkın yeni harflere karşı yürekten ilgi gösterdiğini gözleriyle görmüştür. Dönüşünde Anadolu Ajansı muhabirine şu demeci vermiştir:

"İlk fırka kumandanı olduğum Tekirdağı'nı da 14 sene sonra ziyaret edebildim. Bundan çok memnun ve mütehassisim. Fakat, daha çok memnun ve münşerih olduğum nokta şudur: Tekirdağlı vatandaşlarım daha şimdiden yeni Türk harflerini yazıp okumayı hemen öğrenmişlerdir diyebilirim. Memurların kâffesini bizzat imtihan ettim. Sokaklarda ve dükkânlarda halk ile temaslar yaptık. Arap harfleriyle hiç yazmak okumak bilmeyen Türk harfleriyle derhal ünsiyet etmiş olduklarını gördüm. Henüz ortada salâhiyettar makamatın tasdikinden geçmiş bir rehber olmadan, henüz mektep muallimleri delâlet faaliyetine geçmeden, yüce Türk milletinin hayırlı olduğuna kanaat getirdiği bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve intikal ve bilhassa istical göstermekte olduğunu görmek, benim için cidden büyük, çok büyük saadettir.

"Bu husus elbette ağyar için mucibi hayret olacaktır.

"Az zaman sonra, yeni Türk harfleriyle, gözler kamaştırıcı Türk manevi inkişafının vâsıl olabileceği kudret ve itibarın beynelmilel seviyesini gözlerimi kapayarak şimdiden o kadar parlak görüyorum ki, bu manzara beni gayşediyor.

"Ben yalnız bugün Tekirdağlılarda sezdiğim ruhî ve hissî halete, yalnız buna dahi istinaden kat'î olarak beyan edebilirim ki, bütün Türk milleti bu meselede benim gördüğümü, benim hissettiğimi aynen görmekte ve hissetmektedir. Bu kadar hassas ve şuurlu olan Türk milleti kendisinin refahına, îtilâsına binlerce senedenberi haylûlet edegelmekte olduğunu, artık temyiz eylediği bütün maddî ve manevî mânileri yıkacak, parça parça ederek ortadan kaldıracaktır. Bunda artık şüpheye mahal yoktur. Dimağını, vicdanını bu kadar azim ve kat'iyetle temizlemeğe karar vermiş olan büyük milletimin istikbalini tasavvur etmek hiç de güç değildir"[69].

Bursa'da

Tekirdağ'dan döndükten sonra, 25 Ağustos günü Dolmabahçe konferansını yöneten Atatürk, 26/27 Ağustos gecesi yine *Ertuğrul* yatıyla yola çıktı. Bu kez amacı Marmara'nın karşı kıyısına, Mudanya ve Bursa'ya gitmek, oralarda da Başöğretmenliğini sürdürmekti. Gerek Tekirdağ'a gidip gelirken, gerek bu kez Marmara'da dolaşırken yatta hep alfabe konusu konuşuluyordu. Büyük Taarruzun yıldönümüne rastlayan Bursa yolculuğu sırasında Atatürk, telsizle, bir demeç yayınladı. Bunda, *"...bugün yeni Türk harfleriyle cehalete karşı açtığımız mücadelenin yarın millet için 26 Ağustos zaferinden daha yüksek ve geniş saadet neticeleri getireceğini muhakkak görüyorum"* diyordu.

[69] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, ikinci baskı, Ankara: 1961, s. 82-83.

Bu sırada Atatürk'ün canını sıkan küçük bir olay oldu. Yat telsizi Bursa yöresinden çekilmiş bir telgraf aldı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, telgrafı, yatta Atatürk'ün yanında bulunan Başbakan İsmet Paşa'ya uzattı. Başbakan, telgrafa şöyle bir baktı ve masanın üzerine attı. Atatürk: "O nedir, ben de göreyim" dedi. Gördü. Telgraf şöyleydi:

"Arap harflerini terk ediyorsunuz. Türk'ün seciyesini tâyin, tespit ve i'lâ etmeğe en müsait olan Türk harflerini kabul ediyorsunuz. Bu çok güzeldir. Amma, cevâim-i şerifede duvarların medârı tezyini olan Aşere-i Mübeşşere'nin (Cennete gidecekleri Peygamber tarafından müjdelenmiş on kişi) isimlerini nasıl yazacaksınız. Arapça mı, Türkçe mi?"[70]

Atatürk, haklı olarak bu telgrafa sinirlendi. Biraz da bu gibi dar kafalılara gözdağı vermek amacıyla, o gece saat iki buçukta, telsizle şu demecini yayınladı:

"Böyle bir şeyi aslâ düşünmek lüzumunu duymamıştım. Bu galat ve sakat zihniyet sahipleri hakkında söylenecek şey şudur: Bu ahmaklar, niçin halâ milletin sözüne, milletin kalbine, milletin arzusuna kulaklarını vermekten kendilerini müstağni görüyorlar? Efendim, arzu, talep, irade bizim, kimsenin değil, milletindir. Biz onun, bu işaret olunan maddî ve manevî ihtiyaçlarını ifaya memur adamlarız. Kendi kendimize salâhiyet-i mutlaka iddiasiyle ortaya çıkmak hakkımız mıdır? Herhangi bir millete ve bilhassa büyük Türk milletine herhangi bir memurun veya Reisicumhurun onu, mazinin ahmak ve alçak devirlerinde olduğu gibi, hiçe sayarak kendisinin akl-ı ebleh-firibanesine münkad olacağını zannetmeğe artık mesağ tasavvur olunur mu?

"Bunun çok ayıp ve gülünç olduğuna şüphe kalmamıştır, efendim. Hiç kimse merak etmesin. Türk milleti yaptığını şuurla ve bunca bin senelerin hayatında açtığı devasız yaraları halâ tedavi etmek ızdırabiyle hakikat denilen cevheri bulmuş olduğuna kani olarak uzun hatvelerle rehâ aramağa karar vermiştir. Bunun önüne sed çekmek istiyeceklerin âkibeti, Türk'ün kuvvetli ayakları altında ezilmektir efendim.

"Eğer bu millet yalnız bu hususta herhangi bir müşküle tesadüf ederse ben ve arkadaşlarım bilâ tereddüt bu kuvvetli ayakların, arslan pençelerin önünde nâçiz bir millet fedaisi oluruz, o kadar"[71].

Atatürk, kısaca, "Türk ulusu kendi kurtuluşu için yeni Türk alfabesini almağa karar vermiştir, buna karşı çıkmak isteyen ahmaklar olursa, ulusun ayakları altında ezilir" demektedir. Cami duvarlarındaki yazıların Arapça mı,Türkçe mi yazılacağını soran o ahmakça telgrafa Atatürk karşılık vermedi, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şu kısa karşılığı gönderdi:"

[70] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 95-96; Sadeleştirilmişi: Özerdim, *op.cit.*, s. 54

[71] *Ibid.*, s. 95. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Özerdim, *op.cit.*, s. 53-54.

"Türkiye'de dil ve yazı Türkçedir. Arapça olsun iddiasında Araplar dahi bulunamaz".

Bu tatsız olaydan sonra Atatürk, yanındakilerle birlikte, 27 Ağustos sabahı Mudanya'ya çıktı. Orada kendisini coşkunca karşılayan halka, yeni Türk harflerini öğrenmelerini, dönüşte sınayacağını söyledi. Bursa'ya geçti. Tekirdağ yolculuğunda kendisine eşlik edenlerin birkaçından başka bu kez yanında Başbakan İsmet (İnönü), Maliye Bakanı Şükrü (Saracoğlu), Kütahya Mebusu Nuri (Conker), Bozok (Yozgat) Mebusu Salih Bozok, Bolu Mebusu Cevat Abbas, Şükrü Naili Paşa da vardı.

Atatürk, Mudanya iskelesinde kendisini karşılayan Vali Fatin Bey ile birlikte, Bursalıların candan sevgi gösterileri arasında doğruca Hükümet Konağına gitti. Vilâyet Genel Meclisi salonuna girdi. Burasının elverişli bir dersane olduğunu bildirdi. Önceden yerleştirilmiş kara tahtanın önüne geçti. En başta Vali Fatin Beyi sınavdan geçirdi. Arkasından Sağlık Müdürü Kemal Beyi yazı tahtasının başına çağırdı. Ona Türk harfleriyle, "Bugün Bursa'da, her vakit olduğu gibi, gördüğüm samimiyetten çok memnun oldum". cümlesini yazdırdı. Onun da yazdığını gören Atatürk, biraz dinlendikten sonra:

"Bunların hepsi biliyor, kâfi..." dedi. Vali atıldı:

"Efendim, Tahrirat Müdürü Neşet var" dedi.

Neşet tahta başına geçti. Atatürk, İsmet Paşa'ya döndü:

"Söyle Paşam, bir şeyler yazsınlar!" dedi.

İsmet Paşa da bir cümle yazdırdı. Yanlışlarını kendisi düzeltti. Sonra Hacı Sabri tahta başına geçti. Ona da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bir cümle yazdırdı. Atatürk bu kez Maliye memurlarından birini çağırdı, ona da şu cümleyi yazdırttı:

"Görüyorum ki, bütün arkadaşlar büyük bir hevesle çalışmışlardır".

Atatürk bu yazıyı Sıhhiye Müdürüne okuttu, kendisi düzeltti. Sonra tahta başında ders verdi. Yeni Türk harflerinin yazımı, uygulanması kuralları, "dır" eki konularında ayrıntılı açıklamalar yaptı. Sınavdan geçirdiği kişilerin başarılarından memnun kaldı. Kendilerine birer kitap armağan etti.

Öğle yemeğini Bursa'nın Çekirge semtindeki köşkte yedikten sonra, ayni gün öğleden sonra Mudanya'ya döndü. Orada, yeni harflerle yazılmış şu levhayla karşılaştı:

"Mudanyalılar, Büyük Gazi'lerinden şömendifer hattının Karaköy'e kadar temdidini arz ve istirham ederler".

Atatürk, yâverlerine: "Muvafıktır, not alınız" dedi ve halkın sevgi gösterileri arasında *Ertuğrul* yatına döndü.

Çanakkale'de 29 Ağustos günü Dolmabahçe Konferansına katılan Atatürk, iki gün sonra yine yola koyuldu. 1 Eylûl günü öğleden sonra *Ertuğrul* yatıyla Çanakkale'ye çıktı. İskelede kendisini Vali Vekili, Belediye Başkanı, Halk Fırkası Mutemedi ve kalabalık bir halk kitlesi karşıladı. Oradan yaya olarak doğruca Hükûmet Konağına gitti. Burada birikmiş olan halka ve memurlara seslendi. İlk olarak, "Yeni Türk harflerini öğrendiniz mi?" sorusunu yöneltti. Olumlu yanıt aldı. Karatahta başına geçti. Memurlardan ve halktan oluşan kalabalık bir topluluğa yeni harfler konusunda sorular sordu. Gerekli kuralları anlatarak alfabe dersi verdi. Halkı sınavdan geçirdi. Orada bulunan Çanakkalelilerin yeni harfleri öğrendiklerini sevinerek gördü. Aldığı karşılıklardan memnun kaldı. Çanakkale halkına teşekkür etti.

Atatürk, Çanakkale Belediye Dairesine de uğradıktan sonra, yine 1 Eylûl günü karşı kıyıdaki Eceabat'a geçti. Otomobille Anafartaları dolaştı. Savaş yerlerini gördü. Yanındakilere savaş anılarını anlattı. 2 Eylûl günü yatla Gelibolu'ya çıktı. Hükûmet Konağı salonunda görevlilerden ve halktan birçok kişiyi yeni Türk harflerinden sınadı. Halkın yeni yazıyı öğrenmek için büyük çaba harcadığını gördü. Memnun kaldı. Gelibolulula ra da teşekkür etti. Kendisini Gelibolu önlerinde karşılayan donanmayla birlikte İstanbul'a doğru yola çıktı.

Böylece Atatürk, yeni Türk harflerini öğretmek için Marmara çevresindeki gezilerini tamamlamış oluyordu. On gün içinde Tekirdağ, Bursa ve Çanakkale illerini dolaşmış, buralarda alfabe dersleri vermişti. Günibirliğine yapılan bu geziler yeni Türk harflerinin öğrenilmesi bakımından çok etkili olmuştu. Cumhurbaşkanının hangi gün nereye uğrayacağı, hangi valiyi, hangi görevliyi nerede yakalayıp sınavdan geçireceği kestirilemiyordu. Ansızın her an, her yerde görülebilirdi. Başta Valiler, görevliler olmak üzere, hemen herkes, sıkı sıkıya yeni alfabeyi öğrenmeğe koyulmuştu. Henüz yasal bir zorunluluk yoktu. Ama Atatürk, herkesin yeni yazıyı öğrenmesini istiyordu. İstemekle kalmıyor, birdenbire çıkageliyordu. Devlet görevlilerini, halkı sınavdan geçiriyordu. Devlet görevlilerini bir kaygudur almıştı. Bir an önce yeni alfabeyi öğrenmek için birbirleriyle yarışır olmuşlardı. Yoksa Atatürk'ün önünde yüzleri kızarabilirdi. Böyle bir durumla karşılaşmamak için valiler, yardımcıları, öteki devlet görevlileri hızla yeni alfabeyi öğreniyorlardı. Alfabe kampanyası, bürokrasinin üst kademelerinden tabana, halk kitlelerine doğru hızla yayılıyordu. Atatürk, hem bir Başöğretmen, hem de bir Başmüfettiş gibiydi. Öğretiyor, denetliyor, durmadan dolaşıyor, alfabe konusunu kafasından hiç çıkarmıyordu.

Atatürk'ün ansızın Tekirdağ'a ve Bursa'ya gidip görevlileri sınavdan geçirmesi üzerine bütün yurda bir heyecan dalgası yayılmıştı. 27 Ağustos günü Trabzon'daki İngiliz Konsolosu Matthews oraya da alfabe heyecanının yayıldığını rapor ediyordu. Trabzon valisi tezelden 50 bin yeni alfabe kitabı istemişti. Herkes yeni alfabeyi öğrenmeğe çalışıyordu. Trabzon'da çıkan *"Yeni Yol"* ve *"Ticaret Gazetesi"*, yeni harflerle cümleler yayınlamağa başlamışlardı. Trabzon

motorlu araçlarının plâkaları yeni yazıya çevirilmişti."Türk Ocağı" orada da alfabe kursları açmıştı [72].

İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk de, asıl hiç okuma yazma bilmeyen kitlelerde büyük bir coşkunluk görüldüğünü, bunların kısa zamanda yeni alfabeyi öğrenme umuduna kapıldıklarını, öğrenmek için çalıştıklarını anlatıyor ve 5 Eylûl günü Londra'ya şunları rapor ediyordu:

"Yeni alfabe kampanyası hızla sürdürülüyor. Adalet Bakanlığı, hatta Diyanet İşleri Başkanlığı kendi personeline yeni alfabe kursları açtılar. Tevfik Rüştü Bey (Dışişleri Bakanı), bakanlığındaki yazışmaların yakında yeni yazıyla yapılacağını söylüyor. Halk Partisi üyeleri Dolmabahçe sarayında özel kurslara çağırıldılar. İzmir'li mahpuslar Gazi'ye "Türk" alfabesiyle dilekçeler göndererek Adalet bakanlığının yüreğini yumuşatmağa çalışıyorlar.

"Ama baş propagandacı yine Gazi'nin kendisidir. Gazi, yatıyla Marmara denizini geçerek Tekirdağ'a ve Bursa'ya beklenmedik geziler yaptı. Hükümet konaklarında görevlilere alfabe dersleri verdi. Tekirdağ'da bir eczaneye girdi ve bir hocaya Arapça bir cümle yazmasını söyledi. Kimse bunu okuyamadı. Bunun üzerine Gazi ayni cümleyi yeni harflerle yazdı ve herkes bunu kolayca okudu. Camilerde sergilenen Arapça yazıların ne olacağını soran birisine Gazi'nin öfkesini belirten telsiz mesajı gece yarısı yattan yayınlandı. Gazi, yeni alfabenin alınmasının ulusun arzusunun sonucu olduğunu, bu aptalların bunu kavrayamadıklarını söyledi. Buna karşı gelmeğe çalışacak kimsenin Mustafa Kemal'in kendisi bile olsa ezileceğini ekledi. Bu kapalı uyarıyla, Arap alfabesinin değiştirilmesine karşı direnme eğiliminde olanlara gözdağı vermiş oldu.

"1 ve 2 Eylûl günleri Gazi, Çanakkale ve Gelibolu kasabalarıyla savaş alanlarını ziyeret etti. Buralarda da görevlilere alfabe konusunda konuşmalar yaptı ve yarımadada geçmiş tarihsel olaylara ilişkin anılarını anlattı. Bunlar basında geniş ölçüde yeni harflerle yayınlandı. Böylece kampanya sürüp gidiyor. Ama yarı resmi *"Milliyet"* gazetesinde yayınlanan bir başyazı azınlıklarda kaygu yarattı. Gazete bir engel olan Arap alfabesinin kaldırılmasıyla azınlıkların asimilasyonunun kolaylaşacağını, Türkiye'deki Rum, Ermeni ve Yahudi azınlığının artık kendi alfabelerini kullanmalarına gerek kalmayacağını yazdı" [73].

İstanbul'dan ayrılış

Marmara yöresindeki gezilerini bitirdikten sonra Atatürk on gün kadar daha İstanbul'da kaldı. Ondan sonra, yine yeni yazıyı öğretmek amacıyla, bu kez Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerine doğru yola çıktı. 14 Eylûl günü İstanbul'dan ayrıldı. Ayrılırken İstanbul Vali Vekili ve Belediye Başkanına ve İstanbul halkına teşekkür etti. Şunları söyledi:

[72] *F.O. 424/269*, p. 28-29, No. 22/1. Matthews'den Clerk'e rapor. Trabzon, 27.8.1928, No. 64.

[73] *F.O. 424/269*, p. 28, No. 22. Clerk'ten Cushendun'a rapor. 5.9.1928, No. 410

"İstanbul'da geçirdiğim günler zarfında muhterem halkın, Zatı âlinizin ve mülkî ve askerî makamatın göstermiş oldukları muhabbet ve misafirperverlikten pek ziyade mütehassis ve müteşekkirim. Büyük milletimizin bir kat daha inkişaf ve tealisini temin edecek olan yazı inkilâbının fiilen başlaması, buradaki ikametim zamanına tesadüf etti. Bu benim için kıymetli bir hâtıradır. Yeni yazımızı öğrenmek ve öğretmek için, muhterem halkın, resmî ve hususî muhtelif makamat ve müessesat ve cemiyetlerin göstermiş oldukları tehalük, şevk ve gayrete yakından şahit oldum.

"Bu meşkûr faaliyetin mes'ut semerelerini daha şimdiden iftiharla görüyorum. Bu hususta İstanbul matbuatının ve fikir âleminin de kıymetli muavenetini müteşekkirane yâdederim.Bu pek yerinde ve şuurlu mesainin yakın zamanda tam bir muvaffakiyetle neticeleneceğini göreceğimize şüphe yoktur. Güzel İstanbul'un muhterem halkına, aziz hemşehrilerime saadetler temenni ederim" [74].

Atatürk, Başöğretmen olarak yurt gezilerine çıkarken, mebuslar da yurttaşlara yeni yazıyı öğretmek üzere seçim bölgelerine dağılıyorlardı. Karadeniz yöresi mebuslarından bir grup seçim bölgelerine giderken vapurdan Atatürk'e bir telgraf çekmişlerdi. Atatürk, onlara şu telgrafla karşılık vermiştir:

"İdealist arkadaşlarım; büyük milletimizi irşat için Karadenizin dalgaları sinesinde beni, âciz arkadaşınızı hatırladığınızdan çok mütehassis oldum. Cümleniz için millete nafi olmanızı temenni ederim. Ayni dalgalar içinde sizi de karanlık gecenin milletimiz için nur saçan rehberleri olarak takip ediyorum. Muvaffakiyet" [75].

Sinop'ta

14 Eylûl günü *İzmir* vapuruyla İstanbul'dan ayrılan Atatürk, ertesi gün Sinop'a vardı. Limanda kalabalık bir halk kitlesinin coşkun sevgi gösterileriyle karşılandı. Halkın "safa geldin, yaşa, sağol!" sesleri arasında hükûmet konağına gitti. Orada biraz dinlendikten sonra "Yatı Mektebi"ne geçti. Önce bu okulun alt katındaki sınıflardan birinde derse başladı. Ama sınıf hınca hınç dolduğundan döşeme tahtalarının gıcırdadığı görüldü. Çökme tehlikesi başgöstermişti. Onun üzerine okulun bahçesine çıkıldı. Yazıtahtası bahçeye taşındı. Dersler burada sürdürüldü. Yüzlerce kişi tahtanın önünde yarımay biçiminde toplanmıştı. Başöğretmen Atatürk, önce Türkçedeki *a, e, ı, i, o, ö, u, ü* seslilerinin fonetik bakımından rollerini anlattı. Bir parça okudu. Arkasından orda bulunan hemen herkese okuttu, yazdırdı. Eğitim müdürü, Ortaokul müdürü, öteki öğretmenler, devlet görevlileri ve halktan birçok kişiyi sınavdan geçirdi.

[74] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, s. 83-84.

[75] Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 56. Bu telgraf şu mebuslara gönderilmiştir:

Rize Mebusu Ali (Zırh), Karahisar mebusu Mehmet Emin (Yurdakul), Kars mebusu Ahmet (Ağaoğlu), Artvin mebusu Mehmet Ali (Okar), Giresun mubusu Kâzım (Okay), Samsun mebusu Rana (Tarhan), Tokat mebusu Bekir Lütfi. Ordu mebusu Recai, Samsun mebusu Adil (Okuldaş).

Bu ders sırasında bir nokta Atatürk'ün dikkatini çekti. Dil Encümeninin hazırladığı yeni yazım sisteminde "mi, mu" gibi soru ekleri ile sözcük arasında bağlama çizgisi (-) bulunması gerekiyordu. "Ahmet geldi-mi?", "Alfabeyi öğrendin-mi?" gibi. Böyle yazım güçlük yaratıyordu. Atatürk yanında bulunan o zamanki Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Safvet (Arıkan)a dönerek:

"Maarif Vekili Beyefendiye bir telgraf yazınız. İmlâdaki bu bağlama işareti müşkilâtı müeddi oluyor, kaldırılsın" dedi[76]. Bundan sonra, "mı, mi, mu, mü" soru eklerinden önce yazılması gereken tire, ya da bağlama çizgisi Türk yazımından kaldırılacaktı.

Yine bu ders sırasında Atatürk, Bekir Ağa adında, elli yaşlarında, hiç okuma yazma bilmeyen bir köylü arabacıyı karatahta başına çağırmış ve ona yarım saat kadar kısa bir süre içinde B,V,S,Z harflerini belletmiş, "at", "ot" gibi sözcükleri yazıp okumayı öğretmiştir. Kendisine bir de yeni Türk alfabesiyle okuma kitabı vermiş ve "al şu kitabı, içindekilerini iyice öğrenmeğe çalış" demiştir. Arabacı Bekir, Başöğretmenin bu sözünü tutmuş,elinde bir defter, "At", "Ot" yazarak önüne gelene göstermiş, kahvelerde gazeteleri sökmeğe çalışmış ve "Elli yaşımda beni okuttu. Ömrümde ilk hocam Gazi babamız oldu. Sağ olsun, bin yaşasın" diye ömrü boyunca Atatürk'ü minnetle anmıştır[77].

Atatürk, *Yatı Mektebi* bahçesindeki alfabe dersini bitirdikten sonra akşamı Sinop Belediye Parkında halkla birlikte sohbet ederek geçirmiştir. Harf devrimi, dil devrimi, tarih konuları üzerinde uzun uzun konuşmuştur. Bu toplantıda bulunan M. Şakir Ülkütaşır'ın yazdığına göre, o sohbet sırasında bir de açıklama yaparak şöyle demiştir:

> "Arakadaşlar! Bazı zevat, idarî mülâhazalarla olacak, yeni Türk harflerinin tatbik edilmesi için benden bir sene, üç sene gibi bir mühlet istiyorlar. Buna asla muvafakat edemem. Ankara'ya dönünce ve Yüksek Meclis açılınca, bir kanunla bunun hemen kabul edilmesine bütün kuvvetimle çalışacağım"[78].

Sinop Belediye Parkındaki söyleşi gece yarısına kadar sürmüştür. Sonunda Atatürk, "Arkadaşlar, tarihe, dile, harf inkılâbına, hatta memleket işlerine dair birçok, hem pek çok şeyler konuştuk. Samimî bir muhit ve hava içinde geçen bu dakikaları unutmayacağım. Çok mütehassisim. Vakit geldi. Müsaadenizi rica edeceğim". deyip kalkmış ve limanda demirli bekleyen *İzmir* vapuruna dönmüştür. Vapur aynı gece demir almıştır.

Samsun'da

Atatürk, 16 Eylûl 1928 sabahı Samsun'a vardı. Dokuz yıl önce Kurtuluş Savaşını başlatmak üzere çıkmış olduğu Samsun'a bu kez yeni Türk alfabesini öğretmek, yaymak üzere geliyordu. Ankara'dan Başbakan İsmet Paşa (İnönü), Sağlık Bakanı Refik (Saydam) Bey de

[76] Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 105

[77] *Ibid.*, s. 106-107.

[78] *Ibid.*, s. 108

kendisini karşılamağa gelmişlerdi ve O'nunla birlikte başkente döneceklerdi. Çok büyük ve parlak bir karşılama töreni hazırlanmıştı. Samsun iskelesine ayak basarken 21 pare top atıldı, limandaki gemiler de selâm düdükleriyle karşılama törenine katıldılar.

İskeleden doğruca Hükümet Konağına giden Atatürk, burada başta Vali Diyarbakırlı Kâzım Paşa olmak üzere, memurları, öğretmenleri, müdürleri alfabe sınavından geçirdi. Sorular sordu, cümleler yazdırttı, okuttu; yazım kuralları üzerine gerekli açıklamalarda bulundu. Oradan Belediye'ye geçti. Orada da yeni Türk alfabesi üzerine konuşmalar yaptı. Belediyeden sonra Cumhuriyet Halk Partisi binasına gitti. Bu bina Atatürk'ün Kurtuluş Savaşını hazırlayıp yönetmek amacıyla Anadolu'ya geçerken ilk kaldığı yerdi. O zaman *Mıntıka Palas* adını taşıyan bir oteldi. Sonradan üst katı "19 Mayıs Müzesi", alt katı da "Gazi Kütüphanesi" yapılmıştır. Atatürk, yeni alfabeyi öğretmek için yeniden geldiği Samsun'da, yine ayni binada, iki gece kaldı.

16 Eylûl pazar günü akşamı Samsun Öğretmenler Birliği, İstiklâl ilkokulunda Atatürk onuruna bir balo düzenledi. Baloda öğretmenler, aydınlar, ileri gelenler bulundu. Atatürk baloda da yeni Türk harfleri üzerine konuşmalar yaptı. Samsun'da her gittiği yerde, yeni harflerin öğrenilmesini, halka da kısa zamanda öğretilmesini istedi.

Atatürk, Başbakan İsmet İnönü ve yanındakiler ile birlikte 18 Eylûl günü yine törenle Samsun'dan uğurlandı. Vali Kâzım Paşa, bazı mebuslar, il ileri gelenleri kendisine Havza'ya kadar eşlik ettiler. Yolda Lâdik, Havza ve Hacıbayram istasyonlarında trenden inen Cumhurbaşkanı, kendisini karşılamağa gelenlerle konuştu, onlara yeni Türk harflerini öğrenip öğrenmediklerini sordu ve tezelden öğrenmelerini söyledi.

Amasya'da Ayni gün saat 16'da Amasya'ya varan Atatürk, istasyondan doğruca kendisine hazırlanan binaya gitti. Orada kısa bir süre dinlendikten sonra yine alfabe dersleri verdi ve memurları, öğretmenleri, halkı yeni Türk alfabesi sınavından geçirdi. Üç saat kadar orada kaldıktan sonra, özel treniyle Amasya'dan ayrıldı. Vali Faik Bey, Belediye Başkanı, öteki ileri gelenlerce uğurlandı. Turhal'dan sonra otomobille gezisini sürdürdü.

Tokat'ta Cumhurbaşkanı, 19 Eylûl günü Tokat'a vardı. Sevgi gösterileriyle karşılandı. Önce Belediye'ye indi. Oradan Hükûmet konağına geçti. İl Genel Meclisi salonunda kamu görevlilerini, halkı sınavdan geçirdi. Onlara yeni Türk alfabesini öğretti. Sınav sonuçlarından pek memnun kaldığını bildirdi. Tokat Mebusu Mustafa Beyin evinde öğle yemeği yedikten sonra, Sivas'a doğru törenle uğurlandı. Tokat-Sivas yolunda ilçelerde otomobilden inerek köylülerle, halkla görüştü. Onlara yeni Türk alfabesi öğrenmelerini öğütledi. Ayni gün akşam üzeri Sivas'a vardı [79].

[79] *Ibid.*, s. 114-117

Sivas'ta

Sivas'ta da Atatürk, Samsun'da olduğu gibi, büyük ve parlak bir törenle karşılandı. Sivas mebusları, vali, Belediye Başkanı, Genel Meclis Üyeleri, il ileri gelenleri Çamlıbel'de Cumhurbaşkanını karşılayıp "hoş geldiniz" dediler. Kamu görevlileri, okullular, askerler ve kalabalık bir halk kitlesi kentin girişinde toplanmıştı. Atatürk Sivas'a girerken 21 pare top atıldı. O gün vakit geç olduğu için ders veremeyen Başöğretmen, ertesi sabah saat yedide Hükûmet meydanına bir kara tahta konulmasını istedi.

20 Eylûl 1928 sabahı Sivas Hükûmet meydanına kara tahta yerleştirilmişti. Kamu görevlileri, öğretmenler, öğrenciler, subaylar ve halktan yüzlerce kişi meydanı doldurmuştu. Başöğretmen Atatürk yazı tahtasının başına geçti. Tek tek sesli, sessiz harfleri yazarak alfabe dersine başladı. Atatürk'ü kara tahta önünde yeni Türk alfabesini öğretirken gösteren ve kitaplara, albümlere girmiş olan tarihsel fotoğraf, işte bu sahneyi canlandırır. Sivas Hükûmet meydanında çekilmiştir.

Atatürk, orada toplanmış olanların çoğunu birer birer yazı tahtası başına çekerek sınavdan geçirdi. Bu arada hiç okuma yazma bilmeyen bir kasaba, on dakika gibi kısa bir süre içinde, Türk harfleriyle adını yazmayı öğretti. Bunu gören halk, "Yaşa Gazi, varol Gazi!" diye sevgi gösterilerinde bulundu. Yine bu ders sırasında, Sivas Belediye Başkanı Hayri Beyin sekiz yaşındaki çocuğuna yeni yazıyı öğretti. Küçük çocuğun yanlışsız yazmasına pek duygulanan Atatürk, yavruya armağanlar verdi. Dersin sonunda Sivas Tahrirat Müdürünü yazı tahtası önüne çağırdı ve ona Türk harfleriyle şu cümleyi yazdırdı:

"Memnuniyetle görüyoruz ki, muhterem Sivaslılar Türkçe yazı ve okumayı güzelce öğreneceklerdir" [80]

Yeni Türk alfabesini öğrenmek için Sivaslıların gösterdikleri çabadan memnun kaldığını bildiren Atatürk, 20 Eylûl günü, coşkun sevgi gösterileri arasında Kayseri'ye doğru yola çıktı.

Sivas-Kayseri yolu üzerinde Şarkışla'da kısa bir süre duran Atatürk, burada kendisini selâmlamağa gelen görevlileri ve halkı sınavdan geçirdi. Şarkışlalıların da yeni Türk alfabesini öğrenmekte olduklarını sevinerek gördü.

Kayseri'de

Atatürk, 20 Eylûl günü öğleden sonra saat 14.30'da Kayseri'ye vardı. Hiç oyalanmadan doğruca Cumhuriyet Halk Partisi binası önüne yerleştirilmiş ve çevresine kalabalık bir halk kitlesi toplanmış bulunan karatahta başına geçti. Burada Kayseri Valisi Fuat Beyi, çeşitli kamu görevlilerini, subayları, halkı yeni alfabe sınavından geçirdi. Kendilerine gerekli yazı kurallarını açıklayarak alfabe ve yazım dersi verdi. Sınav geçirenlerin çoğu 5-10 gün önce yeni alfabeyi öğrenmeğe başlamışlardı. Yine de sorulara başarılı yanıtlar vermişlerdi. Atatürk, bu sonuçtan çok memnun kaldı. Sınava katılmış olanlardan birine şu cümleyi yazdırdı:

[80] *Ibid.*, s. 119

"Seyahatim esnasında her yerde, bilhassa köylerde gördüğüm hayrete şayan meseleler hepimiz için birer ümittir" [81].

Ankara'ya dönüş

Kayseri'de iki saat kadar kalan Atatürk, oradan trenle başkente doğru yola çıktı ve 21 Eylûl 1928 sabahı Ankara'ya döndü. Her uğradığı yerde alfabe dersleri vermiş, sınavlar yapmış, umut, şevk, çalışma, öğrenme arzularını, isteklerini alevlendirmiş idi. Türk halkının yeni yazıyı öğrenmek için nasıl canla başla çalıştığını, birbiriyle yarış edercesine nasıl çaba gösterdiğini gözleriyle görmüştü. Ankara'ya dönünce sevincini ve ulusa teşekkürünü şu sözlerle açıkladı:

"Türk milletinin hayırlı olduğuna kanaat getirdiği bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve intikal ve bilhassa istical göstermekte olduğunu görmek benim için cidden büyük bir saadettir" [82].

Ankara'nın ünlü *Hakimiyeti Milliye* gazetesi de o gün Atatürk'ü yeni yazıyla karşılamıştı. Gazete, başlığını ve ilk sayfasının bir bölümünü yeni yazıya çevirmişti. Yeni harflerle şu başlığı atmıştı: "Sefâ geldin Büyük Gâzi!" Alt başlıklar eski harflerle şöyle:

"Dilimize hayat hakkı hazırlayan Büyük Gâzi! Arzunu, seni bu sefer de ayni muhabbetle karşılayan Ankara'nda da hazır bulacaksın, Ankara'n seni yeni harflerle karşılıyor.

"Alfabe hocası olmuş Aziz Reisimizin bu imtihanına da Ankara korkusuz ve tam bir imân ile girecektir" [83].

Bir İngiliz raporu

Türkiye, inanılmaz bir hızla yeni yazıya geçiyordu. Bu baş döndürücü hız en başta Atatürk'ün devrimci atılımının sonucuydu. Yabancıları da şaşırtıyordu. Türk yazı devrimini yakından izleyen Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği, Atatürk'ün Başöğretmen olarak yaptığı son yurt gezisini Londra'ya şöyle rapor ediyordu:

"Gâzi, İstanbullulara nâzik bir veda mesajı bırakarak, yakın dostlarıyla birlikte, 14 Eylûl günü Karadeniz yoluyla Ankara'ya doğru yola çıktı. Bu yolu, yeni harflerin yayılmasını kamçılamak amacıyla seçti. Sinop'a uğradıktan sonra Samsun'da İsmet Paşa ile Sağlık bakanı da kendisine katıldılar. Hep birlikte Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya doğru trenle ve otomobille yolculuk ettiler. Geçtikleri her yerde Gazi'nin karatahtası pazar alanlarına yerleştirildi ve kendisi halka yeni alfabe dersleri verdi. Sivas'ta, Belediye Başkanının altı yaşındaki çocuğunun yanlışsız yazdığı; hiç okuma bilmeyen bir kasapa Gazi'nin on dakikada adını yazmayı öğrettiği belirtiliyor. Bu bakımdan 1928 yılı *şaşırtıcı bir yıl* (annus mirabilis) olacağa benziyor.

[81] *Ibid.*, s. 121

[82] *Ibid.*, s. 121

[83] *Hakimiyeti Milliye*, 21.9.1928.

"Yetkililer, 1927 yılında 56.000 kişinin Arap harfleriyle okuma yazma öğrendiğini söylüyorlar.Yeni alfabenin ilerleme hızını çok artıracağını haklı olarak inanıyorlar. Yeni alfabeyi öğretmek üzere 15 bin öğretmen kurs görüyor. Hemen kullanılmaya hazır ders kitapları basıldı. Yeni bir sözlüğün birkaç hafta içinde yayınlanacağı bildiriliyor. Yeni alfabeyi öğretmek üzere yalnız İstanbul'da 200 kurs açıldı. Halk Partisi komitesinin bir sözü üzerine, mebuslar, İstanbul ve İzmir'deki rahatlarını bıraktılar ve Şeflerini örnek alarak yeni akımı kamçılamak üzere pek tanımadıkları seçim bölgelerine dağıldılar. Gazi, gitgide bu akımla özdeşleşmektedir. Yeni harflere *Gazi Alfabesi* deniyor. "G" ve "K" harflerinin kullanılmaya pek elverişli olmadığını söyleyen bir kişiye Gazi kendisi telgrafla karşılık veriyor ve yeni alfabenin kesin olarak saptanmış bulunduğunu bildiriyor. Birkaç gün önce, yeni tire işaretinin kaldırılmasına da kendisi karar verdi. Türkiye'nin ulaşılabilen hiçbir yeri, Gazi'nin sınav gezilerinden uzak, güven içinde değil. Propaganda genellikle o kadar yoğun yürütüldü ki, resmî daireler gelecek ay yeni alfabeye geçeceklerini açıkladılar.

"Öteki dairelerin yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı da bu açıklamayı yaptı. Yaparken belki hayınca bir sevinç duydu, çünkü aylık maaşları için bu Daireye bağlı bulunan din görevlilerinin şaşkınlığını kestirmek güç değildir. Kamuoyu, yeni alfabenin alınmasının şapkanın empoze edilmesinden çok daha ciddî bir iş olduğunu genellikle kavramaktadır. Türk ana baba, Kur'an Türkçeye ve yeni yazıya çevrilmezse çocuğunun bunu okuyamadan yetişeceğini anlamaktadır. Din işleriyle görevli hocaların yeni alfabeye kolay ısınamayacaklarını da kestirmektedir. Sonuç olarak din etkisinin biraz daha azalacağı apaçıktır..." [84]

Yazımda son değişiklikler

İngiliz Büyükelçiliği, Türk yazı devriminin Atatürk'le özdeşleşmiş göründüğüne parmak basmıştı. Bu bir abartma değildi. Atatürk, gerçekten devrimin ruhu durumundaydı. Yeni Türk alfabesinin hazırlanmasına katılmış ve katkıda bulunmuştu. Bu alfabenin yayılmasında baş rolü oynuyordu. Öne geçmiş, ulusu arkasından sürüklüyordu. Kent kent dolaşıyor, Başöğretmenlik yapıyordu. Kamu görevlilerinin yeni yazıyı öğrenip öğrenmediklerini bir Başmüfettiş gibi denetliyordu. Yeni yazının yurt düzeyinde ilk uygulamasını yapıyor, yaptırıyordu.

Bunu yaparken Dil Encümeninin hazırladığı yeni alfabenin ve yazım kurallarının aksayan yanlarını da inceden inceye gözetleyip saptamıştı. Bir bakıma yeni alfabenin ve yazım kurallarının Başustası gibi davranıyordu. Projeye son fırçaları vuruyor, son biçimini veriyordu. Başöğretmen ve Başmüfettiş olarak yaptığı yurt gezisinden Ankara'ya döner dönmez Başbakan İsmet Paşa'ya tarihsel bir yazı gönderdi. 22 Eylûl 1928 günü gazetelerde de yayımlanan bu yazıyla yeni alfabeye ve yeni yazım kurallarına son biçimini verdi. Dört yenilik getirdi:

[84] *F.O. 424/269,* p. 31, No. 25: Edmonds'tan Cushendum'a rapor, İstanbul, 27.9.1928, No. 437.

(i) Soru takısı olan *mi, mı, mü, mu,* genellikle ayrı yazılır, ama kendisinden sonra başka ekler varsa onlarla birleşerek yazılmalıdır, *geldi mi* ve *geliyor musunuz? ben miydim?* gibi; (ii) Bağlantı ilgeci olan *ki* "ve dahi" anlamına olan *de, da* özerk sözcük olarak ayrı ayrı yazılır, örneğin *gördüm ki geliyor, sen de gel, o da gelsin* gibi; (iii) "Bağlama işareti" denen çizgi ya da tire kalkmıştır. Örneğin, eskiden *demir-dir, Ahmet-le, gelir-ken, mert-ce, yarın -ki* yerine *demirdir, Ahmetle, gelirken, mertçe, yarınki;* (iv) Farsça asıllı sözcüklerdeki bağlama çizgisi de kalkmıştır; bileşim seslisi ilk sözcüğün sonuna bitişir, örneğin *hüsn-ü nazar* yerine *hüsnü nazar* gibi.

Atatürk'ün istediği bu değişiklikler, 29 Eylûl 1928 günü Dil Encümeni'nce de kabul edilmiş ve yeni Türk alfabesiyle yazım kuralları böylece son biçimini almıştır. Atatürk'ün 21 Eylûl 1928 günü Başbakanlığa gönderdiği, Başbakanlıkça bütün devlet dairelerine ve basına duyurulan ve önemi dolayısıyla bazı yabancı dergilerde de tam çevirisi yayınlanan[85] tarihsel yazının tam metni şudur:

"BAŞVEKHALETE

"Yeni harflerin tatbikatını memleketin pek çok yerinde gördüm. Şehirlerde, köylerde, her yerde halk yeni harflerle okuyup yazmağa geçmiştir. Halk yeni yazının kolaylığından memnundur, yalnız her yerde, şehirde ve köyde, memurda ve hatta muallimde zihinleri karıştırıp şaşırtan, bağlama çizgilerinin doğru olarak kullanılmasındaki endişe ve sıkıntıdır. Bu sıkıntı harflerin kolaylığına, şevkh ve neş'eye dokunacak derecede kendini hissettirmektedir.

"Encümen esasen yeni harfler ile yazıya başlanırken uzun kelimelerin hecelenmesini, seçilmesini kolaylaştıracak bir çare olmak üzere bağlamayı düşünmüş ve bağlamanın kalkmasını ileriye bırakmıştı.

"Yeni harflerin kabul ve taâmmümündeki sür'at bu zamanın geldiğini gösteriyor. Bil'akis bağlama çizgisinin kalkması halkın öğrenmesini pek çok kolaylaştırarak şevklendirecektir. Bu sebeple ve halk içinde musâhebelerime güvenerek âtideki esasları kabûl etmek faydalı ve lâzım görülmüştür.

"1 — İstifham edâtı olan (mi, mı mü, mu) umumiyetle ayrı yazılır; meselâ geldi mi? gibi. Fakat kendinden sonra gelen her türlü lâhikalarla berâber yazılır; meselâ geliyor musunuz? ben miydim? gibi.

"2 — Râbıta edatı olan "ki" ve dahi mânasına olan "de, da" müstakhil kelime olarak ayrı ayrı yazılır.

"3 — Türk gramerindeki bağlama işareti olan (-) kalkmıştır. Binaenaleyh fiillerin tasriflerinde ve isim ve sıfatların, o gibi tasriflerinde lâhikalar çizgi ile ayrılmayarak berâber yazılırlar. Meselâ: geliyorum, gideceksin, göreceklerdir, yapmalıyım, gideyim, gidebilirim, söyleyesin, güzeldir, demirdir gibi. Kezalik (ile, ise, için, iken) kelimelerinin muhaffefleri olan (le, se, çin, ken) şekilleri kendin-

[85] *Oriento Moderno,* Anno IX, Nr. 1, Gennaio 1929, pp. 39-40.

den evvelki kelimeye bitişik yazılır. Çizgi ile ayrılmaz. Meselâ: Ahmetle, buysan, seninçin, gelirken gibi. Bunun gibi (ce, çe, ca, ça) ve zarf edatı olan (ki) lâhikaları da her vakit iltihak ettiği kelime ile bitişik yazılır. Meselâ: mertçe, benimki, yarınki, hasta iyicedir, iyice anladım.

"4 — Türkçede mevcut olan Fârisî terkiplerde dahi bağlama çizgisi yoktur, terkip işareti olan sedâlı harfler (i, ı, ü, u) ilk kelimenin sonuna eklenir. Meselâ hüsnü nazar gibi.

"Şimdiye kadar tab' ve neşrolunmuş kitaplar, muhtelif vesaitle bu esaslara göre derhal ve en seri bir surette tashih olunmak lâzımdır.

Gazi M. Kemal"[86]

Başbakan İsmet Paşa, Atatürk'ün bu yazısını bir genelgeyle Bakanlıklara iletirken yeni yazım kurallarının "derhal teşmil ve tâmimi lâzım" geldiğini de bildirdi.

Halkla yazışmalar Bunlardan başka bir yazım kuralı daha vardı ki o da güçlük yaratıyor, kafaları karıştırıyordu: Dil Encümenince saptanan bu kurala göre (g) ve (k) harflerini ince okutmak gerektiği zaman bunların (h) harfi ile bileşik yazılması gerekiyordu: *Vekhalet, müstakhil, şevkh* gibi. Bu kural özellikle Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımında kullanılıyor ve Türk halkınca pek kavranamıyordu. Bu konuda halktan Atatürk'e başvurular, yakınmalar oluyordu. Atatürk böyle başvuruları kendi imzasıyla yanıtlamış ve güçlük yaratan bu yazım kuralının değiştirileceğini bildirmiştir.

Çatalca Öğretmenler Birliği Başkanı Zeynelabidin ve İstanbul Lisesi Türkçe öğretmeni Mithat Sadullah imzalarıyla gelen telgraflara Atatürk 24 Eylûl 1928 günü şu karşılığı vermiştir:

"*K* ve *G* harfleri Türkçenin bütün ihtiyaçlarını tamamen karşılayacaktır. Lisanımıza karışmış ve fakat atılmaları zaman meselesi olan yabancı kelimelerin hatırı için Türk alfabesine bir takım harfler ilâvesini asla münâsip görmem. O takdirde Arapça ve Acemce kelimelerin imlâlarını teshil edelim derken asıl Türkçe yazıda zihinleri teşviş etmiş olacağız. *Ha* ile *Hı*'dan asırlarca çektiğimiz müşkilâta benzer güçlük koymaktan çekinmelidir. Ama her halde yeni tespit edilmekte olan lügatte *K* ile *G*'nin H ile istimali yerleri o kadar azdır ki bunu gördüğümüz zaman bütün endişelerimiz kalkacaktır. Binaeneleyh Encümenin tespit etmiş olduğu Türk alfabesi bence layetegayyerdir.

Gazi M. Kemal"[87].

[86] Bu tarihsel yazı bir çok yerde yayınlanmıştır. En son yayınlanan örnekleri için bkz.: Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 122-123; *Türk Dili*, Nisan 1977, Sayı: 307, s. 309-310; Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, s. 57-59; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s. 540-541.

[87] *Cumhuriyet*, 25.9.1928 ve 25.9.1978

Bu telgrafı yolladığı gün Atatürk, Dil Encümeni üyelerini de özel olarak Çankaya'ya çağırmıştı. Ertesi gün gazeteler "Dil Encümeni azaları Gazi Hazretleri tarafından sureti hususiyede davet edildiklerinden saat yedide Çankaya'ya gitmişlerdir" diye yazıyorlardı[88]. Anlaşılan Çankaya'da *K* ve *G* harflerinin yazımı konusu görüşülmüştü. Dört gün sonra Atatürk, bu konuya değinen bir başka telgrafa kendi imzasıyla şu karşılığı vermiştir:

"Gemlik'te Gazozcu Haydar, Tuhafiyeci Yahya, zahireci İsmail, Bekir, Ali, Adil ve Hüseyin, zürradan Ethem, Zeytinci Mustafa, Sait, bakkal Osman ve Halit Efendilere.

"C:

"Okuma ve yazmayı bir haftada öğrenmek gayretini gösterdiğinizden memnun oldum, tebrik ederim.

"Arabî ve Farisî kelimelerde (k) ve (g) nin önlerine (h) gelmesi meselesiyle zihinlerinizi işgal ve teşviş etmeyiniz. Tespit edilmekte olan lügat bunu arzunuz veçhile halledecektir efendim.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal" [89]

Kesinleşen yazım

Bu telgraftan bir gün sonra, 29 Eylûl 1928 günü, Millî Eğitim Bakanlığı, Anadolu Ajansı aracılığıyla şu bildiriyi yayınladı:

"Maarif Vekâletinden tebliğ edilmiştir:

"Reisicumhur Hazretlerinin son seyahatlerindeki müşahede ve tecrübelerine ve Ankara'ya muvasalatlarından sonra da her taraftaki tatbikat ve mütalâalara istinaden vaki olan irşatları üzerine Dil Encümeni aşağıdaki kararları almış ve bu kararlar kendileri tarafından tasvip edilmiştir:

"1 — *(H)* harfi, *K* ve *G* harflerinin sadalarını inceltmek veya kalınlaştırmakta kullanılmayacaktır. Ancak *K* ve *G* harfleri *a* ve *u* kalın sadalarından evvel bulunup da hafif okunmak, yani *ke* ve *ge* sadaları vermek icap ettiği zaman bu *a* ve *u* üzerine uzatma ve inceltme işareti olarak (^) konulur. Meselâ *inkâr, ordugâh, meşkûre, gûya* gibi.

"2 — Bundan başka uzatma ve inceltme işareti ancak aşağıda gösterilen yerlerde kullanılır: *Meselâ, lâzım, alâ, hulûl*'de olduğu gibi. Telâffuz ve manası ayni harflerle yazılan kelimelerin imlâlarını ayırmak için, meselâ *âlem - alem, Âli-Ali*'de olduğu gibi.

"3 — Bir de kesme işareti olarak heceleri ayırmada (') kullanılır. Bu hecelerden biri üzerinde duraklama zaruri olduğu zaman kullanılır: *Mes'ele* gibi" [90].

[88] *Ibid.*

[89] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, Ankara: 1964, s. 541

[90] *Cumhuriyet*, 30.9.1928 ve 30.9.1978.

Bunlar, Türk harfleri yasasından önce yazım kurallarında yapılan son değişikliklerdi. Doğrudan Atatürk'ün etkisiyle yapılmıştı. Atatürk, Dil Encümeninin masa başında hazırladığı yeni alfabeyi ve yeni yazım kurallarını önce Dolmabahçe sarayında aydınların eleştirisine sunmuştu. Ama bununla yetinmemiş, bir de yeni yazıyı Anadolu halkına götürmüştü. Başöğretmen olarak çıktığı yurt gezileri sırasında yeni yazının uygulanmasını yapmış ve yaptırmıştı. Bu denemelerde yararlı gözlemlerde bulunmuştu. Uygulamada güçlük yaratan, halkın kafasını karıştıran noktaları birbir saptamıştı. Ankara'ya dönünce saptadığı noktaları bir kez daha Dil Encümeni üyeleriyle görüşmüş ve değişiklikleri onlara da benimsetmişti. Böylece hem aydınların, hem de halkın eleştirisinden geçirilen yeni yazı son biçimini almış oluyordu. Dil Encümeninin hazırladığı alfabe değiştirilmemişti, ama yazım kurallarında değişiklikler yapılmıştı.

Yine 29 Eylûl günü Anadolu Ajansının bir haberi yukardaki duyuruyu tamamlıyordu: Millî Eğitim Bakanlığı, son değişiklikleri gözönünde tutmasını Devlet basımevine bildirmişti. Kitaplar artık ona göre basılacaktı. Haberde: "*İmlâ Lügati* de bu suretle basılmaktadır. Alfabe zaten lâyetegayyer (değişmez) olup gramer ve imlâ esaslarında da başlıca tedilât icra edileceğinden mevcut esaslar kati telâkki olunacaktır" deniyordu[91]. Dil Encümenince hazırlanan *İmlâ Lügati* 25.000 sözcüğü kapsıyordu. Yazılması Ekim 1928'de tamamlanmıştı. Basımı da 1928 yılının Aralık ayı başlarında bitirilmişti. XVII+371 sayfa tutan bu sözlük, bundan sonra Türkçe sözcüklerin yeni Türk alfabesiyle nasıl yazılacağını gösteren, yazım birliğini sağlamak amacı güden temel yapıt olacaktı. Önsözünde:

"*İmlâ Lûgati*'nin gayesi, açık Türkçe yazan bugünkü nesil muharrirlerinin kullandıkları kelimelerin telâffuzunu doğru olarak göstermektir. Bu hususta Encümenimizin gözönünde tuttuğu nokta, kelimelerinin yazılışının mümkün olduğu kadar fonetik olmasıdır." deniyordu. Bu amaçla Encümen, a) Ünsüz benzeşmesine yazımda da yer vermişti: *yokdur* yerine *yoktur* yazılması gibi; b) sözcük sonlarındaki süreksiz yumuşak ünsüzleri sertleştirmiş, örneğin *kab, and, Mehmed* yerine *kap, ant, Mehmet* yazımını uygun görmüştür; çekimde ünlü uyuşmaları ve değişmelerini yazımda da göstermiştir: *gelmeyor* yerine *gelmiyor* gibi[92].

Yazımda, özellikle sözcük sonlarında *b, d* gibi yumuşak harfler yerine *p, t* gibi sert harflerin benimsenmiş olmasında da Atatürk'ün etkisi bulunduğu söylenebilir. Ama Atatürk'ün İstanbul ağzı yerine Rumeli ağzını benimsetmek, İstanbul'u küçük düşürmek amacı güttüğü ileri sürülemez. Gerek ünsüz benzeşmeleri, gerek sözcük sonlarındaki süreksiz ünsüzlerin sertleşmesi yeni yazıya ve Türk halkının ağzına daha uygun düştüğü için benimsenmişti. Başöğretmen Atatürk, yeni yazım kuralları hazırlanırken dil ustası gibi davranmış, gerçek katkılarda bulunmuştu.

[91] *Ibid.*

[92] İsmail Ulçugür, "Yazım Değişmeleri", *Türk Dili*, Kasım 1978, sayı 326, s. 567.

IV. Destek Olanlar

Atatürk, Türk yazı devriminde başı çekiyor, Başöğretmenlik yapıyor, yurdu dolaşıyor, yeni yazım kurallarının saptanmasında doğrudan katkıda bulunuyordu. Bu atılımda yalnız değildi. Gerçekte Türk yazı devrimi devletçe yürütülüyor, ulusça destekleniyordu. Atatürk'ün arkasında ulus çoğunluğu vardı. Kendisini destekleyenler arasında özellikle üç kişinin adını anmak yerinde olur: Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Özalp, Başbakan İsmet İnönü ve Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati.

Meclis Başkanının demeçleri

Yazı devriminin hazırlık günlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Özalp, Atatürk'ün yanında görülür. O'nun sağ kolu gibidir. O'na destek olur. Atatürk'ün Gülhane söylevinden bir gün önce Kâzım Paşa basına bir demeç verir. Yazı devriminin gerekli olduğunu açıklar. Halkın yeni yazıya kolayca alışacağını, bu yazının yaygın biçimde kullanılması için üç yıllık bir sürenin yeteceğini ekler[93]. O günlerde en aşırı devrimci görünenler bile eski yazıdan yeni yazıya geçiş için on, onbeş yıllık bir zaman gerekeceği düşüncesindeydiler. Dil Encümeni üyeleri de beş yıldan önce yeni yazıya geçilebileceğini düşünemiyorlardı. Yalnız Atatürk, en kısa zamanda yazı devrimini gerçekleştirmek düşüncesindeydi. Bu düşüncesini henüz açığa vurmamıştı. Meclis Başkanı yeni yazıya geçiş için üç yıllık bir sürenin yeteceğini açıklarken bir bakıma Atatürk'ün düşüncelerini de yansıtıyor gibiydi.

Dolmabahçe kurultayında da Kâzım Özalp, Atatürk'ün yanıbaşındadır. Atatürk'le birlikte kurultay salonuna gelir ve kurultaya başkanlık eder. Özellikle mebusların çağırıldığı kurultayda Meclis başkanının bulunması ve başkanlık etmesi ayrı anlam ve önem taşıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi, başkanı ve üyeleriyle, yazı devrimi kararını desteklediğini gösteriyordu. Mebuslar, yeni Türk harfleri yasasına olumlu oy vermekle kalmayacaklar, harf seferberliğinde de görev alacaklardı. Seçim bölgelerine dağılacaklar, halkı aydınlatacaklar, bir bakıma alfabe öğretmenliği yapacaklardı. Mebusların harf seferberliğine katılmalarında Meclis Başkanının tutumunun da rolü olmuştur, denilebilir.

Dolmabahçe kurultayından sonra Atatürk, Karadeniz yoluyla yurt gezisine çıkar. Kâzım Özalp İstanbul'da kalır. Atatürk, yolda Kâzım Paşa'ya çektiği telgrafta, "Karadeniz dalgaları içinde en çok mahzuziyet ve kalbi hissin samimî hatırası siz olmaktasınız" der[94]. Kâzım Özalp de basına bir demeç vererek yazı devrimi kampanyasını kamçılar, Atatürk'e destek olur. Demecinde yazı devrimini " devrimlerin en büyüğü" olduğunu ve "kültür değiştirme" anlamına geldiğini belirten Kâzım Paşa özetle şunları söylüyordu:

[93] "Déclaration de Kiazim Pacha, Président de la G.A.N.", *Journal d'Orient* (İstanbul), 10.8.1928.

[94] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s. 539

"Dil Encümeni, görevini ciddiyetle yapmış, dil konusunda izlenecek yolu göstermişti. Bundan böyle Türk dili yabancı sözcüklerden arındırılacaktı. Yazı ve konuşma dilinde Türkçe sözcükler kullanılacaktı. Encümen bir gramer hazırlamıştı, şimdi bir sözlük hazırlamaktaydı. Yeni sözlükteki sözcükler Türkçe olacak, Türkçe sayılacaktı. Yabancı kökenli sözcükler Türkçe yazım kurallarına uydurulacaktı. Örneğin *Bab-ı-Âli* sözcüğü *Babıâli* biçiminde yazılacaktı. Bilimsel ve teknik terimlerde de Arapça sözcükler yerine uluslararası sözcükler kullanılacaktı. *Müvellidül Humuza* yerine *oksijen* denecekti. Yakında yabancı sözcüklerden, yabancı sıfatlardan arınmış bir Türk dili yaratılacaktı. Dil Encümeni, İstanbul ağzını model olarak benimsemişti. Çünkü İstanbul Türkçesi, Türkiye'nin aydın ve kültürlü kesiminin diliydi.

"1928 yılı, yazı ve dil seferberliği yılı olacaktı. Savaşta bütün çabalar yurt savunmasına yöneltildiği gibi, şimdi de dikkatler yeni yazının benimsenmesine ve yayılmasına yöneltilecekti. Bu bir çeşit savaştı. Millî Eğitim Bakanlığı yoğun çalışma içindeydi. Yeni harflerle ilkokul kitapları yeni ders yılına yetiştirilecekti. Ortaokul kitapları da basılacaktı. Yüksek okullarda, üniversitede, Harp akademisinde öğrenciler yeni yazıyla not tutacaklardı. En geç üç ile altı ay içinde bütün okullarda yeni yazıyla öğretime geçilecekti. Arap yazısı ortadan kalkacak, Türk çocukları artık bu yazıyla öğrenim görmeyeceklerdi. Gazeteler de yalnız başlıklarını, kimi haberlerini yeni yazıya çevirmekle yetinmeyecekler, tümüyle yeni yazıya geçeceklerdi. Dil işiyle görevli sürekli bir komite kurulacaktı. Türk ulusu, yabancı ögelerden arınmış bir Türk diline kavuşacaktı"[95].

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, yazıyla dil arasındaki sıkı bağa parmak basıyor, yazı devriminden dil devrimine geçileceğini vurguluyordu. Bir bakıma Atatürk'ün düşüncelerini yansıtıyordu.

Başbakanın uygulama programı

Başbakan İsmet İnönü, iki hafta kadar İstanbul'da Atatürk'le birlikte yazı devrimi üzerinde çalıştıktan ve Dolmabahçe kurultayında devrimi onaylatmada önemli rol oynadıktan sonra, 5 Eylûl 1928 günü Ankara'ya döndü. Artık hızla yeni yazıya geçiliyordu. Yazı devrimini hızla gerçekleştirmek, yeni yazıyı bütün yurda yaymak ve çalışmaları bir elden yürütmek bakımından en büyük görev hükûmete düşüyordu. Ancak bu alanda hazırlanmış ayrıntılı bir uygulama programı, ya da plânı yoktu. Başbakan Ankara'ya döner dönmez bu konuya el attı. Şematik bir uygulama programı hazırladı. Kendi el yazısıyla ve yeni harflerle bunu kâğıda döktü. 9 Eylûl 1928 tarihli bu "Umumî program", Millî Eğitim Bakanlığına verilmiş bir yönerge niteliğindeydi. Başbakan, programının başında, "Umumî idare maariftedir. Her teşkilât maarife muavindir" diyordu[96].

[95] *Milliyet* (İstanbul), 14.9.1928.

[96] İhsan Sungu, "Harf İnkilâbı ve Millî Şef İsmet İnönü", *Tarih Vesikaları*, Haziran 1941, cilt 1, sayı 1. Burada İsmet İnönü'nün kendi el yazısıyla kaleme aldığı programın tıpkı basımı da verilmiştir.

Yeni yazıya geçiş için Başbakan İsmet İnönünün hazırladığı program ondört maddelikti: 1 - Devlet memurları: a) merkezdekiler, b) dışardakiler, 2- Ordu (Jandarma), 3- Mektepler, 4- Posta, Telgraf, Telefon, 5- Matbuat, 6- Mahkemeler, 7- Halk, 8- Zabıt-Stenografi, 9- Fırka, Şirketler, Cemiyetler, 10- Kanunlar, Nizamnameler, Talimatnameler, Resmî cetveller, Kayıtlar, defterler, tapu, siciller, nüfus, 11- Mektep kitapları, 12- Halk neşriyatı, mektep neşriyatı, 13- Millî kütüphane ve 14- Devlet matbaası ve dökümhane[97].

Başbakan, bu ondört maddeden dokuzunu teker teker açıyor, her biri konusunda Millî Eğitim Bakanlığına buyruklar veriyordu. Açıklamaları da şematik nitelikteydi. Kısa kısa cümleciklerden, kimi de tek tek sözcüklerden oluşuyordu. Şematik plânı genişletip uygulamak Millî Eğitim Bakanlığının göreviydi. Başbakan şunları istiyordu:

Merkezde her bakanlıkta ve her genel müdürlükte görevlilere yeni yazı dersleri verilecekti. Öğretmenler Millî Eğitim Bakanlığından gönderilecekti. Devlet görevlileri 1928 Ekim sonuna kadar yeni yazıyı öğrenmiş olacaklardı. Başbakan, "Teşrinevvel nihayetine kadar merkez tedrisatının mükemmeliyeti hakkında 1) muallimden, 2) âmirden rapor isterim" diyordu. İsmet İnönü önce, merkez örgütünde her gün yeni yazı dersleri verilmesi gerektiğini düşünmüş, sonradan "hergün" sözcüğünü "muayyen saatte" diye değiştirmiştir. "Merkez deyince Müdafaa-i Milliye dahildir" diyordu. Ancak Millî Savunma örgütünde yeni yazıya geçiş için ayrı yönetmelik yapılması gerektiğini belirtiyordu. Başbakan, yeni yazı derslerinin ders ya da konferans biçiminde olabileceğini, ancak Merkez örgütünde hiçbir görevlinin bu derslerin dışında kalamayacağını bildiriyordu. "Kimse müstesna olamaz" diyordu. Merkezdeki görevlilere yeni yazının öğretilmesi konusunda bakanlıkların müsteşarları ile Millî Eğitim Bakanlığı yetkilileri arasında görüşme yapılacak, ayrı bir yönetmelik hazırlanacaktı. İsmet Paşa, kendine özgü kısa sözcükleriyle "Müsteşarlarla bir Talimatname. Maarifte" diyordu[98].

Merkez örgütünde olduğu gibi dış örgütte de yeni yazıya geçiş hazırlıklarının sorumluluğu Millî Eğitim Bakanlığına yükleniyordu. Her ilde ve her ilçede yeni yazı dersleri açılacak, bu derslerin öğretmenleri Millî Eğitim Bakanlığından gönderilecekti. Başbakan, "Bütün vilâyet ve kazalarda derslerin açıldığının Maarif Vekâleti Başvekâlete bildirecek" diyor. "Nahiyeler ve bilcümle memurların öğrenmesinin valiler nezdinde takibini Maarif yapacak" diye ekliyordu[99].

Orduya yeni yazı derslerini subaylar verecekti. Ancak öğretmenlik yapacak subayları Millî Eğitim Bakanlığı yetiştirecekti. Başbakan, "Zabit-muallimler için hangi merkezlerde kurs açılacaksa Maarife bildirecek. Kolordu, Fırka merkezleri ile iktifa arzu olunur" diyordu. Jandarma da ordunun izinde yürüyecekti. Orada da alfabe derslerini jandarma subayları verecekti[100].

[97] *Ibid.*,
[98] *Ibid.*,
[99] *Ibid.*,
[100] *Ibid.*

Başbakan, programının üçüncü bölümünde, okulların yeni yazıya geçişi üzerine duruyordu. Bu konuda şunları söylüyordu:

"En büyüğünden en küçüğüne kadar bütün mektepler bu sene yeni harflerle tedrisata devam edecekler.

"Tatbikat tarzı şudur:

"Evvelâ bütün mekteplerde yeni alfabe ve kıraat öğretilecek. Sonra sene dersine geçilecek. Sene dersleri esnasında eski kitaplar ve tab'edilmiş bulunan bütün ders vesaiti kullanılabilecek. Ancak vezaif ve tedrisat yeni harflerle olacak.

"Askerî mektepler ve diğer vekâletlere mensup mektepler bu usule tâbidirler. Bunun için mufassal talimatname maarifte yapılacak" [101].

Programda P.T.T. Genel Müdürlüğüne ayrı bir yer ayrılmıştı. Bu Genel Müdürlüğe bağlı görevlilere yeni yazıyı öğretme bakımından biraz ayrıcalık tanınıyordu. Başbakan, "Öğretmek bakımından diğer memurlar gibidir. Fakat emniyetle ve süratle öğretmek için (bu) Müdiriyeti Umumiyenin talebinin bilhassa isafı müstelzemdir" diyordu. Ayrıca P.T.T. hizmetlerinin sarsıntıya uğratılmaması için gerekli önlemleri alması da öngörülüyordu [102].

Basının yeni yazıya geçişi konusunda başbakan şunları söyliyordu:

"Kanunun neşrinden âzamî iki ay sonra eski harflerle gazete neşrinin men'i. *Hakimiyeti Milliye*'nin sür'atle ve kâmilen yeni harflerle neşri. Vilâyet matbaalarına şimdiden yeni harfler tedariki ve harfler gelir gelmez kâmilen yeni harflerle neşirleri" [103]. Anadolu Ajansının da şimdiden yeni harfleri kullanması isteniyordu [104].

Programın altıncı maddesinde mahkemelerin yeni yazıya geçişleri konusuna kısaca değiniliyordu. Mahkemelerdeki görevliler, öteki devlet görevlileri gibi yeni yazı kurslarından geçirileceklerdi. Adliye örgütünün öteki gereksinmeleri konusundaki önlemler bakanlıkça kararlaştırılacaktı [105].

Halka yeni yazının öğretilmesi konusunda Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Ocakları örgütleriyle bütün özel kuruluşlar görev alacaklardı. "Resmî halk dersaneleri" nin sayıları hızla arttırılacaktı. Bir "Halk Mecmuası" çıkarılacaktı. Sinemalar da yeni harfleri kullanacaklardı [106].

Başbakan, stenografi konusunda ne yapılması gerektiğini Millî Eğitim Bakanlığına bırakıyordu.

[101] *Ibid.*, s. 15, yaprak V.
[102] *Ibid.*, s. 16, yaprak VI.
[103] *Ibid.*, s. 16, yaprak VII.
[104] *Ibid.*, s. 16, yaprak VIII.
[105] *Ibid.*, s. 16, yaprak VII.
[106] *Ibid.*, s. 16, yaprak VIII.

Programın dokuzuncu bölümünde, "Şirketler, cemiyetler yeni yazıyı öğretmek işine şimdiden başlayacaklar. Ziraat, Emlâk bankası ve nısfından fazla Hükûmet sermayesi olan şirketler memurlar gibi öğretilecek. Muameleleri ve ilânları kanun meselesi" deniyordu [107].

İsmet İnönü, ondört madde olarak saptadığı programın son beş maddesi üzerinde ayrıca durmuyordu. Yasaların, yönetmeliklerin, resmî cetvellerin, defterlerin, sicillerin yeni yazıya çevrilmesi; okul kitaplarının, halk yayınlarının yeni harflerle basımı; Millî kütüphanenin, Devlet basımevinin ve dökümhanenin yeni yazıya geçişte yüklenecekleri görevlerin ayrıntılarıyla saptanması Millî Eğitim Bakanlığına bırakılmış oluyordu, denebilir. Başbakan bu konuları yalnız anımsatmakla yetinmişti.

Eksiklerine ve pek şematik olmasına karşın, İsmet İnönü'nün bu programı, yazı devrimini gerçekleştirmek için hemen yapılması gereken işleri özlü biçimde belirtmekteydi. Türk harfleri yasasının yürürlüğe girmesinden iki ay kadar önce başbakan, yeni yazının uygulanmasına geçilmesi için Millî Eğitim Bakanlığına direktif vermişti. Başbakanın bu buyruğundaki noktaların bir bölümü ilerde Türk harfleri yasasında da yer alacak ve yasal güce kavuşacaktı.

Malatya söylevi

Başbakan İsmet İnönü, Millî Eğitim Bakanlığına gereken buyruğu verdikten iki gün sonra, 11 Eylûl 1928 günü, seçim bölgesi olan Malatya'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. Ankara istasyonunda kendisini uğurlamağa gelmiş olan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a dönerek:

"— Paşam, yeni harf seferberliği, Malatya'ya muallim olarak gidiyorum" der. Mareşal de

"Bunda da muvaffak olacağız" diye karşılık verir [108].

Atatürk, Başöğretmen olarak yurt gezileri yaparken, "İkinci Adam" İsmet İnönü de "öğretmen" gibi seçim bölgesine gidiyor, yeni yazıyı halka tanıtıp yaymada Büyük Önder'e destek oluyordu. Öteki mebuslar da Malatya mebusu İsmet Paşa gibi, kendi seçim bölgelerine gidiyor, yeni yazıyı tanıtma, yayma kampanyasında görev alıyorlardı. Başbakan İsmet İnönü, 13 Eylûl 1928 günü Malatya'da uzun ve önemli bir söylev vermiştir. Söylevinde günün siyasal sorunlarına yer verdikten sonra sözü yazı devrimine getirerek şunları söylemiştir:

"Hasbihal ile de bir daha anlıyoruz ki, millî cemiyet hayatı basit olmaktan çıkmıştır. Bugünün milletleri gerek beynelmilel münâsebetlerinde, gerek iktisadî ve içtimaî hayatlarında müsabaka ve mücadele edebilmek için yüksek kabiliyetlerle mücehhez olmak mecburiyetindedirler. Asır ve istikbal Türk cemiyetinden yaşamakta, çalışmakta, bilmekte ve yapmakta çok evsaf, çok kudret istiyor... As-

[107] *Ibid.*, s. 16, yaprak IX.

[108] *Ibid.*, s. 13

nın ve istikbalin Türk milletinden talebine kulaklarımızı tıkamak elimizden gelmiyor. Bunu da tabiî görmelidir. Çünkü biz geçmiş devirlerin tam ve kâmil inkıraz ile nihayet bulduğuna şahit olan bir nesiliz. İlmin ve medeniyetin talep ettiği evsafta kuvvetli bir cemiyet vücuda getirmek için bizim ne kadar radikal ıslahat taraftarı olduğumuzun hikmetini söylemiş oluyorum. Fakat efendiler, apaçık bilmeliyiz ki bir insan cemiyetinde hayatın alâmeti, insanca yaşayışta ilk alâmet konuşmak olduğu gibi, evvelâ okuyup yazmaktır. Rica ederim; bilhassa tebarüz ettirmek isterim ki, okuyup yazmayı maarifin, medeniyetin bir alâmeti addetmiyorum. Maarifi ve medeniyeti almağa müsait bir insan cemiyetinin ilk hayat nişanesi olarak okuyup yazmayı gösteriyorum.

"Okuyup yazması olmayan cemiyetlerin cehaleti hangi mebdededir? Şurada tasrih edemem. Fakat neresinde olsa bu cehalet bir milletin hayat ve inkişafının bu asırda başlıca mânii ve bağıdır. Millet bugün bu derde Büyük Gazi'nin eliyle temas etmiş oluyor. Büyük Türk Milleti büyük ve muzaffer evlâdı Gazi'nin delâletiyle okuyup yazmak bilmeyen milletler sırasından çıkmak için Lâtin esasından alınmış yeni Türk harflerini kabul etmek kararını veriyor. İstikbalde bugünkü nesle gurur verecek muhterem bir teşebbüse girmiş bulunuyoruz. Teşebbüs, Türk milleti içinde bilâ istisna herkese okuyup yazmayı öğretmek teşebbüsüdür. Bu kadar hayırlı ve kudretli bir tedbirin niçin bugüne kadar geri bırakıldığını istikbal münekkitlerine anlatmak kolay olmayacaktır. Fakat ben onlara diyeceğim ki, insanlar göreneğe o kadar bağlıdırlar ki, görenekten ayrılıp hayırlı ve kat'i bir karara varabilmek için Türk Devletinin Büyük Gazi gibi türlü tecrübeler ve badireler içinde milletin hayatiyet ve kudretinin özü gibi yetişmiş ve Devlet Reisi olduğu halde köy köy dolaşıp alfabe hocalığı edecek kadar çalışkan, azimkar ve fedakâr bir reisi gelmek lâzımdı.

"İstanbul'da, Ankara ve her yerde milletin okuyup yazma bilmemek seviyesinden kurtulmak için gösterdiği tehalükü görmüyor muyuz? İhtiyar kadınlarımız ve analarımız kendilerine şimdiye kadar zindan kesilen kâğıt çizgilerinin söz söyleyen nurlu işaretler haline geldiğini görünce sevinçlerinden şaşırıyorlar, altmış senelik ömürlerinde esaslı bir tılsım gibi gözlerini korkutan okuyup yazmanın yeni harflerle iki hafta içinde yüzlerine gülen sevimli bir peri olduğunu anlamak hakikaten sevindirecek bir hadisedir. Cehalete karşı mücadele ve Türk milletini okuyup yazma bilmemek seviyesinden çıkarıp yükseltmek kararı bugün artık emrivaki olan bir programdır. Bu program hükümetin programının başında, Cumhuriyet Halk Fırkasının başında, bu memleketin münevverlerinin ve vatanperverlerinin ideallerinin başındadır. Kuvvetli bir cemiyet ve her şeyden evvel efradının kâmilen okuyup yazma bilmiş olması ile ilk canlı alâmeti gösterebilir. Türk milletinin kendi diline ve konuşmasına asla uymayan eski harflerle seneler ve seneler süren emeklerle okumağı, yazmağı öğrenmeğe hevesi bize anlatmıyor mu ki, kendi öz dilinin kolay ve basit harfleriyle çalıştığı zaman birkaç sene içinde bir tek evlâdı okuyup yazma bilmez kalmayacaktır.

"Bugün memleket baştan başa bir dersane halindedir. Bu dersanenin Başmuallimi, bu milletin başlıca hazinesi olan büyük evlâdı Gazi'dir. Türk milleti bu dersaneden muvaffak çıkıncaya kadar çalışacak ve az zamanda tam muvaffakiyetle çıkacaktır. İstikbale bakarken hiç bu anda olduğu kadar itimatlı ve ferah bulunmadım. Gelecek nesiller babalarının bütün azim ve muvaffakiyetlerinin sırrını onların sadık ve samimî cumhuriyetçi olmalarında ve bahusus Cumhuriyetin müessisi bulunan, Cumhuriyetin bu memleketin her evlâdında aziz bir meſküre olarak yerleşmesi için bütün hayatını vakfetmiş olan Büyük Reisicumhuru itimatla ve muhabbetle takip etmesinde arasınlar" [109]

Başbakan İsmet İnönü bu söylevi verdikten sonra Malatya'dan ayrıldı. 16 Eylûl günü Samsun'da Atatürk'le buluştu. Onunla birlikte yeni yazı kampanyasına katıldı. Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri yoluyla birlikte Ankara'ya döndüler.

Mustafa Necati'nin rolü

Evet, Atatürk'ün önderliğinde yurtta bir "harf seferberliği" başlatılmıştı. Ulus çoğunluğu yazı devrimine inanmıştı. Ama eski yazıdan yeni yazıya geçişte gerçek yük Millî Eğitim Bakanlığının omuzlarındaydı. 1928 yılında Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Beydi. Bugün başkent Ankara'da bir cadde onun adını taşır. Yazı devriminin hızla başarıya ulaştırılmasında inanmış bir devrimci olan Mustafa Necati Beyin önemli bir payı vardır. Atatürk, yeni yazıya geçiş dönemini birkaç ay gibi çok kısa bir süreye indirmişti. Bu kısa süre içinde Millî Eğitim Bakanı olağanüstü yoğun bir çalışmaya girmişti. İlke olarak yeni yazıya geçiş bir merkezden yönetiliyordu. Başbakan İsmet İnönü bu konuda, "Umumî İdare Maariftedir" diyordu. Gerçi "Her teşkilât Maarife muavindir" diye ekliyordu. Ama görevin ağırlığı Millî Eğitim Bakanlığına ve onun başındaki Mustafa Necati Beye yüklenmiş bulunuyordu.

Herşeyden önce yeni yazıyı öğretecek öğretmen yetiştirmek gerekiyordu. Bütün devlet görevlilerine yeni yazıyı öğretecek olan öğretmenleri Millî Eğitim Bakanlığı sağlayacaktı. Mustafa Necati Bey önce bu soruna el attı. Daha Ağustos ayında yeni yazıyı öğretecek öğretmenleri yetiştirme işini plânladı. 26 Ağustosta Türkiye Öğretmenler Birliğinin Dördüncü Kongresi Ankara'da toplandı. Mustafa Necati Bey, bu kongrede önemle yazı devrimi üzerinde durdu. Kongreye katılan öğretmenler, yeni yazıyı öğretmek için ant içtiler.

Millî Eğitim Bakanı, yine öğretmenleri seferber etmek için, o yıl öğretmen okullarını bitirip mesleğe atılmak üzere olan öğretmenlere birer mektup gönderdi. Onlara atılacakları mesleğin yüceliğini ve özelliklerini anlattıktan sonra şunları söyledi:

"Bilhassa bu sene yeni Türk harflerini tamim gibi şerefli bir vazifen daha vardır. Bütün memleket evlâtlarını bir an evvel yeni harflerle okutarak Türkiye'de okuma-yazma bilmeyen bir fert bırakmayacak kadar geniş bir azimle ça-

[109] *Ibid.*, s. 13-14

lışmak mecburiyetindesin. Bunun için yeni Türk harflerini çabuk öğren ve hemen herkese öğretmeğe başla. Bu hedefe varmak için kürsü, mektep lâzım değildir. Her yerde, her gördüğüne, kadın erkek, fakir, zengin, çiftçi, tüccar, köylü ve şehirli tefrik etmeyerek derhal öğreteceksin. Milletimize yeni bir teali sahası yaratacak olan bu büyük zaferi kısa bir zamanda kazanacağına mütmain olarak vazifelerinde muvaffakiyet dilerim aziz meslektaşım" [110].

Yeni yazıyla ders kitaplarının yetiştirilmesinde, 1928 yılında bütün okullarda yeni yazıyla öğretime başlanabilmesinde ve Millet Mektepleri örgütünün hazırlanmasında Mustafa Necati Beyin büyük emeği geçmiştir. Millet Mektepleri Talimatnamesi de onun kaleminden çıkmıştır. Ama bu okullar açıldığı gün, 1 Ocak 1929'da, Necati Bey birdenbire yaşama gözlerini kapayıvermiştir. Bu zamansız ölümüne karşın, onun adı Türk yazı devrimi tarihinde saygıyla anılmağa değer.

V. Türk Harfleri Yasası

Atatürk'ün Meclisi açış söylevi

Son biçimini alan yeni Türk alfabesi, Ekim 1928'de devlet dairelerinde yavaş yavaş uygulanmağa başlanmıştı. Atatürk'ün yorulmak bilmeyen enerjisiyle çok yoğun bir çaba harcanmış, iki ay kadar kısa bir zaman içinde şaşırtıcı sonuçlar alınmıştı. İnanılmaz bir hızla eski yazıdan yeni yazıya geçiliyordu. Yeni Türk alfabesinin resmen benimsenip yasallaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisinin tatilinin sona ermesi bekleniyordu. Meclis açılır açılmaz, Atatürk yine yazı devrimi konusunda ağırlığını koydu. 1 Kasım 1928 günü Üçüncü Dönem Büyük Millet Meclisinin ikinci toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada alfabe konusuna da önemli yer ayırdı. Türkiye'nin iç durumu, dış siyasası, maliyesi, ekonomisi üzerinde konuştuktan sonra eğitim durumuna geçti ve söylevini harf devrimi konusundaki sözleriyle düğümledi. Atatürk şunları söyledi:

"Aziz Arkadaşlarım; her şeyden evvel her inkişafın ilk yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her vasıtadan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. (Sürekli alkışlar). Büyük Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asîl diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir (alkışlar). Bu okuma yazma anahtarı ancak Lâtin esasından alınan Türk alfabesidir (alkışlar). Basit bir tecrübe Lâtin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde, yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır (alkışlar).

"Büyük Millet Meclisinin kararıyle Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır (bravo sesleri, alkışlar).

[110] *Cumhuriyet*, 20.9.1928 ve kısmen 20.9.1978.

"Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız edebî Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde de mümtaz bir sima kalacaktır. (sürekli alkışlar).

"Efendiler! Türk harflerinin kabuliyle hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife teveccüh ediyor; bu vazife, milletimizin kâmilen okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, hususî ve umumî hayatımızda, rastgeldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın, her vatandaşımıza öğretmek için tehalük göstermeliyiz.

"Bu milletin asırlardan beri hallolunamayan[111] *bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir (alkışlar). Hiçbir muzafferiyetin hazlarıyle*[112] *kıyas kabul etmeyen bu muvaffakiyetin heyacanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sâde muallimliğin vicdanî hazzı mevcudiyetimizi işba etmiştir (bravo sesleri, sürekli alkışlar).*

"Aziz Arkadaşlarım; yüksek ve ebedî[113] *yâdigârınızla büyük Türk milleti yeni bir nûr âlemine girecektir (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar)"*[114].

Yasa tasarısının ele alınması

Atatürk'ün bu konuşması sık sık, sürekli olarak alkışlanmıştı. Mebuslar coşku içindeydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk harfleri yasasını geçirmeğe tam hazırdı. Hiç vakit yitirilmedi. Meclis, Atatürk'ün konuşmasından sonra Başkanını ve Başkanlık Divanı üyelerini seçti. Hemen arkasından Türk Harfleri yasasını ele aldı. Tekirdağ mebusu Cemil, Afyon Mebusu Ali ve Erzincan Mebusu Safvet imzalarıyla Başkanlık Divanına bir önerge verildi. Önergede, Türk harfleri yasasının ivedilikle görüşülmesi isteniyordu. Hükûmet de bu önergeyi destekliyordu. Meclis henüz komisyonlarını bile seçememişti. Komisyon seçimleri, usul görüşmeleri de sonraya bırakıldı. Harfler yasası projesini incelemek üzere, hemen o dakikada özel bir komisyon kuruldu. Buna şu kimseler seçildiler: Manisa mebusu Mustafa Fevzi, Kocaeli mebusu Kemalettin, Edirne mebusu Şakir, Manisa mebusu Sabri, Konya mebusu Refik, Tekirdağ mebusu Cemil, Balıkesir mebusu İsmail Hakkı, Erzincan mebusu Safvet, Samsun mebusu Ali Rıza, Muğla mebusu Yunus Nadi, Samsun mebusu Ethem, Cebelibereket mebusu Naci Paşa, İstanbul mebusu Ahmet Rasim, Erzurum mebusu Ahmet Fikret ve

[111] Bazı kitaplarda (Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 85) bu sözcük "hissolunamayan" biçiminde verilmiştir. Doğrusu, "hallolunamayan" dır. (B.N.Ş.)

[112] "Hazlarıyla" sözcüğü kimi kitaplara yanlışlıkla "hatlarıyla" olarak girmiştir. *(Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* I, s. 346)

[113] "Ebedî" sözcüğü de yine yanlışlıkla "edebî" olarak yazılmıştır. (*Ibid.*, s. 346). Düzeltilmesi gerekir.

[114] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* Cilt I, İstanbul: 1945, s. 345-346. *Ayın Tarihi,* Teşrinsani 1928, No. 56, s. 3976; Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 85-86

Burdur mebusu Mustafa Şeref. Seçilen bu komisyonun kanun tasarısını inceleyebilmesi için oturuma kısa bir ara verildi.

Başbakanın konuşması Onbeş kişilik özel komisyon onbeş dakikada incelemesini bitirdi. Oturum yeniden açılınca bu kez Başbakan İsmet Paşa, alfabe yasasını savunan şu konuşmayı yaptı:

"Türk harfleri kanun lâyıhası mevzuu üzerinde söyleyeceklerim açık ve kısadır. Büyük Reisicumhur Hazretlerinin işaret buyurdukları gibi, Türk harfleriyle büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir. Biz buna samimiyetle ve vicdani bir itimatla inanıyoruz (alkışlar).

"Teşebbüs, esasen milleti cehaletten kurtarma teşebbüsüdür. Tecrübelerinizle memleketin her tarafında yakından gördünüz ki, Türk alfabesi ile bu milletin okuma, yazma mücadelesine girmesi büyük bir açılma, büyük bir kolaylık vermiştir.

"Bugünkü neslin ve büyük müteceddit mebusların aldığı tedbirleri ve gördüğü işleri istikbalde yazmak için hazırlanacak münevverlerin bir noktaya bilhassa nazar dikkatlerini celbetmek isterim. Hiçbir kanun lâyıhası müzâkere olunduğu anda, cidden tatbik olunacağına ve böyle büyük neticeler vereceğine bu kadar yakın bir emniyet vermemiştir. Yani hiçbir kanun müzâkeresi anında, memlekette candan kabul olunacağına, cidden tatbik edileceğine, vasi ve feyizli neticeler vereceğine bu anda daha ziyade kani olmak mümkün değildir. Sebebi vazıhtır. Çünkü böyle bir milletin hayatına, fikrî ve manevî yaşayışına tesir edecek olan esaslı ıslah, bütün millet içinde, her köşede esaslı olarak işlenmedikçe, teşebbüs edilmek çok cesaret ister. Teşebbüslerinizle memleketin her tarafında ne kadar esaslı bir ihtiyaca temas ettiğinizi açık olarak gördünüz.

"Arkadaşlarım, bu harfler için millette gördüğünüz tehalük ve hüsnü kabul başlıca şu noktayı izah eder ki, o da milletin bir an evvel okuyup yazmak, cehaletten sıyrılmak için taşıdığı arzu derin, geniş ve samimîdir. Demek millet, hepimiz, böyle bir anahtara çoktan beri muntazırdık. İkincisi kolaydır. Kolaylık hiç ummadığınız yerlerde, uğraşmak istemeyen vatandaşlarımızda, ilk, ikinci, üç harfin ve bir iki saatlık uğraşmanın verdiği teşvik ile öğrenmek ümit ve kanaatini birden vermesindedir.

"Arkadaşlarım, bu kolaylıktan hakkıyla istifade etmek ve bu neticeleri birkaç sene içinde gözle görülür bir hale getirmek için hükümet ciddî mesai sarfedecektir. Hükûmet, bütün memlekette millet mektepleri halinde, işinde, tarlasında, fabrikasında çalışan vatandaşların ayaklarının ucuna getirilen, kolaylıkla öğretecek muallimlerle, kolay tedarik olunacak vesaitle bu yeni alfabeden tamamile istifade etmeleri için, bütün mesaisini sarfedecektir (alkışlar). Bu mücadeleyi muvaffakiyetle neticelendirmek için, vazife münhasıran, kendileriyle iftihar ettiğimiz muallimlerin değildir. Memurlarımız ve bu memleketin bütün münevver evlâtları, bu sene, gelecek sene ve birkaç sene zarfında bu alfabe ile vatandaşların tamamen okuyup yazması için ellerinden geleni ifa edeceklerdir.

"Kanun layıhası esas itibarile, umumî hayatı yeni alfabe ile yazı devrine suhuletle nakletmek için işe göre muhtelif devreleri göstermektedir. Biz bu devreleri ihtiyaca tamamen tetabuk edecek kadar dikkatli intihap etmeğe çalıştık. Yakın bir zamanda umumî hayat ve muamelât yeni yazı ile cereyan etmeğe başlayacaktır. Tabiî bugün elimizde kullanmakta bulunduğumuz birçok matbu vesikalar vardır ki, vesikaların değiştirilmesine kadar, faaliyet şubesinin cinsine göre muhtelif müddetler konmuştur. Buna da zaruret vardır.

"Bu kanun lâyıhasile Türk milletinin fikrî hayatına yeni bir devir açıyorsunuz.

"Bir sözü tekrar ederek maruzatıma nihayet vermek isterim. O da, tedbirin hayırlı ve faideli olduğuna cidden ve samimen inanışımızdır. Büyük işlerde samimî inanmak, o işin muvaffakiyetle neticelenmesi için muhtaç olunan başlıca kuvvettir. Bu kuvvet o kadar mühimdir ki, bunun karşısında yenilmeyecek zorluk ve aşılmayacak tümsek yoktur..." (sürekli alkışlar)[115].

Başbakan İsmet Paşa'nın bu konuşmasından sonra, Konya mebusu Refik bey ile Şarki Karahisar mebusu Mehmet Emin Bey de yasanın kabul edilmesini isteyen birer konuşma yaptılar. Bundan sonra yasanın oylamasına sıra geldi.

Gerekçe

Yasanın gerekçesi şöyle kaleme alınmıştı:

"YENİ HARFLER KANUNUNUN ESBABI MUCİBESİ

"Türk dili şimdiye kadar bünyesine uymayan Arap harfleriyle yazılıyordu. Arap harfi sistemi bir taraftan lisanımızın muhtaç olduğu sadai ayni harfleri ihtiva etmiyor, diğer cihetten Türk halkının hakkıyla telâffuz eyleyemediği bir takım seslere malik bulunuyordu. Bu yüzden Türk dilini yazabilmek için uzun zaman muayyen kalıpları bellemek iztırarında kalıyor; hayali zihinde mevcut olmayan yeni bir kelimeyi doğru yazmak veya okuyabilmek için uzun uzadıya Arap ve Acem sarf kaidelerini bilmesi lâzım geliyordu.

"Bu halin meydana çıkardığı zorluklar herkesce malumdur. Medenî bir yazının mutarrid imlâya sahip olması iktiza ettiği halde eski yazı ile buna da imkân bulunmuyordu. Çünkü aslen Türk olan kelimelerin sadalı harflerle yazılması icab eylediği halde eski sarf sistemimizde bunun için kâfi işaret mevcut değildi. Mevcut sadalı harflerin ayrıca birer samet olması yazılan bir Türkçe kelimenin bile başka başka yollarda okunmasını iktiza ettiriyordu. Eski harf sistemi baki kaldıkça ecnebi aslından gelen kelimeleri gerek telâffuz ve gerek sarf itibarile lisana mal etmek mümkün değildi. Bu sebeptendir ki Türkçeyi iyi yazabilmek ve yazılanı okuyabilmek için öğrenilmesi uzun senelere muhtaç kaidelerle meşgul olmak iktiza ediyor ve yazı yazmak, doğru okumak ancak muayyen

[115] *Ayın Tarihi*, Teşrinisani 1928, No. 56, s. 3978-3979

bir sınıfın imtiyazı haline geliyordu. Bu müşkilât yüzünden millet ve binaenaleyh bütün halk tarafından okunabilecek ve yazılabilecek bir lisan için icabeyleyen bir gramer vücude gelemiyordu. Buna bir de eski Arap harflerinin Türk matbaacılığını nasıl ilerlemekten alıkoyduğu, telgraf gibi medenî vasıtaları kullanmakta milletimizi beyhude masraf ve zorluklara sürüklediği ilâve olunursa eski harf sistemimizi değiştirmek zarureti meydana çıkar.

"Bu sebeplere mebnidir ki esasen millî lisanımızın bünyesine muvafık bir harf sistemi kabul etmek Cumhuriyet Hükûmetinin programı iktizasından bulunuyordu. Türk dilinin bünyesine muvafık olmak üzere Lâtin esasından alınacak harfleri tespit eylemek için geçen sene Maarif Vekâletinin teşkil edilen Dil Heyetince esasları hazırlanan harf sistemi ile yapılan tecrübelerde dilimizi en iyi bir tarzda yazması mümkün olduğu anlaşıldı. Kısa bir zamanda milletimizin bu harfleri kolaylıkla öğrenmeleri bu harf sisteminin lisanımızın bünyesine uygun olduğunu ayrıca meydana koydu. Binaenaleyh Cumhuriyet Hükûmeti artık tecrübe ile sabit olan Lâtin esasından alınan harf sistemimizin kanun halinde tespitini zarurî görmüş ve merbut lâyıhayı bu maksatla teklif eylemiştir.

"Türk harf sisteminin kolaylığı son aylar zarfında yapılan tecrübelerden anlaşıldığı için devlet dairelerinde hemen bu harflerle yapılacak müracaatların kabulü ve onun üzerine muamele ifası kabil olacaktır. Zaten yeni harfleri hemen tatbik eyleyerek lisanın yazılışındaki ikiliği bir an evvel kaldırmak ve yeni Türk harflerinin husule getireceği iyi neticeyi bir an evvel istihsal etmek lâzım geldiğinden kanunun kabulünden itibaren devletin bilcümle devair ve müesseselerinde ve şirket ve cemiyet ve hususî müesseselerde Türk harflerinin kabul olunacağı ve en geç 1929 Kânunusanisinde yeni Türk harflerinin devlet muamelâtına tatbik olunacağı ikinci ve üçüncü maddelerde tasrih edilmiştir. Ancak matbu cüzdan ve evrak ve sairenin yenisi tab olunabilmesi için 1929 Haziranına kadar eski usulde yazılması idame edilmiştir.

"Yeni harflerin halk arasında taammüm etmesi için birinci şart halkın en çok okumak zaruretinde bulunduğu eserlerin yeni harflerle neşredilmiş olmasıdır. Halk yeni neşriyatı eski harflerle takip imkânına malik oldukça yeni harflere bir an evvel alışmakta müsamaha gösterebilir. Bunun için 1928 Kânunuevvelinden itibaren levha, tabelâ, ilân, reklâm ve sinema yazıları, muvakkat, gayri muvakkat bütün Türkçe gazete, risale ve mecmuaların Türkçe harflerle basılması ve yazılmasının mecburî olduğu dördüncü maddede gösterilmiştir. Yeni harflerin halk kitlesi arasında çabuk yayılmasını kolaylaştırmak için bu maddenin kabulü zaruridir.

"Bununla beraber devlet dairelerine tahriren müracaatta bulunan halkın müşkülât çekmesine mahal kalmamak üzere 1929 senesi Haziranının birinci gününe kadar eski harflerle devlet dairelerine müracaatlarının kabulü muvafık görülmüştür. Ayni maksatla 1929 senesi ilk gününden itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleri ile basılması mecburiyeti beşinci maddede tasrih olunmuştur. Resmî ve hususî zabıtları tutacak kâtiplerin Türk istenografyasını öğre-

ninceye kadar eski harflerle zabıt tutmaları tabiî olduğundan bunun için 1930 Haziranına kadar bu yolda zabıt tutulması tecviz edilmiştir. Kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil gibi matbuaların yeniden tabı zamana mütevakkıf olduğundan bunlar 1930 Haziranına kadar kullanılacaktır. Nüfus kayıtları ve tapu kayıt senetleri ve mehakim sicil ve ilâmları ile mukaveleler ve muahedenamelerin ve her nevi esham ve senetler gibi hukukî kıymeti haiz olan vesika ve paraların ve tezkere, kanun ve nizamnamelerin değiştirilmedikçe meri olması tabiî bulunduğundan yedinci madde bu suretle yazılmıştır.

"Bilumum bankalar, imtiyazlı imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerde de devlet dairelerine muvazi olarak en geç 1929 Kânunsanisinin iptidasından itibaren muamelâtını yeni harflerle yapacak ve yalnız 1929 Haziranına kadar buralara da halk tarafından eski harflerle müracaat caiz olabilecektir. Buralarda elde mevcut kitap, defter, cetvel, nizamname ve talimatnameler 1930 Haziranının başına kadar kullanılacaktır.

"Okuma yazmanın kolaylıkla halk kitlesine yayılmasını ve lisanın istiklâlini temin eyleyecek olan harf inkilâbının vücuda getireceği mes'ut neticeye muhakkak nazarile bakan hükûmet, merbut kanun lâhıyasını teklif eylemektedir" [116].

Yasa metni

TÜRK HARFLERİNİN KABUL VE TATBİKİ HAKKINDAKİ KANUN

Kanun No. 1353
Kabul Tarihi: 1 Teşrinisani (Kasım) 1928
(*Resmî Gazete* ile neşir ve ilânı: 3 Teşirinisani 1928)

"Madde 1 — Şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Lâtin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) ünvan ve hukuku ile kabul edilmiştir.

"Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususî müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulması mecburîdir.

"Madde 3 — Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin devlet muamelâtına tatbiki tarihi 1929 Kânunsanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki evrak-ı tahkikiye ve fezlekelerinin ve ilâmların ve matbu muamelât cetvel ve defterlerinin 1929 Haziran iptidasına kadar eski usulde yazılması caizdir. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus evlenme cüzdanları ve kayıtları ve askerî hüviyet ve cüzdanları 1929 Haziran iptidasından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır.

[116] *Ibid.*, s. 3980-3982.

"Madde 4 — Halk tarafından vaki müracaatlardan eski Arap harfleriyle yazılı olanlarının kabulü 1929 Haziran'ının birinci gününe kadar caizdir. 1928 senesi Kânunuevvelinin iptidasından itibaren Türkçe hususî veya resmî levha, tabelâ, ilân ve sinema yazıları ile kezalik Türkçe hususî, resmî bilcümle mevkut, gayri mevkut gazete, risale ve mecmuaların Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

"Madde 5 — 1929 Kânunsani iptidasından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

"Madde 6 — Resmî ve hususî bütün zabıtlarda 1930 Haziranı iptidasına kadar eski Arap harflerinin stenografi makamında istimali caizdir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

"Madde 7 — Para ve hisse senetleri ve bonolar ve esham ve tahvilât ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukukî mahiyeti haiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

"Madde 8 — Bilumum bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin bütün Türkçe muamelâtına Türk harflerinin tatbiki 1929 Kânunsanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki, halk tarafından mezkûr müesseselere 1929 Haziranı iptidasına kadar eski Arap harflerile müracaat vaki olduğu takdirde kabul olunur. Bu müesseselerin ellerinde mevcut eski Arap harflerile basılmış defter, cetvel, katalog, nizamname ve talimatname gibi matbuaların 1930 Haziranı iptidasına kadar kullanılması caizdir.

"Madde 9 — Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrası memnudur.

"Madde 10 — Bu kanun neşri tarihinden itibaren muteberdir.

"Madde 11 — Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur" [117].

Türk harf devrimi yasasının tümü budur. Türk toplumunun bin yıldır beklediği bu devrimci yasa, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Üçüncü dönem ikinci yıllık toplantısının 1 Kasım 1928 günlü oturumunda, bir çırpıda benimsenmiştir. Yasa tasarısı komisyonda onbeş dakikada incelenmiş, arkasından Başvekil İsmet Paşa ile iki mebus birer konuşma yapmış ve hemen oylamaya geçilmiştir. Yasa, Meclisten oybirliğiyle geçmiştir. Olumsuz oy kullanan çıkmamıştır.

[117] *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 10, s. 3-6
Resmî Gazete, 3.11.1928, No. 1030
Zabıt Ceridesi, Cilt 5, s. 7-13

Oylamanın hemen arkasından Sivas Milletvekili Rahmi Beyin önergesi üzerine, Atatürk'e altın bir levha üzerinde kabartma harflerden yeni Türk harflerinin yazılıp sunulması da ayni oturumda kabul edildi. Üzerinde Türk harfleri ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarafından Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine. Kabul Tarihi 1 İkinci Teşrin 1928" yazısı bulunan bu altın levha bugün Anıtkabir'deki Atatürk Müzesindedir.

Türk harfleri yasası 3 Kasım 1928 günü *Resmî Gazete*'de yayınladı ve o gün yürürlüğe girdi.

İşin parasal yönü

İki gün sonra, 5 Kasım 1928 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisine iki kısa yasa tasarısı daha sunuldu. Tasarılar 8 Kasım günü görüşüldü. 10 Kasımda Meclisten geçti ve 13 Kasımda *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bunlar, yeni yazıya geçişin parasal yönüyle ilgiliydi. Biri 1354, diğeri 1355 sayılıydı.

1354 sayılı yasa, "1928 Senei Maliyesi Maarif Vekâleti BütçesineTahsisatı Fevkalâde İtasına ve Muhtelif Devair Bütçelerine Mevzu Tahsisattan Bazılarının İmhasına Dair" idi. Bununla, Millî Eğitim Bakanlığının 1928 yılı bütçesine, "Yeni Türk harflerinin iltizam eylediği masraf" adıyla 400.000 liralık bir olağanüstü ödenek konuyordu. Yasanın ikinci maddesi bu olağanüstü giderin nasıl sağlanacağını gösteriyordu. Çeşitli Bakanlıkların ve Dairelerin bütçelerinde kesintiler yapılıyordu. Şöyle ki: İçişleri Bakanlığından 20.000, Dışişleri Bakanlığından 40.000, İktisat Bakanlığından 22.000, Matbuat Genel Müdürlüğünden 30.000, Sağlık Bakanlığından 12.000, Jandarma Genel Komutanlığından 19.500, Tapu Genel Müdürlüğünden 7.000, İskân Bakanlığından 7.000, Millî Eğitim Bakanlığından 42.500, Bayındırlık Bakanlığından 39.000 Türk lirası kesiliyordu[118]. Bu rakamlardan görüldüğü üzere, yazı devriminin parasal yükünü öncelikle Dışişleri ve Bayındırlık Bakanlıkları çekiyorlardı. Gerçi en büyük kesinti Millî Eğitim Bakanlığı bütçesinden yapılmıştı. Ama toplanan 400.000 liralık ödenek yine Millî Eğitim bütçesine aktarıldığından gerçek yükü öteki Bakanlıklar çekiyorlardı, denilebilir.

Ayni gün yürürlüğe giren 1355 sayılı yasa, "1928 sene-i maliyesi rüsumat bütçesine tahsisatı fevkalâde vazına dair" idi. Bunun ilk iki maddesi şöyleydi:

"Madde 1 — Matbaalarda istimal edilmek üzere ithal edilecek yeni Türk harflerinin gümrük resmi karşılığı olarak 1928 senei maliyesi Rüsumat bütçesinde "Yeni Türk harfleri gümrük resmi karşılığı" namile açılan 306 ncı fasla 200.000 lira tahsisatı fevkalâde olarak vazolunmuştur.

Madde 2 — 1928 senei maliyesi nihayetine kadar memlekete ithal edilecek Türk harflerinden tarife mucibince istifası icap eden rüsum birinci madde ile

[118] "1928 Senesi Maliyesi Maarif Vekâleti Bütçesine Tahsisatı Fevkalâde İtasına ve Muhtelif Devair Bütçelerine Mevzu Tahsisattan Bazılarının imhasına dair kanun", *Düstur*, Üçüncü tertip, cilt 10, s. 7-8. (*Resmî Gazete* ile neşir ve ilanı, 13.11.1928, sayı 1039)

yeniden açılan fasla masraf ve teallük ettiği varidat faslına da irat kaydolunur"[119].

Bu yasa gereğince, 1928 mali yılı içinde dışardan satın alınacak yeni Türk harfleri gümrük resminden bağışlanıyordu. Bu amaçla bütçeye 200.000 liralık olağanüstü bir ödenek konuyordu. Başka bir deyimle, yeni Türk harfleri yasasının uygulanması için öngörülen 400 bin liralık ödeneğin yarısı, dışardan gümrüksüz yeni Türk harfleri satın alınması için kullanılıyordu. Bir bölümü de yeni harflere geçişten zarar gören Türk basınına hükümet yardımı için kullanılacaktı. Tüm olarak bakınca, Türk yazı devrimi 400.000 lira gibi pek sınırlı bir ödenekle gerçekleştirilecekti ve gerçekleştirilmiştir.

VI — Uygulamaya Geçiş

3 Kasım 1928 günü yürürlüğe giren Türk harfleri yasası gereğince, Türk basını 1 Aralık 1928'de, devlet daireleri de 1 Ocak 1929'da yeni yazıya geçmek zorunda idiler. Ama bu yasal zorunluluktan önce de yeni yazıya geçiş başlamış bulunuyordu.

Devlet dairelerinde kurslar

Devlet daireleri, Atatürk'ün Sarayburnu konuşmasından hemen sonra yeni yazıya geçiş hazırlıklarına başlamışlardı. Her bakanlık, hazırlıklarını kendisi yapıyordu. Millî Eğitim Bakanlığı öteki bakanlıklara öncülük etmeğe çalışıyordu. Devlet görevlilerine yeni yazıyı öğretme görevi bu bakanlığın omuzlarındaydı. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, Atatürk'ün konuşmasından on iki gün sonra, 22 Ağustos 1928 günü bütün bakanlıklara şu yazıyı gönderdi:

"Yeni Türk harfleriyle okuyup yazma meselesi ve kaidelerine ve yaşı ilerlemiş kimselerin yazıya kolayca alışabilmelerine dair esaslar hakkında malûmat vermek üzere, Talim ve Terbiye ve Dil Heyetleri azasından İhsan Beyefendi tarafından 23 Ağustos 1928 Perşembe günü saat onda Türk Ocağı içtima salonunda bu harfleri tedris edecek muallimler için bir musahebe yapılacaktır. Arzu edildiği takdirde Vekâleti Celilelerince de bu konferansta bulunmaları muvafık görülecek zevatın içtimada bulunabilecekleri arz ve bilvasile teyidi hürmet olunur efendim"[120].

Millî Eğitim Bakanlığı, yeni yazıyı öğretecek öğretmenlerin hazırlanması işini hemen ele almıştı. Türk harflerini hazırlayan Dil Encümeni üyelerinden İhsan (Sungu) öğretmenlere öğretmenlik ediyordu. Bu öğretmenler yalnız okullar için değil, öncelikle devlet daireleri için yetiştiriliyordu. 23 Ağustos günü Türkocağında öğretmenlerle birlikte bakanlıkların ilgili görevlilerine ilk konfe-

[119] "1928 senei maliyesi rüsumat bütçesine tahsisatı fevkalâde vazına dair kanun", *Düstur*, Üçüncü tertip, cilt 10, s. 9 (*Resmî Gazete* ile neşir ve ilânı: 13.11.1928, sayı 1039)

[120] *D.B.A.* - Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. Müstacel. Ankara, 22.8.1928, No. 20631/46

rans verildi. Bakan Mustafa Necati Bey, hemen arkasından, 27 Ağustos günü bakanlıkların öğretmen gereksinmelerini sordu. Bütün bakanlıklara şunu yazdı:

"Halkımıza ve memurlarımıza yeni Türk harflerini öğretmek için her tarafta büyük bir faaliyete şahit olan Vekâletimiz, mezkûr harflerle icra edilecek tedrisatın Dil Encümeninin kabul ettiği usul dairesinde tedrisatını zarurî görmekte olduğundan Vekâleti Celilelerince açılacak kurslara ders göstermek üzere kaç muallime ihtiyaç görüldüğünün işarını rica ve bilvesile teyidi hürmet eylerim efendim"[121].

Bu yazı üzerine her bakanlık, yeni yazıyı öğretmek üzere kaç öğretmen istediklerini Millî Eğitim Bakanlığına bildirdiler. Örneğin Dışişleri Bakanlığı, "Vekâletimizde açılacak yeni Türk harfleri kurslarında, memurine tedrisatta bulunmak üzere iki ve müstahdemin için de bir muallime ihtiyaç görüldüğü maruzdur efendim" dedi[122].

Millî Eğitim Bakanlığı ile öteki bakanlıklar arasında işbirliği sürerken Başbakanlık da araya girdi. Yeni yazıya geçiş hazırlıklarında eşgüdümü sağlamak için bakanlıkların müsteşarlarını toplantıya çağırdı. 11 Eylûl 1928 günü, başbakanlık müsteşarından bakanlıklar müsteşarlarına şu yazı gönderildi:

"Yeni harflerin talim ve tedrisi hakkında görüşülmek ve takip edilecek hattı harekât tespit edilmek üzere Heyeti Celilei Vekilede bilmüzâkere şifahen tekarrür ettirildiği veçhile, Eylûlün onikinci yarınki Çarşamba günü saat ondört buçukta Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesinde içtima edileceğinden Zatı Alilerinin de teşrif buyurmalarını arz ve rica ederim Efendim"[123].

12 Eylûl 1928 günü yapılan müsteşarlar toplantısında neler görüşülüp kararlaştırıldığı kesinlikle saptanamadı. Ama öyle anlaşılmaktadır ki, devlet görevlilerinin bir ay içinde yeni yazıyı öğrenmeleri kararlaştırılmıştır. Bu toplantının ertesi günü, Dışişleri Bakanlığından Türkiye'nin bütün dış temsilciliklerine şifre telgrafla gönderilen şu genelge bu bakımdan ilginçtir:

"Yeni Türk harflerinin nihayet 15 Teşrinievvele kadar bilcümle memurini devlet tarafından öğrenilmesi kat'iyyen matlup ve mültezim olduğundan elçilik ve şehbenderlik memurlarının aralarında kurslar tertip ile yeni harfleri öğrenmeleri ve mümarese hasıl eylemeleri lâzımdır. Alfabe ve kavaid kitapları posta ile derdesti irsaldir. (Keyfiyetin maiyetinizdeki şehbenderliklere serian tamimi mercudur)"[124].

[121] *Ibid.*, Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 27.8.1928, No. 21107/697.

[122] *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı. 15.9.1927, No. 48126/171.

[123] *Ibid.*, Başvekâletten Hariciye Vekâleti Müsteşarlığına yazı. Ankara, 11.9.1928, No. 6/3723.

[124] *Ibid.*, Dışişlerinden dış temsilciklere şifre tel. 13.9.1928, No. 48061/156, 48062/268, 48063/16. (Berut ve Kıbrıs'a ayrı).

Dışişleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığından ilk çırpıda 500 alfabe kitabı istiyor, "Vekâletimizin merkezde ve hariçteki memurinine yeni harflerin sür'atle öğretilmesi için 500 adet elifba ile imlâ kaidelerini gösteren kitabın irsali hakkında icabedenlere emir buyurulmasını istirham ederim" diyordu [125].

1928 yılı Eylûl ayı içinde bakanlıkların her birinde yeni yazı kursları açıldı. Dışişleri Bakanlığı merkez örgütünde kurs veren öğretmenlerden biri Esat Rıdvan Beydi. Onun Dışişleri görevlilerine verdiği derslerin notları, ayrı bir kitapçık biçiminde de bastırılmıştı [126]. Bakanlıklardaki kurslarda neler öğretildiğine bir örnek olmak üzere bu kitapçığın bölümlerini analım. Kitapta şu konular yer alıyordu: *Alfabemizdeki harfler; İnceltme ve uzatma işareti* (^); *kesme işareti* (’); *yumuşak ge; p, ç, t; sert harfler ve ahenk kaideleri.* Yeni yazı kursları bu plân çerçevesinde veriliyordu. Önce tek tek harfler tanıtılıyor ve harfler sesli, sessiz, kalın, ince, yumuşak, sert diye ayrılıyordu. Arkasından imlere geçiliyordu. Son olarak da uyum kuralları üzerinde duruluyordu. Kursların içeriği kısaca buydu.

Sınavlar

Hükûmet, devlet görevlilerinin hızla yeni yazıyı öğrenmelerini istiyor ve işi sıkı tutuyordu. Bakanlıklarda ve dairelerde açılan yeni yazı kurslarının ilerlediği bir sırada, 17 Ekim 1928 günü Bakanlar Kurulu şu kararı aldı:

"Maarif Vekâleti Celilesince yazılan 16.10.1928 tarih ve 10407 numrolu tezkerede memleketin muhtelif yerlerinde açılmış olan memurin kurslarında yapılan tedrisat nihayet bulmak üzere olduğundan memurinin bu kurslardan ettikleri istifadenin derecesi tayin ve tespit olunmak üzere dikte ve kıraatten bir yoklamaya tabi tutulmaları teklif edilmiş ve keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 17 Teşrinievvel 1928 tarihli içtimaında tezekkür edilerek Maariften mütehassısın idare ettiği kurslara bilcümle devlet memurlarının devamı mecburî ve kurs nihayetinde muallim tarafından imtihan edilerek neticenin idare rüesası ve muallim imzasile bir vesikaya raptı muvafık görülmüştür" [127].

Bakanlar kurulunun bu kararı gereğince, 9 Kasım 1928'den başlanarak bütün devlet görevlileri yeni yazı sınavından geçirildiler. Başarı gösterenlere, "Türk harfleri ile okuyup yazabilir" diye birer belge verildi. Belgeler kurs öğretmeninin ve görevlinin bağlı bulunduğu daire başkanının imzasını taşıyordu. Sınavlarda başarı oranı umulanın üstünde olmuştu. Devlet görevlileri, birer ay gibi kısa bir kurstan sonra yeni yazıyla okuyup yazmayı öğrenmişlerdi. Doğal olarak, okumada ve yazmada acemilik çekmişlerdi. Tutuktular. Hızlı okuyup yazamıyorlardı. Türkiye'deki Amerikan büyükelçiliği, İstanbul'da yapılan sınavda

[125] *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı. Ankara, 19.9.1928, No. 47817/165

[126] *Hariciye Vekâleti Kursunda Muallim Esat Rıdvan Beyin Takririnden Alınan Notların Hulâsaları*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara: 1928.

[127] *D.B.A.* - 17.10.1928 tarihli ve 7232 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi.

kamu görevlilerinin 10-12 satırlık bir yazıyı genellikle 20-25 dakikada yazabildiklerini rapor ediyordu [128].

İlk uygulamalar

Kamu görevlilerine yeni yazıyı öğretme çalışmaları sürerken devlet dairelerinde yavaş yavaş yeni yazıya geçildiği görülüyordu. Devlet yazışmalarında resmen yeni yazının kullanılması için Türk harfleri yasasının çıkarılması beklenmemişti. Dışişleri Bakanlığı daha 1928 Eylûl başlarında azar azar yeni yazıyı kullanmağa başlamıştı. Özellikle yazı devrimine ilişkin yazılar yeni yazıyla kaleme alınıyordu. Örneğin, Türkiye'nin Prag İşgüderi A. Cevat (Üstün), Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişinden iki ay kadar önce, 6 Eylûl 1928 günü, yeni harflerle ve yazı makinasıyla yazılmış şu yazıyı Dışişleri Bakanlığına göndermişti:

"Burada-ki elçilik ve şehbenderlik memurları ile talebe ve sair vatandaşlarımıza, bundan mâdâ, alâkadar bazı müsteşriklere verilmek üzere dil encümeninin kabul ettiği alfabeden ve son kat'î esasları ihtiva eyleyen resmî gramerden khâfi miktarda nüshanın irsaline lütuf buyurulmasını rica ederim efendim" [129].

On gün sonra Bağdad İşgüderi de yeni yazıyla ve yazı makinasıyla şunları yazıyordu:

"Burada mukim ve Kançılaryamızda mukayyed olan vatandaşlarımıza yeni harflerimizin şekil ve usulü tedrisini öğretmek maksadı-le maslahatgüzarlığımızda bir kurs küşad eylediğimi arz ve bu vesile ile yüksek hürmetlerimin kabulünü rica eyler-im efendim" [130].

Bağdad İşgüderi, 14 Eylûl 1928 günlü *El-Irak* gazetesinde de Türkçe olarak şu duyuruyu yayınlatmıştı:

"Hükûmetimizce kabul edilmiş olan yeni Türk harflerinin şekil ve usulü tedrisini öğretmek maksadile Maslahatgüzarlığımızda bir kurs küşad edilmiştir. Kançılaryamızda mukayyet Türk tebaasının lüzumu müracaatları ilân olunur" [131].

1928 Eylûl ayı içinde Dışişleri Bakanlığına yeni harflerle kaleme alınmış çeşitli resmî yazıların geldiği görülmektedir. Ekim ayında yeni yazıya geçiş çabaları biraz daha hızlanır. Başka bakanlıkların da Ekim içinde yeni yazıyı kullanmağa başladıkları anlaşılmaktadır. Örneğin 2 Ekim 1928 günlü gazetelerde şu haber görülür:

[128] *NADB-867.402/28* - Türkiye'deki Amerikan Elçiliğinden Amerika Dışişleri Bakanlığına rapor. İstanbul, 26.11.1928, No. 589.

[129] *D.B.A.* - Prag Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 6.9.1928, No. 1356/917.

[130] *D.B.A.* - Bağdad Başşehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 16.9.1928, No. 378/154

[131] *Ibid. El Irak* (Bağdad), 14.9.1928

"Dahiliye Vekâletinin emri mucibince, dünden (1 Ekimden) itibaren Vekâletlerle muhaberat yeni harflerle yapılmaktadır. Vilâyetten dün yeni harflerle yazılmış elli kadar tezkere muhtelif Vekâletlere gönderilmiştir..." [132]

Dışişlerinin merkez ve dış örgütünde de Ekim ve Kasım aylarında yeni yazıya geçildiği anlaşılmaktadır. Marsilya Başkonsolosluğu; "15 Teşrinievvelden itibaren yeni harflerin istimaline başlanmıştır. Ancak umuru hisabiyeye aid defterler bu harflerin istimaline elverişli ve kâfi olmadığından yeni defterler gönderilinceye kadar eski harflerin istimalinde devam mecburi olduğunu arzeylerim" diyordu [133].

Türk harfleri yasası, Başkonsolosun değindiği basılı defterler konusunu öngörmüştü. "Matbu muamelât, cetvel ve defterlerin 1929 Haziran iptidasına kadar eski usulde yazılması caizdir" hükümünü getirmişti. (Md.3)

Türk harfleri yasası çıktıkdan sonra Dışişleri örgütünde yeni yazıya geçiş çalışmalarının hızlandığı görülmektedir. Dış temsilcilikler çoğunlukla yasanın öngördüğü süreyi beklemeden yeni yazıya geçmişlerdi. Ankara'dan bol bol kitap istiyorlardı. Cenevre Konsolosluğu şunları yazıyordu:

"Türk harflerinin istimali hakkındaki kanun gazetelerde manzuru âcizi oldu. Pek yakında bu hususta emri devletlerinin de alınacağı tabiidir. Şehbenderlik memuruni harflerimizi çoktan öğrendikten başka Berliç mektebinin talebi üzerine Şehbender Vekili Hikmet Nacy B. tarafından işbu mektepte bir kur da açılmıştır.

"Ayrıca tab'amızdan olan museviler de yeni harfleri öğrenmek üzere şehbenderlikten kitap talep etmektedirler.

"Binaenaleyh teferruatta yanlışlardan sakınılmak ve isteyenlere verilmek üzere Hükûmetimiz tarafından tab edilmekte olan alfabe, kıraat ve lügat kitaplarından birkaç nüshanın irsalini istirham ederim efendim" [134].

Bu yazı yeni harflerle kaleme alınmıştı. Dışişleri Bakanlığı da yeni yazıyla Millî Eğitim Bakanlığına başvuruyor, dış temsilciliklerimize gönderilmek üzere kitap istiyordu:

"Memuruni hariciyemiz ile memaliki ecnebiyedeki tebaamızın yeni harf inkilâbına ait ihtiyaçlarını hatadan salim olmayan bazı vesaitten temin edegelmeleri mahzurdan salim olmayacağından ve yanlış olarak taammüm edecek usulü tahrir ve kavaidin tashih edilebilmeleri müşkilâtı dâi bulunduğundan lisan hususundaki mesainin az zamanda ve esaslı bir surette semeredar olabilmesini te-

[132] *Cumhuriyet* (İstanbul), 2.10.1928 ve 2.10.1978

[133] *D.B.A.* - Marsilya Başşehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 20.10.1928, No. 3169/277.

[134] *Ibid.*, Cenevre Başşehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 13.11.1928, No. 2126/424

minen bedelleri bilahare eshabından istifa edilmek üzere berveçhi maruz kitaplardan (200) er nüsha ile peyderpey ikmal olunacaklarının da irsaline müsaade buyurulması..." diyordu [135].

O günlerde dış temsilciliklerimizden kitap istekleri birbirini kovalıyordu. Berut Başkonsolosluğu tezelden 500 kitap gönderilmesini istiyordu [136]. Moskova Büyükelçiliği Konsolosluk Şubesi de "münâsip miktarda" kitap gönderilmesi dileğinde bulunuyordu [137]. Millî Eğitim Bakanlığı her yerden yağan bu istekleri zamanında karşılayabilmek için yoğun bir çalışma içindeydi. Devlet Matbaası geceli gündüzlü çalışıyordu. Zaman kazanmak için kimi kitapların basımının tamamlanması bile beklenmiyor, fasikül fasikül dağıtımı yapılıyordu. Millî Eğitim Bakanlığından Dışişlerine gönderilen 5 Kasım 1928 günlü bir yazıda:

"Dil Heyeti tarafından tertip edilen ve beşer formalık fasiküller halinde neşri takarrür etmiş bulunan (İmlâ Lügati)nin her cüz'ünden intişar ettikçe (70) adedinin Vekâlet namına doğrudan doğruya irsali hususunda alâkadarlara tebligatta bulunulmuştur..." deniyordu [138]. Bu yazı eski harflerle kaleme alınmıştı.

Kasım ayı içinde eski ve yeni yazı yanyana kullanılıyordu. Türk harfleri yasası çıktıktan sonra Dışişleri Bakanlığı bu yasayı ve eki Türk harfleri levhasını ayrıca bastırdı. Şu genelgeyle elçiliklere ve konsolosluklara duyurdu:

> *"Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında Büyük Millet Meclisince kabul ve tastik edilmiş olan 3 Teşrinisani 928 tarih ve 1353 numrolu kanun sureti leffen takdim kılınmış olduğundan Kânunuevvel 928 iptidasından itibaren mezkûr kanun mucibince Türk harflerile muhaberat ve muamelât icrası tamimen iş'ar olunur efendim."* [139]

Bu genelge nedense eski yazıyla gönderilmişti. Oysa Dışişleri Bakanlığı daha önceki günlerde yeni yazıyı azar azar kullanmağa başlamış bulunuyordu. Örneğin Atatürk'ün İsmet Paşa'ya gönderdiği ve yazım kurallarında değişiklik yapan 21 Eylûl günlü yazısını Dışişleri Bakanlığı, elçilik ve konsolosluklara yeni harflerle kaleme alınmış bir genelgeyle duyurmuştu. Bu kez, doğrudan yeni yazının kullanılmasına ilişkin önemli bir genelgenin eski yazıyla dış temsilciliklere gönderilmiş olması göze batıyordu. Türk harfleri yasasının yeni yazıya geçiş için 1 Ocak 1929 gününe kadar süre tanımış olması sanki devlet dairelerini gevşetmişti. Önlerinde daha epeyce zaman bulunduğunu düşünen bakanlıklar ve bu arada Dışişleri Bakanlığı, yeni yazıya geçiş işini ağırdan almağa yönelmişlerdi. Gerçi Dışişleri Bakanlığı bu genelgeyle, 1 Aralık 1928 günü "Türk harfle-

[135] *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı. 2.12.1928, No. 53792/219

[136] *Ibid.*, Berut Başşehbenderliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 27.11.1928, No. 4162/428

[137] *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Maarif Vekâletine yazı. 27.11.1928, No. 53400/211.

[138] *Ibid.*, Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 5.11.1928, No. 29540/62.

[139] *Ibid.*, Hariciye Vekâletinden Elçiliklere ve Konsolosluklara Tamim. 29.11.1928, No. 53471/189 (Elçiliklere), ve 53472/2636 (Şehbenderliklere).

riyle muhaberat ve muamelât icrası"na başlanmasını istiyordu; ama genelge 29 Kasım 1928 tarihini taşıyordu ve dış temsilciliklere telgrafla değil, postayla gönderiliyordu. Bunun bir günde bütün elçiliklere ve konsolosluklara ulaşması olanaksızdı. Kahire Elçisi Muhittin Paşa, 28 Aralık 1928 tarihinde Dışişlerine gönderdiği yanıtta, genelgenin çelişkisini vurgulamak istercesine şöyle diyordu:

"Muhaberatın Birinci Kânun iptidasından itibaren yeni Türk harfleriyle icrası hakkındaki tâmimi Devletleri bugün alınmış olduğundan bugünden itibaren o suretle hareket edileceği maruzdur efendim Hz." [140]

Demek ki, bütün devlet dairelerinin toptan yeni yazıya geçişleri, 1928 yılı sonunu bulmuştu. Ancak yasal sürenin bitiminde eski yazı tümüyle bırakılmış ve 1929 yılı başında bütün resmî yazışmalar yeni yazıyla yapılmağa başlanmıştı. Yıl başında gazeteler, "resmî dairelerde dünden beri muheberat tamamiyle yeni harflerle yapılmaktadır" diye yazıyorlardı [141].

Kamu görevlileri iki-üç ay içinde yeni yazıyı öğrenmişler ve bu yazıyla devlet işlerini yürütebilecek duruma gelmişlerdi. Kuşkusuz ilk günlerde acemilik çekilmişti. Yazışmalar yavaş yürüyordu. Devlet çarkının işleyişi biraz ağırlaşmıştı. Ama eski yazıdan yeni yazıya geçerken bir kopukluk olmamıştı. Devlet işleri önemli bir sarsıntı geçirmemişti. Eski yazı birdenbire bırakılırsa devlet yazışmalarının allak-bullak olabileceği yolundaki kaygular boşa çıkmıştı. Bürokraside yazı devrimi başarılı olmuştu. Yeni yazı devlet dairelerinde çabucak tutunmuş ve kökleşmişti.

Klavye ve yazı makinaları

Resmî yazışmalarda yeni yazıya geçerken, ilk günlerde Fransız klavyeli yazı makinaları kullanıldığı görülüyordu. Özellikle Dışişlerinin yazışmalarında hep Fransız harfleriyle yazı makinaları kullanılmıştı. 1928 Eylûl başlarından beri elçilik ve konsolosluklardan Dışişleri Bakanlığına gönderilen ve merkez örgütünden dış temsilciliklere yazılan yazılarda eldeki Fransız klavyeli makinalar kullanılmıştı. Fransız alfabesinde bulunmayan Türk harflerinin ya da imlerinin elle düzeltildiği göze çarpıyordu. (I) yerine (İ) harfi kullanılıyor, harfin üzerindeki nokta elle siliniyordu. (S) harflerinin altlarına birer virgül eklenerek (ş) yapılıyordu. Kimi zaman da Fransızcada noktasız olan büyük (İ) harfleri (I) yerine kullanılıyordu. Kısacası, yazı makinasıyla yazılan yazılarda elle düzeltmeler dikkati çekiyordu. Henüz, bir Türk klavyesi, Türk yazı makinası yoktu.

Dil Encümeni bu soruna da el attı. 11 Eylûl günü şu açıklamayı yaptı:

"Dil Encümeni, bütün memleketlerde olduğu gibi Türk millî yazı makinesinin tespit ve ilân etmiştir. Bu makine 42 tuşludur. Türkçe ile diğer lisanları da yazmak üzere 43, 45 tuşlu beynelmilel yazı makinelerinin millî

[140] *Ibid.*, Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı. 28.12.1928, No. 1805/395

[141] *Cumhuriyet* (İstanbul), 1.1.1929

Türk klavyesinden mümkün olduğu kadar az ayrılmak şartı ile yapmakta fabrikalar serbesttir." [142]

Klavye saptandıktan sonra hemen yeni yazı makinaları ısmarlanmıştır. Makinaların 1928 yılı Aralık başlarında Türkiye'ye gelmeğe ve kullanmağa başlandığı anlaşılmaktadır. Millî Eğitim Bakanı M. Necati Bey imzasıyla Dışişleri Bakanlığına gönderilen 11 Aralık 1928 günlü şu yazı, Türk yazı makinasıyla yazılmıştı:

"Rusya'da bulunan Türk vatandaşlara tevzi edilmek üzere "200" Halk ve "100" İmlâ kaidelerini havi alfabenin Vekâletinize gönderilmesi için Devlet Matbaasına tebligat ifa edilmiştir. Bilvesile teyidi hürmet eylerim efendim." [143]

Demek oluyor ki, Millî Eğitim Bakanlığı, 1928 Aralık başlarında Türk yazı makinaları sağlamış, bu makinalarla yazı yazabilecekleri yetiştirmiş bulunuyordu. 17 Aralık günü gazeteler şunları duyuruyordu:

"Yeni harflerle sipariş edilen ve memleketimize gelmiş olan yeni yazı makinelerinin dün (16.12.1928) Maliye Vekâletinde toplanan bir heyet tarafından tecrübeleri yapılmıştır. Bunlar Vekâletlere tevzi olunacaktır." [144]

Bir başka haber, İstanbul Belediyesinin ısmarladığı yeni yazı makinalarının da geldiğini ekliyordu: "Şehremanetinin yeni harflerle sipariş ettiği daktilo makineleri gelmiş ve Belediye dairelerine dağıtılmıştır" diyordu. [145]

Kısacası, Devlet Daireleri yeni yazıya geçerken yeni yazı makinaları da zamanında yetiştirilmiş ve kullanılmağa başlanmıştı.

Dil devrimine doğru

Yeni yazının uygulanmasına geçilirken bir önemli konu daha dikkati çekiyordu: Cumhuriyet hükûmeti, yazı devrimiyle birlikte dil devrimine doğru da bir adım atıyordu. Başvekil İsmet (İnönü) imzasıyla, 26 Eylûl 1928 günü bakanlıklara şu genelge gönderildi:

"Umum Dairelerde Arapça ve Acemce terkiplerle isim alan makamlara yeni dil ve harflerimize göre ünvanlarını tespit ve neticesini bir proje halinde Başvekâlete tevdi eylemeleri lüzumunun tebliğini rica ederim efendim." [146]

Başbakanlığın bu buyruğu üzerine müsteşarlar ve Dil Encümeni üyeleri toplandılar. Makam adlarını incelediler. Eskiden kullanılan adların yeni karşılıklarını saptadılar. 175 kalemlik bir liste ortaya çıktı. *Arapça ve Acemce terkiplerle*

[142] *Cumhuriyet* (İstanbul), 12.9.1928 ve 12.9.1978

[143] *D.B.A.*-Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 11.12.1928, No. 33368/4120

[144] *Cumhuriyet* (İstanbul) 17.12.1928 ve 17.12.1978

[145] *Ibid.*, 22.12.1928 ve 22.12.1978

[146] *D.B.A.*- Başvekâletten Hariciye Vekâletine tamim. 26.9.1928, No. 6/3958.

isimlenen makamlar adını taşıyan bu listede iki ayrı sütunda şöyle adlar yer alıyordu:

Eski harflerle eski isimleri	Yeni harflerle yeniden alacakları isimler
Kalem-i mahsus	Hususî kalem
Divân-ı Riyaset	Riyaset Divanı
Müessesat-ı Diniye Müdiriyeti	Dinî Müesseseler Müdürlüğü
Umur-u Tahririye Müdiriyeti	Yazı İşleri Müdürlüğü
Umur-u İdariye Müdiriyeti	İdare İşleri Müdürlüğü
Umur-u Hesabiye Müdiriyeti	Hesap İşleri Müdürlüğü
Nukud-u Mevkufe Müdiriyeti	Vakıf Paraları Müdürlüğü
Kuyud-u Vakfiye Müdiriyeti	Vakıf Kayıtları Müdürlüğü
Reis-i Evvel	Birinci Reis
Reis-i Sâni	İkinci Reis
Şura-i Devlet	Devlet Şurası
Emval-i Eytam Müdiriyeti	Yetim Malları Müdürlüğü
Erkân-ı Haribeye-i Umumiye	Büyük Erkânıharbiye
Müdafaa-i Milliye Vekâleti	Millî Müdafaa Vekâleti
Nüfus Müdiriyet-i Umumiyesi	Nüfus Umum Müdürlüğü
Heyet-i Fenniye Riyaseti	Fen Heyeti Reisliği
Kısm-ı siyasî	Siyasî kısım
Cemiyet-i Umumiye-i Belediye	Belediye Umumî Meclisi
Muhacirin ve Aşair Müdiriyeti	Muhacirler ve Aşiretler Müdürlüğü
İdare-i Hususiye	Mahallî İdare
Hesabat-ı Atika Kalemi	Eski Hesaplar Kalemi
Rusumat Müdiriyet-i Umumiyesi	Gümrükler Umum Müdürlüğü
Rusum-u Saydiye Müdüriyeti	Av Vergileri Müdürlüğü
Ticaret-i Bahriye Müdiriyeti	Deniz Ticareti Müdürlüğü
Emraz-ı Sariye Şubesi	Bulaşık Hastalıklar Şubesi
Seririyat-ı Veladiye	Doğum Kliniki
Hazine-i Evrak	Devlet Arşiv Dairesi
. . . . .	. . . . .

Böylece uzayıp giden bu liste 7 sayfalık bir broşür biçiminde bastırıldı ve bütün devlet dairelerine dağıtıldı. Dışişleri Bakanlığı bir genelgeyle bu listeyi elçiliklere ve konsolosluklara gönderirken "şimdiden sonra bunların istimal buyurulması (kullanılması) reca olunur" dedi.[147] Harf devrimiyle birlikte dil devrimine de gidiliyor ve önce makam adlarından işe başlanıyordu. Eski adlar yenileştiriliyordu.

[147] *Ibid.* Hariciye Vekâletinden Elçiliklere ve Konsolosluklara tamim. 22/1/1929, No. 57417/13.

Basının yeni yazıya geçişi

Türk yazı devrimini hazırlayanlar, Türk basınının en kısa zamanda ve toptan yeni yazıya geçmesine büyük önem veriyorlardı. Basın, yeni yazının yayılması için en etkin araçlardan biriydi. Türk harfleri yasasının gerekçesinde, "Yeni harflerin halk arasında yayılması için birinci koşul halkın en çok okumak zorunluluğunda bulunduğu yapıtların yeni harflerle yayımlanmış olmasıdır" deniyordu. Çünkü "Halk, yeni yayınları eski harflerle izleme olanağına sahip oldukça yeni harflere bir an önce alışmakta müsamaha gösterebilir"di. Bu bakımdan Türk harfleri yasası, "1928 Aralık ayından başlayarak... bütün Türkçe gazete ve dergilerin Türk harfleriyle basılması ve yazılması" zorunluluğunu getiriyordu.

Gerçekte basının yeni yazıya geçiş çalışmaları önceden başlamış bulunuyordu. Kimi gazeteler daha 1928 yaz aylarında yeni yazı dersleri yayınlanmağa başlamışlardı. Atatürk'ün Gülhane söylevinden sonra da gazeteler azar azar yeni yazıyı kullanmağa yönelmişlerdi. Ankara'nın *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, 29 Ağustos 1928 günlü sayısında yeni harflerle parçalar yayımlamağa başlamıştı. 2 Eylûlde ilk kez başlığını yeni yazıya çevirmişti. Atatürk'ün Başöğretmen olarak yaptığı yurt gezisinden Ankara'ya dönüşü dolayısiyle gazete 21 Eylûl günü yeni harflerle manşet atmıştı: "Sefâ geldin Büyük Gâzi!" İki gün sonra *Hakimiyeti Milliye* başyazısını yeni harflerle basmıştı. 26 Eylülde baş sayfasını, 31 Ekimde de üç sayfasını yeni yazıya çevirmişti.

Başkentin büyük günlük gazetesi *Hakimiyeti Milliye,* hükûmet sözcüsü durumundaydı. Hükûmetten destek görüyordu. Üstelik Ankara'nın tek önemli günlük gazetesiydi. Karşısında rakip yoktu. Bu bakımdan yasanın öngördüğü süreyi beklemeden yeni yazıya geçmişti. Buna karşılık İstanbul'da çıkan altı büyük günlük gazete arasında çetin bir rekabet vardı. İstanbul gazeteleri birbirlerini gözlüyorlardı. Bunlardan biri önceden yeni yazıya geçerse okuyucu yitirebilir, zarar edebilirdi. Bu nedenle İstanbul gazeteleri yeni yazıya geçişte daha ağır davranmışlardı.[148] *Vakit* gazetesi 15 Eylûlde adını ve birkaç haber başlığını yeni harflere çevirmişti. *Cumhuriyet* gazetesi de 29 Eylûlde son sayfasında yeni harfleri kullanmağa başlamıştı... Ama tümüyle İstanbul gazeteleri yeni yazıya geçmek için 1 Aralık gününü beklemişlerdir. O gün, Türk basınında Arap yazısının tarihe karıştığı gündü.

1 Aralık 1928 günü Türk basınının toptan yeni yazıya geçişini, *Milliyet* gazetesi "Yaşasın İnkılâp" adlı başyazıyla kutladı. Yunus Nadi de *Cumhuriyet*'te "Tarihi bir gün" başlıklı şu başyazıyı yazdı:

"Bugün bütün Türk matbuatı baştanbaşa Lâtin esasından alınma yeni Türk harfleri ile çıkıyor. Yeni yazının umumiyetle hayata ilk tatbiki şerefi Türk matbuatının oldu. Bugün Türk hayatında çok büyük bir gündür. O tarihi günü tatbikatı ile beraber kaydetmek şerefine mazhar olan Türk matbuatı bu mazhariyetten dolayı kendini ne kadar bahtiyar saysa yeridir.

[148] *NADB - 867.402/24* - Amerikan Büyükelçiliğinden Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 24.10.1928, No. 550.

"Hiçbir inkılâp kolaylıkla, insana hiç zahmet ve hatta bazen zarar vermeksizin tahakkuk edivermez. Öyle olsa inkılâplar bu kadar kıymetli olmazdı. Denilebilir ki inkılâplar zorlukları, zahmetleri ve mihnetleri nispetinde büyük olur. Harf ve yazı inkılâbı da böyledir. İptidaları hepimiz biraz zorluk görüyoruz ve bir parça zahmet çekeceğiz. Fakat neticenin parlaklığı yanında bu zorlukların ve bu zahmetlerin çok gölgede kaldıkları ve kalacakları muhakkaktır. Düşünmeli ki bu yazı inkılâbı sayesinde aziz Türkiye'miz bir seneden az bir zaman zarfında medeniyetin ve marifetin hakiki sahasını elde etmiş olacak ve noksanı tamamlayarak tamamen Avrupa'ya benzeyecektir.

"Bugün Türk dilindeki gazetemizi tamamen yeni harflerle dizilmiş gören karilerimizin pek tabiî olarak ilk bir şaşkınlık devresi geçireceklerini pekalâ tahmin ediyoruz. Şimdi şu satırların üzerine eğilmiş nazarlar, kelimeleri sanki bir şifre halleder gibi biraz ağırlıkla sökmekte olduklarını gözlerimizle görür gibi oluyoruz. Ama bununla Türkiye'nin istikbalini o kadar parlak görüyoruz ki, bu parlaklık karşısında adeta gözlerimiz kamaşıyor. İşte yeni yazının mahiyet ve manası budur." [149]

Gazete, bir başka yazısında, yazı devriminin "cahil" denen müthiş düşmanı boğmayı amaçladığını belirtiyor, bu savaşı Gazi Mustafa Kemal'in dış düşmanı boğmak için yürüttüğü savaşa benzetiyor ve şunları ekliyordu: "Bugün, 1 Kânunuevvel tarihi de kurtarıcı, hatta en kurtarıcı bir zaferin başlangıcı oluyor." [150]

1 Aralık 1928 günü bütün Türk gazeteleri yeni yazıya geçmişlerdi. Ama geçerken gazetelerin sürümünde birdenbire önemli bir düşüş görülmüştü. O zaman İstanbul'dan Ankara'ya henüz taşınmamış olan Amerikan Büyükelçiliğinin "gizli" kaynaklardan sağlanıp Vaşington'a rapor ettiği şu tablo, İstanbul gazetelerinin sürümünü ve yeni yazıya geçişten etkilenmelerini göstermesi bakımından ilginçtir.

1928 Aralık Ayının İlk Haftasında İstanbul Gazetelerinin Sürümü [151]

Gazetenin adı	1.12.1928		2.12.1928		7.12.1928	
	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan
Cumhuriyet	11.500	9.000	12.000	9650	7.000	5.730
Milliyet	10.000	8.500	10.000	8.620	8.000	5.250
İkdam*	4.000	2.320	8.000	5.440	5.000	3.120
Vakit	7.000	5.500	7.000	5.440	4.000	2.780
Son Saat	6.000	3.420	3.000	2.670	2.500	1.500
Akşam**	1.000	850	4.000	2.000	3.000	1.340

[149] Yunus Nadi, "Tarihi bir gün", *Cumhuriyet* (İstanbul), 1.12.1928

[150] *Cumhuriyet* (İstanbul), 1.12.1928, ve 1.12.1978

[151] *NADB — 867.402/30* - Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor. 13.2.1929, No. 674 Ek. 1 (Kısaltılarak).

(*) ve (**) *İkdam* ve *Akşam* gazeteleri 1 Aralık 1928 günü normal baskılarının yarısını ve dörtte birini basmışlardır. Bu, makinalardaki arızadan ileri gelmiştir. Yazı değişikliğiyle ilgili değildir.

Görüldüğü gibi, İstanbul'un en büyük gazetelerinin tirajı en çok 10 - 11 bin kadardı. Yeni yazıya geçince, bir hafta gibi kısa bir zaman içinde gazetelerin zaten pek az olan sürümü % 35-50 oranında azalmıştı. Yıllardır gazetelerine şöyle bir gözatmağa alışık tiryakiler, birdenbire acemileşivermişlerdi. 1 Aralık sabahı yeni yazıyla önlerine gelen gazeteleri heceliyerek sökebiliyorlardı. O günlerde Türkiye'de gözlemlerde bulunmuş olan bir Fransız, bu konuda şunları yazıyordu:

"Öngörüldüğü biçimde, gazetelerin satışlarında önemli düşüş olmuştur... Gazetelerin sürümü % 25, 30 ve kimi durumlarda % 50 oranında azalmıştır. Durumları pek sağlam olmayan gazeteler can çekişmektedirler. Okuyucular artık eskiden olduğu gibi gazetelere şöyle bir gözatmakla yetinemiyorlar. Ağır, ağır ve güçlükle okuyabiliyorlar. "Bir Türk gazetesini iki saatte sökmektense Fransızca bir gazeteyi gözden geçirmeyi yeğlerim" diyenlere sık sık rastlanıyor. Dostlarımdan gençten bir öğretmen, biraz düş kırıklığıyla bana, "artık okuma zevkimi yitirdim" dedi."[152]

Amerikan Büyükelçisi Grew, yeni yazıya geçiş günlerinde Türkçe gazetelerin sürümü azalırken Fransızca gazetelerin satışının arttığını rapor ediyordu.[153] O tarihte *Cumhuriyet, Milliyet, Akşam* gazetelerinin Fransızca baskıları da yapılıyor, İstanbul'da ayrıca *Journal d'Orient* adlı Fransızca bir gazete çıkıyordu. Fransızca bilen Türklerin birçoğu bu gazetelere yönelmişlerdi. Genel olarak Türk basını bir sarsıntı geçirmekteydi. Başka bir deyimle, yazı devrimi nedeniyle Türk basını olaganüstü bir özveriye katlanmak durumunda kalıyordu. Bu bunalımı atlatmak için hükûmet, basına yardım elini uzatmıştı. Amerikan büyükelçiliği bu konuda aşağıdaki rakamları veriyordu:

1 Aralık 1928'den sonra Türkçe gazete ve dergilerin hükûmetten istedikleri ve aldıkları yardımlar[154]

Gazete ve derginin adı	İstenen yardım	Alınan yardım	aylık
Cumhuriyet	10.000	2.250	aylık
Milliyet	9.000	2.000	"
Vakit	8.000	850	"
İkdam	8.000	1.200	"
Son Saat	7.500	800	"
Akşam	7.500	1.100	"
Karagöz	2.000	200	"
Köroğlu	2.000	200	"

[152] *Mercure de France*'dan aktararak: "Revue des Revues: La Nouvelle Turquie", *Feuilles d'Avis de Laussanne*, 29.4.1930

[153] *NADB - 867.402/30* -Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 13.2.1929, No. 674.

[154] *Ibid.*, Ek: 2

Haftalık Mecmua	500	100	"
Resimli Gazete	500	100	"
Resimli Ay	300	100	"
Akbaba	400	100	"
Papağan	400	100	"
Millî Mecmua	300	200	"
İçtihat	300	50	"
Üniversite Mecmuası	500	250	"
	57.200	9.600	aylık

Demek ki, İstanbul gazeteleri aylık 800 ile 2250 lira arasında hükûmet yardımı almışlardır. İstanbul'da çıkan dergilere de aylık 50-250 lira arasında para yardımı yapılmıştı. Bu yardımlar, basın organlarının hükûmetten istediklerinin çok altındaydı. Yardımların ne kadar sürdürüldüğü belli değildir. Ankara'da çıkan gazete ve dergilere ne kadar yardım yapıldığı da saptanamamıştır. Ama öyle anlaşılmaktadır ki, Türk basını yeni yazıya geçiş döneminin sarsıntılarını ancak hükûmet yardımlarıyla göğüsleyebilmiştir. Unutmamak gerekir ki, gazeteler ve basımevleri ayrıca 1355 sayılı yasadan da yararlanmışlardı. Bu yasa yeni Türk harflerinin gümrüksüz dışalımına izin veriyordu. Bunun için de bütçeye 200.000 Türk lirası konmuştu.

Devletin doğrudan doğruya ve dolaylı desteğiyle basın, bunalımı çabuk atlatmıştır. İlk aylarda yazı devriminden önemli zarar gören gazeteler çabucak kâra geçmişlerdir. 1928'de 5-10 bin dolayında olan gazete sürümleri ondan sonraki yıllarda onbinlere, yüzbinlere doğru yükselmiştir. Başka etkenler yanında yeni yazının da bunda önemli payı olmuştur. Başka bir deyimle, uzunca bir sürede Türk basın endüstrisi yazı devriminden büyük ölçüde yararlanmıştır.

Yeni yazıya geçiş, gazete ve dergilerin dış görünüşünü de etkilemiştir. İlk günlerde gazetelerin göze batan kaba saba görünüşleri çabucak değişmiştir. Yazım klavuzunun zamanında sindirilememesi, yeni harf kıtlığı, acemilik gibi nedenlerle önceleri çeşitli baskı, dizgi, yazım yanlışları görülmüştür. Ama basım işçileri şaşılacak bir çabuklukla, dizgi işlerini, sayfa düzenlemeyi öğrenmişlerdir. Yeni makinaların da gelişiyle basın organlarının görünüşü değişivermiştir. Gazete ve dergiler özenle dizilip basılmağa ve giderek Avrupa gazetelerini aratmayacak bir kusursuzluğa erişmişlerdir. Yazı devrimi bu alanda tam bir başarıya ulaşmıştır.

Okullarda yeni yazıyla öğretim

Türk yazı devrimi, ilk ve en büyük zaferi okullarda kazanmıştır. Yeni yazının uygulanması, özellikle ilk okullarda parlak sonuçlar vermiştir. Bu konuda bütün gözlemciler görüş birliği içindedir. Türk yazı devrimini eleştirici bir gözle bir yıl boyunca yakından izlemiş olan Türkiye'deki Amerikan büyükelçisi Joseph Grew, Türk harfleri yasasının uygulanışında "şimdiye kadar en büyük başarı ilk ve or-

ta dereceli okullarda sağlandı" diyordu.[155] Bu okullardaki öğrenciler yeni yazıyı Arap yazısından daha kısa sürede kavrayıp öğreniyorlardı. Türk ve yabancı bütün gözlemciler buna tanık oluyorlardı.

Okul, yazı devriminin birinci amacıydı. Başta Atatürk olmak üzere, yazı devriminin bütün önderleri bu amacı sürekli olarak vurgulamışlardı. Yeni yazıyla, Türk çocuğuna ve Türk insanına kolay bir okuyup yazma anahtarı verilecekti. Başbakan İsmet İnönü, Dolmabahçe konferansından Ankara'ya döner dönmez, daha 9 Eylûl 1928 günü Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Beye gereken buyruğu vermişti. "En büyüğünden en küçüğüne bütün mektepler bu sene yeni harflerle tedrisata devam edecekler" demişti. Önce bütün okullarda yeni harfler ve okuma öğretilecek, arkasından programdaki öteki derslere geçilecekti. Eğitim yeni yazıyla yapılacaktı.

Bunun üzerine son derece yoğun bir hazırlığa girişilmişti. Önce öğretmenlere yeni yazı öğretilmişti. Öğretmenler, öğrencilerine yeni yazıyı öğretmek için ant içmişlerdi. Yeni yazı kursları sürerken başta Devlet Basımevi olmak üzere, öteki basımevleri seferber edilmişti. Öncelikle alfabe ve okuma kitapları bastırılmıştı. Öteki ders kitaplarının hazırlanıp bastırılması için bir komisyon kurulmuştu. Sekiz-dokuz milyon yeni kitap basılması söz konusuydu. Kimi okulların açılışı bir ay kadar gecikecekti. Bütün ders kitaplarını yeni baştan hazırlayıp bastırmak birkaç aylık zamana sığdırılamıyor, okulların açılışına yetiştirilemiyordu. Bu nedenle zorunlu bir gecikme olacaktı.

Ama ilkokullar Ekim ayında açılmıştı. Türk harfleri yasası henüz çıkmamıştı. Yine de okullarda yeni yazıyla öğretime başlanmıştı. Yasa arkadan gelecek ve yeni yazıyla öğretim zorunluluğunu getirecekti. Öğretmenler yasanın çıkışını bile beklemeksizin yeni yazıyla öğretime başlamışlardı. İlkokullarda şaşılacak ölçüde başarı sağlanıyordu. Çocuklar yeni yazıyı çabucak söküyorlardı. Hocam Prof. Fehmi Yavuz, o günlere ilişkin anılarını şöyle anlatır:

"1927-28 ders yılının sonunda İsparta Ortaokulunu bitirdim. Diplomam eski harfledir. Yeni harfleri, belki adı bile konmayan, gönüllülerin izlediği bir kursta, öğretmenlerimizle birlikte söktük.

"O yılın 18 Ekiminde, Muğla'nın Yatağan ilçesine bağlı, Turgut bucağında, ilkokul öğretmeni (muallim muavini) olarak göreve başladım. Başöğretmenimiz bana 2. ve 3. sınıfları verdi. İki sınıfta 30 kadar öğrencim vardı. Hepimiz eskiyi bırakıp, yeni harfleri öğrenmek zorunda idik. Çarpıcı olması gereken bu değişikliği hiç kimsenin yadırgamadığını çok iyi anımsıyorum. Yılbaşına kadar çocuklar, okuma yazmayı eksiksiz öğrendiler. Onların başarısını gördükçe, sık sık kendime şu soruyu soruyorum:

"Ya eski harfler sürüp gitse idi halim nice olurdu, çocuklara bunu nasıl öğretirdim?"

"Çünkü, iki yılı medresede olmak üzere, 10 yıl eski harflerle öğrenim gören, üstelik biraz da Arapça ve Farsça okuyan ben, 1 sayfalık yazıda en az 10-15 yanlış yapıyordum.

[155] *NADB - 867.402/32* - Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 24.6.1929, No. 783

"Yılbaşı tatilini geçirmek üzere, 10-12 km. uzaktaki, Eskihisar köyünün başöğretmeni olan babamın yanına giderken, öğrencilerime: "Bolca karalama yazın. Yeni harfleri pişirelim" demiştim.

"Tatil dönüşü, ilk derste karalamaları çizerken... sayfaları sayıyor ve 8, 10, 15 sayfa yazanlara "Aferin..." diyordum. Bu arada yüzü kızaranlar, gözü parlayanlar... dikkatimi çekmeğe başladı. Rekoru 35 sayfa yazan kazandı. 32 sayfada kalan D.'nin ağlamamak için kendisini zor tuttuğu belli idi... ikinciliğe düştüğü için üzüntüsünü gizleyememiş"[156].

Bu satırlardan da görüldüğü gibi, Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişinden iki hafta kadar önce ilkokullarda yeni yazıyla öğretime geçilmişti. İlkokul çocukları 30-40 gün kadar kısa bir süre içinde yeni yazıyla okuyup yazmayı eksiksiz öğrenmişler, sayfalar dolusu yazı yazabilecek duruma gelmişlerdi. İlkokullarda başarı tam olmuştu.

3 Kasım günü yürürlüğe giren Türk harfleri yasası eski yazıyla öğretimi kesinlikle yasakladığından, öteki okullarda da aynı ders yılında yeni yazıyla öğretime geçilmişti. Ancak bütün okullar için ders kitapları yetiştirilememişti. 1929 Ocak ayı sonlarına doğru, ders kitapları komisyonu halâ kitap hazırlama işini sürdürüyordu. Gazetelerde şöyle haberlere rastlanıyordu:

"Yeni harflerle mektep kitapları tabı için kurulan komisyon mesaisine devam etmektedir. Komisyon azasından Erkek Muallim Mektebi Müdürü Mahmut Ekrem bey bir muhabirimize şu izahatı vermiştir: "Manaları talebe tarafından kolay anlaşılabilecek sade bir lisanla yazdık. Kitaplarda mevcut ıstılahların mümkün mertebe Türkçelerini kullandık. Mecbur kalmadıkça diğer lisanlardan alınmış ıstılahları kullanmadık. Bir de bugün mevcut müfredat programının yalnız ana hatları ile iktifa ederek kabil olduğu kadar lüzumsuz tafsilâttan kaçındık"[157].

Elden geldiğince sade Türkçe yazılmasına özen gösterilen yeni ders kitaplarının basımı sürdürülüyordu. Bu arada öğrenciler kitapsız ders yapıyorlardı. Not tutuyorlardı. Bütün dersler yeni yazıyla veriliyordu. Ödevler yeni yazıyla yapılıyordu. Notlar da yeni yazıyla tutuluyordu. Okullarda eski yazı bir çırpıda ortadan kalkmıştı.Tam bir devrim yapılmıştı. Yeni yazıya geçiş tam ve kesin olmuştu. Yalnız İstanbul üniversitesinde kimi öğrencilerin eski alışkanlıkla, gizli gizli, eski yazıyla not tuttuğu duyuluyordu. Bunlar da kesinlikle hoş görülmüyordu.

1928/29 ders yılında yeni yazı, Türkçe öğretim yapan bütün okullarda tam olarak uygulanmıştı. Eski yazı Türk eğitim-öğretim kurumlarında tarihe karışmış ve okulların görüntüsü birdenbire değişmişti. Yeni Türk yazısı bütün okullara kesinlikle egemen olmuştu. Tek yazıydı.

[156] Fehmi Yavuz, "Yeni Yazı", *Türk Dili*, Kasım 1978, Sayı 326, s. 605-6

[157] *Cumhuriyet* (İstanbul), 31.1.1929 ve 31.1.1979

Sokağın görüntüsü Yeni Türk harflerinin bir de sokaktaki uygulanışı vardır. Kısaca buna da değinmek yerinde olur. Öyle anlaşılıyor ki, yazı devrimcileri sokağın görüntüsünü de hızla değiştirmeye önem vermişlerdir. Bu alanda da yine Atatürk başı çekmiş, öncülük etmiştir.

Gülhane söylevinden hemen birkaç gün sonra, 15 Ağustos 1928 günü, Atatürk'ün hizmetindeki *Ertuğrul* yatı ile *Söğütlü* deniz motorunun adları yeni yazıya çevrildi. Bu, öteki gemilere ve deniz araçlarına örnek oldu. Hemen arkasından köprüde, limanda, vapurların adlarının yeni harflerle yazılmağa başlandığı görüldü. Birkaç gün içinde gemilerin önlerinde, kıçlarında iri iri yeni Türk harfleri yer aldı. O kadar ki gemilerin kıçına, adının altına, bağlı bulunduğu limanın adı *İSTANBOL* diye yazıldığı göze çarpıyordu[158]. İmlâ Klavuzunun yayınlanması beklenmemiş, yeni harflerle doğru yazıma sanki aldırış edilmemişti bile. Önemli olan gemilerin üzerinde yeni Türk harflerinin bir an önce yer almasıydı. Bu iri yazılar, göze çarpan, yürüyen birer reklâm afişi gibiydi. Yeni yazının reklâmıydı bir bakıma. Yolcular, binecekleri geminin adını heceleyip sökmekle yeni yazıyı öğrenmeğe başlıyorlardı ister istemez. Gemi adlarına bir de limanların, iskelelerin adları; ayrıca gemilerin geliş, kalkış saatleri, hangi limana, ne zaman uğrayacakları eklenmişti. Bunlar da çabucak yeni yazıya çevrilmişti. Anadolu yakasıyla İstanbul yakası arasında her Allahın günü mekik dokuyan onbinlerce İstanbullu, giderek yeni yazıya gözalışkanlığı kazanıyordu böylece.

Gemileri trenler, iskeleleri istasyonlar izledi. Sirkeci, Haydarpaşa istasyonlarından başlanarak İstanbul banliyö istasyonlarının adları da çabucak yeni harflerle yazıldı. Arkasından Anadolu İstasyonlarının adları yeni yazıya çevrildi. Yeni harfler bayrak gibi istasyonlara dikildi. Vagonlara da yeni levhalar asılmıştı: *Haydarpaşa-Adana* gibi. Trenlerin geliş, kalkış saatlerini, uğrayacakları istasyonları gösteren çizelgeler de hemen yeni yazıya dönüştürülmüştü. Demiryolları, yalnız yolcu ve yük taşımıyorlar, yeni yazıyı da taşıyorlardı yurdun uzak uzak yerlerine. Yurttaş, bineceği treni, gideceği yeri öğrenebilmek için yeni yazıyı sökmek, bir bilene sormak durumunda kalıyordu.

1928 Eylûl başlarında İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Bey, ticaret odaları, ticaret borsaları, esnaf cemiyetleri ve anonim ve limited şirketler yetkilileriyle toplantılar yapıyor ve firmalarla tabelâların yeni yazıya çevrilmesi konusunu görüşüyordu. "Kanaatimce, bu levhalar halkın okuma ihtiyacını kolaylaştıracak ve yeni yazıya alâkayı arttıracaktır" diyordu[159]. Bunun hemen arkasından İstanbul'da mağazaların, dükkânların, ticarethanelerin, bankaların, lokantaların, sinemaların vb. tabelâları, reklâm yazıları, afişleri değiştirilmeğe başlandı. Birdenbire tabelâcılara gün doğdu. Eli fırça tutanlar o günlerde en çok aranan ki-

[158] Örneğin *SAKARYA* gemisinin kıçına *İSTANBOL* yazılmıştı ve bunun fotoğrafı o zaman yabancı dergilerde de çıkmıştı. *National Geographic Magazine*, January 1929, p. 104

[159] *Cumhuriyet* (İstanbul), 12.9.1928 ve 12.9.1978

şiler oldu. Kapalıçarşı gibi yerlerde esnaf sıraya giriyordu. Elinde fırça, birer ayaklı merdivene tırmanmış tabelâcılar, tabelâ yetiştirmeğe çalışıyorlardı. Tabelâ deyip, reklâm yazısı deyip geçmemeliydi. Sadesi, süslüsü, ucuzu, pahalısı, pirinçten olanı, bronzdan olanı, binbir çeşidi vardı. Hepsi değişiyordu.

Bir ay içinde kentlerin dış görüntüleri büyük ölçüde değişmişti. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği, 10 Ekim 1928'de bu çarpıcı değişikliği Vaşington'a rapor ediyordu. Özetle şunları söylüyordu: İstanbul'da ve Ankara'da birçok ticarethane, banka, otel, eğlence yeri vb. tabelâlarını, reklâmlarını yeni yazıya çevirmişlerdi. Sinema afişleri hem eski, hem yeni yazıyla, kimi de Fransızca basılıyordu. Filmlerin yazıları da yeni Türk harfleriyle yazılmağa başlanmıştı. Yabancı diplomatlar araba plâkalarını değiştirmişlerdi. Plâkalarda artık eski harfler ve eski rakamlar görülmez olmuştu. Yalnız taksi plâkaları henüz değiştirilmemişti. Ama onlar da yakında değişecekti. Her yerde yeni yazıya geçilmekte olduğu görülüyordu. Oysa daha Türk harfleri yasası çıkmamıştı. Yeni yazının henüz yasal bir dayanağı yoktu[160]. Ama eski yazı sokaktan hızla elini eteğini çekiyordu.

Bununla birlikte, kentleri, kasabaları sarmaşık gibi sarmış olan eski yazının bir çırpıda kökünü kazıyıvermek kolay bir iş değildi. Kimi esnaf işi ağırdan alıyordu. Kimileri yeni tabelâların, reklâmların yanıbaşında eski yazıları da bırakıyordu. Eskiyle yeniyi yanyana yaşatmak eğilimindeydi. Eskiyi kazımak için yasal bir zorunluluk da yoktu henüz. Devrimciler sabırsızlanıyorlardı. Tabelâlarını değiştirmemiş, eski yazıları henüz kazıtmamış olanlara katlanamıyorlardı. Bu hava içinde, 19 Ekim 1928 gecesi İstanbul'da bir olay oldu: Sabahleyin sokağa çıkanlar, eski yazıların karaya boyanmış olduklarını gördüler. Amerikan Büyükelçiliği, "eski harflerle yazılmış afişler, trafik işaretleri bir gece karalanıverdi. Bunu "bilinmeyen kişilerin" yaptıkları ileri sürüldü. Ama gerçekte bu "bilinmeyen kişilerin" Belediye görevlileri oldukları sanılıyor" diyordu[161]. Gazeteler de şunu yazıyorlardı:

"Dün sabah sokağa çıkanlar birçok dükkânların, muayenehanelerin, idarehanelerin, lokanta ve buna mümasil sair yerlerin üzerindeki eski harflerle yazılı tabelâların siyah boya ile boyandığını görmüşlerdir.

"Bu tabiî, bu tabelâların derhal yeni harflerle tebdili için bir tavsiye mahiyetindedir. Bunun için bu gibi müessese sahipleri bugünden itibaren tabelâlarını süratle değiştirmelidirler" [162].

Bu uyarı, işi ağırdan alanlar üzerinde bir kamçı etkisi yaptı. Eski yazının artık yaşatılmayacağını kavrayan esnaf, tüccar takımı yeniden kolları sıvadı. Ta-

[160] *NADB - 867/402/23* - Amerikan Büyükelçiliğinden Amerika Dışişlerine yazı. İstanbul, 10.10.1928, No. 584.

[161] *NADB - 867.402/24* - Amerikan Büyükelçiliğinden Amerika Dışişlerine yazı. İstanbul, 24.10.1928, No. 550

[162] *Cumhuriyet* (İstanbul), 20.10.1928 ve 20.10.1928

belâların, levhaların, ilânların, reklâmların yeni yazıya çevrilmesi işi hızlandırıldı. On gün kadar sonra çıkarılan Türk harfleri yasası bu konuda zorunluluk getirdi. "1928 senesi Kânunuevvelinin iptidasından itibaren Türkçe hususî veya resmî levha, tabelâ, ilân, reklâm ve sinema yazıları (nın)... Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir" hükmünü koydu. Yasanın gerekçesinde, "yeni harflerin halk topluluğu arasında çabuk yayılmasını kolaylaştırmak için" böyle bir hükmün yasaya koyulmasının zorunlu olduğu belirtiliyordu.

1928 Aralık ayı, tanınan son süre oluyordu. Ondan sonra Türk sokağında Arap yazısına hayat hakkı yoktu artık. O süre içinde eski yazının son kalıntıları da sokaktan çekildi, silindi, kazındı, atıldı. Eskiyi kullanmakta direnmeğe çalışan tek tük kişiler olmadı değil. Onlar da ufak cezalarla çabucak yola getirildiler. Aralık ayı sonlarına doğru basında şöyle küçük duyurulara rastlanabiliyordu: "Dün eski harflerle kalan levhaları halâ kullanmakta olan 10 dükkândan ikişer lira cezayi nakdi kesilmiştir. Bu levhaları kullanmakta ısrar edenlerden alınacak ceza arttırılacaktır" [163].

Cezaları arttırmağa gerek kalmadı. Eski yazı sokakta görünmez olmuştu. Yalnız cami, türbe, mezar taşı gibi yerlerde görülebiliyordu artık. Türk insanı, adını, sanını, işini, malını Türk harfleriyle yazıp tanıtıyordu. Türk yazısı, Türk sokağına da tam egemen olmuştu. Devlet dairesine, özel iş yerine, okula, basına egemen olduğu gibi. Yeni yazı, Türkiye'nin tek yazısıydı. Ulusal yazısıydı.

1929 yılına girilirken Türkiye'nin dış görüntüsü baştan başa değişmiş bulunuyordu. Türkiye, birkaç ay içinde "Doğulu" görüntüsünü üzerinden atmayı başarmıştı. O zamana kadar Batılı gözünde "Doğu", Türkiye sınırında başlıyordu ve bunun en göze çarpan bir simgesi de Arap yazısıydı. Şimdi çarpıcı, şaşırtıcı, inanılmaz bir devrim yapılmıştı Türkiye'de. Bir ölçüde şapka devrimi bir yana bırakılırsa, başka hiçbir yenilik bu kadar kısa zamanda, bu kadar kesin biçimde Türkiye'nin görüntüsünü değiştirememişti. Türkiye, üç dört ayda "Doğulu" görüntüden sıyrılıvermişti. Amerikan Büyükelçiliği, "İstanbul, dış görünüşüyle bir Balkan kentini anımsatıyor artık" diyordu [164]. Söz gelişi Lâtin yazısının egemen olduğu Bükreş gibi. Belki bir Batı Avrupa kentine de benzetilirdi. Ama şurası apaçıktı ki, yazı devrimiyle Türkiye Doğu'dan kopmuştu. Hiç değilse dış görünüşüyle Doğulu bir ülke sayılamazdı ve sayılamıyordu artık.

Yeni yazının sokaktaki uygulanışı, bu yazının halka çabuk yayılmasını kolaylaştırmakla kalmamış, Türkiye'nin görüntüsünü de değiştirmiştir.

[163] *Cumhuriyet* (İstanbul), 28.12.1928 ve 28.12.1978

[164] *NABD-867.402/24* - Amerikan Büyükelçiliğinden Amerikan Dışişlerine rapor. İstanbul, 24.10.1928, No. 550.

VII. Millet Mektepleri (Ulus Okulları)

Başbakanın açıklaması

Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişinden dört gün sonra, 7 Kasım 1928 günü, Başbakan İsmet İnönü T.B.M.M. kürsüsünde yaptığı bir konuşmada, yeni yazının geniş halk kitlelerine yayılması için Millet Mektepleri (Ulus Okulları) açılacağını duyurur. Şunları söyler:

"Vatandaşların en müsait zamanlarında ve yanlarında, ya iki aylık veya dört aylık kurslar açılacak, şehirde ve köyde mekteplere, muayyen içtima mahallerine gelmeye vakitleri müsait olmayan vatandaşlar için seyyar muallim teşkilâtı yapılacak. Devletin en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün memurları millet mektepleri teşkilâtında ihtiyaca göre çalışacaklar. Reisicumhur hazretleri millet mektepleri teşkilâtının umumî reisliğini ve başmuallimliğini kabul buyurmuşlardır. Bu teşkilât ile bir senede vatandaşların maişet hayatındaki düzeni hiç bozulmaksızın geçkin yaşlarda birkaç yüz bin nüfusu kurtarabileceğimizi hissediyoruz"[165].

Yazı devrimini yapanlar halk kitlelerine de yeni yazıyı öğretmeyi amaçlarlar. Yalnız devlet görevlilerine, okul çocuklarına, yeni yazıyı öğretmekle ve basını, sokaktaki yazıları yeni yazıya çevirmekle yetinmezler. Okul çağı dışındaki geniş kitleyi okuryazar yapmanın da özlemini çekerler. Bu amaçla Ulus okulları örgütünü hazırlarlar. Başbakan, "bir yıl içinde geçkin yaşlarda birkaç yüz bin nüfusun kurtarılabileceği" umudunu açıklar. İlk çırpıda bu kadar kişinin okur yazar durumuna geleceği umulur. Gerçekte devrimcilerin emelleri daha da engindir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras), Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew'a, "Hükümet onbeş yılda okuma yazma oranını yüzde yüze çıkarmayı umuyor" der[166]. Büyükelçi, Bakanın bu açıklamasını biraz kuşkuyla karşılar. Bunu Vaşington'a rapor ederken, "Yeni yazıyı öğrenme coşkusu, % 90 kadarı okuma yazma bilmeyen bir halkı, onbeş yılda yüzde yüz okur yazar durumuna getirmeğe bakalım yetecek mi?" der[167].

Ama Cumhuriyet yöneticileri inançlıdırlar. Yeni yazının yurt düzeyini aydınlatacak güçlü bir ışık kaynağı olduğunu, kitlelere büyük bir kolaylık sağlayacağını düşünürler. Ateşli ve yoğun bir çalışmaya girişirler. Ulusal bir coşku yaratmak isterler. Halkı toptan seferber etmeğe çalışırlar. Ulus okulları hazırlıkları hızla yürütülür. Yeni yazının uygulanmasında başlı başına bir yeri vardır bu okulların.

Başbakanın Parlamontadaki konuşmasından beş gün sonra, 11 Kasım günü, Bakanlar Kurulu "Millet Mektepleri Teşkilâtı Talimatnamesi" ni onaylar. 24 Kasımda da yönetmelik *Resmî Gazetede* yayınlanıp yürürlüğe girer[168]. Ulus

[165] "Millet mektepleri," *Cumhuriyet* (İstanbul), 8.11.1928 ve 8.11.1978.

[166] *NABD-867.402/30* - Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 13.2.1929, No. 674.

[167] *Ibid.*

[168] "Millet Mektepleri Talimatnamesi", *Resmî Gazete*, 24.11.1928, No. 1048 ve *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt 10, s. 10-23. Ayrıca *Ayın Tarihi*, Sayı 57-59, s. 4263 vd.

okullarının açılması için çalışmalar yoğunlaştırılır. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey Ankara'dan İstanbul'a gider. Okullarda yeni yazıyla öğretimi denetler. Gördüğü başarıdan memnun kaldığını söyler. Şimdi çalışmalarını Ulus okulları örgütünün hazırlanması üzerinde topladığını açıklar[169].

İstanbul'da duyuru

İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) da halka şu duyuruyu yayınlar:

"1 — Millet Mektebi Teşkilâtı Nizamnamei mahsusasının 52. maddesi mucibince neşri tarihinden muteber olması takarrür etmiş ve 24 Teşrinisani 1928 tarihinde *Resmî Gazete* ile neşredilmiştir.

"2 — Millet mektebi 1 Kânunsaniden (1 Ocak 1929'dan) itibaren faaliyete geçecektir.

"3 — Yeni Türk harfleri ile okuyup yazmayı bilmeyen, hiçbir mektebe veya resmî memuriyete devam etmeyen 16 ile 40 yaş arasında her Türk vatandaşı evinin bulunduğu mıntıkada açılacak bu mektebe devam etmek ve yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenmekle mükelleftir.

"4 — Millet mektebine devam etmekle mükellef olan her fert, meskeni ve ikametgâhı itibarile mensup olduğu mahalle heyeti ihtiyariyesine müracaatla ismini, lakabını, adresini, eski harflerle okuyup yazma bilip bilmediğini kaydettirmelidir.

"5 — Eski harfleri bilenler iki, bilmeyenler dört aylık ve ayrı ayrı bir okutma devresine tabi tutulacaklardır.

"6 — Yeni harflerle okuyup yazmayı bilenler Millet mekteplerine devam etmek mecburiyetinde değillerdir. Bütün Türkiye vatandaşları için nümunei imtisal olacak şekilde büyük bir hassasiyet ile tatbik ve takip edildiğine tam ve kâmil bir kanaatle emin olarak cümlemize muvaffakiyet temenni ederim..." [170]

Buna benzer duyurular öteki bölgelerde de yapılır. Ulus okullarının açılışına artık birkaç gün kalmıştır. Son hazırlıkla uğraşılır. İstanbul'daki hazırlıklar konusunda şöyle haberler görülür:

"Millet mektepleri için Maarif idaresinde hummalı bir faaliyet devam etmektedir. Şehrimizde üç yüzden fazla ilk mektep ile bütün sınıfların Millet mektebi haline getirilmesi için icap eden hazırlıklar bitmek üzeredir. Ve Maarif müdürlüğü, birçok mekteplere gece dersleri için elektrik tesisatı yaptırmaktadır" [171].

Maarif bayramı

Ulus okulları 1 Ocak 1929 günü resmen açıldı. Türkiye, yeni yıla yeni bir coşkuyla girdi. Gazeteler o günü "Maarif bayramı" diye kutladı. Gerçekten bütün yurtta bir bayram sevinci yara-

[169] *NABD-867.402/28* - Amerikan Büyükelçiliğinden Vaşington'a rapor. İstanbul, 26.11.1928, No. 589.

[170] *Cumhuriyet* (İstanbul), 27.12.1928 ve 27.12.1978.

[171] *Cumhuriyet* (İstanbul), 28.12.1928 ve 28.12.1978.

tılmıştı. Okullar, birbirleriyle yarışırcasına süslenmişti. Tellâllar köylere yayılmış, davullu duyurular yapmıştı. Halk, bayramlıklarını giyip okula hazırlanmıştı. Çocuklar gibi sevinçliydi. Davullu, zurnalı törenler düzenlenmişti. Ömründe hiç okuma yazma öğrenememiş kitleler, akın akın okullara gelmişti. Herkeste bir umut doğmuştu. Okur yazar olma, karanlıktan kurtulma umuduydu bu.

Tam o bayram havası içinde yurda acı bir haber yayıldı: Genç ve dinamik Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey o gün saat 11'de ansızın ölüvermişti. Bir apandisit onu alıp götürüvermişti. Ulus okullarının hazırlanmasına en büyük emeği veren bir insan o okulların açılışını göremeden gitmişti. Ama bu okulların açılması yine de ertelenmemişti. Başbakan İsmet Paşa, Necati Beyin mezarı başında yaptığı duygulu konuşmada şunları söylemişti:

"Cumhuriyet evlâtlarının vazifeleri, bu vatanın, cihan vatanı içinde, passız bir çelik, medeniyetin umranı ve nimetleriyle bezenmiş bir bahçe, ilmin, fennin, kültürün yüksek meziyetlerine ermiş vatandaşlar yuvası olması için çalışmak, uğraşmak, mücadele etmektir. Bu yolda hiçbir müşkül tanımıyoruz. Bu uğurda hiçbir emeği, hiçbir hayatı, hatta bahasına doymadan sönse bile, gene çok görmüyoruz. Bilhassa milleti cehaletten kurtarmak, Türk harfleriyle yeni bir nur ve kültür hayatına girmek azim ve kararında samimiyetimiz, ısrarımız ve sarplığımız sarsılmaz bir haldedir.

"İnkılâpçıların ölürken kalanlardan ve yeni yetenlerden bir tek dileği vardır: Cansız bileklerinde sallanan vazife bayrağının kavramp daha yüksekte dalgalandırılmasıdır.

"Necati, aziz Necati, dileğin yerine getirilecektir!"[172]

Necati Beyin dileği, Ulus okullarının açılması ve yeni yazının geniş halk kitlelerine yayılmasıydı. Bu dileği yerine getirildi. Ölümünden birkaç saat sonra bütün yurtta Ulus okullarının açılış törenleri yapıldı. Yeni yazı seferberliği sürdürülecekti, sürdürülüyordu. Gazeteler, Mustafa Necati Beyin ölümünü duyurdukları sayılarında, Ulus okullarının açılışı konusunda da bilgi veriyorlardı. İstanbul Maarif Müdürü Haydar Bey, bir günde 2500 kadar dersane açtıklarını anlatıyordu:

"Önce Galatasaray lisesinde açılan ve şimdilik 250 kişilik dersanenin açılışında bulunduk. Oradan Nişantaşı'nda 15. mektebe, sonra Beyazıttaki 5. ve 6. mekteplere gidildi. Buralardaki müsamereler binden fazla halk tarafından izlendi. Daha sonra Unkapanı'ndaki 40. mektebe gidildi. Burada 700 kişi kaydedilmiştir. Ve on iki dersane açılmıştır. Eyüp 36. mektepte de tedrisat yapılmıştır. Bugün dersanelerimizin sayısı 2500'ü bulmuştur."[173] Gazeteler, birinci günde İstanbul'da 1208 Ulus okulunda derslere başlandığını duyuruyorlardı[174].

Ulus okullarının açılışı dış dünyanın da ilgisini çekmişti. Yabancı basın, Türkiye'nin "baştan başa bir okul" durumuna geldiğini yazıyordu. Amerika'nın

[172] *Ayın Tarihi*, Birincikânun 1928 - Şubat 1929, No. 57-59, s. 4262

[173] *Cumhuriyet* (İstanbul), 2.1.1929 ve 2.1.1979.

[174] *Ibid.*

büyük günlük gazetesi *The New York Times,* "eğitim alanında yiğitçe bir atılımdır bu" diyordu. Amerika'da okuma yazma sorununun yüzelli yıldır kökten çözümlenememiş olduğundan yakındıktan sonra, "Mustafa Kemal'in Türkiye'yi okutmak için gösterdiği ilgi bizde de olsaydı, okullara devamı sağlayacak bir yol bulabilir, gerekiyorsa davul da çalabilirdik" diye yazıyordu [175].

Örgüt

Ayrıntılı yönetmeliğinde belirtildiği gibi, Ulus okulları, yurt çapında bir örgüttü. Tüm ulusu kavrayıp bir amaç uğrunda seferber edilmesiydi. Amaç, "yeni Türk harflerinin kısa zamanda ve kolayca herkese okuyup yazma olanağı vermesinden Türk ulusunu en geniş ölçüde yararlandırmak ve büyük halk kitlelerini hızla okur yazar durumuna getirmekti" [176]. Hem hiç okuma yazma bilmeyenlere, hem de eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğretmeyi amaçlıyordu. İki türlü Ulus okulu vardı:

(A) Kategorisi okullar: Bunlar hiç okuma yazma öğrenmemiş ve okul çağını geçirmiş olanlara okuma yazma öğretmek içindi ve dört ay süreliydi.

(B) Kategorisi okullar: Eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğretmek içindi ve iki ay süreliydi.

Ulus okulları bir amaç uğrunda tüm ulusun nasıl örgütlendiğine ilginç bir örnekti. Orijinaldi. Yönetmeliğine göre, erkek, kadın, bütün Türk yurttaşları Ulus okulları örgütünün üyeleriydi. Örgütün Genel Başkanı ve Başöğretmeni, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk idi. Örgütün öteki Başkanları şöyle sıralanmıştı: Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri. Bütün Bakanlık müfettişleri, ayni zamanda Ulus okullarının da müfettişleriydi. Müfettişler bu okulları sürekli denetleyecekler ve eksiklerle başarıları her ay sonunda örgüt merkezine rapor edeceklerdi. Merkez, Millî Eğitim Bakanlığıydı. Örgüte genel yön veren, Millî Eğitim Bakanının Başkanlığındaki bir kuruldu. Millî Eğitim Bakanı, her üç ayda bir Ulus okulları örgütü Genel Başkanına, yani Cumhurbaşkanı Atatürk'e, bir rapor vermekle yükümlüydü.

Ulus okulları örgütü, Millî Eğitim örgütüne paraleldi; çalışmaları, Millî Eğitim Bakanlığı İlk Öğretim Genel Müdürlüğü ile Halk Eğitimi şubesince yürütülüyordu. Bütün Millî Eğitim görevlileri, kendi bölgelerindeki Ulus okullarının çalışmalarını yürütmekle de yükümlüydüler. İllerde, "Millet Mektebi Vilâyet Heyeti" adı verilen özel bir kurul, il sınırları içindeki bütün Ulus okullarından sorumluydu. Bu kurul şu görevlilerden oluşuyordu: Vali (Başkan), Savcı, Defterdar, Başmühendis, Sağlık Müdürü, Jandarma Komutanı, Muhasebe müdürü, İl Meclisi üyelerinden bir kişi, Belediye Başkanı, Halk Partisi il Başkanı ve Eğitim Müdürü. Bu geniş kurulun her üyesi, buyruğu altında çalışan her-

[175] "Enforced Leteracy", *The New York Times,* 3.1.1929

[176] T.C. Başvekâlet, *Millet Mektebi Teşkilâtı Talimatnamesi,* H. (akimiyeti) M. (illiye) Matbaası, Ankara: 1928. Dili sadeleştirilerek alınmıştır.

hangi bir görevliyi, Ulus okullarında da görevlendirebilirdi. İlçelerde de İlçe Kurulları vardı. Bu, Kaymakamın Başkanlığındaydı. Yine Savcı, Mal Müdürü, Jandarma Komutanı, Polis Komiseri, Belediye Başkanı, Halk Partisi ilçe Başkanı, İlçe Kurulunun üyeleriydi. Kurulun Genel Sekreteri ilçe Eğitim Memuruydu. Bu kurul da, ilçe çerçevesinde, il kurulunun görevlerini yapıyordu ve il kuruluna bağlıydı. Bucaklarda, Bucak Müdürünün Başkanlığında bir Ulus okulu Kurulu vardı. Köylerde, İhtiyar heyetleri Ulus okulları örgütünün ilk çekirdeğini oluşturuyordu. Başka türlü söylemek gerekirse, Ulus okulları örgütü, tıpkı İdarî Bölgeler gibi, il, ilçe, bucak ve köy bölgelerine bölünmüştü ve bunlar zincirleme birbirine bağlıydı.

Ulus okulları il, ilçe, bucak ve köy kurullarının başlıca görevleri şöyle sıralanmıştı: Dersaneler hazırlayacaklardı. Bu amaçla normal okullar, camiler, hükûmet salonları, kulüpler, salonlar, kahveler vb. gibi toplanmaya elverişli bütün yerleri kullanabileceklerdi. Kurullar, hazırladıkları dersaneleri ısıtmak, aydınlatmak, donatmak ile de yükümlüydüler. Kayıt, yoklama defterleri, yazı tahtası, tebeşir, defter, kalem, kitap gibi öğretim araç ve gereçlerini sağlayacaklardı. Yerel ekonomik ve sağlık koşullarını gözönünde tutarak, ulus okulunun başlama ve bitme zamanlarını bu kurullar saptayacaktı. Ulus okulları öğrencilerinin derslere devamını sağlayacaklardı. Bunun için gerekirse Polis, Jandarma, Belediye görevlileri, Muhtarlar ve esnaf örgütlerinden de yararlanabileceklerdi. Ulus okulları öğretmenlerine, iki aylık için 30, dört aylık için de 50 lira ücret ödenecekti. Bu ücretleri de ayni kurullar sağlayacaklardı. Gezici öğretmenlerin görevlerini kolaylaştırmak işi de yine yerel kurulların işiydi.

Ulus okullarının örgütü ve eğitimi, genel eğitim örgütüne paraleldi. İlk okul bulunan her yerde, öğretmen sayısı kadar Ulus okulu dersanesi açılacaktı. Eğitim Müdürleri, İlk Öğretim Müfettişleri, İlk okul Müdürü, Başöğretmeni ve Öğretmenleri, asıl görevlerinin yanı sıra Ulus okullarında da görev yapacaklardı. Eğitim Müdürlerinin, Ulus okullarına öğretmen atama, yer bulma, buradaki öğretimin proğrama uygun olarak yürütülmesi, öğrencilerin devamını sağlama, öğretimde karşılaşılacak güçlükleri giderme, öğretmenlere talimat verme, okulu bitirenlere şehadetname (diploma) verme gibi görevleri vardı. İlk öğretim müfettişleri, kendi bölgelerindeki Ulus okullarından da sorumluydular. Bu okulların açılmaları, çalışmaları; öğretmenlerin, öğrencilerin derslere devamları, aylık istatistik bilgiler toplamak gibi ek görevleri üstlenmişlerdi. İlk okul öğretmenleri ve başöğretmenlerine de Ulus okullarında ek görevler yüklenmişti. Her öğretmen, Ulus okulunda 30-50 kişiye ders verecekti. Öğrencilerin devamından, dersanenin düzgün işlemesinden sorumluydu. Resmî ve özel okullardaki öğretmenler gibi, azınlık okullarındaki Türkçe, Tarih ve Coğrafya öğretmenleri de Ulus okullarında ek görev alacaklardı. Bir bölgedeki bütün öğretmenler Ulus okullarına yetmezse, öğretmen olmayan aydınlar da görev alacaklardı. Yeni Ulus okullarında halka yeni Türk alfabesiyle okuyup yazma öğretmek için bütün öğretmenlerden tam olarak yararlanıldığından başka, gerekirse,

öteki Türk aydınları da göreve çağırılacaktı. Bunlara, İl ya da ilçe Ulus okulu Kurulu kararıyla, "Millet Mektebi Mullimi" ünvanı, belgesi ve görevi verilecekti. Ancak bunlara yalnız iki aylık Ulus okullarında, yani eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğreten okullarda, görev verilecekti. Hiç okuma yazma bilmeyenlere yeni Türk alfabesini öğretme görevi meslekten öğretmen olanlara bırakılmıştı. Orta dereceli okulların binaları, öğretmenleri de gerektiğinde Ulus okulları için kullanılabilecekti. Yüksek okulların binalarıyla hocalarını Ulus okulları için kullanmak ise Millî Eğitim Bakanlığının özel iznine bağlıydı.

Ulus okulları öğrencilerinin fazla olduğu yerlerde, 16-30 yaşları arasında olanlar ile otuz yaşından yukarı olanlar için ayrı ayrı dersaneler açılması öngörülüyordu. Dersaneler erkek, kadın diye ayrılabileceği gibi karma da olabilirdi. Dersaneler, olanaklar ölçüsünde halkın ayağına götürülüyor, kentlerin en uygun yerlerinde açılıyordu. Her mahallede okuyup yazma bilmeyenlerin ve eski harflerle okuyup yazma bilip de henüz yeni yazıyı öğrenmemiş olanların listeleri çıkarılıyordu. Listeler ellişer kişilik bölümlere ayrılıyor ve o bölgede görevli Ulus okulu öğretmenine veriliyordu. Yeni harfleri öğrendiklerini ileri sürenler sınavdan geçiriliyor ve gerçekten öğrendikleri anlaşılınca Ulus okuluna devamdan bağışlanıyorlardı. Aileleri içinde yeni yazıyı öğrenebilecekler de bağışlanıyordu. Ama bunların Ulus okullarına devam edenlerle birlikte sınava girmeleri gerekiyordu.

Ulus okulu dersleri açılırken bir tören yapılıyordu. Öğretmen önce okuyup yazma ve Türk harfleri konusunda bir giriş konuşması yapıyor, arkasından, gramofon sağlanabilmişse, Atatürk'ün Türk harfleri konusundaki söylevini içeren plâğı çalıyordu. "Gazi Hitabesi Plağı" denen bu plâğın satışından elde edilen gelir, Ulus okullarına bağışlanmıştı. Bu bakımdan plâk hemen hemen her okulda bulunuyordu. Plâğın dinlenmesinden sonra, program ve yönetmelik uyarınca derse başlanıyordu. Öğretim döneminin bitiminde öğrenciler sınavdan geçiriliyordu. Başarı gösterenlere diploma veriliyordu. Bunda öğrencinin "... yapılan imtihan neticesinde (sonunda) yeni harflerle Türkçe okuma ve yazmayı eyice öğrendiği anlaşılmış olduğundan kendisine bu şehadetname verilmiştir" deniyordu. Sınavda başarı gösteremeyenler bütünleme kursuna gönderiliyorlardı. Ulus okullarını başarıyla bitirenler, isterlerse, meslek bilgilerini arttırmak için, "Halk Dersanelerine" girebilirlerdi.

Ulus okulları giderlerinin nereden karşılanacağı da yönetmeliğinde gösterilmişti. Yerel yönetim bütçelerinden, bu okullara ödenek ayrılacaktı. Ayrıca Ticaret ve Ziraat odaları, Belediyeler, özel kişilerce yapılacak bağışlar da buna ekleniyordu. "Gazi Hitabesi" plâğının geliri de Ulus okullarına bağışlanmıştı. Kısacası, her il ya da ilçenin Ulus okulları kendi yağlarıyla kavrulacaklardı. Genel bütçeden bu okullara ödenek ayrılması öngörülmemişti.

Ulus okulları örgütünü kuranlar, hiçbir Türk yurttaşının harf devrimi dışında bırakılmamasını, cezaevlerindeki tutuklulara ve hükümlülere de yeni alfa-

benin öğretilmesini istiyorlardı. Bu örgüt Yönetmeliğinin 35. maddesi şöyle kaleme alınmıştı:

"Hapishanelerde bulunan vatandaşlar okutulup yazdırılacaktır. Altı aydan fazla mahkûmiyeti olanları hakkile okuyup yazdırmadan çıkaran hapishane müdürleri mensup oldukları Vekâletçe mes'ul edilecektir. Hapishane müdürleri muhtaç oldukları muallimleri Millet Mektebi idare heyetinden talep ederler. Hapishaneler dahilinde tesis edilecek bu mektepler teşkilâtı da aynen diğerleri gibi idare ve teftişata tâbidirler".

Hapishane müdürleri gibi, en az yirmi işçi, ya da memur çalıştıran özel kuruluşlar, fabrikalar, müteahhitler ve çiftlik sahipleri de çalıştırdıkları kimselere yeni harflerle okuyup yazma öğretmekle yükümlüydüler. Bu görevi kendi elemanlarıyla yapamazlarsa bulundukları yerin Ulus Okulları kurulundan öğretmen isteyeceklerdi. Ama açacakları okulun tüm gereksinmeleriyle öğretmenin ücretini kendileri karşılayacaktı. Aynı biçimde devlet kuruluşları, belediyeler, tekel müdürlükleri, bankalar, liman ve demiryolu işletmeleri, sermayesinin yarısından fazlası devletçe verilen bütün şirketler de tüm personelini okutacaktı. Hamallar bile okutulmadan bırakılmayacaktı. Tüm memurlar, hizmetliler, işçiler en geç Haziran 1929'a kadar bir Ulus okulundan geçeceklerdi ve kendilerinden devam belgesi aranacaktı.

Ulus okulları örgütü, Millî Eğitim örgütünün ulaşamadığı yerlere de uzanıyordu. Bu amaçla gezici öğretmenler ağı kurulmuştu. Gezici öğretmenler, okulu bulunmayan küçük köylere gidecek ve köy halkını köyün en elverişli yerinde toplayıp yeni harfleri öğretecekti. Köy dışından gelenler de bu derslere katılabilecekti. Öğretimin ne zaman yapılacağı ilgili köyün ihtiyar heyetiyle birlikte saptanacaktı. Öğretim haftada altı saatten az olmayacak ve en az bir buçuk ay sürecekti. Kasabalarda kahveler ve gazinolar da gezici öğretmenlerce kullanılabilecekti. Gezici öğretmenler gidecekleri yerlere tebeşir, kâğıt, kalem, defter, kitap ve portatif kara tahta gibi gereçleri yanlarında götüreceklerdi.

Halkın yeni harflere ilgisini çekmek için Ulus okulları örgütünün bir de propaganda kurulları vardı. Bu kurulların görevleri yönetmelikte şöyle sıralanmıştı: Sinema ve tiyatrolarda, sahne aralarında, okuyup yazmanın yararları konusunda uygun propaganda numaraları düzenlemek; kahvehane, gazino gibi yerlerde konferanslar vermek; kasaba ve köylerde panayır, pazar, güreş, koşu, sergi gibi halk kitlelerinin toplandığı yerlerde konferanslar vermek, eğitici afişler asmak, ilgiyi çekecek gösteriler düzenlemek; dergi, gazete, broşür yayınlamak; duvar gazeteleri, afişler hazırlayıp asmak; olanak varsa radyo konuşmaları yapmak ve caddelere, meydanlara hoparlörler koyarak halkı aydınlatmak... Yönetmelik, yeni yazı propagandasında ölçünün kaçırılmaması, halkın usandırılmaması gereğine de dikkati çekiyordu: "Propaganda faaliyeti ve vesaiti ancak lüzümu kadar istimal edildikleri takdirde müfit olurlar. Bunun için itidale riayet şart olup halkı tâciz etmemek lâzımdır" diyordu. (Md.44).

Ulus okulları yönetmeliğinde, yeni yazıyı öğrenmeyi ve öğretmeyi özendirici hükümler de vardı: Dersleri başarıyla bitirenlere diploma veriliyordu. Her der-

sanenin en başarılı üç öğrencisine, Atatürk'ün imzasını taşıyan birer Anayasa kitabı armağan ediliyordu. Diploma alıp çıkanlar, ayrıca açılan tarım, ticaret, zanat gibi meslek kurslarına öncelikle alınıyorlar, kendilerine Ulus okulları yerel kurullarınca uygun armağanlar veriliyordu. Bunlar Millî Eğitim Bakanlığının halk yayınlarından ücretsiz yararlanabiliyorlardı. Yeni Türk yazısını öğretmede başarı gösteren Ulus okulları öğretmenlerine birer takdirname veriliyordu. Bir köyde herkese okuma yazma öğretbilen ve cahilliğin kökünü kazıyabilen öğretmen, takdirnameden başka parayla da ödüllendiriliyordu. Meslekten öğretmen olmayıp da Ulus okullarında başarılı öğretmenlik yapmış olan kamu görevlilerine de bağlı bulundukları daireler ya da kurumlarca takdirname veriliyordu.

Bir anı, bir yazı

Böyle örgütlenen ve milyonlara okuma yazma öğretmeyi amaçlayan Ulus okullarında birçok devlet görevlisine, okuryazara, aydına görevler düşmüştü. İlkokul öğretmenlerine ise iki kat görev yüklenmişti. Meslekten öğretmenler iki üç yerde birden ders vermek durumunda kalmışlardı. Yazı devriminin yapıldığı yıl mesleğe atanan bir ilkokul öğretmeni anılarını şöyle anlatıyor:

"Millet mekteplerinin resmî faaliyete geçtiği tarih, sanırım Aralık 1928 ayının son günleriydi. Ben, o tarihten bir süre önce (18 Ekim 1928'de) Çanakkale'nin Bayramiç kasabasında Zafer-i Millî mektebi muallimliğine atanmış, ilk görevi orada almıştım. Bana, — o yıllarda yeni mezun öğretmenlere verilen değer ölçüleriyle — yeni Türk harfleriyle öğretim yapmak üzere birinci sınıf çocuklarını yetiştirme görevi verildi. İbrahim Alâaddin (Gövsa) Bey'in "Sevimli Alfabe" siyle öğretime başladım.

"Kasabada, Millet mekteplerinin açılış törenleri davullu, zurnalı, şenlikli olmuştu. Bir süre sonra bana, gündüz çalışmalarımdan sonraki akşamüstü saatlerinde yirmi kadar köy imamı ve köy kâtibi efendilere yeni harflerle okuma yazma öğretme görevi verildi. Bu kurs, her gün ayni saatlerde, bir ay sürdürüldü. Kursta uzun sakallı, gözlüklü, altmışların üstünde hoca efendiler ve yine yaşlı köy kâtipleri vardı. Bir aylık sürede hepsi de yeni harflerle okuyup yazmayı başardılar.

"Ondan sonra da, yine gündüzleri aynı saatlerde kasabanın ev hanımlarından bir gruba yeni harflerle okuma yazma öğrettim. Bu çalışmalarımız da yirmi gün kadar sürdü. Bu hanımlar da hoca ve kâtip efendiler gibi eski yazıyla okuyup yazmayı bildikleri için o süre içinde başarı gösterip yeniyi kolaylıkla öğrenmiş oldular.

"Hanımların gündüz derslerinden ayrı olarak bir de geceleri saat yirmi bire kadar süren Millet mektebi "Gece Dersanesi" vardı. Bu gece derslerini de bana verdirttiler. Memur ve aydınlar dışında, kasabanın her çeşit adamından (arabacı, hamal, aşçı çırağı, helvacı, mutaf, bezzaz, attar... vb.) sayıları kırka yaklaşan yurttaşlar bu gece derslerine devam ettiler ve okuma yazma öğrendiler.

"İşte, biz de Büyük Atatürk'ün "Yeni Türk Harfleri Seferberliği"ne, o yıl üç dersanede böylece çalışarak katılmıştık... [177]"

Ulus okullarının yeni açıldığı günlerde, 11 Şubat 1929'da, Millî Eğitim Bakanlığınca çıkarılmağa başlanan *Halk* dergisi de ilk sayısında şunları yazıyordu:

"Gazi, nasıl on sene evvel düşmanları vatan topraklarından atmak için milleti seferberliğe çağırdı ise şimdi de Türk yurdundan cahilliği kaldırmak için seferberlik ilân etti. Türkiye'de kadın-erkek herkes okumak, yazmak bilecektir. İşte Millet mektepleri bunun için açıldı.

"Türk milleti çok anlayışlıdır. Kendisini hep iyiliğe, doğruluğa, güzelliğe götürmüş olan Büyük Gazi'nin bu yeni seferberliğine de hemen koştu. Bakınız Millet mektepleri açılalı daha kaç hafta oldu? Bunlara devam edenlerin miktarı daha şimdiden 900.000 (dokuz yüz bin) adedine yaklaşmıştır. Kat'î tahmine göre Mayıs (1929) iptidasına kadar 1.000.000 (bir milyon) Türk okur yazar olacaktır. Bu faaliyet devam edeceği için ve mekteplere devam edenlerin sayısı biraz daha artacağı için en çok on senede Türkiye'de bir tek cahil kalmayacaktır" [178].

İstatistikler Ulus okullarının bir aylık çalışması sonunda ilk istatistikler yayınlanmıştı. Alınan sonuçlar gerçekten çok umut vericiydi. Bir ay içinde, Ocak 1929'da, Ulus okullarına 856.000 kişi yazılmıştı. Yalnız İstanbul'da 2.655 dersane açılmıştı ve bunlara 104.458 kişi devam ediyordu. Bunların 55.106'sı kadındı [179]. Demek kadın erkek okula koşmuştu. Yeni yazıyla okuma yazma öğrenmek için büyük bir istek, büyük bir çaba vardı. Bu hızla gidilirse, ilersi için büyük umutlar beslenebilirdi.

Ancak bu ilk verilerden genel bir sonuca varmamak gerekir. Daha sağlam bir yargıya varabilmek için istatistiklere biraz daha girmek yerinde olur. Ulus okullarının ilk beş yıllık çalışmalarına ilişkin ayrıntılı istatistikler zamanında yayınlanmıştı [180]. Bu resmi istatistiklere göre, 1928-1933 yılları arasındaki beş yıllık dönemde bütün Türkiye'de 54.050 Ulus okulu dersanesi açılmıştı. Bunların 18.589'u (% 34.40'ı) kentlerde, 35.461'i (% 65.60) köylerdeydi [181]. Demek ki, bu okulların yaklaşık üçte ikisi köylerde açılmıştı. Başka bir deyişle, yeni yazı seferberliği geniş ölçüde köye de yayılmıştı. İlk yıl büyük bir coşku göze çarpar. 1928/29 ders yılında açılan dersanelerin sayısı 20.489 olmuştur. Ne var ki ilk yılın coşkusu giderek yavaşlar. Dersanelerin sayısı yıldan yıla azalır. Beşinci yıl yalnız 5.107 dersane çalışmaktadır. Beş yıl içinde sayı dörtte bire düşmüştür. Hem kentte, hem köyde işler büyük ölçüde yavaşlamıştır.

[177] Emekli öğretmen M. Âdil Özder'in anılarından aktaran: Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 70-71

[178] *Halk* dergisi, 11.2.1929, Sayı 1'dan Ülkütaşır, *op.cit.*, s. 68-69

[179] *Cumhuriyet* (İstanbul), 3.2.1929 ve 3.2.1979; *NADB-867.402/30,* Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor, 13.2.1929, No. 674.

[180] Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1928-33, Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği*, No. 28, Devlet Matbaası, İstanbul: 1934, 45 sayfa.

[181] *Ibid.* Yüzde hesapları ve yorumlar tarafımdan yapılmıştır (B.N.Ş.).

Benzer bir eğilim öğretmenler bakımından da görülür. Ayni dönemde 46.690 öğretmen ulus okullarında görev almıştı. Bunların 22.113'ü (% 39'u) kentlerde, 28.577'i (% 61'i) köylerde görev yapmıştı. Dersane sayısına oranla kentlere daha bol öğretmen ayrılmıştı. Genellikle öğretmenlerin sayısı dersanelerinkinden daha azdı. Bu demekti ki kimi öğretmenler birkaç dersanede birden görev yapıyorlardı. Hiçbir yıl dersane sayısı kadar öğretmen ayrılamamıştı. Öğretmen yetersizliği sürekli olarak görülmüştü. Dersane sayısı gibi öğretmen sayısı da yıldan yıla düşmüştür. 1928/29 ders yılında Ulus okullarında 16.922 öğretmen görev almış iken, beş yıl sonra öğretmen sayısı 4.084'e düşmüştür. Bu da % 76 oranında azalma demekti.

Ulus okullarına devam edenlerin sayısı ise daha büyük bir düşüş gösteriyordu. Beş yıl içinde 2.305.924 kişi bu okullara yazılmıştı. Bunların 1.523.511'i (% 66) köylü, geri kalan % 34 kadarı kentli yurttaşlardan oluşuyordu. Köylü, kentli, yeni yazıyı öğrenmek için okula koşmuştu. İlk yıl okula gelenlerin sayısı 642.778'i (% 61.48) köylü olmak üzere, 1.045.500'e ulaşmıştı. Ama bu sayı büyük bir hızla düşmüştü. Ertesi yıl yarıya inmişti. Beşinci yılda ise yalnız 157.639 kişi Ulus okullarına devam ediyordu. Bu % 15'e düşüş demekti ve umut kırıcıydı. Köylü, kentli, kadın, erkek diye ayrım yapıp yüzdeye vurunca şunlar ortaya çıkıyordu: Ulus okullarına devam eden köylü erkeklerin sayısı beş yıl içinde 401.959'dan 91.488'e (% 78), köylü kadınların sayısı 240.819'dan 26.324'e (% 80); kentli erkeklerin sayısı 402.717'den 39.824'e (% 91) ve kentli kadınların sayısı ise 178.377'den 9.830'a (% 94.5) düşmüş bulunuyordu. Kentlerde düşüş oranı ortalama % 91.46, köylerde % 82 idi. Kadınlar, özellikle kentli kadınlar, Ulus okullarıyla ilgilerini kesmek üzere görünüyorlardı.

Beş yılda Ulus okullarına devam eden 2.305.924 kişiden 1.124.926 kişi yeni yazıyı öğrenip diploma almıştır. Başarı oranı ortalama % 48.78 olmuştu. Köylerde genel başarı oranı % 46, kentlerde ise % 54 dolayındaydı: Beş yılda 782.410 kentliden 425.745'i (% 54.41), 1.523.511 köylünün de 699.176'sı (% 45.89) başarılı olmuştu. Köylerde erkeklerin başarı oranı % 51, kadınların ise % 35 idi. Hiç okuma yazma bilmeyen köylü erkeklerden 907.314 kişi Ulus okullarına devam etmiş ve bunların yaklaşık yarısı, 447.218 kişi, okur yazar olarak okuldan çıkmıştı. Hiç okuma yazma bilmeyen 458.000 köylü kadından 152.968'i başarı göstererek diploma almıştı. Yani köylerde Ulus okullarına devam eden alfabesiz 1.365.317 kişiden 600.186 kişiye ilk kez okuma yazma öğretilmişti. Geriye kalan yaklaşık 99 bin kişi eski yazıyı bilen, Ulus okullarında yeni yazıyı öğrenen kimselerdi. Kent Ulus okullarına hiç okuma yazma bilmeyen 590.729 kişi katılmış, bunların 303.874'ü okuma yazma öğrenerek okullardan çıkmıştı. Beş yılın çalışmaları şöyle bir tabloyla özetlenebilir:

Millet Mekteplerinin Beş Yıllık Çalışmalarına İlişkin Genel İstatistik.

Yıllar	Dersane	Öğretmen	Devam eden	Başaran	Başarı oranı
1928/29	20.489	16.922	1.045.500	526.881	50.39
1929/30	12.937	11.307	544.534	245.663	45.11
1930/31	9.602	8.940	352.902	172.322	48.82
1931/32	5.915	5.437	205.349	99.491	48.44
1932/33	5.107	4.084	157.639	80.559	51.10
TOPLAM	54.050	46.690	2.305.924	1.124.916	48.78

Resmî istatistiklerde bir de "dışarda özel eğitim görerek başarı gösteren", yani yeni yazıyı özel olarak öğrenen kimselere de yer verilmektedir. 1928-1933 yıllarında sayıları 122.233 kişi olan bu gibiler de, Ulus okullarında yeni yazıyı öğrenen 1.124.916 kişiye eklenmektedir. Toplam olarak 1.247.197 kişi bulunmaktadır[182]. (Doğrusu 1.247.149 dur - B.N.Ş.). Şu açıklama yapılmaktadır:

"Risalede görülen (bu) rakamlar sadece Millet mekteplerinden mezun olanların miktarını gösterir. Yani bu rakamlar memlekette Türk harfleriyle okuyup yazma bilenlerin miktarı olarak telâk'i edilmemelidir. Zira Millet mektepleri faaliyetleri haricinde olarak Türk harfleriyle okumak ve yazmak öğrendiği muhakkak olan, yekünu yüzbini mütecaviz devlet, hususî idare ve belediye memurlarile on sekiz bin küsur muallim ve yeni harflerin tatbiki senesinde bilumum mekteplerde mevcut olan yarım milyonu mütecaviz talebe, ordu ve jandarma zabitanı ve orduda okumak öğrenen yüzbinlerce kura efradı, bilumum bankalar ve mümasil müessesat ve şirket memurları ve ayrıca halk arasında kendi kendisine okumak yazmak öğrenenler risalede görülen yekûna dahil değildir. Bunlar da nazarı dikkate alınırsa Türk harflerile okuma yazma bilenlerin yekûnu küçük bir hesapla 3.000.000'u tecavüz eder"[183].

Sonuç

Yazı devriminin beşinci yılında varılan sonuç kısaca buydu: Üç milyon kişi yeni yazıyı öğrenmişti. 1927 yılında Türkiye'de eski yazıyla okuma yazma bilen 1 milyon 100 bin kişi bulunduğu sanılıyordu. Yazı devriminden sonra beş yıl içinde okur yazar sayısı üç kat artmıştı. Üç milyon kişinin üçte birinden çoğu Ulus okullarında ukuma yazma öğrenmişti.

Ulus okulları ondan sonra, gittikçe gerileyerek, üç yıl daha yaşamıştı. Kuruluş yılında 20 bininin üstünde olan dersane sayısı 1935/36 yılında 2274'e

[182] *Ibid.*, s. 45.

[183] *Ibid.*, "İzahat".

düşmüştü. Öğrenci sayısı da 1 milyondan 59.206'ya düşmüş bulunuyordu[184]. Böylece bu okullar, ilgisizlik yüzünden gitgide ışığı azalan bir mum gibi sönüp gitmiştir.

Büyük emellerle açılmıştı Ulus okulları. Açılırken, "on-onbeş yılda Türkiye'de okuma yazma bilmeyen bir tek yurttaş kalmayacak" denmişti. Başlangıç gerçekten umutluydu. Bütün yurtta bir seferberlik havası estirilmişti. Köylü, kentli, kadın, erken okullara koşmuştu. Bu coşku sürdürülebilseydi okuma yazma sorununun çözümü bakımından büyük bir aşama sağlanabilirdi. Ama ilk zamanların hızı çabuk kesilmiştir. Ulus okulları gerileye gerileye sonunda karanlıklara gömülmüştür. Topu topu sekiz yıl yaşatılabilmiştir.Topu topu 1 milyon 200 bin kadar yurttaşa bu okullarda okuma yazma öğretilebilmiştir.

Buna karşılık, yazı devrimi açısından Ulus okulları büyük bir atılım olmuştur. Bu okullarla bütün ülke baştan başa dalgalandırılmıştır. Okul çağı dışındaki büyük halk kitleleri ırgalanmış, coşturulmuştur. Köyde, kentte, kadında, erkekte yeni yazı kavramı yaratılmıştır. Yazı devrimi kitlelerin kafalarına sokulmuştur. Uyuklayanlar uyandırılmıştır. Üçte ikisi köylü olmak üzere, iki buçuk milyon kadar insan bu okulların kapılarından girip çıkmıştır. Yarısı okuma yazma öğrenerek çıkmıştır. Öğrenemeden çıkanlarda bile harf, yazı, yazı devrimi gibi kavramlar doğmuştur. Yazı devriminin uygulanması, yeni yazının tanıtılması, öğretilmesi bakımından ulus okullarının katkısı büyük olmuştur. Cumhuriyetin onuncu yılına gelindiği zaman, genel eğitim sorunu çözümlenebilmiş değildi, halâ okur yazar oranı çok düşüktü. Ama yeni yazı tutunmuş, yerleşip kökleşmişti. Türk yazı devrimi başarıya ulaşmıştı. Bu başarıda Ulus okullarının önemli bir payı vardır. Yeni Türk alfabesinin halk kitlelerine yayılması bakımından Ulus okulları başarılı olmuş ve amacına ulaşmıştır.

[184] Enver Naci Gökşen, "Millet Mektepleri", *Cumhuriyet, Yazı Devrimi Belgeler* Eki, 1 Kasım 1978, s. 11.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BASINDA TÜRK YAZI DEVRİMİ

1. Amerikan Basını

Genel hava

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında Amerikan basını genellikle Türkiye'ye karşıydı. Amerika'daki Rumların ve Ermenilerin de etkisiyle, Amerikan gazetelerinde Türkler yanlış ve kötü tanıtılıyordu. Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Ankara ile Vaşington arasında normal diplomatik ilişkiler kurulamamıştı. 6 Ağustos 1923 günü Türkiye ile Amerikan Birleşik Devletleri arasında imzalanan Lozan andlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesini de öngörüyordu. Ama Amerikan basınında bu andlaşmaya karşı yoğun bir kampanya açıldı. Amerikan Kongresi bu baskıya boyun eğerek 18 Ocak 1927 günü andlaşmayı veto etti. Ancak 1927 yılının sonlarına doğru Türkiye ile Amerika arasında normal diplomatik ilişkiler kurulabildi. 1928 yılına gelindiği zaman Amerika basınında Türk düşmanlığı kampanyası halâ sürdürülüyordu[1].

Ama, Amerika'da Türk ulusuna kara çalmak için sürdürülen düşmanca çabalara karşın genç Türk Cumhuriyetinin ardarda gerçekleştirdiği devrimci atılımlar, Atlantik ötesinde de olumlu yankılar yaratmıştı. Türkiye'de Saltanatın yıkılışı, Cumhuriyetin kuruluşu, Halifeliğin kaldırılışı, dinle devletin birbirinden ayrılışı, kıyafet devrimi, İsviçre Yurttaşlar Yasasının (Medenî Kanununun) alınışı vb. Amerikan gazetelerine de geniş ölçüde yansımıştı. Bu arada Türk harf devrimi de Amerika'da oldukça yakından izlenmiştir.

The New York Times

Türkiye'de daha harf devrimi hazırlıkları yapılırken Amerikan gazetelerinde de bu konuda haberler çıkmağa başladığı görülür. *The New York Times* gazetesi, 30 Nisan 1928 günlü sayısında, yakında Türklerin Arap harflerini bırakıp Lâtin harflerini alacaklarını duyuruyor ve özetle şunları söylüyordu: Atatürk'ün önderliğinde Türkiye, Batılaşma yolunda yeni bir atılıma hazırlanıyordu. Türk çocukları yakında Lâtin harfleriyle öğrenime başlayacaklardı. Yeni bir sözlük hazırlanacaktı. Türk gazeteleri yarı yarıya Arap ve Lâtin harfleriyle çıkacaktı. Lâtin harflerinin tam olarak benim-

[1] Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyük Elçiliği (1920-1927)", *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977'den ayrıbasım, T.T.K. Basımevi, Ankara: 1977.

senmesi için onbeş yıllık bir süre tanınacaktı. Bu sürenin sonunda yeni alfabenin kullanılması zorunlu olacaktı. Harf değişikliğinin başlıca nedeni, Arap harflerinin zorluğu, Türk diline uymaması idi. Türk çocukları bu değişikliği sevinçle karşılayacaklardı. Çünkü yeni alfabeyi çok daha kolaylıkla öğrenebileceklerdi. Harf devrimini basım ve yayımcılar da arzuluyorlardı. Arap harfleriyle basım işleri çok zordu. İşadamları da, daktilo makinaları kullanabilmek için Lâtin alfabesinin alınmasını arzuluyorlardı... Gazete, yakın çağlarda başka hiçbir ulusun alfabe değişikliğine gidemediğini ilk kez Türklerin bu işi başaracaklarını belirtiyor ve bunun önemli bir olay olduğunu söylüyordu[2].

Değinmeler

1928 yazında Amerikan basınında sık sık Türk harf devrimi konusuna değinildiği görülmektedir. Bursa Amerikan Kız Okulunda Hristiyanlık propagandası yaptıkları gerekçesiyle üç Amerikalı öğretmenin yargılanmasını ele alan bir Amerikan gazetesi, Türkiye'de, dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılmış bulunmasına karşın, bu olaya önem verilmesinin nedenleri üzerinde duruyor ve aslında Türkiye'nin bir "kültür savaşı verdiğini" belirtiyor ve şunları yazıyordu:

"Türk toplumu çetin bir kültür bunalımı geçirmektedir. Eski bağlardan boşanmaktadır. Türkler, ortaçağ İslâm uygarlığını bırakıp çağdaş uygarlığı benimsediler. Yine yeni Türkiye'nin önderleri yeni Türk toplumunu ulusal kültür ve ulusal ülkü temellerine oturtmak istediler. Çağdaş Avrupa toplumunun kurumlarını ve değerlerini kendilerine mal ettiler, ama toplumsal ayrılıklar nedeniyle bu yüzeysel kalabilir. Şimdi de Arap alfabesini bir kenara itip Lâtin alfabesini almak için çaba harcanmaktadır. Türk reformcuları, Türkiye'yi ortaçağların son kalıntısından da kurtarıp ülkeyi tümden çağdaşlaştırmayı amaçlıyorlar"[3].

İstanbul'daki Amerikan Robert Koleji Müdürü Dr. Edgar J. Fisher, 1928 yılı yaz aylarında Amerika'nın Syracusa üniversitesinde Ortadoğu konusunda dersler vermiş ve bu arada yeni Türkiye'yi de Amerikalılara tanıtmağa çalışmıştı. Fisher yerel Amerikan gazetelerine verdiği demeçlerde, yeni Türkiye'nin üsüste atılımlar yaptığını, bu politikanın Türkiye'nin kalkınmasını hızlandıracağını anlatmış ve harf devrimine de değinerek şunları söylemişti:

"Türkiye'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı halâ yüksektir. Bununla birlikte hükümet, eğitim sistemini geliştirmeğe çalışmaktadır. Hem erkek, hem kız çocuklar için öğrenim zorunluluğu konmuştur. İstanbul Üniversitesine kız öğrenciler alınmıştır. Halen ilk okullarda okuyan çocukların daha yüksek okullarda eğitimi için orta dereceli okullar yapılmaktadır.

[2] "Turks Drop Arabic for Our Alphabet. Angora Will Give People 15 Years to Learn New Letters, Which Will Then Be Compulsory. Change is First in An Age. No Other Country, It is Said, Abandoned Its Characters for Latin Ones in Modern Period", *The New York Times*, 30.4.1928.

[3] Oliver McKee Jr., "Turkey Now Fighting for Its Culture", *Boston Evening Transcript*, 2.6.1928.

"Son olarak da Türk alfabesinin Lâtinleştirilmesi için adımlar atılmıştır. Bunun tamamlanması onbeş yıl sürecektir ama Türkiye'nin gelişmesini büyük ölçüde hızlandıracaktır.

"Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye karşı sempatik bir tutum takınmalıdır. Yanlışlar yapılsa bile bunları görmemezlikten gelmeliyiz ve unutmamalıyız ki ilk gelişme dönemimizde biz de yanlışlar yaptık"[4].

Türk harf devrimi Amerika'nın uzak kentlerinde bile duyulmuş, olumlu biçimde yorumlanmıştı. Ohio eyaletinde çıkan bir kasaba gazetesi şunları yazıyordu:

"Kemal Paşa (Atatürk) çağımızın baş reformcusudur. Bu konuda çok konuşmaz; ama inatçı, savaşkan, gelenekçi bir soyu ıslah eder.

"Bu büyük Türk yenilikçisi ve devrimcisi, Babıâli'yi bir kenara itti, İslâmlığın başını alaşağı etti, Türk kadınının yüzündeki peçeyi yırttı, Türk erkeğinin başındaki fesi attı, Batı yasalarını aldı ve şimdi de Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınmasını irade buyurdu...

"Cahillik Türkiye'de oldukça yaygındır, ama, çocuklardan başlanarak bu son yeniliği gerçekleştirmek zor olmayacaktır. Alfabe değişikliği Türkiye'yi Batı yaşamına, düşüncesine ve alışkanlığına daha da yaklaştıracaktır"[5].

Yine New York Times Amerika'nın büyük gazetesi *The New York Times,* Türk harf devrimini neredeyse adım adım izlemiştir, denilebilir. Türk Kurtuluş Savaşı boyunca Türklere karşı yayın yapmaktan geri durmamış, Lozan andlaşmasının Amerikan Kongresince onaylanmasına da karşı çıkmış olan bu gazete, Atatürk devrimleri konusunda olumlu yayınlar yapmaktan kendini alamamıştır. Türkiye'de harf devrimi yapılacağını ve Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınacağını daha 1928 Nisan ayında Amerikan kamuoyuna duyurmuştur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in, Türkiye'yi batılılaştırmak için gerekli gördüğü son reform kampanyasını da açtığını, bütün Türk toplumunun en geç iki yıl içinde yeni Türk alfabesini öğrenmesini istediğini, söylediklerini yapmağa kararlı olduğunu kanıtlayarak "Ulusal Başöğretmen" rolünü benimsediğini... uzun uzun anlatmıştı[6].

Aynı gazete, Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü dolayısıyla da uzun bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda, son beş yıl içinde Türkiye'de "tam bir devrim yapıldığı", Türkiye'nin "yeniden doğuşunun şaşırtıcı bir olay olduğu" ayrıntılarıyla anlatılıyor, devrimci atılımların sürdürüldüğü belirtiliyor ve "(Mus-

[4] "Turkey Drops Old Customs in New Era, Dean Explains. Dr. Fisher, Summer Session Teacher, Believes Policies Adopted by Post-War Regime Will Speed Country in Development", *Post Standard,* Syracuse, New York, 4.7.1928.

[5] "Moslem Reform", *Cincinnati Enquirer,* (Cincinnati, Ohio,) 16.7.1928.

[6] W.G. Tinckom-Fernandez, "Changing Alphabet Obsesses Kemal. Turkish President at Dance Gives Bandmaster a Lesson in Writing Latin Letters", *The New York Times,* 2.9.1928.

tafa) Kemal, Türk dilinin de Arap harfleri yerine Lâtin harfleriyle yazılmasını istedi... Toplumsal yönüyle bu devrim, devletin geleneklerini Batı modeline uydurmayı amaçlamaktadır" deniyordu[7].

Cumhuriyetin yıldönümünde

Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü dolayısıyla, Amerika'nın büyük gazetelerinden *Washington Post* da şunları yazıyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti beşinci yılını kutluyor. Bu ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik bakımlardan uğradığı değişim, yüzyılımızın şaşırtıcı olaylarından biridir... Kemal Paşa, Türkiye'yi çağdaşlaştırmakla dünyayı şaşırttı. Fes ve peçe gitti; eski Arap alfabesi de gidiyor. Eski başkentin yerini yenisi aldı ve yeni başkent, her Amerikan kenti gibi, hızla gelişiyor... Ve Türkiye'de her bakımdan yepyeni bir yaşam açıkça görülüyor... (Türkiye) gerçek bir Cumhuriyet olarak, ilerici ülkeler arasında yer almayı hak etmiştir." Bunları yazdıktan sonra gazete, bir de siyasal sonuç çıkarıyor ve "Senato bütün bu gerçekleri görmeli ve bu ülkeyle Birleşik Devletler arasında iyi ilişkiler kurulmasını sağlayacak olan (Lozan) andlaşmasını onaylamalıdır" diyordu[8].

Ulus okulları

Türkiye'de Ulus okullarının açılması üzerine de *The New York Times* gazetesi şunları yazmıştır:

"Türkiye, hiç değilse bir bakımdan, daha eski Cumhuriyetleri utandıracak biçimde yeni yıla girdi. Tellâllar, davullar çalarak bütün köylere yayıldılar. Yeni yazı dilini, Arap alfabesi yerine Lâtin alfabesini öğrenmeleri için 16 ile 40 yaşları arasındaki herkesi Ulus okullarına çağırdılar. Dört ay içinde Türkiye'nin okur yazar bir ülke olması plânlanmıştır. Okul çağı dışındaki nüfusun % 90'ı, Batıda hemen hemen evrensel biçimde kullanılan harflerle Türkçe okuyup yazmağa hazırlanmıştır. Yalnız yeni alfabeden başarılı sınav verenler bu kursların dışında tutulacaklardır.

"Eğitim alanında yiğitçe bir atılımdır bu. Biz, kendi beyaz çocuklarımız arasındaki okur yazarlık oranını ancak birbuçuk yüzyılda, yavaş yavaş, yükseltebildik. Yine de on yaşının üzerindekiler arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı 1920'de % 6 kadar yüksekti, New York'ta bile bu oran % 5'tir. Vali Smith, Amerika'da okuma-yazma bilmeyen beş milyon insan bulunduğunu söylemektedir...

"Mustafa Kemal'in Türkiye'yi okutmak için gösterdiği ilgi bizde de olsaydı, okullara devamı sağlayacak bir yol bulabilir, bunun için gerekiyorsa davul da çalabilirdik"[9].

[7] T.J.C. Martyn, "Turkey as a Republic Breaks With Her Past - Five Years Of the New Regime Have Witnessed a Complete Revolution, With the Struggle to Meet Changed Conditions Still Going On", *The New York Times*, 28.10.1928.

[8] "Another Young Republic", *Washington Post*, 30.10.1928

[9] "Enforced Literacy", *The New York Times*, 3.1.1929.

The National Geographic Magazine

Amerika'nın ünlü *The National Geographic Magazine* dergisinin Avrupa muhabirlerinden biri, Maynard Owen Williams, Türk harf devriminin yapıldığı günlerde Türkiye'de bulunmuş, eski yazıdan yeni yazıya geçişi gözleriyle izlemiş, gördüklerini fotoğraflarla da saptamış ve dergide ilginç bir yazı yayınlamıştır. Yazı, muhabirin çektiği tarihsel denebilecek fotoğraflarla da süslenmiştir. Fotoğraflarda, Türkiye'de gemilerin, trenlerin adlarının eski yazıdan yeni yazıya çevrilişi, Türk halkının yeni yazıyı öğrenme çabaları, dükkânların, lokantaların tabelalarının yeni alfabeyle yazılmağa çalışılması, postane önünde yeni alfabe tabelâları gibi o günün görüntüleri yer almaktadır. "Türkiye Okula Gidiyor" başlığını taşıyan bu yazıdan uzunca parçalar aşağıya alınmıştır. Amerikalı gazeteci şunları söylemektedir:

"Kalem kılıçtan daha güçlüyse, Türkiye yeni zaferler kazanma yolundadır. 482 işaretli Arap yazısı atılmış, bütün Batı dünyasında kullanılan Lâtin alfabesinden 29 harf alınmıştır ve tüm ulus, kendi alfabesini yeniden öğrenmektedir.

"Yeni Türk alfabesinin benimsenmesi üzerine, ders kitaplarının hazırlanabilmesi ve bütün öğretimin Lâtin harfleriyle yapılabilmesi için okulların açılışının geciktirileceği geçen ilk baharda pek akla gelmemişti. Ama "Yeni Türkçe" artık bir şaka değildir, o kadar ciddiye alınmıştır ki, Eylül ayında yayına başlayan yeni güldürü dergisi KHAHAHA (baştaki k okunmaz), baştan başa yeni harflerle çıkan ilk dergi olmuştur. 1 Aralıkta bütün gazetelerin yeni harflerle basılması zorunlu tutulmuştur. Yeni harfler satın alabilmeleri için kimi gazetelere hükûmetçe yardım edilmektedir.

"Arap harfleri öğrencilere pek büyük güçlük yaratıyordu. Bu yüzden Türk halkının beşte dördünden çoğu okuma-yazma bilmiyordu... Ağustos başlarında Türkiye Cumhurbaşkanı yeni alfabe konusunda bir konuşma yaptı. Bu alfabenin alınması, mutlu bir olay gibiydi, ama henüz düşünce aşamasında bulunuyordu. Derken limandaki bir düzine kadar Türk vapurunun adları Lâtin harfleriyle yazılıverdi. 21 Ağustos günü Galata köprüsünden geçerken, yeni harflerle hazırlanmış bir yığın gemi adı tabelâsı gördüm.

"Köprü üstünde de çocuklar yeni Türk alfabesini satıyorlardı. Vapurda on sentlik bir alfabe kitabıyla, bir saat içinde bir yılda öğrendiğimden daha çok Türkçe öğrenebildim.

"Her ne kadar halkta büyük arzu varsa ve muhalefet yok denecek kadar azsa da, bu, tepeden inme bir değişikliktir. Cumhurbaşkanından esinlenmektedir. Cumhurbaşkanı herhangi bir ziyafette konuşurken, "Yeni Türkçe" ile yazılmış el yazısını, orada bulunan uyuşuk bir bürokrata uzatıverir ve bunu okumasını isteyiverir. Böyle bir uygulama, o görevli için yeter de artar. Ertesi gün onu, alfabesini hummalı biçimde öğrenmeğe çalışırken görürsünüz.

"Bakanlıklar, birbiri ardından bütün resmî yazışmalarında yeni alfabeyi benimsiyorlar. Hiçbiri sona kalmak istemiyor. En küçük görevli de Lâtin harfleriyle okuyup yazmak zorundadır, yoksa işinden olabilir...

"Türk gazeteleriyle dergileri, yukardan buyrulmadan bir hafta önce, sütunlarını ya da tam sayfalarını yeni harflerle basmağa başladılar.

"Reklâm sütunları alfabe kitapları gibi oldu. Tanınmış mallar yeni harflerle tanıtılıyor. Vitrinlerde, dükkânda çeşitli malların baş harfleri olarak, 29 harf teker teker sergileniyor.

"Kamu ulaştırma araçlarından Arap yazısıyla Türkçe ve Lâtin yazısıyla Fransızca işaretler kalktı, bunların yerine yeni Türk harfleri geçti. Bunlar yabancılar için de kolaylık sağlıyor.

"Türklerin benimsedikleri yeni alfabede "q" yok, "w" yok, "x" yok... "Maxim" Restorana değil, "Maksim" e gidiliyor" [10].

Amerikalı gazeteci bunları söyledikten sonra söze devam ediyor ve özetle şunları anlatıyordu: Bir yenilik kendisini pek şaşırtmıştı. Eskiden Fransızca olarak *Broussa* yazılırken, şimdi *Bursa* yazılmağa başlanmıştı. Bursa otobüsleri üzerinde rastladığı bu sözcük ona "en devrimci yeniliklerden biri" olarak görünmüştü. Bu değişikliğin nedenini sormuş, *Bursa* sözcüğünün Türk fonetiğine daha uygun olduğunu öğrenmişti. Ufak tefek karışıklıklar da gazetecinin gözüne çarpmıştı. Bir yerde *"Telgıraf"*, bir başka yerde *Telgraf* yazılıyordu. Ama yeni sözlük çıkınca bunların düzeltilebileceğini söylüyordu. Yazar, Türk harf devriminden sonra Türkiye haritasındaki yer adlarının da yeni baştan yazılması gerektiğine değiniyordu. *The National Geographic Magazine* dergisi bu noktada bir açıklayıcı not düşmüştü: Avrupa haritasının Türkiye bölümündeki yer adlarının yeni Türk alfabesine göre değiştirildiği ve değiştirilmiş bu yeni haritanın dergi eki olarak yakında yayınlanacağını duyuruyordu. Amerikalı, Türk harf devriminin yabancılar için yapılmadığını, ama yabancılara da kolaylık sağladığını belirtiyor, bu konuda örnekler veriyordu: postaladığı taahhütlü mektubun alındısı yeni herflerle yazılmıştı ve kendisi bunu okuyabilmişti. Oysa üç ay önce bu alındıları okuyamıyordu. Türkiye'deki yabancı firmalar, iki alfabeyle, iki dil üzerinden defter tutarlarken, şimdi yeni Türk yazısıyla defter tutmağa başlamışlardı; deftere Türkçe birkaç ticaret sözcüğü eklemek yetiyordu. Yabancıların Türkiye'deki gezileri de kolaylaşmıştı. Eskiden Anadolu demiryollarında dolaşırken hangi istasyona geldiklerini anlamak için saat ya da sekstan kullanırken, artık istasyon adlarını kolayca okuyabiliyorlardı. Tabelalar da öyle açık seçik ve iri iri yazılmıştı ki, tren durmadan da okunabiliyorlardı. Öte yandan Türk yazı devrimi o kadar birdenbire yapılmıştı ki, yabancı firmalar sanki uykuda yakalanmışlardı. Mallarının adlarını, reklâmlarını değiştirmeğe vakit bile bulamamış-

[10] Maynard Owen Williams, "Turkey Goes To School", *The National Geographic Magazine*, "January 1929, pp. 94-102.

lardı. Dikiş makinası, otomobil, benzin, gazyağı gibi Türkiye'ye ithal edilen yabancı malların adları, reklâmları yeni yazıya henüz çevrilememişti. Yabancı firmalar, yazı devriminin arkasında kalmışlardı. İstanbul'daki sinemalardan yalnız bir tanesinde isteksizce Arap harfleri kullanılıyordu. Öteki sinemalar yeni yazıya geçmişlerdi[11]. Sinemalar da yeni yazının öğrenilmesine yardımcı oluyorlardı. Gazeteci, harf devrimi üzerine Türkiye'nin baştan başa bir okul durumuna geldiğini belirterek şunları söylüyordu:

"Karatahta ve defter, postanelerin, karakolların, mağazaların, dükkânların ve bankaların başlıca gereçleri durumuna geldi. Ama dershaneler daha da yaygın. Bursa dışında, yeni harflerle yazılmış bir gazete sütununu baştan başa okumam istendi ve okuduğumdan anlam çıktığı söylendi. Kahvehaneler, vapurlar, otobüsler, tümüyle okula giden bir ulusun birer dersanesi durumundadır.

"Amerikalı bir film yapımcısı, sarıklı bir grup Müslümanın İngiliz mezarlığındaki mezar taşlarından Lâtin harflerini öğrenmeğe çalıştıklarına tanık olmuş.

"Yeni Cami önündeki arzuhalciler yeni yazıyı öğrenmişler. Biraz ötede, imza-mühür kazıyıcılar var...

"Harf değişikliğinin İslâm sanatına etkisinin ne olacağını kimse bilemiyor. Tekkecizade İbrahim'in ve diğerlerinin süslü yazılarının değişeceği söylentisi var...Öğrenilmesi daha kolay bir alfabe ile aydınlanmaya yönelik olan bu hareketin, dünyaca tanınan sanat hazinelerinin yıkımıyla sonuçlanacağını gösteren herhangi bir belirti şimdilik yoktur. Çinicilikten mimarlığa kadar İslâm sanatına egemen olan şahane kaligrafi sona ererse, şimdiki hazineler daha da değer kazanabilir"[12].

Amerikalı gazeteci Maynard Owen Williams, sonuç olarak şunları söylüyordu:

> "Yeni Türkiye, halâ Arap alfabesi kullanan öteki ülkelerden kesinlikle uzaklaşmaktadır. Tıpkı fesi kaldırırken ve kadınları peçeden kurtarırken olduğu gibi. Ama bu, bir kopma değil, bir bağ olabilir. İran ve Afganistan Türkiye'de yapılan yüzeysel değişiklikleri şimdiden benimsemektedirler...
>
> "Türkiye, daha birkaç yıl önce Amerikan mandasına aday gösteriliyordu. Şimdi, hiçbir yabancı vasinin empoze etmeğe kalkışamayacağı değişiklikleri kendiliğinden hevesle benimsemektedir ve böylece, Osmanlı sınırlarının çok ötesinde de kültürel liderlik kazanmaktadır.
>
> "Bir doğu ülkesinin, batılı hiçbir devletin ya da devletlerin yapamadığı biçimde, Ortadoğuyu hızla çağdaşlaştırması ve batılaştırması, tarihin hoş çelişkilerinden biridir.Yabancı baskısı kompleksinden sıyrılmış olan Türkler, hiçbir yabancının empoze edemeyeceğini özgürce benimsiyorlar.

[11] *Ibid*, pp. 102-107

[12] *Ibid.*, p. 107.

"Yeni Türk alfabesinin benimsenmesi üzerine tüm bir ulus gündüz ve gece okullarına gidiyor. Türkler, başkentlerini Anadolu'nun bağrına kaydırmakla yalnız geçmişin entrikalarından ve kötülüklerinden uzaklaşmış olmadılar, aynı zamanda Batı kültürünün pek az erişebildiği bölgelere de Batı uygarlığını götürdüler.

"Türkiye Cumhurbaşkanı,, yeni Türk alfabesi uğrundaki savaşıyla, dili yabancı, basını yabancı, düşüncesi yabancı olan Padişahlar kentini de istilâ etti. Kullandığı silâh, kılıç değil, kalemdir..." [13]

Current History

The National Geographic Magazine dergisi gibi, New York'ta yayınlanmakta olan *Current History* adlı Amerikan dergisi de Türk harf devrimi üzerinde önemle durmuştur. Bu dergi, Atatürk'ün Sarayburnu söylevi üzerine, Ağustos 1928'de, "Türkiye'nin Lâtin Alfabesini Kabulü" başlıklı bir yazı yayınlamış ve bu devrimin önemini vurgulamıştır [14]. Dergi, Türk harfleri yasasının Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçişini de "Türkiye, Yirminci Yüzyıl Uygarlığına Ayak Uyduruyor" başlıklı bir yazıyla yorumlayıp okuyucularını duyurmuştur [15]. Atatürk'ün 1 Kasım 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisini açış söylevini ayrı bir yazıyla özetleyen *Current History* dergisi, bu yazıda da Türk harf devrimi konusuna yer vermiştir. Özetle, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in söylevinin üçte birini eğitim sorununa ayırdığını, bu söylevin hemen arkasından Türk harfleri yasasının Meclisten geçtiğini, buna göre 1 Aralık 1928'den başlayarak bütün Türk gazetelerinin artık yeni yazıyla çıkacağını, sürümü azalabilecek gazetelere destek yardımı yapılmasının öngörüldüğünü, ayrıca "Ulus okullarının" açılması için hazırlıklar yapıldığını, bu proje için 12.000 öğretmen görevlendirileceğini yazmıştır [16].

Kısacası, Türk harf devrimi, Amerikan basınında Türk düşmanlığı kampanyasının sürdürüldüğü bir zamana rastlamıştır. Bu hava içinde bile Amerikan gazete ve dergileri devrimi coşkuyla karşılamaktan kendilerini alamamışlardır. Türkiye'nin hızla uygarlaşmakta olduğunu, uygar uluslar arasına katılmayı hak ettiğini, bununla da kalmayarak Doğulu uluslara örnek olduğunu, kültürel bakımdan lider bir ülke durumuna geldiğini yazmışlardır. Harf devrimi dolayısıyla yeni Türkiye, gerçek yüzüyle Amerikan kamuoyuna tanıtılmağa çalışılmıştır. Başka bir deyimle Atatürk devrimi, bu arada Türk harf devrimi, Amerikalıların gözünde Türkiye'nin saygınlık kazanmasına neden olmuştur.

[13] *Ibid.*, pp. 107-108.

[14] Albert H. Lyber, "Turkey's Adoptin of the Roman Alphabet", *Current History*, v. 28, August 1928, pp. 880-881.

[15] Owen Tweedy, "Turkey in step with twentieth century civilization" *Current History*, v. 29, November 1928, pp. 247-251.

[16] Albert Howe Lybyer, "Mustapha Kemal Reviews Turkey's Progress", *Current History*, January 1929.

Sonraki yıllar

Daha sonraki yıllarda da Amerikan basınında Türk harf devrimine değinen yazılara rastlanır. Devrimin etkisi daha sonraki yıllarda da sürmüştür. 1935 yılında Ankara'ya gelen bir Amerikalı şöyle yazar:

"Türkiye'nin yeni başkenti Ankara'dayım. Mucizeyi kendi gözlerimle seyrediyorum. Böylesine hızlı ve köklü bir sosyal ve siyasal değişmeye dünyanın başka hiçbir yerinde rastlanamayacağını anlıyorum... Ankara'ya uğrayan bir yolcu, nereye geldiğini anlayamaz. Kendisini ya Avustralya'da, ya batı Kanada'da, ya da Kaliforniya'da sanır. Bütün bu iç ve dış değişiklikler, bir tek adamın, Mustafa Kemal'in eseri...

"Ülkesini çağdaşlaştırma ve gerilik nedeni Doğu kültüründen ve alışkanlıklarından söküp koparma tutkusuyla Mustafa Kemal, eski yazı dilini bir kenara itmiş ve yurttaşlarını daha güzel yeni bir dil öğrenmeye zorlamış. Konuşma dili değişmemiş, ama Arap alfabesi yasa dışına itilmiş ve Lâtin alfabesi alınmıştır... Mustafa Kemal, karatahta ve tebeşirle yurdu dolaşarak yeni yazı heyacanını yaymıştır. Ve kadın, erkek, genç, yaşlı herkesi, bütün halkı okula göndermeyi başarmıştır. Dokuz (yedi) yıl sonra bugün okuma-yazma bilenlerin sayısı, eskisine oranla yedi kat artmış bulunmaktadır.

"Bizim Hükûmetimizin bir gün, yazılı ve basılı bütün İngilizcenin bundan böyle Arap harfleriyle yazılmasına karar verdiğini gözümüzün önüne getirelim. (Mustafa) Kemal'in ne kadar köklü bir önlem aldığını ancak o zaman değerlendirebiliriz"[17].

II. İngiliz Basını

The Times

Türk harf devrimi İngiliz basınında geniş yankılar yapmıştır. Büyük İngiliz gazeteleri bu yeniliğe uzun yazılar, başyazılar ayırmışlardır. Daha Atatürk'ün yeni Türk harfleri kampanyasını açması üzerine İngiliz gazetelerinde uzun yazılar görülmüştür[18]. Dolmabahçe kurultayı üzerine de Londra'da çıkan *The Times* gazetesi "Mebuslar Okula Gidiyorlar" başlıklı bir yazı yayınlayarak şunları söylemiştir:

"On yıl önce kendi dillerini Lâtin harfleriyle yazmak yürekliliğini gösteren Arnavutların Jön Türklerce nasıl tutuklandıklarını anımsayanlar, İstanbul muhabirimizin bugünkü telgrafında, "zamanın öç alışının" çarpıcı bir örneğini göreceklerdir. Padişahın Arnavut uyruklarının "gâvur" yazısı kullanmaları, eski kafalı Türklerce çok köktenci sayılan Jön Türklere (İttihatçılara) bile, hatta

[17] Richard Halliburton, "The Metamorphosis of Turkey - An ancient Moslem Country Goes Modern with a Vengeance", *Baltimore Sun* (Baltimore, U.S.A.), 4.8.1935.

[18] J.H. Walton, "Turkey's A.B.C. - Whole Population at School-Kemal's Clever Move" *Daily Telegraph* (London), 28.8.1928. "New Turkish Alphabet-Lâtin Characters." *The Times* (London), 28.8.1928.

Müslüman Arnavutların kendilerine de korku salmış ve Lâtin alfabesi kullanmak isteyen Arnavutlar hayın ve küstah gibi görülmüşlerdi. Dün, ünlü Dolmabahçe sarayında iki yüzü aşkın Türk mebusu, memuru, subayı ve gazetecisi, 1 Ocak 1931 tarihinde yaygın biçimde kullanılacak olan Lâtin alfabesi konusunda beş saatlik bir kurs gördüler. Kurs öğretmeni İbrahim Necmi Beydi, ama kendisi Gazi Mustafa Kemal'in bakışları önünde dersini veriyordu ve ötekiler de yine ayni bakışların altında dersi öğreniyorlardı. Ders bitince kolejlilerin deyimiyle, "Müdürün eleştirilmesi" de yapıldı. Ama kötü niyetli ve sıkıcı öğrencileri yola getirmek için Gazi'nin seçtiği yöntem orijinaldi, güldürücüydü ve profesyonel pedagoglar arasında pek rastlanmayan cinstendi. Gazi, toplantıda bulunanlara gözlerini dikince, kendisinin İstanbul'da olmadığı bir sırada yeni alfabeyi hazırlayan Dil Komisyonu çalışmalarına ve yöntemine saldırmış olan birkaç dikbaşlı mebus buldu. Onları sahneye çağırdı, eleştirilerini açıklamalarını istedi. Tutumlarını değiştirip değiştirmemekte önce kararsız olan bu mebuslar, Komisyona karşı kullandıkları sözlerden pişman olmuş göründüler ve güç bir durumdan kurtulmakla da kuşkusuz rahatlamış oldular. Hiç değilse İstanbul'da, alfabe değişikliğine karşı eleştiriler yükseltilmesi olasılığı pek yoktur.

"Türk dilini öğrenmek için Arap harflerinin yarattığı güçlükle boğuşmamış olanlar, bu değişikliğin yararlarını kolay kavrayamazlar. Arap harfleri Arap diline pek güzel uyar... Ama bol sesli, ahenkli Türk diline başka hiçbir alfabe bu kadar ters düşmez... Arap harflerinin Türkler üzerindeki uzun egemenliği, tutuculuktan, Kur'an yazısını kutsalmış gibi gören dincilikten ileri gelmiştir... Harf değişikliği eğitim-öğretimi kolaylaştırmakla kalmayacaktır. Avrupalılara da Türkçe öğrenme cesareti verecektir. Türkler de Avrupa dillerinin çoğunu çok daha kolaylıkla öğrenebileceklerdir. Bu sayede Türkler, her zamankinden daha çok Batıya yaklaşmış olacaklardır. Büyük bir reformdur bu. Türk halkının kendi kaderini ellerine teslim ettiği seçkin Şefe lâyıktır" [19].

The Daily Telegraph Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiliz gazetelerinin Türkler üzerine yazdıklarını anımsayınca insan, "zamanın öç alışının" bir başka çarpıcı örneğini görüyordu. Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul sorununun çözümlenmesine kadar Türkiye ve Türklere karşı sürekli yayın yapan İngiliz gazetelerinden *The Daily Telegraph,* Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü dolayısıyla yayımladığı "Yeni Türkiye" başlıklı başyazısında Türklere övgüler yağdırıyordu: Beş yıl içinde Türkiye'de şaşırtıcı bir devrim yapılmıştı. Eskiden böyle bir değişikliği kimse düşlemiyordu. Bugün Türk ulusu, kendisine güvenen, geleceğine güvenle bakan, kendi ayakları üzerinde sapasağlam durabilen bir ulustu. Saygıdeğerdi. Uygarlık yolunda hızla ilerliyordu. İngiliz gazetelerinin çizdiği "Korkunç Türk" imajı tarihe karışmıştı. Gazete, harf devrimine de değinerek şunları yazıyordu:

[19] "Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928.

"Önce eski Arap rakamları atıldı, arkasından Kur'an alfabesi. 1 Aralıkta (1928) bütün gazetelerin baştan başa Lâtin harfleriyle çıkacakları dün Bakanlar Kurulunca açıklandı. Bir zamanlar değişmez biçimde tutucu sanılan bir halkın Batılaşma süreci öyle hızlı yürütüldü ve öylesine zaferle başarıldı ki, bütün dünya Türkler hakkındaki düşüncesini değiştirmek zorunda kaldı.

"Şimdi kutlanan yıldönümü (Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yılı), hemen hemen günü gününe bir başka yıldönümüne rastlar. Ama genç Cumhuriyet bu yıldönümünü anımsamadan geçiştirir. On yıl önce Mondros mütarekesi Türk imparatorluğunun tam çöküşünü noktalamıştı. Türkiye'nin geleceği o zamanlar ilginç spekülâsyonlar konusuydu. Ama hiç kimse sonraki yıllardaki gelişmeleri o zaman kestirememişti... Bu gelişmeler Türk'ü Batı dünyasının bir yurttaşı, uygarlık çağının bir evlâdı durumuna getirdi..." [20]

The Times'ın başyazısı Türk harfleri yasasının yürürlüğe girişi üzerine Londra'nın ünlü *The Times* gazetesi "Yeni Türk Alfabesi" adlı bir başyazı yayımladı. Türk harf devriminin, o güne kadar yapılan Atatürk reformlarının "en büyüğü" olduğunu söyleyen gazete, önce, bu devrimin nasıl yapıldığını şöyle özetliyordu:

"Gazi Mustafa Kemal, Osmanlı Türklerinin atalarınca tâ İslâmlığa geçişlerinden beri kullanılmakta olan Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınması uğrundaki kampanyayı ancak dört ay önce açtı. Askerî ve siyasal taarruzlarında olduğu gibi bunda da başarı kazandı... Arap alfabesine karşı taarruzundaki yöntemi zorlayıcı olduğu kadar renkliydi de. Batı yazısının alınmasını salık vermekle yetinmedi. Bunun en güzel propagandasını ve en çalışkan öğretmenliğini de yaptı. Nâzik İstanbul'da ve kırsal Anadolu'da yapılan toplantılarda konuştu. Dolmabahçe sarayının ünlü toplantısında sert ama güldürücü Başöğretmen rolünü oynadı. Değişikliği eleştiren mebusları, onun gözdağı verici bakışları önünde, eleştirilerini savunmaya çağırdı. Onlara sözlerini geri aldırtarak rahatlık verdi. Halk "dinledi ve uydu". Gazetelerde, dergilerde, reklâmlarda Lâtin harfleri kullanma zorunluğu getiren onbir maddelik yasa daha Büyük Millet Meclisinden geçmeden önce, okur-yazar Türklerin önemli bir bölümü yeni alfabeyi öğrenmeğe koyuldu. En çok etkilenen Türkçe gazetelerin sahipleri yeni harfler ısmarladılar ve devrimin ilk bedeli olarak, baskı makinalarıyla öteki gereçlere Hükümetçe gümrük bağışıklığı tanınmasıyla ve halkın da gazetelerini satın alarak yeni harfleri öğreneceği yolundaki yerinde umutlarıyla avundular. Geçen Cumartesi gününden beri yeni girişim örnekleri verdiler. "Resimli sayfa" ile başlıklar birdenbire Türkçeleştirildi. Abdülhamit dönemi basınını anımsayanlar, yirmi yıl içindeki bu değişikliklere pek şaşacaklardır" [21].

20 "The New Turkey", *The Daily Telegraph* (London), 31.10.1928.

21 "The Turkish Alphabet", *The Times* (London), 7.12.1928

Başyazıda, harf devriminin gerçekleştirilmesi üzerinde biraz daha durularak özetle şunlar söyleniyordu: Basında yeni Türk harflerinin kullanılmağa başlanması, Lâtin harflerinin zafer yürüyüşünde ancak bir adımdı. Öteki adımlar birbirini izleyecekti. 1929 yılbaşından sonra artık Arap harfleriyle kitap basılmayacaktı. Arkasından, eski harflerle basılı kâğıtlar resmî işlemlerden kaldırılacaktı. Harf devrimine karşı direnenler için sert cezalar öngörülmüştü. Gazi, devrimleri yasal yollarla yapıyordu ama, sert bir liderdi. Türkler sert liderlere büyük saygı ve güven duymuşlardı. Tarih boyunca bunun çeşitli örnekleri görülmüştü. En başarılı Türk reformcuları hep sert kişilerdi.

Times'in başyazısı, bunları söyledikten sonra Türk harf devriminin yorumuna ve yaratacağı sonuçlara geçiyor, şöyle diyordu:

"Türkiye'de bu değişikliğe karşı tepki olasılığı pek azdır. Değişikliğin öteki Müslüman ülkelerine etkisinin ne olacağını kestirmek ise daha güçtür. Araplar, Kur'an yazısında özel bir kutsallık gördükleri ve bu harfler kendi dillerine pek güzel uyduğu için, büyük bir olasılıkla Türklerin ardından gitmeyeceklerdir. İran'da ve Hint Müslümanları arasında da böyle bir akım belirtisi şimdilik yoktur. Ama, daha uzak Asya ülkelerinde ilerki sonuçları ne olursa olsun, Türk diktatörünün yapıp empoze ettiği reformların en büyüğü olan bu reformdan Türk dili ve onu okuyup yazanlar yalnız yarar göreceklerdir. Türk edebiyatı gemisinin Arap ve Acem sözcükleriyle korkunç ölçüde doldurulup Altay teknesinin neredeyse boğulmasında, "kutsal" Arap yazısının kullanılmasının da kuşkusuz payı olmuştur... Yeni alfabenin alınması, çocukların eğitimini sadeleştirmekten ve Avrupalı ziyaretçileri daha çok Türkçe öğrenmeğe yüreklendirmekten çok daha fazlasını sağlayabilir. Doğal olarak güçlü ve anlamlı olan bir dile layık bir edebiyatın geliştirilip yayılmasını ve güce ahenk katılmasını da hızlandırabilir" [22].

Toynbee'nin yorumu İngiliz tarihçisi Arnold J. Toynbee de tarih açısından Türk harf devrimi üzerinde önemle durmuştur. Ona göre bu devrim, "yalnız Lâtin Alfabesi tarihi bakımından değil, Batı uygarlığı tarihi bakımından da önemli bir olay"dı. Lâtin alfabesi, iki bin beş yüz yıllık tarihi boyunca, "karanlıklardan çıkıp öteki yazılara üstün bir duruma geçmişti". Dünyanın dört bir köşesine yayılmıştı. Evrensel bir alfabe durumuna gelmişti. Bununla birlikte Lâtin alfabesi öteki alfabeler zararına kendi alanını pek genişletememişti. Ya Lâtin dilinin yayılmasıyla birlikte yayılmıştı, ya yazısı olmayan Avrupa barbarlarınca benimsenmişti, ya da denizaşırı yayılmalarla birlikte etki alanını genişletmişti. Ama daha önce başka alfabelerin kullanıldığı ülkelerde yayılamamıştı. Türk harf devrimi, "Lâtin alfabesinin öteki yazılar zararına ilk gerçek anlamlı fethi" olmuştu. Toynbee, "bu tarihsel olayın birçok bakımdan pratik önemi vardır" diyor ve bunu şöyle açıklıyordu: Türk harf devrimi, Arap

[22] *Ibid.*

alfabesi ya da başka alfabeler kullanan öteki toplumlara örnek olabilirdi. Doğu Afrika'da Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin kullanılması yolunda bir akım bulunduğu şimdiden görülüyordu. Japonlar, hatta Çinliler arasında da Çin alfabesinin ıslahı yönünde kıpırdanışlar vardı. Türk harf devriminin ikinci pratik önemi, Türkçe konuşan halklar arasında tarihte ilk kez genel eğitim öğretim olanağı sağlaması olacaktı. Arap alfabesinin güçlüğü yüzünden Türkler arasında genel öğretim şimdiye kadar sağlanamamıştı. Üçüncü olarak, "Türk dilleri için Lâtin alfabesinin alınması, bu dillere Lâtin, Fransız, İngiliz ve Alman sözcüklerinin ve Batı fikirlerinin girmesi için kapı açıyordu". Alfabe değiştirme, aynı anda "kaynak değiştirme" anlamı taşıyordu. Türk halkları Arap alfabesi kullandıkları zaman Türk diline Arap sözcükleri girmişti. Bundan böyle Lâtin alfabesi kullanırken de Türkçeye Batı kaynaklı sözcükler ve fikirler girecekti [23].

Toynbee, Türkiye'de alfabe değişikliği uygulaması üzerinde de duruyor, özellikle herkesin yeni Türk alfabesini öğrenme zorunluluğuna parmak basıyordu. Bunu bir bakıma zorunlu askerlik hizmeti gibi görüyordu. Herkes için zorunlu hizmet yükümlüğünün askerlik alanından eğitim alanına kaydırılmasının olaysız geçtiğini, buna karşı pek az direniş görüldüğünü belirtiyordu. Örnek olarak Ekim 1928'de Gemlik'te üç deniz subayının tutuklandığını, bunların bir yandan casuslukla, öte yandan da harf devrimine karşı direnmekle suçlandıklarını, ama subaylardan ikisinin sonradan serbest bırakıldıklarını, üçüncü subayın bir yıl hapis cezasına çarptırıldığını söylüyordu. Türk Harfleri yasasının çıktığı günlerde Ankara ve İzmir'de tutuklamalar yapıldığını ekliyordu. "Genel olarak, böylesine birdenbire ve köklü bir değişikliğe karşı bu kadar az dikleşme gösterilmiş olması dikkate değer" diyordu [24].

Yersiz kuşkular

Bin yıldır kullanılan bir alfabenin birkaç ay içinde değiştirilivermesi ve böylesine köklü bir değişikliğin hemen hemen olaysız geçmesi, İngilizleri pek şaşırtmış ve meraklandırmıştı. İngiliz gazeteleri, Atatürk devrimlerine ve bu arada harf devrimine karşı nasıl olup da başkaldıran çıkmadığını araştırmak, eşelemek gereğini duymuşlardı. Ulus okullarının açıldığı günlerde *The Times* gazetesi, yeni Türk alfabesi levhalarından birinin tıpkı basımını sütunlarına geçirmiş ve bir de uzun bir yazı yayınlamıştı. Yazıda, Türk devrimine karşı Türkiye içinde direniş bulunup bulunmadığı araştırılıyordu. "Yeni alfabenin alınışının, ileri görüşlü ve pratik bir reform olarak coşkuyla karşılandığı" belirtiliyor, ama için için bu devrime karşı direniş olabileceği, olmamasının düşünülemeyeceği ileri sürülüyordu. Gazete, "İngilizlere, bundan böyle Rus alfabesi ile okuyup yazmak zorunda oldukları söylenseydi, sıradan bir İngiliz bundan mutluluk mu duyardı?" diye soruyor ve "Kadın, er-

[23] Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-28)", in *Survey of International Affairs, 1928*, London: 1929, pp. 216-220.

[24] *Ibid.*, pp. 230-231.

kek 16 ile 40 yaşları arasındaki herkesin yeni yazı kurslarına gitmek zorunda olduğu Türkiye'de alfabe değişikliği bu demektir" diye ekliyordu. Bu bakımdan, harf devrimine karşı Türkiye'de için için bir hoşnutsuzluk herhalde vardı. Yeterince dışa vurulamıyordu. İngiliz gazetesi, örnek göstermeden bu iddiayı ortaya atıyor ve sözünü şöyle düğümlüyordu: "Bununla birlikte alfabe değişikliğinden hoşlanmayanların herhangi bir "olay" yaratmaları olasılığı hemen hemen hiç yoktur" [25].

The Spectator'ın gözlemi

Yazı devrimi günlerinde Türkiye'yi gezip dolaşan bir İngiliz gazetecisi de *The Spectator* dergisinde şunları yazıyordu:

"Yeni alfabenin şaşılacak bir güçle ve yürekle ülkeye empoze edilmesi sürdürülecektir. Gazi'nin ünü, ülkeyi bilgisizlikten kurtarmakta göstereceği başarıya bağlıdır.

"Bizi, ilerleme ve reform başkenti Ankara'ya götüren trenden bu devrimin ilkelerini özetlemek isterim. Trenin penceresinden dışarıya göz atınca, taşlık, kupkuru ve ıssız bir bozkırda olduğunuzu görürsünüz. Ülkenin öteki bölgelerinde verimli topraklar yok değil. Ama geri ve bomboş. İnsanlar yoksul ve bilgisiz. Türkiye nasıl işlenecek? Nasıl canlandırılıp geliştirilecek? Hiç kuşkusuz halkın düşüncesini değiştirmekle ve Batıyla sürekli ilişkiler kurmakla. İşte bu nedenledir ki, tüm bir ulus, tarihinde ilk kez toptan okula yollanıyor. Bu satırları kaleme aldığım gün İstanbul valisi de yaverleriyle birlikte, zorunlu olarak ve resmen, Lâtin alfabesi sınavından geçmektedir. Birkaç ay içinde Arap harfleri tüm resmî yazışmalardan kaldırılacak. Gazeteler şimdiden yalnız Lâtin harfleriyle çıkıyor. İngiliz Parlamentosu, İngilizcenin bundan böyle fonetik biçimde ve Yunan harfleriyle yazılmasına karar vermiş olsaydı, bütün yayınların böyle yazılması ve Londra Belediye Başkanından başlanarak herkesin yeni yazı sınavından geçmesi zorunluluğunu getirseydi İngiltere'de de benzer bir durum görülürdü.

"Doğal olarak güçlüklerle karşılaşılmıştır ve değişiklikten hoşnut olmayanlar da bulunmaktadır. Ama büyük kitle değişiklikten yanadır. Türkiye'de görüştüğüm İngilizler de reformun ustalıkla ve akıllıca düşünülüp yürütüldüğü kanısındadırlar. Bir Türk çocuğu 100 harfli Arap yazısını dört yılda öğrenebilirken 29 harfli yeni alfabeyi dört ayda öğrenebilecektir. Bundan başka Lâtin alfabesi, Doğu ile Batı arasındaki uçurumun üzerinde bir köprü olacaktır.

"Gazete sahipleri, yeni yazının ateşli şampiyonlarıdır. Gazetelerinin satışları geçici olarak azalmıştır, ama birkaç yıl içinde satışlarını iki üç katına çıkarabileceklerini bilmektedirler. Örneğin, Türkiye'nin *Times*'ı durumundaki *Milliyet*'in sürümü 18.500'den 16.000'e düşmüştür. Bu gazete harf güçlükleriyle de karşılaşmıştır. Bununla birlikte *Milliyet*'in editörü, yeni yazı sisteminin yararları görüldükçe gazetesinin sürümünün de artacağından emindir.

[25] "Turkey Within. Discontent and its Causes", *The Times* (London), 4.1.1929.

"Türkiye, Gazi'nin önderliğinde, görünmez bir dünyayı fethe çıkmış bulunmaktadır. Bir zamanlar Viyana kapılarına dayanmış ve Avrupa için bir tehdit olmuş bir ulus, kendiliğinden, İslâmın kılıcını bırakıp kâfirin defterini almıştır. Savaşmak için değil, düşünmek için ayağa kalkıyor"[26].

Türk yazı devrimi, sıcağı sıcağına, İngiliz basınında geniş yankı yapmış ve çok olumlu karşılanmıştı. Devrimi çeşitli yönleriyle ele alıp yorumlayan İngiliz gazeteleri, bunun uygarlık yönünde büyük bir atılım olduğunu, hatta Atatürk reformlarının "en önemlisi" sayılabileceğini belirtmişlerdir.

Dil devrimine yöneliş Yazı devriminin güncelliği azalırken bu kez Türk dil devrimi günün konusu olmağa başlamıştır. İngiliz gazeteleri de dikkatlerini bu yöne çevirmişlerdir. İngiliz basını, 1929 yılından başlayarak 1930 yıllarında Türk dil devrimine de geniş yer ayırmıştır[27]. Dil devrimine ilişkin olarak harf devrimi üzerinde yeniden yazılar yazılmış, yorumlar yapılmıştır.

İngiliz basınında Türk dil devrimine ilk değinen yazarlardan biri, oryantalist profesör E. Denison Ross olmuştur. Prof. Ross, Türk harf devriminden az sonra bu konuda bir yazı yayınlamış, Türkiye'nin bu kez dil devrimine doğru gittiğini, Arapça ve Farsça sözcükleri Türk dilinden temizlemeyi amaçladığını, bu yeni devrimin Türk diline etkisi bakımından "Arap yazısı yerine Lâtin alfabesinin alınmasından da önemli" olduğunu belirtmiştir. İngiliz oryantalisti, Türkçenin günlük yaşam sözcükleri bakımından zengin bir dil olduğunu, *Divan-ı Lügat-ı Türk* gibi önemli bir sözlüğü de bulunduğunu, ancak bilimsel sözcükleri ve terimleri karşılayabilecek hazineden yoksun olduğunu söylemiş ve bu boşluğun bundan böyle Avrupa dillerinden karşılanabileceğini ileri sürmüştür. "Avrupa dillerinden yığınla sözcük ve deyim alındığına tanık olacağız... Türkler, Lâtin alfabesini benimsemiş olduklarından yeni Avrupa sözcüklerini yazıldıkları gibi almakta bir güçlükle de karşılaşmayacaklardır" demiştir[28].

İngiliz gazeteleri, Türk harf devrimini hep birlikte alkışlamışlardı. Türk dil devrimine gelince daha çekingen görünüyorlardı. Gazetelerden biri, "kendi dili-

[26] F. Yeats-Brown, "Turkey of Today and of the Future", *The Spectator*, London, 2.2.1929.

[27] Türk dil devrimi üzerine İngiliz basından çıkan ilk yazılardan bir kaçı şunlardır:

E. Denison Ross, "Turkish Language Changes - The Ban on Arabic and Persian" , *Observer* (London), 1.9.1929; "A new Turkish Language", *Observer* (London), 4.9.1932; E. Denison Ross, "Turkish Language", *The Times* (London), 7.9.1932; "The Turk and his Language", *The Manchester Guardian* (Manchester), 8.9.1932; "Language of Turkey", *The Manchester Guardian*, 2.11.1932; "The New Turkish Language - Kemal's Campaign", *The Manchester Guardian*, 24.3.1933; "A Cultural Rally in Turkey. Its Three Sides", *Manchester Guardian*, 3.4.1933; "The Reform of the Turkish Language", *Near and Middle East* (London), 20.4.1933; "Reformed Turkish - Purifying a Language", *The Times* (London), 10.8.1933; "Kemal's Aspiration for an Educated Turkish Nation. Simplified Language and the Zest for Learning", *The Daily Telegraph* (London), 8.12.1933; "The Turkish Language" (Editorial) *The Times* (London), 21.8.1934

[28] E. Denison Ross, "Turkish Language Changes", *Observer* (London), 1.9.1929.

nin her çeşit yabancı dillerce istilâ edilmesine göz yummuş bir İngiliz için, Türkçeden Arapça ve Farsça sözcüklerin atılması ve Türk diline dönülmesi, geriye doğru bir adım gibi görülebilir" diyordu[29]. Ama aynı gazete gerçekte bunun böyle olmadığını da belirtiyor ve dil devrimiyle harf devrimi arasında bir bağlantı bulunduğunu, her iki devrimin de ileriye doğru atılmış adımlar olduğunu söylüyordu. Atatürk, alfabeyi değiştirirken Türk toplumunun okur yazarlık düzeyini yükseltmeyi de amaçlamıştı. Dil devrimine girişirken de bir bakıma bu amaç güdülüyordu. Gazete şöyle diyordu:

"Türkiye Cumhurbaşkanı kesinlikle uygarlık dostudur. Ülkesinin kadınlarını peçeden ve haremden, hükûmetini din adamları egemenliğinden ve ulusal alfabeyi Arap yazısının boyunduruğundan kurtardıktan sonra, şimdi de Türklerin Türkçe yazıp Türkçe okumalarını sağlamağa çalışmaktadır... Büyük bir kitle okuma yazma öğrenecekse, kendi bildikleri sözcükleri kullanarak öğrenmesi yerindedir. Çağdaş düşünce ve buluşlarla ilgili sözcükler yabancı dillerden alınarak Türkçe zenginleştirilebilir. Bu, Arap bilginlerinin deyimlerine bağlı kalmaktan daha iyidir"[30].

Türkçenin Arap ve Acem sözcükleriyle boğulmasında yüzyıllarca Arap yazısının kullanılmasının büyük payı bulunduğu İngiliz gazetelerince de belirtilmişti. Türk dil devrimi dolayısıyla bu nokta yeniden vurgulanıyor, Türkçenin Arap ve Fars sözcüklerinden arındırılmasının bir bakıma Lâtin alfabesinin alınmasının sonucu olduğu söyleniyordu. *Manchester Guardian* gazetesi, "Yeni Türk Dili" başlıklı yazısında şunları yazıyordu:

"En ilginç noktalardan biri şudur ki, alfabe değişikliği Türkiye'yi dil reformuna da zorlamıştır. Bu reform, Mustafa Kemal'in bir kaprisi değil, bir alfabe zorunluluğudur. Arap alfabesi yerine Lâtin alfabesi alınır alınmaz yazarlar şaşırarak şunu gördüler: yeni ses biçimleri, kullanmağa alışık oldukları Arap ve Fars sözcüklerine ve deyimlerine uymuyordu... Buna karşılık öz Türkçe sözcüklere tıpatıp uygun düşüyordu. Gerçekten, harflerin değiştirilmesi dilin bir çok sesini de değiştirmişti. Tıpkı Doğunun zengin müzik tonları Batı müziğine uydurulamadığı gibi, yeni Lâtin yazısını da Arap ve Fars karması Osmanlıcaya uydurmak olanaksızdı. Fonetik alfabe ancak öz Türkçe sözcüklere uygun düşmektedir. Değişik alfabe değişik sözcükleri zorlamıştır"[31].

İngiliz gazetesi, dil devriminin bir bakıma harf devriminin sonucu olduğunu söylüyordu.

Cumhuriyetin 10. yılında değerlendirmeler

Türk yazı devrimi, Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü dolayısıyla, İngiliz basınında bir kez daha günün konusu yapılmıştır. İngiliz gazete ve dergileri, Cum-

[29] "The Turk and his Language", *The Manchester Guardian*, 8.9.1932

[30] *Ibid.*

[31] "The New Turkish Language. Kemal's Campaign", *Manchester Guardian*, 24.3.1933

huriyetin onuncu yıldönümüne şaşılacak ölçüde geniş yer ayırmışlar[32], on yılda Türkiye'nin nereden kalkıp nereye ulaştığını araştırmışlar, Atatürk'ün başarılı devrim atılımlarını övgüyle anmışlar ve bu arada yazı devrimi üzerine yeniden eğilmişlerdir. Birkaç yıllık uygulamadan sonra yazı devriminin bir bakıma muhasebesi yapılmıştır. Yazı değişikliğinin genel Türk devrimi içindeki yeri ve önemi belirtilmeğe çalışılmıştır.

Yeni Türkiye'nin onuncu yılını anan ünlü *The Economist* dergisi, on yılda başarılan yenilikleri gözden geçirdikten sonra, bunlar arasında "en ihtilâlci değişikliğin" harf devrimi olduğunu söylüyor ve şöyle yazıyordu:

"En ihtilâlci değişiklik, belki, Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınması olmuştur. Bu değişiklik, tüm İslâm kültür mirasını Türk'ün kafasından silmiştir. Yazı değişikliği dolayısıyla gelecek kuşaklar, atalarını yetiştirmiş olan klâsik Arap ve Fars uygarlığını ve yazısını kavrayamayacaklar ve Batı dilleriyle yazınına dönük olacaklardır. Geçmiş unutulmuş oluyor..."[33]. Geleceğin ne göstereceği konusunda ise İngiliz dergisi biraz kuşkucu ve karamsar görünüyordu. Doğu uygarlığından kopan Türklerin Batı uygarlığını taklit edeceklerini söylüyor ve "taklit genellikle iğreti kalır" diyordu[34].

Harf değişikliğinin Atatürk devrimlerinin "en önemlisi" olduğunu başka İngiliz gazeteleri ve yazarları da söylüyorlardı. "Türkiye'nin Mustafa Kemal'i" (Mustapha Kemal of Turkey) adlı kitabın yazarı H.E. Wortham, Cumhuriyetin

[32] Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü üzerine İngiliz basınında görülen belli başlı yazılar şunlardır:

"A New Turkey Created in Ten Years", *The Daily Mail*, 11.10.1933; Kenneth Williams, "Can Kemal Keep It Up?", *The Evening Standard*, 13.10.1933; "Republic of Turkey. Tenth Anniversary", *The Manchester Guardian*, 16.10.1933; "Turkey's Tenth Birthday. Centuries Crowded into a Decade", *The Observer*, 22.10.1933; "Ten Years of Republic in Turkey", *The Times*, 28.10.1933; "Ten Years in Turkey" (Editorial), *The Times*, 28.10.1933; "Turkey's Ten Years of Change", *The Morning Post*, 28.10.1933; "When the Gazi Frowns All Turkey Obeys", *The Daily Mirror*, 28.10.1933; "New Turkey's Day of Rejoicing", *The Daily Telegraph*, 30.10.1933; "Gazi's Struggle for Peace. Ambassador's Tribute", *The Daily Telegraph*, 30.10.1933; H.E. Wortham, "Re-Birth of Turkey", *The Yorkshire Post*, 28.10.1933; "Progress of Turkey", *The Financial News*, 12.10.1933; "The Re-Birth of a Nation", *The Western Mail* (Cardiff), 28.10.1933;"Turkey", *Everyman*, 27.10.1933; Ernest Main, "Turkey Looks to the North for Culture", *The Daily Mail*, 26.10.1933; "Mustafa Kemal Pasha", *The Observer*, 15.10.1933; Francis Musgrave, "Ten Years Ago To-day Kemal Stepped to Power", *Sunday Express*, 29.10.1933; Jenny H. Hanson, "Turkey To-Day and Ten Years Ago", *Evening News*, 3.11.1933; Grace Ellison, "Turkey: The Miracle of Ten Remarkable Years", *The Daily Telegraph*, 28.10.1933; C.D.H. Cole, "The Once "Sick Man" Sets an Exemple", *The Manchester Evening News*, 25.10.1933; Sirdar Ikbal Ali Shah, "The New Turkey", *The Northern Daily Telegraph*, (Blackburn), 21.10.1933; "Turkey Rejoices in New Era", *The News Chronicle*, 27.10.1933; "Turkey's Ten Years of Progress", *The Financial Times*, 28.10.1933; Mettah, "Turkey To-Day, *The Empire Review*, October 1933; "Turkey's Tenth Birthday", *The Irish Independent*, 30.10.1933; "A Nation Reburn", *Yorkshire Evening Post*, 28.10.1933; "Changing the East", *The Referee*, 15.10.1933; "The Turkish Republic", *Manchester Guardian*, 30.10.1933; "The Regeneration of Turkey", *The Spectator, 3.11.1933.*

[33] "A Turkish Decennium", *The Economist*, 10.12.1933.

[34] *Ibid.*

onuncu yıldönümü dolayısıyla gazetelerde yayınladığı yazılarında bu noktayı vurguluyordu. Bir yazısında, "Değişikliklerin en büyüğü, beş yıl önce, Türk dili için Lâtin alfabesinin alınmasıyla yapıldı. Bütün dilcilerce salık verilmiş olan bu reform on ayda gerçekleştirildi" diyordu[35]. Bir başka yazısında da şunları söylüyordu:

"Türkiye'nin toplumsal yaşamını etkileyen reformların en önemlisi Türk yazısının değiştirilmesi olmuştur.

"Türk dili güç ve sıkıcı Arap harfleriyle yazıldığı sürece Batılaşmanın eksik ve güçsüz kalacağını kavrayan Mustafa Kemal, Lâtin alfabesini alarak reformları perçinlemeğe karar verdi. Bu, bütün ulusun yeniden okula gönderilmesi demekti...

"Mustafa Kemal'in kendisinin Ağustos 1928'de başlattığı ve ertesi Haziran'da tamamlanan bu köklü devrimin öyküsü, belli bir ülkü uğrunda koşan bir ulusun yaşamındaki en duygulandırıcı bölümlerden biridir.

"Avrupalı ve Amerikalı bütün dilciler, bu dil reformunun yankılarının tüm Asya'yı etkileyebileceği görüşündedirler"[36].

Londra'nın *The Times* gazetesi de yazı devrimini Türkiye Cumhuriyetinin "en büyük zaferleri" arasında görüyor ve şunları yazıyordu:

"Cumhuriyet ve özellikle onun Birinci Yurttaşı (Atatürk), en büyük zaferlerini eğitim ve sosyal reformlar alanlarında kazanmıştır. Arap alfabesi yerine Lâtin alfabesinin alınması, ilk öğretimi büyük ölçüde sadeleştirmiştir. Gazi'nin öncülük ettiği bu ihtilâlci değişiklik, Türkleri, Asya'nın çeşitli bölgelerindeki soydaşlarına kuşkusuz daha çok yaklaştıracaktır. Osmanlı Türkçesini yazıp konuşan Avrupalıların sayısı ise şimdiden artmıştır"[37].

Öteki İngiliz gazeteleri, yazı devriminin çeşitli yönlerine değiniyorlardı. *Morning Post,* bütün Atatürk reformlarının bir tek ana ilkeye dayandığını, bu ilkenin Laik Devlet İlkesi olduğunu söylüyor, harf devrimini de bu açıdan değerlendiriyordu. "Arap yazısı, kutsal Kur'an yazısıydı" diyordu[38]. *Manchester Guardian,* harf devrimiyle dil devrimi arasında organik bağ bulunduğuna parmak basıyor ve şunları yazıyordu:

"Yeni Türkiye'nin yeni bir dili var. Gazi'nin bulup benimsettiği üç yıllık Lâtin alfabesiyle yüzlerce yıllık Arap yazısı ve dili tarihe karıştı. Alfabeyle birlikte eski tumturaklı yazı dili de gitti. Dil değiştirildi; halk ağzından ve eski ulusal

[35] H.E. Wortham, "Re-birth of Turkey", *The Yorkshire Post,* 28.10.1933

[36] H.E. Wortham, "Centuries of Progress Spanned in One Memorable Decade", *The Daily Telegraph,* 15.12.1933

[37] "Ten Years in Turkey", *The Times,* 28.10.1933.

[38] "Turkey's Ten Years of Change", *The Morning Post,* 28.10.1933.

lehçelerden derlenen Türkçe sözcüklerle doldurduldu. Türkiye Cumhuriyeti, kısa, kıvrak ve işe yarar yeni diliyle övünmektedir" [39].

İngiliz gazeteleri, harf devriminin Türkiye'nin Batılaşması ve uygarlaşması bakımından taşıdığı önemin de sık sık altını çiziyorlardı. Galler bölgesinin merkezi Cardiff'te çıkan *Western Mail* gazetesi, "Mustafa Kemal, Arap alfabesini kaldırıp yerine Lâtin alfabesini almakla, yurttaşlarına, dünya kültür mirasından yararlanma yolunu açtı" diyordu [40]. *Manchester Evening News* şunları ekliyordu:

"Mustafa Kemal tam bir batılaşma yanlısıdır. Türkiye'yi, Avrupa modeli bir devlet yapmayı, onu, yalnız Batı modeli üretim ve dağıtım sistemiyle değil, aynı zamanda Avrupa kültür standartları ve yaşam biçimi ile donatmayı amaçlamaktadır. Bu amaçladır ki, eski Türk alfabesi atılmış ve dil, çağdaş gereksinmelere göre, büyük ölçüde sadeleştirilmiştir" [41].

Daily Mail gazetesi de şunları söylüyordu:

"Mustafa Kemal, tam zamanında, Türkçenin Batı Avrupa'da kullanılan Lâtin harfleriyle yazılmasına karar verdi. Yaşlı Türkler yeni alfabeyi öğrenmeğe koyuldular. Gazinin kendisi de kara tahta ve tebeşir ile yurdu dolaştı ve bu alfabenin nasıl yazılması gerektiğini halka öğretti... Bugün herşey Lâtin harfleriyle yazılıp basılıyor. Bu değişiklikler halkın günlük yaşamını etkiledi. Bir ihtilâl yapıldığı, Türklerin artık Avrupa kültürlü ve Avrupalı bir ulus olduğu gerçeği evlerin içine kadar girdi" [42].

Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü dolayısıyla bütün İngiliz gazeteleri, hep bir ağızdan, yeni Türkiye'nin kurucusu ve Türk alfabe devriminin önderi Ulusal Başöğretmen Atatürk'e övgüler yağdırıyorlardı. En yüksek tirajlı İngiliz gazetelerinden *Evening Standard* haklı olarak soruyordu:

"Bir köy sokağına dikilmiş karatahta önünde, elinde tebeşirle, bakkala ve kasapa dilinin nasıl yazılacağını öğreten başka bir Devlet Başkanı var mıdır?" [43]

III. İskandinav Basını

Genel ilgi

Türkiye'nin Stokholm Elçiliği, 22 Aralık 1928 günlü bir raporunda, "Harf inkılabımız şimal memleketlerinde hayreti umumiyeyi celp etmiş ve gazeteler bu babta uzun ve takdirkâr makaleler neşr eylemiştir" diyor ve şunları ekliyordu:

"İsveç Radyo şirketi, halkın pek fazla alâka ile takip ettiği bu inkılâp hakkında arzuyu umumî üzerine Kânunsaninin on sekizinde (18 Aralık 1928'de)

[39] "The Republic of Turkey. Tenth Anniversary", *The Manchester Guardian*, 16.10.1933.

[40] "The Re-birth of A Nation", *The Western Mail* (Cardiff), 28.10.33.

[41] G.D.H. Cole, "The Once 'Sick Man' Sets an Exemple", *Manchester Evening News*, 25.10.1933.

[42] Ernest Main, "Turkey Looks to the North for Culture", *Daily Mail*, 26.10.1933.

[43] Kenneth Williams, "Can Kemal Keep It Up?", *The Evening Standard*, 13.10.1933.

radyo ile bir konferans vermeği takarrur ettirmiş ve bu hususta malumatı lâzime almak üzere müdürlerinden birini nezdi âcizaneme göndermiştir"[44].

Stokholm Elçiliği o tarihlerde Türkiye'nin İskandinav ülkelerindeki tek temsilciliğiydi. İsveç'ten başka Danimarka ve Norveç'te de görevliydi. İskandinav ülkelerini topluca izliyordu. Elçiliğin bildirdiğine göre, Türk yazı devrimi kuzey ülkelerinde büyük bir merak konusu olmuştu; ilgiyle izlenmekteydi. İsveç radyosu bu konuda özel bir program yayınlamıştı. İskandinav basınında da uzun ve olumlu yazılar çıkmıştı.

Bir Kopenhag gazetesi Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da çıkan *Berlingske Tirende* gazetesinin İstanbul muhabiri Türk yazı devrimini şöyle anlatıyordu:

"İstanbul sokaklarında her zaman gazete, ayakkabı bağı, gömlek düğmesi ve daha binbir çeşit ufak tefek şey satan küçük çocuklar, son günlerde yepyeni bir şey satmağa başladılar: A.B.C. "Yeni Alfabe". Şimdi her yerde kulaklara bu ses çalınıyor.

"Şu sırada Türkiye'de yaşayan bir kimse, öylesine köklü bir kültür reformuna tanık oluyor ki, bunun kapsamını kavramak güç. Yenilik akımını yürüten Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in kendisidir.

"Bütün değişiklikler güçlü bir ulusçuluk duygusundan kaynaklanıyor. Herkes Türkçeyi öğrenmek zorunda. Afişlerin, reklâmların, mağaza vitrinlerinin Türkçe yazılması gerekiyor. Türkçe olmayan ticaret belgeleri ve defterleri geçerli sayılmıyor. Kamuya açık yerlerde insanlar Türkçe konuşmağa çağrılıyor.

"Geriye yazı dili kalmıştı. Bunun da değiştirileceği son yıllarda söyleniyordu. Ama bu reformu gerçekleştirmenin büyük güçlüğü karşısında hep duraklanmıştı. Bununla birlikte böyle bir değişikliğin gerekli olduğunu herkes kavramıştı. Eski yazı sistemi çok karışıktı. Bu yüzden pek az kimse okuma yazma öğrenebilmişti. Gazeteler elden ele dolaştığı halde, nüfusun ancak % 5 kadarı gazete okuyabiliyordu. Türk (Arap) alfabesinin her harfinin 128 tipi vardı ve bir tipograf ondört yılda yetişiyordu. Basım işleri gelişemiyordu.

"En büyük zorluk şuydu ki, alfabe dile uymuyordu. Yazı dili Arapçayla karışıktı. Oysa Arapça, Türkçeden bambaşka bir dildi. Arapça ile Türkçe arasındaki fark, İsveç diliyle Danimarka dili arasındaki farktan daha büyüktü. Ulusçuluk duygusu, Türk dilinden Arap sözcüklerinin atılmasını gerektiriyordu.

"Sonunda şaşılacak bir enerjiyle işe girişildi. Önce bir komisyon kuruldu. Yeni alfabenin nasıl olması gerektiği saptandı. Komisyon birkaç ayda işini tamamladı. Hemen arkasından Komisyonun önerileri uygulamaya konuldu.

[44] *D.B.A.* - Stokholm Elçiliğinden Hariciye Vekâletine. Yazı. Stokholm, 22 Kânunevvel 1928, No. 2452/391.

"Cumhurbaşkanı herkese örnek oldu. Yazlık sarayında bir kurs açtırdı. Kendisi ve ileri gelen görevliler yeni alfabe dersleri aldılar. Cumhurbaşkanı her rastladığı kimseyi yeni alfabe sınavından geçirdi. Cumhurbaşkanına sunulacak bütün yazıların yeni alfabeyle kaleme alınması gerekiyordu.

"Alfabeden sonra yeni bir edebiyat yaratma işine girişildi. Bu daha da büyük bir iş. Tarihsel romanlar yazılıyor, yabancı yapıtlar Türkçeye çevriliyor.

"Eski bir kültür kaybolmak üzeredir. Birkaç yılda tarihe karışacaktır. Bu kültürün ömrünü tamamladığını anlayan, geçmişle bütün bağları koparma yürekliliğini gösteren ve yeni yollar açan kimselere en büyük saygıyı göstermek ve kendilerini kutlamak gerek. Bu kimseler, Türkiye'yi şanlı geçmişine layık bir duruma yükseltmeyi amaçlamaktadırlar. Amaçlarına ulaşacaklarını umarız"[45].

Türk alfabe devrimi, İskandinav ülkelerinde de Türkiye'nin saygınlığını arttırmıştı. Kuzey ülkeleri basını Türkiye'yi kutluyordu. Bu devrimin Türkiye'yi yüceltmeyi amaçladığını belirtiyordu.

Kuzeyli mühendisler

Yeni Türkiye'nin ve bu arada yazı devriminin İskandinav kamuoyuna tanıtılmasında o yıllarda Türkiye'de demiryolu yapımında çalışan Danimarkalı, İsveçli ve Norveçli mühendislerin de payı olmuştu. Bu mühendislerden bir grup, yazı devrimi günlerinde, Aralık 1928'de Noel yortusunu geçirmek üzere ülkelerine dönmüşlerdi. Gazeteler kendileriyle röportajlar yapmışlar, yeni Türkiye konusunda uzun uzun yazılar yayınlamışlardı. Özellikle yazı devrimi konusunda sorular sormuşlardı. Danimarkalı mühendis Kayser, bu konuda bir Kopenhag gazetesine şunları anlatmıştı:

"Evet, son derece ilginçtir. Yazı devrimi 1 Aralık günü çok enerjik biçimde gerçekleştirildi. Eski yazı, gazetelerden, kitaplardan, afişlerden, yol tabelâlarından vb. bir çırpıda kalktı. Böylesine geniş bir reform bu kadar kısa bir zamanda başarılamaz sanılıyordu. Ama Mustafa Kemal'in otoritesi o kadar büyük ki, reform başarıldı. Reformun gerçekleştirilmesi için 10 milyon Danimarka kronu ayrıldı. Yeni harfler satın alabilmeleri için gazetelere ve basımevlerine para yardımı yapılıyor. Nüfusun alt tabakaları bakımından reformun pek büyük rolü yok. Bu kimseler zaten okuma yazma bilmiyordu. Türkiye'de nüfusun ancak % 10 kadarı okuma yazma biliyor. Yaşlı Türkler, ulusal ve tarihsel nedenlerle, yabancı alfabe kullanılmasından hoşlanmadılar. Gazeteniz bir sabah hiç bilmediğiniz bir yazıyla basılmış olarak önünüze getiriliyor. Bunun ne demek olduğunu gözünüzde canlandırınız. Türkiye'de işte bu oldu. Yaşlı Türkler Lâtin alfabesini bilmiyorlar ve bundan hoşlanmıyorlar. Ama, Mustafa Kemal'in iradesiyle, Lâtin harfleri hızla zafer kazanmaktadır. Gerçekten Mustafa Kemal'in sınırsız denebilecek bir otoritesi var. Türkiye'nin yükselmesi için yeni alfabenin gerekli olduğunu söyleyince herkes buna uydu..."[46]

[45] "İstanbul Mektubu", *Berlingske Tirende* (Kopenhag), 23.10.1928.

[46] *Ekstrabladet* (Kopenhang), 21.12.1928.

İsveçli yazarlar ve Atatürk

1928 yılında olduğu gibi, daha sonraki yıllarda da İskandinav basınının Türk yazı devrimi üzerine yayınlar yaptığı görülmektedir. İsveç'in tanınmış yazarlarından Fredrik Böök, 1933 yılında Atatürk hakkında yayımladığı uzun bir yazıda harf devrimine değiniyor ve şöyle diyordu:

"Mustafa Kemal, Kasım 1928'de, bir çırpıda Arap alfabesini kaldırıp Lâtin alfabesini getirdi. Halide Edip'in söylediğine göre, alfabe reformu öteden beri Türkiye'nin gündemindeydi. Lâtin harfleri her bakımdan Arap harflerinden üstündü. Çünkü bol sesli bir dil olan Türkçe, sesli harfleri kıt olan Arap alfabesinin altında eziliyordu. Ama, İslâm birliğini parçalayacağı gerekçesiyle Lâtin alfabesinin alınmasına karşı çıkılıyordu. İslâm birliğini temsil eden Halifeliğin kaldırılması ve Arap topraklarının Türkiye'den ayrılması üzerine Mustafa Kemal, haklı olarak, bu durumdan yararlandı. Alfabe devrimi, Türk toplumunun her katında okur yazarlık oranını arttırdı ve yeni Türkçe için gerekliydi"[47].

Hjalmar Hwasser adlı bir başka İsveçli yazar, "Yeni Türkiye ve Yaratıcısı" başlığıyla yayınladığı yazıda, Türk Devriminin uygarlık açısından önemini anlatıyor, Atatürk'ün Türkiye'de mucizeler yarattığını söylüyor ve Alman Filozofu Oswald Spengler'in, Batı uygarlığının ölüme mahkum olduğunu ileri sürmesine karşın, bu uygarlığın Anadolu'nun her köşesine girdiğini, orada Doğu uygarlığının yerini aldığını söylüyordu. "Mustafa Kemal, ülkesiyle ve halkıyla öğünmekte haklıdır" diyordu[48].

IV. İspanyol Basını

İspanyol gazeteleri, daha 1926 yılında, Türkiye'de yazı devriminin hazırlanmakta olduğunu duyurmuşlar; bunun, o zamana kadar Türkiye'de yapılan devrimlerin "en büyüğü, en yücesi" olacağını, çünkü Türk düşüncesini özgürlüğe kavuşturacağını yazmışlardı[49].

Heraldo de Madrid'in yazısı

Türk harfleri yasasının hazırlanmakta olduğu günlerde, Ekim 1928 de, bir İspanyol gazetesi şunları yazıyordu:

"Türkiye'den gelen bir telgraf haberi, Türk Hükûmetinin, bütün gazetelerin Lâtin harfleriyle basılmasına karar verdiğini bildiriyor. Bu, Mustafa Kemal'in yönetip yürüttüğü Arap harflerini değiştirme akımının son aşaması demektir.

"Genç Türk Cumhurbaşkanının bu kararı, ilk bakışta, Batıyı taklit arzusu ve ulusal benlikten uzaklaşma gibi görülebilir. Ama işin temelinde başka şeyler

[47] Fredrik Böök, "Türk Diktatörü", *Svenska Dagbladet*, 21.8.1933.

[48] Hjalmar Hwasser, "Yeni Türkiye ve Yaratıcısı", *Östergötlands Dagbladet* (Norrköpig), Haziran 1934.

[49] "La Scritura Latina on Turquia", *El Sol*, 24.12.1926.

yatmaktadır. Harf değişikliği ile Türkiye'de kültürün yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır.

"Türkiye'de şimdiye kadar kullanılmakta olan yazı çok karışıktı, ancak çok az kimse, uzun yıllar çalıştıktan sonra bu yazıyı öğrenebiliyordu. Çocuklar, dört beş yılda okuma yazmayı sökebiliyorlar, arkasını bırakınca da öğrendiklerini çabucak unutuyorlardı. Bu yüzden okur yazarların sayısı üzücü ölçüde düşük kalıyordu. Yalnız okuma bilenlerin sayısı biraz daha yüksekti, bunlar da okuduklarını yazamıyorlardı.

"Mustafa Kemal, yazıyı değiştirmek için tüm diktatörlük yetkilerini kullandı. Kendisi de yurdu dolaşıp Lâtin harflerinin kullanılışı üzerine konferanslar verdi. Bu konferanslar, gerçek bir okul öğretmeninin dersleri gibiydi. Halk alfabe değişikliğinin önemini kavradı. Baştan başa Türkiye geniş bir ilkokula dönüştü. Herkes yeni alfabeyi öğrenmeğe koyuldu. (Mustafa) Kemal Paşa'nın diktatörlüğünü haklı çıkarmağa yalnız bu yeter. Kaldı ki böyle bir aklama söz konusu edilince, Türkiye Cumhurbaşkanının başarı hanesinde daha pek çok şey bulunduğu apaçıktır.

"Mustafa Kemal Paşa, kültürü demokratikleştirme ile bir büyük Türkiye yaratma yolunu açmıştır. Kullandığı yöntem yer yer eleştirilse bile, tüm liberal yürekler kendisinin yanındadır" [50].

A.B.C.'nin övgüsü Yazı devrimi günlerine rastlayan Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü dolayısıyla da İspanyol basınında olumlu yazılar çıkmıştı. *A.B.C.* adlı İspanyol gazetesi şöyle yazmıştı:

"On yıl önce Türk İmparatorluğu Müttefiklere yenilmiş ve Mondros mütarekesini imzalamıştı. Gazi Mustafa Kemal, yurdunu yabancı istilâsından kurtardıktan ve kapitülâsyonları kaldırıp Türkiye'nin kesin ve sınırsız egemenliğini dünyaya kabul ettirdikten sonra, beş yıl önce Cumhuriyeti kurdu...

"Tarihi 1923'de Lozan andlaşmasının imzalanması ve Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan Yeni Türkiye, baş döndürücü bir hızla değişmektedir. Padişahlığı ve halifeliği kaldırdı; dini devletten ayırdı; haremi, peçeyi, fesi yasakladı; İsviçre Yurttaşlar Yasasını (Medenî Kanunu), Lâtin alfabesini ve Avrupa kılığını aldı. Türkiye'de trenler tam zamanında gelip gidiyor, yeni yollar açılıyor, yaşam temposu daha hızlı. Yurdun her köşesinde dirlik, düzenlik var. "Hasta adam", köklü bir doktor müdahelesiyle vücudundaki kanseri atıp gücüne kavuştu" [51].

İspanyol gözüyle Türk yazı devrimi, Türkiye'yi yeniden diriltip güçlendirmek uğrundaki köklü doktor müdahelelerinden biri, "en önemlilerinden" biriydi ve çok olumluydu.

[50] *Heraldo de Madrid*, 18.10.1928.

[51] "Türkiye Cumhuriyetinin Beşinci Yıldönümü", *A.B.C.*, 3.11.1928

V. İtalyan Basını

Oriento Moderno

İtalyan Doğu Enstitüsü'nün yayın organı *Oriento Moderno* dergisi, Türk harf devrimi üzerinde en çok duran yabancı dergilerden biri olmuştur. Gerek Türkiye'de, gerek Sovyet Türk cumhuriyetlerinde Lâtin alfabesine geçişle ilgili haberlere, belgelere bu dergide geniş yer verilmiştir. İtalyan Türkoloğu Ettore Rossi'nin aynı dergide yayımladığı uzun inceleme yazıları, Türk harf devrimi literatüründe özellikle anılmağa değer[52]. Prof. Rossi, önemli tarihsel bir olay olarak, Türk yazı devrimi üzerine ilk eğilen yabancı bilim adamlarından biri olmuştur.

Bunun dışında, İtalyan basını da Türk yazı devrimini genellikle büyük bir coşkuyla karşılayıp alkışlamıştır. Günlük gazeteler bu devrimle ilgili geniş haberler, yorumlar yayınlamışlardır. İtalyanlar, kendi öz alfabeleri saydıkları Lâtin alfabesinin Asya topraklarındaki zaferini, kendi zaferleriymiş gibi sevinçle karşılamışlar ve böyle bir devrimi gerçekleştiren Gazi Mustafa Kemal'e övgüler yağdırmışlardır. İtalyan gazeteleri, böylesine köklü bir devrimin ancak Mustafa Kemal sayesinde gerçekleşebildiğini, yabancı hiçbir gücün bunu Türklere kabul ettiremediğini ve ettiremeyeceğini belirtmekten geri durmamışlardır.

İtalya'nın büyük gazetelerinden *Messaggero* bu konuda şunları yazmıştır :

Il Messagero

"On yıldır büyük ve kansız bir devrime tanık oluyoruz. Batı uygarlığını fetihten yüzyıllarca uzak kalmış bir halkın tüm uyuşuk enerjisi, bir tek adamın iradesiyle seferber ediliyor. Kendi halkınca haklı olarak "Vatan Kurtarıcısı" adı verilen Gazi Mustafa Kemal'in coşkun atılımlarıyla gerçekleşen şaşırtıcı Türk Rönesansından söz ediyoruz...

"Gazi Mustafa Kemal'in, yeni Cumhuriyeti kurduktan sonra, başkenti İstanbul'dan Ankara'ya kaydırmağa karar vermesi, Batı dünyasında Türkiye'nin Avrupa uygarlığına sırt çevirmesi gibi görülmüştü... Saltanatın ve halifeliğin ayrıcalıklarından vazgeçmesi de Avrupa'da bir çeşit demagojik davranış gibi yorumlanmak istenmiş ve bunun sonucu Türkiye'nin İslâm dünyasındaki saygınlığının azalacağı ileri sürülmüştü...

"Oysa Mustafa Kemal, Batı uygarlığına sırt çevirmek şöyle dursun, yeni devletin varlığını pekiştirir pekiştirmez, Türk gerçeğini kökten değiştirmek için Batının verebileceği ne varsa hepsini metodik biçimde alıp benimsetmeğe ve halkını, yüzyıllarca Ortaçağ karanlığında kalmış İslâm dünyasının uygarlık öncüsü durumuna getirmeğe koyuldu.

"Son on yıl içinde Mustafa Kemal'in Yeni Türk yaşamında yaptığı çeşitli devrimler, bir adamın aydın iradesiyle alınabilecek önlemlerdir ve kendisi bun-

[52] Ettore Rossi, "La questione dell'alfabeto per le lingue Turche", *Oriento Moderno* (Roma), Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927 ve Ettore Rossi, "Il nuova alfabeto Latino introdotto in Turchia", *Oriento Moderno*, Anno IX, Nr. 1, Gennaio 1929.

ları zorla değil, sabırla halkı inandırarak, önde gidip örnek olarak gerçekleştirmiştir. Başka hiçbir güç bunları Türklere benimsetemezdi. Devrimci önderlerinin dev atılımlarına inanan Türkler, önemlerini tam kavrayamasalar bile, devrimlerin gerekli olduğu kanısına varmışlardır. Geçen yıl sonunda da Gazi Mustafa Kemal, ileriye doğru yeni bir adım daha atmağa, şimdiye kadar İslâm ülkelerinde kullanılmakta olan Arap harflerinin yerine Lâtin alfabesini almağa karar verdi. Birçok Avrupalı için bu yeni adım bir sürpriz oldu. Çünkü Avrupa'da ancak küçük bir azınlık Türk gerçeğini tanıyordu ve reformun derin nedenlerini doğru değerlendirebiliyordu.

"Türkiye'de okur yazarlık düzeyinin pek düşük olduğu, nüfusun beşte dördünün okuma yazma bilmediği bilinir. Buna karşılık, Türk dilinin kendine uygun bir alfabesi bulunmadığı ve Türkçe yazmak için pek karışık ve güç olan Arap alfabesine başvurulduğu daha az bilinir.

"Arap alfabesinde 482 harf ve işaret bulunduğu, bu durumun yüzyıllarca büyük güçlükler yarattığı ve özellikle Türk basınının doğuşundan sonra bu güçlüklerin daha da içinden çıkılmaz durumlar yarattığı düşünülürse, (Mustafa) Kemal'in yaptığı reformun pek mantıklı ve haklı olduğu kendiliğinden anlaşılır. Kullanılan yazı Türk alfabesi değil, Arap alfabesi olduğuna göre, bugün Lâtin alfabesi de olabilirdi. Şu farkla ki Arap yazısının 482 işareti yerine bundan böyle yalnız 29 harf kullanılacaktı.

"İnsanı etkileyen şudur ki, Türk halkı bu devrimi coşkuyla karşılamıştır. Büyük Türk kentleriyle küçük Anadolu köyleri tam birer okul durumuna gelmiştir. Genç yaşlı herkes olağanüstü bir çabayla Lâtin alfabesini öğrenmeğe koyulmuştur. Hiç kimse reformu protesto etmeyi düşünmemiştir. Gazeteciler, harf devrimini en çok sevinçle karşılayanlar arasında yer almışlardır. Çünkü eski alfabe gazetecilere sık sık beklenmedik tuzaklar yaratıyordu. Hele mutlakıyetçi Padişahlar zamanında bu tuzaklar tehlikeli de oluyordu. Bir harfin küçücük bir noktasının ya da işaretinin düşüvermesi, gazetecilerin ve tipografların başını belâya sokabiliyordu.

"Gerçekten, Abdülhamit zamanında İstanbul'da birçok gazete müdürü bu yüzden sıkıntılı günler yaşamış, cezaevlerine yollanmıştır. Çünkü Arap harflerinin dizilişindeki ufak yanlışlıklar, sözcüklerin anlamını değiştiriyor, kimi zaman Padişahın kişiliğine hakaret anlamı yaratabiliyordu...

"Mustafa Kemal'in reformu, gazetecilere ve tipografiara sağladığı yararlardan başka, yabancıların Avrupa'da pek az bilinen Türk dilini öğrenmelerini de kolaylaştıracaktır. Böylece yeni Türk edebiyatını tanıyabileceğiz...

"Türkiye'nin Lâtin alfabesini benimsemesi bir kez daha açıkça şunu göstermektedir ki, Türk halkı, kendisini yüzyıllar boyunca Avrupa dünyasından ayır-

mış olan bütün duvarları yıkmak ve dünyayı yorulmadan hep ileriye doğru götürmüş olan insanlığın bu bölümü ile bütünleşmek niyetindedir"...[53]

İtalyan gazetesi, kısaca, Türk yazı devrimini bir uygarlık atılımı olarak görüyordu. Türk toplumunu uygar dünyaya katmak amacıyla bu devrimin yapıldığını söylüyordu. Başka İtalyan gazetelerinde de buna benzer yorumlar çıkmıştı.

Piccolo della Sera'nın yorumu

Trieste'de çıkan *Piccolo della Sera* gazetesi, "Türkiye'de Lâtin alfabesi ve dil devrimi" başlığıyla yayınladığı uzun bir yazıda, özetle şunları söylüyordu:

"Gazi Mustafa Kemal, devrimci atılımlardan yorulmuyordu. Bu kez de harf devrimi yapmıştı. Türkiye'de ilköğretimi yaygınlaştırmak ve genel kültürü yaymak için böyle bir devrim gerekliydi. İlk bakışta bu basitmiş gibi görünebilirdi. Oysa ki Atatürk yenilikleri arasında en devrimci olanıydı. Türkiye'de yaşamın dış görünüşü değişmişti. Yazılar, ilânlar, gazeteler Lâtin harfleriyle basılıyordu artık. İnsan kendisini bir Batı ülkesinde sanıyordu. Yabancılar bu yazıyı kolayca okuyabiliyorlardı. Biraz Türkçe biliyorlarsa okuduklarını da anlayabiliyorlardı.

"Yabancılar için kolaylık sağlayan alfabe değişikliği, yaşlı Türkler için güçlük yaratmaktaydı. Gerçi Gazi Mustafa Kemal bu yaşlı kimselerin de yeni alfabeyi öğrenmelerini istiyordu. Ama onlar şimdilik gazetelerini başkalarına okutmakla yetiniyorlardı. İnce gözlemci olan bir yabancı diplomat, "Türk gazetelerini şimdi yalnız yabancılar okuyabiliyorlar" demişti. Türklerin kendi gazetelerini okuyamadıklarını söylemek istemişti. Gerçekten, eskiden okuma yazma bilmeyenlerin dilekçelerini ve mektuplarını yazdırdıkları "köşebaşı yazıcıları" (arzuhalcileri) bulunduğu gibi, yazı devriminden sonra şimdi "köşebaşı okuyucuları" vardı. Yaşlı Türkler bunların çevresinde halka oluyorlar ve günün gazete haberlerini bunlardan dinliyorlardı.

"Yazı değişikliği bunun gibi geçici güçlükler yaratmıştı. Ama, unutulmamalıydı ki, eski yazı ayrıcalı bir sınıfın yazısıydı. Ancak belli bir azınlıkça okunabiliyordu. O yüzden Türkiye'de okur yazarlık düzeyi düşük kalıyordu. Gazi Mustafa Kemal, yazıyı değiştirerek okuma yazma sorununu kökünden çözmek istiyordu. Herkesin okur yazar olmasını amaçlıyordu. Genç Türkiye Cumhuriyeti halkı, büyük çoğunlukla, Gazi Mustafa Kemal'e büyük saygı ve güven besliyor, onun devrimini de benimsiyordu.

"Harf devrimi, Türkler için yeni bir çağın başlangıcı demekti. Cadmo, küçük bir azınlığın okuyabildiği hiyeroglif ve çivi yazısı yerine 16 harfli Fenike alfabesini almıştı. Azizleri Kiril, Slavlar için yeni bir alfabe yapmıştı. Türklerin Lâtin alfabesini almaları bunlar gibi bir şeydi. Ancak Lâtin alfabesinin alınma-

[53] Leonardo Kociemski, "L'Alfabeto Latino in Turchia", *Il Messagero*, 13.3.1929.

sıyladır ki Türkler, yaygın eğitim ve öğretimi sağlayabilen toplumlar arasına katılabiliyorlardı..."[54]

Bunları söyledikten sonra gazete devam ediyordu:

"Lâtin alfabesinin alınmasıyla Türk dili sadeleştirilmişti, ama dil sorunu tümüyle çözümlenebilmiş değildi. Bu alfabe Türkçe sözcüklere uygundu, ama Türk dilinde bulunan Arap (ve Acem) sözcüklerinin fonetik inceliğini sağlamıyordu. Onun için, alfabe devrimi, dil devrimi gereksinmesini de ortaya çıkarıyordu. Yüzyıllardan beri Türkçeye girmiş bulunan Arap ve Acem sözcüklerini bu dilden ayıklamak gerekiyordu. Özellikle bilimsel terimler bakımından yeni bir durum ortaya çıkıyordu. Türkler şimdiye kadar bilimsel terimleri Arapça'dan almışlardı. Eski ve Yunan kökenli sözcükleri almamışlardı. Yeni alfabe Arapça sözcüklere uymadığına göre, bunları belki Batı sözcükleriyle değiştirmek gerekecekti. Bu bakımdan da Türklerin Batıya katılmaları sorunu ortaya çıkıyordu. Türkiye'de okul programlarına eski Yunanca ve Lâtince dersleri koymak düşünülüyordu. Yarı resmî *Hakimiyeti Milliye* gazetesi bu konuda uzun bir yazı yayınlamıştı. Bu da gösteriyordu ki, Türk harf devrimini yapanlar, bunun etkilerini ve sonuçlarını derinden derine düşünmüşlerdi. Üstün bir uygarlık yolunda yürekli bir atılım yapmışlar ve ileri görüşlülük örneği vermişlerdi"[55].

VI. İsviçre Basını

Journal de Genève

İsviçre gazeteleri, Türkiye'de yazı devrimi yapılacağını daha 1926 yılında duyurmuşlar, bu konuda haberler ve yorumlar yayınlamışlardı. *Journal de Genève* gazetesi 1926 sonlarında yayınladığı uzun bir haber-yorumda, Türkiye'de pek yakında Lâtin harflerinin alınacağını yazmış, bu konuda uzun uzun yorumlarda bulunmuş ve "alfabemizin Asya'ya girişi, sosyal, siyasal, ekonomik ve moral bakımlardan pek önemli bir olaydır" demişti[56].

Atatürk'ün, alfabe değişikliğine kesinlikle karar verildiğini açıklaması üzerine, Ağustos 1928'de, İsviçre basınında yine haberler çıkmağa başlamıştır. Aynı gazetenin 23 Ağustos 1928'de yayınladığı bir haberde, 1928/29 ders yılında bütün Türk okullarında yeni harflerle öğretim yapılacağı, önceden öğretmenler için alfabe kursları açılacağı, Türk gazetelerinin şimdiden yeni harflerle parçalar yayınlamağa başladıkları ve Türk Devlet Matbaasında da yeni okul kitapları basılmakta olduğu bildiriliyor ve alfabe reformunun "bütün Türkiye'de sevinç ve coşku ile karşılandığı" duyuruluyordu[57].

[54] "L'Alfabeto Latino in Turchia e la riforma della Lingua", *Piccolo della Sera.*

[55] *Ibid.*

[56] "La Révolution graphique en Turquie", *Journal de Genève,* 15.12.1926.

[57] "Turquie. Le nouvel alphabet", *Journal de Genève,* 23.8.1928.

Türk devrimi üzerine dizi yazılar

Türkiye'de eski yazıdan yeni yazıya geçişi adım adım izleyen İsviçre gazeteleri, harf devriminin nasıl uygulandığını, birkaç zaman uygulandıktan sonra nasıl sonuçlar verdiğini de incelemişler, bu amaçla Türkiye'ye özel muhabirler de göndermişlerdir. 1929 yılında Türkiye'ye gönderilen bir İsviçreli gazeteci, Türk devriminin çeşitli yönleri üzerinde durduktan sonra yazı değişikliği konusunda şunları yazıyordu:

"Bin yıl boyunca kullanılmış olan Arap alfabesinin yerine Lâtin alfabesinin alınışı, yeni Türkiye bakımından son derece önemlidir. Dil, bir halkın ruhudur. Bugüne kadar Türkiye'de okur yazar, halktan ayrı bir dil kullanıyordu. Uzun yıllar öğrenim görme olanağından yoksun kalan bir kimse için bu dili öğrenmek olanaksızdı. Eski alfabe döneminde halkın ancak % 10 kadarı okur yazardı. Türkiye'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı 1926'da % 80-85 kadardı.

"Bu duruma son vermek için Hükûmet inanılmaz çabalar harcadı. Mustafa Kemal, en büyük güçlüğün alfabe noktasında düğümlendiğini gördü. Lâtin alfabesinin alınmasını emretti. Şimdi Türkçe okuma yazma öğrenmek son derece kolaydır. Yeni alfabeyi çocuklar okulda öğreniyorlar, 45 yaşına kadar olan okul yaşı dışındakiler de gündüz ve gece kurslarını izleyerek söküyorlar. Aile reisleri, ailede herkesin okuma yazma öğrenmesinden sorumlu tutuluyor. Bu konuda sıkı bir kontrol var ve her yurttaş sınav geçmek zorundadır. Lâtin alfabesiyle 24.000 sözcüğü kapsayan yeni bir Türkçe sözlük yayımlandı. Aydın bir Türk yaklaşık 10.000 sözcük, orta tabakadan bir Türk 4.000 ve halktan bir Türk 800-1.000 sözcük kullanır. Büyük bir Türk Dili Sözlüğü hazırlıkları yapılıyor. Kamu ve özel tüm kitaplıkların gözden geçirilmeleri öngörülüyor; çok değerli yapıtlar Lâtin harfleriyle yeniden basılacak.

"Bugün Lâtin alfabesi her yere girmiş bulunuyor. Sokaklarda pek seyrek eski yazıya rastlanıyor, bunlar da tarihi yapıların üzerlerindeki yazıtlardır. Yeni yazının ilk günlerinde devlet görevlileri epeyce yanlışlar yapmışlar. Bugün yeni alfabeyi artık iyice öğrenmiş bulunuyorlar ve devlet işleri normal yürüyor. Türk dili ülkede tek resmî dil. Lokantalarda yemek listeleri önce Türkçe yazılıyor, telefon numaraları da Türkçe isteniyor. Yunan ve Ermeni asıllı yer adları da Türkçeleştirilmiştir. Yalnız ufaklık Türk paraları üzerinde halâ eski yazı var, bu, Türkiye'ye gelen yabancılara güçlük yaratıyor[58].

"Lâtin alfabesinin alınışı Türk basını için yeni bir çağ olmuştur. Başlangıçta güçlüklerle karşılaşmış, çok pahalı olan yeni harfleri ancak büyük işletmeler kendi olanaklarıyla satın alabilmişler. Küçük basımevlerinin yeni harfleri satın alabilmelerine hükûmet kolaylıklar gösteriyor. Yeni yazıyla basım işleri daha ucuza çıkıyor. Okuma alışkanlığı hızla gelişmekte. Türk basını bu reformdan çok kârlı çıkacak. Forma ve mizanpaj bakımından Türk gazeteleri Paris gazete-

[58] J.L., "Ma visite en nouvelle Turquie", *La Sentinelle*, (Chauk de Ponde), 11.10.1929

lerine benziyor. En yeni olayların fotoğraflarını da basıyorlar. Gazetelerin politika, maliye, ekonomi bölümleriyle kadınlar için ekleri vb. de var. Türk basını geleceğine güvenle bakabilir; önünde mutlu bir çağ var.

"Türkiye'nin modernleşmesi, yalnız Devlet yönetimine büyük değişiklikler getirmekle kalmamıştır. Kişilerin özel yaşamlarında da büyük değişiklikler yaratmıştır... Reformların devlette ciddî sarsıntılar yaratabileceği korkusu boşa çıkmıştır. Afganistan'da Amanullah'ın tahtına mal olan şeyler, Mustafa Kemal'i Ortadoğu'nun en gözde insanı durumuna getirmiştir... Mustafa Kemal, halkını daha iyi yarınlara götürmeğe çalışıyor. Türk halkı kendisini baba gibi seviyor.

"Yeni Türkiye'ye karşı olanlar, bu reformların Avrupa uygarlığıyla hiçbir ilgisi bulunmadığını ileri sürüyorlar. Türklerin, anlamını kavramadan Avrupa geleneklerini benimsediklerini söylüyorlar. Bu kimseler şunu unutmaktadırlar ki, yeni Türkiye, ülkeyi Avrupa uygarlığına yaklaştırmak için eski rejimin yüzyıllar boyu yapamadığını birkaç yılda başarmıştır..." [59].

Tribune de Genève İsviçre'nin tanınmış gazetelerinden *Tribune de Genève,* "Mustafa Kemal'in Reformları" başlığıyla yayımladığı uzun bir yazıda, Türk devrimini topluca gözden geçiriyor ve özetle şunları söylüyordu:

"Tanzimat'a, Islahat Fermanına ve 1877 Anayasasına karşın, ondokuzuncu yüzyıl Türkiye'sinde gerçek anlamda reformlar yapılamamıştı. İkinci Meşrutiyetin İttihatçıları da umutları boşa çıkarmışlardı. Gerçek reformları Mustafa Kemal yapmıştı. 'Gordion'un düğümünü Mustafa Kemal kesmiş'ti. Şimdi Türkiye'de öyle reformlar yapılmaktaydı ki, eskiden bunların düşünülmesi, düşlenmesi bile olanaksızdı. Yeni Türkiye'de azınlık sorunu bulunmadığı için bu reformaların azınlıklara şirin görünmek için yapıldığı yolunda bir kuşku da yoktu. Bu bakımdan Mustafa Kemal'in reformları Türk halk kitlelerince destekleniyor, sempatiyle karşılanıyor, benimseniyordu...

"Mustafa Kemal'in reformları arasında yazı değişikliğinin apayrı siyasal ve sosyal anlamı vardı. Eskiden Avrupa sınırı, Arap yazısının kullanıldığı Osmanlı topraklarında bitiyordu. Eski yazı, bir bakıma Doğu ile Batıyı ayırıyordu. Ayrı bir düzeni, ayrı bir düşünceyi simgeliyordu. Yazı olarak sevimliydi, ama bilmece gibiydi, anlaşılması çok zordu. Avrupalının gözünde, eski yazının görülmeğe başladığı Osmanlı sınır istasyonlarında artık esrarlı Doğu başlıyordu. Bu Doğu, Avrupalı için esrarlı, çekici idi ama ayni zamanda güçsüzdü. Mustafa Kemal, yazıyı değiştirmeğe karar vermekle, Doğu'nun sevimliliğini de güçsüzlüğünü de bir gecede bozuvermişti. Eski yazının güçlüğü, Türk halkının karanlıkta kalış nedenlerinden biriydi. Türkler, Arap alfabesine bağlı kaldıkları için, Batı uygarlığına ayak uyduramamışlardı. Mustafa Kemal, yazıyı değiştirmek için seferber-

[59] *Ibid.,* 14.10.1929

lik açmıştı, bunun başına geçmişti. Lâtin alfabesini Türkçe seslere en iyi biçimde uydurabilmek için bilginlerle tartışmıştı. Ama, yazık ki, bu konuda Uluslararası Fonetik Derneği (Association phonétique internationale) ile işbirliği yapılmamıştı. Yapılmış olsaydı, yabancıların Türkçe öğrenmeleri sadeleştirilmiş olurdu. Bununla birlikte, Lâtin alfabesi kampanyası meyvelerini vermeğe başlamıştı. Bir yıldır oniki bin öğretmen yeni yazıyı öğretiyordu. Ankara hükûmeti bu uğurda şimdiye kadar 1 milyon İngiliz lirası tutarında harcama yapmıştı. Artık bütün Türk gazeteleri Lâtin harfleriyle basılıyordu. Arap yazısına rastlayabilmek için Anadolu'yu baştan başa geçip İran ve Suriye sınırlarına kadar uzanmak gerekiyordu.

"Türkler gibi Asya steplerinden gelip Avrupa'nın ortasına yerleşmiş olan Macarlar, vaktiyle, Lâtin alfabesini almak zorunda kalmışlardı. Bu alfabe onları Hristiyanlığa ve uygarlığa götürmüştü. Şimdi Türkler Avrupa kılığını ve yazısını almakla işe başlamışlardı. Acaba daha ileriye gidip Hristiyanlığa doğru da kayacaklar mıydı? Şimdilik böyle bir belirti yoktu. Yalnız, İslâm dininin artık Türkiye Cumhuriyetinin resmî dini olmaktan çıktığı ve Türklerin gittikçe dinden uzaklaştıkları bir gerçekti. Bu yüzden Panislamizm artık çözülmeğe başlamıştı. Herhalde Türk devriminin bütün Asya'da derin yankıları olacaktı"[60].

Daktilolar

Bir İsviçre gazetesi, "Boğaziçi kıyılarında ticaret dünyasını ilgilendiren bir devrim yapılıyor" diyor ve Türk yazı devriminin ayrı bir yönüne değiniyordu. Yazı değişikliğinden sonra Türk Hükûmeti, yeni Türk harfleriyle 3000 yazı makinası ısmarlamıştı. 3000 Türk kızı bu makinaları kullanmak için hazırlanıyordu. Şimdiye kadar ticaret ve iş çevrelerinde Rum ve Ermeni kızları daktilo sekreter olarak çalışmaktaydılar. Onların yerlerini artık Türk kızları alacaktı[61].

Bir başka İsviçre gazetesi de aynı konuya değiniyordu. Yüzyıllarca kafes ve peçe ardında pasif kalmış Türk kadını şimdi birdenbire bütün haklara kavuşuyor, özellikle daktilograf olarak çalışma yaşamına atılıyordu. Türkiye'de şimdi "yazı makinaları dikiş makinalarından çok daha çabuk yayılıyor" du[62].

Uydurma haberler

Türk yazı devrimine ilişkin olarak kimi İsviçre gazetelerinde yer yer uydurma haberlere de rastlanıyordu. Örneğin yerel gazetelerden biri, Türk okulları programlarından Arapça ve Farsça derslerin kaldırıldığını yazdıktan sonra, "Arapça ve Farsça kitapların 1 Kasım 1929 tarihine kadar yokedilmeleri (vernichten) gerektiğini" ileri sürüyordu[63].

[60] Thomas Greenwood, "Les Réformes de Mustapha Kemal et leurs répercussions sociales", *Tribune de Geneve*, 11.10.1929

[61] "Türkinnen für die Schreibmaschine", *Anzeiger Affoltern*, 15.11.1929

[62] "Dactylos en uniforme", *La Revue* (Lausanne), 10.11.1935

[63] "Auschaltung des Persischen und Arabischen in der Türkei", *Graphisches Centralblatt* (Luzern), 15.10.1929

Başka bir yerel gazete, yazı değişikliğinden sonra Türkiye'deki mektuplaşmaların iki kat arttığını, ordu sıralarında yeni yazıyı öğrenen erlerin de mektuplarını yeni harflerle yazdıklarını bildiriyor, "Arapçacıların" sert biçimde cezalandırıldıklarını, yakında İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dillerin yasaklanmasına sıra geleceğini iddia ediyor ve "büyük reformlar işte böyle yapılıyor!" diyordu[64].

Genel değerlendirme

Ama genellikle İsviçre basını Türk yazı devrimini çok olumlu karşılamıştı. Bu konuda geniş yayın yapmış, başka ülkelerin gazete ve dergilerinde görülen uzun yazıları bile sütunlarına aktarmıştı[65]. Bir İsviçre gazetesi, Türk devrimini gözden geçirdikten sonra, sonuç olarak, "yeni yazının alınması, yeni Türkiye'nin kuşkusuz en mutlu reformlarından biridir" diyordu[66].

Neue Zürcher Zeitung gazetesi, "Yeni Türkiye" başlığıyla yayımladığı dizi başyazılarında, yazı devrimi konusunda şunları söylüyordu:

"Aralık 1928'den beri Türkçenin Lâtin harfleriyle yazılması bize önemsizmiş gibi görünebilir. Ama gerçekte bu, Mustafa Kemal'in en devrimci önlemlerinden biridir. Bunu gerçekleştirmek için Mustafa Kemal büyük çaba harcamıştır. Kendisi köylere gidip yeni yazıyı anlatmamış olsaydı, genç yaşlı herkesi sınamak için teftiş gezilerine çıkmamış olsaydı, Lâtin yazısı hiçbir zaman alınamazdı. Yazı yazmak artık aydınların ve hocaların bir ayrıcalığı değildir. Köşebaşı arzuhalcileri ancak birer yazı makinasıyla işlerini görebiliyorlar artık. Gazeteler okuyucu sayılarını arttırıyorlar. Türklerin kullandıkları Lâtin alfabesi, öğrenimi kolaylaştırmıştır. Bugün öğrenciler, zevkle okuma yazma öğreniyorlar, yaşlıları özendirecek bir güvenle karatahtaya yazıyorlar..."[67]

VII. Fransız Basını

Le Temps

Paris'in ünlü *Le Temps* gazetesi, Türkiye'de yazı devrimi yapılacağını, yüzyıllardır kullanılan Arap harflerinin bırakılıp yerine Lâtin harflerinin alınacağını, daha 1926 yılında duyurmuş, bunun tarihsel önemini vurgulamıştı. Bu devrim, uygarlık yolunda büyük bir atılım olacaktı. Gazete, "Tıpkı aynı Turan soyundan olan Macarlar ve Finliler gibi, Türkler de Lâtin alfabesini benimseyeceklerdir. Ve bu, Asya'nın bilimsel, entelektüel ve moral ilerlemesinde büyük bir tarih olacaktır" demişti[68].

[64] "Les soldats turcs et l'alphabet latin", *Feuilles d'Avis de Neuchâtel*, 19.4.1930

[65] Örneğin *Mercure de France* dergisinde Géo Courtin imzasıyla Türk yazı devrimi üzerine yayınlanan uzun inceleme yazısı *Feuilles d'Avis de Lausanne* gazetesinin 26 ve 29 Nisan 1930 günlü sayılarında yayınlanmıştır.

[66] "In der neuen Türkei". Der Ghazi, *Freier Argauer* (Aaran), 8.12.1929

[67] "Die neue Türkei. III. Die Schulen", *Neue Zürcher Zeitung*, 19.7.1933

[68] P. Gentizon, "Lettre de Turquie: Les Caractères latins", *Le Temps* (Paris), 21.3.1926.

Aynı gazete, Atatürk'ün 1 Kasım 1928 günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı ve yazı devrimine değinen konuşmayı birinci sayfasında verdi. "Tek başına bu devrimin Türkiye'nin uygarlık savaşımında önemli bir aşama olduğunu" belirtti[69].

Mercure de France'ın incelemesi

Türkiye'deki alfabe değişikliği üzerine günlük Fransız gazetelerinde çıkan çeşitli haberlerin, yorumların yanısıra, Fransız dergilerinde de uzun inceleme yazıları çıkmıştır. *Mercure de France* dergisinde Türk yazı devrimi konusunda en uzun incelemelerden biri yayınlanmıştır. İzmir'deki Fransız lisesi öğretmenlerinden Géo Courtain imzasıyla çıkan bu inceleme yazısı, bir İsviçre gazetesinde de yayınlanmıştır[70]. Yazıda, Türk yazı devriminin Fransız gözüyle genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Özetle şunlar anlatılıyordu:

"Türkiye'de bir alfabe reformunun gerekli olduğunu kimse yadsımıyordu. Çünkü Arap alfabesinin kusurları apaçıktı. Herşeyden önce bu alfabe Türkçenin seslerine karşılık vermiyordu. Yazı dilinde seslilerin bulunmayışı bir ölçüde Arapların *harekeleri* ile karşılanıyordu. Ama Türkçede *hareke* pek az kullanılıyordu. Sözcükleri yanlışsız okuyabilmek için onların okunuşunu önceden bilmek gerekiyordu. Durmadan yanlışlar yapılıyordu. Bunlardan kaçınmak hemen hemen olanaksızdı. Sonra Arap alfabesini öğrenmek pek çetin bir işti. Okullarda bu harfleri sökebilmek için uzun zaman yitiriliyordu. Bu bakımdın Türkiye'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 90 dolayında kalmıştı. Balkanlarda bile gazete satışları Türkiye'deki satışlardan daha yüksekti. Yunus Nadi'nin de belirttiği gibi, bütün Türk gazetelerinin toplam tirajı *Petit Parisien* adlı Fransız gazetesinin tirajının onda birinden düşüktü. Ciddî bir Türk dergisinin kendi satış gelirleriyle ayakta kalabilmesi olanaksızdı. Bilimsel bir kitap ancak devlet desteğiyle basılabiliyordu. Kısacası, bir alfabe reformu gerekliydi. Böyle bir reforma karşı olanlar bile, eninde sonunda, şu ya da bu biçimde bir reformun kaçınılmaz olduğu kanısına varmışlardı." [71]

Yazıda, Türk harfleri yasasından önce Türkiye'deki alfabe tartışmaları da kısaca gözden geçirildikten sonra, bu yasadan elde edilen ilk sonuçlara geçiliyordu. Sade bir alfabe benimsenmişti. Yazım kuralları da sadeydi. Alfabenin ve yazım kurallarının sadeliği, bir ülkenin genel kültürel gelişmesi için yeterli miydi? Kültürel gelişmeden okuma yazma oranının yüksekliği anlaşılacaksa, evet. Çünkü yeni alfabenin uygulanmasıyla Türkiye'de okuma yazma oranı yükselmişti. Yalnız alfabenin sadeliği yüzünden değil, Millet mekteplerinin açılması

[69] "Le Discours de Moustapha Kemal", *Le Temps* (Paris), 4.11.1928.

[70] *Mecure de France*'dan aktararak: "Revue des Revues, "La Nouvelle Turquie", *Feuilles d'Avis de Lausanne,* 26.4.1930, 29.4.1930. Fransız dergisindeki aslını göremediğimiz bu yazının İsviçre gazetesinde çıkan bölümleri kullanılmaktadır. (B.N.Ş.)

[71] "La Nouvelle Turquie", *Feuilles d'Avis de Lausanne,* 26.4.1930.

nedeniyle okuma yazma öğrenenlerin sayısında hızlı bir artış görülmüştü. Gerçekten, Türk halkının büyük çoğunluğu, yeni alfabeyi öğrenmek için bu okullara gitmekteydi. Altmışına erişmiş hocalar, imamlar bile yeni harfleri öğrenmek için içten bir çaba harcamışlar, yeni harfleri öğrenmişlerdi. Türkiye'de yaşayan, yansız gözlemlerde bulunan hiç kimse bu gerçekleri görmemezlikten gelemezdi[72].

Okullarda ise parlak sonuçlar alınmıştı. Öğrenciler yeni harfleri pek çabuk öğrenmişlerdi. Öğretmenlerini bile aşan başarılar elde etmişlerdi. Ders notları, ev ödevleri yeni harflerle kolayca kaleme alınıyordu. Yeni alfabe, yabancı dil öğrenmeğe başlayan Türk öğrencilerinin işini de kolaylaştırmıştı. Eskiden yabancı alfabeleri öğrenmek için harcanan zaman kısalmıştı. Sonuçlar şimdiden büyük umut yaratıyordu. Gelecek kuşaklar yeni alfabeden daha büyük ölçüde yararlanacaklardı[73].

Bunlar belirtildikten sonra yazıda şöyle deniliyordu:

"Basım alanında sağlanan başarı ise, yazık ki, bu kadar tam olmamıştır. Ama burada da iki konuyu birbirinden ayıralım.

"Basım endüstrisi, alfabe reformundan bu yana büyük ölçüde iyileşmiştir. Gazete ve dergilerin görünüşlerinde yeni makinalar pek kısa zamanda büyük iyileşme sağlamıştır. İşçiler, şaşılacak bir çabuklukla, dizgi işlerini, sayfa düzenlemeyi öğrenmişlerdir. Sözlük yokluğu yüzünden ilk zamanlarda sık görülen dizgi yanlışları gittikçe azalmaktadır. Avrupa gazeteleriyle karşılaştırılacak bir kusursuzluğa doğru gidilmektedir. Demek ki, bu alandaki başarı tam olmuştur.

"Ama genel kitleye yansıma bakımından bu kadar mutlu sonuçlar alınamamıştır. Öngörüldüğü biçimde, satışlarda önemli düşüş olmuştur... Gazetelerin tirajı % 25, 30, kimi durumlarda % 50 oranında azalmıştır. Durumları pek sağlam olmayan gazeteler can çekişmektedir. Okuyucular artık gazetelerine eskiden olduğu gibi şöyle bir göz atmakla yetinememektedirler. Yavaş yavaş, güçlükle okumak zorundadırlar. "Bir Türk gazetesini iki saatte sökmektense Fransızca bir gazeteyi gözden geçirmeyi yeğlerim" diyenlere sık sık rastlanmaktadır... Dostlarım arasındaki gençten bir Türk öğretmen, biraz düş kırıklığıyla, bana, "artık okuma zevkimi yitirdim" dedi.

"Bu okuma bunalımı, gazete ve kitap satışlarındaki bu önemli düşüş, pek güzel başlatılmış olan alfabe reformunun mahkûm edilmesi midir? Hayır. Çünkü uygulama henüz başlangıç aşamasındadır, başlangıçta böyle bir bunalımın baş göstermemesi zaten düşünülemezdi. Şu sırada, hükümet de, haklı olarak, gazetelerden desteğini esirgemiyor. Gazeteler, bugünkü zararlarını birkaç yılda bol bol kapatacaklardır... Bugünkü bunalım ne kadar ağır olursa olsun,

[72] *Ibid.*

[73] *Ibid.*

hiçbir biçimde bir geriye dönüş nedeni olmayacaktır. Reform konusunda kesin bir yargıya varabilmek için aylar, belki de yıllar geçmesi gerek. Bu arada, genel güveni hiçbir şey sarsmamalıdır"[74].

Yazıda bundan sonra, "Bütün Avrupalıların sordukları son bir soru var: Türkler bu işi nasıl başardılar?" deniyor, harf devriminin başarı nedenleri üzerinde duruluyordu. Özetle şu görüşler ileri sürülüyordu:

"Türkiye'de yüksek kültürlü seçkin bir aydın kitlenin yanısıra, hepten cahil bir halk çoğunluğu vardı. Aydınlar arasında geçmişin özlemini çekenler yok değildi; ama bunlar sayıca "pek azınlıktaydı", gittikçe de azalmaktaydı. Aydınların çoğunluğu ileriye dönüktü, Türkiye'yi yeniden yaratmak istiyordu, alfabe değişikliğinden yanaydı. Hepten cahil büyük halk kitlesi ise tam şekilsizdi (résolument amorphe). Harf devrimi bu büyük kitleyi amaçlıyordu. Uygulamada bu kitlenin hepten cahil olması gerçi güçlük yaratıyordu. Ama devrimin başarısı bakımından da bu durum elverişli bir ortam oluşturuyordu. "Şekilsiz" kitle, istenildiği biçimde yoğurulabiliyordu. Bu kitle, harf devrimi tartışmalarına katılmamıştı. Devrimi yapanlar bir bakıma sıfırdan başlıyorlardı. Sıfırdan başlamak, eski alışkanlıkları değiştirmekten belki daha kolaydı. Sonra bu devrim Gazi gibi, İsmet Paşa gibi kişilerin eseriydi. Bu kişiler bir rastlantı sonucu ülkenin başında bulunmuyorlardı. Türk halkı kendilerine tam güven besliyordu. Aydınlar akıl yoluyla, bilerek; büyük halk kitlesi de belki körükörüne, sağduyusuyla önderlerine güveniyordu. Türk halkı, Kurtuluş savaşında kendisini önderlerinin eline bırakmıştı. Ondan sonra da kendi iyiliği için çalıştıklarına inandıkça önderlerinin gösterdiği yolda yürümüştü. Türkiye'nin sürekli ilerlemesi, halk oylamalarının en iyisi, en güveniliriydi"[75].

Alfabe reformu, cahillikle savaşım, Türkiye'nin geleceği bakımından "yaşamsal önemde" bir sorun olarak görülmüştü. Türkiye savaşlarda yoksul düşmüştü. Türk dili kansız kalmıştı. Ülkenin ekonomik ve entelektüel kalkınması için bu reformu benimsemek, yurtseverlik görevi sayılmıştı. Reformun başarısı için elden gelen hiçbir şey esirgenmemişti. Basın, sürekli kampanyaya girişmişti. Alfabe kitapları, okuma kitapları dağıtılmıştı. Ulus okulları açılmıştı. Alfabe seferberliğine girişilmişti. Bütçeye, alfabe reformunun uygulanması için 1.450.000 lira konmuştu. İyi propaganda yapılmıştı. Önce bütün devlet görevlileri, arkasından tüm ulus için yeni yazı kursları açılmıştı. Kurslar bir bakıma zorunlu tutulmuştu. Bunlar hep başarı nedenleriydi[76].

Fransız yazar, "Ama başarıyı özellikle psikolojik nedenlerle açıklamak gerekir" diyordu. Çünkü bütün Türk toplumu alfabe reformunu hemen hemen oybirliğiyle benimsemişti. Önceleri bundan sızlananlar bile yazara şunları söyle-

[74] "La nouvelle Turquie - II", *Feuilles d'Avis de Lausanne*, 29.4.1930.

[75] *Ibid.*

[76] *Ibid.*

mişlerdi: "Gerçekte bütün yakınmalarımız duygusaldır. Eski yazıya dönelim denseydi bile bunu reddederdik. Bizim için önemli olan gelecektir. Geleceğimiz için, ülkemiz için, bütün sıkıntılara seve seve katlanacağız. Geriye, geçmişe bakmaksızın katlanacağız" [77].

Sonuç olarak Fransız yazar şunları söylüyordu:

"Kısacası, Türk reformu uygulamada önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlükler zaten öngörülmüştü. Ama birkaç aylık uygulamayla bile güçlükler azalmağa, yararlı sonuçlar görülmeğe başlamış bulunmaktadır. Henüz kolları kavuşturup başarılan işi keyifle seyretme zamanı değildir. Tersine, aralıksız sıkı sıkıya çalışma zamanıdır. Bununla birlikte şimdiden geleceğe güvenle bakılabilir. Yüzyıllardır içinde bulunduğu siyasal ve sosyal kölelikten kurtulan Türkiye, geçmişin miras bıraktığı cahilliğin ağır yükünü de üzerinden atmayı kesinlikle başaracaktır.Bu reformun ruhuna inmek, tam anlamı ve önemi kavranmak istenirse, bunu, ülkenin yüce çıkarları için bütün bir kuşağın kendiliğinden katlandığı pek büyük bir özveri saymak gerekir. Bu adsız, bu toplu özveri bize şunu anlatır: Eski Türkiye artık ölmüştür. Harf devrimi, yeni Türkiye'nin gururla seçtiği yükseliş yolunun en kesin, en çetin, aynı zamanda en onurlu aşamalarından biri olacaktır" [78].

Sonraki yayınlar

Fransız yazarlar, ilk uygulama dönemlerinde olduğu gibi, daha sonraki yıllarda da Türk yazı devrimi üzerinde sık sık durmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü dolayısiyle Fransız basınında bol bol yazılar çıkmış, on yıl içinde yeni Türkiye'nin nereden nereye ulaştığı övülmüş, bu arada Türk yazı devrimine de yer verilmiştir. Bir Fransız gazetesi Atatürk'ün kara tahta önünde yeni harfleri öğreten resmini yayınlamıştır [79]. Öteki Paris gazetelerinde de ayni alfabeyle Türkiye'nin eğitim alanında ulaştığı başarılar anlatılmış, istatistikler verilmiştir. 1927 yılında Türkiye'de okuma yazma bilenlerin sayısı 685.000 iken 1933 yılında bu sayı iki milyonu aşmıştı... [80]

1934 yılında Türkiye'yi dolaşan Léon Bancal adlı Fransız gazetecisi de, yayınladığı dizi yazılarından birini Türk yazı devrimine ayırmış, şunları yazmıştır:

"İlk kez Beyoğlu sokaklarında dolaşan burnu havada bir Fransız, *tabldot, kuaför,* gibi yazılarla karşılaşınca gülümsemekten kendisini alamaz... Ama birazcık sağduyusu varsa, bu güldürücü, şaşırtıcı sözcüklerin arkasında Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği en köklü reformlardan birinin bulunduğunu çabucak kavrar. Reform! Türkiye'de geleneksel yazının bırakılıp yerine Lâtin alfabesinin

[77] *Ibid.*

[78] *Ibid.*

[79] "Dixième anniversaire de la République turque" *L'Intransigeant,* (Paris), 30.10.1933.

[80] "La République turque célèbre son 10e anniversaire", *La Liberté* (Paris), 30.10.1933.

alınmasıyla Türk yaşamında yapılan değişikliği anlatmak için reform sözcüğü bile yetersizdir, devrim demek gerekir. Çünkü, dil yalnız dış görünüşüyle değil özüyle de değişmiştir.

"Türkiye'nin yalnız kalmasında eski yazının da payı vardı. Bu yazıyla Türk düşüncesi penceresiz bir kuleye kapatılmış gibiydi. Buradan dışarıya bir göz atmak zordu. Yabancıların da içeriye göz atmalarına eski yazı engeldi. Doğrusunu söylemek gerekirse, herbiri bir bilmece olan bu filigran yığınını kullanırken Türklerin kendileri de rahat değillerdi. Akıl almaz bir yazıydı bu. Kimi zaman birçok işaret ayni sesi verirdi. Kimi zaman da ayni işaret birçok değişik biçimde okunabilirdi. Okuma öğrenmek için uzun yıllar gerekiyordu. Bu yazı yüzünden basım alanında linotip kullanmak olanaksızdı. Bu koşullar altında bir ülke nasıl kendi bilincine varabilirdi?

"Bir devrim gerekiyordu. Bu devrim pek direnişle karşılaşmamalıydı. Klasik yazıdan yana olanların tek savı estetikti. Onlar için eski yazı sanat demekti. Haksız da değillerdi. O yazı, yazıdan çok desene benziyordu. Ama yararlılık bakımından bu sav öylesine havada kalıyordu ki!

"Uluslararası rakamların benimsenmesinden hemen sonra... 9 Ağustos 1928 gecesi Mustafa Kemal, "milletimiz, yazısıyla ve kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir" dedi. Ekimde (Kasımda olması gerek BNŞ.) Lâtin harflerinin alınması yasallaştı. Türk alfabesine ilk kez sesli harfler girdi. Alfabe devrimi yapıldı.

"İnsanı duygulandıran olağanüstü bir olaya tanık olduk. Hemen hemen her yerde halk okulları açıldı. Kadın, erkek herkes buralara koştu. Toplumun bütün sınıfları okul sıralarında buluştu, kaynaştı. Ellisini aşmış öğrenciler okul sıralarına oturdular. Okuma, yazma öğrenmek, oyun oynamak gibi kolaylaşmıştı. Artık bilmece yoktu, tuzak yoktu. 29 Lâtin harfini öğrenmek yetiyordu... Her harf tek bir sesi karşılıyordu. Yazı diliyle konuşma dili arasındaki uçurum da kalmamıştı. İkisi birdi. Batılı da Türkçeyi okuyup anlamayı umabiliyordu artık...

"Basım alanında olağanüstü bir sıçrama görülmüştür. Bu sıçrama, harf devriminin ne kadar yerinde olduğunun kanıtıdır. Türkiye'de hiçbir zaman bu kadar kitap, bu kadar dergi yayınlanmamıştı. Gazeteler hiçbir zaman bu kadar çok okunmamıştı. Hiçbir zaman gazeteler bu kadar kolay basılmamıştı. Çünkü artık linotip kullanma olanağı doğmuştu. Linotip kullanmada Türkler, çabukluk ve beceri bakımından Fransız meslektaşlarından geri kalmıyorlar...

"Cahilliğe karşı açılan savaşım da ne güçlü bir silâh! Bu savaşım sürüyor. Nisan 1934'de Ankara Halkevinde 2.363 kişi okuma yazma öğrenmiştir.

"Harf devrimini dil reformu izlemiştir. Eşsiz bir reform. Gazi'nin kurduğu Türk Dilini Tetkik Cemiyeti bunu yürütüyor... Türk dilinin unutulmuş sözcükleri gün yüzüne çıkarılıyor... Farsça, Arapça sözcükler atılıyor... Küllen-

miş eski dilbilim kuralları diriltiliyor. Türk dili onurlu yerine yeniden kavuşuyor... Komisyonlar Anadolu köylerinde sözcük, terim derliyor. Eski Türk yazarlar taranıyor. Türk dilinin zengin hazinesi ortaya çıkarılıyor. Büyük bir sözlük hazırlanıyor...

"Bütün bunları öğrenince, bu halkın, onun liderinin ve yöneticilerinin harcadıkları büyük çabayı düşününce ve sokaklarda gençlerin ellerinde Lâtin harfleriyle basılmış bunca gazeteyi, dergiyi, kitabı görünce, inanın, insan artık gülümseyemiyor.

"Duygulanıyor, aptallaşarak duygulanıyor insan. (On est ému, tout bêtement ému)" [81].

Yazar, yeni Türk harfleriyle basılmış Türk gazetelerini de Fransız okuyuculara tanıtıyordu. *Cumhuriyet* ve *Karagöz* gazetelerinin birinci sayfalarının tıpkıbasımlarını gazetesinin ilk sayfasına basmıştı. "Yeni Türkiye'nin gazeteleri" diyor, açıklamalarda bulunuyordu.

Dikkati çeken noktalardan biri şuydu: Harf devriminin ilk aylarında, Türk basımcılığının geçici bir bunalım içine düştüğünü belirten Fransız yazarlar, birkaç yıl sonra basım alanında "büyük bir sıçrama" görüldüğünü söylüyorlardı. İlk aylarda Türk gazetelerinin, dergilerinin tirajları düşmüş, kitap yayınları azalmış, Türk aydınları arasında okuma bunalımı başgöstermiş deniyordu. Bu kez, hiçbir zaman bu kadar çok yayın yapılmamıştır, deniyordu. Demek oluyor ki, yeni harflere geçiş döneminde görülen bunalım atlatılmıştı. Türk yazı devrimi, kökleşmiş, oturmuş, olumlu sonuçlarını vermişti.

VIII. Macar Basını

Türk yazı devriminin Macaristan'da özellikle ilgi uyandırmış olabileceği akla gelmektedir. Çünkü, Türkçeye uzaktan hısım dillerden Macarca için yüzyıllar önce Lâtin harfleri benimsenmişti. Türkçe için de ayni alfabe alınırken Macarların öncülüğü sık sık anımsanıyordu. "Ayni Turan soyundan olan Macarlar gibi Türkler de Lâtin alfabesini alıyorlar" deniyordu. Sonra Macaristan'da büyük Türkologlar yetişmişti, Türkoloji incelemelerine önem veriliyordu. Tanınmış Macar Türkoloğu Julius Németh'in, Türk yazı devriminde dolaylı bir rolü bulunduğu bile yazılmıştı [82]. Bu bakımlardan Türkiye'deki alfabe değişikliğinin Macaristan'da yakından izlenmiş, inceleme konusu yapılmış olabileceği düşünülebilir. Bu konuda ayrı araştırma yapılabilir.

[81] Leon Bancal, "Balkans 1934-VII: La Révolution de l'A.B.C.D.", *Le Petit Marseillais* (Marseille), 17.6.1934, p. 1-2.

[82] A. Dilâçar, "Prof. J. Németh's Role in the Turkish Alphabet and Language Reform", in *Hungaro-Turcica, Studies in Honour of Julius Németh*, Ed. by Gy Kéldy-Nagy, Loránd Eötvös University, Budapest: 1976, pp. 351-356.

Magyar Hiralp

Şimdiden şu kadarı söylenebilir: Türk yazı devriminin Macar basınına da yansıdığı anlaşılmaktadır. *Magyar Hiralp* gazetesi, bu devrimi alkışlamış, Atatürk'ü de Büyük Frederik'e benzeterek övmüştü. Türkiye'nin Budapeşte Elçiliği bu konuda şunları yazıyordu:

"*Magyar Hiralp* gazetesi 7 Teşrinievvel 928 tarihli nüshasında Budapeşte avukatlarından Mösyö Kadosa'nın imzası tahtında (Lâtin alfabesi) münasebetiyle uzun bir makale intişar etmiştir. Reisicumhur (Atatürk) hazretlerini Büyük Frederik'le mukayese eden ve müşarünileyh hakkında takdirkâr kelimeler kullanan muharrir, makale mukaddemesinde "miktarı pek mahdut millî rüesadan bulunan Mustafa Kemal hazretleri mesaisini yalnız bir kısım halka tevcihini veya mensup olduğu fırkanın menfaatine veya şahsiyeti maneviyesi uğruna hasr ve istinad ettirmiş olmayıp esası adalete mekrûn bulunan umum milletin menafiine tahsis buyurmuş tarih-i cihanın hakiki kahramanlarından biridir". demekte(dir)...

"Muharrir bundan sonra yeni alfabe inkılâbına geçerek, "Türk milletini Garp medeniyetinin bulunduğu dereceye yükseltmek gayesile vukua getirilen işbu inkılâbın en cesurane hareketlerden biri" addetmektedir. Makalesinin diğer bir kısmında ezcümle "milyonlarca nüfusun önüne geçip bu derece bir muvaffakiyetle mevkiini muhafaza edebilmenin ancak hakikî bir halâskâra müyesser olabileceğini" ifadeden sonra... milletin de bilmukabele müşarünileyh hazretlerine itimad-ı tam ibraz etmesi lâzım geleceğini... ilâve etmektedir.

"Makalenin muharriri şüphesiz Macaristan'daki vaziyeti ima ederek gayri memnun Türklerin Gazi Hazretlerinin cezrî ıslahatı karşısında elân Türk milletinin bu ıslahatın mevkii tatbike vazı için kâfi derecede inkişaf etmediği iddiasında devam edip etmediklerini sormakta ve bu suale kendiliğinden cevap vererek bu adem-i kabiliyetin gayri mevcut olduğunu ve bilakis inkılâbı kavramak hususunda Türk milletinin göstermiş olduğu sür'at, onun millî ve an'anevi evsafile teceddüdatın gayri kabili telif olduğu hakkındaki iddianın ne kadar yanlış olduğunu isbat ettiğini dermeyan eylemektedir."[83]

Kuşkulu yorumlar

Türk toplumu, alfabe değişikliğini kolayca benimsemiş, böyle bir devrime hazır olmadığı yolundaki iddiaları çürütmüştü. Ama kimi Macar gazetecileri, Türkiye'de yazı devrimine karşı için için bir hoşnutsuzluk bulunup bulunmadığını da kendi kendilerine sormuşlardır. Yeni Türk harfleri yasasının yürürlüğe girdiği günlerde Afganistan Kralı Amanullah Han'ın bir darbeyle düşürülmesi, dış basında Türkiye konusunda da spekülâsyonlara yol açmıştı. Kimi Avrupa gazetecileri, Afganistan'da reformlar yapmağa kalkışan Amanullah Han'a karşı ayaklanma olduğu gibi, Türkiye'de Mustafa Kemal'in reformlarına karşı da bir hoşnutsuzluk baş gösterip göstermeyeceğini merak etmişlerdir. Yine *Magyar Hiralp* gazetesinin İstanbul

[83] *D.B.A.* - Peşte Elçiliğinden Hariciye Vekâletine Yazı. 19.10.1928, No. 4071/236.

muhabiri, Türkiye'de de hoşnutsuzluk bulunduğunu ileri sürmüş, bunun bir nedeninin Lâtin harfleri alınması olduğunu yazmıştır. Şöyle demiştir:

"Lâtin harflerinin alınması hoşnutsuzluğun ikinci nedenidir. (Mustafa) Kemal Paşa'nın bu reformuna yüksek bir açıdan bakılırsa, bunu gayet pratik ve ileri görüşlü bir atılım saymak doğru olur. Ama biz bugünden yarına Lâtin harfleri yerine Kiril harflerini öğrenmek zorunda kalsaydık bundan memnun kalacak bir Macar bulunur muydu? İşte Türkiye'de durum budur. 16 ile 40 yaşları arasındaki bütün kadın ve erkekler Lâtin harflerini öğrenmek için okula gitmek zorundadırlar. Yeniden okul sıralarına oturmak kimin hoşuna gider?

"Türkiye nüfusunun ancak % 15 ile % 25'i okur yazar. Lâtin harflerini öğrenmek bunlar için bile pek güçtür. Halk gazeteleri çabucak okuyup anlayamamaktadır. Bu yüzden yeni harflerin alınmasından beri gazetelerin satışları pek azalmıştır. Lâtin harfleriyle yazmağa gelince, Türkler şöyle böyle bu işin çaresini bulmakta, özel mektuplarını eski harflerle yazmaktadırlar" [84].

Macar gazeteci, Türk yazı devriminin önemini yadsımıyordu. Bunun "gayet ileri görüşlü bir atılım" olduğunu söylüyordu. Ama birdenbire eski yazıdan yeni yazıya geçilmesinin hoşnutsuzluk yaratmış olduğunu sanıyordu. Kuşkusuz bu, pek yüzeyde kalan bir değerlendirmeydi.

IX. Polonya Basını

Epoka gazetesi

Doğu Avrupa'da Lâtin alfabesi kullanan Polonya gazeteleri, Türk yazı devrimini yakından izlemişlerdir. Polonya hükûmet organı *Epoka* gazetesinin İstanbul muhabiri o günlerde izlenimlerini "Kemal Paşa'nın son reformu: Lâtin alfabesi" başlığıyla gazetesine şöyle anlatmıştır:

"Ankara Büyük Millet Meclisi, geçen son baharda Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in en son reformunu onayladı. Arap harfleri atıldı, yerine Lâtin alfabesi alındı... Bir komisyon altı ay alfabe reformu üzerinde çalıştı.

"1 Kasımdan sonra, gazete, kitap, reklâm vb gibi bütün yayınların Lâtin alfabesiyle yapılması zorunluluğu getirildi. Bu reform, kamuoyu çoğunluğunca olumlu karşılandı. Yalnız az sayıdaki din adamları bundan hoşlanmadılar. Ama tüm ulus, genç Cumhuriyetin kahramanı, Sakarya savaşının muzaffer Başkomutanı büyük Gazi'nin arkasında yürüdü.

"Bütün İstanbul halkını büyük bir coşku sardı.

"Tabelâlar, işaretler, tramvay ve otobüs numaraları çarçabuk değiştirildi. Her yerde ressamlara çok iş düştü, yüksek ücret ödendi. Yabancıların nefis şeyler satın aldıkları Mısır çarşısının bulunduğu Türk mahallesinde, saygıdeğer

[84] *Magyar Hirlap*, 9.1.1929.

yaşlı esnafın, birkaç kuruşa çabucak yazdırdıkları yeni tabelâların ve reklâm yazılarının karşısında hayranlıkla keyiflendikleri sık sık görülüyordu.

"İstanbul'un Avrupa mahalleleri Beyoğlu ve Galata'da olduğu gibi Türk mahallesi Sirkeci'de de birçok esnaf yeni alfabe broşürleri satıyor. Gazeteler sütunlarında yeni harflerin okunuşlarını yayınlıyorlar. Bu harfleri çabuk öğrenmek gerekiyor. Gazi'nin buyruğu öyle. Devlet görevlileri üç ayda yeni alfabeyi öğrenmek zorunda. Resmî komisyon önünde sınav veremeyenler yerlerinden olacaklar.

"Yetişkinler için ilkokullarda ücretsiz alfabe kursları açıldı. Subaylar, polis görevlileri, tüccar, genç, yaşlı hanımlar bu kurslara gidiyorlar. Küçücük bardaklarda, fincanlarda nefis çay, kahve içilen ve yalnız erkeklerin gittiği o sayısız İstanbul kahvelerinde, elinde kitap, yeni alfabeyi güçlükle sökmeğe uğraşan birçok hamala rastladım. Bunlardan biri bana dönerek:

— "Efendi, siz Avrupa'dan geliyorsunuz. Acaba iyi okuyabiliyor muyum, bir dinleyin" diye rica etti.

— "Peki, ama ben Türk değilim" dedim.

— "Zararı yok, biraz Türkçeniz var, yeni harfleri de çok iyi biliyorsunuz" dedi.

"Böylece, bir rastlantı sonucu, ekmek parası kazanmak için Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş bu Türk köylüsünün öğretmeni oldum" [85].

Bunları anlattıktan sonra Polonyalı gazeteci yazısını şöyle bitiriyordu:

"Türkiye, hızla Avrupalılaşma yolundadır. İstanbul'da artık renkli fes, çarşaf görülmüyor. Harem tarihe karıştı. Eski yazıtlar, mezar taşları dışında Arap harflerine rastlamak güç.

"*Vakit, Cumhuriyet, Akşam, Son Saat* gibi büyük gazetelerle haftalık güldürü gazetesi *Karagöz;* bütün kitaplar, yayınlar hepsi Lâtin harfleriyle basılıyor. Önceki reformlar gibi bu önemli reform da (Mustafa) Kemal Paşa'nın sarsılmaz iradesiyle enerjik biçimde uygulandı. Cahillikle savaş bakımından bu son reform özellikle önem taşıyor.

"Yeni alfabe Türklerin kendileri için de çok daha kolaydır. Eskiden Türkçe okuyup yazma öğrenebilmek için uzun yıllar gerekiyordu. Türkiye'deki yabancılara gelince, bu reform onların da güzel Türk dilini öğrenmelerini kolaylaştırıyor" [86].

[85] "Kemal Paşa'nın Son Reformu: Lâtin alfabesi", *Epoka* (Varşova), 10.8.1929. (Yazı İstanbul'dan Temmuz'da gönderilmiş, gazetede biraz gecikerek basılmış - B.N.Ş.)

[86] *Ibid.*

Kurjer Warszawski

Kurjer Warszawski adlı bir başka Polonya gazetesinin İstanbul muhabiri de "Büyük Deneme" başlığıyla Atatürk reformlarını inceleyen, bu arada harf devrimi üzerinde de duran bir yazı yayınlamıştı. Yazara göre, Mustafa Kemal, Rus Çarı "Büyük Petro'dan sonra Ortadoğu'da yetişmiş en büyük devrimci" idi. Ancak, yaptığı reformların sonuçları konusunda kesin bir yargıya ulaşabilmek için "henüz erkendi". Belki birkaç kuşak geçmesi gerekecekti. Mustafa Kemal devrimlerinin "ilk kurbanları" din ve dil olmuştu. Katolik Polonyalı Türkiye'deki din reformunun derin anlamını pek kavrayamamış gibiydi. Din reformunun "Türkiye'nin manevi gücünü azaltmış, Sovyet propagandasına karşı Türkleri bir silâhtan yoksun bırakmış" olduğunu söylüyordu. Harf devrimi konusunda şunları yazıyordu:

"Buna karşılık, dil reformu gerekliydi. Çünkü yazım diliyle halk dili arasındaki uçurum büyüktü. Birçok Arap, Fars sözcüğü Türkçeyi güzelleştirmişti, ama bu dili kitleler için anlaşılmaz duruma getirmişti. Arap yazısı öylesine karışıktı ki, genel öğretim yapılamıyordu. Kemal Paşa bu soruna el attı ve onu çözümledi. Lâtin alfabesi alındı. Bunun sonucu okuma yazma öğrenmek kolaylaştı. O zamana kadar okuma yazma öğrenmek aristokratların ayrıcalığıydı. Demokratik gelişme yoluna girmiş Türkiye için bu reform bir gereksinmeydi"[87].

Polonyalı gazeteci, Türk reformunun bir "sosyal sürecin gelişmesi sonucu yapılmadığını, Kemal Paşa ile küçük kurmayınca empoze edildiğini" ileri sürüyor, "ama, Türkiye'de girişilmiş bu büyük denemelerin büyük tarihsel önemini hiç kimse inkâr edemez" diye ekliyordu[88].

X. Romen Basını

Indépendace Roumaine

Türk harf devriminin, Lâtin alfabesi kullanan Romanya'da da olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır. Bükreş'te Fransızca olarak yayınlanan *Indépendance Roumaine* gazetesinin İstanbul muhabiri, Türkiye'de harf değişikliğine gidildiği günlerde gazetesine şunları yazmıştır:

"Reisicumhur Hazretleri ahiren Ankara'ya avdet buyurdular... Vekiller (Bakanlar) ve Mebuslar da Gazi Hazretlerinin eserine imtisal ederek halka yeni harfleri öğretmek üzere daire-i intihabiyelerine (seçim çevrelerine) gitmişlerdir.

"Halk Fırkası tarafından Sarayburnu parkında tertiplenen ve Gazi Hazretlerinin yeni harflerin kabulü hakkında ilk nutuklarını irad eyledikleri müsamerenin tafsilâtını vermeyeceğim. Fakat şunu söyleyebilirim ki, Gazi ne vakit halk ile temas etmişlerse halkı şayan-ı hayret derecede teshirkâr bir kudretle daima terakkiye, medeniyete ve Avrupa irfanına teşvik etmek fırsatını kaçırmamışlardır.

"İrticalen irad eyledikleri hararetli nutukları, ânî hareketleri ve tarz-ı faaliyetleri, hep Gazi'nin yeni Türkiye'yi asrileştirmek ve diğer medenî milletlerin

[87] "Büyük Deneme", *Kurjer Warszawski*, Ekim 1931.

[88] *Ibid.*

üst mertebesine çıkarmak için ne samimî ve ateşîn bir arzu beslediklerini gösterir.

"Gazi Hazretleri yeni Türk harflerinin faide ve lüzum-ı kat'isinden ve bunu bütün millete öğretmek ihtiyacından bahsetmekte hiç bir suretle geri kalmamışlardır. Bundan başka şark musikisinin de hüzün ve elem tevlit ettiği cihetle Gazi, ona da hücum etmişler, hâlâ eski zamanın kadınlarının kıyafetini hatırlatan bazı kadın tuvaletlerini muaheze eylemişlerdir.

"Bundan başka Mustafa Kemal Hazretlerinin her hareketi, her sözü milletine karşı beslediği derin muhabbetin bir neticesidir. O millet ki Gazi onunla iftihar eder ve onun maddî ve manevi mutluluğu için kendi hayatını defaatla fedaya hazır olduğunu göstermiştir. Sarayburnu'ndaki müsamere gecesi irad ettiği nutku dinleyiniz. Arap musikisine ve şarkılarına vurduğu darbeyi görünüz" [89].

Muhabir, Atatürk'ün Sarayburnu söylevinin çevirisini de verdikten sonra, O'nun yaz tatilinde bile yorulmadan yeni harflerin uygulanması için çalıştığını, bir Dil Encümeni kurduğunu, yeni harfleri karatahta başında kendisi öğrettiğini, kurslar, halk dersaneleri açtığını, kent kent dolaşarak halkı aydınlattığını, herkesi tahta başına çağırıp sınavdan geçirdiğini yazarak yazısını şöyle bitirmiştir:

"O'nun yorulmak bilmez çalışmasıyla harf devrimi hızla neticelenmiş olup, 1 Teşrinsani (Kasım) 1928'den başlayarak bütün resmî yazışmaların bu harflerle yapılması kararlaştırılmıştır" [90].

XI. Yugoslav Basını

Vreme, Jutarnji List, Politika

Atatürk Türkiyesine karşı Yugoslavya'da yakın ilgi vardı. Bu ilgi sonradan siyasal yakınlaşmaya dönüşmüştü. Türkiye ile Yugoslavya, Balkan Paktı içinde işbirliğine gitmişlerdi. Yugoslav basını, Türkiye'deki gelişmeleri yakından izliyordu. Atatürk devrimine genişçe yer veriyordu. Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü dolayısiyle Yugoslav gazeteleri geniş yayın yapmışlardı. Türk devriminin çeşitli yönlerini Yugoslav kamuoyuna anlatmışlardı [91]. Belgrad'da Kiril

[89] *Indépendence Roumaine*'den aktaran Ülkütaşır, *Op. Cit.*, s. 125-127

[90] *Ibid.*, s. 127

[91] Örneğin: "Kutlama öncesinde Ankara'da: Türkiye Cumhuriyetinin Altı İlkesi", *Politika* (Belgrad), 24.10.1933; "Orta Doğuda ileri bir ülke:Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıl bayramı", *Vreme* (Belgrad), 26.10.1933; "Türkiye Cumhuriyetinin Onuncu Yılı", *Pravda* (Bosna), 26.10.1933; "Türkiye Cumhuriyetinin Onuncu Yıldönümü", *Vardar* (Üsküp), 28.10.1933; "Yeni Türkiye'nin bayramı. Mustafa Kemal'in Cumhuriyet uğrundaki savaşı", *Yugoslavenska Pošta* (Sarajevo), 28.10.1933; "Yeni Türkiye", *Pravda* (Bosna), 29.10.1933; "Kemalist Türkiye'nin on yılı", *Utro*, 29.10.1933; "Türkiye Cumhuriyeti bugün onuncu yılını kutluyor", *Politika* (Belgrad), 29.10.1933; "Yeni Türkiye'nin on yılı", *Yugoslavenski List*, 29.10.1933; "Türkiye Cumhuriyetinin Onuncu Yılının kutlanması. Kemal Paşa'nın söylevi", *Pravda* (Bosna), 31.10.1933; Brana Simeonoviç, "Kemal Paşa'nın Reformlarına bir bakış", *Pravda* (Bosna), 27.10.1933...

harfleriyle çıkan, Sırpça *Vreme* gazetesiyle[92], Lâtin harfleriyle Hırvatça olarak yayınlanan *Jutarnji List* gazetesi[93], Atatürk'ün karatahta önünde yeni Türk harflerini halka öğreten fotoğrafını basmışlardı. Yugoslavya'nın büyük gazetelerinden *Politika*, "Türkiye'de yeni eğitimin on yılı" başlıklı uzun bir yazı yayınlamış, özellikle yeni harflerin benimsenmesinden sonra eğitim alanında Türkiye'de görülen ilerlemeyi ayrıntılarıyla anlatmıştı. Yazı, eski ve yeni Türk okullarını gösteren iki resimle de süslenmişti[94]. Yugoslav gazeteleri yeni Türkiye'ye övgüler yağdırmak için sanki birbirleriyle yarış ediyor gibiydiler. Atatürk'ün devrimci atılımlarını saymakla bitiremiyorlardı.

Lâtin alfabesi, Yugoslavya'da Kiril alfabesi kadar geçerliydi. Ülkenin kuzeyinde Lâtin harfleri, güneyinde ise Kiril alfabesi kullanılıyordu. Tümüyle Yugoslav toplumu Lâtin harflerine yabancı değildi. Türkiye'de Lâtin harflerinin alınması, Yugoslavların kendileri bakımından da yararlı bir yenilik olarak görülmüştü. Bir Yogoslav yazar, yeni Türk harfleriyle Türkçe öğrenmenin kolaylaştığını anlatıyordu.

Türkçe öğrenmede kolaylık

"Arap harfleri, Türkçe öğrenmek bakımından büyük güçlük yaratıyordu. Bu alfabe gerçekte 28 harften oluşuyordu. Ama harfler sözcüklerin başında, ortasında, sonunda bulunmalarına göre biçim değiştirdiklerinden bunları öğrenmek pek zordu. Bir başka zorluk, harflerin altlarına, üstlerine koyulan noktalardı. Sonra sözcüklerin okunuşunu öğrenmek de zordu. Örneğin *(br)* yazılıyor *(bir)* okunuyordu...

"Lâtin harflerinin alınmasıyla bu güçlükler ortadan kalktı. Şimdi, Lâtin alfabesi sayesinde Türkçede bir (i) harfi var. Arapçada olduğu gibi üç tane değil, bir tane. Sözcükler artık okundukları gibi yazılıyor. Sağdan sola doğru değil, bütün dünyadaki gibi soldan sağa doğru yazılıyor.

"Sonuç olarak, Lâtin harfleriyle Türkçe öğrenmek çok kolaylaştı"[95].

Yazar, Yugoslavlar bakımından Türkçenin önem taşıdığını, Türkçe yayınları izleyebilmek, eski belgeler üzerinde araştırma yapabilmek için Türkçe bilen Yugoslav uzmanlar yetiştirmek gerektiğini anlatıyordu uzun uzun. Yazısına, "Kendi geçmişimizi incelemek bakımından Türkçenin önemi" başlığını koymuştu.

[92] "Türkiye Cumhuriyetinin önemli yıldönümü. Türkiye bugün yeniden doğuşunun onuncu yıldönümünü kutluyor", *Vreme* (Belgrad), 29.10.1933.

[93] "Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yılı. Yeni Türkiye'nin ilkeleri. Mustafa Kemal'in kişiliği. Kurtuluş savaşı. Reformları...", *Jutarnji List*, 31.10.1933.

[94] M.S. Petroviç, "Türkiye'de yeni eğitimin on yılı", *Politika* (Belgrad), 27.10.1933. (Bu yazıda yeni Türk mahkemesinin bir resmi, yeni Türk okulu gibi gösterilerek yanlışlık yapılmıştır. B.N.Ş.).

[95] Dr. İvan Esih, "Yöremizdeki Türkler: Kendi geçmişimizi öğrenmek bakımından Türk dilinin önemi", *Obzor*, 9.1.1935

Yazı devriminden dil devrimine

Bir başka Yugoslav gazeteci, Türk yazı devrimi konusunda şunları yazıyordu:

"Bugün Türkiye Cumhuriyeti, hiç kuşkusuz, en büyük reformların yapıldığı bir ülkedir. Sayısız reformlar, ülkenin yaşamını kökten değiştirmeyi amaçlar. Bu reformlardan birçoğu gerçekleşti. Gerçekleşme yolunda olanlar da var. Reformlardan biri Türk dilinin özleştirilmesi, bir diğeri de Lâtin alfabesinin alınmasıdır. Türkler, hızla özleştirilmiş bir dil yaratmak arzusundadırlar.

"Bu reformları daha yakından tanımak için anlamlarını kavramak, güçlüklerini bilmek gerekir.

"Türkiye'de, okullarda ve devlet yönetiminde yüzyıllardır Arap yazısı kullanılıyordu. Basın ve koca Türk yönetimi bütün yazışmalarını Arap harfleriyle yapıyorlardı. Lâtin alfabesinin alınması bütün ülke için bir devrim olmuştur. Lâtin harflerini kullanma zorunluluğunun getirildiği o ilk günlerin tablosu şimdi de gözümüzün önüne gelir: Geceleri Arapça tabelâlar kırılıyor, afişler yırtılıyordu. Basın iri iri Lâtin harfleriyle kısa yazılar yayınlıyordu. Sokaklarda, tramvaylarda, vapurlarda herkesin elinde birer alfabe kitabı vardı. Herkes şaşkın gözlerle yeni harflere bakıyordu. Bakanlıklarda devlet görevlileri, pek tuhaf buldukları yeni harflerle yazı yazmağa uğraşıyorlardı. Akşam kursları sıkı sıkıya çalışıyordu. Herkes yeni harfleri öğrenmek zorundaydı ve sonunda öğrendi. Arap harfleriyle başlanmış işler Lâtin harfleriyle bitirildi.

"Lâtin alfabesine geçişin birçok yararı vardır. Ama en önemlisi, halkın eğitimi, cahilliğin ortadan kaldırılması bakımından sağladığı kolaylıktır. Çünkü eski alfabeyi öğrenmek pek zordu; çok zaman, çok emek istiyordu.

"Alfabe reformunu, yıllar sonra, dil reformu izledi. Bunun amacı Türk dilini özleştirmektir. Dil reformuna gidilmeseydi, öztürkçe bir dil kim bilir ne zaman yaratılırdı. Ancak, alfabe reformu kısa zamanda gerçekleştiği halde, dil reformu uzun yıllar ister. Dil reformunun bir gecede gerçekleşmeyeceği, uzunca zaman istediği belirtilmektedir..."[96]

Yazar bundan sonra Türk dil devrimi üzerinde duruyordu.

Yugoslav yazarlarından bir başkası da, Türkiye'deki devrimci atılımları sayıp döktükten sonra, "(Mustafa) Kemal, gerçekleştirdiği reformlarla altı yüzyıllık bir çağ aştı. Türkiye'de son on iki yılda başarılanlar, dünya tarihinin hiçbir yerinde bu kadar kısa zamanda yapılamamıştır..." diyordu[97].

[96] Mihaile Markoviç, "Türk dilinin yabancı sözcüklerden arındırılması", *Politika* (Belgrad), 23.10.1938.

[97] Dr Anka Godjevac, "Yeni Türkiye'den izlenimler - II", *Pravda* (Bosna), 15.4.1937.

XII. Bulgar Basını

La Bulgarie

Sofya'da Fransızca olarak yayınlanan *La Bulgarie* gazetesi, 1 Ekim 1928 günü Türk okullarında yeni Türk harfleriyle öğretime başlanacağını duyurduktan sonra şunları yazıyordu:

"Türk Rönesansında önemli bir yer tutacak olan bu reform da bekleniyor, bir süredir söz konusu ediliyordu. Ne var ki bunun bu kadar yakın olduğu sanılmıyordu... Ama Türkiye'nin bugünkü yöneticileri bir kez doğru bir karar verdiler mi, artık oyalanmıyorlar. Geleneksel "yavaş, yavaş" sözcüğü ne oldu? Bu sözcük, eski Osmanlı İmparatorluğunun en belirgin özelliklerinden biri olan doğu uyuşukluğunu simgeliyordu. "Balık baştan kokar" diyen Türk atasözü ne kadar doğruymuş meğer.

"Demek oluyor ki, iki gün sonra Lâtin harfleri Türkiye Cumhuriyeti okullarına zaferle girecek ve gözden düşmüş eski alfabenin yerini almakta gecikmeyecekler. Söylemeğe gerek var mı? Bu harf değişikliği, öğrencilerin Türkçe öğrenmelerini çok büyük ölçüde kolaylaştıracak; daha sonra öteki Avrupa dillerini öğrenmek isteyecek olanlara da büyük yarar sağlayacaktır. Boşuna zaman yitirilmesini önleyecektir. Şimdiye kadar, Türk harfleri adı verilen o acaip hiyeroglifleri, Türk yazısının bir çeşit tuzu gibi olan o bir yığın küçücük noktaları, o kara lekecikleri sökebilmek için öğrenciler çok zaman harcıyorlardı.

"Reformun bir başka iyi yanı daha var: Gerek Türkiye'de, gerek eski İmparatorluk illerinde, Türkçe konuşabilen ama okuyup yazamayan birçok Hristiyan yaşar. Bundan böyle onlar da Lâtin harfleriyle basılacak İstanbul ve Ankara gazetelerini kolayca okuyabileceklerdir. Gerçi bu reform onları düşünerek yapılmıyor ama, onlara da yarayacaktır.

"Yazıları Türklerinki kadar karışık olan öteki Asya devletlerinin ve uluslarının da uzak ya da yakın bir gelecekte Türkleri örnek alacaklarına kimsenin kuşkusu olmasın. Japonlar, Çinliler, Afganlar vb o yola gideceklerdir. Bu ülkelerin kimilerinde (Japonya gibi), ayni düşünce ortaya atılmış bulunmaktadır. Şimdiye kadar gerçekleşmemişse, cesareti ve azmi gerçekten hayranlık uyandıran o büyük reformcu Mustafa Kemal Paşa'nınki gibi sarsılmaz bir iradenin ve enerjinin kendilerinde bulunmayışındandır.

"Ama oralarda da harf değişikliği kendisini kabul ettirecektir. Ve bunun şerefi ve övüncü Türkiye'nin, özellikle onun bugünkü Devlet Başkanının olacaktır"[98].

Svobodna Reç

Yine Sofya'da çıkan *Svobodna Reç* adlı Bulgar gazetesi, Türk harf devrimini "Mustafa Kemal Paşanın dev reformlarının en yenisi" olarak alkışlıyordu. Türk harfleri yasasının çıkışından az sonra şunları yazıyordu:

[98] "L'oeuvre réformatrice en Turquie", *La Bulgarie* (Sofya), 28.9.1928.

"1 Aralıktan (1928) sonra Türkçe bütün gezeteler, dergiler, kitaplar ve her türlü yayınlar Lâtin harfleriyle basılacak... Şimdiden bu alfabenin bütün Türkiye'de kullanıldığı görülüyor. İstasyonlarda, trenlerde, tramvaylarda, sinemalarda ve genel olarak bütün günlük yaşamda yalnız Lâtin harfleri kullanılıyor. Arap alfabesinin kullanılması sona erdi...

"Bu, Mustafa Kemal Paşanın dev reformlarından en yenisidir. Bundan üç ay kadar önce Türkiye Cumhurbaşkanı, o güne kadar kullanılmakta olan Arap harflerinin son derece elverişsiz, öğrenilmesi pek zor ve Türk dilinin ses özelliklerini karşılamaktan uzak olduğunu açıkladı. O alfabe, çağdaş bir dilin yazısı olmaktan çok, bir çeşit stenoydu. Grameri kolay ve sade olmasına karşın, Türkçe öğrenmek Türkler için bile zordu. Yabancılar için ise hemen hemen olanaksızdı.

"Mustafa Kemal, reformcu düşüncesini birdenbire uygulamağa karar verdi. Lâtin alfabesinin alınması olanaklarını incelemek üzere çabucak bir komisyon kuruldu. Başlangıçta, Lâtin alfabesine adım adım geçilmesi düşünülüyordu... Beş yıllık bir geçiş süresi öngörülüyordu. Daha sonra bu süre üç yıla indirildi. En sonunda Mustafa Kemal, üç yıllık bir zamanın da gerekmediğini düşündü. Yeni alfabeyi hemen uygulamağa karar verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasımdaki ilk oturumunda alfabe yasası oylandı. Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanlığı locasından görüşmeleri izliyordu. Mebuslar oybirliğiyle Lâtin alfabesini kabul ettiler. Başka türlüsü de beklenemezdi. Gazi M. Kemal, yasanın kabul edilmesini ısrarla istiyordu.

"23 Lâtin harfinden oluşturulan yeni Türk alfabesi 28 harflidir. Türk dilinin bütün seslerini karşılamaktadır. Türkçe büyük ölçüde sadeleşmiş oluyor.

"Türkçe öğrenmek, Türk çocukları için olduğu gibi yabancılar için de kolaylaşacaktır. Türkçeyi konuşabilen, ama karışık alfabesi yüzünden okuyamayan Türkiye'deki bütün yabancılar, birdenbire Türkçe gazeteleri ve öteki yayınları okuyabilecek duruma geleceklerdir. Türkçe bilmeyen yabancılar da yeni alfabenin yardımıyla daha kolay öğrenebilecekler.

"Buna karşılık, şimdiye kadar eski Arap alfabesini kullanmağa alışmış Türkler, yeni alfabeyi öğreninceye ve ona alışıncaya kadar ciddî güçlüklere katlanacaklardır. Şu günlerde Türkiye'de Türklerin, bir yabancıyı durdurup ona bir tabelâyı, yazıyı, adresi ya da bir tramvayın nereye gittiğini sordukları oluyor. Üç ay öncesine kadar ayni şeyleri yabancılar Türklere soruyorlardı. Çocuklar ile hiç okuma yazma bilmeyenler, yetişkinlerden daha kolay yeni yazıyı öğrenip sindirebileceklerdir. Yetişkinler ise yeni alfabeyi öğrenmeden önce eski alfabeyi unutmak durumundadırlar.

"Şimdi büyük küçük bütün Devlet görevlileri, profesörler, öğretmenler, yazarlar, tacirler hepsi yeni yazıyı öğrenmeğe çalışıyor. Her yerde okullar, gündüz ve gece kursları açıldı; hiç bilmeyenlere, biraz bilenlere okuma yazma öğretili-

yor!Yarın yeni yazıyı öğretecek olan öğretmenler bunu önce kendileri öğrenmek zorunda. Bütün okullarda, yeni alfabenin öğrenilmesine daha çok zaman ayırmak için öteki derslerin saatleri azaltıldı.

"En büyük güçlük, Türkiye'de yeni yazıyı öğretecek öğretmenlerin yetersizliğidir. Basın yeni yazıya geçti. Ama yakında gazetelerin sürümü ister istemez düşecektir. Ticaret işlemlerinde, mahkemelerde, özel ve sosyal yaşamda büyük karışıklıklar olacaktır.

"Alfabe reformu, bir başka reformu da ardından getirecektir. Bu da Türk dilindeki pek çok Arap ve Fars sözcüklerinin ayıklanması reformu olacaktır. Bu yabancı sözcükler yeni alfabeyle kolay kolay yazılıp okunamayacaklardır. Yakında dil reformuna da gidileceği anlaşılıyor. Bu sorunu incelemekle görevli özel bir komisyon çalışmalarına başladı bile.

"Çocuklara bunca eziyet veren eski Arap harfleri ile rakamlarına birkaç ay sonra Türkiye'nin hiçbir yerinde artık rastlanmayacak. Avrupa halklarının çoğunun kullandığı alfabeye benzer bir alfabesi olacak Türkiye'nin. Başlangıcı güç olacak, ama birkaç yıl sonra sonuçların iyi olacağı kuşkusuzdur"[99].

Zname'de dizi yazılar

Birkaç yıl sonra değil, birkaç ay içinde yeni harflerin yararlı sonuçları görülmeğe başlanmıştı. Paris'te oturan, daha sonra *Au Pays du Ghazi* (Gazi'nin Ülkesinde) adlı bir de kitap yayınlayacak olan Bulgar kadın gazeteci Nelia Pavlova, 1929 yazında Türkiye'yi dolaşır. Harf devriminin ilk sonuçlarını görür. O zamanki Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü (Taray) ile de görüşür. Sofya'da çıkan *Zname* (Bayrak) adlı Bulgar gazetesinde "Yeni Türkiye'de" başlıklı bir dizi yazı yayınlar. Harf devrimi konusunda da şunları yazar:

"İndiğim Ankara Palas otelinden birkaç adım ötede Millî Eğitim Bakanlığı bulunuyor. Yeni Bakana bir ziyarette bulunmayı uygun gördüm. Bakan, Paris'ten tanıdığım Cemal Hüsnü Beydi. Şunları söyledi:

"— Arap alfabesi Türkiye ile Avrupa arasında bir engeldi. Eskiden Türkçe okuma öğrenebilmek için yıllar gerekiyordu. Şimdi Lâtin harflerini öğrenmek için birkaç ay yetiyor. Bugün Türkiye, Avrupa'da laik eğitim birliğini kesenkes gerçekleştirebilmiş tek ülkedir... Lâtin harflerinin alınması Türkiye Cumhuriyeti bakımından birinci derecede önem taşır. Bu reform, ulusal kültür tarihimizde bir dönüm noktasıdır. Bugün açık ve kesin olarak fonetik yazım ilkesini benimsemiş tek ülkeyiz. Alfabemizde gereksiz tek harf yoktur. Harflerimiz sözcüklere tıpatıp uymaktadır... Lâtin harflerinin alınması kurtarıcımız büyük reformcu Gazi'nin bir işareti üzerine gerçekleşti... Reform 1928 kasımında yasallaştı. Demek ki reformun yasal olarak dokuz aylık bir geçmişi var. Bu oldukça kısa zaman

[99] M. Kerekof, "Türkiye'de Lâtin harflerinin kabulü", *Svobodna Reç* (Sofya), 9.12.1928.

içinde eski harfler tarihe karıştı... Bu yaz (1929 yazı) dört ay içinde, kadın erkek 400.000 kişiye yeni alfabeyi öğrettik. Geliniz, aşağıdaki öğrencilerimizi görünüz..."[100]

Bulgar gazeteci, Cemal Hüsnü ile birlikte, Millî Eğitim Bakanlığının alt katındaki bir sınıfa iner. Yeni harflerin başarıyla öğretilmesini gözleriyle görür. Türk çocukları "yurt sevgisiyle, özgürce yetişmektedirler". Yarınlarına güvenle bakmaktadırlar. Gazeteci, "Bu manzara insanı duygulandırıyordu. .. Hiçbir zaman unutamayacağım" diye yazar. Genç Millî Eğitim Bakanı, yeni alfabeyi öğrenmekte olan öğrencileri göstererek:

— "İşte yarının Türkiyesi..." der[101].

Bulgar Elçisinin bir yazısı

Ankara'daki Bulgar Elçisi Todor Pavlov da, birkaç zaman sonra, Sofya'da çıkan *La Bulgarie* gazetesine "Mustafa Kemal Paşa'nın Reformcu eseri" başlıklı bir yazı yazar. "Mustafa Kemal'in adını tarih büyük harflerle yazacaktır" der. Harf devrimi konusunda da şunları söyler:

"Lâtin alfabesinin alınması, eğitimdeki etkileri bakımından, reformların en önemlilerinden biridir. Türk dilinin fonetik ilkelerine uygun olan Lâtin alfabesi, öğrenilmesi güç olan Arap alfabesinin yerine geçti, bütün halk katlarının okuma yazma öğrenmelerini kolaylaştırdı. Özel bir yasa, halka yeni alfabeyi öğretmek için 45 yaşına kadar olan herkesi gece kurslarına gitmek zorunda tutuyor. Aynı zamanda, Türkçeyi sayısız Arap ve Fars sözcüklerinden arındırma işiyle görevli özel bir komisyon kuruldu. Bu, uzun soluklu bir çalışmadır...

"Mustafa Kemal'in işi henüz bitmiş değil... Ama şimdiye kadar yaptıklarıyla, Türk halkının kendiliğinden ona verdiği "Gazi" ve "Halâskâr" ünvanlarını çoktan hak etmiş bulunmaktadır"[102].

Yeni Türkiye'nin devrimci atılımları, bu arada Türk harf devrimi, Bulgaristan'da oldukça yakından izleniyordu. Komşu ülkede yeni Türkiye'nin saygınlığı yüksekti. Bulgar gazetelerinde Türk Devrimini övgüyle anlatan yazılara sık sık rastlanıyordu[103].

[100] Nelia Pavlova, "Yeni Türkiye'de. - Millî Eğitim - Cemal Hüsnü Beyi Ziyaret", *Zname* (Sofya), 16-17/9/1929.

[101] *Ibid.*

[102] Théodore K. Pavlov, "L'oeuvre réformatrice de S.E. Moustapha Kémal Pacha", *La Bulgarie* (Sofya), 21.11.1931'den aktararak: *Les Annales de Turquie* (İstanbul), Décembre 1931, No. 2, p. 1-2.

[103] Örneğin: "La réforme scolaire en Turquie Nouvelle", *La Bulgarie* (Sofya), 5.12.1928; G.C. Kerekov, "Les grandes réformes entreprises en Turquie Nouvelle", *La Bulgarie*, 10.12.1928; Pantcho Dorev, "La nouvelle Turquie", *La Bulgarie*, 11.5.1929...

XIII. Yunan Basını

1928 yılında Türk-Yunan ilişkileri henüz tam düzelmiş değildi. Lozan barış andlaşmasının üzerinden beş yıl geçmişti. Ama bu andlaşmanın uygulanmasından doğan çeşitli pürüzler vardı. Gerçi iki ülke arasında bir dostluk döneminin başlatılması için çaba harcanıyordu. Yine de gerginlikler eksik değildi. Zaman zaman iki ülke basını arasında polemikler oluyordu. Bu hava içinde Yunan gazetelerinin Türk yazı devrimini nasıl yorumladıkları ilginç olabilir. Ne var ki o günlerin Yunan gazetelerini inceleme olanağı bulamadık.

1930'lardaki yazılar

1930'larda Türk-Yunan ilişkilerinin dostluğa dönüşmesinden sonra Yunan basınında Türk yazı devrimi üzerinde olumlu yayınlar görülmektedir. Atina'da çıkan *Elefteron Vima* gazetesi, genel olarak Türkiye'deki Atatürk devrimlerine ilişkin bir yazısında harf devrimine de değiniyordu. Yeni harflerin Türkiye'de hızla yayıldığını, yeni yetişenlerin artık Arap yazısını bilmediklerini yazıyordu. Eskilerin ise özel yazışmalarında eski yazı alışkanlığından pek kurtulamadıklarını söylüyordu. Devlet görevlilerinin bile, Başbakan İsmet Paşa'nın çeşitli genelgelerine karşın, eski yazıyı kullanmaktan kendilerini alamadıklarını ileri sürüyordu. "Ama Türkiye'de bugünkü durum onbeş yıl daha sürerse, Türklere uygar yaşamı sağlayan devrim yerleşip kökleşecektir" diye ekliyordu [104].

Yunan gazeteleri, Türk harf devriminin, Türk dil devrimine doğru atılmış ilk önemli adım olduğunu sık sık vurguluyorlardı. Yazı devrimi ile dil devrimi arasındaki sıkı bir bağlantı bulunduğunu belirtiyorlardı. Selânik'te çıkan *Apogevmatini* gazetesi, Türk dil devrimi üzerine yayınladığı bir yazıda, "Dünya tarihinde eşi bulunmayan bu yeniliğin ilk adımı, Arap harflerinin bırakılıp yerine Lâtin harflerinin alınması olmuştur". diyordu [105]. *Elefteron Vima* gazetesi de "Osmanlıcanın Türkçeleştirilmesi çabası sürüyor... Bu akımda baş rolü Kemal Atatürk oynuyor. Yeni Türk alfabesinin benimsenmesiyledir ki Türk dilinden Arap ve Fars sözcüklerinin atılması hızlanmıştır. Bu alanda kuramsal olarak hiçbir güçlük çıkmamıştır. Çünkü soy bakımından Türklerin, Sami soyundan olan Araplarla hiçbir hısımlıkları yoktur..." diye yazıyordu [106].

Proia'nın yorumu

Türk yazı devrimini, genel olarak bir uygarlık sorunu olarak yorumlayan Yunan gazeteleri de görülüyordu. *Proia* gazetesi, "Alfabe değişikliği ve Türk dilinin arındırılması" başlıklı yazısında şunları söylüyordu:

"Türkiye millî eğitim tarihi, Türk manevi yaşamında pek önemli bir yeri olan büyük bir reformla, alfabe reformu ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu alanda

[104] "Kemalist Türkiye", *Elefteron Vima,* (Atina), 18/8/1934

[105] "Türkiye'nin ilerlemesi", *Apogevmatini* (Selânik), 12/6/1935

[106] "Türkiye'de: Türkleşen dil", *Elefteron Vima* (Atina), 28/10/1936

Türkler, gereksinmelerin zoruyla ve dünya uygarlığına ayak uydurmak amacıyla iki reform yapmışlardır.

"Türkler, daha Orta Asya'daki anayurtlarında yaşarlarken kendi alfabelerini yaratmışlardı... Daha sonra Müslümanlığı benimseyince, Orta Asya uygarlığını bırakmışlar ve İslâm dünyasına yayılmış olan Arap yazısını almışlardır. Arap harflerinin kullanılması 1928 yılına kadar sürmüştür. O yıl alfabe reformu yapılmıştır. Bu reform, gerekli olduğu kadar da kaçınılmazdı. Toplumsal yaşamın bütün alanlarında en köklü reformları yapmaktan çekinmemiş olan Türkler, doğu uygarlığı ve kafasını simgeleyen Arap alfabesini kullanmayı sürdüremezlerdi. Ayrıca bu karışık alfabeyi öğrenmenin zorluğu, eğitim-öğrenimi küçük bir sosyal sınıfın ayrıcalığı durumuna sokuyordu. Büyük halk kitleleri okuma yazma öğrenemeden kalıyorlardı. Bu da gitgide büyüyen ve çözümü olanaksız bir dertti.

"Bu nedenlerle Atatürk, ötedenberi düşündüğü dil (yazı) reformunu 1928 yılında yürürlüğe koydu. 9 Ağustos 1928'de Sarayburnu parkında bir söylev vererek Arap harflerinin yerine Lâtin harflerinin alınacağını açıkladı. Tamamlanan hazırlık çalışmaları sonunda, bu konudaki yasa T.B.M.M.'den geçirildi. Bu olay, yeni Türkiye'yi doğu uygarlığına bağlayan son bağın da kesinlikle koparılmasını simgeledi.

"1928 yılı sona ermeden önce bütün devlet kuruluşları, toplumun bütün aydın sınıfları yeni yazıya geçtiler. Yeni yasa, okul çağı dışındaki kadın erkek, köylü kentli bütün Türklere yeni yazıyı öğretmek için gece okulları açılmasını da öngörüyordu. Bu okullar hemen hemen askerî bir disiplinle açıldı. İlk yıl bunlara 800.000'i aşkın insan girdi" [107].

Yunan gazetesi, bunları söyledikten sonra dil devrimine geçiyordu. Alfabe devriminin, Türklerin uygarlık yolundaki atılımlarının yalnız bir "aşaması" olduğunu, bunun tek başına yetersiz kaldığını, dil reformu ile de tamamlanmasına gerek duyulduğunu söylüyor ve Türk Dil Kurumunun çalışmalarını anlatıyordu. Gazeteye göre, 1934 yılında kabul edilen soyadı yasası da dil reformunun bir sonucuydu. Başka bir deyimle, harf devrimi, dil devriminin ve soyadı yasasının da bir bakıma temeli niteliğindeydi.

Devrimin 10. yılı

Atina'da çıkan *Atinaiki Nea* adlı Yunan gazetesi, Türk yazı devriminin onuncu yıldönümü dolayısıyla yayınladığı bir yazıda şunları söylüyordu:

"Harf devriminin onuncu yıldönümü Türkiye'nin önemli merkezlerinde kutlandı. Özellikle İstanbul'da yapılan tören pek parlak geçti. Gerçekte bu devrim İstanbul'dan başlamıştı. Harf devrimi, Kemalizm rejiminin en önemli başarılarından biridir. İstanbul, Avrupa uygarlığının etkisi altında bulunduğundan

[107] "Türkiye'de alfabe değişikliği ve Türk dilinin arındırılması", *Proia* (Atina), 23/4/1937

çağdaş yaşama kolay ayak uydurmuş bulunuyordu... Bu nedenle Kemalizm yenilikleri İstanbul'da elverişli bir ortam bulmuştu.

"Harf devrimi Atatürk'ün eseridir. O, bu konuda uzmanlarla görüşmüş ve devrimi hazırlamıştır. Sonra bir açık toplantıda Lâtin harflerinin alınması düşüncesini ortaya atmıştır. Bu düşünce çok geçmeden gerçekleşmiştir.

"Lâtin harfleri, T.B.M.M.'nin kararıyla alınmıştır. Sonra, halk okulları, gece kursları ve basın yoluyla yayılmıştır. Şapka giyilmesi gibi Lâtin harflerinin kullanılması da zorunlu tutulmuştur. Doğal olarak başlangıçta birçok güçlüklerle karşılaşılmıştır. Devlet görevlilerinin yeni yazıyı kullanmaları güç oluyordu. Yazı makinaları bu alanda önemli rol oynamıştır. Genç Türk kızları kısa sürede daktilograf olarak yetişmişlerdir. Bunlar bütün devlet dairelerinde, mahkemelerde görev almışlardır. Böylece harf devrimi ilerlemiştir. Eldeki Fransızca yazı makinaları biraz değiştirilerek çabucak satılmıştır.

"Harf devriminin başında Türk gazeteleri önemli bir bunalım geçirmişlerdir. Ama Türk hükümeti bu konuya eğilmiş ve gazetelere parasal yardımlarda bulunmuştur. Yeni yazıda en çok başarı gösterenler, eski yazıyı bilmeyenlerle gençler olmuştur. Küçük yaştakiler yeni yazıya çabucak alışmışlardır. Sinemalarda yeni harflerin kullanılması zorunlu tutulmuştur. Sinema yazılarını küçüklerin daha çabuk okudukları saptanmıştır.

"Yeni yazıdan en çok yararlananlar, hiç okuma yazma bilmeyenler olmuştur. Bunların Arap harflerini öğrenebilmeleri hemen hemen olanaksızdı. Ömür boyu cahil kalmaları kesenkes gibiydi. Bu gibiler yeni Türk harflerini kolayca öğrenebilmişlerdir. Bugün apartıman kapıcıları bile *Karagöz, Köroğlu* gibi resimli gazeteleri okuyorlar. Yeni kuşak Arap yazısını hemen hemen hiç bilmiyor.

"Türkiye'de kültür devrimi günden güne gelişmektedir. Hiç okuma yazma bilmeyerek askere gidenler, adamakıllı okuma yazma öğrenmiş olarak terhis ediliyorlar. Okuma yazma bilmeyenlerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Özel yazışmalar dışında her yerde yeni yazıyı kullanmak zorunludur. Özel yazışmalarda Arap yazısını kullananlar da yalnız yaşlılardır. Bunlar, ötedenberi alışık oldukları eski yazıyı stenografi gibi kullanmaktadırlar. Özel yazışmalarda da yeni harflerin kullanılması için geniş propaganda yapılmaktadır.

"Bu konuda pek ilginç bir olaya tanık olduk. Paşabahçe cam fabrikasının açılış töreninde bir öğretmen, Türkiye Başbakanının önünde bir konuşma yapıyordu. Konuşmasını Arap harfleriyle kaleme almıştı. Bu nokta Başbakanın gözünden kaçmadı. Başbakan, söylevin en hareretli bir yerinde konuşmacının sözünü kesti, onu söylevini tamamlamaktan alıkoydu. O öğretmenin başına gelen bu olay, özel işlerinde eski yazıyı kullanmayı sürdürenler için bir ibret dersi olmuştur.

"Arap harfleriyle kitap basımı yasaklanmıştır. Şimdi en önemsiz kitaplar bile eski harflerle basılamamaktadır. Ankara caddesi denilen eski Babıâli cadde-

sindeki kitapçı dükkânlarının vitrinleri, Lâtin harfleriyle basılmış birçok yeni yapıtla doludur. Yabancı dillerden çevrilmiş birçok kitap da vardır. Son zamanlarda en çok Anatole France, Gorki, Aphonse Daudet'nin yapıtları Türkçeye çevrilmektedir.

"Bugünkü durum sürerse on onbeş yıl sonra eski Arap yazısıyla okuyup yazabilenler pek azalacaktır. Şimdi bile eski elyazmalarını, camilerdeki yazıtları ve İstanbul arşivindeki eski tapuları okuyabilenler azdır. İstanbul arşivinde Atina'nın Türk devrindeki tapuları bile vardır.

"Tarihsel değeri olan ve Arap harfleriyle yazılmış bulunan Türk yapıtlarının kaybolması tehlikesi başgöstermiştir. Bunun için bu gibi yapıtların yeni Türk harfleriyle basılması yolunda İstanbul üniversitesine direktif verilmiştir. Ama bu yapıtların çoğunun, özellikle eski kitaplıklardaki elyazmaların yeni harflerle basılmasına olanak yoktur sanılmaktadır" [108].

Yunan basını, Türk harflerinin on yıl kadar bir uygulamadan sonra Türkiye'nin kalkınmasında, özellikle okur yazar sayısının yükselmesinde önemli rol oynadığını da belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin onbeşinci yıldönümü dolayısıyla Yunan gazetelerinde çıkan yazılarda bu konuya sık sık parmak basılmıştır. Örneğin *Elefteron Vima* gazetesi:

"1928 yılında Arap yazısının yerini alan Lâtin yazısı, Türkiye'de cahillikle savaşımda özellikle yararlı olmuştur" diyor, bu konuda istatistikler veriyordu [109].

XIV. Arnavut Basını

Arnavutlar, Türklerden önce yazı değişikliği yapmışlar; Arap alfabesini bırakıp Lâtin alfabesini almışlardı. Osmanlı İmparatorluğu içinde Lâtin yazısını ilk kullanan Müslümanlar onlardı. Yalnız onların eski yazıdan yeni yazıya geçişleri otuz yıl kadar sürmüştü. Türkiye'de ise bir çırpıda Lâtin yazısına geçiş Arnavutları şaşırtmıştı. Arnavut gazeteleri Türk yazı devrimi konusundaki ilk haberleri coşkuyla alkışlayıp övmüşlerdir.

Tirana'nın Telgraf'ı Atatürk'ün Sarayburnu konuşması ve Türkiye'de yazı devrimi hazırlıkları üzerine, Tirana'da çıkan *Telgraf* gazetesi şunları yazıyordu:

"Türkiye, Türk toplumunu doğuya bağlayan en güçlü bağlardan birini daha kopardı.

"1 Eylûlden (1928) sonra bütün resmî yazışmalarda Lâtin harfleri kullanılacaktır. Bu konuda pek sade bir alfabe hazırlanıp benimsenmiştir. Böylece, bir Asya dili olan Türkçe şimdi Avrupa kılığına bürünmektedir.

[108] "Türkiye Harf Devriminin Onuncu Yıldönümü", *Atinaika Nea* (Atina), 19.8.1938.

[109] "Türkiye'nin Ulusal Bayramı", *Elefteron Vima* (Atina), 2.11.1938.

"Böyle büyük işler dünya tarihinde bir anıt gibi yaşayacaktır. Bunları gerçekleştirenlerin adları da, ilerleme ve kültür yolunda çalışmış büyük adamlar dizisinin başına yazılacaktır. Büyüklük ve yücelik konusundaki çağdaş kavram, büyük adamlar listesinin başına Napolyonları, Büyük İskenderleri değil,bilim ve kültür için çalışmış olanları geçirir" [110].

Elçinin yorumu

Türkiye'nin Tiran Elçisi Tahir Lütfi (Tokay) bu yazıyı Ankara'ya ilertirken şu yorumu da yapıyordu:

"Gazete bu teceddüdü (harf devrimini) pek büyük takdirlerle alkışladıktan sonra, bu teceddüt âmillerinin şevket ve azametçe İskender gibilere, Napolyonlara pek çok takaddüm etmeğe lâyık olduklarını beyan suretile, Krallık ilân etmek üzere olan ve İskender Kebire halef imiş gibi Üçüncü İskender ünvanını almak hulyasında bulunan Ahmet Zogu'ya dahi zımnî ve fakat müessir bir takbihte bulunmuştur" [111].

Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu, 1 Eylûl 1928 günü kendisini Kral ilân ettirmiştir. Bu geriye dönüş, Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin Tiran Elçisi geri çekilmiştir [112]. Arnavut Hükümeti de Türk gazetelerinin Arnavutluk'a girişini yasaklamıştır. Türkiye'de harf devriminin yapıldığı günlere rastlayan bu gelişmeler, bu devrim üzerine Arnavut basınında geniş yayınlar yapılmasını da engellemiştir. Arnavutluk'ta Türkiye konusunda olumlu yayın yapmak bir çeşit suç gibi görülmeğe başlanmıştı.

[110] "Avrupa Türkiye'si", *Telgraf* (Tirana), 27.8.1928.

[111] *D.B.A.* - Tiran Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına yazı, 30/8/1928, No. 1275/188.

[112] Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a yönerge. (Türk-Arnavut İlişkileri Üzerine)", *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan.* Ayrıbasım, Ankara: 1981.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK YAZI DEVRİMİ VE SONRASI

1. Bulgaristan'da Türk Yazı Devrimi

Giriş

Türk yazı devrimi, Türkiye'de, okul çocuklarından devlet büyüklerine kadar hemen herkesi kavradı. Ama o kadarla kalmadı, başka ülkelerin insanlarını da etkiledi. Uzak yakın çeşitli ülkelerde bu Türk devrimi azçok yakından izlendi. Sınırlarımız ötesinde milyonlarca insan gözlerini Türkiye'ye çevirdi. Türkiye'den esinlendi. Ankara'nın yeni yazı meşalesi, elden ele dolaştı, sınırlar ötesine, hatta denizaşırı ülkelere taşındı. Oralarda yaşayan kitleleri de aydınlattı. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kültürel atılımı, siyasal sınır tanımadı. Misak-ı Millî sınırlarımızın ötesine, hatta çok ötesine geçti.

Türk yazı devriminin etki alanları veya etki coğrafyası üç grupta toplanabilir: (i) *Batıda:* Eski Osmanlı toprakları. Yani Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Onikiada, Kıbrıs, 1930'larda Türkiye sınırları dışında bulunan Hatay ve Orta Doğu ülkeleri. (ii) *Doğu'da:* Genel Türk dünyası veya kadim Türk devletleri sınırları içindeki yerler. Yani Sovyetler Birliğinde ve Çin'de Türk soylu insanların yaşadıkları geniş topraklar. Ve (iii) *Güneyde:* Eskiden Arap yazısı kullandıkları halde Türk yazı devriminden sonra Lâtin yazısına geçen denizaşırı ülkeler. Yani, Doğu Afrika'da Tanzanya ve Somali'den Güney-Doğu Asya'da Malezya'dan Endonezya'ya kadar geniş bir alanı kapsayan coğrafi kuşak. Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan Afrika'ya ve Güney-Doğu Asya'ya ve tâ Avustralya kapılarına kadar çok geniş bir coğrafi alanı kapsayan bütün bu topraklarda Türk yazı devriminin derece derece etkileri olmuştur. Bütün bu ülkelerde alfabe sorunları, yazı reformları veya devrimleri yaşanmıştır. Tek tek herbirini burada incelemek bu kitabın çerçevesini aşar. O bakımdan yalnız birer örnek alınarak konunun aydınlatılmasına çalışılacaktır.

Eski Osmanlı topraklarında

Türkiye Cumhuriyeti dışında kalan eski Osmanlı topraklarında milyonlarca soydaşımız yaşar. Türk yazı devrimi önce bu soydaşlarımızı etkiledi. Balkanlar'da, Kıbrıs'ta, Orta Doğu'da yaşayan Türkler, Türkiye'yi örnek almaya yöneldiler. Türkiye'de yazı değişikliğine gidildiği günlerde, kimi yabancı gözlemciler, haklı olarak, yeni Türk harflerinin Türkiye dışına yayılacağını da söylüyor ve nerelere kadar yayılabileceği üzerinde zihin yoruyorlardı. Genç İtalyan Türkoloğu Ettore Rossi, bu konuda kafa yormuş olanlardan biriydi. Türk yazı devrimini yakından izledi ve

ilerisi için de fikir yürüttü. Türkiye'de kabul edilen yeni Türk alfabesinin eski Osmanlı topraklarına da yayılacağını yazdı [1].

Gerçekten çok geçmeden Hatay, Kıbrıs, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'da yaşayan Türkler, Türkiye'yi izlediler ve o zamana kadar kullandıkları Arap yazısını bırakıp yeni Türk alfabesini aldılar. Gerçi eski Osmanlı topraklarından olan Suriye, Irak vb. gibi Orta Doğu Arap ülkelerinde yaşayan Türk azınlıkları, Arap yazısından kendilerini halâ sıyırabilmiş değillerdir. Ama yine de Türk alfabesi, Türkiye Türkleriyle birlikte, genel olarak eski Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Türklerin ortak alfabesi haline gelmiştir, denilebilir. Yani Türkiye'den sonra eski Osmanlı topraklarında da bir dizi Türk yazı devrimi yapılmıştır. Oralarda da bizim alfabemiz benimsenmiştir.

Zaten başka türlüsü düşünülemezdi. Eski Osmanlı topraklarında yaşayan Türk azınlıkları, etle kemik gibi, Türkiye Türklerinden birer parçadır. Bilinen tarihi şartlar altında Anadolu'ya çekilmiş olan eski Osmanlı-Türk denizinden geride kalan su birikintileri, Türk gölcükleridir. Anadolu'ya kök salmış olan ulu Türk ağacının eski Osmanlı topraklarına uzanmış dalları budaklarıdır. Elma dalından uzağa düşmez. Araya siyasal sınırlar girmiş olsa da Balkanlarda, Kıbrıs'ta ve Orta Doğu'da yaşayan soydaşlarımız Türkiye'nin kültürel çevresinde, yörüngesindedirler. Türkiye'yi anavatan bilirler.Gözlerini hep Türkiye'ye çevirirler. O soydaşlarımızın hepsinin yürekleri Türkiye ile birlikte çarpar. Hepsi Türkiye ile nefes alıp verirler. Türkiye Türkleri yeni yazıya geçerken, Kıbrıs'ta ve Balkanlar'da Türk azınlıkları sittinsene Arap yazısına yapışıp kalamazlar, Türkiye'den kopamazlardı. Dolayısıyle onlar da Türkiye'deki gelişmeleri adım adım izlediler. Yeni Türk alfabesini gecikmeden benimsemek, Türkiye'ye ayak uydurmak istediler. Hatay'da, Balkanlar'da, Kıbrıs'ta yaşayan soydaşlarımız arka arkaya yeni Türk yazısına geçtiler. Geçerken çetin kavga verdiler. Engellerle karşılaştılar. Türkiye'den destek gördüler, yardım gördüler. Türkiye'nin de desteğiyle oralarda yapılmış olan zincirleme Türk yazı devrimlerinin her birinin ayrı hikâyeleri, tarihleri vardır. Genel Türk yazı devrimi tarihinin bölümlerini oluşturan o öyküler ilgi çekici, duygulandırıcı ve düşündürücüdür.

Bulgaristan Türkleri Türkiye dışında, eski Osmanlı topraklarında, yeni Türk harflerini ilk benimseyen Türk azınlığı, Bulgaristan Türkleri oldu. Bulgaristan'daki soydaşlarımız bakımından alfabe sorunu, öncelikle bir eğitim-öğretim sorunuydu. Yani Bulgaristan Türk çocuklarına hangi yazıyla eğitim-öğretim verileceği sorunuydu. Eğitim öğretim öncelik taşıdı ve yeni yazıya geçişte Bulgaristan Türk öğretmenleri orada öncülük ettiler. 1920'lerde Bulgaristan'da yaklaşık 700 bin Türk yaşıyordu. Bunların 1700 kadar ilkokulu, 40 kadar ortaokulu (ruştiye), 1 öğretmen okulu vardı. Ayrıca medreseleri vardı. Türk azınlık okullarında 60 bin kadar Türk çocuğu öğrenim görüyor, 2000'den

[1] Ettore Rossi, "Il Nuovo Alfabeto Latino introdutto in Turchia", in *Oriento Moderno*, Anno II, Nr. Gennaio 1929, p. 15.

fazla öğretmen de bu çocuklara ders veriyordu[2]. Kökü, Osmanlı İmparatorluğu dönemi Türk eğitimine dayanan Bulgaristan Türk okullarında 1928 yılına kadar, tıpkı Türkiye'deki gibi, eski yazıyla öğretim yapılıyordu. Yalnız üst sınıflarda, bir yabancı dil dersi olarak, Bulgarca da öğretiliyordu. Türkiye eski yazıyı bırakıp yeni yazıya geçince Bulgaristan'daki 60 bin Türk çocuğu hangi yazıyla öğrenim görecekti? Birinci soru buydu.

İkinci soru, Bulgaristan'da yerli Türk gazeteleri hangi yazıyla çıkacak, yerli Türk basımevleri hangi yazıyla kitap basacaklardı? Yine 1928 yılında Bulgaristan'da çeşitli Türkçe gazeteler çıkıyordu: Sofya'da *Dostluk* ve *Rehber*, Şumnu'da *Yeni Söz*, Razgrad'da *Deliorman*, Kırcaali'de *Yeni Başlangıç*, Osmanpazarı'nda *İntibah* gazeteleri gibi[3]. Bu gazeteler de eski harflerle yayınlanıyordu. Sofya'da, Filibe'de, Şumnu'da Türk basımevleri vardı. Bunlar basım işlerinde eski harfleri kullanıyordu. Türkiye'den ders kitabı getirtilemiyordu ve Bulgaristan Türk azınlık okullarında okutulan Türkçe ders kitapları yerli basımevlerinde basılıyordu. 1928 yılına kadar bunlar da hep eski yazıyla yayınlanıyordu.Ondan sonra hangi yazıyla yayınlanacaklardı? Sorular, soruları izliyor.

Lom kongresi

Bulgaristan Türk aydınları Atatürk'ün devrimci atılımlarını adım adım izliyorlardı. Türkiye'de harf değişikliğine gidileceğini de tam zamanında kavradılar ve hemen harekete geçtiler. O tarihte Bulgaristan'daki bütün yenilikçi Türk öğretmenlerini çatısı altında toplayan "Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği" adlı güçlü bir dernek vardı. Her yıl bir kongre topluyor, Bulgaristan Türk azınlığının eğitim sorunlarını görüşüyor ve eğitimle ilgili çeşitli kararlar alıyordu. Bu dernek, 1928 yılı kongresini, Temmuz ayında, Tuna nehri kıyısında, Lom kasabasında yaptı. O tarihte Türkiye'de henüz yeni yazıya geçilmemişti. Ama alfabe komisyonu çalışmalarını sürdürüyor ve yakında alfabe değiştirileceği yolunda Türkiye gazetelerinde haberler çıkıyordu. Lom kasabasında toplanan öğretmenler kongresi, Türkiye'de rüzgarın nereye doğru estiğini kavramakta gecikmedi ve diğer eğitim sorunlarıyla birlikte alfabe sorununu da gündeme getirdi. Konu görüşüldü, tartışıldı ve kongre, Türkiye'de yeni yazıya geçilir geçilmez, hemen ayni anda Bulgaristan Türk okullarında da yeni Türk harfleriyle öğretime başlanmasına karar verdi. Türkiyenin Filibe (Plovdiv) Konsolosu M. Hıfzı Bey bu kararı Ankara'ya rapor ederken, *"Memleketimizde yeni hurufatın (harflerin) kabulüne doğru atılmış olan hatveleri (adımları) yakından takip eden Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti, bu sene (1928) Temmuz esnasında Lom'da aktelediği senelik kongresinde Türk mekteplerinde yeni hurufatın tatbikatına karar vermiş (tir)"* diyordu[4].

[2] Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: 1986, s.57-58, 128;
Bilâl N. Şimşir, *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria*, Ankara: 1986, p. 5.

[3] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 310; *The Turkish Minority Press in Bulgaria. Its History and Tragedy. 1865-1985*, Ankara: 1986.

[4] *DBA:* TC. Filibe Şehbenderliğinden Sofya Elçiliğine rapor. Filibe, 3.12.1928, No. 4012-207. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 129-130

Bu kararı yürürlüğe koymak için de gereken hazırlıklara hemen başlanmıştır. Kimi öğretmenlere yeni yazıyla ders kitabı hazırlama görevi verilmiş. Bu kitapların 1928/1929 ders yılına yetiştirilmesi de istenmiş. Bulgaristan'da Türk öğretmenlerine yeni yazı kursları açmak üzere Türkiye'den geçici bir süre için öğretmen istenmiş[5]. Birkaç Bulgaristan'lı Türk öğretmen Edirne'ye, yeni yazı kursuna gönderilmiş. Dönüşte bunlara Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinde yeni yazı kursları açtırılmış. Öteki öğretmenlere yeni yazı kursları verdirilmiş. Öğretmenler çabucak yeni yazıyı öğrenip çocuklara yeni yazıyı öğretebilecek duruma gelirken, ayni zamanda yeni yazıyla ders kitapları da yetiştirilmeğe başlanmıştır.

"Türk Alfabesi"

Lom kongresinin kararı uyarınca, Filibeli öğretmenlerden Ahmet Şükrü Bey, yeni harflerle, "Bulgaristan Türk mekteplerine mahsus" bir *Türk Alfabesi* hazırlamış ve bunu, 1928 yılı içinde, Hasköy'de (Haskovo), "Çikago" basımevinde bastırmıştır. Önsözünde şöyle diyordu:

"Bulgaristan Türk Muallimler Birliği yeni yazının mekteplerimizde kabulüne karar verdiği zaman, bittabi benim gibi diğer meslektaşlar da memnun olmuşlardır. Bu ulvî teşebbüsün Bulgaristan (Türk) mektepleri için pek faydalı olacağını düşünerek fazla söz söylemeyi zait addederim.

"İşte bu maksatladır ki "Türk alfabesini" tertip ettim. Bunda takip ettiğim usul: bilhassa çocuğun yeni yazıya pek kolay alışabilmesidir. Eski imlâdaki müşkilatı nazar-ı itibara alırsak, bunun ne kadar kolay olduğu derhal anlaşılır. Elde kâfi derecede levazımın bulunmayışı ve vaktin adem-i müsaadesine binaen kitapta görülecek hatalardan dolayı mazur görülmemi rica ve bununla Bulgaristan (Türk) maarifine yardım ettiğimi hissedersem benim için ne mutlu."[6]

Alçak gönüllü ve çalışkan öğretmen Ahmet Şükrü Bey, büyük yokluklar içinde ve dar bir zamanda, Bulgaristan Türk çocuklarına yeni harflerle bir Türk Alfabe kitabı yetiştirmiştir. Kitap başarılıydı.Türk harflerini teker teker kısa okuma parçalarıyla ve resimli olarak öğrenciye tanıtıyordu. Yalnız (Ş) ve (Ğ) harfleri bulunamamıştı. (S) harfinin altına bir virgül veya tersine soru işareti eklenerek (ş) yapılmıştı. (G) harfinin üzerine de yatık bir tırnak işareti konarak (ğ) elde edilmişti. Kitapta başkaca bir kusur göze çarpmıyordu. Ne olursa olsun, yeni ders yılı başlamadan önce Bulgaristan Türk okulları için bir alfabe kitabı yetiştirilmişti. Türk Öğretmenler Birliği, bu alfabe kitabıyla 1928 yılında Türk azınlık okullarında öğretimi başlatmıştı. Yani Türkiye'deki okullarla birlikte Bulgaristan'daki Türk okulları da yeni yazıya geçmişlerdi. Filibe Başkonsolosu, *"Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti, bu sene* (1928 senesi).... *mekteplerin küşadında mezkûr hurufatla* (yeni Türk harfleriyle) *tedrisata başlamıştır"* diye rapor ediyordu[7].

[5] *Cumhuriyet* (İstanbul), 27.9.1928

[6] A. Şükrü, *Türk Alfabesi. Bulgaristan Türk mekteplerine mahsustur.* Hasköy (Bulgaristan), "Çikago" matbaası: 1928, s.2

[7] *DBA* - T.C. Filibe Konsolosluğundan Sofya Elçiliğine rapor. 3.12.1928, No. 4012-207

Tutucular

Evet, Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği, Türk azınlık okullarında daha Eylûl 1928 tarihinde yeni yazıyla öğretimi başlattı. Ama iş o kadarla bitmedi. Asıl ondan sonra Bulgaristan'da Türk harfleri kavgası alevlendi. Yenilikçilerle tutucular arasında yaman bir boğuşma başladı. 1906 yılında kurulmuş olan Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği öteden beri yenilikçiydi. Atatürk devrimlerinin de ateşli savunucusuydu. Ama öğretmenlerin karşısında sarıklı hocalar ve tutucu müftüler vardı. Bulgaristan Başmüftülüğü, Türkiye'deki Atatürk devrimlerine cephe almıştı ve şimdi de Türk Öğretmenler Birliğinin karşısına dikiliyordu. 1928 yılında Başmüftü kaymakamı, devrimlere şiddetle karşı olan Hüseyin Hüsnü efendiydi. Onun buyruğu altındaki Müftülükler de Bulgaristan'da yeni yazıyla öğretime karşı çıktılar. Tutucuların arkasında Bulgar Hükümeti vardı. Bulgarlar, Bulgaristan Türk azınlığını Türkiye'den uzak tutmak, eğitimde geri bırakmak amacı güdüyor ve bu yüzden yeni yazıyla eğitimi engellemeğe, hiç olmazsa geciktirmeğe çalışıyorlardı. Bulgaristan Başmüftülüğünün elebaşılık ettiği tutucularla Bulgar makamları elele vermişler ve yeni Türk harflerine karşı bir ortak cephe oluşturmuşlardı. Türkiye'den kaçmış veya kovulmuş ve Bulgaristan'da yuvalanmakta olan 150'likler gibi bazı kimseler de bu ortak cepheye katıldılar. Bunlar, genç Türkiye Cumhuriyetine karşı sistematik bir düşmanlık kampanyası yürütüyorlar, Türkiye'de yapılan her yeniliğe karşı çıkıyorlardı. Yeni Türk harflerine de cephe aldılar ve Bulgaristan'daki yerli tutuculara arka çıktılar. Buna karşılık, Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliğinin öncülük ettiği yenilikçileri de, diplomatik yolla, Türkiye destekliyordu. 1928 yılında Türkiye'nin Sofya Elçisi Rıdvanbeyoğlu Hüsrev (Gerede) Beydi. Atatürk'le birlikte 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkmış olanlardan ve Atatürk'ün devrim arkadaşlarından olan Hüsrev Bey, o yıllarda Bulgaristan'daki Atatürkçülere güçlü bir destekti. Hüsrev Bey, Bulgaristan Türk okullarında yeni yazıya geçilirken yerli tutucuların tepkilerine karşı Filibe ve Varna konsolosluklarımızı da önceden uyarıyordu. Bunu Ankara'ya şöyle rapor ediyordu:

"Memleketimizde yapılan mesut Harf İnkılâbı münasebetiyle Bulgaristan'daki şehbenderliklerimize yaptığım bir tamimle, Bulgaristan Türkleri içinde mevcudiyetleri kemali teessürle müşahede edilen, fikri irtica ile malul bazı hoca ve bedhahların, masum halkın safiyeti hulkundan istifade ederek muzır telkinatta bulunmaları ihtimaline nazar-ı dikkatlerini celbederek, hudutlarımız haricinde yaşayan Türklerin ve bilhassa Türk gençliğinin müsteid-i inkişaf olan kabiliyetlerini Büyük Gazi'mizin çizdiği nurlu hatlar üzerine teksif ve tevcih eylemleri, bizim için samimî bir dilek olduğunu, binaenaleyh gerek fırârî ve mültecilerin ve gerek müteassıp hoca ve softaların telkinat-ı izlâlkâranelerini yakından takip eylemelerini ve bu gibilerin teceddüt harekâtı aleyhindeki harekât ve teşebbüsatını, Bulgar memurin-i resmiyesinden mazhar muzaharetin derecesini, akt eyledikleri içtimaları, ittihaz ettikleri kararları derhal Elçiliğe bildirmeleri lüzumunu tebliğ etmiştim."[8]

[8] *DBA* - Sofya Elçisi Hüsrev Beyden Hariciye Vekâletine rapor. Sofya, 11.12.1928, No. 1000-837, Zata mahsustur.

Bulgar engeli

Gerçekten, Bulgaristan Türk okullarında yeni yazıyla öğretime geçilirken tutucular boş durmamışlardı. El altından girişimlerde bulunmuşlar, yeni yazıyı yasaklatma yolları aramışlardı. Hemen yeni yazıya geçilince, eski harflerle kitap bastırmış olanların da çıkarları zedelenecekti. Eski kitaplar elde kalacak, bazı kişiler ve yayınevleri zarara uğrayacaklardı. Bunlar da kolları sıvamış ve eski yazıyla öğretimi sürdürmek için çalışmaya koyulmuşlardı. Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı, bu tutucu çıkarcı çevrelere hemen destek vermiştir. Sofya Elçisi Hüsrev Bey, *"Firarilerle bazı müteassıp hocaların inkılâplarımıza karşı Türk halkında menfi hisler tevlit eylemek maksadiyle mevzii mahiyette propaganda yaptıkları... ve yeni hurufatla tedrisata başlanması için Bulgaristan Türk Muallimler Cemiyeti'nin kararını akim bıraktırmak emeliyle din perdesine bürünen softaların Bulgar Maarif Nezaretinden eski harflerle tedrisata devam edilmesi için emir isdar ettirdikleri anlaşılmaktadır"* diyordu[9].

Bulgaristan Millî Eğitim Bakanlığı bütün Sancak Eğitim müfettişliklerine bu yolda bir genelge yayınlamıştı. 10 Kasım 1928 tarihli, 34423 sayılı olan bu genelge, zamanında yapılan çevrisiyle, şöyle kaleme alınmıştı:

> *"Millî iptidaiye, rüşdiye ve tâli mekteplere mahsus mektep kitaplarıyla alât-ı tedrisiyeyi tetkik ve tesvip eden Komisyon 7 Teşrinisani 1928 tarihli ve 99 numrolu protokolle almış olduğu karara tevfikan Arabî harflerle yazılmış olan kitapların "Mektep Kitapları" talimatnamesinin beşinci maddesi mucibince müddet-i kanuniyesi olan dört sene geçmeyince Türk mekteplerine mahsus olmak üzere Lâtin harfleriyle yazılacak kitapların tasdik olunmayacakları, binaenaleyh bu gibi harflerle yazılı olan kitaplarla tedrisata müsaade olunmaması ihbar olunur.*
>
> *Nazır: N. NAYDENOF*
> *Müsteşar: Al. Radoslavof"*[10]

Türkiye'de Türk Harfleri yasasının yürürlüğe girişinden bir hafta sonra yayınlanan bu Bulgar buyruğu, Türk Yazı Devrimine açıkça cephe alıyordu. Bulgaristan Türk okullarında dört yıl boyunca Türk harfleri yasaklanıyordu. Yeni yazıyla basılan ders kitapları onaylanmayacak, okullara sokulmayacak, öğrencilere okutulamayacaktı. Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı, tutuculara tam arka çıkmıştı.

Tutucuların yayın organı *İntibah* gazetesi, Türk harflerinin Bulgaristan'da yasaklanmasını alkışladı. Başyazısında şunları yazdı:

"Türkiye'de kabul edilen Türk harfi dedikleri Lâtin harflerinin Bulgaristan Türk mekteplerinde daha dört seneye kadar tedris edilmemesi Maarif Nezareti tarafından...

[9] *Ibid.*

[10] *DBA* ve Bilâl N. Şimşir, *Türk Yazı Devriminin Türkiye Dışına Yayılması: Bulgaristan Türkleri Örneği. Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu'ndan ayrıbasım.* TTK Basımevi, Ankara: 1981, s.191

taht-ı karara alınıp... tamim ile Sancak Maarif müfettişlerine bildirilmiş olduğu istihbar edilmiştir. Bunu gören lâtinperest Türk Muallimler Birliği merkezi azası hemen keyfiyeti havzalara ilam ile Nezaretin bu tamimini, salâhiyetleri haricinde olduğu halde protesto etmeye kalktılar. Bizler de soruyoruz o Muallimler Birliği azasına ki, siz nerede yaşıyorsunuz? Bulgaristan Müslümanları, Türkiye'nin Müslümanlığı yıkmak için yaptığı inkılâp harekâtını burada tatbik etmek mecburiyetinde midir?... Bulgaristan Müslümanı, Türk'ün yüksek fikirlerini, parlak hayallerini çok ahenktar bir surette ve hem de kısa bir müddette, cüz'i bir hacimde ifade etmeye yarayışlı yazısını, Türk'ün olmayan ve ilelebet olmayacak olan... Lâtin yazısıyla asla tebdil edemez... Zira kendi yazısını bırakıp da Lâtin yazısı almak, onu, kitab-ı mukaddes olan Kur'an'ın irşat ve hidayetinden mahrum kılar.

"Hükümetin verdiği bu tamim tam müslümanların arzularına muvafık bir keyfiyettir. Bu tamimi beğenmeyen ve Lâtin harflerinin Türk mekteplerinde hemen şimdiden tatbikini isteyen Türk Muallimler Birliği Merkezi azası gibi Türklüklerini beğenmeyen, kendinin hangi milletten olduğunu bilmeyen birkaç tecrübesiz gençten ibarettir. Yoksa milletin heyet-i mecmuası Lâtin hurufatının Türk mekteplerinde kabul edilmesini katiyyen istemez..."[11]

Tutucular, alfabe kavgasının birinci raundunu kazanmışlardı. Yüksekten atıp tutuyorlar, millet çoğunluğunun yeni Türk alfabesini istemediğini ileri sürüyorlardı. Yeni yazıya geçmek isteyen aydın Türk öğretmenlerini de horlamağa kalkışıyorlardı.

Devrimciler

Ama yenilikçiler, devrimciler gerilemek niyetinde değillerdi. Türk Öğretmenler Birliği hemen Sofya'ya bir heyet gönderdi. Türk harflerini geçici de olsa yasaklayan Bulgar kararını kaldırtmak için girişimlerde bulundu. Bulgar Parlamentosundaki Türk mebuslar da Öğretmenler Birliğine arka çıktılar ve yeni Türk yazısını kabul ettirmek için harekete geçtiler.

Tutucular telâşa kapılmışlardı. Öğretmenler Birliğinin Sofya'daki girişimleri üzerine tutucu *İntibah* gazetesi, "Siz ey Muallimler Birliği merkezi azası... sizin millet namına söz söylemeye hak ve salâhiyetiniz yoktur. Ne mebussunuz, ne de müntehip azasınız" diyordu[12]. Türk harflerinin kabul edilmesi için Bulgaristan Türk mebuslarının da çalışmaya koyulduklarını haber alınca da *İntibah* gazetesi şunları yazıyordu:

"Mebusların içtimalarında yeni yazı meselesi ariz amîk bütün incelikleri ile görüşülmüş. Meselenin siyasi, içtimaî, harsî, dinî ve millî her cephesi tezekkür ve istişare edildikten sonra yeni yazının bizde kabulü mecburî olduğuna ve ayni zamanda Arapça harflerle Kuran elifbaları kabul olunarak haftada dört saat

[11] H. Yusuf Şinasi, "Maarif Nezaretinin Musib bir Kararı" (Başyazı), *İntibah* gazetesi (Osmanpazarı), 14.12.1928, yıl 1, sayı 24, s. 1.

[12] *İntibah*, 14.12.1928, No. 24

Kuran ve ulum-u diniye derslerinin okutulmasına ve şu mukarreratın bir beyanname ile millete arz ve kanunî yol ile de mevkii tatbika konulması için hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunulmasına karar verilmiş...

"Mebus efendilere milletin dinî umuru ile meşgul olmak sıfat ve salâhiyetini kim vermiş? Bunlar din bahsinde müslümanlar namına karar vermek iktidarını ve dinî meseleleri anlayabilmek liyâkatını nerede tahsil etmişler?... Karar bahsine gelince ona kimsenin hakkı yoktur. Bu hak milletindir. Ara-i umumiye-i millete (halkoyuna) müracaat olunur... On yaşındaki bir iptidaiye talebesinin hem Lâtin, hem Slav, hem de Arap harfleri ile okuyup yazma öğrenmesine hiç kimsenin keyfine tabi olmayan fenn-i talim ve terbiyenin asla müssadesi olamaz...

"Bugün bu harfler (Arap harfleri) ile okuyup yazanlar mürûr-i zaman ile ortadan kalkarsa Kur'anın da, müslümanlığın da ortadan kalkacağını söylüyoruz... Bugün Türkiye'de milyonlarla cilt kitab-ı ilmiye ve edebiye müzehanelere intikal ettirildikten sonra Türkiye'nin edebiyatı: *Karagöz, Köroğlu, Kör Kadı, Babacan, Nasreddin Hoca* namları ile çıkan soytarı gazetelerinden, resimli, resimsiz, *Çarşamba, Perşembe* namlı fâhişenamelerden ibaret değil mi? Gençlerimiz bunlardan mı iktisab-ı feyz ve maarifet edecekler?..." [13]

Bulgaristan Türklerinin alfabe kavgası, zaman zaman Türkiye ve Bulgaristan gazeteleri arasında da polemik konusu oluyordu. Meselâ İstanbul'da çıkan *Milliyet* gazetesi yayınladığı "Bulgaristan mektupları"nda, alfabe sorununu ele aldı. Türkiye'den sınırdışı edilmiş "150'likler" ile kaçakların, Bulgaristan'da yerli softaları kışkırtarak, Türk devrimine karşı cephe aldıklarını ve Bulgar makamlarının da onlara arka çıktıklarını yazdı [14]. Buna, Bulgar Hükümetinin sözcülüğünü yapan *La Bulgarie* gazetesiyle tutucu Türklerin sözcüsü *İntibah* gazetesi ayrı ayrı karşılık verdiler. Bulgar gazetesi, Bulgaristan Türk gençlerinin şapka giymekten yeni yazıyı almaya kadar Türkiye'de yapılan bütün yenilikleri benimsediklerini, Bulgar Hükümetinin de bunu olumlu karşıladığını, ama Bulgaristan'daki Türk köylüsünün Türkiye'deki devrimi kavrayamadığını yazdı. "Türk köylüsünün zihniyetinten ötürü Bulgar Hükümeti sorumlu tutulabilir mi?" diye sordu [15]. *İntibah* gazetesi de *Milliyet*'e karşılık verirken "üç bin sene evvel yaşamış, yaşamak sırasını savmış Lâtinlerin harflerini kabul etmek için hiçbir mecburiyet-i içtimaiye yoktur" dedi ve alaylı bir dille şunları ekledi:

[13] Şimal Yıldızı namı diğer Demirkazık, "Yeni Yazı Meselesi", *İntibah*, 13.1.1929, No. 25, sayfa 1-2

Türkiye'deki Yazı Devrimine şiddetle saldıran yazar "Şimal Yıldızı" ve "Demirkazık" diye takma ad kullanarak kimliğini gizlemektedir. Ama bu yazının o tarihlerde Bulgaristan'ın Şumnu kasabasına yuvalanmış olan 150'liklerden eski Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri'nin kaleminden çıktığı sanılmaktadır. (BNŞ)

[14] *Milliyet* (İstanbul), 13.11.1928

[15] *La Bulgarie* (Sofya), 19.11.1928

"Zaten Bulgaristan'daki Türk mekteplerinde Türkiye kitapları okutturmak çoktan yasak edilmiştir. Ortada yalnız Türkiye gazetelerini okuyup anlamak meselesi kalıyor. Bu da güç bir şey değildir. Bazı kasabalarda muallimler için açılan haftalık kurslarda maşallah muallimlerimiz bir hafta içinde Lâtin harfleriyle okuyup yazmak öğrendiler... Binaenaleyh rüşdiye'nin son sınıflarında haftada birer saat okutacak olursak Türkiye gazetelerinde "Bulgaristan mektupları" yazacak kadar adamlar yetiştireceğiz demektir." [16]

Sofya'da Türk girişimleri

Bulgaristan Türk aydınları alfabe kavgasını sürdürürlerken, Bulgaristan'da yeni Türk harfleriyle ilk alfabe kitabını yayınlamış olan öğretmen Ahmet Şükrü de doğrudan Türkiye Başbakanı İsmet Paşa (İnönü) ile Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Beye başvurdu. Yayınladığı yeni alfabe kitabının okutulmasına Bulgar Millî Eğitim Bakanlığınca izin verilmediğini duyurdu. Kitabını İsmet Paşa ile Necati Beye imzalayıp gönderdi. Başbakan ve Millî Eğitim Bakanı hemen soruna eğildiler. Necati Bey, Türk harfleriyle öğretime izin verilmesi için Sofya'da girişimde bulunulmasını Dışişlerinden rica etti. *"Vatan haricinde yaşayan ırkımızın irfan ve hars sahasında yükselebilmesi için"* yeni yazıyla eğitim görmesinin çok yararlı olacağını belirtti. Bu uğurda *"lâzım gelen teşebbüsatta bulunularak müsaade istihsalini hörmetlerime terdifan rica eylerim efendim"* dedi [17]. Başbabanlıktan Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazıda da "...Başvekil Hazretleri keyfiyetin tahkikini ve alfabeyi tabı masraflarına medar olmak üzere mumaileyhe (Ahmet Şükrü Beye) iki yüz lira irsalini emir buyurdular" deniyordu [18].

Türk Hükümeti, Türk harflerinin sınır ötesindeki soydaşlarımızca benimsenmesine önem veriyordu. Konuya Başbakan düzeyinde eğiliyordu. Bulgaristan'da Türk harfleriyle kitap yayınlamış olan öğretmeni de parayla ödüllendiriyordu. Dışişleri Bakanlığı gerekli girişimlerde bulunulması için hemen Sofya Elçiliğine yazdı: "... *Bulgar Hükümetinin sureti dostanede nazar-ı dikkatini celbeylemenizi, Türk mekteplerindeki ders kitaplarının yeni Türk harfleriyle yazılmasına ve tedris edilmesine mümanaat etmemesi bizde pek ziyade hüsnü tesiri mucip olacağını münâsip lisan ile tefhim eylemenizi ve neticeden haber vermenizi rica ederim efendim"* dedi [19].

Sofya'da Elçi Hüsrev Bey, zaten bu konuda elinden geleni yapıyordu. Ankara'dan talimat beklemeden kendiliğinden işe koyulmuştu. Bulgar Hükümetini Türk harfleriyle eğitimi engelleme kararından döndürmek istiyordu: "...yeni Türk harfleriyle tedrisat meselesinde lazım gelen teshilat ve tesiratta bulunmalarını... Bazı Bulgar mebuslarına söyleyerek iltimasta bulundum" diyor, Anka-

[16] *İntibah*, 14.12.1928, No.24

[17] *DBA* - Maarif Vekâletinden Hariciye Vekâletine yazı. 20.12.1928, No. 686

[18] *DBA* - Başvekâletten Hariciye Vekâletine yazı. 11.12.1928, No. 6.919

[19] *DBA* - Dışişlerinden Sofya Elçiliğine yazı. 20.12.1928, No.55058/260

ra'daki Bulgar Elçisine de bu yolda bir şeyler söylenmesinin pek yerinde olacağını belirtiyordu.[20]

Elçi Hüsrev Bey (Gerede), Türk harfleri konusunda Bulgar Başbakanıyla da görüşmüştü. 18 Aralık 1928 günü bunu Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Tesadüfî buluştuğum Başvekil Mösyö Liapçeff ile bilmünasebe yeni Türk harfleri hakkında görüştüm... Hükümeti Kraliye (Bulgaristan) maarif encümenlerinin... Lâtin harflerinin Türk mektepleri kapusundan içeri girmesini menettiğini, dört sene daha Türk ekalliyetini Arap harfleriyle tedrise icbar eylediğini... Hükümet-i Kraliye'nin Bulgaristan Türkleri için âdeta irticaa yardım, mürtecilere hamilik etmekte bulunduğunu, ... hâdisenin harice bile inikas etmiş olduğunu... Maarif Nezaretinin pek yanlış ve sui tevile müsait bir harekette bulunmuş olduğunu, ekalliyetleri tedris hususunda serbest bırakmak lâzım geldiğini, bahusus Bulgar(ya) Türklerinin cehaletten kurtulup, mütefekkir vatandaş olmalarından asıl kendilerinin istifade edeceğini zikredip, bu babda himmeti mahsusa ibrazını kendisinden beklediğimi söyledim. Cevaben: Beni tenvir ettiniz, teşekkür ederim, vaziyetin bu şeklini bilmiyordum, Maarif Nazırıyla yarın görüşürüm" dedi."[21]

Elçi Hüsrev Bey, on gün sonra ayni konuyu Bulgar Dışişleri Bakanı Bouroff ile görüştü. Bu görüşmesini 29 Aralık 1928 günlü raporuyla Ankara'ya şöyle bildirdi:

"Hariciye Nazırı Mösyö Bouroff ile mülâkatımda... Türk Muallimler Heyeti'nin Başvekili ziyaretine dair gazetelerde gördüğüm havadisten... Maarif Nezaretinin verdiği mahut tamiminden... Başvekil ile bu babta tesadüfen vaki hasbihalimden kendisine etrafile malumat vererek... tabiidir ki benim şahsen ırkdaşlık rabıtasından ve bu halkı Bulgar hemşerileri gibi münevver, müterakki görmek emelinden başka bir hedefim olamayacağını kaydile hayırlı ve mes'ut inkılâp ve teceddüdün esasen kendiliğinden yürüdüğünü, meselâ Bulgaristan şehir ve köylerinde bugün Bulgaristan Türkleri çoktan kurslar açmış ve Latin harflerini hahişle öğrenmekte bulunduklarını ilâve ile nazarı dikkatini celbeyleyişimin yegane hedefi Maarif Nezaretinin nereye kadar gideceğini bilmeyerek vermiş olduğu bu tamimin âdeta resmî hükümetin mürtecilere zahir olduğunu,Türk halkının cehalette kalmasından istifadeyi düşündüğünü harice irae etmesinden... bu halin devamının iki dost millet arasındaki samimî ve sâf havayı ihlâl edebileceği endişesi olduğunu sarahaten zikrile... "İntibah" gazetesinin komşu, dost bir devlet aleyhinde ve bunun ricali aleyhinde icale-i kelâm etmekte bulunmasına bilhassa nazar-ı dikkatini celp eylediğimi ilâve eyledim.

"Mir-i mumaileyh (Bouroff) sözlerimi sıkı bir alâka ile dinledi. Bulgaristan Türklerinin Lâtin harfleri öğrenmesinden bilhassa Bulgar vatanının menfaattar olacağını zikrile Maarif Nezaretinin farkında olmadan bir bürokrasi işi olarak böyle bir emir vermiş olacağına ihtimal verdiğini, Türk mebuslarının müracaatı-

[20] *DBA* - Sofya Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 11.12.1928, No. 1008/837

[21] *DBA* - Sofya Elçiliğinden Dışişlerine rapor. 18.12.1928, No. 1024/850

nı pek muhik gördüğünü ve bilhassa kendisinin Mösyö Naydenoff[22] nezdinde demarş yapacağını ve bu emrin tadiline bir çare bulunmasını rica edeceğini, "İntibah" gazetesi hakkında Matbuat Müdürünün nazarı dikkatini celbedeceğini, neşriyatını takip eyleyeceklerini vadeyledi."[23]

Bulgar yasağı kalkıyor

1928 yılının Kasım ve Aralık aylarında, bir yandan Bulgaristan Türk aydınlarının, öte yandan Türkiye'nin Sofya elçiliğinin üstüste girişimleri, kısa zamanda olumlu sonuç verdi. Bulgaristan Millî Eğitim Bakanlığı, Türk azınlık okullarında dört yıl süreyle Türk harfleriyle eğitimi yasaklama kararından geri döndü. 14 Ocak 1929 günü yeni bir genelge yayımladı. Şumnu kasabasında yeni çıkmağa başlayan *Savaş* adlı Türk gazetesi, yeni Türk harflerini kullanarak bu habere şöyle duyurdu:

"Bulgaristan Türk Muallimler Birliği tarafından Sofya'ya suret-i mahsusada gönderilen heyetin verdiği izahat ve yaptığı teşebbüs üzerine, Maarif Nezareti geçen defaki tamimin fena tefsire uğradığını ve bu hususta saf Türk halkının aldatıldığını görerek mezkür tamimi tefsir ve itmam yollu ikinci bir tamim neşretmiştir. 1040 numrolu ve 14 Kânunsani 1929 tarihli bu tamimle *Maarif Nezareti Türk mekteplerinde tedrisatın daha şimdiden yeni Türk (yani Lâtin) harflerile yapılmasına alenen müsaade etmekte ve gelecek seneden itibaren ise, Türk mekteplerinde bütün derslerin yeni yazı ile yazılmış kitaplarla okutulacağını bildirmektedir.* Biz işbu tamimi neşrinden dolayı Maarif Nazırı Gospodin Naydenof'u tebrik ederken, Türk muallimlerine de, bu suretle okutulması artık mecburiyet altına girmiş olan yeni harflerin gerek mekteplerimizde ve gerekse halkımız arasında süratle intişarına çalışmaya borçlu olduklarını ihtar ederiz.

"Softalara ise 'geçmiş ola!' deriz".[24]

Sofya Elçimiz Hüsrev Bey de bu kararı "mürteci kafilesinin faaliyetine karşı indirilmiş ilk büyük darbe olarak" nitelendiriyor ve Ankara'ya şöyle rapor ediyordu:

"Yeni Harf İnkılâbı mes'udumuzun Bulgaristan'da mütemekkin ırkdaşlarımız arasında uyandırdığı şevk ve heyecanı, bilhassa Bulgaristan'daki Türk gençliğinin yeni harfleri talim ve tamim hususunda gösterdiği tehâllükü şimdiye kadar vaki mükerrer maruzatımla bertafsil arz ve kaydederken bilmukabele firarilerden, mürtecilerden ve bunlara mümaşaatkâr olan menfaat-i şahsiyeleri muhtel olacağını hesap eden hoca ve softa güruhundan mürekkep kesif bir mürteci ve mefsedet tabakasının da inkılâp ve yeni yazı hakkında idlâlkâr ve tahrik âmiz 'elkinatta bulunduğunu ve kuvvetli bir muhalefet cephesi tesisine çalıştıklarını da bu meyanda ilâveten arzetmiştim.

[22] Bulgaristan Milli Eğitim Bakanı

[23] *DBA* - Sofya Elçiliğinden Hariciye Vekâletine Rapor, Sofya, 29.12.1928, No. 1078-883

[24] "Yeni harfler hakkında yeni tamim - Zavallı softacıklar", *Savaş* gazetesi (Şumnu), sene 1, sayı 3, 14 Şubat 1929, sayfa 2 (Satırların altları yazının aslında çizilmiş bulunmaktadır).

"Bulgaristan nüfus-u umumiyesinin hemen hemen beşte birini teşkil edecek nispette miktarı çok olan ve fakat ekseriyet-i azimesi cehl ve zulmet içinde kalmış bulunan ırkdaşlarımızın temiz ve saf hissiyatını, şapka ve yeni hurufat üzerinde ve din perdesi arkasında iğfal ve idlâl etmeye çalışan bu güruhun faaliyetini kesr ü imhâ etmek hususunda Elçiliğin vasi sahada mukabil faaliyete geçmesi lâzım gelmiştir.

"Başlarında, elyevm Bulgaristan Başmüftü kaymakamı olan şahıs bulunmak üzere bir hayli müftülerden ve bunların yaranından ibaret olan bu muarız ve mürteci kafilesinin faaliyetine karşı indirilmiş olan ilk büyük darbe, Bulgar Hükümetinden, yeni harflerin bütün mekteplerde tedris ve tahsiline müsaade istihsâli olmuştur...

"Hâtırnişan-ı devletleridir ki, bundan bir ay (iki ay olacak B.N.Ş) evvel, Bulgar Maarif Nezareti kitapçıları himaye eden bir kanuna istinaden yeni harflerin tedrisini menetmişti. Irtica kafilesinin eseri tertip ve teşviki olduğu kuvvetle meczum olan Bulgar Hükumet-i resmiyesinin bu irticaperver hareketine karşı hadisenin vukuunu müteakip nasıl derhal mücadeleye geçtiğimi sırası ile arzetmiştim. Başvekil ve Hariciye Nazırından sonra sene başında rast geldiğim Maarif Nazırını fâriki olmayarak yaptıkları işin inkılâpçı olan rüesamız nezdinde ve bilhassa genç Türkiye efkâr-ı umumiyesinde ve saha-i matbuatında ne kadar fena hisler ve akisler uyandıracağını sureti münasebe ve dostanede izah etmiştim; bu mesai semeresiyledir ki bugün arzettiğim gibi bu mani bertaraf edilmiş ve Elçilikçe her vasıtaya müracaatla ve fakat gayr-i meri bir surette Harf İnkılâbı'nın intişarına germi verilmiştir..."[25].

Evet, Türkiye'de Türk harf yasasının yürürlüğe girişinden iki ay 11 gün sonra Bulgaristan Türkleri için Türk harfleri ile öğretim yapabilme izni çıkartılmıştır. Hüsrev Gerede, bu iznin çıkarılmasının Türkiye Elçiliğinin çalışmalarının semeresi olduğunu söylüyordu. Yerel Türk gazeteleri ise Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği'nin Sofya'daki girişimleri sonucunda Bulgar Millî Eğitim Bakanlığından izin çıkarıldığını yazıyorlardı. Gerçek, ikisinin ortasıydı. Hem Türk Öğretmenler Birliği, hem de Türkiye Elçiliği yoğun çaba harcamışlardı. Bulgar Parlamentosundaki Türk mebuslar da bu çabalara katılmışlardı. Sonunda Bulgar Hükümeti, yeni Türk harfleriyle öğretim yasağını kaldırmak durumunda kalmıştı. Bulgar Hükümetinin Türkiye ile dostluğa verdiği önem de bu kararda etkili olmuştu.

Yeni yazıya geçiş

Bulgar yasağı kalktı. Yeni yazıyla öğretime izin çıktı. Ama öğretime geçmek pek kolay değildi. 1928/29 ders yılında Bulgaristan'da birçok kasabada yeni Türk harfleriyle öğretim yapılabildi. Ama köylere gelince yokluklar başladı. Türk harfleriyle basılmış yeterince kitap yoktu. Elçi Hüsrev Bey, Türkiye'den kitap yollanması için çırpındı: *"Büyük bir aşk ve emel ile bu maarif seferberliğine iltihak etmeyi dileyen buradaki (Bulgaristan'daki) ırkdaşlarımızı münkesir ve mahzun bırakmamak ve Harf İnkılâbı'nın saadetinden müste-*

[25] *DBA* - Sofya Elçiliğinden Hariciye Vekâletine rapor. Sofya, 14.1.1929, No. 57-35.

fit etmek için...hiç değilse bu sene için kitap ihtiyaçlarını kısmen olsun izale etmek üzere müstacelen kâfi miktarda imlâ ve kıraat risaleleri gönderilebilirse..." diye yalvardı[26]. Bu yazı üzerine Türkiye Dışişleri ve Millî Eğitim Bakanlıkları arasında yazışmalar yapıldı. Ama 1928/29 ders yılı için Bulgaristan Türklerine Türkiye'den kitap yetiştirilemedi.

Bu arada Bulgaristan Türkleri, "kendi yağlarıyla kavrulmaya" çalıştılar. Bulgaristan'da birkaç Türk basımevi vardı. Sofya'da "Ümit", Filibe'de "Tefeyyüz"ve "Zerafet", Şumnu'da "Terakki" basımevleri, yeni Türk harfleriyle kitaplar basmaya başladılar. Bazı Türk öğretmenleri alelacele yeni kitaplar hazırladılar. Bunlar 1929 yılı içinde çabucak satışa sunuldu. Bulgaristan Türk gazetelerinde yeni Türk harfleriyle basılmış şöyle kitap ilânları görülüyordu:

"Matbaamızın yeni harfleri tamamiyle tedarik ederek Mehmet Masum efendinin iptidai ikinci sınıflarda okutulmak üzere hazırladığı "Anadil—Okuma"yı yeni Türk harfleriyle tabetmiştir. Muhterem müşterilerimizin siparişlerini bekleriz — Şumnu'da kitapçı Sabri Sadık"[27]

Bulgaristan Türk okullarında 1929/30 ders yılında hemen hemen tam olarak Türk harfleriyle öğretime geçildi. Okul çağı dışındakiler için de yeni yazı kursları açıldı. Türkiye'deki "Millet Mektepleri" uygulamasından esinlenen bu kurslar, Bulgaristan'ın bütün Türk oymaklarına yayıldı. "Alfabe kursu", "Halk Dersanesi" gibi adlarla anılan bu kurslara, kadın erkek çok sayıda soydaş katıldı. Yani Bulgaristan'da da Türkiye'dekine benzer bir yeni yazı seferberliği başlatıldı. Ayni günlerde, ayni heyecanlar yaşandı. Yerli Türk basını da bu coşkuyu besledi, yeni yazı seferberliğini sürekli özendirdi. Sofya'da yayınlanan ve Yeni Türk harflerinin bayraktarlığını yapmağa başlayan *Deliorman* gazetesi, "Inkılâp haberleri" başlıklı bir köşe ayırdı. Yeni yazı kurslarıyla ilgili sürekli haberler, fotoğraflar yayınladı[28].

Bulgaristan Türk basını da hızla yeni yazıya geçti. Eskiden çıkmakta olan yerli Türk gazeteleri adım adım yeni yazıya geçerken, yeni yeni gazeteler de çıkmaya başladı. Bulgaristan'da, Türk harfleriyle ilk Türkçe gazete, 13 Ekim 1928 günü Yambolu kasabasında yayınlandı. Adı *Yenilik* idi. Bunun 1929 yılında Şumnu'da yayınlanan *Savaş*, Kırcaali'de yayınlanan *Rodop*, Vidin'de çıkan *Turan* gazeteleri izledi. Bunların hepsi yeni yazıyla basılıyordu. 1931 yılında bunlara *Özdilek* ve *İstikbal* de eklendi. Eskiden Razgrad'da çıkan *Deliorman* gaze-

[26] *Ibid.*

[27] *Savaş* gazetesi (Şumnu), 14.2.1929. Ayrıca başka duyurular da görülüyordu. Ziştevi rüşdiyesi öğretmenlerinden Aziz Şerif, yeni harflerle "Talebe Defterleri" bastırdığını duyuruyordu *(Halkın Sesi* gazetesi, 14.11.1929). Eski Zağralı Türk Öğretmen Ahmet Sadi de yeni yazıyı öğrenmek isteyenler için "Alfabe ve İlk Kıraat" kitabı bastırmıştı. Duyuruyordu (*Deliorman*, 3.1.1930) Ziştevili İsmail Sabri "Gece Mekteplerine Alfabe" ve "Gazi'nin Terceme-i hali" kitaplarını satıyordu. *(Deliorman*, 3.1.1930)

[28] *Deliorman*, 3.1.1930, 7.1.1930 vd.

tesi Sofya'ya taşınmış, yeni yazının ateşli bayraktarlığı rolünü üstlenmişti ve 1929 yılında Bulgaristan Türklerinin Sofya'ya topladıkları Millî Kongre'nin sözcüsü durumundaydı. Sofya Elçimiz Hüsrev Bey, *Deliorman* gazetesini, "Millî Kongre âmalini takip eden ve mükemmeliyeti ile nazar-ı dikkati celpten hali kalmayan" bir gazete olarak tanıtıyordu.[29] Atatürk devrimlerini savunmak bakımından *Deliorman* gazetesi, Ankara ve İstanbul gazetelerini aratmıyordu. 1929 yılının ilk yarısında bu gazete üç sayfasını yeni harflerle, bir sayfasını eski yazıyla basıyordu. Yazı işleri müdürü, "Türk harflerini bütün halk henüz bellemedi..." diyordu. Eski harflerle basılan son sayfanın başında iri harflerle şu duyuruyu yineliyordu:

"Türk, kendi alfabeni çabuk öğren! Çünkü gazeten, yakında Arap harflerini hiç kullanmayacaktır!"

Gerçekten bir süre sonra *Deliorman,* Arap yazısını büsbütün bıraktı. Bulgaristan Türk basını yeni yazıya geçti. 1931 yılında eski yazının savunucusu *İntibah* gazetesi kapandı. Yalnız Sofya'da *Rehber* gazetesi yarı yarıya, Filibe'de *Medeniyet* gazetesi de bütünüyle Arap yazısını kullanıyordu[30].

Devrimin zaferi

Bulgaristan Türk basını ikiye ayrılmıştı: Gazetelerin çoğu yeni yazıyla çıkıyordu. Ama eski yazıyla Türkçe gazete yayınlanması da yasak değildi. Bu yüzden yarı yarıya eski ve yeni yazıyla çıkan *Rehber* gibi gazeteler görüldüğü gibi, baştan başa Arap harfleriyle basılan gazeteler de görülüyordu. Ayni ikilik okullarda da görülüyordu. Gerçi Türk azınlık okullarının çoğu yeni yazıyla öğretime geçmişlerdi. Ama eski yazıyla öğretim yasaklanmadığı için yeni yazıyla öğretim yapmayan okullar da vardı. Bu durum karşısında Türk Öğretmenler Birliği ile Türkiye'nin Sofya Elçiliği yeniden girişimlere başladılar ve eski yazıyla öğretimin büsbütün yasaklanması için çabalarını sürdürdüler. Sonunda, Eylûl 1930'da, Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı yeni bir genelge yayınladı. Türk azınlık okullarında yeni yazıyla öğretimin yasaklandığını açıkladı. *Deliorman* gazetesi bunu "Arapça Yasaktır" başlıklı bir haberle okuyucularına şöyle müjdeledi:

"Bu seneden (1930 yılından) itibaren Bulgaristan'daki bütün Türk mekteplerinde yeni Türk harfleri (lâtince) ile okutmak MECBURİDİR

"Arap harfleri okutulan mektepler derhak KAPATILACAKTIR."[31]

Türkiye'nin Sofya İşgüderi Celâl Osman Bey de bu kararı Ankara'ya şöyle rapor etti:

"Yeni Harf Inkılâbımızın feyizlerinden hisse ve nur almalarını temin için Elçiliğin Bulgaristan'daki, miktarı kesif olan, Türk azlığı arasındaki teşvikatı, kurslar açtırılması,

[29] *DBA* - Sofya Elçiliğinden Hariciye Vekaleti yazı. 5.3.1930, No. 230-137

[30] Gazetelerin tıpkıbasımları için bkz. Şimşir, *The Turkish Minority*

[31] "Arapça Yasaktır", *Deliorman* (Sofya), 14.9.1930

yeni harflerle gazeteler çıkartılması, mekteplerde tedrisatın Türkçe ile yapılmasına çalışılması hususundaki faaliyeti yüksek makamlarının malûmudur.

"Yeni harflerimizin Bulgaristan'lı Türklere bu suret ve vasıtalarla talim ve tedrisine çalışıldığı sırada, matlup gayenin istihsali, Türk mekteplerinde yeni harflerimizle tedrisat yapılmasını temin etmek ve bu suretle yeni nesli, Büyük Gazi'nin nurlu ve feyizli eserinden nimet alarak yetiştirmekle mümkün olacağı gözönünden kaçırılamayacağından, bir buçuk seneden beri Elçiliğin faaliyeti ve mesaisi bilhassa bu nokta üzerinde teksif edilmiş ve Türk mekteplerindeki tedrisatın yeni harflerle yapılmasını mecburi kılan emir ve talimat isdarı için gerek Bulgar Maarif Nezareti ve gerek nüfuzlu zevat ve rical nezdinde taleplerde, teşebbüslerde, tahrik ve teşviklerde bulunmaktan hali kalınmamıştır.

"Yapılan ve yaptırılan bu musır ve mütevali müracaatlar neticesinde Bulgar Maarif Nezaretinin Türk mekteplerinde tedrisatın yeni Türk harfleriyle yapılması lüzumunu kabul ve bunu geçen sene mekteplere tamim ettiği ve bu sene-i tedrisiyeden itibaren de mecburî kıldığına dair geçen sene bir kararname neşreylediği o vakit yüksek makamlarına arz olunmuştu.

"Müftü, hoca ve softa taifesinin kafileler halinde bulunduğu Bulgaristan'da, Arapça harflerin men'i cihetine gidilmesi, mürteci ve muarızların şiddetli mukavemet cerayanına çarpmışsa da bu muhalefet cereyanını kırmak mümkün olmuştur.

"Bulgar Maarif Nezareti geçen seneki temimine zeylen bu sene mekteplere yeni bir tamim daha tebliğ ederek, başlamak üzere olan bu sene-i tedrisiyede tedrisatın yeni harflerle yapılması mecburî olduğunu mektep idarelerine bir kerre daha hatırlatmıştır..."[32]

Böylece, Bulgaristan'da Türk yazı devrimi tamamlanmış oluyordu.

Bulgaristan Türk okullarında yalnız haftada birer saat Kur'an ve din dersleri eski yazıyla okutuluyor, bunun dışında bütün eğitim-öğretim yeni Türk harfleriyle yapılıyordu. "Halk dersaneleri" veya "alfabe kursları" yoluyla da Türk harfleri hızla halka yayılıyordu. Bulgaristan'daki Türk basını çoğunlukla yeni yazıyı benimsemişti. 1928 yılında başlayan alfabe kavgası 1930 yılında yeni yazı taraftarlarının zaferiyle sonuçlanmış görünüyordu. Sofya'daki Türkiye Büyükelçiliği, bir buçuk yıldan beri bu uğurda yoğun çaba harcamıştı. Bulgaristan'lı Türk öğretmenler, Türk mebuslar da sürekli çalışmışlardı. Bu ortak çabalar sonunda Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı Türk azınlık okullarında yeni Türk yazısıyla eğitim ve öğretim zorunluluğu getirmişti. Eski yazı bundan böyle yalnız Kur'an ve din bilgisi derslerinde gösterilecekti. Geri kalan bütün dersler yeni Türk yazısıyla öğretilecekti. Kısacası yeni Türk yazısı, Eylûl 1930'da, Bulgaristan Türk azınlığının da yazısı oldu.

Sofya'da çıkan *Deliorman* gazetesi, bu sonucu bir başyazıyla şöyle yorumladı:

[32] *DBA* - Sofya Elçiliğinden Hariciye Vekâletine yazı, 9 Eylûl 1930, No. 951-579

"İnkılâp, ne siyasî devlet hududu, ne de hatta millî teşekkül sınırı tanımayan üniversel bir kuvvettir. Nasıl Fransız inkılâbı o günün geri insan cemiyetlerine yeni yaşayış nizamını vermişse, Türk inkılâbına da bugünün geri insan kitlelerine ayni tesiri yapmak mukadderdi. Tarihin bu devrinde nerede geri insan varsa, onlar arasında görülen kımıldanış bu tesirdendir.

"Biz Bulgarya Türkleri, Türkiye Türklerinden hatta diyalekt (şive) farkı ile bile ayrılamayacak kadar bir yapıda ve bir ruhta olduğumuz için, bulunduğumuz topraklardan ayni güneşi, ayni ufukta, ayni anda görmekte bulunduğumuz için inkılâp en çabuk bizi uyandırdı ve kaldırıp önüne kattı." [32a]

Uzun çile

Evet, Bulgaristan Türkleri, Türkiye Türklerinden bir parçaydı. *Türk Devrimini* Türkiye ile birlikte yaşamağa başlamışlardı. Yeni Türk yazısını da Türkiye'li kardeşleriyle birlikte, ayni zamanda kabul etmişlerdi. Ama, Türk harflerinin Bulgaristan'da 1930'lardan sonra da uzun ve çileli bir hikâyesi vardır. İşbaşına gelen faşist ve komünist çeşitli Bulgar yönetimleri, Bulgaristan Türkleriyle uğraşmaktan bir türlü vazgeçemediler. Bu arada Bulgaristan'daki soydaşlarımızın yeni yazıyı kullanmalarına da binbir engel çıkardılar. Soydaşlarımız, Türk dili, Türk yazısı uğruna çetin ve uzun kavga verdiler, savaş verdiler, hatta şehit verdiler.

1934 yılında Bulgaristan'da bir hükümet darbesi oldu. Bulgaristan, gitgide sertleşen bir diktatörlükle yönetilmeye başlandı. Bu faşist diktatörlük, Bulgaristan Türk azınlığının üzerine kâbus gibi çöktü. Önce seçimle işbaşına gelmiş olan Türk okul encümenleri dağıtıldı. Bu encümenlere çoğunlukla genç ve Atatürkçü üyeler seçilmiş bulunuyordu. Bu gençler, Türk devrimini adım adım izliyorlar, Bulgaristan Türk azınlığı eğitimini de o yöne doğru götürüyorlardı. Bu yenilikçi okul encümenleri dağıtılınca, yerlerine Başmüftülükçe, Bulgar yöneticilerin arka çıktıkları tutucu kimseler getirildi. Okulların yönetimi tutuculara teslim edildi. Bu tutucular Türk harflerine cephe aldılar.

Yeni Bulgar yönetimi, Atatürkçü soydaş aydınları okul encümenlerinden ve okullardan atmakla kalmadı, ayni zamanda bunları birer suçlu gibi fellik fellik kovaladı. Bulgaristan Türk aydınlarının çoğu "Kemalist" diye suçlandı, kovuşturuldu, işlerinden atıldı, hapislere tıkıldı. Türk devrimini Bulgaristan Türkleri arasında kökleştirmek isteyen idealist Türk aydınları Bulgar zindanlarında çile doldurdular. Birçoğu Türkiye'ye göçetmek ve sığınmak zorunda kaldı.

Bulgar Faşist İdaresi, 1928 yılından beri Bulgaristan Başmüftülüğünün başında bulunan aşırı tutucu Hüseyin Hüsnü Efendi adlı mollayı maşa gibi kullandı. 1906-1916 yıllarında İstanbul medreselerinde okumuş ve Hürriyet ve İtilâf Partisine bağlanmış olan bu molla, İttihat ve Terakki'nin her şeyine şiddetle karşıydı. Atatürkçülüğü de İttihatçılık sayıyor ve dolayısiyle Atatürk devrimlerini

[32a] *Deliorman* (Sofya), No. 9 (222), 3.1.1930.

bir din düşmanlığı hareketi gibi görüyordu. Bulgarların da desteğiyle Hüseyin Hüsnü Efendi, "Dini İslâm Müdafileri Cemiyeti" adlı bir dernek kurdu. Bu derneğin kışkırtmasıyla 1935 yılında Bulgaristan Türk okullarında yeni yazıdan eski yazıya dönüş başlatıldı.[33]

1934 yılında işbaşına geçen Bulgar faşist diktatörlüğü, yeni yazıyla eğitim veren Türk azınlık okullarının çoğunu kapattı. Bulgaristan'daki Türk okullarının sayısı, 1922 yılında 1712 iken, 1929 yılında 949'a, 1937 yılında 545'e ve 1943/44 ders yılında ise 424'e kadar düştü. 1938 yılında bir Türk gazetesi, haklı olarak, "Bulgaristan komşumuzda 822.000 ırkdaşımız mektepsiz ve muallimsiz bırakıldı" diyordu[34]. Ayakta kalan Türk okullarında da Türkçe ve Türk harfleriyle eğitim boğulmağa çalışılıyordu. Sofya'daki Türkiye Büyükelçiliğinin üstüste girişimlerine rağmen, Bulgar yöneticileri bildiklerini okudular. Yerli gericileri de kullanarak, Türk azınlık eğitimini Türkiye'deki eğitimden uzaklaştırmak, Türk yazı devrimini boğmak, soydaş çocuklarını eğitimsiz bırakmak amacı güttüler. Daha sonraki resmî Bulgar açıklamalarına göre, 1944 yılında Bulgaristan'da okul çağındaki Türk çocuklarının ancak % 15 kadarı okula gidebiliyordu ve geri kalanlar bundan mahrumdu.[35] Türk çocuklarının büyük çoğunluğu Bulgaristan'da eğitimsiz bırakılıyordu. Okula gidebilenlere dahi eski yazıyla öğretim vermek için uğraşılıyor, yani Türk azınlığı eski yazıya geri döndürülmek isteniyordu.

Bir Bulgar jesti

Sofya'daki Türkiye Elçiliği bu geriye dönüşü önlemek için büyük çaba harcadı. 1934-38 yıllarında sürekli girişimlerde bulundu, Türkiye Elçisi Şevki Berker, üstüste Bulgar Başbakanına çıktı. Bu girişimler sonunda Bulgar Millî Eğitim Bakanlığı 12 Nisan 1938 günü, 400-1-15 sayılı şu genelgeyi yayınladı:

"Maarif Nezaretine bağlı bütün hususî Türk mekteplerinde tedrisat Lâtin harfleriyle basılmış kitaplarla yapılacaktır.

"Derslerin Lâtin Türk harfleriyle okutulması mecburi olup eski Türk harfleriyle ancak haftada iki saat ders verilecektir.

"Bu emrin tamamıyla tatbiki için lazım gelen tedbirlerin alınması zımnında hususi Türk mektepleri başöğretmenleriyle direktörlerine kati talimat verilmesi muktazidir.

Maarif Nazırı: MANEF

Kâtibi Umumi: Verbanof"

Bulgar Hükümetinin bu kararı Ankara'da büyük hoşnutluk yarattı. Atatürk'ten Bulgar Kralı Boris'e teşekkür mesajı gönderildi. Türkiye Hükümeti

[33] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 152-155,

[34] *Ibid., s. 149 ve Kurun* gazetesi (İstanbul), 19.1.1938

[35] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 160

adına Bulgar hükümetine teşekkür edildi. Türkiye Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Saracoğlu 16 Nisan 1938 günü Ankara'daki Bulgar Elçisini çağırarak Atatürk'ün mesajını ve Türk Hükümeti'nin teşekkürlerini bildirdi. "Türk mekteplerinde tedrisatın mecburi olarak yeni Türk harfleriyle icrası hususunda Bulgar İcra vekilleri heyetince karar verilmiş olması...(ndan)... çok memnun olan Atatürk'ün Kral Hazretlerinin alâkasını bilhassa bir dostluk tezahürü telâkki buyurduklarını ve hükümetimizin de Bulgar Hükümeti tarafından yapılmış olan bu çok dostane jestin kıymetini hakkıyla müdrik bulunduğunu ve Bulgar Hükümetine bilhassa teşekkür ettiğimizi söyledim" diyor ve Sofya Elçimize: "Atatürk'ün Kral hakkındaki bu tahassüsünü ilk fırsatta Zatı Devletlerinin de tebarüz ettirmenizi rica ederim" diye talimat veriyordu.[36]

Yine 16 Nisan 1938 günü Anadolu Ajansı şu telgrafı yayımladı:

"Anadolu Ajansının haber aldığına göre, Bulgaristan'daki Türk mekteplerinde tedrisatın mecburî olarak yeni Türk harfleriyle yapılması hakkında Bulgaristan İcra Vekilleri Heyetince ittihaz edilmiş olan karar bu defa Maarif Nezaretinden bütün maarif müfettişlerine kati olarak tamimen tebliğ edilmiştir. Bulgar Hükümetinin Türkiye'ye karşı bu çok dostane jestinden Ankara Hükümet mahafili ve bütün Türkiye efkârı umumiyesi çok mütehassis ve müteşekkir olmuştur.

"Bu hissiyatı Hariciye Vekâleti Vekili Şükrü Saracoğlu bugün Bulgar sefirine ifade ederek dost Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı gösterdiği hissiyatın büyük kıymetinin burada hissedilmiş olduğunu bildirmiş ve hükümetine bu hissiyatı iblâg etmesi ricasında bulunmuştur."[37]

Gerçekte Bulgaristan Türkleri 1928-1930 yıllarında zaten yeni Türk harfleriyle öğretime geçmişlerdi. Daha o zaman yeni Türk yazısı Bulgaristan Türklerinin de yazısı olmuştu. Başka bir deyimle, daha o tarihte Bulgaristan'da Türk yazı devrimi tamamlanmıştı. Fakat Bulgar yönetimi, 1934-38 yıllarında Türklerin bu doğal hakkını ellerinden almağa kalkışmış ve kısmen almıştı. Soydaşlarımızı ve Türkiye Elçiliğini dört yıl uğraştırdıktan sonra, Bulgar yönetimi bu defa Türk harfleriyle öğretime yeniden izin vermek lütfunda bulunmuştu. Bu jest, Ankara'da pek dostça bir davranış olarak görülmüştü. Ayni zamanda Bulgaristan Türklerini de sevince boğmuştu. Kaybettiği merkebini bulan fakir köylünün sevinmesi gibi, Bulgaristan Türkleri de yeniden Türk harfleriyle öğretime kavuşmaktan dolayı bayram etmişlerdi. Ankara Hükümeti, Sofya Hükümetine teşekkür ederken, Bulgaristan'daki Türkler de Kral Boris'e, Başbakan Köseivanof'a ve Bulgar Millî Eğitim Bakanı Manef'e telgraflar çekmişler, Türk harfleriyle yeniden öğretime izin verdikleri için minnet ve şükranlarını sunmuşlardı.[38]

[36] *DBA* - Dışişlerinden Sofya Elçiliğine tel. 16.4.1938, No. 635/5

[37] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s.163-164, *Ayın Tarihi*, Mayıs 1938

[38] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 164.

Türkiye'de hoşnutluk Bulgaristan'daki soydaşlarımızın yeniden Türk harfleriyle eğitime geçebilmeleri Türkiye basınında da sevinçle karşılanmıştır. Gazeteci Asım Us, şunları yazmıştır:

"Birkaç gün evvel Bulgar hükümetinin Bulgaristan'da Türk azınlık mekteplerinde Türk harfleri kullanmasını mecburî kılan kararını bildirmiştik. Köseivanov Hükümetinin bu kararı, tahmin ettiğimiz gibi, Bulgaristan'daki Türk azınlıkları arasında olduğu kadar memleketimizin her sınıf halk tabakaları arasında da büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bu memnuniyeti tabii bulmak lâzımdır. Zira Türkiye'de Arap harfleri yerine, Türk harflerinin kabulünden beri on sene geçmiş olduğu, bütün Balkan memleketlerindeki Türk azınlıklarının bütün kültür müesseselerine bu harfler çoktan girmiş bulunduğu halde Bulgaristan müstesna bir vaziyette bulunuyordu. Bulgaristan Türk mekteplerinde bütün tedrisat Arapça harfler ile yapılıyordu. Türk harfleriyle tedrisat yapmak isteyen öğretmenler, Müslümanlık namına oradaki Türk azınlıklarının başına musallat edilen birtakım cahil ve mütaassıp softalar tarafından azlediliyordu. Ne akıl ve mantık, ne de beynelmilel kanunlar ile telifine imkân olmayan bu garip vaziyetten şikâyet edilince Bulgar Hükümetleri şu cevabı veriyorlardı:

"'Bulgaristan'daki Türk mekteplerinde Arapça harfler ile tedrisat yapan yine Türk cemaatidir. Türk harflerinin kullanılması da ihtiyaridir. Türk harfleri ile tedrisat yaptıkları için öğretmenlerin azledildiğinden malumatımız yoktur.'

"Bulgar Hükümetleri bu cevabı veriyorlardı. Fakat cevabı verenler de bu türlü bir mazerete Türkiye'de bir tek ferdin inanmayacağını pek iyi biliyorlardı...

"Bütün Bulgaristan Türkleri imkân bulsalar bir gün içinde anavatana gelmek için can atarlarken, memleketlerinde tedrisat bahsine gelince Türk kültürü ile artık hiçbir alâkası kalmamış olan bir yazı şeklini kullanmakta ısrar etmeleri havsalaya sığar bir şey miydi?

"Bulgar Hükümeti bu vaziyetin mantıksızlığını takdir etmiş ve Bulgaristan'daki Türk mekteplerinde Türk harfleri ile tedrisat yapılmasını mecburî kılmak suretiyle en makul bir karar vermiştir. Köseivanov Hükümetinin bu kararı geç kalmış olsa bile yine ciddî bir memnuniyeti muciptir. Zira bu karar Türk azınlıklarına karşı Bulgar Hükümetinin siyasetinde esaslı bir değişiklik başladığını gösterir..." [39]

Türk yazı devriminin onuncu yılında Bulgaristan Türkleri ikinci defa yeni yazıya geçmiş oldular. Kapanmaktan kurtulabilen Türk azınlık okullarında öğretim, prensip olarak, Türk harfleriyle yapılıyordu artık. Türk çocukları ayrıca Bulgarca öğreniyorlardı. Kur'an, Tecvid gibi dersleri eski yazıyla okuyorlardı. Yani Bulgaristan Türk çocukları daha ilk okulda Türk alfabesinden başka Arap

[39] *Kurun* gazetesi (İstanbul), 20.4.1938; *Ayın Tarihi* (Ankara), Mayıs 1938, No. 53, ss. 87-88.

alfabesini ve Bulgar (Kiril) alfabesini de öğrenmek zorundaydılar. Küçük yaşta üç değişik yazıyı öğrenmek zorunluluğu Türk çocukları için ağır bir yüktü. Ayrıca Bulgar makamlarının Türk azınlık okulları üzerindeki baskıları 1938'den sonra da azalmadı. Hele İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgar baskıları daha da arttı. Türk azınlık okullarından 1250 kadarı kapatılmıştı. Geriye kalan 400 kadar Türk okulunda güçbelâ Türkçe eğitim öğretim devam ediyordu ve öğretim Türk yazısıyla yapılıyordu. Türk yazısının Bulgaristan Türklerinin de yazısı olduğu artık tartışılamıyordu.[40]

Yerli Türk basınına darbe

Bulgar Hükümetleri, Türk azınlık okullarında Türk yazısıyla öğretime geçilmesini geciktirmişler, fakat büsbütün engelleyememişlerdi. Buna karşılık 1930'larda Bulgaristan'daki yerli Türk basınına öldürücü bir darbe indirmeyi başardılar. Bulgaristan'da yeni yazıyla basılan Türkçe gazeteleri birer birer kapattılar veya kapanmak zorunda bıraktılar. Gazete çıkaran Türk aydınlarını hapislere attılar, Türkiye'ye göçe zorladılar. Yeni Türk harfleriyle yayına başlamış olan gazetelerden *Yenilik, Rodop Sesi, Savaş, Yeni Başlangıç, Yenisöz* gazeteleri daha 1929 yılında kapatıldılar. Sofya Hükümetinin Türk azınlığına karşı baskı politikası sertleştikçe yerli Türk basınına karşı kampanya da gitgide sertleşti: 1933 yılında yedi Türk gazetesi kapatıldı. 1934 yılında 10 Türk gazetesi daha kapatıldı. Yeni yazıyla yayın yapan *Deliorman, Halk Sesi, Özdilek, Rodop, İstikbal, Turan, Yeni Gün, Karadeniz* gazeteleri hep 1934 yılı içinde kapatıldı. O yıl Bulgaristan'da Türk alfabesiyle yayın yapabilen tek bir Türk gazetesi ve dergisi kalmadı. Yeni gazetelerin yayınlanmasına da izin verilmedi. Türkiye'de çıkan gazetelerin Bulgaristan'a sokulması zaten yasaklanmış idi. Bulgaristan'da yaşayan yüzbinlerce soydaşımız kendi yazılarıyla, kendi anadillerinde gazete okuma hakkından büsbütün mahrum bırakıldı. Yalnız yarı yarıya eski ve yeni yazıyla basılan *Rehber* gazetesi, büyük güçlüklerle, birkaç yıl daha ayakta kaldı. O da 1938 yılında söndürüldü. Bulgar Hükümeti, eski yazıyla basılan *Havadis* ve *Medeniyet* gazetelerinin yayınlarına birkaç yıl daha göz yumdu. Ama o gazeteler Türk yazı devrimine karşı olan yayın organlarıydı.[41]

Bulgaristan, 1940 yılında Güney Dobruca'yı Romanya'dan alıp topraklarına kattı. Bu topraklarda yoğun bir Türk nüfus yaşıyor ve üç Türkçe gazete yayınlanıyordu: Pazarcık (Dobriç) kasabasında *"Romanya"* ve *"Dobruca"*, Silistre'de *"Hak Söz"* gazeteleri çıkıyordu. Güney Dobruca toprakları Bulgar yönetimi altına girince bu Türk gazetelerinin üçü de kapatıldı ve oralarda da Türk harfleriyle yayın yapabilen bir yayın organı kalmadı. Bulgaristan'da eski yazıyla yayınına izin verilmiş olan *Havadis* gazetesi 1941 yılında, Sofya'da çıkan *Medeniyet* gazetesi de 1943 yılında kapatıldı. Türk azınlık basınına indirilen öldürücü darbe

[40] B. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 166

[41] *Ibid.*, s. 310-312, Şimşir, *The Turkish Minority Press in Bulgaria*, p. 45

noktalandı. Bulgaristan'da eski veya yeni yazıyla yayın yapabilen hiçbir Türkçe gazete ve dergi kalmadı.[42]

Sosyalist rejim

9 Eylûl 1944 tarihinde Bulgaristan'da rejim değişti. Faşist rejim devrildi. Sosyalist hükümet kuruldu. Yeni hükümet Türk azınlığına bol vaatlerde bulundu. Eski rejimin Türk azınlığına baskılarını kınadı. Yeni dönemde Türk azınlığına bütün hakların geri verileceği açıklandı. Bu hava içinde Bulgaristan'da yeniden Türkçe gazeteler yayınlanmağa başlandı. Şubat 1945 tarihinde, Sofya'da, *Vatan* adlı Türkçe bir gazete çıktı. Yeni Türk yazısıyla basılıyordu. Türk azınlığını yeni rejime ısındırmağa çalışıyordu. Bu gazetenin ömrü pek kısa oldu. *Vatan* gazetesi, Nisan 1945'e kadar yayın yaptı ve o tarihte kapandı[43].

1 Nisan 1945 tarihinde, yine Sofya'da Türk harfleriyle *Işık* adlı bir başka Türkçe gazete yayına geçti. Yeni rejimin Türkçe organıydı. Bu gazete 1948 yılında *Yeni Işık* adını aldı. Bulgaristan'da, yeni Türk harfleriyle yayınlanan en uzun ömürlü Türkçe gazete oldu. 1985 yılına kadar yayını sürdürdü. *Yeni Işık* gazetesinin en son sayısı 29 Ocak 1985 tarihinde çıktı. Ondan sonra gazete, "Nova Svetlina" adıyla tamamen Bulgarca yayınlandı.[44]

1947 yılında, Sofya'da, Bulgaristan Türk gençliğine dönük, *Halk Gençliği* adlı ikinci bir Türkçe gazete çıkmağa başladı. Yeni Türk harfleriyle basılıyordu. Ayrıca Türk azınlık çocukları için yine Sofya'da *Eylûlcü Çocuk* adlı haftalık bir gazete yayınlanmağa başlandı. Böylece Bulgaristan'da, üç Türkçe gazete yayına geçmiş oldu: Yetişkinler için *Yeni Işık*, Gençler için *Halk Gençliği* ve çocuklar için *Eylûlcü Çocuk* gazeteleri. Her üçü de yeni Türk yazısıyla çıkıyordu. 1953 yılında bu üç gazeteye magazin türünde aylık bir dergi eklendi: *Yeni Hayat*. 1960 yılına kadar bu Türkçe yayın organları oldukça düzgün biçimde çıktılar. Yeni Türk yazısını ve İstanbul Türkçesini kullanıyorlar, Türk diline özen gösteriyorlardı.[45]

Sonra geriye dönüş başladı. 1970 yılında *Halk Gençliği* kapatıldı. Arkasından *Eylülcü Çocuk* ve *Yeni Hayat* da yayın hayatından çekildiler. Yeni Bulgar rejimi, az gitmiş uz gitmiş, eski faşist Bulgar Hükümetlerinin politikasına dönmeye başlamıştı. Faşist hükümetler zamanında olduğu gibi komünist hükümetler zamanında da Türk azınlık gazeteleri birer birer kapatıldı. Yalnız *Yeni Işık* gazetesi, Partinin Türkçe organı olarak, yayınını on beş yıl daha sürdürdü. Gitgide bozulan bir Türkçeyle yayınlandı. Eskiden temiz bir İstanbul Türkçesiyle yayınlanırken giderek sütunlarına Azeri lehçesinden ve Bulgarcadan kelimeler doldurmağa başladı. Ayni zamanda gazete sütunlarında doğrudan Bulgarca haber-

[42] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 312
[43] *Ibid.*
[44] *Ibid.* s. 313-314
[45] *Ibid.*

lere ve yazılara da yer verilmeğe başlandı. Bulgarca yazılar gittikçe arttırıldı ve *Yeni Işık* bir Bulgar gazetesine dönüşmeğe yüz tuttu. Gazetenin adı da hem Türkçe hem Bulgarca oldu. *Yeni Işık* tam bir Türk gazetesi olmaktan çıktı. Yarı yarıya Türkçe ve Bulgarca çıkan bir gazete oldu. Ama Türkçe bölümleri yeni Türk yazısıyla basılıyordu. Bu haliyle *Yeni Işık,* Bulgaristanda Türk yazısını yaşatan son Türkçe gazete durumundaydı. Basın alanında Türk yazısının Bulgaristan'daki son kale burcu gibiydi. Sonunda buraya da Bulgar bayrağı çekildi. Sofya Hükümeti, Bulgaristan Türk basınına son darbeyi vurdu ve 29 Ocak 1985 tarihinde *Yeni Işık* gazetesinin Türkçe yayınlarına son verdi[46].

Yeni dönemde eğitim ve edebiyat

Sosyalist rejimde, eğitim ve edebiyat alanlarında da ayni politika izlendi. Önce Türk yazısıyla eğitim-öğretim veren yeni Türk okullarının açılmasına izin verildi. Faşist hükümetler zamanında kapatılmış olan Türk azınlık okulları yeniden açıldı. Bunlara yeni Türk okulları eklendi. Bulgaristan'da, 1946 yılında 673 Türk okulu vardı. Bunların sayısı 1948'de 987'ye yükseldi. 887'si ilk, 100'ü ortaokul olan bu okullarda 2.437 öğretmen görev yapıyor ve 88.600 Türk çocuğu öğrenim görüyordu. Bulgar resmî istatistiklerine göre, Bulgaristan'daki Türk azınlık okullarının sayısı 1949/50 ders yılında 1.199'a yükselmişti. Bunlarda 3037 öğretmen görev yapıyor ve 100.376 Türk çocuğu öğrenim görüyordu. Bulgarca da okutulmakla beraber öğretim dili Türkçeydi. Bütün Türk azınlık okullarında Türk yazısıyla öğretim yapılıyordu. Bulgaristan'da Arap yazısı artık tarihe karışmıştı.[47]

Yeni dönemde, Bulgaristan'da Türk okulları için yeni ders kitapları hazırlandı. Bunların hepsi Türk harfleriyle basıldı. Önce 1947 yılında Razgrad'da Türkçe bir *Alfabe* kitabı basıldı. Ayni yıl ilkokulların ikinci ve üçüncü sınıfları için *Okuma Kitapları* yayınlandı. Türk çocuklarını komünist ideolojiye göre yetiştirmek bakımından bu ders kitapları yetersiz bulundu. 1949 yılından başlanarak, Bulgaristan Türk ilkokullarında ve orta okullarında okutulmak üzere sekiz adet Türkçe okuma kitabıyla beş adet Türkçe dilbilgisi kitabı hazırlandı. Sofya'da "Narodna Prosveta" adlı devlet yayınevince yayınlanan ve 1965 yılına kadar çeşitli yeni baskıları yapılan bu kitapların hepsi Türk harfleriyle basılmıştı. Yine Türk azınlık okullarında okutulmak üzere, *Edebi Okuma Kitabı, Türk Dili Grameri, Türk dili, Dilbilgisi, Cebir, Geometri Dersleri* vb. gibi adlarla çeşit çeşit Türkçe kitaplar hazırlandı. Bunların hepsi Türk harfleriyle yayınlandı.[48]

Bu yayınların yanı sıra Bulgaristan'da yerli bir Türk edebiyatı da gelişti. Türk azınlığı arasından sivrilen yerli Türk şairleri ve yazarları orijinal eserler yarattı-

[46] *Ibid.,* s. 314

[47] *Ibid.,* s. 198

[48] *Ibid.,* s. 230-240: Şimşir, *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria,* Ankara: 1986, p. 22-38. Burada Bulgaristan'da basılmış Türkçe ders kitaplarının bazılarının kapak resimleri de yer almaktadır.

lar. Bu eserler, 1959 yılında Sofya'da, Türkçe olarak, kitap halinde yayınlanmağa başlandı. 1959 yılında şiir ve antoloji olarak iki kitap çıktı. Ertesi yıl üç kitap; 1961 yılında şiir, hikaye ve antoloji olarak yedi kitap yayınlandı. Ondan sonra da yayınlar sürdürüldü. 1962'de üç, 1963'te beş, 1964'te altı kitap basıldı. Derken, sayılar hızla arttı: 1965 yılında 16, 1966 yılında 18 edebi eser yayımlandı. Bu yayınlar 1969 yılına kadar devam etti. 1957-1969 yılları arasında 89 adet Türkçe edebî eser yayımlandı: 34 şiir kitabı, 36 hikâye ve roman kitabı, 19 adet de çeşitli inceleme ve derleme kitabı basıldı. Bunların hepsi orijinal eserlerdi. Sofya'da "Narodna Prosveta" Yayınevi tarafından, Türkçe olarak ve Türk harfleriyle basıldı.[49]

Yeni Türk alfabesi, Bulgaristan Türkleri arasında tam olarak yerleşmişti. Eğitimde, basında, edebiyatta ve hayatın her alanında Türk yazısı ve yalnız Türk yazısı kullanıyordu. Eski Arap alfabesi Bulgaristan'da artık unutulmuştu.

Son Bulgar darbesi Türk yazısı, Bulgaristan Türkleri arasında iyice kökleşmişti. Ama bu defa Bulgar yazısının (Kiril alfabesinin) saldırısına uğradı. Bulgar Hükümeti, 1930'larda Türk yazısının karşısına Arap yazısını çıkarıyor, yeni yazıyı yerleştirmek isteyenlere karşı yerli tutucuları kışkırtıyordu. Artık devir değişmişti. Yeni kuşaklar Arap yazısını çoktan unutmuşlardı. Bulgar Hükümeti şimdi doğrudan Bulgar yazısıyla saldırıya geçti. 1959/60 ders yılında Bulgaristan'daki Türk okullarıyla Bulgar okulları birleştirildi. Yani, Türk okulları bulgarlaştırıldı. Öğretim dili olarak Türkçenin yerini Bulgarca, Türk yazısının yerini de Bulgar yazısı aldı.

Türk okulları bulgarlaştırıldıktan sonra, daha birkaç yıl, Türk çocuklarına, program dışında, Türk dili dersleri verilmesi öngörüldü. Anadilleriyle öğretim görmekten mahrum bırakılan Türk çocuklarının, bir yabancı dil dersi gibi Türkçe dersleri alabilecekleri açıklandı. Bu amaçla, 1960-67 yılları arasında Türkçe okuma kitaplarıyla Türk dili kitaplarının Sofya'da yayınlanması sürdürüldü. Hiç değilse dışa karşı göstermelik olarak bu kitaplar her yıl az miktarda basıldı. Yine ayni yıllarda, Sofya'da, "Narodna Prosveta" adlı Devlet yayınevi, yerli Türk edebiyat eserlerini de Türkçe olarak ve Türk yazısıyla yayınlamayı sürdürdü. 1968 yılında bu uygulamaya da son verildi. Türkçe kitap yayınları hepten yasaklandı. Okullarda Türkçe dersleri kaldırıldı. Türkçe yayın yapan gazeteler de birer birer kapatıldı.

1970'den sonra yalnız Parti'nin Türkçe organı *Yeni Işık* gazetesi, yayınını sürdürebildi. Bu gazete de iki dilli yayınlanmağa başlandı ve Türkçe sütunların yerini git gide Bulgarca sütunlar aldı. Yani Türk harfleriyle yayınlanan bu son Türk gazetesi de giderek bulgarlaştırıldı.

[49] Şimşir, *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria*, p.39-55; *Bulgaristan Türkleri*, s. 285-306

1984/1985 kışında Bulgar Hükümeti, son darbeyi indirdi. Silâh zoruyla Bulgaristan'daki bütün Türklerin adları değiştirildi. Bulgaristan'da Türk yaşamadığı ileri sürüldü. Türk yazısı tamamen yasaklandı. Türkçe konuşmak ve yazmak büyük bir suç sayıldı. Türk harfleriyle yazı yazmağa kalkışanlar tutuklandılar, dövüldüler, hapse atıldılar, toplama kamplarına sürüldüler. Bulgaristan Türklerine ve dolayısiyle Türk yazısına karşı akılalmaz bir zulüm kampanyası başlatıldı.[50]

II. Uygurların Yazı Sorunu

Türkiye'de yazı devrimi yapıldığı günlerde bazı yabancı gazeteler bunun Türkiye dışında etkileri olabileceğini yazmışlardı.[51] Kimi yabancı yazarlar da, Türklerin öteki Asya ve Afrika ülkelerine de örnek olacaklarını söylemişlerdi. Lâtin harflerinin Türkiye'den Japonya'ya kadar yayılacağını sanıyorlardı. Bir gün Japonya ve Çin'de de Lâtin harflerinin benimsenebileceğini söylüyorlardı.[52]

Bütün Çin'de Lâtin yazısını geçiş belki çok uzak bir ihtimaldir ve belki hiç gerçekleşmeyecektir. Ama Çin ile Sovyetler Birliği arasında kalan Sinkiang bölgesinde veya Doğu Türkistan'da (Şarkî Türkistan'da) yakında Arap yazısı yerine Lâtin yazısı alınacak gibi görünüyordu. Çünkü bu bölgenin yerli halkı Uygur Türkleridir. Lâtin kökenli yeni Türk yazısı, Balkanlardan Orta Asya'ya kadar bütün Türklerin ortak yazısı olmaya doğru gidiyordu. Batı Türklerinden gelen yeni yazı hareketi, Uygurların kapısına da dayanmıştı. Herhalde Uygurlar bu hareketin dışında kalamazlar, sanılıyordu.

Tarihçe

Uygurların genel Türk kültür tarihinde parlak bir yeri vardır. Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip gibi büyük adamlar yetiştirmiştir Uygurlar. Ortak Kültür tarihimizin seçkin anıtları *Divan-ı Lügat-ı Türk* ve *Kutadgu Bilig* gibi şaheserler bu Uygur büyüklerinin kaleminden çıkmıştır. Türk hanları arasında Müslümanlığı ilk kabul eden Satuk Buğra Han da bir Uygur büyüğü olarak bilinir. Yazı konusunda da Uygurlar öteki Türk boylarına bir bakıma öncülük etmişlerdir. En eski Türk yazısı sayılan Köktürk yazısı sekizinci yüzyılda bırakılmağa başlanınca, Köktürklerin doğudaki mirasçıları olan Uygur Türkleri, yeni bir yazı geliştirmişlerdir. Uygur yazısı olarak bilinen bu yazıyla pek çok çeviri yapmışlar, orijinal eserler yaratmışlardır.

Uygur Türkleri, üstün kültürleri, siyasal güçleri ve nüfus çoğunlukları sayesinde, sekizinci yüzyıl ile onbirinci yüzyıllar arasında bütün Tarım havzasını Türkleştirmişler. Çin Türkologu Prof. Geng Shimin, "Türk dili, onbirinci yüzyıl

[50] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s. 251-262, 339-364

[51] Maynard Owens Williams, "Turkey Goes to School", *The National Geographic Magazine*, January 1929, p.95-102. Şimşir, *Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi*, s. 162

[52] Arnold J. Toynbee, "The Adoption of the Latin in place of the Arabic alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-1928), "in *Survey on International Affairs, 1928*, London: 1929, pp. 216-220

sonlarında bütün Tarım havzasında bir *lingua franca* olarak yayılmış durumdaydı" der.[53] Türk dilinin bütün yöreye egemen olduğunu, evrensel bir dil durumuna geldiğini belirtir. Onbeşinci yüzyılda da Tarım havzasının siyasî, iktisadî, kültürel, dinî ve linguistik birliğe kavuşmuş ve Uygur millî birliğinin tamamlanmış olduğunu vurgular.[54] Uygurlar, X. yüzyılda Müslümanlığı kabul etmeğe başlayınca, Uygur yazısı da yerini Arap yazısına bırakmıştır. Arap yazısı, batıdan doğuya bütün Tarım havzasında yaşayan Uygurların ortak yazısı olmuştur. Yani Uygurlar da Türkiye Türkleri gibi yaklaşık bin yıldan beri Arap yazısını kullanıyorlardı.

1920'lerde batıdan gelen devrim rüzgârı, Uygurların da Arap yazısını bırakıp bırakmayacakları sorusunu gündeme getirdi. Türk yazı devrimi, siyasal sınırlar tanımayacak gibi görünüyordu. Batıdan doğuya doğru hızla yayılıyordu. Kısaca hatırlayalım: 1926 yılında Bakû'da toplanan Türkoloji Kongresi, Sovyetler Birliğindeki bütün Türk lehçeleri için Lâtin harflerinin alınmasını salık verdi. Bu kararı yürütmek üzere bir "Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesi" kuruldu. Bu komite ertesi yıl yine Bakû'da yaptığı ilk kurultayında, bütün Sovyetler Birliği Türk-Tatar bölgeleri için tek tip bir alfabe kabul etti. Buna, "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" adını verdi. Yeni yazıya geçiş çalışmalarını hızlandırıp yaygınlaştırdı. Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesinin ikinci kurultayı Ocak 1928'de Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te toplandı. Yeni alfabe çalışmalarının ağırlığı böylece Azerbaycan'dan Özbekistan'a, yani Orta Asya'ya kaydı. Orta Asya, adım adım yeni yazıya geçiyordu. Özbekistan Millî Eğitim Komiserliği, yeni Türk alfabesine geçiş için bir çeşit "Beş Yıllık Plân" hazırlamıştı. Buna göre, 1928-1932 yıllarında bütün ülkede yeni yazıya geçilmiş olacaktı ve 1932 yılından sonra Özbekistan'da eski yazı artık hiç kullanılmayacaktı. Taşkent Kurultayı, Orta Asya Türklerinin yazı devriminde önemli bir aşama oldu. Kurultaya katılan Özbek, Kırgız, Türkmen, Kazak delegeleri, yeni yazı çalışmaları hakkında Kurultay önünde hesap verdiler. Çalışmalarını hızlandırmaya özendirildiler. Yeni yazı kampanyası Orta Asya içlerine iyice yayıldı.

Semerkand konferansı Taşkent Kurultayından sonra, Mayıs 1928'de Semerkand'da yeni bir konferans toplandı. Yeni Türk Elifbası Merkez Komitesinin hazırladığı bu konferansa, Sovyetleri Birliğinin Özbek, Kazak, Kırgız Cumhuriyetlerinden 40 kadar delege katıldı. Bu konferans, Uygur alfabesinin de Lâtinleştirilmesini kararlaştırdı. Uygurlar için yeni bir Türk alfabesi benimsedi. Bu alfabe pek az farkla Özbeklerin kullanmağa başladıkları yeni Türk alfabesinin tıpkısıydı. Bu alfabeyle Uygurlara yeni ders kitapları hazırlamak üzere özel bir komite kuruldu.[55]

[53] Geng Shimin, "On the Fusion of Nationalities in Tarim Basin and Formation of the Modern Uighur Nationality", *Central Asian Survey*, Vol. 3, No. 4, 1984, p. 10

[54] *Ibid.*, p. 1

[55] J. Castagné, "Le Mouvement de Latinisation dans les Républiques Soviétiques Musulmanes", *Revue des Etudes Islamiques*, 1928, p. 584.

Semerkand konferansı, Türk yazı devriminin Uygurlar arasına yayılması bakımından bir çıkış noktası, bir başlangıç olmuştur. Uygurların kullandığı Arap yazısını değiştirme sorunu Semerkand Konferansıyla gündeme gelmiştir.

Tam bu sırada, 1928 yılında Türkiye'de yazı devrimi yapıldı. Bütün Türkiye birdenbire eski yazıdan yeni yazıya geçiverdi. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkler, yavaş yavaş yeni yazıya geçiyorlar, yazı değişikliğini adım adım yürütüyorlardı. Bir evrim geçiriyorlardı. Türkiye ise tam anlamıyla bir devrim yaptı. Bin yıldır kullanılan eski yazıyı bırakıp yeni yazıyı almak gibi pek çetin bir işi bir çırpıda tamamladı. Atatürk, Türkiye'de yazı devrimi yapılacağını Ağustos 1928'de açıkladı. Türk Harfleri yasası Kasım 1928'de çıkarıldı. 1 Ocak 1929'de bütün Türkiye artık yeni yazıya geçmişti. Bütün devlet dairelerinde yalnız yeni yazı kullanılıyor, bütün Türk okullarında yeni yazıyla öğretim yapılıyor, bütün Türk gazetleri yeni yazıyla basılıyordu. Arap yazısı birdenbire ortadan silinivermişti. Türkiye'de artık tek bir yazı kullanılıyordu o da Lâtin kökenli yeni Türk alfabesiydi. Eski alfabe artık tarihe karışmıştı.

Türkiye'nin başarısı açık ve kesin oldu. Herkesi pek şaşırttı. Türkiye dışındaki bütün Türkleri az veya çok etkiledi. Orta Asya içlerine doğru yayılmakta olan Türk yazı devrimini iyice kamçıladı. Türkiye dışında yeni yazıya geçiş hareketini hızlandırdı. Sovyet Türkleri, yeni yazıya geçiş adımlarını sıklaştırdılar. Hazırlamış oldukları plânları zamanından önce tamamladılar. Özbekler, yeni yazıya geçişi 1932 yılında tamamlamayı öngörüyorlardı, Türkiye'de birkaç ayda yazı devriminin tamamlandığını görünce hızlandılar. 1930 yılında Özbekistan yeni yazıya tamamen geçmiş oldu. Amerikalı yazar Paul Henze bu konuda şunları yazıyor:

"Türkiye'nin Lâtin alfabesini kabul etmesi, Sovyetler Birliğindeki lâtinleştirme hareketinin hızlandırılmasına yardım etmiştir. Çünkü Sovyetler Birliğindeki Türk münevverleri, her ne kadar bu şekilde hareket etmeğe cesaretleri yoksa ve pantürkist milliyetçi olarak damgalanmak korkusuyla Türkiye'ye karşı ilgi göstermekten çekiniyorlarsa da, yine buralardaki gelişmeler karşısında hiç de lakayt değillerdi. 1927-1930 yıllarına kadar Türk Lâtin alfabesi Türkistan'daki Kazak, Özbek, Türkmen, Karakalpak ve Kırgız gibi Türk lehçelerinin hepsine tatbik edildi. Türkistan'da yaşayan ve sayıları 100.000'i bulan Uygurlar da 1930'da kendi lehçelerini yeni alfabeye uydurdular. Doğu Türkistan'daki kardeş çocukları ise Arap yazısını kullanmakta devam ettiler."[56]

Doğu Türkistan'da durum

Türkiye bir çırpıda yazı devrimi yapıyordu. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkler hızla yeni yazıya geçişi tamamlıyorlardı. Yine Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan 100 bin kadar Uygur da yeni yazıyı benimsiyordu. Bütün bu gelişmeler

[56] Paul Henze, "İç Asya'da Siyaset ve Yazı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 9-10 (Kasım-Aralık 1985), s. 82

karşısında Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar tamamen duygusuz ve hareketsiz mi kalmışlardı? Gerek Türkiye'den, gerek Özbekistan yöresinden gelen ve kapılarına kadar uzanan yeni yazı hareketinden hiç mi etkilenmemişlerdi? Esen bu devrim rüzgârı Doğu Türkistan'a hiç mi sızmamıştı?

Bunu söylemek zordur. Araştırmalar biraz yetersiz, bilgiler eksiktir. Ama öyle anlaşılıyor ki, Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur aydınları da yazılarında "reform" yapma gereğini 1920'lerde açıkça belirtmişlerdir.[57] Türkiye'de ve Sovyetler Birliğinde yapılan Türk yazı devrimini yakından izlemeğe çalışmışlardır. Bu gelişmelerden bir ölçüde etkilenmişlerdir de. Sovyetler Birliğinde yaşayan Uygurlar yeni yazıya geçince, Doğu Türkistan'ın bazı bölgelerinde de ayni yazı benimsenmiştir. Bir yazar bu konuda şunları yazmaktadır:

"(Uygurların)... diğer milletlerde meydana gelen kültürel değişikliklerin farkında oldukları, Uygur aydınlarının iki önemli fraksiyonun da dış ülkelerdeki reform örneğini takip etmeğe çalışmalarıyla anlaşılmıştır... Sovyetler Birliğinde yaşayan Türkçe konuşan halkların, Doğu Türkistan'da dağınık, ancak belirli pratik etkileri olmuştur. 1930 yılına kadar Arap yazısını kullanan Sovyet Uygurları Lâtin alfabesine döndükleri zaman (1930-1946 arasında kullanmışlardır) ayni yazı Doğu Türkistan'ın bazı bölgelerinde de benimsenmiştir."[58]

Ama Lâtin yazısı 1930'larda Doğu Türkistan'a yeterince yayılamamış ve kökleşememiştir. Belli bölgelerde bir deneme niteliğinde kalmıştır. Uygurlar resmî olarak yine Arap harflerini kullanmışlardır. Bu, ta 1950'lere kadar böyle sürüp gitmiştir. Yani 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Uygurlar, genel Türk yazı devriminin dışında kalmışlardır. Yazı devrimine ilgi duymuşlarsa da bunu kendi ülkelerinde gerçekleştirememişlerdir.

Uygur aydınlar, yazı değiştirmek için elverişli bir ortam bulamamışlardı. Doğu Türkistan bağımsız bir ülke değildi. Özbekistan gibi federe bir Cumhuriyet de değildi. Uygurlar başka yönetim altında yaşıyorlar, kendi başlarına karar veremiyorlardı. Üstelik Doğu Türkistan 1930'larda kaynaşma içindeydi. Yer yer ayaklanmalara sahne oluyordu. Bir çeşit Uygur bağımsızlık hareketi vardı. 1931'de Kumul vilâyetinde bir ayaklanma patlak vermiş ve bastırılmıştı. Ayaklanmayı hazırlayan lider takımı Mart 1932'de Turfan'da idam edilmişlerdi. 1932 yılında Mehmet Emin Buğra ve arkadaşları Hotan'da bir ayaklanma başlattılar. Bir ölçüde başarı kazandılar. Kasım 1933'te "Şarkî Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti" adıyla bağımsız bir devlet kuruldu. Ama bu cılız devletin ömrü pek kısa oldu. Ruslarla Çinliler bu hareketi çok geçmeden bastırdılar.

[57] A.T. Emiloğlu, "Son 50 Yılda Uygur Yazısında Değişiklikler", *Central Asiatic Journal*, XII, No. 2-4, Wiesbaden: 1973, s. 128

[58] Dr. Ildiko Beller-Hann, "Günümüz Doğu Türkistan'ında Dil ve Kültür", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Yıl 4, Cilt 4, No. 15, İstanbul: Eylûl 1987, s. 13

Yalnız Sinkiang veya Doğu Türkistan değil, Çin'in içi de Japon işgaliyle, iç savaşla, ayrılıkçı hareketlerle çalkalanıp duruyordu. Kuomintag hükümeti ülkenin tamamında otorite kurabilmekten uzaktı. Çeşitli eyaletlerde valiler veya bölge komutanları, generaller merkezî otoriteyi tanımıyorlardı. Başlarına buyruk ve keyfi idarelerini sürdürüyorlardı. Uygur Türkleri, bölge valilerinin keyfî yönetiminde eziliyor, Çin ve Rus çizmeleri altında inliyorlardı. Bu şartlar altında Uygur aydınları yazı sorununa pek el atamaz, buna yeterince zaman ve enerji ayıramazlardı.

Öteyandan Sovyetler Birliği Türklerinin yeni yazı hareketi ilk yıllardaki hızını, heyecanını ve çekiciliğini epeyce kaybetmişti. Artık pek etkileyici görünmüyordu. Hele İkinci Dünya Savaşı yıllarına, 1940'lara gelindiğinde, Sovyet Türklerinin yazı devrimi büsbütün tersine çevrilmişti. Sovyetler Birliği Türkleri, 1939-1940 yıllarında Lâtin kökenli Türk yazısını bırakıp Kiril (Slav) yazısını almak zorunda bırakılmışlardı. Artık Uygur Türklerine örnek olamazlardı.

Uygurların kullandıkları Arap yazısı değiştirilemeden İkinci Dünya Savaşı gelip çatmıştı. Uygur yazı devrimi, yapılacaksa, savaş sonrası yapılabilirdi artık.

Sinkiang'da Kiril (Slav) alfabesi

Doğu Türkistan'da yazı değişikliği resmen 1950'lerde başlar. Arap yazısı bırakılır, ama yerine Lâtin harfleri değil, Kiril alfabesi alınır. Bu, yerli halkın isteklerine göre alınmış bir karar değildir. Tepeden inme politik bir karardır.

Mao Tse Tung liderliğindeki komünistler 1949 yılında Çin'deki iç savaşı kazandılar ve bütün ülkeye egemen oldular. Doğu Türkistan da komünist yönetimi altına girdi. Yine 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kuruldu.

Yeni rejimin ilk işlerinden biri Çin'deki azınlıkların veya Çin soyundan olmayan milliyetlerin dil ve alfabe sorunlarına eğilmek oldu. 1949 yılında Pekin üniversitesinin Doğu Dilleri Bölümünde Uygur lehçesine de yer verildi. 1951 yılında Pekin'de "Milliyetler Merkez Enstitüsü" kuruldu. Bu Enstitünün bir bölümü azınlık dillerini araştırma ve öğretme görevini üstlendi. 1952'de, bu Azınlık Dilleri Bölümü, Çin'deki Türkçe (Turkic) dillerini incelemekle görevlendirildi. Uygur, Kazak, Kırgız vb. gibi Türk lehçelerini araştırma ve öğretme konusunda işe koyuldu.[59]

Prof. Geng Shimin'in belirttiğine göre:

"Çin Türkologları, Çin'deki Türkçe dillerinin öğretimi ve araştırılması alanında epeyce başarı kazandılar. Meselâ daha 1950'lerde Uygur, Kazak, Kırgız, Yughur, Salar, Tuva ve diger dilleri sistematik olarak araştırdılar ve bunlar üze-

[59] Geng Shimin, "Recent Chinese Research in Turkic Studies", *Central Asian Survey*, Vol. 1, No. 1, 1982, p. 105

rine özel raporlar kaleme aldılar... Çeşitli nedenlerle bu sonuçlar maalesef halâ yayımlanmamıştır."[60]

Birkaç yıl sonra çalışmaların sonuçları görülmeğe başlandı. Doğu Türkistan'daki Türk lehçeleri için yeni alfabeler hazırlandığı haberleri duyuldu. Urumçi radyosu 29 Temmuz 1954'de, Doğu Türkistan Kazaklarının dilini yeniden düzenlemek için bir komitenin işe başlamış olduğunu haber verdi. Ayni radyo, 29 Ekim 1954'de, Doğu Türkistan Kırgızları için 28 harfli bir alfabe hazırlandığını duyurdu. Bunun nasıl bir alfabe olduğunu pek açıklamadı. Ama Batı Türkistan'daki Kırgızların ve Kazakların kullandıkları Rus alfabesinin Doğu Türkistan'da kullanılacağı seziliyordu.[61]

Doğu Türkistan, 1955 yılında Özerk Bölge oldu. Tam adı, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'dir. Uygur lehçesiyle *Sincan Uygur Aptonom Rayonluk* adını aldı.[62] Yeni rejimin bu Özerk bölgeye verdiği ilk armağan, Kiril alfabesi veya daha açıkçası Rus alfabesi oldu. Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklere 1940'larda Rus alfabesi kabul ettirilmişti. Onbeş yıl kadar sonra Doğu Türkistan Türklerine de ayni alfabe empoze edildi.

Ağustos 1956 tarihinde, Doğu Türkistan'ın veya yeni adıyla Sinkiang Uygur Özerk Bölgesinin merkezi Urumçi'de bir konferans toplandı. Bu konferansta, Arap alfabesi yerine Kiril alfabesinin alınması kararlaştırdı. Uygurların, Kazakların ve Kırgızların bundan böyle Arap yazısı yerine Kiril alfabesi kullanacakları açıklandı. Özbek ve Tatarların da Sovyetler Birliğinde yaşayan Özbek ve Tatarların kullandıkları Kiril alfabesini kullanacakları belirtildi.[63]

Çin lideri Mao, bu konuda Stalin'in izinde yürüyordu. Stalin'in "böl ve yönet" (divide et impera) politikasını uyguluyordu. Stalin, Sovyetler Birliği Türklerinin 1927 yılında benimsedikleri "Birleştirilmiş Türk Elifbası"nı kaldırmış, yerine her Türk lehçesi için ayrı ayrı Kiril alfabeleri empoze etmişti. Yani, Sovyet Türklerinin yazılarını bölmüştü. 1956'de Çinliler ayni şeyi yaptılar. Doğu Türkistan'da yaşayan Türk halklarını Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar vs. diye ayrı ayrı "milliyetlere" böldüler ve herbirine ayrı ayrı Kiril alfabeleri verdiler. Çin'de bir milyar küsur Çin'li, "Han" diye tek ırk, tek milliyet sayılır ve tek alfabe kullanır. Buna karşılık Sincan bölgesinde hepsi Türk soyundan olan, ayni dili, ayni dini ve ayni kültürü paylaşan altı-yedi milyon insan, yedi-sekiz parçaya bölünür, her biri ayrı "milliyet" (nationality) imiş gibi gösterilir ve her biri

[60] *Ibid.*, p. 107

[61] Paul Henze, "Politics and Alphabets in Central Asia", *Royal Central Asian Society Journal*, Vol. XLIII, January 1956, p.29-51, "İç Asya'da Siyaset ve Yazı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 9-10, (Kasım-Aralık 1985), s. 86

[62] "Aptonom" ve "Rayon" sözcükleri, Rusça yoluyla girmiş, "Özerk" ve "Bölge" anlamına gelir.

[63] "The Borderlands of Soviet Central Asia. Sinkiang", *Central Asian Review*, VI/1 (1958), p. 81.

için ayrı ayrı alfabeler hazırlanması yoluna gidilir. Stalin politikasını örnek alan Çin komünistleri, 1950'lerde, Doğu Türkistan'da bunu yapmışlardır. Çinli Profesör Geng Shimin, "Çok milletli bir devlet olan Çin Halk Cumhuriyetinde, Han-Çin milliyetinin yanısıra 55 değişik milliyet yaşar... Bunların yedisi Turkic milliyetlerdir" der ve sayar: Uygur, Kazak, Kırgız, Salar, Yogur, Tuvin (Tuba), Özbek, Tatar[64].

Ağustos 1956'da Urumçi'de toplanan konferansta, bu "milliyetler" in Arap yazısından Kiril yazısına geçmeleri kararlaştırıldı. Arkasından Uygurlar, Kazaklar ve Kırgızlar için üç ayrı alfabe düzenlendi. Tatar ve Özbeklerin ise doğrudan doğruya Sovyetler Birliğindeki Tatarların ve Özbeklerin alfabelerini alıp kullanacakları belirtildi[65]. Adı pek duyulmamış olan Salar, Yogur ve Tuvin (Tuba) denen soydaşlarımıza ise hangi alfabenin uygun görüldüğü belli değildir.

Kiril veya Rus alfabesine göre hazırlanmış olan yeni Uygur alfabesi 33 harfliydi. Kırgız alfabesinde 36, Kazak alfabesinde ise 42 harf vardı. Rus alfabesinden olduğu gibi alınmış harflerin sayısı yeni Uygur alfabesinde 25, Kazak ve Kırgız alfabelerinde ise 32'şer idi.Harflerin geri kalanları, bu lehçelerin fonetik özelliklerine göre eklenmiş simgelerden oluşuyordu. Kırgız ve Kazak lehçeleri için aslında 26 Rus harfi yeterliydi. Bundan daha fazla Rus harfi alınmış olması, bu lehçelere Rusçadan giren sözcükleri Rusça yazıp okuyabilmek için gerekli görülmüştür[66]. Yani Rus dili de düşünülerek yeni Kazak ve Kırgız alfabeleri hazırlanmıştır. Yeni Uygur alfabesindeki Rus harflerinin sayısı ise 25 tane idi. Buna bakarak Uygurların, Rusça yazılışıyla pek fazla Rus sözcüğü kullanmak niyetinde olmadıkları sanılmıştır.[67]

Doğu Türkistan için Lâtin alfabesi değil de Kiril veya Rus harflerinin alınması, 1950'lerdeki Çin-Sovyet dostluğunun etkisi altında olmuştur. Batı Türkistan'da, 1940'lardan beri zaten Kiril alfabesi kullanılıyordu. Ayni yazıyı Doğu Türkistan'a da yaymakla arada daha güçlü kültürel bağlar kurulacağı ve bunun da Çin-Sovyet dostluğunu pekiştirebileceği hesaplanmıştır, denilebilir. Öğrenim için Doğu Türkistan'dan Batı Türkistan'a öğrenci gönderiliyordu. Bu gençler Taş-

[64] Geng Shimin, "Turkic Languages in China and their Study", *Newsletter of PIAC* (Permenent International Altaistic Conference), No. 17, 1987, p. 9: Prof. Geng, yedi dediği, fakat sayarken sekize yükselttiği bu toplulukların 1987'deki nüfus miktarlarını da şöyle veriyor: Uygur 5.957.112 kişi; Kazak 907.582, Kırgız 113.998, Salar 69.102, Yogur 10.569, Tuvin (Tuba) 2.000, Özbek 12.453 ve Tatar 4.217 kişi. Çinli Profesör, Uygurların da asıl Uygurlar, Karluklar, Basmil'ler, Hotanlılar, Sakalar, Tokarianlılar gibi eski Türkic toplulukların karışımından oluştuklarını ve üç ayrı şive (dialect) konuştuklarını söylüyor: Orta lehçe, Hotan lehçesi ve Taklamakan çölünün doğusunda konuşulan Lobnor lehçesi diyor. Yani bölüp parçalamayı devam ettirip gidiyor!

[65-66] "The Borderland of Soviet Central Asia. Sinkiang: Some Current Developments", *Central Asian Review*, VI/1 (1958), p. 81-82 Doğu Türkistan'da kullanılmak üzere, Kiril harfleriyle hazırlanmış yeni Uygur, Kazak ve Kırgız alfabeleri tabloları için bkz. *Ibid.* p. 81 ve 82 arası.

[67] *Ibid.* p. 82

kent'e, Buhara'ya, Semerkant'a vb. varınca oralarda önce Kiril alfabesini öğreniyorlar, bunun için de ayrıca zaman harcıyorlardı. Bundan böyle Doğu Türkistan okullarında ayni harfler öğretilecek, öğrenim için Batı Türkistan'a gönderilecek olan gençler Kiril alfabesini öğrenmiş olarak oraya gideceklerdi. Sınırın hem Çin, hem Sovyet tarafında ayni yazı kullanılınca, kitap, gazete gibi yayın alışverişi de kolaylaşacak, hızlanacaktı. 1950'lere kadar Sovyetler Doğu Türkistan'a gönderdikleri Özbek, Kazak yayınlarını Arap yazısıyla da basmak durumunda kalıyordu. Artık buna gerek kalmayacaktı. Doğu Türkistan gençleri, Batı Türkistan'da Kiril harfleriyle basılan kitapları artık aslından okuyabileceklerdi. 1950'lerde Çin-Sovyet dostluğu devam ediyordu ve Çin makamları Sovyetlerin kültürel sızmasından pek kaygulanmıyorlardı. Batı Türkistan yayınlarını izleyen veya Batı Türkistan'da öğrenim görmüş olan Uygur, Kazak gençleri "Ruspe-rest" diye suçlanmıyorlardı.

Bir yabancı araştırmacı şunları yazıyor:

"Doğu Türkistan'da... resmî yazı değişikliklerinin tarihi 1950'lerde başlar. Uygurların reform isteği ve Sovyetlerin de teşviki ile 1956'da, modifiye edilmiş Kiril yazısı kabul edilmiştir... (Bu) karar, pek tabii ki siyasî unsurlar tarafından şekillendirilmiştir. Sovyetler, Uygur dilinde kitaplar ve sözlükler çıkararak bunları Arapça ve Kiril yazısıyla basarak Doğu Türkistan'da Türkçe konuşan grupları Kiril alfabesini resmen kabul etmek konusunda teşvik etmeye çalışmışlardır...

"Ayrıca, Arap yazısını yenileme isteğinin Uygur aydınlarından geldiğini ve bunun da Çinlilerin yerli düşleri iyi kalplilikle kabul eden kişiler rolünü üstlenmelerini kolaylaştırdığı unutulmamalıdır."[68]

Evet, Uygur aydınları ötedenberi Arap yazısını değiştirmek istiyorlardı. Ama 1950'lerde Arap yazısı yerine Kiril yazısını almak istedikleri çok şüphelidir. Kiril yazısı, Uygurlar istedikleri için değil, o zamanki Çin-Sovyet dostluğunun bir gereği olarak alınmıştır, daha doğrusu yukardan empoze edilmiştir, demek yerinde olur.

Nasıl alınmış olursa olsun, Kiril yazısının on yılda Doğu Türkistan'a yerleşeceği düşünülmekteydi[69]. Yani, 1956 yılında empoze edilen bu yazı ta 1966 yılında Doğu Türkistan'a yerleşmiş olacaktı. Ancak o zaman Doğu Türkistan'daki Uygurların, Kazakların ve Kırgızların alfabesi olabilecekti. Ama bu iğreti alfabenin ömrü buna yetmedi. 1950'lerin sonlarına doğru Çin-Sovyet dostluğu bozulunca Kiril yazısının Doğu Türkistan'daki ömrü de sona erdi.

[68] Dr. Ildiko Beller-Hann, "Günümüz Doğu Türkistan'ında Dil ve Kültür", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Yıl 4, cilt 4, Eylûl 1987, s. 14.

[69] "The Borderlands of Soviet Central Asia. Sinkinang: Some Current Developments", *Central Asian Review*, VI/1 (1958), p. 1

Lâtin yazısına geçiş Doğu Türkistan'da Kiril alfabesinden vazgeçilince Lâtin alfabesine dönüldü. Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, daha 1957 yılında resmî bir açıklama yaparak, azınlık dilleri için gelecekte Lâtin alfabesinin kullanılmasını istedi[70]. Ona göre çabucak hazırlık yapıldı ve ertesi yıl, Doğu Türkistan için Çin'in "pin-yin" transkripsiyon sistemine dayanan modifiye edilmiş bir Lâtin alfabesi alındı[71].

Bu yeni alfabe Çincenin telâffuzu için kullanılan bir Lâtin yazı sistemiydi. Uygur veya Kazak lehçelerinin inceliklerini pek dikkate almıyordu. Hazır bir elbise gibi Doğu Türkistan halkına giydirildi. Ama bunun Uygur'un sırtına tam oturup oturmayacağına pek bakılmadı. Yeni alfabenin Uygur lehçesinin özellikleri dikkate alınarak özenle hazırlanması gerekirken bu yapılmamıştı.

Uygur ve Kazak lehçeleri için Lâtin yazısı alınırken Türkiye ve Sovyetler Birliği Türklerinin bu alandaki tecrübelerinden yeterince yararlanıldığı da söylenemez. Doğu Türkistan'ın yazı reformcuları Türkiye'de Lâtin alfabesi kullanıldığını ve Sovyetler Birliği Türklerinin de 1930'larda resmen Lâtin yazısı kullanmış olduklarını elbette biliyorlardı. Ama oralarda kullanılan Lâtin Türk alfabesini örnek almamışlardır. Uygur Lâtin alfabesi, Sovyetler Birliğinde yaşayan bütün Türkler için 1927 yılında kabul edilen ve "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" adı verilen ortak alfabeye pek benzemediği gibi, bizim Türkiye'de kullandığımız alfabeden de farklıydı. Meselâ bizim (ş) harfimiz Uygur alfabesinde (x), (ç) harfimiz de (q) oluyordu.

Kabul edilen yeni Uygur ve Kazak alfabeleri, Doğu Türkistan halkının öncelikle Çinlilere ayak uydurmalarını sağlamak amacı gütmekteydi. Bir yabancı yazarın belirttiği gibi, 1959 yılında "Sincan makamları, Çin'in diğer bölgeleri için kabul edilen plana uyum sağlamak amacıyla Uygur ve Kazak dillerinin Lâtin alfabesiyle yazılacağını" açıklamışlardır.[72]

Türkiye'dekinden farklı olarak, Doğu Türkistan'da adım adım Lâtin alfabesine geçiş yolu benimsenmiş. Önce birkaç yıllık bir deneme süresi öngörülmüş. Sonra Lâtin yazısı resmen kabul edilmiş ve okullarda, basın-yayın alanında vs. kullanılmağa başlanmış. Bu uygulama giderek yaygınlaştırılmış. Ama bu arada Arap yazısı da yasaklanmamış. Eski ve yeni yazı yanyana kullanılmış. Belki kullanıla kullanıla Lâtin yazısının yerleşeceği ve Arap yazısını da ortadan sileceği düşünülmüştür. Çünkü Lâtin yazısı resmen kabul edildikten sonra da eski yazının kullanılmasına göz yumulmasını anlamak zordur.

[70] Wang Hsueh-wen, *Communist China's Language Reform and the Future of Han Script,* Taipei, The Institute of International Studies, 1967, pp. 659-660. Huang-mao Tien, "Sinicization of National Minorities in China", *Current Scene: Development in the People's Republic of China,* Hong Kong, November 1974, Vol. XII, No.11, p.4

[71] Beller-Hann, *op.cit,* p. 14

[72] Allen Whiting, "Sinkiang and Sino-Soviet Relations", *The China Quarterly,* No. 3, 1960, p. 36 ve Huang-mao Tien, *op.cit.,* p. 4

Lâtin yazısı 1960-1964 yılları arasında bir deneme süresinden geçirildikten sonra 1965 yılında resmen alınmış. Ama hemen ertesi yıl Çin'de başlayan "Kültür Devrimi", yeni yazının Doğu Türkistan'da yaygınlaşma hızını kesmiş.[73] Ancak 1970'li yıllarda Lâtin yazı yaygın biçimde kullanılmağa başlanmıştır.

1966-1969 yılları arasında bir kasırga gibi Çin'i kasıp kavuran "Kültür Devrimi"nin Doğu Türkistan'da ne gibi yıkıcı etkiler yaptığını pek bilmiyoruz. Ama anlaşıldığına göre, Uygurların ve Kazakların Lâtin yazısına geçişlerini epeyce sekteye uğratmıştır. 1965 yılında resmen kabul edilmiş olan yeni yazının 1971 yılında adeta yeni baştan ele alındığı görülmektedir.

Doğu Türkistan'da Lâtin yazısını yaygınlaştırıp yerleştirmek için 1971 yılında propagandaya hız verilmiştir. Urumçi radyosu, 1 Eylûl 1971 günü bu konuda yaptığı bir yayında özetle şunları vurgulamış:

"Başkan Mao'nun dediği gibi, 'yıkmadan yapılmaz'. Yazı değişikliği de tam bir devrimdir. Yeni Uygur ve Kazak alfabelerini kitlelere yaymak için cesurca seferber olmak ve karşı devrimcilerle boğuşmak gerek. Yeni yazı, çeşitli milliyetler halklarını birbirine yaklaştıracak, Anavatanın birliğini pekiştirecek ve ayrıca Mao Tse-tung un düşüncelerini geniş kitlelere yaymayı kolaylaştıracaktır" diyordu[74].

Ayni radyo, iki yıl sonra, 15 haziran 1973 günlü yayınında olumlu haberler veriyor ve şunları söylüyordu:

"Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yeni Uygur ve Kazak harflerini kitlelere mal etmek yolunda oldukça iyi sonuçlar alınmıştır. Kitleler, gittikçe daha büyük bir şevkle yeni harfleri öğreniyorlar. Gittikçe daha çok insan yeni yazıya hakim oluyor. Yeni yazı, daha yaygın biçimde kullanılıyor ve gittikçe daha çok yayın yeni harflerle basılıyor" diyor ve şöyle devam ediyordu:

"Azınlık milliyetlerinin kültürel ve eğitim bakımlarından kalkınmalarına büyük önem veren Parti ve Hükümet, azınlıkların kendi konuşma ve yazı dillerini geliştirmeleri için de çeşitli önlemler almışlardır. Yeni Uygur ve Kazak alfabelerinin hazırlanması ve halka yayılması, Partinin milliyetler politikasının parlak bir ifadesidir... Başkan Mao, 'gerekli şartlar oluşunca Çin yazısı ıslah edilmeli' der. Diller, toplumsal birer olgudur. Toplumlar gelişince sözlü ve yazılı diller de gelişmelidir. Yeni Uygur ve Kazak harflerinin alınması, yazılı dillerin kendi objektif gelişme yasasını yansıttığı gibi, Uygur ve Kazak milliyetleri halklarının uzun zamandan beri yazılı dillerini ıslah etmek yönündeki ısrarlı arzularını da yansıtmaktadır...

"Uygulama, Çin dilinin fonetik alfabesine dayanan yeni Uygur ve Kazak harflerinin büyük üstünlükleri olduğunu ve çeşitli milliyetlerin halkları tarafın-

[73] Beller-Hann, *Op. Cit.*, s. 14

[74] "PLA Learn New Uighur Script", *China News Summary*, 7.8.1974, No.529

dan hararetle desteklendiğini kanıtlıyor. Yeni Uygur ve Kazak harflerinin hızla halka mal edilmesi, milli dayanışmayı güçlendirecek, anavatanın birliğini pekiştirecek, Özerk Bölgede sosyalist devrime ve kuruculuğa hız verecektir.

"Yeni harflerin halka yayılması, çeşitli milliyetlerin hayatî çıkarları bakımından büyük önem taşır. Bu bir kitlesel kültür devrimidir. Yeni yazıyı yaymak için kurulmuş örgütlere ve bu uğurda bütün gün çalışan az sayıdaki emekçilere bel bağlamak yetmez. Kitleler arasında daha yoğun propaganda yapmalı ki yeni yazı her evde ve halkın kalbinde yer etsin ve kök salsın.

"Bugün bir yandan emekçi kitleler, köylüler ve askerler arasında propagandayı sürdürmek ve onları yeni harfleri kullanmaya alıştırmak gerekiyor. Diğer yandan da her düzeydeki aydınlar arasında propaganda yapmak ve onları da yeni yazıyı kullanmaya alıştırmak lazımdır. Özellikle Parti ve Hükümet, basın ve yayın ajansları, posta ve haberleşme büroları ve kitap ve gazete dağıtım daireleri kadroları arasında yeni yazıyı yaymak gerekmektedir..." [75]

5 Kasım 1973 günü, Yeni Çin Haber Ajansı, Sincan Uygur Özerk Bölgesinde 1.5 milyon kişinin Lâtin alfabesini öğrenmiş olduğunu duyurdu[76] ve özetle şu bilgileri verdi:

"Sincan bölgesinde yaşayan Uygur ve Kazak azınlığının yazıları, Lâtin alfabesine çevirilmiştir ve Çincenin fonetik alfabesi gibi telâffuz edilir. Bölgede sloganlar, ilânlar, duyurular hem Çin yazısıyla hem de yeni Uygur ve Kazak harfleriyle yazılmaktadır. Bölgenin başkenti Urumçi'de ve İli şehrinde gazeteler hem eski (Arap) hem de yeni yazıyla basılmaktadır. İlk ve orta okullarda da yeni yazıyla öğretime geçilmiştir. Birkaç yıl içinde yeni yazı, bütün bölgede Arapça eski Uygur ve Kazak yazısının yerini alacaktır. Yeni yazı, birçok bakımlardan eski yazıya üstündür: kullanılması daha basittir. Uygurların Çince'yi ve Lâtin yazısı kullanan öteki azınlık dillerini öğrenmelerini kolaylaştırmaktadır. Lâtin yazısı ayrıca bilim ve teknolojinin halk kitlelerine yayılmasını sağlayacak, bölgede basım ve yayın işlerini çağdaş düzeye çıkaracaktır." deniyordu.

Resmî Yeni Çin Haber Ajansı, bu yazı devriminin siyasal amaç taşıdığını da belirtiyor ve "Yazı değişikliği teknik bir sorun değil, Partinin milliyetler politikasının uygulanması yönünde politik bir görevdir" diyordu.[77]

Ne olursa olsun, Lâtin harflerini Doğu Türkistan'a yaymak için 1970'li yıllarda oldukça yoğun bir çaba harcanır. Bir çeşit kampanya sürdürülür. Yerel basında sık sık yazılar çıkar, radyoda yayın yapılır. Lâtin yazısı Uygur ve Kazak halklarına benimsetilmek istenir. 1973 yılı sona ererken, Lâtin yazısına geçiş için

[75] *Ibid.*, p. 1-3

[76] Yeni Çin Haber Ajansının 5.11.1973 tarihli haberinden aktaran: "Minority Languages Latinized", *China News Summary*, 15.11.1973, No.493

[77] Çince *Halkın Günlüğü (Renmin Ribao)* gazetesi, 5.11.1973

epeyce yol alınmış olduğu anlaşılır. Urumçi radyosu 10 Aralık 1973 günlü yayınında şöyle bir örnek verir:

"% 89'u Uygur olan 50 nüfuslu Kuerhla yöresinde, 17 bin kişi yeni Uygur yazısını öğrenmiştir. Yeni yazıyı hızla yaymak için bir öncü ekip oluşturulmuş, kurslar açılmıştır. Temmuz 1973 tarihinden beri resmî yazışmalarda artık yeni yazı kullanılmaktadır. Propaganda sloganları, yol işaretleri yeni yazıya çevrilmiştir. Okullarda öğretim yeni yazıyla yapılmaktadır. Birçok kimse özel yazışmalarında da yeni yazıyı kullanmaktadır." [78]

1970'lerde Doğu Türkistan'da yürütülen yeni yazı kampanyasıyla ilgili haberler, Çin dışına da yansıyordu. Hong Kong'ta çıkan İngilizce *South China Morning Post* gazetesi, 21 Mayıs 1975 günlü sayısında, yeni Uygur ve Kazak yazısının nasıl yayılmağa çalışıldığını örneklerle anlatıyordu: Bir pamuklu dokuma fabrikasında çalışanlar, 1000 işçiye Lâtin harflerini öğretmek üzere aralarından 150 kişiyi görevlendirmişler. Bunları kurstan geçirip hazırlamışlar. Yeni yazıyı yaymak için radyo yayını, slayt gösterisi, karatahta duyuruları gibi her türlü tanıtım aracı kullanılıyormuş. Urumçi PTT'si, yeni yazıyı memurlarına öğretmek için iki kurs açmış. Çinliler de yeni Uygur ve Kazak alfabelerini öğreniyorlarmış... [79]

Yeni yazı kampanyası meyvesini veriyordu. Mart 1976'da, Doğu Türkistan'da Lâtin harflerini öğrenenlerin sayısının iki milyonu aştığı ve artık yeni yazıyı kullananların sayıca eski yazıyı kullananları geçtiği haber veriliyordu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmî ajansı olan Yeni Çin Haber Ajansı, 13 Mart 1976 günü Urumçi'den bu konuda uzun bir haber geçmişti. Ajansın ertesi günkü bülteninde yayınlanan bu ilginç haberin çevirisi, o günlerdeki yeni yazı çalışmalarına ışık tutması bakımından olduğu gibi aşağıyla alındı. Haber şöyledir:

"Sincan Halkı Lâtinleştirilmiş azınlık yazısını tutuyor.

"Urumçi, 13 Mart, 1976 (Xinhua) - Lâtinleştirilmiş yeni Uygar ve Kazak yazıları, Sincan Uygur Özerk Bölgesinde artık halka malolmuştur.

"8000 kişilik "1 Temmuz" dokuma fabrikasındaki azınlık işçilerinin % 88'i şimdi yeni yazıyı kullanıyor. Bütün Sincan'da gitgide daha çok insan yeni yazıyı öğreniyor.

"Sincan Dil Reformu Komitesinin önde gelen üyelerinden Uygur soylu Abdul Salam'ın Yeni Çin Haber Ajansına söylediğine göre, bölgede 2 milyondan fazla insan artık yeni yazıyı öğrenmiş ve yeni yazıyı kullananlar sayıca eski yazıyı kullananları aşmıştır. Uygur ve Kazak kadrolarının ve aydınlarının çoğunluğu ile genç ve orta yaşlıların yarıdan çoğu artık yeni yazıyı kullanmaktadırlar.

[78] Urumçi radyosunun 10.12.1973 günlü yayınından aktaran: "PLA Learn New Uighur Script", *China News Summary*, 7.8.1974, No. 529, p. 3

[79] "New Uighur, Kazak Script", *South China Morning Post*, 21.5.1975

"Lâtin yazısı yaygın olarak kullanılmaktadır. Ders kitapları Lâtin harfleriyle basılmakta, öğretim Lâtin harfleriyle yapılmaktadır. Posta pullarında, evlerin numaralarında, biletlerde, resmî belgelerde, posterlerde, duyurularda, malların markalarında, duvar gazetelerinde ve telgraflarda artık hep yeni yazı kullanılıyor. Dört ciltlik "Mao Tse tung'un Seçme Eserleri" ile birlikte birçok Marksist-Leninist eser çevirilerek yeni yazıyla basılmıştır. Sincan Halk Yayınevi, yayınladığı kitaplarının % 69'unu artık yeni yazıyla basmaktadır. Dahası, *"Kızıl Bayrak"*, *"Sincan Gülüğü"*, *"Resimli Milliyetler"* ve *"Sincan Edebiyatı"* gazeteleri de yeni yazıyı benimsemişlerdir.

"Sincan Uygur Özerk Bölgesinde halen (1976'da) 5 milyon Uygur ve 700 bin Kazak yaşar. Eskiden bu insanlar öğrenilmesi ve yazılması zor olan Arap yazısını kullanırlardı. Azınlık milliyetleri uzun zamandan beri daha iyi bir yazı istiyorlardı.

"Abdul Salam'ın da belirttiği gibi, sosyal gelişmeye göre dilleri de geliştirme veya ıslah etme yönünde bütün dünyada genel bir eğilim vardır. Bir milliyet, çeşitli dönemlerde çeşitli yazılar kullanabilir veya çeşitli azınlıklar aynı alfabeyi benimseyip kullanabilirler. Uygur milliyeti geçmişte Türk yazısı, Huihu yazısı ve daha birkaç başka yazı kullanmış ve ancak 11. yüzyılda yavaş yavaş Arap yazısını kullanmağa başlamıştır. Kazaklar da yüzyıllarca Arap yazısını kullanmışlardır. Bu eski yazılar tarihte bir rol oynamışlardır. Ama bugünkü siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler ve konuşma dillerindeki değişmeler karşısında eski Uygur ve Kazak yazılarının değiştirilmesi doğal bir sonuçtur.

"Çin Komünist Partisi ve Halk Hükümeti, azınlık milliyetlerin kültürel gelişmelerine büyük özen göstermiş ve bütün milliyetlerin kendi dillerini kullanma haklarını güvence altına alan bir millî politika izlemişlerdir. Yazılı dillerinde reform yapmaları için azınlıklara yardımcı olmuşlardır. 1959 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Uygur ve Kazak dilleri için bir Lâtin alfabesi hazırladı. Bu alfabe 1960 yılında denenmeğe başlandı ve 1964 yılında Özerk Bölge Ulusal Halk Kongresi üçüncü oturumunda bu alfabeyi onayladı. 1965 yılında Lâtin alfabesi bütün bölgeye yaygınlaştırılmak üzere resmen yayınlandı.

"Yeni alfabe, kolay öğreniliyor, daktiloyla yazı yazmayı, basım işlerini ve telekomünikasyonu da kolaylaştırıyor. Uygulama şunu da gösterdi ki, Lâtin yazısı eski yazıdan % 20 oranında daha çabuk öğreniliyor. Kurtuluştan önce okuma yazma bilmeyen birçok yaşlı işçi, köylü ve çoban, çabucak okuyup yazma öğrenmişlerdir. Şimdi gazete ve kitap okuyabilmektedirler. Vasıfsız birçok emekçi yeni yazıyı öğrenerek eğitim düzeylerini ve çalışma yeteneklerini yükseltmişlerdir. Şimdi devrime ve üretime daha büyük katkılarda bulunmaktadırlar. Yeni yazının yaygınlaşması milletler arasındaki ilişkileri geliştirdi ve ulusal birliği güçlendirdi." [80]

[80] "Latinized Minority Languages Popular in Sinkiang", *Xinhua News Agency News Bulletin*, (Beijing), 14 March 1976, pp. 3-5

Doğu Türkistan'da yeni yazı böyle coşkuyla kitlelere yayılırken, 1976 yılında, Lâtin harfleriyle ilk Çince-Uygurca sözlük çıkarıldı. Sözlük, Uygur, Han (Çinli), Özbek, Hui vb. kökenli kişilerden oluşan bir ekip tarafından hazırlanmış, Urumçi'de "Sincan Halk Neşriyatı" tarafından yayınlanmıştı. 1100 sayfalık ve 47 bin kelimelikti. Yeni Çin Haber Ajansı, bu sözlüğün, "birbirlerinin dilini öğrenmek ve böylece ulusal birliği güçlendirmek isteyen Han, Uygur ve başka azınlıkların işçi, köylü ve askerlerine yardımcı amacı taşıdığını" yazıyordu[81].

Birkaç yıl sonra, yine Lâtin harfleriyle yeni sözlükler çıkarıldı. 1979 yılında Çince-Kazakça, 1982 yılında da Uygurca-Çince sözlükler yayımlandı.[82]

Doğu Türkistan'da Lâtin yazısına geçiş süreci hemen hemen tamamlanmış gibi görünüyordu. Uygur ve Kazak lehçelerinin Lâtin alfabesiyle yazılması kampanyası 1973'ten beri iyice hızlandırılmış, yeni yazı yıldan yıla yayılıp kökleşmeye doğru gitmiş, buna karşılık Arap yazısı gitgide gerilemişti. 1 Ağustos 1976 günü son bir adım atılmış, eski Arap yazısı resmî bakımdan kaldırılmıştı. Lâtin yazısı artık Sincan Uygur Özerk Bölgesinin resmî yazısıydı. Okullarda eğitim, yıllardır bu yazıyla yapılıyordu. Sözlükleri, kitap yayınları, günlük basın vb ile Lâtin yazısı artık bölgeye tam egemen olmuş gibiydi. 1981 yılında yapılan son bir değerlendirmede, iyimser ve umutlu bir sonuca varılmıştı:

"Doğu Türkistan'daki Uygurlar (ve Kazaklar) için uygulanan yeni yazının Türkiye'de Lâtin alfabesine geçilirken görülen uzun dönemli etkilerin aynısını beklemek yerinde olur" deniyordu[83].

Demek ki, Lâtin harflerine geçişin Türkiye'de görülen bütün olumlu etkileri yıllar sonra Doğu Türkistan'da da bekleniyordu.

Arap yazısına geri dönüş

İşte, ne olduysa ondan sonra oldu ve herşey birdenbire tersine döndü. Doğu Türkistan'da yıllardır yüceltilen, özendirilen ve artık tutundu, halka mal oldu sanılan Lâtin yazısını hepten ortadan kaldırmaya ve Arap yazısını geri getirmeye doğru hızlı bir hareket başlatıldı. İnanılacak gibi değildi ama gerçekti: artık ömrünü tamamladı, tarihe mal oldu denilen Arap yazısı, yeniden diriltiliyordu. Urumçi'de "Til-Yazı Hizmeti Komiteti" adlı bir komite işe koşulmuştu bile. Ta 1950'lerde terkedilmiş olan Arap yazısını, "bir iki modifikasyonla" geri getiriyor

[81] "New Han–Uighur Dictionary Published", *Xinhua News Agency News Bulletin*, Beijing, 19.4.1976, p.3-4

[82] Geng Shimin, "Turkic Languages in China and Their Study", *Newsletter of PIAC*, No. 17, 1987, p. 13

[83] G. Jarring, "Uygurlar ve Kazaklar için Yeni Alfabe ve Uygur ve Kazak Lehçesi Üzerine yeni Gözlemler", *Central Asian Review*, XXV, 3-4, p. 234'ten aktaran Dr. Ildiko Beller-Hann, "Günümüzün Doğu Türkistan'ında Dil ve Kültür", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Yıl 4, Cilt 4, No. 15, Eylûl 1987, s. 14

ve sanki yeni bir alfabeymiş gibi Doğu Türkistan halkının önüne sürüyordu. Arap yazısını yeniden tanıtma kampanyası açıyordu.

Görülen oydu ki, Arap yazısı tepeden inme bir hareketle Doğu Türkistan'a empoze ediliyordu. Orada yaşayan Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar vs. ister istemez çetrefil Arap yazısını tekrar kullanacaklardı. Emek verip öğrendikleri, çocuklarına öğrettikleri Lâtin yazısını çarnaçar unutacaklardı. Yalnız Lâtin yazısıyla öğrenim görmüş bütün bir kuşak, şimdi yeniden okullu olacak, Arap yazısını öğrenecekti. Bir karşı-devrim mi, bir gerici komplo mu söz konusuydu? Ama niçin, neden? Orası epey karanlıktı.

Arap yazısına geri dönüş için ilk kıpırdanma 1979 yılında başlamış, o dönemde bölgeyi dolaşmış olanların ve bazı Uygurların söylediklerine bakılırsa, Doğu Türkistan'da resmen kullanılan Lâtin yazısı, gerçekte Çin Lâtin alfabesi "pin yin" yazısı olduğundan, Uygur lehçesine pek uymuyormuş. Bu yazıyla ince düşünceler hakkıyla kâğıda dökülemiyormuş. Arap yazısına rağbet yeniden artıyormuş. Yaşlı Uygurlar, kendi dillerini Arap alfabesiyle yazmayı tercih ediyorlarmış. Resmî makamlar, Pekin Hükümetinin yeni liberal politikası çerçevesinde, eski yazıya dönüş hareketini hoşgörüyle karşılıyorlarmış. 1978 sonlarından beri Arap yazısının yeniden kullanılmasına göz yumuyorlarmış. Arap harfleriyle yayın yapılmasına ses çıkarmıyorlarmış. Okullarda Lâtin harfleriyle eğitim yapılıyor, genç kuşak bu harfleri öğreniyormuş. Ama yaşlı kuşak yeni yazıyı öğrenmiyor, eski yazıda ayak diriyormuş. Bu yüzden kuşaklar arasında kopukluk oluyormuş. Bu kopukluğu gidermek için - yaşlılara Lâtin yazısı öğretilmiyor dagenç kuşaklara Arap yazısı kursları açılmağa başlanıyormuş. Öteyandan "pinyin" alfabesini Uygur lehçesine daha iyi uydurmak için bazı çalışmalar varmış. Bu çalışmalar sırasında Türkiye'de kullanılan Türk alfabesi de inceleniyormuş. Ama Türk alfabesinin de Uygurlara tıpatıp uymadığı ileri sürülüyormuş...

Ocak 1981'de Doğu Türkistan'ı dolaşan Erkin Alptekin, Arap yazısına dönüş yönünde bir hareket bulunduğunu doğruluyor. Eski Doğu Türkistan Genel Sekreteri Yusuf Alptekin'in oğlu olan ve Münih'teki "Hür Avrupa" radyosunun Uygurca yayınlarında çalışan Erkin Alptekin bu konuda şunları yazıyor:

"Yeni Çin yöneticileri, Mao'nun ölümü, "Dörtler Çetesinin" tutuklanması(ndan) ve SSCB tarafından Afganistan'a yapılan askeri müdaheleden sonra, daha da hissedilir hale gelen Sovyet tehlikesini gözönünde bulundurarak, Doğu Türkistan halkına eskisine oranla biraz daha fazla serbesti tanımak zorunda kalmıştır... Zaten bu serbesti olmasaydı, benim gibi birçok yurttaşlar akrabalarını görmek için Doğu Türkistan'a gidememiş olurdu...

"Yeni Çin yöneticilerinin Doğu Türkistan halkına tanımış olduğu serbesti daha çok kültürel ve dinî alanlarda göze çarpıyor.

"İlk olarak, Doğu Türkistan halkının şiddetle karşı çıkmış olduğu Lâtin alfabesi ikinci plâna alınmış ve yerine Arap alfabesi tekrar ön plana çıkarılmaya

başlanmıştır. Doğu Türkistan halkı Lâtin alfabesine, yeniliğe karşı olduğu için değil, Lâtin alfabesinin Çin dilinin fonetiğine uygun olarak hazırlanmış olması dolayısiyle karşı çıkmıştı. Doğu Türkistan halkı Çin dilinin fonetiğine uygun olarak hazırlanan Lâtin alfabesinin ana dili asimile etmesinden korkmuştur. Çünkü "Guang Min Jeh Bao" adlı Çin gazetesi 1977'de yayınlamış olduğu bir yazıda şöyle demekteydi:

"...Çinlilerle Çinli olmayan milletlerin kaynaşmalarında Çin dilinin fonetiğine uygun olarak hazırlanan yeni Lâtin alfabesinin rolü çok önemlidir..." [84]

Erkin Alptekin'in Arap yazısı konusunda etki altında kaldığı anlaşılıyor. Bu yüzden olacak, Doğu Türkistan halkının Lâtin alfabesine "şiddetle karşı olduğunu" ileri sürebilmesi dikkati çekiyor. Oysa başka kaynaklar ve bizim Doğu Türkistan'da yaptığımız gözlemler bu iddiayı doğrulamıyor. Kusurlu Lâtin alfabesi düzeltilebilir, Uygur lehçesine daha iyi uydurulabilirdi. Bu yapılmıyor veya buna izin verilmiyor da eskiye dönüş hareketi körükleniyor ise işin içinde iş var demekti. Dr. Idike Beller-Hann, Doğu Türkistan'da Arap yazısına dönüşün "resmi kişiler tarafından kasten hazırlandığı" nı, bunun "Uygur aydınlar tarafından iyi karşılanmadığını" belirtiyor ve şunları ekliyor:

"Lâtin yazısıyla yetişmiş nesil yirmi yaşlarının sonlarında ve otuzların başlarındadır. Son yazı (Arap yazısı) tanıtıldığında, bu nesle Arap yazısı öğretmek üzere kısa kurslar düzenlenmiştir...Ancak gençler, yetişirken öğrendikleri Lâtin yazısından vazgeçmek istememekte, Arap yazı kursunu başarıyla bitirenler dahi bu yazıyı (Lâtin yazısını) kullanmaya çalışmaktadırlar. Yabancı bir dil öğrenirken özellikle gerekli olması sebebiyle Lâtin alfabesine öncelik verilmesi görüşünü savunmaktadırlar. Bazı genç Uygurlar daha ileri giderek, "pin-yin"i esas alan Lâtin yazısının devam ettirilmesi için 1950'lerin sonlarında konu olan resmî bir tartışma istemektedirler." [85]

Böyle bir "resmî" tartışma pek yapılamamıştır. Çincenin Lâtin harfleriyle transkripsiyon yazısı olan "pin-yin" yazısının Uygur lehçesine tam uyumunu sağlamak yönünde ciddî bir tartışma ve çalışma yapıldığı söylenemez. Doğu Türkistan için doğrudan Türk alfabesi de alınabilirdi. Türkiye'de kullanılan Lâtin kökenli Türk alfabesi ufak birkaç değişiklikle ve yapılacak birkaç küçük eklemeyle Uygur lehçesine pek alâ uydurulabilirdi. Uygur aydınları arasında bu görüşte olanlar da vardı ve fırsat verilseydi görüşlerini savunabilirlerdi. Fakat ne "pin-yin" yazısı, ne de Türk alfabesi konusunda "resmî" bir tartışmaya izin verilmiştir. Lâtin yazısını alma veya devam ettirme görüşünde olanlar susturulmuştur.

[84] Erkin Alptekin, "32 Sene Sonra Gördüğüm Doğu Türkistan", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl 2, Cilt 2/12, Haziran 1981, s. 54-55 ve Ahmat Kabaklı, "Günah Çıkarma Dönemi", *Tercüman* gazetesi, (İstanbul), 25 Nisan 1981.

[85] Dr. Ildiko Beller-Hann, "Günümüzün Doğu Türkistan'ında Dil ve Kültür", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Yıl 4, cilt 4, No. 15, Eylûl 1987, s. 14-15.

Bütün çalışmalar, bütün görüşmeler Arap yazısının geri getirilmesi doğrultusunda olmuştur. Dilciler, yazarlar, bilim adamları, yayıncılar vs. yalnız Arap yazısını almak için konuşturulmuş ve çalıştırılmıştır. Kendilerine Arap yazısını alalım mı almayalım mı diye bir soru sorulmamıştır. Alınması yukarının buyruğu ve artık bir olup bitti olan Arap yazısının nasıl alınacağı konusunda görüş sorulmuştur.

Arap yazısını geri getirme işiyle görevlendirilmiş olan "Dil-Yazı Hizmetleri Komitesi", 1982 yılında oldukça hızlı bir çalışma yaptı. Uygurların 1950'lere kadar resmen kullanmış oldukları eski Arap yazısında birkaç değişiklik yaparak görevini hemen hemen tamamladı. Sözümona "yeni" bir alfabe ortaya koydu. Bu alfabenin yazım kurallarını da hazırladı. 1982 sonlarına doğru "yeni" Arap alfabesi halka tanıtılmağa başlandı.

Sincan Özerk Bölge Hükümeti, Dil ve Yazı Komitesine hazırlatılan Arap alfabesini, 23 Eylûl 1983 günü onaylayıp Uygur alfabesi olarak ilân etti. Ayni zamanda bölgede yaşayan Uygurlar, Kazaklar ve Kırgızlar için 1 Ocak 1984 tarihinden itibaren bu yazıyı kullanma zorunluluğu getirdi. Doğu Türkistan'da alfabe konusunda geriye dönüşün tarihî bir belgesi olan bu hükümet duyurusu veya kararı, Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılarak olduğu gibi aşağıya alınmıştır. Duyuru şudur:

"Sincan Uygur Özerk Bölge Halk Hükümetinin Uygur, Kazak, Kırgız Yazılarının Alfabesini İlânıyla İlgili Genel Açıklaması

(Başkaca bir belge yayınlanmayacaktır)

"Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin 5. Halk Kurultayı Sürekli Komitesi'nin 1983 yılı 44 sayılı kararını (13.9.1982 tarihinde kaleme alınmıştır) esas alan Özerk Bölge Milletler Dil, Yazı Hizmetleri Komitesi, ilgili uzmanları, bilim adamlarını ve Milletler Dil, Yazı İşleriyle ilgili olanları bir araya getirerek, Uygur, Kazak, Kırgız yazılarının alfabesini yeniden görüşüp tespit etmiştir. Aşağıda bu alfabeyi ilân ediyoruz.

"Bütün daireler, okullar, iş yerleri, meslek kuruluşları ve basın-yayın kuruluşları, Uygur, Kazak, Kırgız eski yazılarıyla yapacakları yayınlarda, gazete, dergi ve kitaplarda, 1 Ocak 1984 tarihinden itibaren sadece bu alfabeyi standart olarak kullanacaklardır.

"Uygur, Kazak, Kırgız dillerinin imlâ kurallarını ayrıca hazırlayıp ilân etme görevi, Özerk Bölge Milletler Dil, Yazı Hizmetleri Komitesine Verilmiştir.

"Sincan Uygur Özerk Bölge Halk Hükümeti, 23.9.1983"[86]

[86] *Uygur Yazığının Elipbası ve Uygur Edebî Tilinin İmlâ Kaidesi*, Sincan Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til-Yazığ Hizmeti Komitesi tarafından tüzüldü, Sincan Şinhua Basma Zavodunda basıldı, (Urumçi), : 1983, s. 1-2

Bundan sonra alfabe tablosu veriliyordu. "Uygur Yazığının Elifbası" denen bu alfabe, 32 harfli bir Arap alfabesidir. Hükümet buyruğu gereğince, 1 Ocak 1984 tarihinde resmen bu yazıya dönüldü. O tarihten beri bütün Doğu Türkistan'da bu Arap yazısı kullanılmaktadır.

1986 yılında yayınlanan Büyük Çin Ansiklopedisi, Uygurların Lâtin yazısından Arap yazısına dönüşleri konusunda şu bilgileri veriyor:

"Bugün yürürlükte olan Uygur yazısı (Arap yazısı) geç dönem Çağatay yazısı temel alınarak yaratılmıştır. 1930'lardan beri bu yazı üzerinde birkaç değişiklik yapıldı. En son 1983 yılında bugünkü yazı oluşturuldu. Bu alfabe toplam 32 harflidir, sağdan sola doğru yazılır. Her harfin, tek başına olmasına, kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunmasına göre birkaç değişik yazılışı vardır...

"1960'dan sonra Lâtin yazısı reformu yürütüldü, 1965-1982 yıllarında Uygur yazısı (Arap yazısı) ile yeni Uygur alfabesi (Lâtin alfabesi) birlikte kullanıldı. Bu sonuncusu önemli olarak ilk ve orta öğretimde kullanıldı. Fakat bütünüyle yeni yazı kullanılması için koşullar henüz olgunlaşmadığından, iki değişik yazının birlikte kullanılması da (Uygurların) ulusal kültürünün gelişmesi için yararlı olmadığından Eylûl 1982'den itibaren yeni yazının (Lâtin yazısının) kullanılmasına son verildi."[87]

Ayni ansiklopedi, Kazak dili ve yazısı konusunda da şöyle diyor:

"Eskiden Arap alfabesine dayanan Kazak yazısı 1959 yılında Lâtin alfabesine dayalı yeni bir yazıya dönüştürüldü. 1982'de tekrar eski yazıya dönüldü. Yeni yazı transkripsiyon için kullanılmaktadır."[88]

Hui soyundan bir Çinli yazar da özetle şunları yazıyor:

"Çeşitli ülkelerde Arap yazısının reformunda ana hatlarıyla iki yöntem uygulanmıştır: Biri Türkiye tipi sınırlı zamanda reform yöntemi, diğeri Swahili tipi geniş zamanda reform yöntemi, yani eski ve yeni yazının bir arada kullanılması ve yavaş yavaş yeni yazının yaygınlaştırılması...

"1950'lerde Uygurlar ile Kazakların yazı reformunda Swahili yöntemi izlendi: 20 yıl kadar eski ve yeni yazılar birlikte kullanıldı. Uzun ve zikzaklı bir yol izlendi ve sonunda yine tamamen Arap harflerinin kullanılmasına dönüldü. Bunun, anlayışla, teknikle ve çalışmayla ilgili çeşitli nedenleri vardır. Edinilen tecrübelerden bir ders çıkarmak için konunun ciddî olarak incelenip genel değerlendirmenin yapılması gerekir."[89]

[87] *Zhongguo Dai Baike Quanshu - Minzu* (Büyük Çin Ansiklopedisi, Milliyetler maddesi), Beijing-Shanghai: 1986, s. 447

[88] *Ibid.*, s. 150

[89] Yang Zhenwang, "Alabo zimu de chuanbo ji qi gaige" (Arap yazısının yayılışı ve reformu), *Xibei Minzu Yenjiu*, 1 (1986), s. 185-224.

Yeniden kabul edilen Arap yazısına, "Uygur yazığının elipbası", yani "Uygur alfabesi" deniyor. "Arap yazısı" veya "Arap alfabesi" denmiyor. Dil ve Yazı komitesince hazırlanan bu alfabe, 23 Eylûl 1983 günü Uygur Özerk Bölge Hükümetince resmen açıklandı. İki ay kadar sonra, 15 Kasım 1983 günü, "Uygur Edebî Tilinin İmlâ Kaidesi" de açıklandı. Dil ve Yazı Komitesince yapılan bu açıklamada, Uygur lehçesi için Urumçi ağızının esas alındığı belirtiliyor ve şöyle deniliyor:

"Komitemiz, Özerk Bölge Halk Hükümetinin buyruğu üzerine, Urumçi ağızını standard lehçe kabul ederek, Uygur Edebî Dilinin İmlâ Kaidesi tasarısını düzenlemiştir.

"Dili kolaylaştırmak ve imlâyı birleştirmek amacıyla, ilgili kurumlardan etraflı görüş alınmış ve çeşitli sorunlar tek tek araştırılıp incelenmiştir. Sonunda işbu tasarı, 16 Nisan 1983 günü yapılan ve dil ve yazı uzmanlarının, basın mensuplarının, yayımcıların, çeşitli düzeydeki okul öğretmenlerinin ve diğer ilgili alanların temsilcilerinin katıldıkları bilimsel toplantıda görüşülüp kabul edilmiştir. Kullanılmak üzere şimdi bunu açıklayıp ilan ediyoruz..."[90]

Son Uygur alfabesini bu yazım kurallarıyla birlikte gözden geçirdik. Ayrıca Uygur ilkokulları birinci sınıfları için hazırlanmış son "Elipba" (Alfabe) kitabı[91] ile karşılaştırdık. Arap yazısını ıslah için çırpınmış olan İkinci Meşrutiyet dönemi İstanbul aydınları gözümüzün önüne geldi. Osmanlı Maarif Nezaretince 1909 yılında kurulan *"İmlâ Komisyonu"*, Recaizade Mahmut Ekrem'in 1911'de kurduğu *"Islah-ı Huruf Cemiyeti"* ve Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşanın Başkanlığını yaptığı ve 1912 yılında kurulmuş olan *"Islah-ı Huruf Encümeni"*nin çalışmalarıyla 1982-1983 yıllarında *"Sincan Uygur Optonom Rayonluk Milletler Til-Yazığ Hizmeti Komitesi"*nin çalışmaları arasında şaşılacak bir benzerlik göze çarpıyor.

Bizim Meşrutiyet dönemi ıslahatçılarımızla 1980'lerin Uygur ıslahatçıları, yetmiş yıllık bir arayla, ayni sorunlarla yüzyüze gelmişler, ayni sorunlara çözüm aramışlar ve benzer sonuçlara varmışlardır. Uygur aydınları, İstanbul aydınlarının yıllar önce geçirdikleri tecrübeleri yeterince incelemişler midir, bilemiyoruz. Belki onlardan ayrı olarak, kendiliklerinden ayni benzer arayışlar içine girmişlerdir. Hem İstanbul'da, hem Urumçi'de ayni sorunlarla karşılaşılmış olması ve ayni sorunlara benzer çözüm yollarının düşünülmesi de doğal sayılabilir. Çünkü, ıslah edilmesi söz konusu olan ayni Arap alfabesidir. Bu alfabeyle yazılması istenen dil de temelde ayni dildir, yani Türk dilidir. İstanbul Türkçesi veya Urumçi Türkçesi olması temelde büyük fark yaratmıyor. Türkiye Türkçesi veya Uygur Türkçesi için Arap yazısı kullanılırken karşılaşılan sorunlar aynidir. Bu sorunlar, yazının ve dilin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Türkçe, ses ba-

[90] *Uygur Yazığının Elipbası ve Uygur Edebi Tilinin İmlâ Kaidesi*, (Urumçi): 1983, s. 6

[91] *Başlangıç Mekteplerinin Birinci Yıllıkları İçün Elipba*, Tüzgücü: Abdüsselâm Tuhti, Tahriri: Yakub Kayum, Sincan Maarif Neşriyatı neşir kıldı, Sincan Şinhua 1 Basma zavodunda basıldı, (Urumçi), 1989.

kımından zengin bir dildir. Arap alfabesinde Türk dilinin seslerini karşılamaya yetecek kadar harf yoktur. Sonra başka sorunlar da vardır.

Meşrutiyet dönemi Türk ıslahatçıları, Arap yazısının Türkçe yazıma uydurulabilmesi için alfabeye sesli harfler eklenmesini ve Arap harflerinin ayrışık biçimde yazılmasını (huruf-u münfasıla) savunuyorlardı. Bu konuda kitaplar, broşürler, alfabe tasarıları, imlâ kaideleri vs. hazırlayıp yayınlamışlardı. Onların düşüncesine göre, Arap harflerine sesli harfler eklenmekle, bu harfleri ayrık olarak yazmakla alfabe sorunu çözümlenmiş olacaktı. Meşrutiyet dönemi ıslahatçılarının ufukları bu kadardı. Uygur ıslahatçılar, bu ufku pek aşabilmiş değillerdir. Yetmiş yıl sonra Uygur ıslahatçılar da hemen hemen ayni şeyleri düşünmüşler ve yapmışlardır. Şöyle ki:

Arap alfabesindeki (hemze), (elif), (ye) ve (vav) harflerini, ikişer ikişer birbirlerine bitiştirerek ve ayrıca bunlara yer yer (hareke)'ler ekleyerek, Türk dili için gerekli olan sesli harfler oluşturmuşlardır. Uygur Türkçesinin sekiz seslisi hep böyle bitişik harflerden (diftong) yapılmıştır: (Elif) ile (hemze) bitiştirilerek (a) ve (e) harfleri; (hemze) ile (ye) bitiştirilerek (ı) ve (i) harfleri; (hemze) ile (vav) birleştirilerek (o), (u), (ö) ve (ü) harfleri veya sesleri elde edilmiştir. Ayni diftong ile gösterilen (o) ile (u)'nun ve (ö) ile (ü)'nün birbirlerinden ayırd edilebilmeleri için (harekeler) eklenmiştir. Bizim eskiden (üstün) dediğimiz hereke yerine bir tersine aksan kullanılmış, (esere) yerine de alt alta iki nokta konulmuştur. (Ötre) ise aynen kalmıştır.

Bizim, yazı devriminden önce kullandığımız Arap yazısında olduğu gibi, bugünkü Uygur alfabesinde de iki (k), yani (kaf) ve (kef); iki (h), yani (ha) ve (he); iki (s), yani (sin) ve (sad) ve iki (n), yani (nun) ve (sağır kef) harfleri yer almaktadır. Türkiye'de biz, yazı devrimiyle bu zorlukları aştık ve bütün çifte harfleri teker harfe indirdik. Uygurlar, belki Farsça ve Arapça kökenli kelimeleri doğru yazabilmek için çifte harfleri olduğu gibi bırakmışlar ve bire indirme yoluna gitmemişlerdir. Sonunda 32 harfli bir Uygur alfabesi ortaya çıkmıştır. Harflerin tek başlarına, kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunmalarına göre şekil değiştirmeleri de hesaba katılınca, son Uygur alfabesindeki harf şekilleri 115'e yükselmektedir. Hepsi diftonglardan oluşan sekiz sesli harf de çift sayılırsa, Uygur alfabesindeki harflerin sayısı 40'a, harf şekillerinin sayısı da 123'e çıkar. Buna beş tane (hereke) yi de eklemek gerekir.

Bu, ağır bir alfabedir. Hele Türkiye'de bizim kullandığımız Türk alfabesiyle karşılaştırılınca çok ağır bir alfabedir. Uygur Dil ve Yazı Komitesi üyeleri ellerinden gelen çabayı göstermişler, ancak bu kadarını başarabilmişlerdir. Arap yazısıyla bir Türk lehçesi için daha iyi bir alfabe yaratmak belki imkansızdır. Doğu Türkistan'da yapılan araştırmalara göre, Uygurların kullandığı Lâtin alfabesi, Arap alfabesine kıyasla % 20 daha kolaydı, daha çabuk öğreniliyordu. 2 milyonu aşkın Uygur ve Kazak, Lâtin alfabesini öğrenmişti ve yeniler dalga dalga Lâ-

tin yazısını öğrenerek yetişiyorlardı. Ve yirmi yıllık uygulamadan sonra Lâtin yazısı artık Doğu Türkistan'a iyice yerleşmiş görünüyordu. Böyle olduğu halde, neden tekrar bu ağır Arap yazısına dönülmüştür sorusu, çok ciddî olarak zihinlere takılmaktadır.

Yüzeysel açıklamalar Yapılan yüzeysel açıklamalara bakılırsa, Arap yazısına geri dönüşün belli başlı birkaç nedeni vardır: Birinci neden, Lâtin yazısının yetersizliğidir. Doğu Türkistan'da kullanılan Lâtin yazısı Uygur lehçesine tam uymuyormuş. Bu yüzden terkedilmiş ve tekrar Arap yazısına dönülmüş imiş. Özellikle pin-yin yazısı bakımından bu iddia sık sık tekrarlanır. Doğu Türkistan halkının aslında yeniliğe karşı olmadığı, "Lâtin alfabesinin Çin dilinin fonetiğine uygun olarak hazırlanmış olması dolayısıyle buna karşı çıktığı" ileri sürülmüştür[92].

İkinci olarak, yaşlılar Lâtin yazısını öğrenmedikleri için tekrar Arap yazısına dönüldüğü söyleniyor. Gençler Lâtin yazısını öğrenerek yetişiyor, ama yaşlılar Arap yazısında ayak diriyorlar imiş ve dolayısiyle kuşaklar arasında kopukluk oluyormuş. Bu kopukluk veya iki alfabenin birlikte kullanılması Uygurların ulusal kültürünün gelişmesine yararlı olmuyormuş. İşte bunun için eski yazıya tekrar dönülmüş imiş. Bu iddia Çin resmî kaynaklarınca da ileri sürülmekte[93] ve sık sık tekrarlanmaktadır.

İlk bakışta daha önemli gibi görünen üçüncü neden ise özetle şudur: "Pin-yin" esaslı Lâtin yazısı Uygurların ulusal benliklerine karşı bir tehditti... Arap yazısı ise millî kimliğin idda edilebilmesi ve devam ettirilebilmesi için tek yol" idi[94]. Yani, Uygurlar Lâtin yazısını kullanınca Çinlilerin içinde eriyip yokolurlar, Arap yazısına sarılınca ise ulusal kimliklerini yaşatırlar, demek isteniyor. Başka bir deyimle, Uygurların ayakta kalabilmeleri, ulusal benliklerini yaşatabilmeleri için Arap yazının şart olduğu, bu yüzden tekrar Arap yazısına dönmeye gerek duyulduğu ileri sürülmektedir.

Bu iddiaların tutarsızlığı apaçık ortadadır. Doğu Türkistan'da kullanılmış olan Lâtin alfabesi Uygur lehçesine tam uymuyor idiyse uydurulabilirdi. Yazı yüzünden kuşaklar arasında kopukluk olduysa, Lâtin yazısı bırakılmadan da bu kopukluk giderilebilirdi. Arap yazısının Uygurların ulusal benliğini koruyacağı, Lâtin yazısının ise korumayacağını söylemek ise tutarsız, dayanaksız ve bilimsel ciddiyetten uzak bir iddiadır. İddia sahipleri, çalınmış minareye kılıf hazırlamak kabilinden, Lâtin yazısının bırakılmasına sonradan gerekçe hazırlama çabasında değillerse, yanılgı içindedirler.

[92] Erkin Alptekin, "32 sene sonra gördüğüm Doğu Türkistan", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1981, s. 55; Ahmet Kabaklı, "Günah Çıkarma Dönemi", *Tercüman*, 25 Nisan 1981.

[93] *Büyük Çin Ansiklopedisi, Azınlıklar Maddesi*, Beijing-Shanghai: 1986, s. 447

[94] Beller-Hann, *op.cit.*, s. 17

Asıl yanılgı da şudur: Bu iddiaları savunanlar, Doğu Türkistan'da yazı değişikliklerinin Uygurların hür iradesi eseri olduğunu sanmakta veya öyle göstermektedirler. Sanki Uygurlar Lâtin yazısının kusurlarını görmüşler de kendiliklerinden "iyisi mi biz Arap yazısınından şaşmayalım" demişlermiş gibi bir izlenim yaratılır. Gerçekte ise Doğu Türkistan'daki yazı değişikliklerini Uygurların kendileri değil, Çin Halk Cumhuriyeti'nin politikası belirlemiştir. Pekin Hükümetinin politikası neyi gerektiriyorsa o yapılmıştır ve bu politika değiştikçe Uygur'un yazısı da değişmiştir. Pekin Hükümeti, Moskova ile dost olunca Uygur'a Rus yazısını dikte etmiş; Rus'la bozuşunca Uygur'u Rus yazısından Lâtin yazısına döndürmüştür. Son olarak Pekin Hükümeti, Orta Doğu'ya açılmış, özellikle İslâmcı İran ve Suudi Arabistan ile yoğun iş ilişkilerine girişmiş, İran-Irak savaşı sırasında bu ilişkilerini silâh satışlarıyla daha da yoğunlaştırmış ve işte bu ortamda Uygur'u da Lâtin yazısından Arap yazısına döndürmüştür.

Pekin Hükümeti, Uygurları Lâtin yazısından Arap yazısına döndürmekle çeşitli amaçlar gütmüştür. İran ve Suudî Arabistan gibi islâmcı ülkelere gösterişli bir taviz vermiş, "İslâmi bir jest" yapmıştır. Uygurların yazısını ve eğitim sistemini harcayarak, Çin'e siyasî ve ekonomik çıkarlar sağlamayı amaçlamıştır. Pekin'de görev yapmış bir Amerikan diplomatının da belirttiği gibi, "Çin, kendi müslüman vatandaşlarını kullanarak, Araplarla ve diğer İslâm ülkeleriyle siyasî ilişkilerini ve iş ilişkilerini geliştirmeğe ve Üçüncü Dünya'da itibarını yükseltmeğe çalışmaktadır."[95]

Olan, Uygur'a olmaktadır. Arap yazısına döndürülen Uygur Türkleri, Türk dünyasından koparılmışlardır. Bu yazıyla ne Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklerle, ne de Türkiye Türkleriyle anlaşabilirler. Arap yazısı, Uygurların sınır ötesindeki soydaşlarıyla kültürel ilişkilerini kesmiştir. Doğu Türkistan ile Batı Türkistan arasına yeni bir "Çin seddi" çekmiştir. Uygurları Türkiye Türklerinden büsbütün uzaklaştırmıştır. Buna karşılık Arap yazısı Uygurları öteki İslâm ülkelerine de yaklaştırmış sayılmaz. Çünkü arada dil ayrılığı vardır. Uygurlar, Arap yazısını almak zorunda kalmışlardır, ama Arabın (ve Acemin) diline yabancıdırlar, onlarla da anlaşamazlar. İslâm dünyasından ve Türk dünyasından koparılan Uygur toplumu, adeta Çin'e hapsedilmiş, Çin ile bütünleşmeye doğru çekilmiştir.

Doğu Türkistan'da Arap yazısına dönüş, Türkiye-Çin ilişkilerinin en yüksek düzeye çıktığı bir döneme rastlatılmış ve Türkiye basınında hiç yankı yapmamıştır. 1982 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren Çin Halk Cumhuriyetini ziyaret etmiş, 1984 yılındada Çin Çumhurbaşkanı Türkiye'ye ziyaretde bulunmuş idi. Tam o yıllarda uygurlar Lâtin yazısından Arap yazısına döndürülmüşlerdir.

[95] Lillian Harris, "China's Muslims: Unrest is growing", *International Herald Tribune* (Hong Kong), March 10-11, 1990

Lâtin yazısı, evrensel bir yazıdır, beş kıtada kullanılır; bilim, teknik ve telekomünikasyon alanında bütün insanlığın ortak yazısı durumundadır. Arap yazısı ise Arap ülkelerinde ve Arap olmayan birkaç islâm ülkesinde kullanılan bölgesel bir yazıdır. Uygurlar, Lâtin yazısı ile dış dünyaya daha kolay açılabilecek, çağdaş uygarlıkla daha kolay bütünleşebileceklerdi. Arap yazısı Uygurlara bu yolu adeta kapamıştır. Uygur kuşakları, birbirinden çetin olan ve kendi dillerine pek ters düşen Arap ve Çin yazılarıyla cebelleşmek zorunda bırakılmışlardır. Arap yazısı, Uygurların uygar dünyaya ayak uydurma şanslarını azaltmıştır. Uygurları geri, yoksul ve güçsüz bir toplum olarak bırakacak gibi görünüyor. Böyle cılız bir Uygur toplumunun, asimilasyon gücü tarihten bilinen Çin karşısında ulusal benliğini koruyabilmesi çok zorlaşacaktır.

Uygur aydınları bunun farkındadırlar. Arap yazına isteyerek dönmemişlerdir. Çin'de konuştuğum bir Uygur aydını bana "Lâtin alfabemizi yaşatmak istedik, çok çırpındık, ama bugün için gücümüz yetmedi" dedi. Derin bir üzüntüyle, "siz Türkiye'de bu işi ne güzel başardınız, biz ise maalesef başaramadık" diye ekledi. Güngörmüş bir Uygur lider de bana, "Hedefe ulaşmak için bazan dolambaçlı yollardan yürümek gerekir. Bugün Arap yazısını kullanıyor olmamız, yarın Lâtin yazısına dönmeyeceğiz demek değildir" dedi. Pekin'de görev yaptığım yıllarda tanışıp konuşabildiğim Uygur aydınlarının hemen hepsi, ilerde tekrar Lâtin alfabesine dönmek kararında göründüler. Beller-Hann, Doğu Türkistan'da "bazı gençlerin uzun dönemde Lâtin yazısının yeniden uygulanacağını inandıklarını" belirtiyor.[96] Benim de görebildiğim odur: Doğu Türkistan'da bu inanç yaşıyor. Uygur aydınları, günü gelince, bizim Türkiye'de kullandığımız alfabeye benzer bir Lâtin alfabesi benimseyecekler ve Doğu Türkistan'ın alfabe sorununu kesin olarak noktalayacaklardır.

Bugün için Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinin her tarafında Arap yazısı kullanılıyor. Urumçi, Aksu, Kaşgar, Turfan vb. şehirlerini yaldızlı yepyeni Arap yazıları süslüyor. Aralık 1989 tarihinde Doğu Türkistan'ı ziyaret ettim. Türkiye Büyükelçisi sıfatıyla üst düzey Uygur yöneticileriyle tanıştım. Adet olmuş, birbirlerimize kartlarımızı verdik. Uygur Özerk Bölgesi valisinin kartına şöyle bir göz attım. Önce Uygur lehçesiyle ve Arap yazısıyla *"Sincan Uygur Optonom Rayonluk Reisi Tomur Davamat"* yazıyor. Altında bunun Çin harfleriyle Çincesi yazılı. Kartın arka yüzünde Lâtin harfleriyle İngilizcesi var: "Xinjiang Uyghur Autonomous Region: Tumur Dawamat. Governor" diyor.Bir kartta üç yazı! Bir başka Uygur yöneticisinin kartına bakıyorum. Rus harfleriyle Rusça olarak adı ve ünvanı yazılı: CHC Sincan Uygur Özerk Bölgesi Halk Hükümeti Dışişleri Müdürü..." diyor. İki kartta dört yazı. Bu iki kart bana, Uygurların kırk yıllık alfabe macerasını özetliyor ve sanki "görün halimizi" diye sesleniyormuş gibi göründü.

[96] *Doğu Türkistan'ın Sesi*, Eylûl 1987, s. 15

III. Sovyetler Birliğinde Türk Yazı Devrimi ve Sonrası

Yakın geçmişe bir bakış Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sınırları içinde yaşayan Türk topluluklarının Lâtin yazısına geçişleri yukarda ikinci bölümde anlatıldı. Kısaca hatırlayalım: Sibirya'da yaşayan Türk soylu ortodoks Yakutlar, 1917/1918 kışında Lâtin harflerini benimsediler. Müslüman Azerî Türkleri, 1922 yılında Lâtin harflerine dayanan yeni bir alfabe yaptılar. "Yeni Türk Elifbası" adını verdikleri bu alfabeyi ayni yıl içinde kullanmağa başladılar ve yaklaşık bin yıldan beri kullanmakta oldukları Arap yazısını bıraktılar. 1 Mayıs 1925 tarihinde Azerbaycan Sovyet Hükümeti, Lâtin alfabesinin basında ve resmî yazışmalarda kullanılmasını zorunlu ilân etti.

Azerbaycan'da başlayan yeni yazı hareketi çok geçmeden bütün Kafkas Türklerine yayıldı. Gürcistan ve Ermenistan'da yaşayan Türkler, Azerilerin izinde yürüdüler ve adım adım Arap yazısından Lâtin yazısına geçtiler. Kuzey Kafkasya Türkleri, Çeçenler, İnguşlar, Osetler, Başkurtlar, Karaçaylar, Balkarlar da Azerileri örnek alarak Lâtin yazısına doğru yöneldiler.

1926 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da toplanan birinci Uluslararası Türkoloji Kongresinde yazı sorunu uzun uzun görüşüldü. Türkçe için en uygun alfabenin Azerbaycan'da kullanılan Lâtin kökenli yeni Türk alfabesi olduğu belirtildi. Bu alfabenin çeşitli bakımlardan Arap alfabesine üstünlükleri bulunduğu vurgulandı. Azerilerin Arap yazısından Lâtin yazısına geçmiş olmalarının çok önemli olduğu söylendi. Yeni Türk alfabesi uzun uzun övüldü ve yüceltildi. Sonunda Kongre, Lâtin kökenli yeni Türk alfabesini bütün Türk-Tatar topluluklarına tavsiye etti. Bu karar üzerine Sovyetler Birliği Oriantalistleri Bilimsel Derneği Başkanı Pavloviç, "Lâtin alfabesi, Sovyetler Birliğinin bütün Türk-Tatar bölgelerinde ve Cumhuriyetlerinde muazzer yürüyüşünü sürdürecektir" dedi.

Dediği gibi oldu: Bakû Türkoloji Kongresinden hemen sonra, yine Bakû'da, "Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi" adlı daimi bir komite kuruldu. Bütün Türk-Tatar Cumhuriyetleri ve bölgeleri temsilcilerinin katıldıkları bu komite, Lâtin harflerinin propagandasını yapmak ve bütün Türk lehçelerine uygulanmasını başlatmak üzere işe koyuldu. Komite, bütün Türkler için bir tek alfabe kabul etti. Lâtin asıllı ve 33 harfli bu alfabeye "Birleştirilmiş yeni Türk Elifbası" adını verdi. Bu alfabe, 1928 yılında Türkiye'de kabul edilen yeni Türk alfabesine benziyordu.

1928 yılında yeni yazı kampanyası Kafkaslardan Orta Asya içlerine doğru genişletildi. Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi, ikinci kurultayını Ocak 1928'de Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te topladı. O güne kadar yeni yazı hareketinin ağırlık merkezi Bakû idi, ondan sonra Orta Asya Türk toplumları da harekete geçirildi. Azerbaycan'dan sonra Orta Asya Türk Sovyet Cumhuriyetleri de Arap yazısını bırakıp Lâtin yazısını almaya yöneldiler.

Tam bu sırada Türkiye, bir çırpıda Arap yazısından Lâtin yazısına geçiverdi. Türkiye'de harf devrimi yapılacağı 9/10 Ağustos 1928 gecesi açıklandı ve 1 Ocak 1929 günü bütün Türkiye yeni yazıya geçmiş oldu. Türkiye'nin pek kısa bir zamanda harf devrimini tamamlayıvermesi, adım adım yeni yazıya geçmekte olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Türklerini kamçıladı. Ondan sonra Sovyet Türkleri arasında yeni yazıya geçiş hareketi iyice hızlandı ve 1931 yılında SSCB'de yaşayan bütün Türk-Tatar toplumları Arap yazısını bırakmış ve yeni Türk yazısını almış oldular. Sovyetler Birliğinde Türk yazı devrimi tamamlandı. Kırım'dan Özbekistan'a, Kazan Tatarlarından Kafkasya Türklerine kadar bütün SSCB'de Lâtin yazısına geçmemiş hiçbir Türk-Tatar toplumu kalmadı. Azerbaycan'da başlayan yeni yazı hareketi bütün Türk-Tatar toplumlarına yayılmış ve kesin bir zafere ulaşmıştı.

Öte yandan Türkiye'de yapılan harf devrimi, çok geçmeden Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını aştı ve eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yayıldı. Yukarda da görüldüğü üzere, daha 1928 yılında Bulgaristan Türkleri, Türkiye'ye ayak uydurdular ve Türkiye'de kullanılmağa başlanan yeni Türk alfabesini benimsediler. Bazı zorluklara karşın Bulgaristan Türk okullarında ve yerel Türk basınında yeni yazıya geçiş 1930 yılında tamamlandı.

Hemen hemen ayni yıllarda Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Kıbrıs, Onikiada, Hatay Türkleri de Arap yazısından yeni Türk yazısına geçtiler. Arap yazısı, oralardaki Türk azınlık okullarında bir süre daha Kur'an yazısı olarak öğretildi. Ama bütün o topraklarda yaşayan Türk azınlıkları, Türkiye'de kullanılan yeni Türk alfabesini benimsediler. Türkiye, bu kardeş azınlıkların yeni yazıya geçişlerini diplomatik yoldan destekledi. Türkiye basını da sınırlarımız ötesindeki soydaşlarımızın yeni yazıya geçişlerini özendirdi, alkışladı ve onların yeni yazı çabalarına arka çıktı. Soydaşlarımız, çok çeşitli zorluklarla karşılaştılar. Bu zorlukların aşılabilmesi için Türkiye'den zaman zaman maddi yardım da yapıldığı oldu. Yeni Türk harfleriyle yayın yapacak gazetelere hurufat sağlandı, arada bir para yardımı yapıldı. Soydaşlarımızın kendi çabaları ve Türkiye'nin desteği ile yeni Türk Alfabesi eski Osmanlı topraklarında yaşayan Türklerin ortak yazısı oldu.

1930'larda genel Türk yazı devriminin Balkanlardan Orta Asya içlerine kadar her tarafta başarıya ulaştığı görüldü. Bir yandan Türkiye, öte yandan Azerbaycan, Lâtin yazına geçiş hareketine öncülük etmişler ve yeni Türk harflerini bütün Türk dünyasına yaymışlardı. Türkiye'de kullanılan Lâtin alfabesi ile Sovyetler Birliği Türklerinin benimsedikleri "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" arasında pek az fark vardı. Hemen hemen bütün Türkler birbirlerinin yazılarını okuyabiliyor ve anlayabiliyorlardı. Lâtin temelli yeni Türk yazısı, Türk dünyasının ortak yazısı olmuştu ve Adriyatik kıyılarından Çin sınırına kadar geniş bir coğrafya üzerinde haklı yerini almıştı.

yüksek haddini bulmuş oldu. Bu hareketin ilk kurbanları, Rus olmayan milletlerin siyasî ve kültürel liderleri idi. Türkistan tarihini bilen herkes, Özbek başvekili Hocayev ve Özbekistan Komünist partisi sekreteri İkramov'u işitmişlerdir. Bunlar 1938 de hükümeti devirme suçu ile idama mahkûm edildiler. Bütün Türkistan cumhuriyetlerinde geniş ölçüde tevkifler ve idamlar yapılıyor, yerli liderler ortadan kaldırılıyor ve bu suretle komünistlere bu yerleri Ruslaştırmak ve mazi ile bağları tamamen koparmak için yol açılıyordu. Değişikliklerin en basit sembolü Rus alfabesinin getirilmesi olmuştur." [100]

Ruslar, 1939-1940 yıllarında Sovyetler Birliğindeki Türklere Rus alfabesini empoze ettiler. 1927-1930 yıllarında benimsenmiş olan Lâtin kökenli Birleştirilmiş Türk alfabesi ortadan kaldırıldı. Türk alfabesinin yerini Rus alfabesi aldı. Rus olmayan insanlara zorla Rus alfabesi vermek, onları Ruslaştırma amacı taşıyordu. Pek az değişikliklerle Rusların alfabesini kullanacak olan Sovyetler Birliğindeki Türkler adım adım Ruslaştırılmaya götürülmek isteniyordu. Ruslar, Ruslaştırma amaçlarını gizlemeye hiç gerek de duymuyorlardı. Tanınmış Rus Sovyet Türkologu Prof. N.A. Baskakov, bu konuda şunları söylemişti:

"Arap alfabesi bazı halklar tarafından kullanıldı. Bilâhare Lâtin alfabesi kabul edilince Sovyetler Birliğinin geri halklarının millî dillerinin gelişmesini temin edemedi. Birçok dillerin Rus alfabesini kabul etmesi, yalnız onların gelişmesini sağlamış değil, fakat ayni zamanda, Sovyetler Birliği içindeki birçok milletin Rusçayı ilerletmelerine ve Rus kültürünün benimsemelerine büyük yardımı dokundu. Rus esasındaki alfabe ve yazı, ilmî araştırmalar teşkilâtı tarafından işlenmiş ve mahalli ve merkezi ilmî araştırma teşkilâtları tarafından da tavsiye edilmişti. Neticede Rus yazısı esası üzerine kurulan yeni alfabeler dilin seslerini tamamile ifade ettiği gibi, okullarda yerli dilin süratle öğrenilmesini sağlıyor ve Sovyetler Birliğindeki milletlerin Rus dilini kısa bir zamanda öğrenmelerine yardım ediyordu. Yerli dilinde ve Rusçada edebiyatın iyi bir şekilde işlenmesi hususu, tek bir alfabenin kabulü ile temin olunabilir". [101]

Türkler, 1930'larda, Balkanlardan Çin sınırına kadar hemen her yerde Lâtin alfabesi kullanıyor, bu ortak yazı sayesinde birbirleriyle kültürel ilişkiler kurup geliştirebiliyorlardı. Sovyet Türkleri Rus yazısına geçince Türkler arasındaki kültürel köprüler koptu. Türkler artık birbirlerinin yazılarını anlayamaz oldular. Sovyetler Birliğindeki Türkler, Rus alfabesiyle Rus kültür yörüngesine girdiler, acımasız ve kaba bir Ruslaştırma politikasına hedef oldular ve SSCB dışındaki ve bu arada Türkiye'deki Türklerden gittikçe uzaklaştırıldılar.

Dahası, Sovyetler Birliği sınırları içindeki Türkler de birbirlerinden uzaklaştırıldılar. Bu insanlar 1930'larda Lâtin kökenli bir tek alfabe kullanıyor, buna "Birleştirilmiş Türk alfabesi" diyorlardı. Rus yazısı kullanma zorunluluğu getiri-

[100] *Ibid.*, s. 83
[101] *Ibid.*, s. 83

lince, "Birleştirilmiş Türk alfabesi" ortadan kalktı. Her Türk toplumuna Rus kökenli ayrı birer alfabe verildi. Bir tek alfabe yerine yirmi kadar değişik alfabe kullanılmağa başlandı.Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde ve çeşitli özerk bölgelerde yaşayan Türklere empoze edilen alfabelerin hiçbiri birbirinin aynisi değildi. Aynı soydan olan, ayni dili konuşan ve daha dün ayni alfabeyi kullanan bu insanlar şimdi birbirlerinin yazılarını anlayamaz duruma düşmüşlerdi.

Ruslar, "parçala, yut" politikasının en acımasızını ve en kanlısını Türklere reva gördüler. Türklerin alfabesi paramparça edildi. Hemen arkasından dilleri de paramparça edildi. 1930'larda alfabe birliğine kavuşmuş olan Sovyet Türkleri, dil birliğine doğru yol alıyor, aralarındaki lehçe ve ağız farklarını azaltarak bir tek edebî dile ulaşmağa çalışıyorlardı. Ruslar bu mutlu gidişi de tersyüz ettiler. Türklerin alfabe birliği konusundaki düşüncelerini hiç dikkate almadıkları gibi her Türk topluluğu için elden geldiğince farklı Rus alfabeleri hazırlamaya dikkat ettiler. Ondan sonra da Türkler için ortak bir edebî dil yerine yerel şiveleri seçtiler.[102] Çalışmalar, Türk dilini parçalama yönünde yoğunlaştırıldı. Her yerel ağız, sanki ayrı bir dil imiş gibi incelendi, geliştirildi. Rus Türkologları, "parçala, yut" politikasına hizmet ettirildi, Türklerin yazısını ve dilini parçalamak uğrunda çalıştırıldılar.

1920'lerde, 1930'larda Türk dili ve yazısı için çırpınmış bilinçli Türk aydınları kurşuna dizildiler. Onların eserleri toplatılıp yokedildi. Paul Henze bu kanlı döneme değinerek şöyle diyor:

"1920-1930 yıllarında Sovyet rejiminde dikkatle yetiştirilmiş olan birçok Orta Asyalı şairler, tiyatro yazarları, gazeteciler ve diğer münevverler büyük katliam esnasında yok edilmişlerdi. Eserleri de ortadan kaldırıldı ve okunması yasak edildi. Hakiki Orwellian modasına uygun olarak, tarihin yeniden yazılması, eskiden basılmış olan milyonlarca cildin ortadan kaldırılması lâzımdı. Alfabe değişikliği bu işi kolaylaştırdı. Zaman geçtikçe komünistler maksatlarına eriyorlardı, çünkü Lâtin alfabesi ile yazılan eserler gittikçe azalıyor ve Rus alfabesi ile yetişen yeni nesil için elde edilmesi güç bir hal alıyordu."[103]

Evet, Ruslar, 1930'lardan başlayarak, Türklerin yazısını yasakladılar, dilini parçaladılar, aydınlarını kurşunladılar ve onların eserlerini yok ettiler. Ama bu kadarla da yetinmediler. Türklerin varlığını, ulusal benliğini, kimliğini de inkâr etme yoluna saptılar. S.S.C.B. sınırları içinde *"Türk'üm"* diyebilmek büyük suç sayıldı. Türk sözü ağza alınmaz oldu. 1920'lerde göğüslerini gere gere "Ben her şeyden önce Türk'üm" diye haykıran, kendi dillerine "Türk dili", yazıların "Türk alfabesi" veya "Birleştirilmiş Türk alfabesi" adını veren 30 küsur milyon Sovyet vatandaşı, 1940'lardan sonra "Türk" kelimesini ağızlarına alamaz oldular.

[102] *Ibid.*, s. 84

[103] *Ibid.*, s. 84

Sovyetler Birliği sınırları içinde Azeri, Özbek, Türkmen, Kazak, Tatar vb. vardı ama "Türk" yoktu! "Ne mutlu Türk'üm" diyebilmek, idamlık suçtu! Bu akıl almaz baskılar yıllar yılı böyle sürüp gitti.

Rus Sovyet rejimi altında yetmiş yıl boyunca ölüp ölüp dirilen ve yavaş yavaş kendine gelen mazlum Türklerin önderlerinden, Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebül Fezl Aliyev, şimdi, yeni yeni konuşuyor ve tam bu noktaya parmak basıyor:

"Vatanseverlik bize gereklidir. Çünkü Sovyet emperyası bize *Azeri* dedi, *"Türküz"* diyeni horladılar, küçük gördüler bizi. Milletin kendisiyle iftihar etmemesi için ellerinden geleni yaptılar. Türklüğümüzle övünmeyi yasakladılar. *"Sen Türk değilsin, Hazarlısın..."* dediler. Türklük duygusu bizim içimizde kaldı." [104]

Azerbaycan'ın ünlü kadın yazarı Azize Caferoğlu, sözün arkasını getiriyor. Türkiye'li kadın yazar Sevim Çokum kendisine soruyor:

"— Stalin döneminde kültüre vurulan darbelerle ilgili hatıralarınız var mı?

Azize Caferzade cevap veriyor:

— Benim geçenlerde bu konuda bir yazım çıktı. *"Yandırdığım kitaplar..."* Ben 37'li yıllarda 15 yaşındaydım. O zamanlar birçok şairin ve yazarın kitapları yakılırdı. Benim bir üvey annem vardı. Babamın şarktan topladığı kitapları din kitabı sanıp günahtır diye yandırmamış, çaya bırakmıştır. Bir kısmını da bohçaya dürüp duvara saklamıştır. Birkaç yıl sonra köye varıp duvarı sökünce kitapların hepsinin karardığını, küle döndüğünü gördük. Bizim Azerbaycan Türklerinin geçirdiği facia çok büyüktür. Daha önceleri biz, ne Türk sözünü, ne de Türkiye sözünü dilimize getiremezdik. Kim söylese Pantürkisttir diye boynunu vururlardı." [105]

Stalin döneminde, SSCB'de, Türk alfabesinin Ruslaştırılmasıyla başlayan asimilasyon politikası, "Türk'üm" deyenin boynunun vurulmasına kadar vardırıldı. Yalnız Azeri Türkleri değil, Sovyet İmparatorluğu içindeki öteki Türkler de ayni büyük faciayı yaşadılar. Türk'e karşı Rusların asimilasyon politikası, Sovyet İmparatorluğunun her yanını sardı.

Kötü örnek

Ruslar, bu konuda başka ülkelere de kötü örnek oldular. Başka ülkelerde yaşayan Türkler de Sovyet Türkleri gibi büyük facialarla karşılaştılar. O ülkelerde de Türklerin yazılarıyla, diliyle, kültürüyle kabaca oynandı. Oralarda da Türklere kendi alfabelerini seçme ve kullanma hakkı çok görüldü. Oralarda da Türk'ün Türk olduğunu söyleyerek, kendi kültürünü geliştirmek istemesi suç sayıldı. Yani, Rusların Türklere karşı

[104] Sevinç Çokum, "Can Azerbaycan", Röportaj 3, *Türkiye* gazetesi, 13.12.1989.

[105] Sevinç Çokum, "Can Azerbaycan", Röportaj, *Türkiye*, 18.12.1989.

giriştikleri eritme ve yok etme politikası Sovyet İmparatorluğu sınırlarını çok aştı ve yaygın bir Türk düşmanlığı hareketine dönüştü.

Stalin'in asimilasyon politikasını taklit etmeye özenen ülkelerden biri Bulgaristan oldu. Bulgarlar, Bulgaristan'da yaşayan 1.5 milyonluk Türk kitlesini toptan Bulgarlaştırmaya kalkıştılar. 1970'lerden başlayarak Türklerin yazıları, yayınları, kitapları, dergileri, okulları, dernekleri yasaklandı. Bulgaristan Türklerinin elli yıldır kullandıkları Lâtin Türk yazısının yerine Bulgar yazısı empoze edildi. Bulgaristan'daki Türk azınlık çocukları yalnız bu yazı ile ve Bulgarca olarak eğitim görmeye zorlandı ve kendi anadilleriyle ders görme hakkından mahrum bırakıldı. Bulgaristan'da, Türk ve Türkiye sözcükleri ağza alınamaz oldu, "Türk'üm" demek, vatan hayınlığı gibi büyük suç sayıldı. Ve 1984/85 kışında Bulgar yöneticileri adeta cinnet getirmişcesine Türklerin üzerine saldırdılar: Bulgaristan'da bütün Türklere silâh zoruyla Bulgar adları verildi. Her Türk'ün üç göbek soy sop adı Bulgar adlarıyla değiştirildi. Türklerin yalnız kendi adları değil, ana baba, dede nine adları da kütüklerden silindi. Yerlerine Bulgar adları yazıldı. Türk adı taşımak, Türkçe konuşmak, Türk kelimesini ağza almak suç oldu ve cezalandırıldı. Bulgar hükümeti, Buşgaristan Halk Cumhuriyeti içinde artık hiç Türk yaşamadığını dünyaya ilân etti. [106]

Bu politika komşu Yunanistan'a da bulaştı. Yunan Hükümeti de Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde yaşayan Türklerin Türk değil, Müslüman olduklarını iddia etmeğe başladı. Türk kelimesi resmî belgelerden, okullardan, derneklerden, vakıflardan, müftülüklerden, yayınlardan silinip kazındı. Yunanistan'da da Türk'üm demek artık suç sayılır oldu. Gümülcine (Komotini) Bağımsız milletvekili Dr. Sadık Ahmet, bu yüzden Yunan mahkemesince hapis cezasına çarptırıldı ve hapiste yattı...

Stalin'in politikasını örnek alan bir diğer ülke Çin Halk Cumhuriyeti oldu. Çin'in Doğu Türkistan (Sincan) bölgesinde yaşayan Türkler de Sovyet Türklerine reva görülen ayni baskılarla karşılaştılar. Oradaki Uygurların yazıları 1950'lerden beri üç defa değiştirildi. Doğu Türkistan Türklerine karşı da "parçala, yut" politikası uygulandı. Türk soylu insanlar bugün Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar vb. diye parçalanıyor, her parça ayrı bir "millet" (nationality) sayılıyor ve her birine ayrı alfabe empoze edilmeğe çalışılıyor. Ortak bir alfabenin, ortak bir Türk (Uygur) dilinin gelişmesi engelleniyor.Çinliler bu yolda pek aşırı gidiyorlar. Meselâ Doğu Türkistan'da sayıları 4.200 kadar olduğu söylenen Tatarları ve sayıları 2000'i pek geçmeyen Tuvin (Tuva) denen Türk soylu bir avuç insanı da ayrı birer "millet" sayıyorlar. Nüfusu 1 milyarı aşkın Çin içinde böyle 2000 nüfuslu ayrı "milletler" bulunduğunu, fakat tek bir Türk bulunmadığını açıklıyorlar. Doğu Türkistan'da da Türk kelimesi kullanılamıyor. O toprakların kadimden beri Türkoğlu Türk olan yerli halkı bugün Türk olduğunu

[106] Ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: 1986, s. 339 vd.

söyleyemiyor, Türklüğü ile övünemiyor. O insanlara Uygur, Kazak, Kırgız vb gibi her türlü ad verilebilir, ama Türk denemez, Türk adı verilemez. Çin'de Türk ve Doğu Türkistan adları unutturulmak isteniyor.

Stalin dönemi Sovyet İmparatorluğunda Türklerin yok sayılması, Türk sözünün ağza alınmayışı gibi, bugünkü Çin Halk Cumhuriyetinde de hiç Türk bulunmadığı ileri sürülüyor. Çin yetkilileri bu iddiayı bazan basına açıklamaktan da çekinmiyorlar. Çin'in İstanbul Başkonsolosu Wu Keming, 22 Ekim 1989 günü bir Türk gazetesine demeç vermiş ve *"Çin'de 56 milletin yaşadığını fakat bunların içinde Türklerin bulunmadığını"* iddia etmiştir. Şunları söylemiştir:

"Çin'de Doğu Türkistan diye bir bölge yoktur. Çin'de yaşayan Türkler de yoktur, onlar Uygurlardır. Doğu Türkistan Devleti meselesine gelince, böyle bir devlet olmamıştır, olmuşsa bile bir iki gün yaşamıştır. Bazı kimselerin Doğu Türkistan adı verdikleri bölge, Çin'in Sincan bölgesidir" dedi. [107]

Çinli diplomatın bu sözleri tepkiyle karşılandı. Doğu Türkistanlıların İstanbul'da oturan yaşlı lideri Yusuf İsa Alptekin, *"Bir yalan ancak bu kadar olur"* dedi. "Tarihçiler oranın Türk toprağı olduğunu gayet iyi bilirler. Uygurlar Türk değildi de acaba hangi millettendi?" diye sordu. [108] Doğu Türkistan Göçmenleri Derneği Başkan Yardımcısı Hızırbek Gayretullah da Çinli yetkililerin "Tarihe ve sosyolojiye ters düştüklerini" söyledi. Ayni derneğin Genel Sekreteri İsmail Cengiz de, "Çinliler, Türklere karşı asimilasyon uyguladıklarını itiraf etmişlerdir. Çinliler karşımıza ikinci Bulgaristan olarak çıkmaya heveslenmektedirler" diye konuştu. [109]

Türk aydınları da Çin başkonsolosuna tepki gösterdiler ve cevap verdiler. Tarihçi Prof. Dr. Faruk Sümer, Doğu Türkistan'da öteden beri Türklerin yaşadığını anlamak için nehirlerin, şehirlerin adlarına bakmanın bile yeteceğini söyledi ve sordu: "Peki oradaki Türkler nereden geldi? Çinliler Çin seddinin içinde yer alan bölgededir. Doğu Türkistan Seddin dışında. Ne arıyorlar orada?" Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Çin Başkonsolosluğunun iddiasına karşı, "Tarihi değiştiremezler" dedi.Tarihçi Öztuna da Doğu Türkistan'ın iki bin yıldan beri Çin toprağı olduğunu iddia eden Çin diplomatı için, "Bunu söyleyen Tarih bilmiyor" dedi. "Karahanlı Devletinin Kaşgar olduğunu bilmiyor. Kitaplar yazıldığını, bugüne kadar da geldiğini bilmiyor" dedi. Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız ise bu tepkilere politik bir yorum ekledi: "Çinli de Türk derse, Rus da Türk derse koskoca bir Devlet oluşur. Asıl bundan korkuyorlar" diye konuştu. [110]

[107] "Çinli diplomatlardan inanılmaz iddia: 'Çin'de Doğu Türkistan ve Türkler yok'", *Zaman* gazetesi, 23 Ekim 1989

[108] "Çinli diplomatların 'Çin'de Türk yok' sözüne tepki: Tarihe ve Sosyolojiye ters düştüler", *Zaman*, 26 Ekim 1989

[109] *Ibid.*

[110] *Ibid.*

1939-1940 yıllarında, SSCB'de Türk alfabesinin Ruslaştırılmasıyla başlayan asimilasyon hareketi, işte böyle dallanıp budaklandı. Sovyet imparatorluğunun çok ötesinde ve elli yıl sonrasında da etkiler yaptı. Sovyetler Birliğinden başka, Çin ve Bulgaristan gibi ülkelerde de Türk yazısının reddine ve Türk varlığının inkârına varan yaygın bir Türk aleyhtarlığına dönüştü. 1930'lardan Balkanlardan Orta Asya derinliklerine kadar uzanmış olan Türk yazı kuşağı daraltıldıkça daraltıldı ve neredeyse Türkiye sınıflarına kadar geri itilmek istendi. Türk alfabesi demek, sanki sadece Türkiye'de kullanılan alfabe demekti; Türklük kavramı da sanki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlılığıyla sınırlıydı. Sanki yer yüzünde Türkiye vatandaşlarından başka "Türk" yoktu ve olamazdı. Türkiye sınırları dışında, Balkanlardan Orta Asya içlerine kadar her yere yayılmış olan Türk soylu milyonlarca insana "Müslüman" denebilirdi, Uygur, Hazar, Kazak, Kırgız vs. gibi envai çeşit adlar takılabilirdi ama Türk denemezdi. Bu insanlar Rus alfabesi, Çin alfabesi, Arap alfabesi, Bulgar alfabesi kullanabilirlerdi ama kendi seçtikleri ve Türk alfabesi dedikleri alfabeyi kullanamazlardı. Onların kendi yazılarını seçmeye, kendi adlarını kullanmaya hakları yoktu.

Bu tarihi haksızlık, son elli yıldan beri Türk insanına çok çile çektirdi. Türk tarihinin doğal akışını saptırdı. Türk kültürünün gelişmesini çok engelledi, yavaşlattı.

Umut ışıkları

Bu çarpıklık ne zaman düzelecek? Türk insanına reva görülen bu tarihî haksızlık ne zaman giderilecek? Türkler arasında yaratılmış olan iğreti kopukluk ne zaman onarılacak? Şimdilik kesin bir şey söylenemez. Ama bugünkü anormal durum herhalde hep böyle sürüp gitmeyecektir. Şimdiden bazı umut belirtileri görülmektedir. Mihail Gorbaçov, Sovyet İmparatorluğunda demokratikleşme rüzgârları estirmiştir ve bu rüzgârlar azçok Sovyet Türklerine de erişmiştir. İkbal'in deyişiyle, "Şarklı, Frenk şarabından tatmıştır. Eski tövbeyi bozdu ise şaşmamalı".

Azeri Türkleri de artık "eski tövbeyi" bozmuş, konuşmağa başlamışlardır. Türkiye ile ilişki kurmak istemektedirler. Öncelikle ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmek arzusundadırlar."Resmî Azerbaycan" yetkilileri, *"Azerbaycan olarak harici ülkelerle iktisadî alagalarımızı inkişaf ettirmek isterek. Başta da gardaşımız Türkiye ile..."* diyorlar.[111]

Azeriler sadece böyle genel dileklerle yetinmiyor, elle tutulur somut öneriler de getiriyorlar. Azerbaycan TV'sinden Cengiz Celilov ile gazeteci İtibar Caferov, TRT ile Azerbaycan TV'si arasında bir "televizyon köprüsü" kurulsun diyorlar ve ısrar ediyorlar.[112] Vahit Azizoğlu adlı bir başka Azerî aydını ortak yayınevi, basımevi kurulmasından sözediyor:

[111] "Taha Akyol'un Röportajından: Azerbaycan'ın Türkiye'den beklentileri", *Yeni Forum* dergisi, Ocak 1990, s. 19.

[112] *Ibid.*

"Birlikte firma guralım... İftiharla öğrenirik ki, gardaşımız Türkiye matbaacılıkta Japonya'nın seviyesindedir. Gelin burada büyük bir matbba guralım, beraber gazenalım. Fuzuli'nin 500. yıldönümü için yahşi kitaplar basalım. Nizami'nin, Nesimi'nin kitaplarını basalım... Buraya mütehassıs gönderin, bize kompüter teknikasını öğretsin... Moskova'da "meşhur adamlar" diye kitaplar çıkar... Washington var, Atatürk yok, gelin Atatürk kitabını biz basalım."[113]

Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebulfezl Aliyev, doğrudan işin özüne parmak basıyor, Azerbaycan'da Lâtin alfabesini alacaklarını ve böylece Türkiye ile daha yakın ilişki kuracaklarını söylüyor. *Tercüman* gazetesinden Taha Akyol'un, "Türkiye'den ne bekliyorsunuz?" sorusuna Aliyev şöyle cevap veriyor:

"Biliyorsunuz ki Türkiye'de iktisat mütehassısları çoktur. Bize üç-dört model hazırlayabilirler ve biz en uygun olanını seçeriz... Önce iktisadî ve medenî (kültürel) alâkalar artsın. Türkiye, Libya'da, Rusya'da fabrikalar kuruyor. İftihar edirik. Bizde de gursun. Alimlerimiz, talebelerimiz sık sık gidip gelsin. Biz Lâtin harflerini kabul edeceğiz ki, hem o harflerle kendi kitaplarımızı okuyalım, hem de Türkiye ile elifba birliği olsun. Bütün Türkî halklar elifba birliğine gitmelidir. Halk Cephesi bu kararı alacaktır. Bütün Türkî halklar uyanıyor. İnanıyorum ki, demokrat, medenî bir Türk dünyası doğacaktır. Yarın Türkler için dünden daha ziyalıdır."[114]

Aliyev, sorunu doğru ortaya koymuş. Azerbaycan ile Türkiye arasında iktisadî ve kültürel ilişkiler kurulurken Azerîlerin Lâtin alfabesine dönmeleri gerektiğine inanıyor. Bu, yalnız Türkiye ile ilişkiler bakımından değil, Azerbaycan'da Lâtin harfleriyle yayınlanmış eski kitapların bugünkü kuşaklarca okunabilmesi bakımından da gerekli görülüyor. Dahası, Aliyef, bütün Türklerin alfabe birliğine gitmeleri gerektiğini söylüyor. Azerbaycan Halk Cephesinin böyle bir karar alacığını da müjdeliyor. Alfabe sorunu, Azerbaycan Halk Cephesi liderinin zihninde iyice yer etmiş. Belli ki bu konuda uzun uzun zihin yormuş, açık-seçik fikirler oluşturmuş.

Başka Azeri aydınların da alfabe konusunu düşündükleri anlaşılıyor. Azerbaycan Tiyatro Genel Direktöri Adalet Maksatoğlu, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kopukluğu, alfabe engeline bağlıyor. Türk gazetecisi kendisine şöyle bir soru yöneltmiş:

"Türkiye'de Azerbaycan'la ilgili kitap sayısı pek az... Bizim halkımız ve aydınlarımızın büyük bir kısmı Azerbaycan tarihi hakkında fazla bir şey bilmiyorlar. Öylesi vardır ki Azerbaycan'ı isim olarak bilir, haritada yerini tayin edemez. Hatta Azerbaycanlıların Türk olduklarını yeni işiten aydınlarımız da mevcut. Bu bizim eksikliğimizdir. İki Türk ülkesinin birbirinden, kültür kaynaklarından, tarihinden haberdar olmaması konusunda siz ne düşünüyorsunuz?"

[113] *Ibid.*

[114] *Ibid.*

Adalet Maksatoğlu bu soruya şöyle cevap veriyor:

"Biz iki kardeş milletiz. Bizim kültür açısından müşterek değerlerimiz var. Siz dersiniz ki Fuzulî bizim şairimizdir. Biz deriz ki bizim şairimiz... *Yani biz bir nice zamandan sonra kültür alâkaları bakımından birbirimizden habersiz olmuşuz. Alfabe değişmiş, aramıza bir engel konulmuş. Bu seddi aradan kaldırmak lâzımdı.*"[115]

Azerî kadın yazar Azize Caferoğlu, *alfabe Ruslaştırılınca Azerbaycan ile Türkiye arasındaki köprünün yıkıldığını* belirtiyor. Şöyle konuşuyor:"

"Bu köprüyü Stalin yıktı. Yani alfabemizi değiştirmekle... Bizi sizden ayırmak ve herbir Türk boylarını birbirinden ayırmak için başka alfabeler icat ettiler. Bu, Türkleri parçalamak hareketidir. Bunun başka manası yoktur..." diyor.[116]

Yüzbin adet satan Azerbaycan Kadın Dergisi Redaktörü Halide Hasikova, *"alfabe değişince birbirimizi kaybettiğimizi"* söylüyor. Türk kadın yazar Sevinç Çokum'a dert yanıyor. Aralarında şöyle bir konuşma geçiyor:

— Dergimiz gördüğünüz gibi Kiril harfleriyle çıkıyor. Lakin önceleri Lâtin harfleriyle basılıyordu. Ayrıca biz o tarihlerde Türkiye'de çıkan birçok kitabı okuyabiliyorduk.

— Sizin adaşınız olan Halide Edip Adıvar'ı da okumuş muydunuz?

— Elbette. *Sinekli Bakkal, Ateşten Gömlek* gibi eserlerini okumuştum. Sonra harfler değişti. Ve biz birbirimizi yitirdik.

— Bundan sonra Lâtin alfabesine dönme ihtimali var mı?

— Onu bilemem. Ama dönsek daha iyi olurdu. Çünkü siz bizi okurdunuz, biz sizi..."[117]

Demek ki Azerbaycan'da yazı bilinci yeniden iyice canlanmış. Rus yazısını bırakmaktan sözediliyor artık. Dergi redaktörü, Tiyatro Direktörü, yazar, Halk Cephesi lideri gibi Azerî aydınlar ayni doğrultuda konuşuyorlar. Ciddî bir kıpırdanış ve uyanış göze çarpıyor. Azeriler umut saçıyor.

Alfabe sorunu yine gündemde

Rus baskısı azalınca Azerbaycan'da alfabe sorunu herhalde yine gündeme gelecektir. O zaman üç ayrı alfabe söz konusu edilecek ve çarpışacaktır: (i) Rus alfabesi, (ii) Arap alfabesi ve (iii) Lâtin alfabesi.

Rus alfabesini savunanlar elbette çıkacaktır. Son elli yılda bu yazıyla Azerbaycan'da pekçok yayın yapılmıştır. Azeriler çok okurlar. Kitapları 50-100 bin,

[115] Sevinç Çokum, "Can Azerbaycan", Röportaj. *Türkiye* gazetesi, 27.12.1989

[116] Sevinç Çokum, "Can Azerbaycan", Röportaj, *Türkiye*, 18/12/1989

[117] Sevinç Çokum, "Can Azerbaycan", Röportaj, *Türkiye*, 21/12/1989

dergileri, gazeteleri yüzbinlerce basılır. Elli yıldır Kiril yazısıyla büyük bir Azeri kültür birikimi oluşmuştur. Azeri ile Rus içiçe girmiştir, içiçe yaşamaktadır. Azeri aydınlar Rusça bilir. Rus alfabesi sayesinde Azeriler Rus literatüründen daha kolay yararlanırlar. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sistemi içinde kaldıkça Azerbaycan'ın Rus alfabesinden kopamayacağı söylenecektir. Hatta Rus yazısından ayrılmamasının Azerbaycan'ın kendi çıkarına olacağı da ileri sürülecektir. Lâtin yazısından Rus yazısına dönülmüştür, ama tersi yapılamaz, Rus yazısından Lâtin yazısına dönmek olmaz diyenler bile çıkacaktır. Daha başka iddialar da ortaya atılacaktır.

Bütün bu iddialara Azerî aydınlar kolayca cevap bulabilirler ve bulacaklardır. Bir azcık eskileri eşelemek de iddiaları çürütmeye yarayacaktır. XIX. yüzyılda Ruslar bazı Türk boylarına Rus alfabesini empoze etmişler. Çarlık devrilince bu Türk boyları hemen Rus yazısını atıp Lâtin yazısına geçmişler. Rus Türkologu Prof. Yakovlev, 1926 Bakû Türkoloji Kongresinde buna değinmiş ve özetle şöyle demiştir:

"Sovyetler Birliğinde yaşayan Doğu Halkları arasında üç ayrı alfabe kullanılmıştır. Bunlar Rus, Arap ve Lâtin alfabeleridir. Daha önce Rus alfabesi kullanmış Türk-Fin toplulukları da şimdi (1926'da) Lâtin alfabesine geçme eğilimindedirler. Yakutlar, Komiler gibi.

"Tarihi bakımdan Rus alfabesi Çar zamanındaki Ruslaştırma politikası ve Rus misyonerlerini propagandasile bağlantılıdır. Bu durum Rus olmayan halkların hiç hoşuna gitmemiştir ve bu halklar ulusal bir yazı sistemi yaratırken Rus alfabesini almak istememişlerdir. Hatta daha önce Rus alfabesini almış olanlar da bunu reddetmişlerdir." [118]

Rus Türkologu Yakovlev'in 1926'da söylediği bu sözler, bugün hayda hayda geçerli olsa gerektir. Zira Rus alfabesi o zaman Çarların Ruslaştırma politikasını ve Rus misyonerlerinin ortodoksluk propagandasını hatırlatıyor ve nefret uyandırıyor idiyse bugün bu nefret iyice katmerleşmiştir. Rus alfabesi bugün Stalin dönemi katliamlarını, Türklere karşı elli yıllık Rus-Sovyet baskılarını ve 1989/90 kışında Azerileri çiğneyip geçen Rus tanklarının da hatırlatmakta ve daha da derin nefret yaratmaktadır, denebilir.

Çarlık zamanında Rus İmparatorluğu içinde yaşayan Türk boylarının yüzde 7-8 kadarına Rus alfabesi kabul ettirilmişti. Bunlar, Çuvaşlar, Yakutlar, Hristiyan Kazan Türkleri, Sibirya'da yaşayan ufak bazı Türk boyları[119], Altaylarda yaşayan Sarı Uygurlar idi[120]. Uçlarda kalmış bu küçük Türk toplulukları

[118] Joseph Castagné, "Le Congrès de Turkologie de Bakou en Mars 1926" *Revue du Monde Musulmans*, LXIII, I er trimestre 1926, Paris: 1926, p.68

[119] Abdullah Battal (Rusça'dan çeviren), *Harflerimizin Müdafaası. Bakû Türkoloji Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey Tarafından Okunan Rapor*, İstanbul: 1926.

[120] Paul Henze, "İç Asya'da Siyaset ve Yazı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Kasım-Aralık 1985, s. 81

Ruslaştırmaya hedef olmuşlar ve Rus alfabesini kullanmak zorunda kalmışlardı. Ama Çarlık baskısı kalkınca bunların hepsi Lâtin alfabesini benimsemişlerdi. Hatta onların Rus alfabesini bırakıp Lâtin alfabesini almalarına bazan Rus Türkologları da yardımcı olmuşlardı. Türkolog Yakovlev, Çarlık zamanında Kuzey Kafkasya halklarına Rus alfabesinin zorla kabul ettirilmek istendiğini, halkın bunu tepkiyle karşıladığını yerinde görmüş. Bunun üzerine daha sonra oralarda Rus alfabesinin bırakılıp Lâtin alfabesinin alınmasını sağlamış.[121]

Bugün, Stalin'in 1939-1940 yıllarında Türklere zorla kabul ettirdiği Rus yazısının bırakılması söz konusudur. Tarih adeta tekerrür edecektir. Çarların bazı Türk boylarına verdiği Rus alfabesi nasıl 1920'lerde bırakılmışsa, Stalin'in Türklere empoze ettiği Rus yazısının da 1990'larda atılması gündeme gelmektedir. Perşembenin gelişi Çarşambadan bellidir. Rus baskısı kalkınca Rus alfabesi de kalkacak; Azerbaycan'dan Rus tankları çekilince Rus yazısı da çekilip gidecektir.

Ama Rus alfabesi atılınca yerine Lâtin alfabesi mi, yoksa Arap alfabesi mi alınacaktır? İşte orası pek belli değildir. Gerçi Azerbaycan Halk Cephesi lideri Aliyef, Lâtin yazısına döneceklerini söylüyor. "Biz Lâtin harflerini kabul edeceğiz ki... Türkiye ile elifba birliği olsun" diyor. Ama Aliyef'i, onun gibi düşünenleri, Halk Cephesini acaba rahat bırakacaklar mı?

Öyle sezilmektedir ki Azerileri doğru yoldan saptırmak isteyenler çıkacaktır. Azeriler Rus alfabesinden kurtulurken, Azerbaycan'ın kapı komşusu İran devreye girecek, Azerileri Arap yazısına çekmeye uğraşacak gibi görünüyor. Bugünkü İran İslâm Cumhuriyeti, kendi İslâm ihtilâlini dışa yaymayı amaçlamaktadır. Kuzey'deki Azerileri de kendi doğrultusuna ve "İslâm yazısına" çekmek için çalışacaktır. İran-Azerbaycan sınırının her iki tarafında Azeriler yaşar. Sınırın iki yakası arasında Azerilerin karşılıklı gidiş-gelişleri, hısım akraba ziyaretleri, mektuplaşmaları, yazışmaları, kültür alış-verişleri, mal değiş-tokuşları hiç eksik olmaz. Ama arada yazı engeli vardır. İran'daki Azeriler Arap yazısı kullanırlar. Kuzey'deki Azeriler yazı değişikliğine gideceklerse, neden güneydeki Azerilerin kullandıkları Arap yazısına dönmesinler diye sorulabilir. Üstelik sınırın İran tarafındaki Azeriler, Sovyet tarafındakilerin üç katıdır. Başka bir deyişle, İran Azerileri, sayıca, Sovyet Azerilerinden üç kat daha ağır basarlar. Azınlığın çoğunluğa ayak uydurması, Sovyet Azerilerinin yazı bakımından İran Azerilerine uymaları normal değil midir? denebilir. İran'ın bu gerekçeleri kullanarak kuzeydeki Azerileri Arap yazısına çekmek istemesi beklenebilir.

Geçmişin özlemini çeken İranlı mollalar, Azerileri Fars kültür yörüngesine çekmeyi de özlüyor olabilirler. Bir zamanlar bütün Azerbaycan'ın, hatta Orta Asya içlerine kadar bütün o bölgenin ne kadar İran dilinin, İran edebiyatının etkisi altında kaldığını herhalde sık sık hatırlıyorlardır. O zamanlar Azerî şairler

[121] Castagné, "Le Congrès...", p. 74-75

Farsça şiirler yazmış, Azeri sarayı Fars dilini kullanmış ve Azerî Türkçesi Farsça kelimelerle doldurulmuş. İran'ın bugünkü mollaları, o eski ümmet çağının özlemiyle bütün Azerbaycan'ı tekrar İran'ın kültür çevresine çekmeyi isteyeceklerdir. Bu bakımdan da Sovyet Azerbaycanında Arap yazısının kabul edilmesi için ısrar edecekler, baskı yapacaklardır.

Bazı Arap kuruluşlarının da Azerilerin akıllarını çelmeğe çalışacakları anlaşılıyor. Suudî Arabistan kuruluşlarının Sovyet Müslümanlarını hedef aldıkları haber veriliyor. Bu kuruluşlar, Sovyet Havayolları Aeroflot ile de anlaşarak, Sovyetler Birliğine 1 milyon adet Kuran-ı Kerim göndermeyi planlamışlar. 1990 yılın başlarında bu Kuran'ların gönderilmesine başlanmış.[122] Bu dinî gayretin arkasında bir Arap nasyonalizmi de vardır. Arap olmayan Sovyet müslümanlarına Arap dili ve Arap yazısı öğretilmek istenmektedir. Arapların bu girişimleri Azerileri Arap yazısına doğru saptırabilir mi sorusu akla geliyor. Herhalde çeşitli yönlerden Azerilerin akıllarını karıştırmak, onları Arap yazısına çekmek isteyenler çıkacaktır. Azerbaycan'da alfabe sorunu gündeme gelince çeşitli tartışmalar olacaktır. Rus alfabesi, Arap alfabesi ve Lâtin alfabesi taraftarları birbirleriyle tartışacaklar, belki kavga edeceklerdir. Ama sonunda Lâtin yazısı galip çıkacaktır.

"Suyun gidişi"

Kasım 1989'da Azerbaycan'ı ziyaret eden yazar Sevinç Çokum, Azerî liderleriyle çeşitli konuları konuşmuş. Bu arada Azerbaycan Halk Cephesi ileri gelenlerinden İsa Kamberov ile alfabe konusunu da görüşmüş. Aralarında şöyle bir konuşma geçmiş:

— Halk Cephesi olarak yapmak istediğiniz değişikliklerin arasında alfabe meselesi de var. Kiril alfabesini değiştirmek istiyorsunuz. Ancak Lâtin harflerini mi, yoksa Arap harflerini mi alacağınız konusunda karara varmamış olduğunuzu işittik. Bu konuda neler söylersiniz?

— Bu iki ayrı düşünce ziyalılarımız (aydınlar) arasında yaygındır. O da neden? Biz Lâtin harflerini alırsak, Türkiye'deki arkadaşlarımızla bağ kurarız. Arap harflerini alırsak, Iran'daki Azerbaycanlılarla yakınlık kurarız.

— Diyelim ki birinden birini seçtiniz, yığınlarla eserin yeni uygulanan harflerle çevirilmesi bir güçlük çıkarır mı?

— Elbette çetin olacak... Öyle anlaşılıyor ki, dünya Lâtin harfleri istikametinde gidiyor. İran Azerbaycan'ında 20 milyon Türk yaşıyor. Türkiye'de ise 55 milyon Türk. Tabiî bir de uzak Türkler var. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Çin Türkistanı... Onların da arzuları, Azerbaycan'ı, Türkiye'yi takip etmektir... Suyun gidişi bu olduğundan geri dönemeyiz. Onun için Lâtin alfabesi almamız daha uygun gelir. Ama Kur'an harflerini bir kültür alfabesi olarak ayrıca yerleştireceğiz.[123]

[122] David Aikman, "Karl Marx Makes Room for Muhammed", *Time*, 12.3.1990, p. 26; *Türkiye* gazetesi. 18 Nisan 1990

[123] Sevinç Çokum, "Can Azerbaycan", Röportaj, *Türkiye*, 15.12.1989

Azerbaycan aydınları dâvanın özünü çoktan kavramışlar. İsa Kamberov'un pek yerinde parmak bastığı gibi, "dünya Lâtin harfleri istikametinde gidiyor". Hatta gitmiş bile. Bugün beş kıtada Lâtin harfleri kullanılıyor. Lâtin harfleri belli bir milletin, belli bir dinin veya belli bir bölgenin alfabesi değildir. Bütün insanlığa mal olmuş, bütün dünyaya yayılmış evrensel bir alfabedir. Öteki alfabelerin hiç birinde bu özellik yoktur. O alfabeler ya bölgesel, ya da ulusal alfabelerdir. Arap alfabesi de bölgesel bir alfabe niteliğindedir.

Dünyada Lâtin alfabesinin kullanım alanları gittikçe genişlemektedir. Daha doğrusu öteki alfabeler zararına genişlemektedir. Bölgesel veya ulusal alfabelerin kullanıldığı ülkelerde, yardımcı bir alfabe olarak Lâtin harflerine de başvurmak gereği duyulmaktadır. Bir örnek: Bu satırları Çin'in başkenti Pekin'de kaleme alıyorum ve Çin'de kadimden beri resmen Çin alfabesi kullanılıyor. Ama onun yanısıra "pin-yin" denen Lâtin alfabesinin de oldukça yaygın biçimde kullanıldığı görülüyor. Pekin'de başınızı ne yana çevirseniz Çin harflerinin yanında Lâtin harflerini de görürsünüz: Sokak levhaları, tabelâlar, yol işaretleri, köy, kasaba gibi yer adları, kartvizitler, davetiyeler, otel adları, mağaza levhaları, reklâmlar, tebrik kartları, ilânlar, turistik broşürler, çeşitli biletler vs. vs. ya hep Lâtin harfleriyle, ya da hem Çin, hem Lâtin harfleriyle yazılmıştır.Bazı resmî yazışmalarda, şirket yazışmalarında, bankalarda, banknotlarda, istasyonlarda, terminallerde, hava alanlarında, uçaklarda, trenlerde, haritalarda vs. vs. Çin yazısının yanısıra Lâtin yazısının da sürekli kullanıldığı dikkati çeker. Lâtin yazısının girmediği yer kalmamış gibidir.

Yalnız Çin'de değil, başka ülkelerde de benzer durumla karşılaşılır. Çin alfabesi, Japon alfabesi, Kiril alfabesi, Sanskrit yazısı, İbrani veya Arap yazısı kullanan her ülkeye Lâtin harflerinin de az veya çok mutlaka girmiş olduğu görülür. Bugün hiçbir ülke Lâtin yazısına kapılarını yüzde yüz kapatamıyor. Ulusal veya bölgesel yazı kullanan bazı ülkelerde ise Lâtin alfabesi ülkenin ikinci yazısı durumuna yükselmiştir, yerel yazıyla aşk atar. Yani o ülkeler çift yazı kullanır olmuşlardır. Lâtin yazısının ülkeye yayılmasına engel olmamış veya olamamışlardır. Kısacası, Lâtin alfabesi, hukuken veya fiilen, yer küresini istilâ etmiştir ve etmektedir. Gerçek anlamda bir dünya alfabesi olmuştur.

Bu bakımdan dünyaya açılmak ve dünya milletleri arasına katılmak isteyen her millet veya her kişi Lâtin yazısını da benimsemek veya hiç değilse bu yazıyı biraz olsun öğrenip tanımak durumundadır. Rus baskısından sıyrılıp hürriyete kavuşmak ve dünyaya açılmak isteyen Azerbaycan da Lâtin alfabesini kabul etmek durumunda olduğunun bilincine ermiş görünüyor.

Lâtin alfabesi bugün insanlığın ortak haberleşme yazısıdır. Dünyanın öbür ucunda bir telgraf, bir teleks mesajı mı çekeceksiniz? Mutlaka Lâtin alfabesi kullanmak zorundasınız, çünkü öteki alfabeler sınırlara çarpıp geri döner, Lâtin alfabesi ise sınır tanımaz. Hele telekomünikasyon alanında Lâtin alfabesi tam evrensel bir alfabedir. Lâtin kökenli Türk alfabesiyle dünyanın her yerine tel-

graf, teleks mesajları gönderebiliyor ve oralardan teleksle veya telgrafla karşılık alabiliyoruz. Dış ilişkilerimizde bu olağanüstü büyük bir nimettir. Bunu Lâtin yazısına ve Lâtin yazısını Türkiye'ye kabul ettiren büyük Atatürk'e borçluyuz. Lâtin yazısı kullanmayan komşularımız böyle bir nimetten mahrumdurlar. Yunan harfleriyle, Bulgar harfleriyle, Rus veya Arap harfleriyle, diyelim, Türkiye'den Avustralya'ya teleks mesajı gönderemezsiniz; ama Türk yazısıyla ve Türkçe olarak yer küresinin her köşesiyle teleks veya telgraf haberleşmesi yapabilirsiniz.

Dünya Lâtin harflerine doğru gidiyor. Tarihin akışı Lâtin harflerine doğrudur. Çünkü Lâtin alfabesinin bütün öteki alfabelere mutlak üstünlüğü vardır. Bugün alfabe bakımından yeniden bir yol ayrımına gelmiş bulunan Azerbaycan aydınları, bunu açık seçik görüyorlar ve herhalde doğru olarak değerlendireceklerdir.

Öncü Azerbaycan

Alfabe bakımından Azerbaycan'ın yeri önemlidir. Anadolu ile Orta Asya ve Kuzey Kafkasya arasında bir köprü durumunda olması dolayısiyle Azerbaycan, her zaman çevresini zaten etkilemiştir. Bunun ötesinde Azerbaycan, genel Türk yazı devrimi tarihinde de öncü rolü oynamış ve bütün Türk dünyasını doğrudan etkilemiştir. Azerî ağzıyla söylersek, *"Lâtin yazısı fikri Azerbaycan'da 130 illik möhkem bir tarihe maliktir. Azerbaycan'da yeni elifba sohbeti kadimdir."*

Tekrarlamağa gerek yoktur. Ama şu kadarını hatırlamak yerinde olur: Türk dili için Lâtin alfabesinin alınmasını ilk savunan Türk yazarlarından biri Azerbaycan şairi ve piyes yazarı Mirza Fethali Ahundzade olmuştur. Türk dili için Lâtin alfabesine dayanan ilk alfabe, 1922 yılında, Azerbaycan'da hazırlanmıştır. Buna "Yeni Türk Elifbası" adını veren Azerbaycan aydınları olmuştur. Yeni Türk alfabesiyle ilk Türkçe gazete "Yeni Yol", Eylûl 1922'de Bakû'da çıkarılmıştır. Tarihte yeni Türk harfleriyle yayınlanan ilk Türk gazetesi budur ve böyle bir öncü Türk gazetesi yayınlama şerefi de yine Azerbaycan Türklerine aittir. Tarihte Lâtin yazısını ilk kabul eden Türk diyarı da Azerbaycan olmuştur. Sezarın hakkı Sezar'a, Arap yazısından Lâtin yazısına geçişte Azerbaycan Türk dünyasında başı çekmiştir. Bütün Türk halklarına örnek olmuştur.

Azerbaycan bugün de Sovyet İmparatorluğunda yaşayan bütün Türklere örnek olacaktır. Çünkü yazı sorunuyla ilgili olarak Azerbaycan'da köklü bir temel, zengin bir birikim vardır. Bugün Azerileri doğru bildikleri Lâtin yazısından Arap yazısına saptırmak isteyenlere verilecek bütün cevaplar o kaynaklarda saklıdır. 130 yıldan beri Azeri aydınları yazı konusunda zihin yormuş, fikir üretmiş, eser vermişlerdir. Yıllar yılı düşünüp zihin yorduktan, yaşayıp denedikten sonra Arap yazısının Türk diline uymadığına ve uymayacağına kesin karar vermişlerdir. *"Ne için Arap elifbası Türk diline yaramir"* diye kitap yazanlar Azerbaycan aydınları olmuştur. "Arap elifbasının çetinliğini, ayblarını ve dilimize yara-

mayub dilimizi öldürmesini tecrübeler vasıtasıyla gördük" diyenler onlardır. "Arap harflerinin vücudile İslâm milletlerinin maarifçe terakkisine ümid olabilmez ve olabilmez" diye haykıran yine Azerilerdi. "Lazımdır taklit etmek o milletleri ki maarif ve medeniyetçe bizden çok kabaga geçübler" diyerek Lâtin alfabesini almak gerektiğini de onlar savunmuşlardı. Dün Arap alfabesine *"köhne elifba"* diyenler Azerilerdi. "Redd olsun köhne elifba!", "Yaşasın yeni Türk elifbası" diyen ateşli sloganlar Azerbaycan gençlerinden kaynaklanıyordu.

Bugün Azerbaycan'da yazı işine zihin yoranlar işte o gençlerin çocukları, torunlarıdırlar. Dolayısiyle Azerbaycan, herhalde yine Lâtin alfabesinde karar kılacak, eninde sonunda yine Lâtin alfabesini kabul edecektir. Başka türlüsü pek düşünülemez. 1920'lerde Lâtin yazısının alınmasına öncülük etmiş olan Azerbaycan'ın bugün yetmiş yıl geriye gitmesi ve Arap yazısına dönmesi beklenemez. Aydın Azeriler bilirler ki Arap yazısına doğru kaymak, yakın geçmişe ve tarihin akışına ters düşmek olur. Rus yazısından Arap yazısına geçmek, yağmurdan kaçarken doluya yakalanmak olur. Arap yazısı Azerileri doğru yoldan, suyun gidişinden saptırır, onların dünyaya açılmalarını ve uygar milletler arasına katılmalarını geciktirir. O "köhne elifba", Azerileri karanlığa, ümmet çağına ve Fars kültür nüfuzuna doğru sürükler. Azerbaycan, Rus boyunduruğundan kurtulurken Fars kültür boyunduruğuna düşmek istemez ve istemeyecektir. Azerbaycan aydınları böyle bir tuzağa düşmeyecek kadar bilinçli ve hazırlıklıdırlar. Nereden bakılırsa bakılsın bütün yollar Lâtin alfabesine çıkar ve Azeriler bu doğru yoldan saptırılamaz.

Bugün gözler Azerbaycan'a çevrilmiştir. Alfabe sorunu çözülecekse orada çözülecek, Gordium'un düğümü orada kesilecek. Azerbaycan Rus yazısından Lâtin yazısına geçerse, arkası çorap söküğü gibi gelecek. Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak, Tatar vs. vs. hepsi Azeri'yi izleyecek. Azerbaycan'ın başarısı onlara yol gösterecek, çığır açacak ve güç verecek. Sovyet İmparatorluğunda Türk yazı devriminin geleceği, bir bakıma, Azerbaycan'daki gelişmelere bağlıdır.

Azerbaycan bir pilot bölge durumundadır. Tarih ve coğrafya bu Türk diyarına olağanüstü bir görev yüklemiştir. Şerefli bir görev, ama şerefli olduğu kadar da çetin bir görevdir bu. Azerî Türk'ü ortaya atılmış, yalnız kendisi için değil, uzak yakın öteki Türkler için de savaş veriyor. Azerinin dâvası, bütün Türklerin ortak davasıdır. Azeri'nin başarısı bütün Türklerin başarısı olacaktır. Azerbaycan ne kadar çabuk Lâtin yazısına geçerse, Sovyet İmparatorluğunda Türk yazı devrimi o kadar hızlanacak, o kadar çabuk tamamlanacak. Azerbaycan Türklerine arka çıkmak bütün Türklerin görevidir.

Kısacası, Türk yazı devrimi güncelliğini koruyor. Türkiye'de Lâtin yazısına geçiş çoktan tamamlanmış ve tarihe mal olmuştur. Türkiye dışında, Sovyetler Birliğinde ise Türk yazı devrimi zorla yolundan saptırılmış ve geciktirilmiştir. Oralarda yaşayan Türklere nahak yere elli yıllık zaman kaybettirilmiş ve onların, dış dünyaya açılmaları ve uygar dünya milletleri arasına katılmaları önlen-

miştir. Sovyet Türkleri şimdi bu tarihi haksızlığı onarmak, yitirilen zamanı kapatmak, yeniden Lâtin alfabesine veya Birleştirilmiş Yeni Türk alfabesine kavuşmak için çırpınıyorlar. Bu çırpınışta veya bu savaşta Azerbaycan öncü durumundadır. Türk yazı devrimi davası bugün Azerbaycan da düğümleniyor. Azerbaycan'ın alfabe sorunu bizim de sorunumuz, bizim de dâvamızdır.

Bu kitap baskıya girerken 17 Aralık 1990 günlü *Milliyet* gazetesinde aşağıdaki haberi okuduk. Olduğu gibi aktarıyoruz :

"AZERBAYCAN'A TÜRK ALFABESİ

Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Lâtin alfabesine geçilmesiyle ilgili ön hazırlıklar tamamlandı.

Bilimler Akademisi'nin uzun süren bir çalışma döneminden sonra hazırladığı taslak, parlamentoya sunuldu. Parlamentonun taslağı kabul etmesi halinde Azerbaycan'da kullanılan *Kiril* alfabesi terk edilecek.

İran ve Suudi Arabistan, Azerbaycan'da Fars ve Arap alfabesi kullanılması yolunda yoğun çaba harcamıştı. Ancak, hazırlanan taslak, büyük ölçüde Türk alfabesinden esinlenildiğini gösteriyor.

"Azerbaycan Elifbası" başlıklı taslakta 32 harf yer alıyor. Yeni alfabede, Türkçe'deki *"C", "G", "O", "S", "U"* gibi harfler yer alıyor. Ancak, Türk alfabesinden farklı olarak üç harf bulunuyor. Bunlardan biri. Arap alfabesinde de yer alan *"ayın"*, diğeri *"X"*. (Azeriler *"X"i, "hı"* sesinin karşılığı olarak kullanıyor). Üçüncü harf ise *"Q"*.

Parlamentonun taslağı onaylaması halinde yeni alfabe hemen uygulamaya konulacak.

Azerbaycan'ın yeni alfabesi şu harflerden oluşuyor : *A, B, C, Ç, D, E, AYIN, F, G, Ğ, P, X, İ, I, J, K, L, M, N, O, Ö, P, R, S, Ş, T, U, Ü, V, Y, Z."*

Milliyet gazetesi, birkaç ay sonra da şu haberi verdi:

"SSCB'de yaşayan Türk asıllı ve Türkçe konuşan halkların temsilcileri, Türk Halk Kurultayı oluşturarak, Lâtin alfabesinin benimsenmesini kararlaştırdılar.

"Tataristan'ın başkenti Kazan'da yapılan 2. Türk Halkları Kongresi'ne katılan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Başkurdistan, Tataristan cumhuriyetleriyle Yakut, Çuvaş, Dağıstan, Tuva ve daha bir dizi özerk cumhuriyetteki bağımsızlık ve özerklik yanlısı siyasî gruplardan 125 temsilci, kurumlaşmış bir yapı oluşturma konusunda bazı kararlar aldılar.

Kongrenin sürekli bir organ haline getirilmesini öngören karar tasarısında yeni organın adı, Azerbaycan Halk Cephesi temsilcisinin önerisi üzerine, oybirliğiyle Türk Halkları Kurultayı olarak benimsendi.

"Kongrede benimsenen 20'den fazla kararın en önemlisi de, alfabenin değiştirilmesine ilişkin karar oldu.

"Bu kararla, SSCB'de yaşayan tüm Türk halklarının, aralarında yabancılaşma ve kültürel iletişim kopukluğunu aşmak için Türkiye'nin kullandığı Lâtin alfabesini en kısa sürede kullanmaya başlamaları gerektiği görüşü benimsendi..."[124].

Evet, Türk Halkları Kurultayı, doğru bir karar almış. Bu karar yürürlüğe konabilirse, Türkler, 1930'larda olduğu gibi yeniden alfabe birliğine kavuşmuş olacaklar. Ama henüz hiçbir Sovyet Türk cumhuriyetinde Lâtin alfabesi resmen kabul edilmiş değildir. Lâtin alfabesine doğru gidişi engellemek için İranlılar da yoğun bir propaganda kampanyasına girişmişler. Azerbaycan Yüksek Hukuk Kurumu Başkanı Aliyev İdris Alioğlu, Nisan 1991'de Bakû'yu ziyaret eden Türk gazeteci Yavuz Donat'a şöyle konuşmuş:

"Lâtin alfabesi ile yayını çoğaltın. *İranlılar* burada *Türkiye aleyhine çalışıyorlar.* 'Şeytan alfabesini almayın' diyorlar, bu *İran propagandasını kırın.* Bizim ihtiyacımız para değil. Türkiye'den siyasî destek." [125]

Yavuz Donat, "Azerbaycan'a nasıl yardım edeceksek edelim. Ve bunu gecikmeden yapalım" diyor[126].

Bakû'dan yazan bir başka gazeteci de, son 45 yıldır Kiril alfabesi kullanılan Azerbaycan'da yapılacak harf değişikliği sırasında önemli bir sınav verileceğini ve bu sınavın nasıl sonuçlanacağının henüz belli olmadığını belirtiyor[127].

Kitap baskıya girerken gelişmeler bu noktadadır.

[124] "Türk Halkları" Kurultayı Lâtin alfabesinde karar kıldı. SSCB'de harf devrimi", *Milliyet,* 23 Nisan 1991.

[125] Yavuz Donat, "Geç Kalmadan", *Tercüman,* 25 Nisan 1991.

[126] *Ibid.*

[127] Fehmi Koru, "Azerbayan'ı mehterle fethetmek...", *Zaman,* 25.4.1991.

TIPKIBASIMLAR

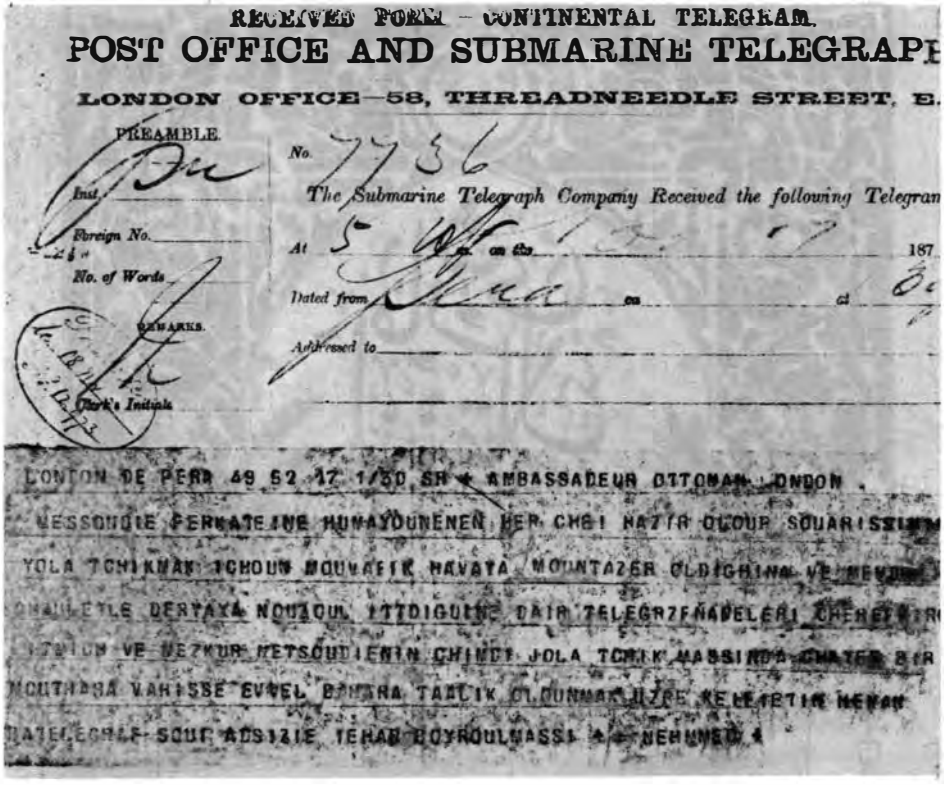
RECEIVED FORM – CONTINENTAL TELEGRAM.

POST OFFICE AND SUBMARINE TELEGRAPH

LONDON OFFICE—58, THREADNEEDLE STREET, E.

PREAMBLE.

Inst.

Foreign No.

No. of Words

REMARKS.

Clerk's Initials

No. 7736

The Submarine Telegraph Company Received the following Telegram

At ... on the ... 187

Dated from ... on ... 18

Addressed to ...

LONDON DE PERA 49 52 17 1/50 SH ✱ AMBASSADEUR OTTOMAN LONDON .

MESSOUDIE FERMATEINE HUMAYOUNENEN HER CHEI NAZIR OLOUR SOUARISZIN

YOLA TCHIKMAK ICHOUN MOUVAFFIK HAVATA MOUNTAZER OLDIGHINA VE MEVDU

EYLE BERTAYA MOUZOUR ITTDIGUINE DAIR TELEGRZFNAMELERI CHEHEBIR

ION VE MEZKUR METSOUDIENIN CHIMDI YOLA TCHIKMASSINDA CHATER BIR

MOUTHABA VAHISSE EVVEL BOMBAYA TAALIK OLOUNMAK UZRE KELMETIN MENAH

DATELEGRAF SOUF ADSIZIE IEHAR BOYROULMASSI ✱ NEHUNEN ✱

1. Türk yazı devriminden yarım yüzyıl kadar önce Lâtin harfleriyle kaleme alınmı Türkçe resmî bir telgraf. 17 Kasım 1875 tarihinde Osmanlı Saray mabeyncisi Mehme Beyden Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliğine çekilmiştir. (Bkz. s. 36) Lâtin harfler uluslararası posta ve telgraf alfabesi olduğundan Türkiye'den yabancı ülkelere Türkç telgraf çekilmesi için XIX. yüzyıl ortalarından beri Lâtin harfleri kullanılmaktaydı Arap harfleriyle yabancı ülkelere telgraf çekilemiyordu.

2. Yazı devriminden 2 yıl önce basılmış bir Türk İstiklal Marşı broşürünün kapağı.

استقلال مارشی

قورقما سونمەز بوشفقلرده بوزن آل سانجاق
سونمەدن بوردیمك اوستنده توتن الك صوك اوجاق
اونم ملتمك بیلدیزیدر پارلایاجق
اوبمدر ، اونم ملتکدر آنجاق

چاتما قوربان اولایم چهرەکی أی نازلی هلال
قهرمان عرقه بر کول ، نه بو شدت ، بو جلال
سکا اولماز دوکولن قانلریمز صوکرا حلال
حقیدر حقه طاپان ملتمك استقلال .

MARCHE D'INDÉPENDANCE

Korkma seunmèz' bou chafaklarda yuzèn' al sandjak
Seunmédèn' your'doumoun ustundé tutèn èn son odjak
O bénim' millétimin' yildizidir parlayadjak
O bénimdir, o bénim' milletimindir andjak.

Tchatma, kourban olayim tchéhréni èy nazli hilal
Kahraman irkima bir ghul, né bou chiddèt' bou djélal
Sana olmaz deuqulén kanlarimiz sonra hélal
Hakkidir hakka tapan millétimin' istiklal.

فیاتی ۵۰ غروشدر

3. Aynı broşürün son sayfası. Türk İstiklâl Marşının Lâtin harfleri ile nasıl yazılmış olduğu görülmektedir. Henüz yeni Türk alfabesi hazırlanmamış olduğundan İstiklal Marşımızı yazmak için Fransız alfabesi çeviri yazısı olarak kullanılmıştır.

YENİ TÜRK ALFABESİ

İmlâ ve Tasrif Şekilleri

يكى تورك آلفابه سى

املا و تصريف شكللرى

Devlet Matbaası
1928

4. Türk Dil Encümeni tarafından 1928 yazında hazırlanıp bastırılan Yeni Türk Alfabesi adlı kitabın kapağı.

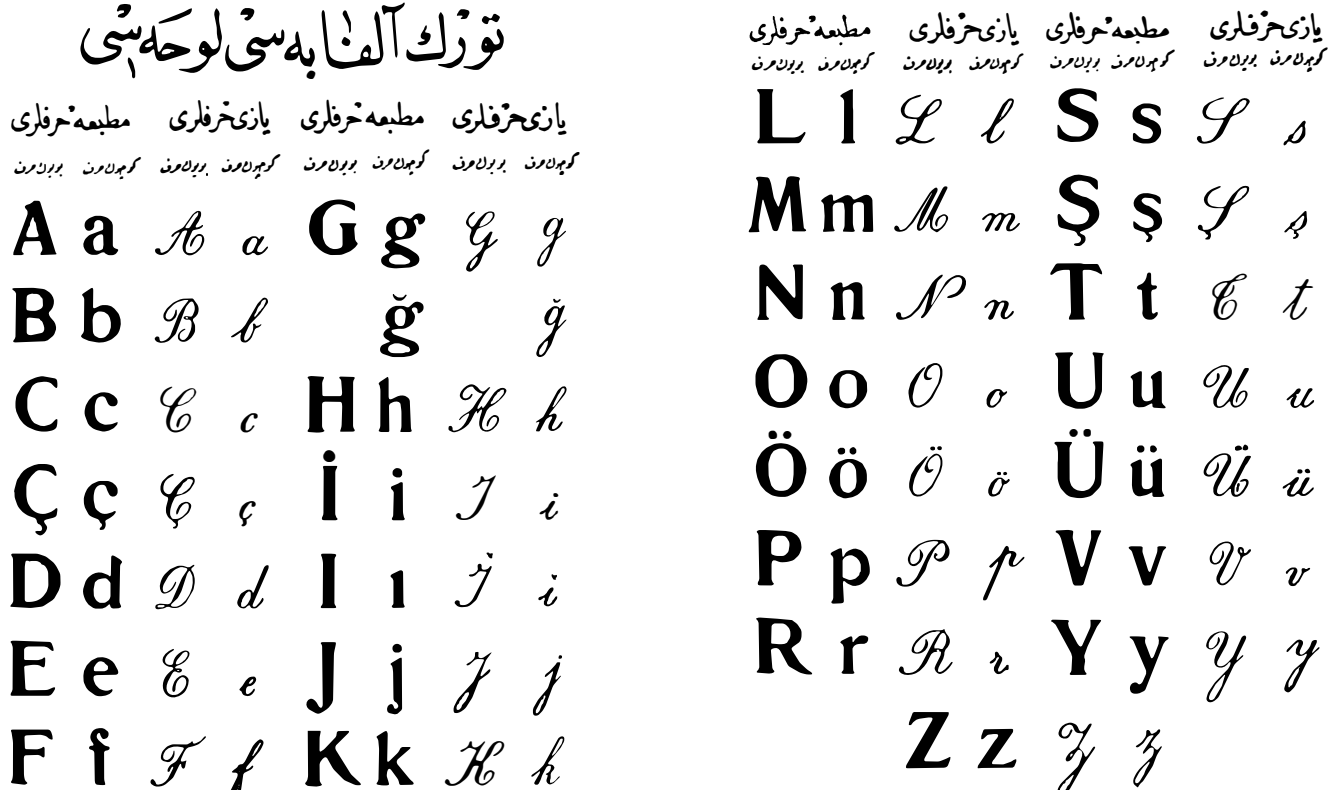

5. Türk Dil Encümenince 1928 yılında hazırlanıp bastırılmış olan yeni Türk Alfabesi levhası. Lâtin alfabesi esasına dayanan yeni Türk alfabesinin açıklamaları Arap harfleriyle yapılmıştır.

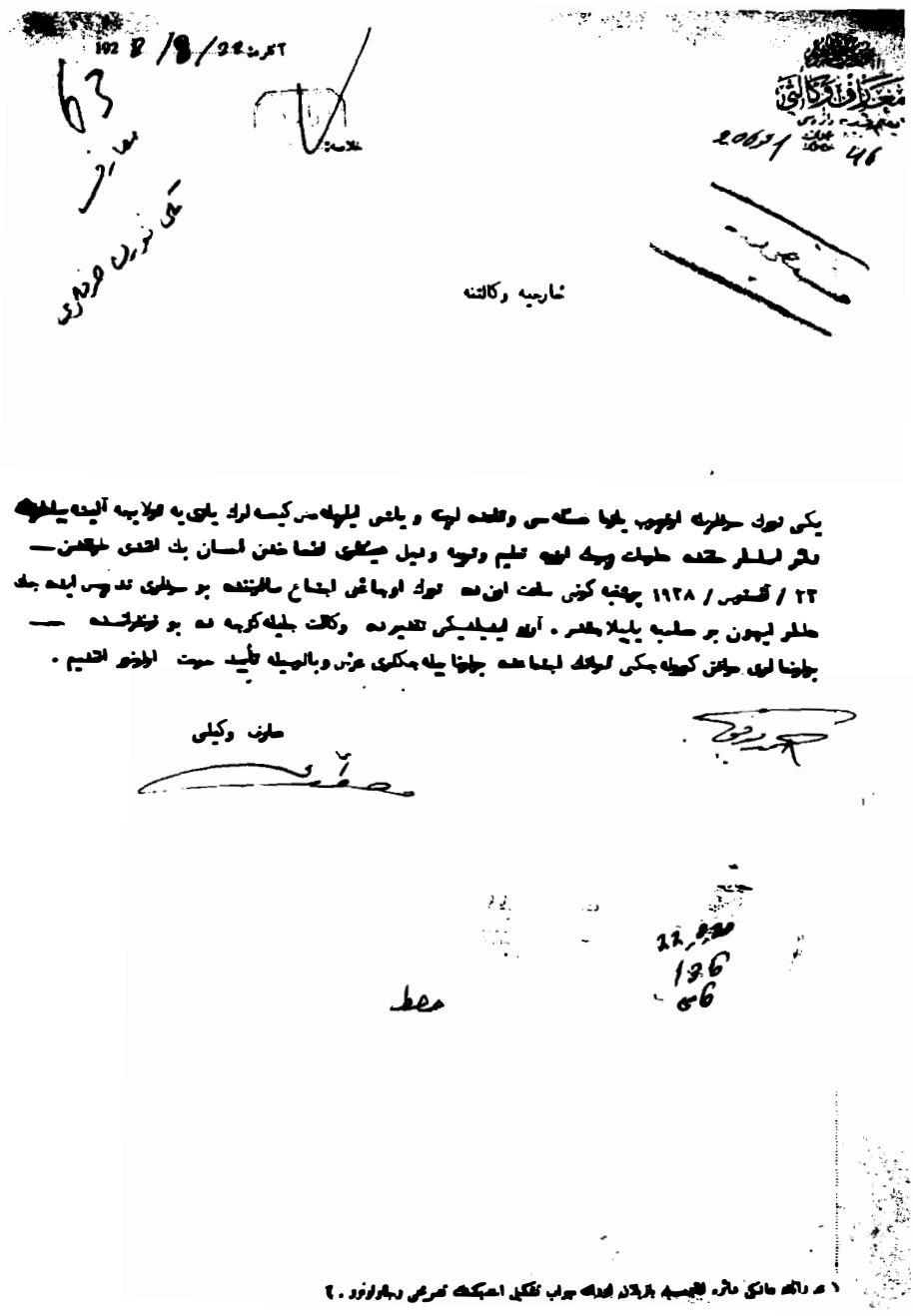

6. Maarif Vekili Mustafa Necati imzasıyla Dışişleri Bakanlığına gönderilmiş olan 22 Ağ tos 1928 tarihli yazı. Yeni Türk harfleri konusunda Türk Ocağında verilecek bir k feransa Dışişleri memurları da davet ediliyor.

معارف وكالتي

نمره: 2110

تاريخ: 27-8-928

خلاصه:

خارجيه وكالت جليله سنه

عالمزده و مأمورلرمزه يكى تورك حرفلرينى اوكرتمك ايچون هر طرفده بويوك بر فعاليته شاهد اولان وكالتمز مذكور حرفلرله اجرا ايدبله جك تدريسات دبل انجمننك قبول ايتديكى اصول دائره سنده تدريسنى ضروى كورمكه اولديغندن وكالت جليله لرنجه آچيلاجق قورسلره درس كوسترمك اوزره — قاچ معلمه احتياج كورولديكنك اشعارينى رجا و بالوسيله تأييد حرمت أيله رم أفندم .

معارف وكيلى

مصطفى نجاتى

1928

11/9/928 H210

وزارت 19.28 142

57

4812

171

(عمراك عادى ٥٠ ياشه اطفاله يازيلان اوراق جراب تكليف ايتمكسزين تصرفى دعاولونور .)

7. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey imzasıyla Dışişleri Bakanlığına gönderilen 27 tos 1928 tarihli yazı. Yeni Türk harflerini öğretmek üzere Dışişlerinde açılacak için kaç öğretmene ihtiyaç duyulduğu soruluyor.

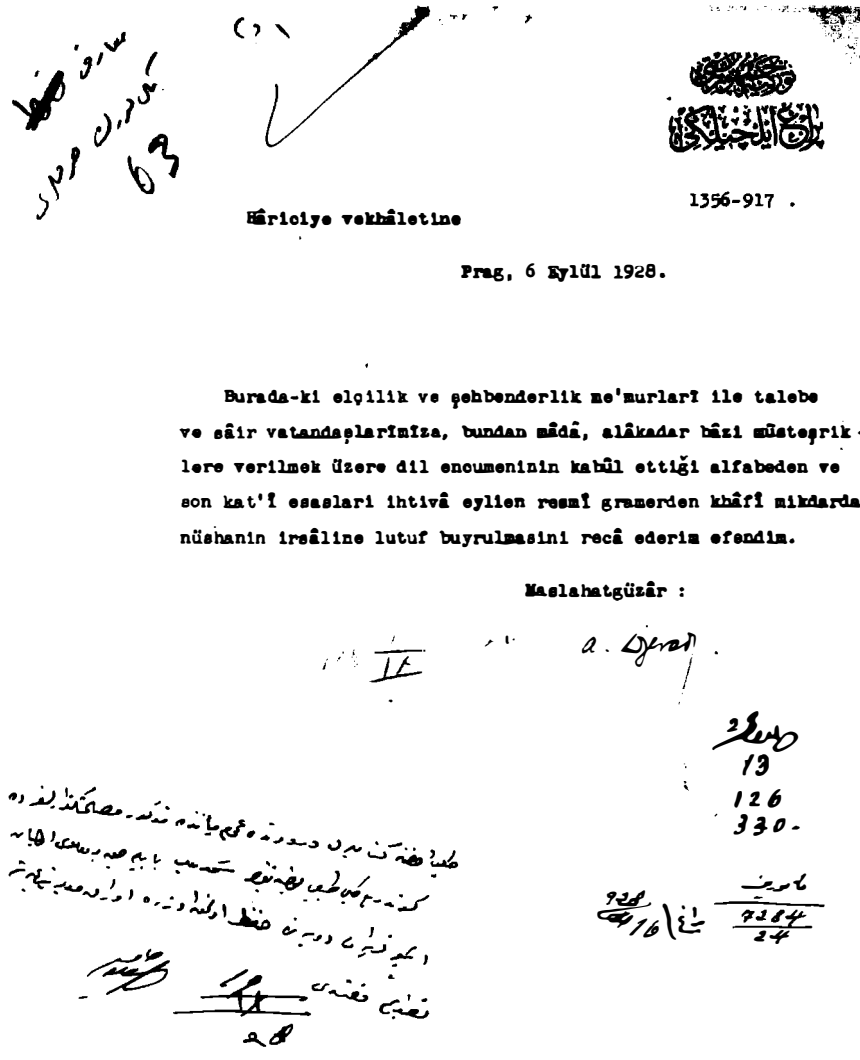

Hâriciye vekâletine

1356-917 .

Prag, 6 Eylül 1928.

Burada-ki elçilik ve şehbenderlik me'murları ile talebe ve sâir vatandaşlarımıza, bundan mâdâ, alâkadar bâzı müsteşrik - lere verilmek üzere dil encumeninin kabûl ettiği alfabeden ve son kat'î esasları ihtivâ eylien resmî gramerden khâfî mikdarda nüshanin irsâline lutuf buyrulmasini recâ ederim efendim.

Maslahatgüzâr :

a. Djevad

دوسیه ربط نومرولرینك اشارتله مخصوص محل

60595

دوسیه‌سی

Savcıyla

خارجیه وکالتی ... مدیریتی

مدیر عمومی	مدیر	ممیز	مسوده	مبیض	شعبه‌نك قید نومروسی	مستنداوراقی اوراقك
				Tahlis 15 Eylül 1928	49215	

اوراق عمومی نومروسی 48067 – 156

اوراق مخصوصی نومروسی 48067 – 268 جدید

اوراق قلمی تاریخی 48063 – 76 قدیم

تعمیم

خلاصه

یکی تورك حرفلرینك نهایت اون بش تشرین اوله قدر بالمساله مأمورین دولت طرفندن اوگرنه لیلمسی قطعیاً مطلوب و ملتزم اولدیغندن ایلجیلگزو شهبندرلك مأمورلرینك آره لرنده حروفلری اوگرنه جکلری اوگره نه‌لری و مماریه حاصل ایله‌مه‌لری لزمدر . آلفابه و قواعد کتابلری یوسته ایله درست آریا لدر. کیفیتك معکوسی مبنکرده کی شهبندرلکلره سریعاً نصبی مرجودر.

لوندره = باریس – رومـا – کاباج – برلین = وارشوا – ولشینگتون – طهران – بوکرش ایلجیلکلرینه

بون – بوکرش – قاهره – آتنه صوفیه – ویانه – تبران – وارشوا – بلغراد – بخته – ایلجیلکلرینه

برلین – استوکهولم – بروکسل – توکیو – لهاهی – مادرید – بغداد معلمتدکاری لدلرینه

یمن ، حجاز مستلکه

قبریسی

جدید – [illegible] شهبندرلکلرینه

لوندره بوبوك ایلجیلکنه علاوه ایدیلمجك = قبریسه بیلدیرلمندر =

باریس بوبوك ایلجیلکنه علاوه ایدیلمجك = بیروت ، شام ، حلب شهبندرلکلرینه بیلدیرلمندر.

بیروت باش شهبندرینه علاوه ایدیلمجك = حلب و شام شهبندرلکلرینه سریعاً تبلیغی مرجودر.

[ ] اشاری ایجده کی صورده تعمیم یاپلمق ایچون رعایتکارانه بانوزه

1118

9. Dışişleri Bakanlığının 13 Eylül 1928 tarihli genelgesi. Yeni Türk harflerinin en geç 15 Ekim 1928 tarihine kadar bütün devlet memurlarınca öğrenilmesi gerektiği bildiriliyor.

Hariciye Vekaletine

Burada mümkün ve Kerkük'teki mukayyed olan vatandaşlarımıza yeni harflerimizin şekil ve usul-i tedrisini öğretmek maksadı-le maslahat-güzarlığımızda bir kurs küşad eylediğimi arz ve bu vesile ile yüksek hürmetlerimin kabulünü rica eylerim efendim.

16 Eylül 928.

Kerkük'teki.

Recat Behcet

اعلان

تورکیه جمهوریتی مصلحتگزارلغندن

حکومتمزجه قبول ایدلش اولان یکی تورك حروفاتك شکل واصول تعریفی لوکوزیك مقصدیله مصلحتگزارلغمزده بر قورس کشاد ایدلشدر. قابیلار یارمزده مقید تورك تبعه سنك لزوم مراجعتلری اعلان اولنور.

10. Bağdat Başkonsolosluğumuzun 16 Eylül 1928 günlü yazısı ve eki. Bağdad'da yeni Türk harfleri kursu açıldığı bildiriliyor.

Hariciye Vekhaleti Celilesine

3169
277

On beş teşrini evvelden itibaren **yeni** harflerin istimaline başlanmıştır. Ancak umurı hisabiyeye aid defterler bu harflerin istimaline elverişli ve **kâfi** olmadigindan yeni defterler gönderilinceye kadar eski harflerin istimalinde devam mecburi oldugunu arz eylerim efendim.

20 Teşrinievvel.1928

Baş şehbender.

R Bâkı

8
723
491

11. Marsilya Başkonsolosluğumuz, 15 Ekim 1928 tarihinde yeni Türk harflerinin kullanılmaya başlandığını bildiriyor.

جمهوريت حكومتى
خارجيه وكالتى
مأمورين مدديني

آمسترام شعبه سنه

تورك حرفلرينك قبول وتطبيق حقنده بويوك ملت مجلسنجه قبول وتصديق ايدلش اولان 3 تشرين ثانى 928 تاريخ و 1353 نومرولو قانون صورتى لفاً تقديم قلنمش اولدیغندن كانون اول 928 ابتداسندن اعتباراً مذكور قانون موجبنجه تورك حرفلريله مخابرات ومعاملات اجراسى تعميماً اشعار اولنور افندم .

7 تشرين ثانى 1928

حارجيه وكيلى نامنه
مستشار
محمد انيس

916
18/12/928

A - 1 - C

12. Dışişleri Bakanlığı, TBMM.'den geçmiş olan Türk harfleri yasasını Dış Teşkilata duyuruyor.

خارجیه وکالتی
مأمورین مسئولیتی

تورك حرفلرینك قبول وتطبیقی حقنده قانون

قانون نومرسوسی
1353

نشری تاریخی
3 تشرین ثانی 928

ماده ۱ — شیمدیه قدر تورکچه یازمق ایچون قوللانیلان عرب حرفلری یرینه لاتین اساسندن آلنان ومربوط جدولده شکلری کوسترلمش حرفلر (تورك حرفلری) عنوان وحقوق ایله قبول ایدلمشدر .

ماده ۲ — بوقانونك نشری تاریخندن اعتباراً دولتك بتون دائره مؤسساتنده وبالجمله شرکت، جمعیت وخصوصی موسسه لرده تورك حرفلریله یازیلمش اولان یازیلرك قبولی ومعامله یه قونولماسی مجبوریدر .

ماده ۳ — دولت دائره لرینك هر برنده تورك حرفلرینك دولت معاملاتنه تطبیق تاریخی 1929 کانون ثانینك برنجی کونی کچه سی . شوقدرکه اوراق تحقیقیه وفذلکلرینك واعلاملرك ومطبوع معاملات جدول ودفترلرینك 1929 حزیرانی ابتداسنه قدر اسکی اصولده یازلمسی جائزدر . وبربولجك طابو قیدلری وسندلری ونفوس ونه ولخه جزوداتلری و قیدلری و عسکری هویت وترخیص جزوداتلری 1929 حزیرانی ابتداسندن اعتباراً تورك حرفلریله یازیلاجقدر .

ماده ٤ — خلق طرفندن واقع مراجعتلردن اسکی عرب حرفلریله یازیلی اولانلرینك قبولی 1929 حزیرانینك برنجی کونه قدر جائزدر . 1928 سنه سی کانون اولنك ابتداسندن اعتباراً تورکچه خصوصی ویا رسمی لوحه ، تابله ، اعلان، رقلام و سینه ما یازیلری ایله کذلك تورکچه خصوصی ، رسمی بالجمله موقوت غیر موقوت غزته رساله و مجموعه لرك تورك حرفلریله باصیلماسی ویازیلماسی مجبوریدر .

ماده ٥ — 1929 کانون ثانی ابتداسندن اعتباراً تورکچه باصیلاجق کتابلرك تورك حرفلریله باصیلماسی مجبوریدر .

ماده ٦ — رسمی وخصوصی بتون ضبطلرده 1930 حزیرانی ابتداسنه قدر اسکی عرب حرفلرینك ستنوغرافی مقامنده استعمالی جائزدر. دولتك بتون دائره ومؤسسه لرنده قوللانیلان کتاب ، قانون ، تعلیماتنامه دفتر ، جدول قید وسجل کبی مطبوعه لرك 1930 حزیرانی ابتداسنه قدر قوللانیلماسی جائزدر .

ماده ۷ — پاره وحصه سنه لری وبونولر وتحویلات وبول وسائر قیمتلی اوراق ایله حقوق مالیی حائز بالجمله اسکی وثیقه لر دکیشدیرلمدکلری مدتجه معتبردرلر .

ماده ۸ — بالعموم بافعه لر ، امتیازلی وامتیازسز شرکتلر ، جمعیتلر ومؤسسه لرك تورکچه معاملاتنه تورك حرفلرینك تطبیق 1929 کانون ثانینك برنجی کونی کچه سی . شوقدرکه خلق طرفندن مذکور مؤسسه ایله 1929 حزیرانی ابتداسنه قادار اسکی عرب حرفلریله مراجعت واقع اولدیغی تقدیرده قبول اولنور. بومؤسسه لرك الرنده موجوداسکی عرب حرفلریله باصیلمش دفتر ، جدول ، قتالوغ ، نظامنامه وتعلیماتنامه کبی مطبوعه لرك 1930 حزیرانی ابتداسنه قدر قوللانیلماسی جائزدر .

ماده ۹ — بتون مکتبلرك تورکچه یاپیلان تدریساتلرنده تورك حرفلری قوللانیلیر. اسکی حرفلرله مطبوع کتابلرله تدریسات اجراسی ممنوعدر .

ماده ۱۰ — بوقانون نشری تاریخندن معتبردر .

ماده ۱۱ — بوقانونك احکامنی اجرایه اجرا وکیللری هیئتی مأموردر .

3/11/928

13. 3 Kasım 1928 tarihli ve 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" metni.

— مربوط جدول —

تورك آلفابه‌سی لوحه‌سی

مطبعه حرفلری		یازی حرفلری		مطبعه حرفلری		یازی حرفلری	
بیوك حرفلر	کوچوك حرفلر	بیوك حرفلر	کوچوك حرفلر	بیوك حرفلر	کوچوك حرفلر	بیوك حرفلر	کوچوك حرفلر
A	a			L	l		
B	b			M	m		
C	c			N	n		
Ç	ç			O	o		
D	d			Ö	ö		
E	e			P	P		
F	f			R	r		
G	g			S	s		
	ğ			Ş	ş		
H	h			T	t		
İ	i			U	u		
I	ı			Ü	ü		
J	j			V	v		
K	k			Y	y		
				Z	z		

14. 13 Kasım 1928 tarihli Türk Harfleri Yasasına ekli Türk Alfabesi levhası.

A / d

خارجیه وکالتی

نجی دائره مدیریت عمومیسی

شعبه مخصوصی

Ya Hay Maslahatgüzarlığına

5116

1/1

13/9/928 tarih ve H8061/156 numerolu tahrirata zeyldir:

Reisicumhur hazretlerinin ahiren bazi vilayetimizde icra buyurdukları seyahat esnasında vaki olan meşhudat ve müşahedatları üzerine yeni harflerimiz tatbikatında edilen tecrübi tarz açık bir şekilde ve bir dereste icra edecek surette neşr olunan bir makaleyi havi hakimiyeti milliye gazetesi nushalarından mikdar münasib, tedrisatı vakıa üzerine en sür'atli ve bir şekil alınış olan yeni harflerimiz tatbikatının pek yakın bir zamanda resmi muhaberatta istimali mukarrer bulunmak üzere alınmak mevkiinde olmak üzere postaya tevdian tasyar kılınmış olduğunu.

21 Teşrinievvel 1928 Hariciye Vekili Namına Müsteşar Mehmet Emin

927 79

a.ç.g/3

15. Türk harflerinin ilk uygulanmalarından bir başka örnek. Dışişleri Bakanlığı, Türk harfleri yasasının çıkmasını beklemeden yeni yazıyı resmen kullanmaya başlamıştır.

Stokholm, 10 teşrini sani 1928.

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ
STOKHOLM ELÇİLİĞİ

Nr. 2362/343.

H ü l a s a :

Yeni hurufatın kabuli münasebetile bir Danimarka gazetesinde intişar eden mekaleye dâir.

Melfuf.

1

Vekîl bey efendi hazretleri,

Yeni türk alfabesinin kabuli münasebetile Reisi Cümhur hazretlerinin icraati tecedd üt perveranelerinden kemali sitayiş ve takdir ile bahis olan ve Kopenhagda münteşir "Berlingske Tidende" gazetesinde Stanbul mektubu namile intişar eden mekalenin tercümesi manzuri âlîleri olmak üzere leffen takdim kilinmişdir efendim hazretleri.

Haydar

28.11.20 427

1112
28/11/928

Hariciye Vekîli
Tevfik Rüşdi bey efendi hazretlerine

ANKARA.

BBA. - İsveç - K. 2/1

16. Türk yazı devrimi dış basında yankılar yapmıştı. Yukarıdaki yazı buna bir örnektir. Stokholm Elçiliği, bir Danimarka gazetesinde Türk yazı devriminden övgü ile söz edildiğini bildiriyor.

Revue de la presse.
Copenhague, le 23/IO 1928.

"BERLINGSKE TIDENDE":

Lettre de Stamboul.

Les petits gamins de Stamboul, qui habituellement vendent des journaux, des lacets, des boutons de chemise et mille autres petits objets, ont eu un article tout à fait nouveau: des A.B.C. "Yeni alphabesi" - le nouvel alphabet, c'est le cri, qui actuellement frappe vos oreilles partout.

Celui, qui pour le moment vit en Turquie, est témoin d'une réforme de culture si violents, qu'il est difficile d'en saisir l'étendue.

Celui, qui dirige tout ce mouvement, c'est le Président de la République, Mustapha Kémal Pasha, le Ghazi - le victorieux.

Tous ces changements avaient été accompagnés d'un développement énergique du sentiment national; tout le monde ici devait apprendre la langue turque. Les affiches, les annonces, les devantures des magasins devaient être écrites en turc, et seulement les documents et les livres de commerce en turc avaient force de loi. Enfin on était invité à ne parler que la langue du pays aux endroits publics.

Restait alors la langue écrite. Ces dernières années le bruit a souvent couru, qu'on allait maintenant la changer, mais on a toujours reculé devant les difficultés énormes, qui s'attachaient à la réalisation de cette réforme.

Cependant, tout le monde a compris, qu'un changement était nécessaire. L'ancien système était trop compliqué. La conséquence en était, que seulement un très petit pourcentage de la population savait lire et écrire. Ainsi on a constaté, que les journaux étaient lus au maximum par env. les 5 pourcent de la population, même en prenant en considération, que les journaux circulaient de main en main.

Des raisons purement techniques rendaient aussi difficile la distribution d'imprimés. De chaque sorte de caractères l'alphabet turc exige I28 types, et on dit, qu'il faut à un typographe I4 ans pour bien apprendre son métier.

Enfin la plus grande difficulté était, que les caractères ou les lettres ne correspondaient plus à la langue, en ce que la langue écrite était basée sur l'arabe, qui est assez différent du turc. La différence est plus grande que p.ex. entre le suédois et le danois. Et comme précisement le sentiment national exigeait, qu'on fît disparaître de la langue turque ce qu'elle con-

17. Türk yazı devrimi konusunda 23 Ekim 1928 tarihli "Berlingske Tidende" adlı Kopenhag gazetesinde çıkmış olan yazının çevirisi.

CONSULAT [redacted] DE TURQUIE

No: 2126/424.

HARICIYE VEKİLETI CELILESINE.

Türk harflerinin ietimali hakkindaki Kanun gazetalerde manzuru aoizi oldu. Pek yakinda bu hususdaki emri devletlerininde alinacaği tabiîdir. Şehbenderlik memurini harflerimizi cokdan öğrendikdenbaşka Berliç mektebinin talebi üzerine Şehbendervekîli Hikmet Nacy B. tarafindan işbu mektebde bir kurda açilmiştir.

Ayrioe teb'amizdan olan mnsevilerde yeni herfleri öğrenmek üsere şehbenderlikden kîtab talep etmekdetirler.

Binâeneleh teferruatda yanlişlerdan sakinilmak ve isteyemlere verilmak üsere Hukumetimiz tarafindan tab edilmekde olam alfaba, kirâet ve lugat kîtablarindan birkaç nüshanin süreti irsalini istirham ederim efendim.

I3 Teşrinisani I928.

Cinevre Şehbenderi.

Kemal

20.11.1928
227
248

1928 11 24 Geneve Şb. Abonnement 5904 34

(1)

19. Yeni yazıya geçişe bir başka örnek. Cenevre Konsolosluğumuz, yeni Türk harflerini öğrendiklerini, ayrıca yeni yazı kursu açtıklarını bildirmekte ve vatandaşlara dağıtılmak üzere alfabe kitabı ve sözlük istemektedir.

Milliyet

TÜRKLER İMHA EDİLİYOR!

KABAHAT HEYETTE DEĞİL G. T. Yİ TÜRKLERE CEHENNEM EDEN İDARE VE SİYASETTEDİR!

YUNAN GAZETELERİNİN YAYGARALARINA, MUVAZENESİZLİĞİNE RAĞMEN HAKİKATİN İÇ YÜZÜ ZAN VE TAHMİN ETTİĞİMİZDEN DAHA, ÇOK ELİMİZDE

BU GÜN BİR FACİALAR SİLSİLESİ MEYDANA GELİYOR. BİN, BİN VE BİN ÇEŞİT CİNAYET DOLU OLAN BU LİSTEYE ACABA YUNAN GAZETELERİ Mİ, BİTİ YURDLARDA YAŞAYANLAR, YALAN YANLIŞ NEŞRİYATIN DA BİR HADDİ OLMALI DEĞİL Mİ?

KİME KARŞI

YUNANLILAR DÖRT MUHRİP İSMARLIYORLAR

Daima müspet

Tayyare cemiyetinin az zamandaki muvaffakiyeti

Fırtına

Karadeniz Kudurdu

Kereste yüklü vapur batti mi, birliminanını, iltica etti?

Muhacirler

Mübadil, gayri mübadil hususuna ernlak verilecek

İmtihan

Bütün memurlar muvafık oldu

SÜT ŞİRKETİ

GİNE ESKİ TAS ESKİ HAMAM

İLK MEKTEPLER

MİLLÎ EĞİTİM VEKİLİNİN BEYANATI

GENÇ BANKACILAR

BANKASININ

Sandıklar mühürlü

Yukarıda: İş başkası Taraftından Avrupaya sahsile gönderilen rikaatlilar

Aşağıda: Rikaatlilar memurundan intihabat

20. Resmi dairelerin yanısıra Türk basını da hızla yeni yazıya geçti. Yukarıda, 21 Kasım 1928 tarihli *Milliyet* gazetesinin birinci sayfasının tamamının yeni Türk harfleriyle basılmış olduğu görülmektedir.

21. Yine 21 Kasım 1928 tarihli *Milliyet* gazetesinin son sayfası. Bu sayfa ise eski yazı ile basılmıştır. Türk basını, 10 gün sonra, 1 Aralık 1928 tarihinde tamamen yeni yazıya geçecektir.

HARİCİYE VEKÂLETİ KURSUNDA MUALLİM ESAT RIDVAN BEYİN TAKRİRİNDEN ALINAN NOTLARIN HÜLÂSALARI

Ankara
1928
Hakimiyeti Milliye Matbaası

22. Milli Eğitim Bakanlığı, memurlara yeni Türk harflerini öğretmek için Eylül 1928'de devlet dairelerinde kurslar açtı. Dışişleri Bakanlığında Esat Rıdvan Bey kurs öğretmeni olarak görevlendirildi. Onun ders notları sonradan küçük bir broşür halinde bastırıldı. Yukarıda bu broşürün kapağı görülüyor.

Alfabemiz 26 harften müteşekkildir. Bunların (8) i sadalı (12) si sadasızdır. Şöyle bir şema ile alfabe taksimatını göstemek kabil :

Alfabemizdeki harfler

Sadalı harfler

Kalın sadalılar A O U I
İnce sadalılar E Ö Ü İ

Sadasız harfler

Sert harfler P R Ç T K F S H Ş
Yumuşak harfler B C D G Ğ J L M N R V Y Z

İnceltme ve uzatma işareti (^)

1 — K ve G harflerini kalın sadalılarla kalın; ince sadalılarla ince okuruz.

K

kar kavuk kurmak kırmak
قار قاووق قورماق قيرماق
kil keçi küçük kötürüm
كيل كچى كوچوك كوتورم

G

gâga gocuk guguk gırtlak
غاغا غوجوق غوغوق غيرتلاق
geniş göz gülüş gibi
كنيش كوز كولوش كبي

Fakat bazı hariçten gelen kelimeler dolayısıla bu iki harfi, önlerine kalın sadalılardan biri geldiği halde gene ince okumak icap eder. İşte o vakıt (k) ve (g) nin önüne gelen (a) ve (u)nun üzerine (^) inceltme ve uzatma işareti konur:

Kâzım — Kasım, Kâmil — Kabil Kâbil, Hükûmet, meskûn, meskût.
كاظم قاسم كامل قابل كابل حكومت مسكون مسكوت

2 — "L„ harfının önüne kalın sadalılardan "A„ veya "U„ geldiği halde ince okumak için "A„ ve (U) nun üzerine konur :

üslûp, imlâ, lâzım, âlâ, hâlâ
اسلوب املا لازم اعلا حالا

23. Ayni broşürün birinci sayfası.

SERT HARFLER

(P, Ç, T, K, F, S, H, Ş,) Şu harflerden biri ile nihayet bulan kelimeler lâhikalandıkları zaman, lâhikanın başındaki (d) (ve) (c) harfleri (t) (ç) olur : Açtı, Gergeften, Salakça, Gitti.

Tek heceli arapca kelimeler valnız başlarına tek heceli okunuyorlar : Bahis, Vazı, Katı, بحث وضع قطع

ve ya sonları muzaf olanlar olduğu gibi kalıyorlar : Hıs, Zan . حس ظن

Hâlbuki bu kelimelerin sonuna getirilen Etmek - Eylemek - Edebilmek - Olmak - Olunmak - gibi Lâhikalarla mastar haline getirilince o vakit bir kelime halinde yazılıyor: Bahsetmek, Hissetmek, Zannetmek, Vazetmek, Katetmek, Reddedebilmek.

AHENK KAİDELERİ

Türkçede lâhikalar ve sırf tükçe kelimeler bazı kaideli ahenge tabi bulunurlar. Müstesnaları vardır. Ahenk sadaya göre olduğundan eyi anlamak için sadalı harfleri taksim edelim.

Kalın			İnce		
A,	I		E,	İ	diş sadalıları
O,	U,		Ö,	Ü	dudak sadalıları
geniş	dar		geniş	dar	

Bu cetvel şöyle okunur: A - kalın geniş diş sadalısı Ü - ince dar dudak sadalısı

1 — Kalın diş sadalısından sonra kalın diş sadalısı gelir:
Kalacak, Bağdan a a Kaldım, Kaldın a ı
Yıkacak, Sıkar ı a Kırdı, Iık ı ı

2 — İnce diş sadalısından sonra ince diş sadalısı gelir:
Gelecek Evden e e Geldim Evin e i
İpten İpek i e İpin Kilidin i i

3 — Kalın dudak sadalısından sonra kalın geniş diş sadalısı, ve ya Kalın dar dudak sadalısı gelir:
Koşacak Donacak o a Koştum Yoktum o u
Duracak Dursa u a Durdu, vurdu u u

4 — İnce dudak sadalısından sonra ince geniş diş sadalısı ve ya, ince dar dudak sadalısı gelir:
Görecek Ölecek ö e Gördüm Ömrüm ü ö
Gülden Güle ü ö Süzdüm Güldüm ü ü

Lâhikalardan müstesna olarak (Yor) daima kalın , (ken) , (ki) , (leyin) , de daima İnce yazılır: Gidiyorum, Kalıyorum, Soruyor, Süzüyor .
— Yazarken, Okumuşken Bugünkü, Pazardaki
— Sabahleyin, Akşamleyin

— Madde (a, e) ile nihayet bulursa (yor)u maddeye rapteden sait ancak (ı, i) ola bilir: (oturmayor) yerine (oturmıyor), (gelmeyor) yerine (gelmiyor) kullanılır.

[Bu güne kadar neşredilmiş olan eserlerden iktibas edilmiştir.]

24. Esat Rıdvan Bey'in ders notlarının ikinci sayfası.

3 — İmlâsı aynı manaları ayrı olan kelimeleri birbirinden tefrik için sadalısı uzun okunann üzerinei(^) işareti konur

Ali - Âli. Alem - Âlem. Hakim - Hâkim
علی عالی علم عالم حکیم حاکم

4 — Nispet edatının üzerine konur.
Medenî. Millî. Harici. Ticarî, Edebî.

Misallere dıkkat ediniz.
Bu adamın resmidir. Bu mesele resmîdir

Kesme işareti (')

Bir kelimenin hecelerinden biri üzerinde durmak zaruri ise durulan yere konur: Kat'î (1), Iş,ar, Mes'ul, Hey'et.

(Kesme işaretinden sonra saadasız harf olamaz. Meselâ: memur, meskûn kelimelerine konmaz.

ğ yumuşak ge

I — Hecelerin sonunda olup uzatılarak okunan g ler, (ğ) ile yazılır :

Doğru. Dağ, Sağ, Yağ.

II — K harfı harekelendiği zaman ekseriya (ğ) ye tebeddül eder:

Yaptık - Yaptığınız, Çok - Çoğu

(Müstesnaları vardır ; Ok, Ak)

[Dikkat edlimeli ki kelimelerin başında (ğ) bulunamaz.]

P, Ç, T

1 — Türkçede kelime sonunda sakin olarak " B, D, C, „ harfleri bulunmaz; bu yumuşak harflerin mukabili olan " p, T. Ç. „ sert harfleri bulunur :

İnat, Cevat, Ağaç, Saraç, Kitap

2 — Gerek (P. T. Ç) gerek (K) harfile nihayet bulan kelimeler tasrif ve tahrik edilince (B. D. C. Ğ.) ye inkılap ederler:

İnadından, Cevada, Ağaca, Kitaba (Kabak - Kabağı)

Şive iktizası iki kelime beraber okunduğu halde sondaki sert harf yumuşak yazılmaz: Ahmet. Ef. İnat etme.

(1) Bu meselenin burada kat'ı lâzımdır.
derhal kat'î tedabir almak lâzım

25. Ayni ders notlarının dördüncü sayfası.

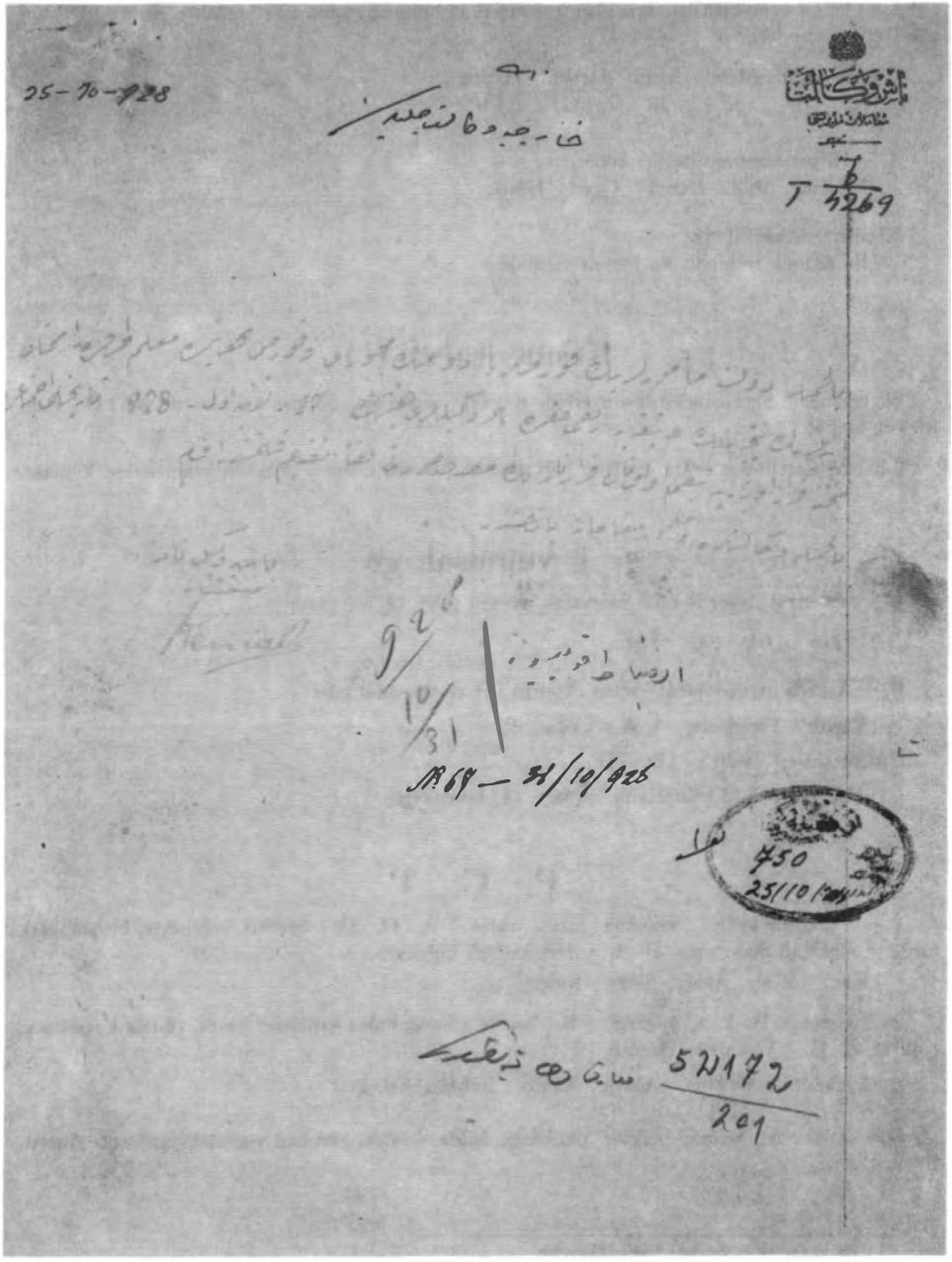

26. Başbakanlık, devlet memurlarının yeni yazı sınavından geçirilmeleri ile ilgili Bakanlar Kurulu kararını Dışişleri Bakanlığına gönderiyor.

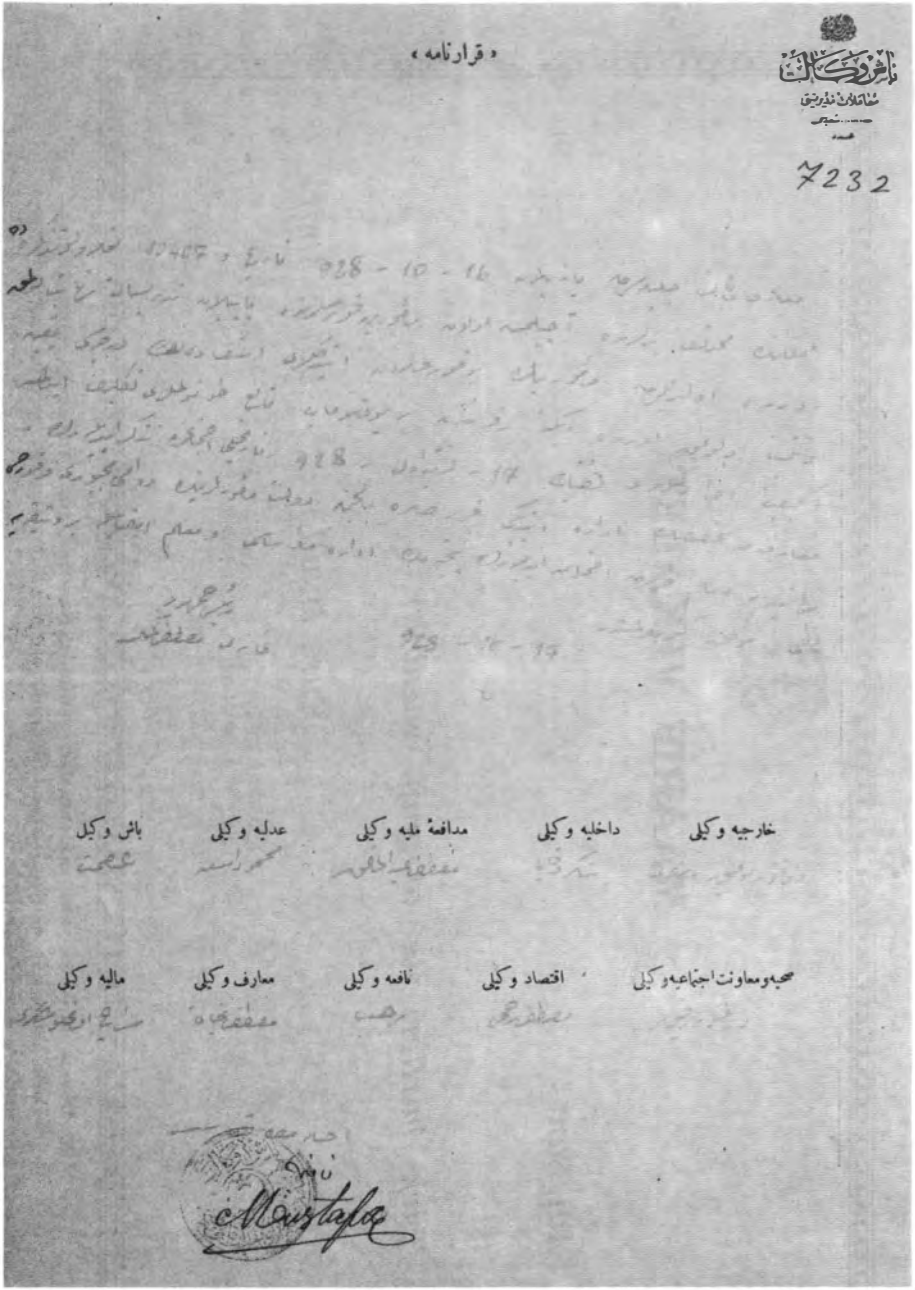

27. 17 Ekim 1928 günlü ve 7232 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı. Yeni yazı kurslarına devam etmiş olan memurların dikte ve okuma sınavından geçirilmelerini öngörüyor.

MAARİF VEKÂLETİ

Adı, Sanı

İşi

Türk harfleri ile okuyup yazabilir.

Kurs Muallimi *Daire Amiri*

28. Devam ettikleri yeni yazı kursları sonunda sınavdan geçirilen devlet memurlarına Türk harfleriyle okuyup yazabildiklerini gösteren birer diploma verildi. Yukarıda bu diploma örneği görülüyor.

29. Türk yazı devrimi, genç ihtiyar bütün milleti sardı. Fotoğrafta yeni Türk harflerini öğrenmeye çalışan yaşlı bir mühür kazıyıcı görülüyor.

30. Müşteri beklerken yeni Türk harflerine çalışan bir arzuhalci

31. Dükkanı önünde yeni Türk alfabesini sergileyen bir Türk esnafı. Müşteri beklerken yeni yazı sökmeye çalışan esnaf ve sanatkarlara bütün çarşı ve pazarlarda rastlanıyordu.

32. Yazı devrimi seferberliği başlayınca halkın görebileceği yerlere yeni alfabe levhaları asıldı. Yukarda İstanbul'da Büyük Postane önünde sergilenen Türk harfleri levhası görülüyor.

33. Türk yazı devrimi, sokağın görüntüsünü hızla değiştirdi. Şehir ve kasabalarda mağza, dükkan, banka, otel, sinema gibi yerlerin tabelaları, afişleri, reklâmları yeni yazıya çevrildi. Arap yazısı sokaktan silindi gitti. Yukarda bir dükkanın tabelasının yenilenişi görülüyor. 3 Kasım 1928'de çıkarılan Türk harfleri yasası, en geç Aralık 1928 de tabelaların, ilânların v.s. değiştirilmesi zorunluluğu getirdi.

34. Yukarda yeni Türk alfabesini satış için sergileyen bir kırtasiye dükkanı görülüyor. Dükkanın tabelası yeni yazıya çevrilmiş, ama eski tabela da hala yerinde durmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Müdevvenat Müdürlüğü
Neşriyat Şubesi

Millet Mektebi teşkilatı
talimatnamesi

Ankara
1928
H. M. Matbaası

35. Yeni yazının geniş halk kitlelerine yayılması amacıyla 1 Ocak 1929 tarihinde Millet Mektepleri açıldı. Yukarda, Millet Mektepleri Talimatnamesinin kapağı görülüyor.

Kararname

No. 7284

Millet mektebi teşkilâtına dair tanzim ve Şurayı Devlet heyeti umumiyesince tetkik ve tadil olunup Şurayi müşarün ileyha Riyasetinin 8-11-1928 tarih ve 9111 numaralı tezkere sile tevdi edilen merbut talimatnamenin mer'iyete vaz'ı, İcra Vekilleri Heyetinin 11—11—1928 tarihli ictimaında tasvip ve kabul olunmuştur. 11—11—1928

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

M. M. V.	Ad. V.	Bş. V.
M. Abdülhalık	Mahmut Esat	İsmet

Ma. V.	Ha. V.	Da. V.
Ş. Saracoğlu	Dr. Rüştü	Ş. Kaya

S. M. İ. V.	Ik. V.	Na. V.	Mf. V.
Dr. Refik	M. Rahmi	Recep	M. Necati

36. **Millet Mektepleri Talimatnamesini yürürlüğe koyan 11 Kasım 1928 tarihli ve 7284 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.**

— 4 —

Millet Mektebi teşkilâtı Talimatnamesi

Neşri tarihi : 24/11/1928

Gaye

Madde 1 — Türkiye B. M. M. tarafından Türk dilinin ferdî ve umumî, hususî ve resmî bilcümle muharreratta Türk harflerile tesbiti Kanunen kabul edilmiş olmasından bu kanuna müsteniden tatbikatta vuzuh ve veçhe iraesi için yani Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahşeden mahiyetinden Türk milletini azamî surette istifade ettirmek ve büyük halk kitlelerini süc'atla okur yazar bir hale getirmek maksadile Millet Mektebi teşkilâtı yapılmıştır .

Teşkilât

Madde 2 — Millet Mektebi teşkilatı iki türlüdür:

A) Tahsil çağını geçirmiş olup ne es-

37. Millet Mektepleri Teşkilatı talimatnamesinin baş tarafı. Büyük halk kitlelerini sür'atle okur yazar bir hale getirmek maksadıyla Millet Mektepleri Teşkilatının yapıldığı belirtiliyor.

— 5 —

ki Arap ve ne de Türk harflerini bilmeyen vatandaşların Türk harflerile okuyup yazmayı öğrenmelerine mahsus olmak üzere dört aylık bir devreyi ihtiva eder.

B) Eski Arap harflerile okuyup yazan ancak Türk harflerini bilmeyen vatandaşların Türk harflerile okuyup yazmayı öğrenmelerine mahsus olmak üzere iki aylık bir devreyi muhtevidir.

Madde 3 — Her Türk vatandaşı, Kadın ve Erkek bu teşkilatın âzasıdır.

Madde 4 — Bu teşkilatın Reisi umumiliğini ve Millet Mektebinin Baş muallimliğini Reisicumhur Gazı Mustafa Kemal Hz. kabul buyurmuşlardır,

Madde 5 — Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, ve İcra Vekilleri Heyeti ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisi, Halk Fırkası Kâtibi Umumisi bu teşkilatın reisleridir. Umum Vekâletler Müfettişleri aynı zamanda bu teşkilatın da Müfettişleri idir. Bu Müfettişler gittikleri yerlerde « Millet mektebi » teşkilatını teftiş ve murakabe ederek gördükleri noksanları ve muvaffakiyetleri her ay nihayetinde bir raporla doğruca teşkilat merkezine bildirirler.

Madde 6— (Millet mektebi) nin umumî teşkilatına ait veçheler Devlet merkezinde Maarif Vekilinin riyaseti altında M.T.T.

38. Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesinin ilk maddeleri. Üçüncü maddede her Türk vatandaşının bu teşkilatın üyesi sayıldığı, dördüncü maddede Atatürk'ün Başöğretmen olduğu belirtiliyor.

Millet Mektebi
Devam VeSiKası

Maarif Mıntakası Vilayet ....

Kaza ..... Nahiye Köy

Şehir ..... Kasaba Semt .....

Mahalle Vesika sahibinin adı .....

doğum senesi sınıfı .....

, 192

39. Millet Mekteplerine devam etmiş olanlara yukarıda örneği görülen devam belgesi veriliyordu.

Cilt No. Umumi ..... Hususi .....

KURS

Millet Mektebi
Şahadetname

MAARİF MINTAKASI:
VİLÂYET: ..... KAZA: .....
NAHIYE: ..... ŞEHİR: .....
KASABA: ..... KÖY: .....
Semt: ..... Mahalle: .....
DERSHANESİ

doğumlu ..... dan ..... kadar derslere devametmiş ve yapılan imtihan neticesinde yeni harflerle Türkçe okuma ve yazmayı eyice öğrendiği anlaşılmış olduğundan kendisine bu şahadetname verilmiştir.

, ..., 192

40. Millet Mekteplerinde yeni harflerle okuyup yazma öğrenenlere diploma (şahadetname) veriliyordu. Yukarıda böyle bir Millet Mektebi Şahadetnamesi örneği görülüyor.

NEW TURKISH ALPHABET —A poster issued by the Turkish Government in explanation of the Latin characters which now displace the Arabic. Since January 1 all men, women, and children between the ages of 16 and 40 have been compelled to attend lessons in the new alphabet.

41. Yabancı basın Türk yazı devrimini ilgi ile izlemişti. Türkiye'de yaygın biçimde dağıtılan yukarıdaki Türk harfleri levhası 4 Ocak 1929 günü Londra'da çıkan *The Times* gazetesinde yayınlanmıştı.

42. Türk yazı devrimi ile ilgili olarak, Türkiye Cumhuriyetinin 10. yıldönümünde, Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) tarafından yayınlanmış bir afiş.

T.C.
MAARİF VEKÂLETİ
53503 Dairesi Numarası
H 120

Ankara: 12/11/192
Hulâsa: Rusyaya gönderilecek Alfabeler H.

Hariciye Vekâletine

53400/211 No. ve 24/II/1928 tarihliye C :

Rusyada bulunan Türk vatandaşlara tevzi edilmek üzere " 200 " Halk ve " 100 " İmlâ kaidalerini havi Alfabenin vekâletinize gönderilmesi için Devlet Matbaasına tebliğat ifa edilmiştir . Bilvesile teyidi hörmet eylerim efendim.

Maarif Vekili
M. Necati

F.R.

Dosya 13/1/28

Kitablar gelmedi

13/12/28
200
60
53400
2499
18/12/1928.

Naci

(Hangi daire evrakına cevap teşkil etdiğinin tasarrıhı reca olunur.)

43. Milli Eğitim Bakanlığı, Rusya'daki Türklere dağıtılmak üzere Dışişleri Bakanlığına alfabe kitapları gönderileceğini bildiriyor. Yazının altında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'in yeni yazı ile imzası görülüyor. Yazı devrimine Necati Bey'in büyük emeği geçmiştir ve bugün Ankara'da bir cadde "Necati Bey" adını taşımaktadır.

Jeni turq əlifbasınıŋ duzuluʒu.

يڭى تورك الفباسنيك دوزولوشى.

A a 𝒜 𝒶 a آ	B b ℬ 𝒷 be ب	C c 𝒞 𝒸 ce ج	Ç ç 𝒞̧ 𝒸̧ çe چ	D d 𝒟 𝒹 de د
E e ℰ 𝑒 e ئ	Ə ə 𝒥 ə ə ا	F f ℱ 𝒻 ef ف	G g 𝒢 𝑔 ge غ	H h ℋ 𝒽 haʒ (ح) ه
I ı ℐ 𝒾 ı ـِ	İ i 𝒥̇ 𝒾 i اِی (داری)	J j 𝒥 𝒿 je ی (آی)	K k 𝒦 𝓀 ka ق	L l ℒ 𝓁 el ل
M m ℳ 𝓂 em م	N n 𝒩 𝓃 en ن	ŋ 𝓃̃ saglr nyn ڭ	O o 𝒪 𝑜 o اوُ (توز)	Ө ө 𝒪̈ 𝑜̈ ө او (سوز)
P p 𝒫 𝓅 pe پ	Q q 𝒬 𝓆 qu ك	Ꝗ ꝗ 𝒬́ 𝓆́ ɢu گ	R r ℛ 𝓇 er ر	S s 𝒮 𝓈 es س
T t 𝒯 𝓉 te ت	U u 𝒰 𝓊 u او (اونو)	V v 𝒱 𝓋 ve و	X x 𝒳 𝓍 xe خ	Y y 𝒴 𝓎 y او (اوزون)
Z z 𝒵 𝓏 ze ز	Ƶ ƶ 𝒵̌ 𝓏̌ ʒe ژ	Ʒ ʒ 𝒵̧ 𝓏̧ ʒe ض	ʻ apostrof	معلوم məʿlym

44. Mayıs 1922'de Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da "Yeni Türk Elifba Komitesi" adlı bir komite kuruldu. Bu komite, Türk dili için Lâtin alfabesi esasına dayalı yukarıdaki alfabeyi hazırladı. "Yeni Türk Elifbası" adını taşıyan bu alfabe 1922 yılında Azerbaycan'da sınırlı ölçüde kullanılmaya başlandı.

Cümə axşamı, 21 sentjabr 1922. جمعه آخشامی ۲۱ سنتیابر

Birinci il Həftəlik, ədəbi, ictimai, bi tərəf turq kəzetəsi. برنجی ایل

Jeni jol.

یکی یول

№ 1

Abyna kijmətləri:

Ajda: 600,000 manat.

Təq nusxəsi—200,000 manat.

نومرو ۱

Idəranin jeri:

Zavedenski 12.

Telefon № 3-42.

T Ə B R İ Q.

Təmcid ediriq haman muarif dyst joldaşları, qi „jeni turq əlifbasını," imdi mejdanə kojyblar.

Təbriq ediriq musəlman aləminin cəmi əfradını, qi „jəni turq əlifbasının" tərəfdarı durlər.

Təkdis ediriq qeçmiələrdə jeni əlifba mucahidlərinin paq ryhlarını, - həman mucahidlərin, qi onlar vəktində səpdiqi təxmdən qəqərən həmin „jeni turq əlifbası," dur, qi bynın vucydinə imdi biz iftixar ediriq.

Jeni əlifba səhbəti kədim dur. Həç qəs quman etməsin, qi by „bid'əti" ortalıga salan biz bir neçə nəfər aciz bəndələriq. Adları, bizim içun əziz olan həkiki muarif xadimləri Mirza Fətəli Axyndofdan. Mirza Mulqum Xan Musiriddolədən dytyb həddsiz hesabsız bynlar qibi bir çox alim və mutəxəssislər ərəb hurufatinin çətinliqini nəzərə alyb by hurufatın latın herflərinə əvəz edilmesi jolynda çox çox dəlilli və subytly əsərlər kojyblar. La'qin səhifələrimizin qiçiq və dar olması, artık təfsilatə bizə jol vərmir. Bynların səzlərinin butun ryhi by dur, qi ərəb hərflərinin vucydilə islam millətlərinin muarifcə tərəkkisinə umid ola bilməz, və ola bilməz. Mirza Mulqum Xan qitablarının birində dəjir: „Əqər qəturəq uç juz miljondan ibarət olan musəlman aləminin və jeddi-səqqiz miljondan ibarət erməni və jynan mətbyatını, qərəriq qi ermeni və jynan mətbyatı, butun musəlmanların mətbyatından bir qat juqsəq dur. Bynada səbəb ançak ərəb hurufatının çətinliqi dur.

Əqqsiz və tərdidsiz biz by jola kədəm kojyryk, və həman kədəmimiz biçarə millət naminə dur.

Bizi by jola vadar edən kəlbimiz və vucdanimiz dur. Neçə qi atalar balıgı syja atanda o umid ilə atıradılar, qi „balıx bilməsə xalıx bilər," bizim də kəlbimizin içə-

45. Azerbaycan'da yeni Türk alfabesi ile yayınlanan "Yeni Yol" gazetesinin 21 Eylül 1922 tarihli ilk sayısı. Bakû'da yeni Türk Alfabe Komitesinin organı olarak çıkan "Yeni Yol", Lâtin harfleri ile yayınlanan ilk Türk gazetesidir. Bu ilk sayısında, yeni Türk alfabesini hazırlayanlar kutlanmaktadır.

risindən qələn bir səda bizi by jola sok edib dejir: „səbat ilə kədəm kojyn!, çunqi qeri kajıtmak jox dur“.

Əgər biçarə millətimiz indi də bizi təsdik etməqə hazır olmasa, bir vəkt qəlib çatacak, qi jeni huryfat xadimlərinin adları, həman millətimiz tərəfindən xejr dua ilə ziqr olynyb baki kalacak dur.

تجديد يولى

تمجيد ايدريك همان معارف دوست يولداشلريمزى كه «يڭى تورك الفباسينى» ايمدى ميدانه قويويلار.

تبريك ايدريرك مسلمان عالمينك جميع افرادينى كه «يڭى تورك الفباسينك» طرفدارى درلر.

تقديس ايدريريك كچمشلرده يڭى الفبا مجاهدلرينك باشروحلارنى، همان مجاهدلرك كه اونلار وقتنده سيبيكى تحمل گوگده من «يڭى تورك الفباسى» در كه بونك وجودينه ايمدى بيز افتخار ايدريرك.

يڭى الفبا صحتى قدرجه در و هيچ كس گمان ايتمه سون كه بو «بدعتى» اورتاليغه سالان بيز بر نجه نفر هاجز بندەلرايك. آدلارى بزيم ايچون عزيز اولان حقيقى معارف خادملرى ميرزا فتحالى آخوندوفدان، ميرزا مقيوم خان مشيرالدوله دن دوتوب حدسز و حسابسز يولارده برابر عالم و متخصص لر عرب حروفاتينك چينلكى نظره آلوب بو حروفاتك لاتين حرفلرينه عوض ايدىلمه سى يولنده چوخ چوخ دليللى و ثبوتلى اثرلر قويوب لار؛ ولاكن صحيفه لريمزك محدود اولماقى آرتيق تفصيلاته يزه يول ويرمير. بونلارك جميعينك سوزلرينك روحى بودر كه عرب حرفلرينك وجودى ايله اسلام ماثرلرينك معارفجه ترقى يه اميد اولا بيلمز و اولا بيلمز. ميرزا مقيوم خان كتابلرينك بيرنده ديور: اكر گونورك اوچ بوز ميليوندان عبارت مسلمان عالمنك و يدى سكز ميليوندان عبارت ايرمنى و يونان لارك مطبوعاتى، گورەرسك كه ايرمنى و يونان لارك مطبوعاتى جميع مسلمان لارك مجموعاتندان بر نجه قات يوكسكدر، و بو ده سبب محض عرب حروفاتينك چينلكى در.

شكسز و ترديدسز بيز بو يولا قدم قويورق و همين قدمميز بى چاره ملتك نجاتنه در.

بيزى بو يولا وادار ايدن قلبمز و وجدانمز در.

نجه كه آتالارمزدن قالان ايمانلى سوزلرينه كوره «الم يأن للذين آمنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله» آيرديلار كه «بالغ يلدسه خالغ ياغار»، يزيمده قلبزك ايچدەكى سسلرى بيزدن گان بر صدا بيزى بو يڭى يولا توش ايدوب ديور: ثبات ايله قدم قويون، چون گيرى قالمق بوخدر: اكر ملتمز ايمدى ده بيزى تصديق ايتمگه حاضر اولماسه، پير وقت گلوب چاتاجاق كه يڭى حروفات خادملرينك آدلارى همان ملتمز طرفندن خير دعا ايله ذكر اولونوب باقى قالاجاقدر.

Təzə mahnı.

Sejlədijim Azərbajcan dili dur,
Mən dərdijlim vətənimin qull dur,
By çaldıgım el sazının teli dur,
Ojərəj səsi jurəjləri ojnada,

***

Aəıg byny çalacakdur ellərdə,
Çoban çolyk okyjacag çellərdə,
Inandıgım by dur qəzə dillərdə,
Çagıralar ony bagda - bakçada

***

Mən bilirəm, eəidəndə by dili,
Çırpınacag azerbajcan bulbuli,
Dindirəcəi əz dilində o qulu,
Açılacag sirin sohbət ortada,

***

Ojah ərəbin, qahı farsin dilində
Ojah onların, qah yrysyn dilində,
Danıəardı əzqə elin dilində,
Əz dilini jandırmadı dynjada,

***

Byndan bejlə təzə jollar açılar,
O jollara əlvan çiçəj saçılar,
Əzqə əlvə, əzqə səsdən kaçılar,
Daha bir də biz yjmarık hər jada.

Sanıh.

تازه ماهنى

سويله‌يكيم آذربايجان ديلى‌در،
من دردىكم وطنمك گولى‌در،
بوچاغديغم ايل سازينك تيلى‌در،
گرك سسى نور گدارى اويتادا.

عاشق بونى چالاجقدر ايللرده،
جوبان-جولوق اوقويا جاق جوللرده،
ايناندىغم بودر گزه ديللرده،
چاغيرالار اونى باغدا باغجادا

من بيلرم، ايشيدنده بو ديلى،
جيرپينا جاق آذربايجان بلبلى،
دينديره جك اوز دينده او گولى،
آچيلاجاق شيرين صحبت اورتادا

گاه عربك، گاهى فارسيك ديلنده،
گاه اونلاريك، گاهى روسيك ديلنده،
دانشاردى اوزگه ايلك ديلنده
اوز ديلينى پاكلشدى دنيادا

بوندن بويله تازه بول‌لار آچيلار،
اويوللرده الوان چيچك ساچيلار،
اوزگه شيوه، اوزگه سوزدن قاچيلار،
داها پيرده بيز اويمارىق هر يادا.

El tələffuzu.

Elimizin cur-bə-cur tələffuzləri vardur: bir qəlməni bir əəhərdə bir cur, bəəka əəhərdə ajrı cur tələffuz edirlər, və qahda bir qəlmənin tələffuzunu dogrydanda qulunc hallara salırlar, məsələn: Azərbajcanın hər jerində „verdim“ sejləuən qəlmə Baqı, və ətrafində „vərdim „tələffuz edilir; „bak,“ „bax“ qəlmələrini Ordybatda və qəndlərində „bəx“ dejirlər; Kyba tərəfində „qəlib dur,“ qedib dur„ əvəzinə „qəlifdi, qədifdi.“ jada qi „qəlitdi, qəditdi“ iələdirlər; Qjəncədə, Karabagda „bacı„ acmıəam“ əvəzinə „bəzı„ azmıəam“ sejljurlər; Naxçıvan tərəfində

46. Aynı "Yeni Yol" gazetesinin ikinci sahifesi. Gazete, bu sayfasında Arap harflerine de yer vermekte ve dil ve yazı konuları üzerinde durmaktadır.

„atanız“ əvəzinə „atynyz“ dejirlər; Iran Azərbajcanında „alsak“ əvəzinə (alsog, ja alsox), (qələjdim) jerinə (qəlejdim) teləffuz edirlər.

Tiflisin. Karsın və Turcjəjə jakın başka jerlərin də jenə özlərinə məxsys ajrı, ajrı, tələffuzləri vardur.

El tələffuzlərinde by başkalıkları., ajrılıkları və qulunc halları, qəruruq; by halların da səbəbləri nə oldygyny anlıjırık, ancak by qulunc hallar ilə bərabər haman el tələffuzundə ajrı, bir hal, ajrı, bir təəccublu xassə də qoruruq.

O hal və xassə by dur:

Elimiz, by cur - bə - cur tələffuzlərdə və səzləri dəqiqəməqdə, heç vakıt turq dilinə məxsys olan kanynları və yjgynlykları pozmajır; heç vakıt kalın səsli hərflər ilə incə səsli hərfləri birbirinə karışdırmır, jakın və yzak konəy adlanan hərflərin bir-birinə yjgyn olmak kanynlarını saxlamakdan çəqinmir; elimiz heç vakıt öz tələffuzlərini ərəb və fars dillərinin kanynlarına tabe etmir, bəlqə, tərsinə olarak, o dillərin qəlmələrini öz tələffuz kanynlarına yjdyrır, nəcə qi jyxarıda qətirdiqim cur-bə-cur misalların heç birində səjlədiqim by kanynların pozylmaması ajdınca qərsənir.

Istə el tələffuzundə dikkətə və əhəmijjətə lajık olan by məsələ dur; nə inqi „qəlifdi, qeditdi„ məsələsi, və jeni turq əlifbası, qitabçasını, jazanlar el tələffuzunun həmin by „dilimizin kanynlarını, pozmyjyb, saxlamasını,“ nəzərə alıb, ony (el tələffuzunu) əsas qəturmuələr.

Iləmin əsas uzrədə dilin bir neçə kanynlarını, bə'z mulahizələr ilə dəqiqəib ajdın anladığlar jazmışlar. qi dilçilərimiz və jazıçılarımız by məs'ələjə əhəmijjət verib, agıl qəsən isbat və dəlillər ilə tənkidə qiriəsinlər, dilimizin kanynlarını, arəmaga, təmizləməqə və by kanynları bir gramər səqilinə salmaga başlasınlar; joksa dilimiz və tələffuzlərimiz by qərduqumuz halda kalarsa, qet qedə dahada artık pozylyb, dahada çok dəqiqəilib məhv olacagı şubhəsiz dur.

Bə'zlərimiz, „Hanı, bizim içimizdə ejlə okymyə, ejlə dil bilən, və by cur bəjuq və agır məs'ələjə əl vyra bilsin“ dəjə, soryəyrlar.

Byna cəvab olarak dejəbiləriq qi, Kolyınb, qibi qəmijə otyryb, fırtınadan dalgalardan ve jolyn yzaklıgından korxmyjyb, cəsarət ilə irəliləsəq, Amerika öz ozunə açılacak: el dili, el ədəbijjatı,, el tələffuzləri əjlə bir dəniz dur, qi fiqir qəmisini batırmıjıb kyrtyljə kıragına çıkaracagını, açıkca qəstərir, ancak həvəs və cəsarət lazım dur.

C.

Turq-jynan muharibəsi

Istambyl məs'eləsi

Hanever. 13 sentijabr.

Seşənbə quni inqlis huqymət fransyz huqymətinə vərdiqi notada təqlif olynyr qi Istambyl və bogazlar məs'ələsi xusysində istambylda qi baş kamisarlara fok'il adə ixtijarlar vərilsin.

Istambylda qalibijjət bajramı.

Bordo 12 sentijabr. Istambyl əhalisi bəjuq dəstələr ilə qyçələrə çıxyb turq ordysynın junanları, basmagını, təntənəli bir syretde. bajram etmiələr. Polis dəstələrine baxmıjarak təmaşaçılar jynanıstan hej'ətinin jaşadıgı, binasını, xərab ətmiələr.

Adrənəjə jol.

Lonbon, 11 sentijabr, Angaranın Parisdə olan numajəndəsi Fərid-bəjin Fransa mətbyatında dərc olynan bəjanatı, Inqlis dairələrində bəjuq tə'sir bagışlamışdur.

Fərid-bəj qostərir qi inqlislər Islambylı, işgal etmiələr-sədə hər halda Adrənəjə qetməq içun başka bir jol dəxi var dur qi odabejnənnəhrejn təriki lə dur.

Baqı Tramvajı.

Baqı iktsad muşavirəsinin son, iclasında kət'i edilmişdur qi Baqy-da tramvaj inşa edilsin və by xusysda lazimi tədbirlər qərulsun. Tramvaj işlərini icarijə verməq və by xusysdə lazimi idarə və əsxasilə muzaqirətə qirişməq içun kommunxoz rəijsi muavini Novikof ajın 17-də Moskvaja qetmiş dur.

Joldaş Agamalı, oglının əziməti.

Mərqəzi icrajjə komitəsi sedri joldaş Agamalı, oglı, sentijabrın 17-də xidmət işlərindən otəri Moskvaja əzimət etdi

Qəzəl başlajır.

Iqi aj olar, qi Baqıda istilah komitəsi təşqil olynyb,

47. 21 Eylül 1922 tarihli "Yeni Yol" gazetesinin üçüncü sahifesisi. Gazetenin bu sahifesinde Türk-Yunan savaşı ve İstanbul'da Zafer Bayramı ile ilgili iki kısa haber de yer almıştır.

№ 1 Jeni jol. يكى يول 4

elmi istilahların turqiləşməsi jolynda artyk səj və həvəs ilə çalyşyr. By işin, millətimizin, qələcəqi içun nə dərəcə bəjuq və əhəmijjətli oldygy ejlə ajdyndur, qi by barədə bir dəlil qətirməqə bejlə ehtijac qərmuruq.

Hansy, millət olyrsa - olsyn, onyn əzunə məxsys elm dili olmazisə, o millətin, lal bir adam mənziləsində kalacagy, hər qəscə ajdyn bir məsələ dur.

By axyr vaktlarda millətlərin, mədənijjət dərəcəsini ölçməq istijənlər onların elm dillərinə baxyrlar, çunqi millətin, mədənijjətcə juqsəlməsi onyn elm dili dilinin asan ajdyn və milliləşmiə olması, ilə anlaşylyr nasylqi Avropa millətlərindən əzunu mədənijjətcə qeridə kalmyş sajanları, əz dilləri içun elm istilahları, jaratmaga və ana dillərindən əcnəbi səzləri atmaga başlajyb; by jolda ciddi syrətdə işlijirlər, hətta deməq olarqi; onların arasynda elm dilinin, islahy, şimdiqi halda bəjuq bir inkilab əəqlini almyş dur.

Onlar anlamyşlar, qi elm

Jeni turq əlifbasynyn duzuluşu.

يكى تورك الفباسنك دوزولوشى

A a a آ	B b be ب	C c ce ج	Ç ç çe چ	D d de د
E e e ا	Ə ə ə ا	F f ef ف	G g ge غ	H h haş (ح) ه
I ı ı ا	İ i i (یاری) ای	J j je ی (آی)	K k ka ق	L l el ل
M m em م	N n en ن	ŋ sagyr nyn ڭ	O o o او (توز)	Ö ö ö او (سوز)
P p pe پ	Q q qu ك	Q̇ q̇ qu گ	R r er ر	S s es س
T t te ت	U u u او (اوتو)	V v ve و	X x xe خ	Y y y او (اوزون)
Z z ze ز	Ž ž že ژ	Ʒ ʒ ʒe ض	ʻ apostrof	ملوم məlym

elmi insanlara oqrədən fəket dil dur; dil nə kədər asan olyrsa, elm və fənlərin xəlk arasyna jajylmasyda o kedər asan və junqul olyr.

By səbəbə qərə bizdə sojlədiqimiz istilah komitəsinin təəəqqulunu juraqdən alkyşlajyb, muvəffəkijjət kazanmasyny, arzy ediriq.

Ərzak verqisi.

Baqyja qələn ərzak vərqisinin mikdary, by kərarilə dur:

Sentjabrın 19-də . 15843 pyt. — fynt.
by vəkdə qimi qələn 350229 pyt. 15 fynt.

CƏMİ . 366072 pyt. 15 fynt.

Baqy jarmarkasy.

Baqy jarmarkasy, sentjabrın 15-də açyldy, və dəvam edəcəq oktjabr ajnyn 15-nə təq—jarmarkada qy, ambarların cəm'isi tytylybdy, Baqy jarmarkasyna qələn tacirlərin çoxy, kojyn jymy, və kojyn dərisi almak arizysində durlər

Baqy-Cylfa dəmir jolu.

Xəlk sənaje və ticarət komisarlygy, ali iktisad əyrasyndan rica etmişdur qi xəlk komisarlar əyrasy, nəzdində-qi xusysi komisionyn kərardadına muvafik olarak məzqyr jolyn tə'miri içun hər qun bir milliard mənat pare byrakması, həkkində xəlk malijə komisarlygyna əmr versun.

„Kommynist".

Kəzetə heji'əti.

P. B. П. Ц. Баку Birinci huqymət mətbəəsi. 7033—1500

48. 21 Eylül 1922 tarihli "Yeni Yol" gazetesinin son sayfası. Bu sayfada "Yeni Yol" gazetesinin Bakû'da, birinci Hükümet matbaasında basıldığı bildiriliyor ve yeni Türk alfabesi levhası veriliyor.

Şənbə, 7 oktabr 1922. شنبه ۷ اوقتبار ۱۹۲۲

Birinci il. Həftəlik, ədəbi, ictimai, bitərəf turq kəzetəsi. برنجی ایل

Jeni jol.

یکی یول

№ 3

Abyna kijmətləri:

Ajda: 600,000 manat.

Təq nusxəşi—200,000 manat.

نومرو ۳

Idarənin jeri:

Zavedenskl 12.

Telefon № 3-42.

„Jeni əlifba komutəsinin“ qərmuş və qərəcəji işlər.

Maj ajında lətın hərfləri tərəfdarları, tərəfindən seçilən „Jeni turq əlifba kəmutəsi“ qun-bə-qun qeniləşməqdə və kuvvətlənməqdə dur. Həni də bir çok maniələri jıkarak, bir çok gərəzliq və fitnə ilə mejdana atılan e'trazlara bakmajarak, jəşamakda dur. Kəmutəmiz jalınız iqi şeji nəzərdə dytyb, bəjuq adımlarla ilərilərjir.

Onlardan birisi: jeni əlifba fiqrinin Azərbajcanda 65 illiq məhqəm bir tarixə malik olması, o birisi də kəmutə uzvlərinin və jeni hərflər tərəfdarlarının qetdiqləri jolın dogry olmasına sarsılmaz bir iman və təmiz bir vucdan ilə bakmaları, dur.

Imdi, qərəq by az bir muddət içərisində kəmutənə etmiş və nə etməq fiqrində dur.

1. Bir çok dəfələr qeniş iclaslar kyryb nəticədə də „jeni əlifbanı“ mejdana çıkarmış dur.

2. 30 pyta kədər jeni şiriftdən Tiflisdə təqdurub 1-ci həqumət mətbəəsinə təslim vərmiş dur.

3. 12000 nusxə əlifba qitabcası, və 15000 də əlifba vərəkəsi çap etdirmiş dur.

4. By aşağıda adları, qeştərilən qitablar jazılıb çapa verilməqdə dur: a) „Nə içun ərəb əlifbası, turq dilinə jaramır“, b) „Jeni əlifba ilə turqcə duzqun okyjyb-jazmak kaidələri“, c) „Turqcə qəndi muəllim“ (turqcəni gejri turqlərə ojrətməq içun).

5. Bynlardan başka: a) „Əlifbadan sonra kiraət qitabı.“, b) Sərf nəhv“ və c) „Jeni hesab qitabı“ adlı qitablarda jazılmaxda dur.

6. Kəmutə „Jeni jol“ adlı, həftəlik bir kəzetə (2 nəmrəsi çıkyb satılmaxda dur) və „Ojlələcəq“ adlı, ajlık bir şyrnal da byrakır (mətbəədə çap olynyr).

7. Jeni elifbanı, öjrətməq içun Baqıda kyrslar açılmış dur: a) Üç ajlık kyrslara qələn muəllimlər içun, b) Hərbijjə məqtəbi kyrsantları, içun, c) Firkə məqtəbləri mutəəllimləri içun, ç) 1-ci

49. Bakû'da Lâtin harfleriyle çıkan "Yeni Yol" gazetesinin 7 Ekim 1922 tarihli üçüncü sayısı. Bu sayıda Yeni Türk Alfabe Komitesinin yeni yazıya geçiş konusundaki çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir.

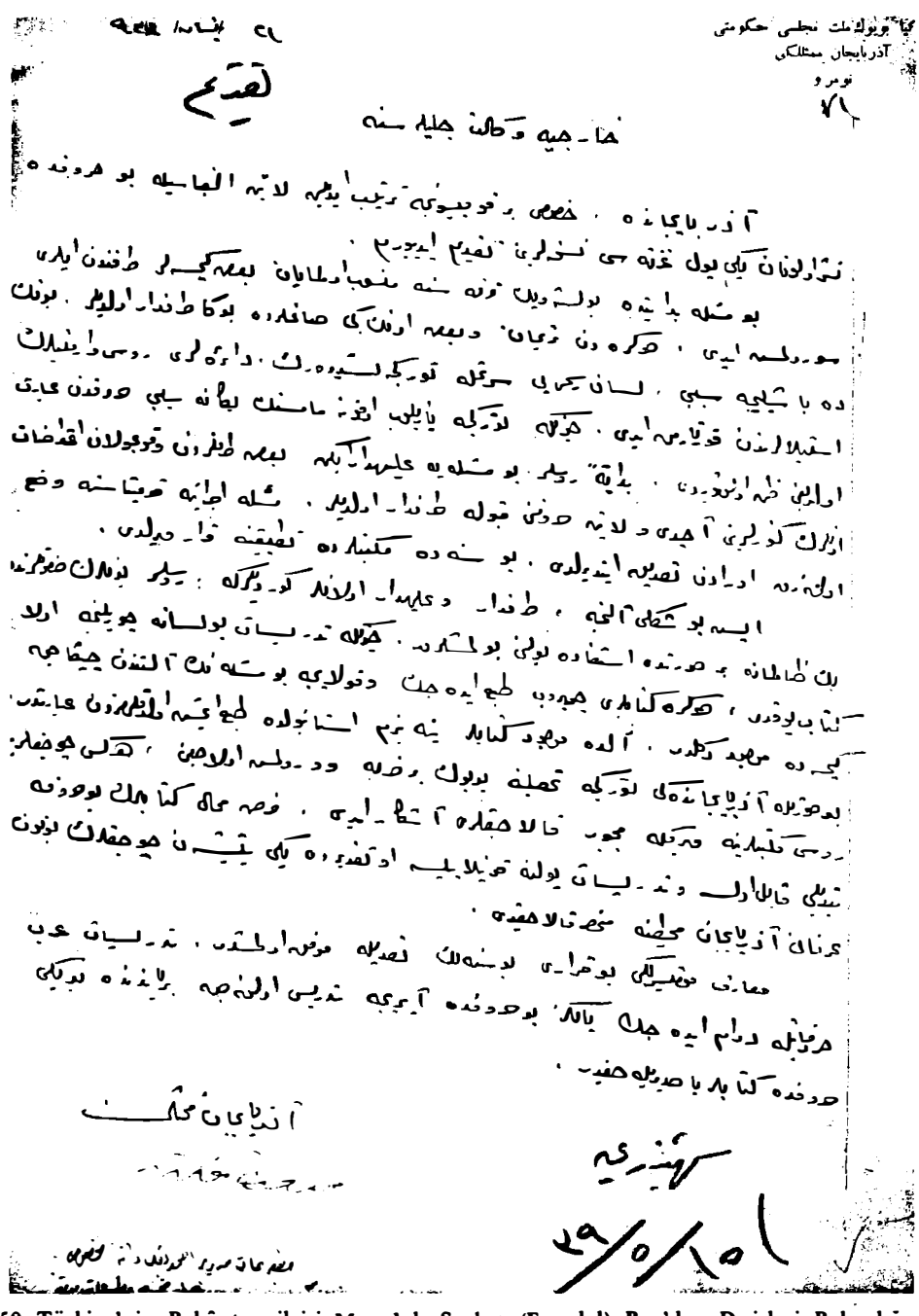

50. Türkiye'nin Bakû temsilcisi Memduh Şevket (Esendal) Bey'den Dışişleri Bakanlığına 21 Nisan 1923 tarihli rapor. Memduh Şevket Bey, Azerbaycan'da bir komitenin hazırladığı Lâtin alfabesiyle "Yeni Yol" adlı bir gazete yayınlanmaya başlandığını bildirmekte ve yeni yazıya geçiş çalışmaları hakkında bilgi vermektedir.

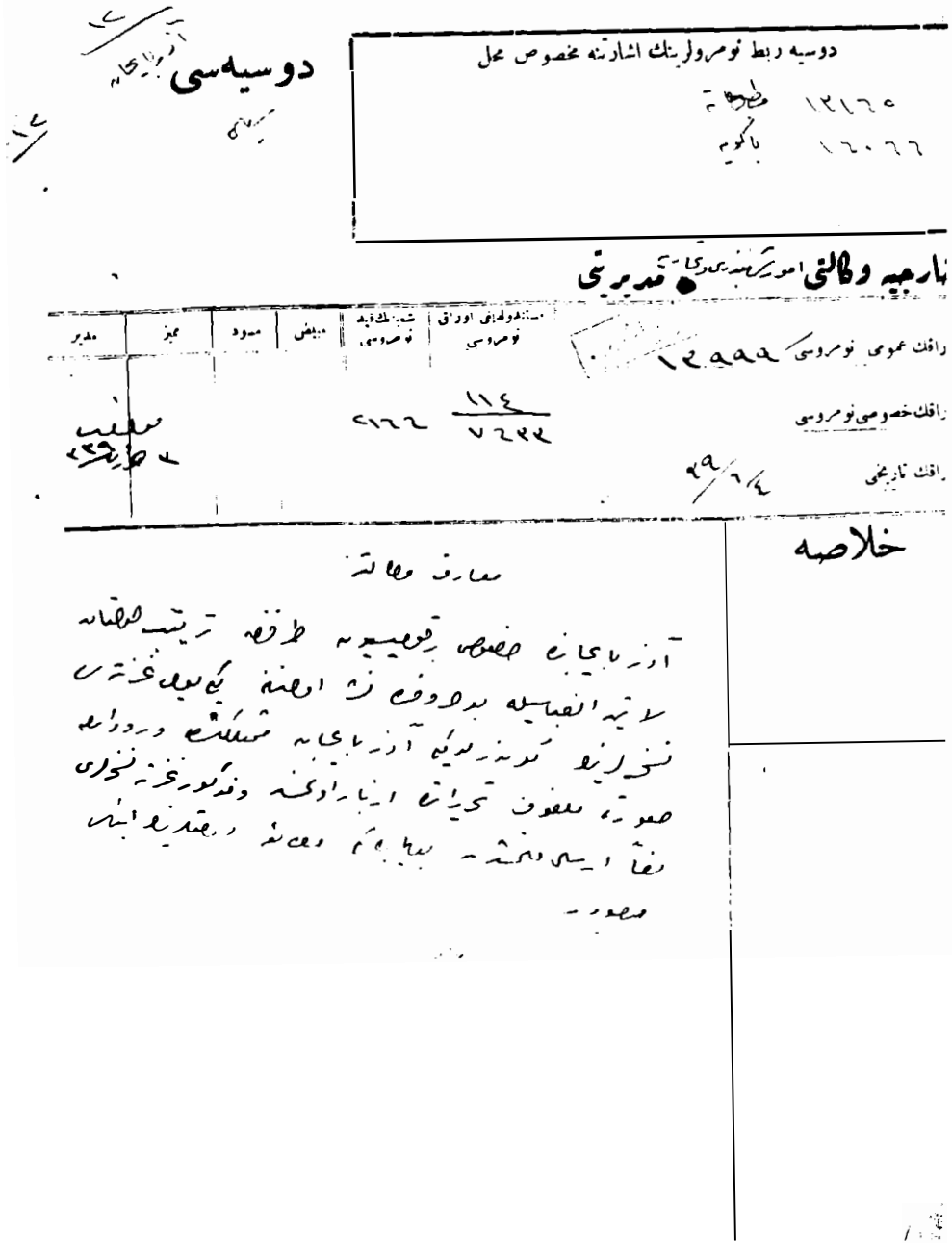

دوسیه‌سی

دوسیه ربط نومرولرینك اشارتنه مخصوص محل

خلاصه

51. Dışişleri Bakanlığı 4 Haziran 1923 tarihli bu yazı ile Bakû'da yeni harflerle yayınlanan "Yeni Yol" gazetesini ve Bakû temsilciliği raporunu Milli Eğitim Bakanlığına göndermektedir.

Cumiə əlçələrin proletərləri, birləşin!

جمله اولكلرك پرولتارلرى، برلشكز!

IŞIK JOL

№ 2. Joni Turq Əlifbası Tiflis komitəsinin nəşri əfçarı olan həftəlik qəzetdir. Yeni Türk Alfabesi Komitesinin neşriyat organı olan haftalık gazetedir.

Xüs 18 Mart 1924 il. یکی توركه الفباسی كمیته‌سنك نشر ایتدیكی هفته‌لك قزته‌در. جمعه ۲ مارت ۱۳۴۲

Türkjədə joni əlifba.

Bu eşr qunlərdə Türkjədə beşuq karmaş inlab ədəyiyatın qi hamuja məlumdur.

Xalis jendilrdə və Turqjadan kovalandı.

Ryhsini tələr dolet tsarindən arslandı.

Məqtəblər və muarif işləri ryhsanlərin əlindən alındı.

Məscudlərdə məhsilara məsdə elanmaq, jə ni camaatın iqtini dəgüldü, onu, əqi inkab jolarına çəgurmak istədigən ədlə

Joni məhəmmələr tapındı.

Və saiqa ərəb əlifbasının yerinə joni, tət, sadəqdimiz əlifbanın Turqjədə istənilmək məqsidi meydanə atıldı.

Turqja Beşuq Millət Məclisinin bə'zi kərslərı, birər inkabçı, jəni qəhnə əqidəsinə israr mədənf və taklf dunjaja ədəm bəjənədilər.

Lakin Turqjədə də qəhnə və zəhərli bəzlər, qilmələ və təzyiqə rəğmən, kəpənmaz və qər dimyq qəzlər, lan dəəvə fikrəqi ryhsar vərdur. Qi onəu umymən inkabın, jeninun, mədə nijjətin, ryxun, əmun, tərəs sinin ədəgəne qələrlər.

Bəzlə zəmanın Turqjədə gələsəri də vərdur.

Həman gəmələrdən «Akşam», «Tohid Əfqar» və «Idəm» Turqjəqə joni əlifbanın alejhinə cidd qəhnə ərəb əlifbasını qi olmaq üə onu saxlamaqa çalışırlar.

Bu gəzetlər jalnız qi qəhnə ərəb əlifbasi, ərəbun dəqil, asl turq müsəlmin əlifbasidir, ləzımdur. Qəzetlər və təlim hurjtsindən hər cəhətcə jəl qudur.

Bu tərlin bəzdən ələqə ilən oxdüqdən sonra qərəqi ərkunlar, qunqi turqlər islamlıq əlifbasını ərəb hiflərə əkləjə hamuja məlumdur. Əyrəsə qəyrunur qi qəhnə əzbəl gələnlər bilə bəs qələmin içinə jalan dəğirər.

Turqja gəzetləri jalnız qi qəhnə əlifbə bəndlər. Bu da bəndur, həm də qələnal və həmjaq jələndur. Bizim bu qunqi nəmrəmizdə qəhnə mustəfim, jaz dığa məkabə qəhnə əlifbanın təsih və əsasəbik, əmrijjə təməcə olmaq üzrə təlimi ədlirir.

Dəzərlərqi ərəb əlifbası qəzədur. Bu da dua dəqildur. Bizim fikrimizcə əlifbaca ondən dəha da qələdur. Nə! ondan ibarətdir qələdur.

Hər halda qəzəlliq ilə qəhnə əlifbanı mühəlifə etmaq əqlə adam ta dəqil. Əfrədən qələ ləzımdur. Əzmlə və qələnal tələb edilir. Qəhnə əlifbə isə bə ləzəbilərə hec muvafiq dəmüşən zaman joni əlifbə bjnə ləm muvafiqdur. Bjnə dost da düşmən də qərəq dəvrəsən.

«Akşam» gəzetəsi jalnız qi əlifbanı dəgişmiğlə onu təsih etmaq ləzımdur

Biz bu nəqillərı cox təkrarlağ və bilməğçi binəsi ərə mujan zəif təsih etmaq olmaz. Onu bilmərə almaq ləzımdur. Biz ərəb əlifbasını qi bir tərəfdən qəhnə, bir tərəfdən də ləzımsız bir şəkil olduğunu qi bir çox dəfələr yazmışıq. Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı bütün dünyaca məlumdur. Bu əlifbanın qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Turqjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Turqjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq ləzım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Turqjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Turqjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq ləzım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

تورکیه‌ده یکی الفبا

بو آی ایچنده تورکیه‌ده یکی یازی قاعده‌سی قبول اولنه‌جغی سویلنمکده‌در.

یکی یازی قاعده‌سنك تورکلرك ملی حیاتنده بیوك بر اهمیتی اولدیغی شبه‌سزدر. چونکه بو یازی قاعده‌سی ایله تورکلر یکی بر حیات باشلایه‌جقلر.

یکی یازی قاعده‌سنك تورکلرك ملی حیاتنده بیوك بر اهمیتی اولدیغی شبه‌سزدر. چونکه بو یازی قاعده‌سی ایله تورکلر یکی بر حیات باشلایه‌جقلر.

Joni əlifbanın tiddimə qadəmlər turq millətinin dərunəqlərdən.

Kəhr olsyn düşmənlərinizə;

یکی الفبانك عدوینه گیجه‌ین تورك ملتنك دوشمنلری‌در!

غیر اولسون دشمنز!

Türkjədə joni əlifba.

Bu eşr qunlərdə Türkjədə beşuq karmaş inlab ədəyiyatın qi hamuja məlumdur.

Xalis jendilrdə və Turqjadan kovalandı.

Ryhsini tələr dolet tsarindən arslandı.

Məqtəblər və muarif işləri ryhsanlərin əlindən alındı.

Məscudlərdə məhsilara məsdə elanmaq, jə ni camaatın iqtini dəgüldü, onu, əqi inkab jolarına çəgurmak istədigən ədlə

Joni məhəmmələr tapındı.

Və saiqa ərəb əlifbasının yerinə joni, tət, sadəqdimiz əlifbanın Turqjədə istənilmək məqsidi meydanə atıldı.

Turqja Beşuq Millət Məclisinin bə'zi kərslərı, birər inkabçı, jəni qəhnə əqidəsinə israr mədənf və taklf dunjaja ədəm bəjənədilər.

Lakin Turqjədə də qəhnə və zəhərli bəzlər, qilmələ və təzyiqə rəğmən, kəpənmaz və qər dimyq qəzlər, lan dəəvə fikrəqi ryhsar vərdur. Qi onəu umymən inkabın, jeninun, mədə nijjətin, ryxun, əmun, tərəs sinin ədəgəne qələrlər.

Bəzlə zəmanın Turqjədə gələsəri də vərdur.

Həman gəmələrdən «Akşam», «Tohid Əfqar» və «Idəm» Turqjəqə joni əlifbanın alejhinə cidd qəhnə ərəb əlifbasını qi olmaq üə onu saxlamaqa çalışırlar.

Bu gəzetlər jalnız qi qəhnə ərəb əlifbasi, ərəbun dəqil, asl turq müsəlmin əlifbasidir, ləzımdur. Qəzetlər və təlim hurjtsindən hər cəhətcə jəl qudur.

Bu tərlin bəzdən ələqə ilən oxdüqdən sonra qərəqi ərkunlar, qunqi turqlər islamlıq əlifbasını ərəb hiflərə əkləjə hamuja məlumdur. Əyrəsə qəyrunur qi qəhnə əzbəl gələnlər bilə bəs qələmin içinə jalan dəğirər.

Turqja gəzetləri jalnız qi qəhnə əlifbə bəndlər. Bu da bəndur, həm də qələnal və həmjaq jələndur. Bizim bu qunqi nəmrəmizdə qəhnə mustəfim, jaz dığa məkabə qəhnə əlifbanın təsih və əsasəbik, əmrijjə təməcə olmaq üzrə təlimi ədlirir.

Dəzərlərqi ərəb əlifbası qəzədur. Bu da dua dəqildur. Bizim fikrimizcə əlifbaca ondən dəha da qələdur. Nə! ondan ibarətdir qələdur.

Hər halda qəzəlliq ilə qəhnə əlifbanı mühəlifə etmaq əqlə adam ta dəqil. Əfrədən qələ ləzımdur. Əzmlə və qələnal tələb edilir. Qəhnə əlifbə isə bə ləzəbilərə hec muvafiq dəmüşən zaman joni əlifbə bjnə ləm muvafiqdur. Bjnə dost da düşmən də qərəq dəvrəsən.

«Akşam» gəzetəsi jalnız qi əlifbanı dəgişmiğlə onu təsih etmaq ləzımdur

Biz bu nəqillərı cox təkrarlağ və bilməğçi binəsi ərə mujan zəif təsih etmaq olmaz. Onu bilmərə almaq ləzımdur. Biz ərəb əlifbasını qi bir tərəfdən qəhnə, bir tərəfdən də ləzımsız bir şəkil olduğunu qi bir çox dəfələr yazmışıq. Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı bütün dünyaca məlumdur. Bu əlifbanın qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Turqjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Turqjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq ləzım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Turqjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Turqjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq ləzım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Tiflisdə joni turq əlifbasının Komitəsi:

I. KOMITƏ NEÇƏ TƏŞQIL OLDU?

Bu il fevral ayının 20 sində, Tiflis turq əhalisi nümayəndələrinin Dərnəqində, Zaqafqazın icra Komitəsinin səəri, jolda Agamali-oğlu joni turq əlifbası haqqında qərarlı bir mətyqə verdi.

Dərnəqin iqamətgahə verdiqən və bərnəqlərindən bəzə qəqə turq vətəndaşları da iştirq edirdilər.

Jolda Agamali-oğlunun mə'ruzəsindən sonra, o bəs jolda-ərdən bir neçəsi cuz-bə-cuz təqdiqat müzakirə bjrəxdılar.

Sonuncu jığıncaq bəs əlifbə komissiyanın yaranmasına 7 nəfər üzv seçdi və mə'yzə haqqında bir qərar kəbul etdi. (Bu qərar, jəni Fevral qəzetəsinin 28 Fevralə 48 nəmrəsində nəşr olynybdur).

Komitə pərqımıştın ərvan by ədəbiyatdır M. D. Rəşidzadə, Dr. Teqi-zadə, Ə. Səfi, Mənsur-Xanlar, Qəmbə Xanlar, Əbdl Jarri və Ələ-bəj Şahəxtinski.

II. PLENYMLN BJRINCI IGLONCAGL

Pleqymun birinci iqlonqaqı, həman levralın 26 sində, jolda Agamali-oğlunun huzyrində və onun rəhbərı altında oldu.

Bu iqlonqada Komitəqə rəisliyə həqsi seçildi sadr M. D. Rəşidzadə, müavinə - Əbdz Jarri, qatb — Ələ-bəj Şahəxtinski.

Sondan Komitənin nəzdinə mə'mur müəssisələr qəbul, kəbul olyndı.

Bu nizamnamənin qərə Komitə levralın 28 indən təkrəqə başladı.

Joni əlifbamız tiddimə qadəmlər turq millətinin dərunəqlərdən.

Kəhr olsyn düşmənlərinizə;

یکی الفبانك عدوینه گیجه‌ین تورك ملتنك دوشمنلری‌در!

غیر اولسون دشمنز!

Türkjədə joni əlifba.

Bu eşr qunlərdə Türkjədə beşuq karmaş inlab ədəyiyatın qi hamuja məlumdur.

Xalis jendilrdə və Turqjadan kovalandı.

Ryhsini tələr dolet tsarindən arslandı.

Məqtəblər və muarif işləri ryhsanlərin əlindən alındı.

Məscudlərdə məhsilara məsdə elanmaq, jə ni camaatın iqtini dəgüldü, onu, əqi inkab jolarına çəgurmak istədigən ədlə

Joni məhəmmələr tapındı.

Və saiqa ərəb əlifbasının yerinə joni, tət, sadəqdimiz əlifbanın Turqjədə istənilmək məqsidi meydanə atıldı.

Turqja Beşuq Millət Məclisinin bə'zi kərslərı, birər inkabçı, jəni qəhnə əqidəsinə israr mədənf və taklf dunjaja ədəm bəjənədilər.

Lakin Turqjədə də qəhnə və zəhərli bəzlər, qilmələ və təzyiqə rəğmən, kəpənmaz və qər dimyq qəzlər, lan dəəvə fikrəqi ryhsar vərdur. Qi onəu umymən inkabın, jeninun, mədə nijjətin, ryxun, əmun, tərəs sinin ədəgəne qələrlər.

Bəzlə zəmanın Turqjədə gələsəri də vərdur.

Həman gəmələrdən «Akşam», «Tohid Əfqar» və «Idəm» Turqjəqə joni əlifbanın alejhinə cidd qəhnə ərəb əlifbasını qi olmaq üə onu saxlamaqa çalışırlar.

Bu gəzetlər jalnız qi qəhnə ərəb əlifbasi, ərəbun dəqil, asl turq müsəlmin əlifbasidir, ləzımdur. Qəzetlər və təlim hurjtsindən hər cəhətcə jəl qudur.

Bu tərlin bəzdən ələqə ilən oxdüqdən sonra qərəqi ərkunlar, qunqi turqlər islamlıq əlifbasını ərəb hiflərə əkləjə hamuja məlumdur. Əyrəsə qəyrunur qi qəhnə əzbəl gələnlər bilə bəs qələmin içinə jalan dəğirər.

Turqja gəzetləri jalnız qi qəhnə əlifbə bəndlər. Bu da bəndur, həm də qələnal və həmjaq jələndur. Bizim bu qunqi nəmrəmizdə qəhnə mustəfim, jaz dığa məkabə qəhnə əlifbanın təsih və əsasəbik, əmrijjə təməcə olmaq üzrə təlimi ədlirir.

Dəzərlərqi ərəb əlifbası qəzədur. Bu da dua dəqildur. Bizim fikrimizcə əlifbaca ondən dəha da qələdur. Nə! ondan ibarətdir qələdur.

Hər halda qəzəlliq ilə qəhnə əlifbanı mühəlifə etmaq əqlə adam ta dəqil. Əfrədən qələ ləzımdur. Əzmlə və qələnal tələb edilir. Qəhnə əlifbə isə bə ləzəbilərə hec muvafiq dəmüşən zaman joni əlifbə bjnə ləm muvafiqdur. Bjnə dost da düşmən də qərəq dəvrəsən.

«Akşam» gəzetəsi jalnız qi əlifbanı dəgişmiğlə onu təsih etmaq ləzımdur

Biz bu nəqillərı cox təkrarlağ və bilməğçi binəsi ərə mujan zəif təsih etmaq olmaz. Onu bilmərə almaq ləzımdur. Biz ərəb əlifbasını qi bir tərəfdən qəhnə, bir tərəfdən də ləzımsız bir şəkil olduğunu qi bir çox dəfələr yazmışıq. Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı bütün dünyaca məlumdur. Bu əlifbanın qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Turqjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Turqjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq ləzım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Turqjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Turqjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq ləzım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Türkjədə yeni əlifba.

Bu yaz günlərində Türkjədə başlıq karmaş inlab ədəbiyatın hamısına məlumdur.

Xalis cəhalətdən və Türkjədən qovulmuş.

Rəhbərlər tələb dairələrindən qaçmış.

Məktəblər və müarif işləri rəhbərlərin əlindən alınmış.

Məscidlərdə məhəllərə məcburi elanlar, yəni qəhnə fikrimizi çağırmaq üzrə dəvət.

Yeni məhəmmədçilər tapılmış.

Və nəhayət ərəb əlifbasının yerinə yeni, lat, sadəqdimiz əlifbanın Türkjədə istənilmək məqsədi meydana atılmış.

Türkjə Böyük Millət Məclisinin bəzi rəhbərləri, birər inkabçı, yəni qəhnə əqidəsinə israr edən və taklif dünyaya ədəm bəyənilən.

Lakin Türkjədə də qəhnə və zəhərli bəzlər, qilmələ və təzyiqə rəğmən, kəpənməz və qara dimyq qəzlər, lan dəvə fikrəqi rəhbərlər vardır. Qi onun ümmən inkabın, yeninin, mədə nijjətin, rəhbərin, əmin, tərəs sinin əsasını qoymuşlar.

Belə zəmanın Türkjədə qəzetləri də vardır.

Həman gəmələrdən «Akşam», «Tohid Əfqar» və «Idəm» Türkjəyə yeni əlifbanın əleyhinə cidd qəhnə ərəb əlifbasını qi olmaq üə onu saxlamaqa çalışırlar.

Bu qəzetlər yalnız qi qəhnə ərəb əlifbası, ərəbun deyil, əsl türk müsəlmin əlifbasıdır, lazımdır. Qəzetlər və təlim hüquqlarından hər cəhətcə yəl qudur.

Bu tərlin bəzdən qalan ələqə ilən oxduqdan sonra qərəqi nəticələr, qunqi türklər islamlıq əlifbasını ərəb hərflərə əkləyə hamıya məlumdur. Əyrəsə qəyrunur qi qəhnə əzbər gələnlər bilə bəs qələmin içinə yalan dəğirər.

Türkjə qəzetləri yalnız qi qəhnə əlifbə bəndlər. Bu da bəndir, həm də qələnal və həmyaq yələndir. Bizim bu qunqi nəmrəmizdə qəhnə mustəfim, yaz dığa məkabə qəhnə əlifbanın təsih və əsasəbik, əmriyyə təməcə olmaq üzrə təlimi ədlirir.

Dəzərlərqi ərəb əlifbası qəzədir. Bu da dua deyildir. Bizim fikrimizcə əlifbaca ondən daha da qələdir. Nə! ondan ibarətdir qələdir.

Hər halda qəzəlliq ilə qəhnə əlifbanı mühəlifə etmaq əqlə adam ta deyil. Əfrədən qələ lazımdır. Əzmlə və qələnal tələb edilir. Qəhnə əlifbə isə bə ləzəbilərə heç muvafiq dəmüşən zaman yeni əlifbə bjnə ləm muvafiqdir. Bjnə dost da düşmən də qərəq dəvrəsən.

«Akşam» gəzetəsi yalnız qi əlifbanı dəgişməklə onu təsih etmaq lazımdır

Biz bu nəqillərı çox təkrarlağ və bilməğçi binəsi ərə mujan zəif təsih etmaq olmaz. Onu bilmərə almaq lazımdır. Biz ərəb əlifbasını qi bir tərəfdən qəhnə, bir tərəfdən də lazımsız bir şəkil olduğunu qi bir çox dəfələr yazmışıq. Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, lazımsızlığı bütün dünyaca məlumdur. Bu əlifbanın qəhnəliyi, lazımsızlığı Türkjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, lazımsızlığı Türkjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Türkjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Türkjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq lazım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, lazımsızlığı Türkjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, lazımsızlığı Türkjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Türkjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Türkjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq lazım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Yeni Türk Alfabesi Komitesinin Teşkilâtı

I. KOMİTE NASIL TEŞKİL OLDU?

Bu şubatın yirmi 20 sinde, Tiflis Türk ahalisi temsilcilerinin Merkezinde, Zakafkasya Icra Komitesinin azası, yukarıda Agamali-oğlu yeni Türk alfabesi hakkında şu mealde bir mütalaa verdi.

Merkezin toplantısına davet edilen diğer temsilciler ve davetliler de bu fikirleri müzakere ettiler.

Son toplantıda yeni alfabe komisyonunun yirmi yedi kişiden oluşmasına ve komisyonun bir nizamname hazırlamasına karar verildi. (Bu karar, Yeni Türk gazetesinin 28 Şubat tarihli 48 numaralı sayısında yayınlanmıştır).

Komisyon üyeleri şunlardır: Dr. M. D. Reşidzade, Dr. Tağı-zade, Ö. Safi, Mensur-Hanlar, Kamber Hanlar, Ebdülcebbar Şahtahtinski ve Ebubey Şahtahtinski.

II. KOMİTENİN BİRİNCİ TOPLANTISI

Yeni Türk alfabesini hazırlamakla görevlenen Komite üyelerinin ilk toplantısı, dün, Agamali-oğlunun başkanlığında ve onun idaresinde yapıldı.

Bu toplantıya Komitenin reisliğine oybirliğiyle Dr. M. D. Reşidzade, sekreterliğe de Ebdülcebbar Şahtahtinski seçildi.

Komisyon, Komitenin nizamnamesini müzakere ve kabul etmiştir. Nizamname 28 Şubattan itibaren yürürlüğe girecektir.

Joni əlifbamız tiddimə qadəmlər turq millətinin dərunəqlərdən.

Kəhr olsyn düşmənlərinizə;

یکی الفبانك عدوینه گیجه‌ین تورك ملتنك دوشمنلری‌در!

غیر اولسون دشمنز!

Türkjədə joni əlifba.

Bu eşr qunlərdə Türkjədə beşuq karmaş inlab ədəyiyatın qi hamuja məlumdur.

Xalis jendilrdə və Turqjadan kovalandı.

Ryhsini tələr dolet tsarindən arslandı.

Məqtəblər və muarif işləri ryhsanlərin əlindən alındı.

Məscudlərdə məhsilara məsdə elanmaq, jə ni camaatın iqtini dəgüldü, onu, əqi inkab jolarına çəgurmak istədigən ədlə

Joni məhəmmələr tapındı.

Və saiqa ərəb əlifbasının yerinə joni, tət, sadəqdimiz əlifbanın Turqjədə istənilmək məqsidi meydanə atıldı.

Turqja Beşuq Millət Məclisinin bə'zi kərslərı, birər inkabçı, jəni qəhnə əqidəsinə israr mədənf və taklf dunjaja ədəm bəjənədilər.

Lakin Turqjədə də qəhnə və zəhərli bəzlər, qilmələ və təzyiqə rəğmən, kəpənmaz və qər dimyq qəzlər, lan dəəvə fikrəqi ryhsar vərdur. Qi onəu umymən inkabın, jeninun, mədə nijjətin, ryxun, əmun, tərəs sinin ədəgəne qələrlər.

Bəzlə zəmanın Turqjədə gələsəri də vərdur.

Həman gəmələrdən «Akşam», «Tohid Əfqar» və «Idəm» Turqjəqə joni əlifbanın alejhinə cidd qəhnə ərəb əlifbasını qi olmaq üə onu saxlamaqa çalışırlar.

Bu gəzetlər jalnız qi qəhnə ərəb əlifbasi, ərəbun dəqil, asl turq müsəlmin əlifbasidir, ləzımdur. Qəzetlər və təlim hurjtsindən hər cəhətcə jəl qudur.

Bu tərlin bəzdən ələqə ilən oxdüqdən sonra qərəqi ərkunlar, qunqi turqlər islamlıq əlifbasını ərəb hiflərə əkləjə hamuja məlumdur. Əyrəsə qəyrunur qi qəhnə əzbəl gələnlər bilə bəs qələmin içinə jalan dəğirər.

Turqja gəzetləri jalnız qi qəhnə əlifbə bəndlər. Bu da bəndur, həm də qələnal və həmjaq jələndur. Bizim bu qunqi nəmrəmizdə qəhnə mustəfim, jaz dığa məkabə qəhnə əlifbanın təsih və əsasəbik, əmrijjə təməcə olmaq üzrə təlimi ədlirir.

Dəzərlərqi ərəb əlifbası qəzədur. Bu da dua dəqildur. Bizim fikrimizcə əlifbaca ondən dəha da qələdur. Nə! ondan ibarətdir qələdur.

Hər halda qəzəlliq ilə qəhnə əlifbanı mühəlifə etmaq əqlə adam ta dəqil. Əfrədən qələ ləzımdur. Əzmlə və qələnal tələb edilir. Qəhnə əlifbə isə bə ləzəbilərə hec muvafiq dəmüşən zaman joni əlifbə bjnə ləm muvafiqdur. Bjnə dost da düşmən də qərəq dəvrəsən.

«Akşam» gəzetəsi jalnız qi əlifbanı dəgişmiğlə onu təsih etmaq ləzımdur

Biz bu nəqillərı cox təkrarlağ və bilməğçi binəsi ərə mujan zəif təsih etmaq olmaz. Onu bilmərə almaq ləzımdur. Biz ərəb əlifbasını qi bir tərəfdən qəhnə, bir tərəfdən də ləzımsız bir şəkil olduğunu qi bir çox dəfələr yazmışıq. Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı bütün dünyaca məlumdur. Bu əlifbanın qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Turqjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Turqjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq ləzım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə üçün qi bir qat dəha ziyadədir. Çünki ərəb əlifbasının qəhnəliyi, ləzımsızlığı Turqjə dilinin ərəb dilindən tamamilə ayrı olmasından dolayıdır.

Ərəb dilində sait hərflər yoxdur. Ərəb dilində sait hərflər olmadığı üçün ərəb əlifbasında da sait hərflər yoxdur. Halbuki Turqjə dilində sait hərflər çoxdur. Ərəb əlifbasında sait hərflər olmadığı üçün Turqjə dilinin sait hərflərini göstərmək üçün ərəb əlifbasına bir çox işarələr qoymaq ləzım gəlir. Bu işarələr isə ərəb əlifbasını daha da qələdən qələ edir.

Joldaşlar, vətəndaşlar! Joni əlifbanı, eşrinin ilk dəvrəsinə xoş gəldin!

یولداشلار، وطنداشلار! یکی الفبانی تورکمك و اداره‌سنه خوش گلدك!

Hamy savadsyzlar! Joni əlifbanı, eşrinin!

هامیز سوادسزلار! یکی الفبانی تورکمك!

2-ci sahifə — Işık Yol — № 2

Qardaşlar son vəziyyət!

Yeni türk əlifbasını əzəri-nubtan mı, əzəri-xarici?

– Yok öleme sana alıb ola. Ne dersin idaremiz tez bir meqtyb bu

Qanc komunyndat və bitərəf ərtəkalarımız! — harda kəlmiş-sənuz?

Yeni türk əlifbasına nəcə sidmət edəcəqsiz?

Cavabınızı bəqlirəy jıbanmalın

Bу qurdan yeni türk əlifbasını öyrənmək istəyən kəldələr! — Adamları idarəyə məʒlm edin. cunqi idarəmiz tərtib etdirmiş dur

سوزه سن دیورك !!

يكى تورك قصبه سى تورجوسنه يازيلمش:

– يوز ديمك – سگ جاب اوله.

– يوز ديمك اولديغنه نه تعجب ايدرسكز.

– يكى تورك الفباسنه نيچه نقطه ايصكز.

– حراكتوى نكيز دك بوتون ، و گوجلى يكى تورك الفباسى مطلوب اولديغنى آكلايه جقسكز.

– آكلايه مديغمز ايچون ايله دينه جك.

– يه اولسون كه قد.

ايرفى سكر

Türk zəhkinin olan ehtiyacını, yeni əlifbə odəjacəqdər.

تورك دهنك هم احتياجى يكى الفبا ايله دوه جكدر.

Türkdə yeni türk-əlifbə- si kyrsilərinin (dərslərinin) açılması.

Qəs həmi sejr tələrmişən bəsərimişdi. Türkdə yeni, türk əlifbasi, kyrsilərinin açılması qi-nu olajdı.

Dərslər həman 9y Martın 12- ində idə qoinı. Şyrp-pərşə qurcəsində olan meqtəbdə cəsi 3-də başlandı.

Bərdən dərslərə jəlilən jəldə-bərdən başlə. cəsləri-də aşəne qəlib jəsildilər

Nəqə bərnəkə jəsildilər, nə-cə rəkilə jəsilənən əlifbə dəftərlərini, dəftərləri, kələmlərin və dəvətlərə əjib klasda yer əyrıb əyrıyorlər.

Dogrudan hər qəs by ə'dəsi əsrəvədi, əlbəttə dejərdi.

Ən bəs başandən qiyməyə cərəən yıldızlərimizdən kərt qələrə və əvvəllərə qəni dərslərə kərsə əsla kəlmələr əldi.

İş başlə qəsirmədi qi, o qə-şu, və o səsdə meqtəbdə başlədi, jəni qəsnə hurşlərin də kyrsilərı vardı.

By kyrsiş ərqələrin üz başından ərtəgi jəni türk əlifbəsinin sərslərinə jəsildilər.

By məsələ-cun bir əzəcik də mıxtəsirlə əlyədi. Həmə səq-si ədən də əqlə qi jəldələr qəb-

Qeyd məsələlərə.

Hər myrəsəqin qi, jəni əlifbəni bilmələn mıxəllərin əsəmlərinə tərtiz ədildəb gecəcəq dur. Qəc əzəli işlərə jəni əlifbəni əsyərsin. və qəndilərə də əqrədər. Byndən bəşqa, qəndilərdə cəsn əlbən əzəb bərə əbər vərir.

Turq xəlkino. jəni əlifbə sizin əlifbəniziəur. by iş sizin əsnizdər jəni əlifbəni əqərsin. Qəndilərdə cəsn mıxəllərdən jəni əlifbəni, təbəb əlqin. Əqər mıxəllim jəni əlifbəni bilmisə və bilmək də istəməsə, bəy standartı. By də qəmeq ə əmələ, bizə əzəm, gəvernəmizə cəp əlqeq qi bulun. vəkilimiz də bəlləmini istəsələr.

Həmy turq ərvət və kuzlərimiz. Siz inqilə qəni ərvədəsi kəlmədə, cunqi ərəb əlfbəsini, əqərsə bəmirdiz. İndi jəni əlifbəmiz vərdur. By ən yeni əzəb icundur. Əqər sərədə-li, qiyi qizlər qəni əzəb bilə-mədi əlfbəsi ilə by əlfbəni əqərsin! Bir məsələni bizim qibi idərəmiz zəbər vərir.

Idərənin muvəkkəl ədrəsi: Tiflis, Jeni Fişir qarnizo-nun idarəsi

Jeni əlifbə komissiyası

Jeni əlif'bazeliər. nəs kəlməgə, səzlənmək olmaz.

يكى الفا بهده ، اوتك قاعى ساقلاماق اولماز!

Qarajazılma məqtyb.

Bir Karajaz turq əhəli, Tiflisdə, jeni turq əlfbəsi' kə-mitəsinin tərəqi əlbəməsi sələn-lərə sədib kəldikən çox zad sə-dıb. Cunqi bizim nəzjədə kələrdən jeni əlfbə əsrəji dyzəlməsi-di. Həmumi jyrb cəpmaqi əqərəməqdə, əsasə sonrasın gərəklər, qisəbər sələdiqimizə qərə təqsilsizmiz pozylsə. Qəs qərə Tiflis jeni turq əlfbəsi kə-mitəsinin ievkə ədrəq qi bi-zim icun gəcəli və qəndilərdə qəndilərin və təqsilsizmiz isə dusəhmeq icun bizə qərmeq lə-zəm

Biz isə turq əlfbəsi, kəndə-sinə kələnə jərdım sizmeji sər-qəmləsəq

Numəjəndə
M. Rustəmov.
14 Mart 1924 il.
Karajaz.

قارا يازى دن كتوب.

بر قارا يازى تورك ادبى مكتبه سنه يكى تورك الفباسى اوزه ينجه بر مكتوب يازيلمش ايدى. بو مكتوب بر چوق جهتلره نظرا چوق قيمتلى اولديغندن بو قاعده يه بورادا يكى الفا اوزره كى دوزه لتمسنى مطلوب بولدق. بو مكتوبى كتابه آلانلرين كوزه تكلمكدن بوزولماق اوزره كوزه تكلمكدن ايدى. بو مكتوبى نوع ايچون يكى تورك الفباسى اوزه ينجه بر چوق كتابلر آلمش اولديغندن بو مكتوبى بر چوق اشخاصلرين اوقوماسى ايچون بو دوزه لتمه ايجون

BAKOU
CENTRE D'UNE NOUVELLE CULTURE

I

LE CONGRÈS DE TURKOLOGIE DE BAKOU
EN MARS 1926.

SOMMAIRE :

Pages.

I. — Les préparatifs du Congrès 19

L'arrivée des délégués. La Commission des mandats. L'élection du présidium 21

II. — L'ouverture du Congrès 24

a) *Le salut du Gouvernement au Congrès* 27

b) *Le salut des Unions professionnelles d'Azerbeïdjan et les félicitations au Congrès* 31

c) *Réception des délégués à l'Opéra national d'Azerbeïdjan* . . . 33

III. — Les travaux du Congrès 35

a) *L'état actuel des études historiques et ethnographiques des Turks.* 35

Rapports et exposés de MM. Barthold, Borozdine, Ochaïdoulline, Meszaros, Tchoursine, Roudenko, Tchoban Zade, Oldenburg.

b) *Le problème de la terminologie et de l'orthographe.* 45

Rapports et exposés de MM. Tchoban Zade, Zeinalli, Baïtoursoun, Souliev, Manatov, Ibrahimov, Samoïlovitch, Poppe, Malov, Chtcherb, Omarov, Osmanov, Jirkov, Aga Zade Farhad, Rahimi, Djabiev.

c) *De l'évolution des langues et de la littérature turke* 60

Rapports et exposés de MM. Siefelot, Kepruli Zade, Samoïlovitch, Neimad Hakim, Berdiev, Guenko et Marr, Achmarine.

d) *La question de l'alphabet turk* 66

Rapports et exposés de MM. Yakovlev, Mamed Zade, Jirkov.

1. *L'opposition de M. Charafor contre l'introduction de l'alphabet latin* 73

Exposés de MM. Jirkov et Yakovlev.

2. *Des méthodes dans l'enseignement de la langue maternelle et la question scolaire* 76

Exposés de MM. Chtcherb, Efendi Zade, Menzel, Kepruli Zade, Inoganov, Kosstiev, Korkmassov, Aganali Ogly.

La clôture du Congrès 79

a) *Motions et discours* 79

b) *Décret et demandes d'introduction de l'alphabet latin* 83

V. — La portée politique du Congrès 83

54. Mart 1926 tarihinde Bakû'da toplanan Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi, Türk alfabesi konusunu da uzun uzun görüştü ve Türk dili için Lâtin alfabesinin alınmasını salık verdi. Paris'te çıkan *Revue du Monde Musulman* adlı Türkoloji dergisi Bakû Kongresine geniş yer ayırdı. Yukarda bu derginin 1926 tarihli LXII. cildinde çıkan uzun bir incelemenin fihristi görülüyor.

BIRLƏŞDIRILMIŞ JENI TYRK ƏLIFBASЬ

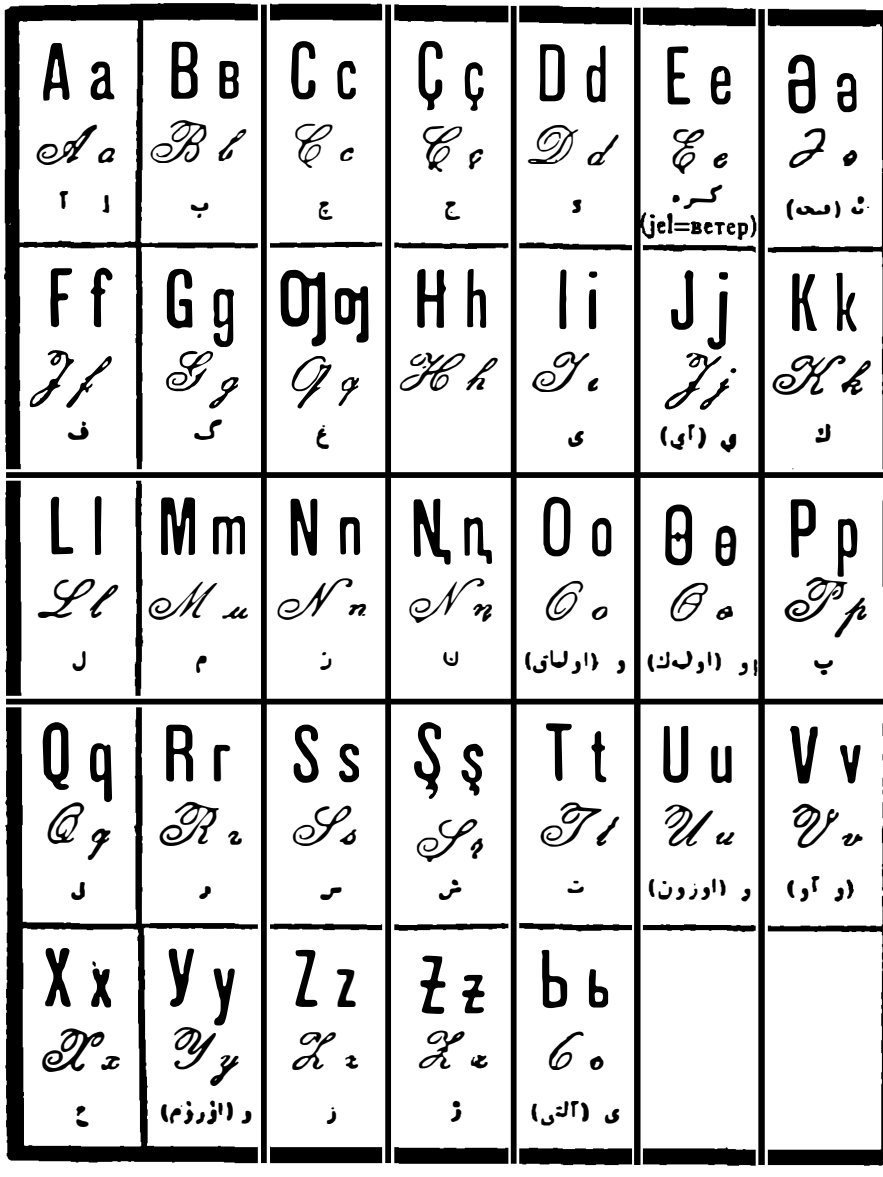

Dunlardan başqa, tatarlarda ,b,j" və s.-dir. D, Ğ, T, ... -dir. -dir.

ALPHABET LATIN ADOPTÉ POUR LA TRANSCRIPTION DU TURK.
(Comm. par J. Castagné.)

55. Sovyet Türkleri, Arap alfabesinden Lâtin alfabesine geçerken, her Türk boyu için ayrı alfabeler hazırlanması eğilimi belirdi. Türk alfabesinin parçalanmasını önlemek amacıyla 1926 yılında Bakû'da kurulan "Türk Alfabesi Merkez Komitesi" bütün Sovyet Türkleri için bir tek alfabe hazırlamak görevini üstlendi. Ve 1927 yılında "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi"ni hazırladı. Yukarda bu alfabe görülüyor. 1927 yılından sonra bütün Sovyet Türkleri bu "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesini" kabul ettiler ve böylece alfabe birliğine kavuştular.

Azərbaycanın Proletarları birləşin! Cümə 27 Fevral 1927 № 1086 6-cı il davam 11 Yeni nömrəmiz bir neçə 8 səhifədir.

YENİ FİQİR

QURĞULUQ QƏZETƏ

Zaqafqaziya Bürosu icraiyə komitesi və Kalı Soveterler Syrezdinin organıdır.
İDARƏDƏN XƏBƏRLƏR:
Tiflis, Qoqolevski küçə 8, telefon № 20-46.

Abuna kiçmeti
1 ayliğa . . . . . 1 m. 20 k.
6 . . . . . 6 m. 60 k.
Bir nüsxə . . . . . 10 .. 60 k.
Xarici və qonşuluğa qonşu müəssisələrə 12 qızıl ayliğa 75 k.

Çənbərlənin sətəsi.

(„Pravda"nın bir məqaləsi).

Son zamanlarda İngiltərə daxiləsiyasında İrlandiya məsələsinin yenidən ortaya çıxmasının səbəbləri barəsində; mərkəzi olan İrlandiya - İngiltərə əlaqələrinin qeyrilməsinə dair çox şey yazılmışdır.

Hakimiyyət İngiltərənin xarici siyasətini yeridənlərdən, yəni İngiltərə hegemonlarının mərkəzi rəhbərlərindən, zəifləmiş iqtisadi və dövlət əlaqələrini əfv etmədi, bu əlaqənin dəqiq şəkildə müəyyən edilməsi, bəzən onların yeni əlaqələrlə əvəz olunması da daxil olduğu Çənbərlənin nəzəri, bəzi hallara aidən bu məsələnin həlli, və İrlandiya ilə İngiltərə arasında münasibətlərin yeni bir şəkildə tənzimlənməsi haqqında Çənbərlənin bəyanatı, bu məsələ ilə əlaqədar olan bütün tərəflərin diqqətini cəlb etdi. Bu bəyanat, İngiltərə hökumətinin İrlandiya ilə münasibətlərində yeni bir mərhələnin başlanğıcı kimi qiymətləndirildi.

Çənbərlənin bəyanatı, İrlandiyanın İngiltərə ilə münasibətlərində yeni bir mərhələnin başlanğıcı kimi qiymətləndirildi. Çənbərlənin bəyanatı, İrlandiyanın İngiltərə ilə münasibətlərində yeni bir mərhələnin başlanğıcı kimi qiymətləndirildi.

Bəyanatda

يكي فكر

بوكونكي نومرسي مژده‌ر

(چه‌مبه‌رلەن) ڭ نوتاسی

(برلەوكاه) بوڭ گزيتەلرى ويەلوماسى ايشلەرنەكە هيچ بر راحتلىغى يوقدر. چونكه انگلتره حكومتى طرفندن پرووپاگاندەيى ايچون بوتون قوتلرينى صرف ايتمكدەدر. بو يولده سياسى نوقطه‌لرينه دكل، فقط مالى نوقطه‌لرينه دقت ايدرك هجوم ايتمكدەدر. بو ايشده بر چوق بيوك سرمايه‌لر ايله مناسباتى اولان بر چوق بيوك گزيتەلر وار. بونلرك بعضيلرى حتى بر چوق يرده حكومتلرى بيله ايدره ايدن بيوك سرمايه‌لرك ايشلرينى كورمكدەدرلر. بو سببدن دولايى بونلرك حكومتلرينه قارشى بيله بعض دفعه‌لر مقاومت ايتمك مجبوريتنده قالمشلردر. بو گزيتەلرك بعضيلرى بيله حكومتلرى طرفندن ايشلرينه مداخله ايدلمك ايستنمشد

Butun elqelerin Proletarleri, birleşiniz!

Teq emasssi her ğerde 5 kapikdir.

JENI QƏNƏ

Qaraqstna Kommunist (b) Firkasi Merkezi Komitesinin organıdır.

IDARƏ VƏ BAS KANTORA: Tiflis, Rustaveli quçe 8.

Zahmetqas qanitlere ajid makale ve meqtublara sahiblerimiz açıkdır.

Abuna şertleri:
1 ajlıq . . . . 20 k.
3 " . . . . 60 k.
6 " . . . . 80 k.
Bir illiq . . 2 m. 20 k.

Heftede bir defe Peneenbe qunleri çıkır.

№ 3 Peneenbe 14 İyl 1927 il № 3

Mudafee hettesi ve Syralar ittifakının xaikları.

Syralar ittifakının zahmetqas müsllleri ez azadlıklarına proleter inkilabından elmışlardır. Zajid xaikların zerer ve zıkınına. Syralar cumhyrlyet uğurunda qetturulmuşdur. Bu xaiklar indi birleşib kardaşvarı zahmet eğlüs duşmenine qemaq edenlere nifretle eddib, zahmetqeşlerin duşmeni hesab edirmişdir.

Qeq inkilabçılar, zahmetqeşlerin zehnlerini bylandırmaqa çalışarak Çar vaxtından kalma - antisemitizm mıraznı jeniden dirilmeq istiyirler. Onlar bynyn evezinde umymin nifretini kazanmaqdırlar. Onların esl cevabı by olmalıdır. Antisemitizmin eqa inkilabçı bir lixtirdan ibaret oldyğyny zahmetqeş qiriişe andırmak lazımdır.

Bizi cumhyrlyetler bilmelidir. Iar qan vaxtınize hucym bazlanarsa onlar dan bir çoky muharebe meydanı olacaklar. Onlar elqanın mudafee kuvvelerinig mehqemleşdirmeqa, artırmaqa çalışmaklarıdır. Milli cumhyrlyetler dastlinde olan kuzi ordyja bakmaq jene artırmak, çagrızdan avvelqilerin hərbi hazırlıqlarını kuvvelendirmeq, milli herbi meqteblere jaxa adamlar vermeq, milli cumhyrlyetlerde kuzi ordy kelellari arasında eşkın terbiş islerini juqsaltmeq lazımdır.

Byrjuaziya, kirasi qomalarında, bedee terbiyesi cemiyetlerinde herbi tebligat ve ehalini herbileşdirmeq islerini qenişlendirmeq lazımdır.

Milli cumhyrlyetlerde zehmeiqeş sulk beynelmilel bir terbiye akb lirka syraların etrafına daha da sıkı olarak toplanmaklarıdır.

Mudafee meseleleri milli cumhyrlyetlerde heqimet organları ve umymi işler ile sıkı syretde alakadar olmalıdır.

D.

Milleelarıa herbileşmesi

OSO – AVIAXIM eaajalizm kyrlyşyşya mudafeçidir.

Syralar ittifakının kapitalistler muharebesinde olmaq herbi texnikanın, tebligatçılığın ve qimsanın artmaqa, imperialistlerin ve kuvvelleri öz silahlanmaqa ve onların inad ile Syralar ittifakını, muharebeje sokmak istemeleri, Syralar ildikş zahmetqeşlerin macbyr etmişdir. Qi o da öz eldeainin mudafee bacarığı meseleslerine dikkel jeurasin. İşçilerin mudafee işlerine verilen by dikkat ve fealiyet, qanuilu cemiyetlerin isteqlil şeqilde ğezle qimyşdyr.

Oso — aviyasim cemiyetinin indi Herbi—etmi, Mudafeçiş jardım, Qimiya destvni, Hava donanması üzerleri cemiyetlerinden mureqeqe oldyğy qeniş zahmetqeş qitlelerinin, Syralar ittifakının mudafee kuvvelerini mehqemleşdirmeq islerine har cahaidan qemaqlığ etmaq istediqlerine bejuq bir iş baidır.

Syra icimaiyatnin mudafee islerine qemeqliq etmesi qez kabaqlındadır: juzdan artık tejlara, minden artık herbi quseler, herbi-bilq dernəqleri, nisanci dernəqleri, qanuilu aviyasim komandaları, hava — qimiya kyriyşyna qemaq komandaları, tejlareçiliimiz her cahaidan Avropanın bejuq devlet lerinin tejlareçiliğ cerqasine koşan—yçyncı beşinci ve açık jusundan hejvanların jemaje bejuq ehtiyaçları artmışdır.

— Medone (Fransada) şeharinde bir harbi tajlare sınmışdır. Uç nefer jaralanmış, tajlareçi ezunu çeter vasitasile hifz etmişdir. Bir adem 300 metro hundurluyundan jere zag ve salamat qelmişdir.

— Japonyanın Toqio şeharinde olan tokyo fabrikasında 2500 tokyo işçi kadınları tatil etmişlerdir. Fabrikada umymi jaşaiş şerleri beğlanmışdır. Qucaklarda numajiş tapşırmadadır.

— Prak (Çexoslavaqia) şeharinde mehelli fabrikler teşqilatının qilah ambarı tapılmışdır.

— Syra jelqan qemilarından „Tovarış" adlı qami sağ salamat Adas muhitine qetmişdir. Bu qami 15 qundan sonra Leningradda olacakdır.

— Iaev dajirsinda kadim zamanlardan kalmış bir şahar tapılmışdır. Bu şahorda 10—ncy asrin shalisi jaşamışdır. Byrada muxtelif eviar kyşyler, domirçi-xana ve gejri by qibi şerler tapılmışdır.

Qimiya, hava-qimiya ve qənd təsərrufatı.

Qimiya nedir? Qimiya har bir şeşin terqibeni eğrəden bir elmdır. Qimiya insanın, hejvanın ve qeşirlerinin nelerden ibaret oldyğyny bilir. Qimiya ile bilmeq olar: insanın xorağına neler dazildir, neler çesmur, qeşertiler ne ile jaşayır, topraqda neler var. neler jokdyr, hansı unsur topraqda coksdyr, hansı qeşertisi ucun hansı toprak elverişlidir ve sairə.

Qimiyanın hal hazırda qənd təsərrufatı uçun ediği işlerin hamısını byrade eşmek çetindir.

İnsanların maddeni jaşaişını qimiya olmazda ise en esaqlı bir dereceda qiydy.

By elm birden bire jaranmamışdır. Bir çok asirlerden sonra o indiqi halına qatib qənd təsərrufatına rahbərliq eda bilmişdir.

Qimiyanın sajesinde qənd təsərrufatı indi ele bir seviyeli olmyşdyr qi, onynla qeşerti ve hejvanlarının jaşaişı jaxşılaşmış ve qənd təsərrufatı dəxi insanlara bejuq-bejuq faidalar vermişdir.

Vəkt qeçdiqce qimiyanın qənd təsərrufatında olan ehemmiyyeti dəxi artmaqdadır. Qimiya ile bəhresiz toprağı jaxşılaşdırmaq, tezsilin jaramaz ve jerde kalan paçını kazanıq etmaq, xirdacı bir jerden çoklu mehsul almak mumqundur.

Jeni qimiyevi ayrıldı tedkik etmeqle az sud veren inəqlari çok sud vermeje mecbyr edib ondan artık kazanc almışlar. Qənd təsərrufatının ele bir şöbesi jokdyr qi, qimiyanın orada xeylir faidesi olmasın, zerabçılık, meyvəçilik, maldarlık ve başka cəhetlerde qimiya bir çok karanlık jerleri eşunun faidesine imza ile işıklandırmışdır.

Çuvuma işleri nedan emele gelir, meyveleri ne ior saxlamalı qi çurumesin, inəqlere hansı jemleri vermeq lazımdır qi, o hem jaqlı ve hem da çok sud versin, toprağı na ior becerməlidir qi istədiyimiz qeşerti orada bitsin ve bir çok şeşleri biz qimiya ile asqara çıkara bilmişiq.

Son hallar qimiya vasitesi ile bize, xalk təsərrufatına çoklu zerer veren qənd təsərrufatının muzurr həsarətı (cuculeri) ile mubarəze etmaq mumqun olmyşdyr.

Qimiya ela dermanlar icab etmişdir, qi onynla çəqirqa, sirda kyrdlar, çel sıçanları, sıçəvşilar qibi qənd təsərrufatına artık zerer veren cucu ve hejvanları təlef edir. By dermanlar ile sqinlarimizde beğlarmızda ve bostanlarımızda çok jaşıimış olan qeqələq azərlarını da jok etmaq olyr. Qeniişə təsəqqur etmaq lazımdır, qi bizim uzamiuq, beğ ve eqin bitqilerimiz indiş ixdər xəsələnmişdir.

Son zamanlar insanlar havada yçmak uçun ezlerine hava maskası tapırmışlardır. Qənd təsərrufatı, by yçyş tələrinden dəxi istifada edir. Yçyş ile qimiya arasında olan rabitəje Aviyasiya deyilir.

Hal hazırda aviyasim qənd təsərrufatına artık ' qemeqliq edir. By iş, suyşsan tajareçiliq (yçyş) işleri jaxşı olan jerlerde qeniş ayrılde jajılmışdır. By yçyş maxsuslari ele kajırlımışdır qi bir neçe saatin içinde gəjet qənib bir jerde olan çeqirqa ve başka cuculeri təlef edir, korahlık zamanı bejuq ve qənib jerleri syvarir, tyfan, doly bityşlarını dağıdır ve by noşle tezlik doldan eazılır.

Aviyasimin qənd təsərrufatına verdiği artık dereceda bejuq olan faide byndan ibarətdir. Byna qerde derəqe ve zyyrlq qənd təsərrufatçıları byny hemise jadında saxlamalıdırlar.

By işin onyndan beşlıqarak aviyasim hefteni qeçirilir. Bizim hamımız bulun insanlıjlete sejrli olan by elmi kejf etmeqle ony zahmetqeşler qitlesi karşılına bir sajehat alet kabrun bulun byraxajlışa nifretler etmalıjq.

H. Ə.

Xırda xeberler.

— (İnqilterede) Vimble şeherinde dunjada en başeq olan bir qino fabrikası tiqilmişdir. Byrada helelliq 30 qino filması emala qelirilmişdir.

— Kovno şeharinin Linol mahəmasinde kommynistler alejhine tabligat aparan Sekalevic muhaqeme edilib, by na eium cezaın qalimis və by cəza 20 illiq hebs ile əvəz edilmişdir.

— Mongolieda Kobi şehrasında

Fekat butun by teşqilatlar ez fealiyetlerinin egurluk merqezlerini esaqı, qüllori emeli işlerin uzerine qeçurmedilirler

Derneq işlerine dikket vermeq, herbi derneqlerin işlerini kuvvelendirmeq, qənd işlerine, ərvəşlar arasındaqı, işlere lap jakından iştirak etmeq, esaqı, organlarda calışma şəkli ile jakınlaşmak adəti terqibinde emeliyyatlardeqi istirakçılık, kuvvelendirmek işlerine eldği dikket jetirmeq lazımdır, qi gelbiliyetimiz to'emin edilmiş olsyn.

Camilyatın milyonlarca olan azaları ve onların faaliyyet ve fedaqarlığı qa libiliyetimiz uçun mehqem bir rahn ve sosializm kyrlyşynyn mudafeesi uçun mehqem bir qemaqtıdır.

M. A.

Tahrir Hejeti

3-ci Təs. Полиграфтрест. Б. С. Н. Х. Iр.

58. Tiflis'te Partinin Türkçe organı olarak yayınlanan "Yeni Kend" gazetesinin 14 Eylül 1927 tarihli sayısı. Yavaş yavaş yeni yazıya geçmekte olan gazete, birinci sayfasını yeni Türk harfleri ile basmıştır.

فیاتی هر پرده ۵ اپلك

ادارە و باش قالنجرا: كلیس روسلاوزی جادەسی نومرو ۸

آبونه هر طرفی:
۱۲ـ آیلق . . . . . ۲۰ اپلك
۶ـ آیلق . . . . . ۱۰ اپلك
۳ـ آیلق . . . . . ۸۰ اپلك
۲۲ ـ آیلق . . . . . ۱ مانات ۲۰ اپلك

زحمتكش قیلیفره عالم طاقه و مكتوبلارا محیطه اریمز همیشه آچیقدر.

گورجستان قومونیست (ب) فرقەسی مركزی قومیته ـ سك اوه غایدر.

یكی كند

هفته‌ده بر دفعه یئنجه‌سی چیقاری جیقیر.

نومرو ۳ | پنجشنبه ۱۶ اپریل ۱۹۲۳ یل | ۵ ك

ایشچی و كندلیلرك اتحادی ایمپەریالیستاره ثوابوم ضربه‌سیدر

مدافعه هفته‌سی

و آیك اوتكن اون بەشنه‌كی ثون شورالار اتفاقی ایچریسنده مدافعه خصوصی اعلان اولونمشدر. تولكمزده یاشایان ثون ملیه‌لر، عموم خودا وطنداشلاری و مدافعه خصوصنه یاشایان و احیتی آگاهلی و اولوك گیریشمه‌لری اولمایان اور كومكلكی محاذیه اینملیدیلر. آرتق بو گون هرهرولدقاجی یاقه یه‌مرك سوكولدقجه نزخلرمزده یاقیلوب هر گون بیتره ثوگون دهاتلكمزی و عموم دنیا وروسیه‌نی قورقونچلی خبرلری وقت سوزدن عبارت دگلدر. نیچه وقتدن بری محافظه كار چیرچین مكوشتك و جنگجو انگیز ایمه. ریفیزنك فكری ذكری ثون دیقه تك بر خودا تولكمی و زحمتكش مكرافلی اولان مكتوبلرینه دعوایه چكمك و یاقلاشه بری یوغ ایمكگ چالشیرلر. ایش بلكه گیچن گونلره بری یوله بر سیاست نخبه ایمش گلمه‌سون مكوشتك و جنگجو انگیز ایمه. ریفیزنك فكری ذكری ثون دیقه تك بر خودا تولكمی و زحمتكش مكرافلی اولان مكتوبلرینه دعوایه چكمك و یاقلاشه بری یوغ ایمكگ چالشیرلر. ایش بلكه گیچن گونلره بری یوله بر سیاست نخبه ایمش گلمه‌سون. رمضان، یاكین و اولاجق بشیقلارخان و ووقوف تكمن سوگرا آخره یازه رسی ماسانی كدی و ایدی قیلیمی او. سمن باغلرق یازه آشكار بر دشمنیك آیریره ثون عیره و كوچك یازدیغی موثری اوخیمز. كونشكدوور و ه فیت ایله اولور اولسون بزی دعوایه حوقاق ایستیور.

یوله بر قاچ دشمنیمیزك سیزی آشكار، گوریرك كه عین انقلابك ایمه‌یریالیستلر طیه بر طرزده یوروب گیتدیگی مان سلرك اچ یاقیمیز و عین زحمتكشلری ایله بلكه مشكله حقوق حركه گوره آذروبا خالولارایله قارشی یاش تقدیرماسی انگیز آمریكا و بلكه ایمپریالیستلری یوروك و قورخوا سالان علاقه‌لر. اوصرك یقین بر زمانده ثون آیاو آمریكانا یاشایان ایمپر ملرك استیلا حركاتی و محاربه‌لری گیرشه حكمی یقین ایمدی. اونون حكومتی استلا. قیمی عنصرلری دیمك ایچون هر یاندا ار. تجاریت و عكس انقلابچی قوماری گوبلیه. یرمك بلشه‌شمز. عین زمانده چیرلین. بالعكس حكومتی آیا و آوروپه شورالار اتفاقه قارشی دوشمنچلق یاراغی آچیشمز و خوصوصیله تهلكه‌سی شدری اطرافده ثون دیقه‌دكی یورزوآدی دولتری لوز یاشای اطراف توپلاماق ایستیور.

آوروپادا حیث اقتصاد داخل اولان ثون حكومتلر مغربلیك حك گیریلمشلر.

چنده جان ثرلین و یاشا مرتجع عنصرلر قوتلندیلر. ملی انقلابك گوچله یاتیرلمقده‌لر. فقا و لیسنین، رومانیا، لاتویا و یاشا یورزوآدی تولكه‌لری شورالارا مجموم ایچون جاصرلاشمقدا و تصرفاتلرنده‌دلار. آنجق بر انگلتره حكومت كارلاری یاشدا اولارای ایمپریالیست یورزوازی قولدورلارك بو اینلره گوزدوزی چوقدیغنی گوره‌جكسینز. وضعیتی، نظردن گیچیرمه‌لیز.

آوروپانك یورزوآدی مخلوقاتی یله و وضعیتك آخره‌دكر غایت پرشان و قورقونچ

عباری ی. دوروشیلوف

مدافعه‌ایچون ته‌خقیقی استاد گاه‌یارا تمالیدر.

تهدیدلر اتفاقك مدافعه و هوا ـ كب قوروشی دولدیری حسی‌یا توجالیشدوراق قارا دگر تشكیلری بین‌الملل وسیتی واوك صلح ایچون آیاروپی ماوره ساینی شیخ و كه زحمتكشلریه یلدیرمك مضمه‌له گیتش

تلغراف آژانسی

زمانه‌لر تولكه‌مزده یاشیان ثون زحمتكش ازیه‌خواه حاضرلاقریق. دشمن اول جنگ اگر ایسترسه‌لر صلح و سلاحه‌لر شاری و گوشكی گوتك اچ قیلی شدری اولمه لیمز. بلكه ثون شورا زحمتكشلرك سی و جمعیتلاری یرلشه‌دیرمك، اطرافی دعوا

اولوشی گیریله یلیرلر. چوبك یورزوآدی دولتلرك آرالیشمه‌لری اختلاف و عدمیت گون گومن گوچلنیر. ایكی ایله قرالیشمك، قرالیه آیله آلیانلك آرالیسی گیچیكجه آچیلدقجه بو طرفدن ایسه هر گمن آرتق اومان شورالارا قارشو جیپرلین حس ایتمكده‌در. جیت اقوامك شورالارا قارشو واحد جبهه دوزمه‌لك ایچون جفریلان سوك ۳۵ می حلمه‌لك تیجه‌سز قالمقلری، قرالیه خوجی وزیری برياك اعلامی قورقونچی جنوه‌دكی ترك ایتمی حس اویاندیرمه‌مه اچ حالی رول اوینامق ایستیورلر آرالیشمه هیچ بر مارشك وجوهه گیمسك اتفاقه ایمیر. جیپرلینك هر یاندا اوچی وار دیگیكی گیبی اوتك شورالاریله راهطی یوقاری و دعوا چیقاریق یاشیمیه. ثون یورزوآدی دولتلره‌ده كی زحمتكش كتله‌لرك اعتراضه سارقلمه‌در. اینه‌آمریكا، آلمانیا‌دا عمله‌ویتچیلرك انگلتره مظاهره‌لری قرنی یاپیلان اعتراضلر و قومونیست فراكسیونلرك آرالیسی ایله ایسته‌مز سوك سیاسی سیر. كان انتخابلرده قومونیست فراكسیونلرك یوقاری گوچلنمه‌لری حكومتك ناكیتی آمین ایمن علی قوی ایله براور سن آلمانی آشكارا گوستریر كه آوروپادا كی خودا یورزوآدی دولتلر ثورك بوروك كومك اولمایلرلار. عفت ایچون دعوالره اشتراك ایتمكده ایچون زحمتكش كتله‌لری و سرمك طبقه‌لر و ثور، رالار اتفاقك طرفه‌دیرلر.

محاربه اولان تقدیره یوقار سلاحلرین، لارك، او سلاحی بلكه ثور اوجاقدیرست و ایمپریالیست دولتلرك و فرقه تشكیلاتك محاربه تاقتیقلری مقتضیر. آنجق بویله یله شورالار اتفاقی زحمتكشلری، قارشیلارمه اولان دعوا تهلكه‌لی بیگه طریقه، قابیلمه‌لری.

گیچمش محاربه‌ده، ملت كیمك و مظلوم ملتلرك، بزیم ملت‌مزك ایمپریالیست و عمله‌ویتچیلرك چكمكدن نفرت ایتمه‌لری، ملتلرك آرالیشمه‌لرینه قارشی مبارزه‌لری، بزیم ملت‌مزی

KOMMYNIST

Azərbaycan Kommunist Fırqəsinin mərkəzi və Bakı Komitələrinin A. M. İ. K. və Bakı ayrasının nəşri olqoridir.

Abyna kijmətləri:

Telefon nymrələrə:

№ 69 (1966) Qjundəlíq gəzetə

TELEGRAFLAR

Çində

Kızıl jardım cəmijjətinin iqinci bejnəlxalk konfransı,

İtalja -- Jygo slavja

İəci hər əqatı,

60. **Azarbaycan Komunist Partisinin organı "Kommunist" gazetesinin 25 Mart 1927 tarihli sayısı. Gazete, 1922 yılında Bakü'da hazırlanmış olan "Yeni Türk Alfabesi"ni kullanmaktadır. Bütün Sovyet Türkleri için hazırlanmış olan "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi"ne henüz geçmemiştir.**

22 (2835) Səşənbə 28 janvar 1930-cy il.

Bütün ölkələrin proletarları birləşiniz!

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Kommynist

Abone kiymətləri
12 ay 12 m.
6 . 6 . 50 k.
3 . 3 . 50 .
1 . 1 . 25 .
Təq nömrəsi 5 kop

A.K.(b)F. Mərkəzivə Baqı kom., Az.M.I.K. vəBaqı Şyrasının organı

Telefon nömrələri: Mudir 18—30, Qatib 20—76, Şe'bələr 11—78, Baş kantor 30—96, Kylyb və istintak bürosy 15—47, Mətbəə 7—02, və 9. IDARƏ və Baş Kantor Baqı Zinovjef qu;əsi № 14.

Zakafkasja firkə təşqilatı muhimm vəzifələr karşısında.

Janvarın 19-22 də dəvam edən Zakafkasja Ölqə Firkə Komitəsi plenymy U. I. K. (b) Firkəsinin qərarişi uzrə Zakafkasjada jeni kyryluş devrində karşıda dyran bəjuq məsələlər hakkında muhimm kərarlar çıkarmışdır.

Zakafkasjajb sənaji'ləşdirmək, qənd təsərrufatının kollektivləş - dirmək, və bynynla ələkədar olarak, kolçomak və jeni byrzyazja jb təsvijə etmək hakkında firkə - nin kət'i dönuş sijasətini həjatə qeçirmək; Zakafkasja firkə təş - qilatı karşısında dyran əsas mə-sələlərdir.

Bynların duzqun və təmamilə həjatə qeçirmək, Zakafkasja cum hyrijjətlərində bütün kuvvələrin və vəsaitin bir jerə toplanmasın, işlərin ciddi syrətdə planlaş-dırılmasın, şyra və təsərrufat idarələrinin by qunun tələbinə muvafik bir halə qətirilməsini, on ların işçi-ənəqçi qutləsinə jaxın-laşdırılmasın kət'i syrətdə tə ləb etməqdədir. Zakafkasja mik - jasında trestlər və planlaşdırıcı idarələr təşqili və myxtar ölqə lərdə aparatı sadələşdirmək və sairlərə bunlar həmişə jyklərdə sajdığımız vəzifələrin həlli uçun atılan adımlardır. Zakafkasja federasjonynyn iktisadi kuvvəsi-ni məhkəmlətmək jolynda qəru-lən by tədbirləri anlamajanlar ilə kət'i mubarəzə lazımdır.

Zakafkasjada ajrı ajrı dairələ rin xusysijjətini nəzərə alnakla bərabər, «xusysi şərait» pərdəsi altında milli cumhyrijjətlərdə sos jalizm hucymy su'ətini azaltmak təşəbbusundə olanlar ilə şiddətli və amansız mubarəzə edilməli - dir, zira by «xusysi şərait» pərdə si altında firkəmizin baş xətt - hərqətinin pozylmasına təşəbbus edilə bilər.

Jaz qənd təsərrufat kampanjasına hazırlık işləri, firkə təşqi - latlarının birinci dikkət verəcəji məsələdir. Kolxoz hərəqatını qə nişləndirmək, əklə edilən nəticə - ləri məhkəmlətmiq; zərbli vəzifələr dir.

Kolxozlarda proletar sijasətini kuvvətləndirmək uçun bütün kol xolzarda joksyl - myzdyr grypla-rı təşqil etmək lazımdır.

Qənddə sosjalizm juruşu iri ad dımlarla ilərilədjir; bir çok dairə lər təmamilə kollektivləşir. Byra da proletar rəhbərliyinin qudlən-dirilmesi kejd etməqlə, Za kafkasjanın birinci işçi mərqəzi olan Baqının komşy cumhyrijjət lərə də qəstərdiji proletar jardı-mının artırılmasını lazım bildi.

Plenym; Zakafkasjada sənaji'-ləşdirmə işlərinin ittifaqımızın başka jerinə nisbət artık sur'ət - lə qetdijini kejd etməqlə, zəif nəqtələrin qudləndirilməsi hak - kında əməli jollar qəstərdi. Fir - kəmizin kolçomakların təsvijə et-mək hakkındaqı kət'i sijasəti; nəticəsində qutlə ilə butun əlakəsini jitirmiş və əməqcilər arasında kət'ijjən heç bir nufyzy kalmamış ryhani - lər və əqs-inklab firkələri tərəfin dən (musavat, ittihad və sairə) qənddə təbligat aparmaga təşəb-bus ediləcəji ihtimalı vardır.

Firkə təşqilatlarının vəzifəsi ; by əqs inkılab tər təqunturlərinə karşı şiddətli mubarəzə apar - mak və jakın zamanlarda onla - rın təmamilə məhvinə nail olmak olmalıdır

61. Azerbaycan Komunist partisi organı "Kommunist" gazetesinin 28 Ocak 1930 tarihli sayısı. Gazete artık "Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi" ile basılmaktadır. Bu alfabe, 1930-31 yıllarında bütün Sovyet Türklerinin ortak yazısı olmuştur.

A. Sükrü

Türk alfabesi

Bulgaristan türk mekteplerine mahsustur

Birinci tabı

Hasköy
„Cikago" matbaası
1928

62. 1928 yılında Türkiye'de kabul edilen yeni Türk harfleri, çok geçmeden eski Osmanlı topraklarında yaşayan Türkler tarafından da benimsendi. Balkan Türkleri arasında yeni yazıya ilk geçen Türk toplumu Bulgaristan Türkleri oldu. Yukarıda, 1928 yılında Bulgaristan'da basılan ilk Türk alfabesi görülüyor. Kendi girişimiyle bu kitabı hazırlayıp bastırmış olan öğretmen A. Şükrü'ye sonradan Türkiye'den 200 lira para yardımı yapılmıştır.

ایکنجی سنه	پازار ۱۳ کانون ثانی ۱۹۲۹ — ۱ شعبان المعظم ۱۳۴۷	Vol. 2

انتباه

۱۳٤٦

اون بش کونده بر نشر اولنور مستقل مسلمان غزتهسیدر

پاش محرری : ح . یوسف شنائی
آبونه شرائطی :
بولغارستان ایچون سنه لکی ۱۰۰ آلتی آیلغی ٦۰ لفدر .
خارج ایچون سنه لکی ۲۰۰ ، آلتی آیلغی ۱۰۰ لفدر .
آبونه بدل پشینجه .
آدرس : عثمان پازارنده (انتباه) اداره خانه سی
اخطار : آدرس تبدیلی ایچون بش کره اون کوندر جلیدر .
نسخه سی : ٤ لفدر
Гл. Редактор: Х. Юсуфъ Шинаси

مدیر مسئول : بصری
مکتوب موافق پازیلر مع التشویه قبول اولنور .
درج ایدیلمین پازیلر اعاده اولونماز .
اخطار : مکتوبلر و باقیه ارسالات اداره خانه نامه کوندرلیر
و اعضار اوقوناقلی اولنلیدر .
لکی لفظار ۸ لفدر .
Адресъ Редакціи и-ты «ИНТИБАХЪ»
гр. О-Пазарджикъ
1 бр. 4 стр.
Директоръ: Б. Хасановъ

مایی ۲۵	تاریخ تاسی ۲۳ کانون اول ۱۹۲۷	Брой 25

یکی یازی مسأله سی

صوفیده مصور محمد جلیل طرفندن جیقاریلان درهم و آمدی عرضه ک ۲۹ کانون اول ۱۹۲۸ تاریخلی نسخه سنده بر سرمقاله ایله یازیلمش بر مقاله ین اوقودق . کویا بر جوق اوقویجیلر طرفندن یکی یازی خطه سی مجبوریتارمزلق سوق اولونجیلر ایله اولدیغی و یکی یازیمك قبول ایدیلمه سی خطه سی ترا کیا مسلمانلرینك یا مضیقه یولان حکومت مراجعتلرینه دائر فکر و مطالعه لریمك سوردیغی یازیلمشدر . بز بونلرك برشه سنده محمد جلیك اخلاق و اقتدارینی هرکسجه معلوم اولدیغندن رغماً بو گی مسائل خطه سنده کندیسنك حسن نیت و رأی صائب یکلیه جك درجه ده ساده دل کسلرك موجود اولدیغنه اینامیور ، بوگا عرضه سی آغری دیوار ، دیکر جهتدن یازی مسأله سی ، ایکی اولسون یکی اولسون آقامه میك یعنی عامی بر مسأله اولدیغندن اوگا قرار ویرملك دگل ، اوگه دائر مطالعه لرینی اعلنه یه میدانلرك قدرت و صلاحیتی اولدیغنی دگلدر . مع مافیه اگر محمد جلیك سوزلرینه اساسقی جائز ایسه ، مسئولرك اجتماعلرنده یکی یازی مسأله سی عرض و عیق بر تداقیق اجنه لکلری ایله قورولماسی ، مسألهنك ، سیاسی ، اجتماعی ، حرفی ، دینی و ملی [محمد جلیله مولرك مصنوعی صورمالی] هر جهتی تدگر و استشاره ایدلدکدن صوکره یکی - یازیلر زده قبولی مجبوری اولدیغنه و بعض زمانده عرضه حرفه ایله قرآن البیاری قبول اولمیرق عنعنه دورت باشه قرآن و علوم دینیه و رسلریت اوقوتولمسه وشو عذرلرك بر باشه ایله ملت عرضی و قانونی بول ایدوه موقع تطبیقه قوتلیی ایچون حکومت زوره کتیریلمه سی بولوقسه فرار ویرلمی ایدی .

نصوص اعتباره ملکت دینی و اخروی ایله متصول اولدیغی صنعت و صلاحیتی کیم ویرمش ؟ وبر دین محمد مسلمانلر نامه فرار ویرملك اقتدارینی و دینی مسألهری آکلایه بیلمك لیاقتی زده تحصیل ایتمش ؟ ملت ، مجموعلرینی بوله لیاقت دائره و وظیفه اصلاحیه ایله فعلیاً مناسبتی اولایان مسألهلر ایله وکیل مجلس مبعوثانه کی وظیفه ری یه مشغول اولورکن کورمك ایستر ، حالبوکه شمدیکی قدر مجلس مبعوثانه بر اعضاریك آغزلرندن بر تك سوز یه ایشیدیلمه دی . مجا عات نامه محمد جلیل ایله اجتماع واستشاره لرده بولنان مبعوثلر کیملردر ؟ هم اوله معنی ومعارفی آکلایه بیله جکلری بازیلرك آتیه اعضاریی وضع ایتك و حتی محمد جلیل کی مشروب و متواری هرکسجه معلوم اولان آدملرك ایله دوشوب قالقمسی کندیلری حقنده این بر سلر حصوله نطعاً دلالت ایدرمی ؟ بر مسأله بر اختصاصی و عرفان مسألهسیدر . دین نامه بیان مطالعه لرینی اولنجی بولغارستانده کی مسلمانلرك دینی و ملی خصوصلرنده مرجع رسمیلری اولدقلری مقتضیاتندن مقام طالبیه ، عل نامه سوز سوملك ایله علم و عرفان اعتباریله محمد جلیك پنجه سنه یکی درجه لره بوکسك تحصیل کورمش کیمسه لره قیاس کتمه ایله کابر حق سویلمشدر . آرای عمومیه ملته مراجعت اولنور ، بر حق مملکتدر .

ملت ، ایجاب ایدن مواقع و ذوالحال مطالعه لرینی دیکدکمن صوکره بالذات قرارینی ویرر . فضول رهبرلره ، بیجا لره احتیاجی یوقدر . فلاغوزی قارغه اولایك .... ضرب مثلك صناعی ملت محمد جلیك اوقاف مدیریتمکی اون سنه لك رهبرلکی نتیجه سنه آکلامشدر . ازجمله اون یدنجمکی بر ابتدائی طلبه لك حینی زمانده هم لاتین ، هم اسلاو ، هم عرب حرفه ری ایله اوقویوب یازمه اوگرندیکی حالده هیچ بر ک گیمه تابع اولمایان فن تسیم و تربیه لك اصلاً مساعدسی اولدیغنه .

دها آشاغیلره محمد جلیل ، کندیسنه بر علم آدمی سوجی و ویرمك یازی ایله دینك هیچ بر صناعت وارتباطی اولمدیغنی ، عصر اردینی قوللانمیمز و عرب حرفلری دیدیکمز حرفلرك طهور اسلامدن بر جوق عصرلر اول فینیقیالیلره ، فرطاجه لیلر و سائر بر جوق ملتلر طرفندن قوللانیلدیغی عرضنه کیمسنك اوقدیغی و یازمسنه یعنی چصیردیغی اول مشروع و صحیح طرفندن اوگرنه لدن و قوللانلدن سونره عیق و آعیق جناب رسالتپناه افندمز قرآن عظیم الشانی یازمق اوزره کاتبلریته امر بیوردقلری زمان اولدقلری منسوبلردن اوگرندکلری و یازی ایله یازمش اولدقلری یوقه جناب پیغمبر نه یولدن عربچه دیدیکمز فینیقیالیلردن ، مصرلیلردن گه یازی ایله یازمق و نده لاتین حروفیله یازمه اساسی اولدقلری سویلیورمی ؟ و تاریخی حقیقت نه امی و دیدیکی یوسطه ره استناداً دعوای باطلی اثبات ایچمك بك بیوك . محمد جلیل عیبی زمانده کم یله نه کی امیلرله کیمسه یوخدرمنه جالیندیغی و تاثیر بورمك اوسته برآزده طوز بورپرا کتن اولمق ایچون تورکیه ك عالمی اولان بوز اقلیکلره آب طوغورمه سی اوزیمیور ، اویله ایسه محمد جلیك بو بایلاغنی تاثیر بورمگی طوزسز ، بورسز کیم بوگرا توجه قازاندی ، بلکه قولاقلی قولاغیدر .....

اولا امریه بز کندیسنه سویلیه لم که قرآن کریملر ایله یازلدن اولدیغی عرب حرفلری عینی زمانده هم فینیقیلیلر و هم مصرلیلر طرفندن کتبی و یا جاهل بیورغلیه بیلیر . حقیقتده مصرلیلرك یازیسی هیروغلیف و بوگك محتوی اولان مبحثی و نهایه یی استعمال ایچمك کدا ایلرین آدقلری خط صولدن صاغه دوغری یازیلان و یکری ایکی حرفدن عبارت اولان حروف هجایی اختراع ایتمشلردر . بوگون یازیلمکده بر خیلی تبدلاته اوغرامش اولان عثمانی یونان و لاتین حروفلری ، قرآن عظیم الشانك یازلدن اولدیغی حروف ایله وقتیله سریانیلردن آلمنمش اولان سطرتحیل حروفلك لسان عربه تطبیقندن وجوده کلن خط جزیره رك تونه ده انشاسی اوزرینه خط کوفی نامی آلشدر .

لکن غرض ایدیلمکه محمد جلیك دیدیکی گبی اولسه ، یوندن نه چیقار ؟ عرب یازیسی ایله عرب دیلمك آیات قرآنیه ایله برابر نازل اولدیغنی و یونك لاتین دینی بر هیئت و تصنیعی حائز بولندیغنی کیم ادعا ایتمش ، که محمد جلیل بونی تاریخك شهادتی ایله رد و جرح ایتمك جالیشیور ؟ ! عرب حروفی ایله عرب لسانك هیئت مزبوره ین اقدم مشترکیه ری قوللانه قاری یازی ولسان اولمی بر مسلمان نظرنده اولدیغی موقع احترامدن اسقاط ایدیلمز کبی مطلقده ظهور اسلامدن اول مشترک عربلرك معبودی گی ایدی ؟ محمد جلیل کیمکده ده تصنیعی انکار ایدرمه مسلمانلق ایله نه علاقه سی قالیر ؟ بونه جالاقه سفطه لره ، شارلاتانلقلره نه لزوم وار ؟ بز عرب حرفلریله قرآن گریمك اوزره ایله یازلدن اولدیغی ایچون ، نظم جلیل قرآنك آنجق اونلر ایله اعاده ایدیله بیله جکی ایچون ، اونلر قاعریه یله اولادلرمزك بر مسلمان ایچون دینگ تلاوتی مجبوری اولان قرآنی اوقویه بیلمه جکلرینی و بونك نه صورت خصوصیده ده اویله هنده ده دورت ساعت اوقوقدق صوکره ایله اوگرنه بیلمه جکلری بیلیکنز مجبوریورز ، محمد جلیل بو حقایق شمدیه قدر آکلایه مدیه کندی نسبی وجه ایله مسألهك هانگی ایجابکلری عرض و عیق دقیق ایتمش ؟ هانگی عامل بوله حمل هرکسه معلوم اولان محمد جلیلك عقلدن ، استقامتدن نه کی برشه امید ایتمدیغی لاتین حروفلك زم عرب حرفی ایله یازلمق سرعت و سهولتی و بوگون بتمك الآکمکدر ، الك واسع و الك کوزل و صحیح بر لسان اولدیغی بیرتونیزك ، قولت قاوردیزك یه تحت تصدیق و اعتراضده بولنان لسانلرك خارج صوتیه نه توافق اعتباریله . اونکه قابل مقایسه یه اولدیغه بیله ، مسألهده بنی اون عروض استفاده تخصیصنده بشقه بر علاقه سی اولمایان محمد جلیل سنه لرجه اولدیغی حالده ، بو گون بشقه بر علاقه سی اولدیغی ایچون توصیه ایدیور ، محمد جلیلك او تورك کیمسه سی اولمدیغنی بشقه نه مناسبتله آرادیر ؟ بونده بشقه کیمسه یر قالمامش کبی اوقماز . چونکه بر فرد جاهلدر ، لاتین حروفك زم تورك ادبیاتنه استفاده ایچك ایچون قاپولری آچیلدی و بو آناختار اولدیغی ادعا ایدیورسه بز عرب حرفلرینك مکتبلره عائدلغی ایله کیمی لاتیجه ، املاوجه ، حتی جمله و زایوچه اوقوبوب یازمقدن منع ایتیورز . دها دوغریسی سویلمك لازم کلیرسه ، بوگون بولغاری وطنك اولادلری اولانلر جنابیله اسلام حروفی ایله اولان علاقه و ارتباطیز تورکیه نین قبولنه مظهر اولدیغی کبی بولغار لسانی ایله یازیلمش کتب علمیه و ادبیه یه بوندن صوکره لاتین حروفی ایله یازیلمجق اولانلره نسبت قبول ایتمجك درجه جنون و حماقه دن دکلدر . بوگون تورکیده میلیونلرله جلدلرگ کتب علمیه و ادبیه موزه لره انتقال ایتمیه جك صورته تورکیك ادبیاتی ، فهم کوزی ، کوز اوغلی ، کوز چاپمی ، باجانلر ، مصرلیلرین حواجه لاملری ایله جیقان صوتلری غرابتلرینی

63. Türkiye'den kaçmış veya atılmış olan ve bir bölümü "150'likler" olarak anılan Cumhuriyet karşıtı bazı kişiler, Türkiye'de yapılan devrimlere karşı çıkıyorlardı. Yukarda kimi 150'likler ile Türkiye'li kaçakların Bulgaristan'ın Osmanpazar (Omurtag) kasabasında çıkardıkları ve Türk yazı devrimine karşı yayın yapan "İntibah" gazetesi görülüyor. Gazetede, "Yeni Yazı Meselesi" başlıklı bir başyazı vardır.

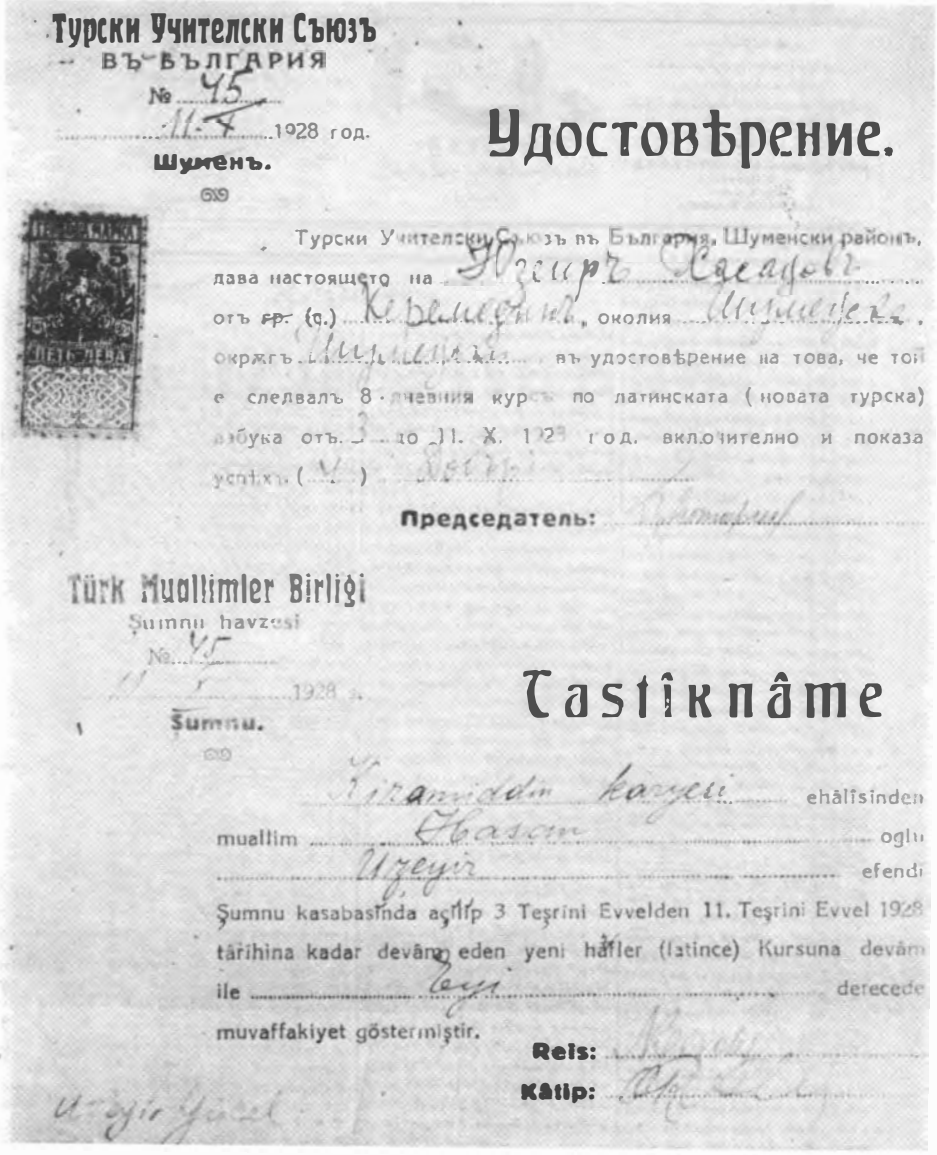

Турски Учителски Съюзъ
ВЪ БЪЛГАРИЯ
№ 45
11-4 1928 год.
Шуменъ.

Удостовѣрение.

Турски Учителски Съюзъ въ България, Шуменски районъ, дава настоящето на Назиръ Саедовъ отъ гр. (с.) Кюлевчи, околия Шуменска, окржгъ Шуменски, въ удостовѣрение на това, че той е следвалъ 8-дневния курсъ по латинската (новата турска) азбука отъ 3 до 11. X. 1928 год. включително и показа успѣхъ (Л) Добъръ

Председатель:

Türk Muallimler Birliği
Şumnu havzası
No. 45
11 X 1928
Şumnu.

Tastîknâme

Kiramidin kazyı ehâlîsinden
muallim Hasan oglu
Uzeyir efendi
Şumnu kasabasında açılıp 3 Teşrini Evvelden 11. Teşrini Evvel 1928 târihina kadar devâm eden yeni hâfler (latince) Kursuna devâm ile Iyi derecede muvaffakiyet göstermiştir.

Reîs:
Kâtip:

Uzeyir Yusuf

64. **Türk yazı devrimi üzerine Bulgaristan Türk Öğretmenler Birliği, bütün bölgelerde öğretmenlere yeni yazı kursları açmış ve 1928/1929 ders yılında Bulgaristan Türk okullarında yeni yazıyla öğretime başlamıştır. Yukarda, 3-11 Ekim 1928 tarihlerinde Şumnu'da açılan kursu bitirmiş bir köy öğretmenine Türkçe ve Bulgarca olarak verilen belge görülmektedir.**

İptidai MEKTEBİ

TERFİİ SINIF

ŞEHADETNAMESİ

Defteri kebir numerosu 85 Kazanılan numeroların yekûnü Yevmiye def. numerosu 10

Tam numero yekûnü 6 Derece 5

Ahlâk numerosu 6 Sai ve gayret ∠

Dersler	Numerolar		Derece	Hey'eti talimiye
	Rakam ile	Yazile		
Kuranıkerim ve tecvit	4	Aliy		
Diniyat	6	Al. âlâ		
Türkçe gramer	6	Pekiyi		Halit Yb. Temsb
Kıraat				
İmlâ				
Vatan bilgisi	4	Geçer		Halit Temsb
Türkçe coğrafya	6	Pekiyi		
„ tarih	5	Umumî geçer		Halit Yb. Temsb
Bulgarca gramer	5	„ „		
„ kıraat	5	„ „		
Hesap	5	„ „		
Hendese	5	„ „		Halit Yb. Temsb
Tabiat bilgisi	4	Geçer		
Resim	6	Pekiyi		
Elişleri	4	Aliy		Halit
Musikî	5	Umumî geçer		
Terbiyeibedeniye				

Yanbolu Türk mektebi iptidaî Üçüncü şubesinden Mehmet Mahmut 1929 1930 ders senesi umumî imtihanında yukarıdaki cedvelde gösterilen numeroları kazanmış ve Al. âlâ derecede olarak sınıfı geçmiştir. 29 Haziran 1930

Mektep müdiri Halit

65. 1928 yılında yeni harflerle öğretime geçmiş olan Bulgaristan Türk ilkokullarından birinden verilmiş bir diploma örneği. Notların karşılıkları Türk ve Bulgar öğretmenlerce iki dilde doldurulmuştur. Diplomanın tümü yeni harflerledir. Tam not 6'dır.

BAYRAMLAŞMA

Bayram! Layuad günahkârın mazharı merahim ve gufran, layuhsa ehli azabın âlâmı hevelnaki duzahtan tahlisi giriban eylediği ruz celil kadırdır.

Bu sevincli gün, dünyanın her yerinde bilcümle mü,minin ve mü,minatın küçüklerinin büyüklerile, büyüklerinin küçüklerile bilâ tekellûf müsafaha ve görüşmelerine, teyidi uhuvvet ve muhadenete vesileolan yevmi mübecceldir.

Şu vesilei haseneile TURKİYE CUMHURİYETİ Sofya elçisi Rıdvan Bey oğlu HUSREV BEY Efendi Hazretlerininde sabahlayın saat 10½tan bire kadar arzu eden küçük bÜyÜk bilcÜmle ırkdaş ve dindaşları Sofya sefarethanesinde bayramlaşma ve mÜsafahe için kabul buyuracaklarını, muayededе sefaret erkân ve me,murinide hazır bulunacaklarını, konsolos hanede saat 11 den bire kadar açık bulunarak Konsolos Fuat Nebil Bey Efendininde bayramlaşmağa gelecek zevatı kabul edeceklerini istihbar ettik.

Sefir Bey Efendinin merasim ve tekellÜfattan ari olarak bilcÜmle dindaş ve ırkdaşlarını bu suretle kabul ve görÜşmelerine vesile olmaleri şayanı iftihardır.

66. Sofya'da yarı yarıya eski ve yeni Türk harfleriyle çıkan "Rehber" gazetesi. Gazete, Atatürk'le Bulgar Kralı Boris'in yanyana fotoğraflarını basmıştır. Gazete, sahibinin Sofya'dan sürülmesi üzerine 1934 yılında kapanmıştır.

СОФИЯ, СРѢДА 30 ОКТОМВРИЙ 1929 ГОД. БРОЙ 86

АБОНАМЕНТЪ:
годишенъ . . . . 150 лев
0,6 месеца . . . . 80 лв
Годишенъ абонаментъ се
плаща 2 Броя.
БРОЙ 3 ЛЕВА

РЕХБЕРЪ

Гл. Редакторъ и издатель М. ДЖЕЛИ ЛОВЪ

На кв. см. 2.2в
Малки обяви по цѣнѣ . 1.—
Въ страницата на редъ . 6.—
Редакция и администрация на
ул. „Цари-Самуилъ" № 56.

ЗА ПРОМѢНА НА АДРЕСЪ СЕ ПЛАЩА 5 ЛЕВА РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТЪ.

MİLLİ KONGRADAN DOĞACAK GÜNEŞ

Bulgaristanin iyi vatandaş olan, çalışkan memleketin kıymetli ve faydalı bir elemanı olan Turkleri, bir kaç gune kadar, ilk defa, Milli kongralarını kurmuş olacaklardır. Entellektüel sınıfı kurulmuş, milli varlığı işlenmiş Bulgaristanda «Milli kongra» terkibi yeni bir şey ifade etmez. Çunku bu mefhum milli Bulgaristan teşekkulune beşik olmuştur.

Yalnız. biz, Bulgaristanın iyi vatandaşları Türkler Milli Kongramızı ilk defa yapıyoruz. Milli ruhun uyanması demek olan bu toplanıştan bizi, şimdiye kadar hiç bir yabanci sebep menetmedi. Devletin kanunları gerçekten asil bir anlayışla, başkalarına verdiğini birden esirgemiyordu. Bu memleketin havası, onun temiz kalmasında her zaman amil olmuş olan Turkler için boğucu olamazdı.

İhtiyaç mı duyulmamıştı? Yoksa çoklarımızın dediğimiz gibi, halkın olgunluğu dereçesi mi bu işe yetmiyordu?

Ne birincisi, ne ikincisi .... İhtiyacı puyuyorduk; sağdan soldan, her sınıf halktan şikâyetler, ağlaşmalar, zamanla tükenmiş seslerin iniltileri işidiliyordu. Yalnız bu ağlaşmalar dagnık insanların, derde deva bulmaktan aciz kimsesizlerinkine ben iyordu. Herkes ayrı ayrı ve kendi içinde duyduğusuzıya göre bağrışıyordu. Fertlerin ustunde, müşterek duyguyu kendinde toplıyan mihrak yoktu. Onun için o sesler, bir akşam vaktı, ötune garıplık çökmiş yamaçlardan şu'ursuz bir salımsıla iuen kuşun sürulerinin uzak boşluklarda kaybolan inelânkolik çıngırak seslerine benziyordu.

Milletler Bulgaristan Turklerinin yeni hayatın biricik geniş yolunu görüp, adımlarını o yola çevirmiş entellektueli olabilirdi. Entellektuel milli şuurun muhafaza kanallarından kopup gelen yığınların önünde, ilerilerdeki asil cennete doğru hiç tapmadan yürüyen ve arkasından yaratıcı kuvvetler gösteren kocafınan, önüne geçilmez bir dalgadır.

Bu hakikat, dunyanın her bucağında son asrın hadiselerinden doğma en inkâr edilmez hakikat sayıldığı için, yapılmıyan işlerin yapılmamasındaki kabahati halkın kabiliyetine yüklemek artık moda değildir. Halkın akıl ve zevki, bilâkis en yanılmıyan kuvvettir. Hiçbir doğru veriyi vakıa yoktur ki «mass»ın ruhunda temiz bir kabul bulmasın. İçinde bir parça olduğu büyük kitlenin kabiliyetinden şüphe ederek, kendini ondan ayrılıp yükselmiş sayanlar dejenere olmuşlar demektir. Çunku her varlık bir orijine bağlıdır; ferdin kendinde ise cemiyetin orijinalitesi vardır.

Bulgaristan türklerinin bu ilk milli kongraası, bu davanın parlak bir ispatıdır. Kongra, teşebbusünün uyandırdığı alâka, davet karşısında büyük kitlenin gösterdiği tehalük, bu memlekette Bulgar vatandaşlarımızı örnek alan Türk entellektüelinin doğduğunu açık, şüphe goturmez surette ispat ettiği gibi, halkın da bu milli buyulara mihrak olmak kudretini gösteren entellektüelinin nasıl sarılabileceğini pek parlak bir misal halinde meydana çıkarmıştır.

Şimdi münevverlerimiz, bu ilk milli kongrada, ilk defa zor, ağır imtihanı geçirecektir; «Başlamak bitirmek demektir» derler; ama mutlaka iyi bitirmek demek değildir. İyi bitirmek, başlarnak hünerinden daha zor bir hünerdir. Entelektuel bu işi iyi bitirmezse, milli kongranın, sarsıntısı uzun sürecek, milli zararı olacaktır. Büyük kitlenin temiz itimadına lâyik olduğunu ispat zarureti ile karşı karşıya kalan entellektüel, muvaffak olmazsa, kendi de de artık özür bulamıyacaktır; artık «neyapalım halkımız ongun değil, anlamıyor" diyemiyecekler.

Onun için kongra, yolunda dümduz ve tertemiz yürümelidir. Kongranın politika ile hiçbir alışverrişi yoktur. Türk realist adamdır. Gösterişi, lâf kalabalığını, kuru alkışı sevmez. Sert değil, fakat ciddi adamdır. yolunu iyi seçer ve dosdoğru yürür. Ona «Disiplin Milleti» şöhretini veren karakteri, ikiliğedüşmandır. Kongra, bu milli karakterini muhafaza etmeli: Cemiat teşkilâsına, nisteplerine, kultur ve hayır cemiyetlerine ait mevzularda, bir milli varlığın kuruluşundan yaşatan cehazları olan bu muessesesslerin ehemiyeti ve ciddiyeti derecesine yükselmelidir.

Kongra ilk kongramızdır diye bunu bir tecrübe kongrası saymak doğru olmaz. Böyle bir iddia, kendimize itimatta zayıf oluşumuzun özrünü baştan acemice hazırlamak demektir. Vakıde bu ilk kongramızdır; ama medeni dünyada yapılmış ilk kongra değildir. Yepyeni bir şey yaratmıyoruz; başkalarının yaptıkları gibi bir şey yapıyoruz. Sayısız tecrübelerden istifede edemiyenler çok geri kalmışlar demektir. Türk bunu şerefine hiç yedirir mi?

Kongranın gidişi müsbet olursa, alınacak neticelerin de müsbet olacağı şüphesizdir. Memleketimizin kanunları, Çar Hazretlerinden başlıyarak bütün bu milleti idare edenlerin ispat edilmiş iyi niyetleri ve yüksek sevgi ve dostluk hisleri, bu neticeleri ayrıca kefalet altında bulundurmaktadır.

قدس خبرلری

ح ق اقدیه : تجربه‌لی مکتب
اتحصیلی سنایه دائر یازدیغکز مکتوب
کلمیدی مایوس اولمیه‌جغز .

اعلان

BULGARISTAN
Türk Muallimler Birliği
№ 2
18 Teşrinievvel 1929
ŞUMNU

TAMİM № 2

Birliğe mensup bilumum HAVZELERE

Bulgaristan Türk Muallimeler Birliğinin, üçüncü defa Şumnuda münakit 20 nci kongrasınca merkez Şumnu havzasine verilmişidi. Birliğin, daha evvelden teşebbusettiği İstambul seyahati dolayisile havze âzasının içtimaederek merkezi intihap etmesi gecikti ğinden seyahat esnasında merkezi temailetmek üzre Besim Hilmi, Ahmet Haf. Şükrü, İlyas İslâm efendilerden mürekkep üç kişilik muvakkat bir komisyon intihapolunarak asıl merkezin teşekkülü nagar talikolunmuşidi.

Havze âzası teşrinievvelin 10 ncu günü içtime ederek merkeze muallim Haf. APtulla Fehmi, Ömer Fevzi, Ahmet Haf. Şükrü, İlyas İslâm ve avkat Besim Hilmi efendileri intihapetti Hey'eti mümtahabe ferdası günü içtimaa davetolundu ğun halde bazı mevani dolayisile intihap ayın onyedinci gününe kalmıştı. O gün Besim Hilmi efendiden maada bütün merkez hey'eti içtimaederek dört reyle riyaset Hal. Aptulla Fehmi, iki reyle kitâbete İlyas İslâm, üç reyle kasiyerlge Ahmet Haf. Şükrü efendileri intihabettiği ve Ömer Fevzi efendile Besim Hilmi efendilerin merkeze müşavir âza olarak kaldıkları tâmimolunur.

Reis: H. A. Fehmi
Kâtip: İ. İslâm

اعلان

ش آلفاده طبع اولنمشدر .

67. Sofya'da çıkan "Rehber" gazetesinin bir başka sayfası. Türk, Arap, Bulgar harfleri yanyana görülüyor.

Deliorman

Bulgaristan Türklerinin Gazetesi — Şimdilik haftada iki defa çıkar.

№ 9 — (222) * yıl 8 Cuma 3 ikincikânun 1930

1930

DELİORMAN

Yeni Yılı kutlular

Karşımızdakiler

Büyük Türk İnkilâbı, Dumlupınar zaferlerinden sonra çetin hamlesini yaparken, karşısında eski rejimin köleleri, saf olup cephe almak istemişlerdi. Ancak,hatta kendi mideleri tehlikeye düştükten sonra da kımıldanacak takatı gösteremiyen bu adamlar, adım adım sinerek gerilediler. İnkilâbın çelikten şamarı bütün seslerin üstünde şaklıyordu. Bugün o inkilâplar diyarında mürtet ve mürteci olarak ayakta kimse kalmamıştır.

İnkilâp, ne siyasî Devlet hududu, ne de, hatta, Millî teşekkül sınırı tanımıyan üniversel bir kuvvetir. Nasıl Fransız inkilâbı ogünün geri insan cemiyetlerine yeni yaşayış nizamını vermişse, Türk inkilâbına da bugünün geri insan kitlelerine aynı tesiri yapmak mukadderdi. Tarihin bu devrinde nerede geri insan varsa, onlar arasında görülen kımıldanış bu tesirdendir.

Biz Bulgarya Türkleri, Türkiye Türklerinden hatta diyalekt (şive) farkı ile bile ayrılamıyacak kadar bir yapıda ve bir ruhta olduğumuz için.. bulunduğumuz topraklardan aynı güneşi, aynı ufukta aynı anda görmekte bulunduğumuz için; inkilâp en çabuk bizi uyandırdı ve kaldırıp önüne kattı.

O, bizi de vatanımızda, medenî cehazlardan mahrum, dünyayı kendi ubalarından ibaret sanan; her mukadiçindeki hayaletlerin yeni mevzilerde yeni biçim siperler aldıkları seçilir oldu. Şimdi onları daha iyi, tıpkı berrak akarsuyun altındki çöküntülerin ve tortuların seçilmesi gibi, daha iyi görüyoruz:

Onlar, sıkışınca Mericin öbür yakasına geçebilmek için şapka giyen, fakat şapkalarının altında keçe külâhları saklı duranlardır.

Onlar, Türk yazısını şeriat ilâmları yanında sarraf ilânı diye kullananlardır.

Onlar, Bulgarya Türklerinin boynuna bir şeriat halkası daha geçirdikleri gün, diş artıklarını şehadet parmakları ile mısvaklıyanlardı.

Onlar, vakfın minaresini koca Balkanda Türke mezar taşı yapmayı meram edenlerdir.

Onlar. Kuranı Türkçeye çevirenlere dinsiz diyen, fakat kendileri Rusça Kurana tapanlardır,

Onlar, Bulgarya Türklerini, daha bugün Afrika zencilerine benzeten birine alkış tuttular, ve,

—„ Biz şeriatsız edemeyiz; bir medenilerden değiliz.. biz başkayız!" dediler.

Bulgarya Türkü! anlıvor musun? onlar karşımızdakilerdir.

İNKİLAP HABERLERİ

VARNADA TÜRKÇE HARF KURSU

Varna: 28. — (Deliorman) Geçen sene olduğu gibi bu sene de „Varna Turan Cemiyeti" tarafından yeni yazılarımızın öğrenilmesi için kurslar açılınıştır. Bir çok kadın ve erkek devam etmektedir.

Kemallerde

YENİ HARFLER KURSU

Kemaller: 27.— (Deliormdn) Kemallerde üçüncü

TÜRKİYE BULGARYA

MÜCRİMLERİ İADE MUKAVELESİ DE ANKARA'DA IMZALANDI

Birincikânunun 23-nde Ankara'da Türkiye ile Bulgarya arasında, mücrimleri iade mukavelesi akdolunmuştur. Pek yakın bir zamanda konvansiyon tastik için kamaraya arzolunacak ve evrakın teatsinden bir ay sonra meri olacaktır.

TÜRKİYE ELÇİSİ BAŞMİNİSTİR NEZDİNDE

Cumaertesi günü öğleden sonra Başministir Liyapçef (.. Türkiye Cumhuriyeti Elçisi Ridvan Beyoğlu Hüsrev Bf. Hz.ni kabul etti r. Bir saattan ziyade Türkiye ile Bulgarya arasında yapılacak yeni ticaret mukavelesi ile iki devlet arasındaki sair mühim meseleler hakkında görüşülmüştür.

(VARNA) VAPURU HAKKINDA

Varna: 27. — (Deliorman) Mısır hattına işliyen ve ayrı 25-nde Marmarada batan „Varna" vaporu Varna ve Burgazdan Yunanistana götürmek üzere aldığı fasulya ve öküzle Burgazdan hareket etmişti. Kaza haberi Varnada şayı olur olmaz herkes heyecana düştü. Otuz kişiden idaret olan tayfası ile Burgazdan aldığı bir kaç rum ailesinden kişinin kurtarıldığı belli geğildir. Varna vapuru Bulgar kumpanyasının en büyük vaporlarından biri idi. 36 bin ingiliz lirasına sigortalı idi.

*

İstanbul, 29.— (Deliorman) Varna vaporundan yalnız 5 kişi kurtarılmıştır.

Birkaç Türk vaporu halâ kazaya oğrayanları aramaktadır.

68. 1922 yılında Bulgaristan'ın Razgrad şehrinde çıkmağa başlayan, 1929'da Sofya'ya taşınan ve orada aynı yıl toplanmış olan Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi kararlarını yayma görevini üstlenen "Deliorman" gazetesinden bir kesit. Güçlü bir gazete olan "Deliorman", Türk yazı devriminin hararetli savunucusuydu. Yukardaki kesitte Türk yazı devrimi ile ilgili bir başyazı ve kısa haberler görülüyor.

Arapça yasaktır

Bu seneden itibaren Bulgaristandaki bütün Türk mekteplerinde yeni Türk harfleri (lâtince) ile okutmak MECBURİDİR.

Arap harfleri okutulan Mektepler derhal KAPATILACAKTIR.

* * *

(10 Eylül tarihli ve (6315) numerolu
(Utru) gazetesinden

„TÜRK MEKTEPLERİNDE LÂTİNCE"

„Bu okutma senesinden itibaran bütün Türk Mekteplerinde yalnız yeni Türk harfleri okutulacaktır.

Maarif ministirliği Arap harfleri ile olan kitaplara musaade etmiyecektir. Okutmanın yalnız lâtin harfleri ile olabileceği çarlık dahilindeki bütün Türk mekteplerine bildirilmiştir. Bunun aksini işleyen mektepler **kapatılacaktır.**"

DELİORMAN:

Maarif ministirliği, yeni Türk harflerinin Türk Mekteplerinde mecburi olarak okutturulması hakkında verdiği yukaridaki emirle, Bulgaristan Türklerinin medenileşmek yollarındaki arzularından birisini, memnuniyetle söyleyelimki, kabul ve tatbikat sahasına koymuş bulunuyor, en digerli Bulgar Ricâli siyasiyesinden olan maarif nazırı Müsyö Sankofun zemanı idaresinde vukua gelmekte olan bu aziz inkilâp, Bulgaristan Türkünü, kültür kemaline doğru fersahlarla ilerletecek, ve içtimaî hayatımızda yeni bir safha açılmasına sebep olacaktır.

Bunun içindir, ki, umum Bulgaristan Türkünün tercümanı hissiyatı olan „Deliorman", Müsyö Sankof C. larına, alenen teşekkürü kendine bir vazife bilir..

69. Sofya'da çıkan "Deliorman" gazetesi, Bulgaristan Türk okularında Türk harfleriyle öğretim zorunluğu koyulmasını "Arapça yasaktır" başlıklı bir haberle müjdeleyip alkışlıyor. (14.9.1930)

YıL 1 SOFYA 29 TEŞRINEVEL 1929 SAYI 11

HALK SESİ

в. ХАЛКЪ СЕСИ

Директоръ: А. ХИЛМИ

ABONA ŞERAİTİ:
Bulgaristan içinseneliği 150 l.
Türkiye için seneliği 300 leva
ABOHAMEHTЪ:
За година . . 150 лева
İlan ücreti: sm. m. 3 leva
1. er Resmi ilanlar 4 leva
YAZICILAR HE YETİ
Дирекцията, Бирсъ 92—София
Телефонъ 39-55
İdarehanesi Tr pezitsa 5 avokat Hafız Sıtkı yazıhanesinde.

BÜYÜK IRKIM!

Cumhuriyet Bayramın kutlu olsun!

HALK SESİ

TÜRAN DÜNYASININ ASIRLARDAN BERİ BIR DEFA DOGAN VE TÜRK IRKINA HAYAT NURU SAÇAN TALİ YILDIZI:

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ

Millî Kongra münasebetiyle

Bulgaristan türkleri, millî varlıklarını anlamışlardır. Kim ne derse desin, kongra, bunun en canlı bir şahididir. Yarım asırdanberi daima müşkülât bir idarenin altında yaşayan Bulgaristan türklerinin hayat şuurunu ve içtimaiyyatında mühim bir değişiklik husule geldiğini ispat edecek olan kongra memleketin şimdiye kadar bulunan bulgar vatandaşlarımızın da müşarikiyetini ve tahsil görmekte bulunduğumuz gibi ayrıca samur ve ittihat hisleri duyuyoruz. Asrın terakkisi, zamanın tecemmülâtı açıkça ve zaruretî olarak hayat şartları her gün değişmektedir. Bu zaruretî idrak edemiyen Cemaatler hakkı hayatını muhafaza kalırlar. Yarım asırdan beri devam eden aynı artık bize kâfidir. Vatandaşlarımız, bulgar bulgarlar elli senedenberi ilmide, fende, sanatta, ticarette, ticaretle içtimaî hayatta esaslı inkılâplara tevfikiharekât etmeye çalıştıklarından ve bütün mesaîlerinde muvaffak olduklarından, Bu bu hareketlere ve cereyanlara karşı yabancı ve seyirci vaziyetinde kalırlar ve bu vaziyet icabı olarak elim mahrumiyetlere duçar oldukları asırımız, hatırlatmaktadır. Hatırların yardımı milletlerde bu kudreti ilmiklendiğini almaktadırlar. Bu zamanda bralyetten ziyade keyfiyetin mühim rolüu oynadığı hepimizin ruhu malûmdur. İkide birde Bulgaristanda yaşamakta olan türk oymaklarının nufusunun azaldığını bahsederler. Nufus çoğalışı bu zamanda bire muadil ve mazeret hiç bir şey kazandıramaz. Millî varlığımızı bilerek, anlamak bir kalde muntazam ve yetkinasak Bir program dahilinde çalışmayla maddî ve manevî tekâmül tabiyatında muvaffakiyetler ibraz edebiliriz nizamat nufusumuzun çoğuşuna mühim bir rol oynayabilir. Sebeplerden beri böyle millî bir kongranın toplanması bir mükevver türk tarafından geriu edilmekte idi. Bu sevinçli arayış muvaffakiyeti hasıl oldu. Hükümeti başına sadık ve millî fikrini ol-

Kongradan isteklerimiz

Bir millî kongra üç günde ne iş yapacak ve hangi işleri peşin ve hangilerini sonraya bırakacak bilmeyiz, lakin biz bir millet gazetecisi gibi koogradan kısaca şu meselelin halline istiyor ve diğer içtimaa bırakılmasını bekliyoruz

1) Mekteplerimizin mali cihet lerinin temini

2) Mektep encümenlerinin bir kongra akt etmesi bir encümen ittihadı teşkili.

3) Evkaf v ridâtımızın tanzim ve kâmilen mekteplere sarfı çarelerinin düşünülmesi

4) Bulgaristandaki evkafın sâlik felsefe tabi tutulması.

5) Bulgaristan türk maarif müdürlüğü ve iki müfettişlik ihdası

6. Ekseriyetle cahil milletimize Kursular açılarak yeni harflerimizin ve sair hayat derslerinin tedrisi.

7. Müftülüklerin partizanlıktan kurtulması için müftülerin intihana tabi tutulması.

8. Kuptlerin Camaat ve mektep işlerimize işbirliği meselesinin halli.

9. Mekteplerimize muallim yetiştirmek çarteleri.

10. Elde mevcut talimatnamenin ihtiyacatızamana göre tadil ve kanuniyet halini iktisap çaresi.

11. Sofya,da millî bir gazete neşri.

12. Her sene Camaatlarve encümenler Kongrasıla umumi millî kongranın akdinin talimatnameye derci ve sairedir.

SOFYA'DA CUMHURİYET BAYRAMI

Dün türkiye Cumhuriyet ilanının yıldönümü münasebetile elçilikte büyük bir resmi kabul yapılmış, yoleden evvel ecnebi sefirleri ve öyleden sonra Sofyada bulunan türk tafalarıla Sofya türkleri ve Millî kongraya iştirak için gelen kırcalı murahhasları kabul edilmişlerdir. Resmi kabulün parlak olduğu Elçilik kabul salonunun dolup boşalmasından anlaşılıyordu Cumhuriyet hükumetimin pek kıymetli ve yüksek bir diplomatı olan

Hüsref Beyefendi

tam bir halk hükümeti vekili gibi misafirlerin her birinin kendisi istikbal ediyor, hatırlarını soriyor böleden ikramiyaya giriyordu. Asıl olduğu kadar halkçı olan

büyük Elçi,

misafirlerini memnun etmeye çalışıyor, her birimizle ayrı ayrı mevzular uzerine konuşuyordu. irkdaş bayramını tebrik ve

tebrikâtımızın büyük gazi hazretlerine lütfen iblag buyrulması temin nisine Hüsref Bey pek samimî olarak;

Biz Bulgaristanda ki ırkdaşlarımızın terakkiyiyle yakından alâkadarız millî kongranın Bulgaristan türklerine çok faydası siyasî hudutlarla ehemiyeti yoktur. Türkiyedeki ırkdaşlarınız, Bulgaristanda bulgar vatandaşlarınızla beraberki etliğinizi gördüğüz itibar etmektedirler" buyurmuşlardır,

Ziyaretçilerin içinde türk mebuslarından Hatız Şadık Mehmet Ali, Şabık mebus Bekir Şıdkı ,Baş müftülük temiyz azası Hoca zade efendi. Müftü Mustafa Hasım, Şofyadaki türk tabaları, Sabık istinaf hakimi Hafız Ahmet efendi, Halkses!- Rodop, Rodop sesi ve Rehber gazeteleri müdürleri ile kongraya gelen türk murahhaslar ve saire bulunmaktaydılar.

an Bulgaristan türklerinin emel ve arzularını ilaf ederek kongraya toplanmasına müsaade eyledi Hükümetin bu hüsnüniyeti tarafdan cidden teşekkürler eyleriz *turu hallerine karşı daima ihtiyat ve sebatarla muvaffeyi ihtiyar edinmeli olan Beyi vekili ş. Liyançef, zamanı idaresinde* türklerin millî kongrasının birinci defa olarak açılmasına münasebetle eylediğinden dolayı türk halkının mümessillerinin kazanmış olduğunu söylemeye luzum yoktur. iç temsil derecesinde, okadar çokturki bunları saymakla her zaman ve her gün tekrar etmekte olan bir acıyı tazeleme ek zaitir. Millî kongra, bizim içimiz hastalıklarımızın espap ve avarızını aramakta ve derdi hakiki sarette tedhiş etmekte adeta bir konsultasiyon vazifesi görecektir.

Daima göz önünde bulundurulacak bir hakikat varsakı onu hiç bir zaman unutmamalıyız:

„Hak verilmez, alınır"

Dünya kurulalı, beri lar. cereyet hayatına dahil olduğundan beri bu hakikat her millet ve her cemiyet için bir düsturnamei olmuştur. Eminiz ki millî kongrayı teşkil eden muhabbetkârane şekilde meyhi fiil ve tatbika koymak espap ve çare lerini temin ve ihzar edeceklerdir millî ihtiyacımızın ve saireri hayatına taallut eden mesailde hisen ziyadetu'ur ve dikkatle kongrada artık olmamı muvaffakiyetine esasen tahmil eder. Birinci kongramız olmak dolayısıyla mühim teşkilâtı temelde toplanacak olan millî kongranın içtimaî ve ihtisadî mahiyeti hâiz bulunan bu toplantıda bilhassa ehemmiyetle nazarı itibara alınacak mühimmal meselelerden biri mektepleriniz meselesi olduğu ve bu meselenin etrafında murahhaslarımızdan her birinin esaslı malumat ve tecrübelerle müceehhez bulunduğu şüphesiz olduğundan kongranın bu selhası hararetli müzakerelere zemin teşkil edeceği anlaşılmaktadır. Mekteplerimizin basarıyetlerine zarar iras etmekte olan kanunsuz ve keyfî müdahalelere artık bir nihayet verilmek zamanı gelmiştir. Birinci türk kongrası olan bu toplantıyı zamanın rahmasıla tebrik ederken murahhaslara beyan hoş amedîdler ve kongrada milletimizin bayır ve refine kararlar ittihazına muvaffak olmalarını dileriz

. . .

70. Sofya'da yeni Türk harfleriyle çıkan ve Türk-Bulgar dostluğuna ağırlık veren "Halk Sesi" gazetesinin 29.10.1929 günlü sayısı. Gazete, baş sayfasına Atatürk'ün fotoğrafını da basarak Türkiye Cumhuriyetinin yıldönümünü kutlamaktadır.

No. 94 SENE ... çarşamba 1 Nisan 931

SAHİBİ VE MUDİRİ : ŞÜKRÜ FEHMİ

GAZETEYE AİT YAZILAR MÜDÜRİYETİNE GÖNDERİLMELİDİR

Telgraf : ANTAKYA YENİ GÜN

YENİGÜN

İDAREHANESİ Köprü Çarşısında Balcılar Sabunhanesi

ABONE FİATI : Dahilde 60 Haricte 100 Frank

Nushası 3 Kuruştur - Haftada ikidefa çıkar - Nushası 3 Kuruştur

نافعه دائره‌سی نه دیپور؟

[illegible] کندیمزدن شکایت ، بازمزك سانجاق نافعه دائره سنه متعلق قسملرینه دائرمتصرف بك افندیدن برمکتوب آلدق .

نافعه پاش مهندسی جواب ویر یپور

یکی کون غزته‌سی مدیر محترمنه

محترم غزته‌کزك ۹۱ نومرولو ۲۱ مارت سنه ۹۳۱ تاریخلی نسخه‌سنك باش مقاله‌سنده‌کی نافعه‌یه متعلق واسائلی ـ آسفالت مسئله‌سی نطاقلی مسئله‌سی و کوپرو ـ قشله جاده‌سی موضوعلرینی محتوی تنقیدات نظر دقتی جلب اینمش و کیفیتی نافعه اداره‌سندن استیضاح ایلمش ایدم مقاله محرر ینك ومحترم خلقمزك حقائقه اطلاعلرینی تأمین مقصدیله نافعه ریاست والاسندن آلدیغم راپورك برصورتی عیناً ارسال ومقالهٔ مذکوره‌نك مندرج اولدیغی عینی ستونده اشبو مکتو بمله برابر درجنی تمنی ایلرم افندم

۲۵ مارت سنه ۹۳۱ متصرف

ابراهیم ادهم

مقام سامی متصرفی یه

یکی کون غزته‌سنك ۹۱ نومرولی و ۲۱ مارت ۹۳۱ تاریخلی نسخه‌سنك باش مقاله‌سنده نافعه‌یه حصر ایدیلن قسملرنده یازیلمش کورولن مطالعاتك تصحیحنه ژروم کورولمشدر .

۱ ـ آسفالت مسئله‌سی : ۹۳۰ سنه‌سی ظرفنده سنجاقده سکز کیلومتره‌سی اسکندرون ، اون بش کیلومتره‌سی انطاکیه واون کیلومتره‌سی ده قریق خان قضاسنده اولمق اوزره اوتوزدورت کیلومتره آسفالتلی یولیاپیلمسی تقرر ایتمشدی . انطاکیه وقریق خان منطقه‌سنده‌کی ۲۶ کیلومترهلك شوسه ، لکن صولیپاره‌ده وراطه برموسمده اکمال ایدیلمیه‌جکندن آسفالتلاماسی قابل محذور اولدیغی جهتله متصیده ۹۳۱ سنه‌سی مایس آیندهایشلاماسی ٤ کانون اول ۹۳۰ تاریخلی و ۱۸۱۸۹/۰۰ نومرولی مکتوبلرله تبلیغ قدیره بولونمشدر . اسکندرون منطقه‌سنده‌کی سکز کیلومترهلك بوشوسه‌نك وقتنده آسفالتلاماسی شوسیه‌دن ایلری گلمشدر : سکز کیلومترهلك بوشوسه‌نك ۹۲۹ قسم آ ده ۹۳۰ سنه‌سی ایچنده سیلندرلیق اولمامق شرطیله آسفالتی عینی سنه‌نك ایلك بهارینك صوکلرندن اعتباراً بلامحذور قبول ایدیلهجك برحاله‌دیدی .

۲ ـ بطاقلی مسئله‌سی ـ بومسئله‌نك سنجاق بودجه‌سیله هیچ علاقه‌سی یوقدر

بوخرده موضوع بحث ۱۱۵۰۰ سوری لیرا سی حکومت بودجه‌سندن چیقاریلوب بطاقلی اراضی صاحبلرندن تحصیل اولونه جقی میالغدن صرف ایدیلهجکدر . شویله که : هوقومیسر حضرتلرینك ۳۰ تموز ۹۲۳ تاریخلی تصدیق اقترانیدن ۹۳۰ نومرولی قرارنامه موجبنجه اسکندرون قصبه‌سی جوارنده بطاقلی اراضی صاحبی اولانلر ، (آرزوایتدکلری تقدیرده) حکومتك کندیلرینه اعاره ایدهجکی وسائط نقلیه‌ایله بطاقلی قروتمدعوت اولونورلر . قبول ایتمدکلری حالده حکومت بو بطاقلی کندیلری حسابنه تخمیف ایدهرك هالی ملاك صاحبلری ویره‌جکدن امتناع وباطللایدهجکی اراضیلری اسملالایدهلك صورتیله تحصیل اولونور .

۳ ـ کوپرو ـ قشله جاده‌سی ـ یولك اصلاحی حکومتجه اساساً دوشونولمش و ۱۷ مارت ۹۳۱ تاریخنده بوقسمه متعلق طلش احضاراتی متعهدینه احاله ایدلمشدر .

افکار عمومیه‌نك یاکلش برفکرایله صاحبسز قالمش اولدیغی اشبو ایضاحاتمله بکی کون غزته‌سنك ایلك جیفاحق نسخه‌سنك برنجی صحیفه‌سنده درج ایتدیرملرینی رجا ایدهرم افندم حضرتلری

۲۳ مارت ۹۳۱ نافعه پاش مهندسی

امضا : رائم

بندوکول حقنده حکومتك فکری

برطرفدن آراضی صاحبلرینی دیگر طرفدن افکار عمومیه‌یی جدی صورنده دوشوندیرمکده اولان عرق کولی و مظلوم پاشا دالیانی مسئله‌سی حقنده غزته‌مزده نشر اولونان یازیلری تعقیب ایدن قارئلرمزك بردهعلاقه‌دار مقاماتك بوخصوصده‌کی فکرلرینی آکلامق ایستدکلرینه شبهه یوقدر . بو نقطه‌ی نظردن بوکا دائر رسمی وعلاحیتدار برمقام ره حکومتك کرل وبندایچین‌یه دوشو ـ ندیکی ایضاح ایتمك ایچون بیاناتی نقل ایدیورز :

ـ عرق کولیه هجوار بولنان وصوآلتنده قالان اراضی صاحبلری طرفندن وقوعبولان شکایاتله علاقه دار اولان حکومت مسئله‌یه لایق اولدیغی درجده عطف اهمیت ایتمکده قصور ایتمه‌مشدر .

بو مسئله اطرافنده مهندس موسیو بوشاره ، (شاکو پاشا) ، صولر تدقیقات داثره‌سی مهندسلری وغیر رسمی صورتده قادستر و اشغال داثره‌سی کبی دوائر رسمیه ومؤسسهٔ خصوصیه طرفلرندن شیمدیه قادار تدقیقات یاپیلمش وطغیانك اسبابی حقنده فکر لر بیان ایدلمشدر . بو بابده‌کی مطالعاتده حالاً تمام براختلاف موجود اولمدیغنه برابر بومطالعاتك نظراً دالیان بندی طغیانك ظاهراً کورولندیکی کبی عامل دکللرکی کورونیور سانجاق حکومتی بوخصوصده شیمدیه قادار یاپیلان تدقیقاتك تکرار کورلمکسزین وبکی ملاحظات ومطالعات سردیله آکلاشیلمیه‌جق صورتده تدقیقاتیله اشتغال ایدن ، تمودایدرولیك ، داثره‌سنك صوك کونلرده اسکندرونده تأسیس ایتدیکی شعبه ریاستندن طلب ایتمشدر . شیمدیه قادار یری دیگر یه نضاد تشکیل ایدن چاره وتدبیر تکلیفلرینه معروض قالان بومسئله داثرهٔ مشارالیها طرفندن تمامیله توضح ایتدکدن صوکره ، ویرمجکی راپورده کوستریلن چاره وتدابیرك تماماً اتخاذ قلمه‌سه سانجاق حکومتی طرفندن توقف مساعی اولنجقدر .

71. Antakya'da çıkan "Yeni Gün" gazetesinin 1 Nisan 1931 tarihli sayısı. Gazetenin adım adım yeni yazıya geçmeğe çalıştığı görülüyor. Başlığı yeni yazıyla, yazıları ise eski yazıyla basılmıştır. O tarihte Türkiye sınırları dışında bulunan Hatay, biraz gecikmeyle Türk harflerini kabul etmiştir.

Perşembe
1
Temmuz
1937

YENİGÜN

Sayı :1663
10 uncu yıl
Yönetgesi Cumapazarında özel ev

Sayısı :1 Kş. Antakyada çıkar günlük Siyasî gazete Telefon: 1-46

ATATÜRK

Yalnız Türkiyenin değil, bütün Şark milletlerinin Atasıdır

Rüştü Aras'ın ziyareti münasebetiyle Irak matbuatı Türkiye hakkında hararetli neşriyata devam etmekte, iki komşu ve kardeş milletin çok sağlam bağlarla birbirlerine bağlı olduklarına ehemmiyetle işaret eylemektedirler.

Bağdatta çıkan «El alemil arabi» gazetesi neşrettiği bir başmakalede Atatürk'ün eşsiz dehasını bahsederek diyor ki:

« — Türkiyede bahsedilmek olan Atatürk, dahiyane muvaffakiyetleriyle Türk milletini zaferden zafere koşturdu.

Cihad meydanlarından sonra, iktisadî, içtimaî, ve kültürel alanlarında en yüksek muvaffakiyetini gösteren Atatürk, yalnız Türklerin değil, bütün Şark milletlerinin Atasıdır. Biz ve bütün Şark ulusları, refaha, saadete kavuşmak, için hep ondan ilham alacak, onun izinden gideceğiz.

Türkiye ile Irak arasındaki dostluk bir babâ ve evlât arasındaki münasebet gibidir. Türkiye Irakın babasıdır ve bu şefkati bir evlât muamelesi yapmaktadır. Türkiyenin sûruru bizim sûrurumuz ve kederi bizim kederimizdir.

Muazzam emri karşısında bir kere gibi bütünüyle eğildiğimiz Yüce Rehberin sağlığının muhafaza için bize vesile veren Rüştü Aras'a teşekkür ederiz.

Yaşasın Türk — Arap kardeşliği! »

Fransada tüccarî moratoryom ilân edildi

Paris borsası kapandı, Frank üzeriue muarneie yapılmıyor

Hükûmet yeni bir malî broje hazırlıyor, Bu proje kabul edilmezse istifa edecek — Frangın 926 seviyesineindirileceği söyleniyor — Kabinenin vaziyeti tehlikede bütün vergiler arttırılacak

PARLAMENTONUN SABAHA KADAR SÜRENHARARETLİ BİR TOPLANTISI

Paris 29 — Amerikadan buraya dönen yeni maliye Nazırı Corç Bonne, kabine erkânile görüştükten sonra hükûmete 31 ağustosa kadar fevkalâde Meclis müzakeresi yoluna bir kanun projesi hazırlamıştır. Bu proje Kabinenin bugün kü fevkalâde toplantısında müzakere ve kabulüne meclisten istiyecektir. Projenin muhteviyatı hakkında resmî beyanat olmamakla beraber, salâhiyetdar mahafil, bütçenin değiştirilmesi için bilvasıta ve bilâvasıta bütün vergilere zam yapılacağını söylemektedir.

Başvekil, proje kabul edilmezse derhal itimad meselesini ileri sürecek ve itimad alamazsa derhal istifa eyliyecektir. Bu hakımdan kabinenin vaziyeti çok tehlikeli görülmektedir.

Hükûmet, Frank üzerinde yapılması mûhtemel her türlü fâtihâya mani olmak için Paris para ve ehem borsasını bilâ müddet kapatmış ve ticarî borçlar için moratoryum ilân eylemiştir. Borçlar son işara kadar ödenmiyecek ve bunların faizi, Fransız devlet bankasının faizi nispetinde tediye edilecektir.

Salâhiyetdar malî mahafil görüyor, hükûmet Frangın bu günkü nispetini biraz düşürerek 926 da Puvenkaré tarafından kabul edilen para kanununu tatbi

(Sonu 2 incûde)

Dört devlet

Hariciye Vezirleri Tahranda toplanıyor

Rüştü Aras Tahranda İran Şahı tarafından kabul edildi — Efgan ve Irak Hariciye Vezirleri de Tahrana gidiyor — Şark Paktı Tahranda imzalanacak

Tahran 30 — Türk Hariciye Vekili Dr. Rüştü Aras dün İran Şahı S. M. Riza Pehlevi tarafından kabul edilmiştir. Kabul merasiminde Türkiye Büyük Elçisi ile Irak Hariciye Veziri de hazır bulunuyordu. Şah, Rüştü Arasa iltifatta bulunmuş ve fevkalâde bir nezaket eseri olmak kendilerini öğle yemeğine alıkoymuştur.

Yemekten sonra Rüştü Aras, Veliahd tarafından da kabul edilmiştir.

Dün akşam İran Hariciye Veziri tarafından da Rüştü Aras şerefine parlak bir ziyafet verilmiştir. Ziyafette bütün vekiller ve bir çok mebuslar da hazır bulunmakte idiler. Ziyafette çok hararetli nutuklar söylenmiştir.

İran Şahı S. M. RIZA PEHLEVİ

Ziyafeti çok parlak bir suvare takibeylemiştir. Ziyafet esnasında Türk — İran dostluk ve kardeşliğinden lar söylenmiştir.

F. hariciye müsteşarı

«Fransa, Türk dostluğunu muhafazaya muvaffak olmuştur» diyor.

Paris — M. Viyeninun yerine getirilen yeni Hariciye müsteşarı M. Dö Tessas. Fransanın harici siyasetine dair ilk beyanatı vermiş ve bu arada Sancak meselesinden de bahsederek ezcümle demiştir ki:

« — Bu meşele etrafındaki ihtilâf, Milletler Cemiyetinin yardımı ile halledilmiş ve Fransa bu suretle Türk dostluğunu yeni Suriye devleti hukukunu muhafazaya muvaffak olmuştur. »

İran — Irak hudut ihtilâflarının bir hafta evvel ve Türkiyenin tavassutiyle halledilmesi üzerine, İran ile Irak arasında hiçbir ihtilâf kalmamıştır.

Irak Hariciye Veziri Naci Asilin bugün Bağdattan Tahrana gelmesi beklenmektedir. Efgan Hariciye Vezirinin de yarın buraya geleceği anlaşılıyor.

Dört devlet Hariciye Vezirlerinin Tahranda toplanması, geçen 20 teşrinievvel 936 da Cenevrede parafe edilen ve çimdiye kadar imzalanması tecehhür eden dört devlet arasındaki ademi tecavüz ve dostluk mualıedesinin imzasiyle alâkadardır. Bunun çimdiye kadar imzalanmamasının sebebi, İrak ile İran arasındaki hudut ihtilâfı idi.

Bu ihtilâf, Türkiyenin tavassutiyle zail olmuş bulunduğundan Şark paktının imzasında hiçbir mani kalmamıştır.

72. Antakya'da çıkan "Yeni Gün" gazetesinin 1 Temmuz 1937 tarihli sayısı. Gazete artık baş sayfasını baştan başa yeni harflerle basmaktadır.

YENİGÜN

ابونه شرطلری :

	یالنی	آلتی آیلغی	اوچ آیلغی
ماحلده	٤٠٠	٢٥٠	١٢٥ غروش
تورکیه ده	١٠	٥	٣ لیرا
اداجی تولکار	١٢٥	٧٥	٤٠ فرانق

شهرده آیلغی ٣٠ غروشدر

اعلان شرطلری :

رسمی اعلانلرك پر سطرندن ٢٥ غروش آلینیر تجاری اعلانلر اداره ایله قرارلاشدیریلیر. غرضسز اعلانلرك مسئولیتی قبول اینمز

بازلمیان یازیلر گیری ویرلمز

صاحبی ١ غروشدر . انطاکیه ده چیچکلر کوچك سیاسی خزینه ٤٩ تلفون ١ — یومیه قوطوسی : ٢٤

بیدون یایمدسی سانجاغنك اك کوزه ل واوجوز یایلاسیدر . ئرشمز صو - تمیز هوا - صحی وقه نفر لوئدو - اسکندرون

بولونوچوق تمیز صوی، مشهور مظره سی، صاف هوای وتمیز ، وه اربه مشهور شیرین یایلان قصبه سی اسکندرونه ده	تورب ایدلشدر. هر ایجارلری خصوصنده یایلا. جیلره اعطمی قولایلق کوستر - ملك ودلالت ایچك اوزره بر	قومیسیون تشکل ایله مشدر . هر ایجارلری ایچك ایسته ینلر بو قومیسیونه مراجعت ایتمه لیدرلر. فیاتلر قومیسیون طرفندن واقعا	دی بحران کوزاو کوه آلتنده شرطله تقدیر ایدیلکده وکیمسه یالره نسبتله چوق قرغلی تنزیلات یاپیلمقده در !	قومیسیون ، جنی زماندهیایلا- جیلرك استراحتی تأمین ایچین همزمان اصره آماده در .

اسکندرونده قدوریچ اوتلی

راحتی سیوه نلرك اوتلیدر

قلاریچ اوتلی اسکندرونك اك تمیز راحت اوتلیدر

سیجاق وصوغوق صو پاپیرلری هر زمان مشترکلرك امرینده در

راحتی تعمین بولجولر اسکندرونده قلاریچ اوتلی ایتمه لیدرلر

تلغراف عرائضه دك اولارانی اوجوزلاتیلمش در

Ankara oteli

Yeni açılan bu otel hekesi memnun bırakacak bir şekilde tanzim edilmiştir

Rıhtım caddesinde , Antakyanın encazip manzaralarına nazır « eski Halep oteli » bu defa yeni baştan tanzim ve tefriş edilerek Ankara oteli namı altında açılmıştır. Ucuzluk, temizlik hizmet ve herkesin rahat konforu arayanlar bu yeni oteli tercih etmelidirler.

Elektirik ,su, hamam, sıcak ve soğuk banyo her saat yolcularına emrine amadedir. Otel müdürü MemetKuri

جیب قدوه وزلری

عثمانلیجه دن تورکیه یه وتورکیه دن عثمانلیجه یه

عثمانلیجه دن تورکیه یه وتورکیه دن عثمانلیجه یه جیب قلاووزلری حلب ده یکی کون ودیکر غزتلرك یاپیشدیرانی کردینك دکانده صاتیلمقده در . ثمنی ٢٠ ایکیسی بر آرده (٤٠) غروش اوزیدر .

ایسته ینلر بدلی یکی کون اداره خانه سنه ویا دکانی تقدیره آدرلریه درحال کوندریلیر .

هر تورکك بر جیب ایدنمسی لازم اولان بو اثری بو اوچ غزتهنك توسیه ایتمه لیدرلر .

اهالیه اعلان

٥ حزیران ١٩٣٧ تاریخنه مصادف پازارتسی کونی ساعت اونده اسکندرون صو واورمان ایشلری دائره سنده آتیده یازیلی طرف اصولیله زیر ده کی اهالیه مماشی یاپیلاجقدر :

آماوس اورمانلرنده ٣ منطقه قومور قطعاتی

آماوس اورمانلرنده ١ منطقه اودون قطعاتی

قنزیل داغ اورمانلرنده ٤ منطقه چام کوزته قطعاتی

فصله معلومات آتی اداره ایدنلرك اسکندرون اورمان دائره سنه مراجعتلری رجا اولونور!

٢٣ حزیران ١٩٣٧

صو و اورمان ایشلری رئیسی

امضا : ذ. لاور .

Fırsatı kaçırmayınız

YALNIZ 10 GÜN İÇİN

FOTO ÇIĞIR

KART POSTAL POZ FİATLARINI 10 FRANGA İNDİRDİ

Atelye resimlerinde olduğu gibi dışarı resimlerinde de büyük muvaffakiyetler temin etmiştir Manzara, düğün, hadise ve içtima resimleri çek tirmek istiyenlere bir haber veriniz kâfidir.

Fiatlar çok ucuzdur.

اعلان تاریکدی یکی کونه ویریلکدر

رئیس رزق الله کردی

حلب باب الفرج جده شرقی "سیفاماتی قارشیسنده

ژان رزق الله کردی بوتون تورکیه و عربجه غزته و مجموعه لرك صاتیشی یرلشدی .

بوندن باشقا استانبولده جهتان اك سوك کتابلر ومجموعه لر براده بولونور .

[یکی کون]ی کونی کوته ژان رزق الله کردیدن وموزعلردن آوناجکز.

یکی کونه حلب شهرنده آیلق آبونه اولق ایسته ینلرك حلبده ودکانلرینه خصوصی موزع واسطه سیله هر کون منتظما غزته کوندریلیر .

حلب جوارنده کی قضالردن ایسته ینلره ده پوسته آیله وچوق مساعد شرائطله یکی کون ویکر استانبول غزتلری کوندریلیر .

کتابنه بلی کتابلر اك قیمتلی بر زمانده واك موافق فیاتلرله استانبولدن تدارك اولونور .

يرنجى يىل : نومرو ٣١ اسكندرون ـ ٢٠ برنجى تشرين ١٩٣٨

هـــــاتای دولتی

جريدهٔ رسميه

قانونلر ، قرارنامه‌لر ، نظامنامه‌لر ، تعميملر ، رسمي نشريات ، مذاكرات

سنه‌لك آبونمان

	داخله	خارجه
بر لسان ايچون	٢٠٠ غ.	٣٠٠ غ.
ايكي لسان ”	٣٥٠ ”	٤٥٠ ”
اوچ لسان ”	٥٠٠ ”	٦٠٠ ”

رسمى اعلانلر

مؤسسات رسميه نشريات واعلاناتي بهر سطرى ٥ سوريه غروشى

خلقي علاقه‌دار ايدندواثر رسميه اعلاناتى ” ” ١٠ ” ”

جريدهٔ رسميه عائد خصوصات ايچون اسكندرونده

جريدهٔ رسميه مديريتنه مراجعت ايدهلهليدر

74. Hatay devleti Resmi Gazete'sinin 20 Ekim 1938 tarihli 31. sayısı. Türkiye'de yapılan Türk yazı devriminin 10. yıl dönümünde Hatay Devletinin hala eski yazıyı kullanmakta oluşu dikkat çekicidir.

Hatay Devleti

RESMÎ GAZETE

Yıllık Abone şartları	26 Birinci teşrin 1938 -- Paazrtesi — N° 33 —	Resmî ilânlar
Bir lisan için: Dahilde 2. Haricte 3 L iki lisan için: Dahilde 3.5 Haricte 7.5 L	Resmi gazeteye ait hususat için Antakya-da Dahiliye Vekâleti Matbuat Müdürlüğüne müracaat edilmelidir	Resmî müessesat ilânlarının satırından 5 Kuruş. Halkı alakadar eden resmî müesseseler ilânlarından 10 K. alınır.

Devlet memurları Maaşatının tevhit ve teadülüne dair muvakkat kanun No.22

Madde 1 — Bilumum devlet memurları için on sekiz derece tayin edilmiş ve bu derecelere ait maaşlar merbut (1) numaralı cedvelde gösterilmiştir. Birinciden altıncıya kadar (A) serisi, yedinciden onbirinciye kadar (B) serisi, on ikinciden on sekizinci dereceye kadar da (C) serisi itibar olunur.

Madde 2 — Umumî bütçeden maaş alan memurların derece ve maaşları (2) numaralı kadro cedvelinde yazılıdır.

Madde 3 — Başka vazifesi olmayan müderris ve muallimlerin uhdelerinde azami üç ve rektörlük, mektep müdürlüğü, ilk tedrisat müfettişliği, laboratuvar şefliği, baş muallimlik ve muallimlik gibi ücreti idari bir vazifesi bulunanların uhdelerinde iki ve maaşlı memurların uhdelerinde ancak bir maaşlı müderrislik veya muallimlik bulunabilir. Bunlardan müderris ve muallimlikten başka vazifesi olmıyan muderis ve mullilmere uhdelerindeki maaşlı müderrislik veya muallimliklerden en fazla maaşı olanı esas tutularak tam ve tayin tarihi sırasile ikinci müderrislik veya muallimliklerden dolayı buna muhassas maaşın üçde ikisi ve üçüncüsünden dolayı da ona muhassas maaşın üçte biri ilâveten verilir. Uhdesinde ilâveten rektörlük, mektep müdürlüğü, ilk tedrisat müfettişliği, laboratuvar şefliği baş muallimlik ve muainlik gibi ayrıca ücretli idarî vazifeleri bulunan müderris ve muallimlere ücretbei tamı olarak verilmekle beraber uhdelerindeki maaşlı müderrislik veya muallimliklerden dolayı tayin tarihi sırasile birincisi için muhassas maaşın tamamı ve ikincisi için muhassas maaşın üçte ikisi tediye olunur. Maaşlı memurlardan uhdelerinde maaşlı müderrislik veya muallimlik bulunanlara memuriyetlerinden dolayı maaşlarının tamamı ve müderrislik veya muallimlikleri için muhassas maaşın üçte ikisi verilir. Orta tedrisat muallimlerine ilâveten verilecek muallimlikler de sabit ve mevkut muallimlikler mebde maaşları esastır. Bu madde hük-

75. Hatay Devleti Resmi Gazete'sinin 26 Ekim 1938 tarihli 33. sayısı. Bu resmi yayının artık tamamen yeni Türk harfleriyle basıldığı görülmektedir. Hatay Devleti, on yıl kadar gecikerek de olsa, Türk yazı devrimine katılmıştır.

Perşembe
31 Teşrinievvel 1929
28 CEMAZİYELEVEL 1348
NUSHASI (2) KURUŞTUR
Haftalık Türk Gazetesidir
SAYI : 411

SÖZ

Müdür ve Sahibi İbrahim Müslüm Mehmet Remzi
Abone Şeraiti : Senedeği 10, altı aylığı 5. İkinci sayı 14 sikadır.
Adres : KIBRIS - SÖZ
Posta Kutusu 156
Tarihi Tesisi 8 Eylül 1919
SENE : 11

Milli Bayram

29 Teşrini evel Cumhuriyet bayramı Adanın her tarafında tes'it edilmiş. Bu günün şerefine bütün mektepler tatil olunmuş ve şenlikler yapılmıştır.

Söz milli bayramı umum karilerine teprik eder ve bunun müessislerini hörmetle selâmlar.

Bugün kazandığınız Cumhuriyet asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Onu Türk gençliğine emanet ediyorum.

GAZİ M. KEMAL

İstiklâl harbinde ve büyük İnkılâbı tatbikte pek kıymetli hizmetler gören ve muvaffak olan Başvekil İsmet Paşa

76. Türk yazı devrimi, İngiliz yönetimi altındaki Kıbrıs'a da yayıldı. Kıbrıs Türkleri, Türkiye Türklerini izlediler ve pek gecikmeden yeni Türk alfabesini benimsediler. Yukarıda, Kıbrıs'ta yayınlanan "Söz" gazetesinin 31 Ekim 1929 tarihli sayısı görülüyor. Gazete, adım adım yeni yazıya geçmeye çalışmaktadır. Başlığını ve yazı manşetlerini yeni yazıya çevirmiş, fakat eski yazıyı da henüz bırakamamıştır.

[illegible] 5 Te'sis tarihi 4 ikincikânun 1924 14 kânunuevel 1929 Cumartesi

Sahibi [illegible]yaz ve muharrir
Hacı Buh[illegible] Ahmet Hulusi

[illegible]dare evi
Kıpr[illegible]koşa Asmaltında
6-7 Numorolu Dairei mahsusa
Posta kutusu—Numoro : 22

Bedeli iştirâk peşindir

Kıpris için seneliği 10 şilin
« « altı aylığı 5 şilin
haric için seneliği 12 şilin
nushası [2] kuruştur.

Basılmıyan yazılar geri verilmez

Memleketin faydasına çalışır haftalık Türk gazetesidir.

İlânat için hususi görüşülür.

BİRLİK

مستملكات نظارتنك جوابي

انكلزه مستملكات نظارتنده قبرس روم ه ئت مرخصه سنه قبرس والیلی واسطه سیله کوندریلن جوابك صورت مترجمه سی هیئاً بروجه آتی نشر ایدیورز :

(جمعیتز عدم مساعده سنی بر خصوصدن مطالعاتی کبیك لسانمزده عرض ایلمکدر :)

هاوشنغ استریت ۲۸ تشرین ثانی ۹۲۹ قبرس تومه ۳۶۵۰

Governor

SIR RONALD STORRS. K. C. M.G., C. B. E..

افندم !

قبرس مجلس قوانینك روم اعضای منتخبه سی طرفندن کچن نوزده ۳۰ نجی تون اساسا ایدیلن و قبرسی وضعیت سیاسیه سی ایله اصول اداره مسئلتیله ایلگون بعض استرحاطاتی محتوی بولونان عضارزی آلمقدم. شدی بو عضارزی دخی تدقیق ایلدم . و اخیراً اوزمه زمره وزارت ایچه کچیریز پیلیوری ، مستر استانوریناك و مستر روسیدیس طرفندن مذکور عضارلك تأییدی عنصنده ابلری موصوله سوداسنه ایشبشك فرستله مالك اولدم . اشاغیده کی عضارز اذیو معروضه و وریدیکم جوابی اخوا اچکدهدر . بو تحریرات روم اعضای منتخبه سنه تبلیغ و اونلرك موکره نشر ایدیلمه سی موجب تحذیری اولمشدر .

۲- عضارزك اخوا ایتدیکی استرحاطات برچوق نوقطه نظردن خصوصنده کی طلبك تحدیدندن عبارتدر . بو خصوصه جوابم بایکز سابق مستملکات نظارتی طرفندن منتشر بوك ۵ نجی و فوقیولان طلب و آرزولره دیرمان جوابك عینی اولاجقدر : یعنی حکومت حضرت ملوکانه یی استرحاطی اساس اولمق اوزره تشکیل اولنمش دکلدر . بو موضوع حکومت نظارتنه قطعیاً قاپالمشدر . و بر دها باغ سوزنده مناقشه یی کافی بلدیرم .

۳- روم اعضای منتخبه سنك عضارلك ۲۲ نجی مادهسی موجبنجه استعفا ایتمش اولدقلرندن بحث ایدیلن تکلیفلرینی نظر دقته آلمق ایچون بعض مطالعات نظارتی طرفندن تنظیم قیلنمش اولان بیان نامه سنی کوندردم . بو نظارت بر تحریر (مسئول حکومت) شکلنه اعطا ایدیلمیور . بو کاغدده ذکر ایدیلن برمسئله در . حالاً سنه خصوصنه واصل اولدقدن صکره قبرس خلقنك استقامتی موجب اولدیغنی و مشروطیت تحریرمسئله پارلمانی زمانك حلول ایتدیکنی . مرجعات علاقه دره خلقك قونولوزك تابع بولونان جزیره دارك ، اشکیل ایدیلن مؤسساتك برنسیب توسیعات ضمنده اول آرتیلمی ایجاب ایدن مقول طلبلرینك اعلیٰ واصل اولدقری تقدیری سویله مش . و احوال مذکوره (ب) و (پ) فقره لرندکی مطالبك تحدث ایتمکده اظهار ایدر . (ت) فقره سنده اعتبار صاحبلری بولونان اوقاف ایدارهلرینك پارلمانتو اولان تأدیدن صرف نظر ایتمکلری حیرش آمیز اقتضا ایدر ، بو خصوصه بالکز اعضای منتخبه نك بعلوی اولدقلری وجهله ، مسئله نك قبرس حکومتنك نظر دقتنی اشغال ایتمکده اولدیغنی بیان ایدرم .

۴- شدی معهود ویرکیدن محث ایدیلمکه ، بو خصوصه روم اعضای منتخبه سنك موقف ایتدیق خاط عضارلك ۱۷ الی ۳۰ ماجکزده و ۲۲ نجی مادهسنك (ت) فقره سنه مندرجدر . ۹۱۴ سنه سندکی الحاقی قانون ویرکی ۱۸۷۸ سنه سی تورکیه ایله عقد ایدیلن معاهده موجبنجه تأدیه ایتمکده در . معاهده نك فیقره ۳ نجی مفصلی بارهسنك تورکیه یه انکلزه طرفندن تأدیه سی مقرر اولان زیاده سندن قالان قسمك تخمین مقدارك تقریباً یوزده بر نسبتنده اولدیغنی و بونك قبرس حکومتنه ویرلمسی ، و بو یولده امیر اخره پارلمانك مناسب اولدیغی کبی عینی زمانده بیچاره لرك لازم قدیمی سریعاً تحریر ایدیلمسی ، انکلزه تجهیزنده قبرس بوروك برتباریه سنوی ۹۲ یك ۸۰۰ لیرا ایکن و بوروك برتباریه عینی سنوی مبلغ ایکن عثمانلی ایمپراطورلغه مسئول اولدیغ ، فقط انکلزه و فرانسه حکومتلری طرفندن تشکیل ایدیلن ۱۷۵۵ استقراضك تأدیه سنه عثمانلی ایمپراطورلغی تکلیف ایدیکی حالده انکلز حکومتی قبرس و برکینك عثمانلی ایمپراطورلغی واردانك بر قسمنی تشکیل ایتدیکنك و تشکیل عوام ایتدیکی مدت مذکور مبلغك باب عالیه تأدیه ایلدیکنه دائر اولدیغی تکلیف ایچون استعمال ایدیلمکده حائز قیمت آلمشدی . اوتك ایکون ملتك کاتبی عثمانلی ایمپراطورلغك بونا ایتکدن استنکاف ایتدیکی لحصاتك اجاعت حصر و تخمینی ایدلدی . منتخب روم اعضای ۱۸۵۵ استقراضی ایله قبرسی وارمق ایچنده جمیع بر مناسبات حقوقیه بولونلدیغی ذکر ایتك مجبوریتنده بولونمشلردی . حالبوکه ۱۸۵۵ استقراضی عثمانلی ایمپراطورلغك وارداتی حوصیه سیله مواساة مصر ویرکیسنك قسم سنابیسی و سوریه و ازمیر گمرك وارداتنك ضمانیله تأمین ایدلمشدی . احوال حضره تحت انکلزه حکومتی قبرس ساحلسیله عثمانلی ایمپراطورلغی طولدرمقده بولدیغی بورا یه دیکی مبلغ استقراضك تأدیه سنه حصر و تخمینی ایتمکدمل حق آشکاردی . حکومت ۱۸۵۵ استقراضی ایله قبرسك هر هانکی بر مناسبات خصوصیه سی اولدیغی ادعاسنده اصلا بولونمامشدر . قبرسك بوروك برتباریه سنوی ۹۲ یك ۸۰۰ لیرا ویرمك خصوصندکی قیمتلی ایمپراطورلق خزینه سنجه اعطا ایدلمکده اولان اعانه نك باعث بوروك ، قبرسه تحمیل ایتدیکنی سویلمکه لزوم کورمم . بر مورهٔ محرکه سی موجبنجه ۱۸۷۸ سنه سنده اعطا ایدلمکده مقداری ۵۰ یك لیرا ، ویرکی اوزره قبرس ایچون ایدلمشدی . ۱۹۲۷ سنه سنه قدر عینی مقدار هوام ایتدی . جلب طیب قبرس مدیریتنه مذکوره طرفندن بالکز ۹۲ یك ۸۰۰ لیرا ویرمك صورتنده بولوندی . انظار اداره سنك تألیمنده متولد صاغ مادهیه مقابل بر بارهنك تأدیه سی ، صرف مادی بر تخمین قیمت اوزرنده ، تاحین رقیت صاحبلرینه ۹۱۴ سنهٔ الحاق اوزره ۱۸۷۸ معاهده سی ضمنی و بطلانه احتمالدکدر . اوزمان ویرکینك تأدیه سی مذکور وثیقهٔ رسمیه نك تصویبنمن آرتدقجه بوروك خصوصنده روم اعضای منتخبه سی عنصرك ، مبهماً و تلویحاً بیان ایتدیکی وجهله ، مبلغ ایمپراطورلغی دون موجبنجه قبرسك ، عثمانلی ایمپراطورلغه تحمیل ایتدیکی مبلغ استقراضك تأدیه سنه حصر و تخمینی ایتمکده اولدیغی کبی بوروك برتباریه سنك ۹۲ یك ۸۰۰ لیرا ویرمك خصوصنده کی طلبك تحدیدندن عبارتدر . بو تحدید ایسه حکومت نظارتنه قطعیاً قاپالمشدر .

۵- عضارزك اخوا ایتدیکی استرحاطات برچوق نوقطه نظردن خصوصنده کی طلبك تحدیدندن عبارتدر . بو خصوصه جوابم بایکز سابق مستملکات نظارتی طرفندن منتشر بوك ۵ نجی و فوقیولان طلب و آرزولره دیرمان جوابك عینی اولاجقدر : یعنی حکومت حضرت ملوکانه یی استرحاطی اساس اولمق اوزره تشکیل اولنمش دکلدر . بو موضوع حکومت نظارتنه قطعیاً قاپالمشدر . و بر دها باغ سوزنده مناقشه یی کافی بلدیرم .

۳- روم اعضای منتخبه سنك عضارلك ۲۲ نجی مادهسی موجبنجه استعفا ایتمش اولدقلرندن بحث ایدیلن تکلیفلرینی نظر دقته آلمق ایچون بعض مطالعات نظارتی طرفندن تنظیم قیلنمش اولان بیان نامه سنی کوندردم . بو نظارت بر تحریر (مسئول حکومت) شکلنه اعطا ایدیلمیور . بو کاغدده ذکر ایدیلن برمسئله در . حالاً سنه خصوصنده واصل اولدقدن صکره قبرس خلقنك استقامتی موجب اولدیغنی و مشروطیت تحریرمسئله پارلمانی زمانك حلول ایتدیکنی . مرجعات علاقه دره خلقك قونولوزك تابع بولونان جزیره دارك ، اشکیل ایدیلن مؤسساتك برنسیب توسیعات ضمنده اول آرتیلمی ایجاب ایدن مقول طلبلرینك اعلیٰ واصل اولدقری تقدیری سویله مش . و احوال مذکوره (ب) و (پ) فقره لرندکی مطالبك تحدث ایتمکده اظهار ایدر . (ت) فقره سنده اعتبار صاحبلری بولونان اوقاف ایدارهلرینك پارلمانتو اولان تأدیدن صرف نظر ایتمکلری حیرش آمیز اقتضا ایدر ، بو خصوصه بالکز اعضای منتخبه نك بعلوی اولدقلری وجهله ، مسئله نك قبرس حکومتنك نظر دقتنی اشغال ایتمکده اولدیغنی بیان ایدرم .

۴- شدی معهود ویرکیدن محث ایدیلمکه ، بو خصوصه روم اعضای منتخبه سنك موقف ایتدیق خاط عضارلك ۱۷ الی ۳۰ ماجکزده و ۲۲ نجی مادهسنك (ت) فقره سنه مندرجدر . ۹۱۴ سنه سندکی الحاقی قانون ویرکی ۱۸۷۸ سنه سی تورکیه ایله عقد ایدیلن معاهده موجبنجه تأدیه ایتمکده در . معاهده نك فیقره ۳ نجی مفصلی بارهسنك تورکیه یه انکلزه طرفندن تأدیه سی مقرر اولان زیاده سندن قالان قسمك تخمین مقدارك تقریباً یوزده بر نسبتنده اولدیغنی و بونك قبرس حکومتنه ویرلمسی ، و بو یولده امیر اخره پارلمانك مناسب اولدیغی کبی عینی زمانده بیچاره لرك لازم قدیمی سریعاً تحریر ایدیلمسی ، انکلزه تجهیزنده قبرس بوروك برتباریه سنوی ۹۲ یك ۸۰۰ لیرا ایکن و بوروك برتباریه عینی سنوی مبلغ ایکن عثمانلی ایمپراطورلغه مسئول اولدیغ ، فقط انکلزه و فرانسه حکومتلری طرفندن تشکیل ایدیلن ۱۷۵۵ استقراضك تأدیه سنه عثمانلی ایمپراطورلغی تکلیف ایدیکی حالده انکلز حکومتی قبرس و برکینك عثمانلی ایمپراطورلغی واردانك بر قسمنی تشکیل ایتدیکنك و تشکیل عوام ایتدیکی مدت مذکور مبلغك باب عالیه تأدیه ایلدیکنه دائر اولدیغی تکلیف ایچون استعمال ایدیلمکده حائز قیمت آلمشدی . اوتك ایکون ملتك کاتبی عثمانلی ایمپراطورلغك بونا ایتکدن استنکاف ایتدیکی لحصاتك اجاعت

Dercedilmeyen yazılar geri verilmez.
NUSHASI (2) KURUŞTUR

SÖZ

Haftalık Türk gazetesidir

Abone Şeraiti: Seneliği 10, altı aylığı 5, hariç için 14 şilindir.
Adres: KIBRIS—SÖZ
Posta Kutusu 156

SAYI: 483 | Perşembe 21 Nisan Ziilkarde 1931 1349 | SENE: 12

Evkaf hukuku ve Hükûmetin meş'uliyeti

Rum Kavanin ezalarının Evkafa verilmekte olan 6 bin lira miktarındaki âşar tavizatının katı hususunda vaki olan teşebbüsleri ve Hükûmetin bu teşebbüse gösterdiği temayül Kıbrıs Türk Cemaati için ne derece ağır ve inkisarı hayale badi bir hareket olduğunu ve Türk Cemaatini ne büyük ve haklı bir heyecan ve telâşa sevkeylediğini geçen nüshamızda arizu amik meyzuu bahsetmiş ve hükûmetin hatlı hareketinin ne kadar yanlış ve hukuksuzkenane olduğunu bertafsil beyan etmiştik. Bu mekalemizle de meseleyi hukuk noktai nazarından tetkik etmek ve Hükûmetin bu baptaki mecburiyet ve mes'uliyetini tesbit eylemek istiyoruz.

Bu hususta en kestirme tarik «Lozan» muahedesi ahkâmını istinlak etmekten ibaret olacağına şüphe yoktur. Hiç bir tahminde bulunmamak ve meseleyi hâiz olduğu mahiyeti hukukiyeye göre telebbüi eylemek bizi matlûp olan neticeye götürecektir. «Lozan» muahedesi zabıtları mütalâa olunduğu zaman görülecektir ki Türkiyenin, lehine arazi terkettiği devletlerin kâffesi bu memalikteki Evkaf hukukunu sarahaten kabul ve teyit etmişlerdir. Mesele bidayette olduğça müşkülâtı dâr olmuş ve uzun müzakerelere zemin teşkil etmiştir. Neticede İtalya ve Yunanistanın Türkiye teklifini telmin eden taahhüdatı üzerine İngiltere heyeti murahhasesi de aynı mecburiyet ve taahhüdü ilân etmiş ve mesele bu suretle hüsnü neticeye ermiştir. Bu bapte hiç bir şüphe ve tereddüde meydan kalmamak için bu tafsilât ve taahüdatı ifade eden beyanatı müzakerat zabıtlarından aynen iktibas ile buraya dercediyoruz:

«Müsyü Montanya. Cezairi işna eşerdeki vakıflara dair olan ve metni İtalyan ve Türk murahhasları tarafından bilittifak kararlaştırılan beyannamei âtiyi okudu:

«Muahedei sulhiyenin 13 ncü maddesinin istihlaf ettiği ve üzerindeki bilcümle hukuk ve müstenedatından Türkiyenin İtalya lehine feragat eylediği adalarda

Müslüman evkafının hukukunu tasdik ettiğini İtalya heyeti murahhasası beyan eyler.

Vakıflar mercii aidi tarafından idare olunacaklır.

Evkafı mezkûre usulü berveçhi peşin ve âdilâne tazmin vaki olmadıkça tedil edilemiyeceklir.

Müessesati diniye ve hayriyei islâmiye. o makuleden müessesati hususiyeye temin olunan bilcümle teshilâttan istifade edeceklir.

İsmet Paşa bu beyannameyi senet ittihaz ve metnini kabul etti.

Sir Horas Rombold, beyanatı âtiyede bulundu:

Yunanistanda ve cezairi işnaaşerde kâin Evkaf meselesinin halli Beritanya heyeti murahhasesince memnuniyetle talâkki olunmuş, bahusus İtalya ve Yunan hükûmetlerinin bu bapteki tavrı hareketleri Beritanya Hükûmeti tarafından Kıbrıs adasındaki evkaf hakkında takip olunan ve istikbalen takip olunacak olan sureti harekete tamamiyle tekabül etmekte olduğundan memnuniyeti vakıa bir kat daha müzdad bulunmuştur.

Beritanya Hükûmeti bu Adadaki evkafın hukuku hakkında mazide daima gösterdiği riayetin aynini müstakbelde dahi ibraza devam etmek niyetindedir.

İsmet Paşa bu beyanatı senet ittihaz ve bundan dolayı Beritanya heyeti murahhasesine teşekkür etti.

İşte Lozan müzakeratının evkaf hakkındaki ahkâm ve tafsilâtı bundan ibarettir. Bu müzakerat o kadar kat'i ve sarihtir ki ahtişkenlik etmeksizin onun tesir ve şumulünden kurtulmak imkân ve ihtimali yoktur. Bu tafsilâta nazaran İngiltere Hükûmeti diğer düveli âkide ile birlikte ve onlara karşı Kıbrıs Evkafının mezide olduğu gibi İngilterece riayete mazhar olacağını ve bu usulün «berveçhi peşin ve âdilâne tazmin vaki olmadıkça» tedil edilmiyeceğini kabul ve taahhüt etmiştir. Şimdi bu taahhüdatı göz önünde bulundurarak Evkafa verilmekte olan âşar tavizatı meselesini tetkik edelim. Gayri kabili inkâr bir hakikattir ki Cezire İngiliz idare ve işgaline verildiği gündenberi câri ve mer'i olan usulü kadimine tevfikan Kıbrısta birtakım arazinin âşarı Evkaf müessesesine ve meşrutu lehlere verilmekte idi. Bu hak hiç bir zaman hiç bir sebeple inkıtaa oğramamıştır.

Bir zamanlar doğrudan eshabı hak tarafından tahsil edilen bu âşar sonraları Hükûmetçe tahsil edilmeğe ve fakat kâffei ahvalde gene sahiplerine tediye olunmağa başlamıştır. Âşar usulünün devam ettiği müddetçe ifâlihat olunan bu usul da devam etmiştir. Âşarın lâğvi meyzuu bahsolduğu zaman bu hak bir kerre daha teyit edilmiş ve vasati olarak hesap ile muahede ahkâmı dairesinde alâkadarlara nakit suretinde 6 bin Lira olarak tediyeye başlanmışlır.

Görülüyor ki her safhada Hükûmet mecburiyet ve taahhüdünü ifa etmekten başka bir şey yapamamıştır. Hiç şüphe yok ki eğer bu bir taahhüt teşkil etmese bu hak bir şekilden diğer şekle intikal ederken ihmal edilecek ve daha o zamanlardan beritaraf olunacaktı. Bugüne kadar devamı onun bir lütfu atifet olmaktan ziyade bu derece kuvvetli ve gayri kabili münakaşa bir hakka istinat etmesinden münbaistir. Eğer İngiltere Hükûmeti bunu hotbehot kaldırmak isterse ancak taahhüdüne sadakat göstererek «berveçhi peşin ve âdilâne bir tazminat verdikten sonra kaldırabilir ve bu halde bile Kıbrıs Hükûmetinin kendiliğinden öyle bir şey yapması salâhiyeti haricindedir zannediyoruz. Muahedatın tefsir ve tatbiki o muahedeleri imza eden devletlere ait olmak lâzımdır. İngiltereninin Lozandaki taahhüdü nedir? Şumul ve tesiri nereye kadar gider? Muahede ahkâmını ihlâl etmeksizin bundan uzaklaşmak ve kurtulmak imkânı varmıdır? Buraların telkik ve tezekkürü zannederiz ki devletleri siyaseti hariciyeleri noktasından alâkadar eden meselelerdir ve her halde diplomasi tarikiyle hallolunmak icabeder. Bundan dolayı bu meselenin telkiki için intihap edilen komisyonun bu hususta nedereceye kadar salâhiyettar olacağı cayi sualdir. Bizim noktai nazarımıza göre böyle bir heyetin vereceği kararın hiç bir hükmü tesiri olmamak lâzım gelir. Fakat heyet

(Alt tarafı 2 nci sayfede)

Protesto geri geldi

Lise tahsisatının Hükûmetçe kat edilereği resmi bir suretde beyan edilmiş olduğundan dolayı Lise heyeti idaresi namına Müstemlekât Nezaretine gönderilmesi kararlaşan protestonamenin ani ihzar eylemeği derûhte eden avukat Bahaettin Beye iade edildiği öğrenilmiştir. Protestonun iadesine sebep olmak üzere protestonamenin onu terviç eden aza tarafından imza edilmemiş olması ve bazı kısımlarının tashihe muhtaç bulunduğu gösterilmektedir. Protestonamede Evkaf tahsisatının kat edilereği yazılmış bulunuyordu. Meclis reisinin yani Evkaf murahhasının beyanatı bu şekilde vaki olmayıp senei zarfında mektebin ihtiyacat ve masarifine mahsus olan kısım hariç olmak üzere Evkaf tahsisatının kesileceği şeklinde olduğu beyan edilerek bunun da bu suretle tashihi istenmiş ve ayrıca protestonun ekseriyet namına yapılması iktiza ettiği, çünkü bir kısım azanın buna iştirak eylemediği ilâve olunmuştur.

Komisyonda resmen müzakere ve kabul edilen bir kararın artık ekseriyet akalliyet meyzuu bahsolmaksızın heyeti umumiyenin kararı addolunması kadar tabii bir şey yoktur. Öyle iken kararın onu terviç edenlerin imzalarıyle gönderilmesi ve meclisin şahsiyeti maneviyesinin bundan hariç tutulmak istenmesi her halde gayri hukuki ve gayri müteamel bir bit'attır.

Meclis reisinin beyanatının yanlışlığına gelince müzakerat gazeteler o şekilde neşrettiği halde ne bir tekzip ne de bir tashihe teşebbüs olunmaması onun o şekilde vaki olduğuna şüphe bırakmıyor. Kaldı ki tanzim olunan protestonun muhteviyatı heyeti umumiyede okunmuş kelime kelime, cümle cümle tercüme ile bu bapte bir günahatiraz dermeyan edilmemiştir. Bu manzale Vali Hz. nin Vilâyet dairesinde heyete vaki olan beyanatı şifahiyelerini -ki Evkaf ve Hükûmet atiyesinin devamını İngiliz müdürün ipkasına ve Kolleji devamına talik ediyordu- tamamiyle protestonamenin mahiyetine

(Alt tarafı 2 nci sayfede)

78. Kıbrıs'ta yayınlanan "Söz" gazetesinin 9 Nisan 1931 tarihli sayısı. Gazete artık tamamen yeni Türk harfleriyle basılmaktadır.

ABONE SARTLARI: Yıllığı ada için 5, hariç için 8 şilindir. İLÂNLAR, için hususî görüşülür. ADRES: SES Lefkoşa—Kıbrıs

SES

7 MAYIS 1937

YIL: 3 Cuma Günleri Çıkar Haftalık Türk Gazetesi. SAYI: 92

Üçüncü Yılımız

HALKIN SESİ HAKKIN SESİDİR.

SES, bu sayı ile üçüncü yaşına girmiş bulunuyor. İki senelik hayatında, ilk sayısında cemaata karşı taahhüd ettiği ciddiyet meslekinden ve ulusal yoldan zerre kadar inhiraf etmemiş, ve Ulusun ve Cemaatin yüksek haklarını ve menfaatlerini korumak ve Cemaatin terakki ve inkişafına hizmet etmek gayesini gütmüştür.

Bu siyasette ise her zaman Halktan kuvvet alarak «Halkın Sesi Hakkın Sesidir» düsturuna peyrev olmuştur.

Aynı zamanda en faydalı saydığı muhtelif makaleler, tercümeler ve iktibaslar ile de okurlarına nafi olmağa çalışmış, ve onlara gerek Türkiyenin, gerek Adanın, ve gerek bütün dünyanın en taze ve ehemmiyetli havadisini tam zamanında vermiştir.

SES, bundan sonraki hayatında da bu doğru yolda devam edecektir. Halktan şimdiye kadar gördüğü rağbete bundan sonra da nail olacağına şübhesi yoktur.

Durgun SERMAYELER

Bir müddet evvel neşretmiş bir makalede Adada müteaddid sermayedarlara aid olarak 2 milyon İngiliz lirası mevcud bulunduğunu yedi sene evvel Kavanin Meclisinde vukubulan bir ifadeye istinaden yazmış ve memlekette geçirmekte bulunduğu bu para sıkıntısı zamanında bu azim mebliğin durgun ve semeresiz bırakılmasından şikâyet ederek bu paraların işletilmesini temin için bazı tedbirler ittihaz edilmesini istemiştik.

Bu sene zarfında öğrendiğimize göre bu durgun sermayenin mikdarı yedi sene evvelkine nisbeten daha ziyade artmış ve üç milyon İngiliz lirasına baliğ olmuştur.

Son bafta çıkan Proini gazetesi de, aşağıda bir icmalini neşrettiğimiz bir makalesinde bu cesim sermayenin durgunluğunu nazar önünde tutarak son zamanlarda bu paraların işletilmesi için bazı hareketler görülmekte bulunduğunu tebşir ediyor. Ez cümle Adada küllîyetli bir miktarda bulunduğu anlaşılan alun ve sair kıymetli madenlerin keşfi ve işletilmesi için bu sermayelerin ortaya çıkarılacağını yazıyor. Bu maksadı teshil için de Adada bir Geofizik enstitüsü tesis edildiğini biliyoruz. Proini gazetesi, aynı zamanda, memlekete daha ziyade Turist celbini temin için en modern ve en mükemmel şartları haiz oteller inşası için de bu sermayelerden istifade edilmesi fikrini ileri sürüyor.

Demek oluyor ki bu Adada bizimle beraber sakin bulunan diğer unsur, artık faaliyet zamanının geldiğine kanaat getirmiş ve harekete başlamıştır. Onlar zaten faaliyette ve hareketedirler. Biz bu sözümüzle bu faaliyetin ve hareketin 3 milyon lirava müsteniden müdhiş bir şekil alacağını söylemek isteyoruz.

Fakat asıl maksadımız, bizim cemaatımız hakkında da bir kaç söz yazmaktır.

Bizim de tahsil görenler, aklı kesenler, ve oldukca paraya sahib bulunanlar eksik değildir. Fakat son derece hayrete ve teessüfe şayan değilmidir ki diğer unsur, gözlerinin önünde, kendilerini bizlere ve belki milyonlara kavuşturacak olan bu işlere girişirken, bizimkiler, güya bu memlekette mevcud değiller, veya bu memleketin işleri ve servet membaları ile hiç alâkaları yokmuş gibi derin bir sükûnet içinde vakit geçiriyorlar. Bu hal bize Türklüğün bu memlekette bekası bakımından hiç iyi görünmeyor. Bizi buraya getirenler, bu gün Adada mevcud her ferdimiz için 2 şehid verdiler, ve çok tahfif olarak bize tevdi ettikleri Türklük mevcudiyetini muhafaza etmemizi bizden beklerler. Biz ise ne bu manevî borcumuzu, ne de kendi kendimize karşı mükellef bulunduğumuz maddî vazifeyi hiç düşünmeyerek âtil duruyoruz. Bizim de bu işlere girişecek kadar bilgimiz ve manevî sermayemiz eksik değildir. Maddî sermayeye gelince, diğer unsur gibi milyonlarımız yok ise de zamanın Kooperatif asrı olduğunu, ve kooperatille, birlikle, muhabbetle bu işlerin en alâsını yapabileceğimizi unutmamalıyız. Fakat bu gibi işler için ortaya atılacak, ön ayak olacak, sözü geçkin, umumun itimadını haiz önderler lâzımdır. Bunlar da yok değildir. Ne olur harekete gelseler.!

Proini'nin Makalesi

Proini gazetesi bir Baş Makale neşrederek şimdiye kadar Adada âtil duran sermayelerin artık Maden İşleri, ve bilhassa Alun

KRALIN TAÇ TÖRENİNDE

Türkiye Cumhuriyetini temsil edecek olan Baş Vekil General İsmet İnönü.

General İnönünü Londraya götüren Kocatepe Torpitosu

79. Kıbrıs'ta yayınlanan bir başka Türk gazetesi: "Ses". Bu gazete, başından beri yeri Türk harfleriyle basılmaktadır. Kıbrıs Türkleri, Arap yazısını bırakmışlar, yeni Türk alfabesini almışlardır.

Sayı — 256 Pezertesi 28 B. kânun 1931 Sene — 5

Gazete sahibi :
Başmuharrir : H. Remzi
Mesul müdür :

Abonesi
Mısır 50 kuruş
Ecnebi 70 Kuruş

MUHADENET

Haftada iki defa neşrolunur
Cumhuriyetçi Türk gazetesi

İdaresi
Şari abdulvahab
[sabra]
kahire
Telefon No. 42 66

Yaşasın Gazi

Genç müslümanlar cemiyetinden çıkıyordu, karşılaştık. henüs selamlaşmamıştık : kudüste hay-kırdım . burada tekrar edeyim : yaşasın Gazi dedi ...

Yüksek bir dini mevki sahibi olan bu zat esasen Türk haleskârının perestişkârlarından idi, yalnız hazı tecelddüleri nabehen. gâh bulurdu ve daime « Allah hidayet yolundan ayrımasın » duasıyla ayırdırdık. bu defa Gazinin en doğru yolu bulanların ilk safında bulunduğuna şüphesi kalmadığını temin ediyordu !

— Ne oldu hocam ?
dedim
Cevap verdi :

— Türkiyenin kudüs kongrasına iştirak etmemesinden müteessir olmuştum. arzu ederdim ki senelerve İslamiyet bayrağını taşımış binbir badireye göğüs germiş olan Türkiye bugün de aramızda bulunsun !

Her geçen gün büyük Gazinin ne uzak görücü bir göze. ne doğru düşünen bir dimağa mâlik olduğunu isbat etti ...

« Hariciye nazırımız : her müslüman elemi kendi muhitinde inkişaf etmeli. istiklalini temin ve muhafazaya çalışmalı yolunda beyanatta bulunurken ne kadar doğru düşünmüştür ! » sözlerini dâve eyledi

— Ustat ne olurdu. bu düşüncelerimizin bir kısmını olsun kongrada söyleseydiniz. halk. zannetmiş olurdunuz
dedim. Buna :

— Ne diyorsunuz ? kongrami ? Buna.. bir oyuncak demek daha muvafık olur ! İşte Gazinin büyüklüğü de bundanyo ...

Kudüs içtimaı isbat ettiki muhtelif islam milletleri için en salim, en doğru yol Tevfik Rüştü Beyin B. M. meclisinde söylediği gibi kendi dairesi dahilinde uyanmak. ilerlemek ve yaşamaktır. Bunun üstünerafı hayaldir, serabdır !...

Büyük bir müslüman kitlesinin liderliğini yapan dostumdan ayrıldıktan sonra düşündüm:

— Acaba bu düşünüş yalnız Şeyh T... ya mı munhasırdı ? Acaba kudüse kadar daban tepenlerden kaç kişi alınan neticeden memnundu ?!!...

Acaba kaç kişi, gizli aşikâr YAŞASIN GAZİ ! demişti ?.. Diyordu ?..

MÜHTEREM

Okuyuculara

Hemen her posta bir Türk şehrinden gazetemizin abone bedeline. paranın ne suretle gönderileceğine dair mektuplar alıyoruz.

Gazetemiz haftada bir kerre intişar ettiği zaman abonemiz 70 yetmiş Mısır kuruşu ile, her nushası 2 mülim posta ücretiyle sefer edecek. Bu gün gazetemiz haftada 2 defa intişar ediyor. her nushada mutlaka bir kaç resim münderiç bulunuyor ve Mısır posta idaresinin nakliye ücretini tezyit etmesinden dolayı 4 mülim ücret veriyoruz. Bütün bunlara rağmen abone bedelini 5 Türk liraasına indiriyoruz ve bu paraya Hilafetimiz hakkında etfal, Milli tasavvuf cemiyetlerine teberru ediyoruz. Binaenaleyh yeni sene zarfında gazetemizi okumak isteyen zevatın abone bedelini bu cemiyetlerden hangisine tediye etti̇ğine dair makbuzun kânun sani nihayetine kadar idarehanemize göndermeleri aksi takdirde irsalat. kesmek mecburiyetinde kalacağımız zaruridir

Kral — Kebine — Parlıman

Son günlerde kabinenin vaziyeti etrafında o kadar şayialar çıktı. çıkarıldı ki... Başvekil Et Mukattam muhabirine :

« Kabinenin baka veya zevali kralın rızasına, meclis. mebusanın itimadına mütevakkıftur. kabinemiz ise her ikisine mazhardır, binaenaleyh kabinemize dair çıkarılan rivayetler saçmadır » yolunda beyanatta bulundu. Bunu kral Hazretlerinin meclisler heyetine beyanatı teyit etti ve kabinenin mevkıine dair her türlü rivayetlere kat'iyen ehemmiyet verilmemesi lüzumunu anlattı.

Mısır 1930 senesi temmuzundanberi bir çok sarsıntılar geçirdi, ileri ve ileri ve iktısadi bunalımlara göğüs gerdi. mukavemet ediyor.

Buhran henüz mevcut. Bütün dünya kurtuluş yolu arıyor. Fakat kurtuluş yollarının başında kuvvetli bir hükümet. müstahit bir milleti temsil eden, fırka münazaralar, devletin yazılarak bir hükümet. Esasen buhranın iç yüzü iktisadi ve maliyedirki neticesi siyasi buhranlardan çok tehlikeli, çok korkunçtur.

Mısır devletler manzumesine dahil bir cüzdür. Mesele umumi buhranı izale için çalışmak mecburiyetindedir. Bunun içinde hükümetin hariç ve dahilde kuvvetli olması. fırka patırtılarından uzak kalması lâzımdır.

Kral Hazretleri meclisler heyetine karşı söylediği sarih, kati sözlerle kabinenin kuvvetini, milletin takip edeceği yolu göstermek istemiştir.

Kral Hazretlerinin kısa fakat çok kuvvetli nutukları yakından yeni bir siyaset takip edileceğine dair rivayetleri, ümitleri zirüzeber edecek mahiyettedir.

Meclis esasen kabinenin evladıdır. eksiriyet fırkasının liderleri kabine reisidir. Muhalefet ittihadı bir türlü etmemiş

Mısır'da Umran

Yeni şehirden bir manzara

Vatanını seven yerli malı kullanır.

80. Türk yazı devrimi Mısır'a da yayıldı. Yukarıda Mısır'ın başkenti Kahire'de haftada iki defa yayınlanan Cumhuriyetçi Türk gazetesi "Muhadenet"in 28 Aralık 1931 tarihli sayısı görülmektedir. Gazetenin bu sayfası Türkçe ve tamamen yeni Türk harfleriyle basılmıştır.

العدد ٢٥٦ القاهرة فى يوم الاثنين ١٨ شعبان المعظم سنة ١٣٥٠ – ٢٨ ديسمبر سنة ١٩٣١ السنة الخامسة

المحاماة

جريدة سياسية اقتصادية تصدر كل أسبوع مرتين

صاحب الجريدة : حسين رمزى
رئيس التحرير : أمين الخانجى
المدير المسئول : حسين رمزى
(الادارة)
شارع عبد الوهاب بشبرا رقم ١٥
تليفون رقم ٦٦٠ – ٤٢

الاشتراكات
عن سنة داخل القطر ٥٠
« « خارج القطر ٧٠
ثمن النسخة عشرة مليمات

نشاط الجماعات فى تركيا

مافعلته جمعية الاقتصاد والتوفير القومى

بدأ الاستاذ أبو الفتح منذ أيام بطالع قراء زميلتنا الاهرام الغراء سلسلة مقالاتمن تركيا الجديده ضمنها مشاهداته التى تمكن منها خلال زيارته الاخيرة لتلك البلاد وقد أثبت فى تلك المقالات التى تعد من الآيات البينات فى تعريف الشعب التركى من جميع نواحيه فى نهضته الحديثة أنه فى طليعة الشعوب المحققين الذين عرفوا تركيا الجديدة حق المعرفة

قال الاستاذ فى مقالته الرابعة تحت عنوان «تركيا الصغرى» أنه سيفصل نظام الحكم الذى أقامه الغازى مصطفى كمال والنواميس التى وضعها والرجال الاكفاء الذين يعاونونه خطت الجمهورية التركية فى ثمانى سنوات خطوات واسعة وقطعت به شوطاً بعيداً فى سبيل الرقى والتقدم وحققت لها فى تلك الفترة الوجيزة مالم يحققه الحكم الامبراطورى فى عشرة قرون

وفى الواقع أن للرجال الاكفاء الذين عاونوا رئيس الجمهورية التركية فى النهضة الحديثة التى بهضت تركيا بقدمه فى كل ناحية من نواحى حوادث النشاط والتجدد وهناك جمعيات شتى تم تأليفها وتوطيدها فى البلاد بهمة أولئك الذين عاونوا الغازى فى تنفيذ مشروعاته العصرية لتكوين تركيا جديدة تتبوأ مكانها من الشعوب المتمدينة

وقد اخترت لكم من بين هذه الجمعيات جمعية الاقتصاد والتوفير لما لها من أثر عظيم فى رقى البلاد فى مدى أعوام لاتتجاوز السبعة أو الثمانية الماضية

وقد سبق لحضرة الاستاذ أبو الفتح أن تحدث عن هذه الجمعية فى مقال نشره فى مجلة الرسالة الغراء ولكنه يعود اليها هنا بتفصيل أوفى وبيان أكمل

وقد أحسنت تركيا بتسميتها أسبوعاً كاملا يمر علينا كل سنة وأصبح هذا الاسبوع الاقتصادى الذى يبدأ يوم ١٧ ديسمبر من كل سنة وهو يوم تأسيس الجمعية سنة ١٩٢٩ من الاعياد القومية فى طول البلاد وعرضها.

وها نحن أولاء قد رأينا كيف كان اهتمام عصمت باشا رئيس الجمهورية وبطل الحرب بأمر هذه الجمعية وأسبوعها العظيم

وحسبنا أن طالع القراء بما حققته الجمعية من الاعمال النافعة مدى عامين فقط ليتبينوا من هذا الموجز مقدار نشاط الجماعات فى تركيا الحديثة وليعلموا يقيناً بأن هذا النشاط من أسباب النهضة فى تركيا

١ — بدأت الجمعية فى أمره وكان الاحتفال بتأسيسها يوم ١٢ ديسمبر سنة ١٩٢٩ واتسع نطاقها وتصدت فروعها حتى أصبح لها ٢٣١ فرعاً فى المدن والمراكز المختلفة

٢ — طبعت الجمعية دليلا عاماً ضمنته عناوين جميع التجار والمنتجين الوطنية الموجودة فى البلاد وروزعت من هذا الدليل حتى ١٥٠ ألف نسخة وقد كان من أثر هذا الدليل العام زيادة رؤوس الأموال الموضوعة فى شركات اهلية زيادة محسوسة حيث بلغ قيمة تلك الأموال فى سنة ١٩٢٩ ما يقرب من ٦٧ مليون ليرة تركية بعد أن كانت فى سنة ١٩٢٧ حوالى ١٩ مليوناً

٣ — أقامت الجمعية خلال السنتين المعرضين فى أهم القصبات محليه التحفه الشرقية فى المعرض الأول ٤٠ محلا تجاريا وفى المعرض

(البقية على الصفحة الرابعة)

الصناعات القطنية فى تركيا

تقرير لجنة المنسوجات القطنية فى المؤتمر الصناعى

عندما انعقد المؤتمر الصناعى العام فى تركيا قسم عمله الى حلقة لجان اختصت كل لجنة بفحص ودراسة وتلخيص التقارير المقدمة عن الصناعة الخاصة بها ولما كانت تركيا قد أصدرت أخيراً قرارها بمنع بعض الصانع وتحديد بعض المصانع الآخر فقد رأينا من باب الفائدة أن نقدم صفحات القراء الخاصة ترجمة تلك التقارير الدالة من مجموعها على الحياة الصناعية فى تركيا الجديدة وإليك ترجمة التقرير المقدم من لجنة المنسوجات القطنية :

« يدخل الى تركيا سنويا منسوجات قطنية متوسط ثمنها ٥٨ مليون ليرة ومقدارها ٣٦ مليون كيلو وقد اصطبغت اللجنة أن تنعم النظر فى حالة الصناعات القطنية الموجودة بالبلاد من جميع النواحى لتعرف على الحكومة الاسباب والعلل وأحق المصانع التى تستحق منها العونة فى وقوع الصعوبات التى تعوق نشاط الانتاج المحلى فى هذا الفرع من الصانع

الواردات القطنية الى البلاد على ثلاثة أنواع

١ — جميع ما يدخل الى تركيا من مواد الخامات لاستخدامها فى مصانع النسيج والمصانع الصغيرة فى البلاد

٢ — منسوجات القطنية التصديرية

٣ — أجزاء منسوجات أو منسوجات التى تعد من قبيل الكماليات التى لاتفيد البلاد شيئاً

والنوع الاول الخاص بجميع الغزل تستورده البلاد منه سنوياً ٨٤٢ ألف كيلو ونظم قيمتها ١٫٦٧٦٫٨٠٠ ليرة وتستورد من المنسوجات القطنية ما تقله ٤١٣٫٥٥٨ و ٢٠ كيلو من هذا المقدار ٥٫٧٣٠٫٠٠٠ كيلو نفيذ وغيرها من المنسوجات القطنية البسيطة . أما المنسوجات المزججة الاخرى فبلغ الوارد منها نحو ٣٢٩٫١٦٥ ر١ كيلو ثمنا ٥ر٣٢٩٫٠٩٥ ليرة والباقى من المنسوجات الاخرى المخلوطة ويبلغ مجموع قيمتها نحو ١٤ مليون ونصف ليرة تركية وهذه المقادير الكبيرة من الواردات الاجنبية فى باب الصناعات القطنية يقاومها ويصارعها فى تركيا ثلاثة أعضاء من دور الصناعات القطنية :

١ — المصانع والمعامل التى تتجر خيوطها من الداخل والخارج لغزلها وتعدادا فقط

٢ — المصانع التى تصنع الغزل فقط من خامات البلاد .

٣ — المصانع التى تعمل الغزل وتصنع المنسوجات من خامات البلاد .

ويقدر عدد المغازل والمناسج اليدوية فى تركيا بنحو ٣٠٠٠٠ وذلك هذا العدد موزع فى القرى والجبال حيث يصنع الاهلون بأيديهم ما يحتاجون اليه من نسيج والقسم الآخر مغازل كبيرة مؤسسة فى جهات استانبول وقاصى كوى وقسطمونى وولدان وعنتاب وبورسه وازمير وادرنه واسكيشهر وحوزوم . مزروعون ومجدلى ووزدوغان . وهذا تستهلك مصانع المنسوجات المحلية والمناسج اليدوية فى تركيا ما قيمته بنحو ٧ر٥٠٠ مليون ليرة

وقد أحصت المناسج اليدوية فى البلاد تزداد نشاطاً فى الأيام الاخيرة حتى بلغ قيمة انتاجها نحو ثمانية ملايين ليرة . وهذا المقدار يدل على تركيز النشاط وتقصى اراءه الحالة تشجيع أصحاب المناسج اليدوية ليستطيعوا عن طريق التشجيع أن يصلوا الى الانتاج بالماكينات .

ومما هو جدير بالاغتباط أن هؤلاء الصناع لا يألون جهدهم فى سبيل الوصول الى ترقية

(البقية على الصفحة الرابعة)

من مناظر تركيا الجميلة

منظر البوسفور من ناحية الشاطىء الاوربى عند النهاية

من الوطنية ان تشترى مصنوعات بلادك

81. Yine aynı tarihli "Muhadenet" gazetesinin son sayfası. Bu sayfa ise Arapçadır ve Arap yazısı ile basılmıştır.

UYOIUR TILI ELIPBƏSI

维吾尔文字母表

印刷体	Aa	Bb	Dd	Ef	Fe	Gg
手写体	*Aa*	*Bb*	*Dd*	*Ee*	*Ff*	*Gg*
名　称	a	be	de	e	ef	ge

印刷体	Hh	Ii	Jj	Kk	Ll	Mm	Nn
手写体	*Hh*	*Ii*	*Jj*	*Kk*	*Ll*	*Mm*	*Nn*
名　称	ha	i	je	ke	el	em	ne

印刷体	Oo	Pp	Qq	Rr	Ss	Tt
手写体	*Oo*	*Pp*	*Qq*	*Rr*	*Ss*	*Tt*
名　称	o	pe	qiu	ar	es	te

印刷体	Uu	Vv	Ww	Xx	Yy	Zz
手写体	*Uu*	*Vv*	*Ww*	*Xx*	*Yy*	*Zz*
名　称	u	ve	wa	xi	ya	ze

印刷体	Oloı	Hh	Kk	Əə	Өө	Üü	Zz
手写体	*Oloı*	*Hh*	*Kk*	*Əə*	*Өө*	*Üü*	*Zz*
名　称	oıa	he	ka	ə	ө	ü	ze

注：

1.本词典除了字母表中所列的单字母外，还采用了ng、zh、ch、sh等四个双字母（zh、ch、sh只用于汉语人名和地名）。

2.双字母的书写体是：*Ng Zh Ch Sh*

82. Uygur Alfabesi. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde (Doğu Türkistan'da) yaşayan Uygur Türkleri için 1960'lı yıllarda yukarıdaki alfabe alındı. Lâtin yazısı esasına dayanan bu alfabe 1960-64 yılları arasında bir deneme döneminden geçirildikten sonra 1965 yılında resmen kabul edildi. Aynı Özerk bölgede yaşayan Kazaklar için de benzer bir alfabe benimsendi.

UYƣURQƏ - HƏNZUQƏ LUƣƏT

Xinjiang daxüe Hənzu tili fakulteti tüzdi
«Uyƣurqə — Hənzuqə Luƣət»ni təkxürüp
bekitix guruppisi bekitti

XINJIANG HƏLQ NƏXRIYATI

83. Uygurca - Çince sözlük. Lâtin alfabesi alındıktan sonra bu alfabeyle 1976 yılında ilk Çinçe - Uygurca sözlük yayınlandı. 1982 yılında da, Sincan Uygur Özerk Bölgesi merkezi Urumçi'de Sincan Halk Neşriyatı tarafından yukarda kapağı görülen Uygurca - Çince sözlük yayınlandı.

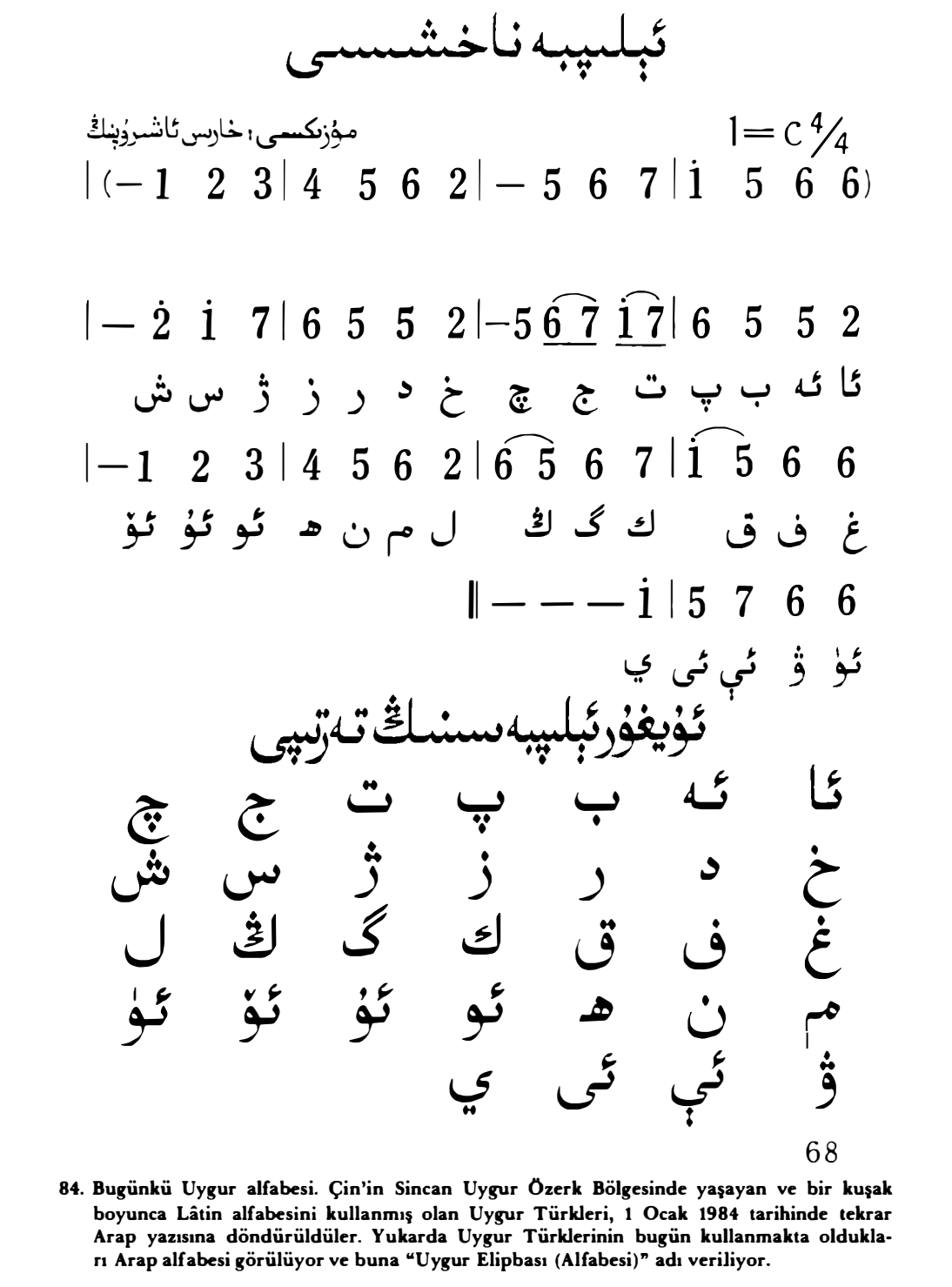

84. Bugünkü Uygur alfabesi. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan ve bir kuşak boyunca Lâtin alfabesini kullanmış olan Uygur Türkleri, 1 Ocak 1984 tarihinde tekrar Arap yazısına döndürüldüler. Yukarda Uygur Türklerinin bugün kullanmakta oldukları Arap alfabesi görülüyor ve buna "Uygur Elipbası (Alfabesi)" adı veriliyor.

85. Uygur Alfabe Kitabı: "Başlangıç Mekteplerinin Birinci Yıllıkları için Elipba" başlıklı, yani İlkokul birinci sınıf alfabe kitabı. 1989 yılında "Sincan Maarif neşriyatı" tarafından yayınlanmıştır ve Uygur okullarında halen kullanılmaktadır.

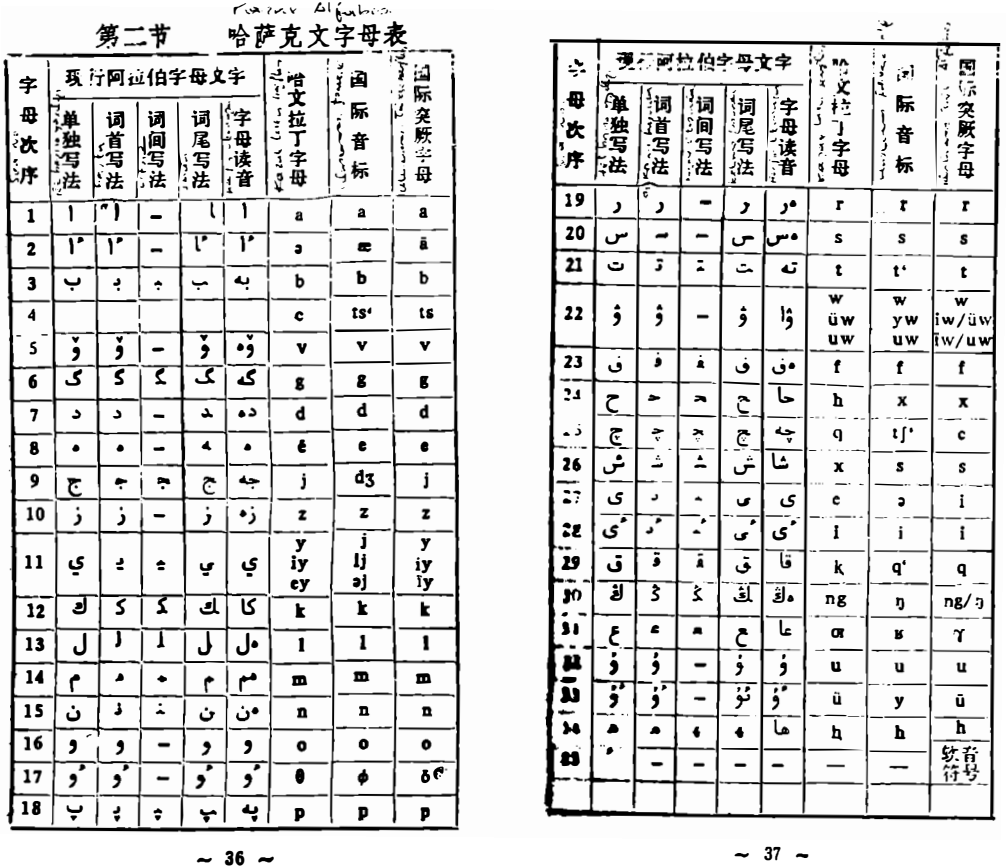

86. Kazak alfabesi. Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Kazaklar için hazırlanmış olan alfabe cetveli. O bölgedeki Kazaklar da Uygurlarla birlikte 1984 yılında Arap alfabesine döndürülmüşlerdir.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلىق رەئىسى
新疆维吾尔自治区主席

تۇمۇر داۋامەت
铁木尔·达瓦买提

جۇڭگو ئۇرۇمچى جۇڭشەن يولى 2-نومۇرلۇق قورۇ
中国乌鲁木齐市中山路 2 号
تېلېفون 分机232 电话: 79173 باش ئاپپارات

ش ئۇ ئا ر خەلق قۇرۇلتىيى دائىمى كومىتېتىنىڭ مۇدىرى
新疆维吾尔自治区人大常委会主任

ھامىدىن نىيازى
阿木冬·尼牙孜

جۇڭگو ئۇرۇمچى دۇڭفېڭ يولى 10-قورو
中国乌鲁木齐东风路十号
تېلېفون نومۇرى: 22208 电话: 22208

XINJIANG UYGUR AUTONOMOUS REGION

TUMUR DAWAMET
Governor

Add. 2 ZHONG SHAN ROAD
ULUMQI., CHINA

Tel. 79173
Ext. 232

The Chairman of the Standing Committee of
The People's Congress of
Xinjiang Uygur Autonomous Region

AMUDUN NIYAZI

Add: 10. Dong Feng Road
Urumqi, China
Tel: 22208

Юсуп Мухаммед

Зам. председателя народного правительства СУАР

Теле. 79172—277

87. Uygur ileri gelenlerinin isim kartları. Solda Sincan Uygur Özerk bölgesi Genel Valisi Tumur Dawamat'ın, sağda aynı bölge Halk Kurultay Daimi Komitesinin Müdürü (Başkan) Amudun Niyazi'nin kartlarının ön ve arka yüzleri görülmektedir. Bir tek kart üzerinde Arap, Çin ve Lâtin yazılarının birlikte kullanılmış olduğu göze çarpıyor. En alttı ise Sincan Uygur Özerk Bölge Dış İlişkiler Başkanı Yusuf Muhammed'in Kiril alfabesiyle basılmış kartı görülüyor. Yani, üç kartta dört yazı kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

I — Arşiv Kaynakları

— *T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivleri* (Kısaltmalarda *DBA* olarak gösterilmiştir). Eski tasnifte, 1922-1928 yıllarına ait *Mütenevvia* ve *İdarî* dosyalar kullanılmıştır.
— *T.C. Paris Büyükelçiliği Arşivleri,* Paris (Kısaltmalarda *PBA* olarak gösterilmiştir.) *Kutu 178* kullanılmıştır.
— *T.C. Londra Büyükelçiliği Arşivleri,* Londra (Kısaltmalarda *LBA* olarak gösterilmiştir.) 1875 yılı, *Donanma için Gemi siparişleri* dosyalarından örnekler kullanılmıştır.
— *American National Archives, Diplomatic Branch,* (ABD Milli Arşivleri, Diplomatik Bölümü). Washington D.C., (Kısaltmalarda *NADB* olarak gösterilmiştir. Bu arşivlerden şu ciltler ve dosyalar kullanılmıştır :

867.402/11	467.402/22
867.402/13	467.402/23
867.402/15	467.402/24
867.402/16	467.402/28
867.402/19	467.402/30
	467.402/32

— *Foreign Office Archives, Public Record Office,* London (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Devlet Arşivleri, Londra), (Kısaltmalarda *F.O.* olarak gösterilmiştir.) Bu arşivlerden *F. O. 424/264* ve *F.O. 424/269* ciltleri kullanılmıştır.)

II — Yayınlanmış Kaynaklar

ABDÜLHAMİD, SULTAN, *Siyasî Hatıralarım,* (Çeviren) Salih Can, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974

ADIVAR, HALİDE EDİP, *Türk'ün Ateşle İmtihanı,* İstanbul, 1971

AKSOY, ÖMER ASIM, *Gelişen ve Özleşen Dilimiz,* Ankara, 1973

ALAETTİN, İBRAHİM (GÖVSA), "Harflerimizin Kabahati", *Resimli Gazete,* İstanbul, Mart 1924, sayı 27

"L'Alfabeto latino in Turchia la Riforma della Lingua", *Piccola della Sera,* Trieste, 4.2.1929

ANDAY, MELİH CEVDET, "Türk Abecesi", *Cumhuriyet,* 18.8.1978

ARAL, HAMİT, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı,* Ankara 1968

"Arab elifbasının barışında bir nice söz", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924, No. 2

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, ikinci basım, Ankara, 1961

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Cilt IV, Ankara, 1964

ATAY, FALİH RIFKI, "La Décision du Peuple", *Milliett* (İstanbul), 11.8.1928

_____, "Execution et Application", *Milliett* (İstanbul), 15.8.1928

_____, "Türk Harfleri", *Hakimiyeti Milliye,* (Ankara), 2.8.1928

_____, "La Question des Caractères Latins", *Milliett,* 29.6.1928

_____, "Yeni Yazı", *Türk Dili,* Cilt II, Sayı 23, Ankara, 1.8.1953

"L'Avènement des caractères latins. Que subsistera-t-il de notre patrimoine littéraire?", *Akcham* (İstanbul), 21.8.1928

AVNİ (BAŞMAN), "Latin Harfleri Meselesi", *Hayat* (İstanbul), 30 Kânunuevvel 1926

Azerî, "Azerbaycan'da Latin elifbası", *Yeni Kafkasya* (İstanbul), 15.10.1923, No. 2

BANCAL, LEON, "Balkans 1934-VII: La Révolution de l'A.B.C.D.", *Le Petit Marseillais* (Marseille), 17.6.1934

BAŞGÖZ- WİLSON, İLHAN-HOWARD, *"Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk,* Ankara, 1973

BAŞVEKÂLET, *Millet Mektebi Teşkilâtı Talimatnamesi,* Ankara, 1928

BATTAL, ABDULLAH (TAYMAS), *"Harflerimizin Müdafaası, Bakû Türkiyat Kongresinde Kazan Murahhası Alimcan Şeref Bey tarafından okunan rapor,* İstanbul, 1926

BİNYAZAR, ADNAN, "Yazı Devrimi", *Yazı Devrimi, Belgeler Eki, Cumhuriyet* gazetesi (İstanbul), 1.11.1978

"Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" (Tablo), *Révue des Etudes Islamiques,* Année 1928, Cahier I, planche 1; *Oriento Moderno,* Anno IX, Nr. 1, Cennaio 1929, p. 48

BORAK, SADİ, "Bir Yazı Devriminin Oyküsü", *Yazı Devrimi Belgeler Eki, Cumhuriyet,* 1.11.1978

BOURGEOIS, H., "La Question de l'aphabet albanais", *Revus du Monde Musulman,* Vol. XXV, Paris, 1913

_____, "La Question de l'Alphabet albanais, Additions et corrections", *Revue du Monde Musulman,* Vol. XXVIII (1914), Paris, 1914

BÖÖK, FREDERİK, "Türk Diktatörü" (çeviri), *Svenska Dagbladet,* Stokholm, 21.8.1933

BROWN, F. YEATS, "Turkey of today and of the future", *The Spectator* (London), 2.2.1929

"Bütün mekteplerde Yeni Türk Harfleri okutulacak", *Cumhuriyet* (İstanbul), 16.8.1928 ve 16.8.1978

CAHİT, HÜSEYİN (YALÇIN), "Lâtin Harfleri", *Tanin* (İstanbul), 6.3.1924

_____, "Necat Yolu", *Tanin* (İstanbul), 27.2.1924

CANPOLAT, MUSTAFA, "Türk abeceleri", *Yazı Devrimi. Belgeler Eki, Cumhuriyet* (İstanbul), 1.11.1978

_____, "Yazı Devrimine Değin Yazım Sorunları", *Türk Dili* (Ankara), 1. Kasım 1978

"Les Capitulations litéraires étrangères abolies à leur tour", *Akcham* (İstanbul), 28.8.1928

CASTAGNÉ, JOSEPH, "Latinisations de l'Alphabet Turc dans les Républiques Turco-Tartares de l'U.R.S.S.", *Revue des Etudes Islamiques,* 1927, Cahier III, Paris, 1927

_____, "Le Mouvement de Latinisation dans les Républiques Soviétiques Musulmans et les Pays voisins", *Revue des Etudes Islamiques,* 1929, Paris, 1928

"La Commission des Caractères Latins. Une Mise au point", *La République* (İstanbul), 2.7.1928

ÇAĞATAY, PROF. DR. SAADET, "Dilimiz Üzerine Düşünceler", *Türk Kültürü,* Sayı 183, (Ankara), Ocak 1978

DALLI, HÜSEYİN, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar,* TDK Yayını, Ankara, 1978

"Déclaration de Kiazim Pacha, Président de la G.A.N.", *Journal d'Orient* (İstanbul), 10.8.1928

"Deputies at School", *The Times* (London), 31.8.1928

DİLAÇAR, A. "Prof. J. Nemeth's Role in the Turkish Alphabet and Language Reform", *Hungaro-Turcica, Studies in Honour of Julius Nemeth,* Ed. by Keldy-Nagy, Budapest, 1976

"Le discours de Mustafa Kemal", *Le Temps* (Paris), 4.11.1928

ECEVİT, BÜLENT, "Gelişen Türkçemiz", *Türk Dili* (Ankara), 1.10.1978

EMRE, AHMET CEVAT, *İki Neslin Tarihi,* İstanbul, 1960

"Enforced Leteracy", *The New York Times* (New Yok), 3.1.1929

"L'Enseignement des Nouveaux Caractères alphabétiques", *La République* (İstanbul), 26.8.1928

"La Escritura Latina en Turquia", *El Sol* (Madrid), 24.12.1926

ERCİLASUN, AHMET B., *Bugünkü Türk Alfabeleri,* Kültür Bakanlığı Yayınları: 281, kültür Eserleri : 15, Ankara (Tarihsiz).

ESİH, DR. İVAN, "Yöremizdeki Türkler : Kendi Geçmişimizi Öğrenmek Bakımından Türk Dilinin Önemi" (Çeviri), *Obzor,* 9.1.1935

FERNANDEZ, W.G. TİNCKOM-, "Changing Alphabet Obsesses Kemal. Turkish President at Dance Gives Bandmaster a Lesson in Writing Latin Letters", *The New York Times,* 2.9.1928

GALANTİ, AVRAM, *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri,* İstanbul, 1925

GALİB, REŞİT, "Türk Harfleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 20.8.1928

"Gazi ve Latin Harfleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 10.7.1928 ve 10.7.1978; *Akşam* (İstanbul), 10.7.1928

GENCAN, TAHİR NECAT, "Yazı Devrimi", *Türk Dili* (Ankara), 1.11.1978 "Gençlere", *Yeni Yol* (Baku), 21.10.1922, No. 5

CENTİZON, PAUL, "Lettres de Turquie: Les Caractères Latins", *Le Temps* (Paris), 21.3.1926

GÖKBERK, MACİT, "Yazı Devriminin Anlamı", *Yazı Devrimi - Belgeler. Cumhuriyet* (İstanbul), 1.11.1978

GÖKŞEN, ENVER NACİ, "Millet Mektepleri", *Yazı Devrimi - Belgeler, Cumhuriyet* (İstanbul), 1.11.1978

GREENWOOD, THOMAS, "Les Réformes de Mustapha Kemal et leur Répercussions sociales", *Tribune de Genève* (Genève), 11.10.1929

HACIZADE, ALİ, "Yeni Türk Elifbası", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924, No. 2

HAKKI, KILIÇZADE, "İzmir Kongresinde Latin Harfleri", *İçtihat,* (İstanbul), 1 Temmuz 1339 (1923), sayı 155

HALLİBURTON, RİCHARD, "The Metamorphosis of Turkey. An Ancient Moslem Country goes Modern with a Vengeance", *Baltimore Sun,* (Baltimore), 4.8.1935

HATİBOĞLU, VECİHE, *Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi,* TDK Yayını, Ankara, 1973

İNAN, AFET, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,* Ankara, 1977

İNÖNÜ, İSMET, "Türk Harflerinin yıldönümü", *Ulus* (Ankara), 9.8.1953

İSHAKÎ, AYAZ, "Arap ve Lâtin Harfleri", *Türk Yurdu* (İstanbul), 1926, No. 16

KADRİ, YAKUP (KARAOSMANOĞLU), "La Nouvelle Ecriture Turque", *Milliett* (İstanbul), 21.8.1928

KANSU, MAZHAR MÜFİT, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* Ankara, 1966

KARAL, ENVER ZİYA, *Osmanlı Tarihi,* VII. Cilt, Ankara, 1977

_____, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe,* TTK Yayını, Ankara, 1978

KARAYAN, İSTEPAN, *Muaddel Latin Harfler ile Elifba-i Türkî Projesi,* İstanbul, 1927

"Karayazıdan Mektup", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924

"Kemal Paşa'nın Son Reformu: Lâtin Alfabesi", *Epoka* (Varşova), 10.8.1929

KEREKOF, M., "Türkiye'de Lâtin Harflerinin Kabulü", *Svobodna Reç* (Sofya), 9.12.1928

KOCATÜRK, UTKAN, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938,* Ankara, 1973

KOCİEMSKİ, LEONARDO, "L'Alfabeto Latino in Turchia", *Il Messagero* (Roma), 13.3.1929

KONGAR, EMRE, "Toplumun Her Kesiminde Etkisi Nedenile Büyük Önem Taşıyan Yazı Devrimi 50 Yılda Amaca Ulaştı", *Milliyet Sanat Dergisi* (İstanbul), 6 Kasım 1978, Sayı 296

KÖPRÜLÜ, FUAT, "Harf Meselesi", *Millî Mecmua* (İstanbul), 1.12.1926

L., J., "Ma Visite en Nouvelle Turquie", *La Sentinelle,* 11.10.1929

"Lâtin Harflerini Kabul Edemeyiz : İktisat Kongresinde Bir Takrire Karşı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin Müdellel ve Vakıfane Mütaleası", *Hakimiyeti Milliye* (Ankara), 5.3.1923

LEVEND, AGÂH SIRRI, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri,* TDK Yayını, Ankara, 1972

LYBER, ALBERT HOWE, "Mustapha Kemal Reviews Turkey's Progress", *Current History.* January 1929

_____, Turkey's Adoption of the Roman Alphabet", *Current History,* V. 28 August 1928

Maarif 1928-1933. Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği, İstanbul, 1934

MAİN, ERNEST, "Turkey Looks to the North for Culture", *Daily Mail* (London), 26.10.1933

MARTYN, T.J. T., "Turkey as a Republic Breaks with Her Past. Five Years of the New Regime Have Witnessed a Complete Revolution with the Struggle to Meet Changed Conditions Still Going on", *The New York Times,* 28.10.1928

MARKOVİÇ, MİHAİLO, "Türk Dilinin Yabancı Sözcüklerden Arındırılması", *Politika* (Belgrad), 23.10.1938

MCKEE, OLİVER JR., "Turkey Now Fighting for its Culture", *Boston Evening Transcript,* 2.6.1928

MERCANLIGİL, MUHARREM DOĞDU, "Yeni Harfler Birliği" ve "Yeni Yazı", *Ülkü* (Ankara), Nisan 1949

"Millet Mektepleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 8.11.1928 ve 8.11.1978

"La Mobilisation générale : La Novel Alphabet Turc. Le 10 Août devrait être célébré, tous les ans, comme l'une des plus grandes Fêtes de la Nation turque", *Journal d'Orient* (İstanbul), 20.8.1928

"Möhkem İpler" (Başyazı), *Yeni Yol* (Bakû), 21.10.1922

MÜFTÜOĞLU, AHMET HİKMET, "Afakî bir Serzeniş. Hafta Muhasebesi", *Resimli Gazete* (İstanbul), 30 Ağustos 1924

NADİ, YUNUS, "Lâtin Harfleri", *Cumhuriyet* (İstanbul), 10.8.1928

_____, "Gazi'nin Huzurunda Ders ve İmtihan", *Cumhuriyet,* 19.8.1928

NECMİ, İBRAHİM (DİLMEN), "Pour apprendre à lire les Nouveaux caractères turc. Première leçon", *Milliett* (İstanbul), 22.8.1928

_____, "Yeni Harflerimizle Türkçe Dersleri", *Milliyet* (İstanbul), 21, 22, 23, 29, 30 Ağustos 1928

_____, *Yeni Türkçe Okuma Yazma Dersleri,* İstanbul, 1928

"New Turkish Alphabet, Latin Characters", *The Times* (London), 28.8.1928

"La Nouvelle Turquie", *Feuilles d'Avis de Lausanne,* 26.4.1929

NURİ, CELÂL (İLERİ), *Tarih-i İstikbâl,* İstanbul, 1912

_____, *Tarih-i Tedenniyet-i Osmaniye. Mukadderat-ı Tarihiye.* İstanbul, 1912

"L'Oeuvre Réformatrice en Turquie", *La Bulagarie* (Sofya), 28.9.1928

ORAL, FUAT SÜREYYA, *Türk Basın Tarihi, 1919-1965, Cumhuriyet Dönemi,* İkinci Kitap, Ankara, 1968

ÖKÇÜN, GÜNDÜZ, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923, İzmir,* Ankara, 1968

ÖMER, TAHSİN, "İlmî ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Lâtin Harflerinin Aynıdır", İstanbul, 1923

ÖZDEMİR, EMİN, "Yazı Devrimi ve Düşünsel Yapı", *Yazı Devrimi Belgeler. Cumhuriyet,* 1.11.1978

ÖZERDİM, SAMİ N., "Yazı Devrimini Kavrayamayanlar", *Türk Dili* (Ankara), Kasım 1978

_____, *Yazı Devriminin Öyküsü,* Ankara, 1978

PAVLOV, THEODORE K., "L'Oeuvre Réformatrice de S.E. Moustapha Kémal Pacha", *La Bulgarie* (Sofya), 21.11.1931

PAVLOVA, NELİA, "Yeni Türkiye'de Millî Eğitim. Cemal Hüsnü Beyi Ziyaret" (Çeviri), *Zname* (Sofya), 16-17 Eylûl 1929

"Le Problème d'Ortographe", *Journal d'Orient* (İstanbul), 1.9.1928

"Le Projet définitif du Nouvel Alphabet a été établi", *Milliett,* (İstanbul), 13.7.1928

"Le Révolution graphique en Turquie", *Journal de Genève,* 15.12.1926

ROSS, E. DENISON, "Turkish Language Changess", *Observer* (London), 1.9.1929

ROSSİ, ETTORE, "Il Nuovo Alfabeto Latino Introdutto in Turchia", *Oriento Moderno,* Anno IX, Nr. 1, Genaio 1929

_____, "La Questione dell' Alfabeto per la lingue turche", *Oriento Moderno,* Anno VII, Nr. 6, Giugno 1927, Roma, 1927

SADIK, NECMETTİN, "Idiome de Constantinople", *Akcham* (İstanbul), 27.8.1928

SALİH, KEMAL, "Altı Derste Yeni Harflerimiz", *Cumhuriyet* (İstanbul), 22, 23, 25-28 Ağustos 1928

"Sesimize Ses Verin", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924

SEYDİ, ALİ, *Lâtin Hurufu Lisanımıza Kabil-i Tatbik midir?,* İstanbul, 1924

SİMEONOVİÇ, BRANA, "Kemal Paşa'nın Reformlarına bir Bakış", *Pravda* (Saraybosna), 27.10.1933

"Les Soldats Turcs et l'Alphabet latin", *Feuilles d'Avis de Neuchâtel,* 19.4.1930

SUNGU, İHSAN, "Harf İnkılâbı ve Millî Şef İnönü", *Tarih Vesikaları* (Ankara), Haziran 1941

"Şark Ölkelerinde Latin Elifbası", *Komunist* (Baku), 25.3.1927, No. 69

ŞERİF, A., "Türkiye'de Yeni Elifba", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924

ŞİMŞİR, BİLÂL N., "Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi", *Belleten,* Cilt XLIII, Sayı 169 (Ocak 1979) dan ayrı basım, Ankara, 1979

_____, "Atatürk'ün Gülhane Söylevi", *Cumhuriyet* (İstanbul), 9.8.1978

_____, *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu,* Ankara, 1970

_____, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Beyin Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927), *Belleten,* Cilt XCI, Ankara, 1977

_____, "Türk Harf Devrimi'nin Türkiye Dışına Yayılması : Bulgaristan Türkleri Örneği", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*'ndan ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981

ŞÜKRÜ, DR. İSMAİL, *Asrî Türk Harfleri Hakkında,* İstanbul, 1925

ŞÜKRÜ, MEHMET, "Lâtin Harflerile İmlâ", *Bulgaristan Türk Muallimler Mecmuası* (Rahva), 15 Şubat 1924

TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH, "Arap Harfleriin ıslahı ve Değiştirilmesi Hakkında ilk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Belleten,* Cilt XVII, Nisan 1953, Ankara, 1953

TEKİN, TALÂT, "Avrupalılar ve Türkçenin Lâtin Harfleriyle Yazımı", *Türk Dili* (Ankara), 1 Kasım 1978

_____, "Türk Yazı devriminin Öncüleri", *Yazı Devrimi - Belgeler, Cumhuriyet* (İstanbul), 1.11.1978

TEZCAN, SEMİH, "En eski Türk dili ve Yazını", *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili olarak Türkçe,* Ankara, 1978

"Tiflis'te Yeni Türk Elifbasının Komitesi. Komite nice teşkil oldu? Komitenin birinci işleri", *Işık Yol* (Tiflis), 18 Mart 1924, No. 2

"Tiflis'te Yeni Türk Elifbası Kurslarının Açılması", *Işık Yol* (Tiflis), 18.3.1924, No. 2

TOYNBEE, ARNOLD J., "The Adoption of the Latin in place of the Arabic Alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R. (1918-1928)" in *Survey of International Affairs, 1928,* London, 1929

TURİAKULOV, N. "K voprosu o latinizatsii Turskih Alfabitov" (Türk Alfabesinin Lâtinleştirilmesi Sorunu Üzerine), *Novıy Vostok,* X-XI (1925), Moskva, 1925

"The Turk and his Language", *Manchester Guardian,* 8.9.1932

"The Turks Drop Arabic for our Alphabet. Angora will give people 15 years to learn New Letters, Which will then be compulsory. Change is First in an Age. No other country, it is said, abandoned its Characters for Latin ones in Modern Period", *The New York Times* (New York), 30.4.1938

"Turquie. La Novel Alphabet", *Journal de Genève* (Genève), 23.8.1928

"Türkiye Harf Devriminin Onuncu Yılı" (Çeviri), *Atinaiki Nea* (Atina), 19.8.1938

TWEEDY, OWEN, "Turkey in Step with Twentieth Century Civilisation", *Current History,* V. 29, November 1928

ULÇUGÜR, İSMAİL, "Yazım Değişmeleri", *Türk Dili* (Ankara) Kasım 1978

UNAT, FAİK REŞİT, "Lâtin Alfabesinden Türk Alfabesine", *Türk Dili* (Ankara), 1.8.1953

ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR, *Atatürk ve Harf Devrimi,* TDK Yayını, Ankara, 1973

"Vers l'Adoption des Nouveaux Caractères: Le Ghazi Donne l'Exemple à la Nation", *Akcham* (İstanbul), 14.8.1928

"Vers l'Emploi des Caractères Latins", *Milliett* (İstanbul), 29.6.1928

VELİDİ, ZEKİ (TOGAN), "Türklerde Hars Buhranı", *Türk Yurdu* (İstanbul), Kânunuevvel 1926, No. 5

WALTON, J.H., "Turkey's A.B.C. - Whole Population at Schhol - Kemal's Clever Move", *The Daily Telegraph* (London), 28.8.1928

WİLLİAMS, MAYNARD OWEN, "Turkey Goes to School", *The National Geographic Magazine* (New York), January 1929

WİLLİAMS, KENNETH, "Can Kemal Keep it Up" *The Evening Standard* (London), 13.10.1933

WORTHAM, H.E., "Centuries of Progress Spanned in one Memorable Decade", *The Daily Telegraph* (London), 15.12.1933

WORTHAM, H.E., "Re-Birth of Turkey", *The Yorkshire Post,* 28.10.1933

YAKOVLEV, N., "Le Développment d'une Langue écrite Nationale chez les Peuples Orientaux de l'Union Soviétique et la Naissance de leur Alphabets nationaux", *Revue des Etudes Islamiques,* Année 1928, Chaier I, Paris, 1928

YAVUZ, FEHMİ, "Yeni Yazı", *Türk Dili* (Ankara) Kasım 1978
Yazı Devrimi. Belgeler. Cumhuriyet (İstanbul), 1.11.1978
"Yeni Elifba Komitesinin Görmüş ve Göreceği İşler", *Yeni Yol* (Baku), 7.10.1922
"Yeni Elifba ne İstiyir?", *Yeni Yol* (Baku), 28.9.1922
"Yeni Harfler Günün en Mühim Meselesi", *Cumhuriyet* (İstanbul), 25.8.1928, ve 25.8.1978
"Yeni Medeniyete Doğru", *Işık yol* (Tiflis), 18.3.1924

DİZİN

— A —

Abbas,Cevat (Bolu Mebusu), 188
A.B.C. (İspanyol gazetesi), VIII, 269
Abdullah, Battal. Bkz. Taymas,
Abdullah Cevdet, Dr., 51, 75
Abdul Salam, Tuhti (Sincan Dil Reformu Komitesi Üyesi), 335, 336, 342
Abdurrasulev (Özbekistan Bölge Yürütme Komitesi), 146
Abdül Bey, Fraşeri (Arnavut beyi), 40, 41
Abdülaziz (Osmanlı Padişahı), 35
Abdülhamit II (Osmanlı Padişahı), V, 28, 29, 42, 43, 72, 271
Abdülmelik (Emevi Sultanı), 4
Adana, 231
Adıvar, Halide Edip (Türk Romancısı), 56, 268, 357
Adil (Zahireci), 199
Adil Hacızade, 112
Adriyatik, 348
Afetinan, A., 157
Afganistan, 121, 152, 158, 253, 275, 284, 338
Afrika, 3, 10, 30, 31, 152, 259, 301, 324
Afyon (Karahisar), 191, 209
Agamalıoğlu (Kafkasya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi Başkanı), 109, 119, 120, 126, 128, 131, 133, 135, 137, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 151
Aga-Zade Ferhad (Azerbaycan Delegesi), 121, 138, 150
Ağaoğlu, Ahmet (Kars Mebusu), 18, 191
Ahlat, 53
Ahmet Fikret (Erzurum Mebusu), 209
Ahmet Muhtar Bey (Vaşington Büyükelçisi), 247
Ahmet Muhtar Paşa, 45
Ahmet Sadi (Öğretmen), 313
Ahmet, Dr. Sadık (Gümülcüne bağımsız Milletvekili), 353
Ahunbabaev (Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komite Üyesi), 134, 144
Ahundov (Ahundzade Ruhullah)(Azerbaycan Milli Eğitim Bakanı), 133, 150
Aikman, David, 360
Akbaba (Güldürü Dergisi), 64, 228
Akçura, Yusuf, 180, 181
Akçurkali, 119
Akhisar, 70
Aksoy, Ömer Asım, 10, 21
Aksu, 346
Akşam Gazetesi, 63, 65, 75, 90, 167, 169, 170, 173, 178, 179, 180, 226, 227, 289
Akyol, Taha, 356
Akyol, Tahir, 355
Ali (Çetinkaya) (Afyon Mebusu), 209
Ali (Zahireci), 199
Ali Rıza (Samsun Mebusu), 209
Aliev, Osman (Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti Temsilcisi), 133, 137, 138
Aliev, Ömer (Kuzey Kafkasya Delegesi ve Ulusal Azınlıklar Bölge Kurulu Başkanı), 119, 127, 133
Alimcan, Şeref Bey, Şerefov (Bakû Türkoloji Kongresinde Kazan Murahhası), 77, 120, 123, 124, 125, 126, 127
Aliyev, Ebül Fezl (Elçibey) (Azerbaycan Halk Cephesi Lideri), 352, 356, 359
Ali Paşa, Sadrazam, 18, 22
Ali Suavi, 23
Ali Vehbi, 29
Almanya, 26, 102, 135
Almas (Gazete), 132, 145
Alptekin, Erkin, 338, 339, 344
Alptekin, İsa Yusuf (Eski Doğu Türkistan Genel Sekteri), 338, 354
Altaylar, 358
Amanullah Han (Afgan Kralı), 86, 158, 275, 284
Amasya, VII, XV, 193, 195, 207
Amerika, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Amerika, 30, 32, 166, 178, 184, 219, 225, 226, 227, 229, 232, 234, 236, 237, 242, 247, 249, 250, 255
Anadolu, XIII, XV, 4, 10, 12, 33, 77, 130, 165, 190, 193, 200, 231, 252, 254, 257, 268,

* Gülgûn Şimşir ile Can Şimşir tarafından hazırlanmıştır.

271, 276, 283, 286, 302, 362
Anadolu Beylikleri, 5
Anafartalar, 189
Anday, Melih Cevdet, 1, 8, 9
Andican (Özbekistan'da bir yöre), 153
Ankara, VII, XI, XV, XX, 1, 2, 6, 9, 10, 13, 14, 18, 20, 22, 32, 34, 36, 42, 48, 54, 56, 58, 69, 78, 79, 85, 86, 88, 89, 92, 108, 157, 158, 159, 160, 163, 167, 168, 172, 173, 174, 177, 178, 184, 186, 192, 195, 196, 199, 200, 202, 205, 206, 207, 216, 218, 220, 225, 226, 228, 229, 232, 235, 237, 247, 255, 256, 260, 270, 276, 282, 285, 287, 288, 291, 293, 294, 297, 298, 303, 305, 306, 309, 310, 311, 314, 317, 318, 319, 322, 411
Anıtkabir, 215
Antakya, 439, 440
Aoul Tli (Kazak Gazetesi), 143
Apogevmatini (Yunan Gazetesi), 295
Aral, Hamit, 14, 32
Aras, Dr. Tevfik Rüştü (Dışişleri Bakanı), 179, 190, 234
Aras, Rafet Avni (Galatasaray Lisesi Edebiyat Öğretmeni), 75
Argenti, Filippo, 15
Arıkan, Saffet (Kocaeli Mebusu, C.H.P. Genel Sekreteri), 86, 192
Arnavutluk, 42, 55, 58, 299
Artvin, 191
Asfendiyarov (Azerbaycan Doğu Dilleri Enstitüsü Rektörü), 133
Asım, Necib, 181
Asya, XVII, 30, 31, 79, 80, 258, 264, 270, 273, 291, 298, 301, 324
Aşkabad, 143
Atatürk, Mustafa Kemal Paşa (Gazi), V, VII, XII, XIII, XV, XVII, 9, 17, 36, 37, 50, 54, 55, 56, 57, 59, 69, 70, 74, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 129, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 207, 208, 209, 215, 216, 221, 225, 226, 229, 231, 237, 239, 241, 242, 247, 249, 250, 254, 255, 256, 257, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 277, 278, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 305, 314, 315, 316, 317, 318, 326, 355, 362, 406, 434, 438
Atay, Falih Rıfkı (Dil Encümeni Üyesi, Bolu Mebusu, Gazeteci), 54, 55, 75, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 160, 161, 162, 164, 167, 168, 179, 185
Atina, 32, 295, 296, 298
Atinaiki Nea (Yunan Gazetesi), 296, 298
Avezov (Karakalpak Özerk Bölgesi Yürütme Komitesi Başkanı), 133
Avni, Yenişehirli (Ozan), V, 28
Avrupa, VI, XII, XVII, 2, 14, 15, 18, 19, 24, 30, 31, 32, 33, 34, 48, 50, 57, 58, 60, 66, 67, 78, 80, 81, 88, 93, 105, 121, 127, 135, 147, 150, 163, 169, 226, 228, 233, 248, 251, 252, 256, 258, 261, 265, 269, 270, 271, 279, 284, 285, 286, 287, 291, 293, 296, 298, 299, 301
Avustralya, 30, 31, 127, 255, 301, 362
Avusturya, 14, 102, 120, 129
Aydın, 33
Ayın Tarihi (Dergi), 211, 234, 236, 319
Aykaç, Fazıl Ahmet (Öğretmen), 88, 94, 183
Aytakov (SSCB ve Türkmenistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı), 133
Ayvazov, Hasan Sabri (Latin Alfabesini Sevenler Derneği Kırım Kolu Başkanı), 144
Azad Buhara (Gazete), 132, 142
Azarbeycan, VI, VII, X, XVII, XX, 26, 55, 61, 64, 66, 74, 79, 89, 93, 98, 101, 102, 105, 107, 108, 109, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 142, 146, 150, 152, 155, 325, 347, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 412, 413, 418, 428, 429
Azizoğlu, Vahit, 355
Aziz, Şerif (Öğretmen), 109, 313

— B —

Babacan (Gazete), 308
Babıali, 297
Bağdat, 219, 378
Bakinski Raboçi (*Bakü Emekçileri* Gazetesi), 135
Bakü, Bakou, VI, XIV, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 108, 109, 110, 117, 118, 119, 120, 122, 126, 127, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 149, 150, 152, 154, 183, 325, 349, 358, 362, 412, 413, 416, 417, 418, 419, 422, 423, 424, 428
Balcal, Leen, 281, 283
Balıkesir, 209

Balkan devletleri, Balkanlar, 60, 233, 283, 301, 302, 324, 348, 350, 355, 430
Balkarlar, 155, 347
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, 44
Baltimore, 255
Barahov, 119
Barthold, Prof.(Sovyet Bilimler Akademisinden), 119, 121, 136
Basiret (Gazete), 39
Baskakov, Prof.N.A. (Sovyet Türkoloğu), 350
Başgöz, İlhan, 22, 48, 69, 74, 77, 83
Başkiristan, Bkz. Başkurdistan,
Başkurdistan, Başkiristan, Başkurtlar, 128, 131, 134, 136, 138, 145, 347
Başman, Avni (Talim Terbiye Dairesi Üyesi), 76, 88, 177
Batı Trakya, 353
Batı Türkistan, 330, 331
Battal, Abdullah, Bkz. Taymas
Baydur, Hüseyin Ragıp (Türkiye Büyükelçisi), 45
Bayramiç, 241
Baytursun (Kazak delegesi), 119, 121
Bayur, Yusuf Hikmet (Cumhurbaşkanlığı Başkatibi), 91, 92
Beijing, Bkz. Pekin
Bekir (Zahireci), 199
Bekir Ağa (Arabacı), 192
Belgrad, 32, 288, 290
Beller-Han, Dr. İldiko, 327, 331, 332, 333, 337, 344, 346
Benice, Ethem İzzet, 180
Berdiven, 119
Berker, Şevki (Türkiye'nin Sofya Elçisi), 317
Berlin, VI, 32, 66, 135
Berlingske Tidende (Gazete), 266, 267, 385, 386
Beyatlı, Yahya Kemal, 157
Beyazıt Meydanı, 171, 236
Beyoğlu, 281, 286
Beyrut, 217, 221
Bıyıklıoğlu, Tevfik (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri), 168, 185
Binyazar, Adnan, 162
Birlik Gazetesi (Kıbrıs'ta çıkan), 445
Blackburn, 263
B.N.Ş. Bkz. Şimşir, Bilâl N.
Boğaziçi, 276
Bolayır, Ali Ekrem, 75
Bolu, 185, 308
Borak, Sadi, 157, 168
Boriev (Türkmenistan Cumhuriyeti İstatistik Direktörü), 133, 144
Boris (Bulgar Kralı), 317, 318, 434
Borodzin (Prof, Borazdine), 119, 121
Bosna, 288, 290
Boston Evening Transcript, 248
Bourgeois, H., 39, 42
Bouroff (Bulgar Dışişleri Bakanı), 310
Bozkurt, Mahmut Esat (Adalet Bakanı), 85
Bozok, Salih (Yozgar Mebusu), 185
Böök, Fredrik (İsveç'in tanınmış yazarı), 268
Brill, E.S., 16
Brown, F.Yeats, 261
Brüksel, 32
Budapeşte, Budapest, 17, 75, 283, 284
Buhara, 132, 331
Bulgaristan, VI, IX XIII, XVIII, XIX, 6, 64, 294, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 348, 353, 430, 431, 432, 433, 436, 437
Burdur, 210
Bursa, VII, 180, 186, 187, 188, 189, 190, 252, 253
Bükreş, 32, 233, 287
Büyük Britanya, Bkz. İngiltere

— C —

Cabiyev (Bakû'da yayınlanan Komünist gazetesi direktörü), 133
Caferoğlu, Azize, 352, 357
Caferov, İtibar, 355
Canpolat, Mustafa, 2, 3, 6, 8
Can, Salih, 29
Caniev, 119
Cardiff, 263, 265
Castagne, Joseph, 5, 22, 66, 74, 88, 97, 100, 107, 108, 109, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 127, 130, 131, 132, 135, 136, 142, 150, 151, 153, 325, 349, 358, 359
Cebelibereket, 209
Cebelitarık, 120
Celâl Nuri, Bkz. İleri,
Celal Osman Bey (Türkiye'nin Sofya işgüderi), 314
Celalettin Paşa, Mustafa, 16
Celilov, Cengiz, 355
Cemil (Tekirdağ Mebusu), 209
Cenevre, 387
Cengiz, İsmail (Doğu Türkistan Göçmenleri Derneği Genel Sekreteri), 354
Cevdet Paşa, Ahmet, 20, 75
Chamberlain, 88, 95
Cidde, 42
Clerk, Sir George R. (İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi), 87, 88, 95, 163, 184, 190
Cole, G.R.H., 263, 265

Conker, Nuri (Kütahya Mebusu), 188
Constantinople, Bkz. İstanbul,
Corinne, Madame, 17
Courtin, Geo, 277, 278
Crosby, 178
Cubpehrum (n), 163, 184, 190, 196
Cumhuriyet Gazetesi, 1, 2, 13, 19, 56, 75, 85, 91, 92, 157, 158, 160, 162, 166-175, 179, 180, 198, 199, 208, 220, 222, 223, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 242, 245, 283, 286, 304
Current History (Dergi), VIII, 254

— Ç —

Çağatay, Prof, Dr. Saadet, 11
Çakmak, Mareşal Fevzi (Genelkurmay Başkanı), 205
Çamlıbel, 194
Çanakkale, VII, 17, 189, 190, 241
Çankaya, 157, 175, 199
Çatalca, 198
Çavuşlar, 123
Çeçenistan, Çeçen, Çeçenler, 128, 134, 347
Çekirge (Bursa'da bir semt), 188
Çeloslavakya, 120
Çetine (Karadağ'ın başkenti), 32
Çınar, Vasıf (Milli Eğitim Bakanı), 62, 69
Çin, XIX, 11, 18, 171, 259, 301, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 338, 339, 345, 346, 348, 350, 354, 355, 361, 450, 452, 454, 455
Çin Türkistanı, Bkz. Doğu Türkistan,
Çoban-Zade, Prof. (Kırım kökenli Türkolog), 119, 121, 139, 140, 145, 150
Çokayef, Mustafa (Kırgız Mültecisi), 130
Çokum, Sevinç, 351, 352, 356, 357, 360,
Çoyren, 1,
Çurisin (Tchoursine), 121

— D —

Dağıstan, 118, 128, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 149
Dallı, Hüseyin, 6
Damat İbrahim Paşa, 16
Dan Ildızı (Tan Yulduzu) (Gazete), 132
Danimarka, 1, 141, 266, 384
Daudet, Alphonse, 298
Daver, Abidin, 180
Dawamat, Timur (Davamat, Tomur) (Sincan Uygur Özerk Bölgesi Genel Valisi), 346, 455
Deliorman (Sofya'da çıkan Türk Gazetesi), 303, 313, 314, 315, 316, 320, 436, 437
Demirci kasabası, 12
Deny, Jean (Fransız Türkologu), 17
Derince, 64
Dilaçar A. (Türk Dil Kurumu Başuzmanı), 17, 56, 93, 283
Dilmen, İbrahim Necmi (Dil Encümeni Lâyiha muharriri), 75, 84, 88, 90, 94, 167, 171, 172, 179, 181, 182, 256
Dimanstein (Komünist partisi ileri gelenlerinden), 133
Diyarbakır, 17
Dobruca, 320
Dobruca Gazetesi, 320
Doğu Türkistan (Çin Türkistanı, Sinkiang, Şarki Türkistan), X, XVII, XIX, 80, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 344, 345, 346, 353, 360, 450, 451, 452, 453, 454, 455
Dolmabahçe, Dolmabağçe, VII, XV, 158, 159, 160, 166, 167, 169, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 200, 201, 202, 229, 255, 256, 257
Dorev, Pantcho, 294
Dossov (Rusya Federasyonu Merkez Yürütme Komitesi nezdinde Ulusal Azınlıklar Şubesi Başkanı), 133
Dostluk (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), 303

— E —

Ebüzziya Tevfik, 27, 28
Eceabat, 189
Ecevit, Bülent, 9
Edirne, 34, 102, 209, 304
Edmonds, 196
Efendiyev, B. (Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi), 134
Ekstrabladet (Gazete), 267
Elefteron Vima (Gazetesi), 295, 298
Elence (Dergi), 147
El-Irak (Gazete), 219
Eli Tagızade, 109
Ellison, Grance, 263
El Sol, İspanyol gazetesi, 80, 81, 268
Emiloğlu, A.T., 327
Emre, Ahmet Cevat (Dil Encümeni Üyesi), 83, 84, 88, 92, 92, 94, 179, 181
Enbekçi-Kazak (Gazete), 132, 134
Enver Paşa (Harbiye Nazırı), 53, 54, 68
Enzeli, 99

Epoka (Gazete), IX, 285, 286
Ercilasun, Dr. Ahmet B., 97, 116
Erişirgil, Mehmet Emin (Talim ve Terbiye Dairesi Reisi), 88, 92, 94
Erivan, 99, 104
Ermenistan, 109, 115, 116, 131, 139, 149, 347
Erozan, Celâl Sahir, 88, 180
Ertaylan, İsmail Hikmet, 88
Eryüzü (Sanat ve Edebiyat Dergisi), 147
Erzincan, 209
Erzurum, 11, 56, 70, 177, 209
Esat Cemal Bey (Türkiye'nin Paris İşgüderi), 37
Esat Rıdvan Bey (Dışişleri Kurs öğretmeni), 218, 390, 392
Esendal, Memduh Şevket (Türkiye'nin Bakû ve Tahran Elçisi), 37, 107, 418
Esih, Dr. İvan, 289
Eskihisar köyü, 230
Eski Zağra, 313
Esmer, Prof. Ahmet Şükrü, 180
Ethem (Samsun Mebusu), 209
Ethem (Zürradan), 199
Everyman, 263
Evren, Kenan (Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı), 345
Eylülcü Çocuk (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), 321
Eyn-Eli-Sultanof (Tiflis Türk Elifba Komitesi Üyesi), 110

— F —

Faik Bey (Amasya Valisi), 193
Fas, 127
Fatih Bey (Bursa Valisi), 188
Fatih Sultan Mehmet, 10
Fehmi Bey, 42
Fergana, 147
Ferraguta, Pietro, 15
Fethali, Ahundzade Mirza (Azerbaycanlı piyes yazarı ve ozan), V, XI, 21, 22, 26, 40, 61, 98, 101, 362
Fethi (Başkurt Yeni Türk Alfabesi Komite Bşk.), 144
Feuilles d'Avis de Lausanne (Gazete), 277, 278
Filibe (Plovdiv), 303, 304, 305, 313, 314
Finike, 1
Finlandiya, 120
Fisher, Dr. Edgar J. (İst. Amerikan Robert Koleji Md.), 248, 249
Floransa, 15
France, Anatole, 298
Fransa, 14, 102, 120
Frederik, Büyük, 284
Fuat Bey (Kayseri Valisi), 194
Fuat Paşa (Osmanlı Sadrazamı), 18, 21
Fuzuli, 357

— G —

Galanti, Avram (Bodrumlu), 70, 71, 72, 75, 83
Galata, 251, 286
Galatasaray, 236
Galip, Reşit (Aydın Mesubu), 170
Galler, 265
Gayrettullah, Hızırbek, (Doğu Türkistan Göçmenleri Derneğinden), 354
Gazi, Bkz. Atatürk,
Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 342
Gazi-Ayıntab, Bkz. Gaziantep
Gaziantep (Gazi Ayıntab), 63, 185
Gaziosmanpaşa (Ankara'da semt), XX
Gelibolu, 50, 189, 190
Gemlik, 172, 199, 259
Gencan, Tahir Necat, 6, 53
Geng, Shimin Prof, (Çin Türkoloğu), 324
Gentizon, Paul, 79, 277
Gerede, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev (Türkiye'nin Sofya Elçisi), 305, 306, 309, 310, 311, 312, 314
Giresun, 191
Gobi, 1
Godi, Taha (Dağıstan Cumhuriyeti Milli Eğitim Komiseri), 134
Godjevac, Dr. Anka, 290
Gombocz, Zoltan (Budapeşte'den), 75
Gorbaçov, Mihail (Sovyet lideri), 355
Goriev (Türkmenistan Delegesi), 138
Gorki, 298
Gökalp, Ziya, 47
Gökberk, Macit, 19
Gökşen, Enver Naci, 245
Gövsa, İbrahim Alaettin, 62, 63, 75, 241
Grantay, İbrahim, 92
Greenwood, Thomas, 276
Grew, Joseph (Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi), 86, 89, 95, 164, 178, 184, 226, 227, 228, 229, 234, 242
Gülhane, VII, XV, 157, 158, 159, 162, 164, 166, 167, 170, 173, 174, 175, 177, 184, 201, 225, 231
Gümülcine (Komotini), 353
Gündüz, Aka, 180
Güntekin, Reşat Nuri (Romancı-Yazar), 180
Gürcistan, VI, 109, 110, 113, 115, 116, 131, 139, 149, 155, 347, 420

— H —

Hacıbayram, 193
Hacı Sabri, 188
Haçlı Seferleri, 13
Haftalık Mecmua, 228
Hak ve Özgürlük (Sofya'da yayınlanan Türk gazetesi), XVIII
Hak Söz (Silistire'de çıkan Türkçe gazete), 320
Hakimiyet-i Milliye (Gazete), 57, 58, 75, 88, 89, 90, 95, 96, 159, 173, 195, 204, 225, 273
Hakkı Bey, Kılıçzade, 51, 59
Halit (Bakkal), 199
Halk Dergisi, 242
Halk Gençliği (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), 321
Halk Sesi (Gazete), 8, 313, 320, 438
Halliburton, Richard, 255
Hamburg, 135
Hamit, Mustafa (Freiburg Üniversitesi Doğu Dilleri eski öğretmeni), 75
Hanson, Jenny H., 263
Harris, Lillian, 345
Harsany, Jakob Nagy de (Macar diplomatı), 15
Hasan Bey (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Yardımcısı), 85
Hasan Fehmi Efendi, Müftü (Sinop Mebusu), 42, 86
Hasikova, Halide (Azerbaycan Kadın Dergisi Redaktörü), 357
Hasköy (Haskova), 304
Haşim, Ahmet, 180
Hatay, Hatay Devleti, 301, 302, 348, 439, 442, 443
Hatiboğlu, Vecihe, 9
Hatice Sultan (Selim III'ün Kızkardeşi), 16
Havadis (Şumnu'da çıkan Türk gazetesi), 320
Havza, 193
Hayat Dergisi, 75, 76, 177
Haydar, 199
Haydar Bey (Maarif Müdürü), 168, 236
Haydar Paşa, 168, 231
Hayrettin, 27
Hayri Bey (Sivas Belediye Başkanı), 194
Henze, Paul (Amerikalı yazar), 326, 329, 349, 351, 358
Heraldo De Madrid (Gazete), VIII, 268, 269
Hılfzı Bey (Türkiye'nin Filibe Konsolosu), 303
Hikmet, Nacy Bey, 220
Hilmi Bey (İçişleri Bakanlığı Müsteşarı), 172
Himranov (Eski Tataristan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı), 133
Hindistan, 127, 152
Hitit, 1
Hocaev, (S.S.C.B. Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Özbekistan Komiserler Kurulu Başkanı (Başbakan)), 134, 350
Holdermann, Jean Baptiste Daniel (Cizvit papazı), 16
Hollanda, 14
Hong-Kong, 332, 335, 345
Hotan, 327, 330
Huang-Mao Tien, 332
Hürriyet-i Fikriye Dergisi, V, 47, 51, 52, 53
Hüseinov, ("Konsolosluk" Temsilcisi), 146
Hüseyin Cahit Bey, Bkz. Yalçın,
Hüseyin Hüsnü Efendi (Bulgaristan'da Başmüftü), 305, 316, 317
Hüseyin (Zahireci), 199
Hüseyinov, M.D. (Transkafkasya Federal Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkan Yardımcısı ve Maliye Bakanı), 133
Hüseyinov, Teymur (Azerbaycan Komünist Partisi Bakû Bölgesi yöneticelerinden), 133
Hwasser, Hjalmar (İsveçli yazar), 268

— I —

Irak, 302
Isparta, 229
Işık/Svetlina (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), XVIII
Işık Yol (Gazete), 7, 64, 66, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 420, 421
İbrahim Alâettin, bkz, Gövsa, 253
İbrahim Müteferrika, 16
İbrahim Necmi, Bkz, Dilmen
İbrahim, Tekkecizade, 253
İbrahimov (Başkurt delegesi), 119, 121
İçtihat (Dergisi), V, 51, 59, 73, 75, 228
İdelgüzin, 119
İdil-Ural, 11
İkbal, 355
İkdam, Gazetesi, 28, 62, 63, 65, 67, 75, 111, 167, 177, 226, 227
İkramov (Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi Üyesi), 133
İlbeylizade, 63
İleri (Gazete), 50, 67
İleri, Celâl Nuri (Gazeteci Yazar, Gelibolu mensubu), V, 48, 49, 50, 83, 167, 177, 178, 180, 181
Il Messagero (İtalyan Gazetesi), VIII, 270, 272
İnançalp, Muallim Cevdet, 75
İndependance Roumaine (Gazete), IX, 287, 288
İngiltere, Büyük Britanya, 14, 32, 35, 88, 120, 256

İnguşlar, 347
İnogamov, 119
İnönü, İsmet Paşa (Başbakan), VII, 54, 83, 85, 92, 168, 169, 175, 179, 181, 182, 187, 188, 192, 193, 195, 196, 198, 201, 202, 203, 205, 207, 210, 211, 214, 221, 223, 229, 234, 236, 280, 295, 309
International Herald Tribune (İngilizce Gazete), 345
İntibah (Osmanpazarı'nda çıkan Türkçe gazete), 303, 307, 308, 309, 310, 311, 314, 431
İran, 3, 4, 10, 102, 121, 152, 253, 258, 276, 345, 359, 364
İshaki, Ayaz (Türkçü-Turancı yazarlardan), 77
İskender, Büyük, 299
İsmail (Zahireci), 199
İsmail Hakkı (Balıkesir Mebusu), 209
İsmail Hakkı Bey (İspartalı), 46, 51
İsmail Hakkı Dr. (Milaslı), 44, 46, 51, 53
İsmail Hidayet, 84
İsmail Sabri, 313
İsmail Sadık, 142
İsmet Paşa, Bkz. İnönü
İspanya, 14
İstanbul, Constantinople, VII, VIII, XII, XV, 2, 10, 11, 14, 15, 16, 21, 24, 27, 29, 32, 33, 34, 38, 39, 42, 46, 48, 50, 54, 55, 58, 61, 64, 66, 67, 70, 71, 73, 77, 78, 83, 84, 86, 88, 89, 91, 92, 95, 96, 102, 119, 120, 123, 130, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 185, 190, 191, 196, 198, 200, 201, 202, 206, 209, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 248, 253, 255, 256, 257, 260, 266, 267, 270, 271, 284, 285, 286, 287, 291, 294, 296, 297, 298, 304, 308, 314, 317, 321, 327, 339, 342, 354, 400, 415
İstikbal (Gazete), 313, 320
İsveç, 14, 265, 266, 268
İsviçre, 80, 247, 269, 273, 274, 275, 276, 277, 278
İtalya, 30, 32
İzbudak, Velet Çelebi, 75, 180
İzmir, XIII, 32, 33, 34, 55, 57, 58, 59, 61, 69, 82, 163, 196, 259, 278,
İzvestiya, 130, 154

– J –

Japonya, 80, 125, 152, 291, 324, 328, 356
Jarring, G., 337
Jirkov, Prof. (Rus Türkoloğu), 123, 127, 129, 132, 136, 145
Journal de Genève, IX, 273
Journal d'Orient (Gazete), 157, 166, 169, 170, 179, 201, 227
Jutarnji List. (Yugoslav gazetesi), 288, 289

– K –

Kabaklı, Ahmet, 339, 344
Kabil, 91
Kaçarlı, Feridun Bek (Kafkasyalı yazar), 22
Kadosa, (Budapeşte'de Avukat), 284
Kafkaslar, Kafkasya, VI, 19, 21, 64, 66, 79, 109, 110, 113, 116, 119, 122, 127, 128, 131, 133, 134, 136, 137, 141, 145, 155, 347, 348, 359, 362
Kahire, 222, 448
Kaliforniya, 255
Kamberov, İsa, 360, 361
Kâmile Hanım, 109
Kanada, 255
Kansu, Mazhar Müfti, 56
Kapalıçarşı, 232
Karaçay, Karaçaylar, 128, 155, 347
Karadağ, 40
Karadeniz, 80, 190, 191, 195, 201
Karadeniz (Bulgaristan'da çıkan Türkçe gazete), 320
Karaev (Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri), 133
Karagöz (Güldürü gazetesi), 227, 283, 286, 297, 308
Karahan, Türk Devleti, 4
Karahisar, Bkz. Afyon,
Karakalpak, 133, 139, 143
Karaköy, 188
Karal, Ord. Prof. Enver Ziya (Türk Tarih Kurumu Eski Başkanı), 1, 3, 4, 10, 11, 12, 15, 16, 18, 29, 31
Karantay, İbrahim Osman (Dışişleri görevlisi), 88
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 88, 89, 94, 170, 171, 179
Karayan, İstepan, 84
Karayazı, 113
Kars, 102, 191
Kaskatı, Arif Necip, 56
Kaşgar, 4, 346, 354
Kaşgarlı Mahmut, 324
Katip Çelebi, 18
Kaya, Şükrü (İçişleri Bakanı), 179, 185, 187, 188
Kayser (Danimarkalı mühendis), 267

Kayseri, VII, XV, 11, 194, 195, 207, ,
Kazakistan, Kazak, 132, 134, 136, 139, 141, 142, 143, 349, 351, 360, 450, 454
Kazan, 11, 48, 77, 99, 108, 117, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 137, 150
Kâzım Karabekir Paşa, VI, 57-59, 166, 169
Kazım Paşa, Diyarbakırlı (Samsun Valisi), 193
Kemal Bey (Sağlık Müdürü), 188
Kemalettin (Kocaeli Mebusu), 209
Kemal Ömer Bey, 91
Kemal Salih, 172, 180
Kerekof, M, 293, 294
Khahaha (Güldürü Dergisi), 251
Kıbrıs, 217, 301, 302, 348, 444, 445, 446, 447
Kılıç Ali (Gaziantep Milletvekili), 185
Kırcaali, 303, 313
Kırgızistan, Kırgız, 128, 130, 131, 133, 136, 138, 139, 143, 145, 351, 360
Kırım, 116, 117, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 144, 154, 155, 348
Kızıl Armeetz (Gazete), 138
Kızıl Bayrak (Uygur Bölgesinde çıkan gazete), 336
Kızıl Orda, 143
Kızıl Özbekistan, (Gazete), 132, 142
Kızıl Tataristan (Gazete), 138
Kocaeli, 209
Kocatepe, 92
Kocatürk, Prof. Utkan, 172
Kociemski, Leonardo, 272
Kommunist (Dergi), 148, 152
Komunist (Gazete), 132, 133, 141, 144, 428, 429
Kongar, Emre, 29, 56
Konya, 11, 209, 211
Kopenhag, VIII, 266, 267, 385
Korkmazov (Dağıştan Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Bşk.), 118, 119, 128, 133
Kosiyev (Kalmuk Cumhuriyeti Temsilcisi), 128
Koz-Aydık Dergisi, 132, 154
Köktürk, V, 2, 6
Köln, 15
Köprülü, Fuat (Türkiye delegesi), 31, 76, 119, 129
Kör Kadı gazetesi, 308
Köroğlu (Dergi), 227, 297, 308
Köseivanof (Bulgar Başbakanı), 318, 319
Kuerhla yöresi, 335
Kulbeşerov (SSCB. nezdinde Azınlıklar konseyi presidyum sekreteri), 133, 150
Kuman, Kıpçak, 13
Kumlu Vilayeti, 327
Kuomintag, 328
Kurjer Warszawski (Polonya gazetesi), IX, 287
Kurun (Gazete), 317, 319
Kuşaev (Tacikistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi üyesi), 134, 144
Kühne Dr., 74
Kütahya, 169

– L –

Ladik, 193
La Bulgarie (gazete), IX, 291, 294, 308
La République, Bkz. *Cumhuriyet* gazetesi
La Revue, 276
Latif Zade, 154
Lausanne, Bkz. Lozan
Leibiniz, 26
Leiden, 13, 16
Leipzig, 15, 17, 44
Le Journal De Genève (Gazete), 80
Le Temps (Gazete), IX, 78, 79, 80, 277, 278
Lenin, 126
Leontiev (Yakut Delegesi), 97, 146
Levend, Agah Sırrı, 4, 6, 12, 21, 27, 39, 43, 47, 52, 62, 69, 75, 76, 77, 78, 84, 87, 93, 182
Liapçeff (Bulgar Başbakanı), 310
Libya, 356
Likya, 1
Lom (Bulgaristan'da kasaba), IX, 303, 304
London, Bkz, Londra,
Londra, London, 12, 31, 32, 35, 43, 87, 97, 152, 163, 164, 165, 175, 180, 190, 195, 255, 256, 257, 260, 261, 264, 324, 409
Lozan, Lausanne, 56, 170, 247, 276, 280, 295
Lütfi Bekir (Tokat Mebusu), 191
Lyber, Albert Howe, 254

– M –

Macaristan, 120, 283, 284
Madrid, 32
Magyar Hiralp (gazete), IX, 284, 285
Mahmut Ekrem Bey (Erkek Muallim Mektebi Md.), 230
Mahmut, Kaşgarlı, 4
Mahmut Nedim (Kırım delegesi), 138, 144
Makedonya, 55
Maksatoğlu, Adalet (Azerbaycan Tiyatro Genel Direktörü), 356, 357
Malatya, VII, 205, 207
Malkum Han (İstanbul'daki İran Elçisi), 24, 25
Malta, 50
Malumat (Dergi), 29
Manalof (Bulgar Türkoloğu), 56
Manastır, V, 42, 55, 56

Manatov (Rus Türkoloğu), 121, 138, 140
Manchester, 261
Manef (Bulgar Maarif Nazırı), 317, 318
Manisa, 209
Mansurov (Rus Federatif Milli Eğitim Komiserliği nezdinde Ulusal Azınlıklar Merkez Kurulu Başkanı), 134
Manzel, 119
Manzer Hanım, 109
Mao Tse Tung, 328, 329, 333, 336, 338
Maraş, 70
Markoviç, Mihaile, 290
Marmara, 160, 184, 186, 189, 190,
Marr (Rus Bilimler Akademisi Üyesi), 136
Marsilya, 220, 283, 379
Martyn, T.J.C, 250
Marx, Karl, 360
Matthews (Trabzon'daki İngiliz Konsolosu), 189, 190
Mc. Kee, Oliver Jr., 248
Medeniyet (Filibe'de çıkan Türkçe gazete), 314, 320
Megiser, Hieronmus (Alman Papazı), 15
Mehmet Ali Bey, 40
Mehmet Ali Tevfik, 62
Mehmet Bey (Osmanlı Saray Mebeyincisi), 35, 369
Mehmet Emin Bey (Şarki Karahisar Mebusu), 211
Mehmet Emin Buğra, 327
Mehmet Hasan Efendi (Mısırlı), 23, 28
Mehmet İhsan, 94
Mehmet Masum Efendi, 313
Mehmet Zade (Azerbaycan delegesi), 122, 123
Mehmet, Julius (Macar Türkoloğu), 17, 56, 283
Mekke, 170
Meling (Danimarkalı mimar), 16
Melkum Han (İstanbul'da İran Elçisi), V, 24, 25
Meninski, Fr. de Mesgnien, 15, 16
Menzel (Alman Oryantalist), 118, 128
Mercanlıgil, Muharrem Doğdu, 66
Mercure de France (Dergi), IX, 277
Meszaros (Macar Profesörü), 130, 349
Mettah, 263
Meyer, 135
Mısır, 3, 77, 127, 285, 448
Michel, Grandük (Kafkasya Genel Valisi), 21
Midilli, 25
Milli Mecmua, 76, 228
Milliett Bkz. Milliyet,
Milliyet (Gazete) Milliett, 75, 84, 90, 91, 94, 95, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 179, 180, 181, 185, 190, 202, 225, 226, 227, 260, 308, 364, 388, 389
Milliyet Sanat Dergisi, 56
Mirza Rıza Han (İran'lı Yazar), 22
Mismer (Bilim adamı), 79
Mithat Paşa, 18, 42
Moğolistan, 1, 2
Molla Nasreddin, Bkz. Nasrettin Hoca.
Moskova, VII, 82, 99, 109, 118, 119, 130, 132, 135, 141, 143, 150, 151, 152, 154, 221, 345, 356
Mudanya, 180, 186, 188
Muğla, 209, 229
Muhademet (Kahire'de çıkan Türk Gazetesi), 448, 449
Muhammed Yusuf (Sincan Uygur Özerk Bölge Dış İlişkiler Başkanı), 455
Muhammedkulov (Başkiristan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Bşk.), 134
Muhammedov (Tacikistan Cumhuriyet Merkez Yürütme Komitesi Üyesi), 134
Muhiddin Paşa, Akyüz (Kahire Elçisi), 222
Muhsin Bey (İstanbul Ticaret Md.), 231
Musabekov (Azerbaycan Başbakanı, SSCB Merkez Yürütme Komitesi Bşk.), 120
Musgrave, Francis, 263
Mustafa *(Hürriyet-i Fikriye* Dergisi Yazarı), 53
Mustafa (Zeytinci), 199
Mustafa Efendi, Hoca, 34, 40, 185
Mustafa Fevzi (Manisa Mebusu), 209
Mustafa Kemal, Bkz. Atatürk,
Mustafa Necati Bey (Milli Eğitim Bakanı), VII, 74, 75, 86, 92, 167, 172, 173, 201, 207, 208, 216, 217, 223, 229, 235, 236, 309, 374, 375, 411
Mustafa Şeref (Burdur Mebusu), 21
Musul, 256
Musurus Paşa (Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi), 35
Muştum (dergi), 147
Müftüoğlu, Ahmet Hikmet, 63
Münif Efendi (Paşa) Antepli, V, 20, 21, 40
Münih, 338
Müslümanlar (Gazete), XVIII

— N —

Naci Paşa, 209
Nadi Bkz, Yunus Nadi,
Nagovitzin, 119
Nahçıvan, 102
Namık Kemal, V, 18, 23, 24, 25, 26, 29, 41
Nansen, 135
Napolyon, 229

Nasreddin Hoca (Güldürü gazetesi), 308
Nasrettin Hoca, Molla Nasreddin, 104, 107
Naydenof, N. (Bulgar Milli Eğitim Bakanı), 306, 311
Nazirov Y. (Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi Sekreteri), 132, 134, 136
Nazmi, İzmirli, 57
Necati Bey, Bkz. Mustafa Necati Bey,
Necip Asım, 29
Necmettin Arif, Prof. Dr., 44
Necmettin Sadık, Bkz. Sadak
Nedim, Mahmut (*Yeni Dünya* gazetesi redaktörü, Kırım Ulusal Basın Şubesi Müdürü), 134
Nemeth, Julius (Macar Türkoloğu), 17, 56, 283
Nerimanov, Neriman (Azerbaycan Komünist lideri), 107, 129, 145
Nesimi, 356
Neşet (Tahrirat Müdürü), 188
Neue Zürcher Zeitung (gazete), 277
New York, 166, 249, 250, 254
Nişantaşı, 236
Niyazi, Amudun (Sincan Uygur Özerk bölgesi Halk Kurultay Daimi Komitesinin Müdürü "Başkan"), 455
Nizami, 356
Norveç, 135, 266
Novaya Ferghana (Gazete) Bkz. *Yeni Fergana*
Nurmakov (Kızıl Ordu'da Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi Üyesi), 134

– O –

Obaydullin, 121
Obzor (Gazete), 289
Okar, Mehmet Ali (Artvin Mebusu), 191
Okay, Kâzım (Giresun Mebusu), 191
Okuldaş, Adil (Samsun Mebusu), 191
Okyanusya, 30
Oldenburg, Prof. (Rus Bilimler Akademisi üyesi), 118, 119, 121
Omurtag, Bkz. Osmanpazar,
Omurtag, Salih (Kolordu Komutanı), 185
Onikiada, 301, 348
Oral, Fuat Süreyya, 54
Ordu, 191
Orenburg, 11, 48
Orhon, Orhan Seyfi, 180
Orhun Anıtları, 1
Oriento Moderno (Dergi), VIII, 270, 302
Orta Asya, XVII, XIX, 1, 5, 19, 79, 80, 132, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 155, 296, 324, 325, 326, 348, 351, 355, 359, 362
Ortaç, Yusuf Ziya, 180
Ortadoğu, 4, 79, 248, 253, 275, 287, 288, 301, 302, 345
Osetler, 347
Oslo, 135
Osman (Bakkal), 199
Osman Nuri (Eski Bolu Mutasarrıfı), 308
Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu, Devleti, V, VI, IX, XI, XIII, XVII, 4, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 22, 26, 31, 32, 33, 34, 41, 43, 50, 54, 68, 70, 71, 171, 253, 257, 291, 298, 302, 303, 348, 369, 430
Osmanpazarı (Omurtag), 303, 307, 431
Oşaev (Çeçen Özerk Bölgesi Milli Eğitim Bölüm Şefi), 134
Ozansoy, Halit Fahri, 180

– Ö –

Öğretmen ve Eğitim (Dergi), 148
Ökçün, A. Gündüz, 58
Ömer Bey, Binbaşı, 22, 25, 26, 41
Ömerov (Kazak delegesi), 121
Öngör, Zeki (Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Şefi), 184
Özalp, Kâzım (Büyük Millet Meclisi Başkanı), 166, 169, 179, 180, 201
Özbekistan, VII, XIV, 128, 131, 133, 134, 136, 137, 142-149, 152, 153, 325, 327, 347, 348, 349, 350, 351, 360
Özdem, Ragıp Hulusi (Darülfünun Müderris Muavini), 88, 94, 181
Özdemir, Emin, 162
Özder, M. Adil (Emekli Öğretmen), 242
Özdilek (Gazete), 313, 320
Özerdim, Sami N. 56, 66, 67, 75, 76, 85, 90, 158, 160, 168, 170, 172, 173, 187, 191, 198
Öztuna, 354
Öztürk, Halil Nimetullah, 75

– P –

Papağan (Dergi), 228
Paris, 5, 14, 16, 17, 31, 32, 35, 37, 39, 42, 66, 74, 78, 80, 88, 97, 107, 116, 117, 130, 131, 135, 274, 277, 278, 281, 293, 358, 422
Paşabahçe, 297
Pavlov, Todor (Ankara'daki Bulgar Elçisi), 294
Pavlova, Nelia (Bulgar Kadın gazeteci), 293, 294
Pavloviç, Prof. (Sovyetler Birliği Oryantalistler

Derneği Başkanı), 118, 119, 120, 128, 130, 145, 347
Pazarcık, 320
Peker, Recep Bey (Fırka Reisi ve Kütahya Mebusu), 169
Pekin, Beijing, 328, 336, 338, 341, 345, 346, 361
Petersburg, 32
Petit Parisien (Gazete), 278
Petrarca (Italyan Ozanı), 14
Petro, Büyük (Rus Çarı), 49, 287
Petroviç, M.S., 289
Piccolo Della Sera (gazete), VIII, 272
Polinov, Prof., 132
Politika (gazetesi), IX, 288, 289, 290
Polivanov (Rus Türkoloğu), 132, 136, 145
Polonya, IX, 14, 15, 120, 285, 287
Port Arthur, 120
Portekiz, 71
Poslednya Novosti (gazete), 130
Prag, 219, 376
Pravda (Sovyet Rus gazetesi), 109, 132, 150, 154
Pravda (Yugoslav gazetesi), 288, 290
Pravda Vostoka (gazetesi), 132, 142, 149, 153
Proia (Yunan gazetesi), 295, 296

— Q —

Qemal Ömer Bey Bkz. Kemal Ömer Bey,

— R —

Radloff, 1
Radoslavof, Al., 306
Rahmanov (Özbekistan temsilcisi), 134
Rahmi Bey (Sivas Milletvekili), 215
Rasim Ahmet (İstanbul Mebusu), 88, 180, 209
Razgrad, 303, 313, 322, 436
Recai (Ordu Mensubu), 191
Recaizade Mahmut Ekrem, 45, 342
Refik (Konya Mebusu), 209, 211
Rehber (Sofya'da çıkan Türkçe gazete), 303, 314, 434, 435
Remzi (Özbekistan Cumhuriyeti temsilcisi ve Eğitim Bakanı), 134, 144, 146, 148, 149, 153
Resimli Ay, 228
Resimli Gazete, 60, 61, 62, 63, 173, 228
Resimli Milliyetler (Uygur Bölgesinde çıkan gazete), 336
Resimî gazete, 86, 213, 214, 215, 216, 234, 235
Resülzade, M.D., 109
Revue du monde musulman (Türkoloji Dergisi), 422
Rıfat Bey (Menemenli), 25, 41
Rıfat, Semih, 181
Rıza Han, Pehlevi (İran Şahı), 36
Rize, 191
Rodop (Kırcaali'de çıkan Türkçe gazete), 313, 320
Roma, 22, 32, 35, 270
Romanya, XIII, 40, 287, 301, 302, 320, 348
Romanya (Gazete), 320
Roosevelt, 166
Ross, E. Denison (İngiliz Oryantalist profesör, 261
Rossi, Ettore (İtalyan Türkoğlu), 61, 75, 84, 85, 88, 130, 177, 270, 301, 302
Rudenko, Prof., 121
Rumeli, 12, 33, 39, 40
Ruskolov (Rus Federatif Cumhuriyeti Komiserler Kurulu Başkan Yardımcısı), 134
Rusya Bkz. Sovyetler Birliği
Rusuhi Bey (Başyaver), 168, 185
Rüstemov, 113

— S —

Sabri (Manisa Mebusu), 209
Sabri Sadık (Şumnu'da kitapçı), 313
Sadak, Necmettin Sadık (Akşam gazetesi sahibi), 167, 178, 179, 180
Sadıkov (Profesörler Kurulu Bşk.), 146
Sadullah (Denizyolları Müdürü), 185
Sadullah, Mithat (İstanbul Lisesi Türkçe öğretmeni), 84, 198
Safvet (Erzincan Mebusu), 209
Sait (Zeytinci), 199
Sakarya, 285
Sami Bey, 40
Samih, Yusuf (Gazeteci), 77
Samoyloviç Prof. (Rus Türkoloğu), 119, 129, 150
Samsun, VII, XV, 191, 192, 193, 194, 195, 207, 209, 305
Saracoğlu, Şükrü (İzmir Mebusu Milli Eğitim Bakanı), VI, 61, 62, 69, 86, 188, 318
Sarajevo, 288
Sarayburnu, 160, 162, 163, 165, 167, 171, 216, 254, 287, 288, 296, 298
Sarı Uygurlar, 358
Sarif ve Okutucu Dergisi, 147
Satuk Buğrahan, 324
Savaş (Şumnu'da çıkan Türkçe gazete), 311, 313, 320
Saydam, Refik Bey (Sağlık Bakanı), 192
Schultz, 135
Sefa, Peyami, 180

Selânik, 32, 55, 295
Selçuklular, Selçuklu İmparatorluğu, 4, 5, 10
Selim, III, 16, 31
Semerkend, X, 142, 325, 326, 331
Semih Rıfat, 180
Servet-i Fünun (Dergi), 180, 183
Ses Gazetesi (Kıbns'ta çıkan), 447
Seydi Ali, 54, 64, 67, 68
Seyfi (Tatar Cumhuriyeti Tarım Komiserliği Başkan Yardımcısı), 134, 137, 144
Seyfi, E, 109
Shanghai, 341
Sırbistan, 40
Sibirya, 97, 123, 347, 358
Sicilya, 14, 32
Siirt, 75
Silistre, XVIII, 320
Simeonoviç, Barana, 288
Sincan Edebiyatı (Uygur bölgesinde çıkan gazete), 336
Sincan günlüğü (Uygur bölgesinde çıkan gazete), 336
Sinkiang (Sincan) Bkz. Doğu Türkistan
Sinop, VII, XV, 42, 185, 191, 192, 195
Sirdar, İkbal Ali Shah, 263
Sirkeci, 231, 286
Sivas, 177, 193, 194, 195, 207, 215
Smith Vali, 250
Sofya, X, XVIII, 8, 32, 291, 293, 303-323, 424-438
Somali, 301
Sommerfeld, 135
Son Saat (gazete), 180, 226, 227, 286
South China Morning Post (Hong-Kong'ta çıkan İngilizce gazete), 335
Sovyetler Birliği, U.R.S.S. Rusya SSCB,, VI, X, XIII, XIV, XIX, 5, 12, 14, 19, 48, 54, 64, 77, 81, 97, 109, 117, 118, 119, 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 145, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 259, 301, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 338, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 356, 359, 360, 363, 364, 411
Soyak, Recep Zühtü (Sinop Milletvekili), 185
Soydan, Mahmut (Siirt Mebusu), 75
Söz (Kıbrıs'ta çıkan gazete), 444, 446
Spengler, Oswald (Alman filozofu), 268
Stalin, XX, 329, 353, 354, 357, 358, 359
Stokholm, 32, 265, 266, 384
Suavi, V
Sunday Express, 263
Sungu, Mehmet İhsan (Talim Terbiye Dairesi Üyesi), 88, 172, 202, 216
Suriye, 3, 17, 276, 302
Suudi Arabistan, 345, 360, 364
Suyukov (Kuzey Kafkasya Temsilcisi), 134
Sümer, Prof. Dr. Faruk (Tarihçi), 354
Svobodna Reç (Bulgar gazetesi), IX, 291, 293

— Ş —

Şahtahtinski, Mehmet Ağa (Azerbaycan'lı yazar ve gazeteci), 22
Şakir (Edirne Mebusu), 209
Şananov (Kazakistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Komiserliği nezdindeki Akademik Merkezin bilim uzmanı), 134
Şarkışla, 194
Şarki Karahisar, 211
Şarki Türkistan, Bkz. Doğu Türkistan
Şemsettin Sami, Fraşeri, 41
Şemsi Efendi Okulu, 55
Şeref Bey, Alimcan (Kazan Delegesi) Bkz. Alimcan Şeref Bey
Şerif A, 66
Şevki Bey, 40
Şeyh Sait, 56, 69
Şimşir, Bilâl N., B.N.Ş., XX, 32, 42, 49, 78, 79, 162, 166, 242, 244, 247, 282, 286, 289, 303, 306, 308, 312, 314, 317, 318, 320, 321, 323, 324, 353
Şinasi, V, 23
Şinasi, M. (Cihangirli), 44
Şinasi Paşa, Hakkı (C.H.P. Müfettişi ve İstanbul), 168
Şumnu, 303, 308, 311, 313, 432,
Şükrü Ahmet (Bulgaristan'da öğretmen), 304, 309, 430
Şükrü, Dr. İsmail, 73
Şükrü Mehmet, 64
Şükrü Naili Paşa (Kolordu Komutanı), 179, 188

— T —

Taciev (Özbekistan Merkez Komistesi Bşk.), 146
Tacikistan, 134, 139, 351
Tahir Bey, Menemenlizade, 22
Tahran, 37
Tahsin Ömer, 61, 265
Taif, 42
Taipei, 332
Taklamakan çölü, 330
Talât Paşa, 53
Tanin (gazete), 44, 47, 62, 67, 70

Tanrıöver, Hamdullah Suphi (Eski Milli Eğitim Bakanı), 85, 181
Tansel, Fevziye Abdullah, 20, 21, 22, 23, 24
Tanzanya, 301
Taray, Cemal Hüsnü (Milli Eğitim Bakanı), 293, 294
Tarhan, Rana (Samsun Mebusu), 191
Tarım Havzası, 324, 325
Taşkent, VII, 97, 137, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 153, 325, 330, 347
Tataristan, Tatar, Tatarlar, 123, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 150, 155, 348
Taymas, Abdullah Battal, 77, 123, 170, 358
Tekin, Prof. Talât, 13, 15, 17
Tekirdağ, VII, 172, 176, 185, 186, 188, 189, 190, 209
Telgraf (Arnavut gazetesi), IX, 298, 299
Terakki (Gazete), 27
Tercüman (Gazete), 339, 344, 356
Tevhid-i Efkâr (Gazete), 63, 65, 67, 111
Tezcan, Semih, 1, 2
The Daily Mail (Gazete), 263
The Daily Mirror (Gazete), 263
The Daily Telegraph (Gazete), VIII, 164, 165, 255, 256, 257, 263, 264
The Economist (Dergi), 263
The Empire Revision (Dergi), 263
The Evening News (Gazete), 263
The Evening Standard (Gazete), 263, 265
The Financial News (Gazete), 263
The Financial Times (Gazete), 263
The Irish Independent (Dergi), 263
The Manchester Evening News (Gazete), 263, 265
The Manchester Guardian (Gazete), 261, 262, 263, 264, 265,
The Morning Post (Gazete), 263, 264
The National Georgraphic Magazine, VIII, 231, 251, 252, 254
The New York Times (Gazete), VIII, 95, 96, 165, 166, 237, 247, 248, 249, 250
The News Chronicle (Gazete), 263
The Observer (Gazete), 261, 263
The Referee (Dergi), 263
The Spactator (Dergi), VIII, 260, 261, 263
The Times (Gazete), VIII, 43, 164, 175, 180, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 409
The Washington Post (Gazete), 250
The Western Mail (Gazete), 263, 265
The Yorkshire Post (Gazete), 263, 264
Thomsen, Vilhelm (Danimarkalı Türkolog), 1, 135
Ticaret Gazetesi, 189
Tiflis, VI, 7, 21, 22, 64, 66, 69, 99, 102, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 132, 133, 141, 420, 424, 426
Time, 360
Tinckom-Fernandez, W.G., 249
Tinstanov, 119
Tirana, IX, 298, 299
Togan, Zeki Velid, 78
Tokat, VII, XV, 191, 193, 195, 207
Tokay, Tahir Lütfi (Türkiye'nin Tiran Elçisi), 299
Tokcanov (Kazakistan Komünist Partisi Bölge Komitesi Basın Bölümü Müdürü ve Enbekçi-Kazak gazetesi redaktörü), 134
Tokgöz, Ahmet İhsan, 180, 183
Tokyo, 80
Torino, 32
Toynbee, Arnold J. (İngiliz tarihçisi), VIII, 12, 30, 55, 85, 97, 100, 115, 116, 117, 140, 142, 152, 258, 259, 324
Trabzon, 11, 189, 190
Transkafkasya, 128, 131, 132, 133, 136, 139
Tribune de Geneve (Gazete), IX, 275, 276
Tunç, Mustafa Şekip, 75, 171
Turakulov (Kazak delegesi, Merkezi yayınlar Direktörü), 22, 127, 134, 139, 140
Turan (Vidin'de çıkan Türkçe gazete), 313, 320
Turfan, 327, 346
Turgut bucağı (Yatağan ilçesine bağlı), 229
Turhal, 193
Turkey Bkz. Türkiye,
Türkistan, 11, 142, 146, 151, 326, 327, 350
Türkiye, Turkey, V, X, XIX, 10, 12, 14, 16, 19, 23, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 43, 45, 48, 53, 54, 56, 57, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 95, 96, 97, 98, 102, 105, 111, 117, 118, 119, 121, 123, 124, 127, 129, 140, 141, 152, 155, 157, 158, 159, 163, 164, 165, 166, 168, 174, 178, 180, 183, 184, 188, 195, 196, 201, 202, 207, 208, 217; 218, 219, 223, 226, 227, 228, 233, 235, 236, 237, 242, 244, 245, 247, 249-290, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 325, 332, 337, 339, 340, 341, 343, 345, 346, 348, 349, 350, 352, 353, 355, 356, 357, 359, 360, 362, 363, 369, 409, 410, 430, 431, 438, 439, 442, 444
Türkiye (gazete), 351, 352, 356, 357, 360,
Türkmenistan, XIV, 128, 131, 133, 136, 138,

142, 143, 145, 153, 351, 360
Tweedy, Owen, 254

— U

Ufa, 138
Ulçugür, İsmail, 200
Ulus (gazetesi), 83
Unat, Faik Reşit, 16, 34, 66, 74, 85, 86, 88, 89, 92, 96, 182
Unkapanı, 236
Urdi-Badi (*Yeni Yol* gazetesi Redaktörü), 144
Urumçi, 329, 333, 334, 335, 337, 340, 342, 346, 451
U.R.S.S. Bkz. Sovyetler Birliği.
Us, Asım (Gazeteci), 319
Us, Hakkı Tarık, 172, 180, 181
Uşaklıgil, Halit Ziya, 75, 180, 181
Utro (Yugoslav gazetesi), 288
Uygur, V, X, XIX, 3, 5, 6, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 342, 343, 344, 345, 346, 353, 450, 451, 452, 453, 454, 455
Ülkütaşır, M. Şakir, 2, 3, 6, 20, 21, 22, 23, 43, 48, 50, 51, 59, 61, 63, 83, 88, 93, 179, 181, 182, 185, 187, 192, 198, 209, 242, 288

— Ü —

Ünaydın, Ruşen Eşref (Yazar), 88, 89, 94, 179, 185
Üniversite Mecmuası, 228
Üsküdar, 172
Üsküp, 288
Üstün, A. Cevat (Türkiye'nin Prag İşgüderi), 219
Üstündağ, Muhittin (Vali Vekili ve Belediye Başkanı), 168, 179, 235

— V —

Vakit Gazetesi, 84, 92, 94, 173, 180, 225, 226, 227, 286
Vanberg, M (Fotoğrafçı), 92
Vardar (gazete), 288
Varna, 305
Varşova, 286
Vasilevski (Orta Asya Askerlik D. ve Orientalizm Kursları Bşk.), 146
Vaşington, Washington, 32, 89, 95, 226, 232, 234, 235, 247, 356
Vatan (gazete), 67, 321
Velidedeoğlu, Ord.Prof.Dr. Hıfzı Veldet, 354
Venedik, 14
Verbanof (Bulgar Maarif Katibi Umumisi), 317
Vidin, 313
Viyana, 15, 32, 44, 261
Vreme (Yugoslav gazetesi), IX, 288, 289

— W —

Walton, J.H. (The Daily Telegraph gazetesinin İstanbul Muhabiri), 164, 165, 255
Wang, Hsuyeh-Wen, 332
Whiting, Allen, 332
Wiesbaden, 329
Williams, Kenneth, 263, 265
Williams, Maynard Owens (The National Geographic Mgz. derg. Avrupa muhabiri), 251, 252, 253, 324
Wilson Howard E., 22, 48, 69, 74, 77, 83
Wittek, Dr. Paul (Avusturya Türkoloğu), 129, 349
Wortham, H.E, 263, 264
Wu Keming (Çin'in İstanbul Başkonsolosu), 354

— Y —

Yahya (Tuhafiyeci), 199
Yakovlev (Sovyet Türkoloğu), 97, 100, 108, 116, 122, 127, 132, 135, 136, 145, 358, 359
Yakub Kayum, 342
Yakubov (Bölge Yürütme Komitesi Başk.), 146
Yakutistan, Yakutlar, VI, XIII, XIV, 97, 98, 118, 122, 123, 127, 128, 130, 131, 146, 154, 155, 347, 358,
Yakutlar, Bkz. Yakutistan,
Yalçın, Hüseyin Cahit (Gazeteci), V, 6, 44, 47, 55, 60, 61, 62, 63, 70, 157
Yalçın, Hüseyin Suat, 75
Yambolu, 313
Yang Zhenwang, 341
Yatağan, 229
Yavuz, Prof. Fehmi, 229, 230
Yavuz, Sultan Selim, 10
Yazıksız, Necip Asım, 75
Yeni Başlangıç (Kırcaali'de çıkan Türkçe gazete), 303, 320
Yeni dünya (gazete), 134, 138
Yenielif (Gazete), 132, 138
Yeni Fergana (Gazete) Novaya Ferghana, 132, 142, 147
Yeni Fikir (gazete), 110, 141, 424, 425
Yeni gün (Antakya'da çıkan gazete), 439, 440, 441

Yeni gün (Bulgaristan'da çıkan gazete), 320
Yeni hayat (Dergi), 321
Yeni Işık, Işık, Nova Svetlina (Gazete), 321, 322, 323
Yeni Kafkasya (dergi), 66, 75, 119, 130
Yeni Kend (gazete), 132, 141, 426, 427
Yenilik (Bulgaristan'da yayınlanan türkçe gazete), 313, 320
Yeni Söz (Şumnu'da çıkan Türkçe gazete), 303, 320
Yeni Ümid (gazete), 145
Yeni yazı Dergisi, 66
Yeni Yol (gazete), VI, XIV, 79, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 138, 141, 144, 189, 362, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419
Yıldız, Prof, Hakkı Dursun, 354
Yöntem, Ali Canip, 75, 180
Yugoslavya, XIII, 288, 289, 301, 302, 348
Yugoslovenska Pošta (Yugovlav gazetesi), 288
Yunanistan, XIII, 301, 302, 348, 353
Yunus Nadi (Cumhuriyet gazetesi sahibi ve başyazarı Muğla mebusu), 75, 85, 158, 166, 169, 209, 226
Yurdakul, Mehmet Emin, 88, 191
Yusuf Agâh Efendi (İngiltere'de ilk Osmanlı Büyükelçisi), 31
Yusuf Has Hacip, 324
Yuzbaşer, N., 132

– Z –

Zaman (gazete), 354
Zarya Vostoka gazetesi, 118, 132
Zeinalli (Azerbaycan delegelerinden), 121
Zeynelabidin (Çatalca Öğretmenler Birliği Başkanı), 198
Zırh, Ali (Rize Mebusu), 191
Ziştevi, 313
Ziya (gazete), XVIII
Ziya paşa, 18
Zname (Bulgar gazetesi), IX, 293, 294
Zogu, Ahmet (Arnavutluk Kralı), 299

EKLEME

Mayıs 1991'de bu kitabın son düzeltmelerini bitirmiştim. Kitap, hemen baskıya verilebilecek duruma gelmişti. Ama o tarihten sonra basım işi yedi ay daha gecikti. Geçen bu zaman içinde Türk Yazı Devrimi hareketinde iki önemli gelişme oldu: 30 Haziran 1991'de Kırım Tatar Millî Kurultayı, 25 Aralık 1991'de de Azerbaycan Millî Şurası, Kiril alfabesinin bırakılıp Lâtin alfabesinin alınmasına karar verdiler. Bu tarihî kararları da kitaba eklemeyi gerekli gördüm.

Kırım Türklerinin yeniden Lâtin alfabesini benimsemeleriyle ilgili karar şudur:

"Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın "Latin Alfabesine Geçilmesi" Hakkındaki Kararı

1938 yılında kabul edilen ve bugüne kadar kullanılan Kiril esasında yazı şeklinin, Kırım Tatar dilinin hususiyetlerine uymadığını ve bu dili bozduğunu gözönünde bulundurarak;

Dilimizin özgünlüğünü koruması ve yeniden canlanması maksadıyla ve diğer Türk halklarının Lâtin alfabesine geçme çabalarını dikkate alarak:

Kırım Tatar Millî Kurultayı Karar Vermiştir:

1. Kırım Tatar yazısında Kırım Tatar dilinin fonetik hususiyetlerinin doğru aksettiren Latin alfabesinin kullanılması şarttır.

2. Kırım Tatar dili uzmanları ve Türkologların işbirliği ile Kırım Tatar dilinde Latin alfabesinin kullanılması hakkında bir konferansı teşkilâtlandırmak görevi Meclis'e verilmiştir.

Kırım Tatar Kurultayı'nda kabul edildi.

Akmesçit şehri, 30 Haziran 1991" [1]

Azerbaycan'ın yeniden Lâtin alfabesini kabul ettiğini Bakû Büyükelçimiz Altan Karamanoğlu aynı gün Ankara'ya şöyle duyurdu:

"Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin Millî Şurası bugün (25 Aralık 1991) yaptığı toplantıda Azerbaycan'da Kiril alfabesinin terk edilerek Lâtin alfabesine geçil-

[1] *Emel* dergisi, Ankara, Temmuz-Ağustos 1991, Sayı: 185, s. 10.

mesine ilişkin kanunu oybirliği ile kabul etmiştir. Kanunda alfabenin iki yıllık bir geçiş süresi içinde tedricen değiştirilmesi öngörülmektedir. Millî Şura ayrıca, tüm Bakanlıklara ve ilgili kuruluşlara gerekli çalışmaların başlatılması yolunda talimat vermiştir.

"Saygılarımla arzederim. İSDA- 61

KARAMANOĞLU"[2]

Ertesi gün Türk gazetelerinde şu haberi okuduk:

"Azerbaycan Lâtin Alfabesini Kabul Etti

"Moskova (A.A.) - Azerbaycan'ın yasama organı olan Ulusal Konsey, Cumhuriyette yeniden Lâtin alfabesinin kullanımına geçilmesini dün (25 Aralık) oybirliğiyle kararlaştırdı.

"ASSA-İrade Haber Ajansının bildirdiğine göre, Ulusal Konsey'de kabul edilen karar uyarınca, Cumhuriyetteki (Azerbaycan'da) tüm resmî daire ve eğitim kurumlarında Lâtin alfabesinin kullanımına geçilmesine ilişkin hazırlıkların ve kitaplarla gerekli belgelerin basımının 1992'de tamamlanması ve 1993 yılında Lâtin alfabesinin tümüyle işlevsel hale gelmesi sağlanacak.

"Azerbaycan'da 1930'lu yılların sonuna kadar Lâtin alfabesi kullanılmış, ancak daha sonra Kiril alfabesine geçilmişti".[3]

Yeni Azerbaycan alfabesi aşağıdaki 33 harften oluşmaktadır.

A a, B b, C c, Ç ç, D d, E e, Ä ä, F f, G g, Ğ, ğ, H h, X x, I ı, İ i, J j, K k, Q q, L l, M m, N n, O o, Ö ö, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, Ü ü, V v, Y y, Z z, Ħ ħ.

Görülüyor ki, bizim alfabemizdeki 29 harfin hepsi yeni Azerbaycan alfabesinde de vardır. Azerbaycan alfabesinde bizdekinden fazla olarak dört harf daha vardır: Ä ä, X x, Q q, ve Ħ ħ harfleri.

Azerbaycan'ın Lâtin alfabesine geçme kararı Türkiye'de sevinçle karşılandı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'nin bu sevincini Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Niyazioğlu Muttalibov'un 23-26 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı resmî ziyaret sırasında açıkça dile getirdi. 23 Ocak 1992 akşamı Muttalibov onuruna Çankaya köşkünde verdiği yemek sırasında Cumhurbaşkanı Turgut Özal resmî konuşmasının bir paragrafını bu konuya ayırdı ve şöyle dedi:

"24 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan Millî Şurasının kabul ettiği Lâtin alfabesine geçme kararını kardeş halklarımız arasındaki bağları

[2] DBA - Bakû Başkonsolosluğundan Dışişleri Bakanlığına açık tel. 25.12.1991, No. 61.

[3] *Hürriyet* gazetesi, Ankara, 26.12.1991.

güçlendirecek ve dil birliğimizi daha da pekiştirecek ve aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çağdaş ve medenî dünya ile bütünleşmesini sağlayacak tarihi bir karar olarak alkışlıyoruz. Azerbaycan halkı 1920'lerde olduğu gibi bu kararıyla bir kez daha diğer Türk Cumhuriyetlerine örnek olmuştur. Bu tarihi kararınızdan ötürü sizleri bir kez daha kutluyor ve Lâtin alfabenize geçiş sürecinizde Türkiye olarak her türlü yardıma hazır ve kararlı olduğumuzu teyid etmek istiyorum."[4]

Cumhurbaşkanı Özal, Türkiye-Azerbaycan görüşmeleri sonundaki imza töreni sırasında 24 Ocak 1992 günü yaptığı konuşmada da alfabe konusuna değinerek şöyle dedi:

"Görüşmeler sırasında Azerbaycan Parlamentosunun ahiren almış olduğu Lâtin alfabesine geçiş yönündeki tarihî kararlarından dolayı Azeri kardeşlerimizi kutlayarak bu süreç içerisinde kendilerine her türlü yardım ve desteği sağlamaya hazır olduğumuzu belirttik."[5]

24 Ocak 1992 günü Ankara'da, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Teleradyo Verilişleri Şirketi arasında bir işbirliği protokolü imzalandı. Bu belgenin Azerbaycan lehçesindeki nüshası yeni Azerbaycan alfabesi ile yazılmıştır. Yeni harflerle Azerbaycan adına imzalanmış ilk uluslararası belge olan bu protokolün tıpkıbasımı aşağıya alınmıştır.

[4] DBA - Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov Onuruna, 23 Ocak 1992 günü Çankaya'da verdiği akşam yemeğindeki konuşması.

[5] DBA - Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkiye-Azerbaycan Görüşmeleri sonrasındaki imza töreninde yaptığı konuşma.

TÜRKİYA RADİO TELEVİZİYA KURUMU İLE AZÄRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLÄT TELERADİO VERİLİŞLÄRİ ŞİRKÄTİ ARASINDA BAĞLANMIŞ *ÄMÄKDAŞLIG PROTOKOLUDUR*

Bu protokol Türkiyä Respublikası ile Azärbaycan Respublikası Hökümätläri arasında 10 Yanvar 1990 tarixindä imzalanmış Kültür Mübadiläsı Programının 34 maddäsinä görä;

Hämçinin iki ölkänin Radio vä Televiziya Şirkätläri arasında mövcud älaqäläri vä ämäkdaşlıqı gücländirmäk mäqsädilä;

Türkiyä Radio Televizya Kurumu ve Azärbaycan Respublikası Dövlät Teleradio Şirketi (Adı çäkilän şirkät vä kurum protokolun maddälärindä täräflär kimi qeydolunacaq) arasında imzalanmışdır.

Protokolun maddäläri;

MADDÄ 1

Täräflär, radio vä televiziya verilişleri üçün hazırlayacaqları programların mübadiläsini pul müqabilindä yaxud qarşılıqlıq äsasına görä qäbul edirlär. Täräflär hämin mäqsädlä protokolun häyata keçirilmäsindän e'tibarän ilk ay içindä pulsuz mübadilä olunmasını, satılmasını yaxud kirayä verilmäsini uyqun gördükläri proqramları şärtläri vä xüsusiyyätlärilä birlikdä bir-birlärinä bildiräcäklär. Belä täkliflär ildä azı iki däfä bildiriläcäkdir.

MADDÄ 2

Täräflär, täläb etdikläri proqramların täkliflärini proqramların täläb olunduqu tarixdän sonrakı bir ay içindä qöndäräcäklär. Göndärilän proqramların mätinleri Türkçä yaxud Azärbaycan dilindä tänzim olunmalıdır.

MADDÄ 3

Täräflär arasında mübadilä olunacaq radio vä televizya materyallarının poçt xärcläri qöndärän şirkät, geri gaytarma xärcläri isä qaytaran şirkät täräfindän tä'min olunacaq. Materyalların qeri qaytarılması şärtläri müşäxxäs olunmamış hallarda materyallar qönderilän täräfdä saxlanacaq.

MADDÄ 4

Täräflär, mübadilä olunmuş radio vä televizya proqramlarından ancaq öz verilişlärindä istifadä edäbilärlär. Proqramlar özqä şäxs yaxud şirkätlärä efirä buraqılmaq mäqsädilä tähvil verilmäz.

MADDÄ 5

Täräflär, pulsuz mübadilä olunmuş radio vä televiziya proqramlarının özünü däyişdirmädän müäyyän hissäsini yaxud eynän efirä buraxmaqda särbästdilär.

MADDÄ 6

Täräflär, mübadilä äsasına qörä efirä buraxdıqları radio vä televiziya proqramlarının adlarını, veriliş saadı vä tarixini proqramları hazırlayan täräfä 30 gün içindä xäbärdärlıq edäcäklär.

MADDÄ 7

Bu protokolun äsaslarına qöre mübadilä olunmuş proqramları hazırlayanların ämäk haqqı tä'läblarinin olması näticäsindä yaranacaq mäsäläläri proqramları göndärän täräf hälledär.

MADDÄ 8

Täräflär, birqä programlar hazırlanmasını ähatä edän täkliflärini här proqramla älaqadar, programın mäzmunu, büdcäsi, senarisi vä texniki cähätlärini müäyyän edäräk aparaqlar. Hazırlanacaq proqramların şärtläri özqä bir protokol ilä täsbit olunacaq.

MADDÄ 9

Täräflär, iki ölkädä täşkil olunacaq festivallarda, müsabiqä yaxud mädäni tädbirlärdä öz imkanlarına görä iştiräk edäcäklär.

MADDÄ 10

Täräflär, kadrların biliyini vä täcrübäsini qücländirmäk mäqsädilä onların mübadiläsini aparabilirlär. Bu väziyyätdä mübadilänin mäqsädi, müddäti vä şärtläri başqa bir protokolla täsbit olunacaq.

MADDÄ 11

Täräflär, bir-birlärinä vaxdından ävväl xäbärdarlıq edäräk nümayändälärinin qarşılıqlı göndärilmäsi üçün här cürä imkanı tä'min edäcäklär.

MADDÄ 12

Täräflär, qarşılıqlı äsasa görä xäbärlärin xülasäsini imkanlar daxilindä häfdälik bir-birlärinä qöndäräcäklär.

MADDÄ 13

Täräflär, bir-birlärinin ölkälärindä hazırlayacaqları proqramlar üçün qäbul edän täräfin aparacaqı här cürä xärci, faktura mügabilindä EBU CIRAP cädvälinä görä ödäyäcäklär.

MADDÄ 14

Täräflär, bir-b.irlärinin ölkälärindä muxbir (nümayändä) işlätmä imkanlarını araşdıracaqlar.

MADDÄ 15

Täräflär, Radio vä Televizya verilişlärilä älaqädar ämakdaşlıq yaradılması haqqındaki täkliflärini bir-birlärinä xäbärdarlıq edäräk bildiräcäklär.

MADDÄ 16

Täräflär, lazımi hallarda ämakdaşlıq äsaslarını inkişaf etdirmäk üzrä bir-b.irlärinin ölkälärindä qarşılıqlı yığıncaqlar, tädbirlär keçiräcäklär.

MADDÄ 17

Bu protokol imzalandıqı tarixdän başlayaraq 1 il üçün qüvvädä qalacaqdır. Täräflärdän biri sözqedän protokolun müddätinin başa çatmasına 3 ay qalmış protokolun läğvini täläb etmäsä, protokol 1 il daha qüvvädä qalacaq.

Bu protokol 24 Yanvar 1992 tarixindä Türkçä vä Azärbaycan dilindä olmaq üzrä iki nüsxa hazırlanmış olub, Ankara'da imzalanmışdır. Protokolun iki müsxäsı dä eyni tärzdä mötäbärdir.

Türkiyä Radio Televizya Kurumu Adına	Azärbaycan Respublikası Dövlät Teleradio Verilişläri Şirkati Adına
K. Aydın ERDEM Genel Müdür	Mämmäd MURADOV Sädr

Bu protokol Azerbaycan'ın 25.12.1991'de kabul ettiği Alfabe ile yapılmış ilk resmi belgedir.

BİLÂL N. ŞİMŞİR'İN DİĞER KİTAPLARI

1. *Contribution à l'Histoire des Populations Turques en Bulgarie, 1876-1860,* Ankara: 1966, 1986
2. *Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt I (1877-1878),* Ankara: 1968, 1989
3. *Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt II (1879),* Ankara: 1970, 1989
4. *Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt III (1880-1885),* Ankara: 1989
5. *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu (1878-1881),* Ankara: 1970
6. *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921-1922,* İstanbul: 1972; Ankara: 1989
7. *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* Cilt I, Ankara: 1973
8. *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* Cilt II, Ankara: 1975
9. *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* Cilt III, Ankara: 1979
10. *İngiliz Belgelerinde Atatürk,* Cilt IV, Ankara: 1984
11. *Malta Sürgünleri,* İstanbul: 1976, Ankara: 1985
12. *Ege Sorunu. Belgeler.* Cilt I (1912-1913), Ankara: 1976
13. *Ege Sorunu. Belgeler.* Cilt II (1913-1914), Ankara: 1982
14. *İngiliz Belgelerinde Türkiye'de "Kürt Sorun", 1924-1938,* Ankara: 1975, 1991
15. *Atatürk ile Yazışmalar, Cilt I (1920-1923),* Ankara: 1981
16. *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt I (1922-1924),* Ankara: 1981
17. *Homage to Mustafa Kemal Atatürk, Hero of the East,* Islamabad: 1981
18. *British Documents on Ottoman Armenians,* Vol. I, Ankara: 1982
19. *British Documents on Ottoman Armenians,* Vol. II, Ankara: 1983
20. *British Documents on Ottoman Armenians,* Vol. III, Ankara: 1989
21. *British Documents on Ottoman Armenians,* Vol. IV, Ankara: 1990
22. *The Genesis of the Armenian Question,* Ankara: 1984
23. *The Deportees of Malta and the Armenian Question,* Ankara: 1984
24. *Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Arméniennes,* Vol. I, Ankara: 1984
25. *Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Arméniennes,* Vol. II, Ankara: 1989
26. *Osmanlı Ermenileri,* Ankara: 1986
27. *Aperçu Historiques sur la Question Arménienne,* Ankara: 1985
28. *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değiştirme Sorunu, Ocak-Nisan 1985,* Ankara: 1985
29. *Bulgaristan Türkleri, 1878-1985,* Ankara: 1986
30. *The Turks of Bulgaria, 1878-1985,* London: 1988
31. *Glimpses on the Turkish minority in Bulgaria,* Ankara: 1986
32. *The Turkish Minority Press in Bulgaria: Its History and Tragedy, 1865-1985,* Ankara: 1986
33. *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria,* Ankara: 1986
34. *The Turks of Bulgaria in International Fora, Vol. I (1985),* Ankara: 1990
35. *The Turks of Bulgaria in International Fora, Vol. II (1986),* Ankara: 1990
36. *Ankara, Ankara... Bir başkentin Doğuşu,* Ankara: 1988
37. *Atatürk'ün Hastalığı,* Ankara: 1989
38. *Lozan Telgrafları,* Cilt I. Ankara: 1990
39. *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları,* I. (Basılıyor)
40. *Atatürk'ün Büyük Söylev'i Üzerine Belgeler,* Ankara: 1991
41. *Azerbaycan'da Türk Alfabesi, Tarihçe,* Ankara: 1991

08.06.Y.0152.987

№ 000154

ISBN 978-975-16-0420-0